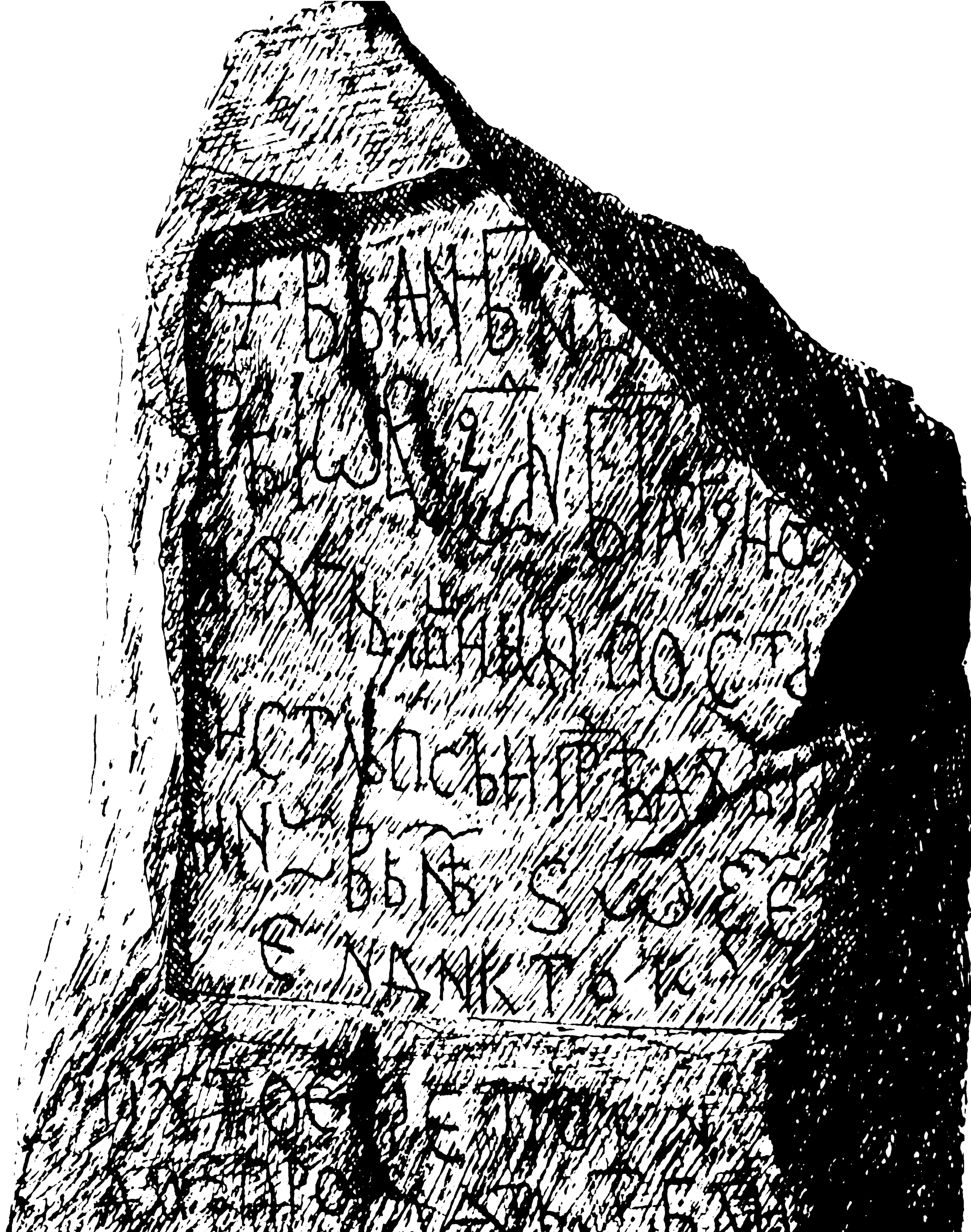

Periodichesko spisanie na Bŭlgarskoto knizhovno ...

Bŭlgarsko knizhovno druzhestvo

ПЕРИОДИЧЕСКО СПИСАНИЕ

НА

БЪЛГАРСКОТО КНИЖОВНО ДРУЖЕСТВО

ВЪ СРѢДЕЦЪ.

УРЕЖДА СЕ ОТЪ ДѢЛОВОДИТЕЛЯ НА ДРУЖЕСТВОТО.

ГОДИНА ПЕТА.

КНИЖКА XIX И XX.

Умъ царува,
Умъ робува,
. . . . .
Нар. пословица.

СРѢДЕЦЪ
ДЪРЖАВНА ПЕЧАТНИЦА
1886.

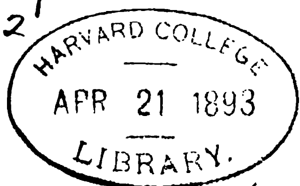
HARVARD COLLEGE
APR 21 1893
LIBRARY.

СЪДЪРЖАНИЕ.

СПОМЕНЪ ЗА ИВАНА СЕРГѢЕВИЧА АКСАКОВА
(† 27 Януарий 1886 год.).

ОТЪ М. ДРИНОВЪ.

Новопрѣставений почетенъ членъ на Българското Книжовно Дружество Иванъ Сергѣевичъ Аксаковъ е направилъ на Българский народъ голѣми добрини, поради които неговий животъ и неговитѣ дѣяния трѣбва да завзематъ не малко страници въ историята на българското духовно и политическо възраждане, ако, разумѣва се, тая история се напише нѣкога съ потрѣбната пълнота, вѣщина и безпристрастие. Сега, додето е още ровка пръстьта, която *покрива* неговитѣ бренни останъци, ние осѣщаме душевна потрѣбность да споменемъ поне вкратцѣ за нѣкои отъ неговитѣ услуги народу ни.

Кой отъ сегашното българско поколѣние не знае, не е слушалъ отъ бащи, дѣди и прадѣди, какъ наший народъ прѣзъ тежкитѣ и усилни години на турското робство се е утѣшавалъ съ една твърда вѣра, че рано или късно той ще бѫде освободенъ чрѣзъ Русия, чрѣзъ руския царь, когото по насъ сѫ наричали, та и до сега още наричатъ ***Дѣдо Иванъ?*** Тая всенародна българска вѣра, на която ние се сподобихме да видимъ испълнението, е много отдавнашна: тя се е породила още прѣди четире вѣка, когато Турцитѣ така се утвърдихѫ на Балканский полуостровъ, дѣто на тамошнитѣ християнски народи не оставаше вече никаква надѣжда, че ще могѫтъ съ свои сили да се отървѫтъ отъ турското иго. При това отчаяно положение Българский народъ обърнѫ надѣждитѣ си къмъ Москва, толко по̀-скоро, че тъкмо по онова врѣме московското господарство бѣ захванѫло да се усилва вѫтрѣшно и да расте чрѣзъ цѣлъ редъ славни побѣди надъ Татаретѣ, които сѫ отъ едно

порекло съ Турцитѣ и които до тогава се считахѫ за непобѣдима сгань. Московский господарь Иванъ Васильевичъ III (1462—1505) съвсѣмъ строши татарското иго, подъ което се намира̀ по̀-голѣмата часть отъ руский народъ прѣзъ двѣстѣ и по̀-вече години. А неговий внукъ царь Иванъ Грозний (1533—1584) сполучи да завладѣе и двѣ татарски царства — Казанското и Астраханското. Па и на Кримскитѣ Татаре, които Турцитѣ, отъ врѣмето на Султана Мухамета II, бѣхѫ взели подъ своя върховна власть и покровителство, царь Иванъ Грозний зададе голѣмъ страхъ. Тие Московски *Ивановци,* които царувахѫ въ 15-ий и 16-ий вѣкъ твърдѣ дълго врѣме (единъ 43 години, другий 51), сѫ вдѫхнѫли въ Българскитѣ сърдца речената вѣра и надѣжда, че отъ *Дѣда Ивана* ще дойде българското освобождение. Отъ това и отъ тогава още името *Иванъ* е станѫло по насъ синонимъ на рускитѣ царье. На рускитѣ царье отдавна сѫ били познати българскитѣ надѣжди, къмъ които они сѫ се отнасяли съчувствено: освѣнъ нѣкои нашенски извѣстия, въ това ни увѣрява и единъ Венециянски дипломатъ, Яковъ Соранцо, който е живѣлъ въ врѣмето на царя Иванъ Грозний. Но въ 16-ий и 17-ий вѣкъ Русия неможаше да подаде рѫка на Българетѣ, едно, защото бѣше много улисана съ своята сѫдба, друго, защото ѭ отдѣляхѫ отъ българската земя широки пространства. които се намирахѫ въ рѫцѣ на Поляцитѣ, на Кримскитѣ Татаре и на Турцитѣ. Токо въ 18-ий вѣкъ Руситѣ се поприближихѫ до българската земя и побѣдоносно влазихѫ въ неѭ въ врѣмето на войнитѣ, които Екатерина Велика има съ Турция. По него врѣме, обаче, руската дипломатия бѣше взела такава посока, при която не можаше да има мѣсто за нѣкакво съчувствие къмъ Словѣнетѣ, особно къмъ Българетѣ. Тогашната руска политика по источний въпросъ се държаше на религиозни основи, водѣше се само по интереситѣ на православната вѣра, която отождествяваше съ еллинизма и поради това мислѣше и работѣше най-много за Гърцитѣ, поддържаше гърцкитѣ стрѣмения и голѣми идеи. Причинитѣ на тая пагубна за южното словѣнство, особно за Българетѣ посока на руската дипломатия сѫ различни, но най-главната отъ тѣхъ е онова положение, което Гърцитѣ заемахѫ тогава въ турското царство

и съ което сегашнитѣ гърцки историци (Паппаригопуло и други) се голѣмѫтъ като съ едно главно доказателство на гърцкитѣ дарби и способности. Една часть отъ гърцкий народъ бѣше сполучила да вземе въ рѫцѣтѣ си вънкашнитѣ работи на Портата и бѣше добила пълна власть въ Турскитѣ вассални княжества — Влашко и Молдава, а пакъ гърцкото духовенство подъ високата игемония на Вселенский патриархъ управляваше не само духовнитѣ, но и свѣтскитѣ работи на всичката християнска рая въ европейска и азиятска Турция. Не е чудно, че при това положение, което заимахѫ Гърцитѣ въ Турско, изникнѫ *гърцкий проектъ* на Екатерина Велика, който мѣрѣше да замѣсти турското царство съ една гърцка империя. Измежду българский народъ и тогава не сѫ умирали надѣждитѣ на еднокръвнитѣ Руси, но за тия надѣжди нѣмаше вече кой да напомня на рускитѣ дипломати, защото всичтѣ пó-първи хора въ България бѣхѫ или природни гърци или пакъ погърчени Българе, които не само се срамувахѫ отъ българското име, но и съ особно усърдие, свойствено изобщо на ренегатитѣ, залѣгахѫ за интереситѣ на гърцизма. Доста е да напомнимъ, че възродительтъ на гърцката писменость и най-горѣщий ходатай прѣдъ Екатерина Велика за въздиганьето на гърцката империя бѣше македонский Българинъ. Евгений Вулгарисъ.

Войната, която Александъръ I отвори на Турция по врѣмето на сърбското възстание и прѣзъ коятоРуситѣ пакъ влазихѫ въ България (между 1806—1812 год.), малко измѣни горѣописаното положение на Българетѣ, макаръ че они бѣхѫ захванѫли вече да се свѣстяватъ и въ лицето на Софрония Врачанскаго бѣхѫ се вече сдобили съ единъ горещъ народенъ ходатай прѣдъ нѣкои руски голѣмци. И слѣдъ тая война, както въ рускитѣ крѫгове, така и между руский народъ изобщо, гърцкитѣ симпатии и гърцкото влияние бѣхѫ толкова силни, дѣто и малкото български търговци, които около това врѣме захванѫхѫ да се заселятъ въ Русия, намирахѫ за пó-износно да се наричатъ гърци. Така, напримѣръ, приснопаметний Априловъ, който бѣ се прѣселилъ въ Русия още въ началото на сегашний вѣкъ, до кѫдѣ 1830 година се наричаше Габровски гъркъ и усърдно подкрѣпяше гърцката велика идея.

*

Слѣдъ въцаряваньето на Николая Павловича, малко нѣщо прѣди руско-турската война на 1828—1829 г., въ Москва се появихѫ нѣколко писателье и учени лица, които захванѫхѫ задружно да се трудѭтъ за прокарваньето въ рускитѣ умове народна словѣнска посока. Между тия лица, които се събирахѫ около руский историкъ Погодинъ, е билъ и Сергѣй Т. Аксаковъ, баща на покойний Иванъ Сергѣевичъ, единъ много даровитъ и високо образуванъ писатель. Тоя испърво малоброенъ московски крѫгъ полека-лека се е уголѣмявалъ съ нови дѣятелье, както: учений философъ-богословъ — поетъ Хомяковъ, братия Кирѣевски, Чертковъ, Елагини, Велтманъ, Чижовъ, Самаринъ и др. Съ любовьта си къмъ руската народность тия лица сѫ свързували любовь къмъ другитѣ словѣнски племена и сѫ се стараяли да възбуждатъ къмъ тѣхъ съчувствие между просвѣтенитѣ руски крѫгове. На 1830 год. Погодинъ въ едно тържествено събрание на Московский университетъ каза съчувствена за словѣнството рѣчь, въ която говорѣше, че Русия е длъжна да се грижи за Словѣнскитѣ племена и да ги покровителствува. Наскоро слѣдъ това, въ 1832 г. Хомяковъ написа своята прочута пѣсень, въ която се обърща къмъ руский *Орелъ* съ такиви думи:

Высоко ты гнѣздо поставилъ,
Славянъ полунощныхъ Орелъ,
Широко крылья ты расправилъ
Глубоко въ небо ты ушелъ!
Лети, но въ горнемъ морѣ свѣта,
Гдѣ силой дышащая грудь
Разгуломъ вольности согрѣта,
О младшихъ братьяхъ незабудь! . .
Ихъ много тамъ, гдѣ гнѣвъ Дуная,
Гдѣ Альпы тучей обвились,
Въ ущельяхъ скалъ, въ Карпатахъ темныхъ,
Въ Балканскихъ дебряхъ и лѣсахъ . . .
И ждутъ окованные братья,
Когда же зовъ услышатъ твой,
Когда ты крылья, какъ объятья,
Прострешь надъ слабой ихъ главой? . . .
О вспомни ихъ, орелъ полночи!
Пошли имъ звонкій свой привѣтъ,
Да ихъ утѣшитъ въ рабской ночи
Твоей свободы яркій свѣтъ! и пр.

Тие московски патриоти отъ рано обърнѫхѫ особно внимание къмъ Българский народъ и не само по това, защото онъ отъ всичѣ словѣне бѣше най-потъпканъ, но и защото имъ се видѣше особно любопитенъ поради своитѣ стари духовнонравствени свързки съ руский народъ, поради своето минѫло, което по него врѣме бѣхѫ захванѫли да издирятъ нѣкои руски специялисти — Калайдовичъ, Венелинъ и др. Венелинъ, който бѣше страстно залюбенъ въ Българетѣ, посрѣщнѫ голѣма поддържка и насърдчанье отъ страна на Погодина и Сергѣя Т. Аксакова, безъ помоцьта на които той нá да ли ще заемнѣше таково почетно мѣсто въ историята на Българското възраждане. Доста е да напомнимъ, че първото си съчинение за Българетѣ Венелинъ написа и напечата (въ 1829 г.) съ спомаганьето на Погодина, и че Сергѣй Аксаковъ склони руската академия да даде Венелину помощь за пѫтуваньето му въ България и въ Румѫния..... Двѣ три години слѣдъ Венелиновото пѫтуванье, около 1834 год., захванѫхѫ вече да дохаждатъ Български младежи за учение въ Русия (Одесса, Киевъ и Москва), дѣто ги привличаше съчувствието, което реченитѣ Московски патриоти исказвахѫ къмъ Българетѣ. За това ясно свидѣтелствуватъ нѣкои отъ тие младежи, които въ писмата си сѫ наричали Погодина „Отецъ всѣхъ Болгаръ“, „попечитель и отецъ бѣдной Болгаріи“ и т. н. Чрѣзъ ходатайството на Погодина и на нѣкои отъ неговитѣ познайници руский св. Синодъ въ 1844 г. разрѣши да се прииматъ на правителствено иждивение въ русќитѣ духовни училища и Българе, — отъ тогава захванѫ да се испраща изъ Русия помощь на Български училища, църкви и манастире. Така наченѫ да се распространява въ Русия познанство съ забравенитѣ отъ свѣта Българе и съчувствие къмъ тѣхъ. Но това съчувствие до врѣмето на Кримската война бѣше още много слабо и се ограничаваше само въ тѣсний крѫгъ на московскитѣ *патриоти* и на тѣхнитѣ почитателье и лични познайници въ Москва и въ други руски градове. Помоцьта, която руский св. Синодъ и нѣкои други руски крѫгове давахѫ на Българетѣ до Кримската война, произлизаше отъ личното познанство на нѣколко Българолюбци съ нѣкои влиятелни руски голѣмци и имаше пó-вечето характеръ на едно просто человѣколюбие. До това

врѣме словѣнскитѣ проповѣди на московскитѣ *патриоти* минувахѫ за праздни фантазии между просвѣтената руска масса, която бѣше навикнѫла да гледа на словѣнетѣ така, както гледахѫ на тѣхъ нѣмцитѣ и гърцитѣ. Нѣкои отъ тогавашнитѣ знаменити руски писателье и публицисти дори се гаврѣхѫ съ московскитѣ *патриоти* и на присмѣхъ ги наричахѫ *славянофили*.

Така се появи на свѣтъ това име, което пó-послѣ съвсѣмъ измѣни значението си: отъ смѣшенъ прѣкоръ станѫ едно много почетно название. До кримската война, както въ високитѣ руски крѫгове, така и между руский народъ изобщо, прѣжнитѣ гърцки симпатии остаяхѫ, токо речи, непокѫтнѫти. Прѣдъ видъ на това и нѣкои отъ Българетѣ, които прѣди кримската война се учахѫ въ рускитѣ училища (въ московската духовна академия и въ Киевъ) намирахѫ за пó-износно да се казватъ Гърци. Токо слѣдъ кримската война, която поотръси руский просвѣтенъ свѣтъ отъ оние чужди възгледи, които бѣхѫ се загнѣздили въ него, славянофилскитѣ стръмления захванѫхѫ да си отварятъ широкъ пѫть въ Русия. Нáскоро слѣдъ Парижский миръ между московскитѣ славянофили се роди мисъль за съставяньето едно дружество, което да развива между руский народъ словѣнскитѣ идеи и симпатии, па и да събира материялни помощи за подкрѣпяньe народнитѣ работи на словѣнскитѣ племена, *особно на Българетѣ*. Така, съ разрѣшение на руското правителство, се отвори на 1858 г. въ Москва знаменитий *Славянски комитетъ*. За устрояваньето на тоя комитетъ, освѣнъ горѣпоменѫтитѣ славянофили — Погодинъ, Хомяковъ, Аксакови, Самаринъ и др., ревностно сѫ се трудили и нѣкои други московски граждане, както: попечительтъ на московский учебенъ окрѫгъ Бахметевъ, графъ Уваровъ, Катковъ и университетскитѣ професори Соловьевъ, Леонтьевъ, Бодянски, Буслаевъ.

Прѣдсѣдатель на комитета прѣзъ първитѣ три години бѣше Бахметевъ, а слѣдъ него за прѣдсѣдатель се избра Погодинъ, който и заимá това мѣсто прѣзъ цѣли 14 год., до самата си смърть (1875 г.). Но душа на това дружество отъ самото му учреждение станѫ Иванъ Сергѣевичъ Аксаковъ, който испърво бѣше неговъ секретарь, сетнѣ подпрѣдсѣдатель, а слѣдъ Погодиновата смърть завзе прѣдсѣ-

дателското мѣсто. На И. С. Аксакова Московский славянски комитетъ най-много дължи за своята слава и за своитѣ добри дѣла.

Роденъ и отгледанъ въ една прочута по своитѣ добродѣтели челядь, въспитанъ подъ ржководството и въ благороднитѣ идеи на баща си Сергѣя Т. Аксаковъ, щедро награденъ съ душевни дарби, Иванъ Сергѣевичъ още отъ млада връсть е обърщалъ на себе внимание съ високитѣ свои помисли и идеялни стръмения. Още на 1845 г., когато е билъ на 22 години, онъ е обнародувалъ едно стихотворение („Христофоръ Колумбъ“), въ което срѣщаме таквиви мисли:

Не отступлю, не оробѣю,
Судьбѣ упорствомъ отомщу.
Пойду впередъ съ своимъ стремленьемъ,
Исторгну помыслъ изъ глуши,
Съ непоколебимымъ убѣжденьемъ,
Залогомъ искреннимъ души!
И вѣрю я: наступитъ время,
Хоть громъ греми и вѣтеръ вѣй,
Но долетитъ благое сѣмя
До почвы избранной своей.
Я не страшусь суда людскаго,
Я двину смѣло мысль впередъ,
И далеко отгрянетъ слово
И слухъ внимательный найдетъ. . . .

Въ тия гармонични стихове младий Аксаковъ, сѣкашъ пророчески, още прѣди 40 годинъ е изобразилъ характера на своята дѣятелность. Между руский просвѣтенъ свѣтъ той скоро станж извѣстенъ съ нѣколко поетически произведения, и съ нѣколко учени трудове, единъ отъ които доби премии отъ руската академия и отъ руското географическо общество. Въ врѣмето на Кримската война той се записа доброволецъ и съ едно народно опълчение ходи до Бессарабия, дѣто е могълъ да се опознае съ положението на Българетѣ чрѣзъ Бессарабскитѣ колонисти и тогавашнитѣ Български волонтири. Слѣдъ свършъка на войната Иванъ Сергѣевичъ биде назначенъ за членъ на една комисия, която имаше да разглежда злоупотрѣбението на интендантството, но той скоро излѣзе отъ тая комисия и побърза да се завърне въ Москва за да се отдаде тамъ на една дѣятелность, къмъ която отдавна го е теглило сърдце. На 1858 г. онъ

станѫ редакторъ на славянофилский журналъ „Русская Бесѣда“, а въ 1859 год., на скоро слѣдъ отварянього на славянский комитетъ, прѣдприе да издава недѣлна газета „Парусъ“, отъ която тъкмѣше да направи „централенъ органъ на словѣнската мисъль“. Тая газета съ своето съдържание, съ своитѣ огнено написани члѣнове произведе силно движение между руский свѣтъ, — Аксаковий „Парусъ“ се дирѣше и четѣше съ голѣмъ интересъ, но съ смѣлий си езикъ той уплаши цензоритѣ, които побързахѫ да го спрѫтъ още на 3-й му брой. Тогазъ Иванъ Сергѣевичъ отиде да пѫтува по словѣнскитѣ земи и слѣдъ завърщаньето си отъ тамъ въ 1861 год. захванѫ да издава друга газета „День“, която можа да живѣе доста дълго врѣме, до края на 1865 год. Слѣдъ една година почивка онъ пакъ се яви на публицистично поприще съ нова газета „Москва“, която съ нѣколко неволни промѣнения на името си трая около двѣ години (отъ 1 Януарий на 1867 до 21 Октомврий 1868 г.). Това бѣше едно много важно врѣме за Русия: прѣзъ тия десетина години она съвсѣмъ се прѣроди вѫтрѣшно, благодарение на цѣлъ редъ велики реформи, каквито бѣхѫ: селската, сѫдебната, земската, и др. Само отъ себе се разбира, че Аксаковъ най-много трѣбаше да се занимава съ тия реформи, чието приспособение повдигаше много въпроси. Но той не съ по-малка ревность се трудѣше за распространяванье словѣнскитѣ идеи и симпатии. За това нѣщо токо речи въ всѣкой брой отъ своитѣ газети онъ обнародваше извѣстия изъ разнитѣ словѣнски земи, или пакъ пламенни възвания и члѣнове, че руский народъ трѣба да мисли и да се грижи за словѣнетѣ както за себе си, че той трѣба да имъ помага не по человѣколюбие само и не по великодушие, а по нравственъ дългъ, като на свои еднокръвни братя. Особно много мѣсто въ газетитѣ си и въ рѣчитѣ си той издѣляше за Българетѣ. По тоя начинъ Аксаковъ извади славянофилството изобщо, и особно българолюбието, изъ тѣсний Московски славянофилски крѫгъ и го разлѣ по всичката широка руска земя, по всичкитѣ пластове на руский народъ. И може смѣло да се каже, че той най-много е спомогнѫлъ да се запознаѭтъ Руситѣ съ Българската надѣжда на *дѣда Ивана,* най-много е направилъ да се испълни тая надѣжда. По примѣра на

Аксакова захванѫхѫ и други руски газети и журнали да пишѫтъ съчуствени члѣнове за Българетѣ. И въ други руски градове захванѫхѫ да се отварятъ славянски комитети, като дѣлове на Московский централенъ комитетъ. Така, на 1868 г. се отвори Петербургский комитетъ, на 1869 — Киевский, на 1870 — Одесский. Привремѣнно такиви комитети се отваряхѫ и въ нѣкои други градове. Отъ всичкитѣ краища на Русия въ тия комитети се стичахѫ парични и други помощи, които се употрѣбяхѫ за посрѣщанье различни словѣнски нужди и за поддържанье словѣнскитѣ народни начинания. Московский комитетъ употрѣбяше своитѣ срѣдства най-много за привдиганье българщината: съ тая цѣль той пращаше помощь на нѣкои Български училища, на нѣкои Български книжовни прѣдприятия (както Българскитѣ книжици, читалища), поддържаше Български младежи, които се учахѫ въ Русия, особно въ Московский университетъ, дѣто бройътъ на българскитѣ студенти прѣзъ нѣкои години достигаше до двадесеть и пò-вече. Кѫщата на Аксакова всѣкога бѣ отворена за тия български младежи, които онъ посрѣщаше и приимаше братски: другояче не може да се нарече неговата всѣкогашна готовность да имъ помага, било съ съвѣтъ, било съ материялна помощь, и неговитѣ искрени старания да се приготвѭтъ отъ тѣхъ просвѣтени и ревностни служителье на България. Аксаковъ имаше уреченъ вечеръ въ недѣлята, въ който се събирахѫ при него неговитѣ приятелье, познайници, почитателье и прѣкарвахѫ по нѣколко часа въ откровени разговори за различни руски и словѣнски въпроси: обществени, политически, научни, литературни и пр. Тия знаменити Аксаковски вечери се спохождахѫ и отъ българскитѣ студенти, за които имахѫ голѣмо въспитателно значение. Но освѣнъ това, тука дѣто се събираше цвѣтьето отъ Московский просвѣтенъ и родолюбивъ свѣтъ, Московската Българска дружина имаше прѣкрасенъ случай да запознава тоя свѣтъ съ извѣстия отъ всичкитѣ български краища и да освѣщава прѣдъ него въпроситѣ, които вълнувахѫ българский народъ. Тия български извѣстия и възгледи изъ Аксаковската кѫща твърдѣ скоро и лесно се распространявахѫ низъ други руски кѫщи не само въ Москва, но и пò-далече. . . . Прѣзъ ония години

отъ Аксаковската дѣятелность, за които тука ни е рѣчьта, въ България се развиваше църковний въпросъ. За историята на Българский църковенъ въпросъ много се е писало по насъ, но въ тия писания въпросътъ е разглежданъ само отъ една страна, именно отъ страна на българскитѣ домогвания да се освободѭтъ отъ фенерското иго и на българскитѣ расправии съ гърцкитѣ владици, патрици, логотети и пр. Но въ българский църковенъ въпросъ има и една потаена страна, за която още малко се е говорило. Ние разумѣваме отношенията на Русия къмъ гърко-българската распря. Не му е мѣстото да разглеждаме тука подробно тия отношения, но ще забѣлѣжимъ на кратко това. На 1857 и 1858 г. покойний Х. Даскаловъ, единъ отъ даровититѣ български студенти въ Москва, обнародува хубави члѣнове за българското движение противъ фанариотитѣ, което тъкмо по това врѣме бѣ захванѫло да се усиля. Тия члѣнове, които бѣхѫ напечатани въ Московскитѣ журнали „Русская Бесѣда“ и „Русскій Вѣстникъ“ силно развълнувахѫ нѣкои високи крѫгове, въ които прѣобладаваше още горѣреченій гърцки възгледъ на православнитѣ народи въ Турско. Срѣщу Даскаловитѣ члѣнове се появихѫ силни възражения, дѣто Българското движение противъ Гърцитѣ се прѣдставяше като беззаконно и пагубно за православната вѣра начинание на нѣколко заблудени или честолюбиви Българе. Така прѣдставяхѫ прѣдъ руский свѣтъ тая работа и Гърцитѣ, които имахѫ свои агенти и покровителье на всѫдѣ въ Русия, па, за жалость, така ѭ прѣдставяхѫ и нѣкои Българе, които на онова врѣме се навъртахѫ около Цариградската патриаршия и имахѫ достѫпъ до официялнитѣ руски прѣдставителье. Не е чудно, че Руското посолство въ Цариградъ на първо врѣме се отнасяше толко студено, та дори и враждебно къмъ Българското движение. Но не се изминѫхѫ шесть-седемь години, и ето че това положение захванѫ да се измѣня. Прѣзъ тия години по-голѣмата часть на руский просвѣтенъ свѣтъ съвсѣмъ промѣни възгледитѣ си по гърко-българската распря и взе страната на Българетѣ. Това промѣнение не се забави да проникне и въ рускитѣ високи крѫгове, както свидѣтелствуватъ, между друго, писмата на руский св. Синодъ до Вселенский патриархъ, отъ 1868, 1870 г., и ония тържества,

съ които Москва, Петербургъ и нѣкои други руски градове и дори села отпразднувахѫ тисещелѣтието на българската църква. Достозабѣлѣжително е, че когато въ Русия стаяхѫ приготвянията за тия тържества, въ самото прѣдвечерие на тисещелѣтний български юбилей, Турското правителство издаде фермана, отъ 28 Февруария 1870 год., за учрѣжданьето на Българската Екзархия. Това не бѣше случайно съвпадание: както сме слушали отъ едно авторитетно лице, обнародваньето на речений султански ферманъ се намира съ тѣсна свързка съ движението, което възбуди въ Русия тисещелѣтний юбилей на Българската църква. И така, въ десетина годинъ руский просвѣтенъ свѣтъ и рускитѣ официялни крѫгове съвсѣмъ измѣнихѫ едни важни свои възгледи, о които се държахѫ цѣли вѣкове. И за тоя прѣвратъ въ рускитѣ умове и симпатии най-много се е потрудилъ И. С. Аксаковъ, който чрѣзъ това не малко е спомогнѫлъ да се освободимъ отъ фанариотското иго. Неговитѣ проповѣди по българский църковенъ въпросъ произвождахѫ въ Русия силно впечатление, толко по́-вече, че онъ бѣше человѣкъ много набоженъ и дълбоко привързанъ къмъ православната църква[1]).

Още по́-голѣми сѫ неговитѣ заслуги по нашето политическо възражданье, къмъ което онъ отдавна приготвяше руский свѣтъ, доказващи между друго и това, че за освобождението на Българетѣ Русия трѣба да работи на право, а не чрѣзъ Сърбското княжество, както по едно врѣме мислѣхѫ нѣкои високи крѫгове, като смѣтахѫ Българетѣ за една много испаднѫла, „деморализувана“ словѣнска народность, неспособна за самостоятеленъ политически животъ.... Кога наближи врѣме да се испълнѭтъ завѣтнитѣ

---

[1]) Единъ отъ най-усърднитѣ Аксакови сътрудници по Българский църковенъ въпросъ бѣше покойний Райко (Ксенофонтъ) Жинзифовъ, който токо речи въ всѣкой брой на газетитѣ „День“ и „Москва“ помѣстяше подробни извѣстия изъ България. Освѣнъ Аксаковитѣ газети, Жинзифовъ помѣстяше подобни члѣнове още въ духовний журналъ „Православное Обозрѣніе“, чиито редактори бѣхѫ горѣщи почитателье на Аксакова, въ „Современная Лѣтопись“ която се издаваше при „Русскій Вѣстникъ“, та че и въ „Московскія Вѣдомости“. Тие Жинзифови трудове, за които г-нъ Бобчевъ нищо не споменува въ познатий свой члѣнъ за неговата дѣятелность, сѫ принесли не малка полза на народното ни дѣло. Тука ще бѫде умѣстно да кажемъ, че нѣколко мѣсеца прѣди войната за българското освобождение, по приканата на И. С. Аксакова, Жинзифовъ усърдно бѣше се взелъ да състави за руската войска единъ пѫтеводитель по Македония, която онъ, като сподвижникъ на Д. Миладинова, познаваше много добрѣ. Но, за жалость, тая работа останѫ недовършена поради смъртьта, която ненадѣйно постигнѫ Жинзифова на 16 Февруарий 1877.

български надѣжди на *дѣда Ивана,* кога прѣзъ пролѣтьта на 1876 г. се вдигнѫ българското възстание, Аксаковъ се намираше въ чело на всит҄ѣ славянски благотворителни дружества, които по него врѣме бѣхѫ се твърдѣ размножили въ Русия поради херцеговинското възстание. Пламеннитѣ рѣчи, които той произнасяше тогази въ събранията на Московский централенъ комитетъ и въ които призоваваше руский народъ да испълни единъ най-голѣмъ свой нравственъ дългъ, една най-свещена историческа задача, летѣхѫ по всичката широка руска земя и дълбоко покрѫщахѫ всит҄ѣ ѝ кранща. Това бѣше едно чудно движение, едно отъ ония движения, които сѫ обхващали руский народъ само въ най-великитѣ моменти отъ неговий исторически животъ. Въ отговоръ на това всенародно руско движение, което Аксаковъ подгрѣваше и рѫководѣше, изъ Московский кремъль се обади приснопаметний царь освободитель съ своето царско слово отъ 29 Октомврий 1876 год. Слѣдъ два деня излѣзе указъ за мобилизацията на руската войска и за граждански устроитель на България се прѣдназначи Князь В. А. Черкаски, единъ отъ най-близкитѣ приятелье на Аксакова.

Войната за освобождението на България бѣше рѣшена, но по извѣстнитѣ политически обстоятелства нейното отваряньe трѣбаше да се замае нѣколко мѣсеца. Прѣзъ тия мѣсеци Аксаковъ развиваше трѣскава дѣятелность и чрѣзъ нѣкои влиятелни свои почитателье, както графъ Д. А. Милютинъ и др., работѣше да се свърши войната съ пълно освобождение на всичкитѣ български земи, а не само съ освобождението на крайдунавска България. . . . . Тука ние трѣба да споменемъ пò-подробно за едно дѣло, което Иванъ Сергѣевичъ извърши прѣди отварянието на войната за българското освобождение. Между високитѣ руски крѫгове бѣше се вкоренило мнѣние, че Българетѣ не сѫ храбъръ народъ, та и нá да ли ще може да се очаква отъ тѣхъ нѣкаква подпомога въ тая война. Иванъ Сергѣевичъ никакъ не пристаяше на това мнѣние, което той явно наричаше погрѣшно, доказваци, че отъ Българетѣ може да излѣзе такава редовна войска, която нѣма да бѫде пò-долна отъ руската, и че тѣ ако не сѫ се показвали добри *гверилясси,* причината на това е характерътъ на тѣхната земя

и географическото имъ положение, поради което они се намиратъ въ самото гърло на турский звѣрь. За да докаже нагледно, че отъ Българина може да излѣзе добъръ солдатинъ, той захванѫ да се труди за съставяньето на добрѣ организувано и обучено Българско опълчение въ Бессарабия, за което нѣщо, освѣнъ сумитѣ, що имаше готови въ Московский славянски комитетъ, употрѣбихѫ се още и нѣколко стотинъ хиляди рубли, които по приканата на Аксакова побързахѫ да пожертвуватъ Московскитѣ търговци. Съ тия голѣми суми се приготвихѫ за Българскитѣ опълченци нѣколко десетки хиляди пушки, дванадесеть круповски топа заедно съ потрѣбното количество патрони, гранати и пр. Аксаковъ не само даде мисъль за Българското опълчение, не само изнамѣри потрѣбнитѣ за него материялни срѣдства, но още и взе най-живо участие въ съставяньето, устройството, дори и въ изработваньето формата на българскитѣ опълченски дружини: сгодната опълченска „болгарка“ и исторический калпакъ съ осмоконечний кърстъ — и тѣ се явихѫ на свѣтъ по мисъльта, по кроежа и съ старанията на И. С. Аксакова. Да, Българското опълчение, което легнѫ въ основата на Българската войска и внесе въ неѭ славни прѣдания и воинственъ духъ, това опълчение, може да се каже, е Аксаково дѣте.

Прѣзъ врѣмето на войната Иванъ Сергѣевичъ не малко се е трудилъ за събиранье помощьта, съ която руский народъ се притече да посрѣщне нуждитѣ на пострадалото отъ турската войска българско население, особно на бѣжанцитѣ изъ долинитѣ на Гьопса, Тунджа и пр. — Прѣзъ това врѣме той горещо защищаваше Българский народъ отъ ония нападения и хули, които нѣкои лекомислени или злобни хора бѣхѫ захванѫли да сипѭтъ върху него и да проповѣдатъ, че Българетѣ не били такъвъ злочестъ народъ, за какъвто ги описвали славянофилитѣ, че тѣ не заслужвали да се правѭтъ за тѣхъ такиви тежки жъртви, да се пролива толкозъ руска кървь и пр. До колко Аксаковъ се е възмѫщавалъ отъ тия проповѣди, които мѣрѣхѫ да поврѣдѭтъ работата за нашето освобождение, това ни показва неговото слово, което той каза въ Московското славянско общество наскоро слѣдъ втората Плѣвенска несполука, когато реченитѣ български неприятелье бѣхѫ за-

хванжли да распространяватъ своитѣ проповѣди и между най-високитѣ руски кржгове. Тукъ Аксаковъ смѣло изобличи тие проповѣдници, като ги нарече *народни прѣдателье* или *людье маловѣрни* и пр.

Слѣдъ С.-Стефанский договоръ тържеството на Ивана Сергѣевича бѣше безкрайно, макаръ че той имаше да оплаква много близки свои приятелье, които погинжхж прѣзъ войната и между които бѣше князь В. А. Черкаски. Работата дойде обаче до Берлинский конгресъ, на който руската дипломатия се яви отстжпчива, защото освѣнъ Англия, Австрия и Франция, противъ Санъ-Стефанский договоръ силно възстанжхж и малкитѣ държавици — Гърция, Румжния и Сърбия, и явно исказвахж готовность да се присъединжтъ къмъ коалицията, съ която Биконсфилдъ, Андраши и други заплашвахж Русия. Аксаковъ, обаче, не искаше и да знае за тия спънки, прѣдъ които рускитѣ дипломати трѣбаше да наведжтъ глава, и щомъ се пръснж слухъ, чо Берлинский ареопагъ осакатилъ Санъ-Стефанска България, онъ на 22 юний, още прѣди свършъка на конгреса, произнесе въ събранието на Московското славянско общество една гърмоносна рѣчь, слѣдъ която руското правителство се принуди да растури това общество, а неговий опасенъ прѣдсѣдатель да отдалечи изъ Москва за нѣколко мѣсеца.

На 1880 год. Иванъ Сергѣевичъ захванж да издава газета „Русь“, която продължаваше до самата си смърть. Първитѣ години отъ политический животъ на Българското Княжество не бѣхж яко утѣшителни за покойния: при високото мнѣние, което онъ имаше за положителнитѣ основи на българский характеръ, за здравий разумъ на Българетѣ, онъ никакъ не е очаквалъ да види въ княжеството такиви партизански увличания, такава „язва политическаго честолюбія, борьбы изъ-за власти“ и проч., които силно го смжщавахж и обезпокоявахж. „Основной народный характеръ Болгаръ, казваше той въ едно тогавашно свое частно писмо, представляетъ хорошіе задатки для образованія: а) людей научнаго труда, б) регулярнаго стойкаго войска, в) дисциплинированныхъ гражданъ. Вотъ почему струя того *интеллигентнаго* верхоглядства, которая губитъ Сербію и губитъ наше общество, мнѣ кажется способною извра-

тить именно то, что есть въ Болгарахъ добраго; а изъ всѣхъ славянскихъ племенъ я на Болгаръ надѣюсь болѣе всего". Ето защо газета „Русь" по нѣкога силно укоряваше и осѫждаше българскитѣ *либерали и консерватори* съ различнитѣ имъ подраздѣления... При всичко това Аксаковъ не прѣстаяше да мисли, да се грижи и да работи за постиганьето на народний български идеалъ. За доказателство на това могѫтъ да служѫтъ многобройнитѣ му члѣнове по Българското съединение, които онъ обнародува въ своята „Русь" слѣдъ 6 Септемврия. Тия бурни члѣнове, послѣдний отъ които Аксаковъ е написалъ два деня прѣди смъртьта си, безъ съмнѣние сѫ причината или поне една отъ главнитѣ причини, които така внезапно прѣкѫснѫхѫ неговий скѫпоцѣненъ за Русия и за словѣнството изобщо, особно за българетѣ животъ. Смъртьта на И. С. Аксакова е толкова по̀-тежка за насъ, че се приключи при сегашнитѣ *неразбории*, за благополучното отстраняванье на които, до колкото они, разумѣва се, не произлизатъ отъ български страни, той можаше много да помогне, защото гласътъ му имаше въ Русия голѣма сила. Доста е да напомниме потресението, което повдигнѫ неговата смърть по всичтѣ краища на руската земя, въ царското семейство и между всичтѣ пластове на руский народъ.

МАТЕРИЯЛИ ПО ГЕОЛОГИЯТА И МИНЕРАЛОГИЯТА НА БЪЛГАРИЯ.

Геологически изслѣдвания на сѣверъ отъ Балкана между рѣкитѣ Искъръ и Янтра.[1])

ОТЪ ГЕОРГИ Н. ЗЛАТАРСКИ.

Уводъ.

Прѣзъ лѣтнитѣ и есенски мѣсеци на 1884 год. имахъ за задача да се запознаѫ съ геологическото устройство на срѣдня България. Когато бѣхъ получилъ разрѣшение отъ моето началство, че могѫ да употрѣбѭ врѣмето си въ изслѣдвание на онази часть отъ Българското Княжество, която се заключава между Искъръ и Янтра, когато се приготвяхъ вече на пѫть, получихъ извѣстие отъ проф. *Fr. Toula* изъ Виена, че той е рѣшенъ пакъ да дойде, прѣзъ мѣсецъ Августъ, въ България за да продължи своитѣ геологически изслѣдвания въ централната часть на Балканитѣ, но съ условие да пѫтуваме заедно, както и прѣзъ 1880 год. Зарадванъ отъ това извѣстие, азъ му явихъ на часа цѣлия планъ на изслѣдванията, които бѣхъ намислилъ да направѭ. Съ незначителни измѣнения моятъ проектуванъ маршрутъ се прие и ний скоро се сговорихме въ задружното изучвание централна България.

Въ мѣсецъ и полвина врѣме, докждъ пристигне проф. Тоула въ България, азъ имахъ възможность да пропѫту-

---

[1]) Настоящата статия, малко скратена прѣдложена е на 1 Априлъ 1886 г. въ засѣданието на Виенската академия на наукитѣ за разглеждание; тя е одобрена и приета отъ сѫщото засѣдание и сега се вече печата на нѣмски въ 93 томъ отъ Sitzb. der kais. Akad. der Wissensch. I Abth. April-Heft. Jahrg. 1886.

Тѣзи ми научни изслѣдвания се печататъ съ прѣдварителното разрѣшение на г-на Министра на Финанситѣ.

намъ цѣлата прѣдбалканска страна съ крайдунавското равнище и да изучѫ сравнително цѣлото пространство между Искъръ и Янтра, Дунава и сѣвернитѣ поли на Балкана. На 5 Августъ пристигнѫ въ Търново и Тоула и съ него заедно въ три недѣли врѣме ние сполучихме да прѣминемъ деветь пѫти Балкана и два пѫти Срѣдня Гора, начинайки отъ Твърдишкий до Рибарский проходъ[1]).

Въ слѣднитѣ страници азъ ще съобщѫ собственитѣ свои наблюдения и изслѣдвания само за прѣдбалканскитѣ земи[2]). Ние ще заминемъ отъ София прѣзъ Иелешница и Чурякъ за Орхание и отъ тамъ покрай Лакавица и Искъръ ще слеземъ до Дунава. Отъ Гигенъ прѣзъ Брѣстъ, Злокучане и Кацамуница ще споходиме Плѣвенъ. Откакъ се запознаемъ съ срѣдоземнитѣ слойове и Туронскитѣ пластове въ околноститѣ на Плѣвенъ, ще тръгнемъ да изучимъ и Сенонскитѣ около Никополи, и покрай Осъмъ ще възлеземъ до Ловечъ. Отъ тозъ градъ ще направимъ една екскурзия къмъ Ново-село, Троянъ и Шипково, отъ дѣто прѣзъ Команъ, Дълбоки-долъ и Врабию ще заминемъ за Севлиево, и отъ тамъ покрай Базалтнитѣ могили ще слеземъ за Свищовъ. Отъ Новградъ при устието на Янтра ще възлеземъ къмъ Търновскитѣ величествени скали, къмъ прѣддверията на Балканитѣ. Съ помощьта на извънредното богатство на вкаменелоститѣ, които се намиратъ при Търново, ние ще можемъ изучи основно Църгонскитѣ наслаги и да ги сравнимъ съ креднитѣ пластове при *Sainte-Croix* въ Швейцарскитѣ алпи. Особно поучителни сѫ распукванията на земната кора и размѣщанията (dislocations) на пластоветѣ около Търново. Откакъ изобиколимъ на западъ къмъ Росица и прѣцѣпиме при Добромирка севлиевското шосе, ще се завърнемъ прѣзъ Малкочево, Пушево и Чолакова-махала въ Търново, дѣто и ще сключимъ настоящитѣ изслѣдвания.

Геологията на прѣдбалканскитѣ прѣдѣли и на крайдунавската равнина може да се сведе въ слѣднитѣ формации.

---

[1]) Кратки извѣстия, за пропѫтуванитѣ мѣста въ централнитѣ Балкани е написалъ проф. Тоула въ Sitzb. d. k. Akad., 1884, XC. Bd., p. 274—317.

[2]) Въ особна статия ще излѣзѫтъ наскоро и изслѣдванията ни за високитѣ части на Балкана.

Алувиумъ (Alluvium) въ видъ на наплавъ (lehm) испълня коритата и долинитѣ на всичкитѣ речи наши рѣки, както на Искъръ, Видъ, Осъмъ, Янтра и пр.

Дилувиумъ (Diluvium). Тукъ искамъ да приброѭ *löss-a*, който покрива голѣма часть отъ крайдунавското равнище, както и грамудака (Schotter), който намираме въ нѣкои езерски котловини.

Сарматската етажа (Sarmatische Stufe) прѣкрасно развита се вижда въ долното течение на Искъръ отъ Дѣвенци до Гигенска махала и въ видъ на острови (инсуларно) на западъ отъ Искъръ, както и срѣщо Моселиево, недалечъ отъ Осъмъ къмъ Никополи.

Морски Тегель отъ втората срѣдоземна етажа (Marinen-Tegel der zweiten Mediteranstufe) развитъ както и при Баденъ въ Виенската котловина, намираме около Видъ на западъ отъ Плѣвенъ.

Еоценъ (Eocaen) съ Нумулити (Nummulites) има единъ малъкъ поясъ на югъ отъ Търново.

Кредни пластове покриватъ най-голѣмата часть отъ цѣлото изслѣдвано пространство. Горня креда *Сенонъ* (Sénon) и *Туронъ* (Touron) развити сѫ въ България както и въ сѣверна Европа съ чиста хубава креда и кредни варовити скали. Сенонъ е прѣдставенъ достойно около Никополи, а Туронъ около Плѣвенъ. Въ *Ценоманъ* (Cénoman) и *Голтъ* (Gault) забѣлѣзваме варовикъ и пѣсчаникъ, а въ долня кредна формация, освѣнъ *Аптиенско-Ургонски* варовикъ (Aptien-Urgonien), пѣсчаници и пѣсчани мергели, намираме още варовитъ мергель, който е много богатъ на вкаменелости (особно амонити отъ долний Неокомъ).

На западъ отъ Троянъ, около Шипково, забѣлѣзахъ *Юрска формация* (Lias?), която къмъ Тетевенъ достига свой максимумъ.

Такива сѫ, слѣдователно, формацинтѣ въ централна България, отъ политѣ на Балкана до Дунава. Освѣнъ Палеозойската група всички остали сѫ прѣдставени тука достойно.

Въ отношение на еруптивнитѣ камъни, тая изслѣдвана часть се показа твърдѣ бѣдна, защото освѣнъ *Андезитъ-Порфиритъ съ амфиболъ* (Porphyrite Andésitique à Amphibol) и *Базалтъ* други немогохъ да видѭ.

Въ Чуряшкий Балканъ, прѣзъ дѣто минжхъ отъ София за Орхание, азъ намѣрихъ кредни пѣсчаници и мергелни варовити скали подобни на Лозенскитѣ (на ЮИ. отъ София), които лежжтъ непосрѣдно върху чървенитѣ пѣсчаници и конгломерати; послѣднитѣ почиватъ конкордантно върху палеозойскитѣ филити. Въ тоя профиль на Балкана досущь липсуватъ диоритнитѣ жилки (Gänge), каквито ги има пó-на истокъ въ Орханийский Балканъ, на сѣверъ отъ Араба-конакъ.

I. Отъ София прѣзъ Чурякъ покрай Искъръ до Дунава.

1. *Софийската котловина.* Софийската котловина, която лежи на югъ отъ Стара планина, се простира отъ ССЗ.—ЮЮИ. въ дължина не пó-малко отъ 55 до 60 и ширина отъ 20 до 30 километра. Заобиколена е отъ сѣверъ съ Софийский и Мургашкий Балканъ, а на югъ съ Лилинъ, Витоша и Ихтиманскитѣ планини. Источнитѣ и западнитѣ бърда сж незначителни.

Тая пространна котловина, чиято срѣдна височина достига 566 метра надъ морето е испълнена съ Плиоценски (Pliocen) сладководенъ пѣсъкъ, глина и пѣсчанъ мергель, а припокрита съ дилувиялень грамудакъ (Geröllmassen) и алувиялна тиня (Lehmmassen).

Дилувиялний нáносъ (Ablagerung) простира се въ тераси, около политѣ на горскитѣ стръмнини и прѣобладава на западъ и на югъ; алувиялний наплавъ виждаме пó-вечето около Искърското корито и неговитѣ пó-забѣлѣжителни притоци. Материялътъ на кватернарната формация въ тази котловина не е на всѣко мѣсто единъ и сжщий; той зависи отъ естеството на скалитѣ, около чиито поли се простира. Така на пр. на юго-западъ и на югъ нáносътъ е съставенъ отъ кристалинни еруптивни откъслеци (парчета), а на сѣверъ и на истокъ отъ кварцитъ, чървенъ пѣсчаникъ и филитни скали; на сѣверо-западъ пó-вечето е пѣсчанъ. Точна граница между еднитѣ и другитѣ нѣма, защото се измѣнятъ често и се смисатъ едни съ други.

За да видиме пó-нагледно какъвъ е тъкмо съставътъ на Софийската котловина, азъ ще си позволж да приведж тука единъ интересенъ профилъ, отъ дълбочина не пó-малка отъ 21 метъръ, който снехъ вѣрно на 1883 г., когато копахж кладенецъ при лагеря, отдѣсно на пжтя отъ

Софния за Княжево и 3 килом. на юго-западъ отъ българската столица. Отъ горѣ на долу намираме:

1) Около 1 метръ черноземъ.

2) До 3 м. грамудакъ (бленки, чакълъ) като лукова глава и по́-едъръ; откъслецитѣ състоятъ най-вече отъ еруптивни скали, но има още кварцитъ и чървенъ пѣсчаникъ. Жълто-чърна глина слѣпява бленкитѣ. Въ долнитѣ части на тоя пластъ и въ горнитѣ на слѣдующий се намиратъ фелдспатни заоблени парчета.

3) До 2.70 м. синкъва, клисава, влажна мергелна глина, въ която виждаме само дребни частици отъ горнитѣ скали.

4) 3 м. синъкъ пѣсъкъ, богатъ на бѣла слюда и съставенъ отъ бѣли кварцитни дребни зрънца.

5) 2 м. твърдъ мергель съ пѣсчани слойеве, дѣто се намѣрихѫ рибени кости[1]), а въ мергеля видѣхъ, ако се не лъжѫ, и единъ малъкъ *Helix*.

6) 1 м. чистъ, синъкъ пѣсъкъ.

7) 1.50 м. пѣсъкъ съ глина.

8) 1 м. сиво-пепелива бѣла глина.

9) 0.15 м. ситенъ бѣлъ пѣсъкъ съ слюда; въ тънкия този слой се намира и жълтъ окъръ.

10) До 1.50 м. пѣсчанъ глиненъ мергель съ бѣла слюда, въ който намѣрихъ отпечатъци отъ плиоценски растения, като *Quercus* и други. По́-долу този слой прѣминува въ глинено-синкавъ мергель.

11) 0.30 м. ситенъ бѣлъ кварцитенъ пѣсъкъ.

12) 2.20 м. по́-едъръ отъ послѣдния пѣсъкъ, въ който намираме заоблени и ѫглести парчета отъ кварцитъ, андезитъ, кремъкъ и пр.

13) Пѣсъчлива глина, въ която се показа вода.

Ако сравнимъ настоящия профилъ съ други нѣкой отъ сѫщата котловина, ще намѣримъ токо-речи сѫщото распрѣдѣление, което е различно само въ дебелината на материяла. Въ Перловския долъ при Цариградското шосе зеленикъвата мергелна глина се показва въ дълбочина само на единъ метъръ[2]), при споменѫтия лагеръ на 4 метра, а на Горня баня едвамъ на 12 метра.

---

[1]) Проф. Тоула мисли, че тѣзи кости сѫ отъ *Silurus*.

[2]) *Златарски* — геологически профилъ отъ София прѣзъ Саранци (Ташкесенъ), Орхание и Етрополе до върха на Златишкия Балканъ. Пер. Спис. кн. IV, г. 1883, стр. 2.

При Доброславци (Искрецка околия), Германъ (Софийска околия), както и на други мѣста въ Софийската котловина, освѣнъ грамудакъ, глина и пѣсъкъ, показва се въ неогенскитѣ пластове и лигнитъ, но като отъ долно качество и въ слаба дебелина, този лигнитъ остая, поне за сега, неразработенъ.

За подробности върху този басейнъ и брѣговетѣ, що го обикалятъ, нѣка се сравнѭтъ статиитѣ ми напечатани въ списанието на Българското Кн. Дружество [1]).

2. Отъ София прѣзъ Чурякъ за Орхание. — Дилувиялнитѣ терраси, които се спущатъ отъ сѣвернитѣ поли на Витоша (2290 м.), достигатъ до първий мостъ на Орханийското шосе. Равнището, що настѫпя къмъ истокъ, е испълнено отъ двѣтѣ страни на Искъръ съ алувияленъ наплавъ, който, макаръ и да мѣни състава си, — ту пѣсчанъ, ту глиненъ — непрѣкѫснѫто се простира до Ново село.

Недалекъ отъ Слатинската терраса, издига се първата могила (tumulus), която е раскопана и отворена прѣзъ срѣдата. Останѫлитѣ се нанизватъ къмъ истокъ и само 4 се виждатъ до Долний Богровъ. Отъ лѣво на пѫтя или на срѣщната страна ги има около 12, едни пò-голѣми, други пò-малки. Послѣднитѣ могили се отдалечаватъ отъ главното шосе и безъ никакъвъ редъ се примичатъ къмъ южнитѣ поли на Балкана.

Около коритото на Искъръ алувиумътъ бива пѣсъчивъ и малко плоденъ, за това и пò-слабо е изработенъ тука, отколкото между Подуяне и Враждебна. Сѫщото е и отвѫдъ Искъръ, дѣто е покрито равнището съ дребенъ и едъръ пѣсъкъ. Освѣнъ нѣкои сухи трѣви друго токо-речи нищо не успѣва. Прѣдъ Долний Богровъ алувиялната почва е пѣсъчиво-глинена и доста добра.

За да неотегчавамъ читателя само съ монотонното равнище, което се простира къмъ истокъ отъ София, ще си позволѭ тука да направѭ въ отношение на конфигурацията едно малко сравнение между Стара-Планина и подбалканскитѣ рътлини, що се простиратъ на югъ отъ неѭ (Лилинъ, Витоша, Лозенскитѣ и Ихтиманскитѣ планини). Както Стара-Планина, така и останѫлитѣ иматъ посоката си отъ

---

[1]) а) Периодическо Списание кн. IV. стр. 1—32. б) Петрографски изслѣдвания върху еруптивнитѣ и метаморфнитѣ скали на България. Кн. IX, г. 1884, стр. 52—82.

СЗ.—ЮИ., като текѫтъ речи успоредно. Тѣзи подбалкански планини много приличатъ на Срѣдня Гора при Сопотъ и Текия, около тъй наречената „Райска долина“ и състоѭтъ както тука, така и тамъ, отъ една само верига (по исключение двѣ); Стара-Планина наопаки е съставена отъ нѣколко, токо-речи паралелни вериги, между които се простиратъ отъ истокъ къмъ западъ дълбоки долини. Първитѣ или подбалканскитѣ планини се показватъ като нѣщо цѣло и само слаби сѣдла виждаме по тѣхъ; а Балканътъ като разсѣченъ съ много успоредни долини и съ дълбоки сѣдла, които се спущатъ отъ сѣверъ къмъ югъ, прѣдставя единъ комплексъ, съставенъ пò-вечето отъ сѣдла и рътлини. При такива разнообразия въ конфигурацията на планинитѣ, които опасватъ отъ сѣверъ и югъ нашата котловина, едно немогѫ да прѣмълчѫ, съ което тѣ се приближаватъ. И двѣтѣ планински вериги сѫ изсѣчени и лишени отъ гора отъ къмъ Софийското равнище.

При 16½ килом. отъ София оставихъ шосето и се отбихъ на лѣво къмъ Иелешница. Този пѫть води по южното подножие на една дилувиялна терраса, върху която щомъ се възлезе, исчезва алувиялний наплавъ и отстѫпя мѣсто на дилувиума; този послѣдний е съставенъ най-много отъ филитни изглодени (оглождени) и истрити откъслеци, но не и подпълно заоблени; при нѣкои рѫбоветѣ сѫ още цѣли. Въ дилувиялния грамудакъ пò-рѣдко се виждатъ пѣсчани и кварцитни парчета. Почвата е тука извънредно бѣдна на вегетация и за това населението е принудено да тори нивитѣ си; но при всичко туй класътъ на житнитѣ растения само въ извънредни случаи достига до 0.50 м.

Селото Горний Богровъ лежи на една третя, но вдълбена терраса, на лѣво отъ пѫтя.

На лѣвия брѣгъ на Буовския долъ, издига се единъ доста високъ хълмъ — вѣроятно могила (tumulus), и не далеко отъ неѭ други хълмъ. Коритото на долътъ дълбоко е ископано отъ буйнитѣ балкански води и дава възможность на геолога пò-добрѣ да се запознае съ състава на дилувиялния насипъ. Най-отгорѣ виждаме сиво-бѣлизнява пръхка пръсть, пò-вечето глинена и бѣдна на варовити и пѣсчани вещества, дѣто се лъщѭтъ бѣли ситни слюдни люспици; подъ неѭ се показватъ бленки отъ ре-

ченитѣ филити, които сѫ смѣсени съ глина; по́-долу има пепелива глина и най-долу пакъ грамудакъ отъ сиво-черни филитни скали.

Пѫтьтъ води най-първо въ коритото на рѣката къмъ сѣверъ и послѣ се откланя къмъ СИ., като възлиза върху нова, доста висока терраса, която постѫпено, но бързо се издига къмъ Желявската рѣкичка. Въ тази терраса, филитнитѣ откъслеци се изгубятъ, най-първо, подъ хубавия черноземъ и послѣ се показватъ пакъ на югъ отъ Желява.

Въ дълбокий долъ на Желявската рѣкичка четемъ отъ горѣ на долу слѣдното: 0.5 м. пръхка червеникава почва, подъ нея два пласта (0.1—0.3 м.) съ ситни филитни бленки; подъ тѣзи 1—1 м. 20 пакъ филитни синкъво-зелени, по́-едри отъ първитѣ бленки; между послѣднитѣ виждатъ се заобленн парчета червенъ и бѣлъ пѣсчаникъ, послѣ кварцитъ и диоритно-гранитни скали. Около единъ метъръ пакъ бленки, дѣто преобладаватъ бѣло-червеникъвитѣ кварцитни и пѣсчани откъслеци надъ филитнитѣ. Въ послѣдний слой, между каменнитѣ парчета, виждаме и доста хубава червеникаво-възжълта глина (хума); най-отдолу прѣобладава глината, въ която се намиратъ сиво-зеленикъви филитни бленки, каквито се виждатъ при Араба-конакъ, а послѣ бѣлъ и червенъ пѣсчаникъ, както и кварцитъ.

Отъ изложения профилъ лесно ще можемъ да си съставимъ понятие за геологическия (нѣкогашни) съставъ на онази часть отъ Стара-Планина, която лежи на сѣверъ отъ Желява. Най-горнитѣ или най-младитѣ сѫ били бѣли и червени пѣсчаници и подъ тѣхъ се простирали зеленикъви пластеници, които се завършвали съ сиво-черни филити. Прѣзъ послѣднитѣ палеозойски скали показали се и вулканически гранитно-диоритни камъни. Да ли не намираме на мѣстото имъ още и днесь горнитѣ скали, запазени отъ растрошение и ерозия, — това остая въпросъ, защото между бленкитѣ, които носи днесь тази рѣкичка най-много се виждатъ частитѣ филити и само тукъ тамъ се забѣлѣзватъ пѣсчанитѣ откъслеци.

Единъ километъръ на югъ отъ Иелешница, вижда се единъ скалистъ поясъ, който отива отъ ЮИ. къмъ СЗ. Той се вижда най-първо отъ лѣвата страна на Иелешничката рѣка, върху една висока терраса, а послѣ се забѣлѣзва

и отъ дѣсната страна на рѣката, покрай пѫтя. Матерialътъ на този скалистъ поясъ е пѣсчано-кварцитенъ и дрѣбнитѣ зърна сѫ гѫсто сложени; пó-вечето сѫ сиво-бѣли и червеникъви, но на мѣста съвсѣмъ сѫ червени и богато импрегнирани съ желѣзни водни съединения. Пó-многото отъ тѣзи скали се цѣпѭтъ доста хубаво, но има ги и масивни като прави кварцити. Въ тѣхъ се намиратъ хубави, но почърнѣли пиритни кристали ($\infty 0 \infty$, $\frac{\infty 0 2}{2}$), пó-вечето растрошени и прѣобърнѫти въ червена боя; пиритътъ е, слѣдователно, главната причина за раздробяването на камъка.

До колкото може да се види, пѣсчано-кварцитний поясъ нѣма голѣма дебелина (30—40 метра) и не отива далеко на западъ; изгубя се къмъ Желява, като се показва само въ низкитѣ могили. Колкото не ясна да е стратификацията, колкото масивна да е скалата, всé пакъ се вижда, че слойеветѣ ѝ не сѫ пó-дебели отъ 0.30—0.40 м. и че тѣ падатъ подъ ѫгълъ отъ 30° къмъ СЗ.

Въ южната половина на Иелешница сѫщитѣ скали. Селото е направено край рѣката, и се простира въ каменитня проходъ отъ сѣверъ къмъ югъ. Кѫщитѣ сѫ покрити съ керемиди и съ филитни плочи, а зидоветѣ сѫ градени отъ глиненъ варовикъ и мергеленъ пѣсчаникъ.

Къмъ срѣдата на Иелешница излизатъ мергелно-пѣсчани скали съ пепеливъ цвѣтъ, въ които се забѣлѣзватъ изобилно бѣли слюдни люспици. Съ лупа се съглеждатъ въ тѣхъ и синкъви калцитни жилчици, а съ просто око виждаме познатитѣ хиероглифни испъкнѫли фигури, свойствени на карпатския пѣсчаникъ. Нашитѣ пѣсчаници се измѣнуватъ съ глинено-варовити и мергелни тънки слойеве, като се отличатъ съ тъмно-червенъ, пепелѣно-сивъ, зеленикъвъ и пр. цвѣтъ. Червенитѣ варовити мергели твърдѣ много приличатъ на ония, които се намиратъ въ бърдото надъ Лозенъ и които покойний *V. Hochstetter* счита за кредни (Gault)[1]). Скалитѣ които сега описахме, се цѣпѭтъ хубаво въ тънки плочи и падатъ къмъ югъ (h. 14), като затварѭтъ ѫгълъ отъ 74°.

(1) Die geologischen Verhältnisse des östlichen Theiles der europ. Türkei, I. Theil. 1880. — Jahrbuch der k. k. geolog. Reichsanstalt, 20 Bd., s. 439.

Креднитѣ пластове, които начеватъ въ Иелешница, простиратъ се и извънъ селото на сѣверъ. Рѣката ги разцѣпя напрѣчно и образува отъ тѣхъ два скалисти брѣга, дѣто е запазена най-голѣма конкорданция. Най-отгорѣ се показватъ слюдни пѣсчаници съ хиероглифни фигури, между които се вижда пѣсчана глина; тѣ се завършатъ най-долу съ глиненъ варовикъ и варовитъ мергель изъ Gault. Къмъ срѣдата на наслагания комплексъ се вижда не много дебелъ конгломератенъ пластъ, който освѣнъ другитѣ съдържа още глиненъ и пѣсчанъ материялъ; конгломератътъ има зеленикъвъ цвѣтъ. Колкото бѣдна да е тази формация на вкаменелости, въ най долнитѣ части се забѣлѣзватъ черни голѣми *Ostreæ*, които не успѣхъ да извадѭ изъ камъка.

Креднитѣ тѣзи пластове, които до сега, за прѣвъ пѫть констатираме тука, простиратъ се на истокъ и западъ отъ Иелешница; като южна граница трѣба да поставимъ селото, а като сѣверна Чуряшката рѣка, която тече тукъ отъ истокъ къмъ западъ. Додѣ се простира кредната система, къмъ истокъ и западъ, това е неизвѣстно. Не се знае сѫщо, да ли тая система не е заимала нѣкога пò-голѣми размѣри въ южнитѣ части на Балкана[1]).

Прѣди още да се обърне пѫтьтъ на истокъ[2]), край рѣката за Потопъ, подъ глинено-варовититѣ кредни пластове излизатъ глинени черни пластеници (Schiefer), които се цѣпѭтъ като листове, но твърдѣ неправилно дробѭтъ. Цѣлата имъ дебелина ненадминува 10 метра, като лежѫтъ конкордантно подъ пѣсчанитѣ и варовито-глиненитѣ слойеве. Тѣ приличатъ много на ония черни пластеници, които намираме по Черний Видъ на югъ отъ Троянский манастирь и които както и Dr. V. Fritsch[3]) съмъ опрѣдѣлилъ[4]) като неокомски; затова, нещѫ ни тука да ги дѣлѭ отъ пò-горнитѣ и ще ги приброѭ въ кредний периодъ.

Подъ глиненитѣ пластеници излизатъ първитѣ пѣсчани кварцити, които видѣхме прѣдъ Иелешница, безъ да

[1]) Проблематичнитѣ глинени мергели на Тоула при Долня Рончя, на сѣверъ отъ Курило, трѣба навѣрно тука да приброимъ. Сравни Sitzb. der k. Akad. der Wissensch. Bd. LXXVII, 1878, p. 67.

[2]) Картата на Австрийский генераленъ щабъ е тука съвсѣмъ погрѣшна.

[3]) Beitrag zur Geognosie des Balkan, S. 3.

[4]) Геологически и палеонтологически бѣлѣжки между Плѣвенъ и Троянский Балканъ. Пер. Спис. кн. X, год. 1884, стр. 72.

иматъ значителна дебелина, и подъ тѣхъ се вижда червенъ конгломератъ и червенъ твърдъ пѣсчаникъ, подобенъ на кварцитъ. Всичкитѣ тия сѫ въ голѣма конкорданция къмъ първитѣ.

Пѫтьтъ се обръща къмъ истокъ, отъ дѣсната страна на Чуряшката рѣкичка, въ една малка долинка испълнена съ дилувиумъ. Тази рѣкичка може да се вземе тука като граница между диясъ и кредна система; на сѣверъ отъ неѭ се простира диясъ, а на югъ креда. Само при Потопъ се вижда, че преминува глинения варовикъ и отъ дѣсната страна на рѣкичката, но понеже е твърдѣ малко, то не трѣба да се взима въ внимание при колоруванието на геологическата карта.

Къмъ Потопъ виждаме само бѣли пѣсчаници и кварцити; нѣкои отъ тѣхъ сѫ боядисани чървено отъ растрошения пиритъ, който тѣ съдържатъ. Тѣзи скали стърчѫтъ въ видъ на развалини по голитѣ стръмини на дѣсния брѣгъ, дѣто дѣйствието на атмосферилиитѣ най-силно се отразява. Въ дълбокитѣ ровини, които сѫ ископали силнитѣ порои, се виждатъ на нѣкои мѣста подъ чървения конгломератъ и филитни палеозойски скали.

Отъ Потопъ къмъ Чурякъ само филитни скали, но при това пакъ се явяватъ тукъ тамъ край пѫтя разсѣяни кварцитни скали; това се забѣлѣзва поне въ срѣдата на пѫтя между горнитѣ селца. Горнитѣ филити пó-вечето сѫ черни, но на мѣста биватъ пепелѣно-сиви или пепелѣно-зеленикъви, дори и бѣлизнѣви. Околното население добрѣ съумѣло да ги употрѣби; съ тѣхъ сѫ покрити кѫщитѣ въ Чурякъ, Потопъ и една часть отъ Иелешница.

Чурякъ е послѣдното селце въ тази часть на Балкана. Отличава се съ прѣкрасно положение. Да бѣше заобиколено съ пó-високи брѣгове, щѣше да има живописното положение на Рилский манастирь. Прѣзъ срѣдъ селото тече Чуряшката рѣкичка, дѣто се излива Метликовица, която има изворитѣ си въ Зла поляна.

Три пѫтеки водѭтъ отъ Чурякъ за Орхание. Първата край Баба, Свадбарникъ низъ Чуряшкий рътъ по рѣката Орла до Клисурското шосе; втората прѣзъ Камъка (пльочата), Радинъ кладенецъ, Осеновъ преслопъ, по р. Осеница до Врачешъ; и третята край Райово, Любена, Иоцова ли-

вада, край Мургашъ, Зла пόляна, Новоселъ гръбъ, по р. Осеница прѣзъ Врачешъ до Орхание.

Избрахъ си третята пѫтека; тя отива най-първо по Метликовица и послѣ се отдѣля отъ дѣсната страна прѣзъ Побитъ камъкъ за Мургашъ. Пѫтьтъ е каменитъ, стърмъ и твърдѣ отегчителенъ, особенно прѣзъ дъждовно врѣме, но затова мѫката се възнаграждава съ красотата на прѣдѣла.

Палеозойскитѣ пластеници които затварятъ при Чурякъ ѫгълъ отъ 65—75°, падатъ къмъ югъ и юго-западъ, токо речи подъ сѫщий ѫгълъ и въ сѫщата посока както и червенитѣ пѣсчаници и пѣсчано-слюднитѣ пластеници при Малинска рѣка, или пакъ сѫщитѣ пластеници между Араба и Баба конакъ[1]). Отвждъ Чурякъ филититѣ сѫ тъмно-сиви или черни и речи въ нищо не различаватъ отъ Карбонскитѣ при Лютидолъ въ Искърската долина[2]). Тѣзи сиво-черни плочи сѫ глинени пластеници, сѫщи филити. Иматъ доста истънена структура, цѣпѭтъ се на тънки листове, съдържатъ ситни луспици бѣла слюда; доста сѫ тежки, звонки и твърди. Не попиватъ вода, а киселинитѣ слабо и речи никакъ имъ не дѣйствуватъ; въ голѣма жара вмѣсто да се напукатъ, както другитѣ, тѣ стаятъ пό-твърди и пό-яки. Твърдѣ рѣдко въ тѣхъ се виждатъ кварцови бѣли жилки.

Къмъ върха на Балкана филититѣ прѣминуватъ въ Thonschiefer; послѣднитѣ се отличаватъ съ пепелѣно-сиво-зеленикъвъ цвѣтъ и падатъ къмъ С. (h. 13), като затварятъ ѫгълъ само отъ 45°. По стърминитѣ стърчѫтъ и кварцитни бѣли и пѣсчани скали, които като раздробени пό-вечето испълнятъ пѫтекитѣ, по които едвамъ може да се ходи.

Въ Чуряшкий Балканъ, както и близо до Потопъ, се забѣлѣзватъ купища съ желѣзна сгория, за които нищо не знае да прикаже мѣстното население. Неотричамъ, че тука може да се намѣри желѣзна руда, но възможно е още, че поради горивото да сѫ носили тука желѣзна руда отъ политѣ на Витоша. Въпросътъ обаче за сгорията остая нерѣшенъ.

---

[1]) Пер. Сп. кн. IV, стр. 11 и 15. *Fr. Toula.* Grundlinien der Geologie des Westlichen Balkan, p. 15.

[2]) Fr. Toula. — Grundlinien etc. etc., p. 16.

На сѣверо-западъ отъ селото Чурякъ се намира въ Мургашката планина мѣстото Любенъ, дѣто Thonschiefer е пепеливо-сивъ, цѣпи се въ тънки люспи и по̀-богатъ се вижда на бѣла слюда отъ колкото чернитѣ филити. Подобни пластеници видѣхме и по̀-прѣди, които сравнихме на Арабаконашкитѣ.

Прѣкрасенъ е изгледътъ отъ Любенъ, стига само врѣмето да допуща. Изъ срѣдата на гѫститѣ мъгли, които отъ всѣка страна ме опасвахѫ, пакъ могохъ да разгледамъ хубаво Рила, която ако и въ края на Май, бѣше още прѣкрита съ зимната си бѣла дрѣха. Слабитѣ слънчеви зари, които допирахѫ до нейната повърхность, развѣтявахѫ една часть отъ неѭ и давахѫ на тази планина червеникъво-оранжовъ колоритъ. Освѣнъ Рила съ високий Еленинъ връхъ другитѣ планини, както Витоша, Лилинъ, послѣ Етрополский и Златишкий Балканъ, като обгърнѫти съ мъгли, неможахѫ да се видѭтъ; отъ Софийската котловина само една часть могохъ да разгледамъ.

Къмъ Иоцова ливада глиненитѣ пластеници (Thonschifer) биватъ по̀-синкъви; сѫщото и на Зла поляна. Въ послѣдното мѣсто, надъ палеозойскитѣ шифери, излизатъ въ видъ на развалени кварцитно-пѣсчани грамадни скали.

Филититѣ се цѣпѭтъ отъ ЮИ—СЗ. и падатъ подъ 17° къмъ Ю. (h. 16). Въ тѣхъ се намиратъ тука сивкъви твърди пластеници, истински Kieselschiefer, въ които се блѣщука и слюда. Понеже послѣднитѣ по̀-добрѣ се удържали срѣщу атмосферилнитѣ, затова и останѫли да стърчѫтъ изъ земята заедно съ бѣлитѣ кварцитни жилки, които се намиратъ по между имъ[1]).

Отъ Зла поляна пѫтеката се спуща къмъ СИ, между р. Чешковица и единъ притокъ на р. Осеница, дѣто найпослѣ се достига самата Осеница. Ние сме вече на сѣверната страна на Балкана, но и тукъ намираме сѫщитѣ филити съ познатитѣ синкъви Kieselschiefer-и. Нийдѣ обаче се не виждатъ еруптивни скали, както и нито къмъ Врачешъ, и прѣдполаганата еруптивна зона, която проф. Тоула поставя въ геологическата карта на западна България, излиза

[1]) Подобни нѣща се забѣлѣзватъ и по̀-на западъ между Осеновлякъ и Осоя (Toula, Grundlinien etc. p. 19), както и на сѣверъ отъ Рончa въ Искърския проходъ (Sitzb. d. k. ak. d. Wiss. 1878).

невѣрна. Това доказва най-ясно, че еруптивнитѣ скали въ видъ на ходници (Gänge) пробиватъ въ Етрополский проходъ филититѣ, и че тѣ се не простиратъ безъ прѣкжсванпе на истокъ и западъ отъ прохода.

И тъй на сѣверната страна на Балкана владѣе по-голѣма монотония отъ колкото на южната, дѣто между другитѣ намѣрихме остатки отъ диясъ и кредна система, а на сѣверъ исключително палеозойски филити, които падатъ къмъ Ю. и ЮЗ., като мѣнятъ само жгъла, що затварятъ съ хоризонта. Едвамъ въ р. Осеница се промѣня наслаганието на пластоветѣ; тукъ тѣ вмѣсто на югъ падатъ на сѣверъ, но това се непродължава много, защото недалекъ отъ Врачешъ пластоветѣ завзиматъ първобитната си посока.

Рѣката Осеница, която прѣсича филитнитѣ скали, дава възможность да разгледаме по-ясно естеството на скалитѣ. Филититѣ сж тука тъмно-сиви, цѣпжтъ се неправилно и показватъ единъ видъ испъкнжли фигури, каквито се съглеждатъ въ карпатския пѣсчаникъ; бѣлата слюда не е распрѣдѣлена еднакво въ нашитѣ пластеници: на нѣкои мѣста се вижда струпана и сбрана, а на други мѣста нж нѣма.

Прѣдъ Врачешъ, щомъ завземжтъ пластоветѣ първобитната си посока (юго-западна), тѣ затварятъ жгъла само отъ 20°—30°; тукъ биватъ филититѣ импрегнирани съ желѣзенъ хидроксидъ и малко мангановъ окисъ (Wad); нѣкои слойеве до толкова сж импрегнирани съ горнитѣ руди, че биватъ съвсѣмъ черни или пепелѣпо-черни, и изглеждатъ като намазани съ графитъ. Сжщото нѣщо се забѣлѣзва и къмъ сѣверното устие на Клисурата, която води отъ Араба конакъ за Орхание.

Около Врачешъ и на югъ отъ Орхание се показватъ само филитни скали, които опасватъ отъ южната страна Орханийската котловина.

3. Отъ Орхание прѣзъ Хубавена, Карлуково за Луковитъ. Орхание лежи въ срѣдата на южната половина отъ едноименната малка котловина, която въ много отношения прилича на Софийската. Тя е заобиколена както и тая съ доста високи планини, които се стѣсняватъ къмъ истокъ, дѣто при Правецъ се сливатъ въ единъ вѣнецъ. Тази малка,

сѫщо сладководна котловина е испълнена съ твърдѣ плоденъ материялъ. Като напоена съ постоянна влага, а при това и грижливо обработена, тя е прикрита речи прѣзъ цѣлото лѣто съ тъмна зеленина.

Орханийското равнище е испълнено въ горнитѣ части съ хубава пепелѣно-бѣлизнява пръхка пръсть (lehm), отъ която тукъ правѭтъ прѣвъсходни грънци. Дилувиялний грамудакъ (Schotter) ограниченъ е само на терраситѣ, които се спущатъ отъ околнитѣ брѣгове. Таквивато терраси хубаво се виждатъ отъ дѣсната страна на шосето, което води за Абланица.

При правешкитѣ ханове се виждатъ най-първо филитни слюдни пластеници, които споредъ слога и състава си приличатъ отчасти на micaschiste. Скалата е зеленикъва и богата на слюда, фелдспадъ и кремъкъ (Quartz). При това въ тѣзи пластеници се намиратъ въ жили и жилки чистъ бѣлъ ситно-зърнесть кристализуванъ варовикъ, който споредъ синкъвостьта и твърдината си, може на първъ погледъ да се замѣни съ кварцитъ: калцитътъ (Calcit) се намира и въ нодули (nodules).

Горнитѣ скали бързо исчезватъ и вмѣсто тѣхъ край Лакавица се показватъ единъ видъ полукристализувани скали, въ които не забѣлѣзваме токо речи никакво наслагание, никаква цѣпивость. Тѣ приличатъ по́-вече на криптокристализувани скали. Истрити въ тънки плочици и изучвани подъ микроскопа, въ тѣхъ виждаме, освѣнъ кремънни и фелдспатни зърна, още желѣзенъ воденъ окисъ въ парцалчета и неправилни мрѣжи. Кремъкътъ е чистъ и бистъръ, а фелдспатътъ мѫтенъ и нечистъ. Между кръстосанитѣ Николи, освѣнъ силното поларизувание на кремъка, нѣкои зърна отъ сѫщата руда показватъ ситно брѣздение и тънки успоредни линии, — явление, което твърдѣ рѣдко се забѣлѣзва въ кремъка.

Тия скали биватъ ту бѣлизняви и грапави, ту зеленикъви и мазни. Тѣ сѫ навѣрно филитни, които отъ дѣйствието на съсѣднитѣ еруптивни жилки сѫ промѣнени въ полукристализувани скали. Подобни на тия твърдѣ често срѣщаме въ западна България и особено въ Кюстендилското кранще (Изворска околия).

Пѫтьтъ за село Лакавица се отдѣля отъ Абланския при Дръвнишкия мостъ. Близо до тука се простиратъ филититѣ и полукристализуванитѣ скали, дѣто се замѣстятъ съ креденъ доста твърдъ пѣсчаникъ, който е съставенъ отъ кременни ситни зърна, по́-вечето слѣпени съ варовица отъ колкото съ глина. Пѣсчанитѣ пластове се измѣнятъ съ мергелни и глинени слойеве, както и съ варовити сипкъви. Цѣлий този комплексъ е наклоненъ къмъ ЮИ, като затваря ѫгълъ отъ 45°. За стратиграфско-тектоничното отношение на креднитѣ тука пѣсчаници съмъ писалъ доста обширно на друго мѣсто[1]), за това не ще споменувамъ нищо.

Прѣдъ първия главенъ притокъ на Лакавица, който се спуща отъ Осиковскитѣ колиби, се вижда първата андезитна жилка, която, откакъ достига дебелината 7—10 метра, пробива всичкитѣ пѣсчани и мергелни кредни скали и излиза надъ тѣхъ. Наслаганитѣ камъни, около вулканската жилка, претърпѣли важни измѣнения; тѣ сѫ черни, напластени (шиферни) и твърдѣ много приличатъ на черни филити. Стратификацията не е ясна на всѣко мѣсто; тамъ, дѣто тя се вижда, слойеветѣ биватъ токо речи вертикални и се цѣпѭтъ отъ ЮИ—СЗ. Втора андезитна жилка, дебела колкото първата се показва на растояние 3—4 метра отъ първата край рѣката, но непробива всичкитѣ пластове и не излиза до повърхностьта; тя се вижда само въ вертикалния разрѣзъ на дѣсния брѣгъ на Лакавица; 2 метра по́-на сѣверъ се спуща отъ истокъ главний притокъ на р. Лакавица.

Къмъ село Лакавица прѣминуваме третя, четвърта и пета доста широка еруптивна жилка; послѣ слѣдва шеста и седма. Прѣдъ селото излизатъ край рѣката фелдспатни зърнѣсти скали, размѣсени съ марказитъ; отъ растворението на послѣднята руда и отъ дѣйствието на симпурната киселина твърдата скала начева отъ повърхностьта да се раздробява, като образува на една страна червенъ окъръ, а на друга симпурно-кисели съединения, които въспиратъ и унищожаватъ всѣкакъвъ растителенъ животъ; за това и

[1]) Геологически профилъ отъ Орхание, прѣзъ Абланица, около Драговица, Панега, Голѣма Брѣсница, Дерманци, до Плѣвенъ. Периодическо Списание книж. VII, год. 1883.

тия скали биватъ голи, кисело стипчъви и покрити съ червено-възжълтъ цвѣтъ. Подобни скали съ растворенъ марказитъ виждаме и около Челопечъ въ Златишка околия [1]).

Еруптивнитѣ скали, които намѣрихме въ жилки и ходдници (ганги), могжтъ споредъ величината на елементитѣ си и по цвѣта на основата си да се раздѣлжтъ микроскопически така:

а) съ бѣло-пепелива основа въ която се свѣтжтъ тъмнозелени до черни, дребни амфиболитни и едри бѣли фелдспатни кристали;

б) съ тъмно пепеливо-зелена основа, въ която се вижда противното; малки фелдспатни и едри кристали амфиболъ. Тукъ има и прѣходни форми, които ний искаме да опишемъ микроскопически.

По външность тия камъни носжтъ главнитѣ бѣлѣзи на порфирнитѣ скали; въ сивкъвата или зеленикъва основа се виждатъ прѣкрасни бѣли фелдспатни кристали и амфиболни зелени и черни призми. Другитѣ елементи не могжтъ да се распознаятъ съ просто око. Подъ микроскопа, минералътъ що прѣобладава е фелдспатътъ; намира се пò-вечето въ кристали и пò-малко въ зърна, които съставятъ главно основната масса. Фелдспатътъ е мжтенъ и нечистъ, на мѣста до толкова каолинизуванъ, че едвамъ може да се распознае плагиоклаза отъ ортоклаза (Plagioclase, Orthoclase). Едритѣ кристали прѣобладаватъ надъ микролититѣ. Въ тънки плочици имаме разновидни прорѣзи, пó-вечето полигонални (паралелограми), отъ колкото правожгълни. Зоналното градение на нѣкои кристали се вижда даже и съ проста лупа. Плагиоклаза е пó-вече отъ ортоклаза; втория минералъ е въ осамотени кристали или пакъ въ сраслеци по Карлсбадский законъ; ясна е полисинтетичната структура на плагиоклаза, дѣто исключително се виждатъ сраслеци по закона на Albit-а. Нашитѣ фелдспатни кристали затварятъ въ себе си частици токо речи отъ всичкитѣ минерали, които се намиратъ въ камъка, както: магнетитни зрънца, амфиболни откъслеци (парчета отъ амфиболъ) и апатитни (Apatit) иглички. Другий главенъ минералъ е амфиболитътъ. Намира се пó-вечето въ кристални призми, при които раствореннето

[1]) Нѣка се сравни Toula, Grundlinien etc. p. 22 и 26.

(декомпозицията) доста дълбоко е напрѣднѫла; отъ голѣмитѣ кристали често се вижда само скелетътъ или контурата на кристала съ нѣколко зелени прѣмрѣжени петна, около които се виждатъ групирани магнетитни зрънца. Цвѣтътъ на амфибола е травѣсто-зеленъ или суръ; твърдѣ е слабъ неговътъ дихроизъмъ; въ основата се вижда разсѣянъ и въ неправилни парчета. Освѣнъ горнитѣ намираме още: магнетитъ (Magnetit) разхвърленъ въ ситни зрънца въ основата и пó-малко въ кристалитѣ; голѣмитѣ зърна сѫ рѣдкость. Освѣнъ въ микролити, апатитътъ се вижда въ призматични кристали. Отъ второстъпеннитѣ руди срѣщаме Кварцъ, Калцитъ, Хлоритъ и Лимонитъ. Кварцътъ е въ зърна и въ хубави кристали, на които рѫбоветѣ сѫ слабо заоблени или пакъ остри. Този минералъ се намира заедно съ калцита, отъ който твърдѣ лесно може да се распознае; кварцовитѣ зърна и кристали се отличаватъ съ обикновената си бистрота и чистота. Пó-вечето амфиболъ е прѣобърнѫтъ въ хлоритъ, а магнетитътъ въ лимонитъ. Микрофелзитната основа се показва въ тънкитѣ плочици безбойна; въ нея се виждатъ най-вече магнетитни зрънца и парцалчета отъ амфиболъ, хлоритъ и лимонитъ, които даватъ единъ особенъ изгледъ на тая основа.

Споредъ вѫтрѣшний съставъ на тия скали и споредъ рудитѣ, които въ тѣхъ намираме, ние дохождаме до убѣждение, че тѣ трѣба да се приброѭтъ или между андезититѣ (Andesite) или между порфирититѣ (Porphyrite). Ерупцията не е била пó-стара отъ кредната формация, понеже нашитѣ скали се провиратъ прѣзъ Неокомскитѣ мергели и варовити пѣсчаници; но колко по млада може да бѫде, това е неизвѣстно; ще ми се да вѣрвамъ, че ерупцията е била въ кредний периодъ и затова споредъ класификацията на *Fouqué* и *Lévy* [1]), наименувамъ тая скала *Андезитенъ Порфиритъ съ Амфиболъ* (Porphyrite Andésitique à Amphibole).

Плагиокласнитѣ амфиболни скали, които до тука разгледахме, се явяватъ както къмъ Осиковица [2]), така и между Осиковица и Видрари; [3]) но понеже елементитѣ на камъка

---

[1]) Mineralogie micrographique. Roches éruptives françaises Paris 1879 p. 156, 166.

[2]) *Toula* — Grundlinien etc. etc. p. 26. — *Златарски*, Периодическо Списание кн. IX, стр. 59.

[3]) Периодическо Списание кн. IX, стр. 6 .

сѫ прѣтърпѣли силно растворение и растрошаванье, недозволяватъ никакъ да могѫтъ се опрѣдѣлп. Между туй при описанието на еруптивнитѣ скали изъ Българско азъ ги описахъ като трахитни, безъ друго пó-близко опрѣдѣление.

Отъ Дръвнишкий мостъ до село Лакавица и пó-на сѣверъ до дѣто достигатъ еруптивнитѣ жилки, седиментарнитѣ скали прѣтърпѣли важни промѣни. Тѣ сѫ черни, напластени, пѣсчани, глинѣни и пѣсчано-варовити и въ нищо се не различаватъ отъ ония, които се намиратъ при моста прѣдъ Осиковица. Не трѣба да забравяме, че нашитѣ скали сѫ отворени само на дѣсния брѣгъ край рѣката; другата или лѣвата страна е цѣла, а като покрита съ храсталакъ и младъ лѣсъ, скрива подъ пръста и зеленината естеството на скалитѣ.

При село Лакавица въ дола, който се спуща отъ лѣвия брѣгъ на селото, се виждатъ конгломератни и червено-пѣсчани откъслеци, които навѣрно сѫ донесени отъ върховетѣ на планината; съ тѣхъ заедно се намира и единъ сиво-черпъ мергеленъ варовикъ, съ бѣли калцитни жилки, който е промѣненъ креденъ-пѣсчанъ варовикъ. Въ срѣдъ селото се вижда нова еруптивна жилка отъ сѫщитѣ описани вече скали, която прѣминува и прѣзъ рѣката.

Съ исчезванието на вулканскитѣ скали исчезватъ и промѣненитѣ черни скали, които се намиратъ около тѣхъ. При сѣверний край на с. Лакавица се виждатъ пепелѣно-сиви мергелни пластеници, които къмъ сѣверъ прѣминуватъ въ синкавъ мергель, твърдѣ характеристиченъ за нашия Неокомъ. Както еднитѣ така и другитѣ затварятъ ѫгълъ отъ 30° и падатъ къмъ югъ (h. 8).

Недалекъ отъ Лакавица, на пѫтя къмъ Калугерово, тамъ именно, дѣто рѣката се обръща съвсѣмъ къмъ сѣверъ, надъ синкъвитѣ мергели захващатъ варовито-пѣсчани, пѣсчано-варовити и глинѣни пластове, които постояно се измѣнуватъ и въ които намираме доста вкаменелости. Тия скали се цѣпѭтъ приблизително отъ И—З и падатъ найпърво доста стърмно къмъ сѣверъ (h. 23), подъ ѫгълъ 72—78°.

Мислѭ, че добрѣ ще направѭ, ако опишѫ тука подробно отъ долу на горѣ реда на пластоветѣ. Надъ синкъвия мергель лежи:

1) Единъ метъръ съ пѣсчанъ варовикъ, който кога е прѣсенъ има синкъвъ цвѣтъ и въ него се виждатъ множество малки неопрѣдѣливи *Ostreæ* и други.

2) Слѣдватъ до 2·5 м. глинѣни, пѣсчано-мергелни пластове и надъ тѣзи

3) Варовикъ, въ който се намиратъ тънки пластове мергелни пѣсчаници.

4) Пепелѣно-червеникъвъ набитъ пѣсчанъ варовикъ, извънредно твърдъ и богатъ на вкаменелости, които не могѫтъ да се распознаѭтъ. Ясни сѫ само *Ostreæ* и *Lima;* този варовикъ много прилича на описания подъ (1).

5) Сиво-пепелѣни, варовити и пѣсчани твърди мергели,

6) Червеникъвъ варовикъ съ *Ostreæ* подобенъ на (4), но не е пѣсчанъ.

7) Синкъво-червеникъвъ варовикъ, по свѣтливъ отъ прѣдидущитѣ.

8) Пѣсъчиво-глинѣнъ, пепеливъ варовикъ, въ който се виждатъ *Ostreæ* и други животински остатки. Тукъ се намира единъ видъ *Eugyra,* който прилича много на *Eugyra interrupta* E. de From. (Paléont. française, Terrain crétacé, T. VIII, p. 444, pl. 115, fig. 3). Този коралъ намѣрилъ е S. Gras при Sault (Vaucluse) въ Франция, но неизвѣстно въ коя етажа на Neocomien[1]). Заедно намираме и дрѫжки отъ *Cidarites.*

9) Пепеливо-червеникъвъ твърдъ варовикъ съ тънки хубави калцитни жилки. Богатъ е на вкаменелости, но твърдѣ неясни сѫ и не могѫтъ да се распознаѭтъ. Има *Корали, Бивалви* и други. Надъ този

10) Мергелно-глинѣнъ пепеливъ слой съ изобилие на *Gastropoden* и *Bivalven (Cyprina,* възможно *Cyprina, rostrata* Fitton, *Natica [Ampullina?]* и пр.).

11) Синкъвъ твърдъ мергеленъ варовикъ, богатъ на *Остриги* и други *Бивалви,* чиито видове немогѫтъ да се отлѫчѫтъ. Между това тукъ намѣрихъ хубавъ екземпляръ отъ *Cidaris* cf. *Lardyi* Desor, който е зарасълъ въ камъка и единъ цѣлъ екземпляръ *Rhynchonella lata* D'orb.

---

[1]) Измежду тѣзи корални парчета, проф. Тоула мисли да се намиратъ и частици отъ *Macandrina Pirotensis* Toula, новъ видъ коралъ, който той събра за пръвъ пѫть год. 1875. при Пиротъ (Sitz. Ber. 88. Bd. p. 1317, Taf. VI, fig. 1—3). Понеже тази Macandrina е намѣрена съ *Orbitolina lenticularis,* Тоула е на мнѣние да прибронмъ тъзи стеля въ Горний Неокомъ.

*

12) Глинѣнъ, дребнозърнѣстъ пѣсчаникъ съ неясни *Бивалви.*

13) Пепелѣно-сивъ варовитъ пѣсчаникъ, който безъ лупа неможе да се отлѫчи отъ варовититѣ твърди камъни. Въ него се виждатъ дръжки отъ *Cidarites.*

14) Мергеленъ пепелѣнъ набитъ варовикъ.

15) Гѫстъ варовикъ съ тъменъ цвѣтъ и прѣпълненъ съ разни фосили: *Bryozoa*, *Gastropoda* и *Bivalvæ*. Варовикътъ много прилича на (6).

Въ такъвъ редъ слѣдватъ пластоветѣ и къмъ сѣверъ; описанитѣ до тука скали съ вкаменелоститѣ, които въ тѣхъ се намиратъ, сѫ доста да покажѫтъ какъвъ е съставътъ на тоя прѣдѣлъ и къмъ коя етажа отъ кредна периода могѫтъ да се причисляватъ тѣ. Потрѣбно е при това да сравнимъ и профиля на сѣдлото между Оряше и Бѣленци, което се намира на сѣверо-истокъ, недалекъ отъ това мѣсто[1]).

Къмъ Калугерово, между горнитѣ скали има мергель, глина, дори и разновидни пѣсчаници. Слойеветѣ биватъ пó-сложни отколкото около Лакавица и вмѣсто да затварятъ ѫгълъ отъ 78°, тѣ иматъ къмъ сѣверъ само 15°.

Цѣлий прѣдѣлъ отъ Лакавица до Калугерово е величественъ; долината се стѣснява между високитѣ планини, покрити съ хубава зеленина и едвамъ въ дола може да се наблюдава съставътъ на скалитѣ.

Прѣдъ Калугерово се вижда синкъвъ мергеленъ варовикъ, богатъ на фосили. Освѣнъ *Gasteropoda* и *Bryozoa* има и много Бивалви. Между всичкитѣ най-хубаво се виждатъ малки *Astarte,* хубави *Nerineæ,* които най-много приличатъ на *N. aptiensis* Pictet et Campicte (Matér. p. l. Paleont. Suisse, III série, p. 244, pl. 119, fig. 3), но при всичко това нашата Nerinea не ще бѫде N. aptiensis, но нѣкой съвсѣмъ новъ видъ. Заедно намираме и *Neaera*, твърдѣ подобна на *N. sabaudiana* Pict. et Comp. (Pal. Suisse IV s. p. 40 pl. 100, fig. 5—7), но различава се отъ нея само по това, че устната часть (région buccale) на нашата не е толкова продължена както при N. sabaudiana. При това нашата Neaera е и пó-малка отъ другата. Въ скалата се намира и *Марказитъ (Marcasite),* разреденъ въ ситни зрънца.

---

[1]) Fr. Toula — Grundlinien etc. etc. p. 28 и слѣд.

Надъ горний варовикъ слѣдва до 4 метра дебелъ пласть съ глина и мергель, въ който има и тънки (до 2 с. м.) легла съ сури вѫглища (Braunkohle), а надъ него твърдъ синкъвъ и зеленикъвъ варовикъ, подобенъ на пѣсчаникъ. Прѣдъ селото се показватъ само пѣсчаници съ познатитѣ хиероглифни скали и съ извънредно изобилие на бѣла слюда. Немогѫ да помнѭ добрѣ, но ми се чини, че въ синкъвия варовикъ съзрѣхъ и *Orbitolinen;* за истината обаче немогѫ да гарантирамъ.

Село Калугерово лежи тъкмо тамъ, дѣто Лакавица се излива въ Малкий Искъръ, който извира отъ височинитѣ на Етрополский и Златишкий Балканъ. Селото е построено на сѣверната страна на послѣднята рѣка и е обърнѫто къмъ прѣкраснитѣ балкански височини.

Отъ Калугерово до Свода има само $^3/_4$ часа. Долината на Малкий Искъръ се разширочава пó-вечко, отколкото Лакавишката, и отъ дѣсната страна на рѣката се намира хубава пѫтека. Скалитѣ биватъ тукъ скрити подъ почвата и само на нѣкои мѣста се виждатъ отъ лѣвата страна на Искъръ, дѣто ѫгълътъ на пластоветѣ съ хоризонта не надминува 5—10°. Има мѣста, дѣто стелитѣ биватъ съвсѣмъ хоризонтални или вълнообразно прѣвити отъ хоризонталния нáтискъ. Освѣнъ Flyschsandsteine съ глинѣни тънки слойеве друго се не вижда.

Сивий и пепеливий пѣсчаникъ се простира и на сѣверъ отъ Свода. На 4 килом. растояние отъ селото пластоветѣ падатъ подъ 6° къмъ ЮЗ., но тѣ варииратъ прѣмного; биватъ ту дебели, ту тънки, ту мергелни, ту чисти пѣсчаници; на нѣкои мѣста има и глинѣни пластове, на други само чисти пѣсчаници и пр. При това и посоката за паданието на пластоветѣ не е еднаква; тѣ клонѭтъ веднѫжъ къмъ сѣверъ, други пѫть къмъ югъ, като запазватъ вълнообразно настроение, както ще видимъ пó-долу.

При първий долъ отъ дѣсно на Малкий Искъръ само $^3/_4$ часа растояние отъ Свода, намира се дребнозърнѣстъ пепеливъ пѣсчаникъ, циментиранъ съ варовита глина; въ прѣцѣпнитѣ плочи се лъщи слюдата и се виждатъ черни растителни остатки. Но въ дола се намиратъ и отъ горѣ натъркалени откъслеци отъ синкъвъ пѣсъчивъ мергель, испълненъ съ *Орбитолини, Корали, Неринеи, Остриги* и др.

Бивалви. Донесенитѣ отъ източнитѣ височини синкъви мергели приличатъ най-много на ония, които видѣхме по̀-горѣ прѣдъ Калугерово, недалеко отъ сурпитѣ вжглища, само че въ Калугеровскитѣ прѣобладава варовикътъ, а при тѣзи мергельтъ.

Отъ вкаменелоститѣ опрѣдѣлихъ слѣднитѣ:

Orbitolina bulgarica Desh., която до сега съмъ намѣрилъ на много мѣста въ България. Най-изобилно се намира при Луковица (недалеко отъ Царибродъ), при Ловечъ, послѣ при Хубавена, както ще видимъ по̀-долу и пр.

Orbitolina lenticularis Blum., сжщо изобилна като най-вѣрний другарь на прѣдидущата.

Trochosmilia sp.

Trigonia longa Agass. (Mater. p. l. pal. Suisse I, p. 102, pl. XIV, fig. 3). Отъ тая скойка само дѣсната черупка имамъ, но е запазена токо-речи цѣла. Въ нищо се неразличава отъ ония, които намираме въ жълтия и синкъвия мергель изъ Aptien inférieur, при Pêrte du Rhône.

Turbo sp.

Nerinea n. sp. Съвсѣмъ прилича на оная Nerinea, която споменжхме въ Лакавишката долина[1]). Нѣма сѫмнение, че тази Неринеа е съвсѣмъ новъ видъ.

Пѣсчаницитѣ се продължаватъ къмъ Карашкитѣ колибн, дѣто пластоветѣ имъ падатъ къмъ Ю. h. 17 (∠ 8°). Конкордантно подъ тѣхъ лежжтъ тука пѣсчани синкъви и пепелѣно-сиви мергели, а въ тѣхъ зараслн се виждатъ:

Orbitolina lenticularis Blum.

Разни *Корали*.

Pecten, вѣроятно *P. Cottaldinus* d'Orb.

Panopaea cfr. plicata Sow. (Pal. Suisse I, Fossiles du terrain aptien, p. 57, pl. 6, fig. 4, 5). Отъ тритѣ екземпляри които имамъ, само въ едина се вижда формата и концентричнитѣ брѣздни. Тази Panopaea е една отъ най-характеристичнитѣ за Aptien[2]).

---

[1]) Сжщитѣ скали съ Неринеи се намиратъ въ Орбитолинскитѣ пластове при Враца (Sitz. Ber. 77. Bd. p. 30, слой 9) и недалеко отъ караула при Калния (Sitz. Ber. 75 Bd. p. 70).

[2]) Споредъ проф. Тоула тая Panopea по̀-вече прилича на *P. neocomiensis* d'Orb. отколкото на *P. plicata* Sow.

Turritella cf. helvetica Pict. et Comp. (Pal. Suisse I, foss. d. terr. aptien, p. 28, pl. 3, fig. 2 a, b, c.). Само два, но съвсѣмъ хубави екземпляри.

Нѣколко *Неринеи* съвсѣмъ приличатъ на горѣспоменжтитѣ форми. Споредъ проф. Тоула нѣкои отъ тѣхъ могжтъ отчасти да се уподобжтъ на *Nerinea palmata* P. et Comp. (Pal. Suisse III, Terr. crétacé de S-te Croix, p. 243, pl. 69, fig. 2), а други пó-вече на *N. essertensis* P. et C. (l. c. III, p. 242, pl. 69, fig. 1). Обаче на всѣкий начинъ имаме работа съ единъ съвсѣмъ новъ видъ *Nerinea*.

Въ пѣсчания мергель се намиратъ тънки слойеве съ синкъвъ пѣсчаникъ, богатъ на бѣла слюда. Къмъ Карашъ въ послѣдната скала се виждатъ нѣкои отъ горнитѣ вкаменелости. Пластоветѣ изново захващатъ тукъ да падатъ къмъ СЗ., но подъ различенъ жгълъ.

Оставихъ рѣката Искъръ и прѣзъ единъ високъ и стърмъ брѣгъ се прѣхвърлихъ въ Карашъ. По височинитѣ и днесь още се виждатъ остаткитѣ на една крѣпость „*Кривъградъ*“, която споредъ положението си е била на вѣрно, най-важната въ тая часть на отечеството ни. Отъ Кривъградъ виждаме всичкитѣ всевъзможни завои и лакатушки на Искъръ; отъ тукъ иматъ прѣкрасенъ изгледъ селцата Карашъ, Хубавене и Романъ. По лѣвитѣ стърми брѣгове на Искъръ се виждатъ завититѣ пластове на пѣсчаницитѣ и мергелитѣ, които накланятъ ту къмъ сѣверъ ту къмъ югъ.

Сжщитѣ мергели и слюдни пѣсчаници, съ познатитѣ вече вкаменелости се намиратъ и въ Карашъ, дѣто пластоветѣ падатъ подъ 12° къмъ СИ.

На $^1/_4$ часъ далеко отъ Карашъ се намира Хубавене, а недалеко отъ послѣдното село, на пжтя къмъ Чифлика, излиза пѣсчанъ и варовитъ мергель въ извънредно изобилие

Orbitolina bulgarica Desh.
Orbitolina lenticularis d'Orb.
Orbitolina concava var.
Ostrea sp.

Въ дола, който минува край Чифлика, мергелнитѣ и пѣсчанитѣ пластове сж сжщо Орбитолинни, но не съдържатъ много вкаменелости; падатъ къмъ С. (h. 1—2°), както и пó-горѣ, но тукъ стожтъ много стърмо (∠ 50°). Подъ

тѣхъ, на истокъ, въ сѫщий долъ се показва синкъвъ мергель, сѫщо конкордантенъ съ горнитѣ пластове.

Между Чифлика и Карлуково е покрито съ черноземъ и съ млади хубави лѣсове, затова и съставътъ на скалитѣ само въ долищата можемъ да разгледаме. Така напр. въ вторий долъ ние намираме пѣсчаника конгломератенъ, но подъ него пакъ се показватъ пѣсчанитѣ синкъви мергели. Orbitolinen, както и други вкаменелости, не виждаме вече.

Отъ височинитѣ се виждатъ възжълто-бѣлитѣ варовити, стърмо-прѣрѣзани Искърски скали надъ Кунино. Тѣ прѣдставятъ видоветѣ на нѣкоя твърдина, като се простиратъ отъ СИ—ЮЗ.

Единъ километъръ на югъ отъ Карлуково исчезватъ пѣсчаницитѣ и надъ тѣхъ се показватъ глинѣно-варовити скали, въ които има изобилие тъмно-сиви или пепелѣни истински кремъци (Feuerstein). Варовититѣ скали се отличатъ съ пепелѣно-бѣлата си или възжълта боя, съ твърдината и скойчастия си изломъ; тѣ сѫ звонки и прави кредни слойеве (Горня-Креда). Варовитий поясъ иде отъ истокъ и минува на западъ. Тука се открива още и бѣла, хубава, пръхка креда, която по-дълбоко бива синкъва или червеникъва. Слойеветѣ се цѣпѭтъ неправилно и едва дѣ можешъ да забѣлѣжишъ, че тѣ падатъ твърдѣ стърмо къмъ Сѣверъ (h. 23—24).

Границата между пѣсчано-мергелнитѣ и варовититѣ скали е ясна. Тамъ, до дѣто се простиратъ първитѣ, бива зелено, плодно и весело, а откакъ настане варовитий терренъ настая пустота и неплодность. Да вземемъ за примѣръ само високий брѣгъ, който се простира на юго-западъ отъ Карлуково и да сравнимъ неговитѣ двѣ страни, обърнѫти въ разни посоки. На юго-западъ виждаме хубави лозя, разновидни плодни дървета и прѣкрасни млади гори, а на сѣверо-истокъ — голъ камъкъ, пустошъ, каквато се намира въ далматинскитѣ прѣдѣли; сѫщи Карстъ (Karst).

Прѣдъ Карлуково излиза полукристализуванъ, не до тамъ бѣлъ, едрозърнѣстъ варовикъ, безъ вкаменелости; цѣпи се отъ истокъ къмъ западъ и пада къмъ сѣверъ ($\angle 10^0$). Тоя варовикъ, който къмъ истокъ бива пò-гѫстъ и пó-твърдъ, изобилува и на вкаменелости. Послѣдний се вижда единъ километъръ на истокъ отъ Карлуково, дѣто

бива бѣло-пепеливъ или въжжълтъ и до толкова добрѣ се виждатъ въ него зарасли фосилитѣ, че едвамъ могжтъ да се распознажтъ, а камо ли и да се извадкжтъ. Но при всичко туй *Exogyr*-итѣ, които прѣобладаватъ надъ другитѣ, допущатъ лесно да се различжтъ отъ другитѣ. Отъ нѣколкото екземпляра, които събрахъ, идж да се увѣрж, че най-распространений видъ е тука *Exogyra columba* Desh.; отъ тоя видъ имамъ както малки, тъй и голѣми екземляри. Сжщитѣ скали, намѣрихме год. 1880 съ проф. Тоула при Кунино и на сѣверъ отъ Враца, недалеко отъ Марморене[1]). Когато изслѣдвахъ на 1882 долината на р. Видъ, азъ констатувахъ сжщий камъкъ при Агленъ, както и при Мировецъ, близо до Свинаръ; въ варовика на послѣдний локалитетъ, се намира една хлоритна зелена материя, подобна на глауконитъ, както и сжщитѣ речи вкаменелости[2]).

Ако обърнемъ внимание върху стратиграфското расположение на тоя варовикъ, който се простира на истокъ и западъ отъ Карлуково, лесно ще можемъ си състави понятие и за неговата старость. По́-горѣ видѣхме, че подъ неговитѣ пластове лежжтъ пѣсчаници и мергели съ Orbitolinen, а надъ него, както по́-долу ще се увѣримъ, се простиратъ глинѣни варовити скали, които споредъ вкаменелоститѣ се доказватъ за Туронски (Touron). Проф. Тоула смятря тѣзи варовити скали отъ сжщата старость отъ която сж и Капротинскитѣ[3]).

Къмъ Луковитъ сж сжщитѣ камъни; прѣдѣлътъ е скалистъ и токо-речи оголенъ; на много мѣста се намиратъ прохълмени дупки въ видъ на кладенци, отъ които едни сж испълнени съ пръсть, а други съ вода; нѣкои отъ тѣхъ сж куфи и отиватъ дълбоко. Подобни на Оазиси, тукъ тамъ се виждатъ малки и млади горици, които сж задържали и запазили пръста отъ измиванпе. Край Искъръ скалитѣ сж измити вертикално и величествено се издигатъ надъ рѣчното корито; тѣ се спущатъ постжпено къмъ сѣверъ, като се изгубятъ подъ плодната пръсть. Много пещери и разновидни дупки се намиратъ въ тѣзи наши варовити скали; едни отъ тѣхъ сж праздни, други испълнени

[1]) Toula — loc. c. p. 37.
[2]) Период. Списание кн. VII, стр. 88.
[3]) *Toula*. Grundlinien etc. p. 42.

съ кости и зѫби. Такава една доста пространна пещера се намира при манастиря св. Григорий, три километра на сѣверъ отъ Карлуковский манастирь отъ лѣвата страна на Искъръ, дѣто коститѣ сѫ станѫли твърдѣ шупливи и лесно раздробливи; тѣ сѫ циментирани съ варовица, отъ която мѫчно могѫтъ да се извадѭтъ. Повечето кости и зѫби сѫ коняки, и то или отъ *Equus Stenonis affinis* Woldr., или пакъ отъ *E. caballus fossilis* Rütimeyer. Най-хубаво сѫ запазени зѫбитѣ: имамъ горни и долни молари (Moler) отъ лѣвата и дѣсната челюсть, и една часть отъ прѣднята долня челюсть заедно съ нѣколко зѫба. Отъ коститѣ имамъ непълни парчета отъ *Femur*, *Humerus*, *Tibia*, *Radius* и *Cubitus*.

Прѣди да се изгуби варовикътъ подъ тънката покривка на черноземa и младата горица, която лежи между Карлуково и Луковитъ, нашийй варовикъ стая безъ вкаменелости, но той се неразличава петрографски отъ първия.

Отвѫдъ гората се явяватъ сѫщитѣ варовити скали, каквито и прѣдъ Карлуково; бѣли сѫ като снѣгъ и сѫ захарѣсто полукристализувани. Въ тѣхъ, ако и твърдѣ рѣдко, се виждатъ отпечатъци отъ *Inoceramus* и други, които немогѫтъ да се опрѣдѣлятъ. Азъ сравнихъ тия камъни съ събранитѣ изъ околноститѣ на Марморени (Врачанско) и не намѣрихъ никаква разлика. Това направихъ нарочно, за да се увѣрѭ имали разлика между Купинския варовикъ и другия, който намираме при Марморени и по-на сѣверъ. Истина, има една малка петрографска разлика между първия и втория, но тя неможе да бѫде сѫществена[1].

Прѣдъ Луковитъ бѣлитѣ кредни скали подъ слабъ жгълъ падатъ къмъ СИ (h. 7½). Въ тѣхъ се намиратъ тука много вкаменелости, но тѣ сѫ твърдѣ неясни. Распознаватъ се само *Бивалви,* и между тѣхъ малки и голѣми екземпляри разни *Exogyra* spac.

4. Отъ Луковитъ за Глава Панега. Ще се повърнемъ малко къмъ Балкана, до изворитѣ на Панега, за да повто-

[1]) При Марморени подъ варовика се намира и сѫщински Капротински варовикъ съ *Caprotina ammonia* Gldf. и голѣми Орбитоливи (*Orbitolina concava* Df.); [сравни F. Toula, Grundlinien etc. p. 37]. Така сѫщо тамъ се намира още оолитиченъ варовикъ, много подобенъ на онзи отъ Искърския проходъ при Лютибродъ. [Sitz. Ber. d. k. Akad. d. Wiss. 1877, Bd. 77, p. 42 и 43]. Споредъ проф. Тоула Иноцераменскитѣ пластове на ЮЗ. отъ Враца, както и Кунинскитѣ, сѫ гѫсти мергелни варовити скали.

риме въ кратко една часть отъ онова, което видѣхме въ прѣдидущий профиль.

Щомъ излезешъ отъ Луковитъ, горнитѣ бѣли варовити скали съ вкаменелости биватъ по́-грамадни отъ колкото прѣдъ селото и падатъ къмъ ЮИ., (h. 9), като затварятъ жгълъ отъ 9°. Ний ще слѣдимъ главното шосе. Слѣдъ 2½ килом. отъ Луковитъ се стига най-високата точка, отъ дѣто начева пжтьтъ бърже да пада къмъ коритото на Панега. Тукъ скалитѣ се цѣпжтъ въ тънки слойеве, но твърдѣ неправилно; тѣ сж бѣли, отчасти само захаровидни и лесно се дробжтъ; гонжтъ сжщата посока, както и по́-горѣ. Терреньтъ не е толкозъ оголенъ, както на истокъ отъ Карлуково.

Нашитѣ варовити скали най-хубаво се виждатъ край брѣговетѣ на р. Панега, на западъ отъ шосето, дѣто като зидове до 10 м. се издигатъ отъ двѣтѣ страни на рѣката. Тукъ едвамъ подъ 3° се спущатъ къмъ ЮИ.

На единъ километъръ прѣдъ Петровене се свършуватъ варовититѣ скали и подъ тѣхъ излизатъ мергелни пепеливобѣлизнѣви пластове, които сж твърдѣ дробливи и се распадатъ въ бѣлизнъвъ мергель и глина. Между мекитѣ пластове има и твърди пепеливо-синкъви, съставени отъ дребенъ пѣсчаникъ, а слѣпени съ варовитъ циментъ.

По́-на югъ се виждатъ мергелни пѣсчани пластове, които сж отдолу пѣсчани, а отгорѣ варовити. Въ пѣсчанитѣ слойеве се намиратъ много хиероглифни фигури, па дори и растителни, прѣобърнжти въ вжгленъ неясни слѣди. Прѣдъ Петровене забѣлѣзахъ единъ доста хубавъ растителенъ отпечатъкъ, който прилича най-много на *Caulinites*. Варовито-пѣсчанитѣ камъне вадятъ тука въ отворени каменоломи и возжтъ въ Луковитъ и наоколо за правенье мостове. Всички тѣзи пластове падатъ конкордантно подъ варовика къмъ ЮИ. (h. 9), като затварятъ както и по́-горѣ, жгълъ отъ 3°.

При Блъсничево мергело-пѣсчанитѣ пластове падатъ въ противна посока (С, h. 1°, ∠ 11). На южний край на селото излиза пакъ Луковитский варовикъ, но безъ фосили; неговитѣ пластове стаятъ къмъ югъ по́-стърми.

Два километра на югъ отъ Блъсничево, подъ стърмитѣ варовити скали, що падатъ къмъ северъ, явява се пакъ

прѣдишний мергель, заедно съ варовитъ пѣсчаникъ; но тукъ падатъ пластоветѣ пакъ къмъ ЮИ. (h. 10). Най-първо стърмо подъ 40°, а послѣ полегато. Между пѣсчаницитѣ и мергелитѣ тукъ виждаме и единъ оолитенъ камъкъ.

Тъкмо при воденицата на Дѣда Марка въ мергелнитѣ и пѣсчанитѣ скали се намиратъ изобилно вкаменелости, отъ които тъй хубаво се виждатъ: *Orbitolina lenticularis* d'Orb. Остатъци отъ *Cidaris,* и *Ostrea* sp. Скалитѣ стоѭтъ токоречи вертикално (∠ 79°) и падатъ къмъ С. (h. 2)[1]).

Варовикътъ, който се издига по височинитѣ къмъ Бресницитѣ, трѣба да бѫде Капротински. Надъ него видѣхме орбитолинскитѣ пластове (Orbitolinen Schichten), а подъ него само пѣсчаници и мергели безъ вкаменелости, които бързо прѣминуватъ въ Неокомска варовита мергель. Тукъ падатъ пакъ къмъ С, (h. $2^1/_2$), но затварятъ по-малъкъ жгълъ (18—20°).

Малката котловина при Глава Панега е испълнена съ плоденъ алувиумъ; едвамъ къмъ южнитѣ части на котловината, при самитѣ извори на тая рѣка, намираме неокомскитѣ скали. Тѣзи сѫ синкъви варовити мергели, цѣпѭтъ се въ тънки плочи и пластоветѣ имъ падатъ къмъ сѣверъ h. 3, ∠ 10°). Малкото число вкаменелости, които събрахъ е достатъчно да означенува староститѣ на неокомскитѣ скали. Освѣнъ *Ammonites, Aptychus. Belemnites* и *Scaphites* други ненамѣрихъ.

Въ самата стърмина, при изворитѣ на Панега, подъ мергелнитѣ пластеници излизатъ гѫсти, набити, маслѣни, глинѣни, варовити, сѫщо неокомски скали, които твърдѣ често биватъ прѣмрѣжени съ калцитни жилки. Къмъ Абланица въ тѣзи скали най-често се вижда *Spirophyton;* другитѣ вкаменелости сѫ рѣдкость. Много пещери се намиратъ въ масивния варовикъ, а най главната и най голѣмата отъ тѣхъ, е отдалечена само нѣколко метра отъ изворитѣ на Панега. Тази пещера, която се простира къмъ истокъ, е широка при отвора си, 1, 5 м. и висока до 2, 5 м. Населението расказва че тя отива много на далеко.

1) Тия пластове могѫтъ напълно да се сравнѭтъ, съ ония. които намираме въ профила между Ореше и Бѣлинци. *Toula,* Grundlinien etc. p. 27.

За изворитѣ на Панега, както и за геологическото устройство на околнитѣ мѣста, доста обширно съмъ писалъ въ свое врѣме[1]) за което и нещж да се повръщамъ тука.

5. *Отъ Луковитъ прѣзъ Червени-брѣгъ, Чомаковци, покрай Искъръ до Дунава.* Въ Луковитъ и наоколо се вижда бѣлий креденъ варовикъ, но къмъ Радомирци никакви твърди скали се незабѣлѣзватъ; плодната пръсть, размѣсена съ варовити бленки (Schotter) прѣкрива токо-речи всичко и е засѣяна съ жито и кукурузъ, а по стърминитѣ и височинитѣ, отдалечени отъ пжтя, се виждатъ хубави млади зелени горици.

При третий километъръ на сѣверъ отъ Луковитъ, въ единъ сухъ долъ, се намира доста дълбокъ разрѣзъ (4—5 метра), който дава ясно понятие за петрографския характеръ на тая страна. Подъ обработената почва слѣдва пѣсчано-възжълта глина (до 1 м.) и подъ нея тънъкъ слой (0·20 м.) отъ варовита глина, смѣсена съ пѣсъкъ. По́-долу се показва мергеленъ ронливъ пѣсчаникъ (0·35—0·40 м.), глина (0·10—0·15 м.), слюденъ мергеленъ пѣсчаникъ (0·60—0·70 м.), синкъвъ мергель (0·05—0·10 м.), пакъ мергеленъ пѣсчаникъ (0·80 м.) и тъй нататъкъ до една дълбочина не по-малка отъ 4 метра, додѣто бѣше измила водата пластовете. Трѣба да споменж още, че въ мергелнитѣ тънки пластове, които раздѣлятъ пѣсчаника на катове, се намиратъ тънки слойчета съ бѣла като брашно креда, а въ самия пѣсчаникъ парчета съ окрозна глина. Всички тѣзи пластове падатъ подъ 6° къмъ C. h. 2½.

Само кратъкъ погледъ наоколо, и ний ще се увѣримъ, че около коритото на рѣка Панега къмъ Радомирци сѫществуватъ само мергелни и пѣсчани скали; за варовититѣ твърди скали, нито може да стане въпросъ, понеже тѣ отсжтствуватъ тука.

Долината на Панега е испълнена съ аливиумъ; само по брѣговетѣ се откриватъ мергелни и пѣсчани скали. Отъ лѣво и отъ дѣсно на Панега лежжтъ хубавитѣ селца Рубци и Червени-Брѣгъ. Стърминитѣ се отмичатъ на сѣверъ и на югъ отъ рѣката и къмъ най високитѣ тѣхни точки се издигатъ варовити скали, както н.пр. на сѣверъ въ Мар-

---

[1]) Периодическо Списание кн. VII, стр. 84, 85.

кова и Дѣвенска могила, а на югъ отъ границата, която можемъ да потеглимъ отъ Луковитъ къмъ СЗ. прѣзъ Искъръ между Роселецъ и Горникъ, и отъ тамъ къмъ Габъръ, Тлачене, Буковецъ и пр.

Въ Червени-Брѣгъ сѫщия мергель и мергеленъ пѣсчаникъ, които видѣхме по-горѣ въ долината на Панега и при сухия долъ. На сѣверъ въ Маркова могила и въ нейното продължение на истокъ се издигатъ бѣли или синкъво-бѣли варовити скали, които лежѫтъ напълно конкордантно надъ мергелния пѣсчаникъ. Варовикътъ е глинѣнъ, прилича отчасти на Kreide tuff и съдържа въ себе си възжълтъ кремъкъ. Тука се виждатъ и полукристализувани зърнѣсти скали, но както въ еднитѣ, тъй и въ другитѣ никакви вкаменелости се ненамѣрихѫ.

Ако погледнемъ отъ Маркова могила на искърското корито, ние ще видимъ, че отъ двѣ страни на рѣката се простира широка долина, покрита съ алувияленъ наносъ, която е заобиколена, отъ истокъ и западъ съ високи и стърми варовити скали.

За южната граница на варовититѣ скали, както и за сѣверната при Маркова могила, се каза пó-горѣ. Тука искамъ да допълнѭ нѣщо за сѣверния варовитъ поясъ. Този прѣминува отъ Маркова могила на лѣвия брѣгъ на Искъръ и отива къмъ западъ, но тукъ се неотличава съ оная височина и онази ясность, както на истокъ отъ Искъръ. Нетрѣба да забравяме и това, че тѣзи варовити скали сѫ послѣднитѣ прѣдставителье отъ кредна формация и че на сѣверъ отъ Маркова могила, около искърското корито, се намиратъ само терциярни и кварцитни пластове, както ще видиме пò-долу.

Въ Маркова могила подъ варовититѣ скали се показватъ мергелнитѣ пѣсчаници, които се виждатъ както отъ сѣверната, така и отъ южната страна, като се спущатъ тука подъ 14° къмъ сѣверъ (h. 2—3).

Чумаковци лежи около 80 метра надъ морската повърхность. Това село е построено върху горнитѣ варовити скали, които толкова низко се спущатъ, че едвамъ могѫтъ да се видѭтъ покрай Искъръ.

Тъкмо на истокъ отъ Чумаковци се намира селото Дѣвенци, а на лѣвия брѣгъ на Искъръ, срѣщу послѣдното

село се въздига с. Койнаре. Дѣвенци не лежи край рѣката, но подъ Миова могила, 3—3$^{1}/_{2}$ килом. далеко отъ главния ѝ ръкавъ. Тука се раздѣля Искъръ въ два ръкава, отъ които по́-малкий се приближава къмъ Дѣвенци, а по́-голѣмий или главний тече край Койнаре; между двата ръкава се намира единъ голъ, доста пространенъ островъ.

Хубавъ алувиумъ се распростира около Искъръ; къмъ вѫтрѣшностьта той прѣминува въ същински *löss*. Пърхъкъ е и пепеливо-сивъ; въ него намираме гранитни, диоритни и андезитни откъслеци, както и парчета отъ червенъ пѣсчаникъ и кварцитъ, които сѫ търкаляни отъ височинитѣ на Балкана. Въ този алувиумъ или *löss* сѫ направени жилищата на Дѣвенци, — сѫщи троглодити, както въ Ломско, Раховско, Никополско и изобщо въ край-дунавското равнище. Отъ послѣдната руско-турска война се виждатъ и нѣколко кѫщи, зидани по новия вкусъ и покрити съ керамиди.

Всичкитѣ речи наши рѣки, които се спущатъ отъ Балкана къмъ Дунава, держѫтъ дѣсния си брѣгъ и насипватъ лѣвия; това може твърдѣ хубаво да се види при Искъръ, въ долнето течение на рѣката, дѣто источний брѣгъ постоянно се кърти, събаря и разнася, а западний наопаки се насипва и изравня. Слѣдователно Искъръ постепенно се примича къмъ истокъ безъ да се забѣлѣжѫтъ нѣкакви осцилации (oscillation).

По́-горѣ казахме, че при Дѣвенска и Маркова могила се свършатъ креднитѣ скали, като се простиратъ само на истокъ и западъ отъ тия могили. Миова могила, която се държи съ Дѣвенската, не е съставена отъ кредни варовити скали, а наопаки отъ мекъ мергеленъ, глинѣнъ и пѣсчанъ материялъ, който, както ще видимъ, принадлежи исключително на терциярния периодъ, resp. Миоценска формация (Miocen). И тъй границата между кредния и терциярния периодъ е тука съвсѣмъ ясна; тя е Миова могила, на юго-истокъ отъ Дѣвенци.

Два килом. на сѣверъ отъ послѣдното село, на дѣсния брѣгъ край Искъръ, се издигатъ доста високи възжълти брѣгове, които сѫ неправилно разровени и нашарени отъ дъждоветѣ и пороитѣ. Водитѣ, които сѫ съдѣйствували за раздробението на скалитѣ, сѫ изнесли остатъцитѣ на

[illegible] и малки животни отъ сарматската стажа *Sarmatische Stufe (Buccinum, Cerithium, Cardium, Mactra etc.)*, както ще видимъ по-долу.

1 *Обработена плодна почва.*

2 Жълтата глина, която съдържа въ долнитѣ си части *Cerithien.*

3 Синкьвъ мергелъ, на чието дъно се намиратъ извънредно много вкаменелости.

4 Пѣсъчани оолитни (oolithische) слойеве, извънредно богати на вкаменелости. Пѣсъчаникътъ е едрозърнѣстъ и съставенъ отъ бѣли и черни кременни зърна, слепени съ малко варовитъ циментъ. Нѣкои отъ тѣзи пѣсъчани зърна сж покрити съ тънки луспици варовица, тъй че скалата може да се назове оолитенъ пѣсъчаникъ. Въ този пѣсъчаникъ виждаме прирасли кжщичкитѣ на много животни, отъ които най-хубаво се виждатъ *Modiola Volhynica* Eichw., *Mactra Podolica* Eichw., *Cardium obsoletum* Eichw., *Buccinum*, *Cerithium etc.* Вкаменелоститѣ не сж безразлично распрѣдѣлени въ пѣсъчано-оолитната скала; тѣ се намиратъ най-вече въ тънкитѣ слойеве (само 5—10 с.-м.), дѣто съставятъ единъ видъ конгломератъ отъ пѣскови зърна и разновидни животни остатки. Дебелината на тѣзи пластове достига до 30 метра.

5) Най-отдолу има синкьвъ мазенъ мергелъ безъ вкаменелости, който морфологически токо речи въ нищо се не различива отъ онзи мергелъ, който се отваря покрай рѣката Видъ недалеко отъ Плѣвненския мостъ. Това като имамъ прѣдъ видъ, иска ми се да вѣрвамъ, че Искърский мергелъ е продължение на Видския и че распространението на морската срѣдоземна стажа не е ограничена само на Плѣвненската котловина, но тя отива — ако и скрито — и къмъ западъ, дѣто се вижда и въ долината на Искъръ при Дѣвенци.

По-на сѣверъ (3 кил. далеко отъ Дѣвенци) се виждатъ пакъ сжщитѣ пѣсъчани оолитни скали, които сж тука пороани. Иматъ по-вече варовитъ циментъ отъ колкото първитѣ и сж доста твърди. Най-изобилни сж въ тѣхъ *Mactra, Cardium* и *Cerithium.* Никакви мергелни слойеве подъ пѣсъчанитѣ се невиждатъ.

Отъ горнитѣ два локалитета събрахъ:

Retepora pusilla Eichw. (Eichwald, Lethaea Rossica, III, 33, pl. II, fig. 21, 22, a, b, c.). Само една малка стъбличка имамъ отъ този полипъ, която е дълга 4·5 м. м.; тя се расклонява само на едно мѣсто, има гладка повърхность, но е покрита съ малки пори, които острото око може лесно да распознае. Намира се въ пѣсчаника при втория километъръ отъ Дѣвенци.

Modiola Volhynica Eichw. (Eichwald, op. cit. III, p. 67, pl. IV, fig. 16, a, b.) Напълно развита скойка; намира се заедно съ първата въ пѣсчаница.

Cardium obsoletum Eichw. (Eichwald, op. cit. III. p. 97, pl. IV, fig. 19). Изобилно се намира въ първия пѣсчаникъ, отъ дѣто твърдѣ мѫчно може да се извади изъ твърдата скала. Пò-рѣдко се срѣща на третия километъръ.

Mactra Podolica Eichw. (Hörnes, Die Fossilen Mollusken des Tertiär-beckens von Wien. II, p. 62, taf. 7, fig. 1—8). Повечето сѫ млади и тънкостѣнни; доста много се намиратъ и въ двѣтѣ мѣстности.

Bulla Lajonkaireana Bast. (Hörnes, op. cit. I, p. 624, taf. 50, fig. 9, a, b, c, d.). Само три малки екземпляра отъ втория локалитетъ; досущъ приличатъ на исписанитѣ отъ *Hörnes-a* въ фиг. 9, c.

Helix sp. Доста голѣми, бѣли и хубави екземпляри, но като не пълни немогѫтъ да се опрѣдѣлѭтъ.

Rissoa inflata Andrz. (Hörnes, op. cit. I, p. 576, taf. 48, fig. 22). Споредъ *Hörnes-a,* този видъ се намира въ найдолнитѣ пластове на горния или брахическия тегель, заедно съ *Cerithium,* а сѫщо и въ брахическия пѣсъкъ (brakische Sande) при Gaya. Въ Искърската долина се намира въ втория локалитетъ или на третия километъръ на сѣверъ отъ Дѣвенци.

Nerita picta Fer. (Eichw. sp.) (Hörnes, op. cit. I, p. 535, taf. 47, fig. 14). Това малко охлювче има овална форма; повърхностьта му е описана съ разновидни криви, но заоблени чърти, които даватъ прѣкрасенъ изгледъ на нашата Nerita. Слабо прилича на Ebersdorf-ската у Hörnes-a и много на исписаната въ *Lethaea Rossica* изъ *Кремиона* въ Подолия (Eichwald, op. cit. III, tab. 10, fig. 40). Само едничъкъ екземпляръ имамъ отъ втория локалитетъ.

Natica helicina Brocc. (Hörnes. op. cit. I. p. 525. taf. 47. fig. 6—7). Досущь прилича на Баденскитѣ и Видскитѣ при Плѣвненския мость; намира се съ прѣдидущата вкаменелость; единъ само екземпляръ.

Trochus sp., които немогжтъ да се опредѣлжтъ.

Monodonta angulata Eichw. (Hörnes. op. cit I. p. 439. taf. 44, fig. 9, 10). И двата вариетета на този видъ, каквото се срѣщать при *Steinabrun*, намиратъ се въ Искърската долина.

Monodonta mamilla Andrz. (Hörnes. op. cit. I. p. 438. taf. 44, fig. 8). Изобилно се намира заедно съ прѣдидущата *Monodonta*, на 3-й килом. надъ Дѣвенци. *Cerithium nodoso-plicatum* Hörn. (Hörnes, op. cit. I. p. 397. taf. 41. fig. 19. 20) твърдѣ е характеристиченъ както и

Cerithium pictum Bast. (Hörnes. op. cit. I. p. 394. taf. 41. fig. 15—17). които се виждатъ изобилно въ вторpия локалитетъ.

Murex sublaratus Bast. (Hörnes. op. cit. I. p. 236. taf. 24. fig. 14—16). Никаква разлика несжществува между нашитѣ и онѣзи, които *Eichwald* е намѣрилъ при *Zukowce* (L. R. III. p. 176, tab. 8. fig. 2). Освѣнъ голѣми, у насъ се намиратъ и млади екземпляри, които приличатъ на първитѣ. Това е първото мѣсто въ България, дѣто за първъ пжть е намѣренъ *Murex sublaratus*. Въ Видинско се несрѣща.

Buccinum sp. Намира се зарасълъ въ твърдия пѣсчаникъ; неизвѣстно какъвъ е.

До Писаровската Махала се намиратъ пѣсчано-оолитнитѣ скали, които се измѣнятъ съ глинѣни пластове; но тѣ се невиждатъ на всѣко мѣсто, защото по-вечето сж обрасли съ дървета. Тамъ, дѣто е оголено вижда се бѣла, въжжълта глина. Отъ дѣсната страна на Искъръ стърминитѣ се издигатъ 60 и пò-вече метра надъ рѣчното корито, но тѣ не сж на всѣко мѣсто еднакво високи; виждатъ се пò-вечето въ могили и терраси, които се спущатъ постъпено къмъ алувиялното равнище, безъ да може това да се забѣлѣжи. Въ плодната, пепеливо-сива почва, която испълня долината на Искъръ, намиратъ се остатки тѣ на горнитѣ фосили, които сж разнесени отъ съсѣднитѣ брѣгове.

Лѣвата страна на рѣката е сложна, равна и пространна; террасит ѣ начеватъ нѣколко километра далечъ отъ Искъръ.

Въ по̀-високитѣ терраси, както въ Браница, Струпенъ, Еница, Кнежа, Долний Луковитъ и пр. откриватъ се сарматскитѣ скали, а къмъ Искъръ се распростира само алувияленъ наносъ.

Откъмъ сѣверната страна на Писаровската Махала начеватъ церитски (Cerithien) варовити скали, които̀ могѫтъ да се раздѣлѭтъ така: а) въ бѣло-сиви набити съ малко вкаменелости (*Cardium* и *Cerithium*) b) въ пепелѣно-възжълти, сѫщо набити но испълнени съ Cerithium и др.; и с) въ червеникъво-възжълти, богати исключително на Cerithium.

Сарматскитѣ скали не се ограничаватъ само на дѣсния брѣгъ на Искъръ; тѣ се простиратъ на истокъ и западъ отъ нашата рѣка, но се невиждатъ на всѣко мѣсто, понеже пепеливий *löss* ги прѣкрива като плащаница. Само тамъ стърчѫтъ церитскитѣ пластове, дѣто рѣкитѣ или атмосфернитѣ води сѫ измили *löss*-а, както по̀-горѣ споменѫхме при Струпенъ, Браница, Еница и пр., или пакъ по коритото на рѣкитѣ Гостилица, Скитъ, Огостъ, Ломъ или Тимокъ, на западъ отъ Искъръ[1]).

Отъ Махалата край рѣката, при Пещерата, срѣщу малкия островъ ($1^1/_2$ килом. на сѣверъ отъ селото) се вижда доста хубавъ разрѣзъ 7—8 метра. Искъръ се примича до самия брѣгъ и пѫтеката води по стърмината, дѣто отъ брѣга е останѫло само съборенъ и натрупанъ материялъ; скалитѣ, ако и да се не виждатъ на мѣстото си, все пакъ по нѣкои мѣста може да се види нормалний слѣдъ на пластоветѣ.

Надъ коритото, край рѣката, или най-долу, намира се една мазна хума (мергель), съставена отъ варовита глина, зрънца пѣсъкъ, които нити съ оципъ не се осѣщатъ, и ситни люспици слюда. Мергельтъ е синкъвъ докѫдъ е още влаженъ, и пепеливо-бѣлъ, когато изсъхне; пърхъкъ е и лесно се дроби. Въ него се намиратъ тънки слойеве съ пепеливо-бѣла глина и неранченъ тъмно-червенъ мазенъ окъръ (Ocre). Гипсови кристали и кристални групи безъ

---

1) *Fr. Toula,* Grundlinien etc. p. 3.

Fr. Toula, Die Sarmatischen Ablagerungen zwischen Donau und Timok.

Г. Н. Златарски — Геологически профилъ прѣзъ Бойница, Връшка-Чука, Макрешъ, Бѣлоградчикъ до Горний Ломъ и отъ долний Ломъ, прѣзъ Превала, Чипаровци, Иеловца до Берковица. стр. 13—14 (Прѣпечатано отъ VI кн. на Период. Спис. 1883).

*

редъ се намиратъ въ този мергель. дѣто постоянно се творѭтъ отъ симпорнитѣ растворения. съ които е импрегнирана хумата (мергеля). Колкото по-дълбоко, по-пѣсъчивъ и по-синкьвъ бива мергельтъ. а колкото по-горѣ, по-вече глинѣнъ и съ по-свѣтливъ цвѣтъ. Вкаменелости има само въ горнитѣ слоиеве.

Къмъ сѣверния край на хубавото островче явява се пакъ горний мергель и надъ него другъ варовитъ възжьлтъ мергель съ извънредно много вкаменелости, по-вечето като Steinkerne (*Cardium obsoletum, Cardium plicatum. Tapes gregaria. Trochus, Cerithium*). Отъ първий мергель за кратко врѣме събрахъ:

Modiola Volhynica Eichw.

Cardium obsoletum Eichw. Твърдѣ распространенъ и характеристиченъ: нѣкои екземпляри приличатъ на *C. Timoki* Toula (Die Sarmatischen Ablagerungen zwischen Donau und Timok. p. 10), но като мислѭ че тѣ сѫ само варнетети на *C. obsoletum*, оставямъ ги подъ сѫщото име.

Cardium cfr. *plicatum* Eichw. (Hörnes. op. cit. II. p. 202. taf. 30. fig. 1). Само нѣколко нецѣли парчета отъ чурупки и една каменна ядка.

Tapes gregaria Partsch. (Hörnes. op. cit. II. p. 115. taf. 11, fig. 2). Намира се въ еднакъвъ размѣръ съ *Cardium obsoletum*, събрани имамъ млади и стари, тънко и дебѣлостѣнни екземпляри.

Donax lucida Eichw. (Hörnes. op. cit. II. p. 103. taf. 10. fig. 2) малка разлика сѫществува между нашитѣ и онѣзи, които сѫ намѣрени въ Виенското и Волинското корито; тѣзи сѫ прозрачни (durchsichtig), а Искърскитѣ не сѫ; последнитѣ не сѫ дебелостѣнни, но тѣ сѫ доста дебели и непропущатъ свѣтлината.

Bulla Lajonkaireana Bast. достига тука най-голѣмата дължина; изобилна.

Helix sp. Отъ направенитѣ сравнения у Hörnes-а ненамѣрихъ подобни *Helix*; имамъ непълни екземпляри.

Trochus quadristriatus Dub. (Hörnes, op. cit. I, p. 456, taf. 45, fig. 11) само единъ единичъкъ екземпляръ.

Monodonta angulata Eihw. Измежду 6-тѣ парчета, които имамъ въ сбирката си, едни сѫ длъгнѣсти, други сплощени; при много сѫ запазени основнитѣ бои.

Phasianella cfr. *Bayerni* R. Hörnes (Jahrb d. k. k. d. Reichsanstalt 1874, p. 37, taf. II, fig. 8). Единъ, и то не цѣлъ екземпляръ, който прилича най-много на *Ph. Bayerni.*

Cerithium disjunctum Sow. (Hörnes, op. cit. I, p. 406, taf. 42. fig. 10, 11). Отъ тоя видъ имаме малъкъ брой.

Cerithium plicatum Brug. (Hörnes, op. cit. I, p. 400, taf. 42, fig. 6). Единъ, и то непъленъ екземпляръ.

Cerithium nodoso-plicatum Hörnes. Нѣколко млади екземпляра.

Cerithium rubiginosum Eichw. (Hörnes, op. cit. I, p. 396, taf. 41, fig. 16. 18). Лесно се распознаватъ по своята форма и червенкъва боя. Напълно приличатъ на Макрешкитѣ изъ западна България, само че Искърскитѣ биватъ пó-чисти и пó-изобилни отъ колкото къмъ Тимокъ.

Murex sublavatus Bast. И тритѣ екземпляра които имамъ, сѫ дебелостѣнни.

Buccinum Verneuilii d'Orb. (Hörnes, op. cit. I, p. 158, taf. 13. fig. 10). Слага се най-вече съ Gaudenzdorf-скитѣ при Виена.

Buccinum dupplicatum Sow. (Hörnes, op. cit. I, p. 156, taf. 13, fig. 6—9). Добрѣ спазенъ и въ голѣмъ брой се намира съ прѣдидущитѣ; съвсѣмъ прилича на Видинскитѣ и Кишиновскитѣ.

И тъй на сѣверъ отъ Писаровската Махала най-изобилно се намиратъ *Cerithium rubiginosum* Eichw.; има много *Cardium obsoletum* Eichw. и *Tapes gregaria* Partsch; доста се намиратъ *Bulla Lajonkaireana* Bast. *Buccinum dupplicatum* Sow., а най-малко *Trochus quadristriatus* Dub., *Phesianella Bayerni* R. Hörner, *Cerithium plicatum* Brug.

Мергельтъ отъ който събрахме тѣзи вкаменелости, прилича отчасти на Бойнишкия[1]); той бива пó-вече или пó-малко пѣсъчивъ, глинѣнъ и мергелно глинѣнъ, бѣлизнявъ, въжжълтъ, пепеливо-сивъ и проч., съ малко вкаменелости. Тука сѫ ясни пластоветѣ и прѣвъсходно се цѣпѭтъ въ посоката на наслагванието; тѣ падатъ подъ 15° къмъ сѣверъ. Пó-на сѣверъ въ пепеливия мергель намѣрихъ много *Bulla*, голѣми и дебело-стѣнни *Tapes,* послѣ *Buccinum, Cardium* и *Helix.*

---

[1]) Период. Списание кн. VI, стр. 63. *Fr. Toula*, Sarm. Abl. zw. Donau und Timok. Sitzber. 1877, Bd. 75, p. 17.

Въ най-високия брѣгъ, който се издига тука до 100 метра, въ бѣлия или непеливо-бѣлия, пърхъкъ, варовитъ и малко пѣсчанъ мергель, съглеждатъ се тънки слойеве съ *Cerithium*, *Buccinum*, *Bulla*, *Tapes* и *Cardium*. Послѣ се забѣлѣзватъ слойеве отъ твърда синкъва глина, въ която намираме отпечатъцитѣ на *Modiola Volhynica* Eichw., *Cardium obsoletum* Eichw., *Bulla Lajonkaireana* Bast. *Trochus* и пр. Пó-долу въ пръхкия мергель се виждатъ червени окрозни ивички (тънки слойеве), а подъ тѣхъ и между тѣхъ въ синкъвия мергель се намиратъ три слоя съ гипсъ, които сѫ распрѣдѣлени така: между най-горния и втория дебелината на мергеля е единъ метъръ, а между втория и третия 2·5 м. Гипсови слойеве трѣба да има и пó-долу, но тѣ се невиждатъ; тука въ глинѣния мергель има доста животински чурупки.

Къмъ Брѣстъ-чешма надъ мергелитѣ пластове излизатъ варовити сарматски скали. Послѣднитѣ сѫ възжълти, слабо наклонени къмъ сѣверъ и дълбоко измити отъ текущитѣ води. Сѫщото се вижда и при Пукалница — равнина срѣщу Долний Луковитъ — отъ дѣто вадѭтъ найхубавитѣ варовити терциярни скали за зиданье. Тукъ сарматскитѣ скали сѫ расположени въ терраси и пластоветѣ имъ подъ слабъ жгълъ (5—8°) падатъ къмъ сѣверъ. Найгорѣ тѣ сѫ шупли и не до тамъ твърди; подъ тѣхъ слѣдватъ тънки, а пó-долу дебели пластове; между горнитѣ често се виждатъ пѣсъчиви мергели.

Къмъ Староселци варовикътъ се губи подъ почвата: той се вижда само по височинитѣ край Искъръ, дѣто бива пó-набитъ и пó-гжстъ, но затова пó-мекъ и пó-лекъ отъ първия. И тукъ, както при Брѣстъ-чешма, варовикътъ е боядисанъ възжълто, но съдържа *Cerithium rubiginosum* Eichw. и други вкаменелости. Пó-на сѣверъ пластоветѣ се измѣнуватъ съ единъ видъ оолитенъ шупливъ варовикъ въ който има *Cardium*, *Modiola* и *Trochus*. Тоя псевдо-оолитъ, ако смѣѭ така да го нарекѫ, е направенъ пó-вечето отъ чурупкитѣ на завити и длъгнѣсти фораминифери (Foramminifera), и прѣдставя особенна структура, твърдѣ обикновенна за Унгария, Истрия, както и за Кримъ, Волиния и Подолия[1]).

[1]) Verhandlungen d. k. k. g. Reichsanstalt, 1867, p. 3. — *E. Favre*, Etude stratigraphique de la partie sud-ouest de la Crimée, 1877, p. 39.

Варовити терраси се забѣлѣзвать и отъ лѣвата страна на Искъръ къмъ Долний Луковитъ, но тѣ стожтъ много по̀-низко отъ ония, които се простиратъ отъ дѣсния брѣгъ; но колкото и малко да испъкнуватъ, това доказва, че варовититѣ Сарматски скали се простиратъ и на западъ отъ Искъръ.

Около Староселци Сарматскитѣ скали стожтъ токо речи хоризонтално. Варовикътъ е порозенъ и доста мекъ; скалитѣ се невиждатъ на всѣко мѣсто, но само тамъ, дѣто има стръмни мѣста. Къмъ истокъ се отдалечаватъ 3—4 километра отъ Искъръ и послѣ исчезватъ подъ пепеливо-сивия *löss*, както видѣхме това и при Дѣвенци. Въ Староселци по̀-вечето кжщи сж направени въ *lössa* — сжщи троглодитни жилища; наоколо се издигатъ псевдо-оолитни скали, съставени отъ мирияди животни, между които съ лупа се распознаватъ фореминиферитѣ: *Nodosaria, Rosalina, Polystomella;* отъ по̀-голѣмитѣ виждатъ се *Cerithium rubiginosum* Eichw., *Cardium obsoletum* Eichw., *Trochus* и пр.

На юго-западъ отъ селото покрай пжтя, що води за Плѣвенъ, се намира едно малко езерце, отъ което извира водата и тече непрѣстайно на вънъ безъ да се свърши. Расказвахж ми, че прѣди 15 години това езеро се образувало само̀, като произвело въ начало голѣмо наводнение въ селото. Отъ тогава и до сега то сжществува и постоянно тече отъ него вода; доста риба ловжтъ отъ него.

Отъ Староселци слѣдихъ самия брѣгъ на Искъръ, но при Свирча възлѣзохъ по̀-долѣ до единъ изворъ, отъ дѣто по височината прѣзъ Ченгене-Сарай (сега въ развалини) се спуснжхъ къмъ Орѣховица. При извора сарматскитѣ скали биватъ по̀-вече оолитни, отколкото прѣдишнитѣ; въ тѣхъ се виждатъ най-много *Tapes, Cardia* и съвсѣмъ малко *Cerithium;* пластоветѣ сж токо речи хоризонтални.

При Свирча се намира възжълто-червениковъ твърдъ варовикъ, съставенъ исключително отъ малки животинки, най-вече фораминифери, които толкова сж набити и стиснжти, че едвамъ съ лупа могжтъ да се распознажтъ. Този варовикъ съставя горнята часть на оолитнитѣ скали, а и самъ той може до нейдѣ да се счита оолитенъ; излиза въ хубави плочи.

Отъ Свирча до Орѣовица има четире върхища и четире надинии, тъй че височината бива вълнообразна. Скалитѣ се губжтъ подъ плодната почва, измѣсена съ пърхъкъ löss. Отъ послѣднето и най-високото връхище се вижда устието на Искъръ, както и срѣщнитѣ влашки брѣгове. И тукъ сж сжщитѣ варовити скали както и при Свирча, и тукъ има извънредно изобилие *Cardium*, *Tapes* и по́-малко *Cerithium*.

Сарматски скали въ плочи ваджтъ и около Орѣовица.

Прѣдъ Славовица срѣщу Крушевенъ ний ще се позапремъ малко при брѣга, който допира до Искъръ, за да видимъ единъ профилъ, въ който се намиратъ кжщичкитѣ на толкова животни.

1) Най-отгорѣ дебелъ löss.

2) Мазенъ глинѣнъ мергель (7—8 м.), който е разно боядисанъ: синкъво, зеленикъво, червеникъво и възжълто. Къмъ срѣдата има тънъкъ слой (до 10 с. м.) съ вкаменелости и надъ него въ една дебелина отъ 1 м. се намира гипсъ, който населението събира за свои нужди. Подъ тънкия съ вкаменелости слой, се вижда другъ по́-тънъкъ (2—3 с. м.) съ кафѣва глина и подъ него синкъвъ глинѣнъ мергель.

3) 0·40 м. пѣсчанъ слой.

4) 4—5 м. глина и глинѣнъ мергель съ гипсъ; въ долнитѣ части изобилие фосилии.

5) 1—2 м. оолитенъ варовикъ, който е тука двовиденъ: единътъ както прѣдишний, съставенъ отъ кжщичкитѣ на разни фораминифери, а другий пизолитенъ-оолитъ, чиито зърна сж токо речи еднакви и голѣми като просѣни зрънца. Както въ послѣдната скала, така и въ първата или псевдооолита, намиратъ се зараснли много вкаменелости, отъ които по́-забѣлѣжителни сж: *Modiola Volhynica* Eichw., *Cardium obsoletum* Eichw., *Bulla Lajenkaireana* Bast., *Trochus quadristriatus* Dub. Най-изобилна е обаче втората ухлитка.

6) Най-отдолу слѣдва дебелъ пластъ съ синкъва мазна хума, която се губи въ коритото на Искъръ. Всичкитѣ тѣзи пластове сж конкордантни и почти хоризонтални; тѣ се спущатъ подъ жгълъ 3—5° къмъ сѣверъ (h. $1^1/_2$).

Да разгледаме на кратко фосилитѣ, които имамъ отъ описания тука брѣгъ.

Modiola Volhynica Eichw., твърдѣ много.

Cardium obsoletum Eichw., много.

Cardium plicatum Eichw. Само единъ. и той не пъленъ екземпляръ.

Tapes gregaria Partsch. Всевъзможни форми, но само дебелостѣнни ухлитки; по́-вечето се отличаватъ съ характеристичнитѣ интензивни чърти (zuvachsschreifen), но има и съвсѣмъ гладки. Изобилно се намиратъ.

Mactra Podolica Eichw. Тъзи распространена mactra се намира и при Славовица. Токо речи всичкитѣ сѫ голѣми и дебелостѣнни и иматъ заоблена трижгълна форма. Приличатъ на Бесарабскитѣ, но по́-вече на Виенскитѣ. Изобилни сѫ.

Solen subfragilis Eichw. (Hörnes, op. cit. II, p. 14, taf. 1, fig. 12. 13). Имамъ два не цѣли екземпляра.

Trochus quadristriatus Dub. Нито въ единъ отъ тритѣ екземпляра се не виждатъ цвѣтни рисунки.

Trochus pictus Eichw. (Hörnes, op. cit. I, p. 456, taf. 45, fig. 10, 12). Токо речи въ нищо се неразличаватъ нашитѣ отъ Бесарабскитѣ и Виенскитѣ. Намиратъ се въ изобилие.

Trochus Poppelacki Partsch. (Hörnes, op. cit. I, p. 449, taf. 45, fig. 3). Този видъ неволно раздѣлямъ отъ *T. quadristriatus*: азъ не намирамъ между едина и другия сѫщественна разлика, тъй като *T. Poppelacki* може да бѫде само вариететъ отъ *T. quadristriatus*; но понеже се придържамъ строго о *Hörnes*-овото дѣло „*Die Fossil. Mollusken* etc.“, намѣрихъ за нуждно да направѭ и азъ сѫщото раздѣление. Нѣкои екземпляри сѫ запазили червеникъво-суритѣ си рисунки (Farbenzeichnungen).

Trochus Podolicus Dubois (Hörnes, op. cit. I, p. 447, taf. 45, fig. 2). При Славовци въ Искърската долина намираме разни вариетети отъ това охлювче. Едни отъ тѣхъ сѫ длъгнѣсти, други стиснѫти; при едни въ избоченитѣ напрѣчни крѫгове (querreifen) виждаме токо-речи всичкитѣ туберкули (Knoten) еднакви, при други само въ крайнитѣ редове сѫ по́-голѣми, а въ онѣзи между тѣхъ тѣ сѫ малки и речи незначителни; въ нѣкои дори срѣднитѣ редове сѫ равни и гладки. Има и такива екземпляри, при които едвамъ можешъ да забѣлѣжишъ гърбушки (Knoten), тъй че неможешъ лесно да се рѣшишъ да ли трѣба да ги при-

хиляди и хиляди животни отъ сарматската етажа (Sarmatische Stufe), (*Buccinum, Cerithium, Cardium, Mactra* etc.), както ще видимъ пб-долу.

1) Обработена плодна почва.

2) Възжълта глина, която съдържа въ долнитѣ си части *Cerithien.*

3) Синкъвъ мергель, на чието дъно се намиратъ извънредно много вкаменелости.

4) Пѣсчани оолитни (oolithische) слойеве, извънредно богати на вкаменелости. Пѣсчаникътъ е едрозърнѣстъ и съставенъ отъ бѣли и черни кременни зърна, слепени съ малко варовитъ цементъ. Нѣкои отѣ тѣзи пѣсчани зърна сѫ покрити съ тънки люспици варовица, тъй че скалята може да се назове оолитенъ пѣсчаникъ. Въ този пѣсчаникъ виждаме прирасли кѫщичкитѣ на много животни, отъ които най-хубаво се виждатъ *Modiola Volhynica* Eichw., *Mactra Podolica* Eichw., *Cardium obsoletum* Eichw., *Buccinum, Cerithium* etc. Вкаменелоститѣ не сѫ безразлично распрѣдѣлени въ пѣсчано-оолитната скала; тѣ се намиратъ най-вече въ тънкитѣ слойеве (само 5—10 с.-м.), дѣто съставятъ единъ видъ конгломератъ отъ пѣскови зърна и разновидни животни остатки. Дебелината на тѣзи пластове достига до 30 метра.

5) Най-отдолу има синкъвъ мазенъ мергель безъ вкаменелости, който морфологически токо речи въ нищо се не различава отъ онзи мергель, който се отваря покрай рѣката Видъ недалеко отъ Плѣвненския мостъ. Това като имамъ прѣдъ видъ, иска ми се да вѣрвамъ, че Искърский мергель е продължение на Видския и че распространението на морската срѣдоземна етажа не е ограничена само на Плѣвненската котловина, но тя отива — ако и скрито — и къмъ западъ, дѣто се вижда и въ долината на Искъръ при Дѣвенци.

Пó-на сѣверъ (3 кил. далеко отъ Дѣвенци) се виждатъ пакъ сѫщитѣ пѣсчани оолитни скали, които сѫ тука порозни. Иматъ пó-вече варовитъ циментъ отъ колкото пърExternal витѣ и сѫ доста твърди. Най-изобилни сѫ въ тѣхъ *Mactra, Cardium* и *Cerithium.* Никакви мергелни слойеве подъ пѣсчанитѣ се невиждатъ.

Отъ горнитѣ два локалитета събрахъ:

Retepora pusilla Eichw. (Eichwald, Lethaea Rossica, III, 33, pl. II, fig. 21, 22, a, b, c.). Само една малка стъбличка имамъ отъ този полипъ, която е дълга 4·5 м. м.; тя се расклонява само на едно мѣсто, има гладка повърхность, но е покрита съ малки пори, които острото око може лесно да распознае. Намира се въ пѣсчаника при втория километъръ отъ Дѣвенци.

Modiola Volhynica Eichw. (Eichwald, op. cit. III, p. 67, pl. IV, fig. 16, a, b.) Напълно развита скойка; намира се заедно съ първата въ пѣсчаница.

Cardium obsoletum Eichw. (Eichwald, op. cit. III. p. 97, pl. IV, fig. 19). Изобилно се намира въ първия пѣсчаникъ, отъ дѣто твърдѣ мѫчно може да се извади изъ твърдата скала. Пò-рѣдко се срѣща на третия километъръ.

Mactra Podolica Eichw. (Hörnes, Die Fossilen Mollusken des Tertiär-beckens von Wien. II, p. 62, taf. 7, fig. 1—8). Повечето сѫ млади и тънкостѣнни; доста много се намиратъ и въ двѣтѣ мѣстности.

Bulla Lajonkaireana Bast. (Hörnes, op. cit. I, p. 624, taf. 50, fig. 9, a, b, c, d.). Само три малки екземпляра отъ втория локалитетъ; досущъ приличатъ на исписанитѣ отъ *Hörnes-a* въ фиг. 9, c.

Helix sp. Доста голѣми, бѣли и хубави екземпляри, но като не пълни немогѫтъ да се опрѣдѣлѭтъ.

Rissoa inflata Andrz. (Hörnes, op. cit. I, p. 576, taf. 48, fig. 22). Споредъ *Hörnes-a,* този видъ се намира въ найдолнитѣ пластове на горния или брахическия тегель, заедно съ *Cerithium,* а сѫщо и въ брахическия пѣсъкъ (brakische Sande) при Gaya. Въ Искърската долина се намира въ втория локалитетъ или на третия километъръ на сѣверъ отъ Дѣвенци.

Nerita picta Fer. (Eichw. sp.) (Hörnes, op. cit. I, p. 535, taf. 47, fig. 14). Това малко охлювче има овална форма; повърхностьта му е описана съ разновидни криви, но заоблени чърти, които даватъ прѣкрасенъ изгледъ на нашата Nerita. Слабо прилича на Ebersdorf-ската у Hörnes-a и много на исписаната въ *Lethaea Rossica* изъ *Кремиона* въ Подолия (Eichwald, op. cit. III, tab. 10, fig. 40). Само едничъкъ екземпляръ имамъ отъ втория локалитетъ.

Natica helicina Brocc. (Hörnes, op. cit. I, p. 525, taf. 47, fig. 6—7). Досущь прилича на Баденскитѣ и Видскитѣ при Плѣвненския мостъ; намира се съ прѣдидущата вкаменелость; единъ само екземпляръ.

Trochus sp., които немогжтъ да се опредѣлжтъ.

Monodonta angulata Eichw. (Hörnes, op. cit I, p. 439, taf. 44, fig. 9, 10). И двата вариетета на този видъ, каквото се срѣщатъ при *Steinabrun,* намиратъ се въ Искърската долина.

Monodonta mamilla Andrz. (Hörnes, op. cit. I, p. 438. taf. 44, fig. 8). Изобилно се намира заедно съ прѣдидущата *Monodonta,* на 3-й килом. надъ Дѣвенци. *Cerithium nodoso-plicatum* Hörn. (Hörnes, op. cit. I, p. 397, taf. 41, fig. 19, 20) твърдѣ е характеристиченъ както и

Cerithium pictum Bast. (Hörnes, op. cit. I, p. 394, taf. 41, fig. 15—17), които се виждатъ изобилно въ вторiя локалитетъ.

Murex sublavatus Bast. (Hörnes, op. cit. I, p. 236, taf. 24, fig. 14—16). Никаква разлика несжществува между нашитѣ и онѣзи, които *Eichwald* е намѣрилъ при *Zukowce* (L. R. III, p. 176, tab. 8, fig. 2). Освѣнъ голѣми, у насъ се намиратъ и млади екземпляри, които приличатъ на първитѣ. Това е първото мѣсто въ България, дѣто за първъ пжть е намѣренъ *Murex sublavatus.* Въ Видинско се несрѣща.

Buccinum sp. Намира се зарасълъ въ твърдия пѣсчаникъ; неизвѣстно какъвъ е.

До Писаровската Махала се намиратъ пѣсчано-оолитнитѣ скали, които се измѣнятъ съ глинѣни пластове; но тѣ се невиждатъ на всѣко мѣсто, защото пò-вечето сж обрасли съ дървета. Тамъ, дѣто е оголено вижда се бѣла, възжълта глина. Отъ дѣсната страна на Искъръ стърмнинитѣ се издигатъ 60 и пò-вече метра надъ рѣчното корито, но тѣ не сж на всѣко мѣсто еднакво високи; виждатъ се пò-вечето въ могили и терраси, които се спущатъ постъпено къмъ алувиялното равнище, безъ да може това да се забѣлѣжи. Въ плодната, пепеливо-сива почва, която испълня долината на Искъръ, намиратъ се остатκитѣ на горнитѣ фосили, които сж разнесени отъ съсѣднитѣ брѣгове.

Лѣвата страна на рѣката е сложна, равна и пространна; террситѣ начеватъ нѣколко километра далечъ отъ Искъръ.

Въ по́-високитѣ терраси, както въ Браница, Струпенъ, Еница, Кнежа, Долний Луковитъ и пр. откриватъ се сарматскитѣ скали, а къмъ Искъръ се распростира само алувиялeнъ наносъ.

Откъмъ сѣверната страна на Писаровската Махала начеватъ церитски (Cerithien) варовити скали, които могѫтъ да се раздѣлѭтъ така: a) въ бѣло-сиви набити съ малко вкаменелости (*Cardium* и *Cerithium*) b) въ пепелѣно-възжълти, сѫщо набити но испълнени съ Cerithium и др.; и c) въ червеникъво-възжълти, богати исключително на Cerithium.

Сарматскитѣ скали не се ограничаватъ само на дѣсния брѣгъ на Искъръ; тѣ се простиратъ на истокъ и западъ отъ нашата рѣка, но се невиждатъ на всѣко мѣсто, понеже пепеливий *löss* ги прѣкрива като плащаница. Само тамъ стърчѫтъ церитскитѣ пластове, дѣто рѣкитѣ или атмосфернитѣ води сѫ измили *löss*-а, както по̀-горѣ споменѫхме при Струпенъ, Браница, Еница и пр., или пакъ по коритото на рѣкитѣ Гостилица, Скитъ, Огостъ, Ломъ или Тимокъ, на западъ отъ Искъръ[1]).

Отъ Махалата край рѣката, при Пещерата, срѣщу малкия островъ ($1^1/_2$ килом. на сѣверъ отъ селото) се вижда доста хубавъ разрѣзъ 7—8 метра. Искъръ се примича до самия брѣгъ и пѫтеката води по стърмината, дѣто отъ брѣга е останѫло само съборенъ и натрупанъ материялъ; скалитѣ, ако и да се не виждатъ на мѣстото си, все пакъ по нѣкои мѣста може да се види нормалний слѣдъ на пластоветѣ.

Надъ коритото, край рѣката, или най-долу, намира се една мазна хума (мергель), съставена отъ варовита глина, зрънца пѣсъкъ, които нити съ опипъ не се осѣщатъ, и ситни люспици слюда. Мергельтъ е синкъвъ докѫдъ е още влаженъ, и пепеливо-бѣлъ, когато изсъхне; пърхъкъ е и лесно се дроби. Въ него се намиратъ тънки слойеве съ пепеливо-бѣла глина и нерaнченъ тъмно-червенъ мазенъ окъръ (Ocre). Гипсови кристали и кристални групи безъ

---

1) *Fr. Toula,* Grundlinien etc. p. 3.

Fr. Toula, Die Sarmatischen Ablagerungen zwischen Donau und Timok.

Г. Н. Златарски — Геологически профилъ прѣзъ Бойница, Вършка-Чука, Макрешъ, Бѣлоградчикъ до Горний Ломъ и отъ долний Ломъ, прѣзъ Превала, Чипаровци, Иеловца до Берковица. стр. 13—14 (Прѣпечатано отъ VI кн. на Период. Спис. 1883).

*

редъ се намиратъ въ този мергель, дѣто постоянно се творжтъ отъ симпорнитѣ растворения, съ които е импрегнирана хумата (мергеля). Колкото пó-дълбоко, пó-пѣсъчивъ и пó-синкъвъ бива мергельтъ, а колкото пó-горѣ, по-вече глинѣнъ и съ пó-свѣтливъ цвѣтъ. Вкаменелости има само въ горнитѣ слойсве.

Къмъ сѣверния край на хубавото островче явява се пакъ горний мергель и надъ него другъ варовитъ възжълтъ мергель съ извънредно много вкаменелости, пó-вечето като Steinkerne (*Cardium obsoletum, Cardium plicatum. Tapes gregaria, Trochus, Cerithium*). Отъ първий мергель за кратко врѣме събрахъ:

Modiola Volhynica Eichw.

Cardium obsoletum Eichw. Твърдѣ распространенъ и характеристиченъ; нѣкои екземпляри приличатъ на *C. Timoki* Toula (Die Sarmatischen Ablagerungen zwischen Donau und Timok, p. 10), но като мислж че тѣ сж само вариетети на *C. obsoletum,* оставямъ ги подъ сжщото име.

Cardium cfr. *plicatum* Eichw. (Hörnes, op. cit. II, p. 202. taf. 30, fig. 1). Само нѣколко нецѣли парчета отъ черупки и една каменна ядка.

Tapes gregaria Partsch. (Hörnes, op. cit. II, p. 115, taf. 11, fig. 2). Намира се въ еднакъвъ размѣръ съ *Cardium obsoletum,* събрани имамъ млади и стари, тънко и дебѣлостѣнни екземпляри.

Donax lucida Eichw. (Hörnes, op. cit. II, p. 103, taf. 10, fig. 2) малка разлика сжществува между нашитѣ и онѣзи, които сж намѣрени въ Виенското и Волинското корито; тѣзи сж прозрачни (durchsichtig), а Искърскитѣ не сж; последнитѣ не сж дебелостѣнни, но тѣ сж доста дебели и непропущатъ свѣтлината.

Bulla Lajonkaireana Bast. достига тука най-голѣмата дължина; изобилна.

Helix sp. Отъ направенитѣ сравнения у Hörnes-а ненамѣрихъ подобни *Helix;* имамъ непълни екземпляри.

Trochus quadristriatus Dub. (Hörnes, op. cit. I, p. 456, taf. 45, fig. 11) само единъ едничъкъ екземпляръ.

Monodonta angulata Eihw. Измежду 6-тѣ парчета, които имамъ въ сбирката си, едни сж длъгнѣсти, други сплощени; при много сж запазени основнитѣ бои.

Phasianella cfr. *Bayerni* R. Hörnes (Jahrb d. k. k. d. Reichsanstalt 1874, p. 37, taf. II, fig. 8). Единъ, и то не цѣлъ екземпляръ, който прилича най-много на *Ph. Bayerni*.

Cerithium disjunctum Sow. (Hörnes, op. cit. I, p. 406, taf. 42, fig. 10, 11). Отъ тоя видъ имаме малъкъ брой.

Cerithium plicatum Brug. (Hörnes, op. cit. I, p. 400, taf. 42, fig. 6). Единъ, и то непъленъ екземпляръ.

Cerithium nodoso-plicatum Hörnes. Нѣколко млади екземпляра.

Cerithium rubiginosum Eichw. (Hörnes, op. cit. I, p. 396, taf. 41, fig. 16. 18). Лесно се распознаватъ по своята форма и червенкъва боя. Напълно приличатъ на Макрешкитѣ изъ западна България, само че Искърскитѣ биватъ по́-чисти и по́-изобилни отъ колкото къмъ Тимокъ.

Murex sublavatus Bast. И тритѣ екземпляра които имамъ, сѫ дебелостѣнни.

Buccinum Verneuilii d'Orb. (Hörnes, op. cit. I, p. 158, taf. 13, fig. 10). Слага се най-вече съ Gaudenzdorf-скитѣ при Виена.

Buccinum dupplicatum Sow. (Hörnes, op. cit. I, p. 156, taf. 13. fig. 6—9). Добрѣ спазенъ и въ голѣмъ брой се намира съ прѣдидущитѣ; съвсѣмъ прилича на Видинскитѣ и Кишиновскитѣ.

И тъй на сѣверъ отъ Писаровската Махала най-изобилно се намиратъ *Cerithium rubiginosum* Eichw.; има много *Cardium obsoletum* Eichw. и *Tapes gregaria* Partsch; доста се намиратъ *Bulla Lajonkaireana* Bast. *Buccinum dupplicatum* Sow., а най-малко *Trochus quadristriatus* Dub., *Phesianella Bayerni* R. Hörner, *Cerithium plicatum* Brug.

Мергельтъ отъ който събрахме тѣзи вкаменелости, прилича отчасти на Бойнишкия[1]); той бива по́-вече или по́-малко пѣсъчивъ, глинѣнъ и мергелно глинѣнъ, бѣлизнявъ, вѫжкълтъ, пепеливо-сивъ и проч., съ малко вкаменелости. Тука сѫ ясни пластоветѣ и прѣвъсходно се цѣпѭтъ въ посоката на наслагванието; тѣ падатъ подъ 15° къмъ сѣверъ. По́-на сѣверъ въ пепеливия мергель намѣрихъ много *Bulla*, голѣми и дебело-стѣнни *Tapes*, послѣ *Buccinum*, *Cardium* и *Helix*.

---

[1]) Период. Списание кн. VI, стр. 63. *Fr. Toula*, Sarm. Abl. zw. Donau und Timok. Sitzber. 1877, Bd. 75, p. 17.

Въ най-високия брѣгъ, който се издига тука до 100 метра, въ бѣлия или пепеливо-бѣлия, пърхъкъ, варовитъ и малко пѣсчанъ мергель, съглеждатъ се тънки слойеве съ *Cerithium, Buccinum, Bulla, Tapes* и *Cardium*. Послѣ се забѣлѣзватъ слойеве отъ твърда синкъва глина, въ която намираме отпечатъцитѣ на *Modiola Volhynica* Eichw., *Cardium obsoletum* Eichw., *Bulla Lajonkaireana* Bast. *Trochus* и пр. Пó-долу въ пръхкия мергель се виждатъ червени окрозни ивици (тънки слойеве), а подъ тѣхъ и между тѣхъ въ синкъвия мергель се намиратъ три слоя съ гипсъ, които сѫ распрѣдѣлени така: между най-горния и втория дебелината на мергеля е единъ метъръ, а между втория и третия 2·5 м. Гипсови слойеве трѣба да има и пó-долу, но тѣ се невиждатъ; тука въ глинѣния мергель има доста животински чурупки.

Къмъ Брѣстъ-чешма надъ мергелнитѣ пластове излизатъ варовити сарматски скали. Послѣднитѣ сѫ възжълти, слабо наклонени къмъ сѣверъ и дълбоко измити отъ текущитѣ води. Сѫщото се вижда и при Пукалница — равнина срѣщу Долний Луковитъ — отъ дѣто вадѭтъ най-хубавитѣ варовити терциярни скали за зиданье. Тукъ сарматскитѣ скали сѫ расположени въ терраси и пластоветѣ имъ подъ слабъ жгълъ (5—8°) падатъ къмъ сѣверъ. Найгорѣ тѣ сѫ шупли и не до тамъ твърди; подъ тѣхъ слѣдватъ тънки, а пó-долу дебели пластове; между горнитѣ често се виждатъ пѣсъчиви мергели.

Къмъ Староселци варовикътъ се губи подъ почвата; той се вижда само по височинитѣ край Искъръ, дѣто бива пó-набитъ и пó-гжстъ, но затова пó-мекъ и пó-лекъ отъ първия. И тукъ, както при Брѣстъ-чешма, варовикътъ е боядисанъ възжълто, но съдържа *Cerithium rubiginosum* Eichw. и други вкаменелости. Пó-на сѣверъ пластоветѣ се измѣнуватъ съ единъ видъ оолитенъ шупливъ варовикъ въ който има *Cardium, Modiola* и *Trochus*. Тоя псевдо-оолитъ, ако смѣѭ така да го нарекѫ, е направенъ пó-вечето отъ чурупкитѣ на завити и длъгнѣсти фораминифери (Foraminifera), и прѣдставя особенна структура, твърдѣ обикновенна за Унгария, Истрия, както и за Кримъ, Волиния и Подолия[1]).

---

[1]) Verhandlungen d. k. k. g. Reichsanstalt, 1867, p. 3. — *E. Favre,* Etude stratigraphique de la partie sud-ouest de la Crimée, 1877, p. 39.

Варовити терраси се забѣлѣзватъ и отъ лѣвата страна на Искъръ къмъ Долний Луковитъ, но тѣ стоѭтъ много пó-низко отъ ония, които се простиратъ отъ дѣсния брѣгъ; но колкото и малко да испъкнуватъ, това доказва, че варовититѣ Сарматски скали се простиратъ и на западъ отъ Искъръ.

Около Староселци Сарматскитѣ скали стоѭтъ токо речи хоризонтално. Варовикътъ е порозенъ и доста мекъ; скалитѣ се невиждатъ на всѣко мѣсто, но само тамъ, дѣто има стръмни мѣста. Къмъ истокъ се отдалечаватъ 3—4 километра отъ Искъръ и послѣ исчезватъ подъ пепеливо-сивия *löss,* както видѣхме това и при Дѣвенци. Въ Староселци пó-вечето кѫщи сѫ направени въ *lössa* — сѫщи троглодитни жилища; наоколо се издигатъ псевдо-оолитни скали, съставени отъ мирияди животни, между които съ лупа се распознаватъ форемиониферитѣ: *Nodosaria, Rosalina, Polystomella;* отъ пó-голѣмитѣ виждатъ се *Cerithium rubiginosum* Eichw., *Cardium obsoletum* Eichw., *Trochus* и пр.

На юго-западъ отъ селото покрай пѫтя, що води за Плѣвенъ, се намира едно малко езерце, отъ което извира водата и тече непрѣстайно на вънъ безъ да се свърши. Раскавахѫ ми, че прѣди 15 години това езеро се образувало самó, като произвело въ начало голѣмо наводнение въ селото. Отъ тогава и до сега то сѫществува и постоянно тече отъ него вода; доста риба ловѭтъ отъ него.

Отъ Староселци слѣдихъ самия брѣгъ на Искъръ, но при Свирча възлѣзохъ пó-долѣ до единъ изворъ, отъ дѣто по височината прѣзъ Ченгене-Сарай (сега въ развалини) се спуснѫхъ къмъ Орѣховица. При извора сарматскитѣ скали биватъ пó-вече оолитни, отколкото прѣдишнитѣ; въ тѣхъ се виждатъ най-много *Tapes, Cardia* и съвсѣмъ малко *Cerithium;* пластоветѣ сѫ токо речи хоризонтални.

При Свирча се намира възжълто-червеникъвъ твърдъ варовикъ, съставенъ исключително отъ малки животинки, най-вече фораминифери, които толкова сѫ набити и стиснѫти, че едвамъ съ лупа могѫтъ да се распознаѭтъ. Този варовикъ съставя горнята часть на оолитнитѣ скали, а и самъ той може до нейдѣ да се счита оолитенъ; излиза въ хубави плочи.

Отъ Свирча до Орѣовица има четире вързищa и четире надини, тъй че височината бива вълнообразна. Скалитѣ се губѭтъ подъ плодната почва, измѣсена съ пързъкъ löss. Отъ послѣднето и най-високото връхице се вижда устието на Искъръ, както и срѣщнитѣ влашки брѣгове. И тукъ сѫ сѫщитѣ варовити скали както и при Свирча, и тукъ има извънредно изобилие *Cardium, Tapes* и по́-малко *Cerithium*.

Сарматски скали въ плочи вадѭтъ и около Орѣовица.

Прѣдъ Славовица срѣщу Крушевенъ ний ще се позапремъ малко при брѣга, който допира до Искъръ, за да видимъ единъ профиль, въ който се намиратъ кѫщичкитѣ на толкова животни.

1) Най-отгорѣ дебелъ löss.

2) Мазенъ глинѣнъ мергель (7—8 м.), който е разно бояддисанъ: синкъво, зеленикъво, червеникъво и възжълто. Къмъ срѣдата има тънъкъ слой (до 10 с. м.) съ вкаменелости и надъ него въ една дебелина отъ 1 м. се намира гипсъ, който населението събира за свои нужди. Подъ тънкия съ вкаменелости слой, се вижда другъ по́-тънъкъ (2—3 с. м.) съ кафѣва глина и подъ него синкъвъ глинѣнъ мергель.

3) 0·40 м. пѣсчанъ слой.

4) 4—5 м. глина и глинѣнъ мергель съ гипсъ: въ долнитѣ части изобилие фосилии.

5) 1—2 м. оолитенъ варовикъ, който е тука двовиденъ: единътъ както прѣдишний, съставенъ отъ кѫщичкитѣ на разни фораминифери, а другий пизолитенъ-оолитъ, чиито зърна сѫ токо речи еднакви и голѣми като просѣни зрънца. Както въ послѣдната скала, така и въ първата или псевдо-оолита, намиратъ се зарасли много вкаменелости, отъ конто по́-забѣлѣжителни сѫ: *Modiola Volhynica* Eichw., *Cardium obsoletum* Eichw., *Bulla Lajenkaireana* Bast., *Trochus quadristriatus* Dub. Най-изобилна е обаче втората ухлитка.

6) Най-отдолу слѣдва дебелъ пластъ съ синкъва мазна хума, която се губи въ коритото на Искъръ. Всичкитѣ тѣзи пластове сѫ конкордантни и почти хоризонтални; тѣ се спущатъ подъ жгълъ 3—5° къмъ сѣверъ (h. $1^1/_2$).

Да разгледаме на кратко фосилитѣ, които имамъ отъ описания тука брѣгъ.

Modiola Volhynica Eichw., твърдѣ много.

Cardium obsoletum Eichw., много.

Cardium plicatum Eichw. Само единъ, и той не пъленъ екземпляръ.

Tapes gregaria Partsch. Всевъзможни форми, но само дебелостѣнни ухлитки; по́-вечето се отличаватъ съ характеристичнитѣ интензивни чърти (zuvachsschreifen), но има и съвсѣмъ гладки. Изобилно се намиратъ.

Mactra Podolica Eichw. Тъзи распространена mactra се намира и при Славовица. Токо речи всичкитѣ сж голѣми и дебелостѣнни и иматъ заоблена трижгълна форма. Приличатъ на Бесарабскитѣ, но по́-вече на Виенскитѣ. Изобилни сж.

Solen subfragilis Eichw. (Hörnes, op. cit. II, p. 14, taf. 1, fig. 12, 13). Имамъ два не цѣли екземпляра.

Trochus quadristriatus Dub. Нито въ единъ отъ тритѣ екземпляра се не виждатъ цвѣтни рисунки.

Trochus pictus Eichw. (Hörnes, op. cit. I, p. 456, taf. 45, fig. 10, 12). Токо речи въ нищо се неразличаватъ нашитѣ отъ Бесарабскитѣ и Виенскитѣ. Намиратъ се въ изобилие.

Trochus Poppelacki Partsch. (Hörnes, op. cit. I, p. 449, taf. 45, fig. 3). Този видъ неволно раздѣлямъ отъ *T. quadristriatus:* азъ не намирамъ между единa и другия сжществена разлика, тъй като *T. Poppelacki* може да бжде само вариететъ отъ *T. quadristriatus;* но понеже се придържамъ строго о *Hörnes*-овото дѣло „*Die Fossil. Mollusken* etc.", намѣрихъ за нуждно да направѭ и азъ сжщото раздѣление. Нѣкои екземпляри сж запазили червеникъво-суритѣ си рисунки (Farbenzeichnungen).

Trochus Podolicus Dubois (Hörnes, op. cit. I, p. 447, taf. 45, fig. 2). При Славовци въ Искърската долина намираме разни вариетети отъ това охлювче. Едни отъ тѣхъ сж длъгнѣсти, други стиснжти; при едни въ избоченитѣ напрѣчни кржгове (querreifen) виждаме токо-речи всичкитѣ туберкули (Knoten) еднакви, при други само въ крайнитѣ редове сж по́-голѣми, а въ онѣзи между тѣхъ тѣ сж малки и речи незначителни; въ нѣкои дори срѣднитѣ редове сж равни и гладки. Има и такива екземпляри, при които едвамъ можешъ да забѣлѣжишъ гърбушки (Knoten), тъй че неможешъ лесно да се рѣшишъ да ли трѣба да ги при-

бройшъ въ *T. Podolicus* или въ *T. Poppelacki*. Такивато форми трѣба да се считатъ като прѣходни между послѣднитѣ два вида. Ни единъ отъ нашитѣ не прилича на описания *T. Podolicus* изъ Виенското корито; по́-вечето отъ тѣхъ се приближаватъ къмъ Бесарабскитѣ.

Cerithium disjunctum Sow. Въ извънредно изобилие и съвършенно прилича на Австрийскитѣ, Бесарабскитѣ и Волинскитѣ.

Cerithium plicatum Brug. Нѣколко хубави екземпляра.

Cerithium Duboisi Hörnes (Hörnes, op. cit. I, p. 399, taf. 42, fig. 4, 5). Малъкъ наистина брой, но прѣкрасно сѫ запазени индивидуитѣ.

Cerithium nodoso-plicatum Hörnes. Намира се по́вече отъ колкото прѣдидущий Cerithium.

Cerithium rubiginosum Eichw. Едничъкъ екземпляръ.

Cerithium pictum Bast. Характеристиченъ но въ малъкъ брой.

Buccinum dupplicatum Sow. var. Доста много се намира прѣдидущитѣ; мѫчно може да се распознае отъ Видинскитѣ.

Въ тази мѣстность, слѣдователно, най-изобилно се намира *Cerithium disjunctum* и най малко *Cardium plicatum*, *Solen subfragilis* и *Cerithium rubiginosum*.

Тука ще опишѫ и послѣдния бргъ прѣдъ Дунава на юго-западъ отъ Гигенската Махала, който сѫщо допира до коритото на Искъръ. Съставенъ е най-горѣ отъ löss, дебелъ 5—7 метра, въ който се виждатъ варовити, неправилни конкреции; той прѣминува постъпенно въ пѣсчаникъ, дѣто най-горѣ се намира грамудакъ (чакълъ, бленки, Schotter), а подъ този едрозърнѣстъ слабо-слѣпенъ пѣсчаникъ, въ който има най-вече бѣли кварцови зърна, а най малко червенъ пѣсчаникъ и еруптивни скали. Въ начало пѣсчаникътъ е конгломератенъ, а по́-долу псамитенъ (psamitisch); най-долу е синкъвъ и мергеленъ. Подъ пѣсчаника, край рѣката излизатъ варовити оолитни скали.

Сѫщий редъ виждаме и на лѣвия брѣгъ на Искъръ. Малко по на сѣверъ прѣдъ Гигенската Махала виждаме сѫщий löss съ конкрециитѣ и подъ него 5—10 с. м. варовити кредни откъслеци като грамудакъ. Слѣдва 25—30 с. м. зеленикъвъ пѣсчанъ мергель, въ който се забѣлѣзватъ сѫщо варовити парчета. Най-долу оолитенъ варовикъ,

който може да се раздѣли така: а) набитъ оолитъ, на който зърната едвамъ съ лупа могѫтъ да се распознаѭтъ; много прилича на Свирчовския; b) сѫщо оолитенъ, но пò-вече прилича на ухлитчастъ (muschelige) конгломератъ, отъ колкото на оолитъ; съставенъ е исключително отъ кѫщичкитѣ на животни, а при това съдържа и малко глина; цвѣтъ има пепелѣно-възжълтъ. Въ него се намиратъ най-често: *Trochus pictum, T. quadristriatus, Tapes gregaria, Cardium obsoletum* и *Modiola Volhynica*.

Ний сме вече на сѣверната граница на терциярната формация и добрѣ ще бѫде ако кажемъ нѣколко рѣчи изобщо.

Сарматската етажа, която разгледахме до тука, начева на югъ близо до Дѣвенци, съ единъ синкъвъ мергель, който, почти въ нищо неможе да се разлѫчи отъ Плѣвненския при моста на р. Видъ. Надъ мергеля почиватъ пѣсчани, надъ тѣзи пѣсчано-мергелни и най-горѣ варовити пластове. Всичкитѣ лежѫтъ конкордантно върху горна кредна формация, като падатъ подъ малъкъ ѫгълъ къмъ сѣверъ. Подобно петрографско распрѣдѣление намираме въ западна България около рѣката Тимокъ[1]) и на истокъ отъ тази рѣка къмъ св. Петъръ, Бойница и пр.[2]) Обаче строга паралела въ минералогическо отношение неможе да се направи, защото, както знаеме, минералний характеръ се измѣня не само въ вертикална, но и въ хоризонтална посока.

Споредъ намѣренитѣ вкаменелости, сарматската етажа е прѣдставена въ Искърската долина, съ най-долнитѣ слойеве на тази формация; тя е обѣлѣзана както и въ виенската котловина съ *Murex sublavatus, Cerithium pictum, C. rubiginosum* и *C. nodoso-plicatum*. Тѣзи слоеве отсѫтствуватъ досущь въ источнитѣ части на нашето отечество, както и въ Добруджа, а послѣ и въ Южна Росия, въ Кримъ[3]), но за това добрѣ развити се виждатъ въ Западна България. Неискамъ да отказвамъ, че сарматската етажа отсѫтствува въ Силистренско при Тропчиларъ, Байрамъ-бунаръ, между Сояклии и Сърнебе-Киой и други, послѣ въ Варненско около брѣговетѣ на Черно море при Балчикъ и Варна, но тѣзи, като принадлежѫтъ на по-горнитѣ пластове отъ тази формация,

---

1) *Toula* — Die sarm. Ablager. zw. Donau und Timok. p. 3.
2) Период. Списание кн. VI, p. 63.
3) *Fatre* — Op. cit. p. 40.

различаватъ се доста много по между си. При Балчикъ подъ варовититѣ слойеве съ *Mactra Podolica* и *Ervilia Podolica,* вмѣсто церитски наслаги, явяватъ се бѣли кредни мергелни пластове съ извънредно богатство на дебелостѣнни *Mactra* и *Helix*[1]), каквито още нийдѣ не сѫ намѣрени въ Западна Европа, но които би могли да се считатъ като еквивалентни съ долнитѣ части на сарматскитѣ наслаги[2]). E. Favre споменува сѫщитѣ условия въ Добруджа и Кримъ[3]).

За да се види по-нагледно палеонтологический характеръ на Сарматската етажа въ Искърската долина и изобщо въ край-дунавска България, както и въ съсѣднитѣ държави, прилагамъ тука слѣдната таблица: (Вижъ стр. 61).

Отъ Махалата долината на Искъръ се отваря въ пространно равнище, покрито съ дебелъ löss. То се простира на сѣверъ до брѣговетѣ на Дунава, на западъ до сарматскитѣ стръмнини, които се издигатъ между Крушевенъ и Бешлий, а на истокъ до дѣсния брѣгъ на р. Видъ. Рѣката Искъръ, която тукъ особенно тихо и мирно тече прѣзъ Дунавското равнище, прѣди да стигне Дунава, прави още нѣколко доста забѣлѣжителни завои. Понеже това равнище стои доста низко, за това и по̀-голѣмата му часть е блатиста и нездрава; нѣкои отъ тѣзи блата сѫ сухи прѣзъ годината, но при все това тѣ распрѣсватъ твърдѣ вредителни миризми. Въ источната часть на това равнище се виждатъ голѣми езера испълнени съ риба. Само около Искъръ и на сѣверъ отъ Гигенъ има малки зелени върбови горици; останѫлото е голо, покрито съ трѣва, или съ тръстика. Брѣгътъ на Дунава е низъкъ отъ българска и високъ отъ влашка страна, дѣто се намиратъ малкитѣ, но хубавитѣ паланки Чилей, Корабия и пр. Отъ Бешлий на западъ дѣсний брѣгъ на Дунава се издига, дѣто подъ дебелий löss се показватъ на много мѣста твърди терциярни—сарматски скали.

Въ Гигенъ се намиратъ много старини; токо-речи въ всѣка кѫща има събрани римски издѣлия, плочи съ надписи, каменни саркофази, стълбове или пиедестали, хубави

---

[1]) Този *Helix* е *Helix cincta* Müll., който живѣй още и днесь на Балканский Полуостровъ.

[2]) *Златарски* — геолог. профилъ отъ Видинъ прѣзъ Бойница и пр. стр. 14.

[3]) *Favre,* op. cit. p. 40.

Прѣгледна таблица на Сарматскитѣ вкаменелости изъ Искърската долина, въ сравнение съ други страни.

	2—3 килом. на сѣверъ отъ Дъвеница	Между Псаревската махала и Староселци	Славовица	Бойница	Между Макрешъ и Александрово	Койлово	Черномашница	Реброво	Прѣдъ Кула	Османие	Флорентинъ	Байрамъ-бунаръ	Варна	Балчикъ	Добруджа	Кишново и Бесарабия	Кримъ	Подолия и Волиния	Банатъ	Виенска котловина
Buccinum dupplicatum Sow.	.	+	+	.	+	.	.	.	+	+	.	.	.	.	+	+	+	+	+	+
Buccinum Verneuilii d'Orb.	.	+	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	+	+	.	.	+
Murex sublavatus Bast.	+	+	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	+	.	+
Cerithium pictum Bast.	+	.	+	.	.	.	.	.	+	+	.	.	.	.	.	.	.	+	+	+
Cerithium rubiginosum Eichw.	.	+	+	.	+	+	.	.	+	+	.	.	.	.	.	+	.	+	+	+
Cerithium nodoso-plicatum Hörnes	+	+	+	.	+	.	.	+	+	+	.	.	.	.	.	.	.	.	.	+
Cerithium Duboisi Hörnes	.	.	+	.	.	+	+	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	+	.	+
Cerithium plicatum Brug.	.	+	+	.	+	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	+
Cerithium disjunctum Sow.	.	+	+	.	.	+	.	+	+	+	.	.	.	.	.	+	.	+	.	+
Phasianella Bayerni R. Hörnes	.	+	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	+	.	.	.	.
Monodonta mammilla Andrz.	+	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	+	.	+
Monodonta angulata Eichw.	+	+	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	+	.	+
Trochus Podolicus Dub.	.	.	+	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	+	.	+	+	.	+
Trochus Poppelacki Partsch.	.	.	+	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	+
Trochus pictus Eichw.	.	.	+	.	+	.	+	.	.	+	.	.	.	.	.	.	+	+	.	+
Trochus quadristriatus Dub.	.	+	+	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	+	.	+
Natica helicina Brocc.	+	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	+	.	.
Nerita picta Fer.	+	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	+	.	+
Rissoa inflata Andrz.	+	.	.	.	.	.	.	.	?	.	.	.	.	.	.	.	.	+	.	.
Helix sp.	+	+	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	+	.	.	.	.	.	.
Bulla Lajonkaireana Bast.	+	+	.	.	+	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	+	.	+	.	+
Solen subfragilis Eichw.	.	.	+	.	.	+	.	.	+	+	.	.	.	.	.	.	+	+	.	+
Mactra Podolica Eichw.	+	.	+	+	.	+	.	+	.	+	.	.	+	+	.	+	+	+	.	+
Donax lucida Eichw.	.	+	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	+	+	+	.	+
Tapes gregaria Partsch.	.	+	+	+	+	+	+	.	.	+	+	.	+	+	+	+	+	+	+	+
Cardium plicatum Eichw.	.	+	+	+	+	+	+	.	.	.	.	+	.	.	+	+	+	+	+	+
Cardium obsoletum Eichw.	+	+	+	.	+	+	.	.	?	+	+	+	+	.	+	+	+	+	+	+
Modiola Volhynica Eichw.	+	+	+	.	+	+	+	.	.	+	+	.	.	.	.	+	.	+	.	+
Retepora pusila Eichw.	+	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	+	.	?
Polystomella sp.	.	+	.	.	+	+	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	+	.	+
Rosalina sp.	.	+	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	+	.	+
Nodosaria sp.	.	+	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	+	.	?
	14	20	17																	

статуи и пр. Старий римски градъ Ulpia Oescus билъ е на сѣверъ отъ селото, дѣто днесь се откриватъ огромни здания подъ земята. Най-голѣмо впечатление ми направи тука водопроводътъ който иде отъ Искърската долина, минува край Махаленската могила и послѣ прѣзъ самий Гигенъ. Този водопроводъ, е продъненъ вече на нѣкои мѣста — при Махалата и въ селото — и вижда се да е доста широкъ; въ Гигенъ широчината му износя 2 метра, а височината му само 1·5 м.; зиданъ е съ терциярни камъни отъ Искърската долина. Въ направата на старий градъ, освѣнъ Сарматски, забѣлѣзватъ се кредни скали и бѣлъ хубавъ мрѣморъ; първитѣ сѫ носени тука отъ долината на р. Видъ и околноститѣ на Плѣвенъ, а мермеръть отъ твърдѣ далечни мѣста.

ПѪТУВАНЬЕ ПРѢЗЪ БЪЛГАРСКО ВЪ 1636 ГОД.

СЪОБЩАВА Х. КЕСЯКОВЪ.

Въ Львовската публична библиотека (Ossolineum, biblioteka Ossolińskich), помежду многото рѫкописи, намиратъ се и такива, които могѫтъ и насъ да заинтересуватъ; а именно: отчети и доложения на полскитѣ пратеници въ Стамбулъ, описи на турското царство, писма взаимни на полскитѣ кралье съ султанитѣ и др. т.

Единъ такъвъ рѫкописъ е издалъ прѣди 10 години умрѣлиятъ вече скрипторъ при сѫщата библиотека, подъ насловъ „Z podróży Oswięcima do Turcyi, Francyi, Włoch, wydał z rękopisu Klemens Kantecki, Lwów, 1875“.

Явно е, че първата само часть на тоя изданенъ рѫкописъ може да ни заинтересува, имено пѫтуванието по Турция. Понеже прѣводътъ на това пѫтувание ще е въ състояние да разясни повечко пѫтя отъ Полша и Влашко, прѣзъ Българско за Стамбулъ, заради туй вѣрвамъ, че долнитѣ нѣколко реда ще найдѫтъ у читательетѣ на „Периодическо Списание“ добросклоненъ приемъ. Прѣводътъ е направенъ дума въ дума безъ никакви притурки; испуснѫто е токо пѫтуванието прѣзъ Влашко, а нѣкои мѣста, забѣлѣжени съ скоби и точици, скратени сѫ поради своята маловажность. —

Освиецимъ, дворянинъ на Владислава 4-ий, полский краль, пристѫпилъ къмъ дружината на пратеника Георги Красински, тръгнѫлъ съ него прѣзъ марта 1636 год. за Стамбулъ, и описва отчасти своето пѫтувание. Най-първо описва своето тръгнуванье и пѫтя прѣзъ Влашко (Яшъ, Бузей, ... слѣдва описътъ на Букурещъ, столица, дѣто господарувалъ Матея Бесарабе), сѐтнѣ какъ се отправилъ на враница за Силистрия.

„Този градъ Силистрия, на италиянски го думатъ Дерцоръ, лежи при самия брѣгъ на Дунава, хубаво и весело расположенъ, нѣма друга отбрана, освѣнъ откъмъ рѣката. Твърдинята (кале) е отъ зидъ, но не е пазена: откъмъ полето се нахожда нѣкакъвъ си само развален трапъ.

Нǒ-вечето кѫщи дървени, Гръци тамъ живѣѭтъ, на има и много турски дворове, градени съ неиспечени тухли, рѣдко има кѫща, на която да нѣма двѣ-три гнѣзда, въ които се въдѭтъ щъркели. Джамии има седемь, хубаво сградени, при всѣка и висока кула, крѫглѣста, съ викало извънка, отъ което вика ходжата, кога дойде врѣме за молитва. Турцитѣ извършатъ катадневно шесть моления: въ ранинá (сабахъ намази), при изгрѣвание на слънцето (евле намази), на пладнѣ (икинди намази), на южина (акшамъ намази), прѣди да зайде слънце (яци намази) и въ нощь (нума намази)“... (Слѣдва описътъ на турскитѣ молитви, праздници, рамазанъ .....)

Въ града има и хубава публична баня; градѭтъ ги крѫглѣсти, както и джамиитѣ, безъ прозорци на стѣнитѣ; свѣтлина влиза прѣзъ стъклени отворки, извъртени въ кубето отгорѣ на крѫгъ“.... (Уредбата вѫтрѣ, ... публични гостилници, ... шербети ....)

„Извънъ града нѣма нищо за вижданье: планини се простиратъ, а по тѣхъ на нѣколко мили гѫсти лозья. На Дунава има нѣколко десетки воденици, сградени яко и въ редъ, на силни враници... Понеже рекохѫ на пратеника, че Силистренский паша се намиралъ въ Пазарджикъ, тамъ се упѫтихме... Слѣдъ три мили пѫть нощувахме въ село Афратаръ, село съ 500 челяди. Цѣлото село населяватъ Българе, както и цѣлия речи брѣгъ надъ Дунава. Ималъ тоя български народъ прѣди врѣме свое отдѣлно кралство и кралье, но сега пѫшка подъ тежко турско иго. Всинца държѫтъ гръцка вѣра, езикътъ български прилича на славянски. Простиятъ народъ и отъ двата пола е грубъ въ нъравитѣ и въ живота си, което произлиза и отъ това, че иматъ духовници попове простаци, неучени, та и въ това село заварихме у попа св. Причастие (sacramentum Eucharistiae) — тамъ го думатъ проскура — вече посветено въ дървена кутия подъ възглавницата при главата му, въ леглото, дѣто спалъ съ жена си; та отъ тукъ се види

каква е била почетьта (reverentia) къмъ това тайнство;[1]) па и оттука се познава тѣхната варварщина (barbariem):[2]) ако попътъ не се е исповѣдалъ откакъ е опопенъ, а попъ е отъ 30 години насамъ, тогазъ и народътъ навѣрно не мисли за това . . . Тръгнѫхме отъ това село и слѣдъ 4 мили нощувахме въ село Корозмаръ, всички турци, малцина християне". (. . . Прѣзъ Гйокчедолукъ, Хасарджикъ стигнѫли въ село Кадикуя, дѣто ги чакалъ пашата).

„Силистренский паша се вика Алелъ паша, родомъ Гръкъ, отъ висока фамилия. Богатствата му могѫтъ се сравни съ Иововитѣ. Расказвахѫ ни, че държалъ въ Гръция или пó-право въ Македония, села съ градовце 300, 60000 овце, биволе 30 хиляди, конье, кобили, говеда, камили и други добитъци безчетъ; казватъ че ималъ само и само 10000 кучета за варденье стадата. При таквозъ иманье е дошълъ до такъво достойнство, та го цесарьтъ турски сторилъ Силистренски паша и му далъ цѣлото това Силистренско господарство, което се простира отъ Дунава до Стамбулъ.

Ала сега го малзулували, то ще рече, изъ царството го исхвърлили, а то по тая причина, че колчимъ царьтъ Турски, като знаялъ, че има голѣми имоти, често истеглювалъ отъ него голѣма сума пари, той все съ пó-присърдце, ако и на свой ущърбъ, плащалъ; когато и сега, прѣди да стигнемъ ние, искалъ отъ него пари, рѣшилъ се да не даде. Цесарьтъ, докаченъ отъ това, пратилъ хора да го удавѭтъ, но пашата щомъ се осмѣлилъ на едно, да не дава пари, лесно се осмѣлилъ и на друго, та не само че не далъ да го удавѭтъ, но ги заплашилъ съ смърть, ако смѣѭтъ втори пѫть да се явѭтъ съ такъво пратеништво, и казалъ да кажѫтъ цесарю, че вѣрва въ своята мощь и неще да го слуша, та за туй, като билъ малзулуванъ, нѣмалъ постояно сѣдалище, да не би царски хора да го прѣдържѫтъ, и отъ село на село ходи съ 4 хиляди свои войници.

„Слѣдъ 4 мили нощувахме въ Правадия; този градъ е пó-малъкъ отъ Силистрия, ала много пó-хубавъ, понеже има тамъ яко малко дървени кѫщья, всички речи сарае или палати камънни, па и улици и мостове постлани съ

---

[1]) Добро свидѣтелство за фанариотитѣ.

[2]) Латинскитѣ цитати бѣхѫ дълго врѣме на мода въ полския езикъ. Пр.

камъкъ. Голѣмичъкъ безестенъ, всѣкакви занаятчии, хора отъ всѣкакъвъ народъ. Между другитѣ тамъ има и Рагузанци, които ги думатъ и Словаци и Латинци.

Тѣхната область Рагуза лежи при Адриатическо море (ad mare Adriaticum); хора все търговци; търговии голѣми, както по всички голѣми турски градища, така и въ Правадия въртѭтъ. Въ града има 6 джамии, три покрити гиздаво съ тенекия, три съ керемиди и седма има откъмъ Силистрия, но пуста; откъмъ сѫщата страна се нахождатъ и чешми камънни, като фонтани; турци навсѫдѣ край градоветѣ и по полята ги градѭтъ съ мѫка зарадъ пѫтницитѣ. Тоя градъ лежи въ хубава поляна, но тѣсна, между много скалисти и високи върхове, по които на дѣсно, като влизашъ въ града, се простиратъ на далечъ гѫсти лозья, а на лѣво замъкъ на висока и страшно голѣма скала, наоколо сѣкашъ нарочно отсѣчена; природата сама дала на това мѣсто отбрана.

Влиза се въ тоя замъкъ (кула) прѣзъ тѣсна пѫтека по стръмна планина, сетнѣ прѣзъ стъпала или стълби, тѣсно издълбани въ стѣната . . . пѣшь мѫчно се влиза, единъ по единъ едвамъ се върви, на двамина заедно невъзможно. Има и порти голѣми отъ къмъ полето, но сега сѫ заградени и затворени; а знакъ на този входъ е мостътъ прѣзъ ямата, отсѣченъ въ скалака, и сега още здравъ. Мѣсто или мегданъ има въ тоя голѣмъ замъкъ градъ да се засели, има и двѣ чешми, едната стара съ развалена вода, другата недавно взехѫ да копаѭтъ въ скалата, ала вода нѣма, ако и да сѫ прокопали повече отъ 90 лактя (30 sažni). Стѣнитѣ около тази скала били, познава се, дебели, а сградитѣ извѫтрѣ хубави, ала сега всичко съборено, сградитѣ съсипани. Само една кула мазана, камънна, стърчи още на срѣдата, а въ неѭ лежѫтъ десетина петнадесетъ затворника; имало и черква прѣди врѣме за Гърцитѣ, но расхвърлена; само една цѣла стѣна стои, на която се познаватъ още исписи. И на другата страна отъ скалата имало портичка, както и портитѣ, за които горѣ споменѫхъ, сега замазана, но се видѭтъ още и стѫпалата отдолу на планината въ скалака ковани, но тѣсни толкова, че се чини невъзможно нѣщо човѣкъ прѣзъ тамъ да мине. А пакъ такъво прѣдание ни расказвахѫ за това мѣсто: Че ужъ когато

грамадни турски войски прѣзъ 7 години прѣвзимали тоя градъ отъ Гърцитѣ, нѣкой си Българинъ осмѣлилъ се (дали било въ врѣме на прѣговоритѣ, или пъкъ искалъ като християнинъ на християнска страна да мине) прѣпускомъ да тича на конь по такива тѣсни стѫпала — дѣто и да погледнешъ сега е страшно, — прѣзъ тази портичка влѣзълъ въ замъка, ала тъй и себе си и коня си наранилъ и повредилъ, че коньтъ, щомъ се спрѣлъ, паднѫлъ мъртъвъ, а пъкъ той, щомъ си свършилъ молитвата въ черквата, дошълъ при коня и издѫхнѫлъ. За споменъ има камъкъ, околчасто издълбанъ, високъ, турнѫтъ на сѫщото мѣсто, дѣто конникътъ умрѣлъ и дѣто е заровенъ.

Слѣдъ 2 мили нощувахме въ село Йеникьой, надъ рѣка Тича. Отъ всички села, прѣзъ които минѫхме, това е най-хубаво, и речи най-голѣмо; има тамъ стотина турски дворища измазани и една джамия. . . Въ другитѣ малко дворища живѣѭтъ Българе, иматъ си и черква, понеже сѫ християне отъ грьцка вѣра. Езикътъ имъ е като Славянский, или по-добрѣ руский, лесенъ намъ за разбиранье. Тѣ били отдѣлно кралство, и царье си имали, но сега сѫ подчинени на турцитѣ, въ тежко подданство, даватъ имъ не само имотитѣ си, но и дѣцата си, които събиратъ като десетъкъ за турския царь, а сетнѣ ги турчѫтъ, защото не ги вѣрватъ. Тръгнѫхме рано, и веднага минѫхме по мостъ рѣка Тича, а оттамъ слѣдъ миля ядохме въ село Тенга (Ченга), което лежи подъ Балкана.

Двоенъ е пѫтьтъ прѣзъ Балканитѣ за Стамбулъ: единъ прѣзъ споменѫтитѣ планини, които, както казахъ, много сѫ стръмни . . . пѫтницитѣ наематъ въ горѣказаното село биволски кола, на тѣхъ дрѣхитѣ си турятъ, прѣвозватъ се на тѣхъ прѣзъ планината, а тѣхнитѣ кола праздни идѫтъ слѣдъ колата. Другиятъ прѣходъ е по лесенъ и по безопасенъ (ала не всѣкога бива) между планинитѣ, прѣзъ рѣка, наричана по български Ичера, на турски Канджисую. Тая рѣка кривуличи между Балканитѣ, 17 пѫти се гази.

Тогава рѣката бѣше прѣсъхнѫла, та ѭ прѣгазихме (ала дигахме и вещи, и сандъци, да се не намокрѭтъ, защото водата надъ колелата стигаше); пустнѫхме се прѣзъ тоя пѫть, а не прѣзъ стръмнитѣ планини, па нощувахме въ село Дескотни, между Балкана, двѣ мили отъ Ченга. . . .

*

Тръгнѫхме отъ това село и пакъ влѣзохме въ Балканитѣ; срѣщахме и друга рѣка, не по-дълбока, ала камениста, и неѭ 17 пѫти газихме съ додѣвка прѣзъ 2 мили, ядохме въ Хирсово, българско село веднага задъ Балкана, а слѣдъ миля спахме въ градецъ Хайдосъ, населенъ на половина съ Турци и Българе, близу при Черно-море; за забѣлѣжвание нѣма друго, освѣнъ една измазана джамия. И отбрана нѣма, та Запорожскитѣ казаци често нападатъ и чинѭтъ пакости; сега прѣсно, прѣди нѣколко години, 2 пѫти го обрали, и хората исклали. Слѣдъ 3 мили ядохме вѣ село Сокастре, инакъ Русокисера; слѣдъ 2 мили послѣ въ Карабонаръ. . . . И тука казаци нападатъ. . . Слѣдъ 4 мили спахме въ село Яки. Тамъ пристигнѫ кехаята (най старий слуга) на Кинанъ-паша, за да прибере и вземе силистренското господарство зарадъ своя господарь. Слѣдъ като отхвърлилъ Алелъ-паша, турский цесарь нему прѣдалъ това господарство. Отъ тукъ се пуснѫхме къмъ Ескиполесъ, прѣзъ пѫть мѫченъ, каменистъ, прѣзъ гори и планини; Римски войници нѣкогажъ го били градили, но сега е развâленъ. . . (Описва едно турско суевѣрие (superstitio), видено въ гората: закачени парцали и дрѣшки като оброкъ и др. т.).

„Питахме, отъ дѣ иматъ тая набожность, но незнаяхѫ да кажатъ. По тия гори Турцитѣ, за безопасность, държѫтъ стражи, то е селски хора, чиято цѣла длъжность е по горитѣ и по планинитѣ тѫпани да биѭтъ, та разбойницитѣ, ако има, да знаѭтъ, че се варди.

Прѣзъ тия гори, по мѫченъ пѫть, слѣдъ 5 мили отъ нощуваньето, стигнѫхме въ Ескиполесъ. Това село, сега малко, е населено съ Гърци; но види се и отъ прѣданията, и отъ положението на мѣстото, че въ Гръцко врѣме е било поредъчно мѣсто; на всѣка кѫща, на всѣко дърво и гнѣздо за щъркели; надъ селото скалиста и висока планина. Замъкъ въ гръцко врѣме тамъ имало якъ; познава се по стѣнитѣ, отъ които повечето още стоѭтъ.

Наоколо 25 прѣгради, освѣнъ вратата, дворъ съ петь кули, и още една стѣна, за по-здрава отбрана.

Извѫтрѣ се познава по стѣнитѣ, че е имало хубава черква, и много измазани сгради, ала Турцитѣ съ земята всичко уравнили; 2 чешми въ замъка, третя на двора, но сега съборена; а извънъ стѣнитѣ (extra murum) много

дюгени, всички измазани. Въ онуй врѣме билъ замъкъ голѣмъ и укрѣпенъ; веселъ изгледъ отъ тая кула се простира на нѣколко мили.

Тукашнитѣ жителье расказватъ, че слѣдъ завладѣването на Ендринополисъ, турцитѣ нѣколко години прѣвзимали тоя замъкъ, ала нищо не сторили; най-сѣтнѣ прѣзъ споворъ (ала дума не държали) града добили, исклали 3500 хора, а старцитѣ токо пуснѫли.

Слѣдъ двѣ мили ядохме въ градецъ Кирклиси. Билъ, види се, за Гърцитѣ голѣмъ градъ, понеже имало 40 черкви, Турцитѣ отъ тамъ му взели името. Сега е малъкъ градецъ, черква нѣма, токо 5 джамии, 2 бани . . и много щъркели.

Слѣдъ 2 мили спахме въ село Яни, село хубаво, цѣло измазано. Има хубави сараи, черква, и керванъ сарай, прѣзъ срѣдъ селото тече рѣка. Слѣдъ половинъ миля, минѫхме прѣзъ хубаво село Бонархисаръ, тамъ се познава, че е имало голѣмъ замъкъ, съсипнитѣ му стоѭтъ; на лѣво подъ планината имало е градецъ Вяза съ замъчецъ, но сега е развален". . . . .

(Прѣзъ Сарай, Галата, Чаталдже, въ Кучукчекмедже стигнѫли, тамъ се спрѣли, и тукъ се прѣкъсва пѫтниятъ Освиецимовъ дневникъ)[1]).

Лъвовъ, 27 Мартъ, 1886.

---

[1]) Напослѣдъкъ узнахме, че има още нѣколко такива рѫкописни пѫтни бѣлѣжки издадени, много по кратки, но съ нѣкои важни подробности. Три пѫтувания прѣзъ 1577, 1568, 1569 год. е издалъ Крашевски въ 1860 год.; а двѣ се нахождатъ въ спомени̇тѣ на Нѣмцевича, томъ II и V. Ако тойзи ни прѣводъ що годѣ послужи, ще се потрудимъ и другитѣ да прѣведемъ.

АЛЕКСАНДРОВСКАТА БОЛНИЦА ВЪ СОФИЯ

отъ 12 ноемврий 1885 до 1 февруарий 1886 година.

ОТЪ Д-РА ОРАХОВАЦЪ.[1])

Александровската болница въ София служаше прѣзъ врѣме на минжлата война като главенъ центъръ за всички тежко ранени и нуждаещи се отъ сериозни операции. Пъленъ отчетъ за състоянието на тая болница прѣдставя, разбира се, голѣмъ интересъ, както въ чисто медицинско, тъй и въ санитарно-административно отношение. Такъвъ отчетъ би могълъ до нѣйдѣ да послужи като илустрация изобщо за състоянието на раненитѣ и като поучителенъ урокъ за въ бждѫще. Но азъ въ своитѣ бѣлѣжки нѣмамъ претенция да дамъ такъвъ пъленъ отчетъ, понеже липсува нуждний за това материялъ. Въ скръбнитѣ листове на Александровската болница често липсува дори названието на болестьта, съ каквато болний или раненний е постжпилъ въ болницата, или пакъ диягнозата е написана тъй общо, че отъ неж нищо не може да се разбере. Напр. често diagnosis гласи: *Vulnus sclopetarium*, но въ кое мѣсто, да ли сж повредени коститѣ, или не, нищо не е извѣстно. Срѣщатъ

---

[1]) Като помѣстяме тая статия за Александровската болница, надѣваме се, че и другитѣ лѣкарье, които вѣроятно сж правили бѣлѣжки, или иматъ наблюдения отъ бойноно поле, ще имъ даджтъ гласность. По-добро отъ това срѣдство нѣма: съ него могжтъ да се прѣмахнжтъ безосновнитѣ обвинения върху санитарното състояние на войската ни, а въ сжщо врѣме да се поправьжтъ и недостатъцитѣ, които сж неизбѣжни на всѣкждѣ. Споредъ направенитѣ справки въ Военното Министерство, прѣзъ минжлата война българската войска е имала ранени: 4353 въ западния корпусъ, които сж прѣминжли и сж се лѣкували въ Софийскитѣ военноврѣменни болници. Отъ нихъ сж умрѣли отъ рани 94. Всичко 2. 14%. Сърбски ранени въ Софийскитѣ болници е имало 217; отъ нихъ сж умрѣли 13, слѣд. 6%. Такъвъ голѣмъ % на сърбскитѣ ранени при еднакви условия на лѣкуваньето се обяснява, както справедливо забѣлѣзва и авторътъ на тая статия, съ това, чё всички сж били тежко ранени; леко раненитѣ сж си отивали, а тежко раненитѣ сж остаяли на бойното поле и били евакуирани въ нашитѣ болници. Въ Видинския гарнизонъ е имало ранени 298; отъ тѣхъ умрѣли 4. *Refer.*

се и още пó-голѣми куриози въ скръбнитѣ листове на раненитѣ: тъй на пр. подъ обикновеното заглавие de cursu morbi стои: „при болния се намиратъ три рубли сребърни и шесть гологана“! . . . Относително количеството и качеството на извършенитѣ операции въ болничната контора, нѣма положително никакви свѣдѣния. За поменѫтитѣ нередовности азъ немогѫ да обвинявамъ докторитѣ, които работихѫ въ болницата прѣзъ врѣме на войната: тѣ имахѫ, особито въ началото на войната, толкова работа съ болнитѣ, че не остаяше никакъ врѣме за точно водение „история на болеститѣ“. При всичко това, прѣдлаганата въ гл. V. статистична таблица е приблизително вѣрна. Азъ могохъ да съставѭ тая таблица благодарение на това, че познавахъ лично повечето отъ раненитѣ и послѣ при съставяньето на таблицата ми помагаше д-рка Берова, която се е намирала въ Александровската болница и е приимала всичкитѣ ранени още отъ първия день на военнитѣ дѣйствия. Оная часть отъ таблицата, която се отнася до извършенитѣ операции, е пó-вѣрна отколкото първата часть, която досѣга количеството и качеството на ранитѣ, общия % на смъртностьта и пр. Приблизително вѣрна таблица за операциитѣ могохъ да съставѭ за това, че 1) своитѣ операции и нѣкои на другарьетѣ си бѣлѣзахъ самъ и 2) нѣкои отъ другарьетѣ ми доктори дадохѫ ми списъкъ на извършенитѣ отъ тѣхъ операции. Такъвъ списъкъ за операции нѣмамъ само отъ професора Глюке и д-ра Тюриковъ; но при операциитѣ на послѣдния азъ речи винѫги присѫтствувахъ. Присѫтствувахъ сѫщо и при операциитѣ на професора Глюке, но понеже той е направилъ доста много операции, за то всичкитѣ азъ не можахъ да си припомнѭ, нито пакъ послѣ можахъ лично да ги провѣрѭ въ отдѣлението му, защото много оперувани отъ него измрѣхѫ. За туй азъ помолихъ едного отъ фелдшеритѣ, който е отначало работилъ въ неговото отдѣление, да състави списъкъ за числото и исхода на операциитѣ му. Съставений отъ него списъкъ, провѣренъ послѣ отъ мень, е тъй сѫщо приблизително вѣренъ. Ако има обаче погрѣшки въ него, тѣ въ всѣкой случай сѫ въ полза на оператора, защото бѣше лесно да се провѣрѭтъ живитѣ останѫли слѣдъ операциитѣ му, — но мъртвитѣ?

I.

Четире деня слѣдъ обявяваньето на войната получихъ телеграма отъ главния лѣкарь, да тръгнѫ незабавно съ болничния персоналъ, съ прѣвързния материялъ и хирургичнитѣ инструменти за София. По независещи отъ мене причини азъ могохъ да тръгнѫ отъ Ловечъ едвамъ на 9 ноемврий слѣдъ пладнѣ. Откакъ пристигнѫхъ въ Плѣвенъ, тамошний окр. управитель ми съобщи телеграмата отъ Министерството, въ която се казваше, да се неспирамъ нийдѣ, а да вървѭ незабавно въ София. Сѫщия день се опѫтихъ за Орхание, дѣто и стигнѫхъ едвамъ на втория день и нощемъ. Азъ нѣма да описвамъ своето пѫтуванье, понеже то е интересно само за мене и ще остане като неприятенъ и мѫчителенъ споменъ. Ще спомена само, че кальта и хиляди коля ме спирахѫ на всѣкой раскрачъ. По пѫтя непрѣстайно срѣщахъ ранени войници, по́-вече въ рѫцѣтѣ; нѣкои тѣхъ вървѣхѫ пѣши, а нѣкои съ коля. Въ Орхание ми съобщихѫ, че въ мѣстната болница имало много ранени, пристигнѫли прѣди два деня. Полюбопитствувахъ да се научѫ, въ какво състояние се намиратъ тия ранени и отидохъ да ги споходѭ заедно съ г-на Тома Василевъ, началникъ на отдѣлението при Министерството на Вѫтрѣшнитѣ Дѣла, който врѣменно се намираше въ Орхание. Всичкитѣ речи бѣхѫ леко ранени или контузени; прѣвързувахѫ ги нѣколко мѣстни господжи и единъ фелдшеръ. Като влѣзохъ въ болницата, тоя фелдшеръ спираше ничтожното кръвотечение съ обичното фелдшерско срѣдство liquor ferri sesquichlorati. Попитахъ го, има ли въ болницата всичко необходимо за прѣвързуванье, и той ми отговори, че има само liquor ferri и oleum carbolicum. Телеграфувахъ тутакси въ Ловечъ, да испратѭтъ необходимия поне за първо врѣме прѣвързни материялъ. Понеже непрѣстайно пристигахѫ нови ранени и единъ фелдшеръ не бѣше въ състояние да извършва всичка работа, за то помолихъ г-на Тома Василевъ, да остави въ Орхание Тетевенския околийски фелдшеръ, комуто бѣхъ телеграфувалъ още отъ Ловечъ да тръгва за София. По пѫтя къмъ София, дѣто пристигнѫхъ сѫщия день прѣзъ нощьта, срѣщахъ много партии ранени войници и заробени Сърбе. Изобщо трѣба да забѣлѣжѫ, че раненитѣ, които срѣщахъ по пѫтя къмъ София, бѣхѫ

лошо прѣвързани и гледани. Обаче то не бѣше чудно: прѣвързнитѣ пунктове още не бѣхѫ правилно уредени. Послѣ, както се научавамъ, тия пунктове по цѣлия пѫть София — Плѣвенъ — Ловечъ били отлично устроени. И евакуацията на раненитѣ, вижда се, е правена безъ задължителна въ такива случаи обзорливость: азъ видѣхъ много ранени, които по характера на поврѣжданьето трѣбаше да се отнесѫтъ къмъ тежко раненитѣ и слѣдователно да се не евакуиратъ безъ особена нужда; отъ друга пакъ страна видѣхъ и такива, които смѣло би могли да остаятъ въ полковетѣ си.

Рано сутрината на 12 ноемврий излѣзохъ изъ гостилницата да се прѣдставѭ на своето началство. Улицитѣ низъ града бѣхѫ силно оживени; народъ, пайтони и войници непрѣстайно търчахѫ на горѣ на долу. Азъ бѣхъ крайно очуденъ, но не отъ многобройностьта на народа по улицитѣ, а отъ това, че между тоя народъ рѣдко се намираше лице да не е украсено съ червенъ кръстъ. Съ тоя благороденъ знакъ особито бѣхѫ украсени женитѣ: на нѣкоя отъ тѣхъ можаше да наброишъ по нѣколко червени кръста — и на рѫцѣтѣ, и на прѣстилката, и на медалиона дори. Азъ крайно се зарадвахъ отъ такова многобройно доказателство на человѣколюбие изобщо, а въ частность се радувахъ за раненитѣ, които несъмнѣно — мислѣхъ си азъ — трѣба да блаженствуватъ подъ това многобройно попечителство. Но отъ пó-сетнѣшното ми запознаванье съ тая часть, азъ се скоро убѣдихъ, че то сѫ само илузии.

Началството си азъ дълго врѣме не можахъ да намѣрѭ. Ходихъ отъ една болница въ друга, гледахъ злочеститѣ ранени и не пó-малко злочеститѣ доктори, които се трудѣхѫ да поправятъ онова, което други сѫ разрушили, и въ благодарность за това съ страхъ и трепетъ да чакатъ, кога ще дойде сѫщий разрушитель да попита: защо тъй бавно оправяте онова, което азъ тъй бързо разрушихъ?

Едва къмъ пладнѣ намѣрихъ д-ра Брадель и д-ра Мирковъ въ Военното Министерство. Началството намѣри за добро да ме прати съ Ловчанския персоналъ въ Александровската болница.

Отправихъ се веднага въ болницата и попитахъ има ли нѣкой отъ докторитѣ; отговорихѫ ми, че сѫ въ пави-

лиона „В." Отидохъ тамъ и при входа си въ него бѣхъ крайно очуденъ отъ страшния смрадъ, що владѣяше въ коридора и въ стаитѣ. За докторитѣ ми казахѫ, че сѫ въ оперативната стая. Влѣзохъ и вонята тукъ бѣше пó-силна. Колезитѣ правѣхѫ нѣкакви операции, и азъ бѣхъ приятно въздивенъ, когато съгледахъ помежду имъ своя старъ приятель д-ра Модестовъ. Обаче и другитѣ двоица присѫтствуещи доктори бѣхѫ ми познати още отъ пó-прѣди: тѣ бѣхѫ Тюриковъ и д-рка Берова. Слѣдъ свършъка на операциитѣ д-ръ Модестовъ ми прѣдложи, да прѣгледамъ раненитѣ, които лежахѫ въ стаитѣ. Азъ казахъ, че съмъ вече обиколилъ палатитѣ и че нечистотията и вонята, които владѣѭтъ въ тѣхъ, произвеждатъ крайно лошо впечатление. Той ми отговори, че още не е могълъ, разбира се, да направи всичкото, което трѣба за подобрение състоянието въ павилиона, понеже и той, и д-ръ Тюриковъ сѫ пристигнѫли въ болницата само прѣди единъ день, но въ сравнение съ другитѣ павилиони и съ онова, което бѣше въ сѫщия павилионъ още вчера, това е пакъ рай, добави той. Отъ разговора съ колезитѣ и послѣ отъ директора на болницата разбрахъ, че отъ 6 ноември и до 10 въ болницата е работила само д-рка Берова, че първитѣ дни е работилъ и д-ръ Молловъ, но послѣ той, неизвѣстно по какви причини, оставилъ болницата и заминѫлъ на позициитѣ[1]), че началството наистина било назначило нѣколцина доктори за Александровската болница, но тѣ или съвсѣмъ не сѫ дохаждали, или пъкъ дохаждали на половина часъ, както е това обичай въ мирно врѣме. Съ една дума виждаше се, че въ болницата въ първитѣ дни слѣдъ обявяваньето на войната е билъ пъленъ хаосъ. Но всичко онова, което бѣхъ

---

[1]) За мене и до сега остая още необяснено, по какви причини токо речи едничкитѣ двама опитни (както казуватъ) хирурзи въ България, д-ръ Молловъ и д-ръ Вълковичъ, не сѫ присли речи никакво участие въ операциитѣ прѣзъ врѣме на минѫлата война (Молловъ направилъ нѣколко операции). И двоицата сѫ занимавали таквизи длъжности, истина „почетни", но които лесно сѫ могли да се испълнятъ и отъ всѣки други докторъ. По санитарната часть прѣзъ минѫлата война имаше изобщо пó-вече генерали отколкото солдати.

Бѣлѣжка. Д-ръ Молловъ и д-ръ Вълковичъ бѣхѫ главни военни лѣкари, първий на западния, а вторий на источния корпусъ. Тѣ трѣбаше да бѫдѫтъ съ войската, а не въ София. Слѣдъ прѣминуваньето на источния корпусъ на бойното поле, д-ръ Вълковичъ останѫ въ София директоръ на военно-врѣменнитѣ болници. Тия доктори не сѫ имали възможность да оперуватъ по простата причина, че двѣ работи едноврѣменно се невършѫтъ.

Refer.

видѣлъ този день, бѣше нищо въ сравнение съ онова, което ме очакваше въ моя павилионъ, който ми се повѣри на 13 ноемврий.

Поменѫтитѣ по-горѣ колези бѣхѫ работили цѣлъ день и ми прѣдложихѫ да ги придружѫ въ операции, но азъ не бѣхъ способенъ този день за никаква работа, понеже дългото пѫтуванье и безсъница прѣзъ три деня бѣхѫ ме съвсѣмъ обезсилили. Тѣ се пакъ заловихѫ за операциитѣ, а азъ излѣзохъ да намѣрѭ и. д. директора на болницата д-ра Калевичъ за да го попитамъ, въ кой павилионъ ще работѭ съ своитѣ фелдшери и слуги. Той ми порѫча павилиона „Д“, въ който се намирали, по неговитѣ думи, около 72 души тежко ранени безъ всѣка помощь. Азъ исказахъ на г-на Калевича съмнѣние, че азъ самичъкъ не ще могѫ както трѣба да извършѫ всичката работа и че за 70 души би трѣбало да се опрѣдѣлѭтъ поне два доктора.

Бѣше вече късно да се захванѫ за работа прѣзъ неѭ вечерь въ своя павилионъ, та се завърнѫхъ при колезитѣ, що оперувахѫ въ павилиона „В“. Операциитѣ правѣхѫ по редъ единъ слѣдъ други д-ръ Модестовъ и д-ръ Тюриковъ, а хлороформуваше д-рка Берова. Часътъ на 9 операциитѣ се свършихѫ за тоя день и ние тръгнѫхме пѣши за града. По пѫтя другарьетѣ ми расказвахѫ таквизи ужаси за състоянието на моя бѫдѫщи павилионъ, че ме обзе още тогава страхъ да влизамъ въ него. Договорихме се да се захванемъ за работа на сутриньта часътъ на 7 и д-ръ Тюриковъ се обѣща, че ще работи цѣлъ день наедно съ мене въ павилиона „Д“.

II.

Александровската болница състои отъ 5 павилиона, които носѭтъ названия на първитѣ петь букви отъ азбукето. Павилионътъ „А“, или административенъ корпусъ, е назначенъ за помѣщение болничната аптека, склада, канцеларията, приемната стая, лѣкарската стая, химичната лаборатория и квартиритѣ на докторитѣ. Въ павилиона „Б“ се помѣщатъ готварнята, служащитѣ фелдшери, надзорницитѣ и др. Слѣдователно, тия два павилиона по своето назначение не сѫ собствено болнични павилони. Сградата на павилиона „Д“ още не е довършена и е отворена за

болнитѣ првъв пжть прѣзъ врѣмето на войната по нѣмание други помѣщения. Остаятъ инди напълно приспособени за болни само два павилиона „В“ и „Г“. Прѣзъ мирно врѣме въ първия се помѣщаваше терапевтичното отдѣление, а въ втория хирургичното и сифилитичното. Разстоянието отъ единия павилионъ до другия не е повече отъ 100—150 разкрача. Една отъ най-голѣмитѣ несгоди за служащитѣ въ болницата е голѣмото разстояние отъ града, — близу три километра. Освѣнъ тая несгода има и друга, която лесно можаше да се избѣгне; то е голѣмата влажность, благодарение на туй, че болницата е, по непонятни причини, построена близу до Витоша въ блатисто мѣсто. За вжтрѣшното распрѣдѣление на стаитѣ въ павилионитѣ може да се каже, че само „В“ и „Г“ сж сгодно распрѣдѣлени; другитѣ съвсѣмъ не отговарятъ на своето назначение.

Когато азъ пристигнжхъ въ болницата, ранени (повече отъ 200 души) имаше въ всичкитѣ павилиони (дори въ готварнята), освѣнъ павилиона „Д“, и когато другитѣ павилони бѣхж прѣпълнени съ ранени, този павилионъ, непонятно защо, стоѣше токо-речи празенъ (въ него се помѣщахж 10—15 болни отъ вжтрѣшни болести).

Павилионътъ „Д“ (лудницата) е расположенъ задъ другитѣ павилиони и е прѣдназначенъ за душевно болни, ако и неговото вжтрѣшно устройство съвсѣмъ не сьотвѣтствува на своето назначение. Павилионътъ е раздѣленъ на стаички отъ различна величина; нѣкои стаи сж до толкова малки, че повече отъ два одъра не е възможно да се помѣстжтъ въ тѣхъ. Най-голѣмитѣ стаи сж за осемъ кревета и таквизи има само двѣ. Сградата на павилиона, която се раздѣля на двѣ половини, задня и прѣдня, съединени съ коридоръ, — както казахъ по-горѣ, още не е довършена. За приманье болни бѣше готова само прѣдната половина съ 16 стаи; въ задната половина имаше приготвени три или четире стаи, ако и въ тѣхъ нѣмаше соби. Около 70 души ранени се помѣщахж въ първата половина, а задната стоѣше праздна. Когато първъ пжть влѣзохъ въ това отдѣление (13 ноемврий) наедно съ д-ра Тюриковъ, азъ насмалко не паднжхъ въ несвѣсть, — такава бѣше страшна миризмата въ отдѣлението, — и мене ми неволно дойдохж на умъ справедливитѣ думи на д-ра Модестовъ, че него-

вото отдѣление, сравнително съ другитѣ, е още рай. Въ павилиона имаше мѣсто само за 50 души, а въ него лѣжахѫ около 70. Въ стаичкитѣ, устроени за двама, се помѣщахѫ по четворица и петима ранени, турени единъ до други на дъскитѣ, на които имаше само сламени дюшеци. Одъри речи нѣмаше, вѣроятно за туй, че да би турили одъри, не би могли да помѣстѭтъ толкова ранени, колкото лежахѫ тамъ тогава. Всичкитѣ безъ исключение бѣхѫ тежко ранени: между тѣхъ нѣмаше нито едного безъ фрактура. Дори ранени въ горнитѣ крайща (рѫцѣтѣ) имаше малко; по-вечето ранени въ главата, гѫрдитѣ, гръбняка и долнитѣ крайща (краката). Между послѣднитѣ имаше 10—12 души гангренозни[1]). Речи всичкитѣ ранени извършахѫ всичкитѣ си нужди на мѣстото си; а не само дюшецитѣ, чаршавитѣ и пр. не бѣхѫ нито веднѫжъ промѣняни, но повечето отъ раненитѣ не бѣхѫ прѣвързани отъ прѣвързния пунктъ, сир. прѣзъ 7—10 деня. Мнозина ранени лѣжахѫ безъ съзнание; нѣкои пъкъ лежахѫ или седѣхѫ спокойно, безъ да съзнаватъ въ каква опасность се намиратъ. Приближаваме напр. къмъ нѣкого и го питаме, въ кое мѣсто е раненъ. Той спокойно отговаря, че е „малко нѣщо одрасканъ въ краката“, че прѣди го много болѣло, а сега нѣма вече болки и се осѣща много добрѣ, и за доказателство, че наистина го не боли, той бута съ рѫката си ранения кракъ. Отвързваме раната и намираме пълна гангрена. Казваме на нещастния, че кракътъ му е мъртъвъ, че трѣба да се отрѣже, инакъ и той ще умрѣ. Отъ такива извѣстия мнозина ранени падахѫ въ несвѣсть.

Ние съ д-ра Тюриковъ бѣхме намислили да дезинфектуваме него день помѣщението, понеже при горѣпоменѫ-

---

[1]) Голѣмъ процентъ тежко ранени въ Александровската болница съставяхѫ заробенитѣ сърбе. Азъ обяснявамъ това тъй, че въ врѣме на отстѫпяния на сърбскитѣ войски леко раненитѣ или сѫ откарвани, или сѫ избѣгвали сами, а тежко раненитѣ сѫ остаяли на полето. Ранени сърбе въ болницата, мислѭ, е имало около 40 души. Тѣ гледахѫ на докторитѣ дълго време подозрително, ако и самитѣ доктори не само неправѣхѫ разлика по националность, но дори често незнаяхѫ, кой отъ раненитѣ е сърбинъ и кой българинъ. Помнѭ веднѫжъ единъ раненъ сърбинъ въ отдѣлението на д-ра Хакановъ не искаше да приеме назначеното му лѣкарство; слѣдъ дълги настоявания той се призна на фелдшера, че се боялъ да не би да го отровѭтъ, „понеже на докторитѣ било заповѣдано, да тровѭтъ заробенитѣ сърбе“, казалъ той. Кой знае, може би този раненъ ще отиде въ Бѣлградъ и ще проповѣдва на лѣво и на дѣсно, че българскитѣ доктори искали да го отровѭтъ, — както това казватъ, съ сѫщото основание, разбира се, за сърбскитѣ доктори българскитѣ ранени, които сѫ били заробени отъ сърбетѣ.

титѣ условия лесно можаше да се развие нѣкаква епидемия, — да распрѣдѣлиме раненитѣ по стаитѣ, да промѣниме всички дюшеци, чаршави и пр., и най-послѣ да прѣвържеме раненитѣ, които толкова врѣме не бѣхѫ прѣвързвани. Но най-първото нѣщо, дезинфекцията, неможаше да се извърши, нито епидемия да се прѣдвари, докждъ имаше въ отдѣлението много гангренозни. Поради туй рѣшихме да правиме него день операции на всичкитѣ гангренозни, а на втория день да приведемъ въ редъ отдѣлението.

Като нѣмаше въ павилиона „Д" оперативна стая, завърнѫхме се пакъ въ отдѣлението „В", като забѣлѣжихме, кои ранени ще донесѫтъ за операции. Цѣлъ день, до 10 часътъ вечерь, азъ, Тюриковъ, Модестовъ и Берова — извършвахме една операция слѣдъ друга. Сѫщия день пристигнѫ въ болницата Търновский болниченъ отредъ, състоещи отъ цѣлъ персоналъ на Търновската болница (доктори: Христовъ, Антоновъ и Пенчевъ, четворица фелдшери, надзорникъ и 5 слугини), които бѣхѫ по щастие сѫщо така прикомандирувани при Александровската болница. Въ распорежданието на Търновскитѣ доктори се даде помѣщение на павилиона „Г", който, както споменѫхъ пó-горѣ, стоѣше речи празенъ. Търновцитѣ бѣхѫ донесли съ себе си значителенъ запасъ отъ прѣвързни материялъ, който тогава липсуваше не само въ нашата болница, а и въ цѣла София. Първото впечатление, което направи състоянието на болницата на Търновскитѣ ми колези, бѣше таквози, че тѣ изказвахѫ помисьлъ, да се откажѫтъ отъ работата, понеже по тѣхното мнѣние, при таквози лошо състояние на болницата, нѣмаше никаква възможность да се направи нѣщо. Д-ръ Христовъ исказа дори съмнѣние, че въ болницата върлува епидемична „гангрена дифуза" и по тая причина всичкитѣ ранени сѫ вече изгубени. За добра честь думитѣ на почитаемия колегъ се оказахѫ невѣрни, но че той имаше основание да прѣдполага епидемичното развитие на гангрената, и че наистина таквази гангрена можаше да се появи всѣкой день, то бѣше несъмнѣно.

Съ пристиганьето на Търновскитѣ доктори имаше вече възможность да се распрѣдѣлѭтъ раненитѣ пó-правилно въ павилионитѣ, а сѫщо и докторитѣ да вземѫтъ толкова болни, колкото сѫ въ състояние да прѣглеждатъ. Азъ на пр.

нѣмахъ никаква възможность да прѣглеждамъ 70 души тежко ранени, особито кога се вземе прѣдъ видъ, че поне на половината отъ тѣхъ трѣбаше да се правѫтъ операции и неостаяше инди врѣме за прѣвързкитѣ. Рѣшихме така, че докторитѣ Христовъ и Антоновъ да останѫтъ въ павилиона „Г“, азъ и д-ръ Пенчевъ въ „Д“, Модестовъ, Тюриковъ и Берова въ павилиона „В“. Рѣшихме още, каквото раненитѣ за павилиона „Г“ да се вземѫтъ отъ ония, които се помѣщахѫ безъ всѣкой надзоръ въ готварнята, и отъ моя павилионъ[1]).

За да се турѭтъ болнитѣ въ какъвъ-годе редъ, трѣбаше да се работи и денемъ и нощемъ, тъй че за докторитѣ нѣмаше възможность, да отиватъ нощемъ въ града и да се връщатъ заранъ. По нѣманье свободни помѣщения, всички се намѣстихме въ четиретѣ стаи въ административното отдѣление и помѣщението ни бѣше до толкова хубаво, че често завиждахме на раненитѣ.

На 14 ноемврий азъ неправихъ никакви операции. Заедно съ д-ра Пенчевъ цѣлъ день дезинфектувахме помѣщението, размѣщахме раненитѣ по стаитѣ, туряхме желѣзни одъри, които бѣхѫ донесли по наше искание, промѣняхме дюшецитѣ, чаршавитѣ и пр., и най-сетнѣ захванѫхме да прѣвързуваме раненитѣ. Речи всичко трѣбаше да правимъ сами, понеже въ първитѣ дни опитни слуги нѣмаше. За помощь бѣхѫ ни пратили милиционери отъ опълчението, които докждъ да те разберѫтъ, трѣбаше да измине цѣлъ день. Благодарение на четворица добри фелдшери (особенно на двама Ловчански, Дрѣнковъ и Йотовъ), които работихѫ съ насъ въ отдѣлението, това послѣдно още въ сѫщия день имаше съвсѣмъ другъ изгледъ.

Още отъ първото прѣглежданье раненитѣ азъ се убѣдихъ, че въ много случаи гангрената зависѣше просто отъ отсѫтствието въ първитѣ дни слѣдъ раняваньето на пра-

[1]) Въ слѣднитѣ дни д-ръ Христовъ наистина взе около 15 души отъ павилиона „Д“, но при това трѣба да забѣлѣжѫ, че той се съгласяваше да вземе само такива, които не бѣхѫ съвсѣмъ безнадѣжни. И въ този и въ нѣкои други случая д-ръ Христовъ се показа, истина да се каже, голѣмъ егоистъ, разбира се, въ благороденъ смисълъ на думата. Той напр. не искаше да даде нито кѫсъ отъ своя прѣвързни материялъ за другитѣ павилиони, ако и ние крайно се нуждаяхме отъ него, особено въ първитѣ дни. Мене ми се чини, че почитаемий колегъ забравяше, какъ въ нашитѣ павилиони не лежѫтъ самоеди, а сѫщо такива ранени, както и въ неговия павилионъ.

вилна медицинска помощь. Прѣдставѣте си, напр. vulnus sclopetarium въ ржката или крака съ послѣдователна гангрена, ако и нито коститѣ, нито влажнитѣ сждове не сж поврѣдени. Такава гангрена може да зависи или отъ неправилна повръзка, или отъ флегмонозно въспаление (механична гангрена); но самото флегмонозно въспаление може да се спре, да не доведе до гангрена, ако не сь антифлогось, а то токо-речи винжги съ дадена во врѣме оперативна помощь.

Съ повързкитѣ, които правихме въ първитѣ два три деня въ отдѣлението си, не можеме да се похвалимъ, понеже липсуваше всичко онова, което е по съврѣменни понятия необходимо за добра повързка: нѣмаше не само антисептична вата, но нито хигроскопична, нито пъкъ добри бинтове, марли, необходимо количество йодоформъ, и пр. Въ тия първитѣ дни трѣбаше да се ограничаваме само съ употрѣбение на сублимать, или растворъ отъ карболова вода съ проста марли, взета отъ Софийскитѣ дюкени и неочистена вата. Такъвъ материялъ въ първитѣ дни употрѣбяхж въ всичкитѣ павилиони, освѣнъ павилиона „Г“, дѣто имаше възможность, благодарение на донесенитѣ отъ Търново срѣдства, да се употрѣбя най-добра *Листова* (листерова) повързка. Както споменжхъ пó-горѣ, нуждний прѣвързни материялъ липсуваше не само въ Александровската болница, а и изобщо въ София. Това азъ обяснявамъ отъ една страна съ неочакваната война, а отъ друга пъкъ и онзи незначителенъ материялъ, който билъ въ разпорежданието на санитарното управление, се е намиралъ въ Румелия, която, както се прѣдполагаше до 2 ноемврий, е пóскоро могла да стане театъръ на военнитѣ дѣйствия. Но ако ние, докторитѣ, които работихме въ павилионитѣ, се намирахме въ затруднително положение безъ нуждния прѣвързни материялъ, д-ръ Калевичъ, като административенъ началникъ на болницата, се намираше още въ пó-лошо положение: ние не искахме да знаемъ, че еди-какво си не е възможно да се намѣри; за насъ бѣше ясно само, че това е необходимо, и че слѣдователно трѣба да се намѣри. Добрий д-ръ Калевичъ бѣгаше отъ една частна аптека въ друга и отъ тамъ въ медицинското управление да намѣри онова, което искахме, и азъ само сега по достойнство могж да

оцѣнѭ негoвия трудъ. Обаче ние се обрѫщахме къмъ д-ра Калевичъ за всички многочислени потрѣбности и трѣбаше да види човѣкъ, съ какво търпѣние изслушваше и испълняше той всичкитѣ, по нѣкога твърдѣ неделикатно исказани, претенции на десетина доктора.

Отсѫтствието на необходимия прѣвързни материялъ се продължаваше само първитѣ четире петь деня. Къмъ 18—20 ноемврий захванѫхѫ да пристигатъ нуждиитѣ срѣдства отъ Виена въ частнитѣ аптеки, и нашата болница като имаше неограниченъ кредитъ, ние получихме възможность да лѣкуваме въ всичкитѣ павилиони съ Листова повързка. Обаче, за да бѫдѫ пó-точенъ, трѣба да споменѫ, че повързкитѣ, които ние употрѣбяхме, пó-скоро бѣхѫ строго антисептични отколкото Листерови, понеже употрѣбяхме и сублиматъ, и йодоформъ, и карболова вода. Но повече се употрѣбяхѫ смѣсени повързки: измиванье съ сублиматъ или карболова вода и посипванье съ йодоформъ. Въ своето отдѣление азъ употрѣбяхъ и често Листерови и пó-горѣ поменѫтитѣ смѣсени повързки. По моето мнѣние, разлика между еднитѣ и другитѣ токо-речи нѣма. Искамъ само да забѣлѣжѫ слѣдното: чиста Листерова повързка достига цѣльта си най-главно съ своя херметизъмъ, но за херметичното туряние повързката необходимо е голѣмо количество материялъ, който често липсува особито въ военно врѣме. Заради туй и особно тогава, когато желаѭтъ да оставѭтъ повързката на 5—6 деня, и при това въ голѣмитѣ и дълбоки рани (напр. слѣдъ операции секвестротомия, резекция, и т. н.) азъ прѣдпочитамъ йодоформната повързка прѣдъ всички други за туй, че прахътъ на йодоформа, туренъ въ достатъчно количество, продължава постоянно да дезинфектува раната прѣзъ всичкото врѣме колкото трае самата повързка.

Относително промѣната на повързкитѣ азъ се рѫководѣхъ по слѣднитѣ принципи: повързката трѣба да се промѣни, щомъ температурата надминува $37^1/_2{}^0$ (освѣнъ първия день слѣдъ турянието на повързката, понеже самата промѣна по нѣкога повишава температурата); но температурата ако и да остая нормална, азъ пакъ недържѫ никога повързката пóвече отъ 3—5 деня. Ще забѣлѣжѫ, че прѣзъ врѣме на войната азъ видѣхъ колези въ сѫщата

Александровска болница, които оставяхѫ повързкитѣ по 10—12 деня. Съ таквази продължителность азъ не могѫ да се съгласѭ отъ една страна за това, че нормална температура рѣдко остая въ таквозъ продължително врѣме, и отъ друга пъкъ азъ съмъ убѣденъ, че отдѣляната за десеть деня отъ раната материя ще донесе само врѣда[1]).

Гипсовата повързка въ моето отдѣление се употрѣбяше доста често. Освѣнъ общеприетитѣ принципи за турянието на тая повързка, азъ се рѫководѭ още и съ слѣднитѣ правила: 1) повързкитѣ турямъ само тогава, кога ранений има нормална температура; 2) тогава, когато отдѣлянието на материята отъ раната и въспалителната реакция не сѫ значителни. Ако има висока температура и е турена гипсовата повързка, не е възможно да се опрѣдѣли точно причината на febris; ако пъкъ има голѣма суперация, тъй сѫщо не е възможно да се държи чисто самата повързка и освѣнъ това дадена е възможность да се образуватъ отоци, безъ да се знае за тѣхъ. Въ послѣдно врѣме много доктори токо-речи съвсѣмъ игноруватъ гипсовата повързка при сложни фрактури; тъй напр. освѣнъ отдѣленията „Д“ и „Г“ въ Александровската болница рѣдко се употрѣбяхѫ тия повързки (въ павилиона „В“ турени сѫ само 4 или 5 повързки, а въ административния корпусъ, отдѣление на нѣмскитѣ доктори, нито една); а между това азъ се убѣдихъ, че при еднакви речи ранени, ония отъ тѣхъ, на които бѣше турена гипсова повързка, отдавна оздравихѫ, а ония, които се лѣкувахѫ съ обикновени повързки, още до днесь лежѫтъ въ болницата.

III.

Както въ първитѣ дни, така и въ слѣднитѣ, усилната дѣятелность речи на всичкитѣ доктори, които бѣхѫ прикомандировани при Александровската болница, се продължаваше непрѣстайно. Работата се захващаше обикновено часътъ на 7 сутриньта и се свършаше едвамъ часътъ на 9 вечерьта. Едната половина отъ деня отиваше за прѣвързвание ранепитѣ, а втората половина за операции. Азъ пра-

[1]) Споредъ наблюденията на мнозина лѣкарье антисептичната прѣвръзка не докарва никаква врѣда; наопаки, ранитѣ много по-скоро заздравятъ подъ антисептичната атмосфера, тъй че често мѣнявание прѣвързката ползува само апотекарьетѣ.
Refer.

вѣхъ всичкитѣ си операции въ павилиона „В", понеже въ моя павилионъ, както казахъ пó-горѣ, нѣмаше оперативна стая. Прѣди операцията всѣки случай се обсѫждаше отъ колезитѣ и само слѣдъ строга оцѣнка се пристѫпяше къмъ самата операция. Въ това отношение азъ работѣхъ наедно съ докторитѣ Модестовъ, Тюриковъ, Берова и Пенчевъ. Нито една операция не се извършаше безъ присѫтствието поне на трима доктори. Къмъ 20—25 ноемврий болницата бѣше доведена въ единъ такъвъ редъ, който безъ прѣувеличение можаше да се нарѣче образцовъ[1]). Особено се отличаваше въ това отношение павилионътъ „Г", благодарение отъ една страна на неуморна дѣятелность на докторитѣ му и отъ друга на голѣмъ повързни материялъ и добъръ болниченъ персоналъ (фелдшери и слуги), които Търновчане бѣхѫ довели съ себе си. Този павилионъ съ своята чистота и повързкитѣ свободно можаше да конкурува съ много извѣстни мене хирургични клиники. Само административното отдѣление още не бѣше доведено въ дължното състояние, по причина, че ония доктори, които бѣхѫ въ началото опрѣдѣлени за това отдѣление, рѣдко или токо речи съвсѣмъ не дохаждахѫ въ болницата; а други още не бѣхѫ назначени. Но и това отдѣление не останѫ дълго безъ свои особени доктори: ако се не лъжѫ, на 21 ноемврий пристигнѫхѫ въ нашата болница Берлинский професоръ Глюке съ единъ английски, чието име забравихъ, и който испослѣ биде замѣненъ съ д-ра Гриммъ. Тие доктори бѣхѫ назначени за павилиона „А".

Пристиганието на професора Глюке произведе помежду насъ оживление. Името „професоръ" произвожда, разбира се, на всѣкого особно впечатление: той е прѣдставитель на „послѣдното слово на науката" и ние всинца съ голѣмо нетърпение очаквахме първитѣ дѣйствия на почитаемия професоръ, за да се поучиме при него, да подновимъ много заборавено отъ университетский чинъ и да видиме много ново, отъ насъ още невидѣно. Въ това послѣдно отношение ние наистина не се излъгахме, както ще види читате-

[1]) Когато говорѭ за образцовия редъ въ болницата, азъ разбирамъ не редътъ по външния изгледъ, но въ обширния медицински смисълъ. Доброто състояние на болницата най-добрѣ се потвърждава съ отсѫтствие прѣзъ цѣлото врѣме на епидемически болести (имало е само 3—4 случая Frismus и fetanus, и нѣколко съмнителни, поне за мене, случая crysebelas).

льтъ отъ по́-нататъшното ми описание. Ние имахме право да очакваме много отъ професора Глюке, толкова по́-вече, че той ни бѣше донѣйдѣ вече познатъ по своитѣ крайно смѣли прѣдложения въ хирургията, както на пр. sutura aortae abdominalis, при травматичнитѣ поврѣди.

Освѣнъ поменжтия английски докторъ, професорътъ доведе съ себе си въ болницата и нѣколко сестри милосердия съ значителенъ повързвачни материялъ. Най-напрѣдъ ние се запознахме съ г. Глюке въ отдѣленията си, дѣто бѣше дошълъ на 21 ноемврий, сподирянъ отъ д-ра Брадель, да се запознае съ болницата. Въ моето отдѣление мене ме малко очуди начинътъ, съ който се той запознаваше съ раненитѣ: Глюке прѣминуваше отъ единъ раненъ къмъ други, като распитваше само за мѣстото на поврѣдата безъ да се поинтересува отъ особностьта на случая на операциитѣ или на повръзкитѣ.

Професорътъ захванж работа въ административния корпусъ още на втория денъ откакъ пристигнж. При първитѣ му операции присжтствувахж речи всичкитѣ болнични доктори. Почитаемий професоръ се отнасяше къмъ насъ изобщо любезно, но въ сжщо врѣме и съ дължното професорско достойнство, а по неговия разговоръ съ насъ и неговитѣ нѣкои обяснения въ врѣме на първитѣ му операции можаше да се мисли, че той има не особно високо прѣдставление за нашитѣ научни познания. Поне нѣкои негови обяснения принуждавахж ни да прѣдполагаме или това, или пъкъ нѣщо обратно, сир. че самий г. професоръ придава голѣмо значение на фактове, които се смѣтатъ като елементарно знание дори на фелдшеритѣ. Прѣдставѣте си, напр. слѣдното: въ врѣме на операцията туря се лигатура на arteria femoralis, появява се, разбира се, тутакси пулсация на прѣвързания край, професорътъ се обръща къмъ насъ и тържествено ни заявява, че това е „пулсация на arteria femoralis!“ Не е ли то пулсация на os femoris? ми се искаше да попитамъ почитаемия професоръ за по́-голѣмъ куриозъ. Въ слѣднитѣ дни професорътъ останж къмъ насъ все тъй любезенъ, но поучителний тонъ станж по́-мекъ, по́-прѣдпазливъ и до нѣйдѣ дори съвѣщателенъ, вѣроятно защото нѣкои отъ другаритѣ ми имахж голѣма дързость да об-

сѫждатъ съ професора неговитѣ операции, indicatio, методи и проч.

Самитѣ операции на професора Глюке прѣдставяхѫ толкова особности, че азъ се рѣшавамъ да дамъ една малка характеристика за тѣхъ, като се надѣвамъ, че тя неще бѫде безинтересна за читателя[1]). За пó-точно запознавание азъ ще се потрудѭ, да запознаѭ читателя съ особноститѣ, които забѣлѣжихъ у професора Глюке кога обсѫждаше показания (indicatio) за операциитѣ, хлороформирование, самитѣ операции и послѣдователното лѣчение.

Показание (indicatio) *за операциитѣ.* Правилното оцѣнявание за показание на прѣдстоящата операция, както е извѣстно, често е пó-важно и пó-трудно отъ самото извършвание на операцията. Отъ таково прѣцѣнявание често зависи животътъ, или члѣнътъ на оперувания. Нѣколко случая въ павилиона „А“ ме убѣдихѫ, че проф. Глюке при своитѣ операции или съвсѣмъ, или крайно мало е обръщалъ внимание върху това важно обстоятелство. Азъ знаѭ на пр. такива случаи: Глюке опрѣдѣля при прѣглеждание ранения, че раната е лека и отпуска ранения изъ болницата. Раненията търгва къмъ дома си и по пѫтя умира, а автопсията, произведена въ Абланица (Ловчанско), показва, че покойний билъ тежко раненъ въ гѫрдитѣ и въ корема. Или на пр. другъ случай: въ павилиона „А“ постѫпи единъ фелдшеръ, раненъ въ голѣмия пръстъ на лѣвия кракъ. Първата повързка му направи д-ръ Модестовъ и той, помнѭ, казваше, че не само нѣма опасность за живота, но нито дори за поврѣдения пръстъ. Слѣдъ нѣколко дена влизамъ въ оперативната стая на професора Глюке и съ голѣмо очудвание виждамъ на оперативната маса нещастния фелдшеръ, комуто бѣше вече направена ампутация femoris въ горната $^1/_3$![2]) Помолихъ г-на професора, да ми обясни casus, причината за високата ампутация на femor при ранявание на пръста и да ми покаже, ако е възможно, ампутувания кракъ. Той ми отговори, че кракътъ не може да ми покаже, понеже е вече исхвърленъ, а причина за

[1]) Вѣрностьта на съобщенитѣ фактове могѫтъ да потвърдѭтъ г-да докторитѣ Модестовъ, Христовъ, Тюриковъ, Антоновъ, Пенчовъ, Берова и отчасти Хакановъ (той прие послѣ отдѣлението на професора Глюке).

[2]) Тоя сиромахъ умрѣ на втория день слѣдъ операцията.

висока ампутация била голѣмата флегмона и phlebitis. Да прѣдположиме, че наистина се били развили у нещастния фелдшеръ реченитѣ осложнения, т. е. флегмона и phlebitis; но не трѣба да забравяме, че тия болести не се развиватъ въ продължение на единъ часъ, или дори на единъ день, и че слѣдов. г-нъ професоръ е ималъ врѣме, ако не да въспре въспалителния процесъ, а то поне да направи пó-безопасна на 50% ампутация на crus.

Хлороформуванието е единъ толкова пó-важенъ актъ при извършание операции, че е прието въ медицината самото хлороформувание да прави добрѣ запознатъ съ тая работа докторъ. При операциитѣ на професора Глюке съ хлороформуванис се занимаваше нѣкакъвъ господинъ, за когото азъ испърво мислѣхъ, че е билъ фелдшеръ, но послѣ се научихъ, че е прѣводачъ на иностранитѣ ни гости! Азъ прѣстанѫхъ тогава да се очудвамъ, че въ врѣме на операциитѣ мнозина оставахѫ мъртви на оперативната маса.

Но най-интересното нѣщо — то сѫ самитѣ операции на професора Глюке. Прието е като елементарно правило изобщо, че оная метода на операция е най-добра, при която при еднакви други условия хирургътъ нанася съ своята операция най-малко наранявание. Професоръ Глюке не само, че съвсѣмъ игноруваше това основно правило, но сѣкашъ се рѫководѣше съ абсолютно противоположното — колкото е възможно пó-вече нови поврѣждания. Азъ не съмъ отъ ония доктори, които се боѭтъ отъ всѣкакъвъ разрѣзъ: наопаки мислѭ, че умѣрений разрѣзъ при огнестрѣлнитѣ поврѣди, никога нѣма да донесе лоши послѣдици: но всѣкакъвъ разрѣзъ трѣба да е строго обмисленъ, да има своя особна, опрѣдѣлена цѣль. Онова пъкъ, което наблюдавахъ у професора Глюке въ това отношение, нито бѣхъ прѣди чулъ, нито видѣлъ. Той наистина правѣше навредъ „километрични разрѣзи“, както справедливо ги наричаше д-ръ Тюриковъ. Когато азъ първъ пѫть гледахъ на многочисленитѣ разрѣзи, които Глюке правѣше при своитѣ операции, азъ неволно се прѣнасяхъ мислено въ анатомичния театъръ и ми дохаждахѫ на ума студентскитѣ упражнения върху трупове, когато по нѣмание послѣднитѣ, студентътъ е принуденъ да направи на единъ и сѫщи кракъ всичкитѣ лигатури на артериитѣ, резекции, ампутации и пр. Обяснѣте

ми, на пр., има ли таково болѣзнено състояние, при което да има нужда да се направѭтъ осемъ разрѣза (и при това най-малкий отъ 8 сантиметра) отъ срѣдата на crus и до пръститѣ? А такива разрѣзи, направени отъ проф. Глюке, азъ видѣхъ не еднѫжъ, а много пѫти.

Почитаемий професоръ игноруваше не само величината и количеството на разрѣзитѣ, но и анатомичната область, въ която трѣбаше да оперува. Еднѫжъ професорътъ направи секвестротомия[1]) на единъ раненъ въ черепа; въ врѣме на операцията се извлѣкохѫ нѣколко парчета отъ fornix cranii. Операцията се свърши благополучно и болний се осѣщаше нѣколко деня добрѣ. Слѣдъ други нѣколко деня висока температура, индиферентно състояние и флуктуация подъ откритата часть отъ dura mater показахѫ, че се образува abscessus.

Професорътъ се рѣши да извлѣче гной, но не чрѣзъ разрѣзъ, понеже бѣше опасно да не би да се поврѣди sinus longitudinalis (abscessus бѣше около него), но съ правацовия гаприцъ. Всичко отиваше добрѣ, извлѣче се около 100 грама вонещи гной, но отеднѫжъ на професора дойде фантазия да опита съ пръста си, какво стая въ черепа; едвамъ той успѣ да тури пръста си, веднага кръвотечение показа, че поменѫтий пò-горѣ sinus longitudinalis е скѫсанъ и болний останѫ мъртъвъ на оперативната маса. Другъ случай: на единъ раненъ въ гѫрдитѣ войникъ Глюке направи, по моето мнѣние безъ нужда и безъ всѣкаква разумна надѣжда на успѣхъ, резекция на ребрата въ единъ такъвъ размѣръ, че въ гѫрдитѣ се образува единъ прозорецъ, голѣмъ около 10 сантиметра на длъжъ и толкова на ширъ. Професорътъ приглашаваше присѫтствуещитѣ да погледатъ вѫтрѣ въ гѫрдитѣ плеврата и дихателнитѣ движения на бѣлия дробъ: картината бѣше наистина много любопитна, но за съжаление и много кратковрѣмена, — оперуваний умрѣ въ единъ отъ слѣднитѣ дни.

Единъ день влѣзохъ азъ въ оперативната стая на професора, когато той правѣше екзартикулация на femor, и ме очуди една прѣсна полуциркуларна рана, която отиваше

---

[1]) Нѣколко подобни операции Глюке наричаше trepanatia, — по моето мнѣние съвсѣмъ неосновательно, понеже не само не е употрѣбянъ инструментъ, отъ който взима название си самата операция (трепанъ), но нито длато или трионъ.

около spina anterior superior ossis ilei. Попитахъ едного отъ присѫтствуещитѣ колези, какво значение има тая рана; той ми отговори, че професорътъ билъ отъ тамъ захванѫлъ екзартикулацията, но послѣ му дошло на умъ, че е много високо, и се спустнѫлъ малко пó-надолу. . .

Азъ бихъ могълъ да приведѫ много примѣри, подобни на горѣпоменѫтитѣ, но мислѭ че стигатъ и тия, за да може читательтъ да си прѣдстави оперативнитѣ особности на професора Глюке. Мене ми остая само да кажѫ още нѣколко думи върху начина за кръвоспирането и повързкитѣ, които той употрѣбяше въ Александровската болница.

Относително кръвоспирането въ врѣме на операцията си професорътъ туряше лигатури само на голѣмитѣ съсѫди; върху пò-малкитѣ той не обръщаше внимание. За прѣдваряние отъ кръвотечение професорътъ туряше въ раната tompon отъ голѣмо количество йодоформена марли, отгорѣ слой памукъ и яка повързка. Благодарение на такъвъ способъ въ отдѣлението „А“ често се наблюдаваше послѣдователно кръвоистечение, когато въ другитѣ павилиони таквози кръвотечение не е имало нито еднѫжъ.

Професоръ Глюке, както споменѫхъ вече, бѣше донесълъ съ себе си доста богатъ повързни материялъ. Въ отдѣлението си той употрѣбяше прѣвъсходни антисептични повързки. Едно нѣщо искамъ само да забѣлѣжѭ: професорътъ речи не обръщаше внимание върху чистотата и въздуха въ отдѣлението си, а при това мене ми се чини, че добриятъ въздухъ и абсолутната чистота прѣдставятъ необходимо условие при антисептичното лѣкувание.

Както вижда читательтъ отъ описанието на оперативнитѣ особности на професора Глюке, тоя послѣдний може да се отнесе къмъ оная школа, която туря на първо мѣсто въ хирургията смѣлостьта и на послѣдне анатомичнитѣ познания. Но все пакъ азъ съмъ убѣденъ, че своята смѣлость професоръ Глюке по-нарѣдко е показвалъ въ Берлинъ, отколкото ѭ показваше въ София. Въ Берлинъ има колези, има строга и разумна публика и преса, прѣдъ които трѣба да се отговаря за всѣкое дѣйствие. А въ България? Въ България сѫществува само единъ добъръ словѣнский Menschenmaterial, както откровено се признава единъ отъ нѣм-

скитѣ колези, който е билъ въ София, д-ръ Бумъ[1]). (Вж. Allgemeine Wiener Medicinische Zeitung).

IV.

Многочисленитѣ червени кръстове, които забѣлѣжихъ първия день, слѣдъ своето пристигванье въ София, давахѫ ми поводъ, както казахъ пó-горѣ, да се надѣвамъ, че раненитѣ ще иматъ добъръ уходъ отъ страна на сестри милосердия, и онзи, който е ималъ възможность да се запознае само съ численостьта на послѣднитѣ по Софийскитѣ улици, ще проповѣдва, вѣроятно, прѣдъ потомството патриотизма на Софийскитѣ гражданки. Но азъ още щомъ постѫпихъ въ Александровската болница, бѣхъ принуденъ да се разочарувамъ въ тоя патриотизъмъ: въ поменѫтата болница, дѣто лѣжахѫ най-тежки и слѣдов. най-нуждаещитѣ се ранени, „мили сестри“, както ги наричахѫ солдатитѣ, токо речи съвсѣмъ отсѫтствувахѫ. Прѣзъ мѣсецитѣ ноемврий и декемврий въ цѣлата болница имаше само двѣ милосердни сестри г-жи Д. и Б., и най-голѣмата похвала, която имамъ право да кажѫ за дѣятелностьта и на тия двѣ господжи, е тая, че тѣ, до колкото ми е извѣстно, въ болницата не сѫ направили нищо лошо. Прѣзъ мѣсецъ януарий тия г-жи оставихѫ болницата и на тѣхното мѣсто дойдохѫ три господжици: Т., М. и Николова. За дѣятелностьта на първата най-сгодното е благоразумното мълчание; относително другитѣ двѣ трѣба да призная, че сѫ донесли значителна полза, особно г-жица Николова, която работѣше при д-ра Хакановъ въ отдѣлението „А“. Прѣзъ януарий, когато особна работа вече нѣмаше, захванѫхѫ да дохаждатъ въ болницата много милосердни сестри, да „искатъ работа“. Когато дохаждахѫ въ моето отдѣление, азъ ги распитвахъ каква работа тѣ могѫтъ да извършатъ. Милосерднитѣ ми заявявахѫ, че знаяли да правѭтъ повързки на раненитѣ; но щомъ имъ обаждахъ, че повързкитѣ правѭ азъ самичъкъ съ фелдшеритѣ, и като имъ прѣдлагахъ, че ако искатъ да останѫтъ въ болницата и да бѫдѫтъ полезни, трѣба да гледатъ само за чистотата въ отдѣлението, за храната, за редовно давание лѣкарствата и т. н., тѣ горделиво ми от-

[1]) Справедливостьта изисква да забѣлѣжѫ, че между многото операции, извършени отъ професора Глюке, имало е и крайно интересни и сполучливи. Една такава операция азъ ще опишѫ съ голѣмо удоволствие въ слѣднитѣ глави.

говаряхѫ, че такава работа е за слугитѣ, а не за милосердни сестри. И така ние не можахме да се спогодимъ. Казватъ, че въ градскитѣ болници имало голѣмо поприще за дѣятелность на милосердни сестри, че тѣ правѣли повързки на раненитѣ и че нѣкои между специялисткитѣ дори сондирали рани, и пр. Съжалѣвамъ злочеститѣ ранени, ако това е истина. Обаче азъ съмъ компетентенъ да дамъ мнѣнието си само за дѣятелностьта на милосерднитѣ сестри въ Александровската болница, а за другитѣ болници азъ съ положителность немогѫ да кажѫ нищо.

Гостье въ болницата ни, както специялисти доктори, така и отъ „проста публика“, имахме всѣкой день много. Както първитѣ така и вторитѣ дохаждахѫ въ болницата по̀-вече за расходка, отколкото да се запознаѭтъ съ работата. Едни отъ посѣтительетѣ се връщахѫ въ града и проповѣдвахѫ за бѣлѣжития редъ въ Александровската болница, безъ да знаѭтъ, разбира се, въ какво се състои този редъ; други пъкъ съ сѫщото основание пропагандирахѫ досущь противоположното.

Помнѭ, еднѫжъ билъ споходилъ болницата единъ голѣмецъ — градоначалникъ ли, комендантинъ ли, такъвъ нѣкакъвъ. Влѣзълъ той въ единъ отъ павилионитѣ „инкогнито“ и попиталъ едного раненъ, комуто била турена образцова листерова повързка, кога е прѣвързанъ? Ранений отговорилъ, че е прѣвързанъ прѣди петь деня. Голѣмецътъ тутакси избѣгва изъ болницата и съ ужасъ захваща да расказва на дѣсно и на лѣво, че безобразието, което господствува въ Александровската болница, е неописуемо, тамъ имало ранени, които „дори по петь деня не сѫ прѣвързвани“! Поради таково авторитетно заявление на втория день екстрено дойде въ болницата цѣла комисия да провѣри, до колко е вѣрно съобщението на високоучения голѣмецъ. Въ тая комисия влизахѫ г-жа Каравелова, г-да Грековъ, Славейковъ и нѣкои други, които азъ непознавахъ. Благодарение, че тия г-да нѣмахѫ еполети и че бѣхѫ чули какъ въ хирургията се употрѣбятъ и такива повързки, които за полза на ранения не се промѣнятъ по 10—12 дни; инакъ за насъ бѣше лошо.

Въ врѣме на тая случка мене неволно ми дохаждахѫ на умъ думитѣ на една руска пословица: „лошо е, когато

чизмаринъ захване да пече хлѣбъ, а хлѣбаринъ да прави чизми". Всичкото това е смѣшно, разбира се, но отъ друга страна и „печално"; тъй ли глупавото мнѣние на нѣкакъвъ профанъ е въ състояние да развали цѣлото дѣло, създадено съ неуморния трудъ на 10—12 доктора?!

Медицинското началство показваше, че много се интересува съ състоянието на Александровската болница; това началство ни спохаждаше доста често, а д-ръ Брадель речи всѣкидневно, особно прѣзъ ноемврий и декемврий. Тия чести спохаждания донасяхѫ и добъръ резултатъ: ние докторитѣ имахме възможность да исказваме своитѣ нужди всѣкой часъ, и трѣба да се признае, че неполучвахме никога отказъ въ онова, което искахме за болницата. Съ д-ра Брадель обикновено дохаждаше по нѣкой докторъ отъ иностраннитѣ амбуланции въ София, съ цѣль, да се запознае съ реда, какъвто имаше въ болницата. Но това познанство винѫги биваше много оригинално: гостьтъ хвъркаше отъ една стая въ друга, безъ да се интересува нито отъ поврѣзкитѣ, нито отъ операциитѣ, нито пъкъ отъ прѣобладаещия характеръ на поврѣдитѣ. Азъ не знаѭ случай, иностранний докторъ да се е поинтересувалъ да присѫтствува поне при една операция, или да прѣгледа поне една поврѣзка. А при това сѫщитѣ господа пишахѫ голѣми кореспонденции за неудовлетворителното санитарно състояние на раненитѣ въ България, за невѣжеството на българскитѣ доктори и т. н. Такива кореспонденции отъ день на день стаяхѫ пò-безобразни, невѣжествени и не справедливи. Както всѣкога, когато е работата за нѣщо словѣнско, съ своитѣ безосновни псувни особно се отличавахѫ нѣмцитѣ, а между тѣхъ най-вече члѣноветѣ отъ австрийската амбуланция. Ако и писаното отъ тѣхъ не се отнасяше до Александровската болница специялно и самитѣ кореспонденции пò-вече компромитувахѫ ония, които пишахѫ, отколкото ония, за които се пишаше; но за освѣтление на истината, особно прѣдъ иностранната публика, моитѣ другари ме опълномощихѫ да испратѭ въ нѣкой нѣмски вѣстникъ една отговорна бѣлѣжка[1]).

---

[1]) Напечатана е въ Allgemeine Wiener medicinische Zeitung, No. 7, и въ „Търновска Конституция".

При свършъка на декемврий станжхж голѣми измѣнения въ болничния персоналъ на Александровската болница: на 20 заминжхж нѣмскитѣ доктори Глюке и Гриммъ, а въ послѣднитѣ числа оставихж болницата докторитѣ Христовъ, Антоновъ, Пенчевъ, Модестовъ и Тюриковъ. На тѣхно мѣсто бѣхж командирувани докторитѣ Г. Золотовичъ, Хакановъ и Петровичъ. Новитѣ колези работѣхж сжщо тъй неуморно, както и тѣхнитѣ прѣдшественици и поддържахж онзи редъ, който първитѣ бѣхж оставили въ болницата. Административното отдѣление взе дори да цъвти въ ржцѣтѣ на българския докторъ и на помощницата му госпожица Николова.

V.

Въ тая глава азъ ще съобщж статистичнитѣ свѣдѣния за раненитѣ, що сж постжпили въ Александровската болница отъ 4 ноемврий 1885 до 1 февруарий 1886 год. Азъ споменжхъ вече, при какви условия съмъ съставялъ прѣдлаганата пò-долу таблица, и слѣдов. азъ не могж да гарантирамъ за абсолютната вѣрность на цифритѣ, особно въ първата часть на таблицата. Свѣдѣнията за извършенитѣ операции и за исхода имъ съмъ увѣренъ, че сж точни. Ще оставж цифритѣ безъ всѣкакво обяснение: за разбрания читатель тѣ ще говорjжтъ сами по себе. Чатательтъ ще се убѣди отъ тѣхъ, че ако и въ болницата е имало голѣмъ брой тежко ранени и оперувани, но както общий % на смъртностьта, така и % на смъртностьта слѣдъ операциитѣ е, сравнително съ процентитѣ отъ други войни, благоприятенъ.

Азъ раздѣлямъ всичкитѣ операции [1]) на голѣми и малки: къмъ първитѣ отнасямъ само ампутации, или екзартикулации, а сжщо и пълнитѣ резекции на голѣмитѣ стави; къмъ вторитѣ отнасямъ частични резекции (дори и резекциитѣ на ребрата), секвестротомии (ако и на черепнитѣ кости), лигатури на артериитѣ, кастрация, енуклеация, и т. н. Азъ съзнавамъ, че дѣлението на голѣми и малки операции е произволно и често ония операции, които отнасямъ къмъ „малкитѣ“, сж пò-важни и пò-трудни за извършанье

[1]) Въ общото число на операциитѣ не влизатъ незначителни разрѣзи, извличания куршуми, дребни секвестри, и др. т.

отколкото нѣкои „голѣми". Но да не се придържахъ о това дѣление, билъ бихъ принуденъ да турѭ всичкитѣ операции наедно, а то би било още пò-несгодно. (Виж. табл. на стр. 94 и 95).

VI.

Всѣкаква операция, колко и да е била на първъ погледъ проста или незначителна, прѣдставя при своето извършание свои особности и слѣдователно особенъ интересъ. Азъ съ голѣмо удоволствие бихъ прѣдставилъ тукъ описание на всичкитѣ операции, извършени въ Александровската болница, толкова повече, че между тѣхъ е имало и твърдѣ интересни; за съжаление обаче нѣмамъ нуждния за това материялъ. Ще се ограничѫ само да опишѫ нѣкои свои операции, за които на врѣме още взехъ бѣлѣжки, и 5—6 по-интересни операции на другитѣ доктори[1]).

1) Хасанъ Салиевъ, 26 годишенъ, отъ Разградъ, раненъ въ сражението при Брѣзникъ. Куршумътъ влѣзълъ въ срѣдината на лѣвата fibula и излѣзълъ отъ вѫтрѣшната страна на глѣзеня, близо до вѫтрѣшния край на tibia. Тая послѣдната не бѣше счупена. Входното отвърстие нормално, исходното има въ окрѫжностьта си около 15 сант. Когато първъ пѫть видѣхъ ранения (на 19 ноемврий), кракътъ му бѣше студенъ и по нѣкои мѣста черенъ, а прѣзъ исходното отвърстие се отдѣляхѫ въ голѣмо количество вонещи газове. Признаци на септицемия, температура 39°—39,3°. На 20 ноемврий направихъ ампутация въ горната $^1/_3$ часть на глѣзеня. Първитѣ дни слѣдъ операцията температурата се повиши, послѣ спаднѫ и останѫ нормална. Краищата на раната първото врѣме силно въспалени и отечени; отрѣзаний край на tibiae произвожда голѣмо напъвание на кожата, която го покрива и, за да не стане перфорация, на 4 день слѣдъ операцията снехъ шева, но перфорацията пакъ станѫ и се показа отрѣзаний край на tibiae. Къмъ 20 декемврий ампутационната рана съвсѣмъ нездрава, а чрѣзъ перфоруваната кожа извлѣкохъ единъ малъкъ секвестъръ отъ отрѣзаната повърхность на tibiae.

---

[1]) Обръщамъ особито внимание върху случаитѣ, описани въ края на тѣзи бѣлѣжки.

Статистична таблица.

Общи свѣдѣния за движението на раненитѣ отъ 4 ноемврий 1885 до 1 февруарий 1886 год.

Число на постѫпилитѣ ранени	Оздравѣли	Останѫли въ болницата за 1 февр.	Умрѣли до и слѣдъ операцията	Общий % на смъртностьта
446	268	123	55	12,33%

Раздѣление по вида на поврѣдата:

Прости рани безъ фрактури		Рани съ фрактури												Осложнение на ранитѣ
					Поврѣди на горнитѣ крайща			Поврѣди на долнитѣ крайща						
Contusio	Рани въ мекитѣ тъкани	Fractura os. cranii	Faciei	Pectoris	brachii	antibrach.		femoris	cruris	pedis	Рани въ корема	Въ легена (pelvis)	Organum uro-genitalium	Гангрена
40	180	14	13	18	19	18	23	56	45	14	11	6	2	19

Общи свѣдѣния на операцинтѣ:

До 1 февруарий направени операции	Отъ тѣхъ голѣми	Малки	Умрѣли слѣдъ операцинтѣ	Общий % на смъртностьта слѣдъ операцинтѣ	Български доктори направихѫ операции	% на смъртностьта слѣдъ операции отъ български доктори	Нѣмскитѣ доктори направихѫ операции	% на смъртностьта слѣдъ операции отъ нѣмскитѣ доктори
124	40	84	26	21,4	83	19,2	41	24,3

Название, число и исходъ на голѣмитѣ операции:

	Брой на операцинтѣ	Смъртни случаи слѣдъ операцинтѣ	% на смъртностьта
Ампутация на бедрото (Femor)	24	12	50%
Екзартикулация на бедрото (Femor) . . .	2	1	50%
Ампутация на глѣзена (crus)	10	4	40%
Остеопластична операция Пирогова	1	Поради послѣдователна гангрена послѣ е направена ампутация на crus (глезенъ).	
Екзартикулация на мишницата (brachius) .	1	—	0%
Ампутация на мишницата (brachius) . . .	1	—	0%
Ампутация на совалкитѣ (antibrachius) . .	2	—	0%

Направили операции:	Голѣми	Малки
Д-ръ Георги Золотовичъ	—	1
„ Антоновъ	1	1
„ Молловъ	1	2
„ Хакановъ	2	1
„ Модестовъ	7	2
„ Тюриковъ	7	4
„ А. Христовъ	4	9
„ Проф. Глюке	8	33
„ Ораховацъ	11	31

Сега[1]) болний е здравъ, но често се оплаква отъ силни невралгични болки въ отрѣзания кракъ.

Въ тоя случай гангрената, по мое мнѣние, е зависѣла отъ чисто механични причини, — силно въспаление и прѣкратяване нормалната храна поради напъване въ тъканитѣ. Вѣрвамъ, че единъ добъръ разрѣзъ въ първитѣ дни слѣдъ раняваньето би билъ достатъченъ въ дадения случай да унищожи напъването и слѣдователно да спаси крака. Описаний и нѣкои други аналогични случаи ме убѣдихѫ, че когато се прави ампутация въ горнята $^1/_3$ на глѣзеня, необходимо е а) да се оставѭтъ до колкото се може пóвече меки тъкани за покриване ампутационната рана и б) да се напрáви вториченъ косвенъ распилъ на tibiae. Ако не се вземѫтъ въ внимание тия правила, речѝ винѫги ще стане перфорация, както и въ моя случай. Слѣдъ ампутацията въ горнята $^1/_3$ на глѣзеня кракътъ се силно свива въ колѣнния ставъ поради скратяването на мускулитѣ semitendynosus, semimembranosus и biceps, — това е именно причината, дѣто се усиля напъването на кожата отъ края на tibiae.

2) Петко Геновъ, 24 годишенъ, отъ Ловчанско. Раненъ съ граната при Сливница. Гранатата се пръснѫла между краката му и му направила 9 наранявания; нѣкои отъ тѣхъ бѣхѫ ужасни, кожата и мускулатурата на вѫтрѣшната повърхность и на двѣтѣ бедра бѣхѫ речи съвсѣмъ унищожени, sphyncter ani и една часть recti скѫсана. Коститѣ на двата глѣзеня повредени. Дѣсната рѫка малко пó надолу отъ articulatio brachiocarpea висѣше, понеже всичкитѣ кости бѣхѫ счупени. Тоя сиромахъ бѣше сѫщи мѫченикъ, но никога не се оплакваше. Всѣко прѣвързване му причиняваше силни болки, а за да се прѣвърже трѣбаше цѣлъ 1—1$^1/_2$ часъ. Азъ нѣмахъ никаква надѣжда, че ще оздравѣе, но той постоянно молѣше, да му се отсѣче повредената рѫка. На 21 ноемврий направихъ ампутация на antibrachium. За очудване ампутационната рана отиваше прѣвъсходно, речи цѣлата рана заздрави per primam intentionem, но силнитѣ наранения всѣкой день отпадахѫ, ако и употрѣбяхме всевъзможни укрѣпляещи срѣдства. Къмъ

---

[1]) Бѣлѣжкитѣ сѫ довършени къмъ 1 Февруарий.

10 декемврий той до толкова бѣше ослабнѫлъ, че не можаше вече да говори; ранитѣ изгубили всѣкаква реакция на живия организъмъ: тѣ приличахѫ като да бѣхѫ направени на трупъ; температурата взе да пада до 36°, 35° С. и ранений умрѣ на 20 декемврий отъ маразъмъ.

3) Петко Иоцовъ, 24 годишенъ, отъ С. Берковица, Видинско. Раненъ при Брѣзникъ. Куршумътъ влѣзълъ по срѣдата на tibia, която бѣше счупена; исходното отвърстие нѣма. Чрѣзъ отвърстието на раната д-ръ Пенчевъ извадилъ нѣколко кѫса счупена кость, но отъ сондуванието се виждаше, че такива кѫсове има още много. На 29 ноемврий направихъ разрѣзъ паралелно съ осьта на tibia, — разрѣзътъ дългъ 10 сант.; но за да могѫ свободно да дѣйствувамъ, бѣхъ принуденъ да направѭ още единъ такъвъ разрѣзъ, перперликуларенъ къмъ първия. Прѣзъ тия разрѣзи извадихъ нѣколко кѫса кость и куршума.

Слѣдъ операцията температурата нормална и ранитѣ захванѫхѫ скоро да зарастатъ. Къмъ януарий, тѣ бѣхѫ съвсѣмъ вече затворени, но къмъ 15 януарий висока температура и болки въ оперувания кракъ показвахѫ, че се пакъ захваща нѣкакъвъ въспалителенъ процесъ. Наистина, като отворихъ чрѣзъ разрѣзъ раната, истече много гной и извлѣкохъ единъ доста голѣмъ секвестъръ, който е и билъ причина на станѫлата supuratio. Слѣдъ това болний скоро се поправи.

4) Иванъ Аксентиевичъ, 24 годишенъ, Сърбинъ. Раненъ въ дѣсния кракъ въ сражението при Сливница. Куршумътъ влѣзълъ въ долната $^{1}/_{3}$ на глѣзеня отъ вѫтрѣшната страна и като счупилъ fibula и tibia, излѣзълъ близо до вѫтрѣшния край на послѣднята. И двѣтѣ кости на пространство около 10 сантиметра бѣхѫ направени на мръвки, а tibia освѣнъ това, бѣше счупена пò-нагорѣ още на двѣ мѣста. Таково голѣмо разрушение на коститѣ, азъ могѫ да обяснѭ само съ опитвание на болния да ходи слѣдъ наранявание, понеже единътъ куршумъ не е въ състояние да направи толкова голѣми разрушения[1]).

[1]) Куршумитѣ отъ кринка правѭтъ такива разрушения, че на първо врѣме човѣкъ би помислилъ, че ранението споредъ голѣмитѣ разрушения е отъ кѫсъ граната; но на дѣло се оказва, че е отъ дебелия и тежъкъ кринковъ куршумъ. Ранений и строшенъ доленъ крайщникъ не можз да се помърдне, а камо ли и да се

За консервативния способъ на лѣчението въ дадения случай не можаше да става нито дума, понеже би трѣбало да се дигне цѣлата речи tibia и пò-голѣмата часть отъ fibulla. Дори за ампутация въ горнята часть на глѣзеня нѣмаше мѣсто. На 30 ноемврий направихъ на тоя раненъ по общитѣ правила операция Gritti. Трѣба да забѣлѣжж само, че распила на femur направихъ много високо, тъй че patella не само свободно можеше да се наложи на него, но още се спускаше на долу. За да се наложжтъ пó-добрѣ двѣтѣ кости една на друга, направихъ, по съвѣтъ на д-ра Тюриковъ, една гжнка на кожата отъ прѣдната повърхность на бедрото и тая гжнка укрѣпихъ съ шевъ отъ валяци. До операцията раненний бѣше много слабъ и температурата му висока (38°, 39°); слѣдъ операцията тя се държа на сжщата височина само два три деня, а послѣ спаднж до нормална. Шевътъ на раната се прорѣза на третия день и кожнитѣ краища на раната се гангренизувахж. На 9 день слѣдъ операцията паднжхж всичкитѣ лигатури и азъ се много бояхъ да не би да се появи кръвотечение, понеже такава рана и отпадвание на лигатуритѣ. обяснявахъ съ частична гангрена. Азъ бѣхъ научилъ самия раненъ да прави натискания на arteria femoralis, ако би да се появи кръвотечението и това правило мислѭ изобщо не е излишно, особно ако се вземе прѣдъ видъ, че често докждъ пристигне докторътъ или фелдшерътъ, болний може да умре отъ кръвотечение. Въ тоя случай кръвотечението не се появи нито веднжжъ. Къмъ 14 декемврий раната се покри съ хубави гранулации, и за да може да се покрие съ кожата (една часть отъ която, както казахъ, бѣше се гангренизувала), распустнжхъ направената на прѣднята повърхность на бедрото кожаста гжнка. Пателлата се измѣсти малко на вънъ и азъ никакъ не можахъ да ѭ турѭ на мѣстото ѝ. Около 1 януарий се появи единъ малъкъ затекъ отъ вжтрѣшната страна на бедрото и характерътъ (синовиялни) на отдѣляемото показваше, че източникъ за поддържанието на въспалителенъ процесъ е остатъкътъ отъ синовиялната ципа. Сега раната е съвсѣмъ заздравѣла, има

ходи; такива нещастници ранени могжтъ да се влачжтъ по коремъ, но да ходьтъ е немислимо. По-голѣмата часть отъ нашата войска бѣше оборжжена съ кринки.
Refer.

само незначителна супурация отъ бившия затекъ. Пателата остая подвижна.

5) Пуно Георгиевъ, 25 годишенъ, отъ Бѣлоградчикъ, раненъ при Сливница. Куршумътъ влѣзълъ отъ задъ въ горнята $^1/_3$ на глѣзеня и излѣзълъ прѣзъ os tibiae, по срѣдата на глѣзеня отпрѣдъ. Изслѣдвание съ сонда показва, че има много кѫсове кость и че tibia е унищожена на дължина отъ 5 сант. На 1 декемврий направихъ разрѣзъ отпрѣдъ по дължината на tibia и извлѣкохъ поменѫтитѣ кѫсове, а счупенитѣ краища резектувахъ. Слѣдъ нѣколко деня, когато се унищожи въспалителната реакция, слѣдъ операцията, турихъ гипсова повързка, която промѣняхъ captured нѣколко пѫти. Температурата слѣдъ операцията прѣзъ цѣлото врѣме нормална. Раната скоро съвсѣмъ се затвори. Сега консолидацията е станѫла пълна и ранений ходи вече по стаята.

6) Живко Ивановичъ, 22 годишенъ, Сърбинъ, раненъ при Сливница въ лѣвия кракъ. Куршумътъ влѣзълъ въ срѣдната часть на глѣзеня отъ задне-вънпшата страна и излѣзълъ отпрѣдъ прѣзъ tibia. Сондътъ съвсѣмъ свободно отиваше по всичкитѣ посоки, като откриваше голѣмо количество дребни и голѣми секвестри. Ранений много слабъ, температурата всѣкидневно 38,5, 39°, силна супурация. На 1 декемврий болний се донесе въ оперативната стая съ помисьлъ да го изслѣдвамъ и, ако друга операция бѫде невъзможна, да направѭ ампутация. Отъ изслѣдвание подъ хлороформъ лесно можаше човѣкъ да се убѣди, че по цѣлото пространство отъ tuberositas tibiae до долнята $^1/_3$ на глѣзеня коститѣ бѣхѫ на нѣколко мѣста счупени. Азъ направихъ разрѣзъ отъ tuberositas tibiae надолу, паралелно съ хода на послѣдната кость и го свършихъ на 6—7 сант. по̀-нагорѣ отъ articulatio pedis. Разрушенията както на коститѣ, тъй и на мекитѣ части бѣхѫ до толкова голѣми, че всичкитѣ присѫтствуещи при операцията доктори бѣхме убѣдени, че рано или късно, но ампутацията е необходима. Разрушенията бѣхѫ не само на глѣзеня, но нѣколко фостулозни рода се распространявахѫ и на съотвѣтното бедро. Едничкото, което ме спрѣ, да не правѭ тутакси ампутацията, бѣше слѣдното: забѣлѣжихъ, че една тънка пластинка, остатъкъ отъ тѣлото (corpus) на tibia, отиваше отъ

долния счупенъ край на костьта и се продължаваше на горѣ речи до срѣдата на глѣзеня. Тая пластинка бѣше покрита съ *периостиумъ*. Ако и бѣше малко вѣроятно да се възстанови цѣлата речи кость отъ тая пластинка, но ази се рѣшихъ да се огранича тоя пѫть само да извадѭ секвестритѣ, да очистѭ раната и да дренажувамъ фистулознитѣ ходове, като си мислѣхъ, че ампутацията не ще бѫде кѫсна и пò-послѣ. Още на втория день слѣдъ операцията температурата спаднѫ до нормална и останѫ такава прѣзъ цѣлото сетно врѣме: отдѣление на материята станѫ незначително и болний скоро захванѫ да яде. Отъ день на день както мѣстнитѣ явления, така и общото състояние на ранения ставахѫ пò-добри. Пространството освободено отъ коститѣ постъпенно взе да затвърдѣва. Сега раната е речи съвсѣмъ зарасла (оставихъ само единъ дренажъ да се прѣдупрѣди затекъ) и възстановлението на костьта е пълно.

Единъ подобенъ примѣръ за сполучливо консервативно лѣчение дори и тогава, когато токо речи нѣма никаква надѣжда за това, имаше и въ отдѣлението на д-ра Христовъ.

7) Георги Димитровъ, 23 годишенъ, отъ Видинско, раненъ въ сражението при Сливница въ дѣсния кракъ на 8 сант. пò-нагорѣ отъ articulatio pedis. Пълна фрактура ossis tibiae fibullae. Куршумътъ влѣзълъ отъ вѫтрѣшната страна на глѣзеня и излѣзълъ отъ външната: На 1 декемврий направихъ разрѣзъ, съеденяющъ двѣтѣ отвърстия; разрѣзътъ правихъ по сонда да не би да поврѣдѭ мускулнитѣ сухи жили. Извадихъ нѣколко кѫса кость и слѣдъ нѣколко деня турихъ гипсова повързка. Раната скоро заздрави, но останѫ едно фистулозно отвърстие, чрѣзъ което се отдѣляваше много гной. Отъ една страна тая фистула, а отъ друга и сондътъ показвахѫ, че има още секвестри. На 15 януарий направихъ разрѣзъ дълъгъ около 10 сант. по дължината на tibia, извлѣкохъ единъ голѣмъ и нѣколко дребни секвестра. До моето заминуванье изъ болницата температурата остаяше нормална, раната се покри съ хубави гранулации и супурацията бѣше незначителна, тъй че по всичкитѣ признаци оздравяванието е несъмнѣно.

8) Евтимия Петровичъ, 18 годишенъ, Сърбинъ, раненъ въ лѣвия кракъ въ сражението при Сливница. Куршумътъ

влѣзълъ въ горнята $^1/_3$ на глѣзеня отъ вжтрѣшната страна и излѣзълъ на сжщата височина отъ външната страна. Свирките унищожени на доста голѣмо разстояние. На 2 декемврий направихъ по дължината на голѣмата свирка единъ разрѣзъ, дългъ около 8 сант.; отъ долния край на тоя разрѣзъ прѣкарахъ други перпендикуларно къмъ първия. Чрѣзъ тия разрѣзи извлѣкохъ нѣколко доста голѣми секвестра. До операцията, температурата 38·5°, 39·5°, слѣдъ операцията още пò-висока — 39·5°—40°. На втория день окржжностьта на раната се зачърви, а въ слѣднитѣ дни тая червенина се распространи по стжпалото и горѣ на сътвѣтното колѣно. Раненнй тутакси изолирахме поради тия признаци отъ erysipelas. Червенината въ слѣднитѣ дни взе да намалява; температурата, която се качаше до 40·5° на 6 день слѣдъ операцията постъпенно захванж да пада до нормална. Прѣди моето тръгване изъ болницата раната бѣше заздравила и консолидация станж токо речи пълна.

9) Пенко Иотовъ, 28-годишенъ, отъ с. Шишница, Кулска околия. Раненъ въ сражението при Сливница въ лѣвата ржка и лѣвото рамо. 1) Куршумътъ бѣше влѣзълъ по срѣдата на рамото (brachium) отъ прѣдната повърхность и излѣзълъ на сжщата височина отъ задната страна. Входното отвърстие на куршума нормално, но исходното имаше въ окржжностьта си около 15 сант. Отъ тая рана се отдѣляваше голѣмо количество гной. Изслѣдването съ сонда и съ пръста показахж, че речи цѣлия *диафизисъ* на os humeri е направенъ на мървки. 2) При второто поврѣждание куршумътъ бѣше влѣзълъ in fossa infra clavicularis и, като минжлъ прѣзъ ключицата излѣзълъ надъ послѣднята около рамото. И въ тая рана исходното отвърстие бѣше много голѣмо, около 8 сант. въ окржжностьта. Цѣлата ржка силно отечена, флегмонозна, температурата 38°, 39°; прѣзъ задната рана на brachium се отдѣляше много вонещъ гной. Общото състояние на ранения до толкова лошо, че при всѣко прѣвързвание на ранитѣ изгубваше съзнанието си. Описанитѣ поврѣди въ коститѣ и мекитѣ тъкани бѣхж дотолкова значителни, че неволно дохождахж на умъ ампутация или екзартикуляция, но сега могж да кажж, по щастие, че нито едното, нито другото не можаше да се испълни, понеже

раната на brachium не оставяше мѣсто за ампутация, а горнята рана на рамото — за екзартикулация. Бѣхъ принуденъ да направѭ само слѣдното на 2 декемврий: по заднята страна на brachium по дължината ossis humeri — направихъ разрѣзъ чрѣзъ всичкитѣ меки части на дължина около 10—12 сант. Чрѣзъ този разрѣзъ извадихъ многочислени секвестри. Краищата на os humeri бѣхѫ остри и не покрити съ периостиумъ. Ревектувахъ и двата края. По тоя начинъ разстоянието между резектуванитѣ краища на os humeri бѣше по-малко отъ 10 сант. и азъ бѣхъ токо речи увѣренъ, че пълното възстановение на костьта на таково голѣмо разстояние не ще може да стане. Гипсова повързка не бѣше възможно да се тури и, за да се не клати рѫката, употрѣбяхъ прости дървени шини. За очудвание, раната вве скоро да зарастя, общото състояние на ранения съвсѣмъ се поправи, пространството особенно отъ костьта взе да затвърдѣва и рѫката вече не се клати, тъй че нѣмаше нужда отъ шинитѣ.

Секвестритѣ, които се намирахѫ въ горната рана, извлѣкохѫ се лесно безъ особенъ разрѣзъ. Прѣди моето заминавание изъ болницата ранитѣ на рамото и задната на brachium бѣхѫ зарасли; остаяше отворена само входната рана на brachium и отъ нея се отдѣляваше незначително количество гной, която показваше, че въспалителний процесъ (а слѣдв. и регенерация на коститѣ) още не е свършено. Както и да е, но азъ не се съмнѣвамъ, че при правилно лѣчение раненийй ще може съвсѣмъ да владѣе съ рѫката, само ако не сѫ нервитѣ унищожени на голѣмо пространство.

10) Стоянъ Тосичъ, Сърбинъ, раненъ въ сражението при Сливница. Куршумътъ влѣзълъ около tuberositas на V отъ metatarsum и излѣзълъ прѣзъ съчлѣнението, що съединява голѣмия пърстъ съ metatarsum. Раненийй е слабъ, крайно чувствителенъ, температура висока, стѫпалото синьо, отечено и студено; всѣкидневно се отдѣля голѣмо количество вонеща гной. Сондътъ показва, че всичкитѣ кости отъ metatarsum сѫ раздробени. На 3 декемврий направихъ голѣмъ разрѣзъ прѣзъ стѫпалото и извлѣкохъ много дребни секвестри и нѣколко кѫсове отъ куршума. Слѣдъ нѣколко дни появихѫ се затеци около articulatio pedis и на стѫпката; пакъ направихъ два разрѣза, извлѣкохъ още нѣколко се-

квестра и дренажувахъ раната. Въ слѣднитѣ дни общото състояние на болния все пò-лошо, температурата висока (39°, 39,5°), чувствителность до толкова голѣма, че не е възможно да се прѣвърже; на 9 декемврий забѣлѣжихъ кашлица и haemophtroe, признаци на пиемията. На 10 направихъ ампутация въ долнята $^1/_3$ на crus[1]). Слѣдъ операцията температурата нормална, кашлицата прѣстанѫ, общото състояние скоро се поправи, и раната заздрави, per primam intentionem.

11) Стоянъ Топаловъ, 24-годишенъ, отъ Ловечъ, раненъ въ дѣсния кракъ въ сражението при Брѣзникъ. Куршумътъ, който влѣзълъ около trochanter е изваденъ близо до колѣнния ставъ, още на позицинтѣ. Fractura femoris multiplex. Температурата 30°, 39°. Чрѣзъ сонда се осѣщатъ, лишени отъ периостиумъ, кѫсове отъ счупения femor. На 6 декемврий направихъ разрѣзъ отъ trochanter на долу на дължина около 10—12 сант. Изслѣдването чрѣзъ тая рана показа, че има нѣколко секвестра, които послѣ леко се извадихѫ; и двата края на счупената бедрена кость захождахѫ единъ задъ други. Тия краища бѣхѫ удебелени, каналътъ на костния мозъкъ празденъ и разширенъ до толкова, че лесно можаше да се пъхне въ него пърстъ. Отъ задната и вѫтрѣшната страна имаше огроменъ затекъ. Раната се очисти и се дренажува. Слѣдъ операцията висока температура останѫ, както и до операцията, вѣроятно въ зависимость отъ osteomyelitidis. Скоро се появихѫ нови затеци единъ слѣдъ други, които пакъ изисквахѫ оперативна намѣса. Сега болний се намира въ сѫщото положение; истъщението на организма е значително и вѣроятно е, че безъ exarticulatio femoris не ще може да се направи нищо.

12) Вълчо Лиловъ, 24-годишенъ, отъ Кула, раненъ въ сражението при Сливница. Куршумътъ влѣзълъ въ горната часть на дѣсното бедро, малко пò-надолу отъ trochanter и излѣзълъ на сѫщата височина отъ прѣдне-вѫтрѣшната страна. Изслѣдването съ сонда показа, че костьта е счупена и че има много подвижни и неподвижни секвестри. Температурата висока, общото състояние лошо. На 8 декемврий направихъ единъ разрѣзъ дълъгъ около 8 сант.;

[1]) Изслѣдването на отрѣзаната часть показа, че бѣхѫ поврѣдени повечето кости на стѫпалото, а въ articulatio pedis имаше остра гной на infiltratia.

срѣдината на разрѣза падаше на исходното отвърстие. Секвестритѣ се извлѣкохѫ лесно прѣзъ тоя разрѣзъ и се резектувахѫ счупенитѣ краища на бедрената кость. Изслѣдването съ пърста чрѣзъ раната показваше, че счупенитѣ краища на femor захождатъ единъ задъ други и че каналътъ на костьта, както и въ горния случай, е празденъ и разширенъ. Рекомандувахъ extensio (болний лежѣше въ отдѣлението на д-ра Пенчевъ, а послѣ на д-ра Петровичъ). Слѣдъ операцията температурата останѫ висока и дори нѣколко дена се качи още пò-високо — до 40°. Високата температура и лошото общо състояние азъ обяснявахъ съ osteomyeilitis. Слѣдъ 15—20 деня температурата ако и да спаднѫ до нормална, но не само че нѣмаше консолидация, а резектуванитѣ краища пакъ се секвеструвахѫ. Въ такъво състояние азъ оставихъ ранения въ болницата; какво е станѫло послѣ съ него — не знаѭ.

13) Кръстю Димитровъ, 23-годишенъ, отъ Врачанско, раненъ съ куршумъ въ дѣсната рѫка. Куршумътъ влѣзълъ малко пò-надолу и пò-навѫтрѣ отъ мѣстото, дѣто се прикрѣпява musculus deltoideus. Сондътъ, който свободно отиваше отъ раната надолу на пространство около 7 сант., показваше, че има много кѫсове кость, лишени отъ периостиумъ. На 8 декемврий направихъ разрѣзъ паралелно съ осьта на humerus по вѫтрѣшната страна на brachium и извлѣкохъ нѣколко голѣми секвестра и куршума. До операцията температурата висока (38°, 39°), слѣдъ операцията нормална. Къмъ началото на януарий раната бѣше съвсѣмъ заздравила, но кѫдѣ 10 сѫщий бѣхъ принуденъ да ѭ отворѭ, понеже изново високата температура показваше нѣкакъвъ въспалителенъ процесъ вѫтрѣ. Наистина, слѣдъ като отворихъ раната, истече много гной, но друго нищо не намѣрихъ. Температурата още на слѣдния день спаднѫ до нормална и раната захванѫ скоро да зараства.

14) Христо Станчевъ, 22-годишенъ, отъ Ловчанско, раненъ при Сливница въ лѣвата рѫка. Куршумътъ влѣзълъ малко пò-надолу отъ olecranon и излѣзълъ по срѣдата на antibrachium отъ ѳлексорната страна. Болний много слабъ. температурата висока, flegmona brachii et antibrachii. Изслѣдването показа, че има много некротизувани кости и многочислени ѳистулозни ходове. На 8 декемврий направихъ раз-

рѣзъ въ пространството между хода на arteria radialis et ulnaris извлѣкохъ нѣколко секвестра, и дренажувахъ фистулознитѣ ходове. Ранитѣ скоро заздравихѫ, останѫ само едно фистулозно отвърстие около olecranon; но въ края на януарий се появи пакъ висока температура, която можаше да се обясни само съ вторични възпалителенъ процесъ въ ранената часть. Бѣхъ принуденъ да отворѭ раната и тогава се оказа, че имало още нѣколко секвестра, които сѫ и поддържали възпалението. Слѣдъ извличанието на тия секвестри всичкитѣ рани скоро зарастнѫхѫ и болний скоро оздравѣ.

15) Христо Петковъ, 25-годишенъ, отъ Троянъ. Входното отвърстие на куршума въ долнятата $^1/_3$ на дѣсното бедро отъ вънпната страна, исходното отъ вѫтрѣшната страна, на 12 сант. пò-нагорѣ отъ колѣнния ставъ. Os femoris счупена, но кѫсоветѣ не се осѣщахѫ. На 20 ноемврий турихъ гипсова повързка. Поради високата температура бѣхъ принуденъ да снемѫ тая повързка на 29 сѫщий за пò-добро изслѣдване. Ако и секвестритѣ пакъ не се осѣщахѫ, но голѣмата супурация караше да прѣдполагамъ тѣхното присѫтствие; заради туй направихъ на 9 декемврий разрѣзъ чрѣзъ всичкитѣ меки тъкани на разстояние около 8 сант. Оказа се, че нѣколко остри и голѣми секвестра се намирахѫ между мускулатурата и краищата на счупената бедрена кость. Извлѣкохъ тия секвестри и слѣдъ нѣколко деня, когато възпалителний процесъ, поради операцията, взе да прѣминува, турихъ втора гипсова повързка, която послѣ промѣняхъ всѣкои 8—10 деня. Къмъ 15 януарий консолидация бѣше станѫла и болний ходѣше вече по стаята.

16) Иванъ Кръстювъ, 24 годишенъ, отъ Орѣховско, раненъ въ лѣвата рѫка въ сражението при Сливница. Входното отвърстие на куршума се намира на brachium малко пò-нагорѣ отъ дѣто се прикрѣпява m. deltoideus. Исходно отвърстие нѣма. Голѣма супурация и висока температура (38°, 39°). Сондътъ отива отъ раната на долу къмъ olecranon. На 9 декемврий направихъ разрѣзъ по посоката на хода на сонда, разрѣзъ дългъ около 10 сант. Секвестритѣ извадихъ доста лесно, а куршума намѣрихъ между влакната отъ m. triceps. Пò-нагорѣ отъ olecranon направихъ единъ малъкъ разрѣзъ и прѣзъ него прѣведохъ дренажъ

отъ горнята рана. Два деня слѣдъ операцията температурата паднѫ до нормална, раната отиваше добрѣ и ранений къмъ 1 февруарий бѣше речи здравъ.

17) Никола Иванчовъ, 26 годишенъ, отъ София, раненъ въ гѫрдитѣ въ сражението при Сливница. Куршумътъ влѣзълъ отъ лѣвата страна на гръбняка (по linea scapularis) на височина отъ 8-то ребро и като минѫлъ подъ columna vertebralis излѣзълъ между 9-то и 10-то ребро отъ дѣсната страна. При перкусията тѫпъ звукъ; аускултация: branchial-но дише; висока температура и кашлица. Изслѣдванието съ сонда прѣзъ входното отвърстие показва, че има кѫсове отъ счупеното ребро. На 13 декемврий по жлабатия сондъ направихъ разрѣзъ въ посока на хода на 8-то ребро, извлѣкохъ нѣколко дребни секвестра отъ реброто и продължихъ разрѣза до плеврата. Съ сонда чрѣзъ плеврата неможаше да се проникне въ гѫрдната куфина. Направихъ пробния прободъ въ гѫрдитѣ, но освѣнъ червеникъва течность не извлѣкохъ нищо. Турихъ малъкъ дренажъ и оставихъ ранения въ таково положение. Слѣдъ два деня д-ръ Модестовъ сондировалъ раната и въ това врѣме станѫла перфорация на плеврата и истекло голѣмо количество гной. Въ гѫрдната куфина билъ туренъ дренажъ дългъ около 15 сант. Раната отъ разрѣза захванѫ скоро да зарастя, тъй че слѣдъ 19 деня останѫ само отвърстието на дренажа. Подиръ 20 деня турихъ пò-малъкъ и пò-кѫсъ дренажъ, а къмъ 10 януарий извадихъ го съвсѣмъ, понеже материя вече не се отдѣляше. Болний се съвсѣмъ поправи, температурата прѣзъ цѣлото врѣме отъ операцията нормална, дишанието нормално, тъй че раненйи можаше да се счита за оздравѣлъ.

18) Колю Ивановъ, 23 годишенъ, отъ 4 полкъ, раненъ въ дѣсния кракъ въ сражението при Сливница. Куршумътъ влѣзълъ in fossa poplitea (близо до m. biceps femoris) и като минѫлъ прѣзъ феморъ, спрѣлъ се подъ кожата надъ колѣнния ставъ, отъ дѣто билъ извлеченъ чрѣзъ разрѣзъ отъ д-рка Берова. Силнитѣ болки, отекътъ на колѣнния ставъ и постояната висока температура (39°, 40°) караше ни да се прѣдполага fissura въ долнята $^1/_3$ на os. femoris и, поради това и гнойно възпаление на колѣнния ставъ. Отъ день на день болний ослабваше все пò-вече и не позво-

ляваше да се приближи човѣкъ до него. На 20 декемврий направихъ единъ разрѣзъ на раната in fossa poplitea, съ цѣль, да изслѣдвамъ положението на коститѣ и на става и да направѭ, ако бѫде нуждно и позволи състоянието на коститѣ, резекция на става чрѣзъ сѫщия разрѣзъ. Отъ изслѣдването чрѣзъ тоя разрѣзъ се убѣдихъ 1) че ставътъ е откритъ и спифизътъ обнаженъ отъ cartilago, и 2) че има fissura на бедрената кость, която се продължава до срѣднята ѝ часть. За резекцията на колѣнния ставъ, слѣдов., не можаше да стая дума, понеже тогава би трѣбало да се резектува цѣлата долня $^1/_3$ на femor. Направихъ ампутация въ срѣднята часть на бедрото. Първитѣ 3 деня температурата оставаше висока, но послѣ паднѫ и останѫ нормална. Раната заздрави per primam intertionem.

19) Иванъ Николовъ, 21 годишенъ, отъ Бѣлоградчикъ, раненъ въ дѣсния кракъ въ сражението при Брѣзникъ. Входното отвърстие на куршума се намира около самия вънкашенъ край на patella, исходното in fossa poplitea. Силни болки, висока температура и голѣма супурация. Въ първо врѣме съ сонда не се осѣщаше кость, но послѣ при изслѣдването той се спираше въ candydus externus. Скоро се появихѫ затеци отъ вънпшата и вѫтрѣшната страна тамъ, дѣто се осѣщаше най-голѣмата флуктуация, направихъ разрѣзъ, чрѣзъ който течѣше много гной нѣколко деня. Но слѣдъ 5—6 деня супурацията бѣше твърдѣ незначителна, ако и отекътъ и флуктуацията остаяхѫ отъ прѣднята и вѫтрѣшната страна на femor. На 1 декемврий направихъ втория разрѣзъ отъ прѣднята страна и чрѣзъ него се отдѣляше всѣкидневно по 100—150 грама гной. Но болкитѣ и високата температура остаяхѫ безъ измѣнение. Появихѫ се decubitus на гръбняка и на кръста. Болний отъ день на день все по́-вече слабѣеше и бѣше ясно, че ако се продължи още такова състояние, ще настѫпи exitus letalis. На 3 януарий направихъ ампутация въ горнята часть на бедрото. Температурата слѣдъ операцията нормална, още на втория день се появи отсѫтствовавшия до тогава аппетитъ и, когато подиръ нѣколко деня снехъ първата повръзка, убѣдихъ се, че е станѫла пълна prima intentia. На 7 день снехъ шева, а на 15 извадихъ дренажа. Изслѣдването на отрѣзания кракъ показа, че е била малко закачена съ кур-

шумъ синовиялната ципа и че то е било причината на гнойното въспаление въ колѣнния ставъ.

Описания случай може да служи като добъръ примѣръ за доказателство, че ослабѣлий и истъщений до извѣстенъ прѣдѣлъ организъмъ по́-лесно прѣнася операцията отколкото организми, които се намиратъ въ противоположното състояние.

20) Името на оперуваний не ми е извѣстно; знаѭ само, че бѣше музикантъ и че бѣше донесенъ отъ полка, който квартируваше въ Княжево. Тоя сиромахъ бѣше раненъ не на бойното поле, но отъ другаря си съ ножъ въ дѣсното бедро въ сѫщото онова мѣсто, дѣто arteria femoralis минува прѣзъ m. aductor magnus. Самата arteria поврѣдена. Първоначалната рана бѣше перпендикуларна съ осьта на femor и не по́-дълга отъ 3 сант. Полковий лѣкарь, по думитѣ на пострадалия, билъ направилъ разрѣзъ дългъ около 12 сант. по посока на хода на arteria femoralis, очевидно съ помисъль, да тури лигатура на послѣднята. Но види се, не могълъ да намѣри артерията, взелъ liquor ferri sesquichlorati, облѣлъ съ него раната и турилъ единъ томпонъ, та испроводилъ ранения въ болницата. Прѣгледахъ болния наедно съ д-ра Золотовичъ. Раната бѣше черна, отечена и вонеща; изъ неѭ течѣше венозна и артериялна кръвь. Ако и се трудихме дълго врѣме, но пакъ не могохме да намѣримъ повредената артерия въ самата рана, понеже мускулитѣ бѣхѫ скѫсани и измѣнени отъ дѣйствието на liquor ferri. Бѣше необходимо да се тури лигатура на arteria femoralis по́-нагорѣ. Азъ извършихъ тая операция in triangulum scarpi. На втория день слѣдъ операцията кожата отъ вѫтрѣшната страна на съотвѣтното колѣно почърнѣ, а по цѣлия кракъ на долу се разви подкожната енфизема. Появихѫ се признаци на септицемия. На слѣдния день гангрената се распространи още по́-вече, болний се намираше въ кометозно състояние и се испразняваше подъ себе си непроизволно. Смърть сѫщия день, часътъ на 8 вечеръ. Отъ каква причина се е развила въ дадения случай гангрена, да ли отъ liquor ferri sesquichlorati, или отъ лигатурата — навѣрно немогѫ да рѣшѫ; знаѭ само това, че примѣнение liquoris ferri като haimostaticum често влѣче нещастни случаи.

21) Яникие Милойковичъ, 20 годишенъ, Сърбинъ, раненъ при Сливница. Куршумътъ влѣзълъ на 10 сант. приблизително пó-горѣ отъ лѣвото колѣно отъ външната страна, и като минжлъ прѣзъ os femoris, излѣзълъ отъ вжтрѣшната страна. Чрѣзъ отвърстието на раната д-ръ Модестовъ извлѣкълъ много кжсове кость. Когато азъ приехъ ранения исходното отвърстие бѣше вече зарасло, но прѣзъ входното отвърстие постоянно се отдѣляше гной. Температурата понѣкога повишена, сондътъ отива до костьта и се опира въ откритата повърхность на послѣднята. На 15 януарий направихъ разрѣзъ на раната на дължина около 12 сант. чрѣзъ всичкитѣ меки тъкани. Нѣколко доста голѣми кжса извлѣкохъ лесно. Остаяхж да се извлѣкжтъ нѣкои секвестри, които, както се виждаше, бѣхж внѣдрени въ костьта. Слѣдъ дълги усилия едвамъ извлѣкохме съ д-ра Хакановъ два кжса дълги по 7 сант., които наедно образувахж правиленъ цилиндъръ. Поради голѣмата травма температурата слѣдъ операцията двѣ вечери бѣше висока, но послѣ паднж и останж нормална. Тоя болникъ бѣше раненъ още и въ лицето и имаше голѣмъ decubitus на петáта отъ ранения кракъ поради продължително лежание и опирание петата въ постелята. Decubitus на петата азъ наблюдавахъ не единжжъ въ болницата, а при това такъвъ декубитъ лесно може да се прѣдвари, стига само да се тури малка възглавница, малко пò-надолу отъ колѣното: петата не може тогава да се досѣга до постилката. И въ дадения случай, щомъ турихъ възглавницата, ако и цѣлата пета имаше гангренизувана повърхность, decubitus скоро се очисти и сега е вече заздравилъ.

22) Ерменко Петковъ, 23 годишенъ, отъ Ломско, раненъ въ лѣвия кракъ при Сливница. Куршумътъ влѣзълъ отъ външната страна на границата между долната и срѣдната $^1/_3$ на crus и излѣзълъ отпрѣдъ чрѣзъ tibia. Счупени и двѣтѣ свирки. Въ свършъка на мѣсецъ ноемврий д-ръ Тюриковъ е правилъ секвестротомия и резекция tibiae. Но къмъ 1 януарий, когато азъ приехъ ранения, възстановлението на коститѣ не само че не бѣше станжло, но и резектуванитѣ краища на tibia бѣхж на значително разстояние некротизувани: тѣ стояхж въ раната като вжглища. Температура висока и болний много слабъ. На 16 януарий

направихъ разрѣзъ по посока на tibiae отпрѣдѣ, съ цѣль, да изслѣдвамъ до колко е распространенъ некротичний процесъ и, ако би имало надѣжда за регенерация на коститѣ, да се огранича само съ отдалечение на секвеструванитѣ части. Но некрозътъ бѣше до толкова распространенъ, че не оставаше речи никаква надѣжда за регенерация, а пакъ отъ друга страна за такъвъ процесъ би трѣбало врѣме отъ нѣколко мѣсеца и слабий организъмъ, безъ съмнѣние, не би могълъ да издържи продължителенъ супуративенъ процесъ. Възъ основа на тия съображения, одобрени и отъ присѫтствуещитѣ при операцията колеги, направихъ ампутация въ горнята $^1/_3$ на глѣзеня. Температурата 3 деня слѣдъ операцията бѣше висока, но послѣ паднѫ и останѫ нормална. Раната заздрави per prima intentione; шева снехъ на 6 и 8 день, и прѣдишното лошо състояние скоро се поправи.

23) Ерменко Герговъ, 25 годишенъ, отъ Ломско, раненъ въ дѣсната рѫка въ сражението при Сливница. Куршумътъ влѣзълъ по̀-надолу отъ мѣстото, дѣто се прикрѣпя m. deltoideus, и като минѫлъ прѣзъ костьта, излѣзълъ отъ вѫтрѣшната страна въ срѣднята часть на brachium, до самата arteria brachialis. Входното отвърстие зарастло, прѣзъ исходното постоянно се отдѣля гной. Сондътъ показва, че това нагноение се поддържа отъ присѫтствието на секвеститрѣ. На 23 януарий направихъ разрѣзъ паралелно съ хода на arteria brachialis, дългъ около 7 сант. и достигаещъ до костьта що лежи отдолу. Чрѣзъ разрѣза извлѣкохъ секвестритѣ, отворихъ горнята рана около m. deltoideus и прокарахъ дренажъ отъ едната рана къмъ другата. Тоя раненъ не лежѣше въ моето отдѣление, тъй че не съмъ слѣдилъ за по̀-нататъшното течение на раната. Неотдавна се научихъ, че оздравѣлъ.

24) Генчо Трифоновъ, 30 годишенъ, отъ Свищовъ, раненъ при Сливница. Куршумътъ влѣзълъ въ срѣднята часть на brachium отъ задната страна и, като счупилъ os humeri на многочислени кѫсове, останѫлъ вѫтрѣ. Д-ръ Модестовъ му извлѣкълъ куршума и нѣколко кѫса кость. При моето изслѣдвание сондътъ отиваше на горѣ, влизаше въ една костна капсула, въ която имаше секвестри. На 23 януарий направихъ по жлабатия сондъ разрѣзъ около 10

сант. дълъгъ, и достигаше до капсулата, извлѣкохъ секвестритѣ, които се намирахѫ вънъ отъ послѣднята, но за извличанието на ония, които бѣхѫ вѫтрѣ въ капсулата, трѣбаше най-първо да се отвори съ длато самата капсула. До моето заминуванье отъ София раната отиваше добрѣ.

25) Христо Симовъ, 28 годишенъ, отъ Никополско, раненъ при Сливница. Куршумътъ влѣзълъ близо до ѫгъла на дѣсната maxila inferior. Чрезъ отвърстието на раната д-ръ Модестовъ бѣше извлѣкълъ нѣколко кѫса отъ счупената челюсть и куршума. Сондътъ при изслѣдването отива дълбоко и показва единъ голѣмъ и нѣколко дребни секвестра. Но на 23 януарий направихъ на раната операция, но съ голѣма прѣдпазливость, понеже се бояхъ да не поврѣдѭ arteria maxilaris externa или interna. Слѣдъ извличанието на секвестритѣ се убѣдихъ, че ѫгълътъ и часть отъ corpus на челюстьта сѫ подвижни. Понеже надкостницата бѣше цѣла, резекция направихъ, въ надѣжда на зарастяние. Какво е послѣ станѫло съ тоя раненъ, незнаѭ, защото скоро заминѫхъ отъ София.

26) Опро Стояновъ, 22 годишенъ, отъ Орѣховско, раненъ въ лѣвия кракъ. Входното отвърстие въ горнята часть отъ задната страна на crus, исходното малко пó-надолу отъ tuberositas tibiae. Консолидацията къмъ врѣмето, когато азъ приехъ болния (1 януарий) отиваше добрѣ, но единъ день той поискалъ да испита силитѣ си, станѫлъ на болния кракъ и тутакси паднѫлъ. Яви се доста голѣмо кръвотечение, консолидацията се развалила, а сондътъ показваше присѫтствие на значителни кѫсове кость. На 24 януарий направихъ два разрѣза, единъ отпрѣдь по посока на tibia, други отъ задната страна (на мѣстото, дѣто бѣше влѣзълъ куршумътъ). Съ единъ разрѣзъ не могохъ да се ограничѫ, понеже нѣмаше възможность да се извлѣкѫтъ всичкитѣ кѫсове. До моето заминуванье изъ болницата болний бѣше добрѣ.

27) Димитъръ Колевъ, 22-годишенъ, отъ Троянъ. Входното отвърстие на раната се намираше въ долната часть на crus и отъ външната страна, исходното отвѫтрѣ. Когато азъ приехъ болния (1 януарий), раната се намираше въ слѣдното състояние: входното отвърстие зарастло, исходното покрито съ лоши гранулации; при сондированието сондътъ

влизаше въ костна капсула, въ която имаше нѣколко подвижни секвестра. На 24 януарий направихъ разрѣзъ паралелно съ tibia на дължина около 8 сант. Срѣдината на разрѣза падаше на поменжтата рана. За да могж да отворня капсулата (отвърстието на неня бѣше много малко), оказа се нужда отъ допълнителенъ разрѣзъ перпендикуларно къмъ първия. Слѣдъ операцията ранений бѣше добрѣ.

28) Ангелъ Христовъ, 26-годишенъ, отъ Орѣховско, раненъ при Брѣзникъ въ дѣсната кълка. Куршумътъ влѣзълъ надъ колѣнния ставъ, минжлъ прѣзъ os femoris и излѣзълъ надъ горния жгълъ отъ fossa poplitea, къмъ 1 януарий входното отвърстие зарастло, чрѣзъ исходното се отдѣляше голѣмо количество гной. Долнята часть на femor удебелена два пжти срѣщу нормалната. При изслѣдването съ сонда той отива: 1) на 15 сантиметра нагорѣ по фистулозния ходъ между мускулитѣ, къмъ regio glutea; 2) по посока къмъ бедрената кость, влиза въ голѣма костна капсула, и минува прѣзъ тая капсула и прѣзъ отвърстието на отсрѣщната стѣна излиза изъ капсулата и може да се напипа подъ кожата надъ колѣното. Въ капсулата се осѣщатъ голѣмъ брой, подвижни и неподвижни секвестри. На 25 януарий отворихъ фистулозния ходъ между мускулитѣ, и слѣдъ това извлѣкохъ чрѣзъ отвърстието въ капсулата нѣколко пò-малки секвестра, но голѣмитѣ не могохж да се извлѣкжтъ чрѣзъ това отвърстие. Сондътъ показваше, че второто отвърстие на капсулата е пò голѣмо отъ първото. Надъ това второ отвърстие направихъ другъ разрѣзъ, отдѣлихъ неподвижнитѣ секвестри и ги извлѣкохъ. Дренажа прокарахъ чрѣзъ капсулата отъ едната рана къмъ другата. До моето заминаванье изъ болницата болний бѣше добрѣ.

Точни свѣдѣния за други извършени отъ мене операции нѣмамъ. Помня само, че въ първитѣ дни слѣдъ моето пристигвание въ Александровската болница направихъ 4 ампутации, 3 на femor и 1 на crus. Indicatio и въ 4-тѣ случая бѣше гангрена слѣдъ огнестрѣлни поврѣди.

Всички тия измрѣхж още на втория и третия день слѣдъ операцията. Трима отъ оперуванитѣ бѣхж яки хора, не истъщени, четвъртий бѣше съвсѣмъ слабъ. Всичкитѣ умрѣхж при явления на септицемия. И другитѣ оперувани

въ първитѣ дни отъ моитѣ колези, речи всички измрѣхѫ. Д-ръ Модестовъ, на пр., бѣше направилъ 7 ампутации и екзартикулации и отъ тѣхъ останѫхѫ само двоица. Изобщо тъй нареченитѣ ранни (primaria) операции давахѫ — поне въ Александровската болница — много лошъ резултатъ, а наопаки секундарни операции — отличенъ. Дори ослабѣли до крайна стъпень отъ продължителенъ супуративенъ процесъ отлично прѣнасяхѫ операциитѣ. И азъ възъ основа на ония, наистина, не особно многобройни случаи, които видѣхъ, могѫ да кажѫ, че колкото е пò-слабъ ранений въ зависимость отъ продължителни хронични страдания, толкова по-лесно прѣнася операцията. Намира ли се то въ зависимость отъ онова, че организмътъ е навикнѫлъ вече къмъ страданията и операцията не производжда у него ония нервни потресения, които тя прави въ прѣсни случаи, — не знаѭ; но всѣкакъ нервната система трѣба да има важна роля въ резултата отъ операциитѣ изобщо, а отъ примѣрни операции особито. Тая роля на нервната система не може да бѫде тъй значителна при вторичнитѣ операции, понеже организмътъ е навикнѫлъ малко по малко къмъ страданията. Отъ друга страна добрий резултатъ, що се получава слѣдъ вторични операции, може би не пò-малко зависи и отъ слѣдната причина: прѣдставѣте си раненъ съ обширни разрушения на мекитѣ части и на костната система. Такъвъ боленъ постъпенно се истъщава отъ постоянно нагноение, отъ нервни потресения, отъ болки и пр. Ако ранений издържи тия явления въ първото врѣме и, ако послѣ му се направи ампутация на поразената часть, организмътъ отеднѫжъ се освобождава отъ голѣли нечисти рани, отъ изгубвание питателенъ материялъ чрѣзъ нагноение, отъ високата температура и пр., и направената чиста рана стая за него, тъй да кажѫ, благодѣяние. Че слаби и истъщени отъ хронично страдание хора пò-добрѣ прѣнасятъ голѣми операции, отколкото хора пълнокръвни и яки, това е забѣлѣзано още отдавна, ако и до днесь още сѫществува прѣширня pro и contra примарни и секундарни операции. Овариотомиститѣ, на пр., доказватъ, че раната овариотомия дава пò-лошъ резултатъ, отколкото късната. Трѣба да забѣлѣжѫ, че когато говорѭ за слаби и истъщени хора, азъ говорѭ това, разбира се, относително: не може да се очаква

добъръ резултатъ отъ операция върху човѣкъ, който не е вече въ състояние да издържа нито анестизувание. Но и въ това отношение има случаи, дѣто положително трѣба да се чудишъ на издържливостьта на организмитѣ, истъщени отъ дълго боледувание. Като потвърждение на това ще опишѫ слѣднитѣ три операции, извършени отъ д-ра Хакановъ (ампутация и екзартикулация) и д-ра Тюриковъ (ампутация).

1) Стоянъ Петровъ, 22-годишенъ, отъ Ново-Село (Русенско), раненъ въ дѣсния кракъ въ срѣдната часть на глѣзеня, os tibiæ et fibullae закачени, но не съвсѣмъ счупени. Азъ видѣхъ първъ пѫть ранения на 3 януарий: той бѣше донесенъ въ оперативната стая, въ отдѣлението на д-ра Хакановъ (бивше Глюкс) за прѣвързвание. Раненийг прѣдставяше просто единъ скелетъ, отъ слабость той не можаше дори да говори. Paralisis на сфинктеритѣ и diarrhœa; температурата висока. Отъ мѣстото на наряванието (граница на срѣднята и горнята $^1/_3$ на crus) и до пърститѣ имаше *осемь* рѣзани рани, отъ които най-малката бѣше отъ 8 сант. въ дължина. Тия разрѣзи, направени отъ професора Глюке, бѣхѫ расположени отпрѣдь по посоката на хода arteriae tibialis anticæ и отвѫтрѣ по посока arteriæ tibialis pasticæ. Освѣнъ това на стѫпалото имаше три голѣми разрѣза, расположени отъ горнята и вѫтрѣшната страна на стѫпалото. Стѫпалото до срѣдината бѣше гангренизувано и отъ ранитѣ се отдѣляше смърдлива гной. Прѣдъ видъ на поменѫтитѣ поврѣди въпросътъ за причината на гангрената въ дадения случай — за мене поне — бѣше съвсѣмъ ясенъ. Какъвъ смисълъ е имало въ тия многочислени разрѣзи, азъ не могѫ и до днесь да разберѫ, ако и не се съмнѣвамъ, че почитаемий префесоръ е ималъ свои резони. Д-ръ Хакановъ направи ампутация въ срѣднята часть на бедрото, ако и безъ всѣка надѣжда за успѣхъ. Но за общото ни очудвание, на втория день слѣдъ операцията на болния станѫ пò-добрѣ; той взе да яде и спи, температурата паднѫ до нормална, а слѣдъ три деня прѣкрати се и diarrhœa. На 6 день промѣни се първата повързка, супурация съвсѣмъ незначителна. Раната зарастнѫ напълно токо речи per primam intentionem. Въ слѣднитѣ дни състоянието на болния все повече се подобряваше. Той ядѣше, тъй да се

каже, и денно и нощно. Сега е изминжлъ вече единъ мѣсецъ слѣдъ операцията; раната е заздравила, шевътъ и лигатуритѣ сж давно снети и болний изобщо може да се смѣта за оздравѣлъ.

2) Стаменъ Стояновъ, отъ Кюстендилъ, 23-годишенъ, раненъ при Сливница въ дѣсното бедро. Куршумътъ влѣзълъ въ долнята $^1/_3$ на бедрото отъ външната страна и излѣзълъ отъ вжтрѣшната страна, като минжлъ чрѣзъ os femoris. Явления отъ въспаление на колѣнния ставъ нѣма. Тоя раненъ бѣше още пò-слабъ отъ горѣпоменжтия. Той издаваше викове, които напомняхж дѣтский плачъ. Раненийй, освѣнъ поврѣдитѣ отъ куршума, имаше многочислени порѣзни рани, направени сжщо отъ професора Глюке; тия разрѣзи бѣхж и горѣ около articulatio coxœ, и около колѣното, и на crus. Стжпалото бѣше черно, а глѣзеньтъ до срѣдината имаше тъмно-зелена боя. Гангрената, както въ тоя случай, така и въ прѣдишния зависѣше отъ недостатъкъ на питанието поради километрическитѣ разрѣзи. На 22 януарий д-ръ Хакановъ направи екзартикулация на femor (за ампутация не оставаше мѣсто отъ поменжтитѣ разрѣзи). Въ врѣме на анестизуванието болний нѣколко пжти паднж въ дълбокъ colapsus, така че имаше голѣма опасность да не би да остане мъртъвъ на оперативната маса. Операцията се извърши доста скоро и благодарение на едноврѣменното натискване на arteria femoralis и aorta abdominalis, haemorrhagia-та бѣше незначителна. Поради крайно истъщение на болния натискванието на aorta abdominalis не бѣше пò-затруднително, отколкото натискванието на arteria femoralis. И тукъ, както и въ прѣдишния случай, станж общо очудвание, когато слѣдъ два три деня послѣ операцията болний захванж да яде и при това пó-вече, отколкото здравъ човѣкъ; температурата паднж до нормална и общото състояние отъ день на день ставаше пó-добро. Когато азъ свършвахъ тия бѣлѣжки, раната бѣше речи съвсѣмъ зарастла: болний е, истина, още слабъ, но тая слабость зависи не отъ раната, а отъ единъ голѣмъ decubitus, който той има отъ прѣди единъ мѣсецъ. Азъ вѣрвамъ, че болний ще оздравѣе, но и ако умрѣ, ще умрѣ не отъ операцията (да не бѣше оперуванъ той отдавна би вече умрѣлъ), но отъ поменжтия decubitus.

3) Юсуфъ Абдуловъ, 20-годишенъ, турчинъ отъ Търново, раненъ съ куршумъ въ срѣдината на лѣвия глѣзенъ, гангрена; болний крайно слабъ. На 18 ноемврий вечерьта, когато първъ пѫть видѣхъ ранения (той лежѣше въ отдѣлението на д-ра Тюриковъ), азъ искazaхъ своето мнѣние на другаритѣ, че трѣба да се направи ампутация въ горнята часть на глѣзеня. По причина на голѣмата слабость на болния д-ръ Тюриковъ се отказа отъ операцията, като прѣдложи, да ѭ извършѫ азъ. Азъ се съгласихъ и на втория день казахъ, да донесѫтъ болния въ оперативната стая; но когато го донесохѫ, забѣлѣжихъ, че болний се намира въ състояние на делириумъ и при такива условия бѣхъ принуденъ да се откажѫ отъ операцията. На 20 ноемврий болний бѣше пó-добрѣ и д-ръ Тюриковъ му направи ампутация въ горнята $^1/_3$ на глѣзеня. Температурата слѣдъ операцията нормална, отъ раната не се отдѣляше нито капка гной. Пълно отсѫтствие на реакция около раната въ слѣднитѣ дни. Това отсѫтствие на реакцията ние обяснявахме съ слабость на организма, че той не е въ състояние нито да произведе реакция слѣдъ такава голѣма травма и се бояхме отъ послѣдователна гангрена. Но въ слѣднитѣ дни се убѣдихме, че е станѫла пълна prima intentio. Тоя болникъ слѣдъ 20 дни можаше вече да ходи съ тояга по стаята.

Прѣди да свършѫ тия бѣлѣжки, ще споменѫ още за два интересни случая, — единий на д-ра Модестовъ, а другий на професора Глюке.

1) Велко Ненковъ, 30-годишенъ, отъ 3 полкъ, раненъ при Сливница in regio hypogastrica sinistra, съ голѣма поврѣда на мекитѣ тъкани. Куршумътъ, както се види, останѫлъ вѫтрѣ. Силни prolapsus intestinalis. Д-ръ Модестовъ разширилъ раната, репозицировалъ вѫтрѣшноститѣ и турилъ шевъ. Температурата само въ първитѣ дни висока, послѣ нормална. Раната зарастнѫ per granulationem. На мѣсто бившата рана се образува haernea за туй, че вѫтрѣ коремното напъвание не намира вече нормално съпротивление на коремнитѣ стѣнки, по причина на унищожена мускулатура, която, както е извѣстно, съставя главенъ факторъ въ коремния пресъ. Признаци на peritonitis прѣзъ цѣлото врѣме не е имало. По нѣкога болний се оплакваше само отъ болки въ крака, които, до колкото могохъ да забѣлѣжѫ, имахѫ

нервиченъ характеръ. Болний е вече излѣзълъ изъ болницата.

2) Мирославъ Доброславлевичъ, 22-годишенъ сърбинъ, раненъ при Сливница. Куршумътъ влѣзълъ по срѣдата ossis parietalis sinistrae, и като пробилъ костьта, закачилъ мозъка и, както се види, излѣзълъ на 5—6 сант. пó-нагорѣ около съотвѣтния tuber parietalis. Тамъ поне се намираше второто отвърстие. Пълна hæmiplegia dextra, психическата сфера нормална, болний яде, спи и говори добрѣ. Температурата нормална. На 1 декемврий професоръ Глюке направи разрѣзъ отъ входното отвърстие къмъ прѣдполаганото исходно и отъ тамъ чрѣзъ tuber parietalis до sutura lambdoidea; отъ края на тоя разрѣзъ се прокарахѫ два латерални разрѣза (по посока на хода на sutura lambdoidea), дълги около 8 сант. всѣкий. Посоката на разрѣза отговаряше съ посоката на fissura, образувана отъ куршумъ въ черепнитѣ кости. Въ края на лѣвия латераленъ разрѣзъ въ една fissura на костьта се намѣри куршумътъ за очудвание както на оператора, така и на присѫтствуещитѣ. Второто отвърстие е било, слѣдователно, направено отъ кѫсче счупена кость. Слѣдъ операцията температурата нормална, и слѣдъ 5—6 деня оперуваний захванѫ да владѣе по малко съ рѫката и съ крака. Paralisis на дѣснитѣ краища постъпенно ослабѣваше, но съвсѣмъ не минѫ, понеже до сега още остая значителенъ paresis и болний не може да ходи безъ чужда помощь. Забѣлѣжителенъ е слѣдний фактъ, който азъ недавно съгледахъ у тоя оперуванъ: той постоянно и безъ всѣка причина се смѣе. Захванете ли да разговаряте съ него за най-сериозни работи, псувате ли го, той не може да се удържи отъ смѣхъ. Интересно е, че той самъ се чуди на своя смѣхъ. Лицето има малко отъ изражение свойството на тъй нарѣчения risus sardonicus. Психичната дѣятелность съвсѣмъ нормална. Не е ли поврѣденъ нѣкакъвъ „задържащи центъръ на смѣха", ако такъвъ сѫществува?

София, 1 февруарий 1886 г.

ЧИНОВНИШКИЙ ПРОЛЕТАРИЯТЪ.

ОТЪ ИВ. ЕВ. ГЕШОВЪ.

Всичко почива у насъ, всичко е въ мъртвило. Погледнѣте около София, и вие ще видите поля неразработени, богатства неексплоатирани, фабрики, както оная за спиртъ въ Княжево, заключени. Споходѣте другитѣ градове, и вие ще намѣрите дюкяни затворени, занаяти пропаднѫли, търговия заспала. Всичко почива, само едно неспира. Огромни здания, издигнѫти съ милиони народни пари, сѫ събрали подъ стрѣхитѣ си хиляди млади сили, и постоянно работѭтъ. Лѣтно врѣме, въ голѣмитѣ жеги, тѣ наистина празднуватъ; зимѣ и пролѣтъ, по нѣколко дни, тѣ наистина бездѣйствуватъ; но то е само за да сберѫтъ нови сили, та пó-чевръсто да подкачатъ отпослѣ своята трѣскава дѣятелность. Заводи колоссални, въ тѣхъ се слуша глъчь и шумъ, когато всичко на около спи. Фабрики раскошни, тѣ пръскатъ стотина хиляди лева, когато всичко на около бѣднѣе. Тѣ харчѫтъ, тѣ шумѭтъ, тѣ работѭтъ, и всичко това за да вадѭтъ — пролетарии.

Читательетѣ ни сѫ се сѣтили, вѣрваме. Тия фабрики сѫ нашитѣ гимназии. Сурова материя, въ видъ на хиляди млади момци, всѣка година влиза въ тия заводи, за да се обработи. Това обработване не трае малко. Цѣли седемь години — дали числото седемь не е единъ споменъ отъ седемьтѣ мършави крави? — цѣли седемь години тая сурова материя се мачка, тласка се насамъ, тласка се нататъкъ, ту се блъска и ту се глади, минува прѣзъ дърмони, чесалки и стѣгалки, докждъ най-подирѣ ѝ се даде послѣдното лустро, и тя се прогласи за обработена. Неодѣланитѣ млади, испратени за учение, излизатъ „учени“.

И за какво сѫ способни тия „учени?“ Попитайте ги, и тѣ почти съ единъ гласъ ще ви отговорѭтъ — за чиновници. Поговорѣте съ кой да е директоръ на гимназия, и вие вскѫду ще срѣщнете все сѫщото убѣждение, че съ-

нътъ, че лжмтението, че амбицията речи на всички тия млади, които сж минжли прѣзъ гимназията, е чиновнишки постъ. И тъй като има много пóвече гимназисти отколкото чиновнишки постове, и тъй като гимназиитѣ създаватъ много пóвече „учени“ отколкото Народното Събрание постове, то слѣдствието лесно може да се прѣдвиди. Борбата за постъ става тъй свирѣпа, както борбата за сжществуванье. Грозний характеръ на тая борба е намъ познатъ и отъ други страни. Въ неж всичкитѣ срѣдства сж свети. Ако подлизурството, унижението и клеветата не могжтъ да имъ отворжтъ вратата на нѣкое министерство, изгладнѣлитѣ службогонци се присъединяватъ къмъ противната партия, и залѣгатъ чрѣзъ неумѣстна ревность да добижтъ право на единъ кокалъ при първия министерски прѣвратъ. И колкото пó-бездарни сж като личности, толкозъ пó-вързи ставатъ като партизани. Безсъвѣстни, когато сж сити, тѣ ставатъ отчаяни, когато сж гладни. Като срѣдневѣковнитѣ кондотиери, тѣ се групиратъ около политическитѣ водителье, и подъ знамето на нѣкоя народна идея, тѣ се бижтъ за народната парà. Тѣ се располагатъ съ сждбинитѣ на партията, често съ участьта на самото отечество, тъй като рѣдки сж ония водителье на партия, които могжтъ да мислжтъ за пó-възвишени интереси, когато иматъ толкозъ гърла да наситжтъ, толкозъ охоти да удовлетворжтъ. Като орли на трупъ тѣ се спущатъ щомъ намѣржтъ полето свободно. И трупътъ въ такива случаи бива държавата. Чуйте, какво расказва единъ очевидецъ за тая пасмина хищни птици въ Испания:

„Въ испанското министерство на вжтрѣшнитѣ дѣла има около 1500 службаши, и едно министерско промѣнение испжжда най-малко 900 отъ тѣхъ, които чакатъ докждъ имъ се върнжтъ пакъ господарьетѣ, и тогава викътъ „стани ти, да сѣднж азъ“ се раздава отъ ново. Сжщото става и въ другитѣ министерства. Тоя пжть (декемврий 1885) работата е да се удовлетворжтъ разнитѣ групи отъ либералната коалиция, всѣкоя отъ които има единъ многоброенъ щабъ. Не може человѣкъ да си въобрази безчисленото множество кандидати, които се прѣдставятъ, и всичкитѣ отъ които увѣряватъ, че сж стари съмишленици“.

Прочетѣте сега и това, що пише единъ французинъ отъ Атина въ парижския вѣстникъ „Temps“ (12 юний 1886):

„Гърцитѣ иматъ като насъ страстьта на чиновништвото. За тѣхъ правителственитѣ пари сѫ най-сладкитѣ на свѣта. Отъ тукъ слѣдва, че всѣко министерско промѣнение влѣче слѣдъ себе си едно съвършено подновявание на чиновницитѣ. Тукъ не прѣчистватъ само; отъ горѣ до долу по иерархичната стълба извадenитѣ се броѭтъ съ хиляди. Когато г. Делиянисъ дойде на власть, вѣстникъ „Акрополисъ" бѣше прѣсмѣтнѫтъ че на 7.300 възлизаше броятъ на пожъртвуванитѣ чиновници. Г. Делиянисъ тия дни паднѫ, и стълповетѣ на вѣстницитѣ почватъ да се пълнѭтъ съ отчисления и назначения. Бѣдни хорица, които ужъ сѫ на зáвѣтъ отъ трѣскавицата, падатъ и тѣ. Гледамъ въ вѣстницитѣ, че заведнѫжъ сѫ испѫдени и деветьтѣ вардача на атинската древность, Акрополисъ. Какво обще иматъ съ политиката тия клети, полувдѣтенени, старци? — Нищо. Но има други деветь души, които чакахѫ паданието на тѣхния патронъ, за да имъ вземѫтъ мѣстата."

Тая ужасна болесть скоро ще се развие и у насъ. Никакви промѣнения въ Конституцията не ще ни избавѭтъ, тъй като и държави съ ограничена конституция, както Испания, и страни съ либерални форми на управление, както Гърция, страдатъ отъ неѭ. Ние трѣба да веемемъ други мѣрки. Ако оставимъ нашитѣ гимназии да вадѭтъ „учени" безъ да размислимъ, като какво ще правимъ съ тѣхъ, то скоро ще се убѣдимъ, че тия „учени" ще бѫдѫтъ най-пагубний даръ, който едно разсърдено божество може да направи на безпомощна България. Безъ уздравенъ поминъкъ и съ доста образование за да правѭтъ пакости — тѣ ще бѫдѫтъ най-опаснитѣ пролетарии, които могѫтъ да сполѣтѭтъ едно общество. И за развъжданьето на тия пролетарии отговорни ще бѫдѫтъ заводитѣ, които днесь ги приготвятъ, — нашитѣ гимназии. Отговорни ще бѫдѫтъ още ония наши народни водителье, които не употрѣбѭтъ нуждни тѣ цѣрове, докѫдъ живиницата е още въ своя зародишъ.

Какви трѣба да бѫдѫтъ тия лѣкове?

I.

Далечъ отъ насъ мисъльта да искаме затварянието на всички държавни училища. Като разискаме единъ такъвъ важенъ обществено-економиченъ въпросъ, ние неможемъ

наистина да заборавимъ, че има економисти, които сѫ противъ поддържанието на училища отъ държавата. Тезата на тия економисти отъ врѣме на врѣме духовито се защищава отъ г. Arthur Mangin въ стълповетѣ на изредното френско економическо списание, l'Economiste français. Защо, пита той, държавата да дава даромъ учението, а да не дава даромъ храната и дрѣхитѣ, кѫщитѣ и лѣковетѣ. Тия послѣднитѣ сѫ необходимости; лишѣте една държава отъ тѣхъ, и вие ѭ лишавате отъ граждане. Срѣдното и по́горното образование е раскошъ; гражданетѣ и безъ него могѫтъ да бѫдѫтъ доста полезни членове на обществото. А ако държавата не е длъжна да доставя даромъ необходимоститѣ, още по́-малко е тя длъжна да дава безплатно раскошитѣ. Както нѣма държавни хлѣбарници и месарници, шивачници и лѣчебници, тъй не трѣба да има и държавни училища. Унищожѣте ги, и намѣсто тѣхъ свободната конкуренция ще създаде гимназии и университети добри както държавнитѣ, може-би и по́-добри отъ тѣхъ. Тѣ ще бѫдѫтъ скѫпи, наистина. Само оня, който може да располага съ извѣстно състояние, ще може да праща дѣцата си въ тѣхъ. Но какво зло ще произлѣзе отъ това? Цивилизацията нѣма да пострада. Въ днешния вѣкъ на всеобщо първоначално образование, на общодостѫпни книги и вѣстници, на публични библиотеки, ни единъ гений не заглъхва. Ще се смали само числото на ученитѣ недоучени млади, които, като сѫ свършили гимназия или унуверситетъ, считатъ го за срамъ да орѫтъ земята или да шиѭтъ обуща, и които съ своитѣ неоправдани претенции и постоянно недоволство, съставятъ най-опасний елементъ отъ днешното общество.

„Държавнитѣ училища единъ пѫть уничтожени, ще може да се уничтожи и Министерството на Народното Просвѣщение. Обаче неговата потрѣбность и тъй не е много очевидна. Защо наистина да има Министерство на Народното Просвѣщение, а да нѣма Министерство на Народното Здравие? Здравието на жительетѣ на една държава не е ли тъй скѫпоцѣнно, като производителенъ елементъ, каквото и тѣхното просвѣщение? Надзорътъ на народното здравие не подразумѣва само грижението да нѣма болести; той трѣба да разбира още грижението за храната, за облѣклото, за кѫщитѣ на населението. И ако всичкий тоя над-

зоръ може да се води отъ едно отдѣление на нѣкое Министерство, защо и надзорътъ на училищата да не може да се води тъй сѫщо отъ едно само отдѣление?“

Тъй проповѣдва една извѣстна економическа школа, но нѣма кой да ѭ слуша. Напусто тя трупа аргументи връзъ аргументи, за да докаже, че държавата не е провидѣние, за да промишлява за всичкитѣ нужди на человѣчеството. Тъй наречената православна политическа економия се намира въ затмѣние. Науката на Рикардо и Джона Стюарта Милла, на Бастиа и Жана Батиста Сейя, нѣма първото си обаяние. Расковничетата на манчестерската школа — laissez faire, laissez aller — загубихѫ своето дѣйствие, не се считатъ вече, че могѫтъ да откриватъ съкровища. Кумирътъ стои още, но стои развѣнчанъ, до нѣйдѣ отъ самитѣ му бивши поклонници. Принципи, които прѣди четиредесетъ години се уважавахѫ като евангелски правила, днесь се оспорѭватъ отъ учени хора и се тъпчѫтъ отъ държавни мѫжье. Сиджуикъ, въ Англия, ученитѣ сътрудници на д-ръ Густафъ Шенберговий Handbuch der Politischen Oekonomie, въ Германия, професоръ Лавле, въ Белгия, не разбиратъ вече политическата економия тъй, както ѭ разбирахѫ прѣди половина вѣкъ ония, които мислѣхѫ, че нейнитѣ закони сѫ тъй неприложни, както и законитѣ на естественитѣ науки. Бисмаркъ, съ своитѣ протекционистични и социалистични мѣрки, Гладстонъ, съ своитѣ ирландски землевладѣтелни законопроекти, Фрейсине, съ своя планъ за държавни желѣзници, сѫ дълбоко оскърбили православнитѣ политико-економисти. Науката на тия послѣднитѣ, отъ православни, е почнѫла да се прѣобръща въ практика на кривославна. Нейнитѣ догми сѫ захванѫли да миришѫтъ на ересь. Тя е заприличала на школа безъ ученици, на лѣкарь, отъ когото болнитѣ бѣгатъ.

Когато нѣкои отъ първитѣ съврѣменни умове, когато държавници, на които сѫ повѣрени сѫдбинитѣ на най-напрѣднѫлитѣ днесь народи, се намиратъ въ невъзможность да слѣдватъ всѣкога правилата на дедуктивната политическа економия, трѣба ли ние слѣпо да се водимъ по тѣхъ? Отговорътъ не е мѫченъ за ония, които знаѭтъ огромната разлика, която сѫществува между частната инициятива у напрѣднѫлитѣ народи и частната инициятива у насъ, между

срѣдствата, съ които частнитѣ личности у първитѣ располагатъ, и ония, които частнитѣ личности у насъ иматъ. Ако при всичкото развитие и богатство на Нѣмци, Френци и Англичане, тѣхнитѣ държавни мѫжье пакъ намиратъ за нуждно, да се поддържатъ отъ правителството учреждения, които политико-економиститѣ искатъ да оставѭтъ исключително на частната инициятива, колко повече трѣба ние да намираме за необходима тая поддържка, ние, които нѣмаме нито оная развита прѣдприимчивость, нито ония материялни срѣдства, съ които располагатъ напрѣднѫлитѣ народи? При всичкото ни уважение, слѣдователно, къмъ много отъ принципитѣ на економическата наука, ние неможемъ безъ критика и безъ съображение на условията, въ които сме поставени, да приемемъ всичкитѣ заключения на нейнитѣ крайни послѣдователье, и това правило ние трѣба да приспособяваме не само при обсѫжданьето въпроси на народно просвѣщение, но и при рѣшението още на всички ония специялни и економични питания, които, при отсѫтствието у насъ на единъ якъ индивидуализъмъ, иматъ нужда отъ държавна поддържка.

Ние рѣшително отхвърляме, слѣдователно, идеята за унищожението на нашитѣ държавни училища. При нѣмание хора, които да ги създадѫтъ, и хора, които да ги поддържатъ, самоубийство би било да освободимъ държавата отъ поддържката на нашитѣ срѣдни учебни заведения. Но това никакъ не ни прѣчи да се попитаме, да ли тия срѣдни училища, които за сега държавата поддържа у насъ, не сѫ много, и да ли тѣ не ще бѫдѫтъ пó-полезни, ако намѣсто гимназии се прѣобърнѣхѫ въ други специялни училища.

Нѣка прѣсмѣтнемъ, както училищата, за които плаща днесь у насъ държавата, тъй и количествата, които тя иждивява по тѣхъ. Независимо отъ женскитѣ гимназии, за които не е въпросъ въ настоящата статия, въ Сѣверна и Южна България днесь има седемь гимназии: Софийската классическа, Ломската реална, Габровската реална, Варненската реална, Пловдивската реална, Сливенската реална и най-послѣ, ако съ свѣтското е дозволено да се смѣси и духовното, Петропавловската духовна семинария. При това има шесть второстъпенни срѣдни училища: Кюстендилското, Царибродското и Силистренското трикласни училища, Сви-

щовското търговско, Самоковското духовно и Казанлъшкото педагогическо. За всичкитѣ тия училища, които на брой се въскачатъ на злополучното число 13, двѣтѣ Българии прѣзъ 1886 трѣба да иждивъжтъ около 775,000 л. Освѣнъ това, държавата плаща още ежегодно 20,000 л. на Русенската реална гимназия, други 20,000 л. на Търновската и 15,000 л. на Видинската. И на панагонъ, Българетѣ данъкоплатци поддържатъ още 250 стипендияти при сѣверо-българскитѣ държавни гимназии и 175 при южно-българскитѣ. За първитѣ тѣ трошжтъ 121,000 л. ежегодно, а за вторитѣ 84,720 лева.

Всичко това ни се види намъ малко раскошно. Да имахме развитъ народенъ поминъкъ, напрѣдничаво земледѣлие, широка промишленость и търговия, които да абсорбиратъ, да попиватъ всичкитѣ млади, които излизатъ изъ всичкитѣ тия срѣдни учебни заведения, ние не бихме правили никакво възражение. Но при нѣманьето подобни условия, поддържанието отъ страна на правителството 13 мжжки учебни заведения е прѣкалена щедрость. Въ началото на настоящата учебна година въ тѣхъ е имало записани около 3800 ученици. Научени днесь да получаватъ даромъ отъ държавата своето образование, тѣ утрѣ отъ неж ще поискатъ и своя хлѣбъ.

Тѣ ще го поискатъ толкозъ пóвече, че многобройни отъ тѣхнитѣ съученици го получаватъ и днесь още отъ неж. Основанието на стипендиитѣ при държавнитѣ училища е едно отъ най-злочеститѣ вдъхновения на нашитѣ законодателье и отъ двѣтѣ страни на Балкана. При отсжтствието на университетъ, при нѣманьето пó-горни специялни учебни заведения, ние разбираме да се отпущатъ стипендии за странство, и то на момци само, които прѣкаратъ единъ строгъ конкурсъ. Разбираме тъй сжщо да се дава даромъ срѣдното образование въ нѣкои извѣстни центрове отъ страната ни, но да се доставя безплатно, освѣнъ образованието, и жилището, и облѣклото, и храната на нѣколко привилегировани момчета, то ни се види вече да съставя безумѣстно великодушие. Тия момчета трѣба, по теория, да бждѫтъ най-събуденитѣ, и не сж всѣкога най-събуденитѣ, тѣ трѣба да бждѫтъ най-бѣднитѣ, и не сж никога най-бѣднитѣ. Нѣма полза, слѣдователно, за общото образование

на страната, а има врѣда за справедливостьта. Самоподдържанитѣ ученици отъ срѣднитѣ учебни заведения сѫ тъй многобройни, че държавата не само не може да очаква облага, но и си приготвя опасности още, като фабрикува на свои разноски кандидати за чиновнишки постове. Отъ друга страна и характерътъ на тия държавни храненици се ужасно исхабява, като *отъ нѣжни години* още имъ се счупи всѣка вилушка на лично самоупование, и имъ се вдъхне мисъльта, че тѣ за всичко трѣба да се облѣгатъ на държавата.

Унищожението на двѣ-три държавни срѣдни учебни заведения и заличението отъ бюджета на четире пети, ако не и на цѣлото число отъ стипендиитѣ при държавнитѣ училища, съставятъ, слѣдователно, първитѣ лѣкове, които ние бихме прѣпорѫчили за прѣваряние това наводнение отъ пролетарии, отъ което ние се заплашваме. Економиитѣ, които тъй ще се явѭтъ, могѫтъ твърдѣ полезно да се употрѣбѭтъ за цѣлесъобразното прилагание ония мѣрки, къмъ разискванието на които ние сега пристѫпяме.

II.

Отъ съкратяваньето на държавнитѣ училища и отъ заличението на срѣдне-образователнитѣ стипендии ние не очакваме нѣкое значително намаление въ числото на нашитѣ срѣдни ученици. Такъва е жаждата за учение, такъва е привлекателната сила на чиновнишкитѣ блага за сега у насъ, че приливътъ отъ срѣдне-образовани юноши ще тече въ страната ни голѣмъ и буенъ, както и до сега. Необходима нужда става, слѣдователно, и за държавата и за обществото, да се дирѭтъ канали, прѣзъ които тоя приливъ да се истича. Другояче, задръстени и пристиснѫти, нашитѣ народни органи не ще могѫтъ да понесѫтъ натиска, който имъ се налага.

Напрѣднѫлитѣ народи сѫ намѣрили до нѣйдѣ подобни канали въ далечни прѣдприятия, въ прѣзморски колонии. Ако Англия милѣе толкова за Индия и за другитѣ си владѣния, то не е само защото промишленостьта и търговията ѝ жънѫтъ озобилни печалби въ тѣхъ; тя не оставя тия владѣния да се исчепкатъ изъ рѫката ѝ още и по това, че тѣ ѝ служѫтъ като отверстия, прѣзъ които нейнитѣ кипещи млади сили издишатъ. Отсѫтствието въ британ-

ската империя на военната повинность дозволява на младитѣ Англичане да дирѭтъ своето щастие далечъ отъ родния си край щомъ като свършѫтъ образованието си. По тоя начинъ Индия и много отъ колониитѣ оползотворяватъ излишнитѣ синове на Англия, които другояче бихѫ съставили една цѣла армия учени пролетарии въ страната. И съ свойствената си практичность, тия млади чеда на Албиона приимать каквито постове имъ се прѣдставѭтъ. колкото скромни и да сѫ тѣ. Менѣ още е на умъ, какъ въ мое присѫтствие единъ Лондонски професоръ на музиката се молѣше на единъ мой познайникъ Англичанинъ, да издѣйствува, каквото неговий нѣжно въспитанъ и грижливо образуванъ синъ да се приеме за *конни жандармъ* въ Капската колония. „Подѣйствувайте, молѭ Ви, настояваше професорътъ; не защото ми е синъ, та Ви го хвалѭ, но увѣрявамъ Ви, че той е единъ кротъкъ, хрисимъ, образуванъ момъкъ. Ако Ви трѣбатъ прѣпорѫчителни, азъ съмъ готовъ да Ви донесѫ отъ Херцогиня еди-коя си и графиня еди-каква си, които бѣхѫ мои ученички“. Подиръ излизането на тоя чедолюбивъ баща, моятъ познайникъ ме увѣдоми, че не само професори, но и лордове и рицари го молили, да подѣйствува за приимането на тѣхнитѣ пò-млади синове въ тоя полкъ отъ конни жандарми, който се формируваше тогава, подъ командата на полковника Уоррена, въ Южна Африка. И азъ неволно се попитахъ, да ли не ще дойде врѣме, когато и нашитѣ гимназисти да бѫдѫтъ твърдѣ доволни, ако могѫтъ сполучи да станѫтъ поне жандарми.

Таково бѫдѫще за нѣкои отъ нашитѣ гимназисти е толковъ пò-вѣроятно, че у насъ за всѣкога ще отсѫтствуватъ канали подобни на ония, които напрѣднѫлитѣ европейци сѫ си намѣрили въ далечни земи. Намъ ни липсуватъ още и богати търговски кѫщи, както ония, които Гърцитѣ иматъ распръснѫти по тритѣ материка, Европа, Азия и Африка, и които не малко млади момци теглѭтъ всѣка година изъ населенитѣ съ Гърци страни. Намъ не остая, слѣдователно, друго, освѣнъ да диримъ канали за истичанието на притекаещата масса срѣдне-образовани момци въ разработванието на нашитѣ естествени богатства, въ развитието на нашето земледѣлие и на нашата промишленость.

Врѣме е вече да обърнемъ сериозно внимание върху тоя жизненъ за насъ въпросъ. Стига сме употрѣбяли всичкитѣ си мисли, стига сме изнурявали всичкитѣ си сили въ яловата политика. Нашитѣ водителье, нашитѣ законодателье, нашитѣ вѣстникарье трѣба мѫжки да се завземѫтъ съ самата плодотворна задача — задача за повдиганьето на нашия народенъ поминъкъ. Нашата държава трѣба да шавне и тя, трѣба да направи и тя нѣщо отъ това, което всичкитѣ съврѣменни образовани държави правѭтъ за економическото възраждание на страната. Безъ да взима ролята на една État-Providence, безъ да стая второ провидѣние, да спасява на погибель осѫдени занаяти, да създава негодни за страната ни промишлености, тя може да извърши много, тя може да вземе твърдѣ цѣлесъобразни мѣрки за да вдѫхне новъ животъ и да влѣе нова кръвь въ нашето прѣмрѣло земледѣлие и въ нашитѣ издихаещи, при всичко че твърдѣ жизнеспособни, индустрии.

Три подобни мѣрки сѫ отъ най-належаща нужда.

Ние трѣба сериозно да се занимаемъ съ прѣустройството на нашето срѣдно, специялно, земледѣлческо и индустриялно образувание. Въпросътъ, като какви специялни училища трѣба да имаме, дѣ и какъ, трѣба да се подложи на едно всестранно изучвание отъ страна на всички ония що годѣ вѣщи лица, които имаме. Трѣба да се обсѫди прилежно питаньето, защо нѣкои отъ тия специялни училища, които имаме, както земледѣлческитѣ, не можахѫ да принесѫтъ до сега плодоветѣ, които се очаквахѫ отъ тѣхъ. Трѣба да се намѣрѭтъ и срѣдствата и хората, за да се устроѭтъ въ страната ни добри практически училища за всичкитѣ ония отрасли на человѣшката производителность, за развитието на които сѫществуватъ особно благоприятни условия въ нашата страна. Практическото занаятчийско училище при Сливенската правителствена фабрика извади нѣкои ученици, които ни насърдчватъ въ убѣждението, че тоя типъ практически училища е най-сгодний за нашата страна. Но ние не трѣба да имаме прѣдъ очи само нашата кратковрѣменна практика. Ние трѣба да се ползуваме и отъ практиката на другитѣ народи. Филоматическото дружество въ Бордо ще има тая есень конгресъ отъ прѣдставителье на всичкитѣ образовани народи върху техническото обра-

зувание по цѣлъ свѣтъ. Защо да не пратимъ и ние въ тоя конгресъ двама наши техници българе, за да чуѭтъ отъ близо това, що има да се каже тамъ върху тоя толкозъ интересенъ и за насъ въпросъ? Никакви жъртви не трѣба да ни се свидѭтъ. Економиитѣ, които ще произлѣзѫтъ отъ съкратяванието на другитѣ срѣдни държавни училища и отъ намалението на стипендиитѣ, ние можемъ смѣло да посветимъ на развитието на нашето техническо образование. Съ напрѣдванието на нашитѣ специялни училища ще порасне и числото на тѣхнитѣ ученици. Тия послѣднитѣ не ще до тамъ да ламтѭтъ за чиновнишки постове; опитътъ ни е доказалъ, че при всичко, че нѣкои наши замледѣлци и техници сѫ ставали сѫдии и финансисти, тѣ съ удоволствие се еманципиратъ отъ чиновнишкитѣ окови и прибѣгватъ пакъ къмъ своитѣ специялни занятия. Любовьта къмъ практическия животъ на тия възпитаници не ще остане безъ влияние и върху характера на другитѣ ни срѣдно-образовани момци; тѣхната вѣщина силно ще съдѣйствува за развитието на народния ни поминъкъ, който отъ своя страна ще отвори нови канали на нашитѣ гимназисти.

Но това развитие ние неможемъ да очакваме само отъ добрѣ наредени технически училища. Ние трѣба да вземемъ и други мѣрки за насърдчанието на нашето земледѣлие и нашата промишленость. Нашето земледѣлие и сродното съ него скотовъдство трѣба да станѫтъ прѣдметъ на особнитѣ грижи на всичкитѣ наши рѫководещи крѫгове. Тѣхната главна задача трѣба да бѫде да доставѭтъ всевъзможни улеснения, всевъзможни насърдчания на ония скромни труженици, на ония непретенциозни производителье на богатство, които ще създадѫтъ единъ день величието на България чрѣзъ оранье и копанье земята и чрѣзъ въдение добитъкъ. Прѣди години още, знаменитий историкъ на Византия, покойний Финлей, пишаше отъ Атина въ Лондонский *Таймсъ*, че балканский полуостровъ ще принадлежи на оня отъ неговитѣ народи, който залегне да го завладѣе чрѣзъ земледѣлието. Ни единъ отъ балканскитѣ народи нѣма такива блѣстещи шансове въ това отношение както наший. Българинътъ има трудолюбие, има способность за ассимилирване, радва се на изреденъ климатъ, радва се

най-послѣ и най-главно на плодородна земя, която не принадлежи другиму. Какви пó-благоприятни условия искате за едно цвѣтуще земледѣлие и едно развито скотовъдство? Дайте му необходимото подкрѣпение сега, когато почева новий си економически животъ, и вие ще видите, какъ той ще напрѣдне. Доставѣте му нови сѣмена, нови породи животни, покажѣте му пó-усъвършенствувани способи за работенье земята и въденье добитъка, улеснѣте му купуваньето нѣкои необходими машини, не го прѣтоваряйте съ данъци, дайте му срѣдства за съобщения, отворѣте му пѫтища за изнасяние неговитѣ храни, неговитѣ вина и неговий добитъкъ, и вие ще се почудите, какъ той ще наякне и се развие и обогати. Устройте земледѣлчески изложения, и награждавайте ония, които сѫ се отличили въ тѣхъ. Възстановѣте честьта на тия два западнѫли, но прѣлестни, близнака, земледѣлието и скотовъдството, и вие ще видите, какъ много отъ нашитѣ образовани млади ще имъ простржтъ ржцѣ и ще попросѭтъ отъ тѣхъ своя поминъкъ и напрѣдъкъ.

Успоредно съ насърдчанието на нашето земледѣлие, трѣба да върви и насърдчанието на нашата индустрия. Ние не разбираме голѣмата индустрия, за която почва у насъ не сѫществува. Ние вече казахме, че споредъ насъ грѣшка ще бѫде, ако правителството се помѫчи искуствено да създаде негодни за страната ни промишлености. Но като исключимъ тия промишлености, намъ остаятъ разни отрасли отъ индустриялната дѣятелность, които твърдѣ успѣшно могѫтъ да се развиѭтъ у насъ, и които трѣба да се развиѭтъ, защото другояче често произведенията на нашитѣ земледѣлци и нашитѣ скотовъдци не ще има дѣ да се дѣватъ. Нашитѣ храни ще гниѭтъ, нашитѣ вълни ще плуѭтъ, нашитѣ крави ще се продаватъ по 20 лева едната, ако ние не се научимъ да правимъ сами своя спиртъ, своитѣ сукна, своитѣ пó-усъвършени масла и сиренье. За обработванието на тия и тѣмъ подобни *наши* сурови материи, пó-прѣдприимчивитѣ духове у насъ трѣба да могѫтъ да расчитатъ на едно всестрано подкрѣпение отъ страна на нашитѣ власти. У насъ трѣба скоро да се гласува единъ законъ, по подражание на оня, който тая година се разисква въ ромѫнската камара. Споредъ тоя ромѫнски законъ, всѣкой, който съ-

здаде единъ заводъ съ капиталъ, отъ 25,000 л., има право да иска безплатно 5 хектара (около 60 уврата) правителствена земя, съ водна двигателна сила въ нея. Той се радва при това на слѣднитѣ привилегии: а) не плаща прѣзъ 15 години никакъвъ държавенъ или общински данъкъ; б) внася отъ странство, *безъ мито*, всичкитѣ нужднн машини; в) внася *безъ мито* и сурови материи, ако съществуещитѣ въ страната не сѫ достатъчни за неговата фабрика; г) прѣкарва съ намалени цѣни всичкитѣ си стоки по държавнитѣ желѣзници; д) когато изнася вънъ отъ страната своитѣ фабрикати, връщатъ му се каквито мита е билъ платилъ при внасяньето суровитѣ материи и е) неговитѣ произведения задължително се прѣдпочитатъ за всичкитѣ държавни или общински доставки, дори и ако сѫ съ 5 на сто пó-скѫпи отъ чуждитѣ. Послѣдната привилегия сѫществува и у насъ сега, и благодарение ней можà тая година да вземе часть отъ доставката на сукна и нашето сливенско индустриялно дружество. Но ние трѣба да обсѫдимъ да ли не е дошло врѣме да доставимъ и други улеснения на нашата млада индустрия, за да ободримъ слабия ѝ духъ и укрѣпимъ нѣжнитѣ ѝ мишци срѣдъ жестоката борба за сѫществувание, за економическо завоевание — der Kampf um die Absatzgebiete е послѣдното ѝ нѣмско име — която е обзела цѣлия промишленъ свѣтъ.

Една капитална важность въ това отношение има и третята мѣрка, която ние ще прѣпорѫчимъ. Ние трѣба да изучимъ внимателно и основателно въпроса на митнишкитѣ си тарифи съ другитѣ държави. Тарифната война, която отъ 1 юлия насамъ е избухнѫла между Австрия и Ромѫния ни показва, каква важность другитѣ съсѣдни намъ държавици отдаватъ на тия економически питания. Ромѫния, при всичката си слабость, при всичката си нужда отъ благоволението на нѣкои сили, и въ дунавския и въ митнишкия въпросъ показа, че тя притежава онова сърдце, което прави, било политически, било економически народитѣ самостоятелни. Чрѣзъ новитѣ си спогодби съ Швейцария и Франция тя отвори единъ новъ пѫть за економическата самобитность на балканскитѣ народи. Ние трѣба да тръгнемъ по тоя пѫть. Изъ новитѣ митнишки тарифи, които рано или кѫсно ще сключимъ, ние трѣба да извадимъ всичкитѣ ония про-

изведения, които могжтъ да ставатъ у насъ. Ние трѣба да си запазимъ правото да ги облагаме съ такова мито, каквото нашитѣ интереси, интереситѣ на производительетѣ ни и ония на потрѣбительетѣ ни, ни посочжтъ. Да се задължимъ да пропущаме съ 8% мито нѣкои произведения, които можемъ и ние да фабрикуваме, както спирта, напримѣръ, ще бжде прѣстжпление. Ние трѣба да исключимъ подобни стоки, като направимъ устжпки върху такива фабрикати, които не ставатъ у насъ. И въ замѣна на тия устжпки ние трѣба да поискаме подобенъ свободенъ пропускъ за нѣкои наши произведения. Прѣдъ Австрия, напримѣръ, ние трѣба да настоимъ да пуща въ държавата си нашия добитъкъ, както го е пущала прѣди година. Прѣдъ Сърбия трѣба да налегнемъ да пуща съ умѣрено мито нашитѣ гайтани, нашитѣ шаяци и нашитѣ берковски и чипровски килими. И ако сполучимъ, ние ще насърдчимъ не само скотовъдството си и индустрията си, но ще насърдчимъ още и търговията си. Съ тия мѣрки ние ще очистимъ и расхубавимъ три буренѣсали днесь пжтя за да конкуриратъ съ оная тѣсна и крива пжтека, по която за сега толкозъ образовани млади се тласкатъ и бутатъ съ цѣль да добиятъ едно чиновнишко кресло.

Като едно второстжпенно срѣдство за намалението на кандидатитѣ за чиновници не би било злѣ да се прѣпоржчи и уменшението на самитѣ чиновнишки кресла. Колкото по́-малко постове има, толкозъ по́-малко искушения сжществуватъ за младитѣ службогонци. Г-нъ де Лавле съвѣтва Сърбетѣ да намалятъ числото на своитѣ окржзи. Неговиятъ съвѣтъ заслужва да се чуе и отъ насъ. Защо ни трѣбатъ 17 окржга въ Сѣверна България и 6 въ Южна? Белгия, съ своитѣ 5,800,000 жителье не върши ли си работата само съ 9 окржга? Ако младитѣ Англичане сравнително малко ламтятъ за държавни постове, една отъ причинитѣ не е ли и тая, че человѣкъ въ Англия токо-речи не вижда чиновникъ? Понамалѣте случаитѣ, въ които единъ младъ вижда, какъ се располага единъ префектъ, и вие ще понамалите и охотницитѣ за попрището, което води къмъ префектурата.

III.

До тукъ ние разисквахме цѣроветѣ, които нашитѣ управителье и нашитѣ законодателье могѫтъ да употрѣбѭтъ за оборванието на угрожаещий и насъ чиновнишки пролетариятѣ. Послѣднитѣ си редове ние отправяме къмъ ония, изъ чиито рѫцѣ излизатъ тия бѫдѫщи пролетарии, къмъ нашитѣ учителье.

Тѣмъ е ввѣрено образованието не само на ума, но и на волята на хиляди млади. Нѣка тѣ залегнѫтъ тъй да испълнѭтъ това свое възвишено послание, каквото да създадѫтъ една силна воля у своитѣ ученици: силна за да може да устои на всичкитѣ искушения на чиновнишкия животъ, силна за да умѣе да си пробие пѫть и въ други поприща. Забѣлѣжено е, че речи всичкитѣ момци съ слаба воля, слѣдъ излизанието си изъ училището, се мѫчѫтъ да стаятъ чиновници. Тѣмъ това поприще прѣдставя най-малко случаи, въ които волята трѣба да се бори съ дѣйствителноститѣ на живота, една ничтожна доза отъ самостоятелно усилие, едно сладко самозаличение. Тѣ блаженствуватъ въ него, когато могѫтъ да постигнѫтъ чиновнишката *нирвана* — максимумъ възнаграждение съ минимумъ прѣчки за оборвание. Противъ тая наклонность къмъ слабоволие нашитѣ учителье могѫтъ много и много да направѭтъ. Нѣка насочватъ волята на своитѣ ученици къмъ мѫжки идеяли; нѣка имъ вдъхватъ идеята, че учението налага на человѣка свещения дългъ да се бори за своя хлѣбъ не само съ конкурентитѣ за единъ и сѫщи постъ, но и съ дѣйствителнитѣ задачи, които животътъ прѣдставя. Въ гимназията, въ училището още нашитѣ млади трѣба да се проникнѫтъ съ убѣждението, че човѣшкий напрѣдъкъ не е нищо при блаженството, което единъ самостоятеленъ труженикъ по развитието на народното веществено и умствено богатство черпи въ съзнанието на едно честно и успѣшно работение. Надъхайте всичкитѣ момци, които излизатъ изъ училищата ни, съ това понятие, и вие малко ще има да се боите отъ оня „ученъ“ пролетариятъ, който е станѫлъ такъвъ бичь и такава египетска рана за нѣкои други страни. Опълчѣте ги и умствено и нравствено за голѣмата борба на сѫществованието, отворѣте имъ нови

пѫтища и нови канали, и въпросътъ, който ние зададохме въ началото на статията си — какво ще правиме нашитѣ „учени“? — не ще бѫде вече въпросъ. Тѣ ще бѫдѫтъ сольта на нашата земя, квасътъ, чрѣзъ който ще се подигнѫтъ всичкитѣ ония отрасли на народната дѣятелность, които единъ день ще направѭтъ България богата и блажена.

Още нѣколко бѣлѣжки за Паисия и за неговата история.

ОТЪ М. ДРИНОВЪ.

Докждѣ ние се наканимъ да обнародваме книгата, отъ която захващаме историята на своето възражданье, руситѣ ни прѣдварихж. Прѣди нѣколко мѣсеца А. В. Лонгиновъ е напечаталъ въ *Люблинъ* Паисиевата история по Тошковичевий прѣписъ[1]), съ който ние още прѣди 15 години, запознахме читательетѣ на нашето Периодическо Списание въ статията си: „Отецъ Паисий, неговото врѣме, неговата история и ученицитѣ му“[2]).

Тошковичевий прѣписъ е единъ отъ най-пълнитѣ, които намъ се е случвало да виждаме, но той не е яко старъ, та се види, че въ него сж се вмъкнжли нѣкакви измѣнения на Паисиевий трудъ, ако и не твърдѣ важни. Но освѣнъ това, г-нъ Лонгиновъ не е могълъ да прочете добрѣ доста много думи въ Тошковичевий ржкописъ, та ги е напечаталъ погрѣшно. Ето защо това издание намъ се види не до тамъ добро. Ние обаче сме благодарни г-ну Лонгинову, че се е потрулъ да напечата, ако и въ такъвъ видъ, тая книга, която е написана още прѣди 124 години, и да иж направи достжпна за всѣкого.

Изданието на г-на Лонгинова ни подбужда да допълнимъ горѣречената своя статия още съ нѣколко бѣлѣжки, да поговоримъ за нѣкои такъви чърти въ Паисиевата книга,

---

[1]) „Исторія Славено-Болгарская о народахъ и о царѣхъ и святыхъ Болгарскихъ и о всѣхъ дѣянія и бытія Болгарская. Собрано и нареждено Паисіемъ іеромонахомъ бывшаго во святѣй гори Афонскія отъ епархія Самоковскія. Во лѣто 1762, на ползу роду Болгарскому. — Изд. А. В. Лонгиновымъ по списку, принадлежащему потомственному почетному гражданину Н. С. Тошковичу“. Люблинъ 1885. — 80 страници, цѣна 60 коп.

[2]) Кн. VI (Браила, 1871), стр. 3—26.

за които тамъ не сме споменѫли, но които на сегашно врѣме стаятъ особно любопитни. Освѣнъ изданието на г-на Лонгинова ние тука ще се ползуваме и съ единъ доста старъ прѣписъ отъ Паисиевата история, който е писанъ на 1772 год. и който сега се намира у насъ.

Паисий е билъ родомъ отъ *Самоковската епархия* и, както се види отъ езика му, онъ се е родилъ и порастнѫлъ въ западната или Македонска часть на тая епархия, именно: въ Дупнишкитѣ, Разложкитѣ или Джумайскитѣ мѣста. Съ други думи да кажемъ, Паисий е билъ Македонецъ. Нѣка припомнимъ при това, че по врѣмето, когато онъ е писалъ своята история (въ 1762 г.), Самоковската епархия зависѣше отъ Сърбското (Печското) патриаршество, подъ властьта на което е оставала до самото му унищожение въ 1766 г.

Отъ нѣкое врѣме на самъ, особно прѣзъ послѣднитѣ десетина годинъ, въ сърбскитѣ официялни издания често се е писало и доказвало, че Македония, заедно съ цѣлата Самоковска епархия, е сърбска земя, часть отъ така наречената *Стара Сърбия,* че тамошнитѣ жителье сѫ *Старосърбиянци* и признавали сѫ се за такъви до началото на сегашний вѣкъ, именно до освобождението на сърбското княжество. Отъ това врѣме сърбското име станѫло ужъ много *ненавистно* и *страшно* за Турцитѣ, които поради това захванѫли много злѣ да притѣсняватъ и мѫчѫтъ сърбската си рая. За да се отърватъ отъ тия злини реченитѣ *старосърбиянци* захванѫли да криѭтъ славното си народно име и да го замѣнятъ съ различни мѣстни названия, или пакъ съ името Българинъ, което било особно приятно на Турцитѣ, защото Българетѣ имъ били всѣкога покорни и послушни въ всичко. При такъво едно положение на работитѣ въ Турско нѣкакви си български чорбаджии, па и българскитѣ владици, откакъ се появи българската екзархия, лесно сполучили да побългарѭтъ старо-сърбиянцитѣ въ Македония, та и въ Самоковската епархия, и по други мѣста. Самото Турско правителство поддържало тая българска пропаганда, защото мислило, че откакъ старо-сърбиянцитѣ забравѭтъ народното си име и захванѫтъ да се наричатъ Българе, тѣ ще загубѭтъ храбростьта си, ще омекнѫтъ и станѫтъ таква мирна и послушна рая, каквато били Българетѣ.

Изложената тукъ теория ние взимаме изъ официялнитѣ „Српске Новине“ (No. No. 15, 101 за 1878 г.), изъ познатата брошура („Стара Сърбия“), която е напечатана въ сърбската държавна печатница два-три мѣсеца прѣди отварянието на Берлинский конгресъ, и изъ нѣколко статии, които по това врѣме обнародвахѫ въ рускитѣ вѣстници нѣкои „изъ выдающихся сербскихъ политическихъ дѣятелей“ и обнародвахѫ „не помимо желанія высшихъ правительственныхъ сферъ Сербскаго княжества“[1]). Че високитѣ Сърбски правителствени сфери и до сега продължаватъ да развиватъ тая теория, затова има доста много прѣсни фактове, за които е излишно да споменуваме.

Паисиевата история е едно най-остро орѫжие противъ речената теория, която она подрѣзва и унищожава до коренъ. Както рекохме пó-горѣ, Паисий е македонецъ, па е живѣлъ и писалъ тогава, когато Сърбетѣ не бѣхѫ още наплашвали Турчина съ храбростьта си, която показахѫ при освобождението на Сърбското княжество, когато българскитѣ първенци сѫ се гърчѣяли, „водили сѫ се по гърчка политика“, когато нѣмаше Българска екзархия, па сѣверна Македония, заедно съ родното Паисиево мѣсто, се е намирала подъ властьта на Сърбското патриаршество. Споредъ речената сърбска теория, той безъ никакво съмнѣние трѣбало да е билъ *старо-сърбиянецъ* и да се е гордѣялъ, че е Сърбинъ. А какво излази? Но пó-първо нѣка припомнимъ още, че Паисий, както е вече познато изъ неговото съчинение, много врѣме е пѫтувалъ по Балканский полуостровъ, както по българскитѣ, така и по сърбскитѣ тамошни области. Той е минувалъ и прѣзъ австрийскитѣ сърбски земи, дѣто се е срѣщалъ и разговарялъ съ нѣкои отъ тамошнитѣ сърбски родолюбци. Па и на света Гора е ималъ, види се, дълги и широки разговори и прѣпирни съ тамошнитѣ сърбски иноци. Не иска казванье, че свидѣтелствата на такъвъ единъ человѣкъ за съврѣменнитѣ нему сърбско-български отношения иматъ голѣма важность. А пакъ тия свидѣтелства съвсѣмъ се непосрѣщатъ съ горѣизложенитѣ сърбски доказвания и

[1]) Така се исказва редакцията на Московската газета „Современныя извѣстія“, за една подобна статия, обнародвана на 1878, въ No. 22 на тая газета, въ която прѣзъ мѣсецъ Априлий сѫщата 1878 е напечатанъ и прѣводъ отъ речената брошура за „Стара Сърбия“.

увѣрявания по тоя въпросъ. Отъ думитѣ на Паисия ясно се види, че нито той, нито пакъ другъ нѣкой отъ съврѣменнитѣ нему Македонски Словѣне се е наричалъ Сърбинъ, а сѫ признавали, че сѫ Българе отъ дѣди и прадѣди, отъ памтивѣка, още отъ тогава, отъ когато, както се изрича Паисий, „преишли Болгари Дунавъ и населилися въ Тракію и Македонію и Илирикъ некою часть"[1]). Но освѣнъ това, отъ думитѣ на Паисия се види такожде, че на съврѣменнитѣ нему Сърбе и прѣзъ умъ не е минувало да търсѭтъ въ Македония нѣкакви старо-сърбиянци или да доказватъ, че македонцитѣ били Сърбе, а не Българе. И между съврѣменнитѣ Паисию Сърбе сѫ се намирали мнозина, които сѫ хулили и укорявали Българщината, — това нѣщо било една отъ главнитѣ причини, които накарали Паисия да се потруди и напише Българска история. Но тогавашнитѣ сърбски хули и укорявания, както по прѣдмета си, така и по цѣльта си съвсѣмъ се отличавали отъ сегашнитѣ. Сега Сърбетѣ хулѭтъ и укоряватъ най-много българскитѣ владици, първенци, учителье, защото они ужъ научили македонцитѣ да се наричатъ Българе. А пакъ тогава тѣ укорявали изобщо Българский народъ, заедно съ македонцитѣ, че билъ много бѣденъ и простъ, че нѣмалъ нито владици отъ своя родъ, нито първенци, нито учителье, па билъ съвсѣмъ безкниженъ, нѣмалъ си дори история. Никждѣ Паисий не казва, че съ такъви едни укорявания тогавашнитѣ Сърбе искали да посърбятъ Българетѣ било въ Македония, било другждѣ, но на много мѣста той забѣлѣжва, че тѣ си дозволяватъ такъви укори, защото мислили и искали да докажѫтъ, че тѣхний народъ, както въ старитѣ врѣмена, така и тогава билъ много пó-горенъ, пó-славенъ отъ Българетѣ. Ние ще подтвърдимъ исказанитѣ тука общи мисли и заключения съ нѣколко извода изъ Паисиевата история.

За сърбскитѣ хули и укорявания Паисий се исказва така: „и до днесь Сербіе порицаютъ Болгаровъ отъ безуміе: мнится имъ, да су выше были они исперва славни съ кралевство и войска и земля отъ Болгари"[2])... „Некои

---

[1]) Вижъ въ изданието на г. Лонгинова, стр. 53.

[2]) Въ Лонгиновото издание стр. 46. Подъ думата *земля* тука се разумѣва завладяна земля или политически владѣния.

отъ нихъ и ругаются Болгаромъ, защо су прости и не кныжны въ писаніе“ [1]). Че тия хули и укорявания били една отъ главнитѣ причини, които накарали Македонеца Паисия да се потруди и напише Българска история, за това той ясно говори въ послѣсловието си: „укараху насъ многожды Сербіе и Греци защо немѣямо своя історія; азъ зрѣхъ по многихъ книгахъ и исторіяхъ ради Болгари много извѣстіе написано, того ради воспріяхъ трудъ“ [2]).

Като се взелъ да пише по такъви подбуждания, Паисий въ своя трудъ говори и за сърбското минжло, което сравнява съ българското и доказва, че въ прѣднитѣ врѣмена Българетѣ всѣкога и въ всичко били много пó-горни отъ Сърбетѣ. Па ако въ послѣднитѣ врѣмена българщината испаднжла до една много долна стъпень, това станжло, защото „Болгария е пòсредѣ Турчиномъ, близу Цариградъ; за то су весма озлоблены и попраны Болгари отъ Турковъ, якоже водится, за то немогутъ никакова хитрость или мудрость книжною воспріяти“ (стр. 66). Българетѣ, доказва Паисий, още въ 9-й вѣкъ били православни християне и имали вече книжнина [3]), па въ 10-й вѣкъ имали вече и свои патриярси. „А Сербіе были подъ папа, и Римска вѣра держали; никако нема ни у Латински, ни у Греческы лѣтописи за Сербіе писано, въ кое время крестили ихъ Римляне, но въ лѣто 1130 Неманіе жупанъ Сербски пріялъ св. крещеніе, но не весъ народъ Сербски, но мало народъ. Послѣжде св. Сава архіепископъ, сынъ Неманіевъ въ лѣто 1190 обратилъ весъ народъ Сербски въ православную вѣру. Тако и Сербіе послѣ Болгаровъ за 345 лѣтъ пріяли вѣру православную. Тако Болгари отъ словенски вси народи прежде пріяли православіе, прежде имеяли себѣ патріарха и цари и по своему языку читати почели“ [4]).

За Стефана Неманя, отъ когото „ся почела лоза кралевская въ Сербію“, Паисий споредъ старитѣ сърбски ска-

[1]) Все тамъ, стр. 67.

[2]) Все тамъ, стр. 80.

[3]) Паисий доказва, че словѣнскитѣ първоучителье прѣдали своитѣ книги „перво Болгаромъ и наречени были книгы болгарски; како и до нынѣ Греци то знаютъ, и четиры патріарси, и Иерусалимъ, Синая, Света Гора, и весь народъ кажатъ книга болгарска, а не сербска, или словенска“. На това мѣсто Лонгиновото издание (стр. 65) е поубъркано: на мѣсто *Иерусолимъ и Синая*, напечатано е: Іерусалимскія. Ние оправяме тая грѣшка по наший прѣписъ на Паисиевата история.

[4]) Въ Лонгиновото издание, (стр. 66).

зания забѣлѣжва, че онъ „не былъ отъ рода Сербска, но отъ рода Латинска, отъ плѣмя царя Ликанія мучителя". Съ тая си забѣлѣжка той иска да каже, че на Сърбетѣ неправило голѣма честь това, дѣто нихнитѣ кралове „отъ Латины влачили свое плѣмя, а жены зимали отъ други кралевства и конечно не имеяли отъ рода Сербскаго никако племя ни женско ни мужско"[1]). Съврѣменнитѣ Паисию Сърбе много се хвалили и прѣкаряли Българетѣ съ побѣдата, която Стефанъ Дечански и неговий синъ Душанъ спечалили въ 1330 г. надъ Българския царь Михаилъ Шишмановъ. „Написали, казва Паисий, за царя Константина Шишмана[2]) щампа и укораютъ его и сына его Михаила царя, нарекли го: всезлобнаго Шишмана синъ Михаилъ. Той Костантинъ и синъ его имеяли жени отъ дома Сербскихъ крали и отгнали ихъ послѣди отъ себе, — за то востала ненависть между Сербіе и Болгаровъ, и убіенъ былъ царь Михаилъ синъ Костантиновъ отъ краля Дечанскаго на брани. За то ся величаютъ Сербіе и укораютъ домъ Шишмановъ и Болгаровъ"[3]). Противъ тия Сърбски *величания* Паисий говори: „За толико лѣта Сербіе единаго царя побѣдили и убили на брань и хвалятся и притчи написали, како су силни, — а Болгари за толико лѣта царствовали и толико цари убили, и покорували кесари себѣ много пути даники; никакову притчу ни похвала не писали имъ Сербіе отъ зависти, но еще хулятъ вси и до нынѣ на Шишмана и на домъ его болгарски"[4]).

Особно подробно Паисий говори за Стефана Душана. Той челъ, какво писали за Душана старитѣ Сърбе въ „*Родослова*"[5]) и пр., па като слушалъ похвалбитѣ на своитѣ сърбски съврѣменници съ Душановитѣ дѣла, много се лютилъ. „Сербіе некои, каже, подобни ему (Душану) по своему високоумію покриваютъ дѣла его и насилство, нарекли го

---

[1]) Все тамъ, 41.

[2]) Тукъ трѣба да забѣлѣжимъ, че Паисий погрѣшно счита за едно лице Видинский князь Шишманъ и съврѣменний нему Български царь Константинъ Тѣхъ.

[3]) Все тамъ, 43.

[4]) Това мѣсто изъ Паисиевата история ние привождаме по наший прѣписъ. Сравни въ изданието на г-на Лонгинова стр. 43 и 44.

[5]) Тоя сърбски *Родословъ* е написанъ въ 14-й вѣкъ, но е напечатанъ токо прѣди двадесеть години. Напечаталъ го е Даничичъ подъ такъво заглавие: „Животи краљева и архиепископа српскихъ. Написао архиепископ Данило и други" Загреб 1866. Паисий го е челъ въ ръкописъ. Трѣба да кажемъ, че „Родословътъ" наистина не хвали Душана. (Виж. стр. 381, 382 и пр.).

силни Стефанъ, и имеютъ его за святаго. Защо убилъ отца своего и умрелъ подъ проклетіе и отлученіе, и на него ся скончало племя и родъ Неманя Симеона, то никако не смотрили и до нынѣ не смотраютъ, но го фалятъ вече (по̂вече) отъ они нихни святы крали: паче Милутина, деда его превознесли Стефана (Душана) и вся сербска слава и причти ему приписали. Некой философъ Латински написалъ причти народнія, по Европа колико народи были, и имена местамъ и пределомъ изобразилъ причтію. То Сербіе нашли и преписали Стефану *насилному*, и изобразили его на щампи, и показуютъ, како да естъ они места и народи покорилъ и имеялъ подъ своя власть Стефанъ. Тако самомнено написали, или отъ баби, или кой що чулъ за Стефана, то писалъ, не смотрили въ „Родословъ", како написали перви за него и за дело его, и колико земля держалъ, то не смотрили и не смотраютъ, но Стефана нарицаютъ Силна. Кратка была сила его и на зло ему произшла"[1]).

На едно мѣсто, като говори, какъ Сърбетѣ се хвалили, че тѣхното минжло било по́-славно отъ българското, Паисий казва: „нестъ тако! Болгари вси языци знаютъ и у всаки исторіи свидетельствуютъ, а за Сербіе нигде нема никако писано, ни свидетелство въ исторіи латинскы и греческы. Но они отъ Симеона Неманя почели писати и отъ то время имеютъ писано Родословъ и жития на крали ихъ и святыхъ. Но то никако несогласно: колико книгы нихни има за кралеви ихъ, и у всака различно и несогласно написали, кой како хотелъ и како слишалъ отъ прости человѣцы, тако и писалъ. За то не може да се разумеетъ и то що е право и истина отъ несогласнаго известія ихъ. И до нынѣ некои отъ нихъ вадатъ *новесма́* и китатъ исторіи и речи празни, но не имеютъ исперво никако свидетелство за своего рода, како що имеютъ Болгари отъ греческы и латинскы исторіи"[2]).

За Влъкашина и за неговий синъ Марко Паисий доказва, че били Българе. Влъкашиновий баща билъ български *самовластенъ краль* въ Охридъ, — „были Болгари на двое раздѣлени: въ Терново царъ називалъся, въ Охридъ

---

[1]) По наший прѣписъ. Сравни въ Лонгиновото издание стр. 43.
[2]) По наший прѣписъ срв. Лонгиново издание 46.

краль"[1]). Послѣ, когато Стефанъ Душанъ покорилъ Охридъ, той „зелъ оно плѣмя кралевско при себѣ, отца Вукашинова и Вукашина отца Маркова. Той Вукашинъ и сынъ его Марко Кралевичъ были человѣцы мудри и храбри, и красни; за то се почудилъ Стефанъ на нихна персона и хитрость и храбрость, и извелъ ихъ съ себѣ въ Сербію, и имеялъ Вукашина перваго по себе, и кнеза Лазара втора: то были Стефану перви велможи[2]) . . . „Стефанъ насилни (Душанъ), егда былъ при смерти, поставилъ на домъ свой и на царство Вукашина, отца Маркова. Но той Вукашинъ не хотелъ титла Стефанова царская насилная, писатися царъ Грекомъ и Болгаромъ. Понеже былъ отъ племя болгарскихъ царей, желалъ по свое кралевство и царство болгарское... Той Вукашинъ убилъ насилному Стефану сына Уроша и сталъ краль Сербски и Охридски, вратился въ Охридъ и Прилепъ, и заповедалъ Сербомъ, и много места държалъ. А кнезъ Лазаръ осталъ покрай Дунавъ, въ Шумадиа и Морава, и противился Вукашину"[3]).

Краткий свой прѣгледъ на сърбската история Паисий свършва съ слѣднята обща бѣлѣжка: „Отъ Симеона перваго краля Немана, или жупана Сербскаго, стояло кралество сербское двесте и педесетъ лѣта до Уроша сына Стефанова (Душанова), седмаго рода отъ Неманя, и на того седмаго рода скончало се кралевство сербское. И не имѣяли градове, нити се знаетъ, кой дека е седелъ отъ нихъ, но съсъ то были добри: монастири правили и церкви красни, и ревность велику имеяли по благочестіе, — съсъ то ся прославили на земли и предъ Бога. Кралевство ихъ мало было весма тесно и за мало время пребило. Последи той *насилни* Стефанъ (Душанъ) узелъ неколико земля отъ Грецы и отъ Болгари, но весма за кратко было то негово царство. Онъ покорилъ Охридскаго краля и оны тамошни Болгари, и писался *царъ Болгаромъ*, но паки они болгарски крали по мало время искоренили и скончали домъ его, и узели паки свою землю, и Стефанову державу на Болгарія пренели. А последи узели Турци отъ Болгари, якоже рече се, отъ Вукашина: „онъ, последни краль былъ Болгарскый и Сербскый въ Охридъ[4]).

[1]) Лонгиновото издание стр. 40.
[2]) По наший прѣписъ. Срв. Лонгиново издание 42.
[3]) По наший прѣписъ. Срв. Лонгиново издание 44.
[4]) По наший прѣписъ. Срв. Лонгиново издание 45, 46.

Ето, повтаряме, какво е мислилъ, какво е чувствувалъ и какво говори Паисий, който споредъ сегашната старосърбска теория трѣбало би да е Сърбинъ, защото е билъ родомъ македонецъ, та че изъ подвластната на сърбското патриаршество македонска часть, па е живѣлъ въ такъво едно тежко за българщината врѣме, когато Сърбетѣ не само не сж имали нѣкаква нужда да се крижтъ задъ български гърбъ, но явно сж се гордѣяли и надносили съ народното си име и съ народната си история. Както сж забѣлѣжили читательетѣ, горещата Паисиева полемика съ съврѣменнитѣ нему Сърбе се върти все покрай исторични прѣдмети и съвсѣмъ не закача никакви етнографични въпроси, каквито тогавашнитѣ Сърбе не сж повдигали, защото прѣзъ умъ не имъ е минувало, че македонцитѣ били ужъ Сърбе, а не Българе. Ние имаме за това нѣколко любопитни сърбски извѣстия отъ 15, 16. 17 и 18 вѣкъ, но нѣма да се спираме върху тѣхъ, защото и Паисиевитѣ думи доста ясно показватъ, до колко сж фантастични основитѣ на сегашната старосърбска теория. Откъмъ тая страна, горѣизложенитѣ изводи отъ Паисиевата история сж много любопитни. Ние не мислимъ да отдаваме нѣкакво научно значение на това, що Паисий говори за нѣкои фактове отъ сърбската история. защото и другъ пжть сме казвали, че въ Паисиевата история не трѣба да търсимъ нѣкаква строга исторична критика. Но и откъмъ тая страна нѣкои отъ горѣприведенитѣ Паисиеви мисли сж любопитни.

Особно внимание заслужватъ думитѣ на Паисия за причината, по която Душанъ се титулувалъ и *царь блъгаромъ*. Едни отъ сегашнитѣ историци си обясняватъ тоя титулъ съ прѣдположение, че Душанъ е ималъ нѣкаква върховна власть надъ българското (Търновското) царство. (Познатий сърбски историкъ г-нъ Сретковичъ въ най-новото си съчинение [1]) отива чакъ до тамъ, че счита българский царь Иоанъ Александъръ за единъ простъ Душановъ *владалац*, какъвто е билъ, напримѣръ, Севастократоръ Дѣянъ, владѣтельтъ на Жеглиговската и Велбжждската области). Други пакъ, като взиматъ прѣдъ видъ нѣкои достовѣрни исторични извѣстия и фактове, по които се види, че Иоанъ Алаксандъръ

---

[1]) „Гласник Српског Ученог Друштва,“ кн. 64 (1885 г.), стр. 363.

е билъ съвсѣмъ самовластенъ, независимъ отъ никого царь, мислѭтъ, че Душанъ само по едно тщеславие се е наричалъ и царь Блъгаромъ [1]). Но и на това обяснение ние не можемъ да пристанемъ, защото е мѫчно да допустнемъ, че Душанъ би си дозволилъ една тщестлавна постѫпка, толко оскърбителна за Български царь, съ когото онъ всѣкога се е старалъ да се отнася приятелски. Нѣка припомнимъ още, че Душановата жена бѣше сестра на Българский царь и е имала голѣмо влияние върху мъжа си. Паисиевото мнѣние за тоя въпросъ види се да е най-вѣрно. Отъ неговитѣ думи излиза, че Душанъ се е наричалъ царь Български по това, защото е владалъ надъ „*Охридскитѣ Българе*“ [2]), сирѣчь надъ Македонскитѣ. Това Паисиево мнѣние до нѣйде се подтвърждава, между друго, и отъ едно Душаново писмо до Венетишкий (Венециянский) дожъ Андрей Дандоло, писано въ Сересъ на 1345, когато Душанъ се намираше на върха на своето могѫщество и се готвѣше вече да си даде царски титулъ. Въ това писмо, което е издирилъ академикъ Любичъ въ Венетишкитѣ архиви, Душанъ се *не нарича* владѣтель на Българетѣ изобщо, а се титулува: Bulgarie imperii partis non modice particeps, сирѣчь: владѣтель на не малка часть отъ Българското царство [3]).

Заслужва внимание и увѣряваньето на Паисия, че Вукашинъ билъ Българинъ и, като владѣтель на „Охридскитѣ Българе“, сирѣчь на Македонскитѣ, наричалъ се Български краль. Сѫщо и за Вукашиновий синъ Марко Кралевичъ Паисий казва, че билъ Българинъ и Български владѣтель въ Прилепъ и Охридъ [4]). Не е само Паисий, който мисли така за Вукашина и Марка. Познатий Албански князь Иванъ

[1]) Флоринскій, Южные славяне и Византія во второй четверти XIV вѣка. С.-Петербургъ 1882, стр. 223.

[2]) Исторично невѣрното Паисиево увѣряванье, че Душанъ прѣвзелъ „Охридскитѣ Българе“ отъ нѣкакъвъ си Български краль, тука не прѣчи.

[3]) *Любичъ*, Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, II, 278, 279.

[4]) Намираме за неизлишно да приведемъ слѣднитѣ Паисиеви думи за Марка. „Марко, каже, согрешилъ нечто исперво Вукашину отцу своему и хотелъ убити отецъ его, а онъ побеглъ при царя турскаго во Едрене. По убиеніе Вукашина (въ битвата на р. Марица) постави царь Паязитъ Марка паша малаго въ Прилепъ и Охридъ. Той Баязитъ сынъ Маріинъ, дщи царя Александра, . . . любилъ Марка Кралевича по сародство: якоже речеся, Вукашинъ и Марко были отъ рода Шишманова . . . Марко сынъ Вукашиновъ за много время седелъ въ Прилепъ и много церкви зградилъ, и имеялъ бранъ со Арнаути много. И была страна Охридска подъ Турци, но Марко заповедалъ“. По наший прѣписъ (у Лонгин. 43).

Музаки, който е живѣлъ въ 15-й вѣкъ, нáскоро слѣдъ Вукашина и Марка, нарича ги въ своитѣ мемуари (записки) Български кралове: Re Vucasino ch'era Rè de Bulgaria e dominava quasi insino ad Andrianopoli . . . Marco Rè di Bulgaria[1]). Трѣба още да забѣлѣжимъ, че тоя Албански князь, който е билъ съврѣменникъ на знаменитий Скандербелъ и е участвувалъ въ неговитѣ войни съ Турцитѣ, нѣколко пѫти нарича сегашна Македония Българска земя. На едно мѣсто той изрично казва, че България отдѣля отъ Албанската земя планината *Перистери* [2]), сирѣчь оня високъ върхъ, който се протѣга на юго-западъ отъ Битоля [3]).

Па и единъ Сърбинъ отъ онова врѣме, сирѣчь отъ 15-й вѣкъ, нарича Вукащина Български владѣтель. Той е многострадалний Сърбски яничаринъ Михаилъ Константиновичъ изъ Островица, който испърво е билъ войникъ въ войската на сърбския деспотъ Юрий Бранковичъ, а въ 1455 г. билъ заробенъ отъ Турцитѣ и станѫлъ яничаринъ. Въ своитѣ мемуари, които сѫ писани на полски езикъ, той говори, по прѣдание, че Душановий синъ, царь Урошъ, далъ на двама братия българското царство за да владатъ тамъ като негови намѣстници (вассали). Но тѣ, като се утвърдили въ Българската земя, не рачили вече да се покоряватъ на Уроша и му станѫли противници. Пò-надолѣ Михаилъ Константиновичъ расказва, че реченитѣ двама братия били погубени отъ Турския царь Мурадъ I, който слѣдъ това лесно покорилъ всичката българска земя[4]). Че подъ *тия двама братия* се разбиратъ Вукашинъ и Углѣша, въ това не се съмнѣватъ и такъви историци, какъвто е, на примѣръ, г-нъ Сретковичъ.

Най-послѣ ние трѣба да се поспрѣмъ и върху Паисиевата бѣлѣжка, че *старитѣ* Сърбе не сѫ прѣвъзносили Душана така, както правили въ 18-й вѣкъ нихнитѣ потомци, които сѫ китили Душановата история съ различни

---

[1]) *Hopf:* Chroniques gréco-romanes. Berlin 1873, p.p. 2'1, 273.

[2]) La montagna de Peristeri, o li v'e una fontana Dobrida, e là se devide l'Albania dalla Bulgaria. У *Хопфа*, 281.

[3]) Константинъ Мувави, синътъ на споменѫтий Иванъ Мувави, е допълнилъ мемуаритѣ на баща си съ нѣколко бѣлѣжки, въ които и онъ нарича Македония — Българска земя. Въ бѣлѣжкитѣ на Константина Мувави се намиратъ и нѣколко извѣстия за Вукашина, които до нѣйдѣ се посрѣщатъ съ Паисиевитѣ извѣстия. Виж. у *Хопфа*, 306.

[4]) Zbiór pisarzów polskich, 2, V (Варшава 1828) стр. 57—61.

притчи и *новесма*. Тая Паисиева бѣлѣжка се подтвърждава, между друго, и съ нѣкои любопитни извѣстия, които намираме въ запискитѣ на горѣспоменѫтий Сърбски яничаринъ Михаилъ Константиновичъ. Константиновичъ, който се е родилъ тогава, когато сѫ били още живи нѣкои отъ Душановитѣ съврѣменници, не само не се хвали и гордѣе съ Душана, но и гледа на него като на единъ не почтенъ и безразсѫденъ владѣтель, комуто работитѣ докарали злочести сѣтнини както за Българетѣ, така и за Сърбетѣ. На оная глава, въ която говори за Душановитѣ работи, Константиновичъ е далъ такъво заглавие: „Какво нѣщо се случило въ Сърбското, или Руско кралство по Божие попущение заради нашитѣ грѣхове"[1]). Тая глава се захваща съ доста подробенъ разсказъ за злочестата сърбско-българска война въ 1330 г. Тукъ Константиновичъ разсказва, че Душанъ прѣдателски ввелъ въ плѣнъ Българский царь (Михаилъ Шишмановъ), когото послѣ и убилъ по единъ още пó-неблагороденъ начинъ. Константиновичъ гледа на това непочтено Душаново дѣло (tak nieszlachetny uczynek), като на единъ много тежъкъ грѣхъ, който онъ счита за начало и източникъ на злочестинитѣ, които погубихѫ Сърбското кралство и докарахѫ Турското иго.

Ние ще свършимъ тия си бѣлѣжки, като искажемъ едно искрено желание да видимъ Паисиевата история обнародвана въ едно такъво издание, въ което она да се яви на свѣтъ така, както е излѣзла изъ рѫката на Паисия. За такъво критично издание на тая книга вече е настанѫло врѣме, защото вече сѫ познати отъ неѭ нѣколко прѣписи, между които има и твърдѣ стари, какъвто е Котелский, отъ 1765 г., и други нѣкои.

Харьковъ, априль, 1886.

---

[1]) Все тамъ, глава XV, стр. 49—61.

ЗАПАДНИТѢ БЪЛГАРСКИ ГОВОРИ.

Бѣлѣжки отъ А. Теодоровъ.

При една прилѣжъ да иджѫ за единъ-два деня до Трънъ, по служебна работа съвсѣмъ отъ особно качество и во врѣме, когато на краснитѣ уста на прѣдмета, що ме блазнѣше, бихъ намѣрилъ само горчивъ присмѣхъ на специялния си интересъ за него, пътемъ ази се опитахъ да подслушамъ у нашитѣ селяне къмъ западъ отъ София поне крадишкомъ нѣщо, което да ми подадѣше за сега божемъ нѣкои бѣлѣзи за освѣта върху единъ отистина немаловаженъ въпросъ.

Извънъ България свѣтътъ е изобщо на мнѣние, че оставимъ ли исцѣло Македония, западната часть на днешното Българско Княжество, съ областитѣ (прѣдишлитѣ санджаци, губернии) Видинска и Софийска, носи въ говора си характеръ въ същность сърбски, ала отъ дълготрайното съсѣдство съ българетѣ подмѣненъ въ нѣкои нетегловити точки въ посока къмъ българския. Това мнѣние и досега още, както и отнапрѣжъ, се подържа главно отъ свѣдѣния, черпани изъ източници сърбски, които въ най-голѣмия си брой иматъ за подкладъ оная чемерна тенденциозность, що играе първата роля дори и въ самата школска отхрана на сърбската младежь, та стая пагубенъ зародишъ на таквизъ явления, каквито бидохме осъдени да гледаме въ подирно врѣме. Колкото и да твърдѭтъ сърбетѣ, като въ противиположность на българетѣ, че у тѣхъ нѣма въ литературата издания, които тъй шовинистично да лъготѭтъ человѣчеството за етничнитѣ отношения на Балканския полуостровъ, все пакъ слабиятъ български печатъ е сполучилъ да отбѣлѣжи една купчина подобни сърбски „творения“ [1]), които несъмнѣно неще сѫ всичкото по тази часть отъ сърбската книжнина; у насъ обаче, наопаки, гласътъ на истината по неволя се е оставялъ винъги самъ естествено да бликне на яво, като не е имало, освѣнъ по крайна рѣдкость, дори и прости отговори на съсѣдовитѣ пакостни проповѣди, а камо ли още да се пишътъ цѣли расправи

---

[1]) Отъ писателье — Деспотъ Баджовичъ, Милойко Веселиновичъ, Йованъ Живановичъ, Стефанъ Петряновичъ, и мн. др.

за същината на работата. Сърбскитѣ „творения“ навѣхж така доста мъгла върху едно питанье, за което науката въ дадени случаи трѣбаше да се притича къмъ какви-годе наръчни извори, — а тѣ се намѣрихж у пó-ближнитѣ до културнитѣ врата и пò-отрано познати татъкъ южни словѣне въ количество не дотамъ оскъдно. И създаде се реченото мнѣние, че същинскитѣ българе и българскиятъ говоръ между Дунава и Балкана се зачинатъ тепърва далече на истокъ отъ Искъръ и София.

Откъмъ историята на словѣнскитѣ побалкански народности днесь вече наистина никой не би се помамилъ съ „издирянията“ на члѣна отъ Српското Учено Друштво Милојевића, както и съ сърбската „повесница“ на Срећковића; ала откъмъ тѣхната езиковна характеристика струва човѣкъ съ респективна прѣдпазливость да поима и трудове положително оцѣнявани, както що е „Кнежевина Србија“ отъ Милићевића: тамъ ще ни се удаде негли съ едного урожденеца отъ Зайчаръ да поправимъ много изопачени мѣста въ съобщенитѣ пѣсни и думи изъ тоя градецъ; расположението на тогова писателя къмъ фактове отъ наша страна осѣтно прозира, на примѣръ, и въ онуй мимоходно съпоставянье на признаваната у насъ разлика между „български“ (мислено провинциялно) и „шопски“, което е истъкнъто на стр. 182 отъ неговата „Краљевина Србија, Ђ. Нови Крајеви“. Недостатъкътъ въ издържано до край безпристрастие на подобни производи, както и изобщо нѣманьето истински научни публикации за въпросния прѣдметъ отъ надѣжни наблюдателье, много допринася да се крѣпжтъ и усилятъ още за дълго врѣме невѣрнитѣ свѣдѣния за фактичнитѣ прѣдѣли между сърбскитѣ и български гóвори, което поражда всѣкакъ разнородни послѣдици отъ неизгледенъ досѣгъ; затуй во върховенъ интересъ на обѣтѣ съсѣдски народности, а че и на самата наука, е да се испитатъ еднъжъ обстоятелно и да се изложътъ съ пълна достовѣрность всички особности на говоритѣ, за които до нинѣ липсуватъ непрѣложнитѣ дати за една общопризната прѣсъда. Въ тоя смисьлъ трудътъ на В. Качановски въ „Сборникъ западно-болгарскихъ пѣсенъ“, прѣко своята филологична самомнивость, нѣма досущь очаквания ўчинъ, като сгатанъ безъ критична основа, и неможе да си особува

гласъ за рѣшение въ дадения случай; а обнародуванитѣ въ книжкитѣ на „Пер. Списание“ (въ Срѣдецъ) народни пѣсни отъ Трънско, ако и струва пó-вече отъ всичко да се прѣдпочитатъ за речената цѣль, се нуждаѭтъ отъ доста формални поправки. Важностá на прѣдмета и деликатното му естество налѣгатъ неотклонно да се заемътъ съ нихъ лица непрѣдузети, съ свободни отъ школарство възгледи, чието умѣние да ги проникне и схване въ цѣлата имъ същина; а рационалнитѣ жертви на отдѣлни любителье, дори непомалко и на правителствата на заинтересуванитѣ народности, ободряващицъ всѣка доказана вѣщина, сѫ едничката гаранция за безкористенъ успѣхъ въ присъщето не леко и заплетено дѣло.

Имащицъ на гледъ наличената неприязнена обставка съ нашитѣ западни гóвори, менѣ се прѣдстави възможность на минувката си прѣзъ Трънъ да подбѣлѣжѫ отъ негова говоръ колкото сполучѫ онѣзи главни чърти, които го отличатъ отъ говора въ Софийско и отъ обиходната българска рѣчь книжовна, та че съ тѣхъ насоки послѣ, като съ добъръ водачъ, да провѣрѭ на първо мѣсто материялитѣ отъ Трънско, съобщени отъ П. Байкушевъ въ „Периодическо Списание“, а пакъ сетнѣ да прѣтресѫ досѣжнитѣ пѣсни у В. Качановски наравно съ Пиротскитѣ все у него и да сличѫ напоконъ всичко добито въ резултата си съ пѣснитѣ на Пиротчане и Зайчарци у М. Милиħевиħ. По такъвъ начинъ се надѣѭ да постигнѫ за нѣкои отъ българскитѣ западни гóвори дадени чърти, въ които ясно да се гледа характерътъ на говоритѣ и тѣхното народностно потекло; — исподъ моитѣ бѣлѣжки за тѣхъ не ще се дири една цѣлотна и съразмѣрно развита расправа, най-просто извѣстни съображения, чиято цѣль е да побудѭтъ къмъ пóскорошно расчистяние пътя на правдата.

I.

На излизанье изъ Софийското поле прѣзъ Кня́жево, задъ пролуката между Витоша и Лилинската планина, човѣкъ настая вече друга гóворна область, която е пакъ еднаква съ Софийската (шопска), ала има нѣкоя мъничка отлика, що ѭ споява съ гóворитѣ на югъ къмъ Македония: още въ първото село задъ Княжево, во Владáя, за-

хващатъ особнитѣ глаголни форми *берá*, **гúна**,[1]) *прáва, купýiа*[2]) за 3 мн. сег. отъ I—IV. спрежение [по Leskien-а[3])]. Немогѫ да покажѫ какъвъ разлогъ обнима тази характеристика и да ли се растпла широко и къмъ западъ отъ Владая; обаче щомъ се наближи крайната наричана Грá(х)ово, чиято ядка е Брѣзнишката околия, гóворътъ взима съвсѣмъ инакъвъ очъртъ и пътувачътъ распознава тука въ българска рѣчь много бѣлѣзи, несрѣщани до сега другъде низъ България. Този видъ говоръ слѣдува непрѣкъснъто и нататъкъ въ Знéполската краина, съ Трънъ като срѣдище, па се прѣмѣта дори отвъдъ българската граница, въ сърбскитѣ прѣдѣли. Неговитѣ найбѣлѣжити особности менѣ се удаде да опознаѭ срѣди селянетѣ въ кръчмата на село Ребрó[4]), между Остри връхъ и Любашъ планина, и тѣхъ ази си дотвърждахъ повсъде изъ слушанитѣ думи на тъдѣвашни людье.

а) 1. Откъмъ звуковна страна се забѣлѣзва прѣди всичко, че **ъ** въ срѣдословието е упазенъ съ истия свой изговоръ, знаенъ и въ цѣлия български езикъ изобщо: *тъгáі*, *снъхá*, *гъ́та* (**глъта-**), *съдрá;* само намѣстѣ се прѣобърнълъ въ *о*: *собралú* се, *сóпни* се.

Съ гласежа на **ъ** се изравнилъ и **ь**: *дън*, *съгá*, *опъ́нци*; той ни прѣваря най-вече въ приставкитѣ **-ьць**, които инакъ у насъ по правило се срѣщатъ во форма на *ец*: *конóпъц*, *покровъ́ц*, *листъ́ц*.

2. Носовката **ѧ** се явява замѣнена редомъ съ *е*, както е и въ случаитѣ отъ 3. мн. свър., дето вмѣсто неѭ погрѣшно бива репродукувано отъ нѣкои любителье *а*: *упадóше*, *спрегóше*, *писáше*, *купúше*;

---

[1]) Тлъститѣ и пóедри букви въ думитѣ, които подавамъ за примѣри къмъ нѣкои граматични явления, показватъ, че означенитѣ отъ тѣхъ съгласки сѫ меки, както е меко на пр. сърбското љ. Поради нѣманье въ печатницата особни букви за такива меки съгласки, пристанъхъ на тоя способъ за означение.

[2]) Формитѣ *пýкая*, *трéская* въ сПС. XVII. 320 б., записани отъ г-на С. Вацовъ въ пѣсень отъ Княжево, не сѫ и особность на Княжевския говоръ. Пѣснопойката Стана Спасева Митрева сама обяснила г-ну Вацову, че рецитува „по отвъдното“, сир. по говора отъ Владая и нататъкъ къмъ юго-западъ.

[3]) Системата, по която проф. Лескинъ е раздѣлилъ старобългарския глаголъ по спрежения, е и за новобългарския езикъ много пó-рационална отъ Миклошичовата (вж. сПС. V. 36. зб. 1; тамъ има вмъкнъти нѣколко важни печатни погрѣшки). Въ друга статия ще изложѫ това пó-широко подъ насловъ „спрежение на българскитѣ глаголи“.

[4]) На австрийската карта отъ Генералния щабъ (посърбено) *Rebrovac*, а на руската (невѣрно) *Реброво*.

Колкото за ж, тя е накрѫзъ промѣнена въ *у*: *скуп*, *истинýл*, *врбý*, *седý* (3 мн. сег.), *ју*—**н***у* (вин. ед. ж.). Случаитѣ на подобна промѣна, колкото сѫществуватъ и въ македонскитѣ гóвори, сѫ доста рѣдки, ала нелипсуватъ досущь и въ источнитѣ български краини, дето се чуѭтъ въ *сýмрак*, *сýкръвица, рýга се, дубрáва*, *понýда* (макед. *понади*, стб, **понѫдѫ**) и други.

3. **Ѣ**=*е*.

4. Двоегласковитѣ купове **жд** и **шт** отъ *дј, *тј въ размѣра на правото си нестоѭтъ наравно: докъдъ **жд** си удържа мѣстото еднакво съ остатнитѣ български гóвори, **шт** намираме токо-речи навсъде измѣнено въ *ч*, което въ реда **шт**, *шт* (въ Тракия и България) — *шч* (въ пóвечето македонски гóвори) — *ч* е несъмнѣно послѣдната брънка отъ веригата на него звуковни прѣходъ. Така се казва *прéжда*, *нарéждамо*, *грáжда***не**, ала — *срéча*, *ноч*, *прáчам*.

5. Въ *дзид* и *дзъд*, *помóдзи* имаме звука **ѕ**, що владѣе въ повече такива думи отъ македонскитѣ гóвори, както и въ нѣкои отъ источнитѣ български.

6. Отъ думитѣ *іъзій***к**, **г***áду* (дѣдо) на Котленския гóворъ и отъ **к***éрка*, *цвé***ке**, **г***áвол*, *рó***г***ен* и подобни на македонското нарѣчие ухото на наблюдателя констатува въ българския езикъ мекитѣ гърлени звукове **г** и **к**, които е най-погрѣшно да се смисатъ съ гласкитѣ ћ и ђ въ сърбския езикъ, както що сѫ сторили вече мнозина записувачи на западно-български езиковни материяли, безъ изятие и на самаго В. Караджича; учлѣнението на **г** и **к**, ако и е поднебно, ала въ основата си остая все пакъ гърлено, а не шипещо (езично), каквото ђ и һ. Гóворитѣ, които ни занимаватъ сега, исто така учлѣняватъ **г** и **к**, що се пораждатъ, освѣнъ подъ ѹчина на слѣдишно *і* [(**н**)**ꙗ**, (**н**)**ѥ** — *іа*('*а*), *іе*('*е*)], още въ извѣстни други пологи:

а. прѣдъ засловната самогласка *е*(отъ**ы**?) на имена отъ жен. мн. и прѣдъ *и* отъ мъж. мн. тамъ, дето нестая промѣна въ зъбни (инди пакъ дето *и* сочи къмъ **ы**), *г* и *к* правилно се обръщатъ въ **г** и **к**: *нó***г***е*, *рý***к***е*, *блá***г***е*, *слáд***к***е*, *рá***к***и*, *дрá***к***и*;

б. и срѣдословни *е* и *и* (било отъ **ы**) мѣнѭтъ *г* въ **г**, *к* въ **к**: **г***úнем*, **г***éга*, **к***илúм*, **к***úiак*.

в. *к* е **к** въ приставката —**ька** у сѫществителни имена: *прашýл***ка**, а наравно и *мá(і)***ка**, *девó(і)***ка**. Влиянието на **ь**

(причина и на секундарното *і* въ подирния първи примѣръ) се отразило, покрай *к*, намѣстѣ и върху прѣдходната си съгласка: *бáнка* *банька, (село на С. И. отъ Трънъ), *свúнка*.

7. Въ *грóзе* намира свой отгласъ з отъ македонски говоръ.

8. За смегчението на *н*, *р*, *л* придобихъ тѣзи примѣри: *кон*, мн. *конú*; *дън*, мн. *дни*; *нúва* (така во Владая и въ Софийско); — *л* и *р* чух меки (л и р) въ *крал* — *кралé*, въ мн. отъ имена на —арь; въ ед. говорътъ спрѣмо р, а нерѣдко и спрѣмо л, ми се видѣ колебливъ.

9. Сгл. + ръ или лъ + сгл. е измѣнена въ сгл. + смгл. *р* или *л* + сгл.: *врбá*, *клнéм*. Нарѣчието на книжовния езикъ неиспуща ъ изъ тия гласкови купове, даващицъ му мѣсто кога прѣдъ, кога слѣдъ *р* или *л*. Ако се иска уричаньето на нѣкое правило за това, то ще е, че въ куповетѣ сгл. + ръ, лъ + сгл. *ъ* стои прѣдъ *р* и *л*, кога въ самитѣ купове подирнята съгласка бива засловно *г*, *к* и *л*, или кога слѣдъ нихъ тутакси иде самогласка [1]: *търг*, *вълк*, *върл*, *бъ́рка*, *въ́лна от въ́рха*, *на гърбá*, *гърмéж*, *жълтúца*, *лутопъ́лто*, *мързь́* [2], *Тъ́рново*, *пъ́рль* [2]); а въ сащитѣ купове *ъ* дохажда слѣдъ *р* и *л*, кога подирнята съгласка на купа бива засловна всѣка друга съгласка, освѣнъ *г*, *к* и *л*, или кога слѣдъ нихъ тутакси иде съгласка [3]): *връх*, *плъх*, *гръб*, *гръм*, *трън*, *стръв*, *плът*, *глъ́тка*, *връ́штам*, *дръ́жка*, *млъзнúца*, *пръвнúна*, *сръбкúна*. Това правило е създадено безъ друго отъ условията на леснія изговоръ на съгласкитѣ, що се грамадятъ така въ разнитѣ видове на приведенитѣ думи, и то е най-доброто доказателство, че тамъ *р* и *л* немогътъ да бъдътъ *самогласки*, щомъ ролята за образувание лесно изговаряни срички се пада въ дѣлъ на други звуковни елементъ — на *ъ*. Обаче и въ источнитѣ български краини, отдето потича и книжовната рѣчь, правилото за пологата на *ъ* въ куповетѣ сгл. + ръ, лъ + сгл. невсѣкъде има власть, като е ту замѣщано съ друго за употрѣба на *ъ* винъги слѣдъ *л* и *р* (*влък*, *тръгóвец*), ту пакъ исключено отъ развитието изъ —ръ—, —лъ— самоглоскови *р* и *л*. Западнитѣ български гóвори, заедно съ македонскитѣ, може да се каже, че познаватъ за даде-

[1]) Същото биде опрѣдѣлено малко инакъ въ сПС. XVIII. 406; § 19. 1. а).

[2]) Да напишахъ вмѣсто ь буквата *ъ*, както се употрѣбя въ днешния нашъ обиходни правописъ, тя освѣнъ че неби изразила гласежа на *ь*, а причинила би и противорѣчие съ правилото, понеже съставниятъ и́ елементъ *і* е съгласка.

[3]) Срв. пакъ опрѣдѣленото за тоя случай въ сПС. XVIII. 407; § 19. 1. б).

нитѣ купове токо самогласкови *р* и *л*, каквито съгледахме въ гóвора на Ребърчанье и Трънчанье.

10. **ѥдинъ** редомъ се изговаря *іедън*.

б) 1. Им. ед. мъж. отъ съществителнитѣ имена бива употрѣбянъ безъ члѣнъ и опрѣдѣлянъ пóблизу во вситѣ падежни отношения съ члѣнъ: *град*, *градът*, *у́град*, *у градът*. Подобно на източнитѣ български гóвори, и тука срѣщаме въ приложението на члѣна една пóограничена мѣра въ поезията, а въ прозаичната рѣчь донѣйде пóстроги условия отколкото сѫ приетитѣ въ езиковната практика на отхранената далечъ отъ домашната строитва или възъ основа на чуждински образци българска младежь и на печатнитѣ нейни трудове[1]). Тъкмо въ това обстоятелство лежи обяснението на забѣлѣзаната отъ мнозина пóумѣрена обхода съ члѣноветѣ при имената у българския селянинъ на западъ както и на истокъ, нежели у българския книжовенъ човѣкъ, който по тази причина нетрѣба да се взима отъ никого за надѣженъ примѣръ на чиста българска рѣчь. За мъжки родъ съществителни имена члѣнътъ въ косвенитѣ падежни отношения споредъ българскитѣ нарѣчия на истокъ и югъ кое остая наравно съ името неизмѣнянъ (*пóпът*, *зад стóбортъ*), кое вмѣсто него съ името заедно се явява съща падежна форма на –*а*(–'*а*) (*бра́та*, *с ла́кът*а), нѣкога опрѣдѣляна още и съ члѣнъ (*под óдърат*); а тукъ-тамѣ въ Македония и низъ Родопитѣ члѣнътъ при одушевенитѣ съществителни се скланя съ тѣхъ наравно (*ратáіе-тóго*, *змéу-тóму*; въ Шуменско, въ Съртъ-кйойлеръ, *чилѣ́ка-тѣго*), или минува съ члѣна прѣзъ вситѣ падежни отношения неизмѣняно (затворили *човéкот*), както за неодушевенитѣ имена (со *стáпот*). Въ Софийско падежнитѣ косвени отношения за мъж. р. се изражаватъ за извѣстна категория имена съ вин. форма на *а* (*сина*, *кума*), или пакъ другояче съ помощá на осталата именна трупина откакъ билъ смъкнътъ члѣнътъ (*лукó*, *човéко*; така и въ Русенско, Разградско и др.), безъ разлика за одушевени и неодушевени прѣдмети; а въ най-западнитѣ български краини се забѣлѣзва тука сход-

---

[1]) И чужденцитѣ, като чули еднъжъ, че българскиятъ езикъ има члѣнове, удрятъ напрѣдъ по български съ члѣнъ по начинъ, какъвто нашитѣ пущачи ще сѫ видѣли върху корицитѣ на едни цигарени книжки: „Първа-*та* фабрика-*та* у Парижъ-*тъ*. Пазите дя това папиръ-*тъ* не бѫде падѣланъ-*тъ*“.

ство съ употрѣбата на члѣна въ Македония, като за одушевенитѣ мъж. сѫществителни въ косвенитѣ надежни отношения се скланя заедно съ името, а за неодушевенитѣ остая съ него неизмѣнянъ: *цáрът пише*, *ѝзведи ко*н*á-тога*. Подаденитѣ български начини за изразъ на косвени падежни отношения при мъж. съществителни въ ед. ч. сѫ вземени изобщо, понеже при всѣко отдѣлно нарѣчие има особити случаи, дето се постъпя и инакъ нежели е речено, а пакъ менѣ тука не е цѣлтá и избраното мѣсто да изложѫ наредъ още и тѣхъ обстоятелства. Едно обаче стои като правило, именно, че при израза на всичкитѣ косвени падежни отношения, които отъ българскитѣ гóвори иматъ за тая цѣль форми различни отъ им. ед. съ члѣнъ или безъ члѣнъ, тѣ си служътъ — освѣнъ съ дателна форма на мъж. им. въ извѣстни специялни случаи — винъги съ формитѣ на вин. ед. прости (сáмо на имената, рѣдко и съ пригуденъ члѣнъ въ им. п.), или сложни (съ имената заедно съ члѣна); и на западъ отъ София прѣзъ Грахово и Знеполье човѣкъ по правило нѣма да чуе въ разговорната рѣчь флектувани форми на други нѣкои падежи, освѣнъ на вин.

Мн. ч. на мъж. съществителни се завърша на *и*, дори и за такива имена, каквото е *кон* (мн. *ко*н*ѝ*), което въ Софийско прави мн. ко*н*ié; на *ˈе* образуватъ мн. ч. имена както *господáр*, *бýгарин* (*бýга*р*е*). Косвени падежни форми въ систематична употрѣба нѣма никакви. Члѣнътъ за им. мн. е *те*: *ко*н*ѝте*.

2. За източнитѣ български гóвори е знайно, че безназвучното засловно *а* въ им. ед. на женскитѣ съществителни гласи *ъ*: *ýлицъ*, *стрѝнъ*; въ много отъ тѣхъ гóвори намираме въ им. ед. жен. това *ъ* и за *а* подъ назвукъ: *женъ́*, *главъ́*. Причината на това явление, както може да се довърди съ подобни примѣри и изъ други езици, лежи въ прѣхода на формата за вин. жен ед. во функция на им. ед.[1]); инди *ъ* е отъ *ѫ*, вмѣсто което въ ахъчелебийския говоръ имаме *о*ᵊ. Македонското нарѣчие и въ Софийско им. и вин. ед. жен. иматъ една и сѫща форма на чисто *а*, а въ Брѣзнишко и Трънско женскитѣ съществителни на *а*, изговаряно въ им. п. чисто, дохождатъ и въ вин. форма

---

[1]) Така трѣба да се тълкува и изговорътъ *ѫ* на *а* отъ „члѣна *та* при женскитѣ сѫществителни имена, завършени на съгласна“, за които се бѣлѣжи въ сПС. XVIII. 395; § 3. 1.

съ *у* вм. *ж* както въ името, така и въ члѣна: *вóда, водáта — водý, водуту.* Освѣнъ формата за вин. ед. и при женскитѣ имена, както при мъжкитѣ, други кóсвени падежни форми се несрѣщатъ.

Мн. ч. на жен. съществителни има форма само за им. п. — на *е: врбé, рýке,* съ члѣнъ *врбéте, рýкете.*

3. Не ми се паднж да чуж, какъ се сливатъ мъжкитѣ прилагателни имена въ им. п. съ члѣна *-т*(ъ), и какъвъ е вин. мъж.; ала въ остатното и тѣ заедно съ женскитѣ (*белý, белýту*) ще образуватъ същитѣ форми и съ същитѣ окраи, що изложихме вече при съществителнитѣ. Срѣдниятъ родъ мн. ч. на прилагателнитѣ се завършува не на *и,* както въ другитѣ български гóвори, а на *а: скýпа говéда.*

4. *Тúіа, онúіа* = тоя, оня: *тúіа пут; тáіа, онаіа,* вин. п. *тýіа, онýіа: тýіа рекý.* Вин. отъ *он* и *онó* е **нéга**, *га:* **при нéга**, *іа га ýзех;* отъ *онá* е **ну**, *іу:* **ну** *съм вúдел, убúше іу.* Вин. отъ *они, онé, онá* е **них**, **ги**: *у* **нúх ги** *нóсимо.*

5. Първо лице мн. въ глаголнитѣ форми се завършува на *-мо: смо, чéмо, седúмо.* Въ Софийско се казва *сме, чéме, седúме,* дето *е* сочи къмъ происходъ отъ **ы**; така и въ Македония. Говоритѣ на книжовния езикъ иматъ въ тия случаи по прѣдимство форми на *-м* (*штем, седим*), и нарѣдко срѣщаме окрая *-ми* (*сми, спúми*), който въ книжнината, съгласно и съ нѣкои отъ источнитѣ и южни гòвори, се пише *-ме.* Обяснението на *и* съвмѣстно съ *е* се изважда изъ **ы**, било направо, било чрѣзъ посрѣдството на *е,* което безъ назвукъ гласи *и;* питаньето е само, да ли това **ы** за 1 мн. трѣба да се вземе като първично, защото западната половина на българското землище показва навсъде *е,* или за вторично, понеже источната половина знае на него мѣсто -(ъ). Същиятъ тойзи -(ъ) може би да има за подкладъ и *о* отъ *смо, óдимо* итн.

6. Причастия: *легѐл, улетéл, застанýл.*

7. Най-отлична черта въ говора на Брѣзнишко и Трънско, чужда и за населението по Софийско, подаватъ формитѣ на мн. отъ сврш. врѣме: *несóмо, несóсте, несóше* — **несохомъ, несосте, несоша.**

в. 1. Всѣкой прѣдлогъ въ строитвата води слѣдъ себе винъги оная вин. форма на името, съ каквато тъкмо говорътъ располага; само по остатъци отъ старина може да

се посочи и на форми отъ други падежи, нежели е вин. За дат. споменъхме, че е употрѣбянъ въ извѣстни специялни случаи. Откъмъ тая страна характеристиката е еднаква за всички български го́вори скупомъ.

2. Прѣдлогътъ *в* не ми се счу самъ нийде, а вмѣсто него редомъ дохажда *у;* а *с* прѣдъ извѣстни съгласки стая *със,* както въ источнитѣ го́вори. Подъ влиянието на пологата се намиратъ и *оди, поди, нади, зади* вм. *од, под, над, зад.*

3. Въ службата на съюзитѣ *та* и *че* не се съглежда разлика отъ книжовната имъ употрѣба.

Изреденитѣ бѣлѣзи на говора, заслѣденъ въ българскитѣ краини задъ Владая на западъ, не ме напущахѫ послѣ и прѣзъ Царибродъ до нѣкое мѣсто по друма къмъ Сливница. Точката, дето зачина говорътъ на Софийско, останѫ потаена за моето наблюдение, както и просторътъ на сѣверъ отъ тоя друмъ, дето вѣроятно ще се найдѣше нѣщо да допълни присъщитѣ ми бѣлѣжки. Нищожното врѣме, което прѣкарахъ по пътя отъ София до Трънъ, и тѣсниятъ кръгъ на разговора ми съ селянетѣ въ кръчмата на Ребро нерастворихѫ на толкова съкровището на говора, колкото се изискуваше за негова обстоятеленъ и доводенъ очъртъ; ала и малкото, що подбѣлѣжихъ за тогава, залегнъхъ да схванѫ вѣрно, и основаващемъ се възъ него, могѫ да пристъпѭ къмъ сравнението съ бѣлѣзитѣ на истия говоръ въ материялитѣ на Байкушева въ „Пер. Списание“.

II.

Книжка XI. 131—139 и кн. XII. 104—113, 121—124 отъ сПС. ни съобщаватъ за първи пѫть въ българско издание по една пѣсьнь и една прикаска отъ Трънски говоръ, които събирачътъ имъ П. Байкушевъ е записалъ каже „тъй, както тѣ се изговарятъ отъ народа“. Пѣсьнта́ отъ XI кн. „Късо су се побунили бугаритѣ“ и отъ XII кн. „Паданье на градъ Сталакъ“ е испѣлъ Киро Станковъ отъ село Баба, Трънско окръжие (сПС. XII. 109, зб. 2), а „Дете Дукадинче и Коруна Делия“ отъ XII кн. билъ испѣлъ Димитрия Войновъ отъ село Дольо Романци, Брѣзнишко (вст. 113). Ако и тѣзи двѣтѣ села спадатъ подъ различни двѣ срѣдища, говорътъ въ пѣснитѣ имъ носи досущь еднакъвъ образъ, който се подържа отъ недалечното разстояние по-

между самитѣ села, па съединява и тѣхнитѣ околини. Селото Баба се намира на половината пъть между Трънъ и Брѣзникъ, отъ сѣверна страна на друма, а нѣщо къмъ югоистокъ отъ Баба лежи Дольньо Романци, близу четире километра на сѣверъ отъ Брѣзникъ; заедно пъкъ Дольньо Романци съ Баба не сѫ много отстранени отъ Ребро, което е разложено едвамъ петь километра на югъ отъ Баба и употрѣбя сѫщия говоръ. Съ него тъкмо говоръ се сгажда и рѣчтá отъ прикаската въ XI кн. „Златната ябука“ и въ XII кн. „Единъ бекяр“. Понеже за послѣдната прикаска има на стр. 124 споменъто само, че е „расказана отъ Дѣда Милош Дзипа, терзията“, безъ да се добави още декашенъ е той приказувачъ, а прѣдъ обѣтѣ прикаски се бѣлѣжи, че сѫ „по Трънски говоръ“, ние смѣеме да приемемъ, че тѣ ще сѫ приказани по говора въ самия градъ Трънъ, отдето происхожда и записувачътъ имъ П. Байкушевъ, който по тази причина види се несъгледалъ нуждата да припомни нѣщо за родното мѣсто и на „терзията“ дѣда Милоша.

Така изъ материялитѣ на Байкушева, дето едночниятъ говоръ на пѣснитѣ и прикаскитѣ по сѫщность се изрáвня откъмъ бѣлѣзитѣ съ говора въ Ребро, за насъ излиза още единъ приносъ, който би могълъ съ нови негли бѣлѣзи да допълни онова, що съставя нашия очъртъ на Трънския говоръ исцѣло. За него очъртъ нататъкъ е потрѣбно да се взиматъ, разбира се, едничко такива елементи, каквито по своята особность отличатъ изобщо всѣкой говоръ на една область; — всѣкакви други пóмалки различия, които естествено се срѣщатъ дорú въ рѣчтá на двѣ съсѣдни села съ еднострòйно население, служътъ токо да расширяватъ *обема* на говорната характеристика на областá. Приносътъ на Байкушева наистина съдържа за Трънския говоръ още нѣкои лични бѣлѣзи, каквито не бидохѫ споменъти или раскрити отъ насъ въ първия дѣлъ пóгорѣ, и тъкмо тѣхъ ние ще употрѣбимъ сега за да допълниме своя очъртъ на този говоръ; ала въ сѫщия приносъ намираме намѣстѣ и такива нѣща, които човѣкъ неможе си истълкува другояче, освѣнъ че сѫ погрѣшки, сторени отъ самия неопитенъ записувачъ. Понеже значението на много отъ подобни божемъ характеристични бѣлѣзи е доста голѣмо въ диялектично отношение, затуй, да неби тѣхната необорена битность да

отклони истинското съждение за говора въ Трънско на друга страна, погрѣшкитѣ на записувача би трѣбало да се уличътъ като такива и да се отдѣлѭтъ отъ достовѣрнитѣ негови съобщения. Провѣрящицъ особноститѣ на записаното въ сПС. по Трънски говоръ сравнително съ нашитѣ изведени за него насоки, ние ще пробираме найпърво щото е нему и щото може да му бъде същински свойствено, та че послѣ тепърва ще гледаме колкото се може и да отстраняваме щото остая тамъ още за нѣкоя особность да се подозира като несъмнѣна погрѣшка на записувача Байкушева.

Казахме пóпрѣди за българската рѣчь на западъ отъ София прѣзъ Грахово и Знеполье, че нейната флексия (flexio, мѣнитва) на имената се ограница по правило токо въ опрѣдѣлени форми за вин. ед. (и мн. у мѣстоименията), и че други нѣкои косвени падежни форми въ систематична употрѣба се несрѣщатъ. Истото се потвържда нинѣ и отъ материялитѣ на Байкушева, ако и нахождаме въ тѣхъ понѣйде извѣстни форми отъ инакъвъ родъ за изразъ на косвени отношения между прѣдметитѣ. Обаче и въ такъвъ случай западнитѣ наши говори държътъ същински еднаква посока съ останълитѣ ни говори на югъ и истокъ, отстъпящицъ отъ нихъ само въ прииманьето за правило на тозь или онзи отъ българскитѣ способи на именната мѣнитва (флексия). Споредъ нашитѣ бѣлѣжки говорътъ къмто Трънско и въ самото него се придържа въ това отношение главно о началото, че веитѣ косвени падежи на съществителни, па и на прилагателни имена, числителни и мѣстоимения, отъ тритѣ рода въ обѣтѣ числа се изразяватъ съ помощта на формата за вин. падежъ; а вин. падежъ по форма е всъде равенъ съ им., освѣнъ у съществителнитѣ и прилагателни мъж. за одушевени прѣдмети въ ед. ч., дето името неопрѣдѣлено отъ члѣнъ се завършува на *а('а)*, а опрѣдѣлено отъ члѣнъ приема слѣдъ *-а(-'а)* още на члѣна *-т(ъ)* мѣстоименната форма (+)*тога*, — сетнѣ у съществителнитѣ и прилагателни (па и у числителнитѣ) жен. въ ед. ч., дето безъ члѣнъ се завършува на *-у*, а съ члѣнъ на*-у-ту*, — напоконъ пакъ и у нѣкои отъ мѣстоименията. А споредъ записаното отъ Байкушева мѣнитвата на имената прѣдставя слѣдната схема, сбрана отъ примѣри, които застъпятъ най-голѣмитѣ групи имена отъ говора въ Трънско:

А. Съществителни имена.

I. мъж. родъ.

Одушевени.

а. им. п.

	1. ед. число. а. безъ члѣнъ.	1. ед. число. б. съ члѣнъ.	2. мн. число. а. безъ члѣнъ.	2. мн. число. б. съ члѣнъ.
	цар XI. 135. 27.	царът XI. 138. 14.	свещевници XI. 133. 14.	коньите XII. 110. 24.
	старъц XII. 121. 33.	ста́ръцът XII. 121. 40.	орло́ве XI. 138. 28.	орло́вете XI. 138. 32.
	брат XII. 123. 4.	братът XI. 137. 17.	циганье XII. 109. 23.	

б. вин. п.

α. безъ прѣдлогъ	юнака XII. 105. 17.			
	тала́лина XII. 122. 17.			риджа́лите XII. 122. 15.
	цара XI. 135. 11.			
	коня XII. 104 7.			
	овна́ XI. 138. 6.	шатка́тога XII. 124. 12—13.	Турци XI. 132. 16.	
	чове́ка XII. 104. 7.			
β. съ прѣдлогъ	од Бога XI. 135. 39.			на орловете XII. 123. 32.
	на Турчина XI. 131. 11.			
	с'цара XI. 135. 4.			
	за народъ XI. 131. 21.		над юнаци XII. 111. 30.	
	од бробиняк XII. 123. 9.	при ста́рцатога XII. 122. 9.	с'Турци XI. 131. 13.	на доброволците XI. 134. 2.
	йот ца́ар XI. 133. 18.			на бробинците XII. 123. 2.
	под кон XII. 110. 13.		на госье XII. 124. 72.	със коньите XII. 108. 27.

Неодушевени.

а. им. п.

	1 ед. число.		2. мн. число.	
	а. безъ члѣнъ.	б. съ члѣнъ.	а. безъ членъ.	б. съ члѣнъ.
	вѐтър XII. 122. 43.	ветърът XII. 124 10.	нòжье XII. 111. 20.	
	град XI. 138. 15.	законо XI. 133. 4.	дзъ̀дове XII. 111. 27.	
	óгънь XII. 121. 23.		снегове XII. 106. 15.	
б. вин. п.				
α. безъ прѣдлогъ	нож XI. 137. 3.	ножът XI. 137. 8.	топе XII. 105. 35.	
	благóсов XI. 135. 39.	’лебът XI. 138. 10.	топóве XI. 132. 12.	
	пóрод XI. 138. 29.	дóмът XII. 121. 7.	покрóве XII. 104. 8.	
	пърстен XI. 137. 42.	законо XI. 134. 17.	камéнье XII. 104. 11.	синджирете XI. 138. 41.
	сандък XI. 138. 39.	конóпъцпт XI. 137. 20.	закóне XII. 105. 32.	
	камик XII. 105. 4.	ключът XII. 39.	кьйяци XI. 133. 35.	
	óгън XI. 133. 10.	огънът XII. 121. 22.	орáси XI. 137. 3.	орасите XI. 137. 5.
			дньи XI. 132. 27.	
β. съ прѣдлогъ.	съ зайтин XI. 131. 9.	(с?) зайтинът XI. 133. 10.	до пояси XII. 111. 32.	по обрàзите XI. 134. 22.
	на скут XI. 138. 19.	по свѐтът XI. 138. 7.		
	под нож XII. 112. 11.	със сремни́кът XII. 122. 8.	със маждраци XII. 108. 31.	
	у земник XII. 106. 2.	у сандъкът XI. 138. 40.	на земници XII. 106. 37.	на доброволците XI. 134. 2.
	под вър’ XI. 138. 43.	у пръстенът XI. 139. 7.	със синджире XI. 138. 39.	
	безъ огън XII. 121. 22.	при огънът XII. 121. 32.	од кантаре XI. 133. 35.	
	од грáда XI. 134. 32.	по грáдът XI. 138. 27.		од дла́новете XI. 138. 44.
	на живота XII. 107. 6.			
	у дома XI. 137. 6.	на дóмът XI. 137 25.		

II. женски родъ.

а. им. п.

1. ед. число. а. безъ члѣнъ.	1. ед. число. б. съ члѣнъ.	2. мн. число. а. безъ члѣнъ.	2. мн. число. б. съ члѣнъ.
женá XI. 137. 1.	женáта XII. 124. 17.	годи́не XI. 131. 4.	
алá XI. 137. 2-	алáта XI. 137. 5.	вóйне XI. 136. 26.	сестрéте XII. 124. 26.
девокя XI. 137. 31.	макята XII. 121. 5.	старешúне XI. 136. 23.	
измекярка XII. 107. 7.	пашáта XI. 132. 29.	комите XI. 134. 4.	кумитете XI. 133. 22.
сабля XI. 133. 24.	раята XI. 133. 22.	девóкье XI. 137. 26.	девóкьете XII. 121. 7.
рáдос XI. 136. 28.	бащáта XII. 121. 5.	майкье XI. 136. 8.	
		слъве XI. 138. 21.	

б. вин. п.

	ед. безъ члѣнъ	ед. съ члѣнъ	мн. безъ члѣнъ	мн. съ члѣнъ
α. безъ прѣдлогъ.	думу XI. 132. 3.		главе XI. 133. 2.	комитéте XII. 134. 33.
	скупщину XI. 131. 7.		пáре XI. 136. 19.	
	правдину XI. 133. 6.		бабе XII. 108. 28.	
	ябуку XI. 137. 1.	ябукуту XI. 137. 4.	войскье XI. 136. 24.	'ижéте XI. 132. 8.
	саблю XII. 104. 19.		старешине XI. 135. 32.	кочиете XI. 138. 19.
	църкву XI. 133. 9.	църквуту XI. 133. 8.	кърви XI. 132. 21.	църквите XI. 132. 3.
	кавга XI. 132. 35.			жени́те XI. 134. 18.
	летурги́я XII. 106. 21.			
	сабля XII. 104. 10.			

β. съ прѣдлогъ	със войску XI. 133. 38.	у моглуту XI. 137 13.	смо́гле XII. 105. 22.	од погьо́те XI. 138. 44.
	на годи́ну XI. 137. 3.	при жену́ту XII. 124. 15.		на му'е́те XII. 123. 17.
	у сречу XII. 105. 26.			на шатицете XII. 124. 10-11.
	у Русию XI. 131. 14.		у кочи́е XI. 138. 17.	
	за вечеру XI. 138. 9.			
	на смотру XI. 136. 18.		със... главе XII. 111. 29.	
	между Сава и Морава XII. 105. 2.			
	под земня XI. 131. 6.	на земнюту XI. 138. 7.		
	на макя XI. 132. 5.	на девокюту XI. 137. 38.	с'плюнкье XI. 138. 10.	с'плюнкьете XI. 138. 9.
	у църква XII. 106 19.	преко ночьту́ XII. 124. 22.		
	у кърв XI. 134. 28.	по кръвту́ XI. 137. 16.		
	на рекье Ситнице XII. 111. 3.	(в?) черквата XI. 132 28.		

III. ср. родъ.

а. б. имен. и винит.

	1. единствено число.		2. множествено число.	
	а. безъ члѣнъ	б. съ члѣнъ.	а. безъ члѣнъ.	б. съ члѣнъ.
а.	пи́смо XI. 134. 12.	момчето XI. 138. 23.	писма XI. 135. 1.	
	сърце XII. 124. 8.	сърце́то XII. 124. 14.		
	дървье XII. 104. 11.			орлети́ята XI. 138. 33.

б.

α. безъ прѣдл.	писмо XI. 134. 14.	сърцѐто XII. 124. 20.	дѐца XI. 134. 23.	децáта XI. 131. 14.
	вино XII. 106. 28.		момчѐта XI. 132. 5.	селата XI. 132. 17.
	царство XI. 131. 8.		мазета XI. 131. 6.	
	иманье XI. 136. 17.		окружьѐта XI. 136. 6.	
β. съ прѣдлогъ	од дърво XI. 132. 29.	поди дървóто XI. 134. 29.		
	на рамо XI. 138. 41.	на момчето XI. 138. 21.		
	със юнацтво XII. 108. 36.	на калето XII. 109. 19.	&	&
	од лице XI. 134. 27.	бес'ърцето XII. 124. 24.		
	от пóлье XI. 132. 29.	при морѐто XII. 124. 10.		

Б. Прилагателни имена.

I. мъжки родъ.

а. именителенъ падежъ.

1. единствено число.		2. множествено число.	
а. безъ члѣнъ.	в. съ члѣнъ.	а. безъ члѣнъ.	в. съ члѣнъ.
бел, црн XI. 138. 3.	стáриът XI. 137. 3.	млади, зелени XI. 133. 20.	
зъл XII. 124. 6.	срѐгньиът XI 137. 7.	ядни XI. 133. 40.	&
мил XI. 131. 11.	най-младиът XI. 137. 10.	бугарски XI. 132. 4.	
свети XII. 108. 16.	пó-младиът XII. 121. 18.		
честити XI. 136. 35.			
безцѐни XII. 121. 24.			

б. вин. п.

α. безъ прѣдл.	братньова XII. 110. 34.		сребърни XII. 106. 26.	
	живога XII. 106. 11.	църпотога XI. 138. 6.	дървени XI. 132. 12.	&
	братньовога XII. 110. 31.	ждрелятóга XII. 104. 7.	цареви XI. 134. 39.	
β. съ прѣдлогъ	при честита XI. 133. 16.		в дърве́ни XI. 133. 34.	
	на сува XII. 109. 27.			
	за страшнога XII. 123. 1.	на среднятога XI. 137. 21.		
	од злóга XII. 123. 1.	на църнотога XI. 138. 6.		&
	със златнога XI. 137. 29.	нà белотога XI. 138. 4.		
	на бел XI. 138. 4.	у цáрскиът XII. 122. 6.		
	у Вельи (четвър.) XII. 106. 5.			

II. жен. родъ.

а. им. п.

	1. ед. число.		2. мн. число.	
	а. безъ члѣнъ.	в. съ члѣнъ.	а. безъ члѣнъ.	в. съ члѣнъ.
	голема XII. 107. 13.	старáта XII. 121. 8.	миле XII. 113. 17.	&
	болна XI. 137. 32.	наймладата XI. 137. 28.		

б. вин. п.

α. безъ прѣдл.		златнуту XI. 137. 7.	пусте XI. 132. 8.	
	&	срéиюту XI. 137. 36.	силне XI. 136. 24.	&
		наймладуту XII. 123. 28.	слушкьи́нине XII. 106. 34.	
β. съ прѣдл.	од ди́ву XI. 132. 13.	с младуту XI. 137. 37.		на ди́вете XII. 124. 9.
	със златну XI. 137. 27.	за срéѓьнюту XII. 121. 9.		
	у роси́ска XI. 134. 5.		съ юначкье XII. 111. 29.	

III. ср. родъ.

а. б. им. и вин. падежъ.

	1. ед. число. а. безъ члѣнъ.	1. ед. число. б. съ члѣнъ.	2. мн. число. а. безъ члѣнъ.	2. мн. число. б. съ члѣнъ.
а.	проклето XI. 131. 8. дубово XII. 105. 13.	&	жива XI. 138. 35.	&
б. α. безъ пр.	златно XI. 137. 2. турско XI. 131. 8. лоше XI. 132. 31.	&	мушка XII. 121. 5. руска XI. 136. 6. мали XII. 108. 29.	&
б. β. съ прѣд.	&	&	под небесá XII. 123. 34.	&

В. Числителни имена.

	I. мъжки родъ. а. безъ члѣнъ.	I. мъжки родъ. б. съ члѣнъ.	II. женски родъ. а. безъ члѣнъ.	II. женски родъ. б. съ члѣнъ.	III. срѣденъ родъ. а. безъ члѣнъ.	III. срѣденъ родъ. б. съ члѣнъ.
а. им. п.	двойца XII. 108. 4. тройца XI. 137. 1.	двоицата XII. 121.19.	две XI. 137. 31. едне XI.136.29.	другáта XI.137.27. трéкята XI. 137. 8. едната XI. 137. 31.	първо XII. 104. 6. трекьó XII.104.7.	&
б. вин. п. α. безъ пр.	еднóга XI. 137. 18. едън XI. 131. 9. други XI. 131. 9.	&	еднý XI. 132. 3. дрýгу XI. 137. 7.	трите XI. 138. 32. трéкюту XI. 137.10.	&	&
б. вин. п. β. съ прѣд.	од еднóга XII.108.4. по едън XI. 132. 5. о' троица XII 108.14.	&	с' три XI.178.32.	&	по еднó XI.137.2.	&

Г. Мѣстоимения.

а. лични.

I лице. 1. ед. число.	I лице. 2. мн. число.	II лице. 1. ед. число.	II лице. 2. мн. число.	III лице. 1. ед. число.	III лице. 2. мн. число.
я XI. 137. 40.	ние XI. 138. 36.	ти XI. 137. 39.	вие XI. 137. 15.	он XI. 137. 20.	они XI. 137. 25.
мене XI. 137. 19.	ни nom. XI. 131. 3.			опа XI. 137. 17.	оне́ XII. 111. 17.
ме XI. 137. 24.	нас XI. 134. 31.	те XI. 137. 33.	ви ак. XI. 133. 34.	оно́ XII. 111. 14.	
за мене XI. 137. 41.	насъ XI. 138. 34.	за тебе XI. 137. 39.		га ак. msc. XII. 122. 22.	ги XII. 122. 4.
със мене XII. 109. 12.	на нас XI. 133. 24.	на те́бе XII. 107. 27.		ю ак. fem. XI. 137. 35.	
по мене XII. 122. 1.		у теб XI. 133. 24.		кю » » XII. 122. 28.	ньи XII. 122. 36.
ми dat. XI. 133. 21.	намо dat. XII. 108. 36.	ти dat. XI. 137. 32.	ви dat. XI. 133. 27.	га ак. ntr. XII. 104. 2.	ги XI. 138. 13.
				със њега msc. XI. 137. 16.	
				по њега msc. XI. 132. 24.	
				при ню XI. 138. 18.	уньи XII. 124. 27.
				ньéму дат. XII. 112. 5.	
				му dat. msc. XI. 137. 30.	им XI. 131. 2.
				ой dat. fem. XI. 138. 12.	
				йой » » XI. 138. 19.	

б. притежателни.

I. мъжки родъ. 1. ед. число.	I. мъжки родъ. 2. мн. число.	II. женски родъ. 1. ед. число.	II. женски родъ. 2. мн. число.	III. срѣденъ родъ. 1. ед. число.	III. срѣденъ родъ. 2. мн. число.
наш XI. 138. 35.	със нашите XI. 136. 13.	нашуту ак. XI. 134. 21.	мое ак. XII. 113. 14.	моето XII. 124. 8.	
своя ак. XI. 111. 1.	при негови XI. 139. 4.	ньо́йнуту XII. 106. 32.		нашето XII. 107. 20.	наша ак. XI. 134. 23.
		на мо́юту XI. 138. 25.	у ньи́ни XII. 106. 36.	твое ак. XI. 133. 37.	

в. други мѣстоимения.

I. мѫжки родъ (resp. общи).		II. женски родъ.		III. срѣдни родъ.	
1. един. число.	2. множ. число.	1. един. число.	2. множ. число.	1. един. число.	2. множ. число.
ти́я nom. XI. 137. 3.	тия nom. XII. 122. 23.				
тиа nom. XII. 121. 19.				той ак. XII. 106. 2.	&
тия ак. XII. 108. 18.		туя ак. XI. 137. 35.	тея XI. 136. 24.	това ак. XII. 107. 24.	
на тия (ти͡я) XII. 123. 9.					
то́вому dat. XII. 107. 37.					
овия ак. XI. 137. 42.		ова́я XII. 122. 15.			
на овия XI. 138. 24.					
ония nom. XII. 127. 37.					онае nom. XII. 121. 6.
до оно́га XII. 104. 3.			у она́е XII. 107. 17.		
кой XII. 107. 25.					
никой XI. 131. 10.					
некой XII. 123. 7.		'са́ку ак. XI. 137. 2.			
неки XII. 123. 39.					
ни́кога XI. 138. 8.					
кому XII. 107. 37.					
никому XI. 131. 10.	вси nom. XII. 139. 5.				
за къкво́га XII. 121. 9.	сви nom. XII. 107. 38.	сва nom. XII. 123. 8.	све nom. XII. 113. 10.		
за тъквога XII. 123. 33.	сви́те ак. XII. 122. 4.			сво ак. XII. 134. 20.	
съв nom. XII. 138. 15.				се́ nom. XII. 105. 12.	

Въ тая схема формитѣ сѫ подадени въ истия правописъ, какъвто е приелъ самъ тѣхниятъ записувачъ. Ако и биваше веднага тука да се направѭтъ потрѣбнитѣ възражения противъ означението на отдѣлни окраи или и на нѣкои срѣдословни звукове въ имената, каквото да остане́ше токо чистиятъ изгледъ на склонението, ние все пакъ можемъ утвърди и прѣко тѣхъ, че въ неѭ схема онпя страни отъ именната мѣнитва, които истъкнъхме за българскитѣ западни говори като лично подбѣлѣзани, иматъ напълно еднакво облѣкло. Разликата е само, че въ пóголѣмия брой на примѣритѣ отъ схемата срѣщаме тукъ-тамъ и отклонни форми, които ще е нуждно да се обяснѭтъ изъ остатнитѣ български нарѣчия. Тѣ именно форми ще допълнѭтъ нашия очъртъ за българскитѣ западни говори, като бѫдѫтъ придадени къмъ тѣхъ и други подобни форми, каквито единично се намиратъ още пръснъти въ приноса на Байкушева. Като пробираме едно по друго тѣхъ допълнителни елементи, мислѭ, ще е съвсѣмъ цѣлесходно да улучаме съвмѣстно съ тѣхъ дето се пада и всичко онова, що бихме се принудили да прогласиме за чия-годе погрѣшка.

I. 1. *Сѫществителнитѣ имена отъ мѫж. родъ,* кога състоѭтъ отъ една сричка, образуватъ наравно съ книжния езикъ мн. ч. им. п. по правило на *-ове*; също и нѣкои отъ имената, които въ реченото число и падежъ измѣтатъ замѣстния звукъ за ь отъ края на трупината въ ед. ч. (*орьлъ* — *орьл* XII. 124. 15 — *орл-óве;* въ книжния езикъ *орлú*). Обаче срѣщатъ се наврѣмени имена отъ тази категория, чиито форми минуватъ подъ образеца на друга категория, на пр. *топ*, мн. число *топе* XII. 105. 9, покрай *топове* XI. 133. 34. Тая форма за мн. ч. на *-е* у имена, които по своята трупина не ѭ изискуватъ, е наложена тѣмъ отъ силата на онази форма на *-е,* която съ окраитѣ *(-ове), (-иіе)-'е, -іа*не, *-а*ре, *-те*ле обзима голѣмъ купъ сѫществителни, както едносрични и многосрични, така и съ твърда и мека трупина. Като има подъ себе по такъвъ начинъ имена смаль не отъ всички категории за българската мѣнитва, па ги завърша въ мн. ч. вситѣ на *-е* (*Бýгарье* XI. 135.37, *Черкьезье* XI. 133.3, *русияньe* XI. 136.25, *учитéлье* XI. 132.6), тя е достигнъла да увлѣче подирѣ си, съ помощта на своя смисьлъ за сборность, и мн. ч. на повече имена отъ инакъвъ трупински характеръ.

Въ Копривщица, Панагюрище и наоколо тя се практикува речи всеобщо за мъжки съществителни имена, па дори и за причастия дѣйствителни отъ минъло врѣме (тъй наречени *елови,* завършени на *л*); у Байкушева ние ѭ срѣщаме освѣнъ въ горѣуведеното *топе* още въ *ножье* XII. 111. 20, *каме́нье* XII. 104. 11, *тобо́шье* XI. 136. 27, *канта́ре* вин. XI. 133. 35, *кронди́ре* вин. XII. 106. 26, *синджире* вин. XI. 138. 39, *зако́не* вин. XII. 105. 32; ала за *конiiе́* въ Търновско, другъде *конiе́ -коне́,* тамъ е *коньи,* съ което се сра́вня и *дньи* XI. 132. 27.

2. Случаитѣ съ форми на *-е* за мн. ч. на съществителни отъ мъж. родъ у Байкушева неотбиватъ правилото за образуванье мн. ч. на *-и,* което истъкнъхме за българскитѣ западни гѡвори като еднакво съ източнитѣ, и което е същото и за прилагателнитѣ мъжки имена въ мн. ч. Формитѣ на *-и* прѣвладатъ надъ формитѣ на *-е,* и въ схемата на склонението на мъжкитѣ съществителни тѣ създаватъ главния, а на прилагателнитѣ едничкия, образецъ. Други второстъпенни образци за мн. ч. на съществителнитѣ мъжки ще създадътъ формитѣ изобщо на *-е,* именно които иматъ за окрай *-ове,* (*-iiе*)*-'е, -iане, -аре, -теле*. Ала покрай тѣзи форми за мн. ч., приети за мъжкитѣ съществителни во вситѣ имъ падежни отношения, има усвоена още една *форма, която дѣйствува при съчетаванье същитѣ имена съ числителни отъ два нагорѣ, или съ нѣкои количествени прилагателни.* То е формата на *-а* за дв. ч., която е знайна въ подобни съчетания по цѣлия разлогъ на българската рѣчь; неѭ ни показватъ у Байкушева слѣднитѣ примѣри: три *драма* XI. 135. 37, два *овна́* вин. XI. 137. 3, девет *сина* XII. 110. 6, тройца *сина* вин. XI. 137. 1, шес *аршина* XII. 105. 12, три *месеца* XI. 134. 7. Обаче, докъдъ въ източното нарѣчие въ реченитѣ съчетания тя се дава речи́ само на съществителнитѣ, въ Трънско бива прокарвана и надъ прилагателнитѣ, що се гуждатъ за опрѣдѣлянье реченитѣ съществителни: два *студна* кладенца XII. 112. 16, девет *ми́ла* си́на XII. 109. 32; освѣнъ това тамъ бива замѣщана по нѣйде съ формата за род. п. мн. ч., — девет *аршин* XII. 113. 4, — както ще видиме пѡдолу че стая и при женскитѣ имена. Съгласно съ това респективнитѣ форми въ девет го́дин *дъна* XII. 110. 20, до три годи́н *дъна* XII. 105. 3, за не-

дѣлю (вземено въ смисьлъ на числително) *дъна* XII. 122. 18; XI. 133. 41, три месеца *дана* XI. 135. 34 би могли да се тълкуватъ като род. мн. и пóвечето като сърбизми, — което, при гледъ на источнитѣ и южни български форми три *дéна* (покрай трú‿*дня,* трú‿*дни* въ пѣснитѣ, три *дньи* XI. 132. 27, 133. 7), три‿*дни дéна,* азъ яко се двоумѭ да приемѫ за истина, и то толковъ пóвече, че смѣтамъ и *дана* посрѣдь остатнитѣ *дъна* за важна погрѣшка на записувача.

3. *Гласката* ь въ гòворитѣ къмъ Трънско споредъ нашитѣ бѣлѣжки е редомъ замѣстена *въ срѣдословието* съ *ъ*, а *въ засловието,* съдейки по оная споменъта (стр. 151) колебливость между твърдъ и мекъ изговоръ на *р* и *л* отъ съгласкитѣ въ края на думитѣ, тя неще е оставила слѣдъ себе въ прѣдходната съгласка една постояна диря отъ своето нѣкогашно битие. Думитѣ *кон* XII. 108. 1, XII 110. 13, *óгън* XII. 121. 24, 30, *цар* XI. 136. 35, *господ* XI. 136. 17, XII. 106. 17, *зет* XII. 122. 37, изглáшатъ въ записаното отъ Байкушева тъй, както въ пòголѣмата часть отъ българскитѣ нарѣчия — сир. на твърда съгласка, — и ако отъ една страна не сѫ увардили тукъ за Трънския говоръ поне толкъва засловна мекость, колкъто е заключена за българския езикъ да речемъ въ *ко***н**, *пъ***т**, *госпо***д**, *зе***т** отъ говора въ Елена и др., тѣ отъ друга страна, поради замѣната на ь съ *ъ,* немогътъ да проявѭтъ билото съществувание на ь и прѣдъ члѣна си -*т*(ъ), както го има това въ источното, па и въ южното нарѣчие: спроти источнитѣ (и южни) *кóньт, цáрьт, огéньт,* намираме въ западнитѣ говори *царът* вин. XI. 138. 8, *зéтът* XII. 123. 9; а успоредно съ това и у прилагателнитѣ мъжки въ западнитѣ говори прѣдъ члѣна -*т*(ъ) стои пакъ *ъ* срѣщу *ь* (*ìь*) въ источното (и южно) нарѣчие: *цáрскиът* вин. XII. 124. 29, *млáдиът* XII. 121. 13, 18, *стариът* XI. 137. 19. Инди ь по ония мѣста, дето въ нарѣчието на книжния езикъ се явява като *ь* (*ìь*), въ Трънско е замѣстено съ *ъ;* истата замѣстница ни посрѣща вмѣсто него и въ срѣдословието на *дън* XII. 121. 27, *старъц* XII. 121. 24, *оръл* XII. 124. 15, *трошък* XII. 122. 26, *конóпъцът* XII. 122. 5, *болън* XII. 124. 16, *стрáшън* XII. 123. 3, *сúлън* XII. 111. 19, XI. 135. 13, *съвнýло* (**свьнѫ-**) XII. 122. 11, *лъсно* XII. 105. 37, 107. 10, *съгá* XI. 137. 1, XII. 106. 15, *съв* (**вьсь**) XI. 138. 15, па и на *óгън* XI. 133. 10,

XII. 121. 24, 30, 121. 17, 22, *съм* XII. 107. 7, 108. 15, 123. 1, 2; *издзъдани* XII. 111. 29; само въ едно *с'моглу* XI. 137. 5, *с мо́гле* XII. 105. 22, ь е замѣнено съ *о*, произлѣзло пакъ отъ ъ, както на пр. въ *собра́ше* XI. 132. 9, *собле́че* XII. 106. 33, и въ *су́га* XII. 107. 28, 29 е замѣнено съ *у*; а за *я* въ *коняк* XII. 112. 31, 36, *бробиняк* XII. 123. 9, е виновница по всичко вѣроятие трупинската приставка *-ак*. Когато инди ь въ толкови примѣра у Байкушева и тъй правилно и споредъ нашитѣ бѣлѣжки има въ говора отъ Трънско за своя замѣна ъ, намъ е нѣкакъ чудно да четеме *дънаска* XII. 106. 29. *силан* XI. 132. 23 и уведеното вече *дана*. За ь въ *огънь* XII. 121. 23, *огъньт* XII. 121. 22, 32 може съ голѣма вѣроятность да се каже, че сѫ по́-скоро погрѣшки на записувача, или напоконъ и на печатаря, допуснъти отъ едногото отъ нихъ по несъгледность и подъ влиянието на усвоенитѣ правила на книжовната рѣчь, отколкото да се приеме, че сѫ отгласъ на нѣкое съсѣдно нарѣчие; също така трѣба да се истълкува и *силен* XI. 133. 1, 31, а *Великден* XII. 106. 5. 17, 29, 107. 8, като постоянъ изразъ, непрѣдставя откъмъ тая страна значителни прѣчки да се подведе и заедно съ *честити* XI. 136. 35 подъ общата българска форма съ *е* за ь. Ала зато горнитѣ три случая съ *а* вмѣсто ъ възбуждатъ противъ себе основателно съмнѣние, че сѫ непо́малко отъ съществени погрѣшки на записувача Байкушева: двата отъ нихъ, имено *силан* и *дана*, освѣнъ че сѫ единични отъ своя родъ съ необикновената замѣна *а* за ь, но и въ сѫщия текстъ, изъ едни уста излѣзълъ, иматъ редомъ до себе *си́лън*, или сгрѣшеното *си́лен*, и *дъна*; а въ текста, дето е *дънаска*, стои недалечъ отъ него правилното *дъньска* XII. 107. 9. Явно е, че това *а* вмѣсто ъ за ь е сърбска чърта (безъ да се гледа, че то замѣня ъ и ь у българетѣ и другъде къмъ югоистокъ); ала нейната възможность въ такива текстове, дето тя е лишена отъ всѣка аналогична подпорка, се обяснява само по такъвъ начинъ, че или записувачътъ е нѣмалъ ухо за тъкмо распознаванье *а* отъ ъ, ако не че самъ неволно е вмъкнълъ въ народнитѣ производи нѣщо отъ своята личность, или пакъ че накварениятъ изворъ на съобщенията отъ Байкушева билъ несполучливо избранъ за таквази висока цѣль. Чиято и да е вината въ дадения случай, ние

неможемъ да се въздържимъ отъ забѣлѣжката, че между нази се е вкоренилъ пагубниятъ обичай, да зачинаме всѣка своя книжовна дѣйность съ обнародуванье народни пѣсни, които сме събирали безъ всѣка сериозна подготовка къмъ подобна работа; а естествено е, че такива първичета само намножаватъ грамадата на погрѣшкитѣ, които послѣдично излизатъ отъ всѣка неподготвена, инди и невѣща ръка. Поради неподготвеность ние твърдѣ често несме въ състояние да угадимъ и доброто съкровище, изъ което да си отберемъ и най-доброто иманье. Не е ли самъ Байкушевъ кривъ за уличенитѣ отъ насъ погрѣшки, той подпада подъ нашата забѣлѣжка за неумѣнье да угажда своето съкровище, както въ своята надута неподготвеность е сталъ жертва на същото неумѣнье и В. Качановски, комуто скиталото Таско Петруновъ Моависки отъ Радомиръ знае да пѣе и пѣсни отъ Берковско.

4. Въ критичнитѣ бѣлѣжки, що обнародувахъ въ сПС. VI. 153 и слд. по поводъ на една граматика за български езикъ, мислѭ, че дотвърдихъ по начало, какъ българското склонение на мъжкитѣ съществителни и прилагателни имена въ езика на книжнината може фактично да познава за косвенитѣ падежни отношения скупомъ токо една форма за вин. п. ед. число; въ мн. ч. и тая цѣлата служба се извърша все отъ формата за им. п. Сега и въ записаното отъ Байкушева съглеждаме, че *освѣнъ формата за вин. п. ед. ч.*, която въ същината си различава за съществителнитѣ и прилагателни имена съ члѣнъ и безъ члѣнъ, *друга нѣкоя за косвено падежно отношение систематично употрѣбяна не се намира*; — остатъцитѣ *ре́дом* XI. 132. 17, XII. 107. 5, *вредом* XI. 132. 14, 133. 14, 134. 16—19, 136. 7, *криѥм* XI. 131. 7, *страхом* XII. 111. 36, наравно съ *чу́дом* XII. 111. 35, сѫ знайнитѣ общобългарски спомени за изчезнъли нинѣ падежи отъ старо врѣме. Схемата ни показува, че одушевенитѣ съществителни имена, и прилагателнитѣ, що имъ служътъ за опрѣдѣлянье, въ вин. п. съ члѣнъ иматъ сложната форма на вин. п. отъ името и отъ члѣна заедно; а неодушевенитѣ съществителни имена, и прилагателнитѣ за тѣхъ, еднакво гласѭтъ за вин. п. както и за им. съ члѣнъ и безъ члѣнъ; обаче има извѣстни постоянни изрази, въ които неодушевени съществителни безъ члѣнъ минуватъ во вин. п. подъ фор-

мата обикнъта за одушевенитѣ (*живота* ти *твойга* XI. 136. 16, *на живота* XII. 107. 6, *ни роди* XII. 121. 2, *на гра́да* Сталака XII. 104. 2, *под* Будима *града* XII. 111. 2, *у бела Дунава* XII. 111. 34, *на сува песъка* XII. 109. 27, *сьс веса* XII. 107. 2), и наопаки въ извѣстни синтактични случаи, за каквито споменувамъ и въ сПС. VI. 158, одушевенитѣ съществителни имена безъ членъ въ косвено отношение слѣдѫтъ формата за неодушевенитѣ (Сталакьинин *Тодор* вин. XII. 107. 10, *на кре́вет* XII. 122. 7, *чове́к* вин. XI. 138. 12). Членътъ, що опрѣдѣля и въ вин. п. по́близу имената, се пригужда къмъ съществителнитѣ мѫжки тутакси до трупината, при което прѣдъ него всѣкогажъ се появява стариятъ трупинни окрай *ъ* (въ книжното нарѣчие слѣдъ мека съгласка *ь*), а къмъ прилагателни се пригужда само слѣдъ онази форма на *-и* (*светь*, *безце́ни*), която е останъла отъ слаганьето прилагателно м. р. + мѣстоимението **и**, като се появява и тука прѣдъ члѣна винъги звукътъ *ъ* (въ книжовното нарѣчие *ь*, слѣдъ самогласка *іь*) отъ изговора *іъ—іь* на мѣстоимението **и**. Срв. сПС. XIV. 268—269, V. 23—24. Вин. п. на члѣнуваното съществително име е образуванъ отъ формата за вин. п. на името само́ + формата *-тога* на члѣна *-т*: *старца* + *тога*; а вин. п. на члѣнуваното прилагателно име е образуванъ все съ помощта́ на формата *-тога*, ала въ таково слияние съ името, че неговата очаквана форма за вин. п. се види вече доста промѣнена: вмѣсто *църнога* + *тога* съзираме *църнотога*. Послѣдната форма е длъжно да се произвожда именно отъ *църнога* + *тога*, а не можеби отъ *църна* + *тога*, защото члѣнуваното прилагателно отъ мѫж. родъ състои отъ своята начална форма съ гласката *и*, подъ която се крие старото мѣстоимѣние **и**, + члѣнътъ *[злат(ъ)н* + *и* $\overset{ъ}{\vee}$ + *т]*, и неговътъ вин. п. трѣба да съдържа формата за вин. п. на сложно прилагателно + формата за вин. п. на члѣна *[злат(ъ)-н-ога* + *тога]*; — безъ члѣнъ прилагателно отъ мѫж. родъ образува вин. п. или отъ началната си форма, както на пр. *добра коня* XII. 111. 1, и тогава се изравня съ вин. п. на съществителнитѣ, или отъ формата на *-и*, и тогава се получва на пр. *златн-ога* отъ *златни* + **юго**. Съ подобна мѣнитва прилагателни имена живѣѭтъ спорадично и по другитѣ български нарѣчия, ала нийде неизгла́шатъ въ подирната часть на косвената си форма на *-ога*, или *-тога*,

най редомъ сѫ упазили *-ого* (*светóго*, Панагюрище), или *-тъго*, *-того* (*чилѣка-тъго* въ Шуменско, *ратаетого* въ Македония); въ тая точка Трънскиятъ говоръ безъ друго ще е подлегнълъ на сърбско влияние. Зачалото е подадено въ мѣстоименнитѣ форми *га*, *њега*, *нúкога* XII. 121. 4, срѣщу остатнитѣ български *го*, *нéго*, *нúкого* и др. Самичка е въ цѣлия обнародуванъ отъ Байкушева материялъ формата за им. и вин. п. *законо*, която владѣе въ съсѣдната Софийска и въ други области отъ българската рѣчь; крайното *о* е онази трупинна самогласка отъ *законот* вм. *законът*, която е останъла въ засловието откакъ билъ смъкнътъ членътъ. Нерѣшавамъ, какъ се е взела тя форма въ пѣсьнтá на Киро Станковъ отъ Баба; всѣкакъ обаче и немогѫ да ѭ прѣсѫдѭ въ ущърбъ на записувача. Много пóясно стои рѣдкиятъ изобщо остатъкъ отъ дат. п. *цару честитоме* XII. 104. 14, и во втората си часть той е същи сърбизъмъ, — лична репродукция негли на своя притежатель прѣди Байкушева; но първата му часть се повтаря въ *цару Сулиману* XII. 104. 23, *свети Илию* XII. 107. 20, па въ *Коруну Делию* XII. 113. 22 извърша и genitiv-на служба, — съвсѣмъ по свойщинитѣ на българския езикъ.

5. *Мѣнитвата на мѣстоимѣнията*, на колкото не сме говорили до тука за тѣхъ, се ограничва за Трънския говоръ токо въ прѣдѣлитѣ на онова, което е общо достояние на цѣлия български езикъ. Тѣхното склонение донѣйде е пóбогато на падежни форми, отъ които формата на *-ога* е заета и на другитѣ имена; ала отъ косвенитѣ падежи и тѣ иматъ не пóвече отъ вин. и дат. ед. и мн. число. За личнитѣ мѣстоимения тия падежи се употрѣбятъ доста послѣдовно, а за остатнитѣ нетолкозъ редовно, като се срѣща вмѣсто дателния падежъ формата на винителния съ прѣдлогъ. Отъ източното и южно нарѣчие ги отличатъ въ мъж. родъ *тия* (*тиа* XII. 121. 18) ед. и мн., *овия*, *ония*, *тóвому*, които лесно се обясняватъ съ обиходнитѣ български *тоя*, *оня*, *томува*; за *къквога*, *тъквога* незнамъ тъждествени застъпници, а *намо* намира своето тълкувание чрѣзъ посрѣдството на окрая *ме* за 1л. мн. ч. отъ глаголнитѣ форми. Колкото за *вси*, *сви*, *'сáку* небихме извлѣзли на лъжа, ако речахме, че между тѣхъ ще да борави нѣкоя грѣшка.

II. 1. *Женскитѣ съществителни имена* по окрая си *-е* за *мн. число им. и вин. п.* се дѣлѧтъ отъ всички намъ познати български гóвори. Допуснемъ ли дори, че това *е* нее произлѣзло непосрѣдствено отъ *ѧ, най отъ ы, ние пакъ неще бѫдемъ въ сила да докажеме съ онния нѣколко прѣснъти по нашитѣ гóвори примѣра, дето ы се замѣня съ *е*. че такъвъ окрай, систематично прокаранъ и въ прилагателнитѣ имена, както и въ числителното *едне*, и въ мѣстоименията *оне́*, *мое*, *онае*. *све*. е свойственъ за българската рѣчь. Очевидно е, че въ Трънския говоръ той е прѣнесенъ изъ нѣкоя съсѣдна область, дето живѣе като бѣлѣгъ на сърбски характеръ. Това прѣдположение освѣнъ че е несравнено пóдостовѣрно, но се подава и отъ пóпърва рѫка, отколкото може-би прѣсиленията доводъ, че виновникътъ на *е* въ женскитѣ форми за мн. ч. трѣба да се дири въ окрая ѧ на им. или вин. п. отъ мекитѣ женски *а-* трупини. Правилната мѣнитва на имената отъ женски родъ съ членъ и безъ членъ въ мн. ч. все съ окрая *е* истъкнува за необикновени формитѣ *кърви* XI. 134. 27, XII. 108. 1, *църквите* XI. 134. 16, 135. 14, *женитe*. Нѣма основа да се брани *женитe* вм. *женете* противъ мисьлта́, че е още единъ бѣлѣгъ на измамка у записувача или печатаря съ книжния езикъ; таково нѣщо е навѣрно и *църквите*, защото и да потича първоначално отъ еднаква трупина съ *кърви*, подирнята е минъла, както всѫде по Българско, подъ *и-* трупинитѣ, па живѣе така и въ видъ на постоянъ изразъ, а първата въ ед. число им. п. по правило има *църква*, инди мн. ч. *църкве*. Струва да се попитаме тука и кой отговаря за *ч* вмѣсто *ц* въ *черквата* XI. 132. 28. Дето въ *руски старешине* им. XI. 136. 23, вин. XI. 135. 32 прилагателното носи формата на мѫжки родъ, срѣщу *ру́скье* XI. 136. 31 за женски родъ, причината може да лежи въ естествения родъ на съществителното *старешина*; а защо видиме и *жълти жълтици* XII. 110. 17. въ мѫжка форма, не ми е лесно да отговорѭ.

2. Замѣната *у* за стб. ѫ прави да се завършва *вин. п. ед. число безъ членъ* на *-у*, *и съ членъ* на *-уту*. За женскитѣ съществителни, прилагателни и числителни имена книжниятъ езикъ вече и на писмо нераспознава вин. п. отъ им., както чинѣше това прѣди увода на днешния обиходенъ

правописъ. Голѣма часть отъ българетѣ, която стои въ надвѣсъ спроти другата по́малка часть, употрѣбя за тѣхъ двата падежа все същата форма, която изгла́ша на чисто *а*; между туй въ осталата по́малка часть им. и вин. п. еднакво се завършатъ на *ъ* (чети *â*), което застъпя старобългарското *ѫ*. Възъ основа на явнитѣ винителни падежи на *-о*[ъ] въ единъ отъ българскитѣ югоисточни го́вори, дето о[ъ] стои вмѣсто *ѫ* и *ъ*, и на извѣстни случаи въ самата оная по́малка часть отъ разлога на българската рѣчь, дето покрай формитѣ на *ъ (â)* въ служба на вин. п. се редѧтъ форми на *а́* въ служба на им. п., ние съдиме, че *ъ* (*â*) въречената по́малка половина отъ българския езикъ е докарано като окрай на едночна форма за им. и вин. падежъ поради прѣхода на същинската форма за вин. п. въ служба и на им. падежъ. На такъвъ прѣходъ на формитѣ отъ една служба съвмѣстно и въ друга се длъжи знайната у насъ, както и въ другитѣ нови езици, редукувана система на именната мѣнитва. Окраятъ *ъ* (*â*) за *ѫ* въ имената отъ жен. родъ е съотвѣтенъ съ окрая *у* за *ѫ* въ сѫщитѣ имена отъ Трънския говоръ. Инди вин. п. *стару майкю* XII. 110. 13, *ни ма́кю ни бащу́* XII. 121. 2, *с'чижму* XII. 112. 6, *у висо́ку йелу́* XII. 110. 19, *змиюту* XII. 122. 8, *ябукуту златну* XI. 137. 12, *по горуту* XII. 121. 2 въ отношение на мѣнитвата не е чуждъ за българския езикъ, само че тукъ неговото употрѣбение върви съ по́вече послѣдовность; влиянието на сърбскитѣ форми за женски вин. п. бива да се признае наймного наколкозъ, наколкото съсѣдството на сърбетѣ е наистина допринесло да се замѣни правилно повсъде *ѫ* съ *у*. Покрай винителнитѣ форми на *-у*, *-уту*, или каквито сѫ *ноч* XII. 121. 27, *ночьту́*, *у зе́м* XI. 137. 17, срѣщатъ се въ истата служба, ако и рѣдко, именителнитѣ на *-а*, *-ата*(*-'а*, *-'ата*), както на пр. *земня* XI. 131. 6, 135. 10, *све́та летурги́я* XII. 106. 21, (в?) *църкава* XII. 107. 27, *у честита църкава* XII. 106. 19, *със емени́я* XII. 107. 2, *на кула висока* XII. 109. 7, (в?) *черквата* XI. 132. 28. Тѣхното обяснение ми се види нѣкакъ за сега не напълно уловливо, понеже тѣ немогътъ се взе нито за постояни изрази, нито за особни синтактични пунктове, та да се ползуватъ подобно на извѣстни съществителни имена отъ мъжки родъ съ форма въ дадена служба различна отъ приетата, нито пакъ може

срѣдн броя на нормалнитѣ случаи да имъ се отвори здраво мѣсто чрѣзъ едно правилно влияние отъ страна на съсѣднитѣ български гóвори. Че недопущаме никоя отъ уведенитѣ възможности, дори и да скланяме пóвече въ полза на послѣднята, кривъ е именно записувачътъ Байкушевъ, защото не се чувствуваме обеспечени отъ негова страна съ чистота на гóвора и точность на означението въ обнародувания материялъ. Къмъ таково държанье спрѣмо негова трудъ ни понуждатъ и двата примѣра — *у росиска зéмня честитоме* XI. 134. 5 и *на рекье Ситнúце*. XII. 111. 3.

3. Видѣхме при мъжкитѣ имена, че отъ косвенитѣ падежи и да се явяватъ по случай нѣкои други освѣнъ вин. падежъ ед. число, все пакъ послѣдниятъ е едничката косвена форма, която показва схемата на склонението имъ. По истия начинъ и женскитѣ имена притежаватъ отъ косвенитѣ падежи по правило само вин. ед. число. При все това случватъ се и у тѣхъ намѣстѣ форми, както *майкьи си* дат. XI. 137. 8, *свéем стáри мáти* дат. XII. 110. 29 и *баби* дат. XII. 110. 6, *Коруни* дат. XII. 111. 25 въ genitiv-на служба; тѣ сѫ обикнъти най-вече въ поезията, дето сѫ свойствени въ тоя видъ и на цѣлия български езикъ. Особита е формата за род. п. мн. число, която приниматъ извѣстни имена, кога дохаждатъ въ съчетание съ нѣкои отъ числителнитѣ. Въ нарѣчието на книжния езикъ сѫ знайни такива род. падежи за имената *стотúна*, *годúна*, *главá*, *душá;* изъ височкия говоръ имаме съобщени примѣри, дето женскитѣ имена въ мн. ч. се завършатъ наистина както старобългарскитѣ род. падежи на ъ (*â*), сПС. XV. 408—409, ала при замѣната и на ы съ ъ трудно е да се рѣши, да ли не сѫ пакъ и им. падежи, сПС. XVII. 321—322. Но у Байкушева формата на род. падежъ е несъмнѣна: чéтри *душ* XII. 108. 4, дванаесе *душ* XII. 122. 29, девéдесе *'иляд* XI. 133. 33, четирес пет *'иляд* XI. 134. 3 (покрай педесé *'úляда* XI. 132. 9, сто *'иляда* XII. 104. 26, 105. 25, 35, 38, 107. 41), толко *годин* XI. 135. 27, 36 (покрай неколко *годúне* XII. 121. 6), девет *годин* XI. 138. 38 (пкр. трúесе *годúне* XI. 131. 4), две *гóдин* XI. 137. 31, па сетнѣ и *едну годин* XI. 138. 13, XII. 121. 12, на *трéкюту гóдин* XI. 137. 10.

4. Колкото за мѣстоименията, книжовнитѣ вин. падежи *ѭ*, *нéѭ* (*іь*, *нéіь*) въ Трънско се посрѣщатъ съ *ю*, *ню* (*іу*, *ну*),

поради замѣната на *ѫ* (*ъ-ь*) съ *у;* а вмѣсто дат. п. *ѝ, нéй* (*іи, нéіи*) намираме тамъ *ой, йой* (*оі, іоі*). Подирнитѣ форми сѫ породени отъ (і)єн подъ дѣйствието за аналогия отъ страна на мѣстоименнитѣ твърди трупини. Формата на им. падежъ *овáя* ни дава право да прѣдположиме и единъ им. п. *тая;* къмъ него тъкмо прилѣга и вин. п. *туя* съ *у,* което застъпя **ѫ** отъ **тѫ**; — крайната сложна гласка *я* = *іа* у *она-я, та-я* също така е приставена и въ *те-я,* вин. п. мн. число. Други падежни форми освѣнъ приведенитѣ, и освѣнъ общитѣ за тритѣ рода въ мн. ч. *ги, ньи, им,* за женски родъ мѣстоимения нѣма никакви.

III. Отъ *срѣденъ родъ* имената скупомъ прѣдставятъ най-голѣмата ограниченость откъмъ своитѣ падежни форми. Изразътъ на всѣкакви падежни отношения се извърша у тѣхъ главно съ помощтá на прѣдлозитѣ при едничкитѣ имъ форми за им. ед. и мн. число. Разликата на Трънския говоръ отъ остатнитѣ български гóвори се заключава само въ това, че мн. ч. на прилагателнитѣ имена се завърша на *-а,* както мн. ч. на съществителнитѣ отъ срѣденъ родъ. Исключителната форма *мали* вм. *мала,* чини ми се, трѣба да се разглежда съвсѣмъ отдѣлно и независимо отъ всѣкои говорни особности, като погрѣшка. Съществителнитѣ имена *бракя* XI. 122. 37, *врáта* XII. 106. 3 и *девойчетия* XII. 121. 7, *орлетия,* понеже се държътъ въ смисьлъ на мн. число, минуватъ поради окрая си *-а* на редъ съ имената отъ ср. родъ и като такива неприиматъ никаква друга падежна форма; съ члѣнъ тѣ правѭтъ *бракята* XI. 137. 39, *вратата* XI. 137. 30, *момчетията* XII. 121. 7, *орлетията,* по правилото за срѣднитѣ имена изобщо. Отъ формитѣ на мѣстоименията въ ед. ч. *га* вин. ср. е изравненъ съ *га* вин. мъж., както въ Шуменско *и* служи за вин. п. мъж. и ср. родъ; въ множ. ч. *онае* е същата форма за жен. родъ, а какъ да се обясни вин. ср. *той* покрай *това,* за сега недоумѣвамъ.

Метнемъ ли сега единъ общъ погледъ върху характера на цѣлата именна мѣнитва на Трънския говоръ, както ѭ намираме споредъ материяла на Байкушева, ние ще сме длъжни да обявиме, че тоя говоръ въ прѣдѣлитѣ на всички опия мѣста, дето споредъ нашитѣ бѣлѣжки и съображения го съглеждаме все еднакъвъ, въ основнитѣ свои чърти не

се дѣли никакъ отъ говоритѣ на българския езикъ, а само въ частности прѣдставя нѣкои специфични отклонения. Едни отъ тѣхъ трѣба да му се припишътъ като свойщини на *отдѣленъ български* говоръ, други сж прѣдизвикани отъ съсѣдското влияние на сърбския езикъ, а трети напоконъ има такива, за които се повдига съмнѣние да сж истински бѣлѣзи отъ Трънския говоръ. Ако съ врѣме нататъшнитѣ достовѣрни *научни* съобщения за тоя говоръ неотбнжтъ нашитѣ доводи противъ реченитѣ съмнителни бѣлѣзи, тогава тѣ ще си прѣбъдътъ и за винъги или като чужда примѣсь въ единъ лъжовно приетъ за чистъ изворъ, или като погрѣшки на своя записувачъ или може би и печатарь. Съ това ние свършаме прѣгледа на именната мѣнитва отъ Трънския говоръ у Байкушева и можемъ вече да пристъпимъ къмъ прѣгледа у него и на глаголната мѣнитва.

Българскиятъ глаголъ въ нашитѣ нарѣчия откъмъ броя и каквината на своитѣ форми се явява редомъ токоречи все еднакъвъ, освѣнъ ония разлики, що той съдържа сьотвѣтно съ нарѣчията въ звуковно отношение или въ отношение на по́-широкото или по́-ограничено дѣйствие на формитѣ му въ рѣчта. Глаголътъ отъ Трънския говоръ също така непоказва никаква форма по́-вече или по̀-малко отъ остатнитѣ български нарѣчия, но зато различа отъ нихъ съ нѣкои звуковни или практични отклонения. Аористовнитѣ форми у него изглеждатъ съ по́-староврѣмски характеръ и, както се чини, ползуватъ се съ по́-голѣмъ просторъ на своята употрѣба: тѣ сж въ много случаи застъпили и служба на несвършеното врѣме (imperfectum), — което небива съвсѣмъ да се откаже и на други български говори. Образуванието на глаголнитѣ форми исцѣло непрѣдставя нищо особно, ако и въ извѣстни окраи на формитѣ клони къмъ значителни отстъпки; обаче тѣ всички безъ изятие не сж чуждински, най има едни усвоени подъ съсѣдско влияние, а други послѣдично развити като бѣлѣзи на специяленъ говоръ. Поради несъществената разлика между цѣлия формаленъ съставъ на глагола у Трънчанье и у остатнитѣ българе изобщо, не би имало нужда да уваждаме тука схематично отдѣлнитѣ негови образци; ала за да се разясни по́-добрѣ взаимното отношение на Трънския и на другитѣ български говори, ние ще изредиме тѣхъ

образци, дето всѣкакъ се намиратъ какви годе диялектични отклонения. Примѣритѣ, що иставяме въ образцитѣ, сѫ, както бѣхѫ и въ схемата на склоненията, застъпници на най-голѣмитѣ групи отъ своя родъ и сѫ раздѣлени по спрежения споредъ системата на Лескина въ Handbuch der altbulgarischen (kirchenslavischen) Sprache, Weimar, 1875. (Виж. стр. 180—183).

Приведенитѣ образци заключаватъ въ себе наистина доста форми, каквито ние не споменуваме въ своитѣ бѣлѣжки, или каквито несъзираме другъде по днешнитѣ български нарѣчия; ала съ това тѣ образци още никакъ неотлъчатъ говора въ Трънско изъ челядтá на българскитѣ говори, понеже основната имъ характеристика се опира о характера на българския езикъ изобщо, а другитѣ имъ пó-малки особности или се отглáшатъ въ единичнитѣ наши гóвори, или пакъ се длъжътъ на едно прѣко влияние отъ съсѣдна страна. Тия особности, които ние ще се опитаме да обяснимъ откъмъ тѣхната същина, ще допълнѭтъ нашия очъртъ на българскитѣ гóвори на западъ отъ София още отъ страна на глаголната мѣнитва, та заедно съ обяснената вече мѣнитва на имената ще ни дадътъ оня цѣлотенъ ликъ, по който наздраво ще можемъ опрѣдѣли, какво мѣсто завзиматъ прѣдметнитѣ наши гóвори срѣди околнитѣ свои съсѣди. Важна роля въ това опрѣдѣление се пада тъкмо и на звукословнитѣ явления, които ако и неизлизатъ вѣрно наявѣ исподъ погрѣшния правописъ на записувача, все пакъ въ най-характеристичнитѣ случаи притежаватъ достатни качества на доказателна мощь. Затуй, безъ да се спираме при глаголнитѣ форми — както сторихме и при именнитѣ — върху грѣшки въ правописно отношение, ние наопаки неще испущаме отъ внимание съмнителнитѣ нѣща въ мѣнитвено отношение, понеже инакъ и тѣмъ остая на дѣлъ нѣкоя дума въ полза или во врѣда на реченото опрѣдѣление.

А. 1. *Сегашното врѣме* (praesens) на глаголитѣ отъ българския езикъ се завърша въ първо лице ед. число по нарѣчия така, че на истокъ и въ книжнината прѣвлада окраятъ *-ѫ (-ѭ),* като бива замѣстенъ само въ III в. спрежение наравно съ V съ *-м;* въ Македония обратно е въ надвѣсъ окраятъ *-м,* който пъкъ въ Софийската область и къмъ

А. Сегашно врѣме, изяв.

спреження.		I лице. 1. ед. число.	I лице. 2. мн. число.	II лице. 1. ед. число.	II лице. 2. мн. число.	III лице. 1. ед. число.	III лице. 2. мн. число.
I	а.	могу XII. 108. 34.	плетéмо XII. 111. 13.	&	&	може XII. 105. 4.	мóже XI. 133. 8.
			изнесемо XI. 128. 37.				
II.		застанем XI. 137. 24.		&	&	ръгне XI. 137. 13.	
		излéзпем XI. 138. 25.	ýзнемо XII. 121. 3.			'вáне XI. 138. 9.	излéзну XI. 132. 4.
						отькине XI. 137. 14.	преюзпу XI. 133. 37.
III.	а.		знаемо XI. 133. 26.				знаю XI. 135. 25.
						плюе XI. 138. 9.	пию XII. 107. 1.
							смею се XI. 135. 26.
	б.		кажем' XI. 133. 26.	нéчеш XI. 135. 3.	'очете XI. 137. 15.		пишу XI. 134. 9.
							пищу XI. 138. 33.
	в.	давам XI. 137. 42.	давамо XI. 133. 2.			играе XI. 137. 32.	гледаю XI. 132. 19.
		проливам XII. 107. 29.	предавáмо XI. 133. 5.			вáча XII. 104. 9.	пйтаю XII. 122. 23.
			сакамо XI. 135. 19.		сакате XI. 133. 27.	пйта XI. 138. 15.	сакаю XI. 139. 5.
					радувáте XI. 136. 33.	излáва XI. 132. 11.	
						поразýва XI. 133. 4.	
						царува XI. 135. 27.	
						зборýва XII. 106. 13.	
	г.						жалéю XI. 132. 20.
	д.	поверýем XI. 135. 2.		задируеш XI. 133. 25.		укоруе XI. 136. 20.	
		прекáруем XII. 121. 27.		ократýеш XI. 136. 20.		премотуе XII. 121. 27.	
				указýеш XI. 136. 9.		казуе XII. 106. 10.	
						под'окýе XII. 112. 26.	
						писýе XII. 104. 13.	писую XI. 134. 26.
						верýе XII. 134. 13.	станюю XII. 108. 14.
						зборýе XI. 132. 29.	

IV.	а.	вардим XI. 137. 4. отворим XI. 137. 32. видим XI. 135. 3.	направимо XI. 138. 36.	'раниш XI. 138. 38. точиш XП. 106. 28.	&	&	изводе XI. 138. 28. оде XII. 121. 16.
	б.						под'пáте XП. 105. 41. уче XI. 131. 14. не'те XI. 138. 2. оче XI. 137. 40. прату XI. 134. 9. порýшу XI. 131. 8. клевéту XI. 131. 12. седý XI. 137. 26.
V.		съм XП. 109. 14. 107. 7.	смо XI. 133. 29, 134. 22. дамо XI. 133. 2. продадéмо XП. 121 15. идемо XI. 137. 16.	си XI. 135. 13.	&	&	су XП. 111. 28, 26, 136. 39, 40. дадý XI. 138. 12. отиду XI. 134. 8.

Б. Несвършено врѣме (imperfectum).

I лице.		II лице.		III лице.	
1. ед. число.	2. мн. число.	1. ед. число.	2. мн. число.	1. ед. число.	2. мн. число.
нейте'е XI. 135. 2. ймае XI. 138. 11.	'те'мо XI. 139. 3.	&	бесте XП. 108. 26. ода'áсте XI. 132. 32.	бéше XII. 121. 21.	бе'а XI. 131. 13.

B. Свършено врѣме (аористъ).

спрежения.		I лице. 1. ед. число.	I лице. 2. мн. число.	II лице. 1. ед. число.	II лице. 2. мн. число.	III лице. 1. ед. число.	III лице. 2. мн. число.
	а.	мого́' XI. 137. 6.				пропа́де XI. 138. 6.	па́доше XII. 109. 27.
						пробо́де XI. 138. 22.	накладо́ше XI. 135. 10.
I.			&	&	&	узе XI. 137. 5.	заведоше XI. 135. 30.
	б.					проте́че XI. 138. 32.	
II.						прозва́ XII. 110. 10.	собра́ше XI. 132. 9.
						закова́ XII. 122. 8.	обряше XI. 133. 3.
			оста́мо XII. 121. 14.			ди́же XI. 137. 34.	диго́ше XI. 137. 16.
						се́де XI. 137. 12.	оста́ше XII. 121. 7.
		&		&	улезосте XII. 108. 27.	мърче XII. 123. 47.	замъркоше XII. 121. 7.
						леже XII. 123. 19.	залежа́ше XII. 121. 18.
						прови́че XII. 105. 7.	
						уя'ну XII. 107. 34.	здигнуше XI. 131. 15.
						объ́рну XII. 108. 2.	
III.	а.				узо́сте XII. 108. 31.		узо́ше XII. 121. 4.
	б.	одре́ва' XI. 139. 1.					бише XII. 121. 8.
							потъпка́ше XII. 134. 17.
							усипаше XI. 133. 9.
	в.	дава́' XI. 138. 13.				&	забу'а́ше XI. 136. 27.
							спуща́ше XII. 122. 3.
							заигра'а XI. 135. 29.
	г.		прежале́мо XI. 134. 20.				прежале́ше XI. 132. 7.
IV.	а.					скупи XI. 136. 22.	остави́ше XI. 132. 8.
						у́качи XI. 137. 12.	суди́ше S. sg. XI. 133. 16.
		&	&	&	&	'върльи XII. 110. 34.	до'о́дише XI. 135. 1.
						пущи XII. 106. 32.	засвири'а XI. 135. 29.
	б.					по́стоя XI. 138. 5--6.	

V.	дойдо' XII. 121. 20. дадо' XI. 139. 2.	&	&	видосте XI. 133. 18.	дойде XI. 137. 6. остáде XII. 122. 5. би XI. 137. 7.	дойлоше XI. 132. 25. отоше XI. 135. 7.

Г. Причастия.

	I. мъжки родъ.		II. женски родъ.		III. срѣдни родъ.	
	1. ед. число.	2. мн. число.	1. ед. число.	2. мн. число.	1. ед. число.	2. мн. число.
I.	рекъл XI. 137. 3. отишъл XII. 123. 27. нашъл XII. 123. 28.	падли XII. 109. 28. ошли XI. 133. 11. исподпрéни XII. 111. 28.	изнела XII. 110. 34.	плеле XII. 113. 20. прале XII. 113. 19.	&	рекла XI. 138. 34.
II.	истъргал XI. 137. 20. улéзъл XII. 122. 12. замъркъл XII. 123. 12. замъркнýл XII. 123. 44. дúгъл XII. 122. 11. etc.	стану́ли XII. 108. 4. побегнули XI. 134. 4. подигли XI. 131. 5.	&	'ванýле XII. 107. 3. остáле XII. 124. 26.	лéгло XII. 112. 24. стáло XI. 138. 43. дигло XII. 112. 24.	&
III.	заспал XI. 138. 19. казáл XII. 121. 31. повéлал XII. 108. 23. питал XII. 121. 1. пигледáл XII. 121. 30.	турали XI. 132. 14.	&	&	&	&
IV.	разбудил XI. 138. 46. пружúл XI. 112. 36. видéл XII. 123. 27. сéдел XI. 138. 19.	&	&	зачудúле XII. 111. 36. застрашúле ibid. улетéле XII. 112. 7. затворене XII. 122. 38.	&	&
V.	бил XI. 138. 8.	&	&	&	&	&

III. плакаечи XI. 135. 11, 136. 8.
певаéчи XI. 136. 26.

югъ и сѣверъ отъ неѭ токо речи нѣма свой съперникъ. Образцитѣ ни за сег. врѣме на глагола въ Трънско показватъ въ тоя случай пò-вечето форми съ *-м* и токо за I а. спрежение намираме *могу,* дето *у* стои вмѣсто ѫ; така Трънчанье отъ града и наоколо прѣдставятъ въ говора си едно продължение отъ западното българско нарѣчие заедно съ македонското. Особито съ подирното ги свързува 3 л. мн. ч., което само тамъ се срѣща и безъ гласката *-т,* както споменъхме, че го чуеме вече въ Владая задъ Княжево (стр. 148). Които форми би трѣбало да изгла́шатъ на на -(ı-)*ѫт*, въ Трънско тѣ биватъ завършени на *-у* (*'у = ю*), а дето трѣба да иматъ -*ѧт*, у тѣхъ ги видиме съ просто *-е.* Тая двоякость на окрая за 3. мн. сег., чиято причина лежи въ разликата на глаголнитѣ трупини, въ источното нарѣчие днесь е токо речи затрита съвсѣмъ, като въ борбата за аналогизация -(ı-)*ѫт* е надѣлѣло надъ -*ѧт*; истата борба въ македонското нарѣчие води къмъ такъвъ край, че наопаки -ѧ(*т*) одържа първенство надъ -(ı-)ѫ(*т*), замѣнено най-вече съ *-а*(*т*). Отъ своя страна и Трънскиятъ говоръ образува едни форми за 3. мн. сег. подобно на формитѣ отъ други трупини, и съ това подава примѣри отъ аналогия, въ която промѣнитѣ се теглѭтъ къмъ окрая *-у:* вмѣсто **седе́* той образува *седу*, *даду, отиду*, покрай *гледаю — гледу* XII. 106. 8; само *мо́же* минъло подъ формитѣ на *-е* за -ѧ(*т*), ако и неговото тълкуванье навожда още на други съображения. Обаче Трънскитѣ окраи *-у* и *-е* все пакъ правилно расподѣлятъ помежду си глаголитѣ спроти каквината на трупинитѣ имъ и държътъ въ това отношение срѣда́ между источното и македонското нарѣчие. Потеклото на тия *-у* и *-е,* колкото и да се крѣпи като българско само́ по себе, именно, че първото е послѣдица отъ повсемѣстната замѣна на ѫ съ *у* въ българския говоръ отъ Трънско, а второто въ цѣлия български езикъ стои въ замѣна на ѧ, тò, при нинѣшнитѣ условия съ неговитѣ потомци, пакъ докарува да е всѣкакъ единъ видъ сърбизъмъ; защото, откакъ признахме еднъжъ, че само съсѣдството на сърбетѣ е допринесло да се замѣни правилно повсъде ѫ съ *у*, ние гледаме нататъкъ, че окраитѣ *-у* и *-е* въ глаголнитѣ форми за 3. мн. сег. хармонуватъ по такъвъ начинъ напълно съ сърбския езикъ и едничко тамъ се употрѣбятъ така систе-

матично и безъ съгласката *т* въ засловието, както видиме това и въ нашитѣ подадени образци. Ала дето намираме такива форми безъ *т* и съ *-е* и въ гѝвори отъ македонското нарѣчие, то е самото още обстоятелство, което недопуща на сърбизъма отъ 3. мн. сег. да отцѣпи въ тоя смисълъ Трънския говоръ отъ българския езикъ. Още по-малко могътъ го отцѣпи еднаквитѣ съ сърбскитѣ негови форми за 3. ед. сег. отъ III д. спрежение, понеже тѣ, ако и се срѣщатъ отъ всичтѣ български нарѣчия токо въ гѝвори отъ македонското и тукъ-тамѣ въ западното, но вече и въ Трънския глаголъ прѣхождатъ подъ образеца на III в. спрежение, както сѫ извършили това до край въ глагола на източното нарѣчие. Колкото за съотвѣтнитѣ форми на 1. ед. сег. отъ III д. спрежение, и тѣхъ трѣба да цѣниме по отношение къмъ сърбския и къмъ българския езикъ също тъй, както сегичка оцѣнихме и формитѣ на 3. мн. сег., сирѣчь, че поради иманата своя опора въ говоритѣ на македонското нарѣчие и тукъ-тамѣ въ западното, тѣ у Трънчанье не сѫ исключително сърбска чърта, ако и да сѫ стояли може би подъ сърбско влияние.

2. *Въ 1. мн. сег.* глаголнитѣ форми иматъ за окрай *-мо*, което се повтаря и въ 1. мн. отъ свършеното и несвършено врѣме. Това *-мо* стои въ говора отъ Трънско досущь уединено, понеже нийде въ цѣлия разлогъ на българската рѣчь не се намира отъ него и наймалка диря. Окраятъ *-ме* или *-ми*, или просто *-м* отъ остатнитѣ български нарѣчия може се свърза съ *-мо* само по такъвъ начинъ, когато вземемъ за първоначално *-мо*, което се срѣща и въ извѣстни несъмнѣни старобългарски паметници, та по Миклошича изведемъ отъ него *-м(ъ)*, и послѣ *-ми*, *-ме* за *-мы*; ала тая свързка, ако служи за обяснение произхода на тия различни окраи отъ едно общо начало, тя нее нагодена да утвърди днесь и битието на *-мо* въ единъ отъ нашитѣ говори като същинско българско. Въ близкия до сърбетѣ Трънски говоръ ние отбѣлѣзахме до сега нѣколко такива точки, дето неговата рѣчь е опитала въ посилна или послаба мѣра сърбско влияние; дѣйствието на подирното се съзира дори и въ случаи, които нелипсуватъ съвсѣмъ и изъ областа на българскитѣ гѝвори. А толкозъ повече трѣба да се допусне това влияние отъ сърбска страна

въ глаголнитѣ форми на *-мо* за 1. мн. сег., защото и да речемъ, че у Трънчанье е билъ запазенъ тука единъ остатъкъ отъ рѣдкитѣ форми на *-мо* въ извѣстни старобългарски паметници, все пакъ той остатъкъ не ще можаше достигнѫ сегашната своя систематична употрѣба безъ дѣйствието на сърбския езикъ, който едничъкъ отъ словѣнскитѣ нарѣчия го владѣе. Тоя окрай *-мо* се е исказалъ и въ мѣстоименната форма за дат. п. мн. число *намо*, която бѣхме увели при обясненията на имената.

3. Приложението на формитѣ отъ *сегашното врѣме за образуване бъдещето* поражда въ Трънския говоръ ония същитѣ особности, каквито изобщо прѣдставя бъдещето врѣме въ нашия езикъ. Въ сПС. VI. 164 ние отличихме въ развоя на сегашния нашъ изразъ за бъдеще врѣме четире фази, но не ги съобщихме въ числото и по реда, които сега ни се чинѭтъ по́вече оправдани генетично. *Първата* и начална *фаза* състои отъ формитѣ на глагола *щѫ*, *щешъ* итн. въ сег. врѣме + закърнѣлия остатъкъ безъ -ти отъ неопрѣдѣлено наклонение отъ глагола на дѣйствието; прѣметнъти тия съставни части измѣнятъ изявителния смисьлъ на израза. Во *втората фаза* остатъкътъ отъ неопрѣдѣленото наклонение отъ глагола на дѣйствието се разлага при *щѫ*, *щешъ* итн. въ частитѣ на описателната си форма, която състои отъ частицата *да* + глаголътъ на дѣйствието въ форми отъ сегашно врѣме за всѣко лице и число; при това *щѫ*, *щешъ* итн. всички се свождатъ и въ едничката замѣстна форма *ще*, чийто смисьлъ за 3. ед. въ цѣлата сложна форма на бъдещето врѣме се залича, понеже главното означение на лицето и числото остая при формитѣ за сег. врѣме отъ самия глаголъ на дѣйствието. *Третята* и послѣдня *фаза* е същата втора фаза, но вече безъ частицата *да*. Така вмѣсто четиретѣ фази отъ сПС. VI. 164 сега распознаваме три, отъ които всѣка се употрѣбя и до днесь въ своя мѣра както въ говорния езикъ, така и въ писмения. Примѣритѣ, що извадихме изъ обнародванитѣ отъ Байкушева пѣсни и приказки, спадатъ откъмъ образуваньето сложната форма на бъдещето врѣме къмъ втората и третята отъ различенитѣ отъ насъ фази; къмъ първата се отнасятъ: *я чу да преузнем* XII. 105. 37. *чу да 'върлям* XII. 112. 41, *че да узнем* XII. 105. 19, *че да и́дем* XII. 110. 33, *че да збе́реш* XI. 136. 6, *че да из-*

бавиш XI. 134. 23, *че да* ме *узне* XI. 138. 1, *че да дойде* XII. 124. 16, *че да лúю* XI. 132. 21; а къмъ втората: *я чу* га *посрéтнем* XII. 123. 3, *чу разбием* XI. 137. 33, *чу* му *кажем* XII. 123. 4, *чу сакам* XI. 137. 43, *че облéчем* XII. 105. 16, *че останем* XII. 122. 41, *че уя'нем* XII. 105. 21, *че вържем* XI. 137. 40, *че* ви *исчистим* XI. 136. 2, *че в'избавим* XI. 136. 1, *че слазим* XI. 137. 23, *че идем* XI. 137. 4, *ч'идем* XI. 136. 10, *че гьинемо* XI. 133. 5, *че избавимо* XI. 133. 6, *че* ги *одиримо* XII. 121. 6, *че идемо* XI. 136. 34, *че гьинете* XI. 133. 20, *че 'ванете* XII. 107. 11, *че царуе* XII. 108. 24, *че* се *скараю* XI. 137. 39, *че заночуваю* XII. 122. 24. И въ еднитѣ и въ другитѣ примѣри *чу*, което отговаря на обиходното българско *щѫ*, старобългарско **хоштѫ**, бива намѣстѣ и найчесто замѣнено съ *че*=*ще*, както рекохме, че стая во втората фаза на образуваньето бъдеще врѣме, па слѣдува и въ третята фаза. Това *че* дѣйствува въ истата служба и въ говора въ Софийско, а въ Македония на негово мѣсто е **ке**.

Б. 1. Образецътъ ни за форми отъ *несвършено врѣме* (imperfectum) у Байкушева е доста бѣденъ на примѣри. Да ли въ самитѣ текстове нее имало за тѣхъ мѣсто, или че самата употрѣба на несвършеното врѣме е пóограничена въ Трънско, отколкото е въ остатнитѣ български нарѣчия, за сега навѣрно неможемъ опрѣдѣли, защото зарадъ първото обстоятелство немогохме да наберемъ никакви показания при своитѣ кратковрѣменни наблюдения лично надъ самия говоръ, а зарадъ второто нѣмаме още нийде приведени въ редъ и изложени подробно синтактичнитѣ свойщини на езика си. Всѣкакъ обаче ние мислимъ, че съвпадежътъ въ Трънския говоръ на извѣстни форми отъ несвършено врѣме съ такива отъ свършено врѣме, каквото видиме въ трупинскитѣ елементи на *бесте*, *ода'úсте*, ще е собствено причината на привидната ограниченость въ употрѣбата на несвършеното врѣме спроти аориста; тая привидность стая пóвѣроятна още, като вземемъ во внимание и обратния съвпадежъ въ остатнитѣ български нарѣчия на форми отъ аориста съ такива отъ несвършено врѣме, което и се чини така да се употрѣбя въ пóширокъ размѣръ; но послѣднята дума за освѣта на това явление трѣба да се прѣдостави на синтактичния разборъ. Трън-

ското несвършено врѣме въ 2. мн. е запазило формитѣ отъ старобългарския езикъ, и то напълно подъ влиянието на сърбския езикъ, защото за други български гòвори тѣ сѫ необикновени, а въ Трънския вирѣѭтъ съвършено и въ аориста; 1. ед. и мн. и 3. мн. сѫ лишени отъ звука *х*, който липсува и всѣкъде въ тамошната рѣчь. Отсътствието на *х*, което очевидно за леснота на читателя записувачътъ е забѣлѣзалъ (както и отсътствието на *в* между двѣ самогласки) съ', е произвело въ 1. ед. отъ **нехтѣiах* — *нейтее*, отъ **имаiах* — *имае*, откакъ крайната самогласка, слѣдъ отпаданьето на засловното *х*, се е прѣобърнъла подъ дѣйствието на *i*=*й* въ *е*; у Байкушева присъщиятъ звукъ *i* не е означенъ, поради погрѣшния неговъ правописъ, който безъ нужда и за бърканица турилъ и бѣлѣга' въ *нейте'е*. Вмѣсто 3 мн. **бѣiаху* въ образеца стои *бе'а* отъ *беха*; на това мѣсто имаме едничъкъ случай, дето ѫ е замѣнено съ *а*, безъ друго по причина на афекцията отъ испаднълото *х*, понеже за инакво тълкуванье тука нѣма почва.

2. Покрай формитѣ отъ сегашно и несвършено врѣме, що разгледахме дотука отъ говора въ Трънско, нѣка споменемъ нѣщо и за неговитѣ форми отъ *повелително наклонение*, които се образуватъ също така отъ презенциялни трупини. Прѣди всичко да си веземеме слѣднитѣ примѣри: *помóдзи* XII. 111. 6, *диг се* XII. 112. 27, *излéзни* XI. 134. 32, *казуй* XI. 136. 11, *излаз* XII. 112. 2, *гьинéте* XI. 132. 34, *останéте* XII. 123. 25, *упрéгнете* XI. 134. 39, *кажéте* XII. 111. 24, *чинéте* XI. 132. 25, *жáлете* XI. 136. 32, *засвирете* XI. 135. 23. Гласката *и*, която въ *помодзи*, софийско *помòзи*, и др. завърша 2. повел., трѣба да се истънчава до *ь*, прѣдавано въ мекость на прѣдходната съгласка, и послѣ съвсѣмъ да исчезнува, за да произлѣзътъ напоконъ форми, както *излаз*, на която въ източното нарѣчие отговарятъ *излѣз*, *беж*, *дръж*, провинциялното *остáв*, и др.; *казуй* въ книжовния езикъ несъществува, защото въ неговата основа глаголитѣ отъ III. д. спрежение сѫ минъли всички подъ III. в., а *диг се* ще е свойствено само на Трънския говоръ, понеже единъ той може да различа въ II. спрежение инфинитивна трупина и безъ *н*, па да произвожда и отъ неѭ форми, които по правило се образуватъ отъ презенциялната. Въ формитѣ отъ 2. мн. трупинската гласка ѣ е замѣстена

съ *е*; така е и въ остатнитѣ български нарѣчия, освѣнъ единъ отъ источнитѣ говори (въ Шуменско) дето *ѣ=ѣа* още редовно се употрѣбя.

В. Формитѣ отъ *свършено врѣме* (аористъ) въ нашитѣ образци заключавать въ себе най-много точки, дето се съзира непосрѣдственото досѣганье на сърбския езикъ до българскитѣ гѡвори въ Трънско и наоколо. На първо мѣсто въ това отношение стои 3. мн., което въ никоя наша говорна область нѣма подобна на себе си форма. Старобългарскитѣ образувания на 3. мн. отъ свършеното врѣме сѫ се изгладили отъ нашитѣ нарѣчия по начинъ такъвъ, че въ окрая си **-шѧ** сѫ се изравнили съ 3. мн. отъ несвършеното врѣме; а елементътъ **х** отъ това изравнено 3. мн. за свършеното и несвършено врѣме, както и отъ 1. мн. на сѫщитѣ врѣмена, е проникнълъ въ тѣхъ и вмѣсто **с** отъ 2. мн. Между туй въ Трънския говоръ е устоялъ по надлежнитѣ мѣста и окраятъ **-шѧ**, и покрай него елементътъ **с**: така въ него се явяватъ изеднъжъ двѣ нѣща, които свѣдочътъ наистина за увардената пѡ-голѣма негова близость къмъ старобългарския езикъ, ала не го държътъ въ съотвѣтната свръзка и съ говоритѣ отъ новобългарския езикъ, защото въ подирнитѣ той ненамира досущь опора за своитѣ особности. Да не бѣше съсѣдството съ сърбския езикъ, тия особности бихѫ могли още да се приемътъ като рѣдки староврѣменни остатъци, каквито немалко се намиратъ осамотени тукъ-тамъ по гѡворитѣ отъ разлога на българската рѣчь; но тъкмо присъщието на такъвъ единъ съсѣдъ, у когото тѣ сѫ правилни явления отъ глаголната мѣнитва на езика му, поставя въ зависимость отъ себе и тѣхното тълкуванье. Битието на окрая *-ше* и на аористовния елементъ *-с-* въ примѣритѣ отъ нашитѣ образци трѣба право да се припише на постояното влияние отъ сърбска страна върху западнитѣ български говори. Това е толкозъ пѡ-вече за прииманье, че освѣнъ дето неможе да се уведе нищо противъ него отъ българскитѣ гѡвори, но то се подкрѣпя още отъ случаитѣ, въ които ние вече пѡпрѣди признахме влиянието на сърбското съсѣдство върху говора отъ Трънско. Въ полза на него тълкуванье говори напоконъ и оная особность, която нататъкъ срѣщаме въ Трънското свършено врѣме. Глаголитѣ отъ II. спрежение образуватъ

въ старобългарския езикъ свършеното врѣме отъ втората си трупина въ два вида: съ **-нѫ-**, или безъ **-нѫ-**; — вситѣ днешни български гѡвори, като извадимъ изъ тѣхъ нѣкои не многочетни остатъци, служътъ си въ тая работа съ трупината въ първи видъ, а само Трънскиятъ ѭ употрѣбя ту въ едина, ту въ другия видъ, подобно на сърбския езикъ. Така въ свършеното врѣме отъ говора въ Трънско сърбското влияние се отразило въ окрая *-ше* отъ 3 мн., въ елемента *-с-* отъ 2. мн., въ формитѣ на II. спрежение отъ трупини безъ *-ну-*, па и въ окрая *-мо* отъ 1. мн.; то е съдѣйствувало да се развиѭтъ и форми, както *остаде; — заигра'а, засвири'а* вм. *заиграше, засвирише* ми се видѭтъ изъ устата на Кира Станковъ отъ с. Баба подозрителни. Съ тия именно бѣлѣзи прѣдметниятъ нашъ говоръ прилича най-много на сърбския езикъ, и мислѭ, че тѣ ще сѫ дали на „великосърбскитѣ патриоти“ и на мнозина повърхни наблюдателье нáй-мощния поводъ, упорно да твърдѭтъ на отсѣкъ, че Трънскиятъ окрѫгъ билъ заселенъ отъ Сърбе. Обаче безосновностá на таково увѣрение ще излѣзе доста ясно дори изъ бѣлѣжкитѣ на тая ни статия, кога дойде редъ да искараме отъ нихъ едно общо заключение.

Г. 1. *Причастията* отъ *свършено врѣме* (participia perfecti) дѣйствителни (елови) и страдателни споделятъ съ прилагателнитѣ имена това свойство, че въ мѣнитвата си приниматъ еднакви съ тѣхъ окраи за различнитѣ родове и числа: мъжкитѣ причастия въ мн. ч. се завършатъ на *-и*, женскитѣ на *-е*, а срѣднитѣ на *а*. Развитието на такива форми въ Трънския говоръ е послѣдувало вѣроятно вътрѣ въ самия него, възъ основа на сходството откъмъ смисъла между причастията и прилагателнитѣ имена; другъде въ българскитѣ гѡвори, като не се прави въ мн. ч. формална разлика за родоветѣ на прилагателнитѣ, нее имало поводъ да се прокарва тя и въ причастията. Сърбскиятъ езикъ распознава въ своитѣ причастия същитѣ родовни окраи за мн. ч., каквито иматъ у него прилагателнитѣ имена, и които съвпадатъ съ окраитѣ отъ причастията въ Трънско. Пô-горѣ, при разглеждането окраитѣ на имената изобщо, ние бѣхме забѣлѣжили, че въ Трънския говоръ *-е* отъ мн. ч. жен. родъ трѣба да се вземе като прѣнесенъ изъ нѣкоя съсѣдна область, понеже нийде не се подържа въ българ-

ската рѣчь, а *-а* отъ мн. ч. срѣд. родъ истълкувахме като останъло съ пó-широко приложение, понеже въ остатнитѣ български гóвори е редукувано само върху съществителнитѣ имена. Завардено еднъжъ въ мн. ч. на всички имена, това *-а* послѣдично се удържало и въ причастията, както отъ друга страна съ истата послѣдичность било домѣстено въ тѣхъ и заетото *-е*. Неще дума, че въ двѣтѣ тия особности на говора отъ Трънско се исказва съсѣдското влияние на сърбския езикъ; ала ако въ подирната отъ нихъ то се е вмъкнъло пóвече като сърбска чърта, въ първата то е само спомогнъло на едно редукувано днесь другъде въ българскитѣ нарѣчия явление да остане въ първоначалната си сила и да образува отъ себе специялна чърта на отдѣленъ говоръ. Нашата прѣсъда за подобни явления се основава изобщо върху това начало, че заченъта една езиковна промѣна въ извѣстна посока, тя слѣдува да се развива и обхваща редомъ по вътрѣшна или вънкашна свръзка всѣкоя изгодна пологa, стига само да не ѝ въспрѣчи и да не ѭ кръстоса друга нѣкоя промѣна съ различна посока. Завършъкътъ на женскитѣ имена въ мн. ч. на *-е* се датува у сърбетѣ отъ старо врѣме; у българетѣ замѣната на **ы** съ *и* изравнила формитѣ за мн. ч. на имената отъ жен. родъ съ ония отъ мъжки родъ, което послѣ подмѣнило въ своя посока и цѣлия срѣденъ родъ, като го пощедило токо у съществителнитѣ имена; въ такъвъ случай окраятъ *-е* на мн. ч. отъ женскитѣ имена у Трънчанье трѣба да бъде сърбски заемъ; а окраятъ *-а* на мн. ч. отъ срѣднитѣ имена, като е знаенъ и за българския езикъ отъ старо врѣме, па се намира още въ съществителнитѣ имена на днешнитѣ наши гóвори, затуй и у Трънчанье неможе да бѫде чужди заемъ, ала при своята широка употрѣба наравно съ съсѣдния сърбски езикъ, той трѣба да се признае за устоялъ подъ дѣйствието на чуждо влияние. По същото начало излиза, че и всичкитѣ образувания отъ глаголната трупина на II. спрежение безъ **-нѫ-**, щомъ донинѣ се лишаватъ отъ познати подпорни примѣри въ другитѣ български гóвори, въ говора отъ Трънско ще сѫ закрѣпени отъ влиянието на сърбския езикъ, ако ще би и върху старобългарска основа. Подъ това заключение именно спадатъ и дѣйствителнитѣ причастия за свършено врѣме отъ трупината на

II. спрежение безъ *-ну-* отъ нашитѣ образци. А формитѣ на причастията дѣйствителни отъ мъж. родъ ед. съ окрая си *л* свѣдочътъ въ нихъ противъ сърбското влияние, ако и срѣщаме *вуну* XII. 111. 7, 113. 19, *бугаринъ,* за които въ Калково (Самоковско) на пр. имаме *бугарин, муна,* и *въна.*

2. Дѣйствителни *причастия* отъ *сегашно врѣме* (participia praesentis) има спазени въ българския езикъ въ единъ остатъкъ, който за говора въ Трънско е прѣдставенъ отъ примѣритѣ *плакаечи, неваечи* въ нашитѣ образци. Той по формата си е различенъ въ източното нарѣчие, дето слѣдъ глаголната презенциялна трупина се завършва на *-штиц* (въ Шуменско), и въ Македония, дето слѣдъ истата трупина бива завършенъ ту на *-шти* [или -*(й)ки*], ту на *-штем* [или-*(е)кюм*]. Първата форма сочи по происходъ къмъ старобългарския вин. ед. мъж. отъ причастията сегашни дѣйствителни, като съдържа и единъ неясенъ за мене краенъ елементъ *ц;* втората произлиза просто отъ стб. вин. ед. мъж., а третята отъ стб. дат. мн., който е извършалъ служба на dativus absolutus. Тъкмо на тоя происходъ се длъжи и абсолутивниятъ смисьлъ на причастия. Формата на Трънскитѣ примѣри у насъ е произведена отъ презенциялната трупина за III в. спрежение възъ основа на съотвѣтния старобългарски вин. ед. мъж., като се огласувало, както въ македонското нарѣчие, **ѫ** отъ **-ѫшть** въ *ie,* писано отъ Байкушева *е.*

Съ това свършаме бѣлѣжкитѣ си по поводъ на намѣренитѣ диялектични отклонения въ образцитѣ отъ глаголната мѣнитва на говора отъ Трънско. Ако направимъ сега и тука, както при мѣнитвата на имената, единъ общъ прѣгледъ на чъртитѣ, които носи глаголътъ въ записанитѣ отъ Байкушева пѣсни и приказки, ние ще видимъ, че по́вечето отъ тѣхъ чърти, като сѫ основани направо върху старобългарския езикъ, останѫли сѫ до него на стъпень по́близка въ Трънския говоръ, отколкото въ другитѣ български го́вори, дето изобщо аналогизацията на формитѣ е вървѣла много по́бързо и систематично. Съсѣдниятъ сърбски езикъ, дето е също така завардень по́-старовремскиятъ характеръ на глаголната мѣнитва, е проявилъ своето влиятелно дѣйствие въ тая посока върху говора отъ Трънско, та го е задържалъ еднакво съ себе си на много формални

точки. Едни отъ тия точки намиратъ отгласъ и опора въ единични говорни особности отъ българскитѣ нарѣчия, и затуй въ систематичната си употрѣба въ Трънско се смѣтатъ отъ насъ просто като сърбско влияние, а други се лишаватъ отъ подобна опора въ нашитѣ нарѣчия, поради което и бидохѫ иставени като сърбски заеми или чисти сърбизми. Въ тия резултати колкото и да се е исказала силата на влиянието отъ страна на чъртитѣ въ сърбския езикъ, каквито и старобългарскиятъ езикъ притежава, тѣ пакъ не сѫ заличили отъ говора въ Трънско ония съществени нѣща, които го характеризуватъ като български, и които, при успоредното сходство и на остатнитѣ нови образувания въ глаголната мѣнитва отъ двата съсѣдни езика, иматъ сила само съвмѣстно съ други доводи отъ подобно естество.

Слѣдъ тия общи прѣгледи на чъртитѣ отъ именната и глаголната мѣнитва на Трънския говоръ, нѣка пристъпимъ възъ основа на тѣхъ и на езиковнитѣ особности, които подбѣлѣзахме въ него сами и намираме сѫщитѣ и въ приноса на Байкушева, да извадимъ едно сумарно заключение за негова характеръ и да опрѣдѣлимъ народностната принадлежность (Angehörigkeit) и на всички западни отъ София говори, които сѫ горѣ-долу еднакви съ говора отъ Трънско. За да се присъди единъ отдѣленъ говоръ на извѣстно нарѣчие или езикъ, трѣба помежду имъ да има подобие въ етимологията на словнитѣ звукове, въ граматичната мѣнитва на думитѣ и въ синтактичния способъ за съставянье рѣчитѣ (прѣдложенията); нерѣдко се взима на гледъ и лексичниятъ материялъ. Неще дума, че таково присъжданье се опитва и тогава, когато прѣдлежи да се рече, на кой отъ два сродни езика или еднонлеменни нарѣчия се пада и единъ сроденъ тѣмъ говоръ; а въ такъвъ случай тоя говоръ се разглежда по отношение къмъ ония качества, които отличатъ нееднаквитѣ сродни нему еднонлеменни езици или нарѣчия, та се присъжда на оня отъ нихъ, съ чиито сѫществени особности найвече се сгажда; при това, като отдѣленъ говоръ, и той ще си носи нѣкои собствени признаци, до каквито го бъде довело частното негово развитие срѣди особити нѣкои обстоятелства. Въ науката на словѣнскитѣ езици е установена тъкмо сѫществената разлика

между българския и сърбския езикъ, и за единого тѣхънъ научни познавача не е никакъ мъчно да отсъди, да ли носительстѣ на извѣстенъ тѣмъ сроденъ говоръ спадатъ къмъ българската народность или къмъ сърбската; — а съ Трънския говоръ, за който у сърбетѣ се съзпра страстно затичанье да си го присвояватъ и да го отниматъ отъ българетѣ, които пакъ настояватъ да го сматрятъ за свой, на словѣнската наука е дадена задача, да разрѣши именно таково едно свадно питанье. Книжовниятъ свѣтъ отколѣ би знаялъ, какъ стои въ същность тая работа, да бѣше говорътъ отъ Трънско заедно съ западнитѣ български гóвори и съ македонското нарѣчие научно издиренъ и критично обсъденъ отъ людье призвани и компетентни; тогава не би имало мѣсто да се развие и заблужденнето, що погълнѫ въ напрасна жертва — може да се каже — една отъ найблагороднитѣ мечти на южното словѣнство. Ала за зла честь, вмѣсто людье призвани и компетентни, на сърбска страна се явихѫ отчаяни проповѣдници, които, завзети съ една политична химера, въ суровъ егоизъмъ испълнихѫ гледай-си печатни трудове съ лъжливи и безконтролни свѣдѣния за гóворитѣ въ западна България до Тимокъ и до притоцитѣ на българска Морава и въ Македония; тия трудове, като бѣхѫ токо-речи едничкитѣ семена за запознаванье съ прѣдмета, поникнъхѫ въ буйни плевели, които замрѣжахѫ погледа всѣкому, що назърнѣше да се поучи за характера на обземенитѣ въ тѣхъ гóвори. Свѣдѣнията на сърбскитѣ проповѣдници и до днесь още невинно се взиматъ за честно оръжие отъ писателье, особито чуждински, незасветени въ секрета на потеклото имъ. А отъ българска страна за говоритѣ въ Македония и въ рѣченитѣ български прѣдѣли до Сърбия нѣма писано положително нищо въ смисълъ на нѣкакво тѣхно обсебянье и отниманье отъ сърбетѣ: за македонското нарѣчие у насъ съществува само нѣщо изложено на него и два сборника народни пѣсни, покрай нѣколко още обнародувани въ периодическитѣ ни списания: а пакъ отъ западнитѣ гóвори едвамъ отъ нѣкои притежаваме записани пѣсни и приказки, като неброиме сборника отъ западнобългарски пѣсни отъ Качановски, понеже е стъкменъ въ руско издание. За говора въ Трънско и наоколо ние първи расправяме тука въ тия си бѣлѣжки, дето,

застанъли върху почвата на собственитѣ наблюдения и на материялитѣ отъ Байкушева, полагаме отнапрѣдъ, че той е говоръ български, та го сличаме съ остатнитѣ свои гóвори на югъ и истокъ. Цѣлтá на това сличанье бѣ да се изведе по единъ пóсгоденъ начинъ, наколко е говорътъ отъ Трънско въ основата си сходенъ съ общобългарския езикъ и въ що състои неговата разлика отъ послѣдния. Обаче, между точкитѣ на разликата се оказахѫ доста отклонения въ полза на влиянието на сърбския езикъ, и поради тѣхъ отъ негова страна би било за очакванье възражението, че да не се обсъждаше Трънскиятъ говоръ отнапрѣжъ като български, той би могълъ негли съ истото право да се разглежда отнапрѣжъ като сърбски, и тогава сходствата му съ българския езикъ да се прогласѭтъ за отклонения отъ сърбския въ полза на едно съсѣдско влияние. И наистина, сърбетѣ тъкмо така аргументуватъ по поводъ на несърбскитѣ чърти, които боравѭтъ во всички наши западни и македонски гóвори, и които дори и въ самитѣ сърбски умишлено изопачени съобщения личътъ ясно, че сѫ български. Ето по коя причина и ние сега, откакъ уяснихме отношението на говора отъ Трънско и наоколо къмъ българския езикъ изобщо, трѣба за окончателно парализуванье сърбската аргументация да опрѣдѣлиме и значението на това отношение въ лицето на бѣлѣзитѣ, що отличатъ българския езикъ отъ сърбския. Тепърва така ще излѣзне на явѣ, да ли сходнитѣ съ сърбския езикъ чърти на Трънския говоръ сѫ съществени, и въ панагонъ, да ли и македонскитѣ говори, дето несъществуватъ и толкова сърбски чърти, колкото у Знеполци и Граховчанье, могътъ да се смѣтатъ за сърбски. Зарадъ пълна здравина на нашитѣ изводи, за насъ бѣше много желателно, да бѣхѫ текстоветѣ на Байкушева свободни отъ всѣко подозиранье за погрѣшки на записувача или на печатаря, или и за ненадѣжна чистота на извора имъ; Байкушевъ неумѣлъ и правописно да ни избави отъ неволни може би прѣхвати или несъгледности, па и въ означението на нáзвуцитѣ у него човѣкъ може да съзре голѣма непослѣдовность; ала погрѣшкитѣ и съмнителнитѣ случаи, що имахме прилежъ да посочиме на извѣстни мѣста въ бѣлѣжкитѣ си, бѣхѫ отсъдени пóвече въ полза на сърбетѣ, и то ни заварди откъмъ тѣхъ отъ стра-

хове прѣдъ нѣкаква неустойчивость и на нашето заключение въ полза на българетѣ. Изводитѣ си (дедукции) ще направиме отъ страна на подобието и различието, които щемъ констатува между българския езикъ, Трънския говоръ и сърбския езикъ въ отношение на постулатитѣ за едноплеменна принадлежность (Zusammengehörigket) на два отдѣлни говора.

1. Откъмъ *етимологията на звуковетѣ* българскиятъ езикъ се отлича отъ сърбския въ слѣднитѣ точки:

*а. Съгласковитѣ купове *mi* и **di* въ първия пораждатъ *шт* и *жд*, както въ старобългарския езикъ, а у втория даватъ въ резултатъ ћ и ђ. *Въ Трънския говоръ тѣ сж замѣстени съ ч и жд*: *ч* е у него продуктъ, какъвто диялектично срѣщаме въ нашитѣ думи *чужди*, *вече*, въ Софийскитѣ *чем*, *чеш* и нбраспространено подъ видъ на *шч* въ нѣкои гбвори отъ Македония, а *жд* е българска чърта. Инди *сърбско нѣма нищо*. Вмѣсто *шт* и *жд* въ македонски гбвори имаме **к** и **г**, ала тѣ по своята физиология не сж сърбскитѣ ћ и ђ, а се отгла́шатъ у насъ и на истокъ.

б. Старобългарскитѣ звукове **ъ** *и* **ь** се сливатъ у насъ по правило подъ звука *ъ*, а у сърбетѣ подъ звука *а*. *Въ Трънския говоръ тѣ сж замѣстени съ ъ*, инди *сърбско нѣма нищо*. Подобна на българската замѣна *ъ* иматъ и Черногорцитѣ: ала то неможе да служи на сърбетѣ за доводъ, че Трънскиятъ говоръ принадлежи тѣмъ, както неможе да служи за доводъ и намъ, че черногорскиятъ говоръ е нашъ. Тука има други езиковни и инакви условия, поради които и българскитѣ източни и македонски гбвори, що замѣнятъ **ъ** и **ь** съ *а*, небива никакъ да се мислжтъ за сърбски. Замѣната *а* за **ъ** и **ь** у сърбетѣ е правилната, а *ъ* е диялектична; у българетѣ наопаки, правилната е *ъ*, а *а* диялектична. Трънска замѣна за **ъ** и **ь** е повсъде правилната *ъ*, и ако наврѣмени за **ъ** стои *о*, и то се сгажда съ подобни явления въ българския езикъ.

в. Носовката **ж** въ българска замѣна гласи *ъ*, а въ сърбска *у*. Подирната гласка срѣщаме за **ж** и въ случаи отъ българскитѣ гбвори, ала *въ Трънския тя е вдомена подъ непосрѣдственото влияние на сърбския езикъ*; тамъ тя е *сърбска чърта*, но развита послѣдовно и по граматични мѣста, каквито сърбскиятъ езикъ непритежава.

г. Дето *въ българския езикъ стои въ засловие -ъл* (старобългарски **-ълъ, -ьлъ, -лъ**), сърбскиятъ езикъ има *-ао*. *Въ Трънския говоръ е също -ъл*. Срѣдословното *-ъл-* между двѣ съгласки се срѣща нѣйде въ Софийско и другъде прѣобърнъто въ просто *ъ* или *у*; въ македонски говори и *въ Трънско вмѣсто него също така намираме спорадично у, както въ сърбския езикъ*. Бѣлѣжито е, че въ говора отъ Трънско *-ъл* правилно дохожда въ форми отъ глаголната мѣнитва, въ която истъкнъхме изобщо найефективното влияние на сърбското съсѣдство. Чъртитѣ съ *ъл* у българетѣ сѫ правилнитѣ, а съ *у* твърдѣ рѣдки диялектични; у сърбетѣ наопаки, правилнитѣ и едничкитѣ сѫ *ао* и *у*. Инди въ говора отъ Трънско, както и въ македонскитѣ говори, *сходството съ сърбския езикъ е токо по рѣдко исключение*.

2. Откъмъ *граматичната мѣнитва на думитѣ* българскиятъ езикъ се отлича отъ сърбския въ слѣднитѣ точки:

а. Първиятъ опрѣдѣля поблизко имената си во всички родове и числа съ члѣнъ, а вториятъ непознава досущь подобно дѣйствие (приемъ). *Трънскиятъ говоръ се съгласува напълно съ българския езикъ*; наравно съ нѣкои македонски и съ единъ отъ южнитѣ говори, той дори и скланя члѣна заедно съ името въ мъжки и женски родъ, поне за вин. ед. число. *Сърбско тука нѣма нищо*; само *Трънската форма на члѣна отъ мъж. родъ — + тога* има завършъкъ, приравненъ къмъ сърбския езикъ наедно съ завършъка на мѣстоименнитѣ форми *га*, *њега* и др.; то е *сърбско влияние*. Колкото за женската форма на члѣна за вин. ед. — + *ту* и за мѣстоимѣннитѣ форми *іу*, **ну**, въ тѣхъ *у* е приетата еднъжъ замѣна за ѫ, която вече споменъхме като сърбска чърта.

б. Отъ *косвенитѣ падежни форми на имената* въ българския езикъ дѣйствува само формата за вин. ед. мъжки родъ; изятие правѭтъ личнитѣ и относителни мѣстоимѣния, дето се употрѣбятъ останъли форми и за вин. мн. и за дат. ед. и мн. число; такива остатъци се намиратъ още и при извѣстни съществителни, прилагателни и числителни имена, както и при нѣкои особити съчетания и постояни изрази. Всички други косвени падежни отношения се изражаватъ чрѣзъ формитѣ за им. п., въ чиято функция сѫ влизали и вин. форми при помощта на различнитѣ прѣдлози. Сърбскиятъ езикъ обладава съ пълна и систематична

мѣнитва на имената. *Говорътъ въ Трънско слѣди съвършено способитѣ за изразъ на косвенитѣ падежни отношения въ българския езикъ*, като си служи въ ед. число съ вин. за мъж. (при одушевенитѣ съществителни имена; а при неодушевенитѣ съ им.) и жен. родъ безъ члѣнъ и съ члѣнъ, който бива скланянъ и нескланянъ; а въ това *нѣма нищо сърбско.*

в. Прилагателнитѣ имена и причастията, като отглаголни прилагателни, у българетѣ *въ мн. число* образуватъ еднакви форми на *-и* за тритѣ рода; съ тѣхъ се сгаждатъ и ония числителни имена съ нѣкои отъ мѣстоименията, които изобщо могътъ да допущатъ подобно мѣняванье по родове и числа. Само у съществителнитѣ имена въ мн. ч. срѣдниятъ родъ се завърша на *-а*; така изглáша при тѣхъ и надлежниятъ неговъ члѣнъ за мн. ч. *-та*, докъдъ при остатнитѣ имена скупомъ той е същиятъ *-тѣ*, що се пригужда за мн. мъж. и жен. родъ и при самитѣ съществителни имена. Сърбскитѣ имена располагатъ въ мн. ч. за тритѣ рода съ различни окраи: за мъж. родъ *-и*, за жен. *-е* и за срѣд. *-а*. *Трънскиятъ говоръ има за мн. ч. на всички имена отъ мъж. родъ окрай -и, за имената отъ жен. родъ -е и отъ срѣд. р. -а.* Съ окрая си *-и* той изглежда като безразличенъ за сърбския или за българския езикъ, ала образуваньето у него мн. ч. на *-ове* отъ мъжкитѣ едносрични съществителни, мн. ч. мъж. р. на *-іанe*, *-аре*, *-теле* и на *-'е* се противи на сърбскитѣ образувания на *-ови*, *-јани*, *-ари*, *-тельи*, *-и*, и *съгласува тоя говоръ съ българския езикъ*; инди *въ тоя случай сърбско нѣма нищо. Съ окрая си -е* за мн. ч. жен. родъ говорътъ отъ Трънско е взелъ върху себе една *сърбска чърта*; а *съ окрая -а* за мн. ч. срѣд. родъ е подлегнълъ на *сърбско влияние*, като е расширилъ (задържалъ пòшироко) неговото българско употрѣбение отъ мн. ч. на съществителнитѣ и върху мн. ч. и на другитѣ имена заедно съ отглаголнитѣ прилагателни (причастията). При гледъ на съотношението, което прѣдставятъ взаимно първиятъ и послѣднитѣ два случая, за една сърбска аргументация сѣкашъ се отваря приязнено поприще да утвърждa, че Трънскиятъ говоръ въ окраитѣ на формитѣ за мн. ч. отъ жен. и ср. родъ нѣма нищо българско, а само въ формитѣ на *-ове*, *-іане* итн. е подлегнълъ на българско влияние. Ала такова утвърждаванье по поводъ на единични сърбски чърти

отъ именната мѣнитва срѣщу цѣлия неинъ несърбски характеръ, който прѣвлада и въ звуковната етимология на думитѣ, ще бъде доста некритично.

г. Въ глаголната си мѣнитва *българскиятъ езикъ се лишава отъ неопрѣдѣлено наклонение и отъ причастия за сегашно врѣме* дѣйствителни и страдателни: отъ първото у него има спазени токо накърнѣли форми въ извѣстни синтактични строежи и въ образуваньето на бъдещето врѣме отъ първата фаза на неговото развитие; а отъ подирнитѣ дѣйствителното причастие е прието диялектично въ формата на вин. ед. мъж. родъ (или и на дат. мн.) да служи въ герундивни изрази и съ абсолутенъ смисьлъ. Исчезнъли сѫ досущь и страдателнитѣ причастия за сегашно врѣме, отъ които единъ остатъкъ запознахъ въ словото „*незнатимо*“ отъ Болградъ. Сърбскиятъ езикъ владѣе систематично съ всички тия глаголни форми, освѣнъ страдателнитѣ причастия сегашни, като прилага неопрѣдѣленото наклонение на *-ти* и въ образуваньето на бъдещето врѣме. *Трънскиятъ говоръ е лишенъ отъ тѣхъ въ сѫщата мѣра, въ каквато и българскиятъ езикъ, и вмѣсто нихъ се ползува съ сѫщитѣ остатъци или замѣстни обрати, които употрѣбяме и ние.* Инди *сърбско нѣма нищо.*

д. Трупинската самогласка прѣдъ личнитѣ приставки въ 2 л. мн. отъ *повелително наклонение* въ българския езикъ е винъги ѣ = *е* или диялектично *ea* (старобългарски ѣ). Въ сърбския езикъ тая форма показва прѣдъ личнитѣ приставки винъги *и*. *Трънскиятъ говоръ се съгласува напълно съ българския езикъ;* подобно нему той непритежава и форма за 1. мн., която у сърбетѣ е задържана; инди *сърбско* въ него отъ повелителното наклонение *нѣма нищо.*

е. Въ *свършеното врѣме (аориста)* българскиятъ езикъ различава отъ сърбския по това, че у него -ше за стрб. -ша въ 3. мн. е прѣминъло въ *-хѫ* аналогично съ 3. мн. отъ *несвършеното врѣме* (старобългарски -хѫ), и елементътъ -с- отъ 2. мн. *въ двѣтѣ врѣмена* се замѣнилъ съ *х*. *Трънскиятъ говоръ съ -ше и съ елемента -с- се съгласува съ сърбския езикъ;* подъ *негово влияние* той е останълъ така по́-близу отъ насъ до старобългарскитѣ форми; о тѣхъ именно се държи той още и съ това, че *непрокаралъ елемента -с- и въ 1. мн. отъ свършеното и несвършено врѣме,* както е по пра-

вило у сърбетѣ. *То е уварделено въ българския езикъ, съ който въ остатното се съгласува и Трънското несвършено врѣме.*

ж. Личнитѣ приставки (слѣни и съ трупинни елементи) отъ българскитѣ глаголни форми различатъ отъ приставкитѣ отъ сърбскитѣ форми главно въ 1. мн. отъ сегашно. свършено и несвършено врѣме и въ 3. мн. отъ сегашно врѣме. Откъмъ тия приставки *Трънскиятъ говоръ носи въ 1. мн. отъ сегашно, свършено и несвършено врѣме* (приставка *-мо) сърбска черта, а въ 3. мн. отъ сегашно врѣме е опиталъ до нѣйде сърбско влияние,* понеже систематично напуснълъ заловнитѣ *-т* прѣдъ *-у-* за **-ж-(-жть)** и прѣдъ *-е-* за **-ѧ-(-ѧть)**, както се практикува въ нѣкои отъ македонскитѣ говори. Това *сърбско влияние още помалко е боравило върху Трънскитѣ окраи -у* и *-м отъ 1. ед. сег.*, защото първиятъ послѣдично замѣня българския окрай *ж*, а вториятъ живѣе широко въ българскитѣ нарѣчия и въ III в. спрежение отъ самия книжовенъ езикъ.

з. Втората (инфинитивна) *трупина отъ глаголитѣ отъ II. спрежение въ българския езикъ се изравнила съ първата* (презенциялната), а *глаголитѣ отъ III д. спрежение миньли подъ образеца на III в.* Въ смисьлъ на подирния прѣходъ се съглежда затичанье и въ Трънския говоръ, ако и несмѣж да дамъ на досѣжнитѣ примѣри у Байкушева нѣкакво значение, въ резерва прѣдъ възможни погрѣшки на записувача. Инакъ обаче *Трънскитѣ производства на глаголни форми по III д. спрежение и отъ инфинитивната трупина на II. спрежение* (както въ старобългарския езикъ) *показватъ въ своята спазеность извѣстно сърбско влияние,* понеже отгласътъ имъ въ българскитѣ говори нее бѣлѣжитъ.

3[1]. Откъмъ *синтактичния способъ за съставянье рѣчитѣ* (прѣдложенията) разликата между българския и сърбския езикъ се основава на първо мѣсто върху мѣнитвата на имената, когато ги склопяваме за опрѣдѣлянье отношението между понятията отъ нашата мисьль. Ако тая мѣнитва, наблюдавана въ единични, откъснъти отъ състава на рѣчтá думи, небие толкозъ на очи съ несходството между Трънския говоръ и сърбския езикъ, тя същата ни поразява съ голѣма пропасть помежду имъ, когато ж гледаме жива въ цѣла съставена рѣчь. И тъкмо при подобно дѣйствие на Трънската именна мѣнитва въ рѣчтá познаваме, че гово-

рътъ отъ Трънско неможе да бъде сърбски, но рѣшително български. Това познание-се усиля още и отъ дѣйствието въ рѣчтá на глаголната мѣнитва, върху която на второ мѣсто се основава разликата между българския и сърбския езикъ. Въ живата рѣчь всѣка и най-малка може би особность на единъ говоръ придобива видно значение въ особната своя роля, каквато ѝ е присъдена въ реда на думитѣ, и съ това на рѣчтá се дава особенъ колоритъ, по който тя се характеризува. Особноститѣ, които най-много допринасятъ за специялния изразъ на тоя колоритъ, сѫ съществениtѣ точки, по които отличаме единъ говоръ отъ други, или два езика помежду имъ. Познавачътъ на българския и на сърбския езикъ, щомъ поеме въ ръка нѣкой текстъ по говоръ отъ Трънско, ще съгледа тутакси по употрѣбата на члѣноветѣ, по аналитичната именна мѣнитва, по отсътсвието на глаголни форми отъ неопрѣдѣлено наклонение, по звуковнитѣ купове *жд* и *ч* (вмѣсто *шт*) и др. т. бѣлѣзи, отъ какъвъ колоритъ е Трънскиятъ говоръ, и безъ двоумие ще го припише на българското племе; той неще заглежда, разбира се, и ония признаци, които сочътъ къмъ сърбски характеръ, ала неще ги и надцѣнява спроти първитѣ, понеже не тѣ създаватъ характеристичния колоритъ и на сърбския езикъ. Да бихме имали нѣкое изложение на правилата на българския синтаксисъ, ние щѣхме да уведемъ и нѣкои отъ особититѣ способи за взаимното свързуванье рѣчитѣ чрѣзъ съюзи и други слова, отъ дето да се види още въ подробности синтактичното сходство на говора отъ Трънско съ българския езикъ; обаче досега като несме стигнъли до таково ръководство, па и като не намираме за сгодно тука да излизаме съ опити по тая часть отъ българската граматика, прѣстаяме на това, което вече истъкнъхме, и самó има достатна сила да се опре срѣщу сърбскитѣ аргументации за Трънския говоръ.

3². Нее излишно да се споменътъ веднага слѣдъ това отъ лексичния материялъ на Трънския говоръ словата *че, та, защото, кьга, сьга, тьгае,* и др., които свързуватъ различни рѣчи, и у сърбетѣ не се чуѭтъ никакъ.

Така, цѣлата строитва изобщо отъ Трънско токо-речи *нѣма нищо Сърбско.*

Отъ сключеното разглежданье точкитѣ, въ които българскиятъ езикъ се отлича отъ сърбския и въ които Трънскиятъ говоръ се съгласува по̀вече съ единия или съ другия отъ подирнитѣ, излиза въ резултатъ, че 1) *въ осемъ отъ тѣхъ точки* (1.а, б, г, 2.а, б, г, д, 3.) *и въ два случая* (2.в, е) *Трънскиятъ говоръ нѣма нищо сърбско;* 2) *въ една точка* (1.в) *и въ два случая* (2.в, ж) *носи сърбски чърти*; и 3) *въ една точка* (2.е) *и въ петь случая* (1.г, 2.а, в, ж, з) *се намиралъ малко или много подъ сърбско влияние. Сѫществениτѣ точки, въ които почива колоритътъ на българския езикъ срѣщу колорита на сърбския*, *сѫ* 1.а, б, г (по правило), 2.а, б, г, 3.; *а именно въ тѣхъ точки Трънскиятъ говоръ нѣма нищо сърбско.* Безъ тѣхъ той неби могълъ да бѫде сърбски дори и тогава, когато вситѣ му остатни точки и случаи би били чисто сърбски; а ние видѣхме, че и тамъ дори невсѣкъде и нееднакво бива да се подържа битието на сърбски чърти, или на сърбско влияние. Между туй сърбетѣ се запущатъ съ едно безпримѣрно лакомство несамо върху говора отъ Трънско, за който положително се доказва, че *нее сърбски,* но и върху цѣли говорни области къмъ истокъ отъ него навѫтрѣ въ България, та че и върху цѣла Македония. Който обича да сравни езика на истински материяли отъ тия области споредъ нашитѣ точки за разлика между българския езикъ и сърбския, той, вѣрваме, ще се убѣди нагледно въ непочтеното по̀ведение на ония сърбе, които съ лъжи и клевети посѣгатъ върху го̀вори, които сѫ много по̀малко сърбски и отъ самия Трънски говоръ.

III.

Като говорѭ въ тия бѣлѣжки за говора отъ Трънско, азъ неопрѣдѣлямъ поименно границитѣ на простора му, и често вмѣсто него споменувамъ говоритѣ на западъ отъ София, въ Граховско и Знеполско. Ала, както нерѣдко се случва у насъ, че въ нѣкоя по̀голѣма область единъ говоръ бива закитенъ и съ други по̀дребни го̀ворци, така е възможно и въ областа́, която фигурува подъ имената Грахово и Знеполье, или се разбира подъ опрѣдѣлението „на западъ отъ София“, да има и нѣкой други говоръ освѣнъ очъртания и оцѣненъ вече говоръ отъ Трънско

и наоколо. Затуй, да избѣгнѫтъ недоразумѣния, трѣба да обяснѭ, че подъ неедното име, съ което въ бѣлѣжкитѣ си означавамъ говора отъ Трънско, азъ съмъ искалъ да обземѫ всички ония наши западни говори, които прѣдставятъ едно цѣло съ Трънския, и тѣхъ само съмъ мислилъ, безъ говорцитѣ, които може да се шаркатъ помежду имъ. Тия говорци се примичатъ повече къмъ говора отъ Софийско и къмъ македонското нарѣчие и нѣматъ сърбскитѣ бѣлѣзи, които констатувахме въ Трънско. Прѣсъдата, която изведохме за народностната принадлежность (Nationalangehörigkeit) на говора отъ Трънско, ще се простира несъмнѣно и върху реченитѣ западни говори, които напълно се сгаждатъ съ него; само че азъ нѣмамъ срѣдство да ги посочѫ, кои сѫ тѣ, каквото да се види, додѐ стига Трънскиятъ характеръ на българската рѣчь. Обаче, за да се увѣриме, че той засѣга на западъ и прѣзъ днешнитѣ граници на българската земя,ази ще сравнѭ само Пиротския говоръ съ Трънския; материялитѣ за тая цѣль ще вземѫ отъ сборника на Качановски и отъ списанието на Българското Книжовно Дружество. Ала понеже Качановски е записувалъ всичко твърдѣ погрѣшно, затуй прѣдварително ще провѣрѭ записаното у него изъ Трънския говоръ споредъ своитѣ бѣлѣжки и изводи, та откакъ опознаеме неговитѣ погрѣшки, ще абстрахуваме отъ нихъ при материялитѣ отъ Пиротско, и така ще ни остане за Пиротския говоръ една по̀-вѣрна характеристика. При абстракцията ще ни служи за опорна точка и обнародуваното по Пиротски говоръ въ „Периодическо Списание“.

Сборникътъ отъ западно-български пѣсни отъ В. Качановски съдържа 35 пѣсни отъ Трънския окрѫгъ, отъ които 2 сѫ записани въ селото Баба, 1 въ Брѣзникъ, 30 въ селото Бабица, смаль не четире километра на истокъ отъ Брѣзникъ, и 2 въ селото Божица, което по картата отстои близу до 35 километра на югозападъ отъ Трънъ, къмъ границата на Вранския окрѫгъ. Когато съставялъ тоя сборникъ отъ български пѣсни, събирачътъ му Качановски „главнымъ образомъ имѣлъ въ виду его филологическое значенiе“ (стр. IV), та приелъ въ своето издание „филологическое правописанiе, отличающееся отъ принятаго въ новоболгарской литературѣ“ (стр. II). Въ тия важни

прѣдговорни думи единъ руски ученецъ ни дава увѣрение, че записаниятъ у него материялъ е тъкмо прѣдставенъ откъмъ своята звуковна страна. Обаче спроти тѣхъ думи по́сетното извинение на същия ученецъ, че „при неустановившемся болгарскомъ правописаніи,[1]) составитель сборника не могъ избѣжать непослѣдовательности“ (стр. 557), ни се види малко недостойно, и изобщо нелѣпо извъртѣно. Какъ може да бъде кривъ зарадъ неговата непослѣдователность днешниятъ български правописъ, когато по́прѣди той утвърждa, че въ сборника си билъ приелъ правописъ чисто филологиченъ, защото „филологическое изданіе народныхъ памятниковъ требуетъ вѣрной передачи всѣхъ оттѣнковъ говора, чему неудовлетворяетъ современное новоболгарское правописаніе“ (стр. II.)? Нема́ такъвъ филологиченъ правописъ е длъженъ да се придържа и о единъ обиходенъ, ненаучни правописъ, за да впадне въ непослѣдователность? И може ли въ това да го оправдае писмото на професора М. Дриновъ, дето се казвало, че българскиятъ правописъ небилъ още установенъ? Качановски е написалъ прѣдговора си, въ който високо заявява за научното достоинство на своя приетъ правописъ, още въ юний 1880 г., когато ще е билъ вече облѣкълъ сборника си въ тоя правописъ; а писмото на Дринова, възъ основа на което се извинява за непослѣдователности въ сѫщия правописъ, е датувано отъ априлий 1882 година. Както и да съди човѣкъ, но изъ приведенитѣ обстоятелства прозира празната самомнивость на едного автора, който въ своята недостатна подготовка се задалъ съ трудове по единъ отдалеченъ отъ науката прѣдметъ. И ако се вгледашъ наистина добрѣ въ сборника на Качановски, ще видишъ ясно, каква страхота е въ него откъмъ погрѣшкитѣ на записувача: като незнаялъ българския езикъ, той при записуваньето пѣснитѣ сливалъ по двѣ думи въ една и наопаки раздѣлялъ едната на двѣ; испущалъ цѣли думи отъ текста, понеже недосѣщалъ тѣхното отсътствие, и немогълъ да отличи и да отбѣлѣжи доста звукове, несвойствени на руския езикъ; пѣснитѣ записувалъ по̀вече отъ расказъ, та побъркалъ до крайность ритъма и самъ себе си мистификувалъ, като

[1]) Какъ объ этомъ пишетъ (14 апр.) мнѣ проф. *М. С. Дриновъ*.

подчъртавалъ нѣкои сходни божемъ съ руския езикъ форми, които случайниятъ пѣсноказецъ прѣдпочелъ да скове и употрѣби прѣдъ руската братушка, за да бъде разбранъ полесно. При такива условия довѣрието към материялната страна на пѣснитѣ отъ сборника на Качановски силно се подрива, и човѣкъ несмѣе токо тъй да се облѣга върху заявението на автора, че ималъ на гледъ главно филологичното значение на пѣснитѣ, та и безъ прѣдпазливость да се ползува отъ нихъ съ всѣкой звуковни бѣлѣгъ. Пѣснитѣ у Качановски отъ Трънския окръгъ непрѣдставятъ говора си такъвъ, какъвто трѣба да е въ същность; ала погрѣшкитѣ на записувача въ главното могътъ да се отлъчътъ съ помощта на говора отъ Трънско, въ каквито характерни бѣлѣзи вече сме го опознали. Понеже пъкъ същитѣ погрѣшки ще сѫ повторени у Качановски и въ пѣснитѣ отъ Пиротско, тогава ще може при помощта и на материяла отъ Периодическо Списание да се опрѣдѣли допѣйде несъмнѣниятъ характеръ на Пиротския говоръ и безъ страхъ да се сличи съ Трънския.

Говорътъ на пѣснитѣ у Качановски, които е той записалъ въ Брѣзникъ, Баба, Бабица и Божица, е същински еднакъвъ съ говора отъ Трънско, очъртанъ въ тия бѣлѣжки, понеже Брѣзникъ и уведенитѣ села речи всички (освѣнъ Божица) лежътъ въ същата краина съ Ребро, Трънъ и Дольо-Романци, изъ които потичатъ и материялитѣ за нашия очъртъ. Между тѣхъ материяли се намира единъ приносъ и отъ самото село Баба, ангажувано и въ сборника на Качановски, и за говора въ негова приносъ неможе да се каже нищо различно отъ характера на общия Трънски говоръ: поне азъ за своитѣ бѣлѣжки ненайдохъ никаква подруга особность въ пѣснитѣ, що испѣлъ Байкушеву Киро Станковъ отъ Баба, освѣнъ два подозрителни случая отъ мѣнитвата, които и споменъхъ при имената (I. 4.) и при глаголитѣ (В.). А у Качановски също не се види характерна разлика въ говора на пѣснитѣ изъ посоченитѣ мѣста на Трънския окръгъ. Инди за откриванье погрѣшкитѣ на записувача въ Трънския говоръ на пѣснитѣ отъ Брѣзникъ, Баба, Бабица и Божица ще сѫ напълно достатни гарантуванитѣ чърти на истия говоръ въ разгледанитѣ у насъ материяли отъ Трънъ, Ребро, Баба и Дольо-Романци. То

би могло и пòлесно да се извърши, като се сравнжтъ просто пѣснитѣ отъ Баба въ „Период. Списание“ (XI. 131—136 и XII. 104—109) съ пѣснитѣ отъ същото село у Качановски (стр. 403—404 и 547—548) отъ формална страна; ала отъ това ме въздържа обстоятелството, че Качановски си записалъ едната, па и другата пѣсень отъ Баба въ селото Василевци (по думитѣ на Гига Тричковъ Вирьяновъ), около 25 километра далечъ на сѣверо-истокъ отъ самата Баба: затуй ще слѣдѭ погрѣшкитѣ на тоя записувачъ изобщо въ пѣснитѣ му отъ Трънския окрѫгъ възъ основа на своитѣ дати за общия Трънски говоръ.

Прѣди всичко нѣка отстраниме отъ филологичния правописъ на Качановски ненуждннтѣ буквени отличия — *ъ* въ засловието на думитѣ и *і* въ срѣдословието вмѣсто *и*. Така трѣба да сториме и съ *ь* отъ *питаль* 207, *свадьба* 164, *вьрле* 133 и безъ четъ подобни примѣри, защото въ тѣхъ е той безъ всѣко оправдание; записувачътъ сгрѣшилъ противъ „филологията“, че покрай дадената на *ь* роля да означава мекитѣ съгласки, поставилъ го още и на други безплатни служби: читательтъ незнае сетнѣ за какъвъ да го мисли. Качановски иска да покаже наврѣмени и *ѣ* за *е* съ прѣдходна мека съгласка, ала пòвечето го пише по съображение съ етимологията, която пъкъ излиза смѣшна въ думата *ѳѣнеръ* 164, за *фенеръ*. Буквата *ы* се види, че нееднакво гласи повсъде, когато се пише въ *неженеты* мъж. мн. срѣщу *нежените* мъж. мн. 264, въ *нышто* 345 срѣщу *ништа* 274, въ *излыжи* 387 срѣщу *сындыци* 518. Ако е намѣрилъ Качановски, че прѣдъ *и* съгласкитѣ въ Трънско нѣматъ руската мекость, и за туй да е избралъ тамъ знака *ы*, за да напомня, че прѣдходната съгласка е нѣкакъ твърда, както и наистина е, тогава защо пише *погубити* и *растуриты* 435? Защо послѣ вписа *ы* и за *ъ*? Обаче и звукътъ на *ъ* е бѣлѣзанъ съ различни букви: *кумъкъ* 278, 433, *кумекъ* и *кумокъ* 435, *тъга* 345, *тега* 507, *тога* 207 и *тага* 346, *жълтe* *желтице* 434 и *жьлте* 276, 451, *дьна* 485, *дена* 309 и *данъ* 456, *бъчве* и *бочве* 185, *писъкъ* 388 и *писакъ* 389, *доберъ* 432 и *добаръ* 434, *пристигълъ* 435 и *дигалъ* 185, *ситънъ* и *ситанъ* 434, *боленъ* и *боланъ* 459. Не е възможно да се чуе той дори въ говоръ отъ едно и също село и въ една и съща пѣсень толкова разновидно и досущь безъ правилность:

за неговъ гласежъ е длъжно да се приеме същиятъ оня, който знаеме въ Трънския говоръ, а *ь, е, о* и *а* вмѣсто него да се припишътъ като фикции на единъ руски слухъ, който нѣмалъ способностѝ да угади единъ особитъ български звукъ. Мекитѣ съгласки **г** и **к** Качановски също несмогълъ да улови и да означи както се пада; той ги бѣлѣжи съ *д* и *т* прѣдъ меки и прѣйотувани (сложни) самогласки: *брайтя* 248, *девойтю* 264, *девойтё* 186, *Нейтины* 185, *Дёко* 547, *Дюрь-Елена* 130. А по свойството на руския правописъ, дето *е* и *и* смекчаватъ прѣдходнитѣ съгласки, па се изговарятъ и прѣйотувано, той помѣстилъ тия букви съ таково значение и въ българскитѣ пѣсни, та заличилъ както истинския тѣхънъ гласежъ, така и гласежа на съгласкитѣ прѣдъ нихъ. Отъ изреденитѣ важни и на всѣка стъпка повтаряни погрѣшки въ приетия отъ Качановски правописъ за пѣснитѣ въ сборника му произлизатъ немалко лъжовни форми, които лесно могътъ да измамѫтъ всѣкого читателя за чъртитѣ на досѣжния говоръ. Благодарение на това, че имаме положително установени чъртитѣ на говора отъ Трънско, правописътъ на Качановски наопаки ни отваря очитѣ да му хващаме грѣшкитѣ. Исподъ тѣхъ въ записаното у него изъ Трънско ниеназираме все същия знаенъ намъ отъ нашитѣ бѣлѣжки Трънски говоръ, само че съ много нѐограничено употрѣбяние вин. ед. жен. на *-у* и аористовни форми отъ II. спрежение съ *-ну-* покрай -на-; срѣщаме при това и неопрѣдѣлено наклонение на *-ти* въ съчетания такива, дето изобщо българскиятъ езикъ употрѣбя накърнѣлата форма безъ *-ти*.

Пиротскитѣ пѣсни у Качановски сѫ записани — 5 отъ града (едната е приказъ) и 1 отъ селото Нова Ма(х)ла; отъ с. Суково Качановски съобщава и едно прѣдание, ала въ руски текстъ! Като абстрахуваме отъ погрѣшкитѣ, каквито уличихме въ манерата на записувача при пѣснитѣ отъ Трънския говоръ, и като ги оправиме споредъ чъртитѣ на образцовитѣ примѣри по говоръ въ Пиротъ отъ С. Вацовъ въ сПС. XVI. 165—166 и XVIII. 452—453, прѣдъ назп се издига единъ *български говоръ, подобенъ на Трънския.* Съ помощта на съобщенията отъ Вацова ние смѣло можемъ да свалимъ върху личностѝ на Качановски и много форми въ записанитѣ отъ него пѣсни изъ Пиротско, по-

неже въ тѣхното яко непослѣдовно приложение невидиме здравината на истинска говорна черта. Формитѣ *са соколемъ* 194, *съ душомъ* 194, *по грáдама* 69 и *отъ люте росе* 135 (пóвече ненамѣрихъ) може и да боравѫтъ като сърбизми въ Нова Мала и въ Пиротъ, ала записувачътъ ни е обиколилъ съ толкова съмнителни и подозрителни нѣща, че нѣмаме вѣра и въ онуй „ограничено“ вмѣсто правилно употрѣбяние вин. ед. жен. на *-у*, което забѣлѣжихме въ пѣснитѣ му изъ Трънския окръгъ, па и сега видиме въ Пиротскитѣ пѣсни, както невѣрваме твърдѣ и въ аористовнитѣ форми съ *-на-* вмѣсто *-ну-*, и въ инфинитивнитѣ на *-ти*. За истински черти на говора отъ Пиротско остая да имаме онѣзи, които правилно и въ пълно съгласие съ чертитѣ отъ Трънския говоръ срѣщаме въ материялитѣ на Вацова.

IV.

Образцитѣ на говоръ отъ Пиротско, подадени отъ Вацова въ обяснителни текстове къмъ отдѣлни думи отъ Пиротъ, откъмъ примѣрния способъ на звуковното означение и откъмъ правилния слѣдежъ на граматичнитѣ форми, както и на цѣлата си строитва, заслужватъ пълно довѣрие, особито че въ тѣхъ се срѣщатъ всички съществени случаи, въ които Пиротскиятъ говоръ и споредъ други съобщения се отлича отъ общия български езикъ. Ако повторимъ споредъ точкитѣ за отлика между българския езикъ и сърбския съществениtѣ черти на говора отъ Пиротско възъ основа на текстоветѣ отъ Вацова, ние ще констатуваме въ него едно по едно онова, което характеризува и говора отъ Трънско като *същи български*. Една разлика между Трънския и Пиротския говоръ се явява въ това, че въ подирния членътъ за мъж. родъ мн. число е *ти* (срв. сПС. XVIII. 452 зб.) вмѣсто *те*, че I. мн. отъ личното мѣстоимение е *ми* вм. *ние*, че дат. ед. отъ личното мѣстоимение за жен. родъ е *вої* вм. *оі* или *іоі*, и че несвършеното врѣме прѣтърпѣло една промѣна подъ влиянието на свършеното: *насéвоше* вм. *пасе́а*; вин. ед. срд. *го* (сПС. XVI. 166) вм. *га* вѣроятно ще е погрѣшка прѣдъ правилния вин. *когá* (вст. XVIII. 453). Ала както видиме, тая разлика между Трънския и Пиротския говоръ е *несъществена* и подобието между

тѣхъ ги държи като двѣ срастени вѣйки отъ единъ езиковни клонъ.

Докъдѣ обаче говорътъ отъ Пиротско по достовѣрнитѣ образци отъ Вацова и по записаното отъ Качановски, слѣдъ абстракцията отъ неговитѣ погрѣшки, излиза същински еднакъвъ съ говора отъ Трънско, и съ него наравно стои като *български* западни говоръ съ извѣстни чърти отъ сърбско влияние, по материялитѣ въ „Краљевина Србија" отъ Милићевића той се стръми съ характера си колкото се може пóвече къмъ инаква посока и иска да бъде *сърбски* източни говоръ съ извѣстни чърти отъ българско влияние. При таково разнорѣчие въ резултатитѣ отъ езиковни съобщения на различни записувачи изъ една и съща мѣстность, човѣку неволно пада на мисьль, че едни та едни отъ тѣхъ съобщения безъ друго трѣба да сѫ невѣрни, или досущь подправени. За съобщенията отъ Байкушева азъ отистина залегнъхъ строго да ги прѣтресѫ както въ сравнение на самитѣ тѣхни дати взаимно, така и въ сличанье съ моитѣ бѣлѣжки за говора отъ Трънско, та немогѫ по никой начинъ да допуснѫ, че тѣ криѭтъ въ себе каква-годе подложна цѣль, или че зарадъ показаното нѣйде записувачко неумѣние на Байкушева трѣба исцѣло да ги отхвърляме. Наопаки, тъкмо съ помощá на съобщенията отъ Байкушева азъ сполучихъ да систематизувамъ непрѣложнитѣ дати на говора отъ Трънско и да посочѫ невѣрнитѣ страни въ съобщенията изъ Трънския окрѫгъ на Качановски. Че тия съобщения на Байкушева въ същность сѫ вѣрни, и изискуванитѣ възъ основа на тѣхъ поправки въ съобщенията на Качановски справедливи, то се явява напоконъ и отъ това, че и въ съобщенията на Вацова дохаждатъ също такива говорни чърти, та потвърждатъ нататъкъ и еднаквостá на Трънския и Пиротския говоръ, и необходимостá на посачанитѣ поправки за съобщенията на Качановски. Когато инди на съобщенията отъ Байкушева и отъ Вацова трѣба да се вѣрва, и когато споредъ тѣхъ говоритѣ отъ Трънско и отъ Пиротско сѫ еднакви, и по същественитѣ свои чърти, които имъ се присъждатъ и отъ съобщенията на Качановски, принадлежътъ на българския езикъ, тогава съобщенията на Милпчевича, дето Пиротскиятъ говоръ непоказва същитѣ чърти, а пóвече клони къмъ сърбския езикъ, остая

да се смѣтатъ за невѣрни и подправени. Миличевичъ съобщава 42 пѣсни (249—267), които у него сж длъжни да засвѣдочътъ, че говорътъ отъ Пиротско по своитѣ съществени чърти е сърбски и „мало се разликује од говора нишевљана и сврљижана“ (248). Безъ да питаме, какъвъ е говорътъ въ Свърлижко, или въ Нишко, дето „се разликује у нечем од говора у Шумадији *и граматиком и речником*“ (137), намъ бѣше яко потрѣбно да знаемъ, отъ кои мѣста сж записани тия Пиротски пѣсни, понеже на 249 стр. четеме, че „чланови се чују ретко, и то у вароши, а по селима много ређе“, ако и ние сме увѣрени по́вече въ противното; при това голѣмъ недостатъкъ е изобщо при подобни покази отъ народна рѣчь, дето съвсѣмъ се изоставя означението на на́звуцитѣ, които за характеристика на говора, особито въ поезията, сж неизбѣжни. Ала какъ и да е, Миличевичъ поднася въ своитѣ „бездомни и безгласни“ пѣсни отъ Пиротско диялектични покази отъ сърбска рѣчь. Разгледаме ли, какво взаимно отношение съществува между езиковнитѣ да́ти вътрѣ въ самитѣ пѣсни, ние неще имаме да забѣлѣжиме друго, освѣнъ една непостояна, често неправилна и крайно бѣдна мѣнитва на имената въ косвени падежи, при насилена поява и на неопрѣдѣлено наклонение въ нѣкои глаголни образувания или синтактични съчетания; члѣнътъ ни се пада твърдѣ рѣдко насрѣща, и то графично доста закритъ (262, 264), а за купа **ъл* стоиме въ недоумѣние прѣдъ *дошал* и *сто* въ сущата пѣсень (257). А това сж всѣкакъ горѣ-долу непослѣдовности на езика, които въ материяли отъ народна рѣчь побуждатъ къмъ придирка за причинитѣ на своето потекло, понеже е необоримо дотвърдено, че единъ какъвъ да билъ говоръ се води въ рѣчта́ си винъги по опрѣдѣлени и постояни типове както въ производството на словата, така и въ мѣнитвата на думитѣ и въ наредата имъ въ рѣчи. Да ли тия подбѣлѣзани непослѣдовности у Миличевича трѣба да се тълкуватъ въ ущърбъ на самаго него, или на другиго нѣкого, то е безразлично прѣдъ онуй заключение, което независимо отъ тѣхъ искарахме вече по́горѣ, именно, че съобщенитѣ отъ Миличевича пѣсни по говоръ отъ Пиротско сж невѣрни, или подправени. Едното или другото би могло лесно да се открие по всѣко отдѣлно мѣсто въ пѣснитѣ възъ основа

на говорнитѣ Пиротски чърти отъ съобщенията на Вацова и на еднаквитѣ Трънски чърти отъ съобщенията на Байкушева; ала ние ще прѣдоставимъ тоя трудъ на охотата на други любителье, като се погрижиме сами да уличимъ още пóздраво невѣрноститѣ или подправкитѣ въ съобщения на Миличевича такива, дето има да се отсъжда за българския или сърбския характеръ на извѣстенъ свадни за сърбетѣ говоръ.

Въ своята „Кнежевина Србија“, къмъ която е допълнителенъ дѣлъ „Краљевина Србија“, Миличевичъ съобщава (931 –937) отъ Зайчарско пѣсни, за чийто говоръ казва, че „је, као што се види, бугарски, али има много србизама, којих је сада тешко истерати“; споредъ него „бугарски се говори само у В. Извору, у Грљану и *нешто у самом Зајечару*“ (923). Срѣщу това урожденецътъ отъ Зайчаръ С. Ж. Д-въ, който е описалъ родното си мѣсто и неговото население въ сПС. VIII. 95—108 и IX. 83—105 утвърждава, че „българския езикъ тамъ (въ Зайчаръ) се говори изъ улицитѣ, дюгенитѣ, кръчмитѣ, домоветѣ, даже и въ училището и въ общинския сждъ“ (VIII. 103), и ми посочи въ Зайчарскитѣ пѣсни у Миличевича слѣднитѣ *направени прѣправки* въ смисьлъ на чъртитѣ на сърбскитѣ гóвори: (931) *във* направено *у*, *сас — сас, съ — са, тие итъ — они штат, ноло, али — него;* (932) *нови́ — нове, ас шта ви вази испратъ — ја штем ваве испратим, Димитра жив да фанете — Димитра живог фанете, тоі ма — он ме, къде — куде, забъши — забаши, ами го — него го, коне́ — коњи*; (933) *куга́ ги — кад их је, кафе́ — кафу, тънки — танки, ръце́ — руке, пари́ — паре, грошо́ве — грошеви*; (934) *къ тъ ас тебе — како ја тебе*; (935) *него — њега; гори зелени — горе зелене,* **Гергев** *ден — Ђурђовден, секи — сваки,* итн. Разбира се, че слѣдъ такива умишлени изопачения въ пѣснитѣ на Зайчарския говоръ, въ него навѣрно ще има „много србизама, којих је Милиħевиħу тешко истерати“. Самъ Д-въ знае нѣкои отъ тѣхъ пѣсни, и една е обнародувалъ чиста въ сПС. IX. 90; струва само човѣкъ да ѭ сличи съ портрета ѝ у Миличевича, та да съди послѣ, да ли толкозъ тоя почитанъ списатель нее ималъ възможность да се освѣсти нѣкакъ, че приима за помѣщанье въ своето сѫчинение непростителни фалсификати, или и нему самому е било драго, посрѣдъ оскудията отъ материяли за познание народност-

нитѣ отношения на Балканския полуостровъ, да дава гласность на подобни безочливи пропагандистски съобщения. Но докъдъ Миличевичъ мълкомъ расширява подъ маската на своя заслуженъ авторитетъ невѣрни и подправени съобщения за такъвъ говоръ, какъвто ноторично е знаенъ въ Сърбия и извънъ неіѫ за чистъ български, тогава какво остая за други български гóвори, които сѫ изобщо пóмалко познати и неносѭтъ оная българска чистота на чъртитѣ, а сѫ прѣтърпѣли пóсилно или пóслабо сърбско влияние. Ето затуй и съобщенията на Миличевича за *Пиротския* говоръ основателно бива да се подозиратъ въ невѣрности и подправки, понеже ще сѫ приимани съ истата мълчаливость изъ рѫцѣ на съобщителье, каквито сѫ били и Зайчарскитѣ. Теориитѣ на нѣкои сърбски учени за простора на сърбската народность и на сърбскитѣ гóвори е зародила въ сърбското общество таково пристрастие, че подозираньето на всичко, исказано отъ сърбетѣ особито за нашитѣ западни говори, се издига до постоянството на единъ навикъ.

Възъ основа на посоченитѣ подправки въ Зайчарскитѣ пѣсни у Миличевича ние съ право подозираме и него въ подобно пристрастие, което му вземаме въ смѣтка и тамъ, дето въ „Краљевина Србија" стр. 182 се задиря въ думитѣ на единъ български чиновникъ отъ Разградъ, който му билъ казувалъ за дѣцата си въ София, че неразбирали мѣстния езикъ и трѣбало да се учѫтъ да говорѭтъ „шопски". Въ тоя пасусъ явно се види самодоволството на автора отъ собственото негово невѣрно заключение за *езиковна*, а не *гóворна*, разлика между „български" и „шопски". По тия същитѣ теории на сърбскитѣ учени за простора на тѣхната народность се доказва още, че сърбе сѫ и всички ония, които познаватъ и практикуватъ въ домашния си култъ обреда, у сърбетѣ извѣстенъ подъ името „слава". Ала и Зайчарци иматъ същия обредъ, знаенъ у тѣхъ подъ името „светéц" („кáдиш ли си светéц"?), ако и по езикъ сѫ чисти българе; такъвъ обредъ намираме и у българетѣ на истокъ. Инди голѣма заслѣпеность е отъ страна на сърбетѣ да сѫдѭтъ едничко споредъ тоя обредъ („ђе се слава слави, тамо србин живи"!) и у македонцитѣ, че тѣ били сърбе, или „старосрбијанци".

Това е шовинизъмъ и враговщина, които съ науката нѣматъ нищо общо. Ако прѣди нѣколко години при една инспекция Милошъ Милоевичъ е казалъ и рѣчь къмъ учениците отъ Зайчарското училище, които съ позволение му испѣли една пѣсьнь „по майчинъ езикъ“, че трѣба да прѣзиратъ бащитѣ и майкитѣ си, що сѫ ги учили на тоя развалень и варварски езикъ, тогава ние нѣма какво да се опираме по̀вече срѣщу похтата на сърбетѣ за нашитѣ Зайчарци, а само ще приемемъ, че на сърбетѣ е до висша стъпень неприятно да срѣщатъ фактове, които силно противорѣчътъ на тѣхнитѣ великосърбски теории. Отъ това може се обясни и изопачението на съобщенията за езика въ Зайчарско, та и въ Пиротско, у Миличевича.

И АРХЕОЛОГИЯТА НЕБИВА ДА ЗАНЕМАРЯМЕ![1])

ОТЪ Д-РЪ К. Ш.

Прѣдисторичната археология е единъ отъ най-новитѣ клонове на науката. Ней длъжиме вече освѣтлението на нѣкои отношения, както сѫ били въ извѣстни страни съ стотини годинъ по́-рано отъ онуй врѣме, когато историята захваща да споменува що-годе за тѣхъ.

Още прѣди нѣколко десетки годинъ археологията бѣше само едно любителство. Единъ събиралъ като особность каменни орѫдия (сѣчива): сѣкири, чукове (млатове), ножове, пили́, — безъ да се грижи, дѣ сѫ тѣ намѣрени и съ какви други остатъци заедно, да ли въ гробове костнишки (скелетни), или въ делви (връчви), безъ да взима во внимание, отъ какъвъ сѫ камень били, да ли отъ мѣстенъ, или отъ камень, що се намира токо на стотини мили на далечь. Други любитель събиралъ, все като особность, прѣдмети бронзови: мечове (кинжали), сулици, сърпове, староврѣмски нànизи и други орѫдия и накити, — сѫщо така безъ да се грижи, дѣ ги намиралъ и съ какви други прѣдмети заедно.

Съ врѣме обаче взело да се обръща внимание при *каменнитѣ орѫдия (сѣчива)* върху материяла, отъ какъвто сѫ бивали направени, и се съгледало, че нѣкога бивали отъ камень, що наблизу съвсѣмъ се ненамиралъ, ала често се срѣщалъ едничко на растояние отъ нѣколко или по́-вече стотинъ мили. При орѫдията бронзови наченѫлъ да бие на очи тѣхниятъ различенъ видъ, който нееднъжъ се измѣнялъ въ една и сѫща провинция, а най-вече въ различни краини. Така захванѫли да правѭтъ различни до́мисли, нàй-често произволни, заради причинитѣ на тѣзи явления; при все това доста цѣлокупно сѫ се сгаждали въ мисъльта, че каменнитѣ орѫдия трѣба да происхождатъ отъ врѣме, когато не сѫ се знаяли още мингралитѣ, и че бронзово орѫжие и все такива сѣчива сѫ се работили тогазъ, когато не се е знаяло още, че желѣзото, а най-вече стоманата, много по́-прилѣга за такъвъ родъ издѣлия.

Напоконъ отъ прѣди нѣколко десетки годинъ взели да се уреждатъ публични сбирки и музеи отъ археологични прѣдмети, сборове отъ единични

---

[1]) Господинъ д-ръ Казимиръ Шулцъ, родомъ отъ Познань, извѣстенъ въ полската литература по своитѣ археологични трудове, като е дошълъ сега въ България съ научна цѣль, благоволи да напише по просба отъ редакцията подъ тоя насловъ горния члѣнъ, който помѣщаме въ тая книжка на „Периодическо Списание".

Ред.

крайни и международни археологични конгреси, а при нихъ изложби отъ археологични прѣдмети, и по тоя начинъ, чрѣзъ взаимна сподѣлба на правенитѣ наблюдения, чрѣзъ тѣхна публична критика, и особито чрѣзъ сравнение на изложенитѣ единъ до други прѣдмети отъ различни страни, взели да дохаждатъ до твърди заключения, — създали методата на археологичната наука.

И така биде дотвърдено, че на сѣверъ отъ Алпитѣ въ Европа сѫ распространени *бронзови издѣлия* етруски, като най стародавни, сетнѣ издѣлия, носещи Халштадски типъ[1]): въ Солноградско (Salzkammergut) въ Австрия се открихѫ гробове на поселица (колония), която работѣла такива бронзови прѣдмети, каквито най-много сѫ распространени въ странитѣ между Дунава и Балтийско море, и то между годинитѣ 500—100 пр. Хр.

Послѣ яко сѫ распространени издѣлията наречени *наколнишки* (полски *mielisznowe, la tène),* изработвани по прѣдимство въ западна Швейцария, дѣто сѫ нахождани тъкмо исключително въ мѣстата на жилища надводни (срв. *„наколци“).* Тѣ си водѭтъ потеклото горѣ-долу отъ 200—300 годинѣ пр. Хр.

Поради недостатъкъ отъ финикийски и гръцки издѣлия отъ бронзовата епоха, които да сѫ били найдени въ Гърция и Финикия, до сега не е потвърдено, да ли се намиратъ издѣлия такива и отъ дохристиянски врѣмена въ странитѣ на западна, срѣдна и сѣверна Европа. Вмѣсто тѣхъ се срѣщатъ бронзови сѣчива отъ *маджарски типъ.* Да ли сѫ то всѣкакъ прѣдмети, изработвани въ краинитѣ на днешното кралство Маджарско, или нѣйдѣ по̀нататъкъ на югъ, не се знае, защото странитѣ на Балканския полуостровъ скупомъ сѫ непознати въ археологично отношение.

Много по̀-вече сѫ знайни откъмъ тая страна дори кавказскитѣ краини, защото тамо въ Тифлисъ има̀ вече и международенъ археологиченъ конгресъ. И въ него биде потвърдено, че бронзови издѣлия отъ *кавказски типъ* сѫ распространени въ Европа, именно въ горнодунавскитѣ околини, а особито въ источна Франция.

Благодарение на *троянскитѣ* ископки отъ *Шлимана* се показа сѫщо, че въ западнитѣ словѣнски земи се срѣщатъ издѣлия бронзови и глинѣни досущь подобни на троянскитѣ и малоазийски, а да ли и на южнословѣнскитѣ, — него незнаемъ поради нѣмание свѣдѣния за археологичнитѣ вещи въ тѣхъ околности.

[1]) *Халштадъ* (Hallstadt) въ Горня Австрия, солнотържна паланка, въ чиято околия често били намирани старини отъ римско и доримско врѣме. Въ 1846 г. въ планината надъ Х. се открили келтийски гробове и близу до сегашната „Рудолфова Кула“ забѣлѣжителни прѣстари гробища (до 1000 гроба), които споредъ найденитѣ въ нихъ прѣдмети принадлежѫтъ на прѣходната доба между бронзовия и желѣзния вѣкъ. *Ред.*

Археологичнитѣ издирянния показахѫ наравно, че нийдѣ не е уварденъ тъй постоянно, трайно и всеобщо обичаятъ да се горѭтъ тѣлата на умрѣлитѣ и да се спазя пепельтъ, недогоренитѣ кости на мъртвеца и неговитѣ орѫдия (сѣчива) и накити въ *пепелници*, както въ южнобалтийскитѣ краини, както у тамошнитѣ Словѣне отъ нѣколко стотинъ годинъ пр. Хр. дори до края на езичеството. Свидѣтелствата на светого Бонифация[1]), апостолъ на нѣмцитѣ. въ писмата му до тогавашния краль английски, хрониката на Дитмара[2]), на Алъ-Бакри, на Нестора[3]), на Ибнъ-Фослана[4]) доказуватъ най-несъмнѣно, че западнитѣ и сѣверни Словѣне горили тѣлата на мъртвитѣ дори до приетнето на християнството. Едвамъ единъ процентъ гробове, що се намиратъ по югъ на Балтийско море, заключава тамъ костници, които нѣкои полски археолози приписуватъ на Германцитѣ, що сѫ населяли тѣхъ мѣста нѣколко стотинъ годинъ прѣди прѣселениего на народитѣ, както напр. Лонгобардитѣ, Рузитѣ. Вандалитѣ, Бургундитѣ, Готитѣ, Гепидитѣ, Херулитѣ и т. п. Гърцитѣ и Римлянетѣ сѫщо горили тѣлата на умрѣлитѣ, ала тъкмо въ еднаква стъпень закопавали и костници. Други европейски народи сѫ горили тѣлата на умрѣлитѣ само въ края на бронзовия периодъ.

Обаче той исключителенъ или прѣдпочитанъ обичай за горѣнье тѣлата на мъртъвцитѣ се протака отъ Балтийско море до Адриатишко и дори до Апеннинитѣ, и то отъ найдавни врѣмена. Покъсно на югъ на Дунава сѫ копали костници. Въ Хомеровска Троя и въ двѣ колонии прѣдъ неѭ, споредъ Шлимановитѣ издирянния, сѫщо сѫ горили исключително трупове. Исто така на западъ на Мала Азия и на тракийския Херсонесъ. Ала да ли е стаяло това и въ сама Тракия, Македония, Мизия и Дакия, както въ западна Мала Азия, заселена първоначално отъ тракийско племе, пакъ не е извѣстно, по нѣмание археологични издирянния въ тѣхъ страни[5]).

И Маджаретѣ, ако и притежаватъ много богатъ археологиченъ музей въ Пеща, малко сѫ се интересували до нинѣ за доримскитѣ врѣмена. При все това тѣ иматъ нѣколко пепелни връчви (делви), прости, безъ никакви украшения. испълнени съ пепелъ и остатъци отъ человѣшки кости отъ първобитни врѣ-

---

[1]) *Винфридъ,* въ епископство именуванъ *Бонифаций* (Bonifacius), *680 г. † убитъ 753 г. сл. Хр.; основалъ Фулденския манастирь въ Фулда, Срѣдно Нѣмско.

[2]) *Ditmar,* Diethmar, Thietmar (Мервебурски), нѣмски лѣтописецъ отъ саксонски родъ, † 976 г.; важна е неговата хроника за историята на полабскитѣ Словѣне.

[3]) *Несторъ,* * 1066 несъмнѣно въ Киевъ, † около 1146, е най-стариятъ знаенъ лѣтописецъ руски и словѣнски изобщо; писалъ на езикъ прѣходенъ между старобългарския и староруския.

[4]) *Ибнъ-Фосланъ* описалъ своята срѣща съ Руситѣ на Волга, дошли тамъ да тъ ргуватъ, като отивалъ на 921 г. пратеникъ отъ Багдадския халифъ до „владѣтеля на Волжкитѣ Българе“, или до „словѣнския царь“. (Ibn Fozlan's und anderer Araben Berichte über die Russen älterer Zeit. C. M. Frähne, Spb. 1823).

[5]) Наскоро видѣхме издадена отъ *Вл. и Кар. Шкорпилъ* книга „Нѣкои бѣлѣжки върху археологическитѣ и историческитѣ изслѣдвания въ Тракия“. Пловдивъ, Обл. печатница, 1885 г. 8°. 103. *Ред.*

мена. Въ музея въ Бѣлградъ иматъ една едничка таквази врѫчва, подобна на Маджарскитѣ. Найсетнѣ въ Маджарско трѣба строго да се различатъ источната и западна часть, прѣдѣлени отъ Дунава. Първата е населявало изначало, както и България, племе тракийско; другата, въ Панония, племе илирско, чиито потомци сѫ днешнитѣ Албанци. А пакъ гробоветѣ отъ врѣме прѣди да завземѫтъ Римлянетѣ Илирия и днешна Албания сѫ въ състояние да покажѫтъ, да ли първобитното население на Илирия е било илирско.

Видътъ на гробоветѣ, йманитѣ въ нихъ остатъци и други археологични вещи отъ врѣме прѣди да бѫдѫтъ завзети странитѣ между Халисъ (днешни Къзълъ-Ирмакъ) и Тирасъ (днешни Днестъръ) сѫ еднички въ състояние да покажѫтъ *отъ каква народность е било тракийското племе* (състоещо отъ Фригийци, сѫщи Тракийци, Македонци, Мизийци и Дакийци или Гети), както добрѣ поддържа Луи Леже, професоръ по словѣнскитѣ езици въ Парижъ, и други.

За найпригодно срѣдство да покаже, дѣ сѫ се намирали първоначално селищата на Словѣнетѣ, смѣташе Зориянъ Ходаковски, — покрай графа Потоцки, който успѣшно се занимаваше съ археологични издиряния въ началото на сегашния вѣкъ, още прѣди да се образува напълно археологичната прѣдисторична наука, — смѣташе, казвамъ, Ходаковски тъй нарчанитѣ *градйща* сир. крѫгли окопи, обиколени съ трапъ, или дълбокъ и широкъ ровъ, а отвѫтрѣ заключаващи вглъбнѫтъ просторъ, дѣто могли да се поберѫтъ нѣколко десетици, нѣколко стотинъ, или двѣ-три хиляди души. Твърдѣше Ходаковски, който обиходи полскитѣ краини и рускитѣ около 1820 г., че таквизь окопи се намирали всѫдѣ у западнитѣ и южни Словѣне, и че тѣхъ ги нѣма нийдѣ другждѣ въ свѣта.

Сетнѣшни прѣдиряния подтвърдихѫ това мнѣние на Ходаковски. Лѣтописецътъ Саксо Граматикъ, що приказува, какъ се прѣвзела Аркона и цѣла *Руяна* (о-въ Рюгенъ), описува изобщо прѣвзиманието на нѣкои руянски градове, дѣто до сега сѫщо се намиратъ *градйща*. Ибрахимъ Ибнъ-Якубъ, евреинъ, който въ половината на X вѣкъ навѣстилъ южнобалтийскитѣ краини, та ги описалъ, па негова описъ намираме въ неотколѣ откритата кроника арабска на Алъ-Бакри, говори за градежа на градйщата, като свойство на Словѣнетѣ, и подробно го описува.

Окопитѣ (валоветѣ) на градйщата биватъ възваляни найчесто посрѣдъ блатата, или въ тинята на рѣкитѣ, по островитѣ на езерата, а нѣкога и по върховетѣ на бърдата, и то наврѣмени, както се види, несамо отъ пръсть, но и отъ камъне. На пограничието между южно Седмиградско (Трансилвания) и Румъния се намиратъ съсипни отъ римски замъци, съградени въ недостѫпни планински мѣста върху съсипни на стародавни укрѣпления, издигнѫти по начинъ циклопски, сир. отъ натрупани камъне безъ варъ, или какво-годѣ друго лѣпилно срѣдство. Околното румънско население нарича тѣхъ остатъци отъ

найстароврѣмски градежи «gradişte», което очевидно има да означава словѣнското «*градище*», име толкозь повече достойно за вниманье, че думата gradiste въ живния румънски езикъ исцѣло не се намира. Народътъ поддържа, че тѣхъ градища сѫ градили нѣкога си Евреитѣ; а пакъ Поляцитѣ често наричатъ градищата *шведски окопи*, ако и да е ясно, че Шведитѣ во врѣме на своитѣ континентални войни въ найнови врѣмена не сѫ издигали подобни исполински и трудни за изграждание окопи, и че остатъцитѣ отъ орѫжия и сѣчива, не само бронзови, но и камънни, намирани въ градищата, сѫ доводъ, че тѣ происхождатъ отъ найстари врѣмена.

Питаньето сега е да ли такива *градища*, както въ западнитѣ и сѣверни словѣнски земи, или такива *„gradiste“*, както въ Седмиградско, се намиратъ сѫщо и на Балканския полуостровъ, а именно въ България.

Почитаемитѣ читателье видѫтъ, колко важно нѣщо би било за уяснение минѫлото на България и на цѣлата словѣнска земя, особито на първоначалната нейна история, да можахѫ се подири и обнародува на горнитѣ питания яки и основни отговори. За това не сѫ потрѣбни специялни познания, а само живъ интересъ къмъ дѣлото. Мѫчно е да се иска отъ народъ, който слѣдъ много вѣкове робство едвамъ доби своята свобода и има грижа за толкозь важни работи и нуждни за тѣхъ разноски, та неговото правителство, или частни члѣнове, не могѫтъ да полагатъ значителни фондове за раскопки на гробове, могили, или градища за археологични издирянния; ала честь би било за народа, ако веднага слѣдъ добиванье на своята свобода покаже интересъ къмъ научни трудове и къмъ познание минѫлото на своята страна, па извѣсти на пр. и на Книжовното си Дружество, да ли и дѣ се намиратъ описанитѣ погорѣ градища, дѣ се открие или раскопае случайно, на пр. при градежъ на кѫщи, кладенци, друмове, нѣкой старовремски гробъ, и горѣ-долу какво е намѣрено въ него. Особито могѫтъ начесто подобни случаи да се срѣщатъ изобщо при направата на желѣзницата отъ Бѣлово до Цариброцъ, и то е собствено поводътъ, поради който наличихме горнитѣ нѣколко думи, да не се изоставятъ споменѫтитѣ работи, да се обръща върху нихъ бодро внимание и да се ползуваме отъ случая, що се прѣдставя, въ интереса на науката и на народната история. Съ класичнитѣ древности сѫ се занимавали вече отъ врѣмето на Павзания и порано. И ние трѣба да се занимаваме съ тѣхъ толкова повече, че тѣ могѫтъ да уяснѭтъ не само историята на Гръцитѣ и на Римлянетѣ, но и нашата история и условия въ много отношения. Ако слѣдв. се найдътъ гръцки или римски надписи, монети, гробове, развалини, ние молиме да се съобщи за това на нашето Книжовно Дружество, както и за срѣдневѣковни монети, били тѣ останки български или други.

София, Августъ 1885.

Особноститѣ на езика въ Марийнския паметникъ.[1])

ОТЪ Л. МИЛЕТИЧЪ.

Езикословна критическа студия.

I.

Старобългарскитѣ паметници, кирилски и глаголски, сѫ безъ съмнѣние темельтъ, възъ който се подигнѫ хубавото здание на словѣнската езикословна наука. Отъ началото на туй столѣтие и до днесъ тѣ не прѣстаятъ да бѫдѫтъ неизчерпаемъ изворъ, изъ който постояно се допълня лексикалното богатство на старобългарския езикъ и се разясняватъ сѫществуѭщитѣ езиковни форми въ всичкитѣ слов. езици. Съ откритието на сѫщитѣ старобългарски паметници се откри въпросътъ за тѣхното първобитно потекло, за татковината на езика, по който сѫ писани. Докждъ славниятъ Востоковъ неясно и нерѣшително се изказваше въ полза на южно-македонско потекло излѣзе най-компетентниятъ слѣдъ него Б. Копитаръ съ изданието си на Клоцияновия паметникъ и постави старо-словенската теория, която сетнѣ намѣри върлъ защитникъ и реформаторъ въ великия Фр. Миклошичъ. Съ това не се рѣши въпросътъ, а наопаки противното мнѣние, което подържа старо-българското потекло на паметницитѣ, се усиляше: и двѣтѣ страни чакахѫ нови доказателства, нови паметници. Значението на старо-българския или старо-словенския езикъ получава висока цѣна; мнозина велики словѣнски мѫжие посвѣтихѫ живота си на негото изучване и издиряние нови паметници. Благород-

---

[1]) „Памятникъ Глаголической письменности. Маріинское четвероевангеліе, съ примѣчаніями и приложеніями. Трудъ И. В. Ягича. Изданіе Отдѣленія русскаго языка и словесности Императорской Академіи Наукъ. Санктпетербургъ, Типографія Императорской Академіи Наукъ, 1883, 4° 607 стр.

нитѣ усилия на много работници по словѣнската наука, а особенно на Шафарика, Копитара, Востокова, Миклошича, Срезневски, Григоровича, Хилфердинга, Рачки, Ягича, Гайтлера, Новаковича, Ламански и др. увѣнчахѫ се съ успѣхъ, тъй че днесъ можемъ се гордѣ съ резултатитѣ на слов. наука прѣдъ цѣлия образованъ свѣтъ. Въпросътъ за татковината и народностьта на езика въ най-старитѣ паметници, ако и да е още откритъ, при все това той е добрѣ разгледанъ и не е далечъ послѣднята дума, която ще го закрие. Нѣма съмнѣние, че поменѫтиятъ въпросъ скоро ще се разрѣши, ако се залегне върху критическия анализъ и най-подробно изучване на всичкитѣ езиковни особности въ главнитѣ старо-бълг. паметници, пò-вечето отъ които ще трѣба да се издадѫтъ въ форма, достойна за тѣхната важность. Отъ друга страна потрѣбно е добросъвѣстно и подробно изслѣдване на слов. диялектология. Постигнѫто веднѫжъ това, сравнителната метода ще каже, коя теория е истинска, старо-словенската или старо-българската.

Рѣшението на въпроса въ полза на послѣднята теория има и голѣмъ, специяленъ интересъ за българското езикословие: само въ този случай ще можемъ се сдоби съ история на българскитѣ езиковни форми. Дѣ е запазенъ найстариятъ български езикъ, ако се допусне че езикътъ въ старитѣ кирилски и глаголски паметници е езикъ на теоретическитѣ панонски словене около Блатното езеро? Въ този случай — нийдѣ; защото оскѫднитѣ паметници на народния езикъ отъ 14. в. насамъ неподаватъ достатенъ материялъ за историческо обяснение на всичкитѣ новобълг. език. форми. Като гледаме отъ тази страна на старо-бълг. паметници и като стоимъ на становището на старо-българската теория наехме се да разгледаме главнитѣ особности на езика въ издадения отъ Ягича Марийнски паметникъ съ цѣль, да подадемъ малъкъ приносъ къмъ българското езикословие. Избрахме Мар. пам. за това, защото е единъ отъ рѣдкитѣ ст.-бълг. паметници, които ни прѣдставятъ живия ст.-бълг. езикъ съ многочислени диялектически особности, специялно въ звукословно отношение, освѣнъ това, защото Мар. пам. е първъ ст.-бълг. паметникъ издаденъ тъй критически, както го изискватъ съврѣменнитѣ

потрѣби на слав. езикознание, и най-сетнѣ, защото е вече произнесено едно авторитетно мнѣние за особноститѣ въ езика му.

Историята на издадения паметникъ въ кратко е тази:

Покойний Викторъ Григоровичъ споходилъ въ врѣме на знаменитото си пѫтуване по Европейска Турция (1844—1845) между другитѣ и „скиты Благовѣщенія и Богородицы" въ св. Гора, съ цѣль, да намѣри и, ако бѫде възможно, откупи отъ калугеритѣ нѣкой старъ паметникъ. Въ скита на св. Богородица намѣрилъ и взелъ съ себе си едно четвероевангелие писанѡ на пергаменъ съ глаголски букви. Това билъ наший паметникъ. До смъртьта си той се стараялъ да издаде своето „пріобрѣтеніе," но желанието не можа да си испълни поради нѣмание пар. срѣдства. Той е толкозъ високо цѣнилъ своя паметникъ, щото особно въ послѣдно врѣме на живота си никому отъ компетентнитѣ лица не се осмѣлявалъ да го покаже. Въ 1853 г. напечаталъ въ II. томъ на Извѣстията отъ Петерб. Акад. Наукъ кратко описание на паметника и малка характеристика на езика му. Въ 1850 г. пратилъ Миклошичу единъ листъ изъ сѫщия паметникъ, който излѣзе печатанъ въ Миклошичовата „Slavische Bibliothek" (стр. 262—263), а въ 1852 г. отстѫпилъ и Шафарику тъй сѫщо кратъкъ изводъ за неговото съчинение „Památky glagolského písemnictví". Въ „Древніе глаголическіе памятники" (Спб. 1866 стр. 91—915) напечата И. И. Срезнески изводи изъ Григоровичовия паметникъ. Въ 1871 рѣшилъ Григоровичъ да издаде поне евангелието на Лука фотографически, но изданието не успѣло (снети всичко 22 стр.). Григоровичъ умрѣ въ 1876 г. 19 Дек. и не дочака изданието на евангелието отъ Лука, което Обществото Любителей Древней Письменности издаде тепърва въ 1880 г.

Слѣдъ смъртьта на Григоровича минѫлъ паметникътъ въ собственность на московскій публичный и Румянцовскій музей. Въ 1880 г. склонилъ г. Ягичъ да се завземе за мѫчната работа и да издаде критически цѣлия паметникъ въ кирилска транскрипция подъ покровителството на отдѣлението русскаго языка и словесности, а Румянцовскій музей охотно се отзовалъ на просбата му и доставилъ рѫкописа на Имп. Акад. Наукъ. Въ 1883 г. излѣзе печа-

танъ цѣлий паметникъ въ форма достойна и за самия паметникъ и за издателя му г. Ягичъ. Названието „Марійнско четвероевангелие дадено е на паметника, защото е намѣренъ, както споменѫхме, въ скитътъ на св. Богородица на св. Гора. Съ издаванието на Мар. пам. г. Ягичъ си е набралъ нови заслуги за слов. езикословие като издатель, който малко прѣди това обогати слов. наука и съ изданието на Зографското евангелие[1]), за да не споменуваме другитѣ му многочислени изслѣдвания и издания[2]).

Слѣдъ подробно изучванпе нѣкои фонетич. особности въ езика на паметника отъ всѣкоя страна, г. Ягичъ е дошълъ до слѣдното заключение: Паметникътъ е първобитно писанъ въ Панония на Панонско-словенски езикъ. Той е билъ прѣписанъ въ 11. в. нейдѣ въ Босна или изобщо въ страна, дѣто сѫ живѣли Хървато-Сърбе. До това заключение дошълъ г. Ягичъ поради нѣкой фонетични особности на езика, които той може да си разтълкува чрѣзъ влиянието само на Сърбско-Хърватския езикъ. Тъй като въ паметника се намиратъ други езиковни особности, който никакъ не могѫтъ се прѣписа на сърб.-хърв. езикъ, а не сѫ свойствени нито на теоретическия панонско-словенски езикъ, г. Ягичъ допуска възможностьта, наший паметникъ да е прѣписванъ въ сърбо-хърватска страна не направо отъ панонския оригиналъ, а отъ другъ прѣписъ, направенъ въ Македония.

Ние сторихме трудъ добросъвѣстно, споредъ силитѣ си, да проучимъ изтъкнѫтитѣ отъ г. Ягича фонетич. особности въ езика на паметника и дойдохме до убѣждение, че паметникътъ е писанъ въ Македония и че въпроснитѣ особности нѣматъ свързка съ сърб.-хърв. езикъ.

Като взехме въ помощь подобни езиковни явления и въ другитѣ старо-бълг. паметници, настояхме да ги доведемъ въ свързка съ звуковнитѣ закони на българския езикъ, както и да разтълкуваме чрѣзъ тѣхъ нѣкой фонетични особности въ днешнитѣ живи ново-бълг. нарѣчия.

---

[1]) Quatuor Evangeliorum Codex Glagoliticus olim zographiensis nunc Petropolitanus, characteribus cyrillicis transcriptum notis criticis prolegomenis, appendicibus auctum. Adiuvanti summi ministerii barossici liberalitate edidit. V. Jagić, Berolini apud Weidmannos 1879.

[2]) Вж. разнитѣ изслѣдвания на Ягича въ „Archiv für slavische Philologie", „Književnik," „Rad jugoslavenske Akademije." „Starine," „Historija Književnosti," „Prilozi k historiji Književnosti," итн. итн.

Като имаме прѣдъ себе си великолѣпното Ягичово издание на Мар. паметникъ съ интересния разказъ въ прѣдговора върху доскорошната му сѫдба въ рѫцѣтѣ на пок. Григоровичъ (I—XVI), точното описание на оригинала (XVI—XX), до очудване богатитѣ „критическія примѣчанія“, които търпѣливо слѣдѭтъ отъ страница до страница цѣлия текстъ (1—403), = сетнѣ подробнитѣ притурки, що съдържатъ „отмѣтки при текстѣ“ (407—415), „о палеографическихъ особенностяхъ памятника“ (415—423), „о грамматическихъ особенностяхъ нашего памятника“ (423—476), и най-послѣ „словоуказатель“ (476—607), който е unicum sui generis поради прѣкалената точность и подробность[1]), — всичко трудъ на неуморимия г. Ягичъ, пòвече се боимъ отъ евентуаленъ приговоръ, че сме били твърдѣ нетърпѣливи и кратки въ разбора на въпроснитѣ езиковни явления, отколкото че сме се впуснѫли много пространо за нѣкои на гледъ маловажни въпроси.

II.

Съ помощьта на историческитѣ данни, който имаме за св. Кирилъ и Методия, не е възможно да се рѣши, да ли езикътъ въ старитѣ паметници е български или панонски. Въпросътъ за татковината на езика се рѣшава и ще се рѣши съ помощьтà на езикознанието. Филологътъ търси своитѣ доказателства въ граматиката и въ рѣчника, ала найважното, което на филолога може послужи е *звукословието* (Фонетика, Lautlehre). Законитѣ, по който се измѣнятъ звуковетѣ въ езика сѫ трайни и послѣдователни. Отъ промѣнението станѫло въ звуковетѣ, зависи всичката външна форма (лицето) на езика. Разтълкувалъ ли си звуковнитѣ промѣнения, разтълкувалъ си езиковнитѣ форми. Звукословието е найсигурното опорище на филолога изобщо и на етимо лога особито.

За това сѫ звукословнитѣ явления въ езика на найстаритѣ паметници били найважний отдѣлъ въ цѣлата прѣпирня, която се води ето вече 50 години между защитницитѣ на старо-словенската и старо-българска теория отно-

---

[1]) За да не бѫдемъ укорени поради изражението „прѣкалена“, привождаме изъ словоуказателя най-обикновената рѣчь въ старитѣ паметници, тъй, както е тя въ словоуказателя изложена: *азъ* ἐγώ, ego: $7._{5,17}$. $11._{23}$, $12._{13,28}$, $13._{4,15}$, $22._{7,11}$, $30._{26}$, $31._{19}$, $32._{23}$, $34._{22,25}$, $36._{21}$, $39._{14,18}$, $50._{14}$, $65._{11}$, $71._{3,26,28,31}$, $75._{29}$, $76._{1,10,19}$, $81._{8}$, $86._{1}$, итн. итн. Така се изчисляватъ 103, сир. всичкитѣ мѣста, дѣто въ паметника се срѣща думата азъ. Тъй сѫ изложени и другитѣ рѣчи, който се намиратъ въ Мар. п.

сително татковината на езика. Звуковнитѣ особности, слѣдователно, и въ езика на Мар. пам. прѣдставятъ за насъ найголѣмъ интересъ.

Главний критериумъ, по който се опрѣдѣля старостьта на ст. бълг. паметници е правилното употрѣбение на носовкитѣ. Въ Мар. пам. се срѣщатъ случаи, въ които се отстѫпя отъ правилото, а именно намираме много пѫти написано оу вм. ѫ и наопаки ѫ вм. оу. Тъй се срѣща: мѫжѭ мѫдроу дат. ед. ч., мѫжѫ боуѭ дат. ед. ч., къ немѫ съвѧзанѫ сѫщю все дат. ед., къ грѣшънѫ мѫжю лѫдъе (вм. люд-), лѭбъве вм. люб-, бѫрѣ вм. боу-, итн. Тъй сѫщо оу вм. ѫ: ишедъшю вин. ед. ч. ж. р., дроугоуѭ, вин. ед., люблю, въ коупѣли оусоумьнѣ итн., всичко 13 примѣра. На г. Ягича „это отступленіе отъ правильнаго употрѣбленія становится многознаменательнымъ“. Той не допуска мисьльта, че тѣзи многочислени случаѝ би могли да се считатъ за случайни погрѣшки на писеца и заключава по тѣзи замѣнявания на ѫ съ оу, че татковината на писеца „могла быть только въ предѣлахъ сербо-хорватскаго племени“ (стр. 424).

Между туй, ѫ се замѣнява въ Мар. пам. често пѫти и съ о тъй че стои написано: бодетъ, бодѫтъ, събодетъ сѧ, содитъ прикосно сѧ, рѫгахо, радовалахо сѧ, сѫмѣахо, собота, въ едино. Г. Ягичъ счита тѣзи примѣри съ о вм. ѫ за прости погрѣшки и не имъ придава никакво значение: = „Иногда вм. ѫ встрѣчается о, но это несомнѣнно только описки; по разсѣянности или невнимательности писца осталась буква недописанной, а какъ извѣстно, въ глаголическомъ письмѣ о представляетъ первую половину полной буквы ѫ“ (стр. 424).

Ние се напълно съгласяваме съ г. Ягича, че замѣняванията на ѫ съ оу не сѫ случайни погрѣшки но толкозъ повече не можемъ да одобримъ заключението му относително замѣняванията на ѫ съ о; сѫщо тъй не считаме за „описки“ и онѣзи случаѝ въ Мар. п., дѣто намираме о вм. оу: бѣсѧностъ, помилои, трождьше, оченикъ, охо; и наопаки оу вм. о: гроубоу вм. гробоу, поуоучати, — а гледаме на всички тѣзи „отступленія“ като на живи доказателства, че езикътъ въ найстаритѣ ни паметници не е мъртъвъ литературенъ езикъ, прѣнесенъ отъ незнамъ кой кѫтъ на Панония и по приетъ шаблонъ вѣрно или съ погрѣшки прѣписванъ въ чужда нему страна (Македония), а на опаки, че е живъ народенъ

говоримъ езикъ, писменно фиксиранъ съ всичкитѣ му пъстри диялектически особности[1]).

Ние дохождаме до противно заключение, именно, че споменѫтитѣ отстѫпления отъ правилното сѫ признаци на българскитѣ македонски нарѣчия въ който и день днешенъ срѣщаме подобни фонетични явления. Толкозъ повече не можемъ допуснѫ сърб. хърв. влияние въ тѣзи случаи, защото тѣ се срѣщатъ въ много други стари паметници, за които нѣма ни сѣнка отъ съмнѣние, че не сѫ писани въ страна, дѣто се говорило сърб. хърв. езикъ. Тъй четемъ въ Супр. п.[2]) наоучи дѫшѫ 289. 29, сланѫт' ком' 30 кажоуштоу 448, миноувъшоу 442, гонѥзноути, соугоубити покрай сѫмьнѣниѥ 40, 16 и соумнѣниѥ 73. 20; гноушати сѧ, ноудити, лоучити сѧ покрай гнѫшати сѧ, нѫдити, лѫчити сѧ; моудити покрай мѫдити и др. — Въ Клоц. п.[3]) разлючаѥтъ сѧ 133, мѫкоу вин. ед. 617, оусоуждаѭште 954, и др. — Въ Синайския псал.[4]) рѫкѫ своѥю тв. ед. 210, искръниѭмоу дат. ед. 85, паоучина 239, пищю вин. ед. 155, възгнѫша 282, рѫкѫ твоѥѭ род. дв. ч, 242, на ню вм. на нѭ 35, итн. — Въ Син. евхол.[5]) въ лоуцѣ 54а. — Въ Зогр. ев. иноудоу, отъ ноудоуже, тоудоу, въ българската часть: боудетъ.

Въ много стар. бълг. паметници се срѣща ноужда вм. нѫжда, а почти въ всѣки паметникъ се мѣси прѣдл. междоу съ междѫ. оу вм. ѫ и наопаки ѫ вм. оу много пѫти намираме и въ тъй нар. срѣдно-бълг. паметници, и то въ такива, които сѫ съвсѣмъ чисти отъ сърбизми или русизми. Тъй нпр. четемъ въ Берлин. збор.[6]) вѫ водоу или звѣрогадинѫ или мрьтвьчиноу. Открi ѥи кожоу личнѫѭ, роудоу имѣхѫ, отъ

[1]) Г. Ягичъ тълкува и чисто българското смѣсване на о съ оу ето какъ: Вѣроятно той же небрежностію писца объясняется нѣсколько случаевъ предачи оу черезъ о т. е. писецъ просто забылъ дописать вторую часть буквы". (стр. 424). Въ зографското евангелие наопаки г. Ягичъ тълкува оу вм. о въ тъкмоу чрѣзъ българско влияние. Срв. оукоу вм. оукo въ Синайския псалтирь стр. 218.

[2]) Супр. п. = Супрасалски паметникъ отъ XI. ст. Кирил. „Monumenta linguae palaeoslovenicae e codice suprasaliensi, ed. Miklosich. Vindobonae 1851".

[3]) Клоц. п. = Клоцияновъ паметникъ отъ X. ст. „Glagolita Clozianus etc. ed. B. Kopitar, 1836. Изданието на Копитара допълни Миклошичъ въ Denkschrift. der phil. — hist. Classe der kais. Akad. d. Wissensch. Wien Vol. X. 195—214".

[4]) Синайски пс. „Psalterium glagolski, Spomenik manastira Sinaj brda. Jzdao Dr. Lavoslav Geitler u Zagrebu 1883".

[5]) Синайски евх. „Euchlogium, Glagolski Spomenik manastira Sinaj brda. Jzdao Dr. Lavoslav Geitler". Zagreb, 1882.

[6]) Берл. збор. „Bugarski zbornik kraljevske biblioteke" u Berlinu. Spomenik XIII. stoljeća, olim Vuk Karadžić. V. Jagić, Starine, V.

ржкоу егупетьскжж вм. — скоую, кто отъ сеж, межджж[1]); — въ бълг. Петерсб. збор.[2]) ва соуботж и въ неделж, отъ соубоутл 168, голоубъ 168; — въ Троянската повѣсть:[3]) глаголющи 164, III; — въ бълг. алекс.[4]) нж ꙗко кж хжсарю. а сжщото мѣсто въ сърб. руд. алекс.[5]) на ка гусару.

Въ паметницитѣ, които трѣба вече да се нарекжть ново-български, сир. тѣзи, който сж писани въ минжлото и пòминжлото стол., намираме сжщо такива примѣри: „или сѣкате оти тія думи и светіе апостоли и пророци не щьть да оусьдѣть нась вь дьнь соудни (вм. сьдни = сждьни). ако оупазимъ и сторимъ каквото зарачатъ (а вм. ж) нам' 170; преступжватъ 151[6])".

Такива замѣни на ж съ оу могли сж да се появжтъ въ писменностьта само тамъ, дѣто и въ живия езикъ се срѣщатъ подобни *спорадически* замѣни на ж съ оу; само таково състояние въ езика може да разтълкува споменжтитѣ исключителни случай въ Мар. п., а никакъ не правилното употрѣбение на оу вм. стб. ж, както е въ сърб.-хърв. или русския езикъ. За доказателство ни служжтъ сжщитѣ спорадически замѣни на стб. ж съ оу въ днешнитѣ нб. нарѣчия.

Тъй като всѣкой примѣръ съ оу вм. ж въ пò-вечето отъ новобългарскитѣ паметници отъ 17 и 18 ст. би могълъ да се подозира за влияние на руско-българский езикъ въ черковнитѣ ни книги, зато ще прѣминемъ тутакси къмъ примѣри, заети отъ живия днешенъ езикъ, достовѣрностьта на които неможе никакъ да се оспорява.

Познато е, че има много думи въ македонскитѣ и сѣверо-западнитѣ български нарѣчия, въ които се чува оу вм. стб. ж. Стига да споменемъ общо познатата дума *кук'я* въ Македония, стб. кжща, или *врукина* стб. вржшть и т. н. Многобройни подобни примѣри намираме освѣнъ въ Миладиновския сборникъ и въ сборника на Верковича[7]): *Или*

---

[1]) Тука г. Ягичъ никакъ не тълкува тая замѣна съ сърб.-хърв. влияние, както въ Мар. п.

[2]) Петерсб. збор. „Bugarski zbornik u carskoj Petersburgskoj biblioteci". V. Jagić. Starine, VI.

[3]) Троянска пов. Trojanska priča". Dr. F. Miklošić, Starine, III.

[4]) Бълг. алекс. „Bugarska alexandrida". V. Jagić, V.

[5]) Сърб. руд. алекс. „Rudnička alexandrida". Starine III 253.

[6]) „Kako se pisalo bugarski prije dviesti godina". V. Jagić. Starine, IX.

[7]) П. М. = Народне песме македонскихъ Бугара. Скупио Стефанъ И. Верковић. Књига I. женске. 1860. У Београду.

суди какъ да судишъ 19, *ди отсудишъ* 19, *рубове руби* (стб. рѫбъ) 50, *голубъ гука* 103, *хайде лучи стадото* 199 (стб. лѫчити separare, словенски ločiti, польски łączyć), *мушко дете* покрай *машкото дете* (говори се въ Дебърско) 2, *че ке нази туга падне* 31, *путъ* 32, *три путника* 32, *мудро* 40, *пударето* 40 = [стб. пѫдарь custos Lex. Mikl.[1])], *че е вуже винзальиво* 33 = (ѫ = у, ѫ = ан. стб. ѫжє), *да не те ступна на грло* покрай *да не те стопнамъ саята* 278. 256, *та сурони бело грозде* 19 (*су* = стб. сѫ) и т. н. Въ Веда Словена II.[2]) *Краска и на рука* 534, *ясенъ гусликъ* I. 563. (стб. гѫсль cithara) и т. н. У Качановски[3]): *вито прутье* 81 = (Кюстенд. окр.) покрай *вито пракье* 82 = (Дупн. окр.), *су маниста* (су = стб. сѫ) 123 = (Берк. окр.), *душу* 120 (Берк. окр.) и т. н.

Милад. сборникъ: *нужба* 87, *кусо мече* 532. Пер. Спис. V. 1883: *речу, обришу* (1. л. н. вр. ед. ч.), говори се въ Кратово; сѫщо тамъ се чува: *и ву дума* (у = ѭ вм. іей), *южето* 118, *и я да иду курбан да биду, пути, руки* 119, *кукьи, мушна* 120, и т н. Пер. Спис. XVI 1885: *я Павелъ ю* (= стб. ѭ) *потио говори* (с. Княжево Соф. окр.). Въ Пер. Спис. VIII. 1884, помашки пѣсни отъ Чепино д-ръ К. Иречекъ 9., 33: „*ако си буди жинено*“. Да забѣлѣжимъ и едничкия примѣръ съ оу вм. ѫ въ запазения ни паметникъ отъ езика на Дакийскитѣ Българе[4]): *растегнуха* (rastegnuha). Къмъ сѫщата категория принадлежѫтъ и общоупотрѣбителнитѣ думи въ новобългарския езикъ *лукавъ* и *грубъ* вм. стб. лѫкавъ и грѫбъ (imperitus супр. п. 280, днесь въ значението rudis), о вм. ѫ и о вм. ѫ намираме:

Въ Супр. П.: владъіко 388, 392 (вин. п. ед. ч.). Миклошичъ никакъ не счита тоя случай за погрѣшка и ето какъ сѫди за него въ прѣдговора, XI: „Ex accusativo владъіко pro владъікѫ conjicere licebit vocales о et ѫ similes exprimere sonos“; дрѫхло и сухо 253. Въ Син. Псалт.: оскодѣ = 71, добровѣ 195, гослєхъ 49, порогашѧ 49, можємъ 38, локъ (род. п. мн. ч.) 191, поть 215, рокани 255, на молитво 260,

[1]) Lex. Mikl = Lexicon palaeo-slovenico-graecolatinum. Edidit Fr. Miklosics. Vindobonae 1862—1865.

[2]) Веда Сл. = а) Веда Словѣна. Български народни пѣсни. Издалъ Стефанъ И. Верковичъ I. Београдъ 1874. — б) Веда Словѣнахъ. Обрядни пѣсни отъ язическо врѣмя. II. Ст. Верковичъ. Сантпетербургъ 1881.

[3]) Влад. Качановскій. Памятники болгар. народ. творчества. Спб. 1882.

[4]) Die Sprache der Bulgaren in Siebenbürgen. Von Dr. F. Miklosich. Denkschriften der philos. hist. Classe der kais. Akad. der Wissenschaft. Band. VII.

288, 280, и т. н.; ѫ вм. о: мнѭѭ 114, ѫтрѫба 71, тобѫѭ 108, правдѫѭ 70, 154, ѫрѫжъѥмъ 116, 33, и т. н. Въ Син. Евх.: озоѩ 10в, отробѫ 83а, противо 11в; ѫ вм. о: ѫрѫжие 29а, нѫжѧ 96а. Въ Бълг. сбор.[1]): *междо мене и междо тебе* 35, *да ти боде*. Други примѣри изъ Клоц. П., Ассемановото евангелия, Савината книга и т. н. Вижъ въ „Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen". I. 89 стр. (Wien 1879).

И да нѣмаше въ другитѣ стбълг. паметници примѣри подобни на онѣзи въ Мар. П. сир. съ о вм. ѫ и обратно, пакъ не бихме смѣяли да считаме досежнитѣ примѣри въ Мар. пам. за обикновени, случайни погрѣшки на прѣписвача, понеже днесъ се вече знае, че въ македонскитѣ нарѣчия, особно въ Дебърско, въ Мървашкитѣ поднарѣчия и въ Родопитѣ се говори дори и правилно *о* вм. стб. ѫ[2]). Тъй четемъ: Въ песм. Мак.: *лудо стои отъ спротиво* 33 = (стб. сѫпротивѫ), *подарето отъ лозето* 18, *затродилъ се, язе нейко* 98 = (вм. обикновено *нейк'ю* = стб. не хъщѫ), *утре ми е собота*. Въ Веда Слов. I: *мока да мочи* 1250, *рока да цалуе* 1350, *зоби кърцнала* 7820, и т. н. Въ Пер. Спис. XI—XII: *рока*, *мошко дете, потем идет, йозикъ* (отъ ѩзыкъ = ѭзыкъ). Въ езика на дакийскитѣ Българе говорило се е покрай *санденіе* (стб. сѫждение), *банди, манка* и т. н., и *пороичеnіе, поропчва, тромбение*[3]). Тука е мѣстото, дѣто трѣба да разяснимъ въпроса за староблгарскитѣ насовки и за тѣхнитѣ застѫпници въ новобългарския езикъ.

---

[1]) Бълг. сбор. = Bugurski Zbornik prošloga vieka. Stojan Novaković. Starine, VI.

[2]) Вижъ статията на П. Р. Славейкова: Рупското и рупаланското българско население и нарѣчие. Наука 1882, 469, и по поводъ на неѭ бѣлѣжкитѣ на Пол. Сырку, съобщени въ Воронежскитѣ филолог. записки 1883 г. Интересни сѫ въ това отношение съобщенитѣ отъ Д-ръ К. Иречекъ „Помашки пѣсни отъ Чепино" Период. Списание VIII. 1884, както и пѣснитѣ и приказкитѣ отъ Неврокопско и Ахъръ-Челебийско въ Бълг. нар. сборникъ, В. Чолаковъ, Болградъ 1872. Добри образци изъ нарѣчието на Дебърско виж. Пер. Спис. XI—XII, „Български нар. пѣсни отъ Дебъръ" М. Дриновъ, Браила; „Български Книжици" I. (1858), и въ хърват. в. „Kolo", 1847. св. 4 и 5.

[3]) Както въ нарѣчието на Дак. Българе, тъй сѫщо и въ нѣкои македонски поднарѣчия запазило се е носовото произношение, което, вижда се, е било до толкозъ обикнѫто, че се е вмъкнѫло и тамъ, дѣто нѣма етимологическо мѣсто. Такива неорганически носовки намираме въ *гландни знантие* (стб. гладьнъ, *знатие вм. знание), *небенцка поченс* (стб. небесьскъ, почьсть), Die Sprache der Bulg. in Siebenbürgen; *Мжнкедония, лънжливъ, изенвихме* (сир. изявихме), Književnik II. M. Hattala; *громбове, гренда, мънгла, лъндзица* П. С. III. 1882, П. С. XV. 1885, А. Теодоровъ. Срв. още Пер. Спис. XVII. 1885 стр. 321. Офейковъ (приноси изъ нарѣч. въ селата Висока, Сохо и Зарва).

Въ днешнитѣ български нарѣчия има на мѣстото на стб. *ѫ* тѣзи гласни: *ъ*,[1]) *а, о, у.* Отъ носовитѣ остатъци срѣщаме *ън* (мъндро, зъмбъ и т. н.), *ан* (ванзаливо, званти, Верков. пес. Мак. банда, ранце, пант, език. на Дак. Бълг.), *он* (Конкаливо Милад., пороnчение и т. н., Дак. Българе), *ун* (буюнт отъ *бонѫт стб. боѩтъ Дак. Българе) и *оа* (въ Ахъръ-Челеби)[2]). За да можемъ си разясни, какъ е било възможно, да се развиѭтъ толкозъ различни застѫпници на староб. *ѫ*, трѣба да ни бѫде ясно, какъвъ е билъ гласежътъ на стб. звуковенъ знакъ *ѫ*. По мнѣнието на Миклошича трѣба да се счита *он* за прасловѣнско изговаряние на *ѫ* изобщо и старо-словенско (старобългарско) особито: „Das altslov. und zum Theil das poln. hat den dem urslav. *on* nahestehenden Laut *ą* (*ѫ*). Das neusl. besitzt in dem altslov. *ѫ* entsprechenden *ô* einen dem nasalem *a* verwandten Laut.“ Lautlehre I. 93. Съ други думи: въ старословенския (ст. бълг.) и новословен. езикъ се изговаряло *ѫ* като *он*, а тъй сѫщо е било отчасти и въ полския езикъ. Какъ се е развило *у* отъ прасловѣн. *он* въ чешкия, руския, хърватския, сърбския и въ двата сърбско-лужички езика, не е ясно на Миклошича: да ли отъ *он* е станѫло *ун* или *о* е минѫло въ *у* слѣдъ узгубванието на *н*. Дакийско-българскитѣ *ranka, manka, poroncsenie, ssa* (сѫтъ), *digna, bihent* (книжтъ) доказватъ на Миклошича, че *ѫ* се изговаряло въ тѣзи думи като *ън*. Доказателството се състои въ това, че стб. *ѫ* тука е застѫпено чрѣзъ три гласни *а(н), о(н)* и *е(н)*, а това не е възможно споредъ Миклошича въ единъ и сѫщи езикъ[3]). Отъ Дакийското *рънка,* казва Микл. (Lautlehre 93), различава се бълг. *ръка* само въ туй, че въ бълг. езикъ *н* из-

---

[1]) Изговарянието на *ъ* не е на всѣкѫдѣ еднакво, негдѣ е по-ясно, негдѣ пó-тъмно вижъ статията на М. Дринова „Zur Kunde der neubulgarischen Sprache, Archiv für slavische Philologie, V. 370—377. Относително изговарянието на стб. *ѫ* като ъ, а, о и у различава Дриновъ четире главни групи въ българскитѣ нарѣчия A, B, C и D.

[2]) Изговарянието на *о* като *оа* вм. стб. *ѫ* въ Рупаланското нарѣчие не е нищо друго освѣнъ продължение на гласа *о* въ награда на изгубения носовни консонантъ *н* (Ersatzdehnung). Къмъ сѫщата категория принадлежи и примѣрътъ въ езика на Дакийск. Българе *kloitva* отъ клѫтка стб. клатва. Примѣритѣ като *zaginele, звенти* Веда II. 563, македонското *сет* вм. стбълг. сѫтъ тълкувамъ си чрѣзъ срѣд.-българ. смѣсвание на *ѫ* съ *ѧ*.

[3]) „Die Silben *an, on, en,* sind wohl *ън* gesprochen, worden. Dafür ist die schwankende Schreibweise anzuführen“. Geschichte der Lautbezeichnung im bulgarischen Von Dr. F. Miklosich Wien 1883. 4⁰ 45. Тукъ исповѣда Миклошичъ мнѣние, че Дакийскитѣ словѣне не сѫ сѫщото, което и Българ. словѣне и си противорѣчи на мнѣнието искаяно въ статията „Die Sprache der Bulgaren in Siebenbürgen“.

чезнжло изъ *ън.* Нѣмало съмнѣние, че *ън* се развило отъ *͡он,* за което *(͡он)* нѣмало никаква диря въ българския езикъ (Es ist selbstverständlich, dass *rъnka* auf einem älteren *ronka* beruht, von dem im bulg. keine Spur nachweisbar ist. Lautl. 93).

Както е видѣть, явленията въ новобългарскитѣ нарѣчия и цитуванитѣ примѣри изъ старобълг. паметници не само че не могжтъ се растълкува съ теорията на Миклошича, но дори очивѣсто ѝ противорѣчжтъ. Нѣма много примѣри въ българския езикъ съ *ъ* вм. стб. ѻ. Това признава самъ Миклошичъ въ Gesch. der Lautbezeichnung, стр. 44: *ъ* entspricht selten dem altslov. ѻ: *гълъб* asl. голѫбъ. По мое мнѣние въ този примѣръ трѣба да считаме *ъ* като регресивна асималация съ *ъ,* сир. *ж.* Слѣдователно, какъ да изведемъ правилния застжпникъ на *ж* въ източ. български нарѣчия *ъ* отъ *о,* сир. *ръка* отъ *рока,* или *рънка* отъ *ронка?* Леко ще бждѣше още, да имахме само *рока, рънка* и *ръка* сир. да нѣмахме *рака* и *рука* въ сжщия новобългарски езикъ. Това единъ пжть приeто, нiе не смѣемъ да четемъ дакийско-български *ранка* и *поронченue* като *рънка* и *поръчение,* а тъй, както сж си написани. Да бѣхж гласили еднакво, еднакво би били написани. Днесъ вече неможе да има съмнѣние, че е *рака* отъ *ранка,* а *рока* отъ *ронка.* Общопознато е свойството на българ. езикъ, особно въ източнитѣ му нарѣчия, да потъмнѣва всѣкое речи ѧ (но не и ѻ) въ ъ; това обстоятелство стига, за да се приеме мнѣнието, че *рънка* и *ръка* сж произлѣзли отъ *ранка.* Само отъ *͡ан* може да се разясни *а* и *ъ* въ 1 л. ед. наст. вр. при глаголитѣ: *пиша* и *пишж* (сир. *пишъ*), 3 л. мн. ч.: *ведатъ* и *ведътъ (отведът* стб. ведѫтъ) *паднахъ* и *паднаха* стб. паднѫхъ и -ѫхѫ. Потъмнѣването на *͡ан* въ *ъ* въ българ. езикъ е наченжло още въ най-старитѣ врѣмена. Като начало на този процесъ трѣба да се считатъ стб. *въ* отъ *ж (= ап)* прѣко *ън, вън — въ.* Срав. примѣра въ Мар. II. въ ноушию сир. вѫн оушию = вѫ оушию. Лук. I. 44; съ отъ *сж (͡сан)* прѣко *сън.* Сетнѣ е захванжлъ да потъмнѣва и чистиятъ звукъ ѧ. Примѣри за това имаме достатъчно въ срѣд.-бълг. паметници. Тъй намираме въ една редакция на Шестоднева на Иоана Екзарха отъ 15 стол. (Синод. библиотека, No. 57). ръждании вм. раждании. Отъ *͡ан* става *ън* или пакъ испада носовото *н* и остава *а,* което може, но нетрѣба непрѣменно да

потъмнѣе въ ъ: тъй отъ стб. ранка имаме *рънка, ръка* и *рака*. Слѣдователно, *рака* не е минѫло прѣко *рънка*, а на право се образувало изъ *ранка*, като изчезнѫло на залното *н*. Така трѣба да се тълкува и онова *а*, което г-нъ Ягичъ намира въ многобройни примѣри въ Михановичовия октоихъ отъ 13 ст.[1]): **окаана ми дшѫ просвѣтите** покрай **окаанѫ ми дшѫ просвѣтите; въшедъ бо въ ѫтроба твоѫ; овь же кѫпина шгнемь горѧщѫ: тѣмъ и моѫ шмрачена дшѫ** (вин. пад. ед. ч.) **не прѣзри мене трѣбоуѭща твоа помощь; тѣлеса вашѫ** и т. н.

Но не само българскиятъ езикъ доказва, че е сѫществувала носовка съ гласежъ *ан:* сѫщата носовка сѫществува и въ полскитѣ диялекти, за да не поменуваме литевскитѣ. Така намираме да се говори *rânka, prândko, dâmba, o nian* (de eo), *kuadan* (pono), *sandomierz*. Кашубското нар. тъй сѫщо познава *ан* покрай обикновената *ен*, *он* така: *stampic, zamb, kwitnanc, resnanc* etc. (Miklosich, Lautlehre 528). Споредъ Миклошича това *ан* „steht für ę altslov. ą, älter *ǒн*". Противъ мнѣнието на Миклошича исказа се A. Kryński и доказва възъ основа на полския езикъ, че първобитниятъ гласежъ на ѫ е билъ *он* и *ан*[2]). Нему не останѫло незабѣлѣжено и прѣважното явление въ маджарския езикъ, въ който старобългарскитѣ носовки се прѣдаватъ чрѣзъ *он* — *ом* и *ан* — *ам*, както и носовкитѣ *ан* — *он* въ езика на Дакийскитѣ Българе. Проф. Ягичъ не се съгласява съ заключенията на Kryński и въ Rad jugoslavenske akademije, XVII. стр. 173 –175 казва, че маджарскиятъ езикъ не можалъ да служи тука за доказателство, понеже и чисто чуждо *о* въ мадж. езикъ се прѣдавало ту чрѣзъ *а*, ту чрѣзъ *о*. Но като вземемъ въ вниманне, че звуковнитѣ закони въ единъ езикъ сѫ трайни и че не се измѣняватъ произволно, и като си напомнимъ, че въ мадж. езикъ е законъ, чуждото *о* да се прѣдава чрѣзъ *а*, и наопаки чужд. *а* чрѣзъ *о*. (Виж. Miklosich, Die slavischen Elemente im magyarischen), тогава не можемъ допуснѫ, че Ягичъ по казания начинъ е оборилъ заключението, което само отъ себе си всѣкиму се подава, сир., че както мадж. *ablak, akna, kas, kasza* сѫ станѫли отъ словен. *облок, окно*,

---

[1]) Octoëchus, cod. membr. saec. uti videtur XIII. fol. 112 in fol. bulg. olim A. de Mihanović. Archiv für slav. Philologie II. 336.

[2]) A. Kryński: О носовыхъ звукахъ въ словянскихъ языкахъ. Варшавскія университетск. извѣстія, г. 1870. бр. 3 и 4. Rad. XVII.

кош, *коса*. и мадж. *borozda borona* отъ словен. *бразда, брана*. така и мадж. *parancsol* е станѫло отъ словен. *порэнчо* (въ фризинскитѣ фрагменти), а *donga konkoly* отъ стб. дѫга, кѫколь итн., понеже *о*: *а* = *он*: *ан*. Отъ споменѫтото правило въ мадж. езикъ има твърдѣ малко исключения, тъй чо ние трѣба да тълкуваме по правилото всѣко заето мадж. *он* отъ *ан* и всѣко *ан* — отъ *он*. Пòнататъкъ Ягичъ казва, че дакийското *ан* ще да е погрѣшно писано вмѣсто *он*, или пакъ ако е и било *ан*, не слѣдвало отъ това, че и стб. ѫ се произнасяло като *ан*. Найсетнѣ ето какъ рѣшава Ягичъ цѣлия въпросъ: старо-българската (а нѣкогажъ безъ съмнѣние общословѣнската) носовка ѫ найнапрѣдъ се изговаряла като дълго *ō* съ носовъ призвукъ, сир. като *он*; слѣдъ това една половина на слов. езици, откакъ отхвърлила носовия призвукъ, или е останѫла при *ō* (словенския езикъ), или е измѣнила *ō* въ *у* (сърб., чешки и руски ез); втората половина отъ слов. езици, като не отхвърли носовия призвукъ, измѣнила е *ō* въ *o̊*, *ă* и *ĕ*, поради което въ полския и средно-българския езикъ леко се смѣсили ѫ и ѧ. (Rad. XVII. 175).

Не се минѫ много врѣме и Ягичъ се убѣди въ противното, сир. че стб. носовка е гласила *ан* (wie lautete ѫ bei den alten Bulgaren? Archiv für slav. Philolog. III. 356). Споредъ това негово послѣдно мнѣние, основенъ гласежъ на стб. ѫ е *ан*; слѣдователно прави разлика между стб. ѫ(=*ан*) и стсл. ѫ = он.

Днесь е вече въпросътъ разбистренъ и мислѭ, че никой вече неможе отказа сѫществуванието въ стб. езикъ на носовка ѫ съ два гласежа *ан* и *он*. Дѣлението на Ягича на стб. ѫ = *ан* и ст. словен. ѫ = *он* не може да се одържи. Отъ становище на стб. теория то си нѣма никакъвъ смисълъ. понеже тя счита както езика въ старитѣ тъй нареч. панонско-словенски паметници, тъй и езика на старитѣ Българе за единъ и сѫщи. Отстѫпката на Ягича, сир. признаванието носовка *ан* въ стб. езикъ е направена, както се вижда, за да се изглади противурѣчието, което се явява между самия езикъ въ паметницитѣ и старо-словенската теория, споредъ която не сѫществува *ан*: Ergo, всѣкое *ан* нѣка се счита за пòмладо явление — влияние на българския езикъ! Таково тълкувание можаше нѣкое врѣме и да се одържи,

да не живѣяхѫ въ днешния български езикъ форми досущь каквито сѫ ново-словенскитѣ, сир. *пот*, *мока*, *мож*, *молитво* (вин. пад. ед. ч.), *жено* (вин. пад. ед. ч.) итн. Приеманието, слѣдователно и на втора носовка *он* въ сѫщия стб. езикъ е неизбѣжно.

Изчезнуванието на носовия призвукъ *н* е станѫло въ нѣкои български нарѣчия твърдѣ рано, но не изеднѫжъ, а постепено въ течение на 2—3 столѣтия. За това срѣщаме вече въ Мар. пам. споменѫтитѣ нѣколко случая съ *о* вм. ѫ. Сѫщия случай имаме и въ ново.славенския езикъ. Въ фризинскитѣ фрагменти [1]) намираме ново-словенския езикъ въ сѫщия стадиумъ относително ѫ, понеже има само петь случая въ който носовото *н* е запазено; въ всички други случай пише се чисто *о*: *водо*, (I. л. ед. ч.), *zemlo* (вин. пад. ед. ч.), *uzemogoki* итн.

Случаитѣ, слѣдователно, съ о вм. ѫ въ Марийнския паметникъ не могѫтъ по никой начинъ се счита за „описки“, станѫли „небрѣжностію“ на нѣкакъвъ си Хърватo-Сърбинъ прѣписвачъ, а си иматъ етимологическа цѣна и сѫ важни свидѣтелье за тогавашното състояние на носовката ѫ(=он) *въ макед. бълг. нарѣчия.*

Остая още да си разяснимъ онѣзи случаи, дѣто срѣщаме ѹ вм. ѫ, както въ стб. паметници, тъй и въ живия говоръ на ново-българскитѣ нарѣчия.

Нѣма съмнѣние че ѹ(=ѫ) се развило непосрѣдствено отъ *ун*, това пакъ отъ *ан*. Въпросъ е само, кога е минѫло *а* въ *у*? Азъ мислѭ, че днесь не може вече никой да се съмнѣва, че този процесъ е захванѫлъ още въ *литевско-славянския* периодъ, и че се е билъ вече завършилъ, когато днешнитѣ словенски езици сѫ поченѫли да се отдѣлятъ и да се развиватъ като отдѣлни, самостоятелни идиоми. Найсяйно доказателство за тъкмо исказаното мнѣние имаме въ литевскитѣ нарѣчия. Като оставимъ на страна явлението въ високо-литевското нарѣчие (hochlitanisch) отъ една страна наст. вр. I. л. ед. ч. *mýliu* стб. любліѫ, *verčiu* — стб. връщѫ, и отъ друга страна вин. пад. ед. ч. *rankq, varnq (q=an)* стб. рѫкѫ, вранѫ, което не отъ малка важность за въпроса, който ни занимава, нѣка обърнемъ внимание върху интереснитѣ

[1]) Monumenta frisingensia, edita a B. Kopitar in Glagolita Cloziano Vindobonae 1836.

явления въ езика на юго-западнитѣ литевци около Вилна, както ни ги подава книгата на Sazyrwidas[1]). Тамъ намираме правилно замѣняване на *an, am* съ *un, um, u: untis, dungus, runka* итн. Всичкитѣ винит. падежи ед. ч. мжж. и жен. родъ окончаватъ на *u* вм. вис. лит. *ą*: *waydu, kialu, mokslu,* сетнѣ *garbu, wietu, knigu,* сжщо тъй и твор. пад. мжж. и жен. р. *mokslu, ranku* итн.[2]) Винжги намираме *u* въ *tadu, niekadu, wisadu* вм. вис. лит. *a*[3]). Забѣлѣжително е, че въ срѣд. родъ не е минжло първобитното *am* въ *um* — *u*, но се запазило *a* (нпр. anas žino wisa итн.), както и въ стб. *am* не е станжло ж въ добро отъ първобитното *добром — ʼдобрѫм. На опаки суфиксътъ за род. пад. множ. ч. (при *a* — основитѣ) = въ литев. ез. е минжлъ въ *ūm, ū,* (отъ *ām*), въ стб. ез. пакъ отъ *ām* — *ăm* станжло *ŭm* — ѫ. Слѣдователно, отъ литев. *būtas* (кжща, чес. byt) *wiłkas* (стб. влъкъ) род. пад. мн. ч. гласи *būtū, wiłkū* стб. влъкъ, рабъ отъ *влъкоу. *рабоу = влъкун, рабун. Отъ суфикса *ąs* за прич. наст. вр. дѣйст. з. *(Particip. act.)* станжло въ нарѣчието на *Szyrwidas us,* тъй че вис. литевскитѣ причастия *žinąs, smirdąs, essas* гласжтъ *žinus, smirdus, essus.* Това *us* се развило отъ *uns — unts* и отговаря на стб. суфиксъ за сжщото прич. ы: беры, несы. (Въ много случай става ы отъ ун, срав. лит. *lūnkas* стб. лыко)[4]).

Сжщата промѣна на *am-s* въ *un-s* имаме въ вин. пад. мн. ч. при а — основ. отъ мжж. и жен. р. лит. *wiłkus* стб. влъкы итн. Отъ първоначалнитѣ назални комбинаций *an, am,* става въ лит. нарѣчия много пжти *ou.* Тъй намираме въ Budas[5]) *žousis* вм. *žąsis, glousnis* и *glunsnis, ouszas* покрай *ąnszas* лит. *ūsaí* (мустаци) поредъ *ūstaí,* въ Budas 34 *oustai* отъ **uns, *ans,* тъй като стб. вжсъ брада е отъ жсъ[6]). ***Изобщо,***

---

[1]) „Punktay Sakimu nu adwenta iki gawienes" отъ Kastantinas Szyrwidas 1879, тая книга е отъ ново издадена 1845 год. отъ Leonas Montvidas, Teologios Magistras въ Вилна. (Вж. Beiträge zur litauischen Dialectologie von Dr. Leopold Geitler, Wien 1885. [S. Ab. aus den sitzgsb. d. phil. hist. cl. d. k. Akad. d. Wissensch. (CVIII. Bd. I. Hfs. S. 399)].

[2]) Вж. Geitler, L. Dr. Beiträge zur litauisch. Dialectologie, стр. 5.

[3]) Срав. сжщото явление въ Марийнск. Евангелие, дѣто често се мѣсжтъ кждоу, кждж, коудж, тждж, тоудж, тоудоу; сждж, въсждж, соудоу, итн.

[4]) Вж. Geitler, Beiträge etc. стр. 6.

[5]) Budą senowęs Lëtuwiû Kalnienû ir Žamajtiû, iszrasze pagał senowęs rastû Jokybs Laukus, Petropolie, spaudinie pas C. Hintze 1845 (252. pag.) Срв. Geitler, Beiträge etc. стр. 15. Budas е писано въ нарѣчието на окржга на Tełszei въ сѣверна Жемайтая.

[6]) Сжщото протѣгание въ *ou* отъ *un* (= *an, am*) намираме и въ чешкия езикъ, къмъ тая категория „Ersatzdehnung" отнасяме и бълг. рупаланското *ou* вм. стб. ж (= *on*).

всѣка промѣна на зв. а въ зв. у е въ свързка съ нѣкогашно носово произношение[1]). Отъ всичко горѣказано заключаваме 1) че още въ литевско-словенската епоха сѫ почеnѫли назалнитѣ комбинаций *ан*, *ам*, да минуватъ въ *ун*, *ум* и *у*; 2) че въ врѣме на отцѣпванието на днешнитѣ словенски езици отъ задружния езикъ е билъ този процесъ конзеквентно и всеобщо проведенъ въ онѣзи слов. нарѣчия (езици), които сетнѣ въ историч. епоха пакъ и днесь иматъ *у(оу)* вм. първобит. *ан*, *ам* стб. ѫ, и 3) че въ стб. езикъ този звукослов. процесъ *е намѣрилъ мѣсто само въ нѣкой нарѣчия и се е ограничилъ само на нѣкой думи и грамат. форми безъ да е могълъ да земе въ цѣлокупния езикъ поголѣми размѣри. Слѣдователно, въ найстарата епоха на стб. езикъ трѣба да приемемъ, че е спорадически сѫществувала и третя носовка ун, на която имаме да благодаримъ всички онѣзи примѣри съ у в.м. ѫ, както въ старо и срѣднебългарскитѣ наметници, тъй и въ днешнитѣ юго и сѣверо-западни български нарѣчия.*

Тъй тълкувамъ азъ и досежнитѣ случай въ Мар. пам. и немогѫ допуснѫ, че всѣко оу вм. стб. ѫ е признакъ на сърбско-хърватско или кое да е чуждо влияние. Днешнитѣ бълг.-македонски и сѣверо-западни нарѣчия подържатъ моето мнѣние.

Често пѫти се прилепва неорганически назални конзонантъ къмъ вокали, които могѫтъ да иматъ органич. н при себе си сир. къмъ а, о, ꙋ. Тъй се е случило, щото въ много думи въ словѣнскитѣ езици да имаме днесь застѫпници на стб. зв. ѫ при всичко че изъ сравнит. езикословие се вижда, какъ тука назалитета нѣма никакво етимолог. мѣсто. Сѫщо това видѣхме и въ бълг. езикъ. (Срав. *громбове*, *лънджица*, *znantie* итн. сир. *ом*, *ан* вм. *о*, *а*). Не е никакъ чудно, че и етимологическото *у* много пѫти е гласило *ун* въ слѣдствие на таково едно неорганич. *н*, прилепено отъ силата на аналогията (сир. споредъ другитѣ, етимолог. *ун*). Ето на такъвъ начинъ могло е да се случи и ѫ вм. ꙋ сир. неорг. ꙋн. (Глед. примѣритѣ въ Мар. п.: **мѫжіѫ мѫдроꙋ** итн.). Не отказвамъ, че много пѫти ѫ вм. оꙋ може да бѫде и проста

---

[1]) Вж. за това още „Litauische Studien“ von Dr. L. Geitler. Prag 1875. стр. 56. Срв. полск. *guns*, *gunska*; кашубск. *zumb cignunl* etc. Споредъ Хилфердинга. (Остатки славянъ на южномъ берегу балт. моря, Спб. 1862) сѫществуватъ въ Кашубск. нар. покрай *ăн*, *ен*, *он*, *ун* — *а*, *е*, *о*, *у*, *оу*. Mikl., Lautlehre 528.

погрѣшка станала пакъ поради горереказанитѣ смѣсвания на ѵ съ ѵн и обратно.

Безъ всѣко съмнѣние, стб. ѧ правилно се е изговаряло като ен. При всичко това, въ старитѣ паметници сѫщо тъй и въ Мар. п. срѣщаме много пѫти на мѣстото на ѧ не само є но и ѣ и а. Първото се обяснява съвсѣмъ просто: изчезнала е въ нѣкой думи вече въ найстария периодъ носов. съгласна н и е останало чисто є, както е станало и отъ он — чисто о (бодєтъ, содитъ итн. Мар. п.).

Какъ да се обясни замѣната на ѧ съ ѣ? Г. Ягичъ обяснява пакъ съ влиянието на сърб.-хърв. езикъ: „Замѣна звука ѧ звукомъ ѣ, объяснимая выше упомянутымъ вліяніемъ, замѣчается рѣдко“ стр. 424. Това е цѣлото обяснение. Ние не можемъ да се съгласимъ съ това объяснение вече поради туй обстоятелство, понеже такава замѣна не срещаме тепърве въ Марийнския п. а ѭ намираме и въ много други стб. паметници, при който ни дума не може да става за влияние на сърб.-хърв. езикъ. Въ тъзи замѣна ние виждаме просто удлъжнение на зв. є въ награда за изгубения назаленъ консонантъ (Ersatzdehnung). Ето какъ сѫди Миклошичъ за това явление въ стб. езикъ: . . . . „До гдѣто въ ново-словенския езикъ ѣ и ѧ строго се различяватъ въ сричкитѣ, който иматъ ударение, въ старо-словенския ез. не рѣдко се срѣща замѣна на сѫщитѣ звукове даже и въ найстаритѣ паметници, тъй нпр. смѣтъ Марк. 4. 15. Зограф. болѣщиихъ, видѣще, облѣзи, ассем. грѣдєхъ слѣпч.“ итн. Всички тѣзи случай съ ѣ вм. ѧ счита Миклошичъ за Ersatzdehnung сѫщо тъй, както и въ жага отъ жєг — е станало удлъжнение на є и ѣ (=ꙗ: жꙗга — жага)[1].

Замѣната на ѧ съ ѣ въ стб. езикъ е много стара. Въ много стб. думи стои ѣ вм. първобитно ѧ. Това ни доказва сравнителното езикословие. Отъ єн извежда Johann Schmidt[2]) ѣ-тъ въ тѣзи стб. думи: бѣда, блѣскъ, брѣздь, лѣто, мѣсѧць рѣт въ обрѣсти, наст. вр. обрѧщѫ, сѣд въ сѣдѣти — сѣсти наст. вр. сѧдѫ; жас изъ жѣс въ оужаснѫти сѧ итн.[3]).

[1]) Ueber die Steigerung und Dehnung der Vocale in den slavischen Sprachen. Von Dr. Fr. Miklosich Denkschriften der philos.-hist. Classe der kais. Akad. d. Wiss. Bd. XXVIII.

[2]) Zur Geschichte des indogermanischen Vocalismus. Weimar 1871, 1875 срав. Denkschriften XXVIII. op. cit.

[3]) Върху замѣната на зв. ѧ съ ѣ и є гледай още: Leskien, A. Bemerkungen über den Vocalismus der mittelbulgarischen Denkmäler въ Archiv für slav. Phil. II. 269. IV. 565.

Нъ и да нѣмахме сѫщото явление сир. замѣната на ѧ съ ѣ и въ другитѣ ст. б. паметници, пакъ не би могли да тълкуваме споменѫтитѣ примѣри въ Мар. п. съ влиянието сърб.-харв. езикъ, тъй като и въ днешния ново-български езикъ имаме много случаи, въ които старо-българското ѧ се застѫпва не по правилото отъ є, а до сѫщъ тъй, както и въ ст. б. паметници сир. отъ ѣ като н. пр. въ думитѣ: *стягамъ* покрай *стегамъ*, *впрягамъ* покр. *впрегамъ*, *тяжко* — *тежко*, *врѣме* — *врѣмя*, *деветъ* — *девятъ*, *тряска* — *треска*, *посрящамъ* — *посрещамъ*, *чадо* — *чедо*, *колада* — *коледа*, и т. н. мѣстоим. *ма*, *та*, *са* (*мя*, *тя*, *ся*) и *ме*, *те*, *се*, ст. б. мѧ, тѧ, сѧ и т. н.[1]).

Отъ гореказаното слѣдва, че въ старо-българския езикъ е поченалъ зв. є станалъ отъ зв. ѧ компензаторно да се удължява въ ѣ и че този процессъ и въ ново-българския езикъ още не е довършенъ, при всичко че е взелъ по-голѣми размѣри, отъ колкото въ старо-бълг. езикъ, до колкото може да угадимъ по паметницитѣ. Правилния застѫпникъ на ст. б. ѧ въ ново-бълг. езикъ слѣдователно е зв. *е* но въ думитѣ гдѣто се чува и зв. *я(а)* тамъ е *ѣ*.

Като едно отъ доказателствата за сърбско-хърв. потекло на М. п. служи на Ягича и смѣсванието на зв. ы съ и, което се намира въ нѣколко примѣри и ето какъ го тълкува:

„Если смѣшеніе ѫ съ ꙋ свидѣтелствуетъ о вліяніи сербо-хърватскаго нарѣчія, то и замѣну ы гласною и можно приписать участію той же среды. Примѣровъ не очень много, но все таки столько, что и какъ описки выдаютъ національность писца“. Замѣната на ы съ и и обратно особено въ толкозъ малобройни случай, ние не можемъ тълкува тъй, както г. Ягичъ, понеже поменѫтитѣ случаи не считаме за описки, а за чисто отражение на народния езикъ и заключаваме, че вече въ XI. в. звукътъ ы поченѫлъ въ старо-бълг. езикъ да преминава въ зв. и. Мало-

---

[1]) За горе наведенитѣ примѣри може да приведемъ многобройни цитати изъ народ. български пѣсни и въобще изъ всички достовѣрни източници. Въ всичкитѣ случай трѣба да разбираме подъ ѧ-то и ѩ-то новобългарския ѣ, който се изговаря, като ѩ(а) и є. Никакъ не е русизъмъ *начало, чадо*, а трѣба да се тълкува, както цалувамъ ст. б. цѣлов. Сѫщо тъй трѣба да се гледа на мѣстоимен. ма, та, са, ст. б. мѧ, тѧ, сѧ. Слѣдователно не е вѣрно че „въ ново-бълг. езикъ нѣма примѣръ, гдѣто ст. б. ѧ да се замѣнува съ *я*“. Глед. М. Дриновъ. За азбукето П. С. 1870 кн. II. стр. 12.

численостьта на примѣритѣ съ зв. и вм. ы и обратно въ Мар. п. доказва ни, че процессътъ на замѣната е билъ още въ началото си. Таково състояние на ы-то въ XI. в. е могло да сѫществува само въ бълг. езикъ тъй като знаемъ, че зв. ы въ сърб.-хърв. нарѣчие се изравнилъ съ зв. и най-късно въ XI. в. Най-сетнѣ, смѣсването въ Мар. пам. на ы съ и не е нищо ново. Ето що говори Миклошичъ въ Lautlehre 156: „Вече въ най-старитѣ паметници намираме крити, риба, вм. крыти. рыба, несъмысльни клоц. п. 1. 17. ликуйми супр. п. 236. Наопаки ы вм. и намираме въ давыдовъ, съзыдана зогр. п. фарысѣи клоц. I. 389. Тъзи замѣна е въ старитѣ паметници твърдѣ рѣдка. Колкото се отнася до по-младитѣ паметници държи се разликата между ы и и въ българско-словенскитѣ паметници дълго врѣме, което трѣба да се припише на ортографическата традиция, тъй като разликата между двѣтѣ гласни много рано изчезна. Сърбитѣ не зачитатъ разликата между ы и и вече въ най-старитѣ врѣмена.“ Слѣдователно и споредъ панонската теория замѣната на ы съ и могла е да има причинитѣ си въ българския говоренъ языкъ.

Звукътъ ы не е нищо други освѣнъ по енергически изговоренъ зв. ъ скоро съединенъ съ кратко и сир. ъи Миклошичъ даже не признава двогласково етимологическо свойство на ы-то и го счита просто за втора стѫпка на праезичната *у*-гласна, първата стъпка на която е ъ. — Звукътъ ы е въ сѫщность енергически изговорено ъ[1]).

Слѣдъ като е констатирана физиологическата близкость въ произнасянието на ы и ъ не ще ни бъде чудно, когато срещнемъ въ паметницитѣ много пѫти ъ вм. ы и обратно ы вм. ъ. Тъй на пр. намираме въ нашия Мар. п. слъшати, оуслъшати, слъшавъ и т. н. срав. 425 стр. вм. обикновеното слышати и т. н. нънѣ вм. нынѣ, прѣлюбъ дѣи вм. прѣлюбы дѣи, врагъ твоѭ вм. врагы твоѭ въ, вм. вы и наопаки ꙗзыкы вм. ꙗзыкъ лук. XVI. 24.

---

[1]) „Nach meiner Ansicht ist von ъ auszugehen und man wird den Laut ы hervorbringen, wenn man ъ mit grösserer Energie ausspricht, eine Energie, die, wie es scheint, notwendig ist, um die Stimmbänder einander zu nähern.“ 149. „Die vorstellung ы sei ein aus ъ und i zusammengesetzter Laut, ist nach meinem dafürhalten physiologisch unrichtig“ 151 „Hat slov. ы den normalen Laut des poln. y, russ. ы, so kann dasselbe nicht als diphtong angesehen werden. 151. Lautlehre der slav. Sprachen. Wien 1879.

При всичко, че това явление се повтаря почти въ всичкитѣ старо-бълг. паметници, тъй н. пр. въ Синайския псалтиръ намираме оуслъши (псалмъ 25, 31, 32, 63, 65, 122 и т. н.); въ Синайск. еухологиумъ: любь вм. любы 96, мъ вм. мы 166. тъ вм. ты 51 а, кызни вм. кꙑзни (кꙑзна, τέχνη, ars).[1]) И Миклошичъ привежда примѣри съ ъ вм. ы изъ заграфския, ассемановия, супрасалския и др. паметници. Lautlehre 152.₄. и ги тълкува съ тѣзи думи: „Dass ы und ъ in der aussprache einander nahe standen, ergibt sich daraus, *dass nicht selten* das eine an der stelle des anderen steht.“ — При всичко това г. Ягичъ ето какъ коментира споменжтитѣ случаи на ъ вм. ы въ Мар. пам.: „Очень можетъ быть, что вслѣдствиіе неумѣнія вѣрно произносить зв. ы, (Сир. Писѣца, сърбо-хърватинъ, не умѣялъ), появился въ нашемъ памятникѣ еще рядъ *описокъ* другого рода, передача звука ы черезъ едно ъ. Конечно всѣ эти описки могутъ быть объяснены также *разсѣянностью* или *невниманіемъ* писца, забывшаго къ ъ прибавить букву і, и. Но мнѣ кажется болѣе правоподобнымъ, что и за ними кроется противуположность двухъ стихій: живой рѣчи писца и книжнаго языка“.

Отъ наша страна е достатočно горказаното противъ мнѣнието на г. Ягича а ще прибавимъ само, че сме много любопитни да знаемъ, какъ тълкува г. Ягичъ подобнитѣ примѣри въ другитѣ стари паметници, за езикътъ на който никой още не е казалъ, че има нѣщо общо съ сърб.-хърватския языкъ, като н. пр. зографския, супрасалския, ассемоновия и т. н. И да нѣмахме доказателствата на фонетическата физиология и примѣритѣ въ другитѣ стари паметници, намъ би били достатъчни примѣритѣ изъ днешния говоримъ ново-бълг. езикъ, за да докажемъ мнѣнието си, именно, че случаитѣ съ ъ вм. ы не трѣба да се считатъ за „*описки*“ а напротивъ за живи органически форми на тогавашния народенъ — български езикъ въ Македония. Не сж ли примѣритѣ, който ни подава г. Офейковъ въ Период. Списание XVII. 1885 изъ селата Висока, Сохо, Зарва Солун. окр., гдѣто се говори *сън* ст. б. сынъ *мъшка*

---

[1]) Срав. Миклошичъ, Vergleichende Wortbildungslehre der slav. Sprachen стр. 60. „Der ursprüngliche auslaut für y (ы) ist ъ d-i ŭ(ȳ): *аще любъ не сътвориши* iac. 2. 11.“

ст. б. **мышь**, *мъшница* ст. б. **мышьца** (musculus brachii) и **т. н.** сяйно потвърждение на мнѣнието ни?!

До колко е езикътъ въ Мар. п. чистъ тогавашенъ народенъ езикъ, доказватъ ни многобройнитѣ случаи на тъй нареч. ἀφαίρεσις безъ да се гледа на граматическата самостоятелность на думитѣ напр. **єдиноготъ** вм. **єдиного отъ**, **ѣжєстъ** вм. **ѣжє єстъ** и т. н. Особенно сѫ интересни случаитѣ, не рѣдки и въ другитѣ стари паметници, гдѣто **ъ**-то въ края на думата се ассимилира съ **и**-то на слѣдующата дума въ **ы**. За насъ е важна ассимилацията на прѣдл. **въ** когато стои прѣдъ думата **истина** и става **вы истинѫ** — **вꙑстинѫ** вм. **въ истинѫ**. Днесь се казва въ Македония *вистина* когато се потвърдява нѣщо, че е тъй, а не инакъ. *Ели вистина джейнкъ се сторило?* Милад. 508. сърбски *ваистина:* слуга *Ваистина* Вук Караджич народ. песме. I. 298.47. Формата *ваистина* отговаря на пълно на теорията, споредъ която въ сърб. язикъ трѣба тука съ сигурность да очакваме **а** вм. **ъ**.

Тука се поставя едно питание само отъ себе си, именно, какъ е възможно, щото въ Мар. п., въ който споредъ мнѣнието на г. Ягича сѫществуватъ толкозъ признаци, който доказватъ влиянието на майчиния, сърбско-хърватския, езикъ на писеца, да нѣма ни единъ примѣръ на замѣна **ъ** съ **а**. Познато е, че още въ 10—11 столѣтие въ сърбско-хърв. езикъ іероветѣ се смѣсили и почена̂ли да се застѫпватъ отъ пълната гласна **а**, тъй щото ст. б. **отьць**, **сътьникъ** днесь гласятъ *отац*, *сатник*. Не само, че не срещаме зв. **а** като застѫпникъ на **ъ** и **ь**, а напротивъ намираме застѫпано **ъ** съ **о** и **ь** съ **є** правилно и по фонетическитѣ закони на българския а противно и чуждо на сърбския езикъ. Това явно противурѣчие не е останало незабѣлѣжено и отъ самаго г. Ягича и ето какъ го тълкува: „Если наше предположеніяе вѣрно — въ чемъ трудно сомнѣваться — что памятникъ написанъ въ предѣлахъ сербо-хорватскаго нарѣчія, то замѣна гласныхъ **ъ-ь** гласными **о-є** сзначаетъ лишь условное произношеніе етихъ звуковъ на почвѣ ненародной, т. е. **ъ** замѣнялось знакомъ **о**, **ь** знаконъ **є** *вовсе не по тому*, что въ живой рѣчи народа (Сербовъ и Хорватовъ X. XI. вѣка) въ подходящихъ словахъ **ъ-ь** слышны были какъ **о** и **є**, а только потому, что **ь** въ **отьць**, **ъ** въ

сѫтьникъ, въ церковнославянскихъ формахъ етихъ словъ, въ противоположность народнымъ формамъ произносились тогда у нихъ (Сербовъ и Хорватовъ) какъ **е** и **о** въ **отьць** и **сотникъ**." 427 стр. По нататъкъ разяснява г. Ягичъ това чудно тълкуване тъй: „И такъ чистая замѣна глухихъ **ъ-ь** гласными **о-е** *иллюстрируетъ только произношеніе книжное, господствовавшее въ извѣстную епоху времени* лишь въ церковномъ, какъ книжномъ языкѣ. Это произношеніе попало къ Сербамъ и Хърватамъ несомнѣнно вмѣстѣ съ книгами изъ Панноніи и т. н.".

Това тълкувание е съвсемъ произволно не подкрѣпено съ никакви доказателства. Това е просто догадване, което има много малка стойность именно за туй, защото произнасянието на **ъ** като **о**, и **ь** като **е** е било, а и днесь е въ българскитѣ — особено македонскитѣ нарѣчия не книжовно, теоретическо, а народно, живо изговаряние на споменѫтитѣ „глухіе звуки". Замѣната на **ъ**, **ь** съ гласни **о**, **е** е почанала още въ първитѣ вѣкове на българската писменность. Ние нѣмаме днесь ст. б. паметникъ, въ който никакъ да не се срѣщаше заменено **ъ** съ **о** или **ь** съ **е** [1]). Както намираме въ Мар. п. **вонъ**, **во тъ часъ**, **дождъ**, **золъ лакотъ**, **крѣпокъ**, **кротокъ**, **родось**, **обрaзось** и т. н. тъй сѫщо намираме и въ Глаголита Клоциянъ **начѧтокъ**, 625, **доволъ** 655, **четврътокъ** I. а 25; въ Зогр. п. **родось**, **домохъ**, **во градъ**; въ Ассем. ев. **крѣпокъ** 57. **кротокъ** 167. **лакотъ** 208. **работъ** 60 и т. н. Сѫщитѣ форми живѣятъ и днесь въ българския езикъ, за доказателство на което мислѭ, не трѣба примѣри [2]).

Сѫщо така и замѣната на **ь** съ **е** въ Мар. п. не е рѣдка и въ другитѣ паметници: и въ тѣхъ има **день**, **възємъ**, **въшедъ**, **вѣренъ**, **грѣшенъ**, **миренъ**, **дьнесь** и т. н. и така се и днесь говори въ всичкитѣ български нарѣчия.

Примѣритѣ **образось**, **работъ** не сѫ друго освѣнъ начало на появяванието на члена при сѫществителнитѣ въ българския езикъ и стига само да ги сличимъ съ слѣднитѣ примѣри изъ Миладиновци, за да се увѣримъ, че замѣната на **ъ** съ **о** въ тѣзи случяй не е могла да бѫде само теоре-

[1]) Срав. A. Leskien, Die Vocale ъ und ь in den sogenannten alt-slovenischen Denkmälern des Kirchenslavischen; Berichte der Verhandl. der königl. sächs. Gesellschaft der Wissensch. zu Leipzig Philol.-Hist. Closse. I. 1875. 35—137.

[2]) Глед. Бълг. народ. пѣсни собрани отъ Братия Миладиновци etc. Въ Загребъ 1861. Бълг. нар. пѣсни Женски. Ст. Верковичъ и др.

тическа — книжовна: *на орото, на танецотъ* 21. *посвържши желюрокотъ* 27. *Господъ го допрати ангелотъ* 29. и т. н.

Интересно е, да се разтълкува, какъ писеца на Мар. п. (Сърбо-хърватина), който е знаялъ тъй коректно да замѣнява ъ само съ о и ь само съ е, не е умѣялъ винаги да напише гдѣто трѣба ъ или ь, а произволно смѣсва полугласнитѣ, както и въ другитѣ ст. б. паметници, и пише ъ вм. ь и ь вм. ъ?! Тъй намираме **тьмъно** стр. $17._3$ **тъма** стр. $17._5$. но винаги, когато е замѣнена полугласната съ пълна гласна, намираме само е никогашь о: само **темьница** никогашь **томьница**; **вънъ** $295._4$. **вьнъ** $146._{23}$. и **вонъ** $47._{10}$ и т. н. но никогашь **венъ** и т. н.

Ако да не е била тази замѣна въ живия езикъ, никакъ не би било възможно на писеца правилно да замѣнява по нѣкакви си „традиции“ ъ съ о и ь съ е, когато самичъкъ много пжти не знае гдѣ е зв. ъ а гдѣ зв. ь. Само една vis latens на езика е могла писеца да упжтва, а никакви правописни правила слѣдоват. той трѣба да е билъ Българинъ, тъй като само на българ. езикъ тѣзи фонетически особености и днесь сж свойствени. При всичко това, ето какъ, тълкува г. Ягичъ казаната замѣна;“ . . . . . . ъ и ь смѣшиваются довольно часто, только этому смѣшенію *не слѣдуетъ придавать смыслъ значенія физиологическаго: было бы крайне ошибочно на основаніи его судить о физіологіи звуковь самого языка.* Отступленія, замѣчаемыя въ текстѣ, свидѣтелствуютъ *только о частномъ характерѣ правописанія* нашего памятника, сохранившаго только обломки прежней болѣе вѣрной передачи“ стр. $430._8$. До колко е неумѣстно да се говори за това явление, като за прости отстжпления въ правописанието, като че това явление нѣмало нищо общо съ езика, доказватъ ни, всичкитѣ други паметници пакъ и самия ново-български езикъ, въ който смѣсването на ь съ ъ до извѣстна степень се е вече извършило [1]).

---

[1]) Относително замѣната на ъ и ь междуособно въ най-старитѣ ст. б. паметници срав. A. Leskien op. c. На 42—43. Изказва A. Leskien слѣдното мнѣние „Da man nicht annehmen kann, dass dieselben Worte von denselben Lesern an verschiedenen Stellen verschieden ausgesprochen seien, muss man hinzufügen, dass auch da, wo in der Wurzelsilbe zu B. richtig ь geschrieben steht und dem Consonante in alter Weise ъ, ь folgt, doch jenes *e* gesprochen wurde und diese stumm waren: **льгъко** sup. Cod. $73._{20}$. **легъко** $52._{13}$. beide in der aussprache *legko* und *lehko*“. Това тълкувание на г. Лескина се опровергава отъ самия ново-българ. езикъ. Ако въ старитѣ паметници

Прѣдъ зв. ѹ въ стб. езикъ твърдѣ често се вмъква едно еуфоническо, да кажемъ паразитно *j*; особено това става, когато прѣдъ ѹ се намира палатална (небна) съгласка. Паразитно *j* тъй сѫщо намираме, нъ порѣдко, слѣдъ палаталнитѣ съгласки и въ други случаи, дѣто нѣма ѹ, а друга нѣкоя гласка. Сѫщата наклоность къмъ подобно еуфоническо *j* слѣдъ палаталитѣ виждаме запазена и въ ново-бълг. нарѣчия. Таково едно съвпадение считамъ за немаловажно, тъй като неможе се допусна, че между споменѫтото фонетич. явление въ езика на старитѣ паметници и въ ново-българския говоримъ езикъ е възможно да нѣма историческа свързка. И Мар. пам. изобилствува на примѣри съ паразитно *j*: чюхъ, чюдесъ, іо. IV. 48, чюждаахѫ сѧ лук. I. 21 мѫжю марк. X. шюмъ лук. IV. мєждю матѳ. XVIII. съкровищю матѳ. XII.

Пó-малко има примѣри съ параз. *j* прѣдъ зв. а: въ чѣсѣ лук. IV. тачѣє іо. II. мъножѣишѧ мат. XXI. и т. н.

Въ новобълг. нарѣчия покрай обикнов. *чудо, шумъ, чуждъ, чаша, жаба, пишѫ, жално* и т. н. чува се и изговоръ *ч'удо, ш'умъ, ж'аба, ж'ално, пиш'ѫ* и т. н., което не е нищо друго, освѣнъ *чюдо, шюмъ* и т. н. както и въ старитѣ паметници. Подобни примѣри може да укажемъ въ голѣмо количество. Интересенъ е сѫщо и случая *чужя* вѣра Милад. 246. 156.[1])

Познато е, че т. нар. лабиялно (устно) *л*, като пó-младо явление въ слав. езици, не е могло да завладѣе въ всичкитѣ слав. нарѣчия. Ческия, полския и др. западни словѣнски езици непознаватъ устното л, до когато напро-

---

намираме написано покрай етимологически вѣрното тьмьно още и темьно, не слѣдва отъ това, че тьмьно трѣбвя да се изговаряло темно, понеже зв. ь не ще да е билъ тогава съвсѣмъ изчезналъ; освѣнъ това, покрай тьмьно и темьно пише се и тъмьно, слѣдователно тьмьно е могло да се изговаря и тъмно, както е и въ днешния езикъ, гдѣто имяме темно и тъмно. По мое мнѣние трѣба да се приематъ три произношения за тритѣ форми въ старитѣ паметници; львъ, лъвъ и левъ. Та и въ днешнитѣ бълг. нарѣчия се намѣри запазенъ изговоръ *львъ* покрай обикновеното *лъвъ* и *левъ*. Срав. Д-ръ А. Теодоровъ. „Къмъ звука ь въ ново-българския езикъ. П. С. XV. 1885.

[1]) Паразитическото *j* въ тѣзи случаи е сравнително младо явление въ езика. Както въ бълг. езикъ, тъй сѫщо намираме и въ литевския езикъ подобно паразитно *j* слѣдъ палаталнитѣ съгл. *ч, ж, ш, жд* и пр. Въ лит. verčju изъ vertšju — vertju; meldžju изъ meldju, čju, džju сѫ по-млади и се развили изъ ču, džu чрѣзъ вмъкването прѣдъ у на пар. j. Срав. Miklosich Vergl. Gramm. I. 224. 4. За паразит. j. глед. повече въ Dr. Leop. Geitler Starobulharská fonologie, se stálým zřetelem k jazyku litevskému. V Praze 1873. стр. 31.

*

тивъ всичкитѣ руски нарѣчия, словенския и сърбско-хърватския езикъ иматъ лаб. *л* отъ когато за тѣхъ знаемъ.

Ст. бълг. езикъ, споредъ паметницитѣ, заввема чудно положение спрямо устното *л*. Изъ паметницитѣ въ 10. и 11. вѣкъ виждаме, че лаб. *л* въ стб. езикъ само отчасти е развито; то не е обладало съ цѣлия езикъ и въ всичкитѣ случаи, дѣто го очакваме. Стб. езикъ относително лаб. *л* се колебае; ние съглеждаме даже, че сѫществува въ езика струя, противна на лаб. *л*, която сочи да го истика и изъ онѣзи позиции, който то е успѣло да заеме. Най-добрѣ може да се слѣди този процесъ въ нѣкои паметници, а особенно въ Супр. пам. Покрай формата землꙗ дохажда и земьꙗ 237. 16; землѭ и земьѭ даже и земѭ въ ассем. ев. изд. Раг. 218. каплѭ и капьѭ; ослаблıенъ и ослабьıенъ. Още по интересни сѫ примѣритѣ, въ които дохажда само е: оставенъ 160. 2, отравенъ 156. 5, блогословенъ, оуꙗзвенъ, вьзлюбенъ и т. н.

Въ Мар. пам. отсѫтствието на лаб. *л* се забѣлѣзва въ ограничено число случаи — при извѣстни форми и думи. Забѣлѣжително е, че землꙗ въ дат. и прѣдл. пад. ед. ч. постояно се пише безъ *л* тъй щото формата земи е правилна вм. земли. Думата корабль се пише и безъ *л*: корабь; покрай корабли дохаджа и кораби, корабицю и т. н.

Въ ново-бълг. езикъ лабиялното *л* твърдѣ рѣдко се срѣща: противната на него струя одържала е побѣда. Особенно въ думата землꙗ лаб. *л* почти на всѣкъдѣ изчезнало. При всичко това срѣщатъ се и случаи съ *л* срав. *земля* Мил. 214. *землата* Верк. Ж. п. 355. Сѫщо така *сабля* Милад. 86. 216, покрай обикновенно *сабя* срав. *остра сабя* Милад. 246.

Отъ всичко се вижда, че българския езикъ въ първо врѣме е допусналъ лаб. *л*, нъ не е могълъ изведнѫжъ да се рѣши въ негова полза, както най-сетнѣ и не се е рѣшилъ; живо доказателство на това е новобълг. езикъ. Исчезнуванието на лаб. *л* е въ свързка съ омекванието на съгласнитѣ въ новобълг. езикъ, а въ този случай, съ омекванието на устнитѣ съгл. *б, п, в, м*. И това явление заслужва подробно и отдѣлно изслѣдвание.

Историята на развитието на лаб. *л* въ старо и новобълг. езикъ е единъ силенъ аргументъ въ полза на старобългарската теория.

Г-нъ Ягичъ минава прѣко примѣритѣ въ Мар. памет. въ който лаб. ѧ отсѫтствува безъ всѣкакви коментарии.

Защитницитѣ на старо-словенската теория обичатъ да виждатъ въ нѣкои чисто български и невинни форми признаци на панонско-моравско влияние. Тъй вече Копитаръ въсклицава въ Glagolita Clozianus надъ формитѣ земи вм. земли клоц. 361. и розьство вм. рождьство клоц. 877. порозьствоу 878: „Nota formam земи pro земли moravicam?" „Nota formas moravicas et russicam рожъство!" Сѫщо това прави и г. Ягичъ поради два случая съ з вм. жд, които се срѣщатъ въ Мар. п. и то въ думата розьство мат. XIV. 6. вм. правилното рождѫство и рождьтьво, и визжь іо. XX. 27. вм. виждь, като ги счита „отголоскомъ моравско-панонскаго говора" „намекомъ на участіе западно-славянской стихіи въ дѣлѣ церковно-славянской письменности" и пр. стр. 439 и се ссилва на Киевскитѣ и Пражскитѣ фрагменти, въ които сѫщото явление се срѣща. Нъ вече Миклошичъ въ Vergl. Gramm. I. 219 — 220 оборва подобно тълкувание на споменѫтитѣ случаи въ Киевскитѣ фрагменти и не допуска по това да се заключава за тѣхъ, че сѫ отъ ческо потекло при всичко, че тамъ се срѣщатъ твърдѣ често и форми съ ц вм. щ: „Die Lautneigung geht dahin kein *tj, dj* zu dulden, nicht etwa dahin an die Stelle von *tj, dj* bestimmte Laute zu setzen..." „... So kann *pišta* neben *pica* aus *pitja,* so *daždь* neben *dazь* aus *dadjъ* bestehen. Unrichtig wäre es die Doppelformen stets aus dem Einflusse einer anderen Sprache erklären zu wollen, da ein solcher Einfluss sich nie auf einen Punkt beschränkt[1]). Напълно съмъ съгласенъ съ г. Миклошича и притурямъ, че розьство трѣба да се тълкува тъй както и *чузда* вм. *чужда* Верк. Ж. п. 69. *чуздъ чуздинакъ* Верк. 111. вм. *чуждъ*. Срав. още невѣзество вм. невѣждьство Синайски псалтирь стр. 57. зюпелѫ вм. жоупелѫ Син. пс. 23. и т. н.

Стб. езикъ не само поднася hiatus (зѣяние), нъ даже и въ много случаи нарочно го причинява. Отъ друга страна

[1]) Звуковата наклонность сочи къмъ това, щото да махне *тј, дј*, а не да постави извѣстни звукове на мѣстото на *тј* и *дј*... „Така може да се развие и да сѫществува пишта покрай пица изъ питы, така даждь покрай дазь изъ дадїъ. Не би было истинско да се тълкуватъ такивато двовидни форми винаги чрѣзъ влиянието на нѣкой другъ езикъ, понеже едно таково влияние никогажъ не се ограничава само на една точка".

забѣлѣжваме и наклонность, да се унищожава зѣянието чрѣзъ *j* или в. И въ това отношение новобълг. езикъ се показва исторически наслѣдникъ на стбъл. езикъ, какъвто го намираме въ стар. паметници. И двѣтѣ фонет. явления намираме въ езика и на Мар. пам. Покрай **азъ** пише се и **ѣзъ** (= **ѩзъ**) Марк. XI. покр. **авити** — **ѣвити** іо. XXI; **оутро** — **ютро**, **оуже** — **юже**. Въ Супр. п. **ароу** — **ꙗроу** 155. **аблъко** — **ꙗблъко** и т. н.

Въ ново-бълг. живи нарѣчия срав. въ Верк. Ж. п.: *йочи* 30, *юста* 30, *йовенъ* 38. Въ Милад.: *йогань*, *ягнета* 46, *йутрѣжьет* П. С. (2 изд.) I. *вочи іеленъ, іезеро,* и т. н. покрай обикн. *очи, уста, овенъ, огънъ, агнета* и пр.[1]).

Зеяние нарочно се причинява тамъ, дѣто не е било. Такива случаи сѫ въ Мар. пам. както и въ всички други паметници ассимилированитѣ форми на **ааго** вм. **аего**: **бывшааго**, **вѣчънааго**, **крѣпъкааго** и т. н. Въ Супр. пам. пише се **небесное** 369 стр. **достойное** 379, **зълое** 297, **глаголанаа** 65, **великѫѭ** покрай **небесьноіе**, **зълоіе**, **глаголанаꙗ** и т. н. Въ тѣзи, както и въ новобългарскитѣ форми Милад. *излегоа* вм. *излегоха* 150, *иареа* вм. *царева* 87, *'убо'а неестa* 88, *свато'и, зето'и, чинеетъ* 232, *търче'е* 234, *пойдое* 83, *кинисае* и т. н. очевидно се съглежда една и сѫща наклоность на езика къмъ зеянието.

Не е чудно, че и въ Мар. пам. намираме форми като **тайнаа** 425, **дроугаа** 425, **каа польза** 57 и т. н.

Въ стб. паметници **л** + *j*, **н** + *j* и **р** + *j* често пѫти (въ Супр. п. почти правилно) се означаватъ чрѣзъ **л҆ н҆** и **р҆** или чрѣзъ прейотация на слѣдующата гласка. Нъ не малко пѫти срѣщаме както въ другитѣ стб. паметници тъй и

---

[1]) Миклошичъ не допуска, щото Словѣнитѣ въ Панония (сир. старитѣ Българе споредъ старо-слов. теория) да сѫ изговаряли **еленъ**, **езеро**, **ежь**, **агнецъ**, **акѣ**, **агода**, **айца** и т. н. Ето какъ мисли той за това въ Lautlehre 294, D.: „**е** въ началото на думата е почти съвсемъ непознато на славянскитѣ езици; сѫщото струва и за въ срѣдата на думата слѣдъ гласни. Когато се привеждатъ примѣри изъ литевския езикъ като *elnis*, *ežeras*, *ežis* за доказателство противъ прейотованото начално **е**, безъ съмнѣние отъ това слѣдва, че **ꙗеленъ**, **ѥзеро**, **ѥжь** проистичатъ отъ първобитни нейотовани форми, но никакъ не слѣдва отъ това, че и Панонскитѣ Славяне въ IX. в. сѫ говорили **еленъ**, **езеро**, **ежь**. Изъ **агнецъ** Клоц. II. I. 850 покрай **ѣгнецъ** 324, слѣдва, че се е говорило само **ꙗгнецъ**; и ако въ Зогр. П. намираме **акѣ**, **авили**, сав. кн. **агода** 19. **айца** 54, то пакъ ние трѣба да считаме **ꙗкѣ**, **ꙗвили**, **ꙗгода**, **ꙗйца** за сѫщински говорими форми. Сѫщо мисля и за **оу** вм. **ю** въ **оуха** и **юха**". Новобългарския езикъ най-блѣскаво опровъргава всичко това и най-добрѣ упѫтва, гдѣ трѣба да се търсятъ онѣзи Славяне, които могѫтъ сѫщеврѣменно да говорятъ и да пишатъ *еленъ, езеро, агне, оутро* покрай *іеленъ, іезеро, ягне, ютро* и т. н.

въ Мар. пам. случаи, дѣто мекостьта не е отбѣлѣзана нето съ знакътъ ' нето съ *j*. Забѣлѣжително е вече въ Супр. пам., че знакътъ ' надъ *p* само нѣколко пѫти е написанъ. Причината на това ще да е тази: Старо-бълг. езикъ особенно слѣдъ ρ не търпи j и поради това писецътъ на Супр. пам. се е въздържалъ да пише ρ'. Вече въ най-старитѣ паметници забѣлѣзва се сѫщата антипатия спрѣмо *pj*. Така намираме вм. **боурꙑ** и **боура**; покрай **горіє, моріє цѣсарю, цѣсарꙗ**, и **горє, морє, цѣсароу, цѣсара**. Сѫщо тъй **творѫ, вечерѫ, творєна**.

Случаи на твърдость при **л** и **н** сѫ по́-рѣдки **възлюблѫ, волѫ, глаголѫ, недѣлѧ, волѧ, оумолѫ, огнємь, книга**, и т. н.

Въ Мар. пам. сѫ застѫпени всичкитѣ случаи: **коупльѫ** лука XIX. 13. **сълѫ** іо. XX. 21. **волѧ** іо. V. 30. **землѧ** маѳ. XII. 40. **рабынѧ** лук. XII. 45. **творѫ** іо. VI. 38. и т. н.

Тази фонетическа особенность до сега се тълкуваше като проста неточность въ писаньето — невнимание на прѣписвача. Миклошичъ нарича това „ungenaue Schreibung“ гл. Vergl. Gramm. d. sl. Spr. I. 205. Споредъ г-на Ягича „примѣры въ родѣ **коуплѫ** etc. принадлежать къ числу рѣдкихъ неточностей въ передачѣ **ѭ** черезъ **ѫ**“ стр. 436. Въ примѣритѣ като **землѧ, рабынѧ** и т. н. Г-нъ Ягичъ вижда просто една „графическа“ особность на Мар. п., която е до толкозъ интересна, до колкото и въ това отношение се съглежда „удивительное сходство орѳографическихъ пріемовъ нашего текста (Мар. П.) съ зографскимъ евангеліемъ“.

По наше мнѣние тази особеность най-точно ни прѣдставява въ това отношение живия езикъ, а всичкитѣ обстоятелства говорѭтъ въ полза на това мнѣние. Нъ и да нѣмахме ни едно друго доказателство освѣнъ днешния говоримъ новобълг. езикъ, би било достатно доказано, че въпросното явление е явление въ живия езикъ, а не само въ книгитѣ. Въ днешния езикъ не е рѣдко произнасянието: *отворѫ, сторѫ, говорѫ, орѫ, учитель, конь* и т. н. покрай *отворѭ, говорѭ* и т. н. Срав. още: *робинѫ* 82. Доз.[1]) *кошула* Кач. 128[2]), *нидѣла* Чолак. Зб. 32, *мола ви се* П. С. XIII. 1885. етроп. г. *луди* вм. *людиѥ* велеш. *луѓе* Верк. Ж. П. 301, *лути* Верк. 31 аман ти се *клапа* 119, *луба, босилокъ*

---

[1]) Auguste Dozon, Chanson populaires Bulgares. Paris 1875.
[2]) Влад. Качановски. Памятники болгарскаго народнаго творчества Сп. 1882.

321, *кралова*, *кралотъ* 317. *цартоъ* Милад. 96. *цару* 96. *книга* 448. и т. н.[1]).

Познати сѫ отъ друга страна и многочисленитѣ случаи на неорганическа мекость въ новобълг. нарѣчия срав. *майкя* Мил. 193. *войскя* Верк. и т. н. Това явление на паразитно *ȷ* въ новобълг. езикъ заслужва по подробно разглеждание, на което тука не му е мѣстото.

Отъ граматическитѣ форми въ Мар. П. особенъ интересъ прѣдставляватъ многочисленитѣ примѣри на прогрессивна ассимилация при глаголитѣ, които се окончаватъ въ 3 л. ед. ч. на аєтъ. Като особеность на нашия паметникъ се явява това, че ассимилация се срѣща само въ 3 л. ед. ч. и 2 л. мн. ч. Така бѣгаатъ, бываатъ, дѣлаатъ, подобаатъ. послоушаате, гнѣваате сѧ и т. т.

Подобни примѣри се срѣщатъ и въ другитѣ стб. паметници нъ по-рѣдко. Тъй напр. намираме въ Супр. П. гнѣвааши 251. оумираати и т. н. Този случай на ассимилация е сѫщия, който и при прилагателнитѣ съ пълно окончание като новаого вм. новаєго. Въ Мар. П. мѣст. п. (local.) вм. новѣѣмъ често пѫти ѣ се измѣнява на а или ꙗ: новѣамъ.

Забѣлѣжителни сѫ примѣритѣ на ассимилация, който за сега само въ Мар. П. се срѣщатъ, именно примѣри съ оконч. за 3 л. ед. ч. ѣатъ вм. ѣєтъ и за 2 л. мн. ч. ѣате вм. ѣєте като напр. оумѣатъ, оумѣате, дѣатъ, дѣата, оуспѣатъ. сѣатъ, пролѣатъ и т. н. гл. 445 стр.

Формитѣ ѣатъ, могли сѫ да се образуватъ твърдѣ лесно чрѣзъ прогрессивна ассимилация, като вземемъ прѣдъ видъ, че ѣ-тъ въ тѣзи случаи има стойностьта на *ja* а не на *ê = je*, както г. Ягичъ (стр. 445) утвърждава. Нетрѣба да забравяме, че Мар. П. ни прѣдставява едно старобълг., по наше мнѣние, македонско нарѣчие съ всичкитѣ му диялектически особности. И днесъ има български поднарѣчия, въ които ѣ-тъ има исключително звуково значение на ꙗ пакъ и въ въпроснитѣ случаи. Така въ западна Тракия въ мървашкия диялектъ на р. Струма и днесъ исключително се говори *дяте, бяли, лято, ряка, дряво* и др. Срав. *гряетъ* 3 pl. Верк. Веда I. 10, 120, *пяе тая пясна* 9. 235. Отъ *гряетъ*, *пяе* = *грѣетъ*, *пѣе* могло е чрѣзъ прогрес. ассимилация да се обра-

[1]) Срав. недѣлж. Bug. Zbornik u car. Peterb. bibl. Starine VI. V. Jagić.

зува *грѣатъ, пѣя* и не е слѣдователно вѣрно, че „по законамъ нынѣшнаго произношенія и въ болгарскомъ языкѣ неожидали бы въ данныхъ формахъ окончанія ѣа, а только ѣе, както казва г-нъ Ягичъ, който привежда примѣри изъ пѣснитѣ на бр. Милад.“ *„да имъ излее“* 113, *конь му вее, слънце грее“* 116. *„въ срещa иде, песень пее“* 166 и т. н. Пакъ не трѣба да забравяме, че споменѫтото явление, като рѣдъкъ случай, намиращецъ се само въ Мар. П., ни прѣдставява диялектическа особность, и че за нейно обяснение трѣба да търсимъ примѣри въ българ. нарѣчия, които още не сѫ изслѣдвани. Добрѣ е забѣлѣжилъ и г. Ягичъ сѫщото явление въ добрѣа Мар. П. 61. 26, както и въ сѣати и нѣма защо слѣдъ всичко това да допуска само, че „нашъ памятникъ „заразился“ такого рода болгаризмами уже въ томъ спискѣ, который былъ непосредственнымъ подлинникомъ для нашего памятника“. 445 стр.

Вторъ интересенъ иваженъ случай на ассимилация, който срѣщаме по първъ пѫть и то въ голѣмо число примѣри въ Мар. П. е при глаголитѣ отъ VI. разр. сир. които въ ностоящий вр. иматъ: оуіѫ, оуіеши, оуіетъ. До сега не познавахме ассимилировани форми, като трѣбоуоутъ марк. XI. 3. трѣбоуоуте лук. XII. 30. съвѣдѣтелствоуоутъ іо. II. 25. радоуоутъ сѧ іо. III. 29 и т. н. Много на мѣсто забѣлѣзва г. Ягичъ, че това явление трѣба да е въ свързка съ единственія въ историята на словѣнското спряжение фактъ, именно, че само българското нарѣчие е изгубило формитѣ на сег. вр. оуіѫ, оуіеши, оуіетъ и ги замѣнило съ ува — ъва, като взело основата на неопрѣдѣлител. наклон. и за основа на сег. вр. Изъ твърдѣ малко изслѣдваната история на ново-бълг. езикъ незнаемъ още, кога се е случила тази замѣна; казанитѣ случаи въ Мар. п. хвърлятъ не малко свѣтло върху този тъменъ въпросъ. Сега можемъ каза, че вече въ X—XI в., когато захващатъ да се появяватъ ассимилиранитѣ форми е поченалъ бълг. езикъ въ нѣкой нарѣчия да се освобождава отъ формитѣ — оуіѫ — оуіеши. Станалото промѣнение въ едно нарѣчие леко е могло чрѣзъ силата на аналогията да се генарализира въ цѣлия езикъ.

Г. Ягичъ се впуска и въ рѣчника, гдѣто тъй сѫщо намира много думи, който той се старае да се признаѭтъ

за панонски или хърватски, при всичко, че и едно повърхностно познавание на бълг. езикъ е достатно, за да се узнае подпълната неоснователность на подобни тълкувания. Тъй нпр. въ Мар. п. панонски думи сѫ: **миса** покрай южнослов. (?!) **блюдо**, **тети** — **тепѫ** вм. обик. **бити**, **пьсано** вм. **писано**. **заклепе сѧ** вм. обик. **затворити** итн. Въ нашия пам. постояно се среща **стоуденецъ** до когато нпр. въ Зогр. ев. се намира и **кладѧзь**. Г. Ягичъ е наклоненъ да провъзгласи **стоуденецъ** за панонска дума но нѣма достатно число доказателства и за това оставя въпроса не рѣшенъ: „не берусь пока рѣшить“ 470.

Особена важность полага г. Ягичъ на думата **кокотъ** вм. обикн. **коуръ** „я не сомнѣваюсь въ томъ, что ето слово занесено въ нашъ памятникъ въ то врѣмя, когда его списывали на югѣ, въ предѣлахъ языка сербо-хорватскаго“. Тъй като въ хърватското приморіе и Далмация сѫщата птица днесь се нарича *petèh*, г. Ягичъ мисли че паметника трѣба да е писанъ „гдѣ нибудь восточнѣе или южнѣе“ защото В. Кашичъ, родомъ изъ Далмация, въ 1638 г. пише „*što glas od kokota ne biaše učinio*“ „*tiem pitoma kokot ptica*“.

Българскитѣ диялекти, особенно въ лексикално отношение, тъй малко сѫ познати, щото е смѣлость сега да се утвърждава, че дум. *кокотъ* не е и не е била позната на бълг. езикъ толкозъ повече, че *кокошка* се говори на всѣкъдѣ. Въ хърв.-сърб. езикъ *кокотъ* е такава рѣдкость, както и въ бълг. езикъ, обикновеното име е както и стб. **пѣтлъ**, **пѣтель**. нб. *пѣтелъ*, хърв.-сърб. *петао*, *пиетао*, чак. *питао*, *пивац*. русс. *пѣтух*, *пѣтун*, *пивак*, *питун* итн. до когато изражението *кокотъ* повече е собственость на занаднитѣ слав. нарѣчия. Срв. ческ. *kohout*, пол. *kogut*, словашки *kokot* итн. Изъ тази разлика именно вади V. Hehn въ прѣвъсходното си съчинение: „Kulturpflanzen und Hausthiere in ihrem Uebergang aus Asien nach Griechenland und Italien etc. Berlin 1870“ заключение, че още въ V ст. славян. племена трѣба да сѫ биле раздѣлени; 1) отъ Литевцитѣ, които на *пѣтела* казватъ *gaidys* и 2) по между си въ двѣ групи: югоисточна и западна.

Независимо отъ горнитѣ съображения, ние можемъ съ прями доказателства да утвърдимъ мнѣнието си относително думата **кокотъ**, а именно да докажемъ, че и въ нѣкои

старо-български нарѣчия **кокотъ** се е употрѣбявало въ значението, gallus.

Познато е, че въ първата вече половина на 8-то столѣтие почти всичкия Пелопонезъ бѣше заселенъ отъ Славяни, които и Миклошичъ признава за сжщи онѣзи, които бѣхж заселили и Македония и Тракия сир. за български Славяне. Пелопонезъ се считалъ тогава отъ европейскитѣ мореплаватели за славянска земя; така се споменува на едно мѣсто въ Acta sanctorum ad 8. iulii pag. 504: „Et inde (сир. e Sicilia) navigantes venerunt (въ год. 723) ultra mare adriaticum ad urbem Manafasiam in *slavinica* terra. Съ това се съгласува и познатото свидѣтелство на Порфирогенета ἐσθλαβώθη πᾶσα ἡ χώρα καὶ γέγονε βάρβαρος. De thematibus 53.[1])

Че заселенитѣ Славяни въ Пелопонезъ сж били именно *Словени* доказватъ, заетитѣ отъ тѣхъ думи въ новогърцкитѣ нарѣчия съ носовки: λόγγος, γρέντα. Между многото думи, които Пелопонезкитѣ Гърци сж заели отъ споменжтитѣ български Словени намира се и думата **кокотъ**, която гласи κόκκοτας gallus; κοκκόσιον gallina (Οἰκονόμος Δοκίμον ect. 2.198) κόκοτας, въ Атика (Diefenbach Zeitschrift 11. 287). Струва още да се сравни съ това и македонско-ромънското (цинцарското) кукоту gallus.

На споменжтитѣ български Словени е позната и думата **коуръ** малко измѣнена и не въ значението *gallus*, а *Coq d'Inde*, Truthahn понеже споредъ Οἰκόνομος ect. заетата българска дума κοῦρκος значи ὁ αἰγύπτιος ταώς. Срав. новобългар. *куркой*, сърб. *hypak*, ромънски *куркâ* (глед. Miklosich, die slavischen Elemente im neugriechischen).

Слѣдователно не е истина, че думата **кокотъ** вм. **коуръ** въ Марийнския паметникъ е доказателство за сърб.-хърватската татковина на послѣдния, защото въ противенъ случай би трѣбало да се докаже, че и Пелопонезкитѣ Гърци сж заели *κόκοτας* негдѣ въ татковината на В. Кашича. Както и да е, явно е, че въпросътъ за татковината на езика въ

---

[1]) Срав. Die slavischen Elemente im neugriechischen von Dr. Fr. Miklosich. Sitzungsberichte LXIII Band. der kais. Akad. d. Wissensch. Phil.-Hist. Classe 529—567. Jahrgang 1 69. Wien 1870. Още въ първата четвъртъ на 15 в. сжществуватъ българ. Славяне въ Пелопонезъ; Мазарисъ като наброява жителитѣ въ Пелопонезъ споменува и тѣхъ: Λακεδαίμονες, Ἰταλοί, Πελοποννήσιοι, Σθλαβῖνοι, Ἰλυριοί, (Албанци) Αἰγύπτιοι (Цигани) καὶ Ἰουδαῖοι.

най-староитѣ паметници нѣма и неможе да се разрѣши съ помощьта на подобни отдѣлни думи, при всичко че съ това никакъ не се отричя голѣмата спомагателна важность на лексикона при рѣшаванието въпроса за потеклото на езика.

БЪЛГАРСКИ НАРОДНИ УМОТВОРЕНИЯ.

I.

НАРОДНИ ПѢСНИ.

(пиротски).

Записалъ С. Вацовъ.

1. Воинъ Стоянъ и неговото любе.

(Слушана на 15 септем. 1885 г. въ София отъ 90-годишната баба Мария дедин-Кърстовица, Пиротчанка).

Дошлà іе кн'ига Стояну,
Стоя'н да и́де нà-войску.
Остàвля любе вéнчано,
Вѐнчано, а *не прòстено.*
Мàти му мѐси погàчу,
И дрòбне сълзе рòнеше;
Баштá му коня спрáвляше,
И дробне сълзе ронеше;
Брат си му порта отвáра,
И дробне сълзе ронеше;
Сестрá му перчи́н чéшляше,
И дробне сълзе ронеше;
Любе му ки́тку віïеше,
И дробне сълзе ронеше;
И на вóйна си говóри:
„Вòйно, Стояне, Стояне,
Дор ти іе ки́тка вéсела,
До тъг че тебе да чекам:
Ни че іе млого, ни малко,
Че ми́ну девет гóдине,
Че ти іе китка вéсела;
Ка си постýпи десéта,
Китка че да ти повéне,
Я чу се войно зажéним".
Ни биль́ млóго, ни мáлко,
Минýле девет гóдине,
Пóступи годин десéта,
Стояну китка повéла.
И он іе станýл уіи́лън [1]),
Дружи́на си га питýіе:
„Море, Стояне, другáре,
Што ли си толко уіилън,
Уіилън толко жáлосън?"
„Море, дружи́на, дружи́на,
Какò ме право пи́тате,
Я право да ви одкàжем:
Къгà си пойдò да дойдем,
Остави́ любе вéнчано,
Вéнчано а *непрòстено*....
И ки́тку ми іе извило
За девет гóдин нарéкло:
„Че мину девет године,
Че ти іе китка весела,
Ка си поступи десета,
Китка че да ти повене,
Я чу се, войно, зaженим".
И китка си іе повéла".
„Мóре, Стояне, другáре,
Улéзни нóви яжріе,
Избéри коня нáй-боліе,
Та айде търчи да видиш,
ІЕгà [2]) си любе затечéш".
Улéзе нови яжріе
Избрá си коня нáй-боліе.

Пойде си Стоян до́-дома,
Ми́ну си го́ре зелене́,
Мину си поле прокро́;
Башта му искочи́л да о́ре,
Да оре църно́ ора́ніе
Със тия църни́ біволіе
У свету́ мла́ду не́делю.
„Бог ти помàгай, старе́йо!“
„Дал ти бо́г-добро, путниче!“
„Тако-ти-бо́га, старейо,
Що ореш у свету неделю
Със тия църни́ биволіе?“
„Тако-ти-бо́га, путниче,
Како́ ме право питу́іеш,
Я право да ти одка́жем:
Има́ си сина іедно́га,
Па ми отиде́ на́-войску,
Остави́ любе венчано,
Венчано а непростено;
Чека́ га девет године,
Дойде си годин десе́та,
Па му се любе за́жени;
Я па од му́ку не мо́гу,
Та съм излѐзъл да о̀рем.“

Баба Мария не искаше да доискара пѣсеньта, но, слѣдъ много молби, тя склони да ми доискаже *нà-двѣ нà-три* съдържанието така:

Стоян зате́къл мàтер си (она га непознала) у свету не́делю преде́ църну́ куде́лю:, Тако-ти-бо́га, стари́це, има ли негде води́ца?“ „Улезни́ тука; свадба, те че ти винце́ даду́.“ Неве́стата му дала́ винце́ у ча́шу, и он си испи́л винце́то и дал вой пъ'рстен у ча́шуту, и она га узе́ла и рекла́: „Іеште и пите сва́тове, ти куме и ти старойк'о, па си се надза́д вързайте; мой си се Стоян по́върну.“

2. Давина, Тодора и Стоянъ.

(Слушана отъ баба Мария дедин-Кърстовица).

Седи́ Довина гле́дана;
Седе́ла девет го́дине,
Наста́ла годин десе́та.
Че́сто вой че́сти свекъ'рва,
На дъ'н по китку доно́си,
На ки́тку по две́ жълти́це.
Дави́на си вой гово́ри:
Доста ми чести́ свекъ'рво,
Доста ми китке доноси́,
На китку по две жълтице;
Нел' ми допрàчай сва́тове;
Лош съм си си сънъ'к гледа́ла,
Му́тна ми во́да доте́че,
Башти́ ми двори по́топи,
На и́жу ба́лван и́скрути.
Свекъ'рва си вой гово́ри:
Снао Давино, Давино,
Млого си, снао, чека́ла,
Іош малко, снао, поче́кай;
Ошъ'л іе Стоя'н за вино́,
Да до́йде Стоян од вино,
ІЕднъ'г[3]) че сва́ти да сбе́ре,
ІЕднъг че за теб да дойде.
Не било млого ни малко,
Мину́ла іедна́ не́деля.
Дойде си Стоян од вино́
На́бра си много сватове
Пойде за лепу Давину.
Давина лежи́ уми́ра
У тея нове гради́не.
Сестра́ на бра́та гово́ри:
Брате Йоване, Йоване,
Я ме уве́ди, уне́си
У ти́я ла̀дни зевни́ци,
Да си не слушам свире́н'е
И това тужно поя̀н'е.
Он гю[4]) уве́де, уне́се
У тия ладни зевници.
Сти́гоше млого сва́таве;
Три́-дни вой на дом седе́ше;
Они́ гю не изве́доше.
Стоя'н Йовàну гово́ри:
Море́ Йовàне, Йова́не,
Да ли сте много джеле́п'е,
Или сте `яко у́бави:
Три́-дни ви на дом седи́мо,
Дево́йкю не изве́досте. —
Йова́н Дави́ни гово́ри:

Сестро, Давино, Давино,
Можеш ли *деян* да чиниш,
На войно диван да стоиш,
Със руйно вино да служиш,
Сватове редом да лю'биш[5])?
Давина брату говори:
„Брате, Иоване, Иоване,
Не могу деян да чиним,
На война диван да стоим,
Със руйно вино да служим,
Сватове редом да любим;
Окнете гюзел Тодору,
Да вой опростим лакатник,
И тия цървен перяник,
И мои бели дарове,
На война диван да стои,
Със руйно вино да служи,
Сватове редом да люби."
Окнули гюзел Тодору;
Простила вой е лакатник,
И тия цървен перяник,
И тия бели дарове, —
И іеднъ'г си гю одвели.
Па късá било прéз-поліе
Стоян на кума говори,
На кума и на старойк'у:
Прости ми куме, старойк'о,
Да дигнем цървен перяник,
Да видим лепу Давину,
Да ли іе яко убава,
Да ли іе яко джелепка.
Дигъл іе цървен перяник.
Гюзел Тодора говори:
„Я несъ'м лепа Давина;
Неле съм гюзел Тодора:
Давина лежи умира
У тия ладни зевници...."
Прости ми куме, старойк'о,
Надзада да се повърнем,
Със тъ'шту пеклю'[6]) да кинем.

Баба Мария, Богъ да ѭ прости, продължи така:

И повърнул се; ошъ'л; Давина била умърла. Пълн двор дун-г'еріе: на Давину ковчег праіе, и он проговорил: Тако ви бога дун-г'еріе. По-широк ковчег праіете и я у н'ега да станем. О'бе ни майк'е іеднъ'г родиле, обе ни іеднъ'г чували, обе іеднъ'г да ни жалею. Извадил остри ножеве; убол се — айде!

II.

СВАДБАРСКИ.

(Слушани отъ Симионка П. Мишакова).

---

1. Славей и Миля.

Чувала Миля славея.
Поче се Миля одава[7]),
Славей си пиле продава.
Славей гю жално питуіе:
Къда се, Мил'о, одаваш,
Защо ме с'тебе не водиш?
Ка' дойде вечер да легаш,
Кой че те, Мил'о, успива?
Ка' буде ю'тром у-зору,
Кой че те, Мил'о, разбуди?

2. Кога се отива за момата.

Бре удри варди девойк'о,
Славей ти у двор улезе,
Свото ти цвек'е опасе,
Най-више бели босил'ък
— Бре ако, ако, другачк'е,[8])
Я съм га за тов' садила,
Сбурмали пъ'рстен прашила,
Със *вилджан* посипувала.

3. Кога поведжтъ момата.

ІЕла[9]) се свива превива,
Мома се с'роду проштава:
— Проштавай, родо голема,
И ти майчице роджена:

Цвéк'ето да ми пол'ѝваш,
На свàко ю'тро със рóсу,
На пля́дне, майк'о със вóду,
На вечер майк'о със сълзе.
— Не жалѝ черко, не пля́чи:
И тамо мати и баштá,
И тамо брайкя и сéстре.

— Тая іе мати, майчице,
Немилостѝвна мáйчице;
Тия су брайкя, майчице,
Нежалостиви, майчице;
Тея су сéстре, майчице,
Немилостивне, майчице.

III.
ОБЯСНЕНИЯ НА НѢКОИ ДУМИ.

1) уіи́лън = нажаленъ. — 2) іегá = дано. — 3) іеднъ'г = веднага. 4) гю = ѭ. — 5) любиш = цѣлувашъ. Срѣща се само въ пѣснитѣ, а инакъ се дума *целиваш*. — 6) *пекля'*, свързанитѣ два конци на якá отъ риза, които служѫтъ вмѣсто копче и *иликъ*. Обичай е въ Пиротъ, кога поведѫтъ невѣстата въ черква за вѣнчанье, младоженецътъ да се повърне при тъщата, раскѫса *пеклята* на ризата ѝ и пусне въ пазухата ѝ обикновено по една жълтица, а тя даде на зетя си *яглък* или пешкирче. — 7) *Ио́че се Миля одава* = Миля се сгоди. — 8) *другѝчк'е* = другарки. — 9) *іелá* — елха.

КНИЖНИНА.

КНИЖОВНА БѢЛѢЖКА.

1. Двѣ думи върху носовното произношение на **ѧ** *и* **ѫ** *въ българското нарѣчие.*

Случайно едно прочетванье на статията „единъ приносъ къмъ Височкия говоръ“ отъ г-на А. Теодоровъ въ „Периодич. Списание“ 1885, кн. XV, даде ми поводъ да помислѭ малко върху мѫчнотиитѣ, съ които нашитѣ млади филолози често принудени сѫ да се борѭтъ, когато прѣдстои да рѣшѫтъ нѣкоя езиковна задача, и съжалихъ ги, кутритѣ, че тѣ много пѫти изнуряватъ драгоцѣннитѣ си сили въ разрѣшение на задачи мѫчни, не толко по сѫщность, колкото отъ неточното схващание привежданитѣ доводи, или пóправо, отъ нетолко вѣрното и неясно съобщение отъ страна на тѣхнитѣ съобщителье.

Такви обстоятелства нееднѫжъ съмъ ималъ случай да забѣлѣжѫ въ нашитѣ филологични или езикословни публикации. Подобно едно обстоятелство се срѣща и въ горѣприведената статия на трудолюбивий нашъ филологъ г-на А. Теодоровъ.

Въ неѭ се говори и дълго се расправя по носовното произношение на старитѣ наши букви **ѧ** и **ѫ**. Нищо пóпросто и пóлесно отъ разрѣшението на този въпросъ за единъ, що поживѣлъ нѣколко врѣме въ южна Македония, или поне който би ималъ точни свѣдѣния за говора на тамошното българско население. Той въпросъ се рѣшава така лесно, както и 2+2=4. По сѫщия въпросъ забѣлѣзалъ съмъ нѣщо и азъ въ сборника си, часть IV, въ отдѣла за македонското нарѣчие. Могълъ бихъ и сега да напишѫ нѣщо пóобширно, ако небихъ билъ застъ съ други пóнуждни по настоящемъ за мене занятия. При всичко това, не ще се облѣнѭ да увѣрѭ интересующитѣ се въ изучението на българския езикъ, че, докѫдъ сѫществува горѣказаното население въ Македония, отъ Костуръ та и дори близу до Сѣръ по южната областна ивица, нѣмаме нужда отъ никакви литературни свидѣтелства и потвърждения, и че не само г. Миклошичъ да отрича и да обчеква други аргументи, пóдостовѣрни отъ Верковичовитѣ и особито отъ Миладиновитѣ, но, ако и всичкитѣ слависти бивши и бѫдѫщи би се събрали наедно и ни разубѣждавали, ние, прѣдъ очевидностьта ни, нетрѣба и не ще се поколебаемъ ни най-малко отъ увѣрението, че старитѣ български букви **ѧ** и **ѫ** изговарятъ се въ тая часть на отечеството ни *носовно* кѫдѣто и да се срѣщнѫттъ въ българската

рѣчь, — първата като *ен*, а втората негдѣ като *жн*, другждѣ като *жм*: и не само въ показаната ивица, а отчасти и въ сжщий г. Охридъ. дѣто казватъ „*пендесеть, девендесеть, кжндро, кжнгъл, ходжм*(!) *велжм*(!)“ и прочее.

Но най-голѣмата мжчнотия, която г. А. Теодорову се испрѣчва като плашило за разрѣшение задачата, и която най-силно привлѣче вниманието ми, е, че какъ въ множ. число се казвало „*парѣ, овцѣ, женѣ, рибѣ*“ и пр., вмѣсто *пари, овци, жени, риби* и пр., и като прави нѣкои недотамъ сполучливи прѣдположения, най-сетнѣ негова милость, отчаянъ, види се, отъ непрѣодолимостьта на мжчнотията, принуждава се да отстжпи услугата за разрѣшението пакъ на сжщий съобщитель, на чиито съобщения и билъ основалъ статията си, и казва: Дето Кръстовъ споменува, че височане отъ пара и под. „множествено число никакъ неупотрѣбяватъ“ а „намѣсто множ. единствено“, то има да се остави за смѣтка на едно собствено негово тълкувание! . . . .

Споредъ мене, тая непрѣодолима повидимому мжчнотия би се надвила и би се прѣскокнжла най-лесно, безъ да „се остави на смѣтката на Кръстовото собствено тълкование“, щомъ като незабравяме, че Българетѣ въ Висока, Зарово, Сухо (а не Зарва и Сухо) и Негованъ изговарятъ *ы* на *ж*, а не *и*, като напр. *былъ, былъ, сынъ, вый, ный* и пр. изговарятъ се: *бях, бжл, сжн, вжй, нжй* и пр. Така сжщо и *овца, пара, жена, риба*, множ. ч. *овцы*=*овцж*, или *овцѣ*, *пары*=*парж* или *парѣ*, *жены*=*женж* — *женѣ*, *рыбы*=*ржбж* — *ржбѣ*; и пр., което не е никакъ единствено число, а сжщо множествено.

Надѣвж се, тия ми кратки бѣлѣжки, основани на непосрѣдственни и многоврѣменни наблюдения, не ще останжтъ съвсѣмъ безъ внимание отъ страна на които трѣба, нито ще бждатъ досущь безъ никаква полза за изучението езика ни.

Самоковъ, августъ 1886. **К. А. Шапкаревъ.**

Бѣлѣжка. — Г-нъ Шапкаревъ „случайно“ прочелъ статията „Единъ приносъ къмъ Височкия говоръ“, и намѣрилъ тамъ едно обстоятелство, надъ което кутриятъ авторъ на статията, колкото и да се мжчилъ да го истълкува, пакъ неможилъ самъ нищо да стори; а то обстоятелство, споредъ г-на Шапкарева, било най-просто и най-лесно за истълкуванье: *паръ', овцъ'* у височане значало *парй, овцй* вмѣсто мн. число *пары, овцы,* защото тѣ изговарятъ *ы* като ъ. Понеже г-нъ Шапкаревъ иска да оправи съ това свое тълкуванье едно мое искавано мнѣние за граматичната форма на *паръ', овцъ'* като род. мн., азъ се осмѣлявамъ да обявѭ, че, слѣдъ обнародуванитѣ подиръ мене отъ Офейкова въ сПС. „думи и рѣчи“ по говоръ въ Висока, азъ немогж да отричамъ г-ну Шапкареву сполуката въ неговото тълкуванье; но забѣлѣзвамъ при това, че той недобрѣ е разбралъ, какво азъ оставямъ за смѣтка на едно тълкуванье на самаго Кръстева, — който казва, че височане „отъ *пара́* и др. *множествено число никакъ неупотрѣбяватъ*“, — и затуй несправедливо ми приписва слабодушно отстжпянье прѣдъ нѣкакво плашило.

А. Теодоровъ.

РЕЦЕНЗИИ.

2) *Що е човѣкъ и народъ?* Побългарилъ И. А. Богоровъ. София 1886 година.

Побратимъ И. Богоровъ непрѣкъснжто чука врьхъ наковалнята си за изработванье новъ чистъ български езикъ. Съ побългареното

си книжле, което тукъ разглеждаме, ковачътъ дѣдо Богоровъ е искалъ да прѣдстави образецъ отъ новия си искованъ езикъ, съ особенъ тъкмежъ и кроежъ, който той мисли, че е чистъ народенъ. Ние се помѫчихме да прочетемъ книжлето и сега искаме да покажемъ на читательетѣ мислитѣ си отъ прочита.

При четеньето книжката ние срѣщнѫхме голѣми мѫчнотии въ разбираньето, каквото никога не сме срѣщали въ други книги най-калпаво и най-безграмотно написани, и при това не съ такова интересно съдържание, съ каквото личи да е книжката „Що е човѣкъ и народъ", на която авторътъ не е показанъ отъ прѣводача. При четеньето книгата, мисъльта ни напрѣгнѫто бѣше заета само съ разгатванье и разбиранье отдѣлнитѣ Богоровски думи и фрази, отъ което общото съдържание на книгата неможахме напълно да схванемъ, да проникнемъ и да усвоимъ. По този начинъ побългарената книга отъ г. Богорова прие за насъ характеръ на христоматия или сбирка отъ образци за изучванье единъ новъ езикъ — Богоровския, само за ония, които би желали да изучватъ езика на г. Богорова, но не и да се ползуватъ отъ прѣкраснитѣ мисли. До колко Богоровий езикъ е разбранъ, могѫтъ да послужѫтъ слѣднитѣ изводи:

„Нека кажемъ само, че има за непосредствена сетнина онова, що Дарвинъ нарича биенье за животъ, сирѣчь едно непрестайно боренье съ буйщата отъ обиколчивата самораcть, едно боренье, което става отистина, изворъ азарски самободи, а пакъ вършеньето му е първото траянье животъ отъ човѣшката дѣйность, спорѣдъ истащяваньето" (стр. 6).

„Разставяньето племената, които не сѫ быле засилени съ вдѫхновеньето сѫ исказали намъ двѣ сили въ вървежа у човѣшкыя животъ; едната за съсипванье докарана отъ потребитѣ за сѣкоя дыха, другата за варденье да отговаря къмъ потребитѣ отъ рода" (стр. 15).

„Отъ какъ растребимъ размисляка отъ неговыя словнични ўредъ, за да имаме едно начало за уприличаванье, ще кажемъ, че добытака дохажда до простыя размислякъ, единъ размислякъ непипа́тни и бѣгливъ, който не може бѫди основа за добѫдно размислевание" (стр. 45).

Ние бихме могли да направимъ още много подобни изводи, ако искахме само да отегчаваме читательетѣ

Богоровъ всѣкакъ се е трудилъ да измѣни вече приетата конструкция и сглоба на рѣчьта и да ѭ замѣни съ своя особенна, оригинална, лишена отъ съюзитѣ(?), на които той е голѣмъ врагъ. Всѣка чужда дума, турска или общоприета за терминъ наученъ или технически, г. Богоровъ исхвърля и ѭ замѣня съ нова, която никой неразбира и не употрѣбя. Въ книгата изобилуватъ много скованя думи, както: самободъ, самобързъ, саморастъ, самосвой, размислякъ, махалкарство, буй (елементъ), реклословие, либиучность, воданъ (океанъ), живинарственни оциръ, азарски, бывалица, лѫчидбна свойщина, сцѣлени-държави (съединени щати), обрѣзда и други, съ които г. Богоровъ замѣня омразнитѣ нему чужди общоприети у насъ думи. За изучванье значението на Богоровитѣ думи изисква се цѣлъ рѣчникъ, изисква се знанието на правила и токо речи цѣла граматика.

*

Но пита се: имаме ли нужда отъ новия езикъ, когато вече си имаме свой, по който пишемъ и говоримъ? Чудно е туй питанье, но то е необходимо да си зададемъ, за да оцѣнимъ, до колко е безплодно усилието на г. Богорова да създаде новъ единъ езикъ. На езика ний гледаме като на срѣдство за по-лесно споразумѣванье съ говоръ и писмо; думитѣ сѫ условнитѣ знаци за туй споразумѣванье. Щомъ тѣзи знаци сѫ извѣстни и усвоени отъ хората, щомъ послѣднитѣ се споразумѣватъ добрѣ съ тѣхъ, тогава естествено нѣма нужда да се правѭтъ нови усилия за изнамѣрванье други знаци и за запознаванье отново хората съ тѣхъ. Каква врѣда има, ако общоприетитѣ думи не сѫ български? Като знаци общоизвѣстни и общодостѫпни, тѣ сѫ вече наши и за туй трѣба да се спазватъ, а не да се замѣняватъ съ нови, искованн, за усвояваньето на които се изисква и трудъ и врѣме. Ние не настояваме, че нашия писменъ, книжовенъ езикъ е чистъ народенъ, но ние сме противъ всѣкакво искуствено кованье на езикъ. Живата рѣчь измежду простия народъ, народната поезия и философия, която непрѣкъснѫто работи, сѫ най-богатитѣ източници за разчистянье езика, за углажданьето му. Къмъ този източникъ ний трѣба да се обръщаме, а не да ковемъ нови, неразбрани думи. Нѣкои наши даровити писателье, както П. Славейковъ, З. Стояновъ, Вазовъ, често употрѣбятъ нови думи, но като взети изъ народа, тѣ сѫ разбрани за всѣкого. Ако почнемъ да ковемъ новъ езикъ, ние съвсѣмъ ще се забъркаме; ще се явѭтъ нѣколко нови езици и нарѣчия Богоровски, Петковски, Стояновски и пр., понеже всѣкой може да мисли, че най-добрѣ е могълъ да скове думи съ чисто български корени и окончания. Тогазъ питаме, кѫдѣ ще му излѣзе краятъ? И тъй вече ние не сме прокопсали съ книжовностьта си, а щомъ захванемъ да съчиняваме и учимъ нови езици, ще трѣба сегашнитѣ ни малко читателье да се изоставѭтъ отъ севдата за четенье, понеже не ще могѫтъ да разбиратъ четеното. Неразбираньето книжката, която г. Богоровъ е побългарилъ, трѣба да го убѣди, че езикъ не се кове, защото той не е желѣзо, на което може да се дава всѣкаква форма, каквато се иска на ковача. Езикътъ си има законитѣ, по които се образува постъпено, полека и незабѣлѣзано отъ страна на народа, заедно съ развитието на живота, а не се съчинява отъ книжовницитѣ. Съвсѣмъ друго нѣщо е, да се изучва народний, съществующий езикъ, и съгласно съ него да се строи писмената рѣчь. Народнитѣ пѣсни, поговорки и приказки сѫ христоматиитѣ за изучванье езика въ неговата чистота. Който иска и умѣе, нека извлича отъ тѣхъ за сглажданье и уладяванье грапавината на писмената ни рѣчь. Четѣте пѣснитѣ на Хр. Ботевъ, четѣте поемата на Козлова „Хайдутъ Сидеръ“, Богданъ юнакъ“ на г. К., приказката на г. П. Славейкова за „Рибаря и рибката“ и вие ще видите, че нѣма нужда да ковемъ езикъ, когато съществуюший е тъй сладъкъ, гладъкъ и хубавъ изъ устата на хора, които сѫ изучвали народа, порастнѫли сѫ между него, слушали сѫ и сѫ обикнѫли езика му, та умѣѭтъ да искажѫтъ на него чувствата и мислитѣ си приятно и разбрано. За подобни писания никога нѣма да се каже, че не се разбиратъ, както може да се говори за книжката на побратима Богоровъ,

който отъ голѣмо старание да прѣфини езика достигнѫлъ е до неразбранщина, до прѣвзетость.

Не можемъ, наистина, съвсѣмъ да отричаме заслугитѣ на Богорова за езика ни. Той доста е спомогнѫлъ за изхвърлянье неумѣстното употрѣбяние, дѣто трѣба и не трѣба, съюза (!) *на*, който тъй често прави голѣми грапавини въ рѣчьта; заслуга има г. Богоровъ и въ пробуждание стръмение и съзнанье за исхвърлянье чуждитѣ думи, когато послѣднитѣ могѫтъ да бѫдѫтъ напълно замѣнявани съ свои, но не скованн. Но грѣшка и крайность е отъ страна на г. Богорова, дѣто той прѣслѣдва всичкитѣ чужди думи, макаръ повечето отъ послѣднитѣ да сѫ станѫли чисто български; г. Богоровъ замѣня чуждитѣ съ свои, които за народа сѫ по-чужди, понеже не сѫ били въ употрѣбение, па и често не обниматъ тѣзи понятия, които сѫ обнимали замѣняванитѣ. Сѫщо тъй е грѣшка и тъкмежътъ на рѣчьта му, която безъ надлежнитѣ свръзки и прѣдлози бива саката.

Надѣваме се, че г. Богоровъ, като сѣти, че неговий езикъ не се разбира, че наопаки служи само за зевзеклици и подигравки по кафенетата, ще се остави отъ голѣмата си севда да кове и измислюва думи и съ това да прави дѣятелностьта и трудоветѣ си ялови.

П. П—въ.

Бѣлѣжка отъ редактора. — Въ усилията на Богорова да „поправя“ българския езикъ трѣба да се гледа единъ естественъ протестъ срѣщу ония главно синтактични чудосии, които изобилно се сѣѭтъ у насъ найвече отъ дневния печатъ и подкупятъ навика на обществото да гледа съ чуждо око на всѣка чистобългарска конструкция, която дневниятъ печатъ непознава. За да се избавиме отъ Богоровци, трѣба яко да се заловимъ за научно запознаванье съ своя езикъ. Тука е нуждна и помощьта на държавата. Въ разработката на българския езикъ българскиятъ духъ ще прилага и развива, покрай друго, и своитѣ естетични понятия. Задачата е една отъ найвъзвишенитѣ, но хората, които ще ѭ рѣшаватъ, иматъ потрѣба отъ позитивни познания. Богоровъ ги нѣма. Българската школа е призвана да ги дарува на нашето общество, само нѣка обърне върху това строго внимание правителството.

Отъ Управителния Съвѣтъ на Българското Книжовно Дружество.

Явна благодарность.

Нашитѣ многоуважаеми еднородци: Г-да Ст. Р. Беронъ живущъ въ Браила (Ромѫния) и А. Цвѣтановъ живущъ въ Парижъ (Франция), благоволихѫ да подарѭтъ на Българското Книжовно Дружество: първия — единъ астрономически телескопъ, заедно съ приборитѣ му, и два санджка съ книги френски, — съчинения на покойния Д-ръ П. Беронъ; а втория — 2000 лева златни, които да се употрѣбѭтъ за направата зданието за Българското Книжовно Дружество.

За това тъй щедро пожъртвование Управителний Съвѣтъ, отъ името на Бълг. Кн. Дружество, счита за своя особенна честь да изрази явно най-сърдечна благодарность на поменѫтитѣ наши еднородци, съ които се гордѣе народътъ и отечеството ни поради тѣхното примѣрно родолюбие.

При тоя многоприятенъ случай членоветѣ на Българското Книж. Дружество такожде бързатъ съ пълна душевна радость да поблагодарятъ явно г. Д-ру Д. Моллову за прекрасната му идея — да се състави историята на възпитанието на Българетѣ въ Русия презъ годинитѣ 1835—1880 во вѣчна спомень на покойний великъ Словѣнинъ и българофилъ **Иванъ Сергѣевича Аксакова** — както и за великодушното му пожъртвование 2000 лева за испълнение на казанната му идея. Всичка честь и слава на подобни родолюбци.

ИЗВѢСТИЕ

ОТЪ БЪЛГАРСКОТО КНИЖОВНО ДРУЖЕСТВО.

Въ тържественото засѣдание на Книжовното Дружество поради горестния случай на смъртьта на почетния членъ на Дружеството **Иванъ Сергѣевича Аксакова**, подпрѣдсѣдательтъ на Дружеството прочете слѣдното писмо, внесено на име на прѣдсѣдателя на Дружеството.

«Г-не Прѣдсѣдателю!

Съ името на покойния ***Иванъ Сергѣевича Аксакова,*** *е тѣсно свързано въспитанието на много български младежи, които споредъ силитѣ си сѫ работили послѣ за възраждането и освобождението на нашето отечество. За вѣчни споменъ на покойния великъ словѣнинъ и българофилъ, внасямъ въ Дружеството* ***двѣ хиляди лева,*** *които да послужѫтъ за премия на най-доброто съчинение върху* ***«Историята на въспитанието на българетѣ въ Русия прѣзъ годинитѣ 1835—80».*** *Въ това съчинение трѣба въ кратко да се изложи и дѣятелността на по-виднитѣ руски въспитаници. Съчинението трѣба да се напечата на руски и български и остава собственость на Дружеството. Премията носи името* ***Аксаковска.***

София 2 февруарий 1886 год.

Съ почитание членъ на Дружеството:

Д-ръ Молловъ».

Съчинения върху означения прѣдмѣтъ трѣба да се доставѫтъ въ настоятелството на Дружеството на единъ отъ словѣнскитѣ езици съ девизъ или номеръ.

Името на автора се прилага въ запечатанъ пликъ, върху който е записанъ номерътъ или девизътъ.

Съвѣтътъ ще казва въ общото годишно събрание за най-доброто съчинение и въ него събрание се отваря пликътъ съ девиза, слѣдъ което се прѣдава премията на автора.

Срокътъ, прѣзъ който ще трае премията и ще могжтъ да се доставятъ съчинения върху означение прѣдметъ, се опрѣдѣля отъ три години. Слѣдъ свършька на третята година отъ датата на това извѣстие, ако непостжпи въ Настоятелството на Дружеството никакво съчинение за тая премия, тя се сключва и остая въ Дружеството, а Настоятелството само̀ поима върху себе грижата да се напише едно съчинение върху темата на премията.

София, 1 Декемврий 1886 год.

Печатни погрѣшки.

Стр.	17	*редъ*	11 отъ долу	*на мѣсто*	Църгонскитѣ . . .	*чети:*	Ургонскитѣ
„	17	„	9 „	„	алпи	„	Алпи
„	18	„	6 отъ горѣ	„	грамудака	„	грамадака *)
„	29	„	6 отъ долу	„	Хубавена	„	Хубавене
„	35	„	въ цитатитѣ рѣдъ 2 и 4		Macandrina etc. . .	„	Maeandrina etc.
„	37	„	15 и 26 отъ горѣ	*на мѣсто*	Своде	„	Своде
„	38	„	9 „	„	Луковица	„	Лукавица
„	38	„	10 „	„	Хубавена	„	Хубавене
„	42	„	11 отъ долу	„	Купинския . . .	„	Кунинския
„	44	„	10 „	„	маслѣни	„	масивни
„	46	„	12 „	„	кварцитни . . .	„	кватернарни
„	49	„	10 отъ горѣ	„	пѣсчаница	„	пѣсчаника
„	55	„	16 „	„	фореминиферитѣ .	„	фораминиферитѣ
„	58	„	19 „	„	намира предидущитѣ	„	намира съ предидущитѣ
„	62	„	отъ долу испуснѫта думата (слѣдва).				
„	72	„	16 отъ горѣ	*на мѣсто*	нѣкои тѣхъ и пр.	„	нѣкои отъ тѣхъ и пр.
„	80	„	3 „	„	влажнитѣ	„	важнитѣ
„	82	„	14 отъ долу	„	гурени сѫ . . .	„	турени сѫ
„	83	„	въ цитатитѣ	„	Frismus и fetanus, и crysebelas	„	Prismus и tetanus, и erysedelas
„	119	„	1 отъ горѣ	„	речи	„	токо-речи
„	121	„	9 отъ долу	„	Обаче	„	Впрочемъ
„	123	„	18 отъ горѣ	„	специални . . .	„	социални
„	123	„	13 отъ долу	„	на мѣсто	„	отъ
„	129	„	7 „	„	усъвършени . .	„	усъвършенствувани
„	132	„	10 „	„	човѣшкий . . .	„	чиновнишкий
„	169	„	11 отъ горѣ	„	*засловиешо* . . .	„	васловието
„	187	„	10 отъ долу	„	несъвършено . .	„	несвършено
„	194	„	18 „	„	семена	„	сѣмена
„	221	„	24 отъ горѣ	„	glagolského . . .	„	hlaholského
„	229	„	1 „	„	има	„	имаме
„	234	„	2 „	„	Sazyrwidas . . .	„	Szyrwidas
„	234	„	3 отъ долу	„	Жемаитая . . .	„	Жемаитмя
„	238	„	8 „	„	твоѭ	„	твоѩ
„	240	„	29 отъ горѣ	„	ѧ	„	ѩ
„	264	„	5 „	„	означение . . .	„	означения

*) На всѣкждѣ гдѣто е печатано: „грамудакъ“ да се поправи на „*грамадакъ*“.

на
кт

ПЕРИОДИЧЕСКО СПИСАНИЕ

НА

БЪЛГАРСКОТО КНИЖОВНО ДРУЖЕСТВО

ВЪ СРѢДЕЦЪ.

ПОДЪ РЕДАКЦИЯТА НА В. Д. СТОЯНОВА.

КНИЖКА XXI и XXII.

Умъ царува,
Умъ робува,
. . . . .
Нар. пословица.

СРѢДЕЦЪ
ДЪРЖАВНА ПЕЧАТНИЦА
1887.

СЪДЪРЖАНИЕ.

Български старъ, ржкописенъ паметникъ отъ XIV. вѣкъ..

СЪОБЩАВА В. Д. СТОЯНОВЪ.

Прѣди нѣколко врѣме, съ грижата и настояванието на високопреосвященний търновски митрополитъ, Климентъ Браницский, Българ. Книжовно Дружество бѣ честито да придобие за своята библиотека единъ български старъ, ржкописенъ паметникъ отъ XIV. вѣкъ подъ име „пѣсниветь". Тойзи паметникъ е особенъ *Псалтирь съ тълкувание* на всичкитѣ му стихове, написанъ въ год. 1337 (вл҃ѣтѡ ѕ҃. ѿ. ме) съ помоща, одобреннето и „повелѣниемь прѣвысокааго цр҃ѣ нашего бг҃омь избранъного и бг҃омь вѣнъчаннааго. іѡанна алеѯандра". Паметникътъ е отъ хубава кожа, написанъ отъ край до край съ писмо (шрифтъ) уставно, твърдѣ правилно и хубаво, и защото се е запазилъ доста добрѣ, може да се чете скоро и безъ всѣкакво затруднение. Форматътъ му е току речи четвъртитъ: 22 сантиметра има дължина 16½ см. ширина. Въобще цѣлия ржкописъ се вижда да е билъ написанъ съ голѣмо внимание и присърце. При всичко, че сме имали случай не веднъжъ да видимъ стари, чисто български паметници ржкописни въ България и другадѣ, но, тъй хубаво написани и тъй добрѣ упазени, както е тойзи „пѣсниветь", не сме виждали до нинѣ други такива наши паметници.

Надѣваме се, че до-пжти, когато ще имаме пó-вече възможность, ще се повърнемъ да поговоримъ пó-обстоятелно за тойзи драгоцѣненъ паметникъ, който е оставенъ намъ тъкмо прѣди 550 години отъ благочестивейшаго българскаго царя Иоана Александра, като смѣтаме при това да споменемъ вкратцѣ за царуванието на тойзи знаменитъ български господарь, за неговото отлично книголюбие и особенна ревность къмъ народното просвѣщение и къмъ запазванието на прадѣдната наша *православна*, християнска вѣра.

А за сега, до колкото ни е възможно, прѣдставяме на читателитѣ си, тъй да кажемъ, само вънкашната страна на тойзи паметникъ, като прилагаме въ края на изложението си и цѣлата похвала къмъ царъ-Александра отъ писеца на Пѣснивецътъ, що се намѣрва въ края на паметникътъ, за да могѫтъ и отъ тойзи отломъкъ да си съставятъ читателитѣ ни какво-годѣ понятие между друго и за това, какъвъ е билъ писменния езикъ на нашитѣ прадѣди прѣди 5—6 столѣтия.

„Пѣснивецътъ" е, както казахме, истълкуванъ псалтирь, рѫкописъ на кожа въ стара подвързия съ дебели дъсчени кори, покрити съ доста ягка кожа. Той състои отъ 309 листа или 618 страници. Първия листъ е празенъ, но на първата му страница има написано съ черно мастило и нѣкакъ съ завързани на половина букви, които приблизително личатъ така:

ѓсдєфѕрїн

ѓъ сродимъ
противитъсе
смѣренимъ даєтъ ародетъ
горе того оумрѣтъ

Слѣдъ това идѫтъ и други драсканици на сѫщата страница, които се повтарятъ, но безъ значение. А на другата страница на тойзи прьвъ листъ има написано:

пандазилѡфєть
сиꙗ книга купи
писа азъ Хри
стофорь

По формата на писмото и по мастилото, което е било доста воднясто, се вижда, че писаното и върху двѣтѣ страници на първия листъ е станѫло много отпослѣ.

Слѣдъ тойзи листъ се начева вече *самата книга* „Пѣсновецъ". Захваща се съ *лоза*, исписана съ червено и зелено мастило. Посрѣдъ лозата. която има ликъ на продълговатъ четверожгълникъ, написано е съ едри букви и съ червено мастило:

ѰАТИ КРАСЕ ПОУЧЕ

(т. е. Псалтирь красенъ поучениемъ). Отъ това заглавие се вижда, какво е съдържанието на книгата. Тя е наистина

псалтирь, но не просто псалтирь, ами съ тълкование. Слѣдъ всѣки стихъ има и тълкованието му. Подирь горньото оглавление захваща се изложение вкратцѣ смисълътъ на всѣки Псаломъ, направено отъ Св. Атанасия. Това изложение завзема цѣли три листа или 6 страници, но, вижда се, трѣба да е имало още листове, защото псалмитѣ сѫ докарани само до 141 — псаломъ. Писано е съ черно мастило; само числата на псалмитѣ и начелнитѣ имъ букви сѫ писани съ червено мастило.

На четвъртия листъ се захваща вече самия Псалтирь заедно съ тълкуванията на стиховетѣ му. Тукъ лоза нѣма изписана, а само:

С҄ЕЖЕ Д҄ВДЪ Н҄АЧИНАЕ П҄ЛМЪ ПРЬВЇ

и отъ двѣтѣ страни на тойзи редъ има съ червено и зелено мастило изписана по една малка лозичка.

Подирь това се начева вече **Блаженъ мѫжь иже неидѣ на съвѣтъ нечьстивыихъ** и пр. Тукъ начелната буква Б е голѣма, на длъжъ $6^1/_4$ сантиметра и на ширъ $2^1/_4$ с.; напъстрена е съ червено и зелено мастило така, като да е изплетена отъ дебели, осукани конци. Всѣки стихъ се начева отъ буква, писана съ червено мастило, а тълкованието отъ буква съ зелено мастило. И отъ двѣтѣ страни на всѣки редъ има поставени такива ковички, съ каквито е снабдена и долуизложената похвална рѣчь къмъ царя Ивана Александра, и всѣка ковичка е писана съ такова мастило, съ каквото е писана първата буква на всѣки стихъ или на тълкованието му. Отъ начело на текста въ Псалтиря първитѣ букви на стиховетѣ сѫ писани съ червено мастило, а оние на тълкованията имъ — съ зелено, и така върви току речи по всичкитѣ листове до 49 — листъ, отъ дѣто обаче нататъкъ, намѣсто зелено мастило, употрѣбено е синьо. Съ други думи, текстътъ на псалмитѣ се захващатъ съ букви, писани все съ червено мастило, а начелнитѣ букви на тълкованията на псалмитѣ сѫ написани съ зелено или съ синьо мастило; тъй сѫщо и съотвѣтствуѭщитѣ ковички на псалмитѣ и на тълкованията имъ сѫ писани или съ едно или друго мастило.

Между 6-й и 7-й листъ има два листа праздни отъ проста бѣла книга (хартия, каквато се употрѣбяваше до прѣзъ

години-си въ България за мѣсто стжкло на прозърцитѣ). Тази притурена хартия показва, че Псалтирьтъ се е подвързалъ доста отпослѣ, защото такъва хартия, поне по нашитѣ страни, още не е имало въ XIV вѣкъ, когато е билъ написанъ тойзи Псалтирь. Но тие праздни листове трѣба да сж биле на брой пò-вече, защото оние листове, на които би трѣбало да бждктъ написани псалмитѣ отъ 4-ий до 9-ий, нѣма ги.

На 71-ий листъ на втора страница, отдѣсно въ срѣдата между ржбътъ на листа и текста му, има малко изображение, отъ прости само чърти съ черно мастило, което представлява ликътъ на Пресвятия Богородици, държаща на лѣвата си ржка сина Божия, отроче, което съ дѣсницата си благославя, а въ лѣвата си ржка държи нѣщо като цвѣте. На 74-ий листъ и отъ двѣтѣ му страни на сжщитѣ мѣста има пакъ такъво изображение, начъртано все съ черно мастило.

Слѣдъ 145-й листъ, съ който се свършва 76-й псаломъ, захващатъ се листове, въ които се излага и тълкува „вѣроуж“ и „Ѿче нашь“, т. е. символътъ на вѣрата: йстлъкованнѐ стго йзъѿбраженїа вѣры. ѐже ѐсть вѣроуж въ ѐдиного бга . . . . и молитвата Господня:

ѝстлъкованиѐ млтвѣ. ѐже наоу
чи гъ ic хс оученикы своѧ. и тѣми нась наоучи.
и оучить млитисѧ и глати. ѿче нашь
иже ѐси на нбсехъ. . . .

Това всичко завзема цѣли 5 листа. И тука текстътъ се захваща отъ буква, писана съ червено мастило, а тълкованието му съ синьо. Но тука нѣма кавички отъ страна на редоветѣ. За „вѣроуж“ не се казва, отъ кого е тълкуванието му, но за „Ѿче нашь“ се бѣлѣжи: тлъкованиѐ Златооустааго.

Слѣдъ това се начева пакъ самия Псалтирь, а именно псаломъ 77-ий. Но по голѣмата часть на тая страница е завзета отъ една великолѣпна, четвъртита лоза, на длъжъ и наширъ тъкмо по $12^1/_2$ сантиметра. Тя е изписана съ мастило синьо, на мѣсти пò-тъмно и на мѣсти пò-ясно, и съ злато. Въ срѣдата на тази лоза има единъ кржгъ, на който ржбътъ е начъртанъ съ червено мастило, а въ срѣдата му изображенъ е Спасительтъ. Изображението ако и да е вече доста изтрито, но самия ликъ на Спасительтъ не е тъй много

изхабенъ и поврѣденъ. Надписътъ за Спасителя, както бива обикновенно, стои отъ двѣтѣ страни на ликътъ и е отъ златни букви: ІС ХС ветхыи деньми. Отъ горнята страна надъ лозата има единъ малъкъ кръстъ, отъ златно мастило написанъ, сѫщо и надписътъ на около му: ІС ХР НІ КА Отъ десна страна на тойзи кръстъ е написано съ пó-едри златни букви: іѡань александръ, отъ лѣва страна црь блгаромь, а на едната крайна страна отъ лѣво има съ червено мастило написано: † сірѣчь. сие сътворено бысть, въ помщь и оутвръжденіе, іѡаноу алеѯандроу црю блгарѡм. и на отдолнята страна върху сѫщий листъ слѣдва свършъкътъ на тая бѣлѣжка: пачеже и гръкомь. и бѫди въсегда. амнъ., или, несъкратено, всичко на редъ гласи така: сірѣчь, сие сътворено бысть, въ помощь и оутвръжденіе. іѡаноу алеѯандроу царю блъгарѡмъ пачеже гръкомь, и бѫди въсегда. аминь.

Въобще цѣлото изображение, както лозата така и самия ликъ, така отдѣлно и всичкитѣ части на това изображение сѫ направени доста правилно, доста хармонически помежду си, защото не сѫ лишени отъ симетрия и пропорция, и защото тѣ, като разгледваме чъртежитѣ имъ заедно съ краскитѣ, представляватъ także едно доста хубаво, хармоническо дѣло. Съ една дума, всичко е испълнено твърдѣ искусно. А нѣмаме причина ни най-малко да се съмнѣваме, че така искусно ако не и много пó-искусно ще сѫ направени и онне 67 старобългарски изображения, за които споменува г. М. Дриновъ (на стр. 111—112) въ своятъ „Исторически прегледъ на Българска-та църква“ (1869. Прага). За пó-вече улѣснение на читателитѣ си, ние имъ прѣдставяме тукъ самитѣ думи на г. Дринова отъ поменѫтото му съчинение за реченнитѣ изображения. — „Освѣнь този списъкъ на Манасіевата лѣтопись извѣстенъ е още единъ писанъ также во врѣме-то на царъ Іоанна Александра, и се намира въ Ватиканска-та библіотека, въ Римъ. Ватиканскіи списъкъ е още пó-важенъ, защото той е писанъ твърдѣ искусно и листе-то му сѫ изукрасени съсъ 67 изображения. Въ Ватиканска-та библіотека, това искусно Българско произведение отъ 14-тіи вѣкъ се показва като единъ драгоцѣненъ паметникъ на Българската писменность и Българско-то искуство въ 14-тіи вѣкъ. Между многото-то исторически и

библейски лица, които сѫ изобразени тамъ, намиратъ се и нѣколко Български царье, а такожде и нѣколко проис-шествія изъ Българска-та история: тѣ сѫ: *Іоаннъ Александръ* съсъ домочадіе-то си: сыноветѣ му *Іоаннъ Асѣнъ, Іоаннъ Страцимиръ* и *Михаилъ, майка имъ, царица-та* Іоаннъ Александрова; тогавашній *Търновскии патріархъ* съ единъ епископъ, съ свещенници и діакони; *Крумъ*, една негова побѣда; *кръщеніето на Българетѣ, кръщеніе-то на Руси-тѣ; Побѣда на царя Симеона, негова една война, неговата смрьть; войната на Руси-тѣ съ Българе-тѣ; Іоаннъ Цимисхіи въ Прѣслава...* Има изобразени още нѣколко събитія отъ войната на *Василія Болгароктона* съ *Самуила, Гаврійла Романа и Іонна Владислава*" [1]).

Както тия изображения така и онова въ „Пѣснивецьтъ" даватъ ни необорими доказателства, свидѣтелствуватъ нáй-осязателно, че и въ второто българско старо царство народното просвѣщение е процъвтявало, че нашитѣ прѣдци и прѣди петь-шесть стотинъ годинъ, когато още не бѣхѫ подпаднѫли подъ властьта на Османцитѣ, доста сѫ били напрѣдвали, и въ искуствата и въ всичко друго, което вкратцѣ се казва значителна култура, и по което народитѣ ставатъ исторически, като си придобиватъ за винѫги едно почетно мѣсто въ историята на човѣшкия родъ.

Като разгледваме отъ една страна такивато многобройни разни, умственни творения на славнитѣ наши прѣдци, биле тѣ само прѣводи или първообразни произведения, отъ минѫлитѣ далечни вѣкове, когато нашата мила татковина още се е радвала съ пълна своя черковна и политическа самостоятелность, които творения, за доброчестината на България, все сѫ могли да се запазятъ въ течение на толкова дълго врѣме при дебелата суровина на турското петивѣковно, политическо и на фанариотското черковно владичество надъ насъ, каквито творения се надѣваме да се открийѫтъ още пó-вече, отъ колкото до нинѣ; като разгледваме, казвамъ, и изучваме съ подобающе внимание тия тъй драгоцѣнни наши достояния, тия прѣдраги наши старини: ний осѣщаме въ себе си една неисказанна

---

[1]) За Манасиовий лѣтописъ както и за тия изображения въ него, любопитний читатель ще намѣри пó-обстоятелно описание отъ сѫщаго г. Дринова въ „Пер. Списание" кн. II. стр. 56—64, Браила 1870 год.

радость, защото чрезъ тѣхъ видимъ нáй-вѣрно като въ огледало истинский ликъ на езика, живота и въобще сѫдбинитѣ на своитѣ прѣдци отъ толкова вѣка насамъ, и защото, само чрезъ тие паметници и чрезъ подобни тѣмъ, можемъ съгради нáй-здрави основи за дълготрайно, честито и славно бѫдѫще на своя народъ, посрѣдъ другитѣ културни народи на свѣта.

На 304-ий листъ се свършва „Пѣсниверцьтъ“. Той се свършва съ едно изображение на Спасительтъ, направено съ черно мастило, и отъ четире-тѣхъ страни украсено съ лоза — пакъ отъ черно мастило. На лѣвата и долнята пола на тази страница има написано: **Великый ѿ цр҃ю їѡ҆ане алеѯандре незабѫди писавшааго книгѫ сиѧ. вꙁт** (тукъ има капка отъ мастило и подъ нея думата отъ три-четире букви заличена) **ѫ помощь и҆ похвалѫ и҆ застѫпление твоемоу цр҃ствїю въ вѣкы аминь.** † Това е написано всичко съ черно мастило.

Подиръ това се наченва похвалната рѣчь отъ писецътъ на „Пѣсниверцьтъ“ или неговата похвала къмъ царя Ивана Алексанера, която завзема два листа или 4 страници. Една лоза има въ начелото ѝ, писана съ черно и червено мастило. Самата похвала е написана съ двояко мастило, — два реда съ червено, два реда съ синьо мастило.

Слѣдъ похвалата, която излагаме пò-долу, слѣдва тутакси една приписка, въ която се бѣлѣжи, кога (**Втлѣ ѕ҃ц҃ѯе** = 6965 или, по новото лѣточисление въ г. 1457 е умрѣлъ **блг҃очьстивы и҆ хр҃любивы господинь срьблем деспотъ кѵръ Геѡргїе** (Бранковичъ). Тази приписка е писана съ черно мастило и съвсѣмъ отъ друга рѫка, както може да се види отъ нѣкои букви на пр. **т, оу, ѹ**, които въ текста на „Пѣсниверцьтъ“ сѫ начьртани съвършенно инакъ (т, ѹ.). Писмото (шрифътъ) на приписката трѣба да е прочее отъ пòсетнешно врѣме отъ колкото на „Пѣсниверцьтъ“, сирѣчь приписката, както се види, трѣба да е притурена въ края на „Пѣсниверцьтъ“ тъкмо по онова врѣме, когато е починѫлъ Срьбский деспотъ Георгий, смъртта на когото е послѣдвала напстина въ гореозначената 1457 год. Ще каже, че „Пѣсниверцьтъ“, като е написанъ въ г. 1337, пò-старъ е тъкмо 120 години отъ приписката.

Ето похвалата къмъ царя Ивана Александра:

Прѣначал'ноωмоу началω. и бѣз'нача
л'ноωмоу божествоу рекѫ же прѣсватѣй
тройци. слава ωтцоу и сыноу и сватомоу дꙋхоу
поспѣваащωмоу въ началѣ. и съвръ
шаѫщомоу въ скорѣ полезнаа. раз'вѣ
бо того ни слово, ни дѣло съвръшаеться.
ньже того благодатна и помощна по
часа и съвръшиса сие молое дѣло. зо
вомое пѣсникець. съ всѣкымь оуста
вомь. и съ ѿвѣты. въ лѣтѣ ꙁ҃. ѿ҃. м҃е.
ен'дихтω. а҃. повелѣниемь прѣвысо
каго царѣ нашего. богомь избран'наго
и богомь вѣн'чѣнааго. iωанна, алеѯандра.

Тѣмьже оубо сьшиндьшеса, и прослави
мь бога и сьликъствоуимь истиноа
пѣснь въслѣмь Христоу царю въсѣчъскым'.
вѣнцодателю, и ïздателю, въседръж'цоу.
дав'шааго намь великааго воеводѫ. и
царѣ царемь. великааго ïωанна, алеѯандра.
православнѣнша въвъсѣчъскыхь.
старѣншинѣ же, и воиноначал'ника.
и въ бранехь крѣп'кааго. раꙋител'наже
и благооувѣтанва роумѣн'нодоброзра
чнаго, и краснаго видомь. колѣно съ
жѫта, и правоход'ца. зраслад'ко ωчесына
въсѣхь. неизречен'наго сѫдна правед'
наго. сырымь же и вдовамь. кы оубо
рекѫ въ нась, коего царѣ видѣвь, скръ
бень въ свой домь въз'вратиться. дроу
гаго же мъна алеѯандра древнѣаго въ

» силахь еже въ боевани. такожде же и сьи из' «
» начала многы грады прѣать крѣпости «
» а и мѫжествомь. сьи въ насъ ꙗвлейса «
» великы Їѡаннъ, алеѯандръ въсѣмь блъгаромь, «
» царствоуай. иже брани показа велиа и крѣ «
» пкыа. и грьц'каго царѣ низ'ложи въдръ «
» жав'но. и шѧтаа са его ать рѫкама. и «
» градовы прѣать крѣпостна. несабръ «
» и въсе поморие съ романна. таже коупно «
» бъдинь и въсе подоунавие. даже и до мо «
» равѫ. проуни же градове, и веси, страны «
» же и села. текѫще валѣахѫса къ ногама «
» того царѣ. и врагы своа въса емь рѫкама «
» под'нозѣ под'ложи и твръдѫа тишинѫ «
» въ селеииѣи показа м'нить же ми са ꙗ «
» ко сьи царъ, дроугы ꙗвиса еже въ царехъ ко «
» стаид'днинь вѣроа и благоуъстиемь, и срьдце «
» мь и н'равомь и скифтронимы въ себѣ, «
» крьста побѣдонос'ца. сеа хорѫг'воа, показа «
» ниемь и ꙗвлениемь въса съпротив'ны «
» а и грьдыа силы прог'навъ растоуи. ꙗ «
» коже и въсрꙗтохь помѣнѫхомь. еже въ нихъ «
» воеванна. егда съражаахѫ-са съ съпроти «
» в'ными. тако и сьи царъ влъгаромь оупова «
» вь на таковое побѣдоносное древо. въса «
» силы поправъ дръжавно. и раз'гнавь ихь «
» крьстнымь пособиемь. никыже ми са мь «
» нить таковы царъ еже въ прьвыхь царехь. «
» ꙗкоже сьи великый царь Їѡаннъ алеѯандръ. «
» похвала и слава блъгарѡмь. оузрите нынѣ «

„ мали и велиціи. и съставите знаменїꙗ и «
„ воеванїꙗ. къ побѣдоносномоу царю блъга «
„ рскомоу приидѣте нынѣ патриꙗр'си и свати «
„ телие. мниси же и иноци. сѫдиѧ и болѣ «
„ ре. и весь причъть црьковны. простыхь ра «
„ би и свободи. вельмѫже и въсе вои'ство. «
„ и сърадоуитесѧ радостиѧ неиз'глаголан'ноѧ. «
„ и славѫ въслите великоѡмоу царю Христоу богоу. «
„ вѣн'цодателю. и къ немоу възъпите пѣ «
„ сни побѣд'ныѧ. троице сватаа съхранѣи царѣ «
„ блъгарскааго. покрываи, и оутвръди е «
„ го. побѣдѫ даждъ емоу на съпостаты «
„ и врагы его въсѧ низложи до кон'ца, и длъ «
„ га лѣта дароуи емоу боже въсѣчъскымь. «
„ азъ же радост'ныѧ похвалы съплеты е «
„ моу рекы. радоуйсѧ блъгарски царю. ра «
„ доуйсѧ царю царемь. радоуйсѧ богомь изь «
„ бран'не. радоуйсѧ милостивы. радоуйсѧ «
„ богомь вѣн'чѣне. радоуйсѧ вышъши. «
„ радоуйсѧ богомь хранимы. радоуйсѧ «
„ войноводьче. радоуйсѧ вѣр'нымь застѫ «
„ п'ниче. радоуйсѧ блъгарскаа славо и по «
„ хвало. радоуйсѧ царю алеѯандре. радоу «
„ йсѧ їѡане. радоуйсѧ съ благочьсти «
„ вымь своимь съпрѫгомь. съ царицеѧ «
„ ѳеѡдорѫ. радоуйтесѧ съ слад'кыми' чады «
„ вашими. михайломь царемь асѣне «
„ мь. и срацимиромь. и асѣнемь. ра «
„ доуйсѧ трънове граде. радоуйтесѧ его «
„ вы гради и страны. радоуйтесѧ, и па «

» кы сърадѡнтеса. ꙗко имаще цара тако «
» влаго. богъ же въ дръжавѣ ихъ да оукрѣпї «
» тъ ихь. и да подастъ имъ царство не «
» бесное. и да въселить ихь въ «
» чрътогь села своего, въ вѣ «
» кы безконеч҆ныꙗ. «
» въсегда и нынѣ «
» и присно и въ «
» вѣкы вѣ «
» . комь «
» амї «
» нь «
» ✝ «

(Приписка или добавка:)

Въ лѣтѣ ѕ҃ц҃ѯ҃е, кргоу слн҃цу, ка҃ ѹ҃н, аї
прѣстависе благочестивыї и҃ христолюби
вы господинь срьблемь деспотъ
кѵ҃ръ геѡргїе по гн҃и бзѣ е҃гѡ
кьседрьжителѧ. е҃му же слава
вь вѣки а҃минь. —

Похвалата тукъ излагаме така, както си е тя въ първообразието си — дума по дума, буква по буква — съ пълна вѣрность и точность. Само съкращенията ѝ отъ титли се принудихме да ги разложимъ почти всичкитѣ, защото печатницата се лишава отъ потрѣбнитѣ знакове за съкратени старобългарски думи.

Отъ тая похвала къмъ българския царь Иванъ-Александра нѣка видятъ днесъ всички наши еднородци, какъвъ достоинъ вѣнцоносецъ е сѣдѣлъ на български прѣстолъ още прѣди шестьстотинъ години и каква почеть и любовь сѫ имали тогава нашитѣ прадѣди къмъ своитѣ достойни господари [1]).

---

[1]) Когато вече бѣхме свършили настоящата си статия, извѣстихме се, отъ *кого, кога, какъ* и *дѣ* е билъ намѣренъ тойзи старобългарски рѫкописанъ паметникъ, „Пѣснивецъ“. Подробно ще изложимъ това извѣстие, когато ще се повърнемъ пó-обстоятелно да разгледаме тойзи драгоцѣненъ нашъ паметникъ и отъ къмъ вѫтрѣшната му страна, както се забѣлѣжи въ началото на тая статия. За сега само толкова ще кажемъ, че лицето, което е намѣрило „Пѣснивецътъ“, е родомъ Българинъ, именемъ *Тодоръ Д. Лапаровъ*, отъ с. Катунско Конаре въ Станимашка околия, Пловдивский окрѫгъ, единъ добъръ и родолюбивъ момъкъ, който заслужва отъ всѣкиго честь и похвала за тая негова благородна услуга къмъ българската стара писменность.

ПРИНОСЪ ЗА ПОЗНАВАНИЕ БЪЛГАРСКАТА ФЛОРА.

Съ настоящата статийка искамъ да подамъ на българската публика единъ малъкъ описъ на растенията, които съмъ вече събралъ, изсушилъ и съставилъ въ хербарий. Подобни само приноси, за растителното царство отъ разнитѣ краища на нашето отечество, ще дадѫтъ възможность да се узнае неговото богатство и бѣднота, и по тоя начинъ ще може да се струпа материалъ за съставяние пълна българска флора. Веднага, слѣдъ завръщанието си изъ училището (1884 год.) се заловихъ съ съставянието хербарий отъ български растения, като направихъ първо начало въ градъ Варна, прѣзъ мѣсецъ Юлий сѫщата година. Въ нѣколко екскурзии въ околностьта на тоя градъ събрахъ повече отъ двѣстѣ разни вида растения. Опрѣдѣлението на повечето отъ тия растения се указа невъзможно съ нѣкой чуждестраненъ ботанически ключь, щото бѣхъ принуденъ да испратя на г-нъ Д-ръ Иосифъ Веленовский, доцентъ при университета въ гр. Прага, ония растения, които неможѣхъ да опрѣдѣлѭ или пакъ ми се показвахѫ за съмнителни. Той слѣдъ като ги изучи и опрѣдѣли, обнародва въ периодическото списание Oester. botan. Zeitschrift. Jahrgang 1884 Nr. 12 въ Виена една забѣлѣжка, дѣто освѣнъ излага поинтересантнитѣ или досега рѣдко събиранитѣ видове въ околностьта на Варна, той още откри два вида нови растения. Сѫщата година прѣзъ есеньта азъ ботанизувахъ и въ околностьта на гр. Разградъ. Съ наближаванието пролѣтьта на 1885 год., до колкото ми допущаше занятието, учитель и директоръ на разградската окрѫжна реалка, правихъ екскурзии само въ околностьта на гр. Разградъ. Прѣзъ Юлий 1885 год. изново посѣтихъ градъ Варна заедно съ г-нъ Д-ръ Веленовский, който, на разноскитѣ на едно учелюбиво дружество, бѣ дошелъ да се запознае отъ близо

съ българската флора. Отъ Варна прѣзъ Разградъ, Попово, Търново, Сивлиево, Ловечъ, Турски-Изворъ, Ябланица. Орхание, Араба-Конакъ се озовахме въ София, като ботанизувахме, до колкото можехме, по пѫтя. Въ околностьта на София, направихме само двудневна екскурзия на Витоша.

Слѣдъ завръщанието си изъ България, г-нъ Д-ръ Веленовский реферува за своето пѫтешествие въ научното общество въ гр. Прага, като и обнародва прѣзъ Януарий 1886 год. резултата на неговото пѫтувание. Диагновитѣ на нѣкои растения, уведени въ настоящата статия, сѫ взети изъ съчинението му „Beiträge zur Kentniss der Bulgarischen Flora, Prag 1885“, издание на научното общество.

Успореждането на видоветѣ на растенията въ настоящата статия е по Nyman-а „Conspectus florae europaeae“.

Анание Ив. Явашовъ.

Ranunculaceae Iuss.

Aconitum Napellus L. По скалитѣ на Витоша надъ с. Драгалевци.

Actaea spicata L. По политѣ на Витоша и по Балкана Араба-Конакъ.

Adonis vernalis L. По сухитѣ полѣни около Разградъ, с. Кочашлии, с. Кобадънъ.

A. aestivalis L. По нивята около Разградъ навредъ.

Anemone nemerosa L. Боаза у Разградъ.

A. silvestris L. Изъ храсталацитѣ около Разградъ (Голѣмъ Югъ, Чуката), с. Селимъ.

Ceratocephalus ortoceras D. C. Въ околностьта на Разградъ и по шосето при село Овча-Могила.

Clematis recta L. Разградъ (Чуката).

C. vitalba L. Въ околностьта на Разградъ, Варна.

C. integrifolia L. Въ околностьта на Разградъ, с. Коджа-Дуанъ.

Delphinium Ajacis L. Въ околностьта на Разградъ, Варна.

D. Consolida у Разградъ, Варна.

Helleborus viridis L. Това растение е распространено твърдѣ много въ околностьта на Разградъ, Попово, Бѣла, Плѣвенъ.

Helleborus odorus W. K. Распространено само въ нѣкои страни, особно по политѣ на Балкана, у Турски-Изворъ, Орхание, Микре, Ловечъ, Лѣсковецъ, нарѣдко въ околностьта на Разградъ.

Isopyrum thalictroides L. по Чуката у Разградъ.

Nigella arvensis L. Обикновенно по полѣнитѣ въ околностьта на Разградъ, Варна.

Paeonia officinalis Retz. Въ околностьта на Попово, и по върховетѣ у Варна (Франгя).

Pulsatilla patens Mill. Въ околностьта на Разградъ.

Ranunculus serbicus Vis. По изворнитѣ мѣста въ Балкана Араба-Конакъ у Орхание. Това растение достига на височина до $1 \frac{1}{2}$ м. и се отличава главно по хоризонталнитѣ си като пръстъ дебели коренища (ризоми). Листята му сѫ отъ опакито лъскаво-свилено космати, приземнитѣ дълбоко трицепнъти, гушицитѣ изрѣзани и едро назѫбени; стъбелнитѣ пóдлъжки и тридѣлни съ 3 продълговати, валчести, изрѣзано-назъбени листца. Чашечнитѣ листя сѫ свилено-космати. — Г-нъ Проф. Д-ръ Панчичъ увежда въ своята флора на кралевство Сърбия слѣднитѣ диагнози (стр. 114).

21. Хоризонталенъ коренъ, . . , R. acris L., R. Serbicus Vis. вертикаленъ коренъ . . . R. montanus Will, R. lanuginosus L. коренището обаче на R. acris е късо, равно, угризано, онова на R. Serbicus Vis. съвършенно нему неподобно.

R. polyanthemus L. Изъ храсталацитѣ по рътлинитѣ около Разградъ.

Ranunculus montanus Willd. На Витоша изъ пастбищата.

R. Lingua L. По край Девненското езеро у Варна.

R. arvensis L. Изъ нивята и ливадитѣ около Разградъ.

R. bulbosus L. Изъ ливадитѣ около Разградъ.

R. auricomus L. По нивята и ливадитѣ около Разградъ.

R. tuberosus Schur. По рътлинитѣ около Разградъ.

R. sceleratus L. Въ околностьта на Разградъ.

R. Flammula L. По влажнитѣ мѣста около Варна.

Thalictrum aguilegifolium L. Изъ храсталацитѣ по рътлинитѣ около Разградъ.

Th. angustitolium Iacq. Около Разградъ.

Th. pubescens DC. Окóло Разградъ и Варна изъ храсталацитѣ по върховетѣ твърдѣ много распространено.

Особно листята му сѫ богато жлѣзнато-космати. Прѣдставя единъ добъръ родъ, ако не и добъръ видъ.

Berberideae Vent.

Berberis vulgaris L. По върховетѣ на Варна, с. Гебедже.

Papaveraceae DC.

Glaucium phoeniceum Cr. Изъ нивята около Разградъ обикновенно.

G. luteum Scp. Около Варна, Разградъ.

Papaver rhoeas L. Около Разградъ, Варна навредъ.

Chelidonium majus L. Навредъ около Разградъ.

Fumariaceae DC.

Corydalis cava Schw Koert. Около Разградъ.

C. solida Sw. Около Разградъ (Боаза).

Fumaria Vaillantii Lris. Навредъ около Разградъ.

Cruciferae Juss.

Arabis sagittata DC. Лѣснатитѣ рътлини около Разградъ и Варна.

A. hirsuta Sep. Изъ храсталацитѣ около Разградъ.

Alyssum calycinum L. Въ околностьта на Разградъ Варна.

A. montanum L. По скалитѣ около Луковитъ.

A. tortuosum W. K. По варяститѣ скали у Търново твърдѣ много распространено.

A. rostratum Stev. По сухитѣ, праздни мѣста около Разградъ, Варна твърдѣ много.

Bertroa incana DC. (Alyssum incanum L.) Около Разградъ, Търново.

Barbarea vulgaris Br. Въ околностьта на Разградъ.

Brassica elongata Ehrh. Изъ трѣвнатитѣ върхове на Дунава около Ломъ.

Capsella bursa pastoris Mele. Навредъ около Разградъ.

Cardamine acris Grbs. Трѣвнатитѣ мѣста по височинитѣ на Витоша. Въ Августа първи цвѣтове. Отъ C. pratensis специфически малко се различава.

C. amara L. Въ нискитѣ мѣста по политѣ на Балкана.

Camelina microcarpa Andrz. По полѣнитѣ и нивята около Разградъ.

Cakile maritima Scp. По крайбрѣжието на морето у Варна.

Conringia austriaca C. A. Mey. Изъ нивята около Разградъ.

Coronopus procumbens Gil. Около Разградъ.

Calepina Corvini Dw. Около Разградъ.

Draba verna L. Около Разградъ.

Dentaria bulbifera L. По Чуката у Разградъ.

Diplotaxis muralis DC. Около Варна, Разградъ.

Erysimum crepidifolium Rchb. Твърдѣ много около Разградъ, Варна.

E. Cuspidatum DC. Въ Дели-Орманъ Масаръ-Паша Теке; изъ храсталацитѣ около Варна.

Hesperis matronalis L. Въ околностьта на Разградъ.

Jsatis tinctoria L. По крайбрѣжието на Дунава у Ломъ Паланка.

Lepidium graminifolium L. Изъ трѣвнатитѣ мѣста у Варна, София.

L. ruderale L. Въ околностьта на Разградъ.

L. Draba L. (Cordaria draba Desv). Около Разградъ.

Matthiola tristis Br. По варѣститѣ скали у Гебедже. Цвѣтътъ му е тъмно зелено-черъ.

Myagrum perfoliatum L. Изъ нивята около Разградъ.

Nasturtium officinale Br. Около Варна, въ единъ потокъ у Турски-Изворъ.

Roripa silvestris Bess. Въ околностьта на Разградъ.

R. austriaca Bess. Изъ трѣвнатитѣ мѣста у София.

R. terrestis Čel. Съ прѣдходящата.

R. prolifera Heuff. sp. Изъ блатата около Гебедже. Това растение идентическо съ онова, което *Уанка* е събиралъ въ Южна България. Познато е сжщо и изъ Доброджа (Kanitz Fl. Rom.).

R. pyrenaica Rchb. По пжтя подъ Балкана Араба-конакъ.

Rapistrum perenne Berger. Около Разградъ, Варна.

Syrenia sessiliflora Led. Около Масаръ-Паша Теке.

Sisymbrium orientale L. По нивята около Варна твърдѣ обикновенно.

S. Sophia L. Около Разградъ и Варна.

Sinapis avrensis L. Около Разградъ и Варна.

S. nigra L. Изъ нивята около Разградъ, Варна твърдѣ обикновенно.

Thlaspi arvense L. Изъ нивята около Разградъ.

Th. perfoliatum L. Изъ трѣвнатитѣ мѣста и лозята около Разградъ.

Resedaceae DC.

Reseda lutea L. У Варна, Разградъ, Ломъ-Паланка.

R. luteola L. Въ околностьта на Разградъ.

Cistineae DC.

Helianthemum canum DC. По варяститѣ скали у Гебедже.

H. procumbens Dun. Съ прѣдходящия у Гебедлже.

H. vulgare G. Една форма съ листя отъ опакито бѣлокосмати, по Витоша; голата форма тука я нѣмаше.

Violarieae DC.

Viola elatior Fr. По Чуката около Разградъ.

V. macedonica B. H. Краси всичкитѣ голи планински върхове на Балкана Араба-конакъ у Орхание; Сѫщо и на Витоша, но пѐ-нарѣдко.

V. mirabilis L. По Чуката у Разградъ.

V. odorota L. По Чуката у Разградъ.

V. alba L. По Чуката у Разградъ.

V. hirta L. Изъ лозята Гаргаджикъ, у Разградъ.

V. tricolor L. Около Разградъ, Варна твърдѣ обикновенно.

Droseraceae DC.

Parnassia palustris L. Изъ мочурливитѣ мѣста по нáй-високитѣ мѣста на Витоша.

Polygaleae Juss.

Polygala vulgaris (L.) Schk. Чуката у Разградъ.

P. major Jacq. Дава на пасбищата и на слоговетѣ около Разградъ и Варна една прѣкрасна пъстрина.

Silenaceae Lindl.

Agrostemma coronaria L. Изъ храсталацитѣ навредъ по нискитѣ мѣста, както и у Разградъ, Варна.

A. Githago L. Наврѣдъ изъ нивята.

Cúcubalus baccifera L. Изъ трѣвнатитѣ мѣста около Разградъ и Варна твърдѣ много.

Dianthus superbus L. Изъ трѣвнатитѣ мѣста около Разградъ (Куртлужа).

D. giganteus D'Urv. Изъ храсталацитѣ около Разградъ, сѫщо и Варна.

D. leptopetalus W. Изъ трѣвнатитѣ върхове у Разградъ, Варна, както и у Ломъ-Паланка.

D. brachycarpus *sp. n.*[1]). Многолѣтно растение, 30—70 см. високо. Стъблото му е равно, *просто,* надебелняло въ долнитѣ междувъзлия, лисо (голо), *къмъ върха слабо четирирѫбо.* Листята 7 нервни, ясно-зелени, покрая *дребно жлѣзито-трионясто назѫбени,* долѣшнитѣ отъ *широко-суличпа основа се постъпенно стесняватъ въ бодъ,* срѣднитѣ сѫ толкова дълги, колкото между-възлията (интернодиитѣ), горнитѣ пъкъ пò-къси. Завойтъ е 5-7 мм. дългъ, пó-късъ отъ широчината на долѣшнитѣ листа, малко пó-дългъ отъ широчината на горнитѣ листа. *Цвѣтове 8-20, гѫсто струпани въ една само крайна главичка.* Послѣднята нáй-висока двойка листа подъ главичката сѫ толкова дълги, колкото е главичката. Листята (брактеитѣ) сѫ линейно-суличпи, зелени или бѣлезникаво-зелени, постъпенно продълговато-изострѣни, при основата бѣлѣзникаво-кожнато окраени, пòдълги или пòкѫси отъ длъжината на чашката. Обвивнитѣ листчета сѫ бѣлѣзникаво-кожнати или черникаво-морави, яйчасти дору елептични, съ еднакви дълги, шилясти бодове, *които достигѫтъ суличнитѣ, тѣнко изострѣни чашечни зѫби или пъкъ сѫ много пó-кѫси.* Бодоветѣ на листчетата (брактеитѣ), на обвивнитѣ листчета и на чашечнитѣ зѫби сѫ дребно-жлѣзито-осилясти. Чашечната трѫбица е черникаво-морава, отдолу зелена, *торбичката* (capsula) е *елиптична, кѫса* (9—12 мм. дълга), $2^1/_2$—$3^1/_2$ *пѫтя дълга, отъ колкото е широка.* Петуркитѣ на вѣнечнитѣ лисчета сѫ доста дребно, дълбоко назѫбени, блѣдо-червени, наполовина така дълги както тѣхнитѣ нокти.

Изъ храсталачнитѣ рътлини распространено отъ Разградъ до с. Калово. Юлий.

На D. trifasciculatus Kit. и още пóвече на D. transilvanicus Schur е сродственна, чрѣзъ простата си, гѫста, дребноцвѣтна главичка, но въ сѫщото врѣме очевидно се различава отъ послѣднитѣ и по семеннитѣ торбички (capsula).

[1]) Тукъ и на всѫдѣ въ статията „Приносъ за познавание Бълг. флора“, дѣто се срѣща „Sp. n.“ (Species nova), трѣбва да се разбира, че забѣлѣженитѣ така растения сѫ открити, описани и точно опредѣлени отъ самаго г. Явашова, който, при всичко това казва въ прѣдговора на статията си, че пóвечето отъ тия растения билъ опрѣдѣлилъ Д-ръ Velenovský.

Редакцията.

*

D. pseudoarmeria M. B. По варяститѣ скали у Гебеже.

D. Armeria L. Изъ трѣвнатитѣ мѣста навредъ распространена около Разградъ и Варна.

D. microlepis Boiss. Въ гжсти сиво-зелени падушки по Витоша.

D. Pančićii *Sp. n.* Многолѣтно растение, въ твърдѣ гжсти купчини, съ много ялови листни снопци и съ стъбло просто, тънко, слабо четирержбо, 20—25 см. високо, право или малко наклонено. Листята на яловитѣ младочки сж дълги, тѣсно-линейни, 3 нервни, ясно зелени, които въ основата заедно съ долѣшнитѣ стъбелни листя сж красно мораво-боядисани. Стъбелнитѣ листя сж линейни, постъпенно слабо изострѣни, 3 нервни, около 3 пжти пó-дълги отъ горнитѣ листни завои, долѣшнитѣ и срѣднитѣ сж пò-дълги отъ интернодиитѣ (междувъзлията). Цвѣтоветѣ сж около 10—15, струпани въ една гжста, около 2 см. широка главичка. Лисчетата (брактеитѣ) и обвивнитѣ лисчета сж красно черникави, съвършенно кожасти, съ еднакво дълги дрѣбно-осилисти, хоризонтално стоящи бодове; първитѣ сж широко-продълговати, отпрѣдъ заокръглени, послѣднитѣ опачно-яйчасти, отпрѣдъ съ широки, окръгли ушица, между които излизжтъ осилнатитѣ бодове. Чешечната тржбица е тъмно-черникава, около 1 см. дълга, съ тънко-изострени, суличнц зжби. Петуркитѣ на вѣнечнитѣ листца сж опачно яйчасти, дребно-плитко назжбени, малко пó-кжси отъ тѣхнитѣ нокти; боя иматъ пембеяна.

Намира се въ гжсти купчини по нáй-високата Витоша, отъ далеко се отличава по пембеянитѣ си, кичести цвѣтни главички. Августъ.

Единъ отличенъ видъ по черникавитѣ си обвивни листчета и по тѣхнитѣ издигнжти бодове, както по тъмно-черникавитѣ чашки и по купчестия си растежъ. Безъ съмнение е онова растение, което Г-нъ Д-ръ *Панчичъ* е описалъ, но не му е далъ име. Неще съмнѣние, че *D. stenopetalus* Grsb. събирано въ Македония е сжщия видъ, ако и да гласи диагнозата на *Grisebach*-а: . . . petali lamina purpurea lineari-oblonga cum ungue conflua vix ipsum latitudine superante integerrima vel apice parcidentata parum ex calyce emersa glabra genitalibus exsertis. Остатнитѣ характеристически знакове на това растение напълно съгласжтъ помежду си. Да-ли тъй

много се мѣнятъ чашечнитѣ листчета на *D. Stenopetalus,* щото да могжтъ да постигнжтъ формата на *D. Pančića,* не ми е извѣстно.

Kohlrauschia prolifera Kunth. (Dianthus prolifer L) около Варна.

Gypsophila muralis L. Около Варна, Разградъ.

G. glomerata Pall. Изъ храсталачнитѣ страмнини у Галата при Варна.

Silene chlorantha Ehrh. По Чуката у Разградъ.

S. inflata L. Около Разградъ и Варна.

S. densiflora D'Urv. У Варна изъ трѣвнаститѣ мѣста, високо до 1 метръ.

S. Armeria L. Навредъ доста распространо около Варна, Разградъ.

S. conica L. По върховетѣ у с. Гебедже.

S. parviflora (Ehrh) P. Около Варна.

S. Supina M. B. Изъ пѣсечнитѣ завѣи у Морето при Варна. Сжщо е познато изъ Добруджа. (Kan. l. c.).

S. dichotoma Ehrh. Изъ храсталацитѣ у Варна, Разградъ твърдѣ обикновенно.

S. Friwaldskyana Hmpe! До сега извѣстно само изъ Македония, но около Варна пó-сухитѣ, празни мѣста въ едри пржчки съ дълги (до 1 м.), шибалчасти стъбла, твърдѣ распространено. Особно отъ Варна по пжтя до Княжеския палатъ у Черно Море. По цвѣторасположението си, което сжщо морфологически е интересно, се твърдѣ различава отъ слѣдующето:

S. longiflora Ehrh. По сухитѣ и скалисти мѣста около Варна, Търново.

S. Sendtneri Boiss. По полѣната у Драгалевци подъ Витоша.

S. otitės Sm. По Чуката у Разградъ, Варна.

S. Roemeri Friv. Изъ трѣвнатитѣ мѣста около Варна.

S. viridiflora L. Изъ горитѣ около Разградъ, Орхание.

S. macropoda Vel. Многолѣтно растение, тревисто, съ доста тънки, 20—40 см. високи, *долу лиси* (голи), горѣ лѣпкави, прости *равни или само при основата изъ дрѣвнатитѣ, расклонени кореница* (ризоми) *твърдѣ кжсо въсходящи стъбла.* Има много ялови листни снопци. Листа *шилесто-линейни* (сухи нитчасти), при основата съ кожастъ, косматъ окрай,

нагорѣ нарѣдко дребно назѫбени, *отъ лицето остри поради дребнитѣ, испъкнѫли рѫбове, само при основата иматъ явно видителенъ срѣденъ нервъ,* съ листни снопци въ долѣшнитѣ рамена. Стъблото е едноцвѣтно или съ 1—5 пострании цвѣтове *въ единъ продълговатъ градъ,* който е еднакво дълъгъ или пó-кѫсъ отъ цвѣтнитѣ опашчици. Чашката е дълга около 2 см., отдолу тънка, отпрѣдъ клиновито-широка, *лиса,* бѣло-кожната, съ зелени, мрѣжести, между себе свързани нерви. Чашечнитѣ зѫбци сѫ твърдѣ кѫси, широки, тѫпи или изострени. Петуркитѣ на вѣнечнитѣ листя сѫ зеленикъви, цепнъти отъ половината дължина на ноктитѣ, почти въ трѣтята часть на линейни опашчици. *Прашникъ* (anthera) *има моравъ.* Плодоносительтъ е *винѫги много подълъгъ* (обикновенно два пѫти) *отъ елептичната плодна торбичка.*

Расте по нискитѣ поли на Витоша. Августъ. Едно твърдѣ забѣлѣжително растение отъ плѣмето на *S. multicaulis* Guss. и на *S. Dalmatica Seheele.* Отъ двѣтѣ се различава пó-високото, равно, нѣщо пò-дебело, лисо стъбло и попродълговатото си гроздясто, равно цвѣторасположение. Листя има много тѣсни, *едвамъ 1 м. м. широки,* нитчясти, въ сухо състояние усукани, по лицето рѫбесто-бутрачни, сирѣчь не сѫ космати, яснозелени. Срѣдниятъ нервъ прѣминава навредъ отличително, пó-малко у *S. dalmatica* и още пó-малко у този видъ. Листята сѫ дълги 3—6 см., сирѣчь много пó-дълги отъ колкото у *S. multicaulis.* Висшитѣ листя на *S. macropoda* сѫ до 2 см. дълги, когато у послѣдния сѫ обикновенно много пó-кѫси; сѫщо висшитѣ листя на *S. dalmatica* сѫ пó-кѫси. Чашката на тоя новъ видъ е почти лиса, чашката на *S. multicaulis* много или малко бутрачяста. Плодоносительтъ е винѫги много пó-дълъгъ отъ плодната торбичка (capsula), когато на двата сродственни вида не нарѣдко сѫ равни на дължината на плодната торбичка. Цѣлиятъ плодъ е между това значително пó-голѣмъ, 2 до $2^1/_2$ см. дълъгъ. Прашницитѣ видително тъмно (морави у S. multicaulis и S. dalmatica жълти). Чашечнитѣ листца сѫ червено-зелени. *S. clavata* Hpe (S. multicaulis) е сѫщо събирана отъ Панчича на Витоша и на Рила.

Saponaria officinalis L. Изъ плетищата на лозята около Варна и Разградъ.

S. glutinosa M. B. По Чуката у Разградъ.

Vaccaria parviflora Meh. Около Разградъ.

Tunica illyrica Boiss. По сухитѣ, варясти върхове у Ловечъ и подъ Петроханъ на южнитѣ поли на Балкана.

Alsinaceae (Bartl).

Alsine glemerata Frl. По сухитѣ, пѣсечливи мѣста у Варна и Софиля.

A. Setacea M. K. *parviflora* Vel. Цвѣтоветѣ му сѫ кѫсоопашати, въ гѫсто струпано цвѣторасположение, почти наполвина така голѣмо както у типическия видъ. Чашечнитѣ листца иматъ испъкнѫлъ видителенъ срѣденъ нервъ. Плодната торбичка (capsula) при основата издута, отпрѣдъ стѣснена, съ изострѣни зѫби. На тоя екземпларь има много ялови листни снопци на листнитѣ рамена.

По варяститѣ скали у Гебедже.

Alsine verna Bartl. По сухитѣ и скалисти мѣста на Витоша.

Arenaria biflora L. По нáй-високата Витоша.

A. serpyllifolia L. Въ околностьта на Разградъ.

Buffonia macrosperma Gay. У Варна заедно съ Alsine glomerata.

Cerastium brachypetalun P. Игъ нивята и храсталацитѣ около Разградъ.

C. trigynum Vill. По пазбищата на върха на Витоша.

Holosteum umbelatum L. Около Разградъ, Варна.

Moenchia mantica Bartl. Трѣвнаститѣ мѣста въ Балкана у Орхание, въ полѣната у Софиля.

Malachium aquaticum Fr. Около Разградъ.

Spergula salina Pr. Пó-пѣсечливото крайбрѣжие у Варна.

Sagina Linnaei Pr. На нáй-високата Витоша.

Stellaria palustris Esr. По брѣговетѣ на Девненското езеро у Гебедже.

Elatineae Dmrt.

Elatine Hydropiper L. (Schk). Изъ мочуритѣ у Гебедже, не далѣко отъ станцията на желѣзницата.

Lineae DC.

Linum Tenuifolium L. Около Разградъ и пó-бѣлитѣ баири у Гебедже.

L. hirsutum L. Наврѣдъ по топлитѣ ниски мѣста, както и у Разградъ.

L. perenne L. Въ околностьта на Разградъ.

L. tauricum W. По полѣнитѣ, върховетѣ у Разградъ и Варна твърдѣ распространено.

Linum austriacum L. Изъ храсталачнитѣ стрънини у Галата у Черното Море.

L. capitatum Kit. На Балкана у Петрохань.

Malvaceae Br.

Altaea hirsuta L. Изъ нивята около Разградъ, Варна.

A. cannabina L. Наврѣдъ по нискитѣ мѣста, както и у Разградъ.

Alcea pallida W. K. Украшнието на горитѣ и храсталацитѣ у Разградъ и Варна.

Hibiscus Trionum L. Изъ нивята, нáй-много по черноземa; у Попово, София.

Lavatera thuringiaca L. Около Разградъ, Варна.

Malva silvestris L. Около Разградъ.

M. Alcea L. По сухитѣ върхове около Разградъ.

Tiliaceae Iuss.

Tilia argentea Dsf. Извънредно распространена изъ горитѣ въ Дели-Орманъ, сѫщо у Варна, Ломъ-Паланка и почти по цѣлата западна часть на България дору до Желѣзнитѣ врата.

Hypericineae DC.

Hypericum Richeri Vill. На нáй-високата Витоша.

H. perforatum L. Около Разградъ, Варна.

H. montanum L. На Витоша.

H. umbelatum Kerner. По долнитѣ поли на Витоша доста распространено. Много добъръ видъ.

H. pulchrum L. По рътлинитѣ около Разградъ.

Hypericum elegans Steph. Голѣмий Юкъ у Разградъ, у Варна.

H. guadrangulum Г. По балкана у Орхание.

Acerineae DC.

Acer campestre L. Изъ лѣсоветѣ около Разградъ.

A. tataricum L. Навредъ изъ лѣсоветѣ около Русе, Варна, Разградъ.

Ampelideae H. B. K.

Vitis vinifera L. Изъ храсталачнитѣ страмнини около Варна, особно твърдѣ распространено пó-морскитѣ склонове и съвършенно въ диво състояние съ множество гроздове. Распростира се отъ Варна до Гебедже, сѫщо е распространо и около Разградъ.

Geraniaceae DC.

Erodium cicutarium L'Her. Около Разградъ.

E. laciniatum W. При брѣга на морето у Варна.

Geranium sanguineum L. Распространено пó-нискитѣ мѣста, както у Разградъ така и у Варна.

G. columbinum L. Около Разградъ.

G. pyrinaicum L. Около Варна, Разградъ изъ трѣвнатитѣ мѣста.

G. silvaticum L. На Витоша, въ Балкана у Орхание.

G. palustre L. Съ прѣдходящия.

G. macrorhizon L. По Витоша въ нискитѣ склонове, особно твърдѣ распростанено по скалитѣ надъ мънастиря Драгалевци. Това растение е твърдѣ любимо у нашия народъ и твърдѣ много се сѣе изъ градинитѣ. Български му се казва „*Здравецъ*".

Balsamineae A. Rich.

Impatiens noli tangere L. По Балкана у Орхание, Петроханъ.

Oxalideae DC.

Oxalis Acetosella L. По Балкана у Орхание, Петроханъ.

Zyophylleae Br.

Tribulus terrestris L. По пѣсечливитѣ мѣста около Варна.

Rutaceae Iuss.

Dictamnus allus L. Изъ трѣвнатитѣ полѣни около селото Коджа-Дуанъ, Шекере и около станцията Шейтанджикъ.

Haplophyllum corona Grsb. По сухитѣ мѣста у Варна, Гебедже, Разградъ (Голѣмъ Югъ).

Peganum Harmala L. По празднитѣ мѣста особно покраищата на градищата, Варна Русе.

Ruta graveolens L. По Турну-Тепе у Варна и въ турскитѣ гробища около Разградъ.

Celastrineae Br.

Evonymus vulgaris Scp. Твърдѣ много распространено около Разградъ, Варна.

E. verrucosus Scp. Изъ храсталацитѣ около Разградъ. Варна.

Staphylea pinnata L. Около Разградъ, както и въ Дели-Орманскитѣ гори твърдѣ распространено.

Rhamneae Br.

Paliurus australis G. Покрива въ нѣкои страни цѣли рътлини и върхове. Нáй-много е распространено около Варна, Гебедже. Сѫщо покрива голѣмо пространство около Търново и Разградъ (село Садина).

Вегетацията (растителностьта) въ тия мѫчно проходими храсталаци е обикновенно твърдѣ бѣдна.

Rhamnus saxatilis L. По скалитѣ въ Масаръ-Паша Теке и въ околностьта на Разградъ.

R. tinctorius W. K. По припецитѣ около Разградъ, Шуменъ.

R. catharticus L. Распространено около Разградъ, Варна. Zizyphus vulgaris Lam. около Варна.

Terebenthaceae Juss.

Rhus Cotinus L. Обикновенно распространено по нискитѣ топли мѣста. Въ голѣмо множество се намира въ лѣсоветѣ около Руссе, Разградъ, Варна. Липсва въ високитѣ мѣста. Употрѣбява се въ табакарството и служи за нарѣзвание. Български се казва смрадлика (тетря).

R. Coriaria L. По склоноветѣ на морето у Варна въ голѣмо множество.

Papilionaceae L.

Anthyllis Vulneraria L. Единъ видъ съ голѣми листя, съ гѫста косматость и съ голѣмъ растъ изъ храсталачнитѣ склонове около Разградъ.

Astragalus Vulfenii K. У Разградъ Голѣмъ-Югъ.

A. Haarbachii Sprun. Голѣмъ Югъ у Разградъ.

A. fruticosus Pall. Голѣмъ Югъ у Разградъ; прилича на растението, което *Janka* е събиралъ вредъ изъ България.

A. glycyphyllus L. Около Разградъ.

A. onobrychis L. Около Разградъ.

A. Cicer L. Около Разградъ.

Colutea arborescens L. По склоноветѣ на морето у Варна.

Coronilla varia L. Около Разградъ и Варна.

C. elegans Panč. Съ обикновенната C. varia L. изъ трѣвнатитѣ мѣста около Разградъ. Единъ добъръ видъ лѣсно разпознателенъ по голѣмитѣ си лисчета и по чашката.

Cytisus pygmaeus W. sp. По върха Голѣмъ Югъ у Разградъ: прѣзъ юлий съ зрѣли плодове, съ една дума много пòрано отъ C. austriacus L.

C. nigricans L. Около Разградъ и Варна.

C. capitatus Scp. Обикновенно на вредъ по нискитѣ мѣста. Единъ много добъръ видъ съ ясно-жълти цвѣтове, съ малки, зелени, почти лиси (голи) листа събиранъ въ Балкана Араба-конакъ.

C. hirsutus L. По храсталачнитѣ склонове около Разградъ и Лѣсковецъ.

C. leucanthus W. K. Това растение може да се смѣта за единъ особенъ видъ отъ C. austriacus. Косъмцата сѫ дълги, рѣдки, отстоящи; цѣлото растение зелено; бѣлезникъвитѣ му цвѣтове сѫ струпани въ къси главички на дълги, прости оси въ китчасто цвѣторасположение.

C. Laburnum Z. Изъ лѣсоветѣ около Разградъ, Варна.

Dorycnium herbaceum Vill. На вредъ около Разградъ, Варна, Руссе, Вѣтово, Турски-Изворъ.

Galega officinalis L. На вредъ по нискитѣ мѣста около Разградъ, Варна.

Genista scariosa Viv. Въ околностьта на Разградъ.

G. elatior K. По храсталачнитѣ мѣста около Разградъ, въ горитѣ на Дели-Орманъ.

G. ovata W. K. Въ Балкана Араба-конакъ у Орхание.

G. tinctoria L. Въ околностьта на Разградъ, Варна.

G. depressa M. B. Растение 10—20 см. високо, съ ниски, дръвясти, стари вѣтвици и съ възвишени, доста дебели, ребрясто-рѫбати, едногодишни, цвѣтоносни и ялови младочки (издънки). Листята на яловитѣ младочки сѫ елиптично-сулични, съ читинясти бодове, къмъ края кожасти, лъскави, съ 2 отличителни по неиздигнѫти пострании нерва, само по края и по главния нервъ сѫ покрити съ дълги

космици. Листята на цвѣтоноснитѣ оси сѫ линейно-сулични. кѫсо изострѣни, по края и по цѣлото опаки сѫ покрити съ дълги космици, които упадватъ при завързванието на плода. Прилистницитѣ (stipulae) сѫ читинясти. Кѫсо-опашатитѣ цвѣтове сѫ струпани въ кѫси, яйцовидни, рѣдки гроздове. Долнитѣ чашечни зѫби сѫ осилясти, еднакво дълги съ чашечната трѫбица, горнитѣ сѫ пó-кѫси и нѣщо пó-широки. Чашката и цвѣтнитѣ опашчици сѫ коприно-космати, цвѣтната корона, лиса (гола). Линейната, кѫсо-изострена, 2—5 семенна торбичка е гѫсто-копринено космата.

На нáй-високата Витоша въ гѫсти купчини. Августъ. Растението е твърдѣ отличително особно по едритѣ си, ребрясти, ялови младочки и по тъмнозеленитѣ си, кожасти и лъскави листа. Тукъ е уведена цѣлата диагноза на тази Витошска genista, за да може да се сравни съ неясната диагноза на Marsch. Bieberstein (Fl. cauc).

G. sagittalis L. Въ Балкана Араба-конакъ и на Витоша.

Lathyrus sativus L. Въ околностьта на Разградъ.

L. Nissolia L. Въ околностьта на Разградъ твърдѣ распространено.

L. silvestris L. β) *platyphyllus* (Retz). Твърдѣ распространено около Варна.

L. tuberosus L. Около Варна, Разградъ на вредъ по нискитѣ мѣста.

L. latifolia L. Обикновенно около Разградъ.

L. hirsutus L. По полето около София.

L. pratensis L. Въ околностьта на Разградъ (Чуката).

L. Aphaca L. Изъ трѣвнатитѣ мѣста около Разградъ.

Lotus corniculatus L. Около Разградъ, Варна.

L. tenuis Kit Около Варна.

Melilotus officinalis Desr. Около Разградъ, Варна.

Medicago minima Desr. Около Разградъ.

M. falcata L. Около Варна, Разградъ.

M. marina L. По пѣсечнитѣ насипи по край морето у Варна.

Onobrychis sativa Lam. Въ околностьта на Разградъ.

O. gracilis Bess. По върховетѣ около Варна, Разградъ.

Ononis spinosa L. Около Разградъ, Варна распространено.

O. Columnae All. Распространено около Варна по сухитѣ височини у Гебедже и с. Франга.

Orobus luteus L. По Чуката у Разградъ.

O. pallescens M. B. Распространено по Чуката у Разградъ.

O. pannonicus Jacq. По сухитѣ върхове около Разградъ.

O. niger L. По Чуката у Разградъ и на вредъ распространено.

O. albus L. Въ околностьта на Разградъ.

O. vernus L. На вредъ около Разградъ.

Psoralea bituminosa L. На вредъ около Разградъ, Варна.

Trifolium repens L. Около Разградъ.

T. alpestre L. По Чуката у Разградъ.

T. montanum L. Изъ лѣсоветѣ около Разградъ.

T. trichopterum Pančić. Покрива всичкитѣ лиси (голи) върхове на Балкана у Орхание.

T. pratense L. Въ околностьта на Разградъ. Една космата форма.

T. purpureum Lois. Около Варна по трѣвнатитѣ мѣста доста распространено. Единъ прѣкрасенъ видъ.

T. agrarium L. Около Варна.

T. arvense L. Около Варна, Разградъ.

T. hybridum L. Около Разградъ.

T. ochroleucum L. Въ околностьта на Разградъ.

T. badium Schreb. По Витоша.

T. resupinatum L. Въ околностьта на Разградъ, Варна, София.

T. pannonicum Jacq. Твърдѣ распространено около Разградъ.

T. supinum Sav. Изъ трѣвнатитѣ мѣста около Разградъ, Варна, Ломъ-Паланка, твърдѣ се мѣни.

T. incarnatum L. Въ околностьта на Варна, Разградъ.

T. pallescens Schreb. Въ Балкана у Петроханъ.

T. Michelianum Sav. Заедно съ предходящия.

T. mesogitanum Boiss.! Въ Балкана у Петроханъ. Отличава се отдалечъ по прѣкрасно жълтата боя на богатитѣ си цвѣтове. Единъ видъ, който се много отличава отъ *T. brutium* Ten. (Виждъ Nyman Consp. Fl. eur.). Прилистницитѣ сѫ съвършенно другояче прѣобразувани.

Trigonella monspeliaca Z. Изъ ливадитѣ около Разградъ.

Vicia villosa Rth. Около Варна, Разградъ.

V. pseudocracca Bert. Изъ нивята и градинитѣ около Разградъ, Варна твърдѣ много.

V. hirta Balb. Около Разградъ.

V. lutea L. Въ околностьта на Разградъ.

V. cracca L. Около Разградъ.

V. cassubica L. Около Варна.

V. narbonensis L. Изъ нивята около Разградъ.

V. tenuifolia Rth. Около Разградъ.

V. pisiformis. По Чуката у Разградъ.

V. pannonica Cr. Около Разградъ, Варна.

Drupaceae L.

Amygdalus nana L. Въ Балкана у Орхание, Бѣла.

Prunus Chamaecerasus Jacq. Изъ храсталацитѣ около Разградъ, Варна.

P. Mahaleb L. Распространено около Варна.

Senticosae L.

Spiraea ulmifolia Sep. На Витоша.

S. Filipendula L. Чуката у Разградъ.

Rubus caesius L. Галата у Варна.

R. discolor Wh. Чуката, Кованлѫ-хендекъ у Разградъ.

R. corylifolius Sm. Боаза у Разградъ.

R. amoenus Portsch. По морскитѣ наклонности у Галата при Варна. Яловитѣ младочки сѫ твърдѣ влѣкати, бѣлизникаво-космати. Цвѣтоветѣ ведно съ прашицитѣ сѫ красно чървени. Трънчетата по листята и въ цвѣторасположението сѫ твърди и малко нѣщо закривени.

R. glandulosus Rehb. Подъ Витоша надъ селото Драгалевци.

R. idaeus L. Въ стръмната долина надъ Драгалевци.

Fragaria collina Ehrh. По рътлинитѣ около Разградъ.

F. elatior Ehrh. По Чуката, Голѣмъ Югъ у Разградъ.

Potentilla cinerea Chx. По рътлинитѣ около Разградъ.

P. aurea L. На Витоша твърдѣ распространено по трѣвнатитѣ мѣста.

Petentilla recta L. По рътлинитѣ около Варна и Разградъ.

P. reptans L. Изъ ливадитѣ около Разградъ, Варна.

P. canescens Bess. По Чуката у Разградъ.

P. argentea L. По сухитѣ баири около Варна.

Geum montanum Spr. На нáй-високия върхъ на Витоша.

G. coccineum S. S. По изворнитѣ мѣста на Витоша твърдѣ распространено, ту съ огнено-червени цвѣтове, ту съ жълти.

G. urbanum L. Распространено около Разградъ. Варна.

Rosa gallica L. По Акантовитѣ рътлини около Разградъ*).

Rosa alpina L. На Витоша въ вариация съ голѣми голи плодове.

R. canina L. Изъ храсталацитѣ около Разградъ.

R. lutea Mill. Въ градинитѣ въ Разградъ.

R. rubiginosa L. Въ околностьта на Варна.

R. pimpinellifolia L. Около София, Разградъ, село Паламарца.

R. arvensis Huds. Подъ Балкана у Микре (Сивлиево).

R. spinosissima L. sp. По сухитѣ върхове у Разградъ, Варна, Ловечъ, Турски Изворъ.

Agrimonia Eupatoria L. Въ околностъта на Варна.

Alchemilla vulgaris L. Около Разградъ, Варна, София.

Aremonia agrimonioides DC. Въ околностъта на Разградъ.

Sanguisorba officinalis L. β) *montana* Jord sp. По планинскитѣ ливади на нáй-високия връхъ на Витоша. Една варияция съ елептично-сърцовидни, кожасти листца, съ дебели листни опашчици, съ дебели 1—3 главични стъбла и съ главички, които се стѣсняватъ къмъ основата си.

Poterium muricatum Sp. По върховетѣ и моравитѣ у Варна и Разградъ твърдѣ распространено. Плодоветѣ му сѫ съ тия на чешското растение съвършенно подобни, но главичкитѣ и листята му сѫ пó-малки, щото цѣлото растение не се различава въ всичко отъ обикновенното *P. Sanguisorba L.* Това послѣднето освѣнъ това никога не се е намѣрило нито у Варна, нито у Разградъ, щото твърдѣ е вѣроятно, че *Pot. muricatum* е само едно плѣме (раса) на *P. Sanguisorba,* което замѣстя на югъ формата P. Sanguisorba и е била прѣнесена въ пó-сѣвернитѣ страни.

---

*) Подъ името *Акантови рътлини* трѣба да се разбира Чуката при Разградъ, която се прѣименува отъ Д-ра Веленовски съ казаното име, защото тамъ расте Acanthus.

P. Gaillardoti Boiss. Многолѣтно, трѣвнато растение. съ равни корѣнища. Стъбло *поединно, равно, длъгнясто*, 30—70 см. високо, цѣлото растение е лисо, особно горѣ ребрѣсто, просто съ 1—3 постранини по срѣдата. *Долнитѣ листа твърдѣ дълги, съ дълбоко изрѣзани, дълго-опашати листца. Листцата на горнитѣ листа продълговати, съ малко зѫби, когато нáй-горнитѣ линейни, цѣлокрайни. Главички малки, топчасти, 3—8 на нагорѣ издигнѫти упашчици, въ продълговато гроздовито цвѣторасположение.* Чашечнитѣ листца елептични, тѫпи, съ бѣли кожасти краи. Плодове *малки* (дълги около 2 м. м.), *елипсоидни, ямчасто-сбръчкани, съ бѣлѣзникави, крилясти ръбове.*

По травнатитѣ върхове и морави у Варна на много мѣста. Августъ.

Листата сѫ сиво-зелени, стъблото често червеникаво. Плодоветѣ и главичкитѣ сѫ много пó-малки отъ колкото у *P. Sanguisorba L.* По равния длъгнястъ растежъ, по гроздовитото цвѣторасположение и по листята си, това растение е твърдѣ отличително.

Тоя видъ се опрѣдѣля отъ г. Веленовски като *P. Gaillardoti,* който *Boissier* увежда изъ далеко отстраненитѣ страни на Мала Азия. Но всичкитѣ знакове, които *Boissier* прѣдставя за тоя видъ въ своята Fl. Orient., се сходватъ твърдѣ добрѣ съ тия на това растение. Понеже уведената отъ *Boissier* диагноза е твърдѣ кѫса, то, за сравнение на това мѣсто, е подадена цѣлата диагноза на Варненския Poterium. Може би расширочението на *P. Gaill,* да се распростира по Мала Азия и по Балканския полуостровъ.

Pomaceae L.

Pyrus amygdaliformis Vill. Въ България навредъ по върховетѣ, въ лѣсоветѣ и поединно изъ нивята. Това дърво дѣйствително не само като *P. amygdaliformis* Vill. но сѫщо P. salviaefolia Peff. и P. salicifolia S. S. въ много знакове се отличава. Листята сѫ елиптични и яйцовидни, тѫпи. цѣлокрайни или твърдѣ незначително назѫбени, еднакво дълги или пó-кѫси отъ опашката, сѫщо като остарѣѭтъ ставатъ сиво-космати. Само листята на младитѣ младочки сѫ елептично-копчасти, при основата клинясто стѣснени

и късо-опашати. Плоднитѣ опашки сѫ два до четери пѫтя пó-дълги отколкото самиятъ плодъ.

Тоя юженъ видъ може би по сѫщия начинъ варирува, както *P. commnnis,* Conspectus fl. eur. е съвършенно справедлива.

Cotenaester vulgaris Lindb. по Витоша.

Crataegus Orgacantba L. Навредъ въ България.

Cucurbitaceae Juss.

Momordica Elaterium L. Покрива припѣчнитѣ стръмнини у Варна въ голѣмо множество. Сѫщо въ най-близката околность на града по развалинитѣ.

Bryonia alba L. Около Варна, Разградъ.

B. dioica Jacq. Франгя у Варна.

Onagrarieae Juss.

Epilobium hirsutum L. Навредъ около Разградъ, Варна.

E. angustitalium L. По Балкана, Витоша.

E. palustre L. По Витоша.

E. alsinaefolium Vill. Изъ мочуритѣ по Витоша.

E. virgatum Fr. Около Варна, Разградъ.

Circaea Lutetiana L. Въ лѣса у Ябланица.

Halorageae Br.

Myriophyllum spicatum L. По брѣговетѣ на сладководното езеро у Варна.

Hippuris vulgaris L. Покрай езерото у Гебедже, Варна.

Lythrarieae Juss.

Lythrum Hyssopifolia L. По влажнитѣ мѣста около Разградъ.

L. Salicaria L. Покрай водитѣ у Варна, Разградъ.

L. virgatum L. Въ единъ трапъ у Ломъ-Паланка.

Portulacaceae DC.

Pharnaceum Cerviana L. Въ морския пѣсъкъ у Варна.

Paronychicae St. Hil.

Herniaria hirsuta L. Въ околностьта на Варна.

H. incana Lam. Навредъ изъ моравата около Разградъ, Варна.

Paronychia capitata Lam. По вариститѣ скали у Гебедже.

Sclerantheae Lk.

Scleranthus marginatus Guss. По сухитѣ мѣста на найвисокия връхъ на Витоша.

Crassulaceae DC.

Sempervivum soboliferum Sims. По върховетѣ около Гебедже.

S. patens Grsb. По скалитѣ на Витоша.

Sedum album L. У Текето на Махсаръ-Паша.

S. acre L. Въ околностьта на Разградъ.

S. Telephium L. По Чуката у Разградъ.

Grossularieae DC.

Ribes alpinum L. Подъ Витоша на с. Драгалевци.

Saxifragaceae DC.

Saxifraga tridactylites L. По върховетѣ у Гебедже.

S. rotundifolia L. По Витоша.

S. stellaris L. По Витоша.

S. pedemontana All. Въ пукнатинитѣ на скалитѣ по върха на Витоша.

Chrysosplenium alternifolium L. Въ Балкана при Петроханъ.

Umbellatae L.

Lophosciadium meifolium DC. b) *microcarpum* Vel. Отъ растението, което *Janka* е събиралъ у Калоѳелъ въ Тракия, отличава се тая раса по твърдѣ малкитѣ си плодове. Плодоветѣ на Калоѳерското растение сѫ 10—12 мм. дълги и 8—10 мм. широки, широко-елептични, отпрѣдъ и при основата закрѫглени, съ единъ твърдѣ широкъ, крилатовидинъ окрай; срѣднитѣ три ребра сѫ силно крилати. Плодоветѣ на това растение, което сѫщо има единъ гиздавъ ръстъ, сѫ най-много 7 мм. дълги и 3—1 мм. широки, продълговато-елептични, отпрѣдъ закрѫглени, при основата обикновенно стѣснени. Крилатовидниятъ окрай е тѣсенъ, срѣднитѣ ребра малко крилати. Въ всичко друго и двѣтѣ растения съвършенно си приличатъ, щото нѣма защо да се дѣлѭтъ въ два вида.

Твърдѣ распространено изъ храсталацитѣ около Разградъ и Варна. Августъ.

Orlaya grandiflora Hfn. Обикновенно изъ нивята около Разградъ, Варна.

Daucus Carota L. Около Разградъ, Варна и наврѣдъ обикновенно.

Turgenia latifolia Hfn. Изъ нивята около Разградъ, Варна.

Caucalis daucoides L. Наврѣдъ около Варна, Разградъ.

Torilis helvetica Gm. Твърдѣ распространено около Варна, Разградъ.

T. nodosa G. По развалинитѣ около Варна.

Archangelica officinalis Hfn. Подъ Витоша недалеко надъ манастиря Драгалевски.

Peucedanum alsaticum L. Изъ храсталацитѣ около Разградъ, Ветово, Провадия, Варна.

P. arenarium W. K. По върха Голѣмъ Югъ у Разградъ, върха надъ Дунава у Ломъ-Паланка.

P. officinale L. Наврѣдъ съ прѣдходящето.

P. Carvifolium Vill. Въ Балкана у Орхание.

P. Cervaria Cuss. Около Разградъ.

Pastinaca latifolia DC. Въ черноземa покрай рѣката Ломъ около Разградъ, тукъ-тамѣ въ голѣмо множество. По формата на плодоветѣ си стои близо тоя видъ до *P. sativa L.* не до *P. opaca*). Отъ него различава се обаче: по голѣмитѣ си широко-яйчести, прости, остро — но малко назъбени, отпрѣдъ закржглени, отъ опакото бѣлезникъво-космати перести листца; по крайнитѣ си листца, които при основата сж яйцовидни, въ обриса закржглени, много или малко тройгушни; по повърхното си само ръбѣсто и хубаво на дльжъ начертано стъбло (онова не е така ръбѣсто); по крайнитѣ си сѣнчици, които биватъ обикновенно безъ опашки, или твърдѣ късоопашати; по малкитѣ си, 3—7 пръчни сѣнници и по плоднитѣ опашчици, който сж толкова дълги, колкото елептичния плодъ.

Цвѣторасположението на *P. latifolia* е забѣлѣжително продължено, съ къси постранни оси, у *P. sativa* е обаче видително равно-китчесто. Цѣлото растение мирише твърдѣ неприятно.

Heracleum sibiricum L. По долнитѣ поли на Витоша.

Meum muttelina G. По върха на Витоша.

Foeniculum officinale All. Съвършенно диво расте по нивята у Търново и Ловечъ.

Silaus virescens Grsb. По Витоша не далеко отъ манастиря у селото Драгалевци.

Libanotis sibirica K. По Витоша по ниските места.

Seseli peucedanifolium Bess. По Голeмия Югъ и Чуката у Разградъ. Съглася въ всичко съ растението събирано отъ *Janka* въ България и се специфически твърде различава отъ S. rigidum W. K.

Chaerophyllum Gagausorum sp. n. Има стъбло равно, 30—80 см. високо, начъртано, само при основата космато, по срeдата расклонено. Долнитe листа двократно тричисленно расперени; листцата доста опашати, окржгло-елептични, твърдe късо изострени, врeзано-назъбени, при основата яйцовидни или сърцевидни, лиси или отъ опакото рeдко-космати. Горнитe листни завойки сж широки но къси, съ двократно тричисленно-расперени горни листe, които както долнитe сж прости, кръгло-елептични и късо изострeни. Закривката е елептична дору кржгла, тжпа или твърдe късо изострена, лиса, почти пó-къса отъ листата. Распукливата семенна клeчица (Stylus), е пó-къса или едвамъ толкова дълга, колкото е кжжеловидната пестична подложка. Зрeлитe, окрайни плодове сж винаги пó-дълги отъ своитe опашчици.

Въ сeнчестата лeсиста долина у Гебедже. Единъ добъръ видъ, който стои близо при *Ch. byzantinum* Boiss. и *Ch. aromaticum,* отъ първото се обаче различава по малкия си растежъ, по кожнатитe си листe, по малкитe си семенни пръчици, а отъ послeднето по съвършенно особнитe си листа, по косматостьта и плода си.

Anthriscus Cerefolium Hfn. Около Разградъ.

Sium angustifolium L. Около Варна у Гебедже, надлъжъ по-край езерото.

Aegopodium Podagraria L. Изъ храсталацитe около Разградъ.

Pimpinella Saxifraga L. Около София изъ храсталацитe въ една много космата варияция.

P. peregrina L. По трeвнатитe мeста между лозята у Варна.

Trinia Kitaibellii M. B. Около Разградъ и Варна изъ храсталацитe.

T. vulgaris DC. Съ прeдходящето по сжщитe мeста.

Apium graveolens L. Покрива въ голѣмо множество цѣли побрѣжни партии покрай Дѣвненското езеро у Варна.

Bupleurum apiculatum Friv. Около Разградъ и Варна по сухитѣ върхове твърдѣ распростанено.

B. rutundifolium L. Около Варна и Разградъ навредъ распространено.

B. affine Sadl. Изъ трѣвнатитѣ мѣста около Разградъ, твърдѣ распространено.

Bupleurum junceum L. Изъ храсталацитѣ у Варна и Разградъ.

Conium maculatum L. Покрай желѣзницата у Каспичанъ.

Physospermum aegopodioides Boiss.!! Едно твърдѣ интересантно растение, безъ съмнѣние сжщиятъ онзи видъ, който е събиралъ *Orphanides* въ Македония. Събирано е подъ една скална стѣна въ балкана Араба-конакъ при Орхание около 28 Юлий и то само разцъфнжто. При това още систематически не е доказано неговото мѣсто. Хабитуелно това растение живо припомня на Aegopodium Podagraria, но е по́-голѣмо (до 1 м. високо), листата сж остро назжбени и остро изострѣни. Дрѣбната косматость на сѣнничнитѣ прѫчици сж характеристични. Сѣнничниятъ завой се състои отъ 1—8 листенца.

Physospermum aquilegifolium K. Около Разградъ, въ Балкана у Орхание и Турски Изворъ.

Eryngium maritimum L. По морския брѣгъ у Варна.

E. campestre L. Около Разградъ.

Araliaceae Juss.

Hedera Helix L. Наврѣдъ около Разградъ.

Corneae DC.

Cornus sanguinea L. Въ околностьта на Разградъ.

C. mas. Изъ горитѣ около Разградъ, Варна и изобщо въ нискитѣ мѣста наврѣдъ распространено.

Loranthaceae Don.

Viscum album L. Изъ горитѣ въ Дели-Орманъ твърдѣ распространено.

Caprifoliaciae Rich.

Viburnum Lantana L. Образува вѣдно съ други шубраки нискитѣ лѣснати върхове у Вѣтово, Разградъ, Варна, Провадия.

Sambucus Ebulus L. По полѣнитѣ около Разградъ, Варна, твърдѣ распространено.

Sambucus nigra L. Въ лѣсоветѣ Масаръ-Паша, около Хюсенче и Кривнѣ.

Lonicera xylosteum L. По политѣ на Витоша.

L. coerulea L. По Витоша надъ с. Драгалевци.

Rubiaceae Juss.

Galium mollugo L. Въ околностьта на Разградъ, Варна.

G. Cruciatum With.[1]) Наврѣдъ около Разградъ.

G. verum L. Твърдѣ обикновенно около Разградъ, Варна.

G. aristatum L. sp. По Акантовитѣ рътлини (Чуката) у Разградъ.

G. pedemontanum All. Въ Балкана Араба-конакъ недалеко отъ памятника.

G. rubioides L. По Акантовитѣ рътлини у Разградъ.

G. cruciata Scp. По влажнитѣ мѣста на Витоша.

G. Divaricatum Lam. По Чуката у Разградъ.

G. tricorne With. Около Варна, Разградъ.

G. purpureum L. Въ Балкана у Петроханъ.

Asperula cynanchica L. Въ околностьта на Разградъ.

A. galioides M. B. По скалиститѣ височини у Варна, Разградъ.

A. odorata L. Изъ храсталацитѣ около Разградъ.

A. humifusa M. B. Около Руссе, Варна, Гебедже изъ храсталацитѣ твърдѣ распространено.

A. arvensis L. По полѣнитѣ и нивята около Разградъ.

Crucianella angustifolia L. По сухитѣ върхове у Варна и Мосаръ-Паша Теке.

Sherardia arvensis L. Изъ нивята около Разградъ.

(Слѣдва.)

---

[1]) Galium cruciatum With. е синонимъ съ Galium cruciata Scp. Виждъ Nymanовий Conspectus florae europaeae p. 331. *Ред.*

ЧЛЕНЪТЪ ВЪ БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИКЪ.

ОТЪ Л. МИЛЕТИЧЪ.

1. Членътъ (articulus) се развива винаги отъ показателнитѣ мѣстоимения. Той съпровожда имената и служи, за да изтъкне понятието или прѣдметътъ като вече извѣстенъ — познатъ. Въ всичкитѣ езици членътъ сравнително е младо явление: Омиръ не познава членътъ; той го употрѣблява въ строго показателно значение. Латинския езикъ нѣма членъ. — Членътъ се развива, когато езикътъ почне да губи богатството на номиналнитѣ (именнитѣ) си форми. Отношенията, който се опрѣдѣлявать чрѣзъ членътъ, узнаватъ се въ старитѣ езици по свързката на рѣчитѣ въ изрѣчението. Членътъ е, слѣдователно, свойственъ на пó-новитѣ езици. За това не се съгласяватъ арийскитѣ (индо-европейскитѣ) езици относително членътъ така, както относително пра-старитѣ задружни езиковни явления спр. корѣнитѣ, формитѣ въ флексията и т. н. Всѣки езикъ по волята си е употрѣбилъ едно отъ показателнитѣ си мѣстоимения за членъ. Членътъ може да стои прѣдъ или слѣдъ името (nomen). Членъ слѣдъ името се е образувалъ въ: българския, албанския (арнаутския), ромънския, старо-морвинския и арменския езикъ; членъ само подиръ прилагателното иматъ: славянскитѣ, литевскитѣ и скандинавскитѣ езици. Нѣмския езикъ има, освѣнъ самостоятелния членъ прѣдъ имената, още единъ свързанъ съ засловието (крайътъ) на прилагателното: der gute — guter.

Въ тъзи статия ще се разглежда развитието и употрѣблението на членътъ въ българския езикъ.

2. Миклошичъ е на мнѣние, че българския самостоятеленъ членъ се развилъ подъ влиянието на трако-илирийския езикъ, отъ който нѣмаме никакви прями оста-

тъци, освѣнъ днешния арнаутски езикъ; този се счита за родственникъ — потомъкъ на изчезнжлия трако-илирийски езикъ. (Срав. Miklosich Syntax 127. Die Slavischen Elemente im Rumunischen 7, Denkschriften der Philosoph. Hist. Classe XII 1862. Wien 1—71). Арнаутския езикъ днесь гужда членъ слѣдъ името тъй, както и българския езикъ (*бир-синъ бир-и* синътъ). Сжщото тракийско влияние съглежда Миклошичъ и въ ромънскийятъ членъ [tempul вм. латински temp(us)il(le)]. Това тълкувание е твърдѣ не сигурно. Повече е за вѣрванье, че българския членъ се развилъ изъ най-вжтрешния организъмъ на самия български езикъ. Въ това мнѣние ни подържа и явлението на суфигиранъ членъ (=членъ подиръ името) и въ пó-горѣ споменжтитѣ езици. Нъ и безъ това, намъ стига да посочимъ на общо-славянския и литевския суфигиранъ членъ при прилагателнитѣ и да докажемъ, че развитието на българския членъ при сжществителнитѣ и мѣстоименията може да бжде продължение на процессътъ, който се почнжлъ още въ литевско-славянския периодъ. Въ случай, че и слѣдъ това би били принудени да търсимъ чуждо влияние, чрѣзъ което да можемъ си разясни появяванието на българския членъ, ние ще посочимъ на русския членъ, който живѣе тукъ тамѣ низъ русскитѣ диялекти и на който никакъ не може се отказа тъждественость съ нашия членъ срав. *пареньо-тъ, парене-тъ и парень-то, сватьи-тѣ, сватьи-то, мать-та, мать-ту, людите; сам-отъ: само-тъ говоритъ таково слово; второіе-тъ разъ, тоіе-тъ конь, носотъ написанъ по-змѣйному, всн-ты рыбы, ноги-ты, головата; я поѣду въ домотъ свой; пѣснь-ту поютъ: одино-тъ, другойотъ, криводушнойотъ, богатойо-тъ, бѣсотъ на дворотъ въѣзжаетъ, я и Киевотъ городъ выжгу, сильнотъ хвалитъ ся силою*, и т. н. срав. Миклошичъ Syntax 128. Самъ Миклошичъ признава, че въ тѣзи форми има членъ, поднълно анологиченъ съ българския[1]). Какво трако-илирийско влияние можемъ си помисли при развитието на руския членъ? Понеже на този въпросъ, който самъ по себе си се налага, още не е отговорено, оправдано е мнѣнието, споредъ което

---

[1]) In der russischen Volkssprache wird *tъ* häufig in einer Weise angewandt, dass es, wenn es nicht ganz und gar der Artikel ist, demselben jedenfalls sehr nahe kömmt. Wie die Beispiele zeigen, herrscht in dieser Hinsicht die grösste Analogie zwischen dem Bulgarischen und dem Russischen. Syntax 128.

българскийътъ членъ не се е развилъ подъ влиянието на съсѣднитѣ езици, (трако-илирийски), нъ трѣба да се счита за чисто оригинално езиково явление. Не е невѣроятно, че ромънския членъ е взелъ нероманското си положение („Die unromanische Stellung“ глед. Die Slav. Elemente im Rumanischen) подъ влиянието на българския членъ. Сѫщото може да се каже и за арнаутския членъ. Като гледаме така на българския членъ относително орнигиналностьта на потеклото му — прѣминаваме къмъ специялно разглеждание на развитието му.

3. Казахме, че членътъ сравнително е младо явление въ езицитѣ. При все това, нека да споменемъ и за едно изказано мнѣние, въ слѣдствие на което и относително членътъ се потвърждава изрѣчението, че нищо не било ново подъ небето. Въ Časopis, Mus. Král. Česk. 1857. стр. 227—251. 564—581; 1858: 347—357, 519—533, опита се Hattala въ прѣвъсходната си статия „O ablativě ve slovančině a litvančině“ да вникне въ сѫщностьта на падежнитѣ окончания, специялно на аблативното окончание. Ако и съ помощьта на нѣкой комбинации, между другото, дохожда той и до слѣдующия резултатъ: Окончанията на прямитѣ падежи (casus recti) първобитно сѫ били показателни мѣстоимения; окончанията на косвенитѣ падежи (casus obliqui) сѫ нѣкогашни прѣдлози. Падежнитѣ окончания сѫ били самостоятелни корѣнни срички, които сетнѣ се слѣли съ заcловието на думата. Първобитнитѣ падежни форми сѫ били тъй сѫщо аналитически, както сѫ и падежнитѣ форми въ модернитѣ езици. Теоретическия индоевропейски езикъ е почнѫлъ съ аналитични форми, достигнѫлъ е върхътъ на развите въ синтетично отношение и слѣдъ това отново се разлага аналитически [1]). Значението на падежнитѣ окончания въ пó-новитѣ езици, до колкото тѣ сѫ се запазили, вече не се чувствува и за това езицитѣ взехѫ да си надомѣстѭтъ загубата чрѣзъ сѫщитѣ срѣдства, сир. мѣстоимения и прѣдлози, само че едни ги гудихѫ пакъ по първобитния способъ слѣдъ името, други прѣдъ него или смѣ-

---

[1]). Да чуемъ и Whitney: In der Geschichte der Spache, soweit es sich um synthetische Bau handelt, ist augenscheinlich in aufsteigender Linie eine Höhe erreicht worden, der eine Bewegung in absteigender Linie folgte срав. Leben und Vachsthum der Sprache. Leipzig c. 223.

сено. Слѣдователно, именителното *с* въ гърц. λύκος лат. lupus литев. *wilkas*, санскр. *wrkas* ст. бълг. **влъкъ** отъ ***влъкъс**, не е нищо друго, освѣнъ остатъкъ отъ едно показателно мѣстоимѣние **са*, което е равно и звуковно и по-значението си на ст. бълг. показ. мѣстоим. **тъ**. Споредъ това лит. *wilkas*, санскр. *wrkas* се образувало отъ **wilka-sa* **wrka-sa*: сѫщо така *λύκο-σα *lupo-sa* ст. бълг. **влъкъ** отъ ***влъка-са**. Понеже именит. *с* въ слав. езици рано изчезнѫ, бълг. езикъ е надомѣстилъ загубата чрѣзъ **тъ** и **сь**: лит. *wlkas*, санскр. *wrkas* и етимологически и по значението си първобитно сѫ били сѫщото, което сѫ ново-бълг. *влъкас*, *волас* или *влъкат волат*[1]) или ст. бълг. **образось, народось человѣкотъ**. — Прѣдлозитѣ въ бълг. езикъ стоѭтъ прѣдъ името; въ романскитѣ езици не само прѣдлозитѣ, нъ и мѣстоименията сѫ турнѫти прѣдъ името фр. *le monde* = *mundus* срр. *mundu-sa* род. над. *du monde* = *de le monde*, *de la mère*, *на майка-та*.

* * *

4. Още въ общославянския периодъ приематъ прилагателнитѣ въ засловието си едно показателно мѣстоимение, за да могѫтъ обѣлѣжи качествата и свойствата на опрѣдѣлявания прѣдметъ като вече познати — извѣстни. За тъзи служба е избрано пок. мѣст. **и, ıа, ıе**, което живѣе въ ст. бълг. езикъ като самостоятелно мѣстоим. въ косвенитѣ падежи, а въ именит. падежь свързано съ сричката **же** и съ релативно значение: **и-же, ıаже, ıеже**. Така се развило покрай **добръ человѣкъ** ἀγαθός ἄνθρωπος и **добръ и человѣкъ** ἀγαθὸς ὁ ἄνθρωπος = bonus ille homo. Тъй нареченитѣ прилагателни съ пълно окончание, слѣдователно, не сѫ нищо друго, освѣнъ съединение на простото прилагателно съ показат. **и, ıа, ıе**; за това е по-намѣсто да ги наречемъ „прилагателни съ членъ" или „сложни" прилагателни. Първобитното **добръ и** се слѣло въ едно: **добръи** отъ което сетнѣ се образувало ст. бълг. **добрын** сърб.-хърв. *добри*, руски *добрый*, ческ. полск. *dobrý* и т. н. До когато мѣстоим. **и** не е било изгубило самостоятелното си значение срр. до когато не се е съединило съ засловието (крайътъ) на прилагателното, вършило е напълно службата на самостоятеленъ членъ

[1]) Срав. П. Р. Славейковъ: „Рупаланското нарѣчие", Наука II 1882.

сѫщо така, както и показат. мѣстоимѣния въ днешнитѣ романски езици: **добръ и человѣкъ** = влаш. *dulcele pom* отъ *dulce (il)le pom*. Явно е отъ това, че славянския суфигиранъ членъ нри прилагателнитѣ се развилъ самостоятелно. За тракийско влияние тукъ неможе да става ни дума, понеже суфигираниятъ членъ при прилагателнитѣ е познатъ и на нѣмския, литевския и други езици. Срав. gut-er Mensch покрай der gute Mensch както отъ тал. *bella-la-Roma* — *la bella* Roma. Не е ли най-вѣроятно, че подъ влиянието на суфигирания членъ при прилагателнитѣ е могълъ да се развие суфигиранъ членъ и при сѫществителнитѣ и мѣстоименията? Покрай влаш. *dulce-le pom* се появило *pomu-l(e) dulce* както отъ *bella la Roma* — *Roma la bella*. Трѣбало е само да се съедини Roma la bella въ Romala bella и ето влашкийътъ суфиг. членъ и въ талянския езикъ! Членътъ отъ прилагателното леко минѫлъ и при сѫществителното. Съ пълно право би очаквали, да се появи въ бълг. езикъ мѣстоим. **и. ꙗ. ѥ**, като суфигиранъ членъ и при сѫществителнитѣ сир. да бѣше се образувало **человѣкъ** + **и** подъ влиянието на **добръ** + **и**. Това не се случило, понеже, мѣст. **и**, **ꙗ**, **ѥ**, твърдѣ рано прѣстанѫ да живѣе като самостоятелно мѣстоимение: вече старо-българския езикъ познава **и**, **ꙗ**, **ѥ** само въ косвенитѣ му падежи. Именит. падежъ не се употрѣбява и бива застѫпванъ отъ **онъ**; въ косв. падежи то означава третото лице: **да и би погоубилъ**, ἵνα ἀπολέσῃ αὐτόν. Срав. Дак. *i ʒdrobiha* = **и** *(го) сдробиха*. (Die Sprache der Bulgaren in Siebenbürgen. Denkschrift. VII.23). Срав. и днешното Шуменско, *видех и (=го)*, *зех и (=го)* и т. н. До когато мѣстоим. **и**, **ꙗ**, **ѥ** губи значението си и изчезва, сѫществуватъ въ ст. бълг. езикъ други показателни мѣстоим., които сѫ общеизвѣстни и въ пълна сила. Такива сѫ мѣстоим. **тъ**, **та**, **то** и **сь**, **си**, **се** покрай **овъ**, **ова**, **ово** и **онъ**, **она**, **оно**. Езикътъ трѣбаше да избере едно отъ тѣхъ за членъ при сѫществителнитѣ. Вече въ общеславянския периодъ е направенъ подобенъ опитъ съ пок. мѣстоимение **сь**, **си**, **се**. Отъ тогава сѫ останѫли въ всичкитѣ славянски езици сѫществителнитѣ съ суфигиранъ членъ: **дьньсь**, ново-бълг. *денес(-ка) днес*, *днеска*, сърб.-хърв. *данас*, ческ. полск. dnes и т. н. сѫщо такива сѫ и бълг. *лѣтос* вм. *лѣто-се*, *нощес*, *зимъс* и т. н. Въ най-старитѣ ст. бълг. паметници срѣщаме и други примѣри съ членъ **сь**.

Срав. годось, градось, домѫсь, мирось, народось, образось, праздьникось, родось, человѣкось, храмось, иноплеменикось и др. Вижда се отъ ст. бълг. паметници, че езикътъ не се е рѣшилъ само въ полза на сь, си, се, поноже има още повече примѣри съ суфигирано тъ, срав. работъ сир. рабъ+тъ, дьньтъ денетъ. недоуготъ, человѣкотъ, отрокотъ и др. За насъ нѣма никакво съмнѣние, че въ тѣзи примѣри показателнитѣ мѣстоимения сѫ изгубили на половинъ отъ чисто показателното си значение и че служѫтъ почти като членътъ въ ново-бълг. езикъ. Горнитѣ примѣри считаме за начала на ново-бълг. членъ, при всичко че владѣющето мнѣние тълкува напр. работъ като просто servus ille, денетъ ἡμέρα ἐκείνη.

5. Самото съединяванье на тъ съ прѣдидѫщето сѫществително ни показва, че тъ е ослабнѫло въ показателното си значение. Кога е взело подобно употребление на тъ въ езика по голѣми размѣри – за сега не може се каза точно, нъ приблизително. Нѣма съмнѣние, че езикътъ е почуствувалъ по голѣма нужда отъ показателнитѣ мѣстоимения при сѫществителнитѣ тогава, когато е почнѫлъ да не схваща и да губи старитѣ флективни форми при имената. Появяванието на членътъ при прилагателнитѣ още въ общо-славянския периодъ, по мое мнѣние, тъй сѫщо е било прѣдизвикано отъ недостатъчната опрѣдѣлителна сила на номиналнитѣ падеж. окончания на прилагателното. Появяванието на членътъ винаги е въ свързка съ изгубванието на флексията при имената. Срав. романскитѣ езици. По език.-стари паметници смѣло заключаваме, че ст.-българскитѣ падежни форми се смѣсватъ помежду си и изчезватъ вече въ 12. ст. Падението на първото българско царство силно е повлияло и върху буйното развивание на езика въ диалектично и аналитично направление: Познато е, какъвъ прѣвратъ станѫ съ ческия езикъ въ врѣме на бурната епоха на хуситскитѣ войни! Въ 13 и 14 ст. виждаме вече голѣми фонетически промѣнения въ българския езикъ, въ слѣдствие на които и флексията бѣше пострадала. Въ паметницитѣ отъ 13. и 14. в. ясно се вижда станѫлото смѣсвание както и замѣняванието съ чисти гласни на носовкитѣ и еровитѣ, особено въ флективнитѣ окончания. Срав. Струмицкия Кодекс. — Понеже нашитѣ стари писатели и прѣписвачи се придържяли о стария ли-

ратуренъ езикъ и традиционалната стара ортография, за това не е легко точно исторически да се слѣдижтъ по новитѣ език.-явления и тѣсно свързаното съ тѣхъ появяванье на членътъ. Въ ржкописитѣ отъ 12—13. ст. срѣщаме обикновено такива примѣри съ суфигирано показат. мѣстоимение, каквито се срѣщатъ и въ най старитѣ глаголич. и кирилски ржкописи. Така напр. **не можеть стати домотъ** л. 60 **не имать прѣжити родось** 116 л. ржкоп. отъ XIII. в. въ Бѣлградъ (В. Ломански „Онѣкоторыхъ слав. рукоп. въ Бѣлградѣ, Загребѣ и Вѣнѣ Спб. 1874). Въ 14 в. било е употреблението на показат. мѣстоимение **тъ** вмѣсто членъ така распространено, щото не е било възможно да не се вмъкнжтъ примѣри за членъ и въ литературния езикъ; нъ това е ставало само случайно и поради не вниманието на писеца. Проф. Срезневски съобщава изъ единъ българ. ржкописъ отъ 1348 год. слѣдующитѣ два примѣра съ членъ: **роуменаата лѣвжѫ ржкѫ подложить ти подъ главѫ; шедъ человѣкъ продасть все имѣние и коупи селото** (свѣдѣния и замѣтки о мало извѣстныхъ и неизвѣстныхъ памятникахъ No. XXXVI глед. Arch. für Slav. Philologie). Отъ „Троянската повѣсть“ още що на гледно се увѣряваме, че въ 14. в. членътъ се билъ на половинъ развилъ: **недаваите аиакшоу оржжието** 182. **И въ кои дьнь принесено быстъ оржжието** 178 **Дадите мнѣ то оржжие** 184 Х. (Starine III). Тѣзи примѣри ни показватъ, че показат. мѣстоимение не е изведнжжь взело мѣстото си слѣдъ сжществителното, нъ че дълго врѣме се колебаяло — ту прѣдъ, ту слѣдъ името. Таково колебание относително мѣстото прѣдъ или слѣдъ сжществителното се забѣлѣзва при мѣст. **тъ** вече въ най старитѣ паметници и то въ случай, гдѣто чисто показателното му свойство лежи извънъ всѣко съмнѣние. Ще приведж само единъ примѣръ изъ Супрасалския паметникъ: **бѣахѫ въ горахъ вържштаѭще сѧ въ стѣнахъ вьсь дьнь тъ и тѫ нощь** стр. 24.

Езиковния процессъ на распаданието на номиналната флексия и развиванието на членътъ, споредъ всичкитѣ доказателства, който имаме, е траялъ и се завършилъ до половината на 15. в.; отъ тогава почва новобългарския периодъ въ историята на българ. езикъ.

6. Въ всичкитѣ бълг. нарѣчия е употрѣбено за членъ ст. бълг. мѣстоимение тъ, та, то. Въ македонскитѣ говори служжтъ за членъ и ст. бълг. показ. мѣстоимения овъ, ова, ово, и онъ, она, оно въ съкратенъ видъ *(о)въ*, *(о)ва*, *(о)во*, *(о)нъ*, *(о)на*, *(о)но:* Срав. *боздогановъ* 244. *сжнцено* 4. *кучкана ламя* 80. *момче во*, *сърце-во*, *вода-ва*, *земя-ва; а девойки-не во пазуи-не а дечина-навъ ржчина-на Миладин. 376*. Въ рупаланското бълг. нарѣчие, както ни съобщава П. Р. Славейковъ Наука II. 1882. сжществува тройни членъ 1) *-с(ъ)*, *-са*, *-со* (ст. б. сь, си, се) срав. *искарай волас*, *конес*, *зьоми оглав-са. пресей брашно-со* 2) *-т(ъ)*, *-та*, *-то* срав. *волат*, *конет, оглавта. брашното* 3) *н(ъ), на*, *но*, срав. *волан*, *конен*, *оглав-на*, *брашно но* множ. ч. *волисе, конисе, волите*, *коните, воли-не, кони-не, брашна-си*, *-на- та*, [1]). Много интересенъ е членътъ *-с(ъ)*, *-са,- со,* който ни напомня ст. бълг. образось, иноплеменикось: По аналогия на *т(ъ), та, то* и др. измѣнило се ст. бълг. сь, си, се въ *с(ъ)*, *са*, *со*. Рупаланския членъ *съ*, *са*, *со*, ни доказва, че при образуванието на ново-бълг. членъ сж взели участие всичкитѣ ст. б. показат. мѣстоимения. Като си спомнимъ, че на Рупаланското нарѣчие не е съвсѣмъ непознатъ и членътъ *(о)въ, (о)ва, (о)во*, трѣбва да го считаме въ отношение къмъ членътъ за едничко нарѣчие, което днесь прѣдставлява всичкитѣ опити на цѣлокупния бълг. езикъ за създавание на нов. бълг. суфигиранъ членъ. Нѣколко члена въ едно и сжщо нарѣчие служжтъ за по тънко означение на близкостьта на опрѣдѣлявания прѣдметъ. Членътъ *с, са, со* служи за опрѣдѣляванье на най близкия, а съ членътъ *н*, *на*, *но* се опрѣдѣлява най отдалечения прѣдметъ. Въ сѣв. западнитѣ и источнитѣ бълг. говори е познатъ само членътъ *тъ*, *та, то* съ нѣкои малки изключения. Въ тѣзи говори показат. мѣст. *тъ* е пропждило другитѣ показат. ст. б. мѣстоимения и въ случаи, когато тѣ не служжтъ като членъ: *онъ, оной (= онъ + й) и овой (= овъ + й)* твърдѣ рѣдко се чуватъ.

Че въ примѣритѣ *конен, водава, брашново, брашноно,* имаме членъ, а не унищоженъ hiatus (зѣянье) чрѣзъ съгласнитѣ *в, н,* е така ясно и обще-познато, щото е съвсѣмъ излишно да се

---

1) Срав. още *мурйе-ну* (= морйе-но), 20 вемьо-на, небу-ну, конье-нѣ 21. *гробанъ*, сараянъ, 19. главона 24 и т. н. глед. Родопски старини или сборникъ — отъ обичаи и пр. на Родопскитѣ жители. С. Н. Шишковъ Пловдивъ 1887. 30 стр.

опровъргава Миклошичевото тълкувание срав. Vergl. Wortbildungslehre стр. 187. 1876 год. и изказаното съмнѣние още и въ 1879 г. срав. Lautlehre 373—44 „Der Nachweis, dass die Bedeutung von *t*, *v*, *n*, die oben angegebene ist, wird aus Puljevski und Miladinovci nicht leicht zu führen sein".

7. Новия членъ скоро е прѣминжлъ отъ сжществителнитѣ и къмъ прилагателнитѣ, чийто членъ **и**, **ꙗ**. **ѥ** е ставалъ отъ денъ на денъ все по непонятенъ на езика по причина: 1) че показ. мѣст. **и**, **ꙗ**, **ѥ** бѣше вече неизвѣстно на езика въ прямитѣ падежи, освѣнъ съ релативно значение въ **и-жє**, **ꙗ-жє**, **ѥ-жє**; 2) понеже косвенитѣ му падежи служехж за лично мѣстоим. 3-то л. Опрѣдѣлителната сила на формитѣ **добръı-и**, **добра-ꙗ**, **добро-ѥ** почнж да слабне и на скоро трѣбваше да се употрѣби другъ по извѣстенъ и съ животна сила членъ. Понеже стария членъ **и**, **ꙗ**, **ѥ**, ако и почти непонятенъ, бѣше съвсѣмъ сраснжлъ съ прилагателното, не се отклони и не направи мѣсто на новия членъ; въ слѣдствие на това новия членъ се притури като вторъ членъ. По този начинъ се здоби бъл. езикъ съ двойни членъ при прилагателнитѣ, при всичко, че въ значението си тѣ останжхж равни на старитѣ сложни прилаг. (прилаг. съ пълно окончание): по новото **добръıи + тъ чєловѣкъ** значи сжщо, което и старото **добръıи чєловѣкъ** = ἀγαθὸς ὁ ἄνθρωπος. Слѣдъ появяването на втория членъ старитѣ сложни прилагателни почнжхж да изчезватъ изъ езика. Остатъцитѣ отъ старитѣ слож. прилагателни въ нов. бълг. нарѣчия сж доста рѣдки. Формитѣ на ж. и ср. родъ чрѣзъ ассимилация и контракция съвсѣмъ се изравнихж съ ж. и ср. родъ на простото прилагателно сир. отъ **стара-ꙗ**, **старо-ѥ** слѣдъ като се прѣдизвикалъ hiatus се образувало найнапрѣдъ **стара-а**, **старо-є**; а сетнѣ *старā(ă)* и *старō(ŏ)*. Понеже зв. **ъı** се изравни съ зв. **и**, **добръıи** станж чрѣзъ **добрии** = *добри*. Ето примѣри на такива прилагателни, взети изъ живия народенъ езикъ: *Сребрени* венец, *сребрени* герданъ 311 (Велесъ); на *чузди* баща, баща ке речемъ 225. Турската вера *големи* рахатъ 324. Димитри *млади* Димитри! 290. Верковичъ Ж. П. Прѣз *бели* Дунав П. С. XIII *свети* Петър, *божи*, гроп, *вишни* Госпуди, царю *честити* П. С. XVIII. (Конопч. говоръ); у *вельи* четвъртъкъ П. С. 2. XII. 106. Сжщо така и при мѣстоим. и числителнитѣ: вели самъ *едини* Господъ. Мил.

40. И ази съмъ *първи* майци П. С. П. Брайла; но полѣла *сами* Стояна. Дозонъ 12. — мои чердакъ *пусти* не е. Вукъ Додатакъ etc. Та каде е *малкая* мома 42. Верк. Ж. П. майко ле моя, *старая* 11. Доз. Испи първа *(а* вм. *аіа)* чаша за здраве; . . . . *четвъртая* за дяволски работи Starine VI. Bug. zbor. prošl. vieka. На тая *проклетая* земя, Качанов. 53 ржкопись: Карамфиле, *малой (= малоіе)* моме! 276. Верк. На това мѣсто *страшной(ое)*, *бѣдной(ое)* Star. IX. Jagić. стр. 166. — Отъ косвенитѣ падежи на сложното склонение имаме остатъци отъ винител. родителенъ и дател. падежъ мжжки р.: Отпущи ми го мои *мили* брата *(мили* ст. бъл. милꙑи вин. п.) 7. Го повиле Риста Бога *малего* 32. И си явни коня *доріега* 40. Упопатего *старего* 422. Си сѣ качи на коня *бжрзего* 84. Страдна майка за *келя'его* сина 530. *дробнаго,* 40, *стребренаго* 41. Миладин. Въ Винга се говори *свéтугу (= свé-того) другогу*. Дакийскитѣ Българе: zamete *sventiago* duha. Mikl. Die Sprache der Bulg. in Siebenbürg. Denkschr. VII., *живога*, 106. *влога* 123. П. Сп. (Търнъ) *сз златного*. П. С. XI. 137. *страшнога* П. С. XII. 123. I.; *светóго* (Панагюрище). П. С. XIX—XX. 173; *другиму*, *доброму*, *светему* Мил. 55 и т. н.

Въ мѣсто старитѣ слож. прилагателни сжществуватъ въ ново-бълг. ез. прилагателни съ двоенъ членъ почти въ сжщия размѣръ, както и слож. прилагателни въ старобългарски езикъ. Трѣба да забѣлѣжимъ, че прилагателнитѣ на — ьскъ иматъ въ нов. бълг. езикъ само форма съ членъ и че притежателнитѣ прилагателни могжтъ да иматъ и проста и сложна форма. Въ другитѣ славянски езици проститѣ форми отстжпватъ на сложнитѣ, въ нѣкои даже съвсѣмъ изчезватъ. Срав. и двата лужички, ческия и полския езикъ. Най много се държжтъ проститѣ (номиналнитѣ) форми като сказуеми въ изрѣчението. Ново-българ. езикъ строго се придържя въ това отношение о правилата на ст. б. езикъ.

Ново-българ. форма на сложното прилагателно за м. р. гласи *добри-йъ-тъ*, образувана отъ *добрий + тъ*. За да си растълкуваме тъзи форма, трѣба да споменемъ, че ст. б. показат. мѣстоим. и мжж. род. им. и вин. пад. е измѣнено *йъ(jъ)* въ слѣдствие на фонетич. ст. бълг. законъ, споредъ който неможе зв. ъ да стой слѣдъ j(й) въ края на думата

и поради това отъ *jъ* се образувало *и* чрѣзъ оякване на *i* въ *и*. Нъ има другъ ново-бълг. фонетич. законъ, въ силата на който всѣко изчезнжло ст. б. крайно **ъ** отново се съживява, щомъ се намѣри въ срѣдата на думата, по поводъ на нѣкое нейно наращение. Слѣдоват. *добрий* (или контрахирано *добри*) става *добрийъ* щомъ се гуди членътъ *тъ*. Това теоретично правило се потвърждава отъ самия езикъ, който не подава ни единъ примѣръ като *добритъ, хубавитъ,* както обичатъ да пишжтъ нѣкои отъ нашитѣ по стари книжовници. Отъ примѣритѣ, който по долу ще приведемъ, ще се убѣдимъ, че формата *добритъ* не се оправдава отъ живия езикъ. Сжщия случай имаме и при сжществителнитѣ отъ мжжки родъ на тъй нар. *я* — склонение, когато имъ се притуря членъ. По законътъ, който гласи: „гласна + йъ въ края на думата става гласна + й“ (ср. *ъ* изчезва) и „съгласна + йъ въ края на думата = съгл + йь (ср. *ъ* се измѣнява на *ь*)“ имаме **край** вм. **крайъ** и **вождь, конь** ср. **конйь** вм. **водйъ конйъ**: Притуримъ ли членъ на тѣзи думи, крайното *ъ* ще се намѣри въ срѣдословието и всичкитѣ станжли промѣнения съ него отъ по прѣди ще изчезнжтъ; слѣдоват. *край* ще даде *крайътъ, конь* — *конйътъ,* (нй = хърв. nj, сърб. њ), *вождь* отъ *водйъ* = *вождътъ* (жд = дй). Отъ всичко това слѣдва, че формитѣ *крайтъ. ратай-тъ,* който не рѣдко се срѣщатъ въ писмения ни езикъ, сж плодъ на погрѣшна ортография, произлѣзла отъ неразбиране историческото развитие на езиковитѣ форми. Въ живия езикъ нигдѣ не се чува *крайтъ.* Сжщото струва и за мѣстоим. *мойтъ, твойтъ* и др. п. вм. *мойътъ, твойътъ* и т. н.

Жен. и ср. родъ на нов. бълг. сложни прилагателни би трѣбало да окончава на — *аята* — *оieто* ср. *добрая-та, доброiе-то,* нъ въ сжщность се срѣщатъ само контрахирани форми *а-та, о-то: добра-та, добро-то.* Въ остатъцитѣ отъ ст. б. сложни прилагателни не се различава дълго *а* и *о,* до когато нпр. сърб.-хърватски езикъ, въ който тъй сжщо се стегнжло *добрая* и *доброiе* въ *добра* и *добро* още и днесь доста ясно запазва дължината на *а* и *о* като ги произнася *добрâ, добрô* за разлика отъ проститѣ *добра, добро.* — Срав. Бога да найде *стара* ти майка; безъ съмнѣние тукъ *стара* е вм. *старая* Веда слов. П. 500.

8. Бързото пропаданье на старитѣ флективни форми принудило е езика, скоро да си помага съ нови срѣдства, съ помощьта на който ясно да изрази косвенитѣ отношения на имената. Едно отъ тѣзи срѣдства е, както вече казахме, и членътъ. Имаме въ днешния езикъ такива диялектически особености, който ни принуждаватъ да заключимъ, че езика се опитвалъ да употрѣби и при сѫществителнитѣ имена ст. б. мѣстоим. и, ꙗ, ѥ, като членъ въ косвенитѣ падежи сир. да образува сложно склонение и при сѫществителнитѣ, тъкмо тогава, когато старитѣ сложни форми на прилагат. почнѫли да се распадатъ и да ставатъ не понятни. Распаданието на старитѣ сложни прилагат. форми въ тѣхнитѣ съставни части е дало поводъ, щото суфигираното (засловното) мѣстоим. и, ꙗ, ѥ, да се прѣхвърля и прѣдъ прилагателното, тъй щото сложната форма станѫла обратна: членътъ е прѣдъ прилагателното, както и въ другитѣ европейски езици, които иматъ членъ.

Сѫщото нѣщо се случило по аналогия и при сѫществителното и мѣстоименията: Срав. На сиромаф не даваше, *сиромаго* (sic) не вѣрваше. Мил. 48, сир. *(Сирома(ф)* + *(ie)го* = *сиромахъ* + *тъ*. И попо'и *Мар кому* веле'е Мил. 63. сир. *Марко-(ie)му Янкулаго* войска обиколила 141. *му* реко'е *стару* игумену 55. вм. *стару-му* игумену. Сравни нѣмск. *dem* guten Vater и *gutem* Vater. Вмѣтванието въ подобни случаи и на други думи между мѣстоимен. и името още повече е способствувало за да изгуби последното характерътъ на членъ. Слѣдъ появяванието на по новия членъ *тъ, та, то,* и слѣдъ образованието на другитѣ способи за исказвание на родит. и дат. пад. самостоят. членъ *и*, *я*, *ie* прѣдъ и слѣдъ имената се счита като излишна плеонастична притурка въ изречението: *го* държеше *стара* игумена 55. вм. стара + *(ie)*го ст. б. стараго. И *ѭ* пре'вче Кралю *добри* гла'а 59 вм. *добра-ѭ* ст. б. добрѫ-ѭ главѫ; — Кога сутра *го* видо'а *дете* вм. *дете* + *го* 60 стр. (Въ макед. нарѣчия не рѣдко се смѣсва грамат. родъ, особенно при мѣстоименията: *дете* + *го* = *дете-то*. Кога *книга* Мирче *ѭ* пеало вм. *книга* + *ѭ* = *книгата* 75. Сѣ подскочи на скалата и *ѣ* (=*ie* отъ *ia* = ст. б. ѭ) виде *кутра* желка сир. виде *кутра-ia* желка 22 Чи *го* напретъ *конь* Караше 137. стр. *Конь-го* = *конь-тъ*. Види ми *го десно* рамо 196. *Го* прекжрсти *море*, го отмѫрзна 55.

Тамо *го* найде *Петре* войвода. 14. И ми кани кумотъ, да *го* кърститъ *дете (= дете-то)* 2. Миладиновци. *Поясмо-то-го* придала 48. му *ѫ зеде него'а-та* глава М. 131. И *него-го* белъ Дунав кердоса И. Сп. IX. Браила. 98, стр. ясъ *го* имамъ *него* заключено М. 155. И *нему-му* и т. н. Безсмислено се употрѣбява: И ми *ѣ* дойде самъ *войводата*. Мил. 13. *9*. Изъ тѣзи примѣри виждаме, че езика не е изведнѫжъ далъ прѣдпочтение на мѣстоимението *тъ*. Имаме други примѣри въ нашитѣ нарѣчия, изъ които можемъ заключи, че въ езика се било показало стремление, за да се развие членъ прѣдъ името. Ако да бѣше това стремление надвило, щѣше езика ни въ отношение на членътъ съвсѣмъ да се изравни съ модернитѣ езици. Борбата между суфигирания и префигирания членъ е траяла още въ 14. в. както ни доказватъ примѣритѣ изъ Троянската повѣсть: **оржжие то** и **то оржжие**. Особенно въ народната ни поезия се срѣщатъ примѣри, въ които чисто показателнитѣ мѣстоимения вършѫтъ службата на членъ. Срав. Распукала *тая* цжрна земя. 28. Тамо иматъ *тая* вода студена; налей ми *она* студна вода 38. Що ми е'убо'о на *висока-на* планина, н' *онаа* рамна рудина 33. Милад. Да не изидетъ *оноя* душа отъ тело. Кочановски ржкоп. N 1. 25. Що минуе *това* ясно слънце Кач. родм. окр. 92. Та ги служи *това* добро вино Кач. с. Бояна. 69. Искочилъ е *тоя* аждеръ *(+аждеро-тъ)* П. Сп. V. когато се 1883.120. Азе сам, царьо, от Турско, отъ *това* село Гложене П. Сп. XIII. 143. И отъ ноженици вадете *тая* си сабья голѣма. П. Р. Славейковъ. I. кн. Илияда. Та си дуна *сова* (=това) тиху ветарче, и зароси *тава* дребна роса. Веда Словена I. В. 455. И плетете *тая* чорапчета. П. Сп. XII. Търнско 111. На *онаа* гора зелена 72. Милад. Написа'е *тая* бела книга 75 Мил. На *той* поле, пот *той* дърво. П. Сп. IX—X. 92. Браила. Да земѣтъ *тóа* мжжко дете 59. Си грабн'а *она* мжжко дете *(= мжжко-но дете)* 60. Изговори *той* Краль Латинъ 41. Го поельвишъ *ова* цжрно море 55. Мил. и т. н. [1]).

---

[1]) Срав. подобни явления на членъ и въ Сърб. Хърв. езикъ: Tere mije dozval *one* svoje vjerne sluge; Tadar kralju svjetlomu — *ta* djevojka odgovaa pjes. 17. Cvilu :o mi cviljaše, drobna ptica lastovica — *ona* mala ptica. *Die. Volksepik der Kroaten. Fr. Miklosich.* Denkschriften der k. k. ak. d. Wissen. Hist.-Phil. Classe XIX. Една особность въ старо-френската поезия ни припомнюва сжщия случай на членъ. Въ стар.-френската поезия често пжти може покязат. мѣстоим. *cel* да вземе мѣстото на

10 Флексията по дълго се задържала, при членътъ отъ колкото при имената. Поради това и развитието на членътъ се ускорява паралелно съ пропаданието на флексията при имената: Падежната форма на членътъ надомѣстя и разяснява нащърбената и неясна падежна форма на името. До гдѣто съвсѣмъ неисчезнѫ флексията — членътъ се скланя наедно съ името. Склоняемия членъ още пази самостоятелностьта си, като отдѣлна дума. Слѣдъ изгубванието на флексията си, членътъ напълно губи самостоятелния си характеръ и живѣе само съ името. Нъ не само това: той се слива напълно съ основата на името и по причина на фонетична развала — съ врѣме и самъ изчезва. Въ многобройнитѣ български нарѣчия днесъ още живѣѭтъ остатъци отъ склониванъ членъ. Името, което е свързано съ такъвъ членъ, обикновенно означава одушевенъ прѣдметъ; не рѣдко и самото име е запазило падежна форма — винителенъ респективе родител. падежь. Срав. Позаспала ми ратаицата съ *ратае-того* (ратае = род. ратая) Милад. 506. А ми *попа-таго* кадѣй, та се не види; не съмъ чулъ единъ пѫть *попá-таго.* Блъскавъ Злоч. Кърстинка 18. Са сдумала съ *хайдутина-ног* (= оного) Чолак. 256. У *попá-тего* старего Милад. 422. Да наранитъ *кумо-тому* конь отъ Мил. 469. *Змео-тому* подъ крилята. Милд. 258. Не гибай *човéка-того;* не чини лошо *човéко-тому.* Милад. 258. рѣжеши *човѣ́ко-тому* Starine IX. 163. *сичкьем-ньем* даріе мѣтаха Чол. 323. Въ Шуменско, въ Сърт-Кйойлеръ: *човѣка-тъ'го.* П. Сп. XIX-XX. 152. Въ Трънско е упазена и до днесь флексията на членътъ въ правилно употрѣбление на живия, говорния езикъ. И тукъ струва правилото, споредъ което членътъ се измѣнява само при думитѣ, които означаватъ одушевени прѣдмети. Срав. П. Сп. XIX—XX: 153. А. Тодоровъ: *царът* пише, изведи *коня-тога;* при *старца-тога.* П. Сп. XII. 122. рекълъ на *средня-тога.* П Сп. XI 137. *църно-тога* XI. 138. *Ждреля-тога* XII. 104. на *бело-тога* XI. 138. Добрѣ е забѣлѣжено П. Сп. XIX—XX. 172. че *църно-тога* трѣбва да се тълкува изъ *църнога-тога,* а не изъ *църна-тога.* Членътъ се скланялъ и

опрѣдѣлит. членъ: *cil des trier courent; cil clerc dient, que n'est pas sens. cil duc et cil conte et cil prince chascun s'apareille etc.* Срав. Diez. Vergl. Grammatik der Romanisch. Sprach. 819. стр. 4.

въ ж. род. нъ днесь не се различава вин. пад. ж. р. отъ именит. Въ Търнско и по нѣкждѣ въ Соф. окр. се говори за вин. пад. ж. р. членъ *ту;* Че му дадемъ *момуту* Кач. Соф. окр. 217. *златнуту* П. Сп. XI. 137. *наймладуту* 123, *ньойнуту* 106. П. Сп. XII. и т. н.

Много интересни сж примѣритѣ съ склоняемъ членъ въ езикътъ на недавно измрѣлитѣ спр. порумъненитѣ Българе въ Дакия (Трансилвания). Езикътъ на тия Българе ни е запазенъ въ прѣписъ отъ единъ Катехизисъ, писанъ на тѣхното нарѣчие и предназначенъ за Българетѣ въ Чергедъ въ минжлото столѣтие. Миклошичъ, който издаде запазения фрегментъ отъ речения Катахизисъ въ Denkschriften der Wiener Akademie Phil.-Hist. Classe VII. призна езикътъ за български. Въ „Slavische Bibliothek II. 140. Zusätze zu meiner Abhandlung. „Die Sprache der Bulgaren in Siebenbürgen“ мисли той, че Българетѣ въ Чергедъ се заселили въ Дакия прѣди XIII. ст. понеже въ тѣхния езикъ не се смѣсватъ носовкитѣ, което вече срѣщаме въ българскитѣ паметници отъ 13 ст. Сетнѣ (срав. Formenlehre 201. Die Geschichte der Lautbezeichnung im Bulgarischen) измѣни мнѣнието си и нарече Българетѣ отъ Чергедъ „Дакийски Словени“. — За насъ не остава ни най-малко съмнѣние, че езика на тѣзи „Дакийски Словени“ е сжщъ български езикъ и не ще бжде мжчно това и да се докаже. Като считаме езика на „дакийскитѣ Словени“ за български, ще приведемъ примѣри на склоняемъ членъ, които сж отъ голѣма важность именно за това, *защото тѣ ни прѣдставляватъ т. нар. „средне-българска“ епоха на езика ни относително членътъ.* Покрай членътъ, скланятъ се и имената. Забѣлѣзва се влияние на прономиналното върху номиналното склонение. Така се срѣща *гресим* вм. ст. б. **грѣхомъ**. Тъждественностьта на дакийский склоняемъ членъ съ горепривєдения български явно личи. Ето примѣри:

Da bande na mui-tui smarti pomen (да банде на *муй-туй* смарти помен) Стария дат. е вече непонятенъ та е притурнято *„на“*; ste bi *na vast-tem* gresim (ще би на ваш-тем гресим); да dobandem *nas-tui* dussi lecsina (да добандем наш-туй души лечина), *a* kaie *postolen-tem* (kaie апостолентем вм. ст. б. **апостоломъ тѣмъ**; *kaie* вм. *каже*). Ot *smarta-ta i ot gyaula-tago* (от смарт-та и от г'аула-таго) VI. да *zame gresintem* prostenie

(да (в)заме гресинтем прощение). Prosti ni *nas-tin* grese прости ни наш-ти—(н) гресе); *nasti* вм. ст. б. вин. пад. **нашѧ ты**. sas pomast *twui-tomu* sventa duha (сас помощ твуй-тому свента духа) сир. съ помощьта на твоя свети духъ. Тукъ е изразенъ родт. падежъ чрѣзъ дателния, както въ Милад. 395. "Ангелина, *краль-Богдану* сестра"; и ми седна *кралю* на столнина 59. Ке ме дадѣтъ Алай-бегъ, *Алай-бегу* за сина: такива дат. падежи сѫ и слѣдуѭщитѣ: faf *Mataee-tomu* kniga = във Матев-тому книга; ti sta da *nebentztii-tui* hori klics = ти ща да небенцти-туй хори клич сир. ст. б. * (**хъ**) **ще** (**тъ**) **ти да** (**ти**) **не** + **бесьстѣй той хорѣ** (**земли**) **ключь**. — Срав. още: Zasto nie dal gospodin bog *dezentaf* poroncsenie (= защо ни е далъ господинъ бог *десент-таф* порончение сир. *десент-тѣхъ* = *тяхъ* = *тяф*). Срв. от четири-тя (х) кйошета П. Сп. XIII. daj vreveni *mutientem* (дай вревени (е) мутиемтем сир. на мутитѣ da zlobodi gresite *dobricntm* (да слободи гресите добриентем). — Ni mu liptzuva *csliak(u)-tomu*. Geschichte der Lautbez. im Bulg. Cantilenae bulgaricae. 32. III. *Grehovittie-tago* csliaka (греховитие-таго чиляка). Pri tvoja *nebentztii-tago* basta (при твоя небенцтий-таго баща).

Въ русското новогородско нарѣчие тъй сѫщо се срѣщатъ примѣри съ склоняванъ членъ срав. *отца-тово, больной-той женѣ, людей-тѣхъ дѣламъ-тѣмъ* и т. н. Miklosich Syntax 128.

11. Фонетиката на българския езикъ е пъстра и игрива: особенно гласнитѣ звукове не се успокояватъ въ една форма, ала постоянно се прѣливатъ въ други тѣмъ сродни гласни; нищо не е въ бълг. фонетика зв. *и* да потъмнѣе въ *ъ*, това пъкъ да се замѣни отново съ *а* или *о*; зв. *е* и *о* безъ ударение ставатъ *и—у*; зв. *у* не рѣдко се прѣдава чрѣзъ *о* срав. *оплаши* вм. *уплаши* и др. До гдѣто отъ една страна се унищожава зѣянието (hiatus), отъ друга страна въ нѣкои нарѣчия нарочно се прѣдизвиква и се отваря пѫть на ассилмилацията; нарочно се изхвърля (елидирва) една съгласна, за да се доближѫтъ двѣ гласни срав. *гла'а* вм. *глава, малечко'о* вм. *малечкото* и наопаки *язъ* вм. *азъ, стребро* вм. *сребро*. Съ силата на единъ, да го кажемъ, новобългарски фонетиченъ законъ, изчезнѫлото *ъ(ь)* въ края на думата тутакси оживѣва, щомъ се случи да бѫде въ срѣдословието. Така отново оживѣлото *ъ* подъ влиянието на новата еуфоначеска струя въ бъл. езикъ, която очевидно се стреми

къмъ пълни, ясни гласни, се усилва въ *о* и *а* и така измѣнено си остава и тогава, когато наращението, което го съживи, изчезне и то отново се намѣри въ края на думата. По този начинъ се развихѫ форми, тъждествени на нѣкои форми, останѫли отъ старата номинална флексия: Смѣсихѫ се при имената отъ мѫж. р. форми, образувани чрѣзъ членътъ, съ остатъцитѣ отъ ст. б. родителенъ падежь, който вече въ XII—XIII. ст. почева при одушевенитѣ прѣдмети да служи и за винителенъ падежъ. — Отъ друга страна се случи, да мине основата отъ косвеннитѣ падежи, повечето винителния, въ иминителния падежъ по причина на пропаданието на флексията. Да не забравимъ и огласуванието (přehlasování, Umlaut), начала на което забѣлѣзваме вече въ ст. българския езикъ и което въ днешния езикъ взема твърдѣ голѣми размѣри. Срав. *чеше* вм. *чаша*, *зем'е* вм. *земя*, *сарае* вм. *сарая, сáб'е* вм. *сабя* и т. н.

Всички горекавани обстоятелства сѫ причината, гдѣто се развихѫ нѣколко форми отъ членътъ и се смѣсихѫ съ флексията така, щото днесь всѣки книжовенъ Българинъ е въ недоумѣние, да ли да каже и напише пъленъ или непъленъ (нащърбенъ) членъ, и да ли да счете нѣкоя форма съ окончание *а* *(человѣка, коня)* за членъ, или за старъ родителенъ, распективе винителенъ падежъ. Отъ това произлѣзохѫ нѣкои недоразумѣния относително правописанието на членътъ. — Отъ старата номинална флексия имаме твърдѣ малки остатъци, нъ все толкова, щото да можемъ чрѣзъ ново-бълг. падежни форми отъ различни думи приблизително да рестаурираме въ една схема старо-българското *а* *(ıа)* — склонение. Най малко падежни остатъци имаме отъ женски, а най-много отъ мѫж. родъ; нъ всички тѣзи остатъци или сѫ типични думи, или диялектически рѣдкости, Въ обикновения говоръ се запазилъ покрай именителния най много винителния (родителния) падежъ, като най-главенъ между косвеннитѣ падежи — обиектътъ, върху който пада дѣйствието на прѣходящия глаголъ; поради тѣзи си свойства, винит. падежъ се домогнѫлъ до общо, генерално значение и въ много случаи изъ нарѣчията съвсѣмъ истикалъ именителната форма. Срав. и ми идетъ *коня Огнснова*; *Фейска Краля* и др. — Истина е, че въ българский езикъ въ огромно число прѣобладава именителната форма (Miklosich,

Formenlehre 179), до когато въ романскитѣ езици поне въ 3—4 случаи въ генералния падежь (casus generalis) трѣба да търсимъ основата на косвеннитѣ падежи: итал. *nieve* може да се тълкува само изъ лат. вин. пад. *nivem;* хиспанск. *amigos* изъ лат. вин. пад. мн. ч. *amicos;* френ. *comte* сѫщо тъй отъ лат. вин. пад. *comitem; mon, ton, son* изъ вин. пад. *meum, tuum, suum*; итал. *padre, ladrone* отъ лат. вин. падежъ *patrem, latronem*, и т. н. Твърдѣ добрѣ заключава Diez (Vergl. Grammatik der romanischen Sprachen Bonn. 1882 стр. 407): именит. и винителния падежъ сѫ типичнитѣ падежи възъ които се основаватъ днешнитѣ романски именителни форми: и двата сѫ, гледани отъ страна на тѣхното съдържание, найважнитѣ падежи на изрѣчението, понеже отъ първия дѣйствието произтичя, а въ втория намира цѣльта си. Именителния падежъ въ българ. езикъ повече е запазилъ мѣстото си, отъ колкото латин. именит. падежъ въ днешнитѣ романски езици, понеже ст. българския винителенъ при мѫж. родъ не се различава отъ именителния, сир. вин. **рабъ** = имен. **рабъ**. Родителния падежъ е минѫлъ за вин. само при въодушевенитѣ прѣдмети. —

Позната е наклонностьта на бълг. ъ да се замѣнява съ о; поради това се образувахѫ отъ *человѣкътъ, конјътъ, крајътъ, добријътъ* формитѣ: *человѣкотъ, конјотъ, крајотъ, добријотъ*. Въ ново-българ. езикъ не рѣдко се чува зв. *а* вм. ст. б. **ъ**. Нов.-бълг. а вм. ъ е плодъ на онази езикъ. струя, която се стреми къмъ пълни и ясни гласни. Неможе се каза, че бълг. *а* вм. ъ, е сърбско влияние. Срав. да излѣза *ванка* (вм. *вънка, вонка*) 160. да л'и можемъ да го *излажешъ* (ст. б. **лѫгати**) 160. Отъ то'а море *далбоко* (ст. б. **длъбокъ**) 239. Кога да море *присáхне* 239 (ст. б. **сѫхнѫти**); на *по добаръ* 132. Верков. Ж. П. Въ Западнитѣ български говори, въ Етрополско и др. чува се тъй сѫщо *а* вм. ъ. За това се развили и формитѣ съ *а* вм. ъ и при членътъ: *человѣкат, конят, краят, добрият.*

Голѣмата разлика, която съзираме между класическитѣ езици и тѣхнитѣ потомци, модернитѣ езици, най-много е причинена отъ звуковото распадание на формитѣ въ крайнитѣ срички; това пакъ произлиза отъ наклонностьта на езицитѣ къмъ удобство, леснина въ произношението: „Der lautliche Verfall der Endsilben rührt hauptsächlich von der

Neigung zur Bequämlichkeit“ Whitney. Leben und Wachstum der Sprache 160. И въ българскиятъ езикъ се забѣлѣзва стремление, което сочи да отстрани всичко, що затруднява произношението: за това и крайното *т* на членътъ често пѫти небрѣжно се прсизнася, даже въ повечето случаи съвсѣмъ не се чува;[1]) говори се слѣдователно, *человѣкâ (â = ъ), человѣка, человѣко;* сѫщо тъй *крајâ, краја, крајо; коњâ, коња, коњо; добријâ, добрија, добријо.* Формитѣ *человѣка, края, коня,* които се развили по казания начинъ отъ членътъ, съвпадатъ напълно съ запазенитѣ до днесъ остатъци на ст. б. родителни падежи **чєловѣка, коня, краꙗ.** Смѣсванието на тия форми бѣше неизбѣжно, при всичко че езикътъ и днесъ се старае да прави, гдѣто е възможно, разлика между тѣхъ, За форм. *добрия* неможе да има и съмнѣние, че тя е съкратена форма на членътъ, понеже ст. б. вин. пад. отъ **добрыи** гласи пакъ **добрыи.** а род. пад. е **добраго:** формата *добрия* могла е да се развие само отъ *добрий(ъ)тъ* чрѣзъ *добриятъ.* Щомъ сме принудени да припознаемъ *добрия* за форма прѣдизвикана отъ членътъ *тъ,* трѣба по аналогия сѫщото да допуснемъ и за *края, брата* както и за *крајо, брато.*

Като гледамъ така на туку-казанитѣ форми, не могѫ да се съгласѭ съ исказаното мнѣние по този въпросъ въ Периодич. Списание VI. 158. 1883 и XIX—XX 152, споредъ което форм. *брата* може да бѫде само ст. б. винит. (родител.) падежъ, а формата *братáтъ, одърáтъ* били ст. б. винит. пад. + *тъ,* както били форм. *братътъ, одърътъ* именителни падежи + членъ. За форм. *добрия* мислѭ че горѣ доказахъ, че не може се нето помисли за старъ вин. пад. Още веднѫжъ ще повторѭ: форм. *одъра* не е винаги „сѫща падежна форма, която се явява и опрѣдѣляна още и съ членъ напр. *одърат*“ II. Сп. XIX—XX., сѫщо тъй не могѫ да признаѭ форм. *сина, кума* „съ които въ Софийско се изражяватъ косвенитѣ падежни отношения“ винаги за „винителни падежни форми“ понеже и въ Софийско се замѣнява зв. *ъ* чрѣзъ *а* та сѫ могли тѣзи форми да се развиѭтъ така, както *сино, кумо* сир. направо изъ *синътъ, кумътъ.*

Що сѫ въ сѫщность прѣдизвиканитѣ отъ членътъ форми *человѣка, края?* Тѣ не сѫ нищо друго, освѣнъ име-

[1]) Сѫщото се случва вече и съ крайното *т* въ 3 лице мн. ч. на ст. вр. при глаголитѣ. На пр. въ Радомирско говорѭтъ *иdа* (= идат — идѫтъ); *чуя, казуя* и т. н.

нителни основи съ оякнѫло крайно ъ въ *а*. Тѣзи форми напълно отговарятъ на ст. българ. именителни форми съ произнасяно крайно ъ, което е потъмнѣло индоевропейско *а* слѣдъ изчезнуванието на именителното *с:* ст. бълг. столъ се развило отъ *стола слѣдъ изчезнуванието на *с*. Сравни литевското *stalas*. Пакъ повторение на нѣкогашенъ езиковни процессъ! Интересни сѫ и примѣритѣ съ оякнѫло крайно ъ въ о, които срѣщаме вече въ нѣкои ст. бълг. паметници. Срав. въ Синайски Псалтиръ: подо мноѭ, ото всѣхъ 82. прѣдо нь: во, со, ко вм. въ, съ, къ; благо вм. благъ 57. в. л. избавито ї 49. съмѣрито ї 20. имо вм. имъ (въ края на прѣдложението). Въ Кърмчая иловачка Starine VI. четемъ: и приобрѣтаютъ себѣ прибытько 34а, прологo 18а, зреще на вьстоко 29а о женахъ творещихъ блоудо. Срав. още и *Бого: рече единъ Бого небесни* Bugarski Zbornik prošloga vieka. Starine VI. 53.

Отъ долуизложенитѣ примѣри ще се види, до колко е въ състояние езика, да прави разлика между падежни форми и форми съ членъ. Въ повечето случаи такава разлика не се запазва. Обикновенно дохожда членътъ въ подлежащето, а падежната форма въ винителния и др. косвени падежи. Срав. имашъ *сина Михаила*, (пад. фор.) *златокосо, длъгоухо* (чл.) Кач. Соф. окр. 79. Кога бутналъ *царо коня* (п. ф.). Кач. Соф. окр. 216. Да не чуе *моіо стрико* 14 Верк. Ж. П. Янка си потънѫ, *венецат* и плувнѫ. Дозон. 96. *коня* (п. ф.) вяхамъ — *коньо* (чл.) аджамія 49. Вер. Ж. П. Паднаха солдзи на *образо* неговъ Милад. 39. Падна слъза на *образа* (чл.) юнака 120 д. П. Сп. 1883. Купи ми *коня хранѣна* (п. ф.) 17. Верк. Ж. П. Те га проговори *постаріот* братъ Кач. Пирот. окр. 194. Дор туй си *змѣя* (чл.) издума Дов. 13. Мечка и расланъ научва *чловека* (чл. вм. *чловекат*). а зла жена не може. Bug. zb. prošloga v. Starine VI. 32. Bog go stori *goliama czaaria* (вин. пад.) Дак. Българ. Denkschrift. VII. 32. Той опаса *свилена пояса* (пад. ф.) Мил. 130. *коня* (п. ф.) явни си, дома одай си Мил. 103. Та са вмятна на вранъ *коня* (п. ф.) 103. Кога рекохъ за *твоята коня* (пад. фор. casusgeneralis). Пакъ ми зборви *Маркой бързи коня* (п. ф. cas. gen.) 206 Мил. *Со твоята вѣрна побратима* (пад. ф. cas. g.) 206 М. Да си спие *тешка сона* (cas. g.) Веда I. 115. *Силна ветра* (cas. g.) Веда I. 260. Си извади *самура калпака* (п. ф.) 159. М. Я прерипа преко *плото* (чл.) П. Сп. XI—XII.

Браила 170. Стоянъ презъ *плета* (чл.) надникна 185. Миладин. Мож'ли позна *мила брата* (п. ф.) П. Сп. XII. Браила 148. Чи юдари *найдобрия* юнакъ (чл.) П. Сп. V—VI. Браила 205. Ут' млат *Димитръ* (п. ф.) войвода П. Сп. IV. Браила сп. 110. Да ходъ сляпъ *пу светъ* (чл.) П. Сп. Бр. 112. Прит *кумъ* (чл.) П. Сп. III. Бр. 112. На онега *краля* (п. ф.) Латинего 41. Мил. *На пътю* (чл.) П. Сп. V—VII. Бр. 68. *Нъ пъкьът, дивикьът* П. Сп. Бр. IX. 98. Язе *пъта* (чл.) не си знаямъ 19 Мил. Замини *пъте* (чл. *е* вм. *я*, огласуванне) Веда II. 15. Коги ти доде некой сиромахъ и *ненавиденіе* (чл. огласувано отъ *ненавиденія*) Starine VI. *Брата* (п. ф.) ми любитъ морска самовила 6. Мил. Отпущи ми го *мои мили брата* (в. п.) 7. Мил. Тукъ е *мили* ст. б. вин. п. **милꙑй**. Да ли ви се отъ *рода христианска* (п. ф.) 26. Мил. Богъ да биетъ *краля* отъ Трояна (п. ф.) 38. Мил. *Първиа* (чл.) носи прикованъ кривакъ, *втори* ми носи мѣдни кавали. 42. М. *Едного мрътовеца* (п. ф.) Starine VI. На *Юния мѣсеца* (п. ф.) П. Сп. Бр. V—VI. 67. *медвѣдѣ* (вин. п.) Star. V. Bug. Alexandrida. *огенят* Star. IX. 169. Твои мили *братотъ* 7. Мил. *Студениотъ* за піенье, а *топлиотъ* за перенье 6. Мил. *Трекиотъ, четъртиотъ* 26. Мил. *Kraniot* deal Дак. Бълг. V. stori **tyahot* (= н. б. тѣх-ни-от) tanacs (съвѣтъ) 13. Дак. Бълг. rastegnant na *sventiot* karst. 21. Д. Б. На *момински* кладенецъ Доз. 9. На край *градо* П. Сп. V—VI. 69. Бр. *вчасо* дойде грешна душа М. 50. Въ *едина* — въ *другия* (чл.) Доз. 18. Пръстено *гуденишкия* (чл.) 146. пръстено *гуденишкио* 146. Милад. Разглобилъ *разбоя* (чл.), разглобилъ *гергевът*, П. Сп. V. 119. Сеймени *комаръ* (ст. б. вин. пад.) погнали, *комаря* (чл.) тръгнъ да бѣга; *комарат* на вън излѣзе; Господъ *комаря* послуша Доз. 117.

12. Въ женский и срѣд. родъ ед. ч. членътъ не прѣтърпява никакви измѣнения, понеже думитѣ отъ жен. и ср. родъ съ малки исключения се окончаватъ на пълна гласна. Крайното основно ь при имената отъ жен. р. въ *и* — склонение не се съживява слѣдъ притурянието на членътъ, понеже то остава въ отворена сричка и нищо не прѣчи на еуфонията, ако не се съживи, както и въ ст. б. **тьмьна** второто **ь** е почнъло да се исхвърля — **тьмна** (Срв. Leskien, die Vocale **ъ**, **ь** in den sogen. altslov. Denkmälern). Слѣдователно отъ *кость-та* става *кост-тá* = *костá; честь-та* = *честá, младостá* и т. н.

13. Съвсѣмъ е неосновано мнѣнието, че трѣбало да се прави разлика между имен. и вин. падежъ ед. ч. жен. родъ, както въ формитѣ безъ членъ, тъй и въ онѣзи съ членъ, спр. *жена* — *жената* трѣбало да се счита за имен. пад., а за вин. пад. *женâ, женâ-тâ* (â = ъ). Вин. падежъ при имената отъ ж. р. *а* — склонение твърдѣ рано се смѣси съ имен. пад. по причина на изгубванието носовия пазвукъ *н* на носовкитѣ. Отъ ст. б. **женѫ** (= *женан*), разви се *жена*. Въ нарѣчията, въ които *а* потъмнѣва въ *â(ъ)* получихме им. и вин. пад. *женâ* (Шумненско, Търновско etc.); въ нарѣчията, на които потъмняванието на *а* въ *â* е неизвѣстно, останѫ си и въ двата падежа *жена*. Сѫщо това е ставало и съ имен. и вин. пад. на чл. **та** — **тѫ**. За това е днесь невъзможно да се прави разлика между имен. и вин. пад. ед. ч. при думитѣ отъ жен. родъ, били тѣ безъ или съ членъ. Тамъ, гдѣто потъмнява *а* въ *â*, имаме само нѣкои думи, въ които се запазило чисто *а: бáба, бащá, дѣдá, снъгá, уйкá, мáмла, вѐшла, зѫбла, глистия, змия, свиния* и т. н. Назвукътъ (ударението) играе въ въпросния случай твърдѣ голѣма роль. Гласнитѣ съ ударение много пѫти си оставатъ чисти — не потъмнѣли, ала и това не е правило. Срав. идна прикâскâ; нâ удâтâ; и инáтâ, стуялâ, мумâ хубâнкâ нâ светâ и т. н. Фъ âднá горá, моята и т. н.

Не е така тамъ, гдѣто ст. б. **ѫ** се произнасяло като *он*; тамъ не е било възможно и леко смѣсването на им. пад. *жена* съ вин. пад. *жено(н)*. За това и днесь е въ тѣхъ мѣста запазена разлика между имен. пад. *коза* и вин. пад. *козо*. Нъ тъзи разлика не сѫществува и въ членътъ. Въ вин. пад. чува се само *козо-та, бъклицо-та водо-та*, нъ никогажъ *козо-то, водо-то* и др. Глед. П. Р. Славейковъ. Наука II. 559. Пѣсни отъ Широка Лѫка. Срав. още и Сбор. Чол. *игро-та* 108, *трапезо-та* 111, *земіо-та* 108 и т. н.[1]) Причината на туй ще да е въ стремлението на езика къмъ диференциранѝе на формитѣ, щомъ има опасность, щото поради тѣхното изравнение да се смѣсва родътъ спр. *водо-то* не би се различавало отъ *село-то*. Така изчезнѫ и по-старото срѣд. р. *то-зи* (срав. *този* знамение, Bug. zb. prošl. v. Starine VI. *този* орѫжіе Троян. пов.) и се замѣни съ *то-ва*.

[1]) Сѫщо това струва и за рупаланското — ахъчелебийското произношение на ст. бълг. ѫ като оа.

за да се различи отъ мжж. р. *този,* което пъкъ се разви отъ *тъзи,* чрѣзъ измѣн. на *ъ* въ *о*, за да не се смѣсва съ ж. р. *тъзи,* станжло отъ *та-зи* чрѣзъ потъмнѣвание на *а* въ *ъ*. Слѣдъ всичко горѣказано е явно, че не е истинско тълкуванието, което се дава за примѣритѣ като *земіота* и пр. въ Geschichte der Lautbezeichnung im Bulgarischen Miklosich Wien 1883. S. A. стр. 14. III. гдѣто се казва, че *о* въ *земіота,* не било друго, освѣнъ застжпникъ на по старо *ъ*, като че ли *игрота, земіота* се образували отъ *игръта, земіъта* чрѣзъ замѣна на *ъ* съ *о* „das auf einem älteren *zemјъ* beruht“.

14. Аналогично на единств. число, трѣбаше да бжде употрѣбена именителната форма на членътъ и за множ. число спр. очаквали би за множ. число първобитно три форми на членъ за всѣки родъ: м. р. — **ти**, ж. р. **ты**, ср. р. **та**. Такава разлика между м. и ж. родъ могла е да се запази до тогава, до когато ст. бълг. **ы** не е взело гласежътъ на зв. **и**. И наистина, днесь не правимъ разлика въ множ. число между м. и ж. родъ, нъ при все това нѣмаме въ мн. число и за двата тѣзи рода очякваната форма *ти:* Правилната форма на членътъ за м. и ж. родъ при сжществителнитѣ е *тѣ-т'е-те*. Срав. *овцете* Доз. 94. *крилците до раменците, крачката до коленците* Доз. 58. *ржцѣте* Доз. 59. *мухите, осите, гжбите, чучулешките* и т. н. Доз. 117. Покрай тѣзи форми съ членъ *те* срѣщатъ се тукъ тамѣ и форми съ чл. *ти* срав. зела си е *ключовете,* да отвори *сандуците* Доз. 69. (Търновско). *Пушкити* 74. *гробовити, маминити, нѣхнити, сиромасити* 83. Търн. *думити* 71; *петлити* 75. Въ Сборникътъ на Бр. Миладиновци още по́-рѣдки сж примѣритѣ съ чл. *ти* срав. *ржцети, очи-ти* 137; *портити.* Периодическо Списание Бр. II. Котелъ. По мое мнѣние, рѣдкитѣ случай съ членъ *ти* вм. обикновеното *тѣ (те),* не трѣба да се считатъ за остатъци отъ ст. бълг. имен. пад. множ. ч. м. р. **ти**, ж. р. **ты** или отъ вин. пад. м. ж. р. **ты**. Да не забравяме, че въ повечето случай на записано *ти* вм. *те;* трѣба да имаме предъ видъ и ортографическата школа, която бѣше на мнѣние, че трѣбало да се пише *ти* вм. *те,* и по която се водяжтъ мнозина записвачи на народнитѣ умотворения[1]). Въ Сборникътъ на Дозон. срѣщаме най-

[1]) Пловдивската школа на чело съ Н. Геровъ учеше, че трѣбало да се пише ... ч м. р. *тъ* множ. ч. *ти (ты);* Търновската (Н. Михайловска), ед. ч. м. р. — *а*

много примѣри съ *ти* въ пѣснитѣ, записани отъ Кисимова, до когато въ пѣснитѣ, записани почти въ сѫщитѣ крайща отъ П. Р. Славейковъ, нѣма примѣри съ *ти*. *Гдѣто въ живия езикъ се чува чл. ти вм. чл. те, това не е друго, освѣнъ измѣнено безназвучно е въ и:* Въ Шуменско, Търновско и др. ще се изговори *ти* вм. *те*, ако не пада ударението върху зв. *е*. Че формата *ти* не е стария имен. падежь, доказватъ ни примѣритѣ *рѫце-ти*, *очи-ти* Мил. 137, който, като двойни числа, сѫ имали и членътъ въ двойно число сир. *тѣ (те)*. Срав. още Верк. Ж. П. 174. на *двести-те* вм. *на двесте-те* ст. бълг. *дъвѣ стѣ тѣ.

15. Какъ се образувала формата *те (тѣ)* за членъ въ множ. число м. и ж. родъ? До колкото ми е познато, на този въпросъ още не е отговорено. Мнѣнието, че *те* произтичя отъ двойното число жен. ср. родъ на старо-български тъ, та, то, не би било оправдано: Аналогията въ този случай не е могла да дѣйствува, понеже отъ мѫж. родъ иматъ за двойно число формата та. Не двойно число, а основата на косвенитѣ падежи множественно число трѣба да търсимъ въ формата *те (тѣ)*. Както при имената, тъй и при мѣстоименията, твърдѣ рано почва родителния пад. да служи за винителния падежь; по този начинъ винит. пад. ты е отстѫпилъ мѣстото на род. пад. тѣхъ. Отъ род. прѣдл. п. тѣхъ, дат. тѣмъ, и творит. тѣми. развилъ се casus generalis за членътъ — *тѣ*. Видѣхме, че по причина на пропаданието на флексията при имената, се употръбяватъ косвенитѣ падежи на членътъ за означение на косвенитѣ отношения на рѣчитѣ въ прѣдложението. Срав. изъ езикътъ на дак. Българе: дат. п. мн. ч. *Ангелин-тем*, *бащен-тем*, *людиен-тем*, *пастирен-тем*, и т. н. *десен'таф* (=десет-ях), *зарант-театф*. Както и ново-бълг. *четиритѣхъ*, *петь-тѣхъ;* че иж у *тѣх'* си заведе 8. и *тѣхъ* да проводи 74. Доз. не би *тем* (ст. бълг. тѣмъ) булерство Star. VI. 39. Отъ основата на дателния и родителния пад. мн. ч. леко се е образувало общото *тѣ*. Най-голѣмо значение трѣба да отдадемъ на родителния (винителни) падежь, който изцѣло е минжлъ въ

(съ отпущанието на *т*, а въ мн. ч. за тритѣ родове — *тѣ*. Хаджи Иоакимъ употрѣбявалъ ед. ч. м. р. *отъ;* Хр. Павловичъ *о;* II. Беровъ и А. Стояновичъ *атъ* и *ятъ*. П. Сапуновъ *а* и *я*. В. Неновъ *етъ* и *е;* мн. ч. сѫ употрѣбявали *ти*, *те* и *тѣ*. Срав. II. Р. Славейковъ „Нѣщо по български езикъ“ II-й Годишенъ отчетъ на Обл. Реал. Гимназия въ Пловдивъ 1883 год.

именит. падежъ и който и до днесь се запазилъ при числителнитѣ, когато сѫ съединени съ членъ, както ни доказва горѣприведения примѣръ изъ езикътъ на дак. Българете *десен'таф* и още употрѣбителнитѣ ново-български *четири-тѣхъ, пет-тѣх, шест-тѣх* и т. н. Отъ *четири-тѣхъ* се образувало сетнѣ *читири-тѣ(хъ)*. Срав. *И три-тя.* П. Сп. XI—XII. Брайла 148. Това е станѫло твърдѣ отъ колѣ. И въ езикътъ на дак. Българе се срѣщатъ примѣри на така съкратенъ членъ. Срав. faf *jeskle-te* 17 сир. *въ яслите; aresite* и т. н. Отъ членъ *тѣ* се образувало сетнѣ *те* и както по-горѣ видѣхме *ти*. *Изъ казаното слѣдва, че членьтъ з м. и ж. р. множ. число е съкратенъ косвенъ падежъ отъ ст. б.* **тъ, та, то.** *мн. ч. и че е исторически оправдано да се пише съ ѣ, както е повечето прието въ нашето правописание сир. — тѣ, а не — те и — ти.*

16. Прилагателнитѣ иматъ въ ново-бълг. езикъ въ множ. число и за тритѣ рода едно и сѫщо окончание — *и: добри* мѫжье, — жени, — дѣца. За това и въ членътъ мн. ч. нѣма разлика между тритѣ рода. Причината на туй сѫ т. на пр. прилагателни съ пълно окончание, който и слѣдъ приеманието на втория членъ *тъ, та, то,* задържахѫ **и, ы, ѥ**. нъ прѣстанѫхѫ да го скланятъ. И самото показ. мѣстоимение *то-й, та-я, ту-й* (отъ *тŏ-ѥ*) изгуби въ мн. ч. формата си за ср. родъ, която споредъ ст. бълг. езикъ би трѣбало да бѫде *та-я*. Поводъ на това е дало стремлението на езика къмъ диференциране на формитѣ, който поради разни фонетически измѣнения случайно се изравнили една съ друга: ср. р. мн. ч. *та-я* = ж. р. ед. ч. *та-я.* — За това и ср. р. мн. ч. на показателното мѣстоимение днесь гласи *ти-я*. Отъ този, тази, това мн. ч. и за тритѣ рода *тѣ-зи* (отъ *тѣхъ—тѣмъ-зи*). Сѫщо така *ови-я, они-я* и *онѣ-зи.* — Въ Търнско още се пази ср. родъ мн. ч. на показателното мѣстоимение срав. И плетеше *тая* чорапчета. П. Сп. XII—1884. 111 Търнско..

17. Събирателнитѣ имена отъ срѣд. родъ, пакъ покрай тѣхъ по аналогия и всички сѫществителни въ мн. ч., който могѫтъ да иматъ смисълъта на събирателни, приематъ членъ *то*. Вукъ Караджичъ въ Додатак. Скт. Петербургским сравнительн. рѣчницима и пр. 1822 у Бечу споменава, че членътъ *то* могѫтъ прие всички сѫщест. въ мн.

ч. освѣнъ тѣзи, които окончаватъ на — *ци*. Азъ намирамъ примѣри и противъ това правило, тъй щото могѫ да кажѫ, че въ употрѣбяванието на чл. — *то* езикътъ се служи съ пълна свобода. Само се забѣлѣзва старание, да се даде на множественото число форма на събирателно име, като се измѣнява окончанието за имен. пад. мн. ч. — *и* съ по́-рѣдкото окончание *(і)е* и въ такива думи, които споредъ ст. б. граматика никакъ не могѫтъ да иматъ оконч. — *е*. Срав. *арчаріе-то, криліе-то, вдовице-то* 167. *По брежето* 166, *ниве-то*, 153 *ливаде-то* 154 П. Сп. XI—XII. Брайла. *На портиту* (то) П. Сп. Бр. VI. 113. *червіи-то*, Star. IX. 166. *гвоздие-то* покрай *гвоздие-те*, Star. VI. 44. *люг'ieто* Мил. 526. *лицйе-то* 9. дак. бълг. = *люд'ствіе-то; сарае-ту*, Вед. I. 14. *сандуце-то*. Верк. 273 покрай обикн. *сандуци-те; ключове-то* покрай *ключевите*, Мил. 527. *Ергени-то*, *чобанито* 264, *чаири-то* 282. Верк. със *срели-те* и *громове-ту*, Доз. 133. *Евреето*, *грошовет*., Star. VI. 52 покрай: *чифути-те, сарафите*, Мил. 198 и т. н.

Думи отъ м. родъ съ окончание — *о* приематъ членъ *то*, като че ли сѫ отъ срѣденъ родъ, на пр. *вуйко-то*, ѭ заде'атъ Мил. 532. Относителнитѣ и неопрѣдѣлителнитѣ мѣстоимения приематъ и за три-тѣ рода единств. и мн. число членъ — *то*. Този членъ — *то* прилича на русската частица *то*, която може се притури къмъ всѣка дума и форма срав. русс. *Купили-то*, съ *ярманки-то, какой-то, три-то въ городѣ-то;* за что же *шрафъ-то?* Тотъ вотъ и *дѣло-то;* шла въ *гору-то;* вотъ она *премудрость-то* въ чемъ; а она, *трава-то*, идетъ по *лѣсу-то* и пр. — Подобни сѫ българскитѣ: *кой-то, коя-то, кое-то, кои-то, какъвто, каква-то; коги-то, кога-то; егы-то* Троян. Пов. 172 *гдѣто, кѫдѣ-то, що-то, защо-то*, и т. н. [1]). Срав. още: Койко ле, сину, *мило-то!* Верк. Ж. П. 134. — Членътъ *то* се употрѣбява и енклитично: Покрай *ми-то* белъ Дунавъ: Вер. 253. При собственитѣ имена се притуря частица *те*, която служи като членъ: Отпущила *Марко-те* юнака. Качан. Соф. окр. село Суводолъ 282.

18. Въ българския езикъ не се е развилъ и неопрѣдѣлителенъ членъ, който познаватъ романскитѣ и нѣмскитѣ езици. Нѣма съмнѣние, че неопрѣдѣлителния членъ се развилъ слѣдъ опрѣдѣлителния. Старитѣ римски писатели упо-

---

[1]) Литевскитѣ мѣстоимения тъй сѫщо се съедининяватъ съ *tas* (тъ) сравни tatai, toktai (такъв-то) koktai (какъвто) и пр. Kurschat Gramm. der lit. Sprache.

трѣбяватъ *unus*, *a*, *um*, често пѫти плеонастично и въ значение на неопрѣдѣлително мѣстоимение. И въ паметницитѣ на срѣдо-вѣчната латинщина така се употрѣбява, само че много по́-често и получава до негдѣ характеръ на членъ, когато стои прѣдъ името напр. dedit nobis *unam* villam; non convenit *uno* episcopo dicere; collecti in *uno* concilio; infra ipsa terrula est *uno* pero etc. Diez 776. Между романскитѣ езици влашкия най-рѣдко употрѣбява неопрѣд. членъ. И ново-гръцкия умѣрено се служи съ него. Въ ново-българския езикъ забѣлѣзваме случаи на употрѣбено *единъ, една, едно*, който могѫтъ да се считатъ за далечни начала на неопрѣд. членъ. Ще ли се развие неопр. членъ и въ ново-българский езикъ, за сега още нищо не може се каза. *Единъ, а, о*, се употрѣбява днесь плеонастично и въ значение на неопрѣдѣлително мѣстоимение; характеръ на членъ още не е придобило срав. Па си слезе самъ *еденъ* Господъ 40. Постигнѫла *едно* мѫшко дете 59. ме насили *еденъ* силенъ гя'олъ 67. Тамо иматъ *едно* су'о дре'о 70. Мил. Повдигнѫ се *еденъ* викъ, писъкъ къдански. П. Сп. V—VI. Автобиограф. Софрония. Туку я сумъ *еденъ* ангелъ божи. Миладинов. 41. и т. н.

НѢКОЛКО СВѢДѢНИЯ

за

истурчването Родопскитѣ Българе.

Съобщава В. Добруски.

За българската история много е важенъ въпросътъ, кога и какъ е станжло истурчванието Родопскитѣ и други Българе. Този въпросъ до сега малко е обясненъ, защото историческитѣ паметници за това питане не сж яко изобилни и народнитѣ прѣдания и пѣсни не сж още напълно събрани. Заради това, мислж, не ще бжде излишно, ако съобщж по̀долу нѣкои прѣдания и раскази, които събрахъ въ пжтуването си низъ Родопскитѣ планини [1]). Положително можемъ да кажемъ, че потурчванието не е станжло въ едно и сжщо врѣме по всѣкждѣ, но че исламътъ постепено се разширявалъ, и то̀ въ на̀й-голѣмъ размѣръ въ врѣмето на султана Мохамеда IV и славнийтъ му везиръ Мохамедъ Кюпрюли год. 1656—1661. Това нѣщо доказалъ е вече г. К. Иречекъ, а тъй сжщо се подтвърждава и отъ прѣданията, които иматъ Родопскитѣ Помаци за това събитие.

Когато попитахъ Помацитѣ въ Тъмрѫшъ [2]), въ кое врѣме сж живѣли Кавури въ селото имъ, тѣ ми отговорихж:

---

[1]) Вижь Иречекъ Пжтни бѣлѣжки по Родопскитѣ планини. Период. Списание кн. X. стр. 30 и сл.

Славейковъ П. Р. За истурчванието на Българетѣ. Периодическо Списание кн. XV стр. 364.

Захариевъ. Описание на Т.-Пазарджишка кааза стр. 67—69.

[2]) Въ с. Сотиръ, $1/_2$ ч. на югъ отъ Дермендере, Пловдивска околия, каазатъ за Тъмрешкитѣ помаци, че тѣ не сж били сжщи Българе, когато се потурчили, но че имало въ тѣхъ „грьцка жилка“. Това прѣдание да ли не може да поддържа до нѣкждѣ теорията, че днешнитѣ жители въ Родопа сж пословѣнени Тракийци? Щж спомѣнж нѣщо и за етимологията на името Тжмржшъ или Тъмрешъ. Според мѣстното прѣдание (вижъ вѣстникъ „Борба“ на З. Стояновъ брой 13) това село се нарекло *Тъмрѫшъ* по̀-слѣдующитѣ причини: Свинарьтъ на старото село Враца, (гдѣто по̀-напрежь било днешното Тъмрешъ) си изгубилъ единъ день свинетѣ. Търсилъ ги дълго врѣме, на̀й-послѣ ги намира въ долината, гдѣто сега е расположено Тъмрѫшъ.

„Може да има ики-юсъ сене отъ тугава, че кой го повни“. Освѣнъ това, показвахѫ на сѣверъ отъ селото имъ една „бáрчина“, рѫтъ, гдѣто се намирали развалини на „кáвурска свѣта Богородица“; казахѫ още, че въ землището имъ имало и „кавурско гробье“. Въ врѣме на потурчванието, мнозина Българе сѫ побѣгнѫли отъ Тъмрѫшъ, та сѫ се заселили въ съсѣднитѣ села. Примѣри за това намираме въ с. *Дедевó*, Рупчоска околия. Тамъ живѣе дѣдо Калафиръ Тъмрешки. Той приказва, че дѣдо му билъ побѣгнѫлъ отъ Тъмрѫшъ, когато сѫ се турчили тамошнитѣ Българе и се заселилъ въ Дедевó. Кѫщата имъ за това се казва „Тъмрѫшка“. Мимоходомъ ще споменѫ, че Дедевó е било едно отъ войнишкитѣ села; имало и ферманъ за това, който обаче изгорѣлъ въ въстанието на 1876 год., когато цѣлото село било разорено отъ фанатическитѣ помаци. А другъ единъ 80 год. старецъ въ Дедевó, дѣдо Илия, ми каза, че родътъ му произлизалъ отъ помашко село Брѣзовица, отъ гдѣто билъ побѣгнѫлъ дѣдо му въ врѣме на потурчванието.

Въ с. *Брѣстовица,* Пловдивска околия, и до днесъ има махала, нарѣчена „Войничка“ отъ тогава, отъ когато забѣгнѫли тамъ нѣкои Българе отъ съсѣдното войнишко село *Чуренъ,* за да се избавятъ отъ потурчение. Заради това, нѣкои кѫщи се наричатъ „Чуренски“. Въ помашкото село *Черéшово* едно отъ бившитѣ непрѣдадени села въ коритото на р. Въча, 5 ч. на югъ отъ с. *Кричимъ*, помнятъ пó-старитѣ помаци, кога е станѫло тамъ потурчванието. Тѣ казватъ, че си имали и въдили пчели още отъ българско врѣме. Въ това село чухъ, че имало и гробища християнски съ кръстове и надписи, нъ неможахъ да идѫ такъкъ да ги видѭ.

Понеже тая долина, по причина на своята гѫста гора и дълбочина, е била много *тъмна*, та, като попитали свинаря, гдѣ си е намѣрилъ свинетѣ, той отговорилъ: „Хе, е тамъ въ доля *„въ тъмнаша“*. Отъ тъмнашъ на тѫвнашъ селото ввело название Тъмрѫшъ. На основание на това прѣдание, ние осмѣляваме се да мислимъ, че това название е старо, Тракийско. Споредъ Fligies Ettymologische Entdeckungen auf der Balkanhalbinsel Mittheilung: der anthropol. gesellsch. Wien Band X., старото название на р. Тиберъ въ Италия е било Thymbirs (Nicepharus in geogr. graec. min. II p. 460) и произлизало е отъ прастарото Илирийско население. У Пелазгитѣ (Илирийцитѣ, еднородни съ Тракийцитѣ) въ Мала Азия срѣща се често това название. Thymbrios е била рѣка въ Траада; Thymbra градъ на р. Пактолъ, а Thymbra въ Кария и другадѣ. Това име *тъмна,* означава мѫтна боя на рѣката. Подобно на Тъмрѫшъ название споменува Иречекъ (Пер. Спис. кн. X стр. 7). Тъмбра, високъ единъ Родопски върхъ въ околностьта на Брацигово.

*

Въ с. *Осеново,* Пещерска околия, което се намира 2 ч. на югоистокъ отъ Брацигово, тамошнитѣ помаци иматъ си роднини въ Брацигово. Въ врѣме на въстанието 1876 год. дошелъ отъ поменжтото село Осенъ (?) единъ помакъ въ Брацигово, да каже на своитѣ братовчеди *Кърпаловци*, да избѣгатъ съ дѣцата си въ Осенъ, (?) за да не ги исколятъ Тъмрешкитѣ и Доспатскитѣ помаци. Това село, преди потурчванието си е било чисто българско. Въ врѣме на потурчванието, прадѣдитѣ на казанитѣ Кърпаловци избѣгнжли и дошли въ Брацигово, гдѣто си упазили вѣрата [1]).

Въ с. *Михалково,* въ коритото на р. Въча, показахж ми помацитѣ кавурско гробье и мѣстото, гдѣто се е намирала нѣкога черква; по гробищата видѣхъ испочупени кръстове, нъ напраздно търсихъ кръстъ съ надписъ, да узнаж до кога тамъ се погрѣбявали Българе-християне.

Въ *Широ́ка Ло́ка* каза ми старъ единъ помакъ, че първата джамия въ селото е била съградена прѣди 150—160 годинъ; развалинитѣ ѝ виждатъ се и днесъ срѣщу новата джамия. Види се, че тамъ е станжло потурчванието малко по́-рано, около прѣди 180—200 год. Съ това се съгласява и прѣданието, което ни съобщи г-нъ Хр. Господиновъ. Прѣданието е слѣдующето:

„Въ Широ́ка Ло́ка прѣди 130—140 год. сж се потурчили 2 момичета своеволно, именемъ *Вида* и *Сула*: първата се нарѣкла *Алия*, а другата *Фатма*. Слѣдъ потурчванието си, тѣ привлѣкли повече отъ 10—15 *„момаре“* (т. е. момци, които искали да се уженятъ за тѣхъ). Двѣтѣ оставили по 4—5 синове и много внуци. Понеже се потурчили много възрастни, за това не били ни Мохамеданки ни истински Християнки. Носили въ черква восъкъ, масло, турмили (кадили) у дома съ тамянъ, и въ сжббота поменъ правяли. Дѣдо на помакинята, баба Пашалийка, отъ която е слушалъ тъзи приказка, е билъ „ка́вуринъ“, и служилъ като овчарь у Арденския Асиинъ *Чекмакътъ*. Нему подражала (= драга станжла) мусулманската вѣра; за това обадилъ на господаря си, че желае да се потурчи. Този го потучилъ и нагудилъ (накаралъ), да се скрие на едно мѣсто, гдѣто събралъ „межа́“ отъ всичкитѣ Ардenски момичета, помакини, и му казалъ,

[1]) Вижъ Мишевъ Ат. Боятъ около Брацигово стр. 19.

която отъ тѣхъ ареса, да я улови и да си ѭ заведе у тѣхъ. Уловената взела да се брани съ чекийче, нъ, по принуждението на Чекмакътъ, била вѣнчана.

За истурчванието въ с. *Арда,* при изворитѣ на рѣка Арда, Ахѫ-Челеби, се приказва слѣдующето: „Понеже Българете по онова врѣме не били проникнѫти отъ християнската вѣра, за да могѫтъ „да продаватъ сербезликъ“, и, подмамени инакъ отъ Турцитѣ, взели да се турчатъ и тó нощѣ, та излазѣли всѣка сутрина по нѣколко души съ бѣли съръци (чалми). Нѣкой си Коста въ сѫббота вечерь се върнѫлъ у дома си обърснѫтъ, и нашелъ жена си, че „пекла фурнитѣ“, и тамамъ била насукала свѣщи за сутриньта; мѫжътъ ѝ влѣзълъ съ бѣла чалма, взелъ свѣщитѣ и ги фукналъ (фвърлилъ) въ пещьта. Тогава, тя му се всопила и рукнала (извикала): „Куче и кучето, и ти ли си се попсетилъ“? Това и до сега си казватъ помацитѣ, като найлошо проклятие.

Горньото е приказвано на Василия Ангеловъ отъ Масуръ-Кехая, помакъ 110 годишенъ, умрѣлъ въ Арда около 1871 год. Той е билъ внукъ на Коста, който тоже умрѣлъ на 100 години, а бащата на Мусуръ-Кехая е билъ на 15 години, когато Коста билъ се потурчилъ. Отъ тѣзи данни ясно излиза, кога е станѫло потурчванието въ Арда. Въ това село има една махала *Гудовска* наречена тъй отъ това: Българитѣ, ако и да се потурчили, все имъ било драго, да си хранятъ свине, и за това си ги въдили. Веднъжъ, когато да влѣзатъ на кланяние въ новосъградената джамия, единъ излѣзълъ и се разрукалъ като въ истѫпление: „Абе комшуларъ, чули ли сте, кина (= какво) станѫло? Хассанъ башанѫнъ пущинкаса гитмишъ мечитъ, та е родила онъ ики шарели мерела. Воллахи, гелиръ са кадията, та харапъ едеръ кюлерията“.

Още приказватъ, че въ Арда се истурчило цѣлото село, освѣнъ двама братя, синове на нѣкой си Радоилъ, които отказали да приематъ ислама, и се скривали дълго врѣме низъ горитѣ, за да си запазятъ вѣрата. Отъ тѣхъ сѫ се наплодили днешнитѣ Българе въ Арда, което е смѣсено село, като има 170 кѫщи помашки и 50 християнски. Отъ тогава има пословица: Остави го, и той Радойлевъ синъ (упоритъ, своеглавъ человѣкъ).

Въ *Горно Райково* на *Черна* рѣка, село съ 400 кѫщи християнски и 50 помашки, помнятъ пò-стари хора, кога нѣкой тѣхни съотечественици приели мохамеданската вѣра и казватъ, че това е било много скоро прѣди 70—80 години въ врѣмето на завѣрата.

Въ *Пятково,* което лежи въ сѣвероисточния кѫтъ на Ахѫ-Челебийската каза, на р. *Малка Арда,* съ 250 кѫщи християнски и 30 помашки, тъй сѫщо помацитѣ наскоро сѫ били потурчени. [1])

Споредъ прѣсмѣтванието на родоветѣ, то е станѫло около прѣди 100 и 120 години. Прадѣдитѣ на днешнитѣ Помаци сѫ били потурчени на сила. Въ Пятково има Помаци, които откровенно казватъ, че бащитѣ имъ сѫ били Християни. Въ това село, както и въ много други села, има ближни роднини и даже първи и втори братовчеди между Християнитѣ и Помацитѣ. Забѣлѣжителенъ фактъ е, че колкото се върви пò-на югъ низъ Родопитѣ, толкозъ пò-скорошно е врѣмето на истурчванието, а напротивъ, колкото се върви по къмъ сѣверозападъ, толкозъ поотдавна е станѫло тò.

Въ село *Богýтево*, Рупчоска околия, истурчила се е нáй-напрѣдъ само една часть отъ селото прѣди 150 год.

Нѣколко години, подиръ това, дошелъ билъ въ Богутево турски бирникъ придруженъ отъ войска, да събира вергията. Въ това врѣме мѫжетѣ ги нѣмало въ селото, биле по нивята си.

Въ отсѫтствието имъ, Турцитѣ изловили женитѣ и ги изнасилили, та се потурчили всички останѫли Българе въ селото, освѣнъ едно момиче, което си живѣло като християнка до прѣди 20 години и умрѣло въ дълбока старость.

Спорѣдъ раскази и прѣдания, потурчванието на Българетѣ принадлежи къмъ нáй-ужаснитѣ събития въ българската история.

Които неискали да се потурчѭтъ, едни ги избили, а други се разбѣгали по горитѣ, и тамъ се хранили съ трѣви и корени, като незагинѫли отъ хищни звѣрове; а които били страшливи или искали да добиѭтъ нѣкаква права,

---

[1]) Вижъ Хр. Константиновъ. Спомѣни за страшната пролѣтъ въ Ахѫ-Челеби. стр. 7. и 21.

приели мохамеданска вѣра, като казали на Султана, да имъ остави езика, да си думатъ на него[1]). —

Въ *Устово* единъ отъ Деребейовцитѣ искалъ да се ожени за една мома, Българка, и да я потурчи, нъ тя прѣдпочела смърть и се хвърлила отъ едно стръмно бърдо, наречено *„Корвава стѣна“*. Въ Дйовленъ прочули се двѣ моми сестри съ постоянство въ вѣрата си: Цѣло село вече е било потурчено; само тѣ сѫ осмѣлили да се противятъ. Съ тази неустрашимость тѣ обмѣкчили турския паша и тъй уварднли вѣрата си. За тази милость едната отъ тѣхъ построила джамия въ Дйовленъ, а другата мостъ на онова мѣсто на рѣката, което се казва „Зáбралъ“ защото тамъ се събиратъ рѣкитѣ отъ села *Найпли, Грохотна, Карабулакъ, Широ́ка Ло̂ка*, които образуватъ р. Вѣ́ча (Кръчма). По тъзи причина селото се нарекло Дйовленъ[2]) (т. е. Дѣвино село; *ѣ* се произнася въ мѣстното нарѣчие като *йо*), джамията се нарича *Кѫсъ-джамиси* и мостътъ *Кѫсъ-Кюпрусу*.

Макаръ че отъ потурчванието на Родопскитѣ Българе не сѫ се изминѫли по̀вече отъ 200—250 год., тѣ пакъ сѫ могли да заварднтъ не само българския езикъ чистъ и неразваленъ, нъ и много обичаи български, както по свадбитѣ, така и на погребенията и др. Помацитѣ и до сега сѫ уварднли добрѣ понятията си за християнската вѣра, и въ нѣкои мѣста испълняватъ нейнитѣ обичаи. Черешовскитѣ Помаци и до днесъ колятъ курбанъ „черенъ бравъ“ на по́-голѣми Християнски праздници. Въ *Шейтанкйой*, село въ Рупчоска околия, което, прѣди потурчванието, се казвало Ко́сово, до скоро явно правяли одушь въ кѫщитѣ си, та си раздавали хлѣбъ, месо и др. Нъ послѣ съсѣдитѣ имъ Българе имъ се смѣяли за това, та го правяли скришно. Въ с. *Чепеларе* приказваше ми стара една баба *Широклó̀чанка*, че когато има сипка, стари Помакини отиватъ въ черква или при стари черковища, палятъ свѣщи и се молятъ да спре баба Шарка.

[1]) Вижъ Шишковъ Ст. Н. Животъ на Българитѣ въ Срѣдня Родопа. Стр. 44.

[2]) Не е ли въ това название *Дйовленъ* вм. *Диовляне* запазено името на старитѣ Беcси, които споредъ Тукидида се казвахѫ Διοὶ μαχαιρόφοροι т. е. *Диове мечоносци?* Това нѣщо можемъ да прѣдполагаме толковъ по̀вече, защото, споредъ Захариева и показанията на Дринова, въ тази мѣстность трѣбва да се търси славната Бесска светиня, храмъ на бога *Диониса*, на върха Гиоз-Тепе при село *Найпли* 8 ч. на югъ отъ Батакъ.

Ако нѣкой Помакъ се разболѣе и неможе оздравѣ, принася жъртва на християнска църква, като праща жито, хлѣбъ или другъ подаръкъ, обреченъ въ врѣме на болестьта.

Чухъ тъй сѫщо, че Помацитѣ завиждатъ на съсѣдитѣ си Българе, дѣто иматъ камънни и хубаво исписани църкви. — Когато Българетѣ въ с. *Дере-кйой*, Ахѫ-Челеби, построили нова църква, Помацитѣ нажалени, че и тѣ си нѣматъ джамия, прѣселили се въ друго село, чисто Помашко. Освѣнъ това, Помацитѣ все си държатъ старитѣ Български прѣкори Поповци, Стояновци и пр. и си помнятъ роднински свързки съ Българетѣ (братовчеди трети и четвърти, кумовска роднина).

Помацитѣ съзнаватъ, че прадѣдитѣ имъ сѫ били Християне, нъ не искатъ да знаѭтъ че сѫ Българе, ако и да говорятъ чистъ български езикъ. Турски езикъ наричатъ „*свински*“. Отъ турски езикъ тѣ незнаѭтъ освѣнъ нѣколко най-обикновенни изрѣчения и числителни имена, и поради това немогѫтъ да научатъ свѣстно нито една молитва. Само който служилъ на „аскеръ“, разбира турски, нъ такива Помаци не сѫ много, защото тѣ необичатъ да оставятъ прѣлестнитѣ си планини, и бѣгатъ отъ военната повинность.[1])

---

[1]) Повече подробности за Помацитѣ и за Родопскитѣ планини както и нѣкои материяли по въпроса за Верковичова сборникъ „Веда“ ще поговоримъ въ отдѣлна книга.

СТАРИ ПѪТУВАНИЯ ПРѢЗЪ БЪЛГАРИЯ.

Съобщава Х. Кесяковъ.

Въ година 1557 и 1569.

I.

Дневницитѣ на тия пѫтувания сѫ се упазили въ рѫкописъ въ библиотеката на графа Хенрикъ Илински въ градъ Романовъ. Приготвилъ ги е за печатъ извѣстний и най-плодний Поляшкий повѣствователь и книжовникъ Йосифъ Игнатий Крашевски, а издалъ ги е Казимиръ Туровски въ Краковъ, въ 1860 год. подъ насловъ:

Podróze i poselstwa polskie do Turcyi: Otwinowskiego w 1557, Taranowskiego w 1569; Zborowskiego w roku 1568. —

Зборовски съобщава кореспонденцията на Мехметъ-Паша съ Зигмунтъ-Августъ, поляшкий краль, въ която не срѣщаме нищо важно за насъ, та за туй и не ѭ прѣвождаме.

Отвиновски тръгнѫлъ на 7-й Юлий, 1557. (описътъ на пѫтя прѣзъ Поляшко и Влашко напущаме). — „На 29-й сѫщий мѣсецъ минѫхме Дунавъ подъ Обкурица, митарница; послѣдний день на Юлий потеглихме отъ Дунавъ и нощувахме въ гора, една миля задъ Баба. Въ тоя градецъ Баба има пустовѣрие на Николовий гробъ; 1-й Августъ нощувахме въ село Тангрибреди, 6 мили; 2-й августъ нощувахме въ село Алачапи, подъ малъкъ Базарджикъ; тамъ е съградена стѣна отъ Черно до Бѣло-море, отъ цесаря Анастасий. поради честитѣ нахлувания на Татари и Българи въ Гърция, развалини още стърчѫтъ, — 6 мили . . . 3-й Августъ нощувахме въ Алибей; 4-й Авг. спахме въ градецъ Пазарджикъ, 6 мили; 5-й Авг. нощувахме въ Васанчикъ, 3 мили; 6-й авг. нощувахме въ градецъ Правадия, между скалаци, тамъ, думатъ, нѣкога си било море; забѣлѣжително мѣсто, 3 мили ще рѣче припѫтувахме, 7-й

авг. спахме подъ планинитѣ Балхани, въ село Овчая, тамъ *простолюдието игра хоро прѣдъ пратеника, по сърбски;* всички, колкото ги имаше, единъ другий *за поеситѣ се държехѫ,* и съ бѣлоглавитѣ (женитѣ) *на около се въртѣхѫ*; 8-й авг. нощувахме въ село Ришава, задъ планинитѣ, 6 мили; 9-й Авг. спахме въ градецъ Хайдосъ; надъ градеца стои запустѣлъ замъкъ. Тамъ се раздѣля пѫтьтъ за въ Стамбулъ, единъ направо къмъ Едрнеполе, вторий на лѣво къмъ Киркиелеши; 10-й Авг. нощувахме въ село Балабанъ, 3 мили край водата Илиджия; 11-й Авг. спахме задъ Делиурма, което ще рѣче, луда дѫбрава, въ село Якидере. Тази дѫбрава, Турцитѣ ѭ викатъ дървена стѣна, понеже е много голѣма, гѫста и ниска; въ нея Селимъ, турский цесаръ, билъ на ловъ съ 100 хиляди души хора, като искалъ да покаже силата си прѣдъ Перскиятъ пратеникъ, който билъ при него. 12-й Авг. нощувахме въ село Орханликъ, 3 мили; 13-й Авг. въ село Винница, 6 мили; 14-й Авг. спахме въ село Ялудере, пô-лошъ пѫть 6 мили; 15-й Авг. надъ голѣмо езеро, 3 мили; 16-й Авг. нощувахме въ Ендрнополь, 2 мили; 17-й Авг. спахме въ градецъ Хапса, 4 мили; 18-й Авг. въ градецъ Бабаески, подъ италиянски орѣхи; тамъ ги има много; и тамъ се нахожда суевѣрие; първо нощувание отъ Дунава на 4 мили; на 19-й Августъ спахме въ градецъ Каристанъ, то ще рече, побъркване; тъй наричанъ поради това, че тамъ Селимъ, цесарский дѣдо, отъ Баязита, своятъ баща въ побъркване билъ поразенъ, и пропѫденъ чакъ кѫдѣ Чарки, 6 мили; на 20-й Авг. нощувахме въ градецъ Чорлу; тамъ правятъ хубано сиринье и малджѫкъ, (sic) 4 мили; на 21-й Авг. нощувахме въ Силиврия, градецъ; тамъ на вънъ изъ градеца има отбранителни мѣста; тамъ Гърцитѣ дълго врѣме се бранили отъ Турцитѣ слѣдъ взиманието на Стамбулъ; тамъ лѣжи отъ 200 години тѣлото на единъ гръцки тиранинъ, което таквозъ е станѫло, че е изсъхнѫло, и неможе да изгние; и тѣ казватъ, че земята, заради неговитѣ жестокости, не ще да го приеме.

На 22-й Авг. нощувахме въ градецъ Бингесиомеди надъ морето; тамъ стои мостъ надъ заливътъ, голѣмъ, четвъртитъ, много скѫпъ, отъ цесаръ Солиманъ, прѣди смъртьта му съграденъ; битъ съ желѣзо, а заливанъ съ олово; подъ 36

него сгради, на 4 части по 9 раздѣлени; приличатъ на 4 моста, градежъ широкъ, бѣлѣжитъ, какъвто нийдѣ не се е чувалъ, 4 мили; 3 години нѣколко хиляди хора сѫ го градили. На 23-й Авг. нощувахме въ градецъ Кучукчекмедже, 2 мили прѣдъ Стамбулъ; и тамъ има мость надъ заливътъ, нъ пò-малъкъ, скѫпъ, отъ сегашний цесаръ Селимъ съграденъ; на краятъ има черкова и карванъ-сарай четвъртитъ, съграденъ отъ канцелерътъ на Селимъ първий, неговото тѣло тамъ лежи. Тамъ е позволено на всѣки гостенинъ да прѣстои 24 ч., даватъ обѣдъ и вечеря, а на сиромаситѣ чакъ до 3-й день. 24-й Августъ пристигнѫхме въ Стамбулъ.“ —

(Нататъкъ описва Стамбулъ, сараятъ обичаитѣ и др. На връщание минѫлъ пакъ прѣзъ Балкана; случило се карание, та ходили прѣдъ кадиятъ. — „*Кадиятъ е главенъ* Турчинъ *въ всѣко сърбско или турско село*; тая служба се дава нáй-често на заслужени войници, на еничери и на други за прѣхрана; въ селото хората на редъ го хранѭтъ“. — На 30-й Септ. стигнѫли при Дунава въ Облинчица градецъ, тамъ имало митарница; тамъ взимали мито, сетнѣ въ Стамбулъ, — другадѣ нийдѣ).

II.

„Като минувахъ прѣзъ Влашка земя за въ Конс-поль, прѣзъ Буковина, Сочава, Лари, Сорещо, Лопушно, пристигнѫхъ нáй напрѣдъ въ турский градъ Килия; отъ Килия вървѣхъ на горѣ по рѣка Дунавъ . . . до градецъ Тулча стигнѫхъ въ Баба, отъ Баба въ село Хортмерда. Отъ тамъ въ градецъ Халакани; тамъ на около тоя градецъ видятъ се още окопи и стѣни съборени; тамъ Гърцитѣ сѫ се бранили отъ Поганцитѣ; отъ тамъ съградили стѣна и прѣкопъ чакъ до Дунавъ, на длъжина 30 мили. Тази стѣна още стои съсипана, и много мѣста, отъ дѣто сѫ се бранили Гърцитѣ; отъ тамъ стигнѫхъ въ градецъ Базарджикъ; послѣ въ Правадия, тамъ на висока скала стърчи съборенъ гръцки замъкъ; отъ Правадия въ село Ченга; а отъ тамъ прѣзъ висока планина, която думатъ Балханъ, въ друго гръцко село Хадеръ; тази планина се обикаля въ два деня ѣздение, понеже тъй е висока, щото е мъчно съ кола прѣзъ нея да се мине; отъ това село стигнѫхме

въ градецъ Хайдосъ, и тамъ стърчи на високъ скалакъ съсипанъ замъкъ. Отъ тоя градецъ раздѣля се пѫтьтъ за въ К-полъ, единъ на Ендрнеполе, а другия направо прѣзъ Илиапската дѫбрава до Кирклисе, славенъ грьцки градъ, който се тълкува 40 черкови. — Тамъ и сега още, миля далечъ отъ града, стои замъкъ на висока планинá, съ сѫщото име, а на около по селата и сега Гърци живѣѭтъ и лозя си иматъ; въ тоя замокъ имало 40 черкови християнски, Грьцки, а при тѣхъ живѣяли съ Архимитрополитъ 8 хиляди калугери; тоя замъкъ толкова билъ укрѣпенъ, щото Баязитъ, турский цесаръ, година и половина стоялъ подъ него и неможалъ да го привземе; чакъ догдѣто сами не излѣзнѫли изъ замъка отъ гладъ, па мѫшки нападнѫли на турската войска, много Турци истрѣпали, и сами мѫшки изгинѫли. — Турцитѣ сетнѣ взели тоя замокъ, добрѣ го укрѣпили, всичкитѣ черкови съборили, освѣнъ една, която е градена отъ мряморъ и алабастъръ отъ К-полский цесаръ Константинъ. — Отъ Кирклисе стигнѫхме въ градецъ Бигеразаръ; послѣ въ градецъ Више, тамъ и сега още стърчи замъкъ, съборенъ отъ Турцитѣ, а на околó него имало 4 стѣни, всѣка дебѣла 9 лакти; Турцитѣ щомъ го прѣвзели съборили тия стѣни. — Отъ Виша въ Чаталдже, тамъ турский цесаръ ходилъ на ловъ 3 мили отъ Кон-поль; отъ Чаталдже, стигнѫхъ въ Константинополь на 14 Юлий: Въ Чаталдже турскиятъ цесаръ има свой дворъ, градина много хубава и скѫпа, а тамъ по лозята и полетата има много птици и дребни животни" . . . .

Послѣ тръгнѫхъ отъ Кон-поль на 14-й Августъ прѣзъ широкъ пѫть, и стигнѫхъ нáй-напрѣдъ въ градецъ Биюкчекмедже, послѣ въ Кичукчекмедже, тамъ има мостъ надъ морский заливъ много скъпъ, 20,000 хора сѫ го градили всѣкидневно прѣзъ 5 години, дордѣ да го свършятъ; Послѣ, безъ да знаѭ градовцетѣ, стигнѫхъ въ Андринополь на 19-й сѫщий мѣсецъ.

Отъ тамъ прѣзъ планина Балханъ въ село Ченга, отъ тамъ въ Правадия, Базарджикъ, Черна-Вода, Баба, и Шахци; отъ тамъ по Дунава на долу стигнѫхъ въ Килия, тамъ 2 мили отъ Килия Дунавъ впада въ морето; отъ Килия прѣзъ Днестъръ въ Бѣлградъ", и пр. и пр. (ходилъ въ Руссия при Московския князь и др. . . .).

———

Въ година 1640.

III.

Това пѫтуване е запазено въ Лъвовската Оссолинска библиотека въ рѫкописъ, който носи No. 224, отъ 298—322 страница. Описалъ го е самичъкъ пратенникътъ Войцѣхъ Мясковски. Ние го прѣписахме вѣрно, и го прѣвождаме точно съ нѣкои забѣлѣжени въ прѣвода съкратения.

(На 28 февруарий тръгнѫлъ отъ Каменецъ; минѫлъ прѣзъ Яшъ и Букурещъ, ходилъ при Молдавскиятъ господарь.) —

— „1-й Априлъ, недѣля Ваня: деньтъ бѣше веселъ, врѣмето хубаво . . . . . Качихъ се на лодка, която ме чакаше, Турчинъ капитанинъ, на лодката червенъ прѣпорецъ, минѫхъ Дунавъ за пò малко врѣме отъ една четвъртина часъ подъ Силистрийскиятъ замъкъ, нѣкогажъ (quondam) отъ Гърцитѣ съграденъ. Колата съ конетѣ вървѣхѫ слѣдъ мене отъ пладнѣ чакъ до вечерьта; вечерьта пристигнѫхѫ послѣднитѣ въ широкъ Дворецъ, опрѣдѣленъ за мене отъ Замъка, тамъ ми дадохѫ хубава прѣхрана; тамъ изгубихъ още 2 дни да чинѫ церемонии на Турцитѣ.

— „4-й Априлъ: Тръгнѫхъ отъ Силистрия, врѣмето бѣше хубаво; слѣдъ 3 мили нощувахъ въ Българско село, наречено Афратаръ; храна отъ тука чакъ до Ц-градъ не ми дадохѫ, всичко трѣбваше съ пари да купувамъ, а на всичко туй причина бѣше моятъ Чаушъ, пияница.

5-й Априлъ: Слѣдъ 6 цѣли мили нощувахъ у единъ Турчинъ въ село Омурфакъ; ни утрѣто, великий петъкъ, слана паднѫ, студъ, нощувахъ слѣдъ 3 мили въ село Артакой.

7-й Априлъ: Студъ още пò-добъръ; нощувахъ слѣдъ 2 мили въ градецъ Провадия; тамъ прѣкарахъ и утрѣто, великденъ, и ходихъ на литургия великолѣпно извръшвана въ параклиси; минѫлата година Халилъ паша повелѣлъ да съборятъ черквицата на Бернардинцитѣ, понеже Рагузанчанетѣ католици не щѣли да дадѫтъ 100 хиледи аспри за споменъ.

9-й Априлъ: Тръгнѫхъ отъ Провадия, минѫхъ двѣ голѣми планини и се спрехъ въ село Завикой у единъ веселъ Турчинъ.

„10-й Априлъ: Дойдохъ при село и рѣка Ченга, качихме се на коне, а пъкъ колата теглехѫ наети биволи прѣзъ високи и стръмни планини, наричани Балхани, отъ които се виждаше Черно-море; послѣ, чакъ до захождание на слънцето, минувахъ прѣзъ голѣма гора думана Делиурманъ, и прѣзъ стръмни вертепи. Нощувахме въ село Надеръ . . . До тука броятъ 6 турски мили, ала изминѫхме 10—15 поляшки.

Кога минувахъ прѣзъ Ченга, 2 български дѣвици прѣмѣнени и гиздави хвърлихѫ на каруцата, въ която сѣдѣхъ пшеница и просо, като ми желаяхѫ добъръ пѫть; сѫщото сторихѫ и тамошнитѣ селене Християни.

„11-й Априлъ: Стигнѫхъ вечерьта въ градецъ Хайдосъ, тамъ се карахъ съ кадиятъ и съ чаушътъ; тамъ имаше и страхъ отъ Козацитѣ отвъдъ морето.

12-й Априлъ: Тръгнѫхъ, щомъ се съмнѫ, и вървѣхъ почти до вечерьта прѣзъ планини и храстие, прѣзъ камънливи рѣки и прѣзъ камънни мостове. Расположихъ се край рѣка Деруенна, подъ село Карабунаръ, отъ гдѣто тамошнитѣ Българе Християни ми прѣпрѣчихѫ пѫтя, и молихѫ да прѣнощувамъ въ селото . . . . . ала не позволихъ туй да стане. . . . . .

„13-й Априлъ: Слѣдъ 3 мили нощувахме на полето надъ село Факиръ . . . . .

„14-й Априлъ: День мъглявъ, пѫть лошъ, скалисти планини. Нощувахме край село Кованджикъ надъ бистра и камъниста рѣка, която прѣгазвахме тоя день между скалитѣ 25 пѫти.

„15-й Априлъ: Вървѣхме прѣзъ високи и скалисти планини; петь мили, десеть часа минахме до Кирклиса, не малъкъ градъ; расположихъ се надъ самия градъ. Обѣдвахъ чакъ прѣзъ нощьта. Не само всичко за ядение трѣбваше да купувамъ, нъ и дърва и вода; кадиятъ се скри, и не ми даде водитель; лошиятъ чаушъ на всичко бѣ причина.

16-й Априлъ: Слѣдъ като минѫхъ нѣколко рѣки и села въ 4 мили, спрѣхъ се надъ хубавиятъ градецъ Бургазъ; тамъ имаше и карвансерай, и скѫпоцѣнна джамия съ двѣ кубета, и двѣтѣ съ олово покрити, съ прѣходи, и

съ чешми извѫтрѣ, и прѣзъ цѣлиятъ градъ. Джамията цѣла послана съ килими.

17-й Априлъ: Въ голѣмъ вѣтъръ минѫхъ нѣколко мили, и 12 мостове сводовити отъ дѣланъ камъкъ градени, по отворено равно поле, и стигнѫхъ въ градъ Чотнюба . . . Чешми, щъркели, синигери пълно по джамиитѣ.

„18-й Априлъ: Пристигнѫхъ надъ само Бѣло море, 2 мили, по равнище, а втори 2 мили по самиятъ морски брѣгъ въ Силиврия, градъ обиколенъ съ староврѣмска стѣна, и съ трапища около Замъка. Прѣнощувахъ въ карвансерай при джамията. . . . Подъ града кораби, не малко морски риби.

19-й Априлъ: Въ Буюкъ Чекмеджи, 3 мили отъ Силиврия; тамъ ме посрѣщнѫ новъ чаушъ Османъ, пратенъ отъ Конс-поль по везирска заповѣдь и добрѣ се обхождаше съ мене.

20-й Априлъ: Въ Кучукъ-Чекмеджи, 2 мили отъ Константинополь, нощувахъ въ раскошенъ палатъ, край високи кипариси, чешми, надъ морето.

21-й Априлъ: Въ сѫбота ранинѝ тръгнѫхъ за Константинополь“. —

(Дълго и широко описва гдѣ ходилъ, у Султана, у Везира . . . .).

— „5-й Юний: Съ помощь Божия живо излѣзохъ изъ Константинополь. Първо нощувание подъ Кючукъ-Чекмеджи, 2 мили, въ поле край морето, подъ чадъри. Османъ чаушъ съ плачъ се раздѣли отъ мене.

6-й Юний: Минахъ Буюкъ-Чекмеджи, и нощувахъ въ Силиврия, 5 мили. Срѣщнѫхъ Татаринъ, пратенъ отъ Инспръ паша до везиря съ лъжлива новина, че ужъ много наша войска дошла подъ Бѣлградъ.

„7-й Юний: Ядохъ въ Чорлю; нощувахъ въ полето; спрѣхъ се надъ рѣка, при голѣмъ камъненъ мостъ, 5 мили.

8-й Юний: Нощувахъ въ Бургазъ, 6 мили. На утрето тръгнѫхъ ранинѝ, и минѫхъ градецъ Бабе; прѣспахъ въ градецъ Капса въ хубавъ кервансарай, 6 мили.

10-й Юний: Въ недѣля, стигнѫхъ въ Адрианополь, 2 мили. Голѣмъ градъ, старъ, ... джамия съ мермерни кубета. (Тамъ видѣлъ два слона, та ги описва, такъвъ звѣръ на свѣта нѣмало).

11-й Юний: Имахъ мѫчнотия съ Евреинъ зарадъ една жена християнка, Мѣшка Ярославска; трѣбваше да дамъ на Евреина — злосторникъ зарадъ нея 90 и нѣколко талари. Нощувахъ подъ село Дервентъ, 6 мили.

12-й Юний: Нощувахъ въ село Яникьой, 6 мили; на утрѣто подъ градецъ Карнабазъ, 6 мили.

14-й Юний: Ядохъ въ Хайдосъ; отъ тамъ тръгнѫхъ, та прѣнощувахъ подъ село Надеръ, подъ гората Делиурманъ, 4 мили.

Господарьтъ, синътъ Лупуловъ, който отиваше въ Стамбулъ, срѣщнѫхме при Хайдосъ; баща му пò обичалъ него да прати, отъ колкото самичъкъ да иде, и гърлото си да даде.

„15-й Юний: Закусихъ въ Ченга слѣдъ като минѫхъ Делиурманъ и планини Балкани, скалисти, много стръмни; спущахме по вѫжа и вериги съ мѫка и трудъ тежки кола отъ стръмнитѣ скали; и биволи ни помогнахѫ, като държахѫ на шиитѣ си за чудение голѣми товари; нощувахъ подъ градецъ Яникьой, 5 мили.

16-й Юний: Въ Провадия, 3 мили, у единъ гостоприеменъ домакинъ Симонъ Рагузанчениинъ.

17-й Юний: Цѣлъ день пѫтувахме, 8 цѣли мили пѫть сторихме; нощувахъ въ градецъ Базарджикъ. На заранььта тръгнѫхъ назадъ надъ само Черно-море, миля отъ Варна, зарадъ Силистрийский Ипсиръ паша, който казалъ да ме задържатъ, та при него да идѫ . . . . (ходилъ при Ипсира).

23-й Юний: Тръгнѫхъ отъ Базарджикъ съ изволението на пашата; слѣдъ 2 мили прѣнощувахъ въ Добружданското село Карагачъ . . . .

24-й Юний: Подъ Каванджикъ, миля и половина разстояние отъ войската; пашата нарочно ми показа толкова кратки прѣнощувки за да не пристигнѫ бързо до Дунава.

На утрѣто минахъ Булбука, спрѣхъ се подъ градецъ Карасу, надъ Дунавски заливъ, 5 мили. Дъждъ съ гръмотевици.

26-й Юний: Разположихъ се подъ село Дефлеренмъ, 6 мили.

„На утрѣто при другъ Дунавски заливъ, подъ село Яникьой, 4 мили.

28-й Юний: слѣдъ 2 мили минѫхъ Мачинъ градецъ, и расположихъ се надъ сами Дунавъ.

30-й Юний: По зора тръгнѫхъ къмъ Галачъ." —

Сѫщото пѫтувание прѣдставено отъ пратенника като релация на Краля (страница на рѫкописа 323 и sequen... и томъ V, стр. 52 отъ споменитѣ (паметници) на Нѣмчевичъ):

— „Минѫхъ прѣзъ България и Тракия, безъ храна, всичко мѫчно и скѫпо намирахъ, поради лошиятъ и пиянъ мой чаушъ. По пѫтя сипѣхѫ се не мaлко Турци въоржжени, и вървѣхѫ къмъ Дунава подъ Азовъ . . . .

Тръгнѫхъ бързо отъ Силистрия къмъ морето, и отъ тамъ по неговий брѣгъ пристигнѫхъ въ Бувиенда, ... и тръгнѫхъ за Константинополь . . . .
На връщание отъ тази бисурманска столнина, обърнѫхъ къмъ Адрианополь по пò-добъръ макаръ и пò-далеченъ пѫть, за да видѭ града, стара столица на Гръцитѣ, джамии и слонове.

Отъ тамъ по поле тръгнѫхъ къмъ Българско, на мисляхъ да минѫ Провадия, и прѣзъ Русчукъ и Дунавъ да стигнѫ въ Молдавско; нъ понеже искаше да ме види, макаръ и да бѣ съ лошъ замисълъ, Ипсиръ паша, който се бѣше расположилъ съ войскитѣ си подъ Варна, вървѣхъ цѣлъ день чакъ до градецъ Базарджикъ, и ходихъ при него".

Ето какъ се свършва тази релация:

— „Нѣка Татаритѣ си держѫтъ очитѣ съ Турцитѣ, нѣка съ нашитѣ, а особенно пò-силнитѣ Азиятски, нѣка дѣлѭтъ царството помежду си, а ние ще сме отсамъ Дунавъ и отвъдъ Дунавъ, за което Бога молятъ вѣрнитѣ Молдавци, Рагузанчене, България и Македония, дѣто Турцитѣ немогѫтъ да въведѫтъ редъ.

Толкова наши затворници въ Константинополь и въ Тракия, които самитѣ Турци и извѣстнитѣ Гръци броятъ около 150 хиледи души, тежко въздишатъ къмъ небото, за да видятъ нѣкой си Християнский Господарь, а именно Полский Краль надъ Дунава, а отъ тамъ бързо victorem et triumphatorem на източната столнина". —

ЛАГЕРЪ И ХИГИЕНИЧЕСКИТѢ МУ УСЛОВИЯ

ОТЪ Д-РЪ БОЧАРОВА.

Лагерътъ, ако и да е билъ нáй-първата форма на человѣческитѣ села, но и до сега има твърдѣ много да се желае и направи, за да се постигне идеята на добрия лагеръ. който да удовлетворява, както на специалнитѣ условия, за които въ настояще врѣме се правятъ лагернитѣ стоянки, тъй сѫщо и на хигиеническитѣ условия, отъ които проистича успѣхътъ на специалнитѣ цѣли. Санитарнитѣ условия трѣба да сѫ много пó-важни, тъй като безъ здравието на войската, лагерътъ става безсиленъ, и историята на войнитѣ ни показватъ твърдѣ печални примѣри. За нѣкой отъ тѣхъ ний ще кажемъ пó-късно, за сега ще упоменемъ само, че на санитарнитѣ условия, въ настояще врѣме, се обръща твърдѣ малко внимание. Ако всички и да говорятъ постоянно за хигиеническитѣ условия на лагерътъ, но и до сега на да ли ще има нѣкой да знае точно, що трѣба да се разумѣва подъ тѣзи условия. Високо, сухо, близо до текуща вода, рѣка и пр. мѣсто, което при това е отдалечено отъ блатата и други врѣдни влияния, сѫ обикновеннитѣ правила, които играѭтъ главната и единственна роль при опрѣдѣлението мѣсто за лагерни стоянки. Защо именно е прието да се рѫководятъ съ тѣзи а не съ други правила при избора мѣсто за лагера, — мѫчно е да се каже. Ако сѫдимъ по нѣкои мѣстности, на които сѫ направени лагерни стоянки, може да удивимъ тѣзи, що сѫ ги избирали, като и забѣлѣжимъ, че не всѣкога високото, сухото, близо до рѣка мѣсто е и нáй-здравото. Колкото странно и да се показва това отъ първи погледъ, но надѣваме се, че ще се съгласятъ, когато разгледаме на какво сѫ основани правилата, които рѫководятъ и съ които би трѣбало да се рѫководятъ при избора мѣсто за лагеръ.

Колкото за грижитѣ, що би трѣбвало да полагаме за народното здравие изобщо, не е злѣ да се обърнемъ на много столѣтия и даже хилядолѣтия назадъ, за да вземемъ отъ бѣлата древность твърдѣ поучителни за това уроци. Да си напомнимъ, че Евреитѣ, въ тѣхнитѣ странствувания и лагерни стоянки, сѫ придавали грамадно значение на игиеническитѣ условия на лагера. Моисей е зорко слѣдилъ за испълнението на даденитѣ отъ него хигиенически прѣдписания, конто сѫ начертани въ книгата на второзаконието, и сѫ имали характеръ на религиозни озаконявания. Само при такова ревниво охраняване народното здравие, Моисей е можалъ да прѣведе народа си, съ тогавашнитѣ нищожни срѣдства за борба съ природата, по такива пустини, по които и сега съ голѣми мѫки се пѫтува.

Първи военни лагери, въ пъленъ смислъ на думата, ний срѣщаме у Гърцитѣ, въ описанията на твореца на Илиадата — Хомера. Вънкашната форма на лагера, неговитѣ размѣри, степеньтъ на прѣтрупаностьта сѫ условията, на които нáй-първо трѣба да обрѫщаме внимание, при изучванието историитѣ на лагеритѣ и да си разяснимъ, до колко нѣкои отъ тѣхъ сѫ били непостоянни, що е оставало безъ измѣнение и е дошло до нашето врѣме. Вънкашната форма на лагера се е мѣнявала твърдѣ често: у Лакедемонянетѣ тя е била циркулярна, у Македонскитѣ войски — е била даже окрѫжна съ укрѣпления, нъ както у еднитѣ тъй и у другитѣ, хората сѫ били помѣщавани на твърдѣ ограничено пространство. У Персиянцитѣ, споредъ Ксенофонта, ний срѣщаме сѫщата система, но освѣнъ това се вижда, че лагерното расположение на войската е употрѣбявано при походитѣ, които сѫ били правени въ неприятелската страна, и че е имало обвозъ за палатки. Тази първобитна форма на человѣческото първобитно жилище се е правила отъ клонове на различни дървета, и е приличала на нашенска колиба. Въ течението на послѣдующитѣ вѣкове, видътъ на палаткитѣ сѫ е постоянно измѣнявалъ, догдѣто нáй-сетнѣ е получилъ пó-опрѣдѣленъ видъ. Именно, намѣсто клонове отъ дървета, почнѫли да употрѣблявать различни тъкани и нáй-удобната е била, разумѣва се, естественната тъкань, която въ сѫщото врѣме е била готова и се е намирала на всѫдѣ, а именно кожата на различни жи-

вотни, която сѫ простирали надъ мѣстото, избрано за живѣяние. Самата дума, която означава палатка на романскитѣ нарѣчия, показва способа на направата ѝ — отъ латинската дума, *tendo*, която значи тегли или растѣгай. Отъ тукъ е произлѣзла латинската дума *tentorium* и французската *tente*. Освѣнъ това, палаткитѣ сѫ били правени още отъ различни дебели тъкани, изработени отъ камилска вълна. Както е извѣстно, палаткитѣ на прѣдводителитѣ. напр. Александра, Дария, сѫ се отличавали съ изящна направа споредъ съврѣменната гледна точка. За формата и голѣмината на палаткитѣ, презъ врѣмето на стълкновенията на Персиянцитѣ и Гърцитѣ, въ всичката грълка литература нищо ненамираме. Съ подробноститѣ на вънкашния лагерни видъ на втория древни войнствененъ народъ — Римлянетѣ, можемъ да се запознаемъ повече. За палаткитѣ на римскитѣ войски сѫ упоминува въ 349 год. подиръ основанието на Римъ, по поводъ обсадата на града Веи. Ако Римлянетѣ отъ първо въ похода се укривали въ колиби. направени отъ шума и трѣванъ, послѣ, по примѣра взетъ отъ Гърцитѣ, почнѫли да употрѣбляватъ палатки. Макаръ. че този видъ жилища при обсадата на Веи, е билъ въ зачаточна форма и може само да се догаждаме, че тѣ сѫ били направени отъ кожата на различни животни, за което сѫдимъ по останѫлото тогава отъ тогава изражение: sub pellibus vie, sub pellibus hiemare, тъй като зимнѭта обсада на Веи, е накарала първи пѫть да се потърси покривъ за спасението на войницитѣ отъ суровитѣ атмосферически условия. Въ послѣдната римска история у писателитѣ Ветрувия, Велеция, Полибия и др. срѣщаме вече подробни описания на лагеритѣ и военнитѣ правила за тѣхното построяване. На колонитѣ на Трояна и Антонина намиратъ се рисунки на всичкитѣ видове палатки, които войскитѣ сѫ употрѣблявали въ това врѣме.

Римския лагеръ не е ималъ всѣкога еднаква форма. нъ споредъ цѣлитѣ се е правилъ въ форма на castra peregrina, когато е имало походъ, или пъкъ въ форма на постоянни, укрѣпени лагери castra pretoriana, които сѫ били правени около резиденциитѣ на императоритѣ или префектитѣ. Изобщо историята за формитѣ на лагерното расположение въ римската войска не може да не бѫде за насъ

поучителна. Както се вижда, тѣ не сѫ имали такива военни авторитети, като Вобана и Уставъ-Адольфа отъ новата история, а за това не сѫ имали нужда да се приклоняватъ прѣдъ установената веднъжъ за всѣкога форма на вобановскитѣ здания или лагерната форма Густавъ-Адолъфова. Формата на римскитѣ лагери сѫ е мѣнявала често. Презъ врѣмето на републиката, тѣ сѫ употрѣблявали квадратна, презъ врѣмето на империята — триѫгѫлна, крѫгла и овалъна форма. Всичко е било правено споредъ характера на военнитѣ дѣйствия и мѣстностьта, на която е трѣбало да се расположи лагерътъ. Римлянетѣ имали такива постоянни укрѣпени лагери, които прѣдставлявали видъ на градища и единъ отъ тѣхъ, именно Келнъ е станѫлъ послѣ градъ. При расположението на лагера, всичко е било вършено по извѣстни, изработени отъ практиката, правила. Мѣсто за лагеръ сѫ избирали Авгуритѣ, послѣ съвѣщанието си съ звѣздитѣ. Авгуритѣ, сѫщо като и Моисей за Израилтянетѣ, сѫ играли роль на санитарни законодатели и като хора, които сѫ се занимавали съ изучванието на законитѣ на природата, дѣйствително можали да принесѫтъ полза на войската. За всѣки човѣкъ и животно е било опрѣдѣлено извѣстно пространство земя. За двама души е опрѣдѣлено мѣсто въ 10 квадратни фута и 100 квадратни фута за 30 коня. Палаткитѣ сѫ располагали въ редъ по направлението отъ Истокъ къмъ Западъ. Въ всѣки редъ е имало по петь палатки и на́прѣки само три реда. Редоветѣ сѫ били отдѣлени единъ отъ други съ улици. Въ врѣмето на Полибия, единъ легионъ войска е заемалъ пространство отъ 9 до 10 гектара. Всичкото пространство на лагера е било окопано съ валове, полисади и други укрѣпления. Вѫтрѣ въ лагера всѣкога е имало мѣсто за лѣкувание болнитѣ солдати — voletudinarium и лѣкувание болнитѣ коне veterinarium. Очевидно е, че муниципиалния характеръ на Римлянетѣ се е показвалъ и въ правилното устройство на тѣхнитѣ лагери. Нъ, щомъ римската империя почнѫла да се разрушава и слива съ Варваретѣ, заедно съ другитѣ начала на цивилизацията изгубва се забѣлѣжителния типъ на римския лагеренъ животъ. Още при Константина, въ Галлия солдатитѣ, намѣсто да бѫдѫтъ расположени на лагерни стоянки, тѣ били размѣстени по жилищата на гра-

жданетѣ, слѣдователно по гарнизонни условия на животътъ. Нъ и до сега могжтъ се намѣри въ народнитѣ прѣдания, останки отъ древнитѣ римски лагери, напр: у Канбре на р. Сомма, и пр.

Срѣдневѣковната хроника, като разказва за лагеритѣ, показва ни сжщо, до каква голѣма небрежность е дошло отношението на полководцитѣ къмъ хигиеническитѣ правила на лагернитѣ стоянки. Варварския миръ погълнжлъ сичкитѣ зачатки на Римската цивилизация и примѣрътъ на Атила, който укрѣпявалъ лагеритѣ си съ камари — лешове, споредъ словата на съврѣменницитѣ му, не останжлъ безъ подражатели, които държали сжщо тъй неигиенично лагернитѣ стоянки, и макаръ че тѣ не сж биле завалени съ лешове, нъ съ всевъзможни нечистотии.

Извѣстно е, до каква степень невнимание и отсжтствие на каква годѣ-санитарна прѣдпазливость и грижа за най-необходимото, сж отличавали кръстоноснитѣ полчища, и какъ тѣ сж се расплащали съ своя животъ, като сж усѣвали пжтьтъ си съ мъртви тѣла, паднжли не отъ неприятелско оржжие, нъ отъ страшни епидемически болести. За французскитѣ укрѣпени лагери въ врѣме на кръстоноснитѣ походи има указания отъ 1096 година. По-късно, во врѣмето на войната съ Англия при Карла VI, Констекль Кинесонъ направилъ укрѣпенъ лагеръ, който, по свидѣтелството на Мезера, е прѣдставлявалъ цѣлъ градъ, съ диаметръ въ 3000 фута, ограденъ съ дървета, снабденъ съ кули и траншеи, и е билъ сгоденъ да се расположи въ него цѣла армия". Отъ това се вижда, колко малко внимание се обръщали полководцитѣ на пространство, което е необходимо за сѣкиго. Римлянетѣ сж отдѣлявали на сѣки легионъ по 10 гектара, когато тука сж е отвело пространство отъ 3000 квадратни фута за цѣла армия. Въ 1347 год. подобенъ лагеръ е имало при осадата на Куле отъ Эдуарда III. и лагеръ въ Пуату (1372) при Шине, който Фруоссаръ е описалъ въ хроникитѣ си за Дюнексена, като е прѣдставилъ и рисунки, които изобразяватъ както самия лагеръ, тъй сжщо и палаткитѣ. Видътъ на срѣдне-вѣковния лагеръ, по тѣзи рисунки, още повече ни увѣрява, че прѣданията на Римлянетѣ сж биле съвсѣмъ забравени, и лагерътъ не е прѣдставлявалъ нищо друго

освѣнъ една нáй-безпорядочна масса палатки, произволно расхвърлени. Людовикъ XI се опиталъ да възстанови старата римска форма на лагера, съ неговитѣ правилни улици, и при това снабденъ съ кантони и дюкенчета. Подобенъ лагеръ е билъ основанъ въ 1480 г. въ Нормандия за обучението на 20,000 солдати. Въ 1489 г. такова лагеръ билъ учреденъ въ Пикардия.

Около това врѣме се възраждатъ въспоминания за забравенитѣ форми на римскитѣ лагери, и Макьевель въ знаменитня си трактатъ за искуството, какъ да се води война, съвѣтва, при направата на лагера,[1] да слѣдватъ тѣзи правила, които сѫ начертани въ лѣтописитѣ на римскитѣ писатели, Витрувия и Вегеция.

Морицъ Насауски въ (1590—1625) дѣйствително възстановилъ квадратната форма на римскитѣ лагери, а Густавъ Адолфъ (1611—1632) слѣдовалъ неговия примѣръ и създалъ струпания типъ на лагернитѣ стоянки, който се държи и до сега въ пó-многото армии.

Ако лагеритѣ още отъ XVIII. вѣкъ сѫ приели римската форма, нъ още и до сега не сѫ испълнили сичкитѣ тѣхни черти, които въ санитарно отношение, сѫ донасяли на римскитѣ воиски не малко полза. Тъй, извѣстно е, че много римски лагери имали не само врѣменно значение, нъ сѫ твърдѣ често служили на воискитѣ за постоянно мѣстопрѣбивание, и имали характеръ на военни градища съ всичкитѣ приспособления за подобенъ животъ. Въ Франция и Германия, дору и въ XVIII. вѣкъ, лагеритѣ носятъ врѣменни характеръ, като служили за народа, учения на войската, или за походно и военно врѣме.

Въ 1696—1708 г. въ Компъенъ билъ устроенъ учебенъ лагеръ, който послужилъ мѣсто за раскошни паради, даже и при Людовика XV въ 1739, 1764 и 1767 г. Такъвъ сѫщи лагеръ е имало у Рошемона на р. Мозель (1727—1732). Въ Суасонъ (1766), Вербери (1769).[1]) Въ Германия въ минѫлия вѣкъ сѫ извѣстни слѣдующитѣ лагери: Пирненский въ Саксония (1756), Пруский Герцога фонъ Беверна (1757) и лагеръ при Бунцелвица.

Въ края на XVIII вѣкъ въ Франция сѫ опитали да въведѫтъ пруската лагерна система, която е твърдѣ ясно

[1]) Traitée d'hygien millitair par Morache 1874 г. p. 438.

начертана въ инструкциитѣ на великия полководецъ Фридрихъ Вторий, който отъ практиката на свойтѣ походи и войни е изработилъ необходимитѣ условия за расположение на лагернитѣ стоянки. Нъ, не гледайки на всичката имъ цѣлесъобразность, която се е признавала отъ военнитѣ хора на онова врѣме, излѣзло, че при учреждението на републиканското управление въ Франция, макаръ, че републиканскитѣ войски исхвърлили лагерната форма на Фридриха Велики, тѣ вървѣли на всѣкждѣ побѣдоносно. Републиканецътъ Гошъ се е даже хвалилъ, че неговитѣ солдати изигравали битката пò-удобно безъ палатки, отъ колкото съ тѣхъ. Даже послѣ, въ врѣмето на империята, голѣмото количество войска се е затруднявала съ обвоза на палаткитѣ. Ето защо войскитѣ често бивакирали. Нъ отъ само себе се разбира, че послѣ, отъ когато сж се възвърнжли къмъ римскитѣ възрѣния за строгото соблюдение на правилата относително пространството, опрѣдѣлено за сѣки чолѣкъ, това възрѣние не се е пущало вече изъ видъ.

Възстановяванието на постояннитѣ римски лагери е станжло именно около това врѣме. Въ Бадасоа, въ Дюнкерхенъ републиканскитѣ войски направили нáй-напрѣдъ лагеръ по барачната система. Тѣзи бараки биле покрити съ чимъ (буци) и биле направени отъ самитѣ солдати, безъ правилна система и вжтрешно расположение. Отъ това идеята за устройството на постояннитѣ лагери по барачната система може да се счита, че е въскръснжла.

Отъ постояннитѣ лагери въ началото на настоящето столѣтие, Булонския лагеръ (1803—1805) безспорно трѣба да се счита за нáй-голѣмия. Той е билъ направенъ по барачната система за 160,000 души войска и 9675 коня. На нѣколко мили е била протегнжта линията на барацитѣ, които сж имали еднакви форми и голѣмина — десеть метра дължина, петь метра широчина и три метра височина. При устройството на лагера сж употрѣбили сичкитѣ старания и грижи, за да завардятъ здравието на солдатитѣ. Тѣ никога не сж оставали праздни: освѣнъ учения, маневри и проч., имали сж различни увеселения, игри, празденства и пр. Тѣ сж имали особенни гардини, които ги обра-

ботвали самички. Вода въ лагера е била доставявана въ такова количество, което е удовлетворявало нуждитѣ[1]).

Извѣстно е, казва Морашъ, какви сѫ биле послѣдствията на тази лагерна стоянка и каква сила и могущество е придобила армията, която справедливо увѣковѣчила името си „Велика армия" „la grande armée", която е направила знаменития походъ отъ Булонъ въ Вѣна, безъ остановки и почти безъ болни.

Въ врѣмето на втората империя, вторично е направенъ постояненъ лагеръ въ Булонъ, нъ далечъ не при сѫщитѣ условия, които създала армията на първата империя. Въ 1854 въ лагера при Булонъ е имало около два корпуса войска. Солдатитѣ живѣли въ бараки и презъ зимата до това врѣме, когато въ 1856 год. Булонския лагеръ билъ снетъ и замѣненъ съ Шалонския. Въ Шалонския лагеръ живѣло значително количество войска само презъ лѣтото отъ маий до октомврий; презъ зимата оставалъ въ лагера само единъ полкъ да варди лагера. Подиръ войната 1870—71 французското правителство направило още веднъжъ опитъ да помѣсти войскитѣ въ постоянни лагери. За тази цѣль войската е била раздѣлена на шесть главни лагера, разположени около Парижъ — Сатори, Вилневъ Лѣтанъ, Роканкуръ, Сенъ-Жерменъ, Сенъ-Моръ и Медонъ. Опитътъ излѣзълъ не удаченъ, и въ 1874 год. билъ подигнѫтъ въпросъ за учреждание на учебни лагери само презъ лѣтото, отдѣлно за сѣки единъ отъ 18-тѣхъ корпуси, като ги распрѣдѣлятъ по различни пунктове на французската територия.

Англия въ настояще врѣме има четире постоянни лагера: въ Елдершотъ за 10.000 човѣка, въ Колчестеръ, Шернклифъ и Керрагъ въ Ирландия. Първитѣ два за по 3.000 а послѣдния за 10,000 човѣка.

Останѫлитѣ европейски държави съвсѣмъ нѣматъ лагери, като мѣсто за постоянно живѣяне на войската. Нѣкои държави избиратъ за лагеръ едно и сѫщото мѣсто всѣка година, ето защо една часть отъ жилищата презъ лагерното врѣме, составляватъ палатки, а другата постоянни бараки. Такъва е напр.: Австрийския лагеръ въ Брука

[1]) Recueil des memoires de medecine et de chirurgie millit. 2 ser. XVIII 1856 r.

на р. Лейта, който е направенъ въ 1867 г. Въ 1869 год. въ този лагеръ е имало четире, въ 1871 двѣ, а 1872 петь сводни части отъ австрийската армия. Въ Италия войската излиза на лагеръ за три мѣсеца въ Соммо, Чиарди, Фоймо и Санъ-Морицио. Постоянно мѣсто за лагерни сборове на белгийската войска служи Баверло.

Въ много отъ малкитѣ германски държави, даже и въ Прусия, лагернитѣ стоянки не съставляватъ постоянно явление, което би се повторяло сѣка година систематически. Лагернитѣ стоянки се правятъ, само кога има да ставатъ голѣми маневри, въ които приематъ участие по́-голѣмата часть отъ войската. Тъй до 1843 г. сѣки четире години войската се е събирала на лагерни стоянки за голѣми маневри въ различни мѣста. Въ 1865 въ Локштедската равнина въ Голщиния, е билъ направенъ лагеръ за 9,000 човѣка и т. н. Обаче и въ врѣме на маневритѣ. лагерътъ не се счита за крайна необходимость, когато войската може да се расположи по обивателскитѣ квартири.

Подиръ направения кратъкъ исторически погледъ за развитието на лагернитѣ стоянки, виждаме, че дѣлото, което почнѫло да се развива въ висока степень рационално въ врѣмето на Римската империя, въ срѣднитѣ вѣкове изгубва главнитѣ характеристични черти и само въ началото на настоящето столѣтие, се срѣщаме съ опитвания, да се развиѭтъ основитѣ на лагернитѣ стоянки, положени още отъ Римлянетѣ, които гледали на лагера не отъ една тактическа точка, но обрѫщали внимание и на санитарнитѣ условия за помѣщението на войската. Разумѣва се, че ако срѣднитѣ вѣкове съ своята цивилизация сѫ стоели много по́-ниско отъ Римлянетѣ, то въ настояще врѣме е по́вече отъ колкото странно да се доволиме съ тѣхното наслѣдство, като не се грижимъ да го подобримъ съ срѣдствата на на́й-новата наука. Що е можало да бѫде желателенъ образецъ за срѣднитѣ вѣкове, за Макиевеля и неговитѣ съврѣменници, това още за насъ не съставя идеалъ. Като слѣдваме пѫтя на Римлянетѣ за санитарнитѣ грижи на лагера, не сме длъжни да слѣдваме даденитѣ отъ тѣхъ форми. Климатътъ, мѣстностьта, обичаитѣ на народа, способътъ на водение война сѫ длъжни да видоизмѣняватъ частноститѣ на лагернитѣ устройства, които, както видѣхме вече отъ

историята, не гледайки на твърдѣ силнитѣ авторитети Густавъ Адолфа и Фридриха Велики, биле видоизмѣнявани твърдѣ рационално и, при всичко това, измѣняванието не е имало парализирующе влияние за успѣха на войнитѣ. Напротивъ виждаме съвършенно противнитѣ слѣдствия, напр. рационалното устроиство на Булонския лагеръ.

Едно, което виждаме да остава постоянно безъ всѣкакви измѣнения до настояще врѣме, и което съставлява несгодната страна на лагера, е прѣтрупванието голѣмо число хора на пространство съ твърдѣ ограничена площадь.

Може би, континенталнитѣ държави скоро да прѣстанѫтъ съ упоритость да се държатъ за сѫществующата въ настояще врѣме система за размѣщанието на войскитѣ и да обърнѫтъ погледитѣ си къмъ поучителния примѣръ, на упомѣнѫтия постоянни лагеръ на първата французска република, който е билъ собственно прототипъ отъ постояннитѣ лагери въ съврѣменна Англия и сѣверна Америка. Съврѣменнитѣ способи за бързото прѣмѣстяние на грамадна масса войска, подобреното орѫжие, което скоро рѣшава исхода на сраженията и, на́й-сѣтнѣ, повече отъ колкото по-напрѣдъ, съвършенно нагледната, политико-икономическа отчетность, която не оставя никакви съмнѣния, че матерялнитѣ срѣдства за водението на войната, почти всѣкога бързо сѫ исчерпватъ отъ съдържанието на грамадни армии, — всичко това прави, както самата война така и сѫществуванието на лагера въ военно врѣме, да бѫдѫтъ по́-малко продължителни. Колкото по́вече живѣеме, толкова повече ще се усъвършенствуватъ срѣдствата за прѣмѣстяние на войската и условията за скория успѣхъ на побѣда, а заедно съ това, ще стане по́-ясно съмнителното достоинство на прѣдишнитѣ классически лагерни форми. Твърдѣ вѣроятно е, че съврѣменнитѣ грамадни армии, при скоритѣ движения, по̀вече и по̀вече ще ги стѣсняватъ лагернитѣ обвози. сѫщо както и армията на гениалния полководецъ Наполеонъ I. още въ началото на настоящето столѣтие, се е теготила отъ устарѣлитѣ форми. Нъ, ако формата на лагеритѣ може още дълго врѣме да играе роль въ военно врѣме, то въ мирно — надали има какви-годѣ резони да се придръжатъ о установенитѣ за лагернитѣ стоянки военни рамки. Ний виждаме, че французскитѣ, английскитѣ и сѣвероамерикан-

скитѣ войски намѣрили за възможно да хвърлятъ схоластическитѣ военни окови и радикално да видоизмѣнятъ общеприетитѣ правила за установката на лагера. Здравието на войската отъ това е несъмнѣнно спечелило, специалнитѣ же цѣли на-да-ли ще сѫ изгубили. Да не забравяме, че ний, за щастие, начевваме да влизаме въ този периодъ на цивилизацията, въ който военното врѣме пòвече и пòвече начевва да зема въ внимание изводитѣ на мирното врѣме. За туй ний трѣба пòвече да се грижимъ за здравието на войската въ мирно врѣме, и, самитѣ лагери, освѣнъ по значението си да служатъ като мѣсто за обучение на войската, да придобиватъ не пó-малко значение, като мѣсто, служаще за подобрение силитѣ на солдатитѣ, като срѣдство за подобряване и завардяне тѣхното здравие. Тъй сѫ гледали на лагернитѣ стоянки хигиениститѣ въ Англия и Франция, тъй се почнѫли да гледатъ въ послѣдньо врѣме хигиениститѣ въ Пруссия. „Периодическото изсѣляване въ добрѣ расположени лѣтни лагерни стоянки, слѣдва рѣшително да се рекомендува въ интереса на здравието на войската" — казва генералъ-щабъ докторъ Ротъ [1]), единъ отъ нáй-талантливитѣ въ настояще врѣме германски военни хигиенисти. и това се казва въ Пруссия, гдѣто, както е извѣстно, расположението по обивателски квартири се предпочита на лагерната стоянка, при всичкитѣ случаи, когато войската оставя казармата, било за маневра или прости обучения.

Нъ съ какво, пита се, можемъ потвърди, че лагерътъ има дѣйствително добро влияние за здравието на войската.

При обикновенни мирни условия, лагерътъ вече съ това благодѣтелно влияе на здравието на солдатина, че му дава възможность да не остава въ казармитѣ. За врѣдното влияние на здравието, което почти всичкитѣ, безъ исключение, европейски казарми производждатъ на обитающитѣ въ тѣхъ войски, ний имахме случай да кажемъ въ статията си за казармата [2]), гдѣто сѫ приведени статистически цифри за смъртноста въ рускитѣ войски отъ охтика. Причината на тая болестъ, официалнитѣ данни обясняватъ съ прѣпълнение на казармата (съ хора) и съ отсѫтствието въ тѣхъ провѣтряние. Тѣзи данни сѫ биле събрани и об-

[1]) Militär Hygien. v. Roth u. Sex. II Boud 63.
[2]) Доброславинъ — Военний Сборникъ 1874 год. No. 10.

сѫждавани въ 1862 год. Нъ да видимъ, на колко въпросътъ за прѣпълнението на една ограничена казарменна площадь съ хора и за подобрението на въздуха въ казармитѣ е напрѣднѫлъ въ течението на десять години въ една отъ най-цивилизованитѣ европейски страни — въ Франция. Marvaud [1]), като описва французскитѣ казарми, остава крайнѣ недоволенъ отъ съврѣменното имъ положение. Безъ да гледа на съврѣменната имъ архитектура, на грамаднитѣ сумми, издържани за направата на новитѣ казарми въ Парижъ, Лионъ и Марсель, тѣ съвсѣмъ не отговарятъ на съврѣменнитѣ игиенически разумни искания. Въ тѣзи казарми недостига нито въздухъ, нито свѣтлина, и зданията сѫ буквало лишени отъ всѣкаква искуственна вентелация. Да се убѣдимъ още пóвече въ безусловното отклонение на плановетѣ и устройството на французскитѣ казарми отъ тѣзи рационални правила, които сѫ изработени за тази цѣль отъ английскитѣ и американскитѣ казарменни коммисии (въ 1870). Morvaud съвѣтва да сравнимъ само плановетѣ и чартежнитѣ детали въ французскитѣ казарми. Нáй-главния въпросъ, а именнно, че солдатитѣ трѣба да се распрѣдѣлятъ на пó-малки групи въ изолировани помѣщения не е обърнѫлъ вниманието на инжинеритѣ. Ако въ 1851 год. отъ всичкитѣ 24 Парижки казарми само 9 сѫ можали да вмѣстятъ по единъ баталионъ всѣка, а въ всичка Франция можало се намѣри едвамъ шесть казарми, въ които е билъ размѣстявъ по едимъ полкъ, то сега казармата на Наполеона, е построена за 2230 человѣка, казармата на Принца Евгения за 3235 и това се намира въ Парижъ. Въ Марсель казармата на Сенъ-Шарлъ е построена за 2250 души, а новонаправената Лионска казарма за 5000 души.

Такова прѣпълнение на казармитѣ съ хора е еднакво, както въ долнитѣ, тъй сѫщо и въ постоянно умаляющитѣ се въ объема, горни катове, съ злѣ направени излѣзи, съ зали, които служатъ едноврѣменно за ядене, спане и всѣкидневно прѣбивание. Всичко това пространство е гѫсто населено съ хора, съ тѣхнитѣ нѣща, даже съ кавалерийската сбруня и безъ знакъ на искуственно провѣтряване, при пó-малко отъ 12 — 14 кубически метра въздухъ на всѣки

[1]) Morvaud. Sur les casernes et les camps permanents. Ann. d'hyg. publ.

единъ солдатинъ, което количество е прѣдписано да се въведе въ французскитѣ казарми още на 15 Юний 1855 г. Разбира се, че при подобни условия въздухътъ не може да бѫде добъръ и нѣма да е удивително, ако смъртта отъ грѫднитѣ болести поражава всѣки солдатинъ. Още отдавна Бенуатонъ де Шатоневъ, Буденъ и Лавиринъ се доказали, че макаръ за войската се избиратъ нáй-здрави хора и въ пълната имъ сила, смъртноста на солдатитѣ е пó-голѣма отъ колкото на гражданското население, което е на еднакъвъ съ тѣхъ възрастъ. Споредъ Валена, ако прибавимъ къмъ числото 9,41 на 1000 смъртни случая, които се даватъ отъ официалната статистика, числото на отпуснатитѣ солдати въ неспособни за военна служба или въ инвалиди, ще получимъ 18,6 на хилядата смъртность, която надминува два пѫти смъртноста между гражданетѣ въ сѫщитѣ години, която е равна на 8,89 на хилядата.

Споредъ Лаверина, въ 1860 г. на 1000 души сѫ умрѣли:

Отъ тифъ	въ армията	259	човѣка	въ граж.	население		137
„ сипаница	„	39	„	„	„		6
„ скарлатина	„	7.7	„	„	„		3
„ лещанка	„	27	„	„	„		0.8

Извѣстно е, че подиръ подобряванието на казармитѣ въ Индия, смъртноста въ англоиндийскитѣ войски е паднѫла отъ 60 на 32 человѣка на хилядата. Отъ това се вижда, че причината на страшното боледувание и смъртность между солдатитѣ е именно лошото санитарно положение на казармитѣ. Послѣднитѣ страдаѭтъ отъ прѣпълнение отъ население съ крайнѣ ограничено пространство.

Ако сравнимъ смъртностьта на гѫсто населенитѣ градове съ селата, ще видимъ ясно, че не благоприятното влияние на здравето, произлиза отъ препълнението. Въ селата обикновенно смъртноста е много пó-малка. Това ясно се вижда отъ статистическитѣ данни за смъртноста въ градищата, селата и въ островитѣ, събрани отъ Сторка. Забѣлѣжително е това, че прѣпълнението отъ много хора въ едно ограничено пространство влияе врѣдно на здравието тогава, когато се умалява кубическия обемъ на въздуха и кога хората оставатъ въ него пространство пó-голѣмата часть на деня. Но, колко прѣпълнение на населението на една извѣстна площадь да бѫде голѣмо, нѣма да повлияе осо-

бенно врѣдно на здравието имъ, ако само объемътъ на въздуха въ такова жилище е достатъченъ. Тъй напримѣръ, ако сравнимъ населението въ центра на нѣкой голѣмъ градъ съ крайщата му, ще видимъ, че въ центра населението е много пò-гжсто, пò-прѣпълнено отъ колкото около града, а не гледайки на това, централното население е много по здраво отъ колкото по крайщата. Причината на това е, че по края на града се сели бѣдния народъ, жилищата на които обладаватъ въздуха въ твърдѣ ограниченъ объемъ. Бѣдноста сама по себе-си тука не играе роль, тъй като и въ центра на града има много работници, които сж поставени, въ материално отношение, въ твърдѣ не благоприятни условия за живота. Ако сравнимъ смъртноста на малко населенитѣ градища въ русскитѣ провинции, съ смъртноста на селата, то за Россия ще получимъ обратното. Въ русскитѣ села смъртноста е пó-голѣма, защото селянетѣ живѣжтъ по прѣпълнено въ кжщята си, отъ колкото градското население. Очевидно е, че макаръ кжщитѣ въ селата да сж расположени на пó-голѣма площадь, здравость страда пó-вече, тъй като жителитѣ сж тѣснятъ въ жилища съ ограничено кубическо пространство. Горѣпоменжтитѣ цифри на страна обаче отъ това не губятъ значението си. Тѣ показватъ, че въ Шотландия, гдѣто количеството на въздуха, съ който се ползуватъ жителитѣ вжтрѣ въ жилищата си, се намира въ пò-добри условия, и тѣсното засѣляване, ограничената площадь играе голѣма роль. Статистическитѣ изслѣдвания, направени въ това направление въ Германия, Франция и други страни сж пò-добри отъ колкото въ Россия. Климатически и социални условия за живота въ селското население, показватъ че и тамъ прѣпълнението на ограничена площадь е почнжло да играе голѣма роль въ здравието на населението. Съ това се обяснява очевидното противорѣчие, че врѣменнитѣ лагерни стоянки въ мирно врѣме иматъ добро влияние за здравието на войската, макаръ, че на лагерната площадь хората се прѣтрупани до такъва степень, каквато не може се срѣщнж даже въ центра на нáй-населенитѣ градища. Разбира се сжщо и това, че въ лошо врѣме, когато палаткитѣ не се отварятъ и вентилиратъ, кога въ военно врѣме, лагера стои дълго на едно мѣсто, при другитѣ неблагоприятни усло-

вия, здравието на войската почнува да страда по́-вече отъ колкото въ казармитѣ. Въ първия случай лагера дава по́-добри условия за здравието отъ колкото казармитѣ, втория — наопаки. Всѣко явление има само относителна полза или врѣда за здравието на человѣка. За това, разбира се, отъ лагера може се очаква полза само при извѣстни опрѣдѣлени условия.

Като заприказвахме за значителното прѣтрупвание на хората, което обикновенно бива въ лагера, този фактъ можемъ потвърди съ нѣколко сравнителни цифри. Да земемъ, за примѣръ, опрѣделѣното за лагеръ пространство по узаконенията на тази нация, която е спечелила въ послѣдньо врѣме военна слава.

Да си напомнимъ, че на всѣки парижки житель се пада площадь въ 48,7 кв. метра, на Берлинеца — 84,6 к. м. на Лондонския — 133,5 к. м., и тъй като въ лагера по́-голѣмото число войска е пѣхота, то слѣдователно хората сѫ прѣтрупани въ лагера на два и четире пѫти отъ колкото жителя въ Парижъ и Берлинъ.

Като се счита пространство по 450 к. ф. на всѣка палатка, английската санитарна коммисия исчислила слѣдующата таблица:

На една палатка пространство квадратна фута.	Числото на палаткитѣ на една квадратна миля.	Численностьта на отряда размѣстенъ на една квадр. м., ако всѣка палатка има 15 човѣка.
450	61952	929280
900	30972	464640
1350	20650	309760
1800	15488	232320
2700	10325	154880
3600	7744	116160
4500	6195	92928
5400	5162	77400
6300	4425	66377
7200	3872	58080
8100	3441	51628
9000	3097	46464

Считатъ, че на една квадратна миля въ Парижъ има 87.256 жители, въ Манчестеръ и Лондонъ — 175.816, слѣдователно, даже и въ Англия солдатитѣ въ лагера сѫ помѣстятъ на толкова пѫти по́-тѣсно отъ колкото лондон-

скитѣ жители, на колкото 175.816 е по́-малко отъ 929.280 или на петь пѫти по́-тѣсно.

Споредъ пруския расчетъ въ лагеръ, който заема пространство единъ квадратенъ километръ, могѫть се помѣсти 19.762 конни артелериста, 23.419 кавалериста, 40.161 пѣши артелериста и 56.497 пѣхотинци.

Въ началото на кримската война прѣтрупванието на английскитѣ войски въ лагери е било 312.080 човѣка на една пруска кватратна миля. Ето защо, кога лагерътъ е врѣмененъ и сѫществува само презъ лѣтно врѣме, при това политѣ на палаткитѣ могѫтъ да се държатъ постоянно подигнѫти, отъ което въ тѣхъ се получва свободно движение на въздуха, лагерното влияние за здравието на солдатитѣ е по́-добро отъ колкото влиянието на казармитѣ. Нъ щомъ платното се намокри въ лошо, дъжделиво врѣме, при спуснѫтитѣ поли и въ палатката сѫ съберать 12—15 души и д. т., ако лагерътъ при невардение длъжната чистота, остава дълго врѣме на едно и сѫщо мѣсто, послѣдствията отъ прѣтрупванието на много хора на една ограничена площадь не закѫснѣватъ да се искажатъ.

Отъ историята на войнитѣ, които сѫ били водени въ различни врѣмена, и сѫщо отъ мирното врѣме, ний можемъ се убѣди, че лагерния животъ е ималъ еднитѣ и другитѣ послѣдствия.

Въ мирно врѣме по́-многото лагери, при цѣлесъобразния изборъ на мѣстоположението при добра чистота, иматъ обикновенно добро влияние върху здравието на солдатитѣ. Това впрочемъ не е и чудно, тъй като на́й-рѣдкото влияние за здравието, зависяще отъ прѣтрупвание съ хора единъ кубически жилищенъ объемъ, се отстранява чрезъ помѣщение на солдатитѣ въ добрѣ провѣтрявани въ лѣтно врѣме палатки, и въ мирно врѣме трѣбува да се зематъ потрѣбнитѣ мѣрки за завардванието нуждната чистота на лагерната площадь, отстраняющи опасноста отъ прѣтрупвание на извѣстно пространство. Освѣнъ тази чиста полза, която при подобни условия получватъ солдатитѣ, не по̀-малка е ползата, гдѣто неживѣѭтъ цѣла година въ казармитѣ. Подиръ излизанието имъ, казармата за лагерния периодъ, може да се очисти и провѣтри т. е. отъ зимното жилище да бѫде удалено всичко, което може, като

остава на стѣнитѣ на пола и даже въ въздуха на казармитѣ, да влияе врѣдно върху здравието на солдатитѣ.

Тука само на кратко ще напомнимъ за отколешнитѣ изслѣдвания на французскитѣ учени, които първи показахѫ значението за здравието на тази прахъ, която се носи постоянно въ въздуха и пада около насъ въ жилищата ни: по мебела, на стѣнитѣ, проникнува въ тѣхнитѣ пори. Тѣзи именно наблюдения се потвърдяватъ отъ нáй-новитѣ изслѣдвания. Послѣднитѣ анализи на Валфмогела надъ стѣнитѣ въ госпиталнитѣ палати, показватъ, че тѣ събиратъ голѣмо количество способни за гниение азотисти вещества. Послѣднитѣ опити на знаменития английски физикъ Тиндаля още веднъжъ подтвърдяватъ неговитѣ прѣдишни наблюдения и свидѣтелствуватъ, че този нáй-ситенъ микроскопически прахъ, невидимъ съ просто око, който се носи постоянно въ въздуха изъ нашитѣ жилища, гдѣто попада отъ насъ самички, отъ нашитѣ мебели, отъ стѣнитѣ на кѫщата и пр., само тогава може да падне и остани въздухъ на жилището ни, когато въ течението нáймалко на три денонощия не става въ кѫщата никакво течение на въздуха. Отъ тѣзи изслѣдвания виждаме, отъ една страна, колко силно може да бѫде заразено едно здание, въ което непрѣстанно се помѣщаватъ много и нечистоплътни хора, отъ друга страна, каква голѣма опасность се явява за тѣхъ, когато оставатъ въ такова здание, гдѣто съ всѣко вдѫхвание въвождатъ въ бѣлия си дробъ тази отвратителна въздушна нечистота, която се явява отъ внисанието на солдатитѣ въ жилището всевъзможни нечистотии съ себе си, съ обущата си отъ улицата, отъ нечистосъдържанитѣ казарменни заходи и пр. Съ една дума, при сегашното казармено расположение на войската отъ европейския континентъ, да получи войската възможность да дѫха чистъ въздукъ въ течението на лѣтнитѣ мѣсеци презъ лагарната стоянка, прави лагеритѣ срѣдство полезно не само за обучението на войската, нъ и нáй-цѣлесъобразенъ способъ за завардвание тѣхното здравие, като ги снабдява съ запасъ на силитѣ, изгубени презъ зимата въ градскитѣ казарми въ борбата съ разваленый въздухъ. Макаръ, че формата на съврѣменнитѣ лагери не удовлетворява всичкитѣ искания на хигиената, но при вситѣ недостатъци,

лагерътъ остава едно отъ на̀й-добритѣ срѣдства за съхранение здравието на войската.

Цифрата за смъртностьта въ Английската армия не може да бѫде зета за сравнение смъртностьта на войската въ другитѣ европейски държави. Англия държи твърдѣ малко войска, има възможность да я туря въ такива условия, които сѫ въ значителна степень пó-добри. Нейната лагерна система е образецъ, къмъ когото трѣба да се стремимъ. Нейнитѣ казарми сѫ пó-добри отъ казармитѣ на другитѣ европейски държави. Въ самата Англия обаче, споредъ отчета въ 1870 г.[1]), се вижда, че тази часть на войската, която е стояла на лагеръ, се е ползувала съ значително пó-добро здравие, отъ колкото тѣзи останѫли въ казармитѣ, що е повлияло по смъртностьта на войската, споредъ размѣщението имъ. За годинитѣ 1860—1869 смъртностьта срѣдньо въ лагера е била 6,88 души на хилядата, тогава когато въ казармитѣ сѫщото врѣме е била 9,51 на хилядата. Очевидно е, че при сѫщитѣ условия относително храната, напр. само разницата въ размѣщението на войската за година въ една армия отъ 100,000 човѣка, 236 души ще останѫтъ завардени отъ смъртта.

Гоффръ, като описва санитарнитѣ условия на Шалонския лагеръ, дава сѫщо такива цифри, които свидѣтелствуватъ за благодѣтелното влияние на лагера за здравието. Събрания отъ него за 1860—64 г. статистически материалъ показва, че въ лагера е умирало 7 души на хилядата, и се е разболѣвало 55, тогава когато въ останѫлата французска армия, за сѫщото врѣме, е имало 18°/₀₀ смъртни случая и 312°/₀₀ разболѣвания.[2])

Наблюденията въ Алжиръ сѫщо тъй се показвали благодѣтелното влияние на лагера за французскитѣ войски.

Отъ описанието на Красноселския лагеръ на Гейфелдера се вижда, че неговото благоприятно дѣйствие за здравието на войската, стои вънъ отъ всѣкакви съмнѣния.

Нъ, ако солдатитѣ сѫ размѣстени въ лагера не въ палатки, отворени и достѫпни за провѣтряване, а въ бараки или землянки, които даватъ малко въздухъ, тутакси къмъ незгодата на казармитѣ се присъединява още незгодата отъ

[1]) Army medicnl departement raport 1870 p. 3.
[2]) Consideration hystor. hygien. et medic. sub la comp. de Chalons 1865.

прѣтрупване на една ограничена лагерна площадь, и смъртностьта дохожда до крайния прѣдѣлъ. Примѣръ за това виждаме въ историята на втория булонски лагеръ въ врѣмето на втората французска империя. Въ 1854 г. подъ Булонъ били събрани тѣзи войски, които се назначавали да дѣйствуватъ по брѣговетѣ на Балтийското море; къмъ тѣхъ послѣ е била присъединена войската отъ лагеритѣ: Д'Оньо, д'Екилена, де Вимере и д'Амълетёза, тъй щото общото число на войската е достигнжло до два армийски корпуса. Една часть отъ войската е била помѣстена въ палатки. другата въ бараки. Въ бараката за всѣки човѣкъ е имало само два кубически метра въздухъ. Санитарнитѣ условия сж били изобщо лоши. Ето защо отъ холерата, която се появила въ Юлий 1854 год. въ Августъ и Септемврий мѣсецъ, сж се разболѣли 859 души отъ които 262 умрѣли. Но и безъ холерата разболѣването и смъртностьта е била грамадна. Въ първата половина на годината имало болни солдати 9,293 съ 498 смъртни случая, а втората половина, когато се е появила холерата, 3,251 съ 456 умрѣли. Както виждаме, холерата не особенно е повлияла на смъртностьта, тъй като и безъ нея цифритѣ сж еднакво голѣми. Главната болесть, която опустошавала войската, е била кървавия дрисъкъ и тифътъ. Нъ въ 1855 година, послѣ приетитѣ мѣрки за подобрението санитарнитѣ условия на лагера, болезненностьта и смъртностьта сж се смалили въ значителна степень.

Въ военно врѣме, когато санитарнитѣ грижи за лагера се оставятъ на страна, а това често бива, и смъртностьта дохожда до грамадни размѣри. Историята на всичкитѣ войни показва на ужасни опустошения, които ставатъ отъ кървавий дрисъкъ и тифътъ. Послѣдния до такава степенъ се е впилъ въ войската, щото го наричатъ военни тифъ или лагерна огница. Най-силната тифозна епидемия въ военно врѣме, която до сега е извѣстна отъ историята, е епидемията въ французскитѣ войски, които сж стоели на лагеръ въ Кримъ. Отъ Декемврий 1855 г. до есеньта 1856 разболѣло сж е 14% отъ всичката армия и отъ заболѣлитѣ повечето отъ половината 53, 24% сж умрѣли[1]). Освѣнъ това лагерътъ, е билъ опустошаванъ и отъ други заразителни

[1]) De la mortalité dans l'armée et des mayeus d'economiser la vie humain 1870 Dr. Chenne.

болести—холера, кървавъ дрисъкъ, различни видове прѣмѣжна треска. Причината на всички тѣзи болести е била именно обуклучената почва на лагера. Сжщата тази война доказва, че кога се зематъ мѣрки, подобряющи санитарното състояние на войската, отведнъжъ послѣдствията на зетитѣ мѣрки сами по-себе си казватъ. Англичанетѣ, които страдали отъ начало, сжщо както и французитѣ, по́-рано сж обърнжли внимание на необходимостьта да се подобри игиеническото положение на лагера, и въ това врѣме, когато французската армия носяла горѣказанитѣ загуби, тѣ изгубили само 0,06%.[1] Въ края на войната смъртностъта на английската армия е даже станжла по̀-малка отъ колкото на тази часть войска, която си останжла въ Англия. Отъ Януарий 1856 г. до Маий — смъртностьта е била равна на 8‰, тогава когато въ английската пѣхота, останжла въ отечеството си, смъртностьта е дохождала до 17‰. Не служили това за доказателство, че ако въ лагара се явява прѣкрасенъ способъ за завардвание здравието при добритѣ санитарни условия, въ сжщото врѣме има и противното влияние, когато не щжтъ или забравятъ да осжществятъ игиеническитѣ условия. Туй се разбира напълно, ако си напомнимъ, че даже, при на́й-малкото прѣтрупванье населението въ една ограничена градска площадь, се зематъ нѣкои и други санитарни мѣрки за удалението на излишно замърсената почва и въздухъ, лагеритѣ, които се лошо съдържатъ, при отсжтствие на подобни санитарни грижи, прѣтрупванието е по̀-голѣмо и послѣдствията сж по̀-лоши.

Да съставимъ сборникъ отъ правила, по които бихме се ржководили въ грижитѣ за санитарнитѣ условия, на́й-много обезпечеващи здравието въ лагернитѣ стоянки, трѣба да обърнемъ на́й-напрѣдъ внимание на тѣзи болестни форми, които на́й-много поражаватъ войската въ лагера. Ако разгледаме всичкитѣ болести, ний ще додемъ до заключение, че на́й-страшнитѣ форми сж заразнитѣ болести. Къмъ числото на заразнитѣ, инфекционнитѣ или тъй нареченитѣ зимотически (бродилни) болести принадлежатъ: тифоветѣ, холерата, кървавия дрисъкъ, трескага и сипаницата. Тѣзи групи разболѣвания се наричатъ заразителни болести за

[1] Ibid отъ 50000 армия 31 тиф. съ 16 смъртта.

това, защото обикновенно отъ тифа или холерата, или отъ всѣка друга отъ тази група болести се разболѣва не единъ, но нѣколко хора на веднъжъ. По нѣкогажъ тѣзи болезненни случаи сѫ распрѫснѫти въ различни мѣста на населения рейонъ, по нѣкогажъ събрани около нѣкой центръ. Тѣзи болести на медицинския езикъ се наричатъ, както е извѣстно, *епидемии.* Разболѣвания въ коя и да е кѫща, се нарича кѫщна епидемия; въ градъ, градска епидемия, и т. н. Подобно едноврѣменно разболѣвание, на́й-естественно е могло да възбуди мисълъ, че болезнотворното начало се прѣдава отъ единъ човѣкъ на други, т. е. мисълъ за прѣдавание, прѣносяние на заразитѣ. Това се показва още по́вече вѣроятно, тъй като навѣрно много болести се прѣдаватъ отъ единъ на другиго именно по този пѫть. Извѣстно е, че къмъ такива болести принадлежатъ, несъмнѣнно, сипаницата, сифилиса, сибирската язва, бутурача, и пр. Ето защо всичкитѣ такива болести, които по̀-горѣ споменѫхме, сѫ ги нарекли — *заразни.* Сѫщий смисълъ има и утвърдившето се за тѣхъ название зимотически болести. Туй послѣдньото название показва характера на распространението на епидемическитѣ форми. По характера на распространението си, заразнитѣ форми сѫ сходни съ характера, по който маята распространява влиянието си на тѣстото въ процеса на шупванието. Тукъ една на́й-малка частичка отъ прѣсното тѣсто дохожда въ съприкосновение съ маята, и шупванието се прѣдава на всичката тѣстена масса. Сѫщото става и съ на́й-нищожната частичка отъ течностьта, отдѣлена отъ тѣлото на заразения человѣкъ, която може да прѣдаде заразата на съвършенно здравъ человѣкъ, сѫщо тъй както незначителната частичка на шупнѫлото тѣсто, смѣсено съ простото, извиква шупвание въ него. Освѣнъ сѫществуванието на заразата, наблюдението ни показва, че за нейното дѣйствие е необходимо на́й-незначителното ѝ количество. Ако би полюбопитствували да узнаемъ, колко е голѣмо дѣйствующето заразително количество, то ний бихме се убѣдили, че то не може да бѫде прѣтеглено съ на́й-чувствителнитѣ везни. Сипаницита може да се привие на человѣка, ако убодемъ кожата му безъ кръвъ съ края на едва намокрения въ сипанична материя ланцетъ. Сѫщо тъй можемъ да отровимъ человѣка съ тъй нарече-

ната гнилостна, трупна отрова, като извикаме въ него ужасната и почти винжги убийственна форма на гнилоста и то съ треска, ако го даже съвсѣмъ незамѣтно порежемъ съ ножъ, съ който е рѣзано гнило, мъртво тѣло. Не трѣба да забравяме, че за сипаницата е доказано, че въ тази капка течностъ, която се въвожда въ тѣлото при присажданието на предохранителната сипаница играе роль не всичката масса на течностьта, нъ само твърдѣ незначително количество (еки) вещества, които плаватъ въ нея, слѣдователно абсолютно непретегленото. Но, когато падне въ организма на человѣка туй непретеглено вещество, то е въ състояние да произведе въ него не една, а безчисленно множество сипаничии мѣхури (пустули), които покриватъ всичката кожа на человѣка и, ако тогава бѣше възможно да се вземе тѣхното съдържание и се претегли, то ний би получили твърдѣ солидно тегло.

Теорията всѣкога се ражда отъ аналогия, поради това и съврѣменната теория за причинитѣ на епидемическитѣ болести, се е родила отъ сравнението на причинитѣ, които сж на видъ подобни съ дѣйствието на маята въ тѣстото. Въ послѣдния случай, както е извѣстно, маята за това само дѣйствува на голѣмитѣ масси прѣсно тѣсто съ твърдѣ незначителни частички, защото, като падне въ тѣстото, тази частичка развива милиони все нови и нови частички, раждающи се отъ старата. Маята, като тойзи е живъ организмъ отъ микроскопическитѣ клѣтки на на́й-долнитѣ гжбици, разрастява се твърдѣ бързо, и за това, при благоприятни условия, отъ една клѣтка на маята, могжтъ да се развиятъ милиярди и съобразно съ количеството си да дѣйствуватъ по извѣстенъ начинъ на тѣстото. Процессътъ на размножението на маячнитѣ клѣтки, при голѣмото имъ вънкашно сходство съ дѣйствието на заразнитѣ течности, е подалъ поводъ къмъ догаждане за сжщественната часть на заразното вещество, не е ли и то нѣкоя микроскопическа гжбица, клѣтка или нѣкоя инфозория, която, като попадне въ организма, ражда хиляди себе подобни, и които, като се развиватъ по́-нататъкъ и по́-нататъкъ, произвождатъ въ организма тѣзи или други измѣнения. Въ настоящето врѣме, тази теория се подтвърдява поне за по́-голѣмата часть на заразителнитѣ болести: сипаницата, холерата и

пр., отъ което става понятно, защо прѣтрупването на хора въ тѣсни по кубичния обѣмъ и площадно съдържание пространство тъй врѣдно влияе върху здравието. Всичкитѣ микроскопически клѣтки на нисшитѣ растения и животни сѫ до такава степень леки, щото твърдѣ лесно се повдигать въ въздуха и могѫтъ да се принесѫтъ на нȁй-далечнитѣ растояния. Въздухътъ, както сѫ показали многочисленнитѣ изслѣдвания, всѣкога изобилова съ различни форми на тѣзи микроскопически организми и, колкото пò-рѣдко се мѣнява въздухътъ, колкото пòвече жилци има въ обитаемото пространство, толкова пòвече той е пò-богатъ съ този микроскопически прахъ.

Нъ, че на повръхностьта на нашия организмъ, на кожата ни, на космитѣ ни, въ устата, въ стомаха, червата могѫтъ да си живѣѭтъ и плодатъ милиярди микроскопически животни, това вече отдавно знаѭтъ, знаѭтъ даже и тѣзи болести, които происхождатъ отъ тѣхъ. Тъй напр. много накожни пришки, (язви) рани зависятъ отъ размножаването въ кожата на микроскопическитѣ организми. Тъй нареченитѣ общи болести на организма, които поражаватъ не една негова часть, а всичкото тѣло, като го лишаватъ отъ всичкитѣ му части отъ разсѫдъка му, фърлятъ го на дълго врѣме въ огничаво състояние, съ една дума тифоветѣ, сипаницата, холерата и пр., споредъ новитѣ изслѣдвания, зависятъ именно отъ нȁй-ситнитѣ микроскопически растителни или животни организми. Този въпросъ не е още напълно рѣшенъ, поне за всичкитѣ видове заразителни болести, нъ за нȁй-главнитѣ видове: холерата, сипаницата, тифа и пр. нѣма никакво съмнѣние, че тѣ се прѣдизвикватъ именно отъ микроскопическитѣ организми.

Многото фактове, събрани до настояще врѣме, даватъ право да не отхвърляме тая теория, тъй като микроскопическитѣ организми, които сѫ намѣрени въобще въ кръвьта на человѣка, сѫ намѣрени именно въ това врѣме, когато той е билъ въ болезненно състояние. Около 1870 година сѫ почнѫли да изслѣдватъ сериозно кръвьта на хората, болни отъ тифъ и възвратна огница. Обермайеръ е билъ първия, който открилъ въ кръвьта на такива болни микроскопически паразитъ — спирилла. Тѣ прѣдставляватъ твърдѣ ясновидни подъ микроскопа червейчета, които

сѫ движатъ твърдѣ бързо, като се свиватъ и развиватъ, и разблъскватъ около себе си кървавитѣ тѣлца. Наблюдението на Обермайера е било недавно провѣрено въ клиниката на проф. Ботинка, при което се оказва, че дѣйствително присѫтствието на спирилитѣ въ кръвьта у болнитѣ отъ възвратна огница се намира въ свързска съ болезнения процессъ, тъй като щомъ се появяватъ спирилитѣ въ кръвьта на человѣка, почевва се пристѫпа на болеста, а когато тя се прекрати, спирилитѣ се изгубватъ.

Спирилитѣ се срѣщатъ въ кръвьта на тифознитѣ болни. Може би пó-нататъшнитѣ изслѣдвания и да покажатъ пълна связка на заболеванието съ влизанието на спирилитѣ въ кръвьта.

Да се обърнемъ къмъ другата болесть, — сипаницата. Ако до сега нашитѣ познания за характера на сипаничавия ядъ сѫ не съвсѣмъ пълни, за това ний имаме несъмнѣнни доказателства, че и въ него главната роль принадлежи на форменнитѣ частички, които се виждатъ подъ микроскопа въ видъ на точки или валчета; тѣ ако испаднѫтъ отъ сипаничната материя, която се намира на ландцета, съ когото се произвожда сипаницата, послѣдната се неприсажда.

Нáй-сетнѣ, отдавна е публикуванъ болестния случай, който, по видимому, зависи отъ развитието въ тѣлото ни инфозории. Винкенъ можалъ да види една болна жена, която получила въ Суринамъ, гдѣто живѣла, болесть твърдѣ честа въ тази мѣстность — силна водница въ корема, като промушили корема и испуснѫли всичката течность, която тъй мѫчила болната жена, тази течность изслѣдвали и намѣрили, че тя била мѫтна отъ това, че съдържала масса микроскопически организми. Тѣзи организми били колцеобразни, съ главичка, снабдена съ четире или петь брънки и се двигала въ течность твърдѣ бързо.

Тѣзи указанния сѫ достатъчни, за да се оправдае направеното прѣдположение за зависимостьта на епедимическитѣ болести отъ микроскопическитѣ организми. Нъ, ако този въпросъ и да се рѣшава въ настояще врѣме, положително остава други не пó-малко важенъ — именно, какъ попадатъ тѣзи организми въ кръвьта на человѣка? Отъ туй, което е извѣстно до настояще врѣме, ний можемъ да укажемъ на такива болести, които се прѣдаватъ отъ человѣкъ на чело-

вѣкъ чрѣзъ допирване при извѣстни условия. Тъй можемъ се зарази отъ сифилисъ, сипаница, гнила жаба (дифтеритъ) и пр. Подобни заразителни болести ний наричаме прилѣпчиви (контагиозни). Но въ числото на епидемическитѣ болести има такива, които не се прѣдаватъ отъ допиранье. Извѣстно е, че можемъ да се допираме до болни отъ коремни тифъ, холера, жълта трѣска и заражение нѣма да стане. Лѣкаритѣ отварятъ трупа на умрѣли отъ холера. тифъ и не се заражаватъ, не гледайки, на трупната течность, която изобилно маца ржцетѣ имъ, които често биватъ порѣзвани съ малки раници. Бивали сж случаи, че холернитѣ и тифознитѣ непражнения попадвали на слизистата ципа на здравитѣ хора, и тѣ не сж се заражавали. Нъ вѣрно е и това, че холерата и тифътъ, като се появатъ въ нѣкоя мѣстность, не поражаватъ едного или двама, нъ едновремѣнно мнозина отъ което заключаватъ и до сега, че холерата и тифътъ сж заразителни, макаръ и да сж длъжни да признажтъ факта, че, ако тифътъ и холерата сж заразителни, обче тази зараза, се прѣдава не чрезъ този пжтъ, по който се предаватъ прелепчивитѣ болести. Ето защо отъ епидемическитѣ заразни болести се е отдѣлила, втора група болести *миазмастически*, които се прѣдаватъ, както се прѣдполага, само чрѣзъ въздуха. Тѣзи миазми т. е. болезнотворното начало на тѣзи болести, каквито сж трескдта, холерата, коремния тифъ, трѣбва да плаватъ въ въздуха. Тъй като тѣзи болести често съставятъ язва за лагеритѣ, то ний трѣбва да се запознаемъ, какъ се распространява миазмата и какви мѣрки можемъ да земемъ противъ нея, или какъ да отвърнемъ появението й и въ лагера.

Що се относя до сжщностьта на миазмитѣ, и тѣ намъ сж извѣстни и, ако сждимъ само по приведенитѣ по́-горѣ фактове, можемъ да мислимъ, че за миазми може да се считатъ тѣзи микроскопически организми, които плаватъ въ въздуха и докарватъ болести.

Константинъ епископъ Българский и неговото поучително Евангелие. *)

(Съчинение на Архимандрита Антония, ректоръ при С. Петерб. Духовна Академия).

Прѣводъ отъ студента при сжщата Академия Д. Цуклевъ.

I. Биографически свѣдѣния за Константина и историко-библиографически прѣгледъ на литературнитѣ забѣлѣжки и изслѣдвания, които се отнасятъ къмъ неговото поучително Евангелие.

Подирь св. Климента Велически, въ историята на старобългарската церковна проповѣдь, първо мѣсто заема живший и трудивший се съ него едноврѣменно за Християнското просвѣщение въ България епископъ Константинъ. Биографически свѣдѣния за него сж останжли твърдѣ малко. Всичкото, което ний знаемъ за врѣмето на неговия животъ и дѣятелность, основава се на слѣдующитѣ кратки извѣстия: *а)* въ хронологическата статия, която се намира въ края на синодалния списъкъ на неговото поучително Евангелие (No. 163) и съставена, както предполагатъ Горски и Невоструевъ[1]), отъ самаго Константина, говори се слѣдующето: „Василь, т. е. Василий Македонски (царствовалъ) 20 лѣтъ. Львъ сынъ его 7 лѣтъ, вьсѣхъ же лѣтъ .... отъ Адама до настоящааго въ 12 индикта есть 6406 (898)"; *б)* въ тази сжщата ржкопись въ надписанието на една бесѣда (42-а), Константинъ се нарича *пресвитеръ*; *в)* въ нѣ-

---

*) Източници за запознаванието съ Константина и съ поучителното му Евангелие, сж слѣдующитѣ:

1) Горски и Невоструевъ. Описаніе Москов. Синодал. библиотеки II, 2, No. 111 и 163. 2) Nedjeljna propoviedanja Konstantina pr. bugarskoga po starosrpskom rukop. XIII v. v Starine, knj. V, 1873. 3) Ундолский. Объ учительномъ Евангеліи Константина, ржкописна статия съ библиогр. хар., находяща се въ Румянц. муз. No. 1395. 4) Шафарикъ. Разцвѣтъ слав. письм. въ Болгаріи, помѣстенъ за първий пжть въ чтен. Импер. Общ. за 1848 година No. 7, а послѣ въ отдѣлна книжка напечатанъ. 5) Ягичъ. Исторія Сербско-Хорватск. литер., въ руски прѣводъ. 6) Палаузовъ. Вѣкъ болгарскаго царя Симеона. С. П. Б. 1852 год. 7) Голубински. Исторія Славянскихъ церквей...... Изъ тѣзи източници, кждѣто е нуждно, ще цитираме само автора и страницитѣ на съчинението му, безъ да прѣвождаме самото название на съчинението.

[1]) Описатели на Московската Синодална библиотека. Б. прѣв.

кои редакции на прѣдисловието на неговото поучително Евангелие се говори, че той съставилъ своитѣ бесѣди по просбата на стареца Наума, единъ изъ св. седмочисленници български: „сего ради и азъ оумаленый Константинъ, говори той за себе си, оубѣжденъ бывъ на се твоими прошеніи брате Наоуме“ [1]); *г)* въ друга синодална ръкопись (No. 111), която заключава въ себе си словата на св. Атанасия Александрийски противъ Ариянетѣ, на обратната страна на 212-й л. се намира слѣдующата забѣлѣжка: „сіа книги благочестныя; наричемыя Аѳанасіи-повелѣніемъ князя нашего болгарска именомъ Симеонъ преложи ихъ *епископъ* Константинъ; въ словенскъ языкъ; отъ греческа въ лѣто отъ начяла міра 6414 (906) инд. 10, ученикъ сый Меѳодовъ; архиепископа Моравы, напса же ихъ Тоудоръ черноризецъ Дуксовъ [2]), тѣмъ же княземъ повелѣлъ; на устіи Тыча въ лѣто 6415 (907) индикта 14“. Тѣзи сѫ свѣдѣнията, на основание на които приблизително много или малко вѣрно можемъ да си нарисоваме картината на живота на Константина. Тѣ нищо не говорятъ, ни за мѣстото и врѣмето на неговото рождение, нито пъкъ за неговата народность. Между другото, че той е билъ родомъ Словѣнинъ, — това е ясно само по себе си изъ неговитѣ литературни произведения. Всичкитѣ приведени извѣстия прѣдставляватъ ни Константина за человѣка въ зрѣла възрасть, който работи съ усърдие на попрището за християнското просвѣщение въ България, наедно съ други забѣлѣжителни дѣятели отъ знаменития вѣкъ на царь-Симеона. За пò-раннитѣ години отъ неговия животъ и дѣятелность тѣ нищо не говорятъ. Нѣкои догадвания впрочемъ относително това може да се направятъ само на основание на това показание, че той е билъ „ученикъ Меѳодовъ, архиепископа Моравы“. Къмъ това трѣба да прибавимъ още свидѣтелството, което се заключава въ алфавитната молитва, и кѫдѣто Константинъ самъ свидѣтелствува за себе си, като нарича свой учитель даже и Кирилла (Константина), а именно:

---

[1]) Ръкоп. въ Соловедската биб. подъ No. 373 (157), на обр. стр. на 12 л., No. 374 (158). л. 221.

[2]) Подъ Дукса, по общеприетото мнѣние, трѣба да се разбира князь Борисъ, който за монашескѝ подвиви, е оставилъ прѣстола и отишелъ въ мънастирь.

„Шестькрилатъ силоу въспрнимъ.
„Шьствяю нынѣ, по слѣдоу оучителю.
„Имени ею и дѣлоу послѣдоуя“ . . . .

По този начинъ епископа Константина по указаннитѣ свидѣтелства трѣба да считаме за единъ изъ ранпитѣ ученици на св. словѣнски апостоли, Кирилла и Методия. Изъ тъй наречената българска легенда, или пространно житие на св. Климента, български архиепископъ, знаемъ, че всичкитѣ извѣстни въ историята на просвѣщението на България ученици на св. Методия дошле тука послѣ смъртта му (+885 г.) изъ Моравия, по причина на подигнжтото противъ тѣхъ отъ латино-нѣмцкото духовенство жестоко гонение. На това основание, съгласно съ мнѣнието на нѣкои учени[1]), трѣба да признаемъ, че и епископъ Константинъ е билъ единъ изъ знаменититѣ, но въ житието на упоменжтъ, бѣженци (изгнаници) изъ Моравия — мжченици за идеята на религиозно-националното християнско просвѣщение на словѣнскитѣ народности. Като съпоставимъ по-нататъкъ Константиновата дѣятелность въ България, кждѣто е получилъ и епископски санъ, съ врѣмето на живота на Кирилла и Методия, безъ съмнѣние тъй сжщо трѣба да допустнемъ, че и той е можалъ да бжде тѣхенъ непосрѣдственъ ученикъ, толкова повече, че въ прѣдисловието на поучителното си Евангелие къмъ стареца Наума, единъ изъ св. седмочисленници и безпорно непосрѣдственѣнъ ученикъ на Методия, той се обраща, както видѣхме, не като къмъ старецъ, учитель, или отецъ, а като къмъ равенъ, другарь, братъ: „оубѣжденъ бывъ на се твоими прошеніи *брате* Наоуме“ [2]) . . . .

Колкото се касае до дѣятелноста на Константина въ България, то приведенитѣ свидѣтелства прѣдставляватъ ни го тука вече въ пресвитерски санъ. Кждѣ и кога е получилъ той този санъ, — въ България ли, или още въ Моравия, подобно на св. Климента, — неизвѣстно. Всичката негова. извѣстна до настояще врѣме, литературна дѣятелность се отнася къмъ врѣмето на царуването на

[1]) Голубински, стр. 167.

[2]) Г-нъ Ягичъ причислява Константина къмъ по-младо поколѣние, — именно къмъ поколѣнието на продължателитѣ дѣлото на просвѣщението въ България; нарича го младши съврѣменникъ на св. седмочисленници, стр. 82—83. Но съ неговото мнѣние да се съгласимъ е трудно.

Симеона. Като билъ пресвитеръ, той е съставилъ въ 898 г.[1]) своето поучително Евангелие, което сѫ състои изъ 51 бесѣда на недѣлнитѣ дни прѣзъ годината, като начева отъ Пасхалната недѣля. Въ епископски санъ, когото получилъ, подобно на св. Климента, вече въ България, той въ 906 година прѣвелъ, по повелѣнието на царь Симеона, отъ грѣцки езикъ на словѣнски четире слова на св. Атанасия Александрийски противъ Ариянетѣ, които, по порѫчванието на сѫщия князь, въ 907 година биле прѣписани отъ Тодора, черноризецъ Дуксовъ, при устието на рѣката Тича. На основание на това послѣдньо показание прѣдположително се опрѣдѣля и мѣстото на епископското служение на Константина. Рѣката Тича, по Шафарика, се намира на недалечно растояние отъ г. Варна въ България. Тъй като тука трѣба да търсимъ и Прѣслава, старата столица на българскитѣ князе, а прѣбиванието на епископъ, при устието на Тича и трудившій се, по повелѣнието на княза, съ прѣводъ прѣдставлява се не случайно, но постоянно, — то на това вѣроятно се основава и догадванието, че Константинъ е билъ Прѣславски епископъ[2]). Съ това се довършватъ и всичкитѣ биографически свѣдѣния за епископа Константина. За други нѣкои негови литературни трудове, освѣнъ прѣчисленнитѣ, сѫществуватъ само едни прѣдположения[3]). Годината на неговата смърть тъй сѫщо е неизвѣстна.

Името и литературнитѣ трудове на епископа Константина станѫхѫ извѣстни на ученитѣ въ края на първата четвъртина на настоящето столѣтие. Първо указание на него и на прѣведенитѣ отъ него четире слова на св. Атанасия Александрийски противъ Ариянетѣ направилъ Калайдовичъ въ своя „Иоаннъ Екзархъ“ (стр. 14). Но това указание било — направено нерѣшително. За Константина той се изразява, като за неизвѣстенъ нему епископъ, и за това, може би, тогавашната учено-литературна словѣнска

---

[1]) Горски и Невоструевъ внасятъ поправка въ показанието у рѫкописа годината на съставянието поучителното Евангелие. Врѣме на неговото съставяние тѣ считатѣ за по̀-вѣрна годината 894. — стр. 422. На тази година указватъ Срезневски въ „Пам. пис. и яз. юго-зап. слав.“ стр. 16 и Голубински, стр. 167.

[2]) Горски и Невоструевъ, стр. 33.

[3]) Шафарикъ е склоненъ да му приписва извѣстното: „Исповѣданіе вѣры“. Стр. 51. Нѣкои, освѣнъ това, му присвояватъ прѣдположително тъй наречения: „Проглась св. Евангелія“. Срезневски. „Памятн. пис. и яз. юго-зап. слав.“ Стр. 17. Спб., 1865 г. Вороновъ. „Кириллъ Меѳодий“. Стр. 241. Кіевъ, 1877 г.

критика, ръководима отъ извѣстния и твърдѣ осторожень славистъ Добровски, се отнесла къмъ откритието на Калайдовича съ недовѣренность, и остановила съ това на нѣколко врѣме радоста на другитѣ учени по поводъ на неговото важно научно откритие[1]). Макаръ Калайдовичъ да е направилъ, може би, откритието си, както забѣлѣзва Ундолски,[2]) благодарение само на указанието: „Оглавленія книгъ“ на Силивестра Медвѣдева[3]), което му било извѣстно и което той приписвалъ съ увѣренность на Поликарпова, нъ това ни нáй-малко не умалява неговата заслуга. Тъй като въ това врѣме не е било извѣстно ни реченното „Оглавленіе книгъ“ съ неговото указание, ни името на българския епископъ Константина, то за Калайдовича, по справедливость, остава първата честь за показанието на учения міръ на Константина, като на единъ изъ дѣятелитѣ на Симеонова вѣкъ. Другия литературенъ трудъ на епископа Константина — поучителното Евангелие, станжлъ извѣстенъ на учения міръ, както и творенията на Климента, въ четирисета година отъ настоящето столѣтие, когато е билъ намѣренъ между ржкописитѣ на Синодалната библиотека въ Москва въ списъци отъ XIII в.[4]). Честа за откритието на този ржкопись, по показанието на Бодянски (въ една изъ забѣлѣжкитѣ къмъ русския прѣводъ за разцавтяване словѣнската писменность въ България отъ Шафарика), принадлежи на В. М. Ундолски, който е открилъ и творенията на Климента. Дѣйствително, до колкото намъ е извѣстно, първото печатно извѣстие за този ржкописъ съ указание въ общи черти и нейното съдържание принадлежи на Ундолски. Въ края на своята статия, подъ заглавие: „Замѣчанія для исторіи церковнаго пѣнія въ Россіи“, той говори, че „единъ изъ пергаментнитѣ списъци на Синодалната библиотека съдържа бесѣди на нѣкои евангелски начала, т. е. избранни поучения изъ Иоанна Златоуста, Кирилла Александрийски, Исидора Пилусиотски и други; въ началото на бесѣдитѣ се намира: „Про-

---

[1]) Шафарикъ. Стр. 50.

[2]) Силивестръ Медвѣд. отецъ слав. русск. библ. стр. XIX—XX.

[3]) Ср. оглявл. на кн. No. 23.

[4]) Къмъ този вѣкъ синодалната ржкопись е отнесена отъ Горски и Невоструева. Шафарикъ (въ Разцвѣтъ) ѭ отнася къмъ XI в. Срезневски (въ пам. пис. и яз. юго-зап. слав. стр. 15) ѭ отнася къмъ XII в.

логъ о Христѣ оумѣренъ сказания святаго Евангелия. сътворенъ Костянтинъмь, имьже и прѣложение бысть. Тогожде съказания евангельскааго". Нему, т. е. на Константина, прибавлява Ундолски, трѣба да принадлежатъ всичкитѣ прѣдисловия и послѣсловия на поученията, а, може би, и цѣлитѣ поучения, които сѫ твърдѣ сходни съ поученията на Климента, „епископа *словѣньска*"[1]). Съ откриването на поучителното Евангелие, съмнѣнията на прѣдпазливата критика, относително личноста на Константина. трѣбали да паднѫтъ сами по себе си, — трѣбало да се разясни, благодарение на новитѣ хронологически данни. и самата негова личность, като единъ изъ дѣятелитѣ въ историята на просвѣщението въ България по врѣмето на царь-Симеона. Но това разяснение се извършило не отведнъжъ.

Тъкмо подиръ половина година, послѣ указаната статия на Ундолски[2]) въ засѣданието на „Общества Исторіи и Древностей Росс.", било прочетено извѣстното, въ своето врѣме прѣведено на нѣмский езикъ, съчинение на покойния прѣосвященний Филарета черниговски (въ туй врѣме рижски): „Кириллъ и Методій, славянскія просвятители"[3]). Въ края на това учено съчинение, авторътъ не само че прѣдставлява пòвече пълно и обстоятелно описание на рѫкописа, който съдържа поученията на епископа Константина, отъ колкото пò-горѣ приведената забѣлѣжка на Ундолски, нъ и съобщава своитѣ лични съображения за самата личностъ на Константина. Въ тѣзи свои съображения покойния владика, оставенитѣ мимоходомъ заявления на Ундолски за сходството на поученията на Константина съ поученията на Климента, развилъ пò-нататъкъ, като отождествилъ даже тѣзи двѣ отдѣлни личности. „Съ достовѣрность, говори той, този Константинъ — е едно и сѫще лице съ Климента, архиепископъ Български, или Велически който е починѫлъ въ 916 година. Биографътъ на св. Климента пише за него, че той съставилъ голѣмо училище, въ което и самъ по нѣкога училъ, като е желаелъ по този

[1]) „Чтен. въ Имп. Общ. Ист. и Древ." за 1846 г. No. 3, стр. 46.

[2]) Статията на Ундолски била прочетена въ засѣданието на Обществото на 1-й Юния 1846. г., проч. на Филарета на 30 ноемвр. сѫщата година.

[3]) Напечатано въ тѣзи сѫщитѣ чтенія за 1846 г. No. 4 и послѣ прѣпечатано въ Кирилло-Меѳодіевскомъ Сборникѣ. М. 1865 г.

начинъ да приготви достойни пастири, а за народа написалъ *годишенъ кржгъ бесѣди*, които, по своята простота и удобовразумителность, били достжпни за всѣкиго". Като зема пó-нататъкъ въ внимание хронологията, която се намира въ края на Поучителното Константиново Евангелие, а тъй сжщо и това, че той билъ съврѣменникъ на Наума, единъ изъ св. седмочисленници, Филаретъ прибавлява „всичкитѣ тѣзи обстоятелства Константинови, — тождеството на съчиненията на Константина и Климента, прѣдставляватъ пóвече отъ колкото достовѣрна мисъльта: че Константинъ е едно и сжщото лице съ св. Климента, за когото говори грьцкото жизноописание. Името на Климента-Константинъ е можѣлъ да приеме въ иночество, по примѣра на своя св. учитель, който макаръ и прѣдъ самата смърть, получилъ името Кириллъ, намѣсто Константинъ, и по паметницитѣ извѣстенъ пóвечето съ името Кириллъ, тъй и неговия ученикъ"[1]). Тѣзи съображения на преосвященний Филарета сж останжли съвършенно единични и даже, до колкото ние знаемъ, печатно отъ никого не сж бивали раздвани и опровергавани. Къмъ тѣхъ се е обръщалъ само въ своята, неизвѣстно защо ненапечатана, статия за Поучителното Евангелие на Константина Ундолски[2]). Между това, по нашето мнѣние, тѣзи съображения не сж тъй маловажни и нищожни, щото да ги оставимъ безъ всѣкакво внимание. За това ний ще направимъ, по поводъ на тѣхъ, нѣколко свои забѣлѣжки, а тъй сжщо, въ видъ на библиографически интересъ, ще приведемъ наедно съ нашитѣ и нѣкои забѣлѣжки по този сжщия прѣдмѣтъ изъ указаната ржкописна статия на Ундолски. Макаръ съображенията на Филарета да иматъ само значение като на остроумни догадвания, които се основаватъ на достовѣрни до извѣстна степень и не толкова силно убѣдително — мотивировани сближения, нъ тѣзи остроумни догадвания могжтъ да станжтъ още пóвече вѣрни, ако прибавимъ къмъ прѣдвиденитѣ доводи на това обстоятелство, че старецътъ Наумъ, по „прошеніямъ" на когото „умоленный Константинъ" съ-

[1]) Чтенія . . . . . за 1849 г. Н-ро. 4, стр. 26—27 и забѣлѣж. 50.

[2]) Въ тази си статия Ундолски, като опровергава прѣосв. Филарета, опровергава въ сжщото врѣме и самъ себе си. Като е призналъ пó-рано, че поученията на Константина сж сходни съ поученията на Климента, той въ настоящата статия всячески се старае да докаже противното, че между тѣхъ нѣма никакво сходство.

ставилъ своитѣ бѣседи на Евангелието, по споменжтото гръцко жизноописание на Климента, се прѣдставлява за неразлжченъ спжтникъ отъ врѣмето на излизанието имъ изъ Моравия съ последния; слѣдователно, между тѣхъ, т. е. между Климента и Наума, сжществувала нáй-близска и тѣсна свръзска. Макаръ въ това жизноописание, отъ расказа за отбиването на Климента въ Кутмичивица, за Наума пóвече и да не се споменува, нъ изъ сказанията за Наума е извѣстно, че той се е отправилъ съ Климента на туй сжщо мѣсто, кждѣто и прѣкаралъ остатъка отъ своя животъ [1]). Не сж ли справедливи по този начинъ догадванията на преосвященний Филарета, че Константинъ, който е съставилъ беседитѣ си „по прошенію брата Наума", е едно и сжщото лице съ Климента, съ когото Наумъ, повидимому, не се раздѣлявалъ презъ всичкия си животъ, и който въ житието се прѣдставлява да е написалъ много проповѣди?. . . .

Нъ всичкитѣ тѣзи съображения на почтения ученъ иматъ само видима правдоподобность. Сжщественъ неговъ недостатъкъ и грѣшка се заключава въ това, че нáй-главното и основно негово положение, на което тѣ се основаватъ, страдае пóвечето отъ неточность и даже невѣрность. Преосвященний Филаретъ утвърждава, че, по свидѣтелствуванието на гръцкото жизноописание, Климентъ „съставилъ *годишенъ кржгъ беседи*, и къмъ това отъ себе си прибавлява:" сега сж извѣстни *още* нѣкои отъ словата на Климента на празнични дни". Направление на мислитѣ му въ този случай се прѣдставлява въ слѣдующия видъ: „Климентъ е написалъ годишенъ кржгъ бесѣди, т. е. както на недѣлнитѣ дни, тъй и на всичкитѣ праздници презъ цѣлата година. Недѣлнитѣ бесѣди ние ги имаме въ Поучителното Евангелие, което се приписва на Константина, който е неизвѣстенъ на насъ; освѣнъ това, ние знаемъ нѣкои слова на Климента, произнесени на различни празници. По този начинъ, като земемъ въ внимание показанието на Климентовото житие, ние, въ Поучителното Евангелие и въ нѣкои слова на праздничнитѣ дене на Климента видимъ този годишенъ кржгъ бесѣди, за когото говори житието. Слѣдователно, сжществува пълна достовѣрность да

[1]) Руск. бесѣда за 1852 г. т. II, отд. 2, стр. 143.

считаме Константина и Климента за едно и сѫще лице". Между това, когато въ сѫщность, ни въ пространното[1]), ни въ краткото[2]) житие на Климента не се споменава, че той е съставилъ нѣкога годишенъ крѫгъ бесѣди. Въ пространното житие се говори: „тъй като на български езикъ не сѫществувало поучителни слова, сѫотвѣтствующи за всѣки праздникъ (πανηγυρικοῦ λόγου—похвални слова), то той съставилъ такива слова за всичкитѣ праздници, съ просто и ясно съдържание". . . . „Той праздницитѣ е разяснилъ съ поучителни чтения" (гл. 22 и 29). По сказанието на краткото житие, той е прѣдалъ писменно тъй сѫщо: „похвални слова и жизноописания на мѫченицитѣ и прѣподобнитѣ — τοὺς πανηγυρικοὺς τῶν λόγων καὶ μαρτύρων καὶ ὁσίων βίους ἁγίων" (гл. 14). По този начинъ въ двѣтѣ житиета ясно и опрѣдѣленно се говори, че Климентъ съставилъ и прѣдалъ писменно само похвални слова за праздничнитѣ дене (ἑορτάς). Това е съвсѣмъ друго, нежели *годишния крѫгъ бесѣди:* недѣлнитѣ дни тука не се отнасятъ, и за съставяние бесѣди на тѣхъ отъ Климента въ житието не се говори ни слово. Да прѣдполагаме тука нѣкои замълчавания, при тази поразителна точность, съ каквато се отличаватъ показанията на житието, особенно въ пространното, относително поученията на Климента, нѣма никаквю основание. И наистина, пространното житие не само че причислява проповѣдитѣ на Климента, като ги раздѣля на классове и указва, че въ тѣхъ се заключаватъ похвали въ честь на преосв. Богородица, въ честь на Ионна Кръстителя, на пророцитѣ и апостолитѣ, на мѫченицитѣ и прѣподобнитѣ, нъ твърдѣ ясно отбѣлѣжва и вѫтрѣшнитѣ имъ свойства, като говори, че тѣзи похвали сѫ написани: „въ видъ на молитва и благодарственни пѣснопѣния" (гл. 22). При такава точность и ясность не е възможно да се допустне, че авторътъ на житието не би споменѫлъ за бесѣдитѣ на недѣлнитѣ дене, ако такива бѣхѫ дѣйствително съставени отъ Климента. Освѣнъ това, пълното различие между бесѣдитѣ на Константина и извѣстнитѣ до сега похвални слова на Кли-

---

[1]) Напечатано въ Юбилейното изд. на Москов. универ. за 1885 г. и въ Билбасова: „Кириллъ и Методій, ч. 2, Спб. 1871 г.

[2]) Намѣрено и напечатано отъ Григоровича въ: Журн. М. Н. Прос." ч. LIII и въ Билбасова тамъ сѫщо. Туй и другото указанно издание е напечатано въ гръцки оригиналъ и въ русски прѣводъ.

*

мента и отсжтствието между тѣхъ всѣкакво сходство — въ слога, въ способа на раскриване мислитѣ, въ ползувание съ източницитѣ, въобще въ литературнитѣ приеми. — наглядно говори, че тѣзи и другитѣ немогжтъ да принадлежжтъ на единъ и сжщи авторъ. Да положимъ, че съобразно съ трѣбованията на теорията на красноречието и въ едного и сжщия проповѣдникъ разяснителнитѣ бесѣди и похвалнитѣ слова могжтъ доста да се различаватъ помежду си, нъ при всичко това, въ такъвзи случай всѣкога може да се намѣри между тѣхъ такова или инакво сходство, което зависи отъ особеноститѣ на литературнитѣ приеми на писателя. Въ настоящий случай това ние съвсѣмъ незабѣлѣжваме. Словата на Константина, като принадлѣжжтъ къмъ типа на гомилитѣ или разяснителни бесѣди, се отличаватъ по своята простота и безискуственность. Самъ той бѣлѣжи за себе си, че: „не хытростіо вышняя (трѣба да се чете вънкашна) [1]) премоудрости и ни съвязаниемь вѣтиискъмъ.ни плотоньскыими словесы сложилъ словеса свои. нъ вышней премоудрости помольшеся“ [2]). Не сж такива проповѣдитѣ на Климента. Почти тѣ всичкитѣ носятъ на себе си отличителнитѣ черти на господствующия въ това врѣме въ грѣцкитѣ образовани проповѣдници тържественъ родъ проповѣди, които по вжтрѣшнитѣ си свойства се приближавали къмъ типа на церковнитѣ пѣснопѣния, на каквато особенность въ проповѣдитѣ на Климента, както видѣхме, твърдѣ ясно указва и житието му, като забѣлѣжва, че неговитѣ похвали сж написани „въ видъ на молитви и благодарственни пѣснопѣния“ [3]). Като подражатель въ красноречието на образованитѣ проповѣдници въ своето врѣме, Климента не безъ основание, нъ съ точка зрѣние на тогавашното врѣме, по всѣка справедливостъ, го нарича житието: „мжжь нáй-красноречивъ“ -- ἀνὴρ λογώτατος (гл. 12). Житието, пó-нататъкъ,

---

[1]) „Вышняя премоудрусти“ — тъй е написано въ синодал. ржкописъ. Въ ржкописа на Импер. публична биб. въ тъй нареченния петербургски, въ отличие отъ синодалния, се чете: „ныняашнее прѣмоудрости“. Starine. стр. 33. Очевидно, че трѣба да се чете: „вънкашни премудрости“.

[2]) Горски и Невостуевъ. Стр. 426.

[3]) Въ туй пълно съотвѣтствие на показанието на житието съ вжтрѣшнитѣ свойства на извѣстнитѣ днесъ съ името на Климента проповѣди ние видимъ нáйтвърдо доказателство за тѣхната подлинность.

повѣствува, че Климентъ съставилъ своитѣ похвални слова въ това врѣме, когато билъ вече епископъ. Дѣйствително, въ надписанието почти на всичкитѣ негови поучения, той постоянно се нарича епископъ: „сътворено отъ епископа Климента“ — е обична надпись надъ поученията му; по нѣкога въ тѣзи надписания той се нарича просто святия или мжченикъ, нъ никога пресвитеръ [1]). А Константинъ е „преложилъ“ своитѣ бесѣди, когато е билъ въ *пресвитерски санъ* и въ надписитѣ надъ 42 бесѣди, изъ които само една принадлѣжи всецѣло на него [2]), се нарича *пресвитеръ.* Когато нито въ житието, нито въ оглавлението на словата, нито пъкъ въ самитѣ слова на Климента сжществуватъ показания за това, че той ги е прѣвелъ отъ гръцки язикъ. Поученията на Константина въ основанието на своето съдържание, т. е. въ изяснителната часть, сж заимствувани, букваленъ прѣводъ отъ гръцки източници [3]). По този начинъ, указанията на житието отъ една страна и отсжтствието на всѣкакво сходство между бесѣдитѣ на Константина и похвалнитѣ слова на Климента, отъ друга, несъмнѣнно ни убѣждаватъ, че Константинъ и Климентъ сж биле двѣ различни лица. Нáй-послѣ, другото тъй сжщо основно прѣдположение на Филарета, че Константинъ е можалъ да приеме името Климентъ въ иночество, се явява чисто произволно. Нѝ въ едно изъ житиетата на Климента, — нито въ пространното, нито пъкъ въ краткото, има нѣйдѣ указания за това, че той нѣкога е носилъ друго име. За това прѣдположенията на Филарета за отождествяванието на лицата: Константина и Климента не могли да се приематъ и удържжтъ въ литературата, и самъ той въ врѣме на прѣпечатвание своето изслѣдвание: „Кириллъ и Методій“ въ Кирилло-Методиевския сборникъ (1865 г.) е отмахнжлъ това си прѣдположение, защото въ туй врѣме личностьта на Константина била съвсѣмъ разяснена отъ ученитѣ.

---

[1]) Туй послѣдньо положение е взето изъ Ундолски.

[2]) Напечатана е въ пъленъ видъ по петербургския списъкъ въ Starine кн. 5, стр. 34—35.

[3]) Той не ги надписва и съ името си, нъ или съ името на Златоуста, или — Кирилла Александрийски, като е вземалъ въ внимание, кое тълкованіе е прѣвеждалъ при съставянието на тави или друга бесѣда.

Историята на въпроса за Поучителното Евангелие Константиново, съ указанитѣ съображения на преосвященний Филарета, е далечъ още да се исчерпи. При по-нататъшното движение на този въпросъ, ученитѣ сѫ срѣщали съ много други затруднения, които тъй сѫщо изисквали разрѣшение. Главни затруднения въ този случай се прѣдставлявали хронологическитѣ показания, относящи се къмъ Поучителното Константиново Евангелие, на русскитѣ стари библиографи. Силивестръ Медвѣдковъ въ своето: „Оглавленіи книгъ“ два пѫти споменува за Константиновото Евангелие въ слѣдующитѣ изражения: „Евангелія на 50 недѣль, преложенна отъ еллинска въ словенскій діалектъ Константиномъ лѣта 6851, яко въ предсловіи „являетъ“ (N. 69). Въ друго мѣсто: „Константинъ Философъ. Евангеліе на 50 недѣль, дѣло Іоана Хрісостома, понуженъ Наумомъ, лѣта 6851, отъ елинска во словенскій. Молитва по алфавиту“ (No. 128). Всичкитѣ тѣзи подробности — „евангелія на 50 недѣль, понуженъ Наумомъ, молитва по алфавиту“, — несъмнѣнно свидѣтелствуватъ, че тѣ се отнасятъ къмъ Евангелието на Константина, нъ хронологията — 6851 г. — силно бие въ очи съ своята пълна несъобразность. Такава историческа несъобразность, по нашето мнѣние, е произлѣзла отъ слѣдующитѣ обстоятелства. Освѣнъ Поучителното Евангелие на Константина въ старо-русската проповѣдническа писменность, ползувало се съ голѣма извѣстность Поучителното Евангелие на цариградския патриархъ Филофея, което било проповѣдано отъ гръцки на словѣнски езикъ по едни извѣстия (такива сѫ много) въ 6851 (1343 г.), а по други — въ 6915 (1407 г.). Това послѣдньото Евангелие въ старо-русската писменность било твърдѣ распространено, било даже прѣпечатвано нѣколко пѫти, и по тази причина, било добрѣ извѣстно на старо-русскитѣ книжовници; евангелието на Константина, по нашето убѣждение, на тѣхъ било съвсѣмъ неизвѣстно, и неможало да имъ бѫде извѣстно, тъй като списъци отъ него за тѣхъ, може да се каже, не е сѫществувало. И въ настоящето врѣме пъленъ списъкъ отъ беѣдитѣ на Константина, ние знаемъ само единъ — *синодалния*, който е съставлявалъ собственность на патриарха Никона, подаренъ отъ него въ 7169 (1661 г.) на новоиерусалимския Воскресенски

мънастиръ [1]). Другий списъкъ, безъ прологъ (прѣдговоръ) и молитви въ началото, безъ „сказанія церковнаго“ и хронологическа статия въ края, е тъй нареченния петербургски, който билъ занесенъ въ Россия неотколѣ отъ Гилфирдинча изъ югъ, изъ Дечанския мънастирь, и когото подарилъ на Императорската Петербургска публична библиотека [2]). Слѣдователно, положително може да се утвърждава, че Поучителното Евангелие на Константина не могло да бжде извѣстно на старитѣ русски библиографи, На тѣхъ било твърдѣ добрѣ извѣстно прѣдисловието и алфавитната молитва на Константина, които, като се намирали на отдѣлно отъ бесѣдитѣ, биле твърдѣ распространени, срѣщатъ се въ много сборници и, важно е туй, че тѣ често сж се приписвали въ началото на Филофеевото Евангелие, като негова принадлежаща часть, а по нѣкога и въ края [3]). Отъ тукъ сж можали да произлѣзатъ хронологически несъобразности въ извѣстията на русскитѣ библиографи. За по́-силно подтвърждение, на това положение ще укажемъ на порядъка въ началнитѣ статии на Филофеевото Поучително Евангелие, по единъ ржкописъ на Соловецката библиотека. На лл. 3—11 въ този ржкописъ е написано оглавлението на статиитѣ. Прѣдъ оглавлението стои слѣдующето заглавие: Поучнія избранна отъ св. Евангелія . . . . *преложена съ грѣческаго* . . . *въ лѣто 6851*“. На обр. стр. на л. 11: „Прилогъ о Христѣ оумѣренъ. сказаніе святаго Евангелія. сътворено *Константиномъ*, иже и *преложи сказаніе се. 50. евангелій недѣльныхъ*“. Послѣ това слѣдва алфавитната молитва и прилога съ указание, че това „преложеніе“ е направено по „*прошенію брата Наума*“. — Прологътъ очевидно тука, като че се отнася къмъ Евангелието, което е: „сътворено Константиномъ, иже и преложи сказаніе се (сіе)“. Какво? По този порядъкъ на статиитѣ излѣзва това, че заглавието и оглавлението на статиитѣ, поставени въ началото, сж прибавени къмъ туй,

[1]) Ако не бѣше се съхранилъ този синодаленъ списъкъ въ пъленъ видъ, съ всичкитѣ прѣдшествующи на текса бесѣди и послѣдующи статии, въ раскриванието на библиографическитѣ показания щѣше да се срѣщне по́-голѣма трудность.

[2]) Starine, кн. 5, 29.

[3]) Гл. ржк. на Соловецк. библ. N. N. 373 (157) и 374 (158). Библ. на Троиц. лавра No. 103.

което е: „преложено съ греческаго въ лѣто 6851“. По този начинъ за всичкитѣ подробности, които се съдържатъ въ библиографическитѣ извѣстия на Силвестра Медвѣдева намѣратъ се тука пълни данни. По тази именно причина, ние не се съмнѣваме въ това, че всички тие исторически, несъобразни подробности сѫ произлѣзли вслѣдствие незнанието на старитѣ библиографи Поучителното Евангелие на Константина отъ една страна, и вслѣдствие честото помѣщение на пролога и молитвитѣ къмъ подобното нему Евангелие на Филофея — отъ друга. Но, ако по извѣстието на Силивестра Медвѣдкова излизало, че бесѣдитѣ на Константина биле прѣведени отъ грьцки на Словѣнски езикъ въ 6851 год., защото описателно въ него сѫ прѣдставени всичкитѣ признаци на Константиновото Поучително Евангелие, то вслѣдствие на тѣзи сѫщитѣ причини, извѣстията на старитѣ библиографи можели сѫ да приематъ и другъ характеръ, а именно: можали сѫ да приписватъ прѣвода на Филофееовото Поучително Евангелие (неизвѣстно отъ кого прѣведено) на Константина, когото по недоразумѣние наричали философъ. Дѣйствително сѫществуватъ показания и отъ такъвъ родъ. Неизвѣстний авторъ на алфавита, или „лексиса неудобь познаваемыхъ рѣчей, иже обрѣтаются въ святыхъ книгахъ Русскаго языка“ говори, че „Евангеліе толковое воскресное (тъй се наричало Филофеевото Евангелие) прѣложилъ Константинъ философъ въ лѣто 6851“. Въстоковъ по този случай забѣлѣжва: тука събирательтъ не е ли искалъ да каже 851 отъ Р. Х., а погрѣшно е прибивилъ ҂s (шесть хиляди)? Или рѣчьта иде за другиго нѣкого Константина Философа, който е прѣвелъ тълковото Евангелие“ [1]). Двата тѣзи, зададени отъ Въстокова, въпроса, старае се да разрѣши въ утвьрдителенъ смисълъ Ундолский въ рѫкописната си статия за Поучителното Евангелие на Константина. Макаръ неговитѣ доказателства и да сѫ направени не въ надлежаща страна и самитѣ му доводи да сѫ искуствени и натегнѫти, но, понеже тази негова статия е малко достѫпна и на не мнозина, разбира се, извѣстна, то отъ библиографически интересъ, ние ще изложимъ тука нѣкои части отъ нейното съдържание, а

---

¹) Описан. ркпс. Румянц. Муз. стр. 3, стълбъ 1.

именно, което се отнася къмъ указанитѣ пунктове. За отвѣтъ на първия, поставенъ отъ Въстокова, въпросъ Ундолски измисли многочисленна цифренна комбинация, като се основава на хроническата статия, която се намира въ края на „евангелскитѣ сказания" на Константина по Синодалния ржкописъ. Въ тази статия се срѣщатъ слѣдующитѣ численни данни: „вкупѣ отъ Адама до Христова воплощенiя 5555 . . . Василь (царувалъ) 20 лѣтъ, Левъ сынъ его 7 лѣтъ. Всѣхъ же лѣтъ отъ пропятiя Христова до Лъва царя нынѣшняго девять сотъ 18, а отъ Адама до настоящаго въ 12 индикта есть лѣтъ 6406"[1]). „Извадѣте изъ тѣхъ, говори Ундолски, (изъ 6406) 5555 — годишнитѣ отъ Адама до Р. Х. и ще се получи 851. Къмъ тѣхъ е прибавено шесть хиледи и се е получила 6851 г.[2]). Но, на нѣкои други екземпляри отъ Поучителното Евангелие на Филофея, както видѣхме, указва се друга година на прѣвода, а именно 6915 (1407). И това послѣдньо указанiе Ундолски се опитва да обясни тъй сжщо изъ тази хронологическа статия: „ако, говори той, къмъ 918 година, която се брои (въ хрон. ст.) отъ распятието на Христа до Лъва Философа прибавимъ 6000 и извадимъ 5508, ще се получи 1410; значи разликата (отъ 1407) ще бжде на 3 години. Тя е произлѣзла или отъ това, че прѣписвачътъ на Евангелието е имáлъ при себе си ржкописъ отъ тази статия, въ която е била написана 915 г., или сж е ржководилъ по нѣкакво особенно, неизвѣстно на насъ правило".[3]) Ние вече указахме причинитѣ на тази неразборчивость въ хронологическитѣ показания на старитѣ библиографи, която тъй мждро и сложно се старае да разъясни Ундолски, а за това трѣбва да бжде ясно, че всичкитѣ негови исчисления не само че не рѣшаватъ въпроса, но още пóвече го затъмняватъ. По тѣзи исчисления излиза, че врѣмето, когато е прѣведено Филофеевото Поучително Евангелие отъ грьцки на Словѣнски езикъ, води своето начало отъ хронологическата статия на Константина, и се намира съ нея въ пълна зависимостъ, — което очевидно е несправедливо. Рѣшението, прочее прѣдположително, на другия, поставенъ

[1]) Горский и Невоструевъ, стр. 422.
[2]) Ундолский, л. 13 на обр. стр.
[3]) Ундолский, л. 14.

отъ Въстокова въпросъ, а именно: не иде ли рѣчьта въ съставителя на алфафита за другиго нѣкого Константина Философа (разумѣва се — освѣнъ просвѣтителя на Словѣнетѣ), който въ 6851 г. е прѣвелъ тълковото Евангелие. прѣдполага се въ Ундолски не безполѣзно по своето послѣдствие. Къмъ показанието на писателя на алфавита, той прибавлява още слѣдующето: въ единъ изъ ръкописитѣ на Филофеевото Евангелие на М. П. Погодиновата (No. 90) библиотека, не пó-късно отъ отъ XVI в., на върха на първата страница съ същия почеркъ, съ какъвто е написана всичката книга, написана е съ червено мастило: „Коньстянтина философа изложенія евангелій недѣлныхъ 50 и два и на Господьскыя праздникы“. Тука вече не прѣводчикъ, но даже авторъ на Филофеевото Евангелие се именува Константинъ философъ. Ние изясняваме това неправилно показание изъ тѣзи същитѣ причини, които изложихме пó-горѣ, т. е. отъ смѣсването Константиновото Евангелие съ Филофеевото, и да търсимъ изяснение за този новъ Константинъ, живота на когото се съвпадалъ съ врѣмето на прѣвода на Филофеевото Евангелие, считаме за излишно. Но Ундолски намѣрва подобенъ. „Кой е този Константинъ философъ?“ пита той, и отговаря: „навѣрно Константинъ святогорецъ, който е съчинявалъ въ 1427 година житието на св. Стефана, Сърбский десподъ. Но това догадвание, прибавлява самъ той, *ако и да има всичкитѣ признаци на историческа достовѣрность,* нуждае се въ пó-нататъшно, внимателно изслѣдвание[1]). Този Константинъ, който се именува *Костеньцкий,* дѣйствително е извѣстенъ въ словѣнската литература. На нему се приписва съставението на указанното житие на Стефана Лазаровича и отривъкъ отъ филологическото съчинение за словѣнския езикъ. Освѣнъ това, Шафарикъ му приписва и *бесѣда на Евангелието*[2]). Ето защо ние нарекохме прѣдположителното рѣшение на втория Въстокововъ въпросъ не безполезно. Ние сме склонени да мислимъ, не изъ тѣзи ли догадки, и не изъ прѣведеннитѣ ли ръкописни указания, Шафарикъ зелъ основание за да отнесе на този Константинъ Евангелскитѣ бесѣди? Положително да съдимъ за това, по недостатъчность на близко

[1]) Ундолский, л. 15.
[2]) Разцвѣтъ слав. пис. въ Чтен. стр. 51.

запознавание съ Костеньцкия писатель, не смѣемъ, но неможемъ да не забѣлѣжемъ, че приписванието на Константина Костеньцкий Евангелскитѣ бесѣди, освѣнъ голословно показание на Шафарика, повидимому, съ нищо не се подтвърждава.

Наредъ съ указаннитѣ въпроси възникнѫли и други, които тъй сѫщо се нуждаяли отъ разрѣшение, а именно: Поучителното Евангелие на Константина не е ли едно и сѫщото съ Евангелието на Филофея? Прологътъ (прѣдисловнето), въ който се упоминава за Константина, като съставитель на бесѣдитѣ, не трѣба ли да се счита пóвече принадлежащъ на Филофеевото Евангелие? Тѣзи въпроси въ настояще врѣме могѫтъ да се покажѫтъ твърдѣ невначителни и даже праздни, нъ тѣ не сѫ биле такива мизерни, при първото запознавание и изучавание на Константиновото Поучително Евангелие. Ундолски по тази причина, не е оставилъ безъ рѣшение и тѣзи въпроси. Първия отъ тѣхъ билъ рѣшенъ твърдѣ легко, — съ просто сравнение на епископитѣ на двѣтѣ нареченни Евангелия. Недѣлньото Евангелие на Филофея се състои изъ слова на недѣлни и праздничии дене: на първитѣ (недѣлнитѣ) 52 и на послѣднитѣ 25. Поучителното Евангелие на Константина съдържа бесѣди само на едни недѣлни дене. Всичкитѣ бесѣди въ него сѫ: 51. Въ първото поученията се захващатъ отъ недѣлята на митаря и фарисея, а въ послѣдньото отъ Пасхалната недѣля. Самитѣ поучения въ едното и другото не сѫ едни и сѫщи. По този начинъ при нáй-повърхностното сравнение на двата сборника отъ поучения се явило и тѣхното пълно различие. За рѣшението на втория въпросъ било нуждно да се опрѣдѣли нáй-близката свръзка между прѣдисловията на едното и другото Евангелие. Указанието въ него на Кирилла философа, като на учитель и съставитель на евангелскитѣ сказания (бесѣди), наричание словѣнското плѣме новопросвѣщенно, упоменанието въ нѣкои редакции името на Наума, единъ отъ българскитѣ седмочисленници, като съврѣменникъ на съставителя, пълно съотвѣтствие въ количеството на поученията въ Константиновото Евангелие съ свидѣтелствата на пролога, че „оумаленый Константинъ“ съ-

ставилъ именно 50 бесѣди[1]) и то само на едни недѣлни дене, на́й-послѣ надписанието на една бесѣда съ името на Константина и отбѣлѣзванието на нѣкои встѫпителни и заключителни слова съ неговото име, — всичкото това твърдѣ ясно говори, че този прологъ къмъ Филофеевото Евангелие не има рѣшително никакво отношение, макаръ твърдѣ често, както видѣхме, прѣписвалъ се при него. Ундолски, между другото, не е достигвалъ до тѣзи доводи. Той се ограничилъ само съ указание на непосрѣдственната свръзка (което било и на́й-главно) между съдържанието на самитѣ бесѣди на Константина и съдържанието на написанния отъ него прологъ. Въ пролога Константинъ говори слѣдующето: „оубояхъжеся начати. Стръпътьное словесъ видѣвъ выше недооумѣния и силы моея соуще. нъ пакы съмрьти зьря боудоущая. за ослоушание начахъ не вьсего могы написати. нъ оуставленая недѣльная евангелія и (50). прося молитвы христелюбьцъ вьсѣхъ. на поспѣшение. да съподобить мя. обьщьи Богъ. и Господь напгь Іисоусъ Христосъ. до коньца съвьршити обѣщание“[2]). На пълно сътвѣтствующи на тѣзи слова въ пролога се срѣщатъ мѣста и въ самото Евангелие. Въ встѫплението на 41 бесѣда е написано: „выше бо недооумѣния нашего. дѣло се соуще познахомъ. якоже запрьва рѣкомъ. но не лѣтъ есть. начьнъше въспятитися“. Въ прѣдисловието къмъ бесѣдата на недѣлята, подиръ Рождество Христово, Константинъ говори за казанното въ пролога обѣщание да прѣведе евангелскитѣ сказания и за това, че той се молилъ за туй на „вышней мудрости“: „обѣщахомъбося въ начатцѣ недѣльская евангелія преложити. да съ любовію примете. якоже и пріемлете . . . . не хытростію бо нашею преложение се бысть. нъ молитвами вашими. самі бо вы съвѣдѣтельствоуете. яко не хытростію вышняя (вънкашна) премоудрості и ни съвязаниемъ вѣтнискъмь. ни плотоньскыими словесы съложихомъ словеса си. нъ вышьнии премоудростии помольшеся“. Като привежда и други нѣкои подобни на това мѣсто, Ундолски прави заключение:

---

[1]) Всичкитѣ бесѣди въ Константина сѫ 51. Но, тъй като една отъ тѣхъ е била написана всичката отъ него, то той е ималъ пълно право да каже, че той е прѣвелъ (отъ гръцки) само 50 „сказания“ на недѣлнитѣ Евангелия.

[2]) Горски и Невоструевъ, стр. 411.

„ясно е, че прологътъ принадлежи на това Поучително Евангелие, т. е. на Константиновото, а не на другото, т. е. на Филофеевото [1]).

Ржкописната статия на Ундолски, съдържанието на която отчасти прѣдадохме, има по прѣимущество библиографически характеръ, и е била въ русската литература първо критически внимателно изслѣдвание на поучителното Евангелие на Константина. Тя била прочетена въ едно отъ засѣданията на „Общества Исторіи и Древностей россійскихъ“, и щѣла да бжде намѣсто прѣдисловие къмъ прѣдполагаемото издание на бесѣдитѣ на Константина, което било поржчено отъ обществото на Ундолски. Нъ това издание, подобно прѣдполагаемото издание словата на Климента, не е станжло; тъй щото въ настояще врѣме, освѣнъ по ржкописитѣ, съ поученията на Константина, можемъ да се запознаваме и по извлеченията отъ тѣхъ, които се намиратъ въ Описанието на Горски и Невоструева, и въ „Starine“ на Ягича. Въ 1847 година на Чехски езикъ билъ напечатанъ извѣстния „Разцвѣтъ славянской письменности“ отъ Шафарика, който въ слѣдующата година билъ прѣведенъ и напечатанъ на русски езикъ отъ Бодянски. Съ своя авторитетъ Шафарикъ е турилъ край на всичкитѣ недовѣрия, съмнѣния и колебания на ученитѣ, относително личноста на Константина и неговитѣ литературни произведения. Константинъ билъ правилно оцѣненъ и поставенъ на надлежното, достойно заслужено отъ него, мѣсто въ реда на другитѣ знаменити дѣятели въ историята на просвѣщението въ България въ вѣка на царь-Симеона. Но нáй-капитално изслѣдвание на поучителното Евангелие на Константина принадлежи на извѣстнитѣ русски учени, на покойнитѣ Горски и Невоструева. Въ описанието ржкописитѣ на Московската Синодална библиотека съ своиственното на тѣхъ знание работата, тѣ точно сж указали врѣмето, кога е съставено туй Евангелие, опрѣдѣлили се, макаръ и не съ пълна ясность и вѣрность отношението му къмъ грьцкитѣ източници, като се указали подробно, какво е въ него, отъ кждѣ и какъ е заимствано, и какво се съдържа въ него оригинално, т. е.

[1]) Ундолски л. 9.

какво принадлежи на самия Константина. Освѣнъ това, къмъ описанието сѫ притурили и кратко литературно очертание на бесѣдитѣ му съ твърдѣ подробни извлечения отъ тѣхъ. Не говоримъ за многото направени отъ тѣхъ учени забѣлѣжки относително езика, които иматъ чистъ филологически интересъ. За това трудътъ на Горски и Невоструева, до като не сѫ издадени самитѣ бесѣди на Константина, служи за главенъ и единственъ на русски езикъ източникъ за сереозно запознавание съ него. Послѣ тѣхния трудъ, важно значение има само указанната отъ насъ статия за проповѣдитѣ на Константина въ Загребското издание „Starine“, която е богата тъй сѫщо съ подробни извлечения изъ петербургската рѫкопись на безѣдитѣ на Константина.

II. Съставъ на поучителното Евангелие на Константина. Отношение къмъ гръцкитѣ източници, съдържащитѣ се въ него бесѣди и тѣхната характеристика въ кратки черти.

Поучителното Евангелие на Константина се състои изъ 51 бесѣда на недѣлнитѣ дене презъ годината, и сѫ распрѣдѣлени по богослужебно-годишния порядъкъ на недѣлитѣ, като захваща отъ Пасхалната недѣля и се завършва съ Връбница [1]). Прѣдъ бесѣдитѣ, по синодалния рѫкописъ, сѫ написани алфа-витна молитва и прологъ, а подиръ бесѣдитѣ „сказаніе церковное“, т. е. обяснение на церковното устройство и на литургията по патриярха Германа, и „историкии“, — хронологическа статия, която заключава въ себе си единственни, извѣстни въ настоящето врѣме, хронологически данни за опрѣдѣление врѣмето, кога е било написано Константиновото Поучително Евангелие. Молитвата и прѣдисловието (прологътъ) иматъ тъй сѫщо не малко важно значение въ туй отношение, като говорятъ за словѣнското плѣме, като плѣме още непросвѣтено, и споменяватъ името на старица Наума, единъ отъ св. Български седмочисленници, като съврѣменникъ на съставителя на Евангелието. Молитвата и прологътъ биле напечатвани не единъ пѫть, особенно първата [2]). Но, ние въ видъ на малко,

---

[1]) Отъ начало Константинъ е мислялъ да напише изяснение на сичкото Евангелие, но по причина на трудность, — сѫ отказалъ отъ плана си. Гл. въ пролога му.

[2]) Молитвата била напечатана въ двѣ редакции отъ Погодина въ книгата „Кириллъ и Меѳодіи“, стр. 109 и 151. Молитвата и прологътъ наедно во синодалната

достѫпноста на тѣзи издания, въ които тѣ сѫ напечатани и даже на рѣдкото имъ намирание въ днешно врѣме, ще си позволимъ отъ-ново да ги напечатаме по една отъ ржкописитѣ на Съловецката библиотека. Прологътъ по този ржкописъ може да има даже и особенъ интересъ по това, че съдържа въ себе си право указание за стрица Наума, като на лице, по просбата на което Константинъ съставилъ своитѣ бесѣди на Евангелието. До сега този прологъ билъ извѣстенъ въ печата само по синодалната ржкопись, кѫдѣто Константинъ говори, че той билъ убѣжденъ да прѣведе (преложи) сказанията на св. Евангелие *„вѣрьныими стеры человѣкы"*.

„Молитва Константина философа сътворена азбѫкою".

а. „Азъ словомь симъ молюся Богѫ
б. Боже всея твари зижителю
в. Видимыя и невидимыя!
г. Господня Духа посли живоущаго,
д. Да вдохнеть въ сердце мое слово,
е. Еже бѫдеть на оутѣхъ всѣмъ
ж. Живоущимъ въ заповѣдехъ твоихъ.
ѕ. Ѕѣлѡ бо сѫть оуспѣшни къ жизни.
и. Иже ищетъ евангельска слова.
ї. И лѣтьти (летитъ, по син. сп.) бо нынѣ словенскаго племя.
к. Къ крещенію обратишася вси,
л. Людіе твои нарещися хотяще,
м. Милости твоея Боже просять зѣло.
н. Нѡ мнѣ нынѣ пространно слово даждь,
о. Отче, сыне, и всесвятый Душе,
п. Просящемоу пищоу оу тебе.
ρ. Ржцѣ свои выспрь въздѣю присно
с. Силѫ пріати и моудрость отъ тебе.
т. Ты бо даеші достойнымъ силоу
ѵ. Оупостась же всю цѣлиши.
ф. Фараоня мя злобы избави.
х. Хержвимскѫ ми мысль и оумъ подаждь
ѡ. О честнаа и всесвятаа Троице, печаль мою на радость преложи

ржкопись отъ Срезневски въ пъленъ видъ въ „Памятн. пис. и яв. юго-зап. слав." стр. 191. Въ съкратенъ видъ били напечатани отъ Горски и Невоструева въ описанието са, II, 2, стр. 410 и 411.

ц. Цѣломоудрено начноу писати
ч. Чюдеса твоа прєдивнаѧ.
ш. Шестокрилъ сілоу въсприемъ.
щ. Шествие творѧ послоужь оучителю,
ъ. Имени его и дѣлоу послѣдоуа,
ы. Ѧвѣ сътворю евангельское слово
ѣ. І хвалоу въздаю Троици въ Божествѣ,
ю. Юже поетъ всѧкъ въѕрастъ
ѫ. Ѫнъ и старъ своимъ разѫмомъ
ꙗ. Ꙗзыкъ новъ хвалоу въздаѧ присно Отцоу
и Сынѫ и всесвѧтомоу Дꙋхѫ, емоуже
честь и дръжава и слава отъ всеа твари
и дыханіа, въ всѧ вѣкы и на вѣкы, амінъ".

„Предсловіе тогоже Константина філосѡфа".

„Добрѡ есть оубо братіе всегда отъ Бога начати и до Бога скончѧти. Ѧкоже Григорій Богословъ рече и въ законѣ Господни поучатисѧ день и нѡщь, ѧкѡже рече пророкь и раздаѧти словеса Господнѧ требоующимъ душамъ. и еже непотаихъ милости твоеа ї истины твоеа отъ сънма мнѡга и пакы възвѣщоу имѧ твое братіи моей. і посреди церькви въсхвалю тѧ. сего ради и азъ оумаленный Константинъ оубѣженъ бывъ на се. твоими прошеніи врате Наоуме, и сіли повелѣнми речеными преже, ко твоемоу съмиренію преклѡнихсѧ. н всѧжъ братіа моа, отци и сынове, хотѧщіи поучатисѧ. не зазрите ми о семъ дръзающоу. нѡ притежѣте насладитесѧ, готова слоуха ваша имоуща. Име не мое се по того давшего и бесплоднымъ многь плѡдъ, и негласным'ь глаголати, и се ѧвѣ есть отъ сего, обрѣтаю бо и оселъ Кагааль иногда проглаголавшь человѣческимъ гласомъ, и каменъ сѫхъ водоу источающь жаждоущимъ людемъ. възвѣличишабосѧ дѣла Господнѧ въ всѣхъ. тѣмже и азъ оуничижиный, оубѣженъ бывъ ѧкоже рѣхъ. на сказаніе свѧтаго евангеліа, прелѡжити отъ грѣческа ѧзыка въ словенскый, оубоѧвсѧ и трепетенъ бывъ, словесъ видѣвъ выше дѡоумѣніа и силы моеа. нѡ пакы смерти боѧхсѧ бѫдоущіаѧ за ослоушаніѧ, начахъ не могыи все написати. но оуставнаѧ недѣлнаѧ евангеліа просѧ молитвы отъ христолюбецъ всѣхъ на поспѣшеніе, да сподобить мѧ общій Богъ и Господь нашь Іисусъ Христосъ до конца съврьшіти обѣщаніе. въ славѫ Отца и Сына и Свѧтаго Дꙋха, амінъ" [1]).

[1]) Ркп. на Сълов. библ. No. 373 (157), л. 11 и на обр. ст. на л. 13.

Подиръ пролога по синодалната ржкопись сж помѣстени непосрѣдственно самитѣ поучения на Константина. Ако ги разглеждаме отъ вънкашна страна, то трѣба да ги (проповѣдитѣ) отнесемъ къмъ тъй нареченитѣ гомелии, или разяснителни бесѣди, сжщественното съдьржание на които всѣкога е било изяснението на Евангелието или слово по слово, стихъ по стихъ, или нѣкой отдѣлно зетъ отъ него отривъкъ. Този способъ на церковно-общественно учителствувание въ първитѣ четире вѣка на нашата ера билъ въ мода въ християнската церква и ималъ нáй-широка и плодотворна постановка. Проповѣдницитѣ въ това врѣме въ пóвечето случаи избирали прѣдмѣти за своитѣ поучителни разяснения не малки окъсляци отъ тази или друга часть на Библията, а цѣли голѣми отдѣли, цѣли книги. И прѣдлагали, по този начинъ, на свойтѣ слушатели непрѣкъснжтъ, свързанъ, систематически и послѣдователенъ редъ разяснителни уроци по Священното Писение. Тѣзи уроци по нѣкога сж се придружавали съ разрообразни нравственни наставления, които се явявали слѣдствие или изъ самия текстъ на Библията, или изъ религиозно-нравственното състояние на поучаемитѣ. Подиръ четвъртия вѣкъ, този хубавъ проповѣднически обичай е излѣзълъ изъ употрѣбление. Отъ това врѣме, на мѣсто послѣдователното изяснение на Св. Писание, зело да прѣобладава въ церковнитѣ поучения панегирическия обичай, въ духа на церковни пѣснопения, въ честь на различни християнски тържества, по преимущественно въ честь на праздницитѣ на Прѣсвятая Богородица. Ако и подиръ това врѣме да се срѣщатъ разяснителни бесѣди, то тѣ вече стоятъ много делечъ отъ тази широка конструкция, както въ пó-ранно врѣме. Бесѣдитѣ, напр. на Григория Двоеслова на Евангелието не съдьржатъ въ себе си пълни обяснения на Евангелиститѣ: — Матея, Иоанна, или на другитѣ, както въ бесѣдитѣ на Оригена и Златоуста, не се състоятъ само изъ разяснения на едни уставни литургийни евангелски чтения. Проповѣдьта относително свободното избирание на сюжетитѣ сж изложила на ограничение съ въвежданието пó-голѣмо разнообразие въ християнското богослужение, и захванжла да се регулирова съ трѣбванията и порядкитѣ на церковния уставъ. Наедно съ това, подъ влиянието на различни не-

благоприятни исторически обстоятелства, изсъхнжлъ е и този рѣшителенъ смѣлъ духъ, да се впущатъ въ областа на Священното Писание за разяснение на неговия смисълъ, който отличава творенията на Оригена, Василия Великий, Иоанна Златоуста и др., — творения, които сж испълнени съ оригиналность, обширна ученость и ширина въ религиозно-философско міросъзорцание. Компилалията застжпила мѣстото на оригиналноста. На мѣсто самостоятелни свободни изслѣдвания, въ които, освѣнъ съ чистота и цѣлоста на вѣрата, не сж ограничавали себе си мислителитѣ, сж явяватъ трудовитѣ на усьрдни събиратели — книжници, които сж правили съкращения и извлечения отъ творенията на своитѣ велики учители и се страхували, по съзнавание слабоститѣ на силитѣ си, да изясняватъ Св. Писание безъ тѣхното ржководство, и да изявяватъ въ туй отношение и сѣнка самостоятелность. Ако е билъ такъвъ характерътъ на гомелетико-екзегетическата и въобще на богословската литература въ врѣме на християнското просвѣщение на България у Гърцитѣ, то, разбира се, че тъкъвъ характеръ трѣбало да получи и току що възникнжлата въ България словѣнска писменность, която се е развила подъ влиянието на гръцката. Българскитѣ писатели, които се получавали грьцко-богословско образование, по необходимость въ този случай трѣбвало да присаждатъ грьцкитѣ литературни съкровища между новопросвѣтенитѣ Словѣне посрѣдствомъ прѣводи. И дѣйствително, старата българска писменность почти всичката — исключително е била прѣводъ. По тази причина не е чудно, че основното съдържание на Константиновитѣ бесѣди, т. е. въ изяснението на текста, прѣдставляватъ букваленъ прѣводъ отъ грьцкитѣ кратки отечески тълкования. Своето обращание къмъ гръцкитѣ источници, като обращение на простъ прѣводчикъ, Константинъ твърдѣ ясно и точно е указалъ самъ, като е забѣлѣжилъ за себе си въ пролога, че „*сказаніе святаго евангелія* той *приложилъ*, т. е. прѣвелъ, отъ гръцки на словѣнски езикъ“.

Между това, въ русската литература безъ да се гледа на такова ясно заявление, прието е да считатъ Константина не за простъ прѣводчикъ, а за свободенъ компелаторъ, който самъ е скратявалъ обширнитѣ Златоустови тълкова-

ния на Евангелнието, и е правилъ извлечения отъ тѣхъ по собственното си усмотрение. Покойния Срезневски, относително неговото поучително Евангелие, е забѣлѣжилъ слѣдующето: „изслѣдованията ясно сѫ показали, че тази книга не е простъ прѣводъ отъ гръцки, а е извлечение, което твърдѣ често е допълнено съ притурки“ [1]). Какви сѫ тѣзи изслѣдвания, които сѫ довели Срез. до такова (рѣшително исказано отъ него) заблуждение, — той не указва. Вѣрно е въ всѣкий случай, че той не е правилъ въ това направление никакво изслѣдвание, защото въ противенъ случай, той не би исказалъ такъвъ погрѣшенъ приговоръ; а се е основалъ, може би, на ученитѣ указания на Горски и Невоструева. За първоисточникъ на Константиновитѣ бесѣди, тѣ, въ описанието си, на́й-повечето считатъ, Златоустовитѣ изяснителни бесѣди на Евангелието и отчасти тълкованията на Кирилла Александрийски. Въ първия случай, тѣ (Гор. и Невс.) постоянно се исказатъ така: „избрано изъ тѣзи и онѣзи бесѣди“, „изборъ изъ бесѣдитѣ“, или по просто „изъ таквизито бесѣди“. Въ втория случай, като цитиратъ отъ тълкованията на Кирилла Александрийски, съчиненията на когото сѫ събрани отъ Анжело Маина въ изданието му Classicorum Auctorum, t. X, се изражаватъ така: „взето отъ тълкованията на св. Кирилла Александрийски“, или „между гръцкитѣ источници (отривки) много още не достига“ и др. так. Ясно е, че ако се основемъ на тѣзи указания и да направимъ съ тѣхъ даже провѣрка, то краенъ резолтатъ за бесѣдитѣ на Константина трѣба да се получи именно въ такъвъ видъ, въ какъвто е исказанъ отъ Срезневски. Дѣйствително, бесѣдитѣ съставляватъ свободни извлечения и съкращения изъ Златаустовитѣ бесѣди на Евангелието, и тѣзи послѣднитѣ могѫтъ да се разглеждатъ като за първоначаленъ тѣхенъ источникъ, но работата е въ това, че тѣзи съкращения е направилъ не самъ си Константинъ, но, той се е въсползовалъ отъ готови гръцки съкращения, които и прѣвождалъ буквално. Що се касае за умозаключенията на Горски и Невоструева, относително отношѐнията на бесѣдитѣ на Константина къмъ гръцкитѣ источници, то тѣ се отличаватъ съ своята нерѣши-

[1]) Памятн. яз. и письм. юго-зап. слав., стр. 16.

телность и неясность. Тѣхния послѣденъ отзивъ по този прѣдмѣтъ е слѣдующия: „Поученията на Нресвитера Константина съдържатъ въ себе си изяснения на недѣлнитѣ Евангелия. Тѣзи изяснения сѫ заимствовани отъ бесѣдитѣ на Иоанна Златоуста на Евангелията отъ Иоанна и Матея. или, *може би, изъ грѫцкото съкращение на тѣзи бесѣди,* които се намиратъ въ тъй нареченнитѣ катени, или извлечение отъ отеческитѣ тълкования на Евангелието. Заимствованията отъ бесѣдитѣ на Златоуста сѫ доволно значителни, понѣкога се читатъ буквално въ словата на Константина, напр. въ словата 7, 17, 19, 22 и др. Но въ по́вечето случаи сѫ заимственни мислитѣ и изложени свободно и твърдѣ кратко. Такъвъ родъ съкращения изъ Златоустовитѣ бесѣди на Евангелията отъ Иоанна и Матея прѣдставлява катената. която е издадена отъ Крамера. Прѣводътъ на Константина е доволно близъкъ съ рѫкописа на Бодлеянската библиотека. който се отличава съ своитѣ допълнения. Като заемалъ отъ тълкованията на Златоуста на Евенгелието отъ Матея и Иоанна, въ тѣзи случаи, когато трѣбало да обясни нѣкои мѣста отъ другитѣ Евангелисти, Константинъ е заемалъ или пакъ отъ Златоустовитѣ тълкования, — само че отъ съотвѣтственнитѣ мѣста изъ Матеевото Евангелие, или се е ползовалъ съ тълкованията на св. Кирилла Александрийски на Евангелието отъ Лука. Често такива тълкования сѫ приведени у Константина съ името на Исидора Пилнуста, което, навѣрно, е произлѣзло отъ смѣсванието на имената въ тази катена“[1]). Пита се: какво е служило за оргиналъ на Константина: самитѣ бесѣди ли на Златоуста, или грѫцкитѣ имъ съкращения? Горски и Невоструевъ, по видимому, допущатъ непосрѣдственна свръзка на бесѣдитѣ на Константина съ тѣзи и съ другитѣ. Но, тъй като обращението му къмъ първитѣ се опрѣдѣля въ Горски и Невоструева положително, а къмъ вторитѣ само прѣдположително, то тѣхния възгледъ на Константина по́вечето се склонява къмъ признанието, че той е билъ по́вече свободенъ Компилаторъ, който се е распореждалъ съ материяла, находящий се въ него, горѣ-долѣ самостоятелно, избралъ е отъ него мѣста, по нѣкога го е измѣнявалъ и др. т., отъ колкото простъ

[1]) Горски и Невоструевъ, стр. 423—424.

прѣводчикъ. Той се е ползувалъ на́й-повече отъ бесѣдитѣ на Златоуста, но по нѣкога се е обращалъ, когато е намиралъ за нужно, и къмъ гръцката катена. При 38-то слово, тѣ сѫ направили слѣдующата забѣлѣжка: „на мѣсто отпустнѫтото Златоустово (въ бесѣдитѣ) обяснение, — защо Евангелието въ родословието на Исуса Христа е испуснѫлъ имената на тримата царе, тука се привожда изъ гръцката катена“ [1]). Това — е единственното въ тѣхъ обращание къмъ катената на Крамера. Очевидно е, че Горски и Невоструевъ сѫ търсили първоисточника на бесѣдитѣ на Константина на́й-повече въ Златоустовитѣ бесѣди, а къмъ гръцката катена рѣдко сѫ се обращали; по тази причина, като сѫ намирали сходство въ тѣхъ съ тѣзи и съ другитѣ, тѣ сѫ съставили своето умозаключение за Константина, което се отличава съ своята нерѣшителность и раздвоенность. Когато основателно и точно сѫ сравнили бесѣдитѣ на Константина съ бесѣдитѣ на Златоуста, тѣ и тѣхното отношение помежду имъ опрѣдѣляватъ съ тонъ положителенъ и навѣренъ. Но, понеже не сѫ направили това по отношение къмъ гръцкитѣ съкращения, то тѣ говорятъ за тѣхното сходство прѣдположително. Между това, ние сме се рѣшили да направимъ изслѣдвание въ областьта на това послѣдньо направление, т. е. да опрѣдѣлимъ отношението на бесѣдитѣ на Константина къмъ гръцкитѣ съкратени отечески тълкования. За тази работа, ний сравнихме всичкитѣ, които се намирахѫ въ насъ рѫкописни бесѣди на Константина съ катенитѣ на гърцкитѣ отци, които сѫ издадени отъ Крамера, и додохме до исказанното вече отъ насъ мнѣние, т. е., че Константинъ не самичъкъ е скратявалъ бесѣдитѣ на Златоуста, не самъ избиралъ мѣста и отъ съчиненията на Кирилла Александрийски и др., а просто прѣвождалъ отъ готовитѣ гръцки съкращения. Неговитѣ бесѣди, съ твърдѣ малки исключения, се отнасятъ къмъ тѣзи послѣднитѣ, като простъ букваленъ тѣхенъ прѣводъ [2]). Но, безъ да се гледа на това, Константинъ въ поучителното си Евангелие не е билъ само простъ прѣводчикъ: въ него има доволно значителна часть и отъ неговата самостоятелна литературна работа, която дава

---

[1]) Въ тѣхъ, стр. 417.

[2]) Това авторътъ систематически е доказалъ, като сравнилъ бесѣдитѣ на Константина съ гръцкитѣ имъ подлинници, прѣв.

възможность да го характеризоваме, като писатель и проповѣдникъ.

Сѣка една негова бесѣда се състои отъ три части: встѫпление, изяснение на литургийното евангелско чтение, и заключение. Изяснението на евангелския текстъ, главната и нáй-обширната часть на бесѣдитѣ, всѣкога е прѣводъ. Съдържанието на изяснението обикновенно се състои отъ послѣдователно тълкование на отдѣлни слова и стихове отъ Евангелието, изложено въ пóвечето случаи въ форма на въпроси и отговори. По нѣкога то бива твърдѣ подробно, а по нѣкога твърдѣ кратко, като се ограничава само съ просто прѣдавание на Евангелския разказъ. Границитѣ му се опрѣдѣляватъ не отъ вървежа на мислитѣ на автора, а съ обширноста или краткоста на тълкованието въ гръцкия подлинникъ. Съ една дума, въ тази основна часть на своитѣ бесѣди Константинъ се явява само простъ прѣводчикъ. Колкото се касае до другитѣ части, т. е. встѫплението и заключението, то тѣ сѫ съставени отъ самия проповѣдникъ. Една даже цѣла бесѣда (42) тъй сѫщо принадлѣжи на него, и въ рѫкописа се надписва направо съ името на Константина пресвитера. Другитѣ сѫ надписани или съ името на Златоуста, или Кирилла Александрийски, като се гледа по това, кое тълкование е прѣведено. Съ първото надписание (съ името на Златоуста) въ поучителното Евангелие на Константина сѫ исчислени 38 бесѣди, а съ второто — 12. Нѣкои отъ тѣзи послѣднитѣ, по несправедливость, сѫ надписани съ името на Исидора Пилусиота.

Съдържанието на всѫпванието почти всѣкога се състои въ поканвание слушателитѣ къмъ внимателно усвояванпе на високитѣ религиозни истини, които се заключаватъ въ прѣдлагаемото отъ церковната катедра изяснение на Евангелския текстъ. Словото Божие, съгласно съ евангелската терменология, проповѣдникътъ нарича често хлѣбъ небесенъ, който храни сѫществото на нашитѣ души, и неприсушимъ изворъ, който прохлаждава душата и съвѣста. Като употрѣбява тѣзи метафори, той нарича бесѣдитѣ си то пиръ. то духовно угощение, което не тѣлото храни, но душата весели. Търсението смисъла на св. писание уподоблява на ископавание изворъ: „тѣмьже отъкопаимъ, говори се въ една бесѣда, евангельскыихъ оучении. источникъ. да на-

пивъшеся жаднии. и възвратимся въ домы своя“ (32 бес.). Освѣнъ това, въ своитѣ встѫпления Константинъ понѣкога се обраща съ молитва къмъ Бога за вразамление (3 бесѣда), или говори за особенното проявление на Божята любовь къмъ человѣка (32 бес.), по нѣкога призовава слушателитѣ си на прославление и възхваление величието на Бога за благодѣянията му къмъ человѣческия родъ. Въ този послѣдния случай често рѣчьта му приема тържественно — хвалебенъ тонъ на церковни пѣснопѣния. Въ такъвъ тонъ захваща той, напр. бесѣдата си на Връбница. „Се нынѣ Господьскааго праздьника прѣдъсияеть свѣтлость. се нынѣ Владычьняго тръжьства. прѣдъходить проповѣдание. се нынѣ Христоваaго въскрьсения прѣдъваряеть слава. сего ради придѣте въздрадуимъся Господови. въскликнемъ Богу Спасу нашему. варимъ лице его исповѣданiемъ. и въ псалмѣхъ въскликнѣмъ ему. яко изволилъ спасти родъ человѣчьскый. яко градѣть съмьрти разоритъ яко грядеть испразднить адовьныя храмы. изволилъ бо дьнесь на яремьнiкъ въсѣсти. да скотьскый оумъ низъвержеть. тѣмьже яко побѣждьшю. мучительство дияволе. съ вашимь незлобивыя дѣти сърѣтоша его въпиюща. осана сирѣчь спаси же благословенъ. гряди въ имя Господне. осана въ вышнихъ. тѣмьже и мы братие възъпиемъ. спаси ны хвалу ти присносяще. днесь бо видѣхомъ величья Божия. днесь наслаждяемъся небесьнаго гласа. сего ради дньсь. и мы възьмъше образы побѣды грѣховьныя. послушаимъ евангелиста чьто глаголеть“ (51 бес.). . . . Подобно на това се захваща и 36-та бесѣда: „Кто възглаголеть силы Господня, оуслышаны сътворить вся хвалы его. или къто исповѣсть вся чоудеса его. якоже бо отьць чадолюбьць. вьсѣми образыи кажеть сынъ свои. да възведеть его на съвршение добрыхъ дѣтелии“. Тъй се захващатъ и много други бесѣди. На́й-послѣ, въ стѫпленията си Константинъ всѣкога указва на тогози св. отца, тълкованието на когото мислялъ да прѣведе. Тъй като почти $^4/_5$ отъ неговото П. Евангелие прѣдставлява прѣводъ отъ съкратенитѣ тълкования на Златоуста, то на този св. Отецъ на́й-много и се е основавалъ. Въ началото на една проповѣдь самичъкъ проповѣдникътъ характерно забѣлѣжва за себе си: „азъ пирьникъ вамъ, аще и не съвршенъ. ни своя раздаваю. нъ отъ источьника евангельскаго

възаимь въземъ и отъ пира Златоустаго възаимь въземъ напаяю вы отчасти“ (13 бес.). Своето уважение къмъ златословесния учитель той изражава въ различни наименования: нарича го златословесникъ, високолетающи орелъ, благозвученъ езикъ, ластовичино чучуриликание, органъ Христовъ, и др.[1])

Въ заключението на беседитѣ, като указва на височината на прѣдложенитѣ и изясненитѣ отъ него евангелски учения, проповѣдникътъ приглашава своитѣ слушатели да ходятъ достойно, съобразно съ своето християнско звание, и да изявяватъ своята благодарна любовь къмъ Бога за неговитѣ милости, и да испълняватъ неговитѣ заповѣди. Съдържанието на тази часть на беседитѣ се отличаватъ съ по́-голѣмо разнообразие, отъ колкото съдържанието на встѫплениото, макаръ и тука крѫгътъ на идеитѣ на проповѣдника да се не отличаватъ съ особенно богатство. Моралната страна на беседитѣ е твърдѣ еднообразна и се състои въ по́вечето случаи въ приглашение на слушателитѣ къмъ милосердни дѣла, което се придружава по нѣкога съ собственнитѣ лирически настроения на проповѣдника. Понѣкога той излага нравственнитѣ си наставления въ метафизическа форма, като прѣдава особенъ моралень смисълъ на евангелскитѣ раскази. Изяснението на евангелското повѣствование за риболовството (Лук. 5, 1—11) възбужда въ него слѣдующето наставление: „сице по вся недѣля христолюбьци слышаще боудемъ лучьше и глоубины житія сего избѣгъша приимѣмъ Христа въ кораблихъ нашихъ. сирѣчь. въ доушахъ нашихъ. приимемъ же ли его тако аще съхранимъ заповѣди его (28 бес.).“ Изяснението на расказа за изцѣрението на разслабления (Мат. 9, 1—8) заключава съ такова нравоучение: „слышавше же братие толико чоуда. Христа Бога нашего. сътворьша пристоупимъ къ немоу. ослаблени бывъше грѣхъми. просимъ сьдравия. да и къ намъ речетъ отпоущаютьтися грѣси вамъ. и възми одръ свои. и иди въ домъ свои. можетъ бо елико и хощетъ“ (14 бес.). Въ заключението на бѣседата за изцѣрение на иерихопския слѣпецъ (Лук. 18, 35—43) проповѣдникътъ говори: „тѣмже мы молимъся емоу (Богу). да прозьрімъ душевьныима очима. творити заповѣди его. и славити его боголѣпьно“ (43 бес,).

[1]) Горски и Новоструевъ, стр. 424.

Но, въ каквато и форма да сж се прѣдлагали тѣзи нравоучителни наставления, тѣ почти всѣкога сж биле искренно напоминание за испълнение на Божиитѣ заповѣди. Такова постоянно обращение около едни и сжщитѣ мисли, които и въ частното си развитие приемали еднообразенъ характеръ, произлизало, разбира се, отъ нравственното състояние на новопокрестенитѣ Българе, въ живота на които въ туй врѣме можело да сжществуватъ още езически навици и въобще езически образъ на живота. По тази причина проповѣдникътъ твърдѣ често, и въ началото и въ края на своитѣ бесѣди, т. е. въ встжплението и въ заключението, говори за добродѣтелта, за добритѣ дѣла, като указва въ тѣхъ цѣльта и назначението на человѣческия животъ; защото добродѣтельта съпровождава человѣка и задъ гроба, като отваря за него вратитѣ на царството небесно. „Того (Бога) бо есмъ сътворение, говори той, създани на дѣла добрая. не на лоукавьство. ни на зависть. нъ на содѣлание дѣлъ добръ“ (42 бес.). „Усладимъ душя нашя. не словесы тъчьно слоуха. нъ и дѣлы. не дѣлы гибленыими. нъ пребивающими въ жизь вѣчною. яже неслѣдовати имоутъ съхраньшеи заповѣди Господня“ (37 бес.). Особенно хубаво е развита тази обща мисъль за цѣльта на человѣческия животъ на земята въ заключението на бесѣдата му на недѣлята православие: „Тѣмьже и мы святый съборе. проповѣдите Сына Божиаго. истааго Бога суща. изъ естьства Божіяго ишьдъша і тъ бо ны призва къ себѣ. званиемъ освятымь. тѣмьже ходимъ подобо звания. имьже звани быхомъ. не звани быхомъ на трлѣние. и на облѣнение. нъ на обновление оума нашего. отъложимъ оубо дѣла тьмная. и облѣцѣмъся въ ороужие свѣта. дондеже время имамъ тьцѣмъ не стыдящеся. путь бо кратъкъ. и отишье близъ. трудъ врѣменьнъ. а покои вѣчьнъ въжьзѣмъ свѣтилники своя кыя свѣтильникы. душя нашея глаголю. и мы сами готови будемъ да аще възоветь. ли въ полунощі ли въ коуроглашение. сърящемъ и свѣтли. сънъ отътрясъше. и вънидемъ спимъ въ чьртогъ. веселящеся и царьствующе снимъ“ (49 бес.). Къмъ добродѣтеленъ животъ и къмъ нравственно съвършенствувание въобще направлява человѣкъ и самъ Богъ съ различни срѣдства. „Господь нашь Исоусъ Христосъ, говори проповѣдникътъ

Отьць истиньнъ и Богъ Творьць. вьсѣми образы кажеть ны. да будемъ истии сынове его; съвръшени всякою доброю дѣтелью . . . . да не боудемъ мьздоимници. земьнаго съкровища ищоуще. тьлѣема же и гъбнуща. нъ небескаго" (36 бес.). Въ туй божественно попечение за человѣка открива се Божествената любовь къмъ человѣческия родъ: „Богъ бо любя родъ человѣческый всѣмі образы кажеть ны. и оученииими. и притъчами. мили бо емоу есмъ. како бо не мили. яко насъ ради небеса преклони. и съниде. и въобразися намъ. и въ нищетѣ поживѣ плътьскы. рече бо самъ. лиси язвины имоуть. и птица небескыя обитѣли. а Сынъ человѣческы не имать къде главы подъклонити. и възалкалъ. и въждядалъ. законъмъ естьства намъ творя образъ милостыня" (32 бес.). Но особенно проявление на любовьта Божия къмъ человѣка проповѣдникътъ счита въ обращението въ Християнство язичницитѣ. Като привожда причьта за званнитѣ на вечерьта (Лук. 14, 16—24), той говори: „къто оубо не имать ся дивіти человѣколюбию Божию. яко свѣрѣпи и дивия соуща. и оутоуждены (т. е. язичницитѣ) къ себѣ зоветь. и не зоветь тъчию. нъ и бѣдить" (41 бес.). За любовьта на Бога къмъ человѣческия родъ, человѣкъ отъ своя страна тъй сжщо е длъженъ да му се отплаща съ любовь, която се открива въ испълнението на неговитѣ заповѣди. Но Константинъ не се ограничава само съ указание на тази обща мисъль — за необходимото испълнение на Божиитѣ заповѣди, но запознава слушателитѣ си и съ основнитѣ правила на християнската нравственность, която се исказва въ двѣ главни заповѣди: въ любовьта къмъ Бога и въ любовьта къмъ ближнитѣ. „Заповѣди Божіи не соутъ тяжькы, говори той, възлюбиши рече Господа Бога своего и искреньяго своего яко самъ ся. а не възненавидиши. како же любити и. аще алчна узьримъ напитѣимъ. аще жадна напоимъ. аще нага одѣжемъ. аще страньна въвѣдѣмъ. аще боляща присѣтимъ. аще въ тьмьници присѣтимъ" (28 бес.). „Кыя заповѣди" (да се запазватъ), пита той въ друго мѣсто, и отговаря: „еже въ напасть застоупати. еже въ бѣдахъ помагати. еже изобиды изимати. еже заблоуждающа обратити кого. всякаго требующаго отъ насъ помощѝ" (37 бес.). Въобще той почти всѣкога довежда нравоученията си до милосърднитѣ

дѣла. Въ свръзка съ тѣхъ се намира и възгледътъ му на значението на богатството, неправилното употрѣбление на което подхвърля человѣка подъ Божия сѫдъ. „Нѣсть бо зло богатство, говори той, строящимъ е добрѣ. ни пакы нищета есть люта. приемлющимъ ю съ похвалою. нъ богатящеся богатимься якоже Авраамъ. яко Иовъ мимоходъмъ. страньнымъ. въдовицямъ. сиротамъ. вящеже гонимыимъ имене ради Божія. и всѣмъ требоующемъ подавающе“ (36 бес.). „Аще бо бы богатство се пребывало. и съ нами то и тако не достояше намъ. не подативомъ быти. нъ щедромъ .... а понеже тьлѣеть и мимоходить яко тѣхь. не щадимъ его. не свое бо даемъ но Божие. и сами бо себе нѣсмъ. съкрыемъ е въ черево нищихъ. и отъдоудоу на небесьхъ. идеже ни тьля тьмить. ни татие подкопываютъ“ (32 бес.). Съ особенна настойчивость, като прѣпорѫчва на своитѣ новопросвѣщенни слушатели милосърднитѣ дѣла, като проявление на високата добродѣтель — любовьта, проповѣдникътъ запира вниманието имъ и на други нравственни правила: осѫжда гордоста и хвали смирението (50 бес.), съвѣтва ги да се въздържатъ отъ чувственни пороци и да пазятъ тѣлесната чистота. „Чювьства своя чиста съхранимъ. ока не напитети зъла видѣния. оухания не оуделимъ зълыми вонями. грътани не оусладимъ горькыимь въкушениемъ. слоуха не поставимъ *пѣсньми бѣсовьскыими*[1]). осязание роукъ оудрьжимъ. не иматися за зълыя вѣщи, нъ вси оутрьняго и вьньшьняго (вътрѣшно и вънкашно) человѣка очистимъся“ (38 бесѣда). Но най-много той моли слушателитѣ си да пазятъ чистота на вѣрата, която неотколѣ сѫ приели, да я пазятъ като скѫпоцѣнно съкровище, което трѣбвало да принесе на братския му народъ неисчислими блага. Въ заключение на бесѣдата за изцѣрението на разслабления при овчата кѫпалница, проповѣдникътъ говори: „и мы братие не мозѣмъ благодѣтеля прогънати. сирѣчь вѣроу нашю. яже вънидъши въ ны. многа ны добра принесе“ (4 бес.). Тази вѣра трѣбва свято да пазите и дързостно да исповѣдате „не боящеся царя.

[1]) Това указание, по отношение на устната народна литература, има голѣма важность. Подъ бѣсовки пѣсни, обичаи, писателитѣ отъ това врѣме разбирали въобще язическитѣ народни умотворения, къмъ които християнството се е отнесло и доста враждебно. Тази строгость, може би, да е причината, за дѣто не се е опазилъ до днешно врѣме въ народа язическия култъ. прѣвод.

не стыдящеся князь, не срамляющеся вельможь. но аще и гонение настоить. аще моукы прѣдлежать. аще ноужда належить. не боятися. ни отлоучитися отъ любъве его. нъ съ дрьзновениемь проповѣдати. и молитися емоу . . . Въспомянемъ святыя мученикы. не нашего ли рода бѣша вьси. сии. не въдаша ли телеса своя моукамъ. и огневи. и звѣрии. и съмьрти. да не отъпадуть отъ любъве его. ни отврьгуться его. тѣмьже възлюбимъ. не отъвьргоущеся его" (43 бес.). Има въ бесѣдитѣ на Константина и догматическо учение, но и то се придружава съ нравоучение. Такова е, напр. учението за таинството на евхаристията. „Тряпеза есть видимо. нъ жьртва духовьна разоумьно. аще и хлѣбъ есть видимо. нъ тѣло Сына и агньца Божия. въземлющяго грѣхы вьсего міра. и егда оузьриши роукоу простираемоу. ли епископа ли попа. не мьни яко тъ свящаеть предълежящее. нъ самаго Христа подавъшяаго. и рекъша оученикомъ. и апостоломъ своимъ. приимѣтѣ и ядите и пиите. се есть тѣло и кръвь моя. ломимое и проливаемая за вы. на отъпоущенье грѣховъ. не мозѣмъ братье яко пьси грызающе дроуга. пристоупити къ жрьтвѣ. не мозѣмъ клевотою и завидою и гневодрьжаньемь. и величаньемь ясти другъ дроуга. не мозѣмъ съвѣдоуще грѣхы себе. пристоупити къ тряпезѣ сѣи. да не грѣхъ себе ямъ и пиемъ . . . . не вражьдьницѧ бо тряпеза есть, но мирьна. съмотри. яко не агня лежить скотье. нъ Сынъ Божии. съмотри яко не овьча закалаемо есть. нъ възьмыи на рамо свое овчя . . . . . не мозѣ гнѣва дрьжя пристоупити къ немоу" (51 бес.).

За кратка характеристика за Костантина като проповѣдникъ, доволно сж приведенитѣ мѣста, които се зети отъ съставенитѣ отъ него встъпления и заключения. По́вече пълно прѣдставление за проповѣдническото му достоинство дава самия текстъ на неговитѣ бесѣди. Всичкитѣ негови наставления, както видѣхме, се отличаватъ по своята ясность, простота и общедостжпность, и съ тѣзи си качества, разбира се, напълно се отговарѣли на нуждитѣ на новопросвѣщенния български народъ. Тѣ не сж богати съ разнообразно съдържание, но сж проникнжти съ горещо чувство, любовь къмъ народа, който е билъ „милъ" на проповѣдника. Той се стремилъ на́й-вече къмъ подиганието

и прѣобразованието нравственния животъ на поучаемитѣ по духа на Христовата любовь, старалъ се е да възбуди въ тѣхъ благодарно чувство къмъ Бога за обращението имъ въ християнство, което имъ принесло благата на просвѣщението. Въ самия проповѣдникъ силно се отличаватъ неговото необикновенно смирение и ревность да проповѣдва словото Божие. Той не отдѣля себе си отъ разряда на поучаемитѣ и силата на своето разумѣвание и духовно развитие приписва на Бога. „Къто нашь оумъ отвьрѣзлъ. и оуста наша распространилъ. и языкъ нашь оуяснилъ. селико изглаголати къ вашей любовъви. не даяи ли незълобивымъ премоудрость. отрокоу же юноу чювьство. еи. еи.“ (42 бес.). Цѣльта на своята проповѣдь той съзнателно поставѣлъ въ нравственното съвършенствование на поучаемитѣ. „Речеть же ми нѣкъто отъ васъ. то не любимъ лі Бога. вѣдѣ же и азъ яко любите. нъ поноуждаю вы. да большьми възлюбите. вѣдѣ же яко тяжькъ вы есмь. по вься недѣля къ вамъ бесѣдоуя. нъ не останоуся доньдеже добрѣише боудете“ (43 бес.).

Но, освѣнъ това всичкото, въ епископа Константина, като природенъ словѣнинъ, се е проявило и твърдѣ силно националното чувство по поводъ на успѣхитѣ на християнското просвѣщение въ България при него. Съ въсторгъ говори той за кръщението на словѣнетѣ. „Летить бо нынѣ словенско племя, къ крещенію обратишася вси“. Широкото развитие на литературната дѣятелность при царь-Симеона възбуждало до нѣкждѣ и чувството на националната гордость въ просвѣтения проповѣдникъ, който е съзнавалъ, че по просвѣщението си е *можела да се сравни словѣнската нация* съ образованитѣ тогавашни народи, т. е. съ грьцкия и съ латинския. Това съзнание отъ една страна, а отъ друга — високомѣрното отнасяние на Гърцитѣ къмъ Словѣнетѣ като къмъ варвари, и гонението на словѣнското просвѣщение въ Моравия отъ Нѣмцитѣ, което е испиталъ може би и самъ проповѣдникътъ, се подигнѫли въ неговата душа слѣдующитѣ испълнени съ дълбока любовь къмъ словѣнетѣ и справедливъ укоръ къмъ враговетѣ имъ хубави и забѣлѣжителни слова: „не грьци бо тъчью обогатишася отцемъ симъ (отъ Златоуста). нъ и словеньскыи родъ. мьнимыи попьранъ бысть всѣми“ (47 бес.).

III. Нѣколко бесѣди отъ Поучителното Евангелие на епископа Константина.

Въ тази глава Негово Високо Преподибие Отецъ Архимандритъ Антоний привежда въ печатъ 19 бесѣди (1, 12, 14, 19, 23, 28, 32, 33, 36, 37, 41, 42, 43, 45, 47, 48, 49, 50, 51.) по тритѣ ржкописа: по синодалния (Москва), по Съловецката библиотека[1]) (Казанъ), и по ржкописа на Публичната Императорска библиотека (въ Петербургъ). За по-голѣма нагледность, проповѣдническата дѣятелность на нашия старъ проповѣдникъ-писатель, и отъ филологически интересъ, ние ще прѣведемъ само нѣколко бесѣди (ако и да се чувства голѣма нужда отъ цѣлото имъ издание за изучението на старата наша литература) на Поучителното Евангелие отъ приведенитѣ 19 бесѣди[2]).

1 Бесѣда.

Во святжю недѣлю пасхы сказание Іоана Златоустаго євангелие, иже отъ Иоана, глава ӑ. (по ржкописа на Съловецката библ. No. 374 (158), л. 221 на обр. стр. и No. 365 (1051), л. 211 на обр. ст. Гръцкия текстъ на тази проповѣдь се намира въ Крамера Cat. Cr. patr. in N. T. Oxonii. 1844, t. II, стр. 178—189).

Вопрошение. Что ради инии евангелисти отъ смотреніа начаша. и сесь вмалѣ посемъ начатъ рекъ. „и Слово плоть бысть“, а држгое все мимо тече. зачатіе рождество воспитѣніе. възрастѣние. абие о присносжщнѣмъ рождествѣ намъ бесѣдоуетъ.

Отвѣтъ. Понеже држзии евангелисти. и отъ плотныхъ словеса бесѣдоваша. страхъ бо бѣ многъ низж лѣжащимъ. ничтоже выше человѣкъ помыслити. о единочадѣмъ Сынж Божии. сего ради она мимотекъи отъ естествования присносжщаго творитъ повѣсть. Подобаетъ же и се смотрити. яко не сіи на высокое слово ся вергъ о смотрѣнии неради. ни они о семъ потщашася превѣчнаго оумолчаша. и зело подобно. единъ бѣ Духъ движаи душя всѣхъ.

[1]) Библиотеката на Съловецкия мънастирь, прочута съ богатството си отъ стари ржкописи, била принесена неотколѣ въ библиотеката на Казанската Духовна Академия, кждѣто О. Антоний, професоръ при сжщата Академия, прѣди 2 год. е ималъ възможность да се ползува направо отъ подлинника. Прѣв.

[2]) Отъ прѣвод.

Почто рече „искони". понеже вѣсть яко человѣцы старѣишиньствовати начатокъ чтѫтъ, сирѣчь Бога Отца же оставль. а о Сынѣ бесѣдѫетъ. зане бѣ онъ всѣмъ явѣ. аще не яко Отецъ. но яко Богъ, а единочадыи не бѣ явленъ. а еже „бѣ" ничтоже. ино есть. но еже бысть присно явѣ и безъ свидѣния быти. Слова же и̂ нарече. да не странно рождество его мнимъ. еще же и за не возвѣстилъ намъ Отца. многа же сѫть словеса Божия, но ни единъ отъ нихъ словесъ Богъ. но та вся словеса пророчества повелѣния. се же Слово сѫщество етеръ изъ самаго исшедшее изо Отца безъ страсти. что се Бога и Бога рекъ. ибо „Богъ бѣ рече Слово", не являетъ намъ посрѣди божества его. зане не меншии Богъ Сынъ. рече же знаемое истааго его божества. и присносоущее симъ словомъ „искони бѣ". соприсносѫщее же показа намъ симъ „се бѣ (т. е. сей бѣ) искони оу Бога". сирѣчь не мни рече естество Отча старѣе сѫще не бо бѣ николиже Отець безъ Сына. аще ли кто глаголеть. то како есть Сынъ не оунее сы Отца. еже бо отъ кого есть нѫжда есть послѣди же быти отъ него же бѫдетъ. се. речемъ оубо сияние солнечно. отъ самаго естества солнечьнаго исходя. еда послѣ же боудѫще речемъ солнечнаго естества никакоже. исповѣсть же и се ослѣпленыи очима. не явибося коли безъ сияния солнце се и отъ сего и не послѣже его. такоже о Отцы и о Сынѣ да не мнимъ, паче же болшими и боголѣпно. сего ради бо и Павелъ сице и нарече.

И понеже и Моуси менше часть отъ твари приимъ, ничтоже изрече намъ о невидимыхъ силахъ. воистиннѫ евангелистъ единѣмъ краткымъ словомъ. все же приимъ рече „вся тѣмъ быша и безъ негоже не бысть ничтоже еже бысть". сирѣчь бывшихъ тѣхъ. или видимо есть или разѫмно. ничтоже безъ силы Христовы бысть. не подобаетъ бо конечнаго речения поставити в „ничтоже. якоже еретицы. оны бо сице рѣша. „яже бысть внемъ животъ бѣ". хотяще глаголати Духа Святаго тварь.

Рекъ о сътворнии приложитъ. о промышлении слова. да никтоже да не невѣрѫетъ. како толика и таковая тѣмъ быша,прирече „яко внемъ животъ бѣ. рекше яко о немъ живѫтъ вся, и о немъ промышляемъ есть. и о немъ воистиннѫречеся, „яко о немъ живемъ и движемся есмы".

„и животъ бѣ свѣтъ человѣкомъ. не сице бѣ свѣтъ чювъственъ. нъ разѫменъ душа просвѣщая. и не рече же свѣтъ июдѣемъ, но „всѣмъ человѣкомъ“. не июдеи бо токмо но и еллини всии разѫмъ приидоша.

Сиятъже свѣтъ сеи разѫменъ во тлѣ. томѫ (т. е. тьму) же глаголеть или смерть или лесть, проповѣдании бо посреди льсти всея. и во смерти же бывъ самъ тако ей оудолѣ, яко и дръжимыя исперва возведе. и тма же его не постиже. яко ни смерть емѫ оудолѣ ни лесть. есть неоудолѣемъ и не вмѣщаетъ же ся внехотящихъ душахъ просвѣтитися. не бѣдою бо ни нѫждею приводитъ ны Богъ. но волею и хотѣниемъ.

Бесѣдовавъ снами оугодно о Божии словеси. по пѫти и по чиноу предходя. ко Іоанѫ проповѣдникѫ словеси грядетъ. слышаще яко отъ Бога посланъ бысть. не мнимъ ничтоже человѣче сѫще реченныхъ. не своя бо но пославшаго и вся глаголеть, тѣмъ ангелъ наречется. ангелово бо изволение еже ничтоже свое рещи. а еже „бысть“ не пришествия бытииская являетъ, но истиннаго посольства. яже бо „бысть посланъ“. посланъ есть.

Да послѫшествѫетъ о свѣте. не да извѣститъ естество Сына Божия, или да приложитъ слово къ чьсти. но за грядѫщее. да вси вѣрѫютъ имъ съ причтоплеменныци. самъ бо Богъ сыи и Сынъ. присно Божии Сынъ и естества блаженнаго и нетлѣюща. не требѫетъ послоуха. понеже хощетъ спасению многихъ. сего ради втоликое смирение сниде. яко и человѣкѫ послѫшествовати о немъ. почто рече „не бѣ то“ свѣт. но да послѫшествѫетъ о свѣте. занеже многажды оу насъ вящьши бѫдетъ послѫхъ опослѫшествѫемаго. да никтоже о Іоанѣ се мнитъ. лѫкавное се непщевание восторгая. сице рече.

Возводя нашь оумъ на безначалное естество рече. „бѣ свѣтъ истинный. иже просвѣщаетъ всякаго человѣка вмиръ грядоуща“. и аще всякаго человѣка просвѣщаетъ. како не просвѣщени осташа толико. свое емѫ оубо бѣ пришедшѫ вся просвѣтити. аще ли етери очима совѣсти си волею сомжаша. и не хотѣша прияти лѫча свѣта. не естествомъ свѣта мрачение тѣмъ но злобою воля лишающихся спасения. „вмирѣ бѣ“. не яко мирѫ слѣтенъ. сего ради прирече „и миръ тѣмъ бысть“. всяко бо и волею и неволею понѫжденъ бѫ-

детъ всякъ человѣкъ, аще и противенъ бѫдетъ славѣ Божии. прежде дѣлъ исповѣсть творца. миръ глаголеть сѫщая люди. и иригвожденыя семоу житию, и земная мѫдрствѫющи. а дрѫзи Божии вси познаша и. не по плотнѣмъ пришествии его токмо но прежде; акоже Авраамъ, и Моѵси и Давидъ, и прежде бывшии Самоила пророцы. якоже Петръ рече.

„Во своя си прииде и свои его неприяша“. или о июдѣехъ глаголетъ, яко сѫщимъ людемъ *персянъ,* или во всѣхъ человѣцѣхъ сътвореныхъ имъ, человѣколюбецъ бо сын Богъ. нѫжею бо ни единаго же но самоволно вся влечетъ ксебѣ, тѣмже и прешедша его ови пріаша, ови же ни. во своя си пріиде не своя потребы роди, Богъ бо есть не требѫяи, но благодѣти роди своихъ. откѫдѫ же прииде сын вездѣ и все исполняяи, и кое истощева мѣсто. содрьжа вся. мѣста оубо ни единаго не оставиль. сходяи же къ намъ се сътвори, и явися намъ внашоу плодь облъкъсе. явлене же се и схожение пришествие наричаетъ. и внеиже и жидове вси его нерачиша прияти. чтоже есть „еликоже ихъ прияти“ сирѣчь или раби, или свободни, или еллини, или варвари, или немудрии, или мудрии, или жены, или мѫжи, или дѣти или старцы, или богатіи, или оубозіи, или князи, или грѫбии, вси тоиже чести сподобишася. вѣра бо и благодать Духовная, мирное оставление отъимши во единъ образъ потвори вся церкви. не рече же яко сътвори я чада Богѫ, но „дасть имъ область.“ являя яко длъжни есмы, много тщание показати, да оусынение крещенное цѣло и невредно съхранимъ. помянѫ же плотныя болѣзни рекъ „иже не отъ крови“ и прочая. да съпримѣрше малое и смиреное пръваго сирѣчь плотнаго родства на высокое и благородное втораго благодатьнаго, еже есть отъ Бога родитися, великъ разѫмъ о намъ приимемъ. и достоино даръ рожденаго. тѣмже и винѫ неизреченнѣи сеи чьсти полагаетъ глаголя „и Слово плоть бысть.“ и зракъ робіи приятъ владыка, чада Богѫ быхомъ.

„Бысть же слово плоть.“ не естествѫ его припадшѫ въ плоть. се бо помышляети послѣдняя его есть безчестия. но пребывая еже есть. и тако зракъ раба приятъ. „бысть“ же рече еретическая затыкая оуста глаголюща, яко привидѣние етеро бѣ смотренья, а не плоти истинныя воспри-

ятие. что есть еже „вселися вны.“ вселшееся на то же есть вселшеися, но ино во ином вселится. сирѣчь Богъ Слово въплотися. и совокѫпися плоти. иноже по естествѫ глаголемъ. совокѫплениемъ и снитиемъ единъ есть Богъ Слово и плоть. не слитию бывшю. ни потреблению сѫществомъ. а совокѫплению етерѫ · неизреченнѫ. якоже самъ исповѣсть. „И видѣхомъ славѫ его.“ со воспитѣнным тѣломъ намъ являетъ. аще бо лица Моѷсеова не стерпѣша иже вто время прославлена быти. како божественнаго и свѣтъ непристѫпимыи самимъ вышнимъ саламъ. мы же прьстніи и земніи како возмогли быхомъ сътрьпѣти. и понеже мнози отъ пророкъ прославлени быша. ихже единъ есть Моѵсіи. оудивишажеся аггели человѣкы явльшеся. и херѫвимъ и серафимъ многою славою явися пророкѫ. отъ всѣхъ сихъ отводя ны еѵангелистъ на томъ блазѣмъ поставляетъ на врьсѣ глаголя. „славѫ яко единачадаго отъ Отца, исполнь благодати и истинны“. истиннѫ царю единочадаго Отрока Отча, сами Господа всѣхъ видѣхомъ славѫ.

А еже „яко“ не подобию есть. ни причи но извѣстованию. и глаголяше видѣхомъ славѫ якоже подобаше. и лѣть бѣ имѣти единочадомнѫ соприсносѫщнѫ Сынѫ всецарю Богѫ. ктожъ бѣ слава си. яко съ областия подобною царю и владыцѣ вся творяще. а не яко аггели и пророцы новелѣваеми. самъ благодати и истинны исполнь сыи, и инѣмъ подавая ю.

Что ради многажды еѵангелистъ Іоаново приноситъ послѫшество. яко же и здѣ рече. „Іоанъ послѫшествѫетъ о немъ.“ не просто но и зѣло смыслено. понеже много имяхѫ чюдо мѫжа сего вси іюдеи. имже Иосиѳь за умертвие его. градъ іюдѣискъ бранию погибнѫти помышляаше. и словеса долга похвалы о немъ творяше. сего ради тѣмъ хотя іюдѣя посрамити. часто воспоминаетъ имъ послѫшество прѣдтеча. не тщася рабомъ владыкѫ достоина вѣрна сътворити. но младенцемъ іюдѣомъ немощи смотря.

А еже „возопи“ глаголя дрьзновение его являетъ яко безо всякаго сѫмнѣния. пришествие Сына Божия проповѣдаше.

А еже рече „се есть егоже рѣхъ“ показаетъ. яко и прежде явленіа Христова проповѣда и. сеже творяше. да благоприятно будетъ послѫшество его. а еже „гряды во

слѣдъ мене.“ се есть проповѣдяи по мнѣ. а еже „предо мноя бысть“. Сирѣчь свѣтлѣе и честнѣе. а еже „старѣе менѣ бѣ.“ яко не отъ котораго спѣяния старѣиша мене сѫще. послѣди сътворимѫ быти. но присно старѣе бѣ. аще и послѣди прииде. „и отъ исполнения же его мы вси восприяхомъ.“ яко неприятенъ имать даръ. но и самъ источникъ и корень есть всѣмъ благымъ. самъ животъ, самъ свѣтъ, самъ истинна. не себѣ съдрьжа богатство. но и всѣмъ преисточая, во источении пребываетъ полнъ.

За коую благодать толикѫ благодать восприяхомъ. за ветхѫ новѫ. ибо благодатию июдѣи приято быша тогда. якоже писано есть „якоже бо не оумножитися вамъ. но отъ отца избрахъ васъ.“ и мы пакы благодатию спасени быхомъ но не такоже но болшими. за даръ Духовныи и за дръзновение бывшее съ мирениемъ. а еже прияти законѫ благодати бѣ. якоже прирѣцаетъ. яко „законъ Моѵсеомъ данъ бысть.“ аще бо образъ бѣ законъ тѣ̑. но милостиню являетъ Божию и щедроты. яко знаны сотвори пѫти своя Моѵсію.“ якоже рече Давидъ. яко „благодать и истинна Іисусъ Христомъ бысть.“ яко болша блага намъ внесе, явѣ есть. отъ бо слѫжитель сы. меншихъ вещеи слѫга. се же владыка и царь и царевъ Сынъ. лѫчша многыхъ принесе намъ. сыи присно съ Отцемъ, емѫже слава и честь, и поклапяние достоитъ Сынѫ и пресвятомѫ животворящемѫ Дѫхѫ, отъ всего дыханіа и нынѣ и присно и в̓вѣкы вѣкомъ аминь. [1])

12 бесѣда.

Тогож. Златооустаго. съказаниіе. д҃ евангелиіа. отъ Матея. (8, 5—13). (По рѫкописа на Синодалната библиотека л. л. 66—68).

Христолюбьци. Господь нашь и Богъ Іисусъ Христосъ рече. иже оубо постыдиться менѣ и моихъ словесъ. постыжоуся сего и азъ прѣдъ Отцьмъ мьимъ. тѣмьже сице тяжько и люто слово слышаще. немоземъ постыдѣтися человѣкъ. ни таланта съкрыіемъ іегоже приіахомъ іакоже

[1]) Тави бесѣда е букваленъ прѣводъ отъ грѫцкитѣ съкратени св. отечески бесѣди, които сѫ издадени отъ Крамера. Рѫкописътъ, по личното опрѣдѣление на О. Антония, се отнася къмъ XVI вѣкъ. По̀-голѣми подробности за цѣлия рѫкописъ, читателя може да намѣри въ описанието библиотеката на Съловецкия мънастирь. Прѣвод.

онъ рабъ. нъ подадимъ пьрвѣе. творяще независтьно. ни скждно словеса Господня. и вѣрж покажимъ. приимъшеи благодѣть. іакоже сътьникъ сь. да хвалж приимемъ отъ обьщаго Бога. прѣдъ ангелы и чловѣкы. и разоумѣимъ прилежно. како съказаеть святыи сь святитель [1]) вь се мѣсто. глаголіеть бо сице. съказаіа нашемоу неразоумью [2]).

Прокажены оубо сышьдшоу Исусови съ горы. приступи къ немоу. а сътьникоу вълѣзъшоу въ капераьнаоумъ чьсо ради. ни сь ни онъ на гороу не възидоста. не за оуныниіе оубо обою вѣра тепла. нъ да не прѣсечете оучительства. не принесе бо недоужнаго къ Христови. зане велью вѣроу имѣаше. вѣдяше бо въистиноу. іако повѣленіе довълѣемъ тъкъмо. на въстаниіе лежащь. и Господь же сего ради егоже пръвѣе. инъде никъдеже. не сътворилъ сьде творить. вьсьде бо послѣдоуіа. воли молящиихъ. сьде же самъ обѣщаваіеться. прити въ храминоу. и исцѣлити немощнааго. се же творить да оувѣмъ доброволениіе сътьниче. аще бо сего не бы обѣщалъ. нъ реклъ. иди исцѣлѣ отрокъ ти. ничьсоже отъ нихъ видѣли быхомъ. чьто бо рече сътьникъ. „нѣсмь довольнъ. да подъ кровъ мои вънидеши. нъ рци словомъ тъкъмо исцѣлѣеть отрокъ мои“. да оуслышимъ хотящеи Христа приіати. и да рьвноуемъ. и съ толицѣмь тъщаниемъ приимемъ. ибо егда нища приимемъ, алчоуща и нага. того приіахомъ и питѣхомъ.

Въпросъ. Почтоже дивися вѣрѣ его. при толицѣ народѣ. и лоучьша его быти. всего множьства иоудеска издрече. и даниемъ царствиіа чьтеть. възлѣгание еже на патриарсѣхъ даіа.

Отвѣтъ. Да и дроугыимъ подражание дасть. да рьвьноующь емоу и наказани боудемъ. сице вѣровати. тѣмьже по вѣрѣ его исцѣлѣ отрокъ. отъ тогоже часа. подобаать же вѣдѣти іако тъжде есть поминаемыи Лукою. а по минаемыи Иоаномь инъде [3]).

Се слышавъше братие. и съмотряще. іако не соумьняся пристоупилъ сътьникъ сь. потъщимся и мы несоуменьно. вѣроу свою показати. нъ всею силою своею хра-

---

[1]) Т. е. св. Иоаннъ Златаустъ.

[2]) Отъ началото до тука принадлежи на Константина. Прѣв.

[3]) Отъ 2 забѣлѣжка до тука беседата е буквалевъ прѣводъ; глед. въ Cramera Cot. Cr. Patr. in N. Test., t. 1, p. 58.

нимъся. да ны съхранить и на боудоущее съблюдетъ егда правьдьныи соудии сядеть соудя вьсемоу мироу. и въздаіа комуждьдо по дѣломъ іего. іемоуже слава чьсть. покланяниіе съ святыимь Духомь нынѣ и присно и въ вѣкы вѣкомъ[1]).

28 Бесѣда.

Съказаниіе. а҃. Евангелиіе. отъ Лоукы. (по сип. р. лл. 132—134). Братиіе. отъ пища на пищоу прѣходяще хвалимъ и прославимъ Господа Бога нашего. съподобившаго насъ. и святаго сего евангелиста послоушати. тѣмьже вънимаимъ прилѣжьно. и оуслышимъ чьто хощеть глаголати съказаниіе се. да отъидѣмъ обогащьеся. съкровище бо се іесть. не злато, ни сребро. нъ словеса Божия. іесть же слово сице глагѻля[2]).

О рыбьнѣи ловитвѣ глаголіеть. святыи Кѵрилъ александрьскыи. ловитвьны къзньми. да симь оувѣдять іако всесильна іесть воля іего. и боголѣпьноу хотению іего. тварь вся послоушаеть. да іасныимь образомъ сътвореномъ. прѣславьно. извѣщениіа приимоуть. іако не бестроуда. и безмьзды. тъщаниіе ихъ боудеть. іеже аще сътворять. евангелска оучениіа. мрѣжа простьрше. нъ тою извьсѣхъ странъ стада іазыкъ съберють. побать же смотрити и се. іако не могоуще Симонъ и иже съ нимь. мрѣжа извлѣщи. поманоуша рече причастьникомъ си. сирѣчь обьча имь ловитвьнымъ. поманоуша же страхомь и оужастию. не смѣюще глаголати рече. да помогоуть имь. и да възберють рыбы. іеже іавляіеть съказаіемо. іако мънози съподвизашася троудоу святыихъ апостолъ. и съподвизаються. прѣжда же инѣхъ изобрѣтъше. и намъ святыихъ евангелии кънигы. и по тѣхъ. ими пастыри же и оучителіе. и святыихъ оучении съвѣстеліе. извлачима бо іесть и нынѣ мрѣжа. Христови насищающоу ю. и призывающю на обращениіе. соущаіа въ глоубинѣ морьстѣеи. псаноуоумоу сирѣчь въ боури и въ вльнахъ житиіа сего[3]).

Сице по вся недѣля христолюбьци слышаще боудемъ лоучьше. и глубины житіа сего избѣгъше приимѣмъ Христа

[1]) Синодалната ржкопись, по опрѣдѣлението на Горски и Невоструева (въ Опис. II. 2, No. 163), се отнася къмъ XIII в. Вь тази ржкопись първата бесѣда липсува. Прѣв.

[2]) Отъ начало до тука принадлѣжи на Константина. Прѣвод.

[3]) Отъ 1 заб. до тука е заимствувано буквално; глед. Cramer. Cat. Cr. Patr., t. II, p. 40 et. 42.

въ кораблихъ нашихъ. сирчь. въ душахъ нашихъ. приимемъ же ли іего тако аще съхранимъ заповѣди іего. и заповѣди іего соуть тяжькы. възлюбиши рече Господа Бога своіего и искрьняго своіего іако самъ ся. а не възненавидиши. како же любити и. аще алчьна узримъ напитѣимъ. аще жадьна напоимъ. аще нага одѣжемъ. аще страньна въвѣдѣмъ. аще боліаща присѣтимъ. аще въ тьмьници присѣтимъ. къ симъ же чювьства своіа чиста съхранимъ. ака не напитѣти зъла. видѣниіа. оуханаіа не оудебелимъ зълыми вонями. грътани не оусладимъ горькыимь въкушениіемь. слоуха не поставимъ *пѣсньми бѣсовьскыми.* осязаниіе роукъ оудрьжимъ. не иматися за зълыіа вѣщи. нъ вси оутрьняго и вышньяго человѣка очистимъся. да боудоущиихъ благъ насладимъся. благодѣтию хотящаго всѣмъ человѣкомъ спаситися Христа Бога нашего. іемоуже слава чьсть и покланяниіе съ Отцомь и съ Святыимь Духомь. нынѣ и.[1])

37 Бесѣда.

Тогожде Исидора. съказание. ї. нде отъ Лоукы (по синод. ржк. лл. 168 на обр. стр.—170 тоже).

Братиіе. възлюбленаіа. прославимъ истоваго Бога нашего. и Господа Ісуса Христа. доведъшаго насъ и въ дьньшьнии день. насладитися словесе и чюдесе его. что бо слажде словесъ Христовъ. іакоже пишеть. іако слаждьша соуть словеса твоіа паче меда и съта. и понеже сладка соуть словеса Господня. оусладимъ душа нашіа. не словесы чъчью слоуха. нъ и дѣлы. не дѣлы гыбленыими. нъ пребывающиими въ жизнь вѣчьною. яже наслѣдовати имоуть съхраньшеи заповѣди Господня. кыя же заповѣди. іеже въ напасть застоупати. іеже въ бѣдахъ помагати. іеже из' обиды изимати. іеже заблоужіающа обратити кого. всякого требующаяго отъ насъ помощи. нъ на предълежіащеіе възвратимъся[2]).

Сълоукая си жена. ничимьже инѣмь болѣзнь сию приіать. нъ слѣпьствомь дыіаволькмь. іако же рече Владыка. юже съвіаза сотона". сегда презьрима бывъши Богомь. грѣхъ ради своихъ. вина бо человѣчьскыими недоугомъ. заблѫжденню сотона бысть. зѣло же боголѣпьномъ гласъмь. и властью

[1]) Принадлежи на Константина. Прѣвод.
[2]) До тука принадлежи на Константина.

плъною вышньею. отъ жены ся недугъ изгъна. привъзложить на ню роуцѣ. да оувѣмь. яко Божия словесе. солоу же и дѣиство святаго плъть ношаше. своіа бо емоу бѣ. а не инаго сына паче того соуща. якоже іетери неистовь номьнять. запрѣщьже архисоунагогъ народоу. подобьно отъвѣщіавъ Христосъ к' немоу глаголя. кыи боудеть васъ человѣкъ. иже имать овчіа. и прочеіе. притъчею сею отемля отъ нихъ мысли. да не имѣють бестоудьно непщеванье. хощяще поимы творити іемоу за чудеса[1]).

Се слышаще и видяше. Христомь Богомь нашимь бываемо. притъчамі (притечемъ) къ Спасоу нашемоу. могоущуумоу исцѣлити душя и тѣлеса нашіа. самъ бо рече. не придъхъ призватъ правьдьныихъ. нъ грѣшьникы на покаіаниіе. и пакы придохъ. възискатъ и спасетъ погыбшаго. того бо ради съ грѣшьникы и мытари. ѣсть и пьеть. тъ бо грѣхы нашіа на тѣлѣ своемь възать. и недоугы понесе. тъи грѣхы нашя отпущаеть. аще всѣмь срьдцьмь послоушіаіемъ іего. и ищемъ его. самъ бо глаголеть придѣте къ мънѣ вси троужіающеися и обремененни и азъ вы покою. къдели. въ вѣчьныихъ селѣхъ. идеже ликы гласъ праздьноующиихъ іесть. и гласъ веселиіа. и радость неконьчаема. о Христѣ Іисусе Господи нашемь коупьно съ Отцьмь. и Святымь Духомь. Богу единомоу. ему же слава въ вѣкы вѣкомъ аминь[2]).

42 Бесѣда.

Канонъ. проз. съказаниіе. ҂і. іевангелиу отъ Лоукы[3]). (По синод. ржк. лл. 195—197).

Братиіе. и отьці и сынове. послоушайте умьно. не въ простоу бо хощеть миноути. и дьньшьніи праздникъ. нъ іетеро гощениіе доуховьно хощеть намъ подати. не тѣло напитѣюще. нъ доушю весляще. послоушаимъ и дивімъся. милости и человѣколюбію Божию. како обьходить троуды приіемля. желая съпасенія нашего. насъ бо ради прѣклони небеса и съниде. и възълкалъ. и възжадалъ. да приобрящеть родъ человѣчьскыи. та не тъчью. доуша наша отъ

[1]) Отъ I-та забѣлѣжка (встжплението) до тука е буквално заимствовано; гл. Cramer. . . . t. II, p. 107—108.

[2]) Принадлежи на Константина. Прѣвод.

[3]) Тази бесѣда въ цѣлость принадлежи на Константина, както показва и надписанието й. Прѣвод.

грѣхъ чистить. нъ и телеса наша отъ недоугъ трѣбить. якоже нынѣ оуслышасте. Лоукоу же ієвангелиста глаголюща. „въсходящю іємоу въ ієтероу весь. сърѣтоша ієго десять моужь прокаженъ“. милостивъ бо и человѣколюбьць сыи Господь нашь Исусъ Христосъ. ни града ни вьси оставляеть. „моляще отъ лютааго недоуга істрѣбитися“. онъ же милостивъ сы. и да не явиться противьнъ законоу Мосеову. отпоусти іа рекъ. „покажите себе иіереомъ“. бѣше же девять жидове. а ієдинъ самарянинъ. исцѣлѣвъше же. идоуще іакоже повелѣ имъ показитіся иіереомъ. девять оубо не похвальноу волю въсприимъше. не възвратишася въздати іємоу словоу іако Богоу. ієдинъ же тъчью иноплѣменьны. възвратися хвалоу іємоу приносяа. оупьше бо соуть ѩзычьници на вѣроу. паче жестосрьдыихъ жидовъ. тѣмъ же и Владыка рече. „не десять ли ся очістиша“. срамляіа бестоудна ліца жидовьска приимъшиихъ многъ благодѣтиихъ отъ Бога і Отца. и на непохваленііе оувратящіихъся.

Тѣмь же о дроузи подобимъся иноплѣменьникоу селоу. не тъчію бо телеса наша трѣбить. прѣщедрый. и прѣмилостивый Богъ нашь. нъ и доуша аще съ похвалою пристоупимъ къ немоу. того бо ієсмь сътворение съзьдани на дѣла добрая. не на лоукавьство. ни на зависть. нъ на съдѣлание дѣлъ добръ. къто бо нашь оумъ отвьръзалъ. и оуста наша распространилъ. и іазыкъ нашь оуіаснилъ. ієлико изглаголати къ вашеи любъви. не даіаи ли незълобивыимъ прѣмоудрость. отрокоу же юноу чювьство. ей ей. тъ бо рече. елико аще просите вѣроующе. приимете. тѣмьже поспѣшьници ми боудете. молюся вамъ братиіе и отьци. молітвами вашими іаже къ Богоу. да достоинъ будоу сконьчати обѣщание ваше. и въкоупѣ прославити прѣсвятоую троицю. Отьца и Сына и Святаго Духа. единаго Бога прѣмилостиваго. іємоуже слава нынѣ и прісно и въ вѣкы вѣкомъ. аминь.

19 Бесѣда.

Исидора Пилоусимскаађо. Сказаниіе въ пє҃ н҃є. кн҃. по всѣхъ святыхъ а ѿ Лоук. і҃.[1])

---

[1]) Настоящата бесѣда е исписана отъ ржкописа на Петербургската Им. публична библиотека (л.л. 158—161).

Братиіе ныня подобно намъ іесть апостольскоіе слово съ сладостию вьпиюще рещи. радуйтесе о Господи всегда. и пакы рекоу радуйтесе. себо варіаіеть іако деньница прѣдьтекоущиіа. свѣтлость сего дне. постьныхъ дней зарю прѣдьвьзвѣщаіе намъ. и святынею ихъ красоуіеться. сърдьчьнѣе очи сьмысломъ просвѣщаіе духовными же словесы и ієѵангелиа сего мракь отгонитъ грѣховны. и поуть приготоваіеть вьзводеи на небеса пощеніемь хоте вьсакь сьблазнь нашь потріебити. да ни оустрашаимсе братиіе. постьныихъ днеи слышасте приближениіе бес тѣхъ бо не вьзможьно іесть спасениіе непокавшихься по крьщениі вь тимѣни грѣховьнѣамь. да іакоже трѣбоуіемь водыи на омвениіе скврьни. такожде и постьнаіа очищениіа доуши. тѣмже подобьно расмотриімь. пpiтчоу сего ієѵангелиа. кацы дарове вь ніемь лежеть. творещиімь смощрениіе іего. каковы ли моукы отрекшемься. и непріемшемь своіего спасителіа насъ отъ небесь вь своіа пришьдша. якоже подьлежещеіе писаниіе самоу истиноу. ієѵангелистомь наказаіе изрече[1]).

И іавляіе намь іасно оумь сеіе притче. вькратцѣ сказаіе силоу смощреніа словесе Божиіааго бывшаго на насъ. тайноу бывшоую спрьва до конца іавляіеть. Бысть бо человѣкь Богь сиі и слово. Тогоже ради и рабь наречесе. нь бѣ и іестествомь доброродьнь и неизрѣченомь рождьствомь іеже отъ отца. оконьчавже сь пльтьскымь смотреніемь тайноу. вь славоу соущоую въ ніемь іестствомь вьзиде. а іакоже отиде вь страноу далече. страна бо ина кромѣ земла іесть небо. вьзиде же приети себѣ царство. какоже царствуіеи всѣми сь отцемь вьзиде к ніемоу приіети себѣ царство. іавѣ іесть. іако вьчлвчьшоусе Сыноу и се́ даіеть іемоу Отець. вьшьдбо на небо сѣде одесноую величьствиіа на высокихь. прочааго жьды. дондѣже положеныи боудуть врази іего подь ногама іего. кто соуть же граждане іего ненавидещеи іего. жидове. о нихже соуть. „и іако видѣше и вьзненавидѣше и мене и Отца моіего“. и не хотѣше вьсцаритисе іемоу на нихъ. тѣмже и глаголахоу кь Филатоу отмѣтающесе царства іего. „не имамь царя тькьмо кесаря“. ибо Захарии пророку вьпиющоу. „радуисе дьщи сионова. іако се́ царь твой гредеть ти праведнь и спасаіе“.

[1]) До тука принадлежи на Константина. Прѣвод.

також де же Исаіа. „се же царь праведникь вьцариться. и кнезы сь соудомь обладаіеть". іеще и пророка Давида о самомь Христѣ глаголюща. „азь же поставлень іесмь царь имь". Кыіе же рабы призвавь. раздаіа имь. ї. манась. сьвршениіе правомь. имже подобаіеть и крѣпько брашно. вѣдоущимъ правѣ творити. и на всакоу добродѣтель себе и инѣхь оупремещемь. сиі оубо оучещеи люди соущеіе подъ ними придѣлають даныими. и подобьнѣ святыхъ жрѣби приобрѣщоуть. вьзвращьшоубосе пріемшоу царьство человѣкоу добродному. іавѣ же іесть іако Христоу Богу нашемоу в' второіе пришьствиіе его. примоуть тии хвалыи и вышни чьсти сподобетьсе. десеторивше бо и петоривше данныіе манаси. заніе приобрѣтоше многы надь. ї. ю или петию градь боудоуть. сирьчь власти вьчноуть пакыи. не имиже владоше прьвѣіе тьчию. нь инѣми іеще многы. безчьстиіе же боудеть облѣншимсе. скривы бо вь оуброусци мьнасоу вьдань бысть таковомоу соудоу. вѣща бо „боіахьсе тебе іако человѣкь іарь іеси. жьніеші идѣже не сѣіавь. и сьбираіеши іегоже не раздаіавь. тѣмьже ськрихь твою манась. и се имами своіе". Отвѣщавь іему царь рече. „вѣдѣаше ме іако жьню идѣже не сѣіахь. почто даныіе ти благодѣти іеже іесть манась. не даеть трьжникомъ". сирьчь. почто не прѣложи на наслѣждениіе. свѣдоущимь добрѣ смотрити глаголіемыхь тобою. азь бо пришьдь сьдѣаль би имь. сирьчь просиль бимь своіего сь лихвою. оучителемь бо іесть іеже сѣати вь послоушающихь. пользно и спасно слово слышещимь іесть. не тчию всака блоусти бескврьни нь и всакоу доброудѣтель придѣлати тѣмь. имже лѣнивь рабь нагь іесть. ходещеи же по лоучьшоумоу поути вь приложениі Божиі даровь боудоуть. не хотѣвьшеи же жидови. вьсцаритисе вь нихь добророднномоу человѣкоу. побіены быше рече. ибо не пострадше ниніа вси. нь нѣцы отъ нихь о прѣіети и плѣніении іероусалимовѣ пострадавше соуть вь второіе же пришьствиіе Храста и истоваaго Бога нашего. вси на оубіениіе бесконьчьнѣи моуцѣ прѣдани боудоуть.

Сльшасте ли колико вьзмьздиіе лежитъ. распложьшиімь даны отъ Бога дарь. слышасте ли пакы коліка моука оуготовисе облѣншоумоусе и іакоже въ земли вь зависти скрившоумоу благодать. тѣмъже не отблѣнимсе подати братиіе даньноую намь отъ Бога благодѣть. іакоже къждо отъ

Христа приіель іесть. глаголеть бо самь „тоуніе приіесте тоуніе дадіте“. іелико бо аще дамо десеторицею примемо. и аще ли не дамь то истовоіе іеже имамь погоубимь. почто брате не даси іеже іеси приіель не ти скриіеши бо дастьтисе нь да расплодиши. не облада тчиж глаголю. нь и о имѣни. что бо іемоу іеси даль да те обогатить. аще ти би и отъ себе богатьство то было. то и тако не достояше ти не подати іего. нь поніеже все отъ Бога іесть и отъ ніего подано бысть. не мозѣмь неподатіви быти. да не скончаіетьсе на нась вышереченноіе слово. яко „възмѣте отъ ніего манасоу. и дадите имоущоумоу. ї. манась“ нь да оуслышимь ближныи ть гласа глаголющиі „благы рабе и вѣрныи. о малѣ бысть вѣрнь надъ многими те поставлоу вьниді въ радость Господа твоіего“. ктомоу приіпадѣмь и томоу вьспоимь славеще іего сь Отцемь и сь Святыимъ Духомъ ниніа и присно и в'вѣкъ вѣкомъ. аминь. [1])

IV. Мѣстото на поучителното Евангелие на епископа Константина въ историята на словѣно-русското църковно проповѣдничество.

Както отъ прѣдложенитѣ, тъй отъ другитѣ бесѣди [2]) на епископа Константина ясно може да се види, че тѣ, за исключение на встъплението и заключението, (което принадлѣжи на Константина), сѫ буквалень прѣводъ отъ гръцки. Но къмъ това трѣба още да прибавимъ, че и въ оригиналнитѣ части на бесѣдитѣ, т. е. въ встъплението и заключението, авторската му самостоятелность е само относителна. Често и тука той повтаря буквално мислитѣ на гръцкитѣ източници, което прочее е било естественно и неизбѣжно. Като се занималъ съ прочитание на гръцкитѣ тълкования и прѣвождалъ отъ тѣхъ за проповѣдитѣ си тѣзи изяснения на Евангелскитѣ сказания, които по устава се чителли на недѣлнитѣ дни, той се е въодушевлявалъ отъ съдържанието на тѣзи изяснения, неговата мисъль се обращала въ една специялна область и, при своето обективирование, тя трѣбало често да се облича въ едни и сѫщитѣ формули. Съ това се обясняватъ и буквалнитѣ по-

---

[1]) Отъ 2 заб. т. е. всичкото заключение на бесѣдата принадлѣжи на Константина. Прѣв.

[2]) Които сѫ сравнени и провѣрени съ гръцкия имъ текстъ отъ О. Антония. Прѣвод.

вторения, които често се срѣщатъ въ неговитѣ бесѣди: прѣведеното на едно мѣсто отъ гръцки — въ друго се прѣдавало като за собственна мисъль на самия проповѣдникъ. Пъкъ и примѣри отъ такива повторения не сж много, ако сждимъ на основание на това количество бесѣди, които ние приведохме. Нека да приведемъ нѣкои примѣри отъ неговитѣ бесѣди. Въ изяснителната часть на бесѣдата, произнесенна на месопосната недѣля, се намира слѣдующето наставление: „подобаетъ же съмотрити и льгости заповѣди. не рече бо яко въ тьмьници бѣхъ и не избависте мене. боль бѣхъ и не исцѣлисте мене. нъ яко не посѣтисте мене. нъ не придосте ко мнѣ“ и пр. (47 бес.). Тази сжщата мисъль, само че съ други слова, е исказана въ заключението на 33-та бесѣда: ничьсоже бо велика просить Бога отъ насъ. не просить нищаго обогатити. не глаголеть болящаго исцѣлити. не бѣдитъ исъ тьмьниця избавити. нъ напитѣти отъ избытка нашего. напити аще инѣмъ ничимъже неможемъ. поніе водою стоуденою“. Въ прѣводната часть на тази сжщата бесѣда се говори: че „брата творить крещение. и причастие святыхъ таинъ. Това сжщото изрѣчение буквално се повтаря въ встжплението на 48-та бесѣда. Въ изяснителната — прѣводната часть на 33-та бесѣда се чете: „свои градъ в'се мѣсто нарече Каперьнаоума глаголеть. Виѳлеомъ бо роди. а Назареѳъ въскърми. Капернаоумъ же имѣаша живоуща въ себѣ. подобашеть же смотрити и кротость Владычьня. и невеличьства. яко же въ корабль вълѣзъ прехдяше. могыи пѣшь преити. и гадаряньми отгънанъ бывъ не противися. отъиде же оубо. инъде далече“. Всичкото това мѣсто буквално е повторено въ встжплението на 4-та бесѣда. По този начинъ и въ встжпленията и въ заключията на своитѣ бесѣди епископъ Константинъ не на всѣкждѣ и не всѣкога е бивалъ самостоятеленъ и свободенъ отъ влиянието на грьцкитѣ източници.

Но, ако въ бесѣдитѣ му, зети отдѣлно, има малко самостоятеленъ трудъ, авторски елементъ, — за това пъкъ съставътъ на поучителното Евангелие, разглежданъ въ цѣлия му видъ, плана му, цѣльта и самата мисъль за удовлетворение сжщественниитѣ потрѣбности на паството си да състави сборникъ отъ поучения за всичкитѣ недѣли прѣзъ годината, сж безсъмнѣние самостоятелни, лични възрѣния

на нашия проповѣдникъ на задачата и цѣльта на церковното събесѣдвание. По просбата на нѣкои просвѣтени хора, въ особенность на стареца Наума, единъ отъ българскитѣ седмочисленници, епископъ Константинъ, както и той самъ говори въ прѣдисловието на сборника си, намиралъ се въ принуждение да прѣведе отъ гръцки на словѣнски езикъ тълкование на всичкото Евангелие, — въ такъвъ, разбира се видъ, въ какъвто било съставено (тълкование) въ пò-послѣдньо врѣме въ България отъ архиепископа Теофилакта. Такъва обширна работа му се видѣла доволно трудна, и той намѣсто нея, се остановилъ на твърдѣ похвалната мисъль да прѣведе само краткитѣ уставни тълкования на недѣлнитѣ Евангелия, които тълкования той и прѣдлагалъ на новопросвѣщеннитѣ си слушатели отъ църковната катедра въ форма на бесѣди, като е снабдявалъ текста на гръцкитѣ евангелски тълкования съ свои встъпления и заключения, и понеже тази си работа е захванълъ отъ св. пасха, то за туй се е получило и кръгъ бесѣди на всичкитѣ недѣли, които се завършватъ съ Връбница. Така се е съставило и поучителното Евангелие на Константина.

За да оцѣнимъ, както трѣба, значението на този първи на старобългарския езикъ систематически съставенъ проповѣднически сборникъ, трѣба да земемъ въ внимание общото направление на гръцската църковна проповѣдь, въ това врѣме, религиознитѣ потрѣбности на новопросвѣщения Български народъ и нáй-послѣ направлението и общия ходъ на развитието на старото словѣно-Българско, Чехско-Моравско, Сърбско и Русско церковно проповѣдничество въобще.

Пò-горѣ (стр. 22 и 44) бѣше говорено, че въ съврѣменната на епископъ Константина гръцка проповѣдь господствувалъ тъй наречения похвално-тържественъ родъ красноречие, който се отличавалъ съ риторство, или както сполучливо се изразилъ нашия проповѣдникъ „съвязаниемь вѣтийскъмь и плотоньскыими словесы“ [1]). Изяснителната форма на церковното събесѣдвание (гомилията), която се основавала исключително на разбиранието на св. Писание, била въ това врѣме оставена, — била не въ употрѣбление

[1]) Горски и Невоструевъ. Описание . . . стр. 426.

и не въ мода. Образци за такова събесѣдвание епископъ Константинъ е ималъ само въ произвѣденията на великитѣ отци-проповѣдници отъ третия и четвъртия вѣкъ, гомилетическата метода на които той усвоилъ за своето църковно-обществено учителствувание, безъ съмнѣние, съ ясно съзнание въ нейната нáй-голѣма полезность и цѣлесъобразность. На сѣкиму е извѣстно, колко е силна, тъй сѫщо и литературната мода, какъ тя подчинява подъ себе си даже и добритѣ писатели. За да върви съ тази работа по обичния си пѫть, безъ да гледа на модата, писателю необходими сѫ — мѫжество и смѣлость, потрѣбни сѫ голѣми напрежения и сили. Ясно е, че ако епископъ Константинъ, макаръ и въ ограничени размѣри, се рѣшилъ да въстанови за своето врѣме и за своя народъ излѣзнѫлия вече изъ употрѣбление старъ проповѣднически методъ, като не е ималъ за себе си рѫководство съ такова направление въ съврѣменната нему гръцка гомилетическа литература, че такъва негова рѣшителность свидѣтелствува, разбира се, за високото развитие и твърдость на неговитѣ мисли; и благодарение на което, той е съумѣлъ да избѣгне съврѣменната му случайна литературна мода при пастирско-поучителната си дѣятелность за въ полза на неокрѣпнѫлата още въ България Христова църква, и да разбере религиознитѣ нужди и потрѣбности на своя народъ. Знанието на Евангелието, правилното разбирание на неговия смисълъ и направлението на самия животъ по указанието на основнитѣ евангелски заповѣди, трѣба да съставлява алфа и омега, начало и край на религиозно-нравственното просвѣщение на Християнина. За това изучванието на св. Писание и изяснението му посрѣдствомъ проповѣдническа дѣятелность на пастиритѣ на Христовата церква за неговото приложенне въ живота, трѣба всѣкога да заема нáй-видно положение. Епископъ Константинъ ясно съзнавалъ това; разбиралъ, че новопросвѣщенния Български народъ не е ималъ нужда отъ ораторски рѣчи, а отъ прости уроци и отъ наставления въ истинитѣ на вѣрата, която цѣль и трѣбало да удовлетвори съставеното отъ него поучително Евангелие. То служило като за естественно допълнение на проповѣдническитѣ трудове на знаменития съврѣменникъ на Константина — епископа Климента. Този послѣдния, по достовѣрното сказание на

неговото житие, съставилъ прости и ясни поучителни слова за всичкитѣ праздници прѣзъ годината, а тъй сжщо и похвални слова на прѣчиста Божия Майка, въ честь на Иоанна Крьстителя и на много святии (гл. 22). Знанието на пò-важнитѣ събития отъ историята на Християнската церква, което давали съставенитѣ отъ Климента похвални слова за апостолитѣ и пророцитѣ, мжченицитѣ и святиитѣ, несъмнѣнно съставлява тъй сжщо важенъ прѣдмѣтъ въ религиозното назидание и християнското просвѣщение на народа. По този начинъ проповѣдническото церковно дѣло въ младата България отъ самото още начало било правилно поставено. То било така цѣлесъобразно и широко основано, щото за пò-хубаво нетрѣбало да се желае и иска. Достойнитѣ ученици на Методия, просвѣтили на Българския народъ, трудили сж се да му даватъ духовна храна съ нáй-разнообразно и питателно съдържание. Тѣ наставлявали слушателитѣ си и съ изяснения на Евангелието и съ поучителни слова, назначени за различни праздници. Въ туй отношение България била пòвече щастлива отъ Россия, въ която самостоятелната, живата церковна проповѣдь не е имала такова широко развитие. Първий оригиналенъ систематически сборникъ отъ поучения за всичкитѣ недѣлни дни прѣзъ годината въ Россия се появилъ едвамъ въ XVII вѣкъ.

По този начинъ, ако не по съдържанието, то по замислението и по формата, поучителното Евангелие на епископа Константина било работа напълно оригинална, и въ историята на словѣно-руссата проповѣдническа литература трѣба да бжде призната за епископа Константина честьта, като за първий съставитель систематически проповѣднически сборникъ на старо-български езикъ.*)

*) Тукъ въ печатницата защото не се намѣрватъ доста нито отъ стария нито отъ пò-новия видъ старобългарски букви, принудихме се да напечатаме пò-длъгитѣ старобългарски, въ тая статия цитирани, текстове съ обикновенни граждански букви, дѣто и замѣнихме Ꙗ, Ѥ, Ꙑ, Ѵ, Ѧ съ ia, ie, ы, ч, я.

Забѣл. Ред.

ЗАДРУГАТА ВЪ ЗАПАДНА БЪЛГАРИЯ.

ОТЪ ИВ. ЕВ. ГЕШОВЪ.

Задруга! Колко отъ читателитѣ на тия редове знаѭтъ значението на тая дума? Колко отъ българскитѣ списатели сѫ намѣрили врѣме, отъ политика и отъ критика, да се занимаѭтъ и съ изучванието на това българско семейно учреждение, на българский животъ въобще? „Господа Българетѣ, казва единъ южнословѣнский етнологъ[1]), като рецензира една нова българска книга върху живота на Българетѣ въ Срѣдня Родопа, Господа Българетѣ нáй-много обичатъ да се занимаватъ, както въ политиката, тъй и въ науката, съ нáй-високитѣ задачи на человѣчеството. То е тъй евтино и тъй хубаво изгледва!“

Подигравката е жестока, тя може да бѫде прѣкалена, нъ не е и незаслужена. Ние често сами се чудимъ на нѣкои отъ проявленията на наший новъ умственъ животъ: сами се питаме, каква е тая наша слабость, да прѣдпочитаме отвлеченното отъ конкретното, далечното отъ ближното. Земѣте, напримѣръ, въпроса на собственностьта. Каква трѣбва да бѫде собственностьта, лична или не? — Не лична, а обща, коллективна, отговаря западно-европейский коммунистъ-теоретикъ. — За насъ е доста ако бѫде семейна, родова, отвръща българский селенинъ-задругарь. Първото възрѣние нийдѣ не се е трайно въплотило; сѫществува, и то на книга само, далечь отъ насъ, въ страни, дѣто економическитѣ условия сѫ съвършенно различни отъ нашитѣ. Второто живѣе и вирѣе между насъ, на половинъ часъ разстояние отъ столицата ни, отъ София. Кое отъ тия двѣ възрѣния мислите, че наший младъ, интилегентенъ, дипломиранъ економистъ ще прѣдпочете да опише за насъ

---

[1]) Dr. F. S. Krauss, въ Mittheilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien, XVII Band, 1887.

Българетѣ? Естественно онова, което е пó-отдалечено отъ нашето народно мировъззрѣние, което има пó-малко значение за всякидневнитѣ задачи на наший практически животъ. И ето, че единъ прѣкрасенъ день, ние имаме вече прѣведена на български Шефлевата Квинтессенция на Социализма, когато нѣмаме ни една дума писана за нашата задруга. Ние изучаваме западноевропейски въпроси, които никъкъ не се досѣгатъ до нашата черга, а оставаме на Западноевропейцитѣ да изучаватъ нашитѣ, които сѫ пълни съ животрепещущъ интересъ за насъ.

I.

Единъ отъ тия учени Западноевропейци, които нарочно сѫ обикаляли южно-словѣнскитѣ земи за изучване задругата, е и отличний лиежский профессоръ, познатий българолюбецъ, Г. де Лавле. „Азъ тръгвамъ, казва той въ послѣдната си книга[1]), за да посѣтѭ отново дунавскитѣ и балкански Югословѣне. Азъ бихъ желалъ да констатирамъ промѣненията, които прѣзъ послѣднитѣ петнадесеть години станѫхѫ въ патриархалний режимъ на коллективната собственность на задругата и на семейнитѣ общества (Hauskommunionen). Тия семейни дружества бѣхѫ ми вдъхнѫли едно архаическо и поетическо въсхищение, което Г.г. Льроа-Болиье и Морисъ Блокъ ми натекнѫхѫ, нъ което сподѣли Джонъ Стюартъ Миллъ и разбра Сѫръ Хенри Мейнъ. Ще видѭ нáй-напрѣдъ задругитѣ на Славония, въ околноститѣ на Дяково, подъ рѫководството на епископа Стросмайера; послѣ тъкмѭ да продължѫ издирванията си въ Босна, въ Сърбия и България“.

Резултатътъ на тия издирвания Г. Лавле съобщава на своитѣ читатели. Той ги запознава нáй-напрѣдъ съ значението на думата задруга. Plures familiae in eadem domo — нѣколко челяди въ сѫщий домъ — е опрѣдѣлението, което Вукъ Караджичь бѣше ѝ далъ въ своятъ сърбский рѣчникъ. Чл. 57 на Сърбския Кодексъ отъ 1844 дефинира задругата тъй: „подъ задруга се разбиратъ нѣколко пълнолѣтни лица, които живѣѭтъ сами или съ дѣцата си, въ общество.“ Пó-ясенъ е чл. 1) отъ хърватския законъ върху

[1]) La Peninsule des Balkans, Par Emile de Laveleye. 2 volumes. Bruxelles, 1886.

сѫщия прѣдмѣтъ: „нѣколко челяди или членове, които живѣѭтъ въ сѫщий домъ, подъ управлението на единъ началникъ, които съставляватъ едно стопанство, работятъ заедно нераздѣлни имоти, ползуватъ се заедно отъ приходитѣ, съставляватъ патриархалното общество, което се нарича задруга.“ Тукъ сѫ ясно означени двѣтѣ сѫществени черти на задругата: 1 коллективно владѣние на имотитѣ и общо ползование отъ тѣхнятъ приходъ; 2) съжителство на нѣколко стопанства подъ властьта на семейния началникъ.

Тия особенности на задругата докарватъ въ въсторгъ Г. Лавле. Той съ видимо удоволствие описва хърватскитѣ задруги на Широко Поле. Ето що казва той за тѣхъ:

„Тия селски дружества сѫ патриархални челяди. които живѣѭтъ връзъ едно общо и нераздѣлно имѣние. Задругата съставлява едно гражданско лице, като едно учреждение. Тя вѣчно трае. Тя може да тегли или да отговаря на сѫдъ. Нейнитѣ съдружени членове нѣматъ правото да искатъ подѣляванието на наслѣдството, нито пъкъ да продаватъ или ипотекиратъ нѣкоя часть. Въ тия семейни общества наслѣдственното право не сѫществува, както то не сѫществува въ мънастиритѣ. Като умре бащата или майката, дѣцата не наслѣдватъ, освѣнъ нѣкои парчета покѫщнина. Тѣ слѣдватъ да получаватъ своята часть отъ произведенията на общото имѣние, нъ по сила на своето лично право и като членове на вѣчната челядь. Пó-прѣди, нищо неможеше да развали задругата, освѣнъ смъртта на всички ония, които съставлявахѫ часть отъ нея. Момата, която се ожени, получава зестра; нъ тя не може да иска часть отъ общия имотъ. Оня, който остави безъ намѣрение да се върне, загубва правата си. Управлението, както на вѫтрѣшнитѣ дѣла, тѫй и на вънашнитѣ сношения, се повѣрява на единъ избранъ началникъ, който обикновенно е нáй-стария и нáй-способния. Нарича се *господарь* или *старшина*. Кѫщната работа се върти отъ една стопанка, облечена съ една деспотическа власть въ всичко, що се касае до нея: тя е *домачицата*. Старшината нарежда полскитѣ работи, продава и купува; той испълнява точно ролята на директоръ на едно акционерно дружество.“ . . .

Г. Лавле се въсхищава отъ задругата не само по причина на економическитѣ прѣимущества, които тя прѣдста-

влява. Той се интересува въ нея и отъ историческа точка на зрѣние. Прѣди години още, той е написалъ една твърдѣ позната книга[1]) за да докаже, че въ своето развитие прѣзъ вѣковетѣ, собственностьта е прѣкарала три фази. Въ началото тя е била коллективна, общинна: каквото въ Германия едно врѣме и каквото въ русский міръ днесь, земята принадлѣжала на плѣмето, на селото, а се подѣлявала периодически между челядитѣ, споредъ едни опрѣдѣлени правила. Прѣзъ тоя първий периодъ, споредъ Г. Лавле, били прѣминжли всичкитѣ народи въ доисторическитѣ врѣмена. Когато римската история се явява, общинната собственность била вече замѣстена отъ коллективната собственность на челядьта, на рода, на gens. Прѣзъ тоя втори периодъ, земята принадлѣжала на патриархалната челядь, както това може да се види въ срѣдневѣкова Франция и у днешнитѣ Югословѣне. Въ третия периодъ се явява вече личната собственность, която, благодарение на римското право и на освятената отъ него квиритарна собственность, завладѣва постъпенно почти цѣлъ образованъ свѣтъ. Казваме *почти*, защото сжществуватъ исключения. Геологията ни учи, че нѣкои материци сж запазили една флора и една фауна, които другадѣ отколѣ сж изчезли. Тжй, напримѣръ, казватъ, че въ Австралия се намиратъ животни и растения, които принадлѣжатъ на първитѣ периоди отъ геологическото развитие на нашата планета. По сжщия начинъ, все споредъ Г. Лавле, отъ първий периодъ на развитието на собственностьта сж се запазили и до днесъ *міръть* въ Россия и общинното землевладѣние въ о. Ява, а отъ вторий периодъ и до день днешенъ била останжла задругата у ние Югословѣне, които не били подпаднжли подъ влиянието на римското право.

Такъва е теорията на Г. Лавле. До сжщитѣ резултати и почти сжщеврѣменно е стигнжлъ и единъ французски исторически изслѣдователь, Г. Paul Viollet[2]). Тая теория обаче не е приета отъ всички. Нейний нáй-знаменитъ противникъ е Г. Fustel des Coulanges, авторътъ на хубавата

---

[1]) De la Propriété et de ses Formes Primitives. Par Émile de Laveleye. Отъ тая книга има вече третьо издание и прѣводи на разни европейски езици.

[2]) Caractère collectif des premières propriétés immobilières, обнародвано въ Bibliothèque de l'École des Chartes.

книга, La Cité Antique, който, заедно съ Lange (Römische Alterthümer) и други историци, поддържа, че у Гърцитѣ и Римлянетѣ земята никога не се е притѣжавала отъ плѣмето или селото. Той признава обаче, че тя въ началото е принадлѣжала на челядьта, на рода, на гърцкия γένος и римската gens. Колкото за русский *міръ,* доста е да се спомене името на Чичерина, за да се напомни, че има въ Россия автори, които поддържатъ, че міръть не е остатъкъ отъ нѣкоя първобитна система на землевладѣние, а плодъ на крѣпостничеството, въведено въ Россия въ XVI. вѣкъ.

Наша задача не е да влизаме въ тая прѣпирня. Ние я споменахме само за да покажемъ, какво значение има изучванието на задругата не само за юриста и економиста, нъ още и за историка. За жалость, върху българската задруга до сега, както рекохме вече, нищо нѣма писано отъ Българе[1]), а много малко отъ чужденци. Г. Утѣшеновичъ[2]) споменува само, че и въ България има задруга, и нищо пóвече. Първъ Г. Богишичъ се е занималъ, въ своитѣ Pravni Običaji и въ своятъ Zbornik, и съ българската задруга, като е привелъ бѣлѣжкитѣ на Гг. Оджакова и Захариева. Подиръ него и Г. Каницъ е полюбопитствовалъ да узнае нѣщо за нея, нъ оскуднитѣ му свѣдѣния върху тоя прѣдмѣтъ не ни освѣтляватъ много. Той описва едно семейство въ познатата Върбовка (Севлиевска околия), състояща отъ единъ домакинъ, той погрѣшно го нарича по сърбското име *старшина,* отъ неговата стара майка, отъ неговата жена, отъ двата му женени сина и отъ три унука, всичко десеть душь. Всичкитѣ тия живѣяли въ сѫщия дворъ, въ двѣ кѫщи. Въ Мусина (Търновка околия) той видѣлъ едно пóмногобройно семейство, състояще отъ стария и старата.

[1]) Слѣдующата бѣлѣжка на Г. С. С. Бобчева, която азъ намирамъ въ *Наука* (година III, стр. 29), показва, че нашитѣ юристи считатъ задругата за едно твърдѣ рѣдко явление у насъ, и за това, види се, не сѫ се занимали съ нея. „Въ България, казва Г. Бобчевъ, голѣмото домакинство е рѣдкость, и положително се мами твърдѣ много оня, който приема него за общо правило. Напротивъ, голѣмото домакинство е рѣдко исключение. То трѣбва да е сѫществовало въ старитѣ врѣмена, защото отъ нѣкои пѣсни и приказски се вижда, че съ голѣмо домакинство се е хвалилъ домакиньтъ (Качановский, Пам. Б. Народняго Творчества, Стб. Пѣс. 199). Споредъ казванието на Г. Жинзифова, въ неговий разсказъ Прошетба, въ Прилѣпско имало голѣми домакинства. Ние се съмнѣваме въ достовѣрностьта на свѣдѣнията на Г. Богишича за Лѣсковецъ, Шопитѣ и Поляцитѣ относително голѣмата челядь (Bogišić, Zbornik, стр. 6).“ Както ще видятъ читателитѣ на настоящій трудъ, обобщението на Г. Бобчева е много прибързано, поне колкото се касае до Шопитѣ.

[2]) Die Hauskommunionen der Südslaven. Von Og. M. Utiešenović. Wien. 1859.

трима женени сина, една неженена дъщеря и седемь унука, всичко шестнадесеть душь. Мусинския кметъ казалъ Г. Каницу, че на кжща въ тѣхното село трѣбвало да се броятъ по десеть душь, едно връзъ друго. На Югъ отъ Стара-Планина една Hauskommunion намѣрилъ Г. Каницъ, въ Карахисарлий (Стрѣмско), състояща отъ четирнадесеть душь. Г. Каницъ не дава обаче подробности върху нейния съставъ. На три други мѣста Г. Каницъ споменува българската задруга: въ Сухинъ-долъ (Севлиевска околия), въ Маданъ (Кутловишка околия) и Насрединъ (Балбунарска). За послѣдньото село той казва, че българскитѣ му кжщи брояли едно връзъ друго по 12—17 душь, нъ и тоя пжть безъ да дава свѣдѣния върху юридическитѣ и икономически страни на това явление.

Приведохъ всичко, което намѣрихъ въ Г. Каницовата книга[1]) относително до българската задруга, за да видятъ читателитѣ, колко неудовлетворителни сж свѣдѣнията върху нея на оня, който, отъ всичкитѣ живущи пжтешественици, нáй-дълго е изучавалъ България. И при все това, Г. Лавле, като говори въ послѣдната си книга за задругата въ България, не намира другия авторъ да цитира, освѣнъ Г. Каница. Той привожда Г. Каницовото описание на една задружна челядь въ Сухинъ-долъ и нищо пóвече. Отъ единственната страница, който той посвятява на българската задруга, се разбира, че отъ Царибродъ до Харманлий той не е намѣрилъ ни единъ Българинъ, който да е можалъ да му даде поне нѣкои устни свѣдѣния върху въпроса, който го интересуваше. Той се хвали съ приема, който му направили Българетѣ, помѣстява и свѣдѣнията, които мнозина отъ тѣхъ му дали върху управлението и положението на България. Отъ учтивость, той заборавя да се пооплаче отъ малкото свѣтлина, която просвѣтенитѣ Българе, съ които се бѣ срѣщнжлъ, можéхж да пролѣжтъ върху задачата, която той си бѣ поставилъ.

Той не щѣше да има никаква причина да се оплаква, ако, додѣто бѣше въ София, той бѣше се обърнжлъ за изучвание задругата не къмъ нейнитѣ граждане, а къмъ селянетѣ отъ околностьта ѝ. И дѣйствително, около самата

[1]) Donau-Bulgarien und der Balkan. Von F. Kanitz. Второ издание. 3 Тома. 1880.

столица на България има села, въ които и до днесъ се е опазила тази любопитна форма на словѣнский економически битъ — задругата. Въ тия села азъ нáй-напрѣдъ се запознахъ съ нея. И като излагамъ тука за читателитѣ на нашето Периодическо Списание резултата на моитѣ наблюдения, азъ не могѫ да не изразѭ скръбта си, че не се намѣри нѣкой и пó-свободенъ отъ занятия и пó-компетентенъ отъ мене Българинъ за да посвяти и пó-вече врѣме и пó-голѣма вѣщина на тоя тъй интересенъ въпросъ. Дълго азъ чакахъ дано се обади нѣкой такъвъ сънародникъ. И ако днесъ се рѣшавамъ да сподѣлѭ съ публиката моитѣ до нѣйдѣ ограничени познания върху нашата задруга, то го правѭ съ единственната цѣль да покажѫ, колко интересенъ е тоя прѣдмѣтъ и колко той заслужва да бѫде изученъ основно, не само въ Западна, нъ и въ Източна и въ Срѣдня България.

II.

„Въ началото, казва Г. В. В. Богишичъ,[1]) задругата се вижда у всичкитѣ Словѣне". Дали това утвърждение е вѣрно и за Българетѣ, азъ не могѫ да се произнесѫ. При всичкото ми желание да издирѭ распространението на българската задруга и въ врѣмето и въ пространството, нейния характеръ и въ минѫлото и въ настоящето, азъ не могѫ да кажѫ, дѣ е тя сѫществувала въ България и каква е била прѣди покорението ни отъ Турцитѣ. У насъ за голѣма жалость не се намиратъ още такива източници, дѣто да може да черпи человѣкъ свѣдѣния върху подобни въпроси. Една дума само срѣщнѫхъ, която ми се види да доказва, че въ XII-й

---

[1]) Професоръ Богишичъ е третиралъ въпроса за задругата главно въ слѣдующитѣ три свои книги:

1) Pravni Običaji u Slovenâ. U Zagrebu. 1867.

2) Zbornik Sadašnjih Pravnih Običaja u južnih Slovenâ. Agram, 1874. Свѣдѣнията за българскитѣ правови обичаи сѫ били доставени Г. Богитичу отъ Г. П. В. Оджакова (за Сѣверна България) и отъ покойний Г. Стеф. Захариева (за Т.-Пазарджишко. Първитѣ глави на Г. Богишичевата книга, които боравятъ за задругата и за семейното право въобще, сѫ доста сполучливо анализирани въ брошурата на Г. Федора Демелича: Le Droit Coutumier des Slaves Méridionaux d'aprés les recherches de M. Bojišić. Paris 1877.

3) De la Forme dite nokosna de la famille rurale chez les Serbes et les Croates. Paris, 1884. Въ тая брошура, която нáй-напрѣдъ се яви, въ видъ на статия, въ Revue de droit international et de législation comparée, се намѣрва единъ списъкъ на всичкитѣ книги и статии, обнародвани до 1884, върху въпроса на задругата, било отъ Словѣне, било отъ чужденци.

вѣкъ задругата е сѫществувала поне между македонскитѣ Българе: тя е рѣчьта δρoῦγγος, която Михаилъ Акоминатъ употрѣбява за едно учреждение, което не се види да бѫде нито военно, нито гражданско, та може да бѫде семейно.[1]) Нъ това е едно мое прѣдположение, и отъ прѣдположения азъ бързамъ да заминѫ къмъ фактове — къмъ распространението и характера на задругата въ днешна Западна България.

Македонци ме увѣряватъ, че задругата се срѣща въ сегашна Македония, не само по селата, нъ и по градоветѣ. Обстоятелствата не дозволяватъ днесъ непосрѣдственни наблюдения въ тая злочеста часть отъ нашето отечество. Нъ невъзможното въ Македония е възможно въ оная часть отъ Западна България, която е влѣзла въ Княжеството. Отъ Царибродъ до Кюстендилъ, въ Софийското корито, въ Грахово (Радомирско и Брѣзнишко), въ Бурелъ (Брѣзнишко и Царибродско), въ Знѣполе (Трънско и Царибродско), въ Палакария (Самоковско), въ Мракà (Радомирско), въ Радомирското крайще, задругата се срѣща почти прѣзъ село, и прѣдставлява чърти, които споредъ казванието на Македонци, били много сходни съ чъртитѣ на македонската задруга. Ако не можемъ, слѣдователно, да говоримъ положително за другарската челядь въ Македония, ние можемъ да опишемъ задругата, както тя сѫществува въ Софийския, Трьнския и Кюстендилския Окрѫгъ, особенно въ първитѣ два, и ние ще дадемъ по тоя начинъ едно приблизително понятие за характера на това семейно учреждение въ цѣла Западна България.

[1]) Ето по кой поводъ Акоминатъ употрѣбява тая дума, въ своето Ὑπομνηστικὸν εἰς τὸν Βασιλέα Κύριον Ἀλέξιον τὸν Κομνηνὸν (De Thessalonica eiusque agro): δεόμεθα . . . καὶ μὴ μόνον τοῦτον, ἀλλὰ καὶ τοὺς διαφόρους ἀπολυθέντας καὶ ἀπειργουντας ἢ τοὺς πειρωμένους ἐκ τῶν καστρηνῶν κατέχειν ὁπωσδήποτε καὶ νέμεσθαι χωρία καὶ στάσεις χωριτικάς. Εἰς συντριβὴν γαρ τοῦτο τῶν δρούγγων καὶ ὄλεθρον ἀφορᾷ, ἡ δὲ τῶν δρούγγων ἀπώλεια οὐτ καθ' ἡμᾶς ὁρίου παντός ἐστιν ἀπώλεια. Г. Успенский (Образованіе Втораго Болгарскаго Царства, Стр. 45) прѣвожда тоя пасажъ тъй: „Просимь также, чтобы вышедшіе въ отставку, уволненные отъ службы или испытиваемые солдаты, не содержались у насъ какъ всегда и чтобы не раздавались имъ земли и достатки крестьянскіе. Это ведетъ къ распаденію и гибели общины: погибель же общинъ равняется нагубѣ всей нашей области". Г. Успенский признава, че не може да настои на пълното съотвѣтствие между δροῦγγος и община, нъ той утвърдява, че δροῦγγος не значи Caterna militum (рота войници) както иска да каже Дюканжъ въ своятъ рѣчникъ! Като земемъ прѣдъ видъ, че задругата и до днесъ най се е уразила въ Македония, за която пише Михаилъ Акоминатъ, не можемъ ли да прѣдположимъ, че δροῦγγος тукъ значи другарска челядь, задруга?

Отъ дѣ да почнемъ? Ако обичате, отъ едно твърдѣ познато на Софиянци село. Ето Горня-Баня, ето и селский и́ священникъ. Да влѣземъ въ кѫщата му — една отъ първитѣ, край шоссето. Въ добрата стая, ние ще видимъ, окачена на стѣната, фотография, прѣдставляюща една група отъ 28 душь — мѫжие, жени и дѣца. Ние се намираме прѣдъ задружната челядь на *Бо́жовитѣ*, виденъ членъ на която е и наший любезенъ и интелегентенъ хозяйнъ, дѣдо попъ. Цѣлата тая задруга, която прѣди четире годинъ е имала 28, а сега вече брои 35 душь, се управлява отъ единъ домакинъ, Тодоринъ. Съ него заедно печелятъ и шестимата му братия, отъ които единия е священникъ, другий земледѣлецъ, третий овчарь, четвъртий воденичарь, петий кръчмарь и шестий шивачь. Нищо нѣма подѣлено: всичко е общо, съ исключение на дрѣхитѣ. Всички работятъ за задругата; дори и священникътъ ако земе пари отъ нѣкѫдѣ, отъ вѣнчавка, кръщавка или умиралка, е длъженъ да ги внесе въ общата касса. Домакинята, Тодориновата жена, нарежда коя етърва кой день да мѣси и кой день да готви; отъ една пещь и отъ единъ котелъ се хранятъ и 35-тѣ членове на задругата. Съгласието и любовьта се видятъ постоянно да гостуватъ у тая сговорна задруга. Священникътъ увѣрява, че ако бѣхѫ раздѣлени, братията му никога не щѣхѫ да се въздигнѫтъ подиръ страшното съсипвание, което прѣтърпѣхѫ прѣзъ послѣдната руссо-турска война.

Забѣлѣжилъ съмъ, че въ което село има една цвѣтуща задруга, другитѣ сѫществующи задруги не клонятъ толкозъ къмъ раздѣление, каквото въ села, дѣто нѣма ни една заможна задружна челядь. За това, види се, и въ Горня-Баня, споредъ увѣренията на священника, крѣпятъ се и до днешенъ день, около 20 задруги, (помежду които Богровци, Дърневци, Би́жови, и пр.), когато, напротивъ, въ Суховъ-Долъ и Обеля, които влизатъ въ енорията на Горне-Баненский попъ, не останѫла ни една задружна челядь. Да земемъ друго ближньо до София село — Драгалевци. И тукъ ще намѣримъ двѣ цвѣтущи задруги, *Алу́ловитѣ* и *Да́невитѣ*, и около тѣхъ други петнадесетина по́-малки. Алу́лови броятъ 36 души, и състоятъ отъ двама стари братя, Митаръ и Атанасъ, (отъ които

първия е домакинътъ), отъ вдовицитѣ на двама умрѣли братя, отъ четирма женени братовчеди (отъ които единия е синъ на Атанаса, а другитѣ трима синове на двама умрѣли братя) и отъ дѣцата на староитѣ, на вдовицитѣ и на младитѣ. Дáневи сѫ 34 душъ: една стара вдовица, Велика, която е домакинята, нейнитѣ четирма женени сина, отъ който нáй-стария, Георги, е домакинътъ, тримата женени сина на Георги, и 19 дѣца. Задружни челяди, състоящи отъ чичовци и братовчеди, се срѣщатъ често. Таkиви сѫ Войнúчкитѣ, въ Филипповци, Станóевцитѣ, въ Годечъ; такива били и Пиндрáцитѣ, въ Гурмазово, нъ се раздѣлили прѣди нѣколко врѣме.

Нъ, да оставимъ вече софийскитѣ села. Прѣди да напустнемъ обаче и софийското поле, нѣка кажемъ, че на лѣвия брѣгъ на Искъра задругата пó-често се срѣща; на дѣсния брѣгъ и въ Буджака тя рѣдко се намира. Въ село Германъ имало една, челядъта на *Карнабадлийски*; нъ и тя напослѣдньо рѣшила да се раздѣли.

Читательтъ ще е забѣлѣжилъ, вѣрваме, чуднитѣ прѣкори на задругитѣ. Тия прѣкори ставатъ още пó-чудни като заминемъ въ Грахово. Ето Перникъ, славната крѣпость на славния Кракрасъ. Тукъ ние намираме масса задруги съ любопитни имена: Попчéви, Пýрякови, Пѣшóви, Иглéви, Чакърджийски, Бонѐви и пр. A tout seigneur tout honneur: първото мѣсто между пернишкитѣ задруги несъмнѣнно заслужва оная на Попчѐви, въ която домакинствува Г. Дойчинъ Павловъ, бившия Кассиеръ на Софийската Земледѣлческа Касса. Тая задруга състои отъ 6 брата, женени, отъ тѣхната стара майка, и отъ тѣхния чичо, тъй сѫще жененъ, и брои 1 вдовица, 14 женени мѫжие и жени и 19 дѣца, всичко 34 душъ. Като притурите и 7 ратаи, ставатъ всичко 41. Не сѫ ли много? Азъ задавамъ това питание на домакиня, Г. Дойчина. — Малко сѫ лѣтѣ, ми отговаря той; и онъ прибавя: лѣтно врѣме единъ като трима да можеше да работи, а зимно трима като единъ да можехѫ да ѣджтъ, хубаво щѣше да бѫде. При всичкото отсѫтствие обаче на рѫцѣ, лѣтѣ, и изобилие на уста, зимѣ, задругата, подъ вѣщото управление на Г. Дойчина, напрѣдва. Отъ нѣколко години насамъ тя е прикупила три нови чифтлика и е значително увеличила своята жива

стока. Всичко доказва, че не старостьта, а способностьта управлява тая задруга. Нáй-стария е чичото; той билъ домакинътъ подиръ смъртта на дѣда Павла, Г. Дойчиновий баща. Нъ още прѣди 15-ина години, той си далъ оставката. и за домакинъ билъ избранъ петий му братанецъ, Г. Дойчинъ, като пó-способенъ и отъ читирмата му пó-голѣми братия. Г. Дойчинъ не се оставилъ отъ домакинството и додѣто билъ глава на Софийската Земледѣлческа Касса: всѣка сѫббота вечерь той си отивалъ въ Перникъ, нареждалъ на утрѣто каквото имало за нареждание въ задругата, и въ понедѣлникъ заранъта пакъ се връщалъ на работата си въ София. Каквото му оставало отъ заплатата му като Кассиеръ на Земледѣлческата Касса, той го внасялъ въ задружний ковчегъ. Той е работилъ за задругата. и задругата за него. И въ градъ и въ село е билъ сѫщий трудъ, истата ревность. Въ село работата е подѣлена между задругарите горѣ-долу по начина, по който я видѣхме подѣлена въ Горня-Баня. И тукъ има, освѣнъ домакиня. единъ земледѣлецъ, единъ воденчáръ и единъ кръчмаръ. Двама други задругари печáловници живѣѭтъ въ игрецитѣ. видъ кошари или саи съ по една колиба за живѣяние. Игрецитѣ играѭтъ важна роля въ селската економия на Грахово; споредъ увѣренията на Г. Дойчина Павлова, тѣ могѫтъ да се държатъ само отъ задругитѣ. Всѣка задруга си има кѫща въ селото и два игрека вънъ отъ селото. Въ село се държатъ само свине, кокошки и патки; другия добитъкъ се държи въ игрецитѣ, едно за да не се валя сѣното му отъ свинетѣ и пилцитѣ, а друго, за да бѫде той пó-близо до пáшата, а торътъ му пó-близо до нивитѣ. Единия отъ игрецитѣ обикновенно е направенъ при ливадитѣ и оранлѫка на задругата. Тамъ се държи прѣзъ зимата всичкия добитъкъ, както работния, тъй и пáшетния. Щомъ се забранятъ пролѣтъ ливадитѣ, пáшетницитѣ — овце, говеда, коние — се закарватъ въ втория игрекъ. който почти всѣкога бива сграденъ до селската мерá, и тамъ остаятъ на пáша прѣзъ цѣлото лѣто. Тие игреци, распръснѫти както сѫ изъ цѣлото поле, придаватъ голѣма живость на Грахово: прѣдъ васъ се прѣдставлява една населена мѣстность, въ всѣкой кѫтъ на която има коминъ да дими и куче да джавка.

На половинъ часъ разстояние отъ Перникъ се намира бѫдѫщия български Нюкаслъ, селото Мошино, познато по своето черно злато — каменнитѣ вѫглища. И тукъ ние срѣщаме нѣколко задруги: Чавдарови, Дéспотови, Младжови и пр. Първитѣ сѫ петима братия, вторий отъ които, Андонъ, е домакиньтъ. Домакиня е старата имъ майка. Бае Андонъ е познатъ въ цѣло Грахово като коммиссионеръ на двѣтѣ главни воденици въ Княжево и Владая. Той имъ доставя почти всичката храна, която имъ трѣбва; приходътъ отъ коммиссионерството влиза въ задружната касса, както и приходитѣ отъ всичкитѣ други занятия на задругаритѣ. Дéспотови броятъ 20 душь, и състоятъ отъ трима женени братия, вдовицата на единъ умрѣлъ братъ, съ три дѣца, и женения синъ на домакиня, Аначка. Помежду тия челяди ние се научаваме една любопитна подробность: дѣцата на всичкитѣ задругари се познаватъ въ селото по името на домакиня. Тъй, напримѣръ, дѣцата на Чавдареви се казватъ Андонови, а дѣцата на Деспотови Аначкови. Това не показва ли, че домакиньтъ се счита, тъй да се каже, за баща на цѣлата задруга?

Горнитѣ подробности сѫ достатъчни, мислѭ, да дадѫтъ едно понятие върху елементитѣ, които влизатъ въ състава на българската задруга. Затова и азъ не тъкмѭ да описвамъ и други задруги. Ще споменѫ само още нѣкои, които по многочисленностьта си или по други причини, ми се видѣхѫ да заслужватъ забѣлѣжка. Ето тия челяди: въ с. Ярлово, Маслареви (40 душь, отъ които единия Дине Масларски, è депутатъ на Самоковската околия за Великото Народно Събрание), въ с. Жаблене, Керелези (отъ които едини, Г. Георги Жабленский, е депутатъ на Радомирската околия), въ с. Горня-Глоговица, Дедини Гьошини (45 душь), въ с. Вранястина, Бошковци (40 душь), въ с. Долня-Сикира, Дедини Пейни (55 душь) и нáй-послѣ въ Планиница, Великини (задруга, която до скоро се управлявала отъ една жена, баба Велика).

Относително распространението на задругата въ Западна България, слѣдующитѣ два факта заслужватъ внимание:

1) Въ Софийския, Трънския и Кюстендилския окрѫзи, често се срѣщатъ села съ имена, които окончаватъ на *-евци* или *-овци:* Драгалевци, Филипповци, Обрадовци, Продановци,

Ярловци, Горановци, Батановци и пр. Такива села, както ни напомнюва Г. Иречекъ (Исторія Болгаръ, Одесското издание, стр. 133) дължатъ названията си на имената на първитѣ родове, които сѫ ги заселили. Тие родове не сѫ ли били задруги?

2) Споредъ статистиката на народонаселението въ Сѣверна България, у насъ въ 1881 г. сѫ се падали по 5.9 душь на кѫща. При всичко, че тогава е имало у насъ много праздни турски кѫщи, азъ пакъ съмъ наклоненъ да вѣрвамъ, че при първото народопрѣброяване у насъ сѫ се вмъкнѫли значителни грѣшки, че нашитѣ Българе сѫ крили особно дѣцата си: ако въ Россия се падатъ по 9.1 душь на кѫща, а въ Германия па 7.7 (Mulhall's Dictionary of Statistics, стр. 235), какъ може въ България, при нашитѣ семейни условия, да се падатъ само по 5.9 душь на кѫща? Нъ, при все това, отъ прѣброяванието на 1881 г. пакъ излиза, че въ Западна България задругата не е рѣдко исключение, тъй като ако въ Княжеството се падатъ по 5.9 душь на кѫща, то въ Трънский окрѫгъ на кѫща се падатъ по 7.82 душь, а въ Софийский по 6.37. Има въ тия окрѫзи села — като Врабча, Одоровци, Градоманъ, Кладница и други — въ които, все споредъ статистиката, на кѫща се падатъ по 10 и 11 душь. Коеффициентътъ отъ жители на кѫща щѣше, по всѣка вѣроятность, да бѫде въ западнитѣ окрѫзи по-високъ, ако да не сѫществувахѫ у тѣхъ игрецитѣ, въ които, както видѣхме, живѣѭтъ части отъ задругитѣ, и ако, както е за вѣрвание, да се не броехѫ за отдѣлни кѫщи жилищата, които се намиратъ въ единъ и сѫщи дворъ.

III.

Кои сѫ правовитѣ съотношения на членоветѣ на задругата? Съ едно свое Упѫтвание Г. Богишичъ ни учи, какъ да ги записваме[1]). Едно отъ първитѣ питания, които, споредъ Г. Богишича, ние трѣбва да задаваме, когато намѣримъ нѣкоя задружна челядь, е и това, какъ се нарича тя отъ народа. Азъ всѫду задавахъ тоя въпросъ: и всѫду отговорътъ бѣше, че нийдѣ у насъ не се употрѣбява думата задруга. Въ Грахово се чува прилагателното *задружна*.

[1]) Това „Упѫтвание за описвание нравовитѣ обичаи, които живѣѭтъ у народа," е прѣведено на български отъ Г. П. В. Оджакова. Прага, 1874.

когато челядьта е многобройна, както се слуша и сѫществителното *самéцъ*, когато человѣкъ живѣе самъ съ дѣцата си, когато челядьта е *инокосна*, както казватъ Сърбитѣ. Откакъ думата задруга не живѣе у народа, може нѣкой да ме попита, защо я употрѣбихъ азъ въ настоящата си статия. Употрѣбихъ я, защото не обичамъ да ковѫ нови думи, до дѣто сѫществува една, позната на цѣлъ ученъ свѣтъ, и защото и Сърби и Хървати я употрѣбяватъ, при всичко, че и у тѣхъ не се слуша тя. И дѣйствително, Г.г. Богишичъ (De la forme dite nokosna, стр. 36) и Демеличъ (Le Droit Coutumier, стр. 36) увѣряватъ, че нито хърватскитѣ, нито сърбскитѣ селяне познаватъ думата задруга, поне въ смисльта, която ѝ даватъ книжовницитѣ. Думата *скупщина*, споредъ Г. Богишича, се употрѣблявала, намѣсто задруга, въ нѣкои хърватски области. Любопитно е, че и азъ срѣщнѫхъ сѫществителното *купщина* въ нѣкои отъ софийскитѣ села: тъй, напримѣръ, въ Драгалевци казватъ, „Алулови сѫ голѣма купщина.“ Нъ рѣчьта *купщина* ми се види твърдѣ обща; тя не се е специализирала още у самия народъ до тамъ, щото да прѣдставлява само понятието на *задруга*. Затова и азъ прѣдпочетохъ думата задруга, която е получила право на гражданство заедно съ нѣмската Hauskommunion, не само въ словѣнскитѣ, нъ и въ чуждитѣ литератури.

Подиръ питанието за името на задругата, Г. Богишичъ излага редъ въпроси, на нѣкои отъ които ние вече пѫтемъ отговорихме, при описанието на нѣкои и други задруги. Тъй ние видѣхме, че главата на задругата се нарича домакинь; че той се избира не по старость, а по способность; че той може още при-живѣ да се промѣни; че той, морално, е единъ видъ баща на една цѣла челядь, а економически, единъ видъ избираемъ директоръ на едно дружество, което владѣе единъ общъ, нераздѣленъ имотъ и въ което всичкитѣ му членове сѫ длъжни да внесѫтъ всичко, що спечелятъ. Ние видѣхме още, че домашната работа се нарежда отъ една домакиня, която обикновенно бива жената на домакиньтъ, освѣнъ ако той има стара майка или стрина; въ такъвъ случай старата домакинствува, стига да не е недѫгава. Ние пристѫпяме сега къмъ другитѣ особенности на западно-българската задруга.

Въобще мѫжкитѣ членове на задругата биватъ роднини по кръвь. Нъ има случаи, въ които се зиматъ за равноправи членове на задругата и външни хора. Това обикновенно става, когато въ задругата има много момичета, а малко момчета. Тогава, намѣсто да оженятъ всичкитѣ момичета вънъ отъ задругата, както е обичаятъ, привождатъ въ купщината единъ-двама зетя, които съ това привеждание получаватъ правата и се натоварватъ съ длъжноститѣ на другитѣ задруги.

Прѣди да опишемъ тия права и тия длъжности, ние ще кажемъ нѣколко думи за правата и длъжноститѣ на домакиня и домакинята.

Домакиньтъ бива обикновенно жененъ или вдовецъ. Нъ може да бѫде и нежененъ. Пò-горѣ споменѫхъ една задруга, която имала жена за домакинь. Всеобщий обичай е обаче, домакиньтъ да бѫде мѫжъ. И твърдѣ естественно, тъй като домакиньтъ не само управлява задругата, нъ и я прѣдставлява прѣдъ външний свѣтъ. Той я рѫководи: държи ѝ смѣткитѣ; продава, купува, тегли и отговаря прѣдъ сѫда. Задругата рѣшава, а той испълнява. Безъ прѣдварително допитвание до нея, той може да купи само нѣкои дребни потрѣбности на кѫщата; нъ неможе нищо да продаде. Купуванията и продаванията ставатъ чрѣзъ него, или по негово нареждание, чрѣзъ другий нѣкой членъ отъ задругата. Распрѣдѣлението на длъжноститѣ между мѫжьетѣ става отъ самата задруга; нъ домакиньтъ има право да имъ дава заповѣди по испълнението на тия длъжности, както има длъжность да ги надзирава, какъ тѣ испълняватъ своитѣ обязанности. Тѣ му длъжатъ почетъ и послушание; а той имъ длъжи съвѣти и защита. Нему сѫ повѣрени имотътъ и честьта на цѣлата челядь; ако той не умѣе или неможе да ги защити, ако излѣзе неспособенъ, небрѣженъ, нечестенъ, нему се дава да разумѣе, че той не е достоенъ за положението си; ако не разбере, той се сваля, а въ краенъ случай и се исключва изъ задругата.

Домакиня става жена или вдовица. Въ исключителни случаи, когато нѣма женени жени, или има, а сѫ неджгави, домакиня може да бѫде и мома. Обикновенно домакиня бива или жената на послѣдния домакинь, когато тя е нáй-стара въ кѫщи, или жената на новия домакинь; тъй щото съ

неговото избиране се избира и домакинята. Когато той нѣма жена, нáй-старата въ кѫщи става домакиня: старостьта, опитностьта, която тя прѣдполага, страхопочитанието, което тя внушава, се считатъ отъ нашитѣ Българе пó-нужднн за една домакиня отъ колкото способностьта. Домакинята трѣба да има авторитетъ за да импонира на женитѣ задругарки, толкозъ пóвече, че тѣхнитѣ длъжности не сѫ тъй строго распрѣдѣлени отъ задругата, каквото длъжноститѣ на мѫжьетѣ задругари, и тѣхното врѣме не е тъй исключително посвятено на интереситѣ на задругата, каквото врѣмето на мѫжьето. Домакинята е която нарежда реда, по който задругаркитѣ сѫ длъжни да мѣсятъ, да готвятъ за цѣлата задруга; тя е, която обсѫжда, кога трѣба да се остави свободно врѣме на Мария или Петкана, за да се погрижи съ кѫщнитѣ работи на своята особна челядь — да види новорожденното си дѣте, да пристои на болния си мѫжь, да попрѣде или потъче, да позашие или поопере нѣщо за себе си или за своитѣ. Прямо е отговорна домакинята за ѣденьето и пиеньето на цѣлата задруга, а напрямо и за дрѣхитѣ на всяка особна челядь, тъй като тя и съ думи и съ примѣръ трѣбва да насърдчава другитѣ задругарки на редъ и трудолюбие. Съ една дума, тя има длъжность да бди върху домашния порядъкъ на цѣлата задруга; ако тоя порядъкъ се наруши отъ нѣкоя жена, домакинята има право да ѝ направи бѣлѣжки, и въ случай на нужда, да я обади на мѫжа ѝ или на баща ѝ, ако послѣдния е въ задругата. Като земемъ прѣдъ видъ, че женитѣ на задругата не сѫ роднина по кръвь, както мѫжьетѣ, а сѫ снъхи или етърви отъ разни челяди, ако не и отъ разни села, ние ще разберемъ, колко пò-мѫчно е положението на домакинята отъ онова на домакиня, и колко тактъ се изисква отъ нея въ испълнението на длъжноститѣ ѝ и въ упражнението на правата ѝ.

Правата и длъжноститѣ на мѫжьетѣ задругари могѫтъ да се резюмиратъ въ комунистическия принципъ: всѣкой споредъ силитѣ си, всѣкому споредъ нуждитѣ му. И дѣйствително, врѣденъ билъ нѣкой задругарь или неврѣденъ, здравъ или боленъ, той е длъженъ всичко, що спечели, споредъ силитѣ си, да го внася въ задругата; и наопаки, женена ли билъ той или нежененъ, бездѣткинъ ли или съ

цѣла дузина дѣца, задругата е длъжна да му доставя и кѫща и храна и облѣкло, споредъ нуждитѣ на челядьта му. Ако дѣцата му сѫ голѣмшки, длъжни сѫ и тѣ да помагатъ; нъ, отъ друга страна, ако нѣкое момче иде на градската гимназия, задругата го поддържа, както поддържа и дѣцата му, ако е женено и се случи да се земе отъ набора. Тая сѫществена чърта на нашитѣ задруги не дава ли имъ характера на комунистически дружества, споредъ нáй-послѣдната формула? Тукъ нѣма сила вече принципътъ на Сенъ-Симониститѣ, à chacun suivant ses œuvres — всѣкому споредъ работата — а формулата на тѣхнитѣ нáй-нови прѣемници, à chacun suivant ses besoins — всѣкому споредъ нуждитѣ. Не сѫ ли равноправни задругаритѣ и въ друго отношение? Щомъ се оженятъ, тѣ добиватъ вече гласъ въ управлението на задругата. Както тѣ испълняватъ своитѣ длъжности, тъй иматъ право да изискватъ и отъ домакиня и отъ другитѣ задругари да испълняватъ тѣхнитѣ. Ако нѣкой отъ членоветѣ не е доволенъ отъ начина, по който вървятъ работитѣ на задругата, той има право да се оттегли отъ нея, както има право и задругата да исключи нѣкой свой членъ, ако тя не е благодарна отъ него. Въ такъвъ случай, на задругаря, който излиза, се дава припадающия дѣлъ, даватъ му се и дрѣхитѣ, и нищо повече[1]). И какво може да земе друго, когато отъ това, що е спечелилъ, нищо не му е било оставено като частенъ неговъ имотъ, като негово peculium?

Момитѣ нищо не зиматъ, нито когато излѣзятъ отъ задругата за да се оженятъ, нито когато умре баща имъ и майка имъ, или се растури задругата. Тѣ иматъ право само на зестра, състояща исключително въ дрѣхи и завивки, и срѣщу която задругата получава (разбира се за общата касса) отъ зетя тъй нарѣчената *придь*, количество пари,

---

[1]) Додѣто бащата е живъ, синътъ нѣма право да иска своятъ дѣлъ. Въ това отношение българската челядь се отличава отъ сърбско-хърватската, въ която, споредъ Г. Богишича (De la forme dite nokosna и пр., стр. 28), дори и когато тя състои отъ баща и синове, бащата трѣбва да се допитва до синоветѣ си, не може да располага съ имота си безъ тѣхно съгласие, и още при живѣ е длъженъ да даде равенъ дѣлъ отъ него на оня синъ, който го поиска. Такъвъ обичай не съмъ срѣщалъ въ Западна България. Напротивъ, народътъ гледа много лоше на оня синъ, който поиска дѣла си, додѣто баща му е живъ. Въ Драгалевци единъ синъ поискалъ по тоя начинъ своятъ дѣлъ, и баща му билъ наклоненъ да му даде нѣщо. Нъ селянетѣ стѫпили на кракъ, и бащата се принудилъ да не дава нищо.

което бива съразмѣрно съ зестрата. Тая послѣдната обикновенно съдържа отъ 15 до 30 ризи, отъ 5 до 10 литаци (сукмани) и съотвѣтственно число други дрѣхи; спорѣдъ нея и придьта бива отъ 50 до 120 лева. Когато отъ вънъ се земе въ задругата мома, и тя принася зестра, срѣщу която естественно се плаща отъ задружната касса договорената придь; нъ тая зестра не се счита вече за задруженъ имотъ, а за частна собственность на булката. Това може да се каже, че е единственното peculium въ задругата. Това и дрѣхитѣ. Тѣ се правятъ отъ самитѣ жени, и принадлѣжатъ на онія, за които сѫ направени. Веднъжь или дважь въ годината, домакинята раздава на женитѣ нуждното количество вълна, отъ която тѣ трѣбва да испредѫть и истъкѫтъ дрѣхи за себе си и за своитѣ. Ако има нѣкоя вдовица въ задругата, и тя има право на сѫщото количество вълна. Тя въобще слѣдва да се храни и облича отъ задругата, нъ въ замѣна ѝ дължи своята работа. Ожени ли се втори пѫть за нѣкого извънъ задругата, тя излиза отъ нея, съ една зестра само, състояща въ дрѣхи. Дѣцата, които е добила отъ първия си мѫжь, остаятъ въ задругата.

Ратаитѣ не съставляватъ часть отъ задружната челядь.

Такъвъ е въ общи чърти правовий организмъ — der Rechtsorganismus — на българската задруга. Той се крѣпи, и фонкционира, и вдъхва довѣрие и на задругари и на незадругари, благодарение само на грижата, която задругитѣ полагатъ да пазятъ старитѣ обичаи, на широкото основание на които тѣ почиватъ. Тая грижа е тѫй искренна, щото нашитѣ Българе, които сѫ тѫй недовѣрчиви въ много отношения, даватъ на заемъ на домакиня, срѣщу задружнитѣ имоти, купуватъ и продаватъ въобще отъ него и нему, за смѣтка и въ името на задругата, при всичко, че нѣма законъ у насъ, който да задължава задругаритѣ да припознаватъ дѣлата на домакиня. Има обичаи, и повече нищо. Тия обичаи въ Хърватско и въ Сърбия сѫ получили законодателна санкция [1]; у насъ не само

[1] Всичкитѣ закони, наредби и образци за задругата въ Хърватско захващатъ 118 страници отъ книгата на M. Vežić: Pomoćnik za Javnu Oupravu, Zagreb, 1884. — Приятелитѣ на задругата не одобряватъ нѣкои отъ хърватскитѣ и сърбски законоположения. Тѫй тѣ възразяватъ противъ чл. 2 на хърватския законъ отъ 1874, спорѣдъ който нови задруги не могѫтъ вече да се съставляватъ въ Хърватско. Тѫй

нѣма нищо законоположено, нъ нѣма и практика помежду сѫдиитѣ да зиматъ прѣдъ видъ, въ границитѣ на възможностьта, обичайното право. Менѣ не се е случвало да чуѭ нѣкой примѣръ за начина, по който нашитѣ сѫдилища раздаватъ правосѫдието въ спорове между вънишния свѣтъ и задругитѣ. Нъ слѣдующия случай показва, каква рѣзка противоположность има по нѣкога между сѫдейскитѣ и народнитѣ възрѣния върху това, що е право въ междусемейнитѣ отношения на задругата. Нѣкой си Пото И-въ билъ домакинъ на една пернишка задруга. Отъ приходитѣ, които му внасяла задругата, той купилъ двѣ ниви, и тѫй като крѣпостнитѣ актове си правятъ всѣкога на името на домакиня, той извадилъ актоветѣ на тия двѣ ниви на свое име. По едно врѣме задругаритѣ усѣтили, че домакиньтъ хитрува, и тѫй като не могли да се съгласятъ помежду си, рѣшили да се раздѣлятъ. Нашъ Пото се затекълъ въ града и поискалъ отъ гражданското правосѫдие да признае, че двѣтѣ ниви били негови собствени. Послѣдвалъ процесъ; подиръ процеса и рѣшение на мировий сѫдия, който, като видѣлъ, че крѣпостнитѣ актове били на името на Пота, отсѫдилъ, че и нивитѣ сѫ негови. Пото поискалъ испълнението на това рѣшение, нъ намѣрилъ цѣлото село възстанѫло противъ него, и се принудилъ да се съгласи най-послѣ да влѣзѫтъ и двѣтѣ ниви въ массата на общий имотъ на задругата. Живия неписанъ обичай въстържествовалъ и въ тоя случай надъ мъртвата буква на писания законъ. Quid leges sine moribus? пита старий римски поетъ. Що ти трѣбватъ закони, ако тѣ не сѫ основани на народнитѣ нрави, на обществениитѣ обичаи? Що ти трѣбва сѫдейско правосѫдие, ако то, мѣрено съ мѣрилото на народнитѣ нужди, излѣзе въпиюще кривосѫдие? Може да не е дошло още врѣме да можемъ и ние, съ изискуемата вѣщина, да правимъ закони, съобразни съ народнитѣ правни възрѣния. Нъ отколѣ е дошло вече, мислѭ, врѣме, да излѣзѫтъ и у насъ хора, отъ срѣдата на нашитѣ сѫдии и юристи, които да събиратъ тия възрѣния, да записватъ тия обичаи, и да трупатъ

Г. Утѣшеновичъ нарича „кукувичино яйце въ чуждо гнѣздо" чл. 515 отъ Сърбския Граждански Кодексъ, споредъ който всѣкой задругаръ може да валага своята часть отъ задружния имотъ.

по тоя начинъ материалъ за нашитѣ бѫдѫщи законоположения, градиво за нашия бѫдѫщи граждански кодексъ.

IV.

Слѣдъ описанието на българската задруга, неизлишни ще бѫдѫтъ, мислѭ, нѣколко думи върху сгодитѣ и несгодитѣ, които системата на задругитѣ въобще прѣдставлява. Чужденци, като Г. Лавле, Словѣне, като Г. Утѣшеновича[1]), сѫ въспѣли до небеса задругата, която освѣнъ тѣхъ брои много други защитници. Противници на задругата Г. Богишичь намѣрилъ само двама, и то не до тамъ извѣстни хора. До толкозъ ли тая южнословѣнка рожба е хубава, щото които я познаѭтъ, да се влибватъ въ нея?

Нѣма съмнѣние, че тя прѣдставлява сериозни прѣимущества, економически и морални. Главнитѣ нейни економически сгоди ми се виждатъ слѣдующитѣ:

1) тя дава възможность да се приспособява и въ земледѣлието раздѣлението на работата, това велико економическо начало. Самитѣ наши селяне отдаватъ нáй-голѣма важность на това прѣимущество на задругата. Когато сме самци, казватъ тѣ, единъ трѣбва да се грижи и за ниви и за добитъкъ и за покупки и за всичко; когато сме купщина, единъ купува и продава за всички, другий гледа добитъка, третий се грижи за нивитѣ, и тъй нататъкъ. По тоя начинъ задругаритѣ спестяватъ врѣме, печелятъ опитность и напрѣдватъ въ всичко;

2) нáй-достойния управлява; и тъй като неговото внимание не се отвлича съ разнородни грижи отъ главната цѣль, която той гони — благосъстоянието и напрѣдъка на задругата — той е въ положение да ѝ посвяти всичкитѣ си способности. Отъ тия способности се ползува задругата, ползува се и всеобщето произвождание на богатства;

3) земитѣ, като се работятъ заедно, биватъ maschinenfähig, както казватъ Нѣмцитѣ — машиноспособни. Задругата е въ положение да си купи, не само пò-усъвършен-

---

[1]) Auch ich war in Arcadien geboren! — и азъ се родихъ въ Аркадия! — се провиква Г. Утѣшеновичь, по думитѣ на нѣмский поетъ, като съобщава, че и той е чедо на една задруга; и почва хвалбитѣ си за Hauskommunionssystem. На края на книгата си той привожда мнѣнията на разни священници, сѫдии, адвокати и пр. въ полза на задругата.

*

ствовани плугове, нъ и сѣчива, като жътварки и др. Въобще неудобствата на голѣмото раздробление на земит или изчезватъ или значително се намаляватъ;

4) всѣкой членъ на задругата като има право на част отъ общия имотъ и общитѣ приходи, нѣма сиромаси, нѣма пролетариатъ, съ всичкитѣ негови злощастия и опасности, нѣма нужда отъ bureaux de bienfaisance, както въ Франция и отъ poor law, както въ Англия;

5) дѣцата не гладуватъ и не голуватъ вслѣдствие н злощастието, неврѣдностьта или разврата на родителитѣ. Ако нѣкой отъ задругаритѣ се земе въ набора, ако се разболѣе или се пропие, другитѣ му вършатъ работата и му приглеждватъ дѣцата му.

Отъ точка на зрѣние на изобилното произвождание и на равномѣрното распрѣдѣление на богатствата, горнитѣ прѣимущества сѫ отъ неоспорима важность. Нъ, освѣнъ тѣхъ, задругата прѣдставлява още и нѣкои морални и политически сгоди, които сѫ тъй сѫщо значителни. Ето тия сгоди, както сѫ тѣ изложени отъ Г. Лавле:

1) тамъ, дѣто владѣе задругата, има по̀-малко прѣстѫпления: а) защото всичкитѣ иматъ съ що да удовлетворятъ нуждитѣ си, та нѣма бѣдность, тоя изобиленъ источникъ на всѣко зло, и б) защото лицата, които живѣѭтъ всрѣдъ една многобройна челядь, сѫ подъ по̀ строгъ надзоръ, иматъ да поддържатъ една по̀-значителна семейна честь, та сѫ и по̀-внимателни;

2) задругата развива домашнитѣ добродѣтели, роднинската любовь, почетьта къмъ родителитѣ. Синътъ не желае смъртьта на баща си, за да го наслѣди, тъй като почти всѣкога подиръ родителската смърть не се подѣля наслѣдството;

3) като посрѣдница между индивидуума и общината, задругата учи на самоуправление. Въртението на задружната челядь въ дребно прилича на управлението на една община, на едно анонимно дружество. Задругата се явява като начало на парламентарний режимъ, и приготовлява членоветѣ си за упражнението на тѣхнитѣ обществении и политически права;

4) привързанностьта къмъ старитѣ прѣдания се прѣдава чрѣзъ задругата отъ поколѣние на поколѣние и съ-

ставлява по тоя начинъ единъ силенъ консервативенъ елементъ при поддържанието на любовьта къмъ страната и на общественний порядъкъ.

Срѣщу тия прѣимущества, кои сѫ несгодитѣ, които могѫтъ да се противопоставятъ? Азъ невиждамъ, отъ точка на зрѣние на нравственностьта, освѣнъ една: смѣсванието въ една и сѫща кѫща на хора — и то не твърдѣ ближни роднини — отъ равни полове и възрасти. При това неудобство може да се прибави и искушението, което задругата прѣдставлява на домакиньтъ, когато той се случи безсъвѣстенъ, да се въсползува отъ своето положение и обезправдае своитѣ другари. Колкото за економическитѣ несгоди, тѣ сѫ слѣдующитѣ:

1) задругата исхабява духа на инициативата у членоветѣ си, и ги прави просто машини, които испълняватъ само распорежданията на домакиня;

2) ослабва любовьта къмъ работата у задругаритѣ, които нѣматъ причина да развиватъ извънредно трудолюбие, тъй като знаѭтъ, че тѣ и тѣхнитѣ дѣца и тъй и онъй иматъ право на храна и облѣкло, на часть отъ общитѣ приходи и на дѣлъ отъ общий имотъ;

3) научва разнитѣ задругари на една работа само, и слѣдователно ги прави неспособни за многобройнитѣ селски занятия, съ които тѣ трѣбва да бѫдѫтъ запознати, ако искатъ да не пропаднѫтъ въ случай, че се растури задругата.

Ако се прѣгледатъ внимателно сгодитѣ и несгодитѣ, ще се види, че първитѣ значително наддѣляватъ надъ вторитѣ. И при все това задругитѣ изчезватъ. Ние видѣхме вече, че споредъ хърватский законъ отъ 1874, нови задруги не могѫтъ да се съставляватъ въ Хърватско. А старитѣ, споредъ Г. Лавле, постоянно се губятъ. Споредъ сѫщий списатель, както и споредъ Г. Миличевича[1]), истото явление се забѣлѣжвало и въ Сърбия. И въ България постоянно се слушатъ оплаквания, че задругаритѣ не живѣѭтъ вече каквото едно врѣме, че всѫду се забѣлѣжва

[1]) Кнежевина Србија. Написао М. К. Милићевић. У Београду 1876. Ако може да сѫди человѣкъ по тоя богатъ сборникъ, задругата въ Сърбия е по-пропаднѫла отъ колкото въ наша западна България.

стремление къмъ раздѣла, при всичко, че, щомъ се раздѣлятъ, „единъ съ единъ се не виждатъ“.

Кои сѫ причинитѣ на това всеобщо пропадание на задругитѣ? Азъ се заинтересувахъ да ги узнаѭ, поне колкото се касае до България. И азъ дойдохъ до убѣждение, че по̀-главнитѣ мотиви сѫ слѣдующитѣ:

Първо, егоизмътъ на по̀-способнитѣ задругари, и особно на домакинитѣ. Като виждатъ, че благодарение на тѣхното достойнство и тѣхната опитность, задругата печели и напрѣдва, тѣ почватъ да се обсаждатъ отъ редъ користолюбиви мисли. Защо отъ тѣхний трудъ да се ползуватъ и другитѣ? Не е ли по̀-добрѣ да се отдѣлятъ, та всичко, което тѣ, съ своето достойнство, извадятъ, да си остане за тѣхъ? И тѣ захващатъ да маньоврпратъ тъй, щото правятъ неизбѣжно раздѣлението на задругата.

Второ, недовѣрието на по̀-проститѣ задругари. Ние видѣхме вече, че въ нѣкои случаи това недовѣрие не е безосновно, тъй като сѫ се намѣрвали и безсъвѣстни домакини. Нъ и безосновно да е, единъ пѫть вкорени ли се то въ непросвѣтенитѣ глави на нѣкои отъ по̀-проститѣ задругари, задружното живѣяние става невъзможно, и растурянието послѣдва.

Третьо, женитѣ. И тукъ ли, Боже мой! И тукъ ли трѣбва да диримъ жената — chercher la femme? Уви! или женитѣ сѫ дѣйствително лоши растурачки, или мѫжьето сѫ зли клеветници, тъй като, както казва и Г. Миличевичъ, „кривица за распаданье задруге баца се на жене“. Не всѣкога, разбира се. Случатъ ли се женитѣ на една задруга всичкитѣ добри, тя добива нови сили, цъвти и напрѣдва. Нъ влѣзе ли въ нея нѣкоя снъха или етърва злобна, завистлива, вироглава —

На нива лѣнива,
На даракъ дрѣмлива,
На хурка пиплива,
На хоро троплива —

враждебноститѣ почватъ; боятъ се отваря; намѣсятъ ли се и мѫжьетѣ въ него, мирътъ изчезва отъ задругата, и раздѣлата става необходима.

Четвърто, вѣянието и влиянието на врѣмето: нуждата за единъ по̀-независимъ животъ, духътъ на индивидуализма.

демонътъ на неподчиненостьта. Притурѣте при тѣхъ и любовьта къмъ по̀-охолничко живѣяние, отвращението къмъ онова натрупвание, къмъ онова смѣшение — promiscuité — което въобще съпровожда задругата, и вие ще имате прѣдъ очитѣ си главнитѣ причини, които сѫ растурили и растурятъ многобройни задружни челяди.

Щѫтъ ли тия причини да успѣѭтъ да съборятъ у насъ и самата система на задругитѣ? Това ще зависи много отъ бѫдѫщето ни законодателство. Ако и ние гласуваме законъ като хърватския, ако и ние запретимъ съставлението на нови задруги и умѫчнимъ живота на сѫществующитѣ, изчезванието на самата система е неизбѣжно. Нъ, ако оставимъ съставлението и сѫществуванието на задругитѣ свободно, каквито и да сѫ влиянията, които ратуватъ противъ задружнитѣ челяди, тия влияния ще намѣрятъ силни противници въ семейния духъ на Българина и въ безпорнитѣ прѣимущества на системата. Стари задруги ще изчезватъ, нъ нови ще ги замѣстятъ. И за дълго врѣме още юристи и економисти ще могѫтъ да изучаватъ въ България едно семейно учреждение, което е направило щастието на толкозъ поколѣния у насъ и е възбудило удивлението на толкозъ учени по Европа.

МАТЕРИЯЛИ ПО ГЕОЛОГИЯТА И МИНЕРАЛОГИЯТА НА БЪЛГАРИЯ.

ГЕОЛОГИЧЕСКИ ИЗСЛѢДВАНИЯ НА СѢВЕРЪ ОТЪ БАЛКАНА МЕЖДУ РѢКИТѢ ИСКЪРЪ И ЯНТРА.

ОТЪ ГЕОРГИ Н. ЗЛАТАРСКИ.

(Продължение отъ кн. XIX и XX).

II. Отъ Гигенъ по рѣката Видъ до Плѣвенъ и около Плѣвенъ.

1. Отъ Гигенъ прѣзъ Брѣстъ, Злакучени, Кацамуница за Плѣвенъ. Отъ Гигенъ до Брѣстъ се простира монотонно равнище; на лѣво отъ пѫтя се издигатъ край езерата седемъ могили (tumulus), а отъ дѣсно — терраси, съставени отъ плоденъ *löss.* Отъ Брѣстъ начева доста забѣлѣжителна височина, съ върхове и падини, прѣзъ която се спуснѫхъ въ долината на р. Видъ. До колкото се вижда, тая височина състои исключително отъ *löss,* но ако би да е направена и отъ други скали, тѣ трѣбва да сѫ много дълбоко, защото въископанитѣ ровини отъ силнитѣ порои, освѣнъ *löss,* друго се и не вижда.

Отъ височинитѣ, които раздѣлятъ Брѣстъ отъ Злакучени, хубаво се виждатъ лакатушкитѣ на рѣка Видъ. Не по́-малко се вижда коритото на Дунава, както и близкитѣ негови езера, простиращи се на западъ отъ Видъ. На истокъ отъ послѣднята рѣка забѣлѣзватъ се отъ далечь бѣли варовити скали, които доста високо се издигатъ надъ Видъ и при Самовитъ достигатъ брѣговетѣ на Дунава. Пластоветѣ на тѣзи скали сѫ расположени токо речи хоризонтално и хубаво могѫтъ да се распознаятъ отъ далечь. Както ще видиме по́-послѣ, тия варовити скали принадлежѫтъ на горня кредна формация.

По стръмнинитѣ къмъ Злакучени расхвърлени се виждатъ кредни скали съ *Hemipneustes striato-radiatus* d'Orb.,

Ostrea vesicularis Lam. *Neithea (Janira)* cfr. *quadricostata* Sow. и други, каквито се намиратъ въ околноститѣ на Плѣвенъ (въ Каялѫка) и въ долината на р. Видъ. До колкото разбрахъ, мѣстото на тѣзи скали не е тука, защото нийдѣ по тѣзи мѣста не излизатъ самостоятелни твърди скали; тѣ сѫ носени отъ източната часть на Видъ за правенье шосето, отъ което сѫ останѫли днесь само слѣди. Шосето трѣбва да се датува отъ врѣмето, когато старий градъ *Ulpia Oescus* при Гигенъ е билъ въ цвѣтуще положение, т. е. отъ римскитѣ врѣмена, а не отъ турско врѣме, както расказва една народна приказка за правеньето на пѫтя.

Злакученский брѣгъ постъпенно се спуща къмъ коритото на р. Видъ и нийдѣ се не забѣлѣзва твърда скала; отсрѣшний или Кретский брѣгъ е стръменъ и каменистъ. Споредъ външностьта или физиономията му человѣкъ може да го вземе съвсѣмъ отъ противна формация, защото лѣвата страна на Видъ е положита и покрита съ *löss*, а дѣсната стръмна и варовито-скалиста. Обаче сѫщата формация се намира и отъ двѣтѣ страни на рѣката.

Срѣщу Комарево, кредниту бѣли пластове стоѭтъ речи хоризонтално; скалитѣ не сѫ много твърди, но се дробѭтъ и трошѭтъ въ бѣла ситна креда. Отъ донесенитѣ отъ срѣщната страна камъне за постройки азъ събрахъ:

Ostrea vesicularis Lam. въ голѣми екземпляри [1]).

Pecten cfr. *virgatus* Nils. (*Zittel,* Die Bivalven der Gosaugebilde p. 109, taf. 17, fig. 8). Ако и да е покрита горнята часть на тоя Pecten, но споредъ дивергиращитѣ радиялни зраки и по формата си лесно може да се отлѫчи отъ другитѣ. Малкий и единичкий екземпляръ, който имамъ досущь прилича на описания отъ Zittel-а.

Lima sp. Нѣколко нецѣли кѫса, които немогѫтъ да се опрѣдѣлѭтъ.

По̀-горѣ казахъ, че по лѣвия брѣгъ на Видъ не се виждатъ никакви твърди скали; обаче противното се случи при Комарево. На южната страна на това село се откриватъ хоризонтални пластове, съставени отъ пепеливо-бѣлъ гѫстъ и твърдъ варовикъ, отъ който само тѣзи вкамености могохъ да извадѭ:

---

[1]) Измежду проводенитѣ екземпляри въ Виена проф. Тоула намѣрилъ и *Ostrea Hippopodium* Nils.

Neithea (Janira) cfr. *quadricostata* Sow. Само равнитѣ похлюпки отъ този видъ сѫ намиратъ въ сбирката ми. Неможе добрѣ да се распознай да ли е *quadri*—или *quinquecostata*.

Inoceramus cfr. *mytiloides* Mant. Прилича много на онзи *Inoceramus,* който се намира въ пленерскій пѣсчеників при Tržiblitz.

Panopaea sp. която споредъ формата си се приближава нáй-много на *P. frequens* Zitt. нъ различава се отъ нея пò-голѣмината си. Тъзи има длъжина 50—60 м. м., а нашата 90—100 м. м. Само една каменна ятка имамъ но и тя не е цѣла.

Каменна ятка отъ *Circe (?),* която прилича много на *C. discus* Manth. sp. (Zittel, op. cit p. 24, taf. III, fig. 7).

Pecten възможно *P. Nilsoni* Goldf. Има и други вкамененности, които немогѫтъ да се опрѣдѣлятъ.

Надъ варовититѣ скали съ вкаменености, има до единъ метръ грѫмадакъ въ видъ на конгломератъ, въ който се вижда нáй-много восъчено-ужълтъ кремъкъ, пѣсченикъ и кѫсове и отъ варовикъ; сичко е слепено съ пѣсеченъ и варовитъ цементъ. Откѫсляцитѣ на конгломерата сѫ доста голѣми: има ги като орѣхи даже и като юмруци голѣми. Надъ конгломерата се распостира ужълто-пепеливъ *löss*.

Варовититѣ скали за които пò-горѣ казахме, иматъ своитѣ подобни въ Каялѫка при Плѣвенъ; тѣ се продължаватъ тука, на истокъ и оттатъкъ Видъ, нъ понеже се скриватъ подъ бѣлитѣ и мехки скали, немогѫтъ никакъ да се видѭтъ. Ако сѫ днѣсь отворени при Комарево, това е станѫло съ спекулантска цѣль, защото тамъ сѫ търсили, недавно, закопано нѣкакв имане и така открили тѣзи твърди пластове. Около Рибина захваща глиненъ пепеляво-сивъ варовикъ съ голѣми кѫса черъ кремъкъ, — правъ Plänerkalk. Сѫщий камъкъ е при Кацамуница дѣто се виждатъ Цидаритни пръчици, които приличатъ нáй-много на *Cidaris Faujasi* Desor, разни *Bryozoa, Surpula (?), Lima* и пр.[1].

---

[1]) Бѣливневитѣ, землясто-кредни и растрошени варовити скали, които намирами тукъ и при Комарево, споредъ Тоула много приличатъ на ония скали, които Фьотерле е констатиралъ измежду Учиндолъ и Беглешъ, както се доказва това и отъ черния кремъкъ, който се намира въ тѣхъ. Фьотерле ги е сматрялъ въ начало за еоценски, слѣдователно за терциярни (Verhandl. d. k. k. g. R.—A. 1869, p. 192) и едвамъ пò-послѣ е разбралъ тѣхната старостъ, като ги е смѣстилъ измежду горнекреднитѣ скали (Verhandl. 1869, p. 373; сравни още Hochstetter, Jahrb. d. k. k. g. R.—A. 1870, p. 402).

Както на сѣверъ така и тука, лѣвия брѣгъ се издига въ слаби терраси, които сѫ почти равни и покрити само съ löss; дѣсния е стръменъ и каменитъ.

При Биволари прѣминахъ отъ дѣсния брѣгъ на Видъ. Прѣди това село още, пó-височинитѣ се вижда Лаитански варовикъ, който показва, че тукъ вече захваща медитерански катъ.

Тукъ се намиратъ особенно хубаво запазени корали, които съставятъ правъ кораленъ подмолъ (Korallriff),[1] за който и самъ Foetterle е забѣлѣзалъ (Verhandl. 1869 p. 374). Между Биволари и воденицата на дѣда Златана, подъ Лаитанския варовикъ се показва синкавъ мергелъ който ще видимъ пó-послѣ при моста на р. Видъ. Къмъ Опанецъ сичко е прѣкрито, само тукъ тамъ се открива синкавия мергелъ и надъ него терциярния варовикъ.

Плѣвненската котловина се отваря, отъ истокъ къмъ западъ, между Опанешкитѣ (Опанецъ) бѫрда и Плѣвненскитѣ лозя. Прѣзъ срѣдата ѝ тече р. Тученица, която близо Опанецъ се влива въ р. Видъ. Тъзи малка котловина прѣкрита е съ алувиумъ и испълнена съ синкавъ мергелъ, който азъ държа за миоценски, (miocön). Тамъ дѣто се кръстосватъ малкитѣ долчинки, хубаво се вижда подъ алувиума синкавия мергелъ. Този се открива още и на нѣколко мѣста по сѣвернитѣ стръмнини и на котловината, но никъкъ се невижда на южнитѣ, понеже послѣднитѣ се губятъ подъ тегеля (tegel) който се намира въ лозята и край моста. Сичко това показва, че миоценската медитеранска етажа се простира и на сѣверъ отъ котловината къмъ Опанецъ и Биволари, а на югъ достига до Търнина. Града Плѣвенъ си издига въ юго-источната часть на котловината.

2. Отъ Плѣвенъ до моста на Видъ и по рѣката до Търнина; послѣ прѣзъ Кѫртожабени, Учиндолъ, Боготъ, Тученица,

---

[1]) Господинъ проф. Тоула има добрината да разглѣда нѣкои отъ тѣзи корали, които му проводихъ и споредъ него тѣ приличатъ на *Heliastraea Reussana* M. Edw. et H., които характеризиратъ миоценския катъ въ Австрия; споредъ сѫщия тѣ немогѫтъ никакъ да се различатъ отъ седмоградскитѣ при Лапуги (*Reuss*, Denkschr. d. k. Akad. in Wien XXXI. Bd. 240, Taf. IX Fig. 2). Този коралъ се вижда още и въ каменити ятки. Другъ единъ коралъ, който се отличава съ пó-голѣмъ диаметръ, опрѣдѣля Тоула, като *Heliastraea Defrancei* M. Edw. et H. (loc cit. Taf. IX. Fig. 3 u. X, Fig. 1, p. 239). Въ единъ кѫсъ, пъленъ съ серпули варовикъ, намира се и една каменна ятка отъ *Cypraea* sp.

Радишево за Плѣвенъ. — Въ тжзи малка забиколка около Плѣвенъ, ний ще се запознайме пó-отблизо съ медитерански катъ (Stufe) и съ горнѣ кредната система, която се простира подъ нея.

Тъкмо при Видския мостъ, отъ дѣсната страна на рѣката, отварятъ се мергелни и глинени пластове и надъ тѣхъ се намиратъ парчета отъ лаитански раздробенъ варовикъ. Въ нáй-долнитѣ синкави, мергелни, слойеви, които се показватъ край рѣката, ненамираме вкамености: тѣ сж сжщитѣ каквито при Биволари, Опанецъ и въ котловината на Плѣвенъ. Въ клисавата пепеляво-бѣлизнява глина (Tegel), която лежи непосрѣдно надъ мергеля, намиратъ се множество вкамености, които никъкъ неможжтъ да се различатъ отъ Баденскитѣ и Феслаускитѣ при Виена. Пó-горѣ въ тегеля намираме парчета отъ лаитански и нулипории (nullipora) варовикъ. Тукъ намираме и кристализиранъ гипсъ, на който кристалитѣ иматъ нáй-обикновеннитѣ форми и комбинации. Въ влакнясто състояние гипса испълва пукнатинитѣ на глината, която като импрегнирана съ симпорно кисели соли, образува и днесъ горнята руда[1]).

Синкавия мергелъ се вижда и на югъ отъ моста по дѣсния брѣгъ на Видъ, но тегеля се явява само отъ врѣме на врѣме. Прѣдъ Плазигжсъ показва се изново тегеля и надъ него лаитанския варовикъ, който като раздробенъ несъставлява нищо цѣло. Този варовикъ се вижда само въ възвишенитѣ мѣста, а въ низкитѣ е измитъ и разнесенъ. Срѣщу Плазигжсъ[2]) пакъ тегелъ съ гипсъ и фосилий, а подъ него синкъвъ мергелъ; хубавъ профилъ се вижда тамъ, дѣто р. Видъ е съборила и събаря сé пó-вече дѣсний си брѣгъ.

По върховетѣ на брѣговетѣ около Десивица и Търнина, намиратъ се запазени сжщитѣ лаитански скали, каквито разглѣдахме при Биволари.

Приложената таблица ще покаже кои вкамености съмъ намѣрилъ при моста и кои срѣщу Плазигжсъ.

---

[1]) За подробности сравни Период. Спис. Кн. VII, стр. 93—94.

[2]) Това село, прѣди войната, било е на дѣсния брѣгъ на Видъ, и отпослѣ е прѣместено на лѣвия. Въ развалинитѣ вижда се само тегелъ и въ него вкамености.

Име	При моста на р. Видъ	Срѣщу Плазигжсъ
Conus Dujardini Desh.	+	—
Ancillaria cfr. obsoleta Desh.	+	—
Ringuicula buccinea Desh.	+	+
Collumbella subulata Bell.	—	+
Terebra bistriata Grat.	+	—
Buccinum badense Partsch.	+	—
Bucciuum semistriatum Brocc.	—	+
„ costulatum Brocc.	+	—
Cassis saburon Lam.	+	—
Chenopus pes pelicani Phil.	+	+
Pleurotoma turricola Br cc.	+	—
„ spinescens Partsch.	+	—
Cerithium spina Partsch.	+	—
Turritella subangulata Bronn.	+	—
Natica helicina Brocc.	+	+
Chemnitzia Reussi Hörnes.	—	+
Dentalium Badense Partsch.	+	+
Corbula gibba Olivi.	+	+
Venus multilamella Lam.	+	—
„ plicata Gmel.	+	—
Cytherea Pedemontana Ag.	+	—
Cardita Partschi Goldf.	+	—
Cardita trapezia Brug.	—	+
Leda fragilis Chemn.	+	+
Limopsis anomala Eichw.	+	+
Arca diluvii Lam.	+	—
„ pisum Partsch.	+	—
Petcen cfr. Koheni Fuchs.	+	—
Всичко	24	11

Покойний Foetterle, който първи е явилъ въ учения свѣтъ за медитеранската етажа при Плѣвенъ, споменува и слѣдующитѣ вкаменености: *Conus Noe* Brocc., *Pleurotoma*

asperulata Lam., *Ancillaria glandiformis* Lam. *Cypraea pyrum* Gmelin, *Turbinolia duodecimcostata* и *Flabellum cuneatum* Mich.[1]), които азъ неможихъ да намѣрж.

Отъ дѣсната страна на рѣкичката Чернелка, отварятъ се нови варовити скали, които споредъ вкамененоститѣ си доказватъ блѣскаво, че близо Чернелка се свършватъ терциярнитѣ и начеватъ горне кредни или Туронски скали (Turon). Тука биватъ скалитѣ два вида: а) зърнястъ креденъ, пепеливо-бѣлъ варовикъ, въ който съ лупа се забѣлѣзватъ и глауконитни (glauconitische) зрънца; отъ вкамененоститѣ най изобилни сж Бриозоитѣ; б) бѣлъ, креденъ, твърдъ и набитъ варовитъ, който състои исключително отъ *Discopora*. Най често се намира *Discopora simplex* Reuss (Reuss, Die Versteiner. d. böhm. Kreideform. Zw. Abth. p. 69, t. 15, fig. 8) която се слага подиъльно съ Билинскитѣ (Bilin), Хунсдорфскитѣ (Hunsdorf) и Кучлинскитѣ (Kutschling) изъ Plänerkalk въ Ческо. Освѣнъ *D. simplex* виждатъ се и други Discorpora както и разновидни *Scyphia*. Послѣ *Pecten cretosus* Defr. (Brongniart, Geolog. d. environs d. Paris, p. 383, pl. III, fig. 7) сплощена овална и почти окржгла, само малко пòвисока отъ колкото дълга скойка. Покрита е съ много радиялни зраки. Намира се въ Франция въ Cénamanien, а въ Ческо и Саксония въ Plänerkalk. Има и други неясни Бивалви. Въ сжщия варовикъ се намира и желѣзенъ пиритъ въ масси и въ зърнца, пò-вечето прѣобърнатъ въ желѣзенъ окисъ и мелантеритъ (mélanterite). Както въ първия, така и въ този варовикъ се забѣлѣзватъ съ лупа глауконитни зрънца. При каменолома, отворенъ отъ дѣсната страна на Чернелка, варовититѣ скали иматъ грѫмаденъ (масивенъ) характеръ, за което се невиди стратификацията.

Къмъ Картажабени и отъ двѣтѣ страни на рѣка Чернелка се издигатъ 10—15 метра варовити и почти хоризонтално наслагани тънки слойеви. Забѣлѣжително е, че тѣзи скали не отиватъ и отъ двѣтѣ страни непрѣкъснато, но биватъ високи ту на едната, ту на другата страна, така щото тъзи частъ на Чернелка е доволно занимателна. Отъ варовититѣ скали, най-отгорѣ идатъ първитѣ, подъ

[1]) Verhandl. d. k. k. geolog. Reichsanstalt. Jahrg. 1869, p. 374.

тѣхъ слѣдватъ глинено — варовити синкави, които се трошатъ твърдѣ лесно. По долу въ глиненитѣ варовити скали, намиратъ се конкреций отъ пò-твърдъ материялъ, като восъченъ кремъкъ и пр., а нáй-долу скалитѣ сѫ синкави и много пò-твърди отъ горнитѣ. Въ Картажабени, Чернелка нѣма собственно корито; та тече по голи камъни и между скалисти брѣгове.

Отъ тѣзи скали за кратко врѣме събрахъ: *Pholadomya* sp. *Venus* sp.

Isocardia cfr. *carantonensis* d'Orb. (D'Orbigny — Pal. fr., terr. crét. III. p. 48, pl. 252, fig. 1—4) само въ каменни ятки които приличатъ на d'Orbigny-евата фигура 1. Намира се въ Turonien и въ étage de l'Ammonites rothomagensis.

Pecten cfr. *cretosus* Defr. Въ нѣколко отпечатъци, но много пò-сплощени отколкото прѣдидущата която пò-горѣ видяхме.

Pecten membranaceus Nils. (*Goldfuss,* Petrefacta Germania II. p. 71. taf. 99. fig. 7). Тъзи сплощена скойка има почти окрѫгла форма. Хубаво запазенитѣ ѝ ушички сѫ доста голѣми; концентричнитѣ брѣздни едвамъ могѫтъ да се забѣлѣжѫтъ. Пò-вечето е въ отпечатъци и каменни ятки. Намира се въ Plänerkalk въ Ческо.

Terebratula sp. Събранитѣ парчета въ Картажабени, поради нецѣлостьта си, немогѫтъ дефинитивно да се опрѣдѣлятъ; едни отъ тѣхъ се приближаватъ къмъ *T. semiglobosa* Sow., други къмъ *T. obesa* Sow., а трети къмъ *T. biplicata* Sow.

Споредъ вънпния изгледъ на горнитѣ скали и отъ вкамененоститѣ които въ тѣхъ намираме, ний можемъ вече да заключимъ, че тука около Чернелка имаме не само аналогни но и изохронични стели съ Plänerkalk въ Ческо. Къмъ Карагуй Чернелка прави силни малки завои (лакатушки) и коритото на рѣката е твърдѣ тѣсно; около нея, като вертикални зидове се издигатъ горнитѣ скали, дѣто на много мѣста се намиратъ пещери и дупки, които служѫтъ като свърталище за хищнитѣ птици.

Въ широкото и високото плато къмъ Брѣстовецъ, скалитѣ исчезватъ подъ плодната почва. Равнината е вълнообразна и само малки падини се забѣлѣзватъ върху нея.

Къмъ Учинъ-долъ прѣцѣнихъ главното шоссе и по единъ малъкъ, безименъ, долъ възлѣзохъ къмъ Боготскитѣ лозя, дѣто въ една малка кариера (каменоломъ — Steinbruch) се виждатъ сжщитѣ варовити скали, каквито се намиратъ и при Картажабени, съ *Discopora simplex* Reuss, *Pecten* и др.

Само единъ върхъ дѣли Боготъ отъ Тученица; послѣднето село лежи въ падината край истоименната рѣкичка, дѣто и отъ двѣтѣ страни на Тученица можемъ добрѣ да разгледаме твърдитѣ скали.

Почвата по тѣзи мѣста е червеникъва или кафяна, пърхка и ровка съ една дебелина до 1 м.; твърдѣ е плодна. Подъ нея се вижда сивопепеляна земя, съ бѣли като лешникъ голѣми варовити конкреции; тъзи земя колкото по-дълбоко бива и по-варовита догдѣто най послѣ неотстжпи мѣсто на варовититѣ скали.

Селото Тученица лежи отъ лѣвата страна на Барата, срѣщу високитѣ скали, които се издигатъ на дѣсний брѣгъ. По тъзи бара къмъ истокъ виждатъ се сжщитѣ скали, но не сж толкова високи колкото на западъ отъ селото къмъ Плѣвенъ, въ прѣкрасната и романтическата долина на Тученица, наречена „Каялжка“ (по български Каменецъ).

Срѣщу Тученица, подъ изворитѣ виждаме доста поучителенъ профилъ, който искамъ тука отъ горѣ на долу да опиша:

1) бѣлъ, полукристализиранъ варовикъ съ срѣдни зърна, цѣпи се неправилно и доволно е твърдъ; въ него се намиратъ бѣли калцитни кристали и хубави *Pecten*. Около 5 метра;

2) сжщия варовикъ, но малко глиненъ; около 4 метра;

3) до 20 метра глиненъ варовикъ, който, колкото по дълбоко, бива по-глиненъ, но за това и по-богатъ на вкаменености. Най-долу е глинено-мергеленъ и синкъвъ съ черни парчета кремъкъ;

4) 7—8 метра, бѣлъ набитъ варовикъ съ бѣли калцитни жилчици (Spathadern). Въ този се намира и една зеленикъва глауконитна материя, както и при Свинаръ или въ Каялжка, недалеко Плѣвенъ. Отъ долнитѣ части на този варовикъ извиратъ 4 изобилни извори съ прѣвъсходна вода.

Горнитѣ пластове, въ които намираме доволно много вкамености, подъ слабъ жгълъ падатъ къмъ сѣверъ и за това се показватъ хоризонтални. Отъ глиненитѣ варовити пластове (3), които нáй-много приличатъ на Plänerkalk (Turonien) можахъ да съберж слѣдующитѣ вкамености:

Cerithium cfr. *subfasciatum* d'Orb. (Frič, bělohorské a mělnické vrstvy. p. 106, fig 59). Само една часть имамъ и тя като каменна ятка.

Natica lamellosa Roem. (Reuss, Verst. d. böhm. Kreidef. I, p. 50, tab. 10, fig. 22). Сжщата, която описва Reuss като *N. vulgaris,* намира се въ непълни голѣми екземпляри. Съ нашата Natica заедно се намиратъ *Dentalium* и Tellina, които немогж пó-близо да опрѣдѣлнж.

Cytherea cfr. Hörnesi Zitt. (Zittel, op. cit. p. 22, taf. 3, fig. 5). Прѣкрасенъ отпечатъкъ, който прилича нáй-много на C. Hörnesi.

Inoceramus Cripsii Mant. (Reuss, op. cit. II, p. 25, taf. 37, fig. 12). Млада форма, която непълно отговаря на Reussовата фиг. 12 изъ Plänermergel отъ Priesen. Нашата е пó-низка отъ колкото дълга, попречно яйцевидна, слабо издигнжта; прѣдната частъ кратка, задната продълговата, и двѣтѣ еднакво заоблени отъ сжщата страна. На каменнитѣ ятки едвамъ се виждатъ концентричнитѣ чърти.

Inoceramus latus Mant. (D'Orbigny. Pal. fr. terr. cret. III, p. 513, pl. 405, fig. 1—2). Тъзи распространена скойка въ Франция и Англия, намира се изобилно и въ Тученица. Нѣколкото добрѣ спазени екземпляри, които притежавамъ, нáй-добрѣ характеризиратъ l'étage Touronien.

Inoceramus problematicus d'Orb. (D'Orbigny, op. cit. III, p. 510, pl. 406). Отъ тоя видъ имамъ хубавъ екземпляръ на който върха се невижда. Той има срѣдня величина. Освѣнъ горнитѣ има и други Inoceramus, но тѣ немогжтъ да се опрѣдѣлятъ.

Pecten cfr. Nilsoni. Goldf. (Goldfuss, op. cit. II, p. 71, Taf. 99, fig. 8). Сплощена тънка и почти гладка скойка; финитѣ концентрични чърти немогжтъ да се забѣлѣжатъ. Упичкитѣ иматъ срѣдня величина. При Mästricht намира се въ Kreidetuff, въ Чехско въ Plänermergel, Plänerkalk и Plänersandstein, а при Тученица въ Туронъ.

Pecten cfr. cretosus Defr. Твърдѣ характеристична и подобна на Картажабенската.

Pecten cfr. rothomagensis d'Orb. (D'Orbigny, op. cit. III. p. 609, pl. 436, fig. 9—11). Сплощенъ видъ, но окрасенъ съ радиялни, нееднакво-отдалечени зраки; има и нѣколко концентрични брѣздни, а ушички доста голѣми и нееднакви. Намира се въ Франция въ срѣдний Туронъ. Има и други разни Pecten-и.

Lima. Този отпечатъкъ е толкова дълъкъ, колкото и широкъ; има почти четвъртито-окрѫгла форма; слабо е издута и почти равна; само тукъ-тамъ се забѣлѣзватъ концентричнитѣ ѝ фини брѣздни. Ушичкитѣ ѝ се невиждатъ. Ако *Lima Haidingeri* Zitt. не би имала толкова остъръ горния си край, то тя щѣше нáй-много да прилича на настоящата *Lima*.

Plicatula cfr. aspera Sow. (Zittel. op. cit., p. 120. taf. 19. fig. 1). Не сѫ цѣли екземпляритѣ, за да можемъ да се увѣримъ, че наистина това е Pl. aspera. Много прилича на нея. и затова азъ ѝ давамъ тука мѣсто.

Намираме още нѣколко *Terebratulae* и други вкаменености като стриди и други, които съ първитѣ, нáй-красноречиво говорятъ за старостьа на пластоветѣ; тѣ сѫ горне-кредни и то Туронски. Тѣхното распространение ще видимъ по̀-на сѣверъ.

Отъ Тученица за Радишево минѫхме прѣзъ два върха (възвишености) и въ третята падина е послѣдньото село. Сичко наоколо е покрито съ пепеляно-сива пръсть, въ която има и варовити конкрации; голъ камъкъ нийдѣ се непоказва. Около памятника „Братска могила“, дѣто почиватъ коститѣ на 119 солдати съ нѣколко офицери, паднѫли на 30 августъ 1877 г. при нападанието на Радишевската редута, ний ще обърнемъ на югъ къмъ долината на Тученица. Прѣди още да навалимъ въ коритото на рѣчената рѣкичка, показаха се изново глинено-мергелнитѣ варовити скали, които по̀-горѣ разгледахме при селó Тученица. И тукъ както и тамъ пластоветѣ се отличаватъ съ изобилие на вкаменености, между които ще споменѫ: *Tellina* sp., която по форма и величина съвършенно прилича на *T. semicostata* Reuss, но различава се отъ послѣдната по това, че цѣлата скойка е покрита освѣнь съ концентрични но и съ радиялни линии, тъй щото въ нашата се образуватъ малки четвър-

тити плоскости подобни на квадрати. Неще ли да бжде нѣкой новъ видъ Tellina? Съ нея заедно се намиратъ нѣколко *Pecten*-а. *Lima, Exogyra* като каменни ятки и *Ostrea hippopodium* Nils. (Reuss, op. cit., II, p. 39, taf. 29 fig. 1, 2, 3) въ млади и неразвити още форми, заедно съ нѣколко *Terebratula*.

Подъ тѣзи скали, както и при Тученица, виждатъ се бѣли. полукристализирани скали, които изглеждатъ пòвече массивно отколкото наслагано. Прѣрѣзани сж почти вертикално и като високи зидове се издигатъ надъ долината Тученица; но тѣ не сж обаче на сѣко мѣсто еднакво високи: на едни мѣста биватъ твърдѣ високи, на други низки; тѣ сж цѣли или расцѣпени както и распукани, тукъ-тамъ виждаме и доста пространни пещери[1]); скалитѣ се приближаватъ отъ врѣме на врѣме къмъ рѣката или се отдалечаватъ отъ нея, като затварятъ твърдѣ плодни долини.

Тукъ можемъ да распознайме три ката стени: а) нáй-горния, който е глинено-мергеленъ и въ който се набиратъ кременни парчета; б) срѣдния, — съставенъ отъ бѣлъ захаровиденъ варовикъ, въ който се вижда на мѣста зелена глауконитна материя; този варовикъ е испълненъ съ *Hemipneustes, Ostrea, Pecten, Vola, Cardium, Pholadomya* etc., които пò-долу ще разгледаме; и в) нáй-долния катъ, на който скалитѣ сж синкави и испълнени съ кременни частици, но бѣдни на вкамености.

Къмъ голѣмата пещера, която се намира отъ дѣсната страна на барата, хубаво се вижда срѣдния катъ, испълненъ съ вкамености, които пòвечето като каменити ятки се виждатъ въ скалата. Надъ тѣхъ се показва една часть отъ мергелния варовикъ. Близо воденицата къмъ Ловченското шосе, богатитѣ на фосилий бѣли захаровидни скали виждатъ се отведнъжъ, и послѣ прѣминаватъ въ единъ твърдѣ набитъ варовикъ, тоже богатъ на вкамености. Прѣдъ Плѣвенъ и тѣ се губятъ подъ глинено-мергелнитѣ пластове, които като плащъ покриватъ долнитѣ стени, които пò-горѣ разгледахме. Пластоветѣ надатъ тука къмъ сѣверъ и затварятъ съ хоризонта жгълъ само 5—6°.

3. Вкамености отъ срѣднитѣ пластове на Тученишката долина: Pleurotoma sp. *(cfr. perspectiva* Mant. sp.*)* (D'Orbigny, op.

[1]) Златарски — Геолог. и палеонт. бѣлѣжки м. Плѣвенъ и Троянски Балканъ. Пер. Спис. кн. X. 1884, стр. 59, 60.

cit. II, p. 225, pl. 196). Намира се само въ каменни ятки; понеже е зарасълъ въ камъка, ний неможемъ да видимъ неговата повърхность, както нито височината на неговитѣ завои. Споредъ вънншни нѣкои бѣлѣзи, азъ съмъ наклоненъ да го приброѭ пòвече къмъ *P. perspectiva*, отъ колкото къмъ *P. linearis*.

Phasianella cfr. pusilla Sow. (Sowerby, Obseivasions on some of the strata etc. p. 343, pl. 18, fig. 13). Хубавъ отпечатъкъ имамъ отъ това охлювче; отличава се съ продълговато елиптична форма, въ която има само 5 завоя, които се завършватъ заострено.

Dentalium medium Sow. (Sowerby, Mineral Conchology of Great Britain, pl. 79, fig. 5, 6). Къмъ тънкия край, слабо е завита кѫщичката на това животно; тя е покрита съ правилни, еднакво отдалечени, фини, уздужни (лонгитудинални) линии, на които числото се уголѣмява къмъ широката часть. Дължината на нашия Dentalium неможе да се види, понеже отива въ камъка, но долнята му часть има 6 м. м. диаметъръ. Намира се нáй-често въ Plänerkalk.

Pholadomya aequivalvis Goldf. sp. (D'Orbigny, Prodrôme de Paléontologie stratigr. univers. II, p. 234). Дълга 22 м. м., широка 21 м. м. Имамъ два прѣкрасно запазени екземпляра, разбира се като каменни ятки. Отличава се съ 30 и пòвече зраки (Rippen), които къмъ горния край ставатъ пò-гѫсти, а въ срѣдата постигатъ maximum на широчината си. Roemer-овата *Ph. caudata*, различава се отъ нашата, защото има пò-малко и пò-рѣдко положени зракитѣ си, но това, мислѭ, непречи да бѫде сѫщата *Ph. aequivalvis*.

Tellina semicostata Reuss (Reuss, op. cit., II, p. 19, taf. 36, fig. 11, 12). Има елиптична и слабо извита чърупка, на която повърхноста е ситно-концентрично линирана; заднята часть е украсена съ 10—12 радиялни зраки, които къмъ рѫба на скойката, постепенно се отдалечаватъ една отъ друга. Нашия екземпляръ е пò-широкъ, но въ сѫщото врѣме и пò-дълъкъ отъ Чехскитѣ. Само въ отпечатъкъ.

Cytherea cfr. polymorpha Zittel (Нова форма). Нáй-изобилна отъ сички други, но се намира само въ каменни ятки. Нашата Cytherea колкото и да прилича на Zittel-овата *C. polymorpha* (Zittel, op. cit., p. 22. taf. III, fig. 6, a—d), различава се доста отъ нея по формата си; ето що ме кара да

ѭ зема, като съвършенно нова форма. *C. polymorpha* Zitt. има обикновенно обла, трижгълна форма, и твърдѣ рѣдко се намира продълговата, нашата, напротивъ има длъгнеста заоблена, четвъртита форма.

Въ много отношения *C. plana* Sow. прилича на Плѣвненската, но различава се отъ нея, че има тригонална форма и твърдѣ много нанапрѣдъ завитъ върхътъ си (Wirbel). Подобна на нашата е *C. Archiaciana* d'Orb., но тя има твърдѣ сплощена чърупка [1]).

Cardium alternatum (d'Orbigny, op. cit. III, p. 30, pl. 246). Въ сбирката си имамъ само горния отпечатъкъ на този Cardium. Прилича на *C. Productum* Sow., но различава се отъ него по брадавичкитѣ си [2]).

Cardium productum Sow. (D'Orbigny, op. cit. III, p. 31, pl. 247). При нашитѣ каменни ятки добрѣ се вижда въ лѣвата половина праздницата на конусовидния зѫбъ, както и на онзи, който стои прѣдъ него. Дължината на каменната ятка износи 48 м. м., а височината 62 м. м.; има овална трансверзална форма, която се приближава малко на четвероѫгълникъ. Прѣдната часть на чърупката е кратка и стърмно пада, задната напротивъ нѣщо разширочена и крайщата ѝ назѫбени. Въ пиринейската, медитеранската и лоарската котловина, този распространенъ видъ характерезира *l'étage touronien, ou craie chloritée.*

Sphaerulites sp. възможно Sph. *Styriacus* Zitt: (Zittel, op. cit. p. 75, taf. 26, fig. 5, 6, 7) Ако и само една часть да имаме отпечатана, тя е достатъчна да покаже, че имаме работа съ *Sphaerulites*, нъ да ли е Styriacus? — това е въпросъ. Намира се съ *Janira (Neithea) quadricostata* въ хлоритния варовикъ, въ долината на Тученица.

Eriphyla lenticularis Goldf. sp. (Paleaontographica XX, 2, p. 62, taf. 17 fig. 12; taf. 18, fig. 1, 2) По длъга отъ колкото широка; чърупката е еднакостранна, почти окрѫгла, завършва се съ кука (Virbel), която само малко се завива напрѣдъ и стои почти въ срѣдата. Този видъ нѣма постоянна форма; при нѣкои височината е равна на дължината или пъкъ е по́-голѣма. Повърхностьта на нашата Eriphyla

[1]) За подробности на Cytherea polymorpha Zitt. Вижъ Пер. Спис. кн. X, стр. 55. 56.

[2]) Този видъ е описанъ въ X кн. на Пер. Спис. стр. 55.

е концентрична, но твърдѣ ситно набраздена, както това може хубаво да се види на горния отпечатъкъ, който се пази въ сбирката ми.

Дължина има 36 м. м., а височина 33 м. м. Твърдѣ распространена вкамененость въ Plänerkalk въ Саксония. Споредъ Gümbel-а, въ Бавария се намира, както въ долния така и въ горния Туронъ.

Pectunculina sp. възможно *P. Guerangeri* d'Orb. (D'Orbigny, op. cit. III, p. 183. pl. 305, fig. 1—4). Тъзи малка скойка, на която височината е само малко пó-голѣма отъ дължината, вижда се почти окржгла. Твърдѣ е сплощена и почти гладка. Намира се само въ отпечатъци, които споредъ Тоула приличатъ на *Limopsis calvus* Sow. sp. Отъ двата отпечатъка, които имамъ, едина е дълъгъ 15, а другия само 8 м. м.

Limopsis sp. на който каменната ятка е доста сплощена, има почти окржгла форма; склопнжта частъ (Schlossrand) е дебела и на всѣка страна има 15—18 доста яки и дрѣбни зжби.

Pectunculus sp. възможно *Pectunculus obsoletus* Goldf. (Goldfuss, op. cit. II, p. 160, taf 126 fig. 4.) или *Marrotianus* d'Orb.: има овално-окржгла форма; повърхностьта е покрита съ радиялни зраки, на които точната структора не може да се забѣлѣжи въ каменната ятка. Върхътъ е остъръ и завитъ въ кука; постраннитѣ зжби доста сж якги и има ги 8. Вънностъта на каменната ятка е гладка, скойката ѝ е назжбена само къмъ долния край. Дължина 30 м. м., и височина почти толкова.

Отъ типическата различава се нашата само по това, дѣто има пó-продълговата форма и гжсти радиялни зраки.

Pinna ctr. *cretacea* Schloth. (D'Orbigny, op. cit. III, p. 256 pl. 333 fig. 4, 5. Черупката твори дълга, уздужна набраздена пирамида съ ромбиченъ прѣрѣзъ въ широкия дѣлъ и съ квадратенъ къмъ тънкия. Нашитѣ камени ятки, макаръ и да не сж цѣли, иматъ до 18 с. м. дължина а къмъ срѣдата до 6 с. м.

Gervillia sp. Само срѣдната часть, на която широчината износи 23—25 м. м. Повърхностьта ѝ е гладка и покрита съ концентрични чърти. Твърдѣ много прилича на *G. solenoides Defr.*

Neithea (Janira) aequicostata Lam sp. (Palaeontographica XX, 1. p. 200, taf. 45, fig. 5—7). Въ долината на Тученица намиратъ се и двѣтѣ чърупки на тъзи скойка. Горнята е доволно добрѣ спазена и само ушичкитѣ ѝ липсватъ; отличава се съ 25 зраки и съ една дължина отъ 70 м. м. Долнитѣ сѫ дълги 60—75 м. м. и високи 65—80 м. м. Понеже сѫ като каменни ятки, върху тѣхъ слабо се забѣлѣзватъ зракитѣ и брѣзднитѣ. При единъ екземпляръ, добрѣ се вижда запазена склопната часть, гдѣто има два голѣми и ягки кардинални зѫби, които дивиргиратъ. Споредъ d'Orbigny, *Neithea aequicostata* характеризира долнитѣ пластове на étage touronien въ парижката и медитеранската котловина.

Neithea quinquecostata Sow. sp. (Palaeont. XX. p. 201, taf. 45, fig. 8—9). Лесно се распознава отъ прѣдидующата и послѣдующата [1]).

Neithea quadricostata Sow. sp. (Zittel, op. cit. p. 39, taf. 18 fig. 4—h.). Различава се отъ прѣдидующата, че нѣма толкова испъкнѫли 6-тѣхъ по́-голѣми зраки, които слабо могѫтъ да се различатъ отъ второстепеннитѣ зраки, нъ при всичко това тѣ стоятъ пакъ по́-високо отъ тѣхъ. По вънпшностьта си, распознава се отъ *N. quinquecostata*, гдѣто има, между главнитѣ шестъ, само три второстъпенни малки зраки, а не четире както при послѣднята. Ушичкитѣ на *N. quadricostata* сѫ по́-голѣми отъ ушичкитѣ на *N. quinquecostata*, но тѣ се невиждатъ между нашитѣ както и тѣхната склопната часть.

На мѣсто Janira, азъ си послужихъ съ названието Neithea, защото въ ново врѣме Dr. Pethoï, доказа, че името Janira може да се употрѣби само на сега живущитѣ Pecten — и, нъ не и на фосилнитѣ. Той разяснява подробно разликата, като прѣдлага да се зематъ креднитѣ като genus *Neithea*, съ което име Drouot е означилъ, още въ 1824. год. този родъ. Сѫщото нѣщо сѫ прѣдлагали год. 1868, Pictet et Campiche, нъ слабо е било уважено тѣхното мнѣние. Тука ще приведѫ сѫщитѣ тѣхни думи: „Il faut toutefois remarquer qu'ils n'ont pas été faits exactement pour le même type, celui de *Janira* correspondant aux espèces vivantes telle que le

[1]) За подробно описание на тъзи вкамененость сравни Пер. Спис. X. кн. стр. 56.

Pecten maximus et celui de Neithea aux espèces crétacés plus grypheiformes [1])“.

Spondilus sp. Само единъ дѣлъ е запазѐнъ отъ този *Spondilus,* и за това не може да се опрѣдѣли. Доволно е испъкнжлъ и покритъ е съ многобройни зраки, раздѣлени по между си съ толкова широки брѣздни. Цѣлата повръхность е набраздена концентрично съ твърдѣ фини чърти, които само въ долнята половина се виждатъ ясно; въ горнята — се распознаватъ само съ лупа.

Anomia truncata Geinitz (Reuss, sp. cit. II, p. 45, taf. 31 fig. 13). Ако не би била нашата пò-голѣма, то съвършенно би приличала на Reusso-вата изъ Plänerkalk въ Чехско.

Exogyra неопредѣливъ species.

Ostrea cfr. ungulata H. Coquand. (Monographie du genre Ostrea p. 58, pl. 31 fig 4—15). Тъзи продълговата стиснато заоблена и завита острига, нáй-много прилича на *O. larva.* Изобилно се намира въ долината на Тученица при Плѣвенъ, нъ твърдѣ мжчно може да се извади отъ твърдитѣ скали. Въ сбирката ми се намиратъ два, нъ и тѣ непълни екземпляри.

Serpula gordialis Schloth. (Palaeontogr. XX, 1, p. 283, taf. 63, fig. 2—9). Вижда се като завити и единъ върху други сложени конци. Намира се въ Юрска формация и въ всичкитѣ етажи на крадна периода.

Serpula conjuncta Gein. (Geinitz, Nachtr. zur Charact. IV, p. 7, taf. 4, fig. 6—9). Изглежда като окржгла гладка цѣвъ и има около 1.5 с. м. дияметръ. Намира се въ долний Pläner.

Serpula Ootatoorensis Stol. (Pal. ind. Cret. Fauna, IV, p. 65. pl. 24, fig. 9, 10). Има дълга, окржгло-елиптична гладка, равна и твърдѣ често завита чърупка. Нàй-голѣмия дияметръ достига до 7. м. м.

Hemipneustes striato radiatus d'Orb. (D'Orb., op. cit. IV, p. 113, pl. 802, 803). Една отъ нáй-распространенитѣ фосилии около Плѣвенъ, който се различава отъ d'Orbigny-евитѣ само пò величината си. Нашитѣ достигатъ джлжина 95 м. м., широчина 80 и височина 60 м. м., слѣдователно 17. м. м. пò-дълги отъ Французскитѣ. Несчитамъ за нуждно да

[1]) Description des fossiles du terrain crétacé des environs de S-te Croix. Mater. p. l. pal. Suisse V. p. 235.

описвамъ бѣлѣзитѣ на този Hemipneustes, понеже сж общи при всичкитѣ.[1]).

III. Отъ Плѣвенъ за Никополь.

Къмъ сѣверния край на Плѣвенъ и на пжтя за Буковлекъ, вижда се алувиялна пръсть (Lehm), отъ която правятъ доста хубави туфли. Тжзи пръсть, която се намира около р. Тученица, испълва както видяхме пò-горѣ, пò-голѣмата часть на Плѣвенското корито. Тя се свършва при подножието на стръмнината, и отстжпва мѣсто на единъ синкавъ мергелъ, подобенъ на онзи, който видяхме пò-прѣди при Опанецъ, Плазигжсъ и Десивица и който е продължение тука отъ Плѣвненската котловина. Понеже синкавата скала се дроби неправилно, то нейната стратификация е неясна.

На върха на стръмнината, между Плѣвенъ и Буковлекъ, отъ дѣто се види Плѣвненската котловина и една часть отъ Стара-Планина, намира се пакъ сжщий мергелъ.

Въ сухата бара, която има изворитѣ си въ височинитѣ на Гривица и тече прѣзъ Буковлекъ, никакъ се невижда състава на бърдото. Едвамъ къмъ стръмнинитѣ на второто бърдо, забѣлѣзва се, на 2—3 мѣста, бѣлъ варовитъ мергелъ, отъ части ужълтъ или ужълто-синкъвъ, тоже отъ категорията на първитѣ, но само че послѣдния е пò-варовитъ и пò-бѣлъ. Въ пепеляно-червеникавата почва, която почива надъ мергеля, има много варовити конкреции.

Варовития мергелъ, праведно може да се нарече тука и мергеленъ варовикъ и като такъвъ незнаемъ, гдѣ би било пò-добрѣ да го смѣстимъ, дали въ терциярната или кредната прнода. На сѣкий начинъ обаче, ний сме близо до границата на горнитѣ двѣ отдѣлни системи.

Тъкно къмъ срѣдата на пжтя, между Плѣвенъ и Брашляница, въ мѣстото називаемо „Правителственъ соватъ" намира се отворена въ ново врѣме кариера, дѣто нáй-ясно се виждатъ горнѣ-креднитѣ скали. Тѣ се бѣли отчасти пепеливи или ужълти и състоятъ отъ креда, която прѣвъсходно кипи (ври) въ киселинитѣ. До като се прѣсни скалитѣ, иматъ ужълтъ цвѣтъ и срѣдня твърдина, а като

---

[1]) Този видъ е описанъ подробно въ статията ми „Геологически и палеонтологически бѣлѣжки между Плѣвенъ и Троянския Балканъ". Период. Спис. X. ст. 54.

прѣстоять изложени на атмосферилийтѣ ставать бѣли като снѣгъ и захващать лесно да се дробять. Въ тѣзи скали намираме пепелянъ ужълтъ, па даже и черъ кремъкъ. Послѣдний се намира пó-вечето тука като растопенъ въ кредата и пó-малко твори голѣми конкреции; ето защо се виждать въ кремъка много вкременени (силицифирани) *Spongiae, Belemnites* и др.

Креднитѣ тѣзи пластове начевать, безъ ясна стратификация, подъ почвата, която нема тука пó-вече отъ 15 с. м. Отъ животинскитѣ остатки нáй-вече намираме: *Eschara* и други Бриозои, които, поради множеството и разнообразието си, могжтъ отдѣлно да се изслѣдвать. Въ мехката бѣла креда намирать се изобилно още *Terebratula*, които пó-вечето сж смазани и обезобразени. Нѣкои отъ тѣхъ сж много голѣми, имать 80—90 м. м. Ако ги разгледаме съ внимание, можемъ да уприличимъ едни на *T. semiglobosa Sow.*, а други на *T. carnea Sow.*, съ склопни жгълъ *(Schlosskantenwinkel. angle apical)* отъ 90—100°. Както едната така и другата *Tereblatula* нáй-често се намира въ Ческо (въ горния, но има ги и въ долния Plänerkalk). *Dr. Schafhäutl* въ своето класическо дѣло, описва подъ името *T. obesa Sow.* [1]) една голѣма Terebratula изъ Teisenberg, която лесно можемъ да уприличимъ на нѣкои отъ нашитѣ. Но въ *Paléontologie française* [2]) нарисаната *T. obesa* съществено се различава отъ Баварската и за това искамъ да вѣрвамъ, че Schafhäutel-овата *T. obesa*, ще бжде или *T. semiglobosa* или пъкъ *T. carnea*.

Pecten, който прилича нáй-много на *P. cretosus* Defr.: той има сичкитѣ си радиялни не само еднакви, но и нееднакви отдалечени зраки. Пространството между зракитѣ е пó-широко отъ колкото самитѣ зраки; тънки и концетрични черти се забѣлѣзвать върху нашия Pecten. Ушичкитѣ му се навиждать, пó-вечето е въ кремъкъ прѣобърнжть. Намира се въ онѣзи части на кредата, дѣто кремъкътъ е разхвърленъ въ неправилни части, които свързвать кредата. Кремъкътъ е сиво-пепеливъ или ужълтъ, и състои исключително отъ Бриозои, спонгии и други, които отпослѣ щж изучж; заедно иджтъ и *Belemnitella cfr. mucronata* d'Orb. но като испълнени съ кремъкъ или слепени въ кременната

[1]) Süd-bayerns Lethaea geognostica, p. 132, taf. 26 fig. 1, a—c.
[2]) Terr. crétacé IV, p. 101 pl. 513, fig. 1—4.

креда, немогѫтъ цѣли да се извадятъ. Ако сѫдимъ по разрѣзитѣ имъ, можемъ да заключимъ, че тѣ приличатъ по́вече на *B. mucronata* отъ колкото на *B. quadrata*.

Между Плѣвенъ и Брѫшляница простира се високо равнище; нийдѣ се невиждатъ какви се креднитѣ скали. Малката рѣкичка, която тече прѣзъ послѣднето село, извира на 4—5 мѣста, недалеко селото и не както е нарисана въ новата карта на русския генераленъ щабъ изъ околноститѣ на Върбица, защото Върбишката се губи и недостига до Брѫшляница.

Дебелъ *löss*, прѣкрива скалитѣ въ Брѫшляница; както на сѣкждѣ така и тука той е пепеливо-рохъкъ и богатъ на варовити конкреции. По́-вечето кѫщи сѫ направени въ löss-а. Тъй като въ Брѫшляница нѣма твърди скали, за зидание носятъ камъни отъ крета и Кацамуница. Първитѣ приличатъ на Каялѫшкитѣ, но отличаватъ се отъ тѣхъ, дѣто се мѣхки; другитѣ сѫ твърди. Въ кретскитѣ скали се намиратъ толкова много Бриозои, щото неще бѫде погрѣшно, ако ги наречемъ варовити скали съ Бриозои (*Bryozen-kalk*). Въ тѣхъ се виждатъ още: *Pecten, Neithea quinquecostata, Hemipneustes striato—radiatus*, както и прѣкрасни екземпляри отъ *Ostrea Matheroniana* d'Orb. Освѣнъ черъ кремъкъ въ кретскитѣ скали, се вижда и малко глауконитна материя. Кацамунскитѣ скали, които сѫ тоже отъ сѫщата кредна етажа, рѣжѫтъ се хубаво и пишѫтъ като креда. Въ тѣхъ се виждатъ неправилни жилки испълнени съ синкъва глина; съдържатъ тоже кремъкъ, Бриозои, Пектени и други.

На сѣверо-западъ отъ Брѫшляница къмъ Куприва, отъ дѣсния брѣгъ на дола копай се много чистъ кварцовъ пѣсъкъ, въ който се свѣти и бѣла слюда. Въ брѣга чете се отъ горѣ на долу: 30—40 с. м. пепелява, пръхка плодна пръсть подъ която се вижда глиненъ слюденъ пѣсъкъ; колкото по́-дълбоко, толкова бива и пѣсъка по́-чистъ отъ глина; въ дълбочина 4—5 метра излиза много хубавъ и чистъ кварцитенъ пѣсъкъ. На́слагитѣ (стелитѣ) биватъ ясни, по причина на разнитѣ нюанси на боитѣ, съ които сѫ вапсани пластоветѣ: червеникъви, синкъви, ужълти, кръвночервени, бѣлизняви и на́й-долу ужълти. Нѣма съмнѣние, че пѣсечивитѣ пластови се откриватъ и къмъ Коприва.

Отъ Бръшляница за кратко врѣме възлѣзохъ върху едно високо плато (198.5 м.) отъ дѣто постепенно се спущахъ къмъ долината на рѣката Осъмъ. Скалистия стръмъ и въ терраси расположенъ дѣсния брѣгъ прѣдставлява отъ далечъ хубава картина. Едвамъ въ могилитѣ които се издигатъ отъ лѣвата страна на рѣката, срѣщу Муселиево, можихъ да видя единъ порозенъ но твърдъ терцияренъ варовикъ испълненъ съ *Cerithiae* и *Cardia;* но нито еднитѣ, нито другитѣ вкамености могжтъ да се спознаятъ, защото сж въ каменни ятки. Скалата има ужълтъ или ужълто-пепеливъ цвѣтъ, а структура зърнеста, полукристализирана или набита; тя е нáй-вече порозна. Съ помоща на лупата забѣлѣзватъ се тукъ тамъ и слюдни луспици и бѣли микроскопически животни чърупки, които трѣба да се приготвятъ въ прѣпарати, за да могжтъ да се изучатъ подъ микроскопъ. Терциярнитѣ сарматски скали, за които е тука въпросъ, виждатъ се само на нѣколко мѣста отъ лѣвата страна на Осъма; тѣ неприминуватъ тази рѣка, и се губятъ подъ *lössa* къмъ Дунава.

Рѣката Осъмъ нѣма широко корито; тя тече много тихо, но прави силни завои; събаря дѣсния брѣгъ и наслагва материяла на лѣвата си страна, дѣто образува алувиялно плодно равнище. Това се забѣлѣзва почти при всичкитѣ наши рѣки, които се изливатъ въ Дунава; при Искъра, Видъ и Янтрата имаме сжщото нѣщо.

Отъ Муселиево, покрай рѣката, слѣзохъ до Дунава. Стръмния брѣгъ, който се издига отъ дѣсната страна на рѣката достига до 45 метра; той е съставенъ исключително отъ бѣла хубава креда, въ която се намиратъ неправилни кжсове кремъкъ. Нáй-горнитѣ скали биватъ пó-твърди и като покривка, въ видъ на трапези щитятъ долнитѣ мѣхки пластове отъ раздробение. Лѣвия брѣгъ на Осъма е низъкъ и слабо могилчестъ; съ голѣмо внимание разгледвахъ тѣзи могили, за да открия нейдѣ твърди скали, но за голѣмо нещастие това неможихъ да видя.

Тихо и мирно тече Осъма и безъ шумъ се смѣсва съ Дунава. Широчината на тази рѣка при устието ѝ нѣма пó-вече отъ 6—8 метра. Високъ е брѣгътъ на Дунава на истокъ отъ Осъма; той се издига 20, 30 и пó-вече метра, надъ Дунавската повръхность и е съставенъ само отъ креда

съ кремъкъ (silex pyromaque, flint). Кремъкътъ се показва въ заоблени парчета съ бизарни форми, които сѫ наредени едно до друго въ редове, пó-вечето отдѣлно и пó-малко слѣпени. Тука неможихъ да видѭ кременни плаки (плочи), както въ Парижката котловина и въ кариеритѣ при Meudon. Изобилието на кремъка се смалява съ дълбочината.

Къмъ Никополь, нáй-отдолу се вижда бѣла, послѣ синкава креда, въ която нѣма никакъвъ кремъкъ; рѣжи се хубаво и неправилно цѣпи; нѣкои пластове сѫ мѣгки, други твърди и звонки. Въ тъзи креда изобилни сѫ вкамененоститѣ като индивидуи и малобройни като видове. Азъ ще опишѫ *Echinocorys vulgaris* Breyn (D'Orbigny, op. cit. VI. p. 62, pl. 804—806, 808 fig. 1—3), познатъ пóвече подъ името *Ananchytes ovata* Leske sp.; намира се край Дунава въ доста хубави екземпляри; при това има стиснѫти, смазани даже и обезобразени. Едни сѫ испълнени съ креда, други съ кремъкъ; едни сѫ пò-високи, други пò-низки, но всички носятъ главнитѣ и нуждднитѣ бѣлѣзи, за да могѫтъ да се распознаѭтъ. Измежду Никополскитѣ Echinocorys vulgaris, намиратъ се пò-низки и съ равна почти долня повърхность, тъй щото тѣ приличатъ най-много на *Echinocorys semi-globus* d'Orb.; но като вѣрвамъ, че такива екземпляри сѫ само вариетети отъ *E. vulgaris,* смѣстямъ ги всички подъ сѫщото горньо име. Този видъ характеризира въ Чехско горния Plänerkalk, а въ Франция 22-е étage sénonien.

Ostrea vesicularis Lam. (D'Orbigny, op. cit. III, p. 742, pl. 487). Нáй-изобилна отъ всичкитѣ; явява се нáй-първо при Джорново край рѣката Осъмъ и достига максимума къмъ Дунава. Въ дѣсния брѣгъ на Осъма, освѣнъ тъзи *Ostrea*, друга пò-видна вкамененость ненамѣрихъ, сѫщото е до нѣйдѣ и край Дунава до Никополь. У насъ се намиратъ разни вариетети отъ този видъ; имаме както стари така и млади екземпляри, но почти всичкитѣ си приличатъ. *Belemnitella mucronata* Schloth. sp. (D'Orbigny, op. cit. I, p. 63. pl. 7). Всеобщо познатата и характеристичиста за горня креда *Belemnitella* тоже е изобилна въ край-дунавската креда. Рѣдко се намиратъ цѣли индивидуи, но отъ частитѣ, които имамъ хубаво може да се види какъвъ е видътъ изобщо. Пóвечето иматъ коническа форма и твърдѣ слабо сѫ сплощени; младитѣ индивидуи прѣобладаватъ

надъ другитѣ. Типиченъ, цилиндриченъ екземпляръ, който се завършва съ бодлика, намѣрихъ само единъ на югъ отъ Никополь, недалеко с. Джорново; послѣдната *belemnitella* е почти цѣла.

Освѣнъ тѣзи, въ кредата намираме остаткитѣ и на други животни, но нáй-вече има *Spongiæ*, *Bryozoa*, *Foraminifera*. Нѣкои отъ послѣднитѣ микроскопически животинки, намиратъ се и въ кремъка, дѣто могжтъ и съ лупа да се распознаwтъ; но тѣ трѣба да бждатъ прѣдмѣтъ на подробно и дълговрѣменно изучвание, нѣщо което неможе да стане въ настоящата статия.

На Дунава, къмъ Никополското пристанище, твърдѣ ясни сж пластовитѣ; тѣ падатъ подъ 12° къмъ сѣверъ h. 2½. Кредата е тука ужълта, рони се лесно и несъдържа много кремъкъ. Зеленикавостьта на нѣкои слойови произлиза отъ ситнитѣ глауконитни зрънца, които се виждатъ съ лупа между креднитѣ частици. Въ брѣга на истокъ, този редъ слѣдватъ пластоветѣ; нáй-горѣ сж бѣли кредни пластове, мѣгки или твърди и звонки съ изобилие на Flint; подъ тѣхъ има зона отъ мѣгка креда безъ кремъкъ и нáй-долу кредата е компактна и пó-твърда отъ горнята.

Атмосферннтѣ води и зимскитѣ мразове, постепенно дробятъ креднитѣ скали; тѣ се ронятъ и събарятъ постоянно, като ставатъ по нѣкоги и застрашителни. Въ началото на 1884 год., такава голѣма скала се отцѣпила и паднжла, щото произвела силенъ екотъ и въ Никополь, но на щастие, при тази опасна случка, никаква жертва нестанжла[1]).

IV. Отъ Никополь по рѣката Осъмъ за Ловечь.

Градъ Никополь съзиданъ е отъ двѣтѣ страни на единъ долъ, който се простира отъ югъ къмъ сѣверъ.

---

[1]) Относително Никополскитѣ кредни пластове ето що ми пише Проф. Тоула: „Тѣзи горньо-кредни пластове много приличатъ на ония, които се намиратъ на истокъ при езерото Канара и на Черна вода (Кара-су) въ Добруджа. Петерсъ споменува въ своето дѣло (Dobrudscha II, 48, Denkschriften, Bd. XXVII, p. 192), че и въ Добруджа има креда съ кремъкъ, богата на *Ostrea vesicularis* Lam. и *Belemnitella mucronata* Schloth. sp. Фораминиферитѣ и Остракодитѣ е описалъ Reuss. (Sitzber. LII, p. 445). Фонъ Фричъ само мимоходомъ споменува за Сенонската формация при Никополь. (Beitrag zur Geognosie des Balkan, Halle 1879).

Никакви твърди скали се неотварятъ въ дола, навредъ е покрито съ дебелъ löss.

Ний ще оставимъ Дунавский брѣгъ и особенно долнето течение на Осъма, и ще прѣцѣпимъ високото равнище, което раздѣля Никополь отъ Джорново. Щомъ поемешъ стръмнината, която води отъ града за Вжбелъ или Джорново, освѣнъ *löss*, тукъ тамъ се виждатъ подъ него бѣлитѣ кредни скали. Дебелината на *lössa* варира между единъ, десеть и повече метра. Нáй-горѣ, върху пространното плато, нийдѣ се невижда твърдъ камъкъ; само когато начене да се наваля пжтя къмъ Осъма, тогава чакъ излизатъ Никополскитѣ скали, съ изобилие на *Ostrea vesicularis* Lam. и *Belemnitella mucronata* Schloth. sp. Сжщитѣ скали се виждатъ и надъ Муселиево. Равнището между Джорново и Муселиево испълнено е съ алувиумъ.

Дѣсната страна на Осъма е скалиста и съставена отъ сжщий материялъ, отъ който и околноститѣ на Никополь: креда съ флинтъ (Flint) и нищо пó-вече. Нáй-горнитѣ слойове сж отъ твърда, а долнитѣ отъ мѣгка креда, както и край Дунава; затова и само нáй-горнитѣ части на брѣговетѣ сж запазени отъ растрошение, и долнитѣ сж раздробени и разровени. Мжршевската и Лохвичката бара изнесли сж и изнасятъ кредния материялъ на видѣло.

Срѣщната или лѣвата страна на Осъма е нáй-първо низка и равна около рѣката, тя се издига постепенно къмъ Плѣвенъ.

Тъкмо прѣдъ Новачени, подъ бѣлитѣ кредни скали, които се свършватъ тука, вижда се нѣсечивъ, синьо-зеленикъвъ мергель, лежащъ конкордантно подъ Сенонския варовикъ. Между мергелнитѣ слойове, има нѣкои пó-твърди, но отъ сжщий материялъ; тѣ се цѣпятъ доволно тънко. Въ мергеля се намира доволно неправилно разхвърленъ, ситнокристализиранъ Марказитъ, който като се растваря и растрошава, вапсва червено и жълто скалитѣ, въ които се намира.

Отъ Ново-Новачени до Боцевата махла отива се прѣзъ едно хубаво равнище, покрито съ *löss*. Скалистъ е само дѣсний брѣгъ на Осъма, който като допира се пó-вече и пó-вече до рѣката, неможе никакъ да се слѣдва. При Боцевата махла минава се Осъма за Трънчевица. Тука дѣс-

ната страна непоказва вече твърди скали, както пó-прѣди, но виждатъ се само синкави мергели. Брѣговетѣ отъ дѣсната страна на рѣката не сж много високи; коритото на Осъма е ископано до единъ метъръ дълбоко въ пепеливо-сивия *löss*.

Въ Павликянското село Трънчевица пó-вечето кжщи сж покрити съ пѣсчени плочи, които носятъ тука отъ 3—4 килом. растояние, сѣверо-източно отъ селото. Отъ сжщото мѣсто носятъ тука: а) жълтъ червеникъвъ, набитъ варовикъ, въ който намираме кременни зърна, които правятъ скалата ту пó-вече ту пó-малко пѣсчена; но както въ единa така и въ другия случай, ний намираме извънредно изобилие вкамености, като каменни ятки *Trigonia, Pecten, Inoceramus* и др.); б) пепеляно-шаренъ едрозърнястъ пѣсчеуикъ, съ едри бѣли луспици слюда и извънредно богатство на петрефакти, между които нàй-важното мѣсто заема *Orbitolina concava* Lam.; скалата е доволно твърда и хубава, като воденчарски камъкъ, може да се употрѣби; в) пепелявъ варовикъ, който затваря въ себе си и пѣсъкъ; той може да се нарече и варовитъ пѣсченикъ. Твърдъ е и доволно вкамености съдържа, като *Trochus, Trigonia* и други неопрѣдѣливи Бивалви; въ него виждаме и растителни остатки, прѣобърнжти въ черъ вжгленъ.

Какво може да бжде стратиграфското отношение на тѣзи скали, немогж да кажж, понеже несъмъ ги видѣлъ на мѣсто. Отъ донесенитѣ камъни за постройки въ Трънчевица, събрахъ:

Нѣколко отпечатки отъ *Trigonia,* които като непълни немогжтъ да се опрѣдѣлятъ. Нѣкои отъ тѣхъ приличатъ на *Tr. spinosa* Park., други на *Tr. scabra* Lam., обаче азъ немогж да се рѣшж ни за единъ отъ тѣзи два вида.

Inoceramus Cripsi Mant. (Zittel, op. cit. p. 95, taf. 14 und 15). Тъзи форма прилича нáй-много на *In. mytiloides,* която Zittel означава като *I. Cripsi* var. *decipiens.* Азъ имамъ само отпечатки, които макаръ и непълни, даватъ поне приблизително да се опрѣдѣлятъ. Иматъ продълговата яйцевидна форма, не сж много испъкнжли, повърхноста имъ е окрасена съ концетрични дълбоки брѣздни и това е всичко, което виждаме върху нашитѣ отпечатъци. Намиратъ се

въ желтитѣ, синкавитѣ и шаренитѣ пѣсченици заедно съ *Orbitolina concava* Lam. и други.

Neithea (Janira) *quadricostata* Sow. sp. Въ синкавия пѣсченикъ виждатъ се само малки екземпляри и непълни отпечатъци; въ жълтия намѣрихъ доста хубаво запазена горнята похлупка на тъзи Neithea, върху която се забѣлѣзватъ главнитѣ заоблени зраки, и между тѣхъ три до четире пò-малки но доволно ясни зраки. Концентричнитѣ чърти, които попрѣчно прѣсичатъ зракитѣ, едвамъ съ лупа могжтъ да се видятъ; тѣ сж твърдѣ ситни. Заедно съ тъзи Neithea намираме *Trigonia, Inoceramus.*

Pecten cfr. laevis Nils (Zittel, op. cit. p. 108, taf. 17, fig. 4). Има почти сжщитѣ размѣрия на височината къмъ дължината, каквито ги дава *Zittel* за тъзи Pecten. Има гладка, блестяща повърхность, покрита съ твърдѣ тънки и ситни концентрични чърти, които едвамъ могжтъ да се распознажтъ. Отъ радиялнитѣ зраки нито слѣда се забѣлѣзва. Чърупкитѣ сж слабо издути и изглеждатъ като да сж сплощени. Ушичкитѣ сж доста голѣми и нееднакви. Този Pecten намира се твърдѣ изобилно въ пепеливо-шарения пѣсченикъ заедно съ

Orbitolina concava Lam., на която диаметра достига до 7·5, и височината ѝ не пò-много отъ 3 м. м. Нѣкои приличатъ много на *Orb. lenticularis,* но почти всичкитѣ сж лишени отъ концентрически чърти. Сжщата *Orb. concava* намираме и около Дервишко село. Много прилича на Баварскитѣ изъ Urs hlau.

Сжщитѣ Орбитолински пластове намиратъ се при Пети-Кладенци, Татари и Орѣшъ; а въ полуострова който образува Осъма на западъ отъ Трънчевица, намира се глиненъ ужълтъ варовикъ съ пѣсъкови зрънца, какъвто варовикъ видѣхме пò-горѣ около Плѣвенъ, при Кацамуница или Суватлжка.

Въ Дервишко село носятъ тоже Орбитолинни скали, подобно на ония, които разгледахме при Трънчовица, но въ тѣхъ освѣнь *Orbitolina concava,* други вкаменелости невидѣхъ [1]).

[1]) Споредъ мнѣнието на Тоула, тѣзи пластове сж еквивалентни не орбитолинскитѣ пѣсченици и орбитолинскитѣ варовити скали, които той държи за горний Ургонъ или долний Аптиенъ (Grundlinien sur Geologie des westlichen Balkan, p. 47).

Върху шосето, що води отъ Плѣвенъ за Русчукъ, недалеко Българени, намѣрихъ, за първъ пѫть въ България, парчета отъ базалтни скали, които сѫ носени тукъ отъ Овча могила, Червена и околноститѣ на Сломеръ. Но за тѣзи вулкански камъни, ний ще говоримъ обширно, когато дойдемъ на самото мѣсто, отъ гдѣто се тѣ копаѭтъ.

Дѣсния брѣгъ на Осъма, отъ Българени до Козарбѣлени, е разровенъ и достѫпенъ на атмосферилийтѣ; въ него се виждатъ синкави мергели, а въ тѣхъ тънки слойеве съ окръ. Хубавъ профилъ се отваря при моста, дѣто по стръмниннитѣ на високия брѣгъ се намиратъ разхвърлени и заоблени още откъсляци отъ восчено-желтъ кремъкъ и ѫглъсти парчета отъ пѣсечено твърди скали, на които правитѣ мѣста неможихъ да видѭ.

Лѣвата страна на рѣката е равна и покрита само съ *Löss;* коритото на Осъма ископано е до 2 метра дълбоко въ тъзи мѣхка скала. Нийдѣ се невижда основата на *Lössa*; безъ да може да се забѣлѣжи, равнището се издига постепенно къмъ западъ, като се простира къмъ Плѣвенъ. Едвамъ къмъ Пелишатъ, изподъ löss-a, край дола, начеватъ да се показватъ глиненитѣ варовити, които доста подробно разгледахме при Тученица.

Лѫжене, Орта-кьой, Караачъ, Калугерово и Лѣтница, лежѫтъ въ плодното осъмско равнище отъ лѣвата страна на рѣката. Срѣщу Лѣтница, около Крушинъ виждатъ се, за пръвъ пѫть, бѣли варовити скали, които могѫтъ да се раздѣлятъ така: а) подпълно бѣлъ, набитъ варовикъ, въ който се виждатъ блестящи прецѣпни плочи отъ калцитни зърна. Въ твърдия камъкъ забѣлѣзватъ се хубави орбитолини, вѣроятно *Orb. concava*; б) зърнястъ, шаренъ варовикъ съ ужълто-пепеливо-бѣлъ цвѣтъ, който съдържа тоже много *Orbitolina cfr. concava* и други вкамености, които немогѫтъ да се опрѣдѣлятъ. Нашитѣ тука орбитолини сѫ пò-избочени и пò-дебели отъ ония, които разгледахме при Трънчевица. Сѫщия варовикъ съ сѫщитѣ Орбитолини ще видимъ отпослѣ на истокъ при Сухиндолъ.

Крушинскитѣ скали се виждатъ само около селото; тѣ се скриватъ на югъ подъ лѣсоветѣ, и слабо се забѣлѣзватъ въ Лѫжене; срѣщу Кара-Хасанъ, тѣ се показватъ изново. Отъ Юруцитѣ, между Кара-Хасанъ и Койовци, ва-

дятъ пепеливи, глинено-пѣсчени скали, въ които се виждатъ тоже Орбитолини.

Нѣколко километра юго-западно отъ Кара-Хасанъ, по́-ясни ставатъ варовититѣ скали; тѣ преминаватъ и на лѣвия брѣгъ на Осъма, дѣто стърчатъ на много мѣста, между дърветата на хубавия лѣсъ. Тѣзи скали съдържатъ тоже Орбитолини, но подъ тѣхъ лежѫтъ други съ по̀-голѣмо изобилие на горнитѣ фораминифери. Послѣднитѣ пластове особенно добрѣ се виждатъ, когато се прѣхвърли Кара-Хасанский баиръ и се влѣзе въ равнината. Въ шарения твърдъ варовикъ, освѣнь Орбитолини, забѣлѣзваме още Корали и други вкамененостн, които на́й-често намираме въ орбитолинскитѣ пластове или въ Аптиенъ. Пластоветѣ лежѫтъ конкордантно и падѫтъ подъ 8—10° къмъ СЗ.

Предъ Иглъвъ йоще се виждатъ орбитолинскитѣ пластове, дѣто при Сетово и Залково биватъ пѣсчени и богати на разновидни орбитолини, както ще видимъ сѫщото нѣщо и прѣди Ловечъ.

Рѣката Осъмъ кваси до Омерево дѣсний брѣгъ, но тя се приближава на югъ къмъ лѣвия скалистъ брѣгъ, като оставя на истокъ една алувиялна равнина. Скалитѣ сѫ прѣди сичко варовити, червеникъво-пепеляни; едни сѫ зърнясти, други набити; послѣднитѣ сѫ прѣплетени съ синкави калцитни мрѣжи, които иматъ диямантенъ блѣсъкъ; нито първитѣ нито вторитѣ съдържатъ нѣкакви фосилии.

На лѣвия брѣгъ, край рѣката излиза конгломератъ, наслаганъ и слѣпенъ съ варовитъ глиненъ цементъ. Заобленитѣ откъсляци достигатъ величината на юмрука; на́й-много въ тѣхъ се намиратъ парчета отъ горний варовикъ, послѣ сивопепелянъ и червенъ пѣсченикъ както и еруптивни камъни. Подобни конгломерати намиратъ се и край Етъра (Янтра), при Търново.

При воденицата и двата брѣга сѫ скалисти; тука се вижда варовикъ съ Requienia, който се провлича къмъ Ловечъ. На́й-горѣ е синкъвъ, пепеливо-шаренъ, полукристализиранъ и постепенно прѣминава въ глиненъ и мергеленъ варовикъ: на́й-долу се намиратъ синкави пѣсчено-мергелни слойеве съ *Orbitolina lenticularis, O. bulgarica, O. concava* и разновидни корали. Послѣднитѣ се забѣлѣзватъ, особенно хубаво, отъ дѣсната страна на шосето, прѣди още да влѣ-

вешъ въ Ловечъ, дѣто пластоветѣ падатъ подъ 4—6° къмъ сѣверъ. Сѫщитѣ скали има и къмъ южната страна на града, дѣто падатъ въ противна посока — къмъ югъ, 10°; къмъ срѣдата на Ловечъ, тѣ сѫ почти хоризонтални. Ето, слѣдователно, едно седло, което като измито и разнесено къмъ срѣдата отъ водитѣ, прѣдставлява копаня (Mulde), въ която виждаме построенъ града Ловечъ.

За пò-ясно расположение на пластоветѣ, ще си позволѭ да приведѫ тука единъ профилъ, който се намира отъ дѣсната страна на рѣката, и въ наречената мѣстность Стратишъ.

а) Нáй-долу край Осъма показва се синкъвъ мергеленъ варовикъ съ *Rhynchonellá,* който прѣминава постепенно въ твърдъ и гѫстъ варовикъ съ синкаво-червеникъвъ цвѣтъ и съ Орбитолини. Надъ него лежи:

б) Синкъвъ мергелъ (1—1.5 м.) съ тънки ивици синкъвъ варовикъ и съ Орбитолини;

в) Дебелъ пласть синкаво-пепеливъ, доволно твърдъ глиненъ варовикъ съ *Requienia* или *Caprotina;*

г) Твърдъ червеникъво-синкъвъ, ситно кристализиранъ варовикъ, въ който пò-рѣдко се забѣлѣзватъ Орбитолини;

д) Чепорястъ варовикъ (Knollen-Kalk) съ калцитни бѣли мрѣжи и съ голѣми Nerinea; пò-нагорѣ прѣминава въ червеникъвъ компактенъ варовикъ, но съдържа пó-малко Орбитолини. Върху този варовикъ се намира построенъ първия паметникъ. Ако продължаваме къмъ горната половина на пѫтя, намираме:

е) Синкъвъ мергель съ ония вкамености, които видѣхме прѣдъ града.

ж) Глиненъ, мергеленъ пѣсченикъ и варовитъ пѣсченикъ, дѣто се забѣлѣзватъ въ вѫгленъ прѣобърнѫти растителни вещества.

з) Редъ варовити червеникъви камъни, въ които на първо мѣсто стоятъ Орбитолинитѣ, Latimeandra и други: но горѣ обладаватъ Реквениитѣ[1]).

Къмъ „Крале-Марковский калпакъ", въ нáй-горнитѣ пластове или въ червеникъво-глинения варовикъ се нами-

---

[1]) Споредъ Тоула този профилъ съвършенно прилича на профила, който имаме отъ *V. Fritsch*-а (l. c. p. 3), гдѣто стелитѣ *в, г,* и *д* сѫ означени като третя стеля, а *е* и *ж* като четвърта. За нáй-горнята *(з)* ф. Фричъ мисли да е тоже възможна, но проф. Тоула иска да каже, че тука има прѣхвърляни стари пластове.

рать въ изобилие *Nerinea, Requienia* и твърдѣ малко сѫ орбитолинитѣ.

Ето вкамененоститѣ, които събрахъ въ Ловечъ:

Turbo munitus Forbes (Fossiles du terr. Aptien, p. 38, pl. IV, fig. 1—2). Въ мергелнитѣ пластове прѣдъ Ловечъ, само единъ малъкъ и хубаво запазенъ екземпляръ намѣрихъ; това охлювче колкото и да не е напълно развито, то носи сичкитѣ бѣлѣзи, които го приближаватъ къмъ ония *Turbo* изъ Pêrte du Rhône и S-te Crotx.

Nerinea Renauxiana d'Orb. (D'Orbigny, op. cit. II, p. 76, pl. 157), намира се въ малки екземпляри заедно съ слѣдующитѣ реквении въ мѣстностьта „Крале-Марковский калпакъ".

Requienia Lovčensis Zlat. (Геолог. и палеонтол. бѣлѣжки между Плѣвенъ и Троянский Б. Пер. Спис. кн. X, стр. 66, сравни тоже статията ми Beiträge zur Geologie des nördlichen Balkanvorlandes zwischen den Flüssen Isker und Jantra. XCIII Bd. d. Sitzb. d. k. Akad. d. Wissensch. in Wien. 1886, p. 312, Taf. II).

Requienia Drinovi Zlat. (Пер. Спис. кн. X, стр. 67, — Sitzb. d. k. Akad. d. Wissensch. in Wien 1886, p. 312, 313, Taf. III). Намира се съ прѣдидущата въ Ургонскитѣ пластове, 2 кил. ЮИ отъ Ловечъ, въ мѣстностьта „Крале-Марковский калпакъ". И двата тѣзи вида *Requienia*, а особенно *R. Drinovi* Zlat. намира се и въ околноститѣ на Търново (въ Каменецъ) на пѫтя отъ Търново за Г.-Орѣховица.

Въ орбитолинскитѣ пластове прѣдъ Ловечъ на́й-изобилни сѫ коралитѣ, които Тоула опрѣдѣлява, като: *Lophosmilia, Axosmilia, Rhabdophyllia, Porites (Actinacis), Latomaeandra* и *Hydrophora*. Тукъ има и *Bryozoa*.

Отъ *Cyclolithes* намѣрихъ два прѣкрасни екземпляра, които приличатъ на *Fungia discoidea* Goldf. (Petrefacta Germaniæ I, p. 47, Taf. 14, fig. 9); тѣ сѫ отъ сѫщитѣ скали отъ които и Реквенийтѣ.

Orbitolina bulgarica, Orb. lenticularis и *Orb. concava* var. сѫ отъ на́й-изобилнитѣ вкаменености прѣдъ Ловечъ.

(Слѣдва).

БЪЛГАРЕ ПОДЪ СТѢНИТѢ НА ЦАРИГРАДЪ.

ПѪТНИ БѢЛѢЖКИ И ВПЕЧАТЛЕНИЯ ОТЪ ОФЕЙКОВА.

Отъ множина бѣхъ слушалъ, че около Цариградъ, подъ сѫщитѣ негови стѣни, имало не само нѣколко села, ами и цѣли български поселици. Любопитството се пробуди. Какви сѫ, и колко сѫ тия Българе, и отъ кога сѫ заселени тъй близо до Цариградъ? Ние нѣмаме още една вѣрно и точно съставена статистика за българския елементъ въ Турско, за Българетѣ — прями подданници на Султана; ние не само че нѣмаме подобна статистика, но много често незнаемъ дори и за сѫществуванието на цѣли български поселици въ Турско. Това е твърдѣ горчива и печална истина.

Азъ намѣрихъ врѣме да направѭ една заобиколка, да прѣкарамъ нѣколко деня между Българетѣ подъ стѣнитѣ на Цариградъ, намѣрихъ случай да ги видѭ отблизо, да се запознаѭ съ тѣхния минѫлъ и сегашенъ животъ. Азъ успѣхъ да споходѭ окрѫзитѣ: Чаталджийски, Силиврийски и Чорленски.

Часъ и половина по желѣзницата отъ Цариградъ се намира станцията Хадъмъ-Кьой, гдѣто азъ слѣзохъ и захванѫхъ да дирѭ български села. Тамъ ме чакаше единъ младъ Българинъ отъ селото Дели-Юнусъ, — Дерканско, който щѣше да ми бѫде водачъ въ пѫтуванието. При всичко, че бѣше се училъ въ Фенерската гръцка гимназия, тоя Българинъ отъ цариградската околность бѣше запазилъ и своята народность и своя езикъ, заедно съ чисти народни чувства. Освѣнъ „Зорница“, друга българска книга той не бѣше виждалъ, и си говореше съ особна приятность тъй, както си говорятъ въ неговото село, — безъ всѣко литературно и вѣстникарско красноречие. И при все това, моятъ пѫтеводитель бѣше човѣкъ интеллигентенъ.

Слѣдъ малка почивка на станцията, ний щѣхме да възсѣднимъ коньетѣ и да тръгнемъ по селата. Водачътъ ми бѣше тъй любезенъ да ми покаже, прѣди да тръгнемъ, едно доста любопитно нѣщо. Той привлече вниманието ми върху една значителна промѣна на почвата, която се забѣлѣзва при пътуването отъ Чаталджа къмъ Цариградъ. Додѣто не се вижда морето, почвата е черноземъ, а щомъ то захване да се провижда, почвата вече измѣня вида си, стая бѣлизнява. — „Видите ли, ми каза водачътъ, тука е прѣдѣлътъ и на българщината: отъ тукъ къмъ Цариградъ български села вече нѣма, защото земята не е черна, защото дъбъ не расте. Отъ тукъ къмъ Одринъ видите ли земя черна, не се съмнявай, че тя е населена и отъ Българе. Дѣто се не вижда море, тамъ има Българе; щомъ се провиди морето, земята вече не е черна, дъбътъ вече не расте и Българинъ нѣма. Отъ тукъ до Цариградъ дъбъ и Българинъ нѣма, защото има море“.

Ние тръгнахме къмъ Деркосскитѣ села, т. е. къмъ брѣговетѣ на Черно-Море. По пътя се срѣща онова, което изобщо е прѣизобилно по Турско: земя необработена, изоставена отъ хората, а по-нѣкждѣ и отъ Бога. А между туй, турското население цѣлъ день въ кафенето пуши тютюнъ, пие кафе и дѣла клечки да си прѣкарва врѣмето. Полята и бърдата сж засѣяни съ нови укрѣпления, чието назначение е да запазятъ Цариградъ отъ Московеца. Зачени отъ Силиврия, отъ брѣговетѣ на Мряморно-Море, и до самия Деркосъ, до брѣговетѣ на Черно-Море, страната е укрѣпена, и въ укрѣпленията има постоянно войски. — Върху черноморскитѣ брѣгове, брулени всѣкога отъ сѣверния вѣтъръ, укрѣпленията сж много по̀-чести и по̀-силни. — „Защо сж тука толкова укрѣпления и тие войски въ мирно врѣме?“ попитахъ азъ своя пѫтникъ. — А, тѣ сж направени да защищаватъ страната отъ бурitѣ и вълнитѣ на Черно-Море, което вѣчно стени и вѣчно издига гърдитѣ си, всѣкога се вълнува; страшно е тоя сѣверенъ вѣтъръ една нощь да не докара нѣкоя буря, това Черно-Море да се не издигне и да ни наводни прѣдградията на Цариградъ. За такъвъ случай стоятъ тие войски, за подобни бури и наводнения сж приготвени тие щикове и тия пушкала“, хитро отговори моя пѫтникъ.

Не се изминѫ часъ и полвина, слѣдъ нашето тръгване отъ станцията Хадъмъ-Кьой къмъ Деркосъ, и до ушитѣ ми дойде гласътъ на гайдата. Тукъ близо трѣбва да има българско село, си помислихъ азъ; Гърцитѣ и Турцитѣ гайда нѣматъ. Гайдата е гласътъ на българщината. Дѣто чуете гайда, тамъ не се съмнѣвайте че има и Българе.

„Дѣ свири тая гайда? „попитахъ азъ другаря си.

„Тя свири тука близо въ едно село, което се казва Дели-Юнусъ".

„Българско ли е това село, или гръцко?"

„Разбира се, че е българско; свири ли гайда въ гръцко село?" отговори моятъ пѫтникъ, и шибня коня си.

Слѣдъ половинъ часъ, ние бѣхме въ селото Дели-Юнусъ, два часа далечъ отъ Деркосъ. Отсѣднѫхме въ дома на Яни Чорбаджи, който е прочутъ по всичкитѣ Чаталджински български села, по своето богатство и по своето влияние; всички го почитатъ и уважаватъ. Той е задържалъ чрѣзъ влиянието си българскитѣ села въ Чаталджинската кааза да се непрѣселятъ въ бившата И. Румелия слѣдъ послѣдната русско-турска война. Бѣше вторий день на Великъ-день тая година. Гайдата свирѣше въ срѣдъ селото и хорото се люлѣеше. Още краката ми не бѣхѫ прѣтръпнѫли отъ жулението и търканието на семеря, и азъ жедно се затекохъ да видѭ българско хорце, което отъ година не бѣхъ виждалъ.

Хорото е единъ видъ селско изложение. Тамъ човѣкъ може да се запознае съ живота на Българетѣ, съ тѣхния вкусъ, съ тѣхното душевно настроение; тамъ българскитѣ чърти, българский типъ сѫ изложени, а чернитѣ очи и тънката снага сѫ излѣзли да търсятъ своята цѣна. На хорото въ това село азъ видѣхъ обикновение, което много рѣдко се срѣща въ българскитѣ села. По насъ много рѣдко се случва, напримѣръ, да излѣзѫтъ бабичкитѣ на хорото и да играѭтъ наредъ съ младитѣ. Не само въ Дели-Юнусъ, но и въ всичкитѣ Деркоски български села азъ забѣжихъ, че и млади и стари сѫ на равна нога на хорото. Още по-любопитно е, че при играта, веднага слѣдъ ергенетѣ, се ловятъ бабичкитѣ, слѣдъ тѣхъ булкитѣ, сетнѣ момитѣ и нáй-послѣ момичетата и дѣцата. Между булкитѣ и момитѣ се варди дори правото на старшинство, и която е по-на-

прѣдъ женена или пó-стара, тя трѣбва да бѫде пó на чело въ хорото. Азъ бѣхъ зачуденъ, когато видѣхъ 80 годишни бабички на чело въ хорото да играѭтъ и подскачѫтъ по цѣли часове.

Хорото е сѫщото, каквото и по селата въ самата България. Има само една притурка. Тя е, че съсѣднитѣ гръцки села сѫ заразили Българетѣ съ своето „Сирто„, единъ видъ хоро, което прилича на нашата „повръщаница„, непозната на Българетѣ въ дерконскитѣ села. Обаче Българетѣ подъ стѣнитѣ на Цариградъ не сѫ останѫли само съ тая гърцка зараза. Българкитѣ лакомо сѫ взели облѣклото на Гъркинитѣ, съ исключение само на забрадката, която у момитѣ и невѣститѣ служи за отличие. По забрадката, човѣкъ може да познае, коя млада е женена и коя е още мома. Това рѫководи и ергенитѣ, които дохождатъ отъ далечни села да огледватъ моми. Забрадката у момитѣ, напримѣръ, позволява да се гледа голѣма часть отъ хубавитѣ коси на младата, а забрадката на женениитѣ запрѣщава това, защото е двойна, съ двѣ шѫмии, едната цвѣтна, като обгръща цѣлата глава, завързва се подъ брадата и непозволява да се види едно влакно отъ коситѣ; а другата бѣла, която е просто забодена съ една прибодка върху цвѣтната, и се развѣва по рамената и гърба на булката. У момата забрадката е само една лека, тънка, цвѣтна или бѣла кърпица, която прилича на паяжинка, оставя главата токо-речи гола. Българскитѣ селянки сѫ взели басменитѣ фустанчета на Гъркинитѣ, но не сѫ забравѣли общия обичай на българскитѣ села, — да ходятъ боси цѣло лѣто, да се събуватъ, когато се стопи снѣгътъ и да се обуватъ, когато изново навали. И когато попитахъ на хорото, защо всичкитѣ моми сѫ боси, отговорихѫ ми, че лѣтѣ по тия мѣста е срамота да ходятъ момитѣ обути; хората се смѣѭтъ и ергенитѣ се мърждатъ.

Хорото играѭтъ живо, скокливо. Между всичкитѣ моми на Дели-Юнузското хоро имаше една, която бѣше особно хубавица и имаше нáй-тънко кръстче. Прѣзъ четире часа тя непрѣкѫсното игра, на пукъ и на слънцето, и на праха, и на ергенитѣ. Азъ попитахъ за нея и получихъ отговоръ, че тя играе тъй дълго, защото и ергеньтъ, който ѭ либи, сѫщо не се отпуща отъ хорото. — Щомъ

се пусне либето ѝ, ще видите, че и тя ще се пусне; обичаятъ е такъвъ", ми пошепнѫ единъ селянинъ, който за да ме увѣри въ това, намѣри причина да повика танчаря. И наистина, щомъ се пуснѫ ергеньтъ, хубавата селянка сѫщо прѣстанѫ да играе. Слѣдъ десеть минути ергеньтъ се хванѫ изново, и момата го послѣди.

„Има ли много хубави моми по тукашнитѣ български села?" попитахъ единъ ергень.

„Много има", ми отговори; тука близо въ селото Тая-Каджнъ има момиче, за което не може да се намѣри ергень по всичкитѣ тадѣвашни български села.

„Защо?"

„Оти е много хубаво, па и баща му е пръвъ по богатство въ селото. Ергени ербабъ за него има по грѫцкитѣ села, ала майка му не кайдисва да го даде въ грѫцко село".

Трѣба да забѣлѣжимъ, че Българетѣ около Цариградъ строго се придържатъ у началата да не даватъ дъщеритѣ си други му, освѣнъ на Българе. Това тѣ правятъ не защото българското чувство е много развито въ тѣхъ, не защото чувствуватъ нѣкаква извънредна вражда къмъ Гърцитѣ, а тъй отъ неопрѣдѣлено чувство на самосъхранение, отъ желание да не отстѫпятъ отъ обичая, който не се е нарушавалъ отъ дѣдитѣ и бащитѣ имъ.

Сѫщия день азъ отидохъ да споходіѫ селата Тая-Кадънъ и Деркосъ. И въ двѣтѣ заварихме хоро, което се започева въ празниченъ день речи отъ сутриньта въ всичкитѣ български села около Цариградъ. Хубавата мома азъ видѣхъ; на хорото всѣкой неѭ гледаше. Стори ми се, че тя сама незнае, че е тъй хубава. Менѣ неволно минѫ прѣзъ ума, какъ неблагоразумно се е родила тая хубость, и е порасло това цвѣте въ такова село! Свѣтътъ незнае нейното сѫществувание, но и тя незнае за сѫществуванието на свѣта. Да ѭ гледашъ и да ѝ се ненагледашъ. Женитѣ често ѝ повтарятъ:

Да ли си отъ Бога паднѫла,
Или си въ градина никнѫла.

Това е нáй-тънката нѣжность, най-любовното и поетическо изражение, което слуша тая хубава мома въ това малко село.

Българскитѣ села въ Чаталджинската кааза сѫ слѣднитѣ: Дели-Юнусъ, Тая-Каджнъ, Деркосъ, Тарфа, Чанакча, Емрихоръ-Кьой и Ермени-Кьой. Имало е още едно село подъ име Ташалъ, но то днесь несѫществува: въ врѣме на русската окупация се е прѣселило въ Южна България. Въ чаталджийската кааза грѫцкитѣ села сѫ пòвече отъ българскитѣ. Обаче колкото до други двѣ каази около Цариградъ, именно силиврийската и чорленската, тамъ българскитѣ села сѫ много пòвече отъ грѫцкитѣ. Българскитѣ села въ силиврийско сѫ слѣднитѣ: Чукуръ-Ченгелъ, Куртулмушъ, Чаушлия, Беджелере, Кьостемеръ, Малъкъ-Чалтикъ, Голѣмъ-Чалтикъ, Кючюкъ-Сейменъ, Гельере, Кълъчлия, Умурга, Дагъ-Еникьой, Исеча, Синеклия, Курфалия, Авренъ и Султанъ-Чифликъ. Между тия български села въ силиврейската кааза има гърцки села само три: Фенеръ, Чанта и Плеватосъ; Останѫлитѣ сѫ турски. Трѣба да забѣлѣжимъ, обаче че всичкитѣ исчислени български села сѫ малки, обикновенно отъ 80 до 100, 150 кѫщи всѣко, а грѫцкитѣ сѫ три, но и тритѣ сѫ голѣми: отъ 500 до 800 кѫщи всѣко. Едната четвъртина, ако не и пòвече, отъ населението въ селата Фенеръ и Чанта е българско, но безъ чувство и съзнание, — полупогърчено.

Българскитѣ села въ Чорленската кааза сѫ слѣднитѣ: Авламбей, Усрулусъ, Кара-Сенетъ, Хаджи-Шереметъ, Уфусъ Кара-Сентъ, Хаджи-Шереметь, Уксус-Кьой, Миселимъ, Армаша, Исекче, Араплия и Паша-Лахнá. Гърцко има само едно село въ Чорленско, именно Дерменъ-Кьой. Останѫлитѣ сѫ турски. Градътъ Чорлу е населенъ отъ Турци, Ерменци, Гърци и Българе. Българскитѣ махали, които се намиратъ по края на града, сѫ двѣ, населени отъ скотоводци и земледѣлци.

Отъ Деркосъ до Мидия, по брѣга на Черно-Море, мѣстностьта е планинска и ненаселена. Отъ Мидия на горѣ обаче населението е чисто българско, съ тукъ-тамъ грѫцки села. Отъ Чорлу къмъ Одринъ грѫцкитѣ села сѫ сѫщо много малко; населението е българско и турско. Отъ Силиврия къмъ Родосто, па и въ самата околность на Родосто, имà много български села, но азъ нѣмамъ възможность да ги приброѭ тука, а, освѣнъ това, и да се произнесѫ у

кого е болшинството, т. е. български села ли сѫ по̀вече или гръцки.

За мене бѣше много интересно да узнамъ, отъ кога сѫ заселени тия български села около Цариградъ. Въ което село и да отидохъ, когото и да питахъ за това, всѫдѣ получвахъ отговоръ, че българскитѣ села въ чаталджийската и чорленската кааза сѫ прѣселени въ кърджалийскитѣ врѣмена отъ подбалканскитѣ мѣста, на̀й-вече отъ Чирпанъ, Калоферъ, и пр.

Въ врѣме на Селима III., по българскитѣ земи започенѫли да вързуватъ свирѣпитѣ Кърджалии, които плѣнили, обирали, опустошавали и горили селата и градоветѣ, безъ да може слабото тогава турско правителство да излѣзе насрѣща имъ, да ги разгони, излови и накаже, и тъй да спаси населението отъ очевидната погуба. Кърджалиитѣ сѫ били хайдуци и разбойници въ на̀й-строгия смисълъ на думата, и четитѣ имъ сѫ се съставяли отъ хиляди Турци, Татаре, Албанци, много често и Българе. Тъй, напримѣръ, кърджалийската чета на Еминъ-Ага, която се съставила около Хасъ-кьой, броила е около 25.000 души, по̀вечето зналци на военното дѣло. Тѣ сѫ имали за прѣдводителье бинбашии и бюлюкбашии. Въ становетѣ си сѫ имали много красиви жени и моми, наричани *гевендии*, които били плѣнявани измежду населението. Тѣ сѫ водили съ себе си и множество млади и хубави момчета, наричани *олани*. Перото не може да изобрази ужаснитѣ злодѣяния на тие изверги, които въ течение на немного години разрушили много цвѣтущи градове и опустошили всичкитѣ български населения, съ исключение на нѣколко само укрѣпени градове. Тъй сѫ били опустошени и изгорени около годината 1793 градоветѣ Панагюрище, Копривщица, Калоферъ, Чирпанъ, и пр.

Въ тия именно лоши врѣмена се бѣгали и се заселили и Българетѣ около Цариградъ. Въ зачалото на своето прѣселянье, тѣ били прости работници и ратаи по бейскитѣ чифлици, отъ които сѫ усѣяни Цариградскитѣ околности; испослѣ обаче тѣ се размножили и съставили особни села.

По расказитѣ на старитѣ хора, жителитѣ на българскитѣ села около Цариградъ се размножаватъ много бързо. На това се чудятъ и гърцитѣ отъ Силиврия и Чаталджа,

които прѣди 40—50 години непомнятъ, да е имало отдѣлни български села по тия мѣста. По тѣхнитѣ думи, изначало имало само ратаи по чифлицитѣ на бейоветѣ, а сега какъ се размножили, отдѣ се взели толкова български села — и тѣ се чудятъ. Това бързо размножение на българския елементъ подъ стѣнитѣ на Цариградъ азъ намѣрихъ въ слѣдньото. Обикновенно грьцкитѣ ергени тѫдѣва не се задомяватъ пò-рано, освѣнъ откакъ станѫтъ на 30, 35 дори и 40 години, т. е. откакъ успѣѭтъ да си съберѫтъ извѣстенъ капиталецъ, да захванѫтъ нѣкоя добра работа, а нáй-вече откакъ задомятъ всичкитѣ си пò-малки сестри. Българския младъ, наопаки, на 20 години има вече нѣколко дѣца, на 30 и 35 той вече годява и жени дъщеритѣ и синоветѣ си, а на 40, 45 има много често и внуци. Българскитѣ селяне тука иматъ обикновенно много дѣца, а на гърцитѣ Богъ не дава пòвече отъ едно или двѣ. Ето главната причина на бързото размножавание българския елементъ около Цариградъ. И не е чудно, че гърцкитѣ вѣстникарье ще погледнѫтъ утрѣ — въ други день наоколо си и ще викнѫтъ по четиретѣ краища на свѣта, отдѣ се взели татъкъ, отдѣ изникнѫли тия Българе подъ самитѣ стѣни на Цариградъ?!

За да могѫтъ нашитѣ Български филолози, и изобщо онние, които се интересуватъ, да си съставятъ понятие за нарѣчието, което Българетѣ говорятъ по тия мѣста, азъ ще приведѫ тука нѣколко пѣсни, въ които съмъ гледалъ да запишѫ всѣка дума тъй, както се изговаря.

Отъ селото Дели-Юнузъ, Иванъ Гайдаржията, който никога не е пѫтувалъ на другадѣ, освѣнъ по околнитѣ български села, изпѣ тие пѣсни:

1.

Стоян го бяда бедили.
На два го друма вардили,
На третия го фанали:
Черни му върви развили
Надзад му рѫце вързали,
У попови го завели.
А попа има две щерки
И ина млада невяста.
Стоян невести думаше:
„Мари невясто хубава,
Мош ли ма мени позгоди“.

Невяста Стоян думаше:
„Не са видиш какъв си!
Черни ти върви развили,
Надзад ти ржце вързали“.
Стоян невести думаше:
„Мари невясто хубава,
Мени ма е мома вързала,
Пак ще ма мома отвърже“.

2.

Искат ма, мамо, искат ма
Три моми от три касаби,
И тритѣ попски дъщери:
Ината влашка влахинка,
Втората немер българка,
Третята бяла гъркинка.
Влахинка хабер проводи,
Де да е Стоян да доде,
Говеда да си обиди:
Сякоя крава с теленци,
А яловите по двенки.
Българка хабер проводи,
Де да е Стоян да доде, —
Мжжка е рожба стигнжла, —
Да доде Стоян да види.
Гъркинка хабер проводи,
Де да е Стоян да доде,
Да доде Стоян да види:
До три ми бържки гемийки
Със тънка бѣла коприна.
Стоян майци си думаше:
„Коя ли, мале, да зема?“
Майка Стояну думаше:
„Стоене, холан, Стоене,
Ни зимай, сино, влахинка —
Влахинка кжща не сбира; —
Влахинка още гъркинка, —
Гръкинка кжща пръскала;
Най земи, сино, българка —
Българка кжща сбирала,
И още хатъръ гледала“.

3.

„Байне ле, байте Иване,
Седем и седем колко сж?“
„Любе ле, четернайдесе“.
„Толкос ма момка любиха,
Никой ма мени не зима;
Байне ле тебе ща зема“.

[redacted]

4.

Припаднало е темна магла —
Наливай, Райне моме, вино червено!
Пред Иванови дурове.
Наливай, Райне моме, вино червено!
То не било темна магла, —
Наливай и пр., —
Я най било сиво стадо.
Наливай и пр.!
Иван на Рада думаше:
Наливай и пр.!
„Карай. сестро, да караме, —
Наливай и пр., —
До сига би брат и сестра, —
Наливай и пр. —
Я от сега първо любе.
Наливай и пр.!
„Мълчи, брайне, недей дума, —
Наливай и пр.!
Чу-ще гора, повехна-ще; —
Наливай и пр.!
Чу-ще вода, пресъхна-ще —
Наливай, Райне моме, вино червено!

Отъ село Чанакча, Чаталджинска кааза, пѣ Лула Панчова, която никога не е излазила изъ селата си:

1.

„Станке ле, бяла Габровке!
От 'га си расла порасла,
Не те е леля видела
Пременена, та наредена".
„Лельо ле, мила и драга,
Как да се лельо прѐмена!
Веднъш се, лельо, прѐмених,
Та че на вода отидъх:
Тамо, лельо ле, заварих
Субаши ясачията.
Като ма видя, лельо ле,
Бяла си чольма тръскаше,
Тънка си риза дереше
И ми, лельо ле, думаше:
— Станке ле, бяла габровке,
Та като се залюбихме
Та кога ке се земеме? —
Па яз му рекохъ. лельо ле:

Това лято, че до друго“.
Дошло е лято, пролято,
Дошли се бели кадъни,
Та че на Станка думая:
„Станке ле, бяла габровке,
Я влези въ нови зимници,
Та си косата расплети,
Това гявурско плетене,
Да те сплетеме турското“.
Тя влезе в'нови зимници
Да си косата расплете;
Тя не си коса расплете,
Ями си коса отрѣза,
Та си се с'коса обѣси.
Кадъни Станки думая:
„Станке ле, бяла габровке,
Та като гò си нещяла,
Та защо го си лагала,
Та му си яла емиша,
Емиш със кутиите!“

2.

Славейче ле, дребно пиле!
Славей пѣе във грѫдинка,
Във грѫдинка на калинка.
Никой му се не разбира,
Защо пѣе това пиле,
Това пиле, той славейче.
Разбрала се бяла Рада,
На що пѣе това пиле,
Това пиле, той славейче.
То не пѣе на мория,
На мория, на гладия.
Ями пѣе на разжално,
На разжално, на раздялно.
Турци зѐмя пределили,
През Габрово заминали.
Габровки булки убави
По петища седеѫ,
Та дребни деца държеѫ,
Дребни деца пеленаци.
Робе на габровки думаа:
„Габровки булки убави,
Я дайте ни дребни деца,
Я дайте да ги надоимъ;
И ний сме деца имали
И ний сми деца гледали“.

3.

Провикнали се златаре
На Нешовото купи̂ще:
„Кой има̀ сребро да лѣе
За булки гримни дебели,
За момци златни пърстене,
За моми дълги гайтане?“

Въ говора на по̀вечето Българе около Цариградъ има нѣкои особности, достойни за забѣлѣжвание. Въ по̀вечето села, напримѣръ, въ много думи *о* се слуша като *а*: *нега,* вмѣсто *него, да га зема, да га видя* вм. *да го земя, да го видя.* Мѣстоимението *га,* освѣнъ това, се употрѣбя и за тритѣ рода: *да га видя* казватъ за мѫжъ, за жена и за дѣте. Въ селото Дели-Юнусъ казватъ много често *рѣгахъ, рѣгалъ, рѣгахми, рѣгаха,* вмѣсто *рѣзахъ* и пр. Въ селото Авренъ, и въ други още нѣкои, казватъ *на сака* вм. *на така* или *насамъ; сая година, сая жена* вм. *тая година, тая жена;* и проч.

Българскитѣ села около Цариградъ азъ споходихъ нарочно по великъ-денскитѣ праздници, за да могѫ да зава̀рѭ Българетѣ весели, не на работа, а вкупъ, въ цѣлото тѣхно праздненство. И щомъ пристигнѫхъ въ едно село, азъ тичахъ или въ механата, дѣто сѫ събрани селянетѣ и може човѣкъ да се разговори, или тамъ, дѣто се слуша гайдата — на хорото. И щомъ отидѣхъ, щомъ влѣзѣхъ, всички започевахѫ да се поглеждатъ и да се побутватъ, а нѣкои и да ме поздравятъ по гръцки съ добрѣ дошълъ. Тѣ се чудѣхѫ, па и не вѣрвахѫ, когато имъ казвахъ, че азъ не съмъ Гръкъ. Непонятно имъ бѣше, какъ тъй такъвъ Българинъ, който въ нищо не отстѫпя на Гърцитѣ, е дошълъ по тия мѣста. И откакъ се поразговорѣхме, та ме пораспитвахѫ отдѣ и какво съмъ, токо се чуяше селски гласъ къмъ механджията: „дай половина ока вино“. Това заради мене, менъ да служѫтъ. Откакъ се изпраздни първата половница, слуша се други гласъ: „дай и отъ мене една“. Послѣ „дай и отъ менъ“, и не слѣдъ много ще се изредятъ всички да послужѫтъ. На̀й-сетнѣ дохожда редъ и до гостя, трѣба и той да ги послужи. Но тѣ сѫ много; една и двѣ ока имъ нестигатъ! За това именно е изнамѣрена думата мѣрка, която се казва *ведро,* и която се употрѣбя

вмѣсто оката, когато тя не е въ състояние да насмогне. — „Дай едно ведро вино“! . . . И интересния селски разговоръ само се върти около това ведро, което не тъй лесно се изпраздня. Чрѣзъ оката и ведрото, може човѣкъ да купи отъ селянина всичко, каквото иска. Слѣдъ механата, ще се намѣрятъ единъ-двоица да ме поканятъ у дома; Великъ-день е, всѣкой трѣба гостье да приима, по гостье да ходи. У дома вече не е половницата, тамъ е бъклицата; тя минува отъ ржка на ржка по гостьетѣ. По нѣкждѣ служать съ чаши, но това е новъ, гърцки обичай; по български се пие съ бъклицата. Защото ни е думата за бъклицата, трѣба да забѣлѣжж едно интересно нѣщо отъ нейното употрѣбение. По българскитѣ села около Цариградъ азъ намѣрихъ обичай, че всѣкой баща е длъженъ да приготви за всичкитѣ си синове по една бъклица. Щомъ се ожени синътъ, баща му дава не дава друго, но бъклица безъ друго трѣба да му даде. Много често нáй-голѣмия синъ получава въ наслѣдство бъклицата, останжла отъ дѣда му или отъ прадѣда му. Подобна бъклица има голѣмо значение; за неж селянетѣ говорятъ съ извѣстно уважение, защото тя е била още прѣди сто години, присжтствувала е на свадбата на дѣда, на бащата и внуката, знае вкуса на вината, пити прѣди единъ вѣкъ. Подобна стара бъклица държи вината много пó-вкусно отъ новата. И бъклицата, както и гайдата е прѣдимство само на българската народность и на българскитѣ села; въ гърцко и турско село бъклицата е непозната.

Има още едно нѣщо, което е прѣдимство само на Българетѣ и чиято миризма прѣдвѣщава българщина. То е цвѣтето, което се нарича здравецъ и което сѣкашъ расте само дѣто има Българе. Три съсѣдни села: българско, гърцко и турско; само въ българското има здравецъ. Напразно ще искате да видите Гъркиня или Туркиня, накичена съ здравецъ; напразно ще търсите въ небългарска градина тая мерizлива растина. Дѣто има Българе, тамъ има и здравецъ. Кждѣто и да се прѣсели Бъргаринътъ, тамъ започева да расте здравецътъ, тамъ започева да се слуша гайдата, тамъ се пие изъ бъклица. Подъ стѣнитѣ на Цариградъ мирише здравецътъ и свири гайдата.

Колкото за народното самосъзнание на Българетѣ около Цариградъ, азъ трѣба да кажѫ, че то не е съвсѣмъ изгаснѫло. Войната за нашето освобождение, дохаждането на Руситѣ ги е много събудило. Въ всѣко българско село ще чуете да ви говорятъ, че Руситѣ искатъ да се простне България до С.-Стефано, че докато не стане това, свѣтътъ нѣма да се умири, и пр. трѣба да забѣлѣжѫ, че и българскитѣ и турскитѣ селяне подъ името *„Св.-Стефанска България“* неразбиратъ друго, освѣнъ България, която да се простира до Св.-Стефано. На много мѣста българскитѣ селяне, събрани въ механата, често ми повтаряхѫ: „ний сме изгубени, изгубени Българе“. На това азъ неможахъ да имъ неотговарямъ: „щомъ чувствувате, че сте изгубени, щомъ съзнавате това, вий сте намѣрени“. . . . . И наистина, Българетѣ около Цариградъ си сѫ Българе, не умѣѭтъ да говорятъ инакъ, освѣнъ български, и много малко турски; но въпросътъ е, че се лишаватъ отъ всѣка нравствена сила. Гърцитѣ ги владѣѭтъ изцѣло. Всѫдѣ си иматъ църкви, но въ тѣхъ се служи по гръцки. Въ три само отъ Дерконскитѣ села чухъ поповетѣ да почитватъ по нѣщичко въ църквата и словѣнски. Селото Тарфа поискало прѣди година отъ Дерконския владика свещенникъ, който да умѣе да почитва и български, защото иначе отъ църковната служба нищо неразбирали. Владиката имъ прѣпорѫчилъ нѣколцина, но селянетѣ неприели нито едного, защото никой отъ тѣхъ неумѣлъ да служи български. Като видѣлъ упорството имъ, владиката най-послѣ имъ казалъ: „като е тъй, поискайте си отъ Русия свещенникъ, който да умѣе да служи по езика ви. Съ това владиката искалъ да имъ напомни, че въ тоя случай ще може да ги скомпрометува прѣдъ правителството. Учительетѣ, които въ сѫщото врѣме сѫ и пѣвци въ църквитѣ, учѫтъ само по гръцки. Но това учение е далечъ да може да погърчи Българетѣ, защото дѣцата отиватъ въ училището докѫдъ неумѣѭтъ още да пасѫтъ воловетѣ. А до него врѣме тѣ едва навикноватъ да различаватъ буквитѣ въ алфавитата, която на полето, слѣдъ воловетѣ или овцитѣ, много лесно се забрява. Въ всѣкой случай, въ всѣко отъ българскитѣ села около Цариградъ има по единъ-двоица граматици, които умѣѭтъ да четѫтъ, да пишѫтъ и да говорятъ по гръцки. Чудно

е, че всичкитѣ свещенници и учителье въ всичкитѣ речи български села не сѫ по народность и происхождение Гърци, а сѫ пришелци отъ далечна страна, отъ народность влашка. цинцарска, дошли отъ къмъ южна Македония, отъ околностьта на Янина. Спородъ тѣхния разсказъ, въ отечеството имъ имало села, отъ дѣто излазяли само даскали и попове за православния свѣтъ въ Турско; това е тѣхната професия. За Фенеръ оння влашки села сѫ една ферма, дѣто се развъждатъ ревностни и евтини пропагандисти на еллинизма между Българетѣ. Това имъ напомнюва, че едно врѣме България бѣше пълна съ доктори, които недохождахѫ отъ другадѣ, освѣнъ отъ едни и сѫщи цинцарски села, и които разсказвахѫ, че тѣхното отечество не дава друго, освѣнъ доктори, които Българетѣ отъ онова врѣме наричахѫ биляре. Каква чудна производителность! Едни села да раждатъ само доктори, а други само даскали и попове. . . . . Благословена страна! Обаче въ Янина има села и съ друга специалность, именно села, които раждатъ само бакали и ханджие. Токо-речи всичкитѣ ханджии по цѣлия Балкански Полуостровъ сѫ родени въ тия села, които, ако не бѣхѫ малкитѣ народи на голѣмия полуостровъ, не ще знаяхѫ знаяението на извѣстнитѣ всѣкому заведения, подъ название „ханища“. Подобни ханджии и бакали цинцаре има въ всѣко българско село около Цариградъ. И тѣ много често стаятъ и свещенници. Тѣ сѫ и едничкитѣ шпионе на гърцкия владика и на турскитѣ власти. Съ тѣхъ селянетѣ трѣба да живѣѭтъ добрѣ, иначе — работата е спукана; който не е добрѣ съ тия Цинцаре, които сѫ въ сѫщото врѣме и селски лихварье, той се счита за не благонадѣжденъ прѣдъ владиката и властьта.

Въ селото Тая-Кадънъ се намѣрихъ на третия день на Великъ-день. Отидохъ на хорото и гледамъ селский свещенникъ развѣва джубето, играе заедно съ ергенитѣ, при всичко че годинитѣ му бѣхѫ не по́-малко отъ 70. — „Това е обичай“, ми казахѫ по тукашнитѣ села, селский свещенникъ да се улови на третия день на Великъ-день на хорото, и да заобикали само до три пѫти. Други день прѣзъ годината той неиграе“. При всичко това, азъ сѣдѣхъ на хорото цѣлъ часъ, и свещенникътъ все играеше, все продължавише да обикаля. Сиромахътъ! Виното бѣше зашеметило

и замаяло главата му, и той не бѣше въ състояние да прѣброи, и различи, когато се свършувахѫ тритѣ обиколки въ хорото. Тѣ се свършихѫ чакъ вечерьта, когато гайдата прѣстанѫ да свири [1]).

Слѣдъ хорото ме заведохѫ въ дома на единъ отъ пó-първитѣ селяне. Между другитѣ селски разговори, тамъ станѫ дума и за женидбата на единъ ергенъ, неотодавна сгоденъ. Единъ каза, че ще му стане кумъ, други старисвать, трети деверъ и пр.

„Намѣрете и менѣ нѣкаква работа въ тая свадба“, казахъ азъ.

„Каква работа? . . . . каква работа!? . . . Да те направимъ *Петеланъ*“, ми отговорихѫ.

„Какво е туй, каква е длъжностьта на тоя „Петеланъ?“ попитахъ азъ.

Расправихѫ ми, че длъжностьта на Петалана въ свадбата е много важна. Който испълнява тая длъжность, се нарича „*Петелъ*“ и обикновенно трѣба да е опитенъ, уменъ, а нáй-вече жененъ. Той е нáй-близкия съвѣтникъ на младоженцитѣ . . . . .

„Като е тъй, азъ не съмъ за *Петеланъ,* защото не съмъ жененъ, не съмъ минувалъ прѣзъ това митарство,“ казахъ азъ. Това мое признание се уважи отъ множина съ смѣхъ; а че съмъ още нежененъ, то въсчуди нáй-много старата домакиня, та ме попита отдѣ съмъ. На отговора ми, че съмъ отъ Стамболъ, тя отсѫди:

„За това до сега стоишъ неженень; Стàмболскитѣ ергенчета се женятъ като станѫтъ по на 40 години. Ти си *Стамболско ергенче!*“.

„*Стамболско ергенче*“ по тия села има значението на нашенското „ергенъ дѣдо“. А „*Петеланътъ*“ по нѣкѫдѣ въ Българско носи името „*побащимъ*“, ако е мѫжъ, и „*помайчима*“, ако е жена.

Въ селото Деркосъ, отъ което носи названието си Деркоската Епархия. намѣрихъ много Българе, ходили прѣди врѣме въ Цариградъ и работили за нѣкакви обществени въпроси съ нѣкогашнитѣ български прѣдставителье

[1]) Играньето на свещенника по много мѣста въ Българско се счита за лошъ знакъ; щомъ го видятъ да играе, казватъ: разиграла се е чумата, болѣстьта; сирѣчъ, чумата е започенѫла да мори нѣкѫдѣ и ще дойде и по насъ.

по църковния въпросъ. Такива Българе намѣрихъ и въ селото Авренъ, Силиврийско. Нáй-популярното име между тѣхъ е името на Г-на Чомакова, когото тѣ наричатъ Чомакела. Въ Дéркосъ слушахъ отъ единъ селянинъ твърдѣ интересна приказска: защо славеятъ и други нѣкои малки птички тъй хубаво и сладко пѣѭтъ, а голѣмитѣ птици само грачѫтъ и квакѫтъ. Едно врѣме, каза селянинътъ, когато Богъ распрѣдѣлилъ езицитѣ между народитѣ, всичкитѣ хвъркати животни се събрали, и се съгласили да отидѫтъ и да искатъ и тѣ да се научѫтъ езици, да просятъ Бога да даде и тѣмъ нуждния говоръ. Тѣ търгнѫли вкупъ и дълго врѣме вървѣли. Приближили се до мѣстото, дѣто се раздавали езицитѣ и дѣто народитѣ заминували по редъ и полочавали по единъ говоръ. Било вечеръ и всичкитѣ птици се уморили и се нуждаяли отъ почивка. Пó-голѣмитѣ птици назначили нáй-малкитѣ да стоѭтъ на едно мѣсто и внимателно да гледатъ, кога ще минѫтъ народитѣ. за да извикатъ всичкитѣ други хвъркати животни, които между туй отишли да отпочиватъ, да спятъ. Всичкитѣ птици заспали, а славейчето съ други нѣкои малки птички будували и наблюдавали на пѫтя, отъ дѣто щѣли да заминѫтъ народитѣ. Заминѫло полунощь, всичкитѣ хвъркатъ животни дълбоко спали; прѣди да съмне, народитѣ започнѫли да заминуватъ: всѣкой народъ съ особенъ езикъ. Славейчето научило всичкитѣ езици, а другитѣ малки птички само по единъ. Ето защо славейчето умѣе да говори и да пѣе на всичкитѣ езици въ свѣта, другитѣ малки птички по на единъ езикъ, а останѫлитѣ хвъркати животни неумѣѭтъ друго, освѣнъ да грачѫтъ, квакатъ и крякатъ.

Близо до Деркосъ има едно голѣмо езеро, което се нарича Деркоско езеро. Отъ нѣколко години насамъ, то снабдява Цариградъ съ вода. Състави се европейско дружество, което взе отъ правителството това прѣдприятие, прокопа земята, направи водопроводи, и днесъ Дерконското езеро чрѣзъ тия водопроводи тече въ Цариградъ. Деркоскитѣ Българе се чудятъ на огромнитѣ и сложни машини. конто Френцитѣ сѫ поставили край езерото, и чрѣзъ които пращатъ вода на Цариграъ. Всичко това селянетѣ гледатъ и распpавятъ съ голѣмо очудвание. При тия желѣза и

при тоя огънь, вѣчната мѫка, пъкълътъ е днесъ понятенъ за Деркоскитѣ селяне. Всичкитѣ, които пóвечето се страхуватъ да отидѫтъ да разглеждатъ това чудно издѣлие на Френцитѣ, право називатъ тия сложни машини „вѣчната мѫка“.

Въ всѣко отъ българскитѣ села около Цариградъ се намира по една или двѣ, нѣкждѣ и повече, агиазми. Това е прѣмо заето, или пó-добрѣ наложено, отъ живота на Гърцитѣ, чието духовенство не се минува година да не прогласи нѣкое кладенче на агиязма, чудотворенъ и цѣрителенъ источникъ. И въ деня на тия агиязми по селата стаятъ панаири, дохаждатъ отъ околнитѣ села гостье да пиѭтъ отъ цѣрителния источникъ, а въ сѫщото врѣме и да се веселятъ.

Единъ отъ пó-живичкитѣ селяне на селото Тарфа ми расправяше, че край селото имало кладенче, и водата му била много студена и много сладка и приятна за пиение; всичкитѣ моми тамъ тичали за вода. „Отдѣ се взе единъ гърцки калугеръ, каза селянинътъ, дойде и каза, че това кладенче е агиязма; събра селянетѣ, заколихѫ курбанъ, четохѫ молитви, и хората прѣстанѫххѫ да си носятъ вода отъ тамъ; сега отъ това кладенче пиемъ само веднъжъ въ годината. Па остави друго, ами въ селото нѣма друга такава сладка вода; сега пиемъ вѫбльова вода!“

Казахѫ ми, че въ селото Чанакча имало агиазма, която се именувала св. Кирилъ и Методий, и панаирътъ на която стаялъ на 11 май. Забѣлѣжѣте, че въ всичкитѣ села около Цариградъ праздникътъ на словѣнскитѣ равноапостоли е неизвѣстенъ, не се празднува! Азъ рѣшихъ непрѣмѣнно да заминѫ прѣзъ това село. Но какъ да стане, да се намѣрѭ тамъ въ праздникъ? Казахѫ ми, че въ това село имали обичай да празднуватъ 7 четвьртъци, като започеватъ отъ първия четвъртъкъ слѣдъ Великъ-день; това празднувание било за да не бие градъ. На първия четвъртъкъ, слѣдъ Великденскитѣ праздници, азъ бѣхъ тамъ. Селото празднуваше. Който отиде на работа тоя день, съсичатъ му колата. Когато се още канѣхъ да отидѫ въ това село, нѣкои Българе отъ другитѣ села ми казахѫ: „Въ Чанакча има единъ мутафчия, който се казва дѣдо Панчо. Той е уменъ и добъръ човѣкъ, но обича да си по-

пива. Ако го заварйшъ трезенъ, той ще много да ти разскаже.“ Наистина, дѣдо Панчо е уменъ и приказливъ човѣкъ. Той ме заведе и ми показа източника на св. Кирила и Методия, като ме увѣряваше, че водата му е наистина цѣрителна. По причина на тая агиазма, 11 май се счита за голѣмъ праздникъ въ селото. Откритието на тоя източникъ станѫло по слѣдния начинъ. Отъ много години тамъ било просто кладенче. Нѣколко години прѣди Руско-Турската война, прѣзъ Чанакча заминѫлъ единъ Българинъ, който, споредъ разсказа на дѣда Панча, не билъ голѣмъ и богатъ човѣкъ, но билъ събуденъ, родолюбивъ и хитъръ. Той събиралъ селянетѣ и имъ говорилъ много работи: питалъ ги между друго, празднуватъ ли деня на св. Кирила и Методия. Като се научилъ, че го непразднуватъ, той употрѣбилъ нѣколко срѣдства да ги убѣди, че трѣба да го праздуватъ. Несполучилъ обаче. На́й-послѣ, за да постигне цѣльта си, употрѣбилъ хитрость. Распърснѫлъ слухъ, че всѣкому извѣстното кладенче край селото не е просто кладенче, а агиазма; освѣнъ това пъкъ викнѫлъ единъ грѫцки попъ, заплатилъ му, колкото трѣба, и го накаралъ да освѣти кладенчовата вода. Оттогава и до днесъ водата на кладенчето се пие само на 11 май за здравье, па и въ честь на тоя день стая въ селото праздниченъ панаиръ, на който дохаждатъ хора отъ много околни села.

Българетѣ въ Чанакча сѫ пó-събуденички между всичкитѣ други български села около Цариградъ. Тукъ нѣволно дохажда на умъ истината, че гдѣто чуешъ името на св. Кирилъ и Методий, и видишъ тѣхната икона, дѣто видишъ, че се празднува 11 май, тамъ, не се съмнѣвай, българщината е жива“, у хората има съзнание и чувство народно.

Една вечерь, въ селото Авренъ, Силиврийско, азъ слушахъ да свири на тамбура единъ младъ селянинъ, който се слави съ това умѣние по всичкитѣ околни села. Прѣди това, бѣхъ слушалъ за него, и нарочно го намѣрихъ. За една ока вино и нѣколко сладки думи, той ми свири и пѣ цѣли два часа. Меджу другитѣ пѣсни, той ми испѣ една бунтовнишка пѣсень за неотодавнѫшнитѣ събития. Съдържанието на пѣсеньта обнимаше всичкото врѣме отъ začалото на нашето възраждание и до сега. Нея пѣсень,

излѣзнжла изъ устата на народа, въ Българско азъ не съмъ слушалъ. Пѣснопоецътъ захваща отъ самото начало на малкитѣ български бунтовнишки чети, въспѣва отдѣлно всичкитѣ тѣхни войводи и юнаци, дохажда до възстанието въ 1876 година, и разсказва подробно, какъ всичкитѣ турци и манафи сж дошли и отъ самия Анадолъ за да исколятъ българскитѣ жени и дѣца. Слѣдъ опустошаванието на България отъ башибозуцитѣ и черкезитѣ, пѣснопоецътъ събира поименно всичкитѣ български войводи и ги завожда при царь — Александра и князя Николая", за да имъ се оплачжтъ за станжлитѣ опустошения и клания. Царь Александръ и князь Николай ги распитватъ подробно, утѣшаватъ ги и нáй-послѣ пращатъ „Гурко генерала и Скобелъ генерала", за да избавятъ християнетѣ. Тукъ се въспѣватъ пó-главнитѣ събития на Руско-Турската война, и дохажда освобождението на България. На мое питанье, отдѣ е научилъ тая пѣсень, пѣснопоецътъ отговори, че прѣзъ селото имъ заминували мечкарье, разигравали мечкитѣ и пѣяли тая пѣсень. Мечкарьетѣ се обикновено цигане. „Както вижда читательтъ, и циганинътъ съ своята мечка играе своята роля въ българската пропаганда.

Понеже говориме за Българетѣ около Цариградъ, трѣба да споменемъ, че и на азиятския брѣгъ, въ Мала-Азия, не далечъ отъ Цариградъ, има на нѣколко мѣста български села. Тѣ сжщо сж прѣселени въ нáй-лошитѣ и черни врѣмена за българския народъ. На азиятския брѣгъ около Дарданелитѣ има такива български села около 10—15, нѣкои отъ които сж се прѣселили въ България, веднжга слѣдъ Руско-турската война. Още пó-насамъ къмъ Цариградъ, върху азиятския брѣгъ на Мраморното море, има около 25 български села, главното отъ които се нарича Бандарма. Въ него прѣди войната е имало и българско училище. Освѣнъ това, върху единъ отъ брѣговетѣ на Измидския заливъ, не далече отъ Кара-Мусалъ, има едно българско село подъ название Късъ-Дервентъ. На азиятския брѣгъ около Цариградъ се срѣщатъ много овчарье, които се казватъ Българе, но които неговорятъ инакъ освѣнъ турски: своя езикъ сж забравили.

———————

Неуспѣхътъ по български езикъ въ нашитѣ училища.

ОТЪ А. ТЕОДОРОВЪ.

Отъ самото врѣме, когато изъ българскитѣ гимназии слѣдъ нашето освобождение захванѫхѫ да излизатъ млади момци съ завършенъ курсъ познания отъ срѣдно образование, па и до днесь още, между българското пò-високо общество продължава да се носи глухъ единъ гласъ за голѣмата слабость на познанията на тия „свършили курсъ“ млади момци по български езикъ. Да ли тая слабость на тѣхнитѣ познания е била нѣщо случайно, зависещо отъ познанията и методата на единичнитѣ учители по български езикъ по уречени гимназии, или тя ще си е нѣщо естествено, що произтича отъ самитѣ основи на обучението по български езикъ, — това вече отъ толкова години насамъ стои у насъ публично нераскрито, необсѫдено, а и въ самото върховно началство на българскитѣ училища личи да не е съвсѣмъ издирено. Ала както и да е работата, но да слѣдуваме и за напрѣдъ все така спокойно да гледаме въ очитѣ на тоя прѣжалостенъ фактъ, то ще рече да оставимъ на произволна смърть и погуба оная страна отъ образованието на българската младежь, отъ която тъкмо се надѣеме съ врѣме да подигнеме *своята* книжнина и да организираме нравствено българската масса. Като съмъ наблюдавалъ до извѣстна стъпень пò-отблизу вървежа на обучението по български езикъ въ срѣднитѣ наши училища и като съмъ гледалъ и на вънкашнитѣ условия, които влияѭтъ върху това обучение прѣзъ врѣмето на курса въ сѫщитѣ училища, азъ съмъ си набралъ и съставилъ нѣкои бѣлѣжки, които ми обясняватъ въ достатъчна мѣра причинитѣ на слабия успѣхъ по български езикъ въ нашитѣ училища изобщо. Тия бѣлѣжки ще искамъ да спо-

дѣлж тука съ своитѣ читатели; възъ основа на тѣхъ ще прѣдложж и нѣкои срѣдства, които смѣтамъ за абсолютно неизбѣжни, ако желаеме да искараме отъ обучението по матерни езикъ у насъ истинската и справедливо очаквана полза. Моитѣ бѣлѣжки ще засегнжтъ:

I. *Материяла на обучението* по български езикъ.

II. *Вънншитѣ моменти,* що влияжтъ върху успѣха на това обучение.

III. *Неизбѣжнитѣ срѣдства противъ неуспѣха* отъ това обучение.

Подъ I. ще разгледамъ:

А. *Граматичното обучение,* въ съставъ отъ
- *а)* Синтаксисъ,
- *б)* Морфология и
- *в)* Старобългарски езикъ и новобългарски правописъ;

Б. *Книжовното обучение,* въ съставъ отъ
- *а)* Стилъ и композиция и
- *б)* Книжовни разборъ и книжнина.

Подъ II. ще разгледамъ:
- *а)* *Четмото* въ учебницитѣ и въ книжнината;
- *б)* *Чуждитѣ* езици и чуждитѣ *учебници*;
- *в)* *Говорътъ* на учителитѣ.

А послѣдниятъ дѣлъ, подъ III, ще ми служи за заключение.

I.

Материялътъ на обучението по български езикъ въ нашитѣ училища се опрѣдѣля отъ двояката цѣль, която се гони съ прѣдмета „български езикъ“ при образуваньето на нашата младежь: тя трѣба да се научи испърво правилно (споредъ книжнината) да схваща своя езикъ и да прѣдава по него своитѣ мисли, било устно било писменно, и послѣ тя трѣба да придобие умѣние правилно да усвоява произведенията на книжнината и да се опитва въ самостоятелни книжовни продукции на български езикъ. Съобразно съ тая цѣль на обучението по български езикъ — както я схващамъ азъ — въ програмитѣ на нашитѣ училища се прѣдвижда по тоя прѣдметъ огроменъ граматиченъ и книжовенъ материялъ, въ който влизатъ и българска граматика, и учение за периодитѣ, и старобългарска граматика

и теория на словесностьта, и история на всеобщата литература, особито пъкъ на словѣнскитѣ литератури, а най-вече на българската. При такъвъ богатъ материялъ, — като прѣдположимъ, че той е цѣлесходно расподѣленъ и систематизуванъ въ нашитѣ програми и методично прѣподаванъ въ класоветѣ, — човѣкъ се испълня съ неимовѣрни очаквания за образованието на българската младежь „по български езикъ“ и дори и самъ захваща да се блазни отъ охота, да се образува още еднѫжъ подъ това благодатно крило на българскитѣ програми; — толкова голѣмо е, наистина, очарованието отъ мисъльта за ония познания, които програмитѣ има да вселѭтъ въ душата на младежьта по нейния матерни езикъ! Но зато колко е велико пъкъ и разочарованието, което поразява човѣка, кога той се срѣщне съ единъ „свършилъ курсъ“ по тия програми български младъ и види, какъ негова милость е досущъ лишенъ отъ свое опрѣдѣлено мнѣние за извѣстно българско книжовно произведение, което неотколѣ е челъ, а незнае кой му е авторътъ, нито знае епосъ ли е било, или е нѣкоя драма; какъ сѫщата тая милость ви говори на единъ примитивенъ „такъвъ-онакъвъ“ езикъ и какъ тя въ своето надмѣнно прошение до васъ за „съотвѣтствена“ служба е наредила по три погрѣшки въ една дума и свързала сказуемото отъ главното си прѣдложение само съ хубавата бѣла хартия отъ прошението! Прибързувамъ да съобщѭ на читателитѣ, че тѣ могѫтъ и сами да срѣщнѫтъ подобенъ типъ отъ нашитѣ млади съ завършенъ курсъ по български езикъ, защото азъ съмъ ималъ случай непосрѣдствено да бѫдѫ въ сношение съ такива типове; но ако ми се възрази, че безмѣрно прѣкалявамъ съ обобщението на качествата отъ подобенъ типъ за всички свършили курсъ български млади, азъ смѣтамъ за длъжность веднага да обявѭ, че броятъ на достойнитѣ за благи споменъ момци, каквито и азъ могѫ всѣкога съ благодарность да именувамъ, въ нашитѣ училища е крайно малъкъ, и че у всички тѣхъ изобщо се срѣщатъ сегизъ-тогизъ по едно или двѣ отъ неприязненитѣ качества на изобразения отъ мене по-горѣ типъ. Какъ сега да си обясни човѣкъ това противорѣчиво несъгласие между ожидания споредъ нашитѣ програми и сѫщински получвания споредъ тѣхъ резултатъ отъ обучението по български

езикъ? Въ програмитѣ ли, въ качеството и количеството на тѣхния материялъ и въ систематизацията на цѣлото обучение въ срѣднитѣ училища, или въ методиката на прѣподаваньето, или напоконъ въ научнитѣ познания на самитѣ учители лежи причината на такъвъ срамотенъ неуспѣхъ по български езикъ въ нашитѣ училища? Положителниятъ отговоръ на поставеното питанье, по мое мнѣние, трѣба да падне по еднжжъ върху всѣка отъ тритѣ части на питаньето; но и съ това всичко тоя отговоръ пакъ неще бжде пъленъ, неще исчерпя всичкитѣ причини на неуспѣха, понеже, и при допустнжта задоволивость на програмитѣ и на прѣподаваньето, у насъ все още остаятъ нѣкои обстоятелства, които сж способни всѣкога да отбиватъ успѣха по български езикъ отъ насочения нему истински пжть. Безъ да обсжждамъ *направо* коя-да-било отъ възможнитѣ причини на днешния безотраденъ резултатъ отъ обучението по български езикъ, азъ просто ще застанж върху основитѣ на това обучение, каквито сега сжществуватъ у насъ, и ще прѣдставиж негова вървежъ въ свързка съ всичкитѣ обстоятелства, що го обикалятъ и упражняватъ върху него фактично влияние.

А.

Граматичното обучение по български езикъ захваща у насъ вече въ II отдѣление отъ първоначалнитѣ училища и слѣдва дори до IV класъ отъ срѣднитѣ училища. Прѣзъ врѣмето отъ тоя курсъ ученикътъ се учи да расчленява своята рѣчь и да опрѣдѣля видоветѣ на думитѣ въ нея; запознава се съ формалната страна на езика и си усвоява новобългарския правописъ, зарадъ който му служи главно като водачъ старобългарскиятъ езикъ. Всичко това ученикътъ върши и трѣба да върши пълни *седемь години.* И на *осмата* година прѣдъ васъ се испрѣча момъкъ, който въ пб-голѣмата часть отъ труда си още грубо се бори съ единъ погрѣшенъ правописъ, като бива съвсѣмъ напуснжтъ отъ старобългарския си водачъ, и съ мжка искарва по нѣколко правилно построени собствени мисли. Вамъ — като учитель — е гнѣвно отъ една страна, че вмѣсто да вървите съ такъвъ ученикъ напрѣжъ, вмѣсто да почнете редовно и да продължавате основателно *вече съ книжовното*

обучение, вие залитате съ ученика, повръщате се нѣщо назадъ и пакъ се затичате напрѣдъ; и като става това повръщанье назадъ съ цѣль да се *поднови* у ученика *старото*, а не да му се *подаде ново,* сирѣчь, като *поправяте* само познания, които *никогажъ не сж били здрави,* вие губите само учебното врѣме, прѣдвидено за „книжовното обучение:" и като се затичате напрѣдъ за това подирното да го минете спорéдъ програмата, вие го минавате бърже, безъ да насмогнжтъ ученицитѣ да си го усвоѭтъ както трѣба. И ето че и на *деветата* година вие пакъ се лутате, пакъ тичате нагорѣ и надолу, бързате и все ненасмагате, нито вие, нито ученицитѣ, минувате така годинитѣ и програмата, и *въ края на курса* ви иде да се уловите за коситѣ, като гледате, че и книжовното обучение на ученицитѣ тъй нищо неструва, както не е струвало и граматичното имъ обучение, съ което сте ги заварили. Гнѣвно е вамъ отъ една страна за тая *недостатъчна подготовка на ученицитѣ до курса на книжовното обучение;* но отъ друга страна васъ обзима дълбока и искрена жаль за тѣхъ, за годинитѣ, що сж тъй нерадиво изгубили, що имъ сж били тъй безмилостно и дори вѣроломно окрадени, като вникнете въ сжщината на това, що е съставяло тѣхното граматично обучение. Погрѣшки отъ всѣкакъвъ родъ и непослѣдовности на всѣка стжпка сж сподиряли тѣхния материялъ на граматичното обучение и сж лежали въ него, та сж имъ затжпили дори и чутието за всѣка законность и правилность въ езика: — а това е доста да попрѣчи и за най-обикновения успѣхъ дори у способни ученици, ако тѣ се прѣдоставятъ *изключително* на сегашната наша училищна наука по българския езикъ.

Да видиме, какъ стои у насъ тая наука въ отдѣлнитѣ си части.

а. *Синтаксисъ.*

Синтаксисътъ на българския езикъ трѣба да изложи на ученика начина, по който се строи българската *рѣчь* (proposition) отъ най-простия неинъ видъ дори до най-сложния. Съ това синтаксисътъ ще има да освѣтли на ученика оня многосложенъ процесъ, който минува человѣшката мисъль за да се оформи въ пó-опрѣдѣленъ и пó-обработенъ

изразъ на словото. Нашата рѣчь е непосрѣдствено свързана съ нашата мисъль, и отъ най-малкитѣ нюанции на подирната зависѫтъ и разновиднитѣ обрати, които съглеждаме въ първата; поради тая тѣсна свръзка между тѣхъ двѣтѣ върху развитието на мисъльта у младитѣ, у дѣцата, има грамадно влияние науката за рѣчьта, за нейния строежъ. — синтаксисътъ. Инди правилното обучение на българскитѣ ученици по синтаксиса на тѣхния матерни езикъ трѣба да имъ спомага за развитието на тѣхнитѣ мисли и за логичното свързуванье на мислитѣ въ рѣчи. Обикновенниятъ човѣкъ изучва синтаксиса въ практичния животъ, безъ всѣка отвлѣчена теория, и вече споредъ своитѣ лични дарби достига и до по́-голѣмо или по́-малко съвършенство въ исказа на своитѣ мисли, които никога не се развиватъ съвсѣмъ независимо отъ езика; но въ училищата намъ трѣба да е особна педагогична задача, да развиваме у младитѣ мисленьето, и то най-вече се сполучва съ обучението по наредата на рѣчьта, — което е най-сѫщественъ дѣлъ отъ граматичното обучение. „Граматиката", синтаксисътъ, показва на ученика, какъ въ неговитѣ думи, въ езика изобщо, па съ това и въ неговитѣ мисли трѣба да владѣе най-голѣмъ редъ и законность; и понеже дѣлото се ражда отъ мисъльта, влиянието на граматиката неможе да остане безъ всѣкакъвъ у́чинъ (effectus) и върху человѣшкитѣ дѣла. Съ нея се противудѣйствува сѫщо на слѣпото лутанье, на несигурната колебливость у ученика, като свладѣва той своя езикъ съ извѣстна здравина; и това сѫщо неможе да остане безъ благоприятенъ учинъ върху негова характеръ: смѣлость, твърдость и рѣшителность ще се изразѭтъ въ думитѣ му и въ постѫпкитѣ му. Не че мислиме, какъ и другитѣ науки не сѫ въ състояние да произведѫтъ тия благотворни дѣйствия, но само че граматичното обучение води по най-краткия, най-стегнѫтия и най-здравия пѫть къмъ цѣльта. Нѣка не ни обвиняватъ въ идеализация; — който допуща тѣсната психологична свръзка между словото, мисъльта и характера, нему съ логична консеквенция ще се прѣдставѭтъ и тия размишления като необходимо искарани заключения за граматичното обучение" (A. Vogel, Methodik des gesammten deutschen Unterrichts in der Volksschule, Gütersloh, 1874. 8°, стр. 118—119). Въ програмитѣ

на нашитѣ училища вѣроятно по тия съображения е прѣдвидено на синтаксиса широко мѣсто, понеже той навсѫдѣ сподиря граматичното обучение, отъ II. отдѣление на първоначалнитѣ училища до III. класъ на срѣднитѣ училища. Но резултатитѣ отъ това дълготрайно обучение по синтаксиса у насъ обикновено биватъ отъ най-простъ родъ: ученикътъ и въ IV. класъ, и нагорѣ до края на курса *неумѣе да нарежда правилно* нито устната, нито писменната своя рѣчь. Прѣдставѣте си тогава, каква трѣба да е *правилностьта* и *законностьта* на *неговитѣ мисли!* А между туй въ III. класъ той цѣла година се е морилъ и съ строежа на периодитѣ, — ония съставни сложни рѣчи, който сѫ най-съвършената художествена форма на прозаичния слогъ. Да небѣхѫ нашитѣ ученици българе по рождение, които вече отъ дома си носѭтъ цѣлата практична граматика, и да останѣше да си усвояватъ българския езикъ само чрѣзъ обучението въ училищата, тѣ несъмнѣно би се намѣрили единъ день безъ езикъ и безъ мисли! На такъвъ край би ги искарала сегашната ни училищна наука по българския езикъ, защото въ нея има всичко друго, само не винѫги онова, що е вѣрно и потрѣбно, — не изяснение *на* българския езикъ въ издиренитѣ за книжовната му форма основи, а прѣписани отъ нѣйдѣ правила *за* българския езикъ.

Българскитѣ граматици, които сѫ се подлагали на труда да съставѭтъ учебници по нашия езикъ и днесь се бронѭтъ за едничкитѣ учителье и на всички учителье по езика ни въ училищата, сѫ ни обдарили съ рѫководства за синтаксиса, дѣто на луди конье бесмислено се вършѭтъ върху гумното на българския езикъ многочислени схоластични параграфи и забѣлѣжки, които сѣкашъ нарочито притъпкуватъ много отъ най-живитѣ синтактични явления на българската рѣчь. Ученикътъ изучва изложеното въ рѫководствата съ най-върла педантерия; но щомъ се принуди да искаже словесно мисъльта си, той ѭ исказва пакъ по своята проста и здрава *майчина* граматика и синтаксисъ, безъ да го е грижа за „ученото“ рѫководство; а кога потрѣба и да напише сѫщата мисъль, той се ползува съ ония правила и насоки за синтаксиса, които самоволно му се втълпили при четенье книги извънъ училището. Разбира се, че какъвто успѣхъ направи ученикътъ въ това отно-

шение, той ще бжде негова собствена, морна и потна печалба, а за всѣка погрѣшность въ исказа на мислитѣ му, за всѣкой неуспѣхъ по синтаксиса на езика му ще бжде виновна училищната наука по мждритѣ наши ржководства. Ималъ съмъ на ржка писменни работи на български ученици отъ VII. и VI. класъ, па съмъ слушалъ отъ тѣхъ и устно изложение на мислитѣ имъ върху нѣкой прѣдметъ, и съмъ съглеждалъ несамо отсжтствието на придобитъ нѣкой чрѣзъ синтактичната наука пóумѣлъ обратъ на рѣчьта, нѣкоя похубава, пó-хармонична свръзка между прѣдложенията, но още и развала на оня естественъ строежъ, на онова правилно съгласуванье между частитѣ отъ прѣдложенията, каквото срѣщаме у безграмотния български селянинъ и каквото навѣрно сж имали и тия млади момци отъ VII. и VI. класъ на срѣдно училище, прѣди да прѣкрачжтъ училищния прагъ. Азъ ще приведж тука нѣколко отъ безбройнитѣ случаи, съ които българскитѣ учебни ржководства по синтаксиса грѣшжтъ противъ езика, или несъдържатъ никакви изяснения за неговитѣ синтактични особности, и така стаятъ прѣми или непрѣми виновници за неуспѣха по книжовния езикъ и — което е още пóлошо — за развалата и на майчиния езикъ у българската младежь. Ще имамъ на гледъ отдѣлитѣ за синтаксиса, „словосъчинението“, въ граматикититѣ на И. П. Момчилова (4. изд. 1881 г.), Т. Икономовъ (4. изд. 1883 г.), С. Сирмановъ (3. изд. 1883 г.), С. Радуловъ (кн. I., 1870, кн. II., 1871), понеже тѣ сж у насъ главнитѣ ржководства по тая часть отъ граматичното обучение.

Споредъ Икономова (стр. 99), „ако съединимъ нѣколко *равносилни* прѣдложения въ едно *сложно* съ единъ само подлогъ, или съ едно сказуемо, или съ единъ подлогъ и едно сказуемо при нѣколко еднакви пояснения, тогава сложното прѣдложение се казва *слѣто*“. А равносилнитѣ прѣдложения, които влизатъ въ *сложното,* сж такива прости прѣдложения, „отъ които всѣка (sic) си има подлогътъ и сказуемото“ (стр. 98). Възъ основа на тия опрѣдѣления, отъ които първото буквално така стои въ ржководството на Икономова, а второто логически така излиза отъ опрѣдѣлението на сложното *„раздѣлно“* прѣдложение, ние съ право можемъ да направимъ ето какви съединения: а) с... сlож-

ното раздѣлно“ прѣдложение *„Авторитѣ заимали мистеритѣ изъ библията и мистериитѣ били писани на латински езикъ“*, дѣто имаме двѣ прости „равносилни“ прѣдложения, всѣко съ свой подлогъ и сказуемо, правимъ сложно „слѣто“ прѣдложение *„Авторитѣ заимали мистериитѣ изъ библията и били писани на латински езикъ“*; б) сѫщо така „сливаме“ двѣтѣ равносилни прѣдложения, *„Дивацитѣ ядѫтъ своитѣ неприятели и (дивацитѣ) ядѫтъ безъ да дъвчѫтъ много“* въ едно сложно „прѣдложение“ *„Дивацитѣ ядѫтъ своитѣ неприятели и безъ да дъвчѫтъ много“*; в) подобно и примѣрътъ у Икономова (стр. 98) *„Напролѣть всичката природа се обновява и ний се усѣщаме по̀добрѣ“* се „слива“ въ *„Напролѣть всичката природа и ние се обновяваме и се усѣщаме по̀-добрѣ“*. Тия съединения очевидно заключаватъ въ себе немалки логически погрѣшки и откъмъ смисловия резултатъ отъ съединението не сѫ еднакви съ приведенитѣ у самаго Икономова (стр. 99) правилни примѣри за „слитно“ съединение; обаче тѣ погрѣшни съединения консеквентно произлизатъ отъ всичко казано у Икономова за „слитнитѣ“ съединения, и случаитѣ подъ а) и б) сѫ дори наистина извадени изъ тетрадитѣ по български езикъ на двама седмокласни ученика. Каквито обяснения и да се навождатъ за тѣхъ погрѣшни „сливания“ у реченитѣ ученици, човѣкъ все неможе да не свали по̀-вечето виновность върху училищното рѫководство, каквото е граматиката на Икономова; защото, както споменѫхъ вече по̀-горѣ, рѫководствата по граматичното обучение у насъ сѫ всичката наука по български езикъ и за учителье, и за ученици, и забърканиятъ отъ рѫководството учитель естествено ще забърка и своя ученикъ, или, ако ученикътъ самъ се забърка, учительтъ неще знае съ това рѫководство да го оправи. Логичнитѣ грѣшки, грѣшкитѣ противъ синтаксиса на езика, къмъ които необходимо водѭтъ насокитѣ на Икономова за съединяванье равносилни прѣдложения въ сложно слѣто прѣдложение, иматъ своето потекло въ *недостатъчното*, а поради това *невѣрното у него опрѣдѣление* на *условията*, при каквито само е възможно таково съединяванье. Да бѣше казано у Икономова, че съединяванитѣ прѣдложения трѣба да иматъ *общность* въ главнитѣ, или второстъпеннитѣ свои части, както е прѣдвидѣно това у Раду-

лова (I. стр. 19), тогава не би могло да се извърши сливаньето на прѣдложенията, уведени подъ а) и в); но зато сливаньето на прѣдложенията подъ б) е възможно и споредъ Радулова, особито ако се прѣобърнѣше и неговото аналитично опрѣдѣление на „слитното“ прѣдложение въ синтетично, каквото е у Икономова; — възможностьта на таково сливанье се показва по́-вече още въ примѣра *„братъ ми подари на учителя едно перо и едно ножче; сестра ми подари на учителя едно перо и едно ножче“*, дѣто двѣтѣ прости самостоятелни прѣдложения, споредъ исканата у Радулова *общность* на тѣхнитѣ части, бива да се съединѭтъ въ едно „слитно“ прѣдложение *„братъ ми и сестра ми подарихѫ на учителя едно перо и едно ножче“*. Ще каже, че за образуваньето на „слитното“ прѣдложение не е достатъчно само *едното* и всичко условие за *общность* (еднаквость) на нѣкоя отъ главнитѣ или второстъпенни части на сливанитѣ прѣдложения, нито пъкъ ще бѫде достатъчно и тия общи (еднакви) части *да отговарятъ на едно и сѫщо питанье* (вж. токо що приведения примѣръ), както би искала генетичната (синтетична) форма на аналитичното опрѣдѣление на слитното прѣдложение у Сирманова (стр. 39); за образуваньето на „слитното“ прѣдложение, което е прѣдложение *просто*, защото има само *една* предикация [1]) и въ което се съдържатъ по двѣ или повече отъ главнитѣ или отъ второстъпеннитѣ части на прѣдложението, се иска слѣдното: при разни подлози, и при разни или еднакви второстъпенни части при тѣхъ, ако ги има, трѣба да бѫдѫтъ въ сливанитѣ прѣдложения логично *еднакви*, *реално сѫщи*. сказуемитѣ, както и второстъпеннитѣ части при тѣхъ, ако ги има; при разни сказуеми, и при второстъпенни части при тѣхъ, ако ги има, *трѣба да бѫдѫтъ* въ сливанитѣ прѣдложения *логично еднакви*, *реално сѫщи*, подлозитѣ, както и второстъпеннитѣ части при тѣхъ, ако ги има; а при еднакви, реално сѫщи, подлози и еднакви, реално сѫщи, сказуеми трѣба да бѫдѫтъ въ сливанитѣ прѣдложения второстъпеннитѣ части отъ една и сѫща категория. Съ тѣзи искания сѫ съвмѣстни и условията за образуванье „слитни“ прѣдложения у Радулова и у Сирманова, но тѣ не ги ис-

[1]) *Предикация* или исказванье *(исказъ)* се нарича логичниятъ процесъ за свързванье сказуемото *(сказеца)* съ прѣдмета на прѣдложението, съ *подлоги*.

черпятъ напълно и затуй допущатъ наравно съ Икономова образуваньето на логично погрѣшени съединения, каквито споредъ нашитѣ искания сж невъзможни. Нашитѣ искания почиватъ върху логичнитѣ основи, по които въ рѣчьта ни се явяватъ тъй наречени „слитни" прѣдложения, що се разглеждатъ като съставени отъ нѣколко прѣдложения. Слитнитѣ прѣдложения прѣдставятъ така една съкратена граматична форма на логичната мисъль, и въ граматичното обучение е нуждно да се расправя, какъ може да стане таково съкращение, какви трѣба да бждjатъ мислитѣ, за да могжтъ да се слѣжтъ подъ формата на едно само прѣдложение. Тука именно се види, наколко синтаксисътъ помага за развитието на логичното мисленье, и наколко злѣ ще се отразяватъ върху правилното мисленье на ученицитѣ погрѣшнитѣ синтактични ржководства. Случаятъ, що наведохъ изъ българскитѣ граматики, показва, какъ тѣ сж се задоволявали да опрѣдѣлжтъ криво-лѣво, що е „слитно" прѣдложение (граматиката на Момчилова и непознава дори такива прѣдложения, вж. стр. 112), да уведжтъ въ текста си единъ терминъ и едно правило повече, безъ да обърнжтъ внимание върху значението, което трѣба да има тоя терминъ и това правило за мисъльта и за нейния изразъ. А отъ това сохоластично боравенье съ терминитѣ и правилата на граматиката въ училищнитѣ ржководства безъ съмнѣние ще излѣзе несамо неуспѣхъ за ученицитѣ, за какъвто свѣдочжтъ вече споменжтитѣ отъ мене изъ ученишки тетради два примѣра за логично погрѣшно образуванье на слитното прѣдложение, но излиза още и заблуждение, за каквото би посвѣдочили толкова други примѣри, що на всѣка стжпка се срѣщатъ у насъ въ учителската практика.

Подиръ тоя случай, дѣто отъ недостатъчното, невѣрното опрѣдѣление на извѣстно синтактично явление въ езика произлизатъ погрѣшки противъ логиката и граматиката, ще изведж тутакси още единъ подобенъ случай, съ който пъкъ ще искамъ и изобщо да дотвърдж, какъ българскитѣ синтактични ржководства, понеже сж съставяни безъ надлежната критика, за едно и сжщо нѣщо често разнорѣчжтъ помежду си, па и сами съ себе, и какъ отъ това разнорѣчие тъкмо стаятъ възможни всѣкакви не-

съобразности съ езика, та се причинява неправилность и въ исказа на мислитѣ на ученицитѣ. Хаосътъ на българскитѣ граматики откъмъ тая страна е грозенъ!

Да захванемъ най-напрѣдъ съ нѣкои прѣдварителни опрѣдѣления.

Въ § 144. (стр. 106) на граматиката отъ Момчилова се намира рѣчьта („изговорътъ", § 17) „*Страсти, които причиняватъ най много повреда сѫ славолюбието и срѣбролюбието*". Разборътъ на тая рѣчь по Момчилова ни показва: а) че главното прѣдложение тука е *безъ сказуемо*, защото „сказуемо е *начинътъ* или *името на качеството* или *на свойството*, което въ разсѫжданьето са отдава на подлежащето" (§ 120), а въ даденото прѣдложение покрай „сѫ", което е *свързка* (§ 123), думата „страсти" неисказва нито начинъ, нито име на качество или на свойство; б) но думата „страсти" *може да бѫде сказуемо*, защото е сѫществително име (§ 122); в) че дадената рѣчь съдържа само *едно прѣдложение*, защото въ неѭ има само *единъ глаголъ* (§ 124) „причиняватъ" (§ 140); г) но сѫщата рѣчь *може* да съдържа *и двѣ прѣдложения*, защото и „сѫществителния" глаголъ „сѫ" „отъ само себе си има пълно и точно значеніе на мысьльта си" (§ 131), та, покрай сѫщинския глаголъ *причиняватъ*. образува и самостоятелно прѣдложение (§ 118); д) обаче въ тая си самостоятелна роля сѫществителниятъ глаголъ „сѫ" още *не е сказуемо* (§ 123), нито пъкъ думата „страсти", „*притурена за да улесни пълното и точното изричанье на мысъльта*" (§ 125), е сказуемо, или опрѣдѣление, или допълнение: *сказуемото* тука *се подразумѣва* (?), и само къмъ него думата „страсти" е *допълнение* (§ 131). Пóнататъкъ разборътъ ни открива, — е) че прѣдложението „които причиняватъ най много повреда" е *приставено опрѣдѣлително*, притурнѫто къмъ частьта на другото прѣдложение „страсти" „за да ѭ опрѣдѣли, да ѝ изрѣче нѣкое необходимо *обстоятелство*, което *неможе да ѝ се отнеме*, безъ да се повреди или да се измѣни смысьльта на прѣдложението, на което са отнася приставенното;" ж) и че ако приставеното опрѣдѣлително прѣдложение се отнеме, другото, главното прѣдложение „страсти сѫ славолюбието и срѣбролюбието", ще прѣдставя съвсѣмъ другъ смисълъ, „или по добрѣ да се каже, *то вече не ще да е*

смысълъ". (§ 144, стр. 107). Разгледа ли човѣкъ всички тия кръстосани и преплетени опрѣдѣления и сѫждения за синтактичното значение на думитѣ само въ приведената рѣчь, нему наистина остая просто да се чуди, що е то за необетна бърканица, която трѣба да владѣе низъ цѣлата граматика на Момчилова; а сравни ли още тия безразборни опрѣдѣления и сѫждения у Момчилова съ опрѣдѣленията и сѫжденията за сѫщитѣ нѣща и въ другитѣ български граматики, човѣкъ тепърва тогава ще разбере и ще каже, че у насъ *нѣма правилни понятия* за съдържанието и формитѣ на рѣчьта, че *нѣма* и *правилна наука* за езика, отъ което слѣдува, че и на ученицитѣ *не се даватъ вѣрни познания* по тоя прѣдметъ, а наопаки може би *се покваря и суровиятъ имъ материялъ,* който обучението трѣбаше да освѣтли и излъщи. Момчиловъ нарича прѣдложението „които причиняватъ най много повреда" приставено *опрѣдѣлително,* защото *опрѣдѣляло* (сказуемото? допълнението?) „страсти." Икономовъ би нарекълъ сѫщото прѣдложение или *допълнително,* или *обстоятелствено,* „споредъ каквото *пояснение* замѣнява" то при сказуемото „сѫ страсти" (стр. 105); при сказуемото „сѫ страсти" прѣдложението „които причиняватъ най много повреда" замѣнява пояснението „най вредни", което ще бѫде или *допълнение,* или *обстоятелство* (стр. 15); но „най вредни" *неможе да е допълнение,* понеже *непоказва „прѣдмѣтъ,* който е *свързанъ* по нѣкой *начинъ* съ *дѣйствието* или *състоянието* на подлогътъ" (стр. 16), *нито* пъкъ *може да е обстоятелство,* понеже *непоказва* „ни *времето* на *дѣйствието,* ни *мѣстото,* ни *начина,* нито *причината* и *цѣльта* на дѣйствието" (стр. 17). Допълненията споредъ Сирманова сѫ „пояснителни думи, които се *относятъ* къмъ сказуемото и *отговарятъ* на питанията: какво? кому? кого? отъ кого? за кого?" (стр. 26): думата „най вредни" се отнася къмъ сказуемото, но неотговаря на никой отъ въпроситѣ, на които трѣба да отговаря едно допълнение, и затуй пакъ *неможе да е допълнение;* — а *неще бѫде и обстоятелствена дума,* понеже обстоятелственитѣ думи сѫ „пояснителни думи, които се относятъ къмъ сказуемото и показватъ мѣсто . ., начинъ . . , причина или цѣль" на дѣйствието (стр. 35), па *неще е* нито *опрѣдѣление* (пояснение, що се отнася къмъ подлога), по-

неже то „показва какъвъ е, колъкъ е или чий е прѣдмѣтъ-тъ“ (стр. 35), сир. подлогътъ. И тъй думата „най вредни“, спорѣдъ Икономова и Сирманова, не е нито допълнение, нито обстоятелство, нито пъкъ е опрѣдѣление; а отъ това излиза, че и прѣдложението „които причиняватъ най много вреда“, което тя дума (пояснение) замѣнява при „сказуемото“ „сѫ страсти“, и което Момчиловъ нарича „опрѣдѣлително“ приставно прѣдложение, спорѣдъ Икономова (стр. 105—106) и Сирманова (стр. 45—46) не е *нито опрѣдѣлително, нито допълнително, нито обстоятелствено!* Азъ разбирамъ, че по относителното мѣстоимение „които“, що свързува свадното приставно прѣдложение съ главното, Сирмановъ ще опрѣдѣли първото като приставно опрѣдѣлително (стр. 46); но понеже приставното опрѣдѣлително прѣдложение служи за (пояснение) опрѣдѣление на нѣкой членъ въ друго прѣдложение (стр. 44, § 62) и трѣба да отговаря на питанията (§ 64) какъвъ е, колъкъ е или чий е прѣдметътъ, на каквито отговаря и опрѣдѣлението (§ 35), за туй у Сирманова прѣдложението „които причиняватъ най много повреда“ се явява като приставно *опрѣдѣлително само случайно:* приставното прѣдложение въ рѣчьта „дръжъ оногова, що бъбри“ е сѫщо така опрѣдѣлително, но то неотговаря на никое отъ поставенитѣ у Сирманова питания, па и не се свързува съ главното прѣдложение чрѣзъ нѣкой отъ прѣдвиденитѣ за това на стр. 46. съюзи. Така, едно приставно прѣдложение, което описва едно прилагателно опрѣдѣление (адективенъ атрибутъ), по Икономова не е отъ *никакъвъ видъ* приставно прѣдложение, по Сирманова излиза *опрѣдѣлително* само *случайно,* по Момчилова пъкъ е *опрѣдѣлително* затуй, защото *безъ него* главното прѣдложение остаяло *безъ смисълъ*, а по Радулова ще бѫде *опрѣдѣлително* затуй, защото „служи за опрѣдѣление на нѣкоѭ часть отъ главното прѣдложеніе“ (I., стр. 15)! Не е ли това всичкото, отъ начало и до край, една класическа галиматия, възъ основа на която правилното обучение по синтаксиса на езика е въ най висока стъпень проблематично? Момчиловъ нарича думата „на наукытѣ“ въ прѣдложението „изъучваніето на наукытѣ възвышава человѣка“ *допълнение* (стр. 102), когато по Радулова тя е *опрѣдѣление;* а въ рѣчьта „кой-то кралицѫ познае, той ще

кралицѫ да вземе“ Радуловъ нарича първото прѣдложение „придавочно *допълнително*“ (II., 39), противъ опрѣдѣлението на допълнителното прѣдложение на стр. 15. отъ I. кн., както противъ сѫщото опрѣдѣление погрѣшно нарича „*допълнително*“ и второто прѣдложение отъ рѣчьта „клета му душа проклета, който майкѫ си не слуша“ (II. 40).[1]) Ако попитаме Момчилова за тия допълнителни „придавочни“ прѣдложения у Радулова, той ще ги именува „опрѣдѣлителни“ (§ 144); а „опрѣдѣлителнитѣ“ придавочни споредъ Икономова и Радулова сѫ такива, които споредъ Момчилова могѫтъ да бѫдѫтъ и „изяснителни“ (§ § 145, 147), когато пъкъ „допълнителнитѣ“ у Момчилова (§§ 146, 148) могѫтъ да бѫдѫтъ и „обстоятелственни“ споредъ Икономова и Радулова! Ето що значи да схващашъ и опрѣдѣляшъ синтакличнитѣ явления не откъмъ сѫществената имъ, логична страна, па послѣ да разглеждашъ и сътвѣтната имъ граматична форма, а да се поведешъ испърво по нѣкои случайни граматични и послѣ по привидни логични свръзки между частитѣ на рѣчьта, та да имъ прикачашъ единъ или други отъ готовитѣ, намѣрени нѣйдѣ си термини; а дѣто нѣма правилно схващанье на единъ прѣдметъ, на една вещь, и дѣто зарадъ волята на терминитѣ, на имената, се фингиратъ вещни отношения, тамъ не е възможно и сѫщинско и реално расширение на познанията.

Въ дадения случай, като видѣхме вече толкова криви схващания на състава и характера на рѣчьта, ние смѣло можемъ да положимъ нататъкъ, че и което послѣдува възъ основа на такива синтактични схващания, неще бѫде съвсѣмъ право и неще поучи никого вѣрно, какви промѣни на формата на израза допуща още езикътъ за извѣстна логическа форма на мисъльта. Азъ ще наведѫ сега нѣколко примѣра пакъ изъ ученишки тетради (отъ VI класъ), дѣто погрѣшната синтактична форма, дадена на мисъльта, никакъ неможе се обясни другояче, освѣнъ чрѣзъ недостатъка, който прѣдставятъ въ това отношение българскитѣ учебни рѫководства и който съставя науката и на доморослитѣ учителье по български езикъ. Рѣчьта „куп-

[1]) Радуловъ ще се е полъгалъ въ тоя случай вѣроятно отъ дателната форма *му*, която стои вмѣсто родителната форма на единъ attributus possessivus.

чината станжла колкото могила, която по всѣки начинъ Цеко неможалъ да спрѣ растението ѝ“ е сгрѣшена въ втората си половина, защото допълнението „която“ на приставното прѣдложение е вземено за подлогъ и къмъ него е отнесено обстоятелственото пояснение „да расте“ като опрѣдѣлено допълнение въ форма на „растението ѝ.“ Ученикътъ искалъ, види се, да съкрати цѣлото приставно прѣдложение „да расте“, съ което е исказано обстоятелственото пояснение къмъ допълнението „да спрѣ“, и направилъ отъ него допълнение „растението“, опрѣдѣлено съ „и“ като принадлежность на вземеното за подлогъ „която“. Колкото и да е сложенъ тука процесътъ на съкращението (отъ това е пó-сложна и неговата погрѣшеность), все пакъ самото съкращение ще е станжло по образеца, какъвто имаме у Радулова (I. 18) въ съкращението „ты сама знаешь *гыненіе-то на наши-тѣ братія и сестры*“ (вм. „ты сама знаешь, че наши-тѣ братія и сестры гынжтъ“), и какъвто съмъ отбѣлѣжилъ изъ тетрадата на единъ шестокласникъ „въ третята часть се говори за *печението на слънцето*“. Радуловъ едничъкъ срѣди нашитѣ четворица граматици говори и за съкращаванье на приставнитѣ прѣдложения; но и при тѣхъ, както и при „слитнитѣ“ прѣдложения, той не е посочилъ условията, когато съкращаването е възможно синтактически и когато е то прѣпоржчвано стилистически. Близнáта за съкращаването и несвойственото на българския езикъ съкращение „гыненіето на наши-тѣ братія и сестры“ у Радулова се отражаватъ и въ синтактичнитѣ строежи на младежьта, каквито сж на примѣръ слѣднитѣ, заети отъ ученици отъ горния курсъ (VI кл.): „причината на смъртьта му е неоставянието му на мира отъ съвѣстьта“; „моята надѣжда крѣпеше отъ увѣхвание нѣжната ми младость“; „чувството за оставянието на бащиния кжтъ на заточеникътъ“, и др.

По други мѣста въ синтактичното обучение важна роля играе съкращаванието на прѣдложенията [1]), понеже то образува едно сжществено искание и за художествения строежъ на периодитѣ; съкращаванието на прѣдложенията пъкъ върви успоредно съ тѣхното свързуване въ пó-сло-

---

[1]) Вж. F. Naumann, Der deutsche Sprachunterricht in d. unt. u. mittl. Kl. d. Realschule, Dresden, 1862, стр. 23—36.

женъ и пó-сложенъ съставъ. А какво ще е било обучението по тоя дѣлъ отъ синтаксиса у насъ, по нашитѣ ржководства, дѣто сж се пълнили само страници, а не се писала наука, нѣка се сжди по слѣднитѣ ученишки конструкции. „Цеко като человѣкъ съ слабъ характеръ, могилата страшно подѣйствувала на въображенията му“; „Цеко го гризеше съвѣстьта му и мислеше, че рано или кжсно зло ще му се навѣе“; „молитви, които споредъ тонътъ на четението лесно можѣше да се познае, че бѣхж прокленяющи“ (VI кл.); „той се занимавалъ съ хайдутство, дѣто въ това си положение той станжлъ човѣкъ съ буенъ характеръ“ (VII к.). Нѣкой би ме обвинилъ негли, че за погрѣшкитѣ, що се съдържатъ въ изреденитѣ примѣри, искарвамъ криви не самитѣ ученици, или пó-скоро тѣхнитѣ учителье, а ржководствата по синтаксиса; но за учительетѣ у насъ всѣкой знае, по кого се воджтъ тѣ, а ученицитѣ, които трѣба да се учжтъ отъ нѣкого или по нѣщо, иматъ въ българскитѣ ржководства толкова добри насоки за съкращаваньето на приставнитѣ прѣдложения, за свързуваньето имъ въ пó-сложни състави, колкото съмъ показалъ дотука, че има въ тѣхъ за слитното прѣдложение и за опрѣдѣленията на частитѣ отъ прѣдложенията и на видоветѣ на приставнитѣ прѣдложения. Пó-надолу ще иставьж още нѣколко точки, които ще ни убѣдьжтъ окончателно, че българскиятъ синтаксисъ въ ржководствата и въ училищата е нѣщо съвсѣмъ несъстоятелно и поради това лишено отъ мощь да образува младежьта.

Ученицитѣ отъ VI—VII класъ пишжтъ въ тедрадитѣ си: „неговитѣ мисли се *осилихж* до толкова, щото нáй-послѣ той *станжлъ* жьртва; тогавашнитѣ надлѣжни власти го *уловили* и той имъ се *противѣше*“; „*дали* поводъ на господаря, който се *занимаваше* въ търговия, че имъ *отне* всичкото имущество, дѣто не имъ *бѣше оставилъ* и хлѣбъ за прѣпитание“. Въ тия прѣдложения сж явни погрѣшноститѣ въ съчетанието на врѣмената: употрѣбени сж глаголни форми, които по смисъла си взаимно никакъ неотговарятъ на логичната свързска между глаголнитѣ понятия. Да свърже чужденецъ своитѣ мисли по такъвъ български езикъ, съ подобни логични несъобразности, завинени отъ неправилното синтактично съчетание, може още да се прости; но

да направи българинъ, български гимназистъ или реалистъ тая погрѣшка, която и неукътъ нашъ селянинъ би квалифицувалъ съ голѣмъ дори евфемизъмъ като „завална“ рѣчь, то е срамъ и за нашитѣ училища, и за нашата учебна книжнина, то е нáй-язвителната ирония за нашето „българско“ обучение; то показва, че у българския школаринъ „учението“ наистина е затжпило дори и чутието за правиленъ строежъ на родната му рѣчь, онова, „чутие“, което трѣба да е липсувало и на оногова „неуморни“ нашъ прѣводачь, който е билъ способенъ да напише, „отдавна азъ *не съмъ спала* тъй спокойно! и ако образътъ на Сасмона да *не бѣше,* който ми се *прѣдставлявá* два пжти, азъ *мисля,* че въ животътъ си *не съмъ спала* тъй приятно“ (Понсонъ де Тераиль, Страшнийтъ обитатель на тьмницата, прѣв. К. С. Тинтеровъ, стр. 81)! Българскитѣ синтактични ржководства не даватъ никакви изяснения за слѣдежа (consecutio) на врѣмената и за съчетанието на глаголнитѣ имъ форми, а наопаки, съ своитѣ криви опрѣдѣления на тия форми създаватъ почва за неправилното имъ синтактично употрѣбение и отниматъ всѣка възможность за поправка на сгрѣшеното. Сирмановъ опрѣдѣля, че „прѣминжлото несвършено врѣме“ показвало, какъ „дѣйствието е продължавало да се върши, когато друго дѣйствие се било свършило“ (§ 139) и дава за примѣръ рѣчьта „вий *играяхте,* когато *идвахъ* у васъ“; съгласно съ това опрѣдѣление съчетанието на глаголнитѣ форми отъ втория отъ уведенитѣ ученишки примѣри е напълно *вѣрно,* ако и да говори силно *противъ* самия български езикъ. Икономовъ (стр. 43), Момчиловъ („минавало“ врѣме, стр. 50) и Радуловъ („протяжно“, I, 67) опрѣдѣлятъ горѣ-долу еднакво, че несвършеното врѣме показва, какъ дѣйствието продължавало да се върши, когато друго дѣйствие ставало, или станжло; обаче, като непосочватъ въ какви форми на рѣчьта се показва това съдържание на несвършеното врѣме, тѣхното опрѣдѣление е неясно, и пакъ поражда синтактични несъобразности. Несвършеното врѣме въ рѣчьта „при тѣхното вѣнчило пѣвцитѣ пѣяхж“ нѣма при себе изрично други глаголъ, който да изразява „ставало или станжло дѣйствие“, ако и обстоятелственното пояснение, произлѣзло отъ приставното „когато ги вѣнчавахж“, заключава смисъла на таково глаголно дѣйствие; инди зарадъ

него опрѣдѣлението на Икономова, Момчилова и Радулова е неясно; — но ако построимъ тъкмо възъ основа на сѫщото опрѣдѣление рѣчьта „азъ пѣхъ, когато ти идѣше“ и рѣчьта „азъ бѣхъ пѣлъ, когато ти идѣше“, ще съгледаме, че въ първата има несъобразность съ езика, и неинъ виновникъ за ученицитѣ е недостатъчното опрѣдѣление на учебнитѣ граматики. Къмъ пòвече още несъобразности, каквото на пр. въ третята отъ уведенитѣ ученишки конструкции, водѭтъ опрѣдѣленията на сѫщитѣ граматики и за останѫлитѣ минѫли врѣмена; но това особито ударя на очи, когато дойде слѣдежъ на врѣмената въ субординативни съчетания на прѣдложенията и въ прѣма или непрѣма рѣчь. Никой отъ нашитѣ граматици необяснява, да ли нѣкое глаголно понятие се върши сега, се е вършило прѣди или ще се върши послѣ по отношение къмъ лицето, що говори, или по отношение къмъ друго глаголно понятие въ друго, координативно или субординативно прѣдложение, или независимо отъ нѣкое глаголно понятие и отколѣ прѣди врѣмето, когато говори лицето; да ли глаголното понятие се исказва като лично познание на лицето, що говори, или се съобщава като чужда мисъль, исказва се като приета дѣйствителность, или само като възможность. Икономовъ, Момчиловъ, Радуловъ, Сирмановъ прѣдвиждатъ редомъ „прѣминѫло неопрѣдѣлено врѣме“, „прѣминѫло относително или прѣдварително“, „отдавна прѣминѫло или прѣминѫло прѣдположително“ и ги распознаватъ помежду имъ, като самостоятелни все въ единъ видъ на рѣчьта, когато едно просто сравнение на приложението имъ въ прѣма и косвена рѣчь открива нагледно зависимата съотвѣтность на нѣкои отъ нихъ. Нѣка съпоставимъ по нѣколко израза отъ прѣма и отъ косвена рѣчь.

Прѣма рѣчь.	*Косвена* рѣчь.
Той каза: «азъ четѫ».	Той каза, че чете.
» » «азъ четѣхъ».	» » че (е) четѣлъ.
» » «азъ четохъ».	» » че (е) челъ.
» » «азъ бѣхъ челъ».	» » че (е) билъ челъ.
» » «азъ четѣхъ, когато братъ ми пишеше».	» » че (е) четѣлъ, когато братъ му е пишалъ.
» » «азъ бѣхъ челъ, когато братъ ми пишеше».	» » че (е) билъ челъ, когато братъ му (е) пишалъ.

Понеже врѣменнитѣ отношения между глаголнитѣ понятия си остаятъ въ прѣмата и въ косвената рѣчь все сѫ-

щитѣ, а се промѣня само видътъ (modus) на мисъльта по отношение къмъ говорещето лице, затуй и различнитѣ глаголни форми отъ едина и отъ другия видъ на мисъльта, както си отговарятъ въ тѣхъ взаимно, ще бѫдѫтъ форми на еднакви врѣмена, но отъ различни наклонения — отъ изявително и отъ съслагателно; по такъвъ начинъ излиза, че „прѣминѫлото неопрѣдѣлено“ врѣме на нашитѣ граматици (у Радулова „прѣминѫло опрѣдѣлено“, I, 65) е свършеното минѫло врѣме на съслагателно наклонение, а прѣминѫлото прѣдположително“ (Икономовъ, стр. 44; у Радулова, I. 68, Момчилова, стр. 50, и Сирманова, стр. 91, „прѣминѫло„) е минѫлото прѣсвършено (plusquamperfectum) врѣме („прѣминѫло относително“ у Икономова, „попрѣминѫло“ у Радулова, „прѣминѫло прѣдварително“ у Момчилова и Сирманова) на съслагателно наклонение. Покрай това формата „съмъ челъ“ се употрѣбява въ изявително наклонение, да искаже едно дѣйствие извършено *много попрѣди* отъ сегашното врѣме на говорещия и *безъ отношение* къмъ друго дѣйствие (минѫло отдавна свършено); на неѭ форма въ съслагателно наклонение отговаря пакъ формата „съмъ билъ челъ“. Отъ друга страна за сегашно врѣме отъ съслагателно наклонение, когато глаголното понятие се исказва безъ опрѣдѣлено отношение къмъ сегашното на говорещия, се употрѣбя формата „съмъ билъ челъ“, или само „съмъ четѣлъ,“ която се изравня съ формата на минѫлото несвършено врѣме. Съслагателното наклонение се явява още съ свои форми и за бѫдеще врѣме; но за тѣхъ, па и за цѣлото него въ българскитѣ граматики нѣма расправено, кога и какъ се срѣщатъ въ рѣчьта, нѣма дори вѣрно изложено, какви биватъ тѣ въ схемата на спрежението. Формитѣ на бѫдещето врѣме се редѭтъ въ прѣма и косвена рѣчь така:

Прѣма рѣчь.	*Косвена* рѣчь.
…а каза: «азъ ще четѫ».	Той каза, че ще (е) четѣлъ (свойствена по́вече на македонското нарѣчие: «ке (е) четелъ»); или, че (е) щѣлъ да чете.
…ѫ каза: «азъ ще бѫдѫ челъ».	Той каза, че ще (е) бѫдѣлъ челъ, или, че (е) щѣлъ да бѫде челъ.

Втората форма на бѫдещето врѣме отъ изявително наклонение е знайна само на Момчилова, комуто е извѣстна и друга една „ще съмъ челъ“ (стр. 6… но приложението

имъ въ синтаксиса и у него е прѣминжто съ истото дълбоко мълчание, съ каквото сж тѣ прѣминжти и въ цѣлитѣ граматики на Икономова, Радулова и Сирманова. Не пò-добра участь е сполѣтила пъкъ у всички тѣхъ и формитѣ на условно наклонение, съ които стаятъ нáй-чудовищнитѣ грѣшки противъ синтаксиса на езика, както въ писменнитѣ работи на ученицитѣ, така и въ устата на самитѣ учителье. Прѣдлагамъ да се испитатъ синтактично — ученишката рѣчь „ако да бѣхж имали възможность, тѣ би стояли вече на мѣстото си“, и учителската „дано да не бѣхъ отишълъ вчера на лозье“, и да се покаже, върху кого има да падне вината за тия съвсѣмъ небългарски, нелогични конструкции, прѣдъ каквито въ нашитѣ училища владѣе фаталенъ индиферентизъмъ.

Една отъ нáй-честитѣ синтактични грѣшки, които сж ми се падали и въ говора, и въ тетрадитѣ на ученици и отъ послѣдния курсъ, е кривото употрѣбение на опрѣдѣленията „неговъ (му)“ и „свой (си)“, както се види отъ слѣднитѣ примѣри: „отъ гризението на съвѣстьта му за лошитѣ му дѣла, отъ загубата на семейството си, той пада въ отчаяние“; „тѣ точно се различаватъ по цвѣта на перата имъ“; „за качеството на човѣка сждимъ и различаваме по тѣхнитѣ изражения“. За да впадне българскиятъ ученикъ въ тоя видъ погрѣшка, той трѣба да е изгубилъ съзнанието за формалната разлика, що е правилъ безъ друго дома си между опрѣдѣления на прѣдмѣти, които се присжждатъ на подлога на рѣчьта, и опрѣдѣления на прѣдмети, които не се присжждатъ нему; а това съзнание той ще е изгубилъ несъмнѣно въ училището, подъ влиянието на синтактичнитѣ свои ржководства, дѣто не се бѣлѣжи такава особность на българския езикъ, и на своитѣ водачи, отъ които и до сега още не сме въ право да искаме нѣщо пóвече отъ ржководствата. Щомъ ученицитѣ захванжтъ и навикнжтъ безразлично да употрѣбятъ мѣстоименния поссесивенъ атрибутъ ту въ едната, ту въ другата (възвратна) форма, тѣ прѣстаятъ вече и въ мисъльта си да досѣщатъ характера на свръзката между досѣжнитѣ прѣдмети, отъ което се поражда неправилность въ мисленьето и спънка за неговото развитие. —

Много и много недостатъци на българскитѣ синтактични ръководства има, които тежко лежѫтъ върху обучението на младежьта по строежа на нейната рѣчь, що трѣба винѫги да се сподиря и съ правилно мисленье. Субординативни и координативни съчетания на прѣдложенията при помощьта на различнитѣ съюзи, употрѣбението на причастията изобщо и на дѣйствителнитѣ перфективни причастия въ смисълъ на рускитѣ дѣепричастия отъ минѫло врѣме, прѣдлогътъ „на“ при субективнитѣ и обективни опрѣдѣления, прѣдлогътъ „отъ„ при партитивни опрѣдѣления, посесивнитѣ опрѣдѣления, исказани съ форма на дателенъ падежъ или съ прилагателно на „ — инъ“ или „овъ“, апозициитѣ, съгласуваньето на сказуемото съ сложния подлогъ по число, употрѣбението на члена при сложни и прости части на прѣдложението, въ зависимость и отъ слѣдежа на думитѣ, — всичко това и немалко друго сѫ стати, които на́й-много характеризуватъ българския езикъ, а на́й-малко, — ба никакво мѣсто не сѫ намѣрили въ бързитѣ инакъ български граматики. Общитѣ нѣща, които се срѣщатъ токо-речи въ всички езици, общитѣ синтактични явления, заедно съ тѣхнитѣ проумѣни или непроумѣни наименования, сѫ влѣзли въ нашитѣ ръководства прѣзъ широки врата и сѫ заплѣнили цѣлото синтактично обучение на българскитѣ школари, които прѣзъ десеть години врѣме не се натъкнуватъ на нищо специфично *свое*, що би могло да побуди въ тѣхъ поне интересъ къмъ родния имъ езикъ, а камо ли и напълно да ги уведе въ неговото познание и здраво книжовно усвоение. Нашитѣ ученици стоѭтъ буквално безчувствени къмъ правилнитѣ, хармоничнитѣ, чистобългарскитѣ конструкции, които по́-скоро имъ се чинѭтъ като ескамотерски фокуси, нежели като обработенъ изразъ на единъ логиченъ процесъ. Тѣ залѣгатъ всѣкога токо да въспроизведѫтъ по единъ или по други стереотипенъ начинъ чуждата мисъль, безъ да вникнуватъ въ тънкоститѣ на нейната словесна форма, задъ която се крижѫтъ нейнитѣ логични и психологични движения, та зарадъ това неопитватъ и никакво по́ високо и по́ естетично развитие на своитѣ душевни способности ... Каква оцѣнка ще даде човѣкъ за развитието на мислитѣ и на чувствата на такива български шестокласници, които

по 10 минути се мѫчѫтъ, и то често безуспѣшно, да наредѭтъ въ прозаиченъ редъ думитѣ отъ слѣднитѣ стихове:

„Посрѣдъ дѣлата наши лицемѣрни
Едни въ свѣтътъ сьмь само сълзи вѣрни
И искренни и святи азъ видялъ:
На майка-та сълзи-тѣ чисти, страстни".

(Вазовъ и Величковъ. Българ. Христ. II. 201).

„Макаръ и дѣто да изгнива
Е сѐ едно за трупъ студенъ,
Но пó е харно да почива
Той въ родния ми край свештенъ".

(Все тамъ, II. 185).

Поразително е това неумѣние на дорасли вече ученици да си схванѫтъ отъ стиховетѣ ясно изразената мисъль и съ сѫщитѣ думи да ѭ прѣдадѫтъ като обикновена рѣчь отъ разговора! Тука мисъльта ще се искаже въ невезана рѣчь толкова пó-добрѣ и пò-хубаво, колкото пòвече се чувствуватъ прѣлеститѣ на формата ѝ въ стиховетѣ. Задачата е граматическа; затуй и отговорностьта за нейното неумѣло разрѣшение пада пакъ върху граматичното обучение, особито върху синтактичнитѣ рѫководства, дѣто и съ пръстъ не е задѣнѫтъ слѣдежътъ на думитѣ въ стихотворната рѣчь.

Пловдивъ, Юлий 1887 г.

Материали по археологията и антическата география на България.

ОТЪ БРАТИЯ ШКОРПИЛОВИ.

---

1. Български паметникъ отъ Ямболъ.

Прѣзъ 1885 г. сполучихме при археологическитѣ си изслѣдвания на страната, да откриемъ въ турскитѣ гробища въ гр. Ямболъ единъ старобългарски надписъ, написанъ връзъ единъ мряморенъ камъкъ. За надписътъ споменѫхме въ кратцѣ въ списанието [1]), което се допечатваше тогава.

За важностьта на паметникътъ изискваше да се снеме точниятъ му прѣписъ, както го обнародваме сега. (Виждъ стр. 524).

Смисъльта на надписътъ излиза както слѣдва:

„Въ днитѣ на благочестивий царь Иоаннъ Александръ . . . . постави стълбъ (**постави стльп**) прѣдъ (!) Джбилинъ (**Дабилини**) въ лѣто 6865 (ѕѡѯе)“. Въ краятъ на надписътъ се намира като притурка: „да е проклетъ (**да є проклатъ**) отъ бога и 318 (т҃ій) никейски отци (**отьць**)“.

„**Стльп**“ види се да има тука друго значение отъ обикновенното. Първобитнана му смисъль се показва отъ санскритъ. отъ коренътъ stûp = coacervare, errigere, отъ който се образува сѫществително stûpa = cumulus, възвишение отъ земя и камъни, висока могила [2]). Думата stûpa се е явила въ църковно-словѣнский езикъ въ форма „**стлъпъ**“ (по́-правилно **стълпъ**, защото u = **ы** прѣминава въ **ък**, а **к** въ л). Споредъ това трѣбва да се разбере „**постави стльп**“ като „**постави могыла**“.

---

[1]) Нѣкои бѣлѣжки върху археологическитѣ и историческитѣ изслѣдвания въ Тракия. Отъ Вл. и Кар. Шкорпилъ. Пловдивъ 1885 г. стр. 103.

[2]) Котляревскій. Погребалнія обычаи Славянъ, стр. 123.

„Джбилинн“ е старобългарското название на градътъ, който се е наричалъ отъ Византийцитѣ „Диамполъ, Хиамполъ (Ἱάμπολις). Споредъ този градъ е билъ нарѣченъ се-

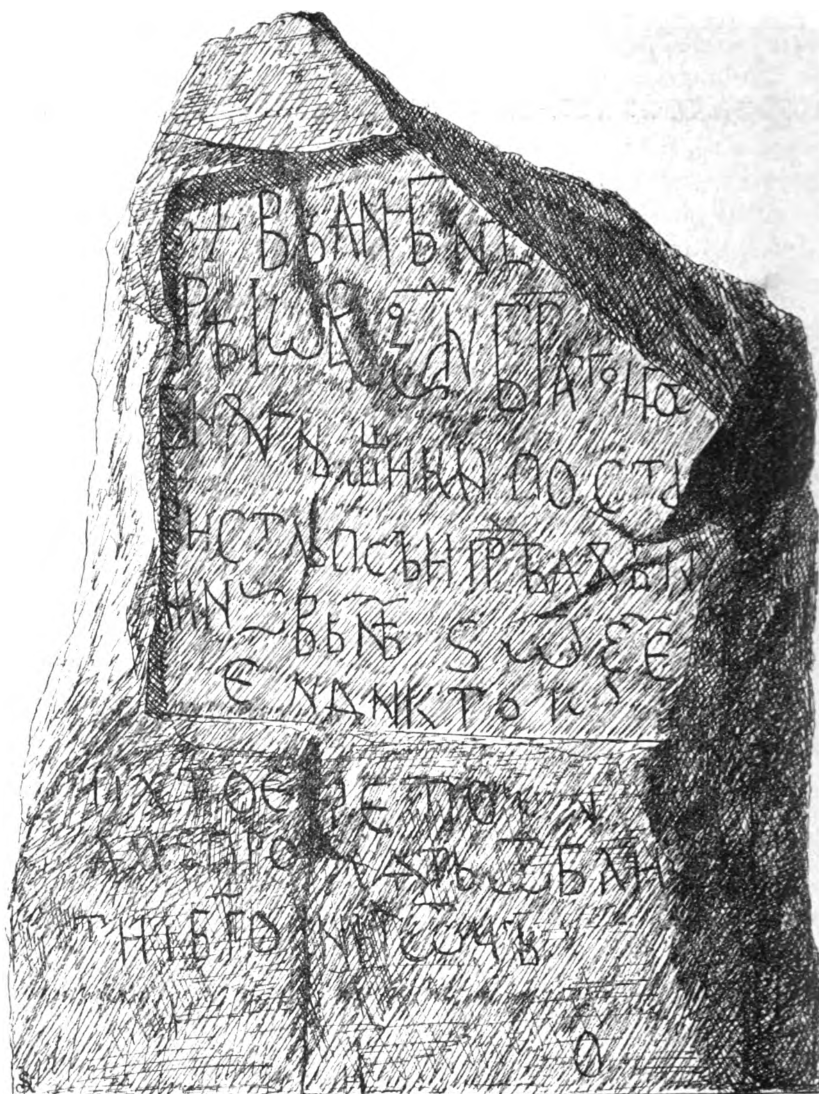

гашенъ градъ Ямболъ. Развалини на този градъ, който въ римскитѣ врѣмена се наричалъ „Диосполисъ“ (градъ на Зевса

λὸς πόλις)", открихме[1]) до с. Таушантепе на сѣверъ отъ г. Ямболъ, въ ѫгълътъ гдѣто р. Тунджа си измѣнява източното течение въ южното. Изъ развалинитѣ на този градъ сѫ изнесли Турци въ тѣхнитѣ гробища изъ цѣлата околность дѣлани мряморни камъни съ надписи, мряморни стълбове и др.: особенно въ гробищата въ близкиятъ Ямболъ има отъ развалинитѣ много камъни[2]), както и настоящия български паметникъ се пада отъ сътворение мира по византийското лѣточисление годината 6865 отъ 1 септемврий 1357 г.. (єндиктон).

Въ краятъ на надписътъ се споменува за обикновенното въ стари актове проклетие, което разрушило даруванието.

[1]) Археологически изслѣдвания. Шкорпилъ стр. 30—39.
[2] Археологически изслѣдвания. Шкорпилъ стр. 82—83.

НАШИТѢ ФИЛОЛОЗИ.

Въ всѣка епоха на бързи промѣнения се явяватъ н
свѣта чудовищни нѣкои характери, които всѣкога мечтаѭт
много, но, за жалость, рѣдко извършватъ нѣщо полезно
Такива характери сѫ излѣзли днесъ съ едно високомѣрие
ни нáй-малко неоправдано, на сцената и на нашата млад
филология.

Откакъ сме захванѫли да се съживяваме духовно, нѣма 4
год. Духовната революция, извършена въ това врѣме въ на
шия литературенъ животъ, е грамадна. Ние сме направил
такъва стѫпка, дѣто въ истото кѫсо врѣме не е възможн
да направимъ друга подобна. Отъ единъ обикновенъ го
воръ у насъ се е създалъ писменъ езикъ, приспособен
на хиляди нужди и условия. Тоя нашъ езикъ се е разви
валъ успоредно съ развиването на нашето общество, под
влиянието на ония негови съ поетично вдѫхновение нада
рени единици, които сѫ въплощавали, малко много, въ себ
си нашия духовенъ животъ (Славейковъ, Изворски, Михаи
ловски, Друмевъ, Л. Каравеловъ, Жинзифовъ, В. Поповичъ
К. Миладиновъ, Ботевъ, Козловъ, Вазовъ, и пр.) и под
рѫководството на ония наши родолюбиви книжовници, кои
се потрудихѫ да извадятъ нѣкои правила за езика н
(Неофитъ Рилский, Г. Кръстьовичъ, Д. Мутиевъ, Геровъ
Груевъ, Момчиловъ, Радуловъ, С. Доброплодний, Цриновъ
Първановъ, Стояновъ, и пр.)

Освобождението ни даде нови срѣдства за напрѣдва
ние. Пратихме нѣколко млади да слушатъ лекции по об
щата филология въ европейскитѣ университети, па да дой
дѫтъ да рѫководятъ пó-нататъкъ захванѫтото вече дѣло —
образуването и усъвършенствуването на единъ общ
писменъ езикъ. Кога се върнѫхѫ, нѣкои отъ тия господи
новци намѣрихѫ дѣлото толкова трудно, дѣто намѣсто Бъл

гарски езикъ уловихѫ се да прѣдаватъ въ гимназиитѣ история и други прѣдмѣти; други рекохѫ да направятъ проба на своитѣ теории първѣ прѣдъ ученицитѣ въ классъ, па послѣ да излѣзѫтъ прѣдъ свѣта, нъ, като несполучихѫ, отидохѫ да изучватъ майчиния си езикъ отъ самия источникъ, дѣто сѫ се раждали св. Кирилъ и Методий; а трети смѣло се явихѫ да проповѣдватъ нови учения съ единъ *новъ езикъ*, основанъ на научнитѣ *имъ* издирвания и примѣсенъ яко много съ *личнитѣ имъ*, пакъ научни, *прѣвзетости*.

За първитѣ двои нѣма какво да кажемъ: ако тѣ намиратъ себе си дѣйствително слаби, то пó-добрѣ ще да бѫде да си мълчатъ, както що си правятъ и сега. Думата ни е за подирнитѣ. Отъ день на день, тѣ ни убѣждаватъ все пó-вече и пó-вече, че сѫ забравили нáй-важното нѣщо въ развитието на единъ езикъ, именно, че: *Всѣка обща стѫпка на единъ езикъ става, до една голѣма степень, законъ на тоя езикъ*: че, поради това, прѣобразувания въ единъ езикъ сѫ възможни не при унищожението на станѫлото, а при неговото подобрѣние. Съ други думи, нашитѣ млади филолози искатъ да игнориратъ онова, което е направило нашето възраждание до сега; плюѭтъ на първитѣ наши грамматици, и мислятъ, че Славейковъ, Михайловски, Друмевъ, Каравеловъ, Вазовъ, Жинзифовъ и пр. не сѫ дали на българската младежь единъ горѣ-долу общъ писменъ езикъ; за тѣхъ всичко е въ пеленитѣ си, и тѣ вѣрватъ, че ще могѫтъ да създадѫтъ нѣщо на съвсѣмъ нови основи.

Това е довело нашитѣ герои до нѣкои бая смѣшни резултати. Единъ отъ тѣхъ излиза, та учи ученицитѣ въ Габровската гимназия да не пишѫтъ *ъ* и *ь* въ края на думитѣ. Другъ сѣда, та проповѣда да пишемъ „*бѫлгаринъ*“, „*дѫрвенъ*“ и „*пѫть*“, съ *ѫ* подирь първитѣ съгласни, защото ударението е на първия слогъ, дѣто е и *ѫ*-то; а „*българия*“, „*дървѐта*“ и „*пътỳвам*“, съ *ъ* слѣдъ сѫщитѣ гласни, защото ударението не пада на първия слогъ, дѣто е *ъ*-тъ: да пишемъ още „*ниѣ, виѣ, пишелѣ, викалѣ, мѫжѣ, сѫдиѣ*“ и пр. съ *ѣ*, защото на края на тия думи се чува „мекъ гласежь“; а пакъ „да пиш*и*, да поглѣдн*и*, да седн*и* и пр.“, безъ всѣкакво правило. (Виждь: „Един расказ. Дѣдо Стоян“, стр. VII—X, отъ Гулабчева). Трети единъ пакъ не е възможно да се изобрази въ своята теория: той хортува

горѣ-долу така: „Ако пъкъ въ извѣстни граммагически форми ь изрично сочи още къмъ чисто български гласежъ. — такъво обстоятелство лежи въ случайния съвпадежъ на исканията на чуждинския правописъ съ потрѣбитѣ на графиката споредъ езика на самия народъ и така неправи исключение отъ общата негова (на ь) стоймость знакова (като простъ бѣлѣгъ) и гласовна (като сѫща гласна)“. (Виждь Пер. Спис. кн. IV. 110.); още, „При това долагамъ, че щото ми се стори, или наистина бѣше, въ нихъ (печатнитѣ извори на езика) съмнително или несигурно, и за конечно сѫждение не твърдѣ тегловито, отъ гледище за краткость на своята работа оставихъ тука несъображено, като го замѣстихъ съ живи примѣри или позиви (citation) било отъ други вѣкъ. било нѣкои сродни“ (Пер. Спис. кн. IV. 112); още, „Въ тоя смисьлъ трудътъ на В. Качановски въ „Сборникъ западноболгарскихъ пѣсенъ“, прѣко своята самомнивость, нѣма досущь очаквания ўчинъ, като сгатанъ безъ критична основа. и неможе да си особува гласъ за рѣшение въ дадения случай“ (Пер. Спис. кн. XIX и XX. 147).

Патриархътъ на всички такива филолози е многоизвѣстний дѣдо Богоровъ; читателитѣ нѣма да взематъ за кусуръ, дѣто не привождаме тука образци и отъ неговия „чистъ българский езикъ“; дѣдо Богоровъ е прочутъ по своята чудовищность и помежду малкитѣ дѣца.

Като четемъ многолиственнитѣ студии на тие наши филолози, написани все въ такъвъ езикъ, както що сѫ горѣприведенитѣ части, иска ни се да знаемъ, какъ тие господиновци оправдаватъ своята чудовищность. Явно и нарочно тѣ никога не сѫ излизали да се оправдаватъ; това отъ тѣхна страна иде твърдѣ естественно, понеже никой до сега не имъ е казалъ, че сѫ заблудени. Ала сегисъ-тогисъ, тѣ сѫ хвърлѣли нѣкои подигравки камъ общия нашъ писменъ езикъ, отъ които лесно е да се угади, какво ги влѣче камъ такъвъ пѫть. Ето ви за примѣръ нѣколко отъ тѣхъ: „Новобългарскиятъ правописъ на нѣколко важни мѣста е мъртво подражание на първичния старий, чрѣзъ културно послѣдство нáй-вече руско“. (П. Спис. кн. IV. 106.): още, „Най чистиятъ и вѣрни паметникъ на днешната българска рѣчь, народната словесность, отъ духа на която неизбѣжно трѣбваше да се проникнѫтъ досегашнитѣ „на-

укы да говоримъ и пишемъ право Българскый языкъ", е остаялъ въ тѣхъ повечето незадѣнжтъ отъ научни ржцѣ, бидейки затрупванъ съ теоритически продукти на авторски възгледи". (Пер. Спис. кн. VI. 156.); още, „Да разглѣдва човѣкъ критически всичкитѣ клонове на науката можѣло, а да поглѣдни критически на правописанието неможѣло". „Единъ Расказ, „Дѣдо Стоян". X., отъ Гулабчевъ).

Съ други думи, нашитѣ млади филолози намиратъ, че развитието на писменния ни езикъ е ставало неправилно, неестественно, незадѣнжто отъ научни ржцѣ и безъ критика. До колко това е истина за писмения ни езикъ, тука нѣма да говоримъ; ще кажемъ само, че въ много отъ това ние сме напълно съгласни съ тѣхъ, и мислимъ, както що мислятъ и тѣ, че езикътъ ни се нуждае отъ едно научно прѣобразование, което да има за основа живата българска рѣчь.

Нъ —. Какъ трѣбва да се задѣнемъ съ това прѣобразование *сега*, когато писменния ни езикъ е направилъ една грамадна, грамадна крачка, когато е приспособенъ на хиляди наши нужди и условия, когато на него говори и пише цѣлото българско грамотно общество, когато на него прѣдаватъ днесъ хиляди учители и се учатъ десетини хиляди ученици?! — *Ето въпросътъ, мжчиния въпросъ.* И върху тоя въпросъ нашитѣ млади герои би трѣбвало да мислятъ дълго, дълго, па тогава да излѣзжтъ на сцѣната съ своитѣ реформи. Много лесно щѣше да бжде работата, ако тѣ съ своята енергия и съ своитѣ претенции бѣхж се явили на мѣстото на Неофита Рилски, Кръстьовича, Герова, Славейкова, Михаиловски, Дринова и проч; тогава ние всинца щѣхме, не само да пишемъ, а *и да говоримъ* (това, което сега и за тѣхъ е мжчно) тъй сжщо, както тѣ днесъ пишжтъ своитѣ научни „*студии*" и „*приноси*"; нъ кой кривъ, когато тѣ сж се родили толкова късна?

Когато рѣшаваме, какъ да прѣобразуваме и усъвършенствуваме сегашния си писменъ езикъ, длъжни сме да помнимъ съвѣтътъ на народната мждрость: „*Вмѣсто да туримъ вѣжди, да не извадимъ очи*". Въ езикътъ ни сж се вмъкнжли такива елементи отъ всѣка страна, та онова, що се пише на тоя езикъ, се разбира само отъ малката българска интелигенция, а народътъ, массата, по нѣйдѣ си мжчно разбира, а по нѣй-

дѣси хичъ не разбира. Истина е, че за да се разберѫтъ нѣкои нѣща, и самий народъ трѣбва да е пò-развитъ. нъ у насъ много нѣща се не разбиратъ просто, защото не сѫ казани добрѣ. Сега, ако искаме да направимъ народу си добро и себе си да прославимъ, като прѣобразуваме езика си, то нека внимаваме да не създадемъ другъ нѣкой такъвъ езикъ, който, макаръ основанъ на нáй-добри „научни основи", да не може се разбира, не само отъ массата, а и отъ *оная интелигенция, която* разбира поне сегашния ни писменъ езикъ.

И намъ ни се чини, че нашитѣ млади герои сѫ докарали работата тамамъ до тамъ, дѣто, не само народътъ, нъ и българската образована публика да не може да ги разбира. Какво сѫ палили, гасили тѣ, ние незнаемъ, па, и да знаемъ, не искаме тука да характеризираме способитѣ, по които сѫ се заблудявали. Нъ прѣдъ насъ стои тоя фактъ, че откакъ тѣ *„задѣнаха най-чистия паметникъ на българската рѣчь съ своитѣ научни рѫцѣ"*, ние захванѫхме да не разбираме, или много мѫчно да разбираме, онова, което тѣ ни расправятъ, и, ако отиватъ така, ние ще бѫдемъ принудени да си направимъ особенъ словарь и особна граммагика, за да се ползуваме отъ тѣхнитѣ трудове.

Да излѣземъ прѣдъ читателитѣ съ доказателства, ние се помѫчихме твърдѣ множко, та прѣведохме на общеприетия български писменъ езикъ пò-долу помѣстения откъслекъ отъ съчиненията на г. А. Теодорова, *„нашия нáй-първи за сега филологъ"* (спорѣдъ А. Т. Илиева; виждь неговата „Начална Практическа Грамматика" 1887. VII). Призоваваме всички грамотни Българе да прочетѫтъ и оригиналътъ и прѣводътъ, па да кажѫтъ колцина Българе, грамотни и неграмотни, ще разберѫтъ едното и колцина другото.

Оригиналъ — Теодоровъ.	*Прѣводъ.*
Откъмъ историята на словѣнскитѣ побалкански народности днесь вече наистина никой не би се помамилъ съ „издирянията" на члѣна отъ Срьското Учено Друштво Милоjевића, както и съ сърбската „повесница" на Срећковића; ала откъмъ тѣхната езична характеристика струва чо-	Въ историята на словѣнскитѣ народности по балканския полуостровъ днесъ никой, не би се излъгалъ да земе за вѣрни „издирванията" на Милоjевића, членъ на Српск. Учено Друштво, както и расказитѣ на сърбската „повесница" отъ Срѣћковича. Нъ, по тая причина, въ нѣкои филологи-

вѣкъ съ респективна прѣдпазливость да поима и трудове положително оцѣнявани, както що е „Кнежевина Србија“ отъ Милићевића: тамъ ще ни се удаде негли съ единого урожденца отъ Зайчаръ да поправимъ много изопачени мѣста въ съобщенитѣ пѣсни и думи изъ тоя градецъ; расположението на тогова писателя къмъ фактове отъ наша страна осѣтно прозира, напримѣръ, и въ онуй мимоходно съпоставянье на признаваната у насъ разлика между „български“ (мислено провинциално) и „шопски“, което е истъкнъто на стр. 182 отъ неговата „Краљев. Србија, Нови Крајеви“. Недостатъкътъ въ издържано до край безпристрастие на подобни производи, както и изобщо нѣчаньето истински научни публикации за въпросния прѣдметъ отъ надѣжни наблюдателье, много допринася да се крѣпжтъ и усилятъ още за дълго врѣме невѣрнитѣ свѣдѣния за фактичнитѣ прѣдѣли между сърбскитѣ и българскы говори, което поражда всѣкакъ разнородни послѣдици отъ неизгледенъ досѣгъ; за туй во врховенъ интересъ на обѣтѣ съсѣдски народности, а че и на самата наука, е да се испитатъ еднъжъ обстоятелно и да се изложжтъ съ пълна достовѣрность всички особности на говоритѣ, за които до нинѣ лисуватъ неопрѣдѣленитѣ дати за една обща прѣсъда. (Ш., XIX и XX, стр. 147).

чески въпроси, нетрѣбва да прѣзираме такива трудове, както що е „Кнежев. Србија“ отъ Милићевића; само, че и къмъ тѣхъ трѣбва да бждемъ достатъчно прѣдпазливи; така въ сжщия трудъ ще ни се удаде, вѣрваме, да поправимъ, съ помощьта на единъ Зайчарецъ, много изопачени мѣста въ пѣснитѣ и думитѣ, съобщени изъ неговия градъ; Милићевић понѣкога въ разсжжденията си за насъ отива, та се ползува и отъ такива нѣща даже, като разликата, що правимъ между „български“ и „шопски“, кога говоримъ за нѣколкото нарѣчия на българския езикъ (стр. 182 отъ неговата „Краљевина Србија, Нови Крајеви“). Невѣрнитѣ свѣдѣния за истинскитѣ прѣдѣли между сърбския говоръ и българския се усилватъ постоянно: едно, поради недостатъчното безпристрастие на трудове, като горѣпоменатия, а друго, поради нѣманието истинско научни произведения по тоя въпросъ, написани отъ свѣсни наблюдатели. Това има своитѣ лоши послѣдствия, които не може се прѣдвиди додѣ бихж достигнжли единъ день. Въ интересътъ е, тогава, и на двѣтѣ страни, па и на самата наука, да се испитатъ обстоятелно и да се изложжтъ най-вѣрно всички особности на двата говора, за които не може да има общепризнато заключение, докато нѣма необходимитѣ за това данни.

Тука не искаме да сравняваме въ подробности оригиналътъ съ прѣводътъ; не искаме да посочваме, защо прѣводътъ е по̀-ясенъ отъ оригиналътъ; нито пакъ искаме да разглеждваме тоя въпросъ: Може ли сжщото да се каже въ третя една форма, по̀-ясна и отъ оная даже, въ която се намира нашний прѣводъ. Цѣльта ни, както казахме по̀-горѣ,

е да видятъ читателитѣ, че новитѣ наши филолози пишѫтъ и ни учатъ на единъ езикъ, пò-непонятенъ за всѣки Българинъ, отъ колкото сегашния ни общеприетъ писменъ езикъ. И съ това ще се задоволимъ *за сега.*

При горньото додаваме и слѣдующитѣ образци за онис отъ читателитѣ, които искатъ да се опитатъ, до колко ще могѫтъ да прѣвождатъ отъ „*новиятъ наученъ, филологически езикъ*" на новия общеприетъ народенъ езикъ:

„Частнитѣ срѣдства за събиранье градиво за нашия книгописъ могѫтъ да се простиратъ токо въ ограничени размѣри на толкова, на колкото едно лице изобщо е заможно да си набави книги и изданпя, дѣто се заключаватъ книгописни дати. Неще дума, че едничко съ тия срѣдства у насъ неби се отишло много далекъ, толкозъ повече. *че и мнимата ни всеобщность на способноститѣ, покрай надвѣсното осѣщание само на физичнитѣ нужди, недопуща сѫществуваньето на завзети съ една здрава, ползовита идея лица.* които да се стръмѭтъ къмъ нейното вѣрно усвоение въ пълна цѣлота и да постоянствуватъ за нейното разумно прокарванье до най-дребнитѣ консеквенции". (Курсивътъ е означенъ отъ насъ). Пò-нататъкъ на сѫщото мѣсто четемъ: „Среди обстоятелствата, при които въ сѫдилище и училище стоѭтъ не сѫдии и учителье, а природни човѣци, погаленитѣ способности *непрѣбѫждатъ съ послѣдовность винѫги все въ една служба: тѣ се лутатъ по веитѣ свѣтовни посоки на вѣзбогъ, и побиващецъ знамето на себичната слава въ некристализуваная чрѣзъ въспитание характеръ, носѭтъ се на крилата му често дори къмъ дѣла, които въ драмитѣ и на театрото се искупятъ съ лудница*" (много вѣрно!). Тия два откъслека се намиратъ въ Пер. Спис. кн. XVIII. 478—479.

Да дадемъ и другъ образецъ отъ П. Сп. кн. IV. 115: „Разгледваме ли нинѣ досегнѫтата страна отъ българското звукословие най-първо споредъ правописнитѣ дати, ще видимъ лесно, че тя тъкмо тамъ образува чрѣзъ себе едно бѣлѣжито обстоятелство, дѣто е положенъ ключътъ за уталожванье вситѣ за нея съмнѣния, дору прѣко възможнитѣ възражения за диалектически различия. Отдѣлни писци сирѣчь, особито домашнитѣ, относещи се къмъ неусвоения графически, но учленяванъ говорно, звукъ ь извънмѣрно неустойчиво, издаватъ очивѣстно особния неговъ физиоло-

гически характеръ, спрѣмо който наржчнитѣ имъ срѣдства явно показватъ своята осѣтна несъстоятелность“.

Въ заключение ще посъвѣтваме нашитѣ приятели — филолози да се не бижтъ съ въздуха и да не стъкмяватъ, като на пукъ на досегашния ни общъ напрѣдъкъ, думи и форми, отъ чудни пò-чудни. Това имаме право да имъ кажемъ, защото тѣ хубаво знаѭтъ, че филологията *„не създава“* а *„обяснява“*, и че всички европейски писмени езици сж се усъвършенствували не отъ *филолози*, а отъ *поети* — писатели, които сж носили въ своята душа цѣлия душевенъ животъ на оная срѣда, отъ която сж излѣзли.

Д-ръ Арà д'Абулъ.

СТИХОТВОРЕНИЯ.

Душа и сърдце.

Що би сърце, душа, да не бѣше?
Що би душа, пѣсень, косе спрѣше? —
Сърце душа с' чуства събѣдява:
Душа сърце с' пѣсни подмладява:
Душа пѣе, сърце го поема;
Сърце пѣе, душа се съвзема;
Душа пламти, нови чувства буди;
Сърце трепти, с' пѣсни злоба буди.
Злоба, завистъ, с' хули и укори
Неможте ме никога обори,
Колкото ме нападате силно,
Азъ ще пѣѭ толкозъ по обилно,
В' сърце сила и в' ржцѣ възможность,
Азъ ще блъскамъ вашата ничтожность.

1875.

Дай ми Боже.

Дай ми Боже,
Остро ноже
Да ударѭ роду врага,
Що се чуждому подлага
Та надува неговъ рогъ.
Ахъ убилъ ги таквизъ Богъ!
„Честь, народна“
Вещь народна
Тѣ я считатъ и наричатъ,
Само себе си обичатъ —
Народу сж трънъ и глокъ,
Ахъ убилъ ги таквизъ Богъ!
С' рѣчь на мода
„За народа“
Своя користь си покриватъ,
Обща полза я затриватъ
И върлува зълъ порокъ.
Ахъ убилъ ги таквизъ Богъ!

Тѣ се хора
На мърхора,
Прѣдъ чужди са прѣпоржчватъ,
Че своитѣ злѣ измжчватъ,
Подло ломятъ родний рогъ;
Но дерзайте с' насъ е Богъ!

1875.

България.

Бъгарие, сладко име!
Колко ми си драга ти,
Колко жалж миръ да има,
В' тебе щастие да цъвти.
А какъ ми се сърце скуби,
Като гледамъ цѣлъ народъ
Какъ отъ завистъ, злоби губи
И живѣй злочестъ животъ.
Ей ви хора с' страсти груби,
Чуйте този старъ урокъ:
Който брата си не люби,
Не люби го него Богъ.

1881.

П. Р. Славейковъ.

Идеалъ.

(Изъ „Джинджилино", поема отъ Джусти).

На тоя свѣтъ голъ се раждашъ —
На бѣдность обрѣченъ!
Нъ послушай наши съвѣтъ,
Ще умрешь облѣченъ,

Отъ зли срѣщи ще те пази,
Като Талисмана;
Та ще минешь сладъкъ живота,
Безъ мжка голѣма.

Тъй ти трѣбва отъ дѣтенце
Всѣки да обичашь;
Да не питашь, що е право,
Силни да почиташь.

Срѣща ржженъ недѣй рита,
И в' страшното вѣрвай;
'Га те бие джендаринътъ,
Ржка му цѣлувай.

Като овца, по божи свѣтъ
Да ходишь смирено;

Всичко у тебѣ да се вижда
С' лице затжпено.

Умъ съсъ дързость не се търпи
Глупакъ да си личенъ;
Или умѣй да се струвашь
На такъвъ приличенъ.

Не се храни съсъ сънища
За почетъ и слава;
Катъ сюрмаха, в' утопии
Недѣй се прѣдава.

Да не слѣтишь чужди бѣди
И чужди страдан'я,
Далечь да си, да отбѣгвашь
Отъ всѣкакви знан'я.

Бжди покритъ: искреното
Никой не обича;
С' откровеность човѣкъ често
Беля си навлича.

Порокъ и зло се прощаватъ
С' повече готовность,
Отколкото кога кажешь
Дума с' откровеность.

На силнитѣ — не се срами!
Всѣкога угаждай;
Квото рѣкжтъ — глупость да е,
Ти все го подържай.

Вѣжливъ бжди, отнасяй се
Все благоприлично;
И с' тась маска знай да лъжешъ
Всѣки безразлично.

В' своитѣ мнѣн'я, га е нужда,
Бжди и свободенъ;
Връти, сучи, гледай да си
Всѣкому угоденъ.

Кога имашъ сгоденъ случай,
Нападай порока;
Нъ и тогась, 'га се сърдишь,
Недѣй го протака.

Понѣкога се прѣструвай
Докаченъ дълбоко;
За честьта си в' такъвъ случай
Да гърмишъ високо.

Служи тѣломъ, служи духомъ,
На нѣща реални;
Недѣй носи своитѣ мечти
В' сфери идеални.

Вмѣсто принципъ, ти да вѣрвашь
В' тоя идеалецъ,
Че на свѣта най силенъ е
Златни капиталецъ;

Че отъ гласа на парата
Всичко се събаря;
Че във честьта на бѣдния
Никой нѣма вѣра;

Бѣдностьта е в' свѣта порокъ,
Нѣмай съжален'е;
Ползувай се, ако можешъ,
С' хорското страдан'е

Бжди стипца: щедри човѣкъ
В' погибель отива;
За богати само има
И сила, и слава.

Абаджийче.

Азъ съмъ абаджийче,
В' Цариградъ чираче.
Единъ законъ знаѫ,
Една воля слушамъ,
Моитъ добръ майсторъ,
Господинъ Иванча;
Нъ азе си имамъ
Много добръ майсторъ,
Да знаете вие
Колко добръ майсторъ!

Често ме побива;
Гърбътъ ми е станѫлъ
На сини плѣсници,
И сега усѣщамъ,
Че ме боли нѣчто;
Нъ азъ не се сърдѭ:
Прѫчката е, знайте,
Излѣзла отъ рая;
Па безъ нея още,
Казва моитъ майсторъ,
Човѣкъ не би моглъ
И калфа да стане.

Хакъ още не вземамъ,
Нъ за това носѭ
Дрѣхи отъ дюкяна
И съвсѣмъ безплатно
Хлѣбъ и соль получвамъ;
Понѣкога въ праздникъ
Мойтъ добръ майсторъ
И с' фасулъ ме храни;
А пакъ на Велидень,
Минѫлата пролѣть,
Грошъ бакшишъ ми даде,
Та си купихъ сладко,
Двѣ три яшурета;
Ахъ, азе си имамъ
Много добръ майсторъ,
Да знаете вие
Колко добръ майсторъ!

Дѣлникъ било, праздникъ,
Мойтъ добръ майсторъ
Хичь не спи дълбоко;
Много е кушкия.
По звѣздитѣ знае,
Кога да ни вдигне:
И зимѣ и лѣтѣ
Азе се събуждамъ
На турски по седемь;
Тогава ще вземѫ
Иглата въвъ рѫка,
И чакъ по вечеря,
Когато се смьркне,
Азъ щѫ да я хвърлѭ;
Тука по насъ нѣма,
Както на школйото,
Ни минута отпускъ:
Весденъ азе шиѭ,
Шиѭ, шиѭ, шиѭ,

Шесть деня работимъ,
А в' свѣта недѣля
Мойтъ добръ майсторъ,
Като християнинъ,
Недава да шиемъ;
Тогасъ ще распоримъ
Всички ветхи дрѣхи,
Що сѫ се купили
Прѣзъ цѣла недѣля;
Ще да ги очистимъ

От гниди и въшки,
И ще ги приготвимъ
Да се прѣработжть.

Азъ съмъ абаджийче,
В' Цариградъ чираче;
Нъ недѣйте мисли,
Че азъ само шиж.
Има една стомна,
Двайсеть оки бере;
Вечерь 'га се мръкне
Азъ щж я нарама,
Отъ Ени-Джамия
Вода да налѣж.
А пакъ кога дойде
Сжбота, недѣля,
Азъ щж се запретнж,
Та ще да оперж
Мойтъ добръ майсторъ
И всичкитѣ калфи,
Мойтѣ добри калфи.

Става три година
Все така работж;
Хлътнжлъ и изсъхнжлъ,
Петоменъ за всичко:
За корица хлѣбецъ,
За парче сланинка;
За сънъ, за почивка,
За сладка расходка;
За дрѣхи, завивка
И за чиста риза.

Нъ още година
И, ако азъ слушамь,
Казва мойтъ майсторъ,
Че ще ме направи
Съсъ сто гроша калфа;
Тогава ще мама
Да ми се зарадва,
И тате ще сбере
Госте зарадъ мене.
Ахъ, азе си имамъ
Много добръ майсторъ,
Не знаете вие
Колко добръ майсторъ!

И. П. Плачковъ.

БЪЛГАРСКИ НАРОДНИ УМОТВОРЕНИЯ.

НАРОДНИ ПѢСНИ.

Богдановъ лютица.[1]

Сѣднал Богдан, тоя Зъл лютица,
Да вечеря господска вечеря,
Сам вечеря, сам с'глава повива,
Самичък се под мустак подсмива.
Попита го неговата мама.
„Ой ти сину, лютица Богдане,
Що вечеряш и с' глава си киваш,
И що ми се под мустак подсмиваш?
Дал' са смѣеш майцѣ на старости,
Или ти е гозба не угодна,
Или ти е виното не сладко?“
Отговаря лютица Богдане:

[1]) Нѣколко варианта се срѣщатъ въ Българскитѣ пѣсни за Ойрадинъ или Хайрадинъ войводовци и една по сжщий прѣдмѣтъ, но по́-сиромашка по съдържането си: тази е отъ Стара Загора отъ селото Дервентъ. Язикътъ не се вижда да е толкозъ вѣренъ на мѣстното нарѣчие, и се вижда като да е слушана отъ чужди нѣкои пѣвецъ и прѣписана. На прѣписътъ, който ми се достави отъ тая пѣсень, имаше заглавие „Богдановъ ‚Лютица“, това си го така оставихъ и азъ, като мисля, да не е нѣкое по опрѣдѣлено название, при всичко че мисля, защо ‚Лютица е прѣкоръ а Богданъ сжщото име на героятъ, както се и отъ съдържанието вижда, а по заглавието може да се мисли, че ‚Лютица е собственното име и е синъ Богдановъ. Въ другиятъ вариантъ, тоже отъ Старо-Загорскитѣ полевски села, както и съ сръбски нѣкои пѣсни, се чюе ‚Лютица Богданъ или Богданъ ‚Лютица, което е равносилно съ Сербесъ Богданъ или Богданъ сербезинътъ.

Въ описанието на Скопската околия, което е правилъ на 1850 г. Хаджи Йорданъ Хаджи Константиновъ, срѣщами, че до три часа по́-горѣ отъ Скопското село Горни Оризари, казвали му да била крѣпостьта ‚Лютица Богдана, дѣто днесъ живѣятъ турци: това само се знае за тоя български юнакъ, съврѣменникъ както се вижда на Боленъ-Дойчина. А за Ойрадина или Хайрединъ войвода нѣкои мислятъ да не би да е нѣкои отъ знаменититѣ Хайрединъ пашовци: такива сж извѣстни въ Турско двамина Хайрединъ паша Джендерели, който е дошелъ най-напрѣдъ въ стълкновене съ Българитѣ и е баща на Али паша, който е прѣвзелъ Търново (1393). А другия е потурнякътъ Хайрединъ паша, турский Адмиралъ при Сюлеймана, наричаемий Барба Рова (жълта брада). Азъ мисля, че тоя Ойрединъ войвода е мѣстенъ нѣкой потурченикъ. Нѣкои мислятъ и споредъ съдържанието на пѣсеньта да е нѣкой Бошнакъ, защото се говори за Сараевска земя, за бѣлъ Дунавъ; но азъ мисля да е Дунавъ вмѣсто Вардаръ, както се взема това и въ други пѣсни, и Сараевска земя, твърдѣ е възможно да е Сараевско Оризари, село такожде Скопска околия.

П. Р. С.

„Ой та тебе, стара моя майка,
'Га ма питаш, право да ти кажа.
Знаеш мале, помниш, стара майко,
А га беше първото размирно,
Та помина Ойрадин войвода
С' три синджиря роби поробени:
Първи синджир млади мжжетници,
Втори синджир руси ми дѣвойки,
Трети синджир се млади момчета.
Излѣзохме робе да гледаме,
Сестра Мана на врата седеше;
Че замина Ойрадин войвода,
Че я хвати за десна ржчица,
И я мѣтна на кон, на сапати.
Аз бѣх, мамо, момче още малко,
Домилѣ ми много за сестра ми:
Налютих са като сѣко дѣте,
Па си грабнах сабя димаскиня,
Та полетях глава да му зема,
Глава зема, сестра да отнема.
А що била, мале, жена чудно нѣщо,
Що милѣла за мжжката старна.
Сестра Мана десница насочи,
Не ми даде глава да му зема;
Увлече я Ойрадин войвода,
От тогава доста сж години.
Аз невидох Ойрадин войвода,
И не знаях нищо за сестра си,
Нити чувах Ойрадин войвода.
Сега дойде пак размирно врѣме:
Пак са чува Ойридин войвода,
И са канил Ойрадин войвода.
Аз щаида шюря си да хватя,
Ша да хвана шюря си Богдана,
Аз ща него роб да го поробя,
С' кобилица вода да ми носи,
С' магарица дърва да ми кара.
Дочула го Вела Самодива,
Моя мила сестра, посестрима,
Та па ми е хабер допратила,
Да не чакам Ойрадин да дойде,
А да ида сам да го намѣря.
Аз извадих коня шарколия,
Та отидох в' Сараевската земя,
Да си търся Ойрадин войвода.
Кога стигнах на тоз бѣлий Дунав,
Там намѣрих триста ратакини,
Ратакини, негови робини.

На бѣл Дунав бѣли платна бѣлят,
Бѣли платна черни да ги правят."
Отговарят триста ратакини:
„Ой та тебе, незнайна гидио.
Не минувай тихи, бѣл Дунава,
Не дѣй ходи в' Сараевската земя.
Ша та хвати Ойрадин войвода.
Ша та хвати, жив ша та одере."
Та попитах триста ратакини:
„Ой ва вази, до триста робини,
А дѣ стои Ойрадин войвода?
А дѣ стои, млого юнак ли е?
Що юнашство има да е сторил?
Плѣн да плѣни, сѣки келеш може,
Плѣн да плѣни, пожар да пожари."
Отговарят триста ратакини:
„Стой, не думай такивана думи.
Ний сми сичца негови робини.
Юнак ти е Ойрадин войвода.
Нѣма други по́ юнак от него;
Видиш тоя бѣл мраморен камък,
Дѣто бѣлим всички ний на него.
Та го заме Ойрадин войвода,
Та го върга до трийсет аршина,
Па го зема и си го намѣстя.
Аз отсѣднах коня шарколия,
Наведох са, обзех мрамор камък,
Па го върлих педесет аршина,
И го върнах та па го намѣстих.
Качих коня, та Дунав прѣцапах
И отидох малко по́-нагорѣ,
И намѣрих Ойрадину дворе,
Та почуках на Чемшир-капия.
Чуках, виках, никой не излѣзе.
Налютих са, капия прѣскочих,
Нападаха деведесет глави
От юнаци, на коле побити.
Сестра Мана тогава излѣзе:
„Добрѣ дошел лютица Богдане,
Пусни коня, излѣз на чардаци,
Да та служа вино — медовина,
Да нагостя моя малък братец,
Че отколѣ не съм го виждала.
Аз си пустих коня шарколия,
Че излѣзох горѣ на чардаци.
Радва ми са моя сестра Мана,
Гощава ме сито, до прѣсито
И ма пои вино — медовина,

И ма пои додѣ ма опои;
Турила ми крака у тумруци,
На ръцѣ ми тежки белезици,
Свързала ма с'тенки ибришими.
Кога дойде Ойрадин войвода,
Хвали му са мила сестра Мана:
„Ой та тебе, Ойрадин войвода,
Ти са каниш Богдана да търсиш,
А той ти е сам на крака дошел!
Я си стани, Ойрадин войвода,
Да погубиш лютица Богдане, —
Ей го долу у тъмни зандани,
Крака му са в'тумруци забити,
На ръцѣ му тежки бѣлѣзици,
На снага му тенки ибришими.“
„Ей че дойде Ойрадин войвода,
Понечи са глава да ми земе,
Аз го чувамъ, не мога да стана,
Така бѣ ма сестра опоила.
Щом замахна Ойрадин на мене
Аз са сепна, та на крака скоча,
Испокъсам тенки ибришими,
Та замахна с'тежки белезици,
И го пухна по бръсната глава,
Ником падна Ойрадин войвода,
На гърди му със колѣна скочих.
Моли ми са Ойрадин войвода:
„Богом брате, лютица Богдане,
Нелюти са ти, брате, на мене,
Сестра тя е тебе даваджийка,
Стори добрѣ, с'нея потъкми са
А па мене не дѣй ма кайдисва,
Не мой брате мене да погубяш,
Остави ма по свѣта да ходя,
Да приказвам твоето юнащество.“
— Га са молиш, нека да ти бъде:
Десни крак му за курбан отсѣкох,
Лѣва ръка за лижба отрѣзах,
Десно око за спомен извадих,
Та го пуснах по свѣта да ходи.
А що бѣше моя сестра Мана,
А що беше Люта Усорлица
Затече са, спусна са връз мене.
Да издере и двѣтѣ ми очи.
Бог ми, майко, не щѣх да я губя
Сама скочи, тя да ме погуби.
Със сина си малечък Богдана,
Погубих ги, себе да отбрана.

Помислих си, не си ги виждала:
Щерка Мана и внука Богдана,
Па донесох глави да им видиш.
Това мисля, майко, и са чудя,
Що е била жена зарад мжжа,
Неще да знай народа, ни вѣра.

П. Р. Славейковъ.

Марко и базиргянъ.[1]

Чу̌йте стáри, прикáзвайте млáди:
Посилú се жъ̀лта базиргя̀на,
Посилú се по Солу̌на грàда,
Та погубú седемдесé крàля
И погубú осемдесé бáна.
Направѝл е дѐвет бéли кулѝ,
Дéвет ку̌ли от юнáчки глáвѝ,
Пóртите им от юнáци ръци;
Туку̌ гóди [2]), Мáрко да погу̌би.
Па че плéни чѝста светá гóра,
Че изгóри бéли манастѝри,
Че изгóри Илиндáр манастѝр,
Че погу̌би стáри егу̌мене,
Чи изгóри кнѝги вангелиú;
Всѝчки нáрод без закóн че стáпе.
Прáти пѝсмо жъ̀лта базиргяна,
Па го прáти чѝста светá гóра:
„Мнóго здрáве, стар егу̌мен Слáве,
Да ми дáдеш чѝста светá гóра,
Ако сáкаш, с'парѝ че я ку̌пим,
Ако нéчеш, зóрлен че я зéмем.“
Отговáря стар егу̌мен Слáве;
„Ей хвáла ви, трѝста егумéне,
Кáкво че ме вѝе нау̌чите“.
А онѝ му вéрно откáзуе:
„Хей фáла ти, стар егу̌мен Слáве,
Пѝши пѝсмо по всѝте крáйнии,
Егá ѝма юнáк да се нáйме,
Да излéзне юнáку на срéща,
Да излéзне жъ̀лту базиргяну“.
Исписáл е стар егу̌мен Слáве,
Исписáл е тѝя бéли книги;
Распратѝ ги по всѝти крáйнини.
Нéма нѝкой юнáк да се нáйме,
Да си хвáне жъ̀лта базиргяну.
Отвгоáря стар егу̌мен Слáве:

---

[1]) Евреинъ.
[2]) Сака, иска.

„Хей хвáла ви, тріста егумéне,
И вйяка прéмлади дечéта,
Прáтих пйсмо по всйчката зéмя,
Нéма нйкой юнáк да се нáйме,
Да излéзне юнáку на срéща,
Да излéзе жълту базиргяну,
Да отъвне чйста светá гóра;
Хáйде бáри да я продадéме,
Нéгли всйчки сáмо да гйнеме.
Вйкнали тріста егýмене:
„Хей фáла ти, стар егýмен Слáве,
Я упýци тройца телáле,
Нéка лйча през Солýна грáда,
Бéлки нéкой юнáк че се нáйме,
Та егá би гóра отъвнáло,
Да отъвне чйста светá гóра“.
Хóка телал три дни, три нóщи,
Та си хóка по Солýна града:
„Продáва се чйста светá гóра,
Има некой парú да я плáти;
Ама нéма юнáк да се нáйме,
Да излéзе юнáку на срéща,
Да излéзне жълта базиргяна“.
Трéти ден е, брáте, настуйило,
Ка излéзна жълта базиргяна.“
Отговáря стар егýмен Славе,
„Хей фáла ти, стар егýмен Славе,
Дýмай, кóлко парú че ми сáкаш“.
Отговáря стар егýмен Славé:
„Хей фáла ти, юнáк над юнáци,
Я не знáем, кóлко че ти сáкам,
С' божá вóля, кóлко що обúчаш,
Цена нéма, ни се па продáва“.
Отговáря жълта базиргяна:
„Хей фáла ти, стар егýмен Слáве,
Да докáраш четирййсе мъскú,
Да товáриш сáмо сýхо злáто,
Сý'о злáто, се жълтú жълтйци
Да докáраш óще дéвет мъскú,
Да товáриш сúтни рубиéта;
Я имáне със брой нéче брóим,
И със окá злáто нéче мéрим,
Кóлко мóжеш, тóлко че да дúгнеш.
Със две дýми пазáр направú.“
У пазáр си ръка целивáли.
Отговáря жълта базиргяна:
„Хей фáла ти, стар егýмен Слáве,
Кáто óйдеш в' чúста светá гóра,

На секъде хабър да оста́виш,
По сви ме́ста, бе́ли манасти́ри,
Най по́вече и́линдар манасти́р,
Да изла̀за' ста̀ри егуме́не,
Да изла̀за низ бе́ли манасти́р.
Немо́й ни́кой книги да изно́си,
Че да пра̀тим мойте гава̀зи,
Де ги сре́тне, там че да ги гу́би".
Завика [1]) се стар егу́мен Славе:
„Туй се' й чу́ло по всийте кра́йнини:
Продаде се чи́ста света̀ го̀ра,
Та я купи́ жълта базиргяна,
Ем че плени чи́ста света́ го́ра:
Чи изгори бе́ли манасти́ри,
Чи изго̀ри Илинда̀р манасти́р,
Че изго́ри си́чки манасти́ре,
Че погу́би си́чки уче́ници,
Че изго́ри кни́ги вангели́и,
Си́чки на̀род без зако̀н че оста́не".
Пак се чу́ло по всийте крайни́ни
Па си доу́ до При́лепа града.
Нажали́ се Ма́рко Кра́левике,
Па на ма́йкя то́гай отказу́ет;
„Ле́ле ма́ле, ле́ле ста́ра ма́ле,
Посили́ се жълта базиргяна,
Посили́ се по Солу́на гра́да,
Та погуби́ седемдесе́ кра́ля,
И погуби́ осемдесе́ ба́на
Крали́ците млади изпороби,
Направи́л е де́вет бе́ли кули́,
Де́вет ку́ли от юначки гла́ви
Портите им от юна̀ци ръ̀ци
И е купи́л чи́ста света́ го́ра,
Те́шко го́рко има́не запла́тил,
Ем че пле́ни чи̇ста света̀ го̀ра,
Чи изго́ри бе́ли манасти́ре,
Чи изго́ри Илинда̀р манасти́р,
Че погу́би ста́ри егу́мене,
Че погу́би си̇чки учени́ци
Че изго́ри кни́ги вангели́и,
Всѝчки на̀род без зако́н че оста́не.
Ле́ле ма̀ле, моя ста́ра ма́ле
Да ли мо́жемъ сре́ща да изле́зим,
Ако мо́жем юна́к да се на̀ймем,
Да отъ̀внем чи́ста света́ го́ра,
Че оста́вим спо́мен на земята,

[1]) Заплака.

Ако мòжем я да погѝнем,
Па за вѐра, мале, че погѝнем!“
Отговáря нéму стáра мáйкя
„Хей фáла ти, Мáрко, мѝли сѝнко,
Прóсто да ти е от мѐника·
„Да отѝдеш, у бой да напáднеш,
От мéне ти много ѝзин, Мáрко,
„Да се бѝеш с’ жълта базиргяна,
Ако мóжеш гóра да отъвнеш,
Че остáвиш спóмен на земята
Всѝчки нáрод у закóн че тỳриш.
Ако можеш и ти да погѝнеш,
Па за вѐра сѝчко че загѝнеш,
Че остáвиш спòмен на земята
Сé грехóве Гóспод че ти прости.“
Вéзе изѝн Мáрко Кра̀левике
От стáра си мáйкя нéговата.
Пѝше пѝсмо Марко Кра́левике,
Па го прàти до Солуна грàда,
Па го прàти жълта базиргяна.
„Мир си сéди жълта базиргяна,
Не ти дàвам чиста светà гóра,
Не ти дáвам Илѝндар манастѝр,
Че ти сечéм нóзе до колéна
Че ти сечéм ръце до рамéна“.
Кàто вéзе жълта базиргяна,
Като вéзе тóва бéло пѝсмо
Ем го четé, ем дрỳго писỳва,
Ем го прàти до Прѝлепа грáда.
„Много здрáви, Мáрко Кра́левике,
Утро рáно код мéне да дóйдеш,
Да ти вѝдим твóето юнáство,
Ако бъдеш пó юнàк от мéне,
Прóсто да е чѝста светá гóра,
Заплатѝ я, па че ти я дáдем
Ако ли съм пó юнáк от тéбе,
Язе, Мáрко, нѐчем да те гỳбим,
Че те ковéм на моѝте врáти,
Кой те вѝди, мéне да завѝди,
А на тéбе, Мáрко, да завáля,
Че си чỳен по всѝте крáйни.“
Рáно рани Мáрко Кра́левике,
Рáно зóби Мáрко добрá кóня,
Назобѝ го цървéна ченѝца,
Напоѝ го вѝно троегóдско
Качѝл се с кóню на рáмена,
Прáво кáра у Солỳна грáда.
Тáмо го е зорà зазорѝла.

Край Солу́на с' кале́ загра́дено,
У калето де́вет бе́ли кули́,
На кули́те жълта базиргяна.
Ка́то виде́ жълта базиргяна,
Че присти́гна Ма̀рко Кра́левике,
Нема́ кога́ ко́ня да си сте́га,
Но уяна ко̀ня на го̀лица,
Та ве́зе те́шка топузи́ца,
Сре́д излѐзна с' Ма́рко Кра́левике,
Ка го виде́ Марко Кралевике,
Уплаши́ се Марко Кра́левике,
Че е го́рко, те́шко юнак над юна́ци?
Че стана́ли сре́ща да си сто́я.
Две са си ду́ми продума́ли,
Отгова́ря жълта базиргяна:
„Ей фа́ла ти ти, Марко Кра́левике,
Да ти ли си юна́к над юна́ци?
Ста́ни, Ма́рко, на ниша́н да сто̀иш,
Аз ще, Ма́рко, с' те́бе да се би́ем“.
Ста́на Ма́рко на ниша́н да сто́и.
Дига топу́з жълта базиргяна,
Що то бе́ше Ма̀рковата ко́ня,
Стана́ ко́ня ка́то вакло́ ягне.
Бог да бие жълта базиргяна,
Не нишани Ма́рко Кра́левике;
Нъ ниша́ни коню у гърди́те,
Като фърли́ жълта базиргяна —
Ма́рку ко́ня била̀ талемли́я,
Тали́м зна́ла с' бу́гарско юнаство,
Па се сравни́ с' църната зе́мя, —
Превърли́ го жълта базиргяна,
Тога́й Ма́рко сла́вно че да фърля,
Ка му ста́на жълта базиргяна,
Ка му ста́на на ниша́н да сто́и.
Тога́й Ма́рко сла́вно че да хвърля,
Като́ дига́ Ма́рко Кра́левике,
Като дига́ те́шка топузи́на
Да уда́ри жълта базиргяна,
Уда̀ри го у бе́лите ве́жди
Разцапи́ се топу́з на четири́.
То́ва юна̀к не чу́е, не'а́е,
Туку́ юна́к ду́ма проду́ма:
„Хей ти, непозна́н юна́че,
Ка̀ква ду́ма то́чки [1]) удума́хме
Оти, Ма́рко, на ду́ма не стоя“.
А Ма́рко му то́гай отказу́ет:

[1]) По́-напрѣдъ.

„Méне ми е сърце дълговéчно,
И мóя дýма прáвослáвна,
Я да стóим, сърце ми не стóи“.
Отговáря жълта базиргяна:
„Да йдем под Солýна грáда,
Тáмо ймa éдин бéли кáмик,
Че мéтаме тóя бéли кáмик,
Ако бъдеш пó юнáкъ отъ мéне
Ти че, Мáрко, мéне да надмéтнеш,
Ако ли съм пó юнáк от тéбе,
Язе, Мáрко, нéчем да те гýбим,
Че те ковéм на мóитѣ врати,
Кой те вйди, мѐне да завйди,
А на тéбе, Марко, да зафáля.
Кáто стáна Мáрко Крáлевике,
Ка óйдоха под Солýна грáда,
Под Солýна скáла халовйта.
Катó рйпа Мáрко Крáлевике,
Ка прегърна тоя бéли кáмик,
Тéшко, гóрко му натежáло,
Па го фърлй с'негóво юнáство.
Полетѐл три саáта врéме.
Кáто вéзе жълта базиргяна,
Кáто вéзе тòя бéли кáмик,
Па го фърли през пóле ширóко,
Нйгде няма кàмик да си пàдне,
Дур не мйна през бéлото мóре.
Върло се е Мáрко уплашйл.
Проговóри жълта базиргяна:
„Ей фáла ти, Мàрко Крáлевике,
Хáйде да йдем у Солýна грàда,
Че рйпнеме през мойте кули,
Ако да си пó юнáк от мéне,
Тйзе, Мáрко, мéне че надрипнеш,
Ако ли съм пó юнáк отъ тéбе,
Язе, Мáрко, нéчем да те гýбим,
Че те ковéм на мойте врáти,
Кой те вйди, мéне да завйди,
А на тéбе Мáрко да зафаля,
Че си чýен по всйте крáйни“.
Ка ойдóха у Солýна грáда,
Ка ойдóха жълта базиргяна,
Ка ойдóха на бéлите кулй,
Заигрá се Мáрко Крáлевике,
Тóку зóрле кулй прирйпнало.
Заигрà се жълта базиргяна,
За дéвет е мéсто прерйпнало
А на гóрем вйшим надвишйла.

Тогай Марко страшно сей уплàши,
Тèшко сей гòрко помолùло:
„Хей фàла ти, юнàк над юнàци,
От тèбека нò юнàк небùва,
Ти си юнàк над юнàци,
Нъл ùмам молбà да се мòлим,
Я но сèга от тèбе че гùнем,
Да ме пỳстиш, до дòма да ùдем,
Да се прòстим с' моя стàра мàйкя,
Да ме знàе дèка че погùнем".
Отговàря жълта базиргяна:
„Хвàла тèбе, Мàрко Крàлевике,
Прòсто да е Мàрко от мèнека,
Прòсто да е до дòма да си ùдеш,
Да се прòстиш със твоята мàйкя,
Ютро рàно код мèне да дòйдеш,
Язе, Мàрко, нèчем да те гỳбим
Че те ковèм на мойте врàти,
Кой те вùди, мèне да завùди,
А на тèбе, Мàрко, да зафàля,
Че си чỳен по вейте крàйни".
И Мàрко го вèрно послушàло.
Стàвай, Мàрко, дòма та си òйди
Катò ойдè у негòви двòри,
Тèшко се е гòрко уплàло [1])
Стàра го е мàйкя посретнàла.
И на Мàрка дỳма продумàла:
„Не ми се бой, Марко, мùли сùне".
А Мàрко й тòгай откàзует:
„Стой, не думай, мòя стàра мàле,
Тèшко, гòрко мòето юнàство,
Не мий жàлба, че да погùнем,
Нъ мий жàлба мòя стàра мàле,
Бàре мàле сал да ме погỳби,
Тèшко, гòрко кърви че пролèем,
Нъло мàле нèма да ме гỳби,
Че ме ковè на негòви врати,
Кой ме вùди, нему да зафàли,
А на мèне, мàле, да завùда,
Я се чỳдим, моя старà мàле,
Слàвно, прàво мèне че погỳби,
Нъ се бòйм от мой славни нàрод,
Се че, мàле, да се прикàзует
Не загинàх отъ милòго бòга,
Нал загинàх жълта базиргяна,
Прòсти мàле, прòсто нèка да е,

---

[1]) Наскърбило.

Млóго, мáле тéбе, съм прегрéшил“.
Отговáря нóму стáра мáйкя:
„Хей фáла ти, Мáрко, мѝли сѝнко.
Сал се не бой, Мáрко, мѝли сѝнко,
На ли ти питá твóя стáра мáйкя,
От Бóга си мнóго дáрба ѝмаш,
Прелечѝ се, сѝнко, предрешѝ се,
Прелечѝ се у прóсяшка рýба,
Кон прелéчи у прóсяшка рýба,
Та отѝди ютро на зарáна,
Та óтиди край Солýна града,
Край Солýна на бéлата чéшма,
Тáм излáзя жълта базиргяна,
Рáно, рáно пред сълнце излáзи,
Там си мѝе тѝе жълти нóзи
И на глáдно сърце вóда пѝе,
За товà е юнàк над юнáци.
Премéни се, сѝнко, предрешѝ се,
Премéни се у прóсяшка рýба,
Кон прелéчи у прóсяшка рýба,
Па отѝде на бéлата чешмà,
Той че дóйде рáно на чешмáта,
Че си пѝе рáно стýдна вóда
Че си мѝе тѝя жълти нóги
И там мóжеш, сѝнко, да го гýбиш
Кàто дѝгнеш сáбля демискѝя,
Сал немóй през половинàта,
Негóво е сърце каменѝто,
Па немóже ти да го погýбиш,
Нъл мà'й дóле през нозéте,
Отсечѝ му нóзе до колéна,
Та па бéгай колко че си мóжеш“.
Послушá я Марко Кралевике,
Кàто я'нà Шàрко, добрá кóня,
Прàво кàра Солýна грàда,
Прàво кара на бéлата чешмà,
Пустѝ кóня трéва да си пасéх
И на Шáрко тогáй отговаря:
„Хвáла тебé, Шáрко, дебрá коня,
Глéдай, ка те пýщим при бéлата чешмà,
Глéдай, кóнйо, срéща спрóти мéня,
Щóм да дóйде жълта базиргяна,
Веднъг, кóнйо, код мéне да глéдаш,
Че се кàчим тéбе на рáмена,
Па да бéгаш кóлко що че можеш“.
Кàто óйде Мáрко Крàлевике,
Кàто óйде край Солýна града,
Край Солýна на бéлата чешмà,

Пустѝ кóня трéва да му пасé,
И на кòня тòгай отговàря:
„Ей фàла ти, Шàрко, добрà кóня,
Пàси, кòню, сѝтна бѐла трѐва,
Нъло мнóго трéва па не рýчи,
Нъло глéдай, кòню, у мéника,
Щомъ да дóйде жълта базиргяна,
Веднъг, кòню до мéне, да дойдеш,
Че се кàчим на твóй рамена,
С божата сѝла там да бéгаш,
Че тóя юнàк над юнàци“.
Рàно бѝло тàмо бре пред сълнце,
Ето йде жълта базиргина,
Кàто доидé на бѐлата чешмà,
Ем си язди кòня на гòлица:
„Бог помàга божà просечѝна“.
А Мàрко му тогàй отговàря:
„Дал бог добрò юнàче.
Хей фàла ти, божà просечѝна,
Привани ми моя добрà кòня“.
И Мàрко му коня приванàло,
С лéва ръкà негóвата кòня хванà,
С дéсна ръкà на Шàрко те кѝна,
„Ела при мене, Шàрко, добрà кòня“.
Бог да бѝе жълта базиргяна
То е бѝла стрàшна халетѝна;
Тàмо бѝла с' дéвет шòпки [1]) чòшма,
Осем шòпки базиргян затиснà,
На деветà вòда че си пѝе.
Че е билò юнàк над юнàци.
Мàрко сѐди сейри чѝни,
Кàто тръгнà сàбля дамискѝя,
Отсѐче му нòзе до колѐна.
Шàрко кóня скóро при нéго е.
Рѝпа Мàрко коню на рàмена,
Побéгнал е Мàрко Крàлевике,
Ка го погнà жълта базиргяна,
Ка го погнà без нòзе по нéго,
Та го гонѝ три саàти врéме,
Без мал го е трѐска накачѝла,
Та го трѐси три нéдели врéме.
И тòгай се Мàрко прославѝло,
Че отъвна чѝста светà гора,
И отъвна Илиндàр манастѝр
И погубѝ жълта базиргяна.
Кàто дочў стар егумен Слàве,

[1]) Чучури.

Веднàга е за Màрко запратѝл.
Три мѐсеци зàфет правѝли,
Че отъвна чѝста светà гòра,
И отъвна Илиндàр манастѝр.
Отговàря стар егýмен Слàве,
„Хей фàла ти Màрко Крàлевике.
Я продàдох чѝста свѐта гòра,
А имàне ни край ни брой ни зех.
А бѝва ли със твоѐто ѝме
Язе днѐска с' твоѐто юнàство
Себе рѐкъл сѝчки да гѝнеме.
Нъло днѐска със твоѐто юнàство.
Ти избавѝ чѝста света гòра,
И избавѝ Илиндàр манастѝр,
И избави трѝста егýмене.
С' божà воля, със твоето ѝме
И нѐска че егýмен да бъдем,
Под мѐне сж трѝста егýмена.
До дѐка е, до вѐка до амина
Светà гора, Илиндàр манастѝр,
И тàмо се на àзе намѝрам,
Врѐме няма тàмо да живеем
Нъ ѝмето ми там че се подиѝше".

Като забѣлѣзахъ, че смисъла на послѣднитѣ стихове на пѣсеньта сж неясни, помолихъ пѣвеца — слѣдъ една недѣля — да ми ги каже още единъ пжть.

Ето, какъ повтори стиховетѣ отъ 414 надолѣ:

Веднъг срѐтна Màрко Крàлевике.
Мнòго му е зѐвет правѝло,
И тогàй се нàрод освободѝ,
Че погубѝ Màрко Крàлевике.
Че погубѝ жълта базиргяна,
Сѝчки нàрод бѐше острашѝю,
Светà гòра бѐше опленило.
И егýмене бѐше изгубѝло.
Що сж книги днѐска литургийски,
Се то врѐме чѐше ги изгòри,
Сѝчки нàрод чѐше да острàшило
И безъ закòн чѐше да остàне.
На е славно Màрковото ѝме,
Какòв золýм що се направѝло
В' бýгарска зѐме на напрѐде,
Се е Màрко на срѐща излѐло,
Нѝкаде се Màрко непосрàми,
И днѐска е нѐму слàвно ѝме. [1]

[1] Подобна пѣсень глѣдай въ Сборника отъ Българеки народни пѣсни на бр. Миладинови стр. 53 N. 48: Царъ Мурадъ и Старъ Игуменъ и въ Сборника отъ Българеки народни пѣсни кн. I. събрани отъ С. Ив. Б. София, 1884. N. VI стр, 60.

Като довърши, рече ми, че и това е погрѣшно, ама другъ пѫть ще ми го каже пó-добрѣ.

Забѣлѣзахъ, че когато ги карахъ да ми повтарятъ нѣкои стихове или заради смисъла или за ударението, то винѫги по нѣщичко прѣиначавахѫ.

С. Връбица, 13. IX. 1887.

Слушана отъ Вучи Стоилковъ Ангелковъ и записана отъ **С. Ватйовъ.**

Коледни пѣсни.[1])

1. Пѣсен, коя се пее, на дено на Божич, на нáй-старата жена у домът.

Станя нíне, господíне.
Полегнáла Божá мáйкя,
Полегнáла заусна́ла,[2])
Заусна́ла сън гледáла:
Израсло чýдно дърво,
Чýдно дърво у рай бóжи,
Свáмо дéбел[3]) позлáтена,
Стéблата му посрéбрени,
Шýмата му малáмена.[4])
Събудú се божá мáйкя,
Па питýва свет Илия:
„Фáла тéбе, свет Илийо,
Свет Илийо, пророкчийо,
Ти си прорóк над прорóци,
Мож ли бúти[5]) на мой сънък.“
Свет Úлия отговáря:
„Фáла тéбе, божá мáле,
Я сем прорóк над прорóци,
Мóжем бúти на твой сънък:
Що е дърво у рай бóжи,
Товá си е млáда бóга,
Що са стéбла посребрéни,
Товá са си си светúи,
Си светúи з'бóга úда,
Що е шýма малáмена,
Товá са си се дечúца,
Се дечúца млеченичéта,
Млеченичéта з'бóга úда.“
Стáне нúне, господúне.

---

[1]) Тия пѣсни се пѣѭтъ на коледа по кѫщята отъ момци. За всѣкиго въ кѫщата отъ каквато възрастъ или каквото и занятие да е, пѣе му се пѣсень.

[2]) Заспала:

[3]) Сичката му дебель.

[4]) Незнаемъ що е.

[5]) Другъ изпя: пророкъ ли си.

2. *На домакинът.*

Джелéп Нéйо вíно пíе,
От нéделя до нéделя,
От мéсеца до мéсеца,
Слýга му е светá Пéтка,
Светá Пéтка и Недéля.
Слýга слýжи сълзи рóни
До хýбава църнá зéмя.
Согледá я Желéп Нéйо
Па ю вѐли отговáря:
„Фáла тéбе, светá Пéтко,
Светá Пéтко и Недéлйо,
Катó слýжиш добрó вíно,
Защó рóниш дрóбни сълзи
До хýбава църнá зéмя?
Да ли ти се досадíло,
Добрó вíно служáечи,
Ил на нóдзе стоечи?"
Я онá му отговáря:
„Фáла тéбе, джелéп Нéйо,
Нíто ми се досадíло
Добрó вíно служáечи
И на нóдзе стоечи,
Върло ми се нажалíло,
Ка пиéме и рýчаме,
За добрó се не сещáме
Хàйде църкве да грáдиме
Се от злáто и сребрó,
Безцáн кáмик престóл да е,
Да е вéко михá вéко [1])."
Джелéп Нейó отговáря:
„Фáла тéбе, светá Пéтко,
Светá Пéтко и Недéлйо,
Да грáдиме злáтни църкве
Настанá че тýрско цáрство,
Се че църкве да растýря.
От злáто на уздѝ ляти [2])
А от сребрó сéдла ковá,
Безцáн кáмик подметáта,
Сас нас шéга побивáти; [3])
Нéйо, хàйде да грáдиме
От вар кáмик и отъ тýхла,
Мермéр кáмик престóл да е,
Да е вéко михá вéко."
Стáня нíне, господíне.

[1]) Незнамъ що е другъ пѣвецъ: ми во вéко.
[2]) Лѣе.
[3]) Другъ пѣвецъ: подбиватн.

3. *На момата за женидба.*

Пофалѝ се Мѝлки мáйкя
Снóщи вéчер на клáденец:
„Мóя Мѝлка нàй-хўбава
От си Мóми и невѐсти.
Сълнцѐто [1]) би нагреяла,
Мéсецо би надвишѝла.“
Дочўло е ясно сълнце,
Па си вéли, отговáря:
„Фáла тéбе, Мѝлки мáле,
Я подранѝ ютро рáно,
Ютро рáно, на подрáпок,
И дóведи момá Мѝлка,
Дéка сълнце [2]) рóк подáва,
Рок подáва да огрéва,
И дóведи момá Мѝлка
Да хóдиме да грéеме,
Кой когó че да нагрée.“
Подранѝла Мѝлка мáйкя,
Пременѝла момá Мѝлка.
Се у злáто и у сребрò,
Зáведе я [3]) на край зѐмия,
Дéка съпце рок задáде,
Рок задáде да огрée.
Та чинѝха вéра, клéтва,
Вéра клéтва, голéм облóг,
Кой когó че да надгрée.
Па ходѝха, та греяха
Тамáм три дни и три нóщи.
Проговáря ясно сълнце:
„Фáла тéбе, мóме Мѝлко,
Евé станá тамáн три дни,
Тамáн три дни и три нóщи,
Ка хóдиме, та грéеме,
Овци млéко прегорéха,
Овчарé се изнадáха,
Я зáпрегни свѝлни скўти,
Да замѝне ясно сънце,
Да отѝде над захóда,
Да се смѝра сѝчки стáда.“
Стáня нѝне, господѝне.

4. *За момче на женидба.*

Изяздѝл ми млад џежéнет,
Изяздѝл ми врањá кóня

[1]) Дека сльнце.
[2]) Л се чува съвсемъ слабо нáчне да изгрява.
[3]) Iа.

По пла́нини, по ру́дини,[1])
Па разгледа́ го́ре, до́ле,
Го́ре, до́ле, Ци́бро по́ле,[2])
Там согледа́ до три хо́ра,
Зави́ ко́ня, ойде́ хо́ро,
Та по́стоя, та по́гледа,
Не ха́реса то́ва хо̀ро;
Бу́тна ко́ня, ойде́ дру́го,
Неха́реса дру́го хо́ро:
Бу́тна ко́ня, ойде́ тре́кйо,
И там стоя, и там гледа́.
Кон му цви́ли, отгова́ря:
„Фа̀ла те́бе, млад харе́нет,
До́ста стоя, до́ста гледа́,
Мои́ по́зо дървя не са,
Моя сна́га ка́мик не е,
Мои́ о́чи дзвезди не са,
Моя ду́ша магла́ не е,
До́ста стоя до́ста гледа́,
Хе мома́та у хоро́то,
У хоро́то на та́нецо.
Сле́зни ко́ня, по́би копіе,
По́би копіе неносено,
Вържи ко́ня неяхана,
Па се фа́ни до мома́та,
Построши́ я[3]), посло́ми я,
Ка́то ве́йкя, бел босилйок,
Ка́то вѐтър бу́йно жи́то.“
По слуша́л е млад нежо́нет.
Поби́ копіе неносе́но,
Върза́ ко́ня неяхана,
Па се фа́на у хоро́то,
У хоро̀то мо̀ма Ми́лка,
Та я строши́, та я сломи́,
Като̀ сми́да[4]), паламида,
Като̀ ве́тър бу́йно жи́то,
Като̀ вѐйкя, бел боси́лйок.
Я она́ му отгова́ря:
„Миру́й, вару́й, чуж юна́че,
Хе́то брат ми, де́ка гле́да,
Над мене́ка гла́ва върти,
А над тѐбе са́бля върти.“
А он си ю отгова́ря:

[1]) По обясненнето му: издигната равнина, по обяснението на другъ пѣвецъ: планина безъ гора.
[2]) Полье.
[3]) Незнае що е.
[4]) I се чува съвсемъ късо.

„Ха́ла те́бе, мо̀ме Ми́лко,
Ако върти́, не́ка върти,
Ако тѐгли, не́ка те́гли,
Ти си моя, па си моя.“
Па я качи́ на конята,
Бу́тна кѐня, зане́се я.
Ста́ня пи́не, господи́не.

5. *За малко момче.*

Ерге́нченце ма́лко, ми́лко,
Ем си ма̀лко, ем си ми́лко,
Кога́ бе́ше снѐщи вѐчер,
Ти оти́де на кла̀денец,
Там зате́че малка́ мома́,
Па я строши́, па я сломи́.
И ю везѐ рѐсна ки́тка.
Та ю тури́ у па́зука,
Па я чува́ ма̀лко, мнѐго.
Ма́лко мнѐго, от Илѝн ден,
От Илѝн ден до велѝкден.
Кога́ бе́ше на великден,
Ти на́точи ведрѐ ви́но,
Па изне́се сред селѐто,
Ре́дом да́де по хорѐто,
Кой ка тина́ се продума́:
„Що е добрѐ това́ ви́но.
Катѐ кѐмка на вели́кден,
Катѐ бел мед на Или́нден,
Ка́то ягне на Гергйовден.“
Ста́ня пи́не, господи́не.

6. *На домакинката.*

Ста̀ня пи́не, господи́не.
Замъчи́ се божа̀ ма̀йкя
От Йгната до божѝча,
Ку́га бе́ше на Божѝча,
Тога̀й рѐди божа̀ ма̀йкя,
Тога̀й рѐди мла̀да бѐга,
Мла̀да бѐга и Божѝча,
Па го везе́ свѝлни ску́ти
Че го нѐси на кърще́нье,
Кой я сре́тне, он да кръсти,
Он да кръсти мла̀да бѐга.
У сре́ща ю свет Никѐла.
Проговѝря божа̀ ма̀йкя:
„Фа̀ла те́бе, свет Никѐло,
Ти ме сретна̀, ти да кърстиш,
Ти да кърстиш мла̀да бѐга“.

Свет Никòла отговàря:
„Фàла тèбе, божà мàле,
Нѝти смéем, ни умéем
От свет Иовàн Кръстѝтелян,
Он е кърстѝл нéбо, зéмя,
Он че кърсти млàда бòга,
Млàда бòга и божѝча.“
Пай го везè божà мàйкя,
Пай го турѝ свѝлни скýти,
Че го нòси на кръщéнье,
Кой я срéтне, он да кърсти.
У срéща ю светѝ Йовàн.
Проговàря божіа мàйкя:
„Добрà срéща свет Иовàне,
Ти ме срéтна, ти че кърстиш,
Ти че кърстиш млàда бòга,
Млàда бòга и божѝча“.
Свет се Иовàн зарадувà,
Зарадувà, обрадувà;
На си завѝ белѝ рýки,
И зàпрегна свѝлни пòли,
На си везè лèва рѫка,
Лèва рѫка млàда бòга,
Дèсна рѫка бел босѝлйок,
Па прòдума светѝ Иовàн:
„Постòй гòро, постòй вòдо,
Да кърстиме млàда бòга,
Млàда бòга и божѝча.“
Що е чýло, се станàло,
Товà дърво трепетлѝка,
Онò чýло, нестанàло.
Свет Йовàн го люто проклé:
Товà дърво трепетлѝка,
Да е клéто и проклéто,
Све да растé на зло мéсто,
На зло мéсто у осòіе,
Дéка сънце неогрéва,
Дèка сланà неопàда.
Стàня нѝне, господѝне.

7. *На коледò на овчáр.*

Засвирѝл е Ян кехàя
Та е повèл до три стàда,
Еднò стàдо дзвънéц бѝе,
Дрýго стàдо кафàл свѝри,
Трéкйо стàдо ягне блеѝ
Стредѝ нòщи, полунòщи.
Дочýл го е Ян кехàя,

Та му вѐли, отговàря:
„Хвàла тѐбе, ваклò ягне,
Що ми блѐеш средѝ нòщи,
Средѝ нòщи, полунòщи,
Да ли си ми трéва глàдно,
Илѝ си ми вòда жéдно.“
Ваклò ягне отговàря:
„Фàла тéбе, Ян кехàя,
Нѝто съм ти трéва глàдно,
Нѝто съм ти вòда жéдно, —
Евѐ минà тамàн три дни,
Тамàн три дни и три нòщи,
Ка невѝдим мòя мàйкя,
Мàйце млéко прегорѐше,
Мéне устà завехнàше.“
Проговòря Ян кехàя;
„Фàла тéбе, ваклò ягне,
Какво̀ бéше твòя мàйкя,
А ягне му отговàря:
„Мòя мàйкя лѝчна бéше,
Лѝчна бéше, та òбична,
Рòговци ю позлàтени,
Баджàци ю дур до зéми.“
Проговàря Ян кехàя:
„Мълчи, мълчи, ваклò ягне,
Нападнàха клéти турци,
Та фанàха твоя мàйкя,
Язе давàх надѝдавах,
Дéвет овнѝ ялъкàсти,[1])
А онѝ се неразбрàха,
Ни слушàха, ни гледàха, —
Ха[2]) фанàха твоя мàйкя,
Ха фанàха, ха заклàха.“
Стàня нѝне, господѝне.

София, 2 Октомврий 1887 година.

Слушани отъ Георги Колевъ отъ с. Сводолъ (Сухиндолъ).

Записани отъ С. Ватйовъ.

---

[1]) Най добритѣ овни, които никога не стрижатъ, а само малко ги подстригватъ.
[2]) Хайде.

КНИЖНИНА.

I. КНИЖОВНИ БѢЛѢЖКИ.

По поводъ на статията отъ А. Теодоровъ: „Миладиновскитѣ пѣсни и Штросмайеръ“ [1]).

1. Къмъ стр. 92. Не може да е истина, че Д. Миладиновъ се училъ въ Охридъ само на първоначално учение, слѣдъ което непосрѣдствено Охридчане взели го за учитель въ града си. Истината е, че той въ Струга и въ св. Наумовия мънастиръ добилъ първоначални

---

[1]) Въ XVI кн. на „Периодическо Списание“ срѣщнѫхъ статията „Миладиновскитѣ пѣсни и Штросмайеръ“ отъ г. А. Теодоровъ, която съ особено внимание и душевно удоволствие прочетохъ не еднъжъ. Като Българинъ, а особито Македонецъ, не могохъ да не бѫдѫ дълбоко въ сърцето си трогнѫтъ отъ благородната идея, която е отворила страницитѣ на „Периодическо Списание“ за единъ въпросъ, толко важенъ за народното ни възраждение, но, отъ друга страна, толко забравенъ и занемаренъ. Прѣди една-двѣ години, съ слабото си перо бѣхъ се заелъ съ животописа на покойнитѣ и приснопаметни братя Миладинови, та на скуднитѣ си разноски издадохъ кратката си книжка подъ заглавие „Материяли за животоописанието на братя Миладинови“. Въ неѭ не претендувамъ, че съмъ извършилъ всичко, което би трѣбало да се извърши по този въпросъ; наопаки, искалъ съмъ само да дамъ поводъ на други пó-вѣщи и пó-способни лица, да се заемѫтъ съ него пó-специялно. Между туй, утѣшавамъ се съ мисълта, че, по възможность, испълнилъ съмъ една неотмѣнна своя длъжность, като въ съчинението на речената си книжка водилъ съмъ се единичко и строго съмъ се държалъ о принципа: 1) да прѣмълчавамъ всѣкое нѣщо, което не съмъ знаялъ, или не съмъ моглъ да си напомнѭ добрѣ, и 2) прѣди всичко, пазилъ съмъ се внимателно, да не би да искривѭ или да затемнѭ нейдѣ истината, като съмъ прѣдпочиталъ да бѫде непълно и недостатъчно дѣлото ми, нежели невѣрно *и искривено,* та заради това и много нѣща съмъ пропустнѫлъ като съмнителни, и то все съ надѣжда, че, слѣдъ моитѣ свѣдѣния, ще се появятъ и други за допълнение и попълнение на цѣлия ни прѣдмѣтни животописъ. Въ своето съчинение азъ съмъ се ползувалъ отъ слѣднитѣ пó-главни извори: 1) отъ собственното си наблюдение и очевидство; 2) отъ слушанитѣ свѣдѣния отъ самаго Димитрия и отъ фамилията му, съ които ималъ съмъ честь да бѫдѫ най-ближенъ и, речи, домашенъ членъ: 3) отъ собственитѣ си издирвания отъ очевидци, съживущи, другарье и приятелье Димитриеви, приятелье като братя; и 4) въ врѣме на затвора му отъ собствената негова тайна до мене и алегорична кореспонденция, както и отъ подобна съ тия, що го обикаляхѫ, отъ която и за смъртьта на двамата.

И ето надѣждата ми почнува да се испълня. Въ речената статия виждамъ една кратка добавка къмъ прѣдмѣтния животописъ, която, като отъ достовѣренъ источникъ — брата на покойнитѣ, чърпана, трѣбало би по достовѣрностьта си, да държи първо мѣсто между всичкитѣ досегашни и бѫдѫщи извѣстия по този въпросъ. За жалость обаче въ неѭ, незнаѭ какъ, вмъкнѫли сѫ се нѣкои неточности и погрѣшки, които, ако можеби и неволни, до една доволна степень искривяватъ истината и донейдѣ потъмняватъ сѫщностьта на дѣлото така, че, ако нѣкой строгъ истинолюбецъ би се опиталъ да ги поправи, не би билъ повѣрванъ отъ никого. Само който

знания — четмо и писмо; а въ Охридъ, дѣто отъ незапаметни врѣмена сѫществували класни Елински училища, слѣдувалъ класна наука, докѫдъ свършилъ сѫществующето тамъ училище, та тога само Охридчане задържали го за учитель. Това е казано вече въ „Материялитѣ“ ми. Инакъ и не могло да бѫде; защото знаемъ всички, че той не е билъ въ града ни първоначаленъ учитель, а класенъ. При това, ние пристигнѫхме мнозина стари Охридчане съ много по̀-високи знания, нежели първоначални, които не бѣхѫ видѣли други, другѫдѣ по̀-високи учебни заведения, освѣнъ Охридскитѣ. Тие учени старци трѣба да сѫ били и Миладинови съученици, между които имаше и много по̀-стари отъ него. А че той тога не билъ само съ първоначално учение, потвърдява и умѣнието му да прѣвожда грѣцкия текстъ на Апостола на български езикъ, независимо отъ свидѣтелството на живитѣ му още ученици.

2. Къмъ стр. 92. Когато Димитъръ прѣзъ 1840—1841 г. биде учитель въ Кукушъ, тога тамъ не владикувалъ Мелетий, нито негови били двамата дякони, Д-ви ученици; а Антимъ, който послѣ станѫлъ Воденски. Мелетий владикува въ Кукушъ слѣдъ 1845 год. до 1858 год., а въ началото на идущата биде испѫденъ, т. е. въ врѣмето на второто въ този градъ Д-во учителствуване. А пакъ нито Антимъ, нито Мелетий бидохѫ отъ Кукушъ изгонени поради споменуваното дяконово изъ училището испѫждание, а по причини много по̀-важни, свързани съ идеята за народното ни възраждение, за които ще имамъ случай да говорѭ по̀-подробно въ бѫдѫщето си съчинение.

3. Аботъ (а не Амбортъ) Джекъ въ Солунъ, когото познавамъ лично, не бѣше Италиянецъ, а Българо-Шотландецъ, т. е. отъ баща Шотландецъ, а майка Българка, щерка на Дебранина Каймакчиолу Чиче Пано, или, спорѣдъ други, и чистъ Българинъ, като и баща

би зналъ отъ по̀-близу взаимнитѣ, а, може би, и кѫщни отношения на братята и моралната разлика между живия и покойнитѣ, само той би се исключилъ отъ послѣдната категория, — само той би повѣрвалъ, че при всичката близость на помѣнѫтия источникъ, не е чудно да могли да се вмъкнѫтъ и нѣкои волни или неволни погрѣшки въ горѣказаното кратко изложение на братовия му животописъ. А че това не е само просто прѣдположение, а цѣла скърбна истина, може на пръвъ поглед всѣкой да се увѣри, като забѣлѣжи, че у него не сѫществува никаква датна послѣдователность и опрѣдѣленость.

Жално, наистина, и скърбно, че отъ сега още, при живи очевидци, ставатъ подобни погрѣшки и противорѣчия, а какъ би станѫло, ако би този въпросъ се подбутнѣше слѣдъ 100 години? Но, отъ друга страна, утѣшително е, че въпросътъ се открива още отъ сега, докѫдъ не сѫ още съвсѣмъ исчезнѫли отъ земното лице очевидцитѣ — свидѣтелье, които могѫтъ еднѫжъ за всѣкога да освѣтлятъ и потвърдятъ истината.

Ако би ми се позволило, за длъжность своя считамъ да разгледамъ нѣкои отъ реченитѣ неточности и, до колкото бихъ могѫлъ да се опрѫ на здравата си почва, да дамъ нуждпитѣ обяснения и поправления. А по̀вече нѣщо, по̀-подробно и по̀-обстоятелствено, ще се види въ едно мое бѫдѫще съчинение, подъ заглавие: „Материяли по историята за събуждането и развитието на българщината въ Македония“, което, готово почти, щомъ се появятъ нуждпитѣ за отпечатването му и необходими срѣдства, надѣѭ се да издамъ на свѣтъ. За сега, основанъ на исказанитѣ (въ стр. 91) желания на г. Автора на поменѫтата статия, да би се появили и други пояснения по прѣдмѣтния въпросъ, имамъ честь да направѭ тукъ нѣкои бѣлѣжки, които, мислѭ, немалко би спомогнѫли за постигането на желаемата цѣль.

му ужъ билъ отъ Киречъ-Кьой. Но, както и да е, той самъ казваше се за Англичанинъ, и ненавиждаше Българетѣ. Той едва прѣди нѣколко години се поминѫ, а братъ му Бабе, бащата на прѣзъ 1876 год. убитъ въ Солунъ Германски консулъ и тъстъ на сѫщо убития Французски, бѣше и до прѣди година-двѣ живъ (но сега незнаѭ вече).

4. Къмъ стр. 93. Когато К. Миладиновъ учителствуваше въ Магарево, слѣдъ врѫщанието си отъ Атина, именно прѣзъ 1853—1854 год., братъ му Д. не бѣше учитель въ Охридъ, а въ Битоля, дѣто тогава по своя работа бѣхъ и азъ, и цѣли 7—8 мѣсеца наредъ живѣхъ съсѣдно, като имахъ най-ближньо съ него познанство и сношение. Тогава първъ пѫть бѣхъ се видѣлъ и опозналъ съ К., като по нѣкога отъ Магарово слизаше въ Битоля при брата си, който фамилиярно живѣеше въ кѫщата на нѣкои братя Симови, родомъ Българе. По тие врѣмена Наумъ, види се, да е билъ нейдѣ по чуждиня, та отъ това може би и да е сбъркалъ.

5. Не знаѭ да е заминувалъ нѣкога прѣзъ Охридъ и Струга нѣкакъвъ си Рочинский, съ когото Д. ужъ тамъ да се е опозналъ. Знаѭ обаче твърдѣ добрѣ, че на края отъ 1856 год. прѣзъ Струга минѫ г. С. Верковикь, отиваещи, мислѭ, за Сѣръ, съ когото, прѣпорѫченъ отъ покойния, имахъ честь за първъ и послѣденъ пѫть да се видѭ и опознаѭ лично, тъкмо тога, когато Д. бѣше се завърнѫлъ отъ пѫтуванието си по словѣнскитѣ страни. Съ г. Александра Рачинский, по-сетнѣ русски въ Варна консулъ, Д. се видѣ и опозна не въ Струга прѣди пѫтуванието си, а въ Кукушъ прѣзъ год. 1858. Това и малкитѣ дѣца въ Кукушъ го знаѭтъ, дѣто цѣли 40 дни е прѣсѣдѣлъ реченият Русинъ. Но и не могло инакъ да бѫде. Възможно ли би било, прѣзъ 1855 год., когато не бѣше се сключилъ Парижскиятъ миръ, да мине прѣзъ Турция, и то прѣзъ дива Албания, русски консулъ, съ правителството на когото Турция още водѣше кръвава война? Д. пѫтува по словѣнскитѣ земи Ерцеговина, Босна, Австрийска погранична линия (а никакъ и въ Чехия) и Сърбия прѣзъ 1856 год., а, слѣдъ врѫщанието си, учителува една година (1857-а) въ Прилѣпъ, а никакъ не въ Струга, дѣто отъ 1856 до 1859 год. учителувахъ азъ.

6. Въ Струга Д. учителува една нецѣла година, т. е. отъ септемврий 1859 до априль 1860 год., независимо отъ учителуванието въ по-прѣжнитѣ врѣмена. На 28 юний 1859 год. дойде си отъ Кукушъ; на 20 августъ с. г. отстѫпихъ му мѣстото си, азъ заминахъ за Охридскитѣ училища, а покойниятъ останѫ въ родното си мѣсто да учителува, и тамъ сѣдѣ до априль 1860 год. Въ това врѣме се породи и води борбата ни съ Грѫцката Патриархия, не за нѣкои распри между Д. и владиката, а за български владика слѣдъ упокоението на дотогавашния Иоанникия. Мелетий дойде едва прѣзъ априль. Течението на тази распря, може да се похвалѭ, знаѭ азъ повече и по-подробно отъ всѣкого другого, понеже бѣхъ мѣстенъ учитель и гражданинъ прѣзъ всичкото си врѣме, и бѣхъ вѫтрѣ въ сърцето на работата, та могѫ да ѭ изложѫ най-потънко, както донейдѣ съмъ ѭ изложилъ и другѫжъ ще ѭ повторѭ по-подробно и по-пространо. Не щѫ да го-

вориж прикаски или съница, а се основавамъ на живи документи, които въ едно по-сгодно врѣме, мисліж, и да обнародіж за потвърдение на думитѣ си. Д. отъ априль 1860 год. взе да обиходи Македония по извѣстната вече цѣль.

7. Църковни книги и одѣжди не е пращалъ К. Миладиновъ (то би било една съвсѣмъ дѣтинска прикаска), а русското правителство прѣзъ 1859 год., и то не само въ Струга, а и въ цѣлата Охридска и Кукушка кааза, а може би и другждѣ. Тога, както се каза и по-горѣ, въ Охридъ не владикуваше Мелетий, който, ако бѣше билъ той, не щѣше да бжде възможно да позволи нито внасянието имъ въ епархията, а умрѣлиятъ на 25 декемврий с. г. Иоаникий. Тога Мелетий намираше се още въ Зворникъ (Босна), като испълняющъ митрополитски длъжности. За увеждането български езикъ въ Стружкото училище Д. е помогнжлъ съ това, че на 1857 год. отъ Прилѣпъ ни е пратилъ 15 славяноцърковни буквари, които незабавно и за първъ пжть уведохме, а на 1858 год. отъ Кукушъ 20—30 българогръцки буквари и толко още св. Истории, издание отъ покойнаго Партения, които сжщо немедлено уведохме. Когато Д. на 1859—1860 останж за учитель въ Струга, тога българский езикъ бѣше на пълно уведенъ въ училището. По тая точка той повече помогнж за Охридъ съ ревностното си подбуждание да се съгради отъ основа Кошишкото махаленско училище, като собствено българско.

8. Патриаршескиятъ великъ Архимандритъ дойде въ Охридъ прѣзъ февруарий 1860 год., т. е. прѣди Мелетиевото дохождание, не за да прѣгледа нѣкакви владишки расири, нито дохождането му биде отъ нѣкого издѣйствувано, а просто бѣше испратенъ отъ Патриаршията, за да прибере вѣщитѣ на умрѣлия владика Иоаникия, въ сжщо врѣме и да се потруди да образува въ епархията противобългарска коалиция. Той изигра до нейдѣ ролята си въ Охридъ, но и твърдѣ добрѣ биде и самъ изигранъ. По тие въпроси доста вѣрно е изложено, ако и въ кратко, въ „Материялитѣ“ ми, а по-подробно ще се изложжтъ другждѣ. Ако ли нѣкой би се съмнѣвалъ въ достовѣрностьта на изложенията ми, не е мжчно, мисліж, да се провѣрять както тие, така и противоположнитѣ имъ свѣдѣния, та да се открие истината исцѣло. Въ Охридъ, Струга, Битоля, Прилѣпъ и Кукушъ има още живъ по нѣкои отъ очевидцитѣ; може съ писма или съ нарочитъ человѣкъ да се испита: прѣзъ коя ли година покойниятъ Д. учителувалъ въ всѣкой отъ тие градове, и при владикуванието на кой отъ владицитѣ? Прѣзъ коя година случило се едно или друго отъ поменуванитѣ събития? И други подобни, каквито би могло да се помнятъ и да не сж се още изгубили отъ паметьта на живитѣ още очевидци.

9. Къмъ стр. 94. Че Д. намѣрилъ е съ товари сребърни и златни стари монети въ Кичава и пергаменти, не могж никакъ да повѣрвамъ. По-вѣрно и достолѣпно щѣше да бжде, ако бѣше се казало, че е намѣрилъ послѣднитѣ, т. е. пергаменти съ нѣколко сребърни и златни монети, а то се доказва съ една сама забѣлѣжка: съ що можахж да се купятъ тие съ товари антики, колкото и да се прѣдположи.

че сѫ били простаци притежательетѣ имъ? Той бѣше сиромахъ, както всѣкой учитель! А кждѣ и какъ моглъ е да ги прѣкара? Видѣли ли сте и знаете ли що е Дебъръ и Кичава? Но да не би братъ му подозрѣва у покойния си братъ нѣкакво злоупотрѣбение, безъ да му се е хвърлило нѣкое кокалче и нему? Блазѣ ни, че ще описваме живота на знаменититѣ си народни дѣйци, като почерняме доблестнитѣ имъ подвизи съ прости съмнѣния и несмислени подозрѣния! Слѣдъ улавянието на Д., знаѭ твърдѣ добрѣ, имаше у дома му едно количество сребърни монети, събирани въ разни врѣмена и мѣста, които по едно врѣме фамилията му ги прати въ Битоля до едно официялно лице да се продадѫтъ. Тамъ първо оцѣнили ги бѣхѫ за 4000 гр.; но по̀-сетнѣ казахѫ, че ужъ не чинѣли повече отъ 700 гр. Тие монети, чини ми се, видѣлъ ги е и г. В. Манчевъ. Нѣка той каже, ако наистина ги е видѣлъ, колко товари златни и сребърни монети сѫ били и що ли станѫли? Колкото за пергаментитѣ, колкото и да сѫ биле тие, чулъ бѣхъ въ тие врѣмена, че пратени били отъ сѫщаго откривателя имъ въ Цариградъ, не могѫ обаче и да потвърдѭ; та за това и не бѣхъ споменѫлъ за нихъ въ „Материялитѣ“ си. Двата товари, или по̀-право двѣтѣ вреща книги, които заедно съ покойния бидохѫ прѣнесени въ Охридъ и Битоля и отъ тамъ въ Цариградъ, не бѣхѫ пергаменти, а разни учителски книги, по̀вечето грьцки; а при нихъ и нѣкои кореспонденции; — между послѣднитѣ имаше и мои до 300 писма. Той, като многогодишенъ учитель отъ най-първитѣ, лишавалъ ли се отъ разни учебни рѫководства?

10. Садразаминътъ, Кѫбрѫзли-Мехмедъ-паша, до колкото могѫ да помнѭ, нѣмаше съ себе Богориди, а Гаврила Кръстевича и Кара-Өеодориди. А дали Д. билъ прѣдставенъ прѣдъ Садразамина или не, и дали съ посрѣдствуванието на Кръстовича или на който и да билъ подобенъ нему се е освободилъ, незнаѭ; помнѭ само, че въ това врѣме казвахѫ, какъ коньтъ на Г. Динча спомогнѫлъ му да избѣгне нощемъ отъ Воденъ. Старията Динча е още живъ въ Солунъ; той може да знае по̀-добрѣ.

11. Къмъ стр. 94. Заведенитѣ отъ Садразамина Битолчане, които познавамъ лично, не бѣхѫ 11 души, а само осемъ, гъркомани учителье, Власи и Българе родомъ, които отъ Цариградъ бидохѫ проводени на заточение, кѫдѣто едни отъ нихъ тамъ, а не въ Цариградъ, оставихѫ коститѣ си. Другитѣ, слѣдъ като свършихѫ опрѣдѣления срокъ, завърнѫхѫ се здрави и живи въ родното си мѣсто. Подробноститѣ на тая случка не влизатъ въ нашата смѣтка, та заради това и се пропущатъ тукъ.

12. Никаква заповѣдь, отъ страна на правителството за прѣброяванье българското или грьцко (каквото нѣма) население, не е дохождала въ Македония изобщо и въ Охридската епархия частно допрѣди рѣшението на църковния въпросъ. Таква заповѣдь дойде и се испълни трикратно само прѣзъ 1874 год., т. е. тъкмо 12 години слѣдъ исчезванието на братя Миладинови, поради която и се проводи български владика, високопрѣосвященний Натанаилъ.

13. Никакво писмо, никакво тайно или явно уговарянье Д. Миладинову отъ страна на Мелетия никога не е дохождало, нити е ставало, понеже покойниятъ стоеше много по̀-високо отъ колкото да може единъ фанариотинъ да се надѣе на единъ благоприятенъ за себе приемъ, на едно подобно подмамянье съ обѣщания, когато героятъ ни не се боеше нито отъ заплашванията и заканванията му, когато не се стрѣснѫ и нито окото му мигнѫ и прѣдъ самата явна погуба. Той всичко, абсолютно всичко, прѣзираше прѣдъ успѣха на народната ни идея, прѣдъ възраждението на народа ни, прѣдъ сполуката на възстановлението народната ни църковна самостоятелность и българската ни писменность, тъй че който би се опиталъ или би намислилъ да му отдаде какво-годѣ заподозрѣние въ противния смислъ и приемъ отъ подобно естество, грубо онеправдалъ би приснопаметния дѣецъ, а съврѣменно и самъ си изобличилъ би собственото свое съвършено непознанство съ Д-вия характеръ, па ако ще и на̀й-ближенъ да му е билъ таквиятъ одързоститель. Покойниятъ цѣлия си животъ прѣкара въ борби съ гръцкитѣ владици, така че никой отъ тѣхъ не е могълъ, нито смѣялъ дори да го уговаря къмъ своя страна. Той всѣкога е държалъ нападателна страна къмъ нихъ, и никога не е отстѫпялъ. Когато бивалъ принуденъ да се покори на сѫдбата и на невъзможностьта, той прѣдпочиталъ да се отстрани съвсѣмъ отъ мѣстото на бойното поле, да избѣга, за да се избави, нежели да отстѫпи нравствено прѣдъ владишкитѣ интриги и лукавство, та да имъ се покори и мълчи. Само послѣдния пѫть не се отстрани, та станѫ жъртва. Уговаряньето на послѣдния пѫть, ако можемъ да го наречемъ така, что въ що състои. Нѣколко дни прѣди уловяваньето му, въ кѫщата на п. Ивана Сакелария въ Струга, кѫдѣто бѣше дошълъ Мелетиевиятъ Протосингелъ, Антимъ, днешни Дебърски убиецътъ на Екзархийския въ Дебъръ намѣстникъ О. Теофила. Д. Миладиновъ заедно съ Г. Чакаровъ и П. Евровъ отишли бѣхѫ да го споходятъ ужъ, а наистина съ цѣль да го исхокатъ, а чрезъ него и патрона му, Мелетия. Тога станѫли силни и люти прѣпирни, на които невѣдущитѣ истиностьта отдавахѫ прѣдаваньето и погубата на Миладиновци. Освѣнъ ако това могло би да се нарече уговарянье!

14. Къмъ стр. 95. Д. не лежа̀ въ Охридскитѣ затвори двѣ седмици, а само два дни, отъ 16 до 18 Февруария 1861 год., докждъ се приготви обвинителниятъ му актъ, и да се потвърди отъ правителствения съвѣтъ, понеже всичко друго било още отъ по̀-прѣди готово, а изслѣдвания никакви не му станахѫ. На третия день се проводи въ Битоля, дѣто лежа̀ тъкмо три мѣсеца, сир. до прѣполовението на Мая. Братъ му, Наумъ, отъ страхъ, несъмнѣнно, да не би да пострада нѣщо и той, не се виждаше на явѣ, та заради това, види се, и да не помни добрѣ и точно. Поради обладалия този цѣлия градъ трепетъ и ужасъ, никой отъ гражданетѣ Охритчане или Стружане не се помърднѫ отъ мѣстото си да се постарае и подѣйствува за освобождението на уловения: всички се скрихѫ по дупкитѣ, оставихѫ го на сѫдбата му, тъкмо така, както Христа ученицитѣ му. Само бѣдната му съпруга, Митра, а отчасти и азъ, потърчахме тукъ тамѣ за

да търсимъ срѣдство, ако би било възможно, за отмахването на злото; нищо обаче не могохме да сполучимъ, освѣнъ да прѣдизвикаме едно заканванье още и заплашванье отъ страна на владиката и владиковцитѣ и противъ мене, че съмъ билъ съмишленикъ и съвѣтникъ на затворения. И. Евровъ и Г. Чакаровъ като първенци Струшки, могли бихѫ негли да подѣйствуватъ нѣщо при мѣстнитѣ турци и да сполучѫтъ въ полза на пострадалия; тѣхнитѣ дѣйствия обаче бидохѫ лукаво и осторожно прѣдварени и унищожени чрѣзъ съврѣменния имъ затворъ, отъ който се освободихѫ, едва откакъ се свърши прѣдателскиятъ обвинителенъ актъ противъ Миладинова.

15. Заедно съ Д. не бѣше се уловилъ „Горский пѫтникъ"; той бѣше останѫлъ у Ивана Сакелария, който прѣди нѣколко дни билъ го зелъ отъ Д. да го прочете. Нито нѣкакъвъ рѫкописъ отъ Раковски се е намѣрилъ испомежду Д-витѣ уловени книги, понеже покойниятъ никакво сношение, никаква кореспонденция не е ималъ съ Раковски. Неговитѣ кореспонденции бѣхѫ съ Руситѣ, съ А. Рачинский, (послѣ рус. консулъ въ Варна), съ Севастияни и други, а найвече съ р. консулъ въ Шкодра, както и съ нѣкои Българе въ Цариградъ, независимо отъ братското си взаимнописание съ Константина. Тие обаче кореспонденции никакъ не бидохѫ уловени, а въ сѫщия день, когато Д. се улови и отведе въ Правителствения домъ, неговиятъ баджанакъ, Кръстанъ Лазоровъ, по символическо намигванье на покойния отъ конака, който е срѣща кѫщата му, изгори ги. До тогава тие бѣхѫ скрити въ кѫщнитѣ му мутлами. Съ Д. въ Битоля отиде единъ неговъ по̀-далеченъ сродникъ, Стефо Дупкарчевъ, а азъ само до полето го испратихъ, както е вече казано. Заедно съ брата си Наумъ тогава не отиде; а по̀сетнѣ да ли е отишълъ или не за да отърве нѣкоя книга или рѫкописъ, немогѫ нито да потвърдѭ, нито да опровѣргнѫ. Знаѭ обаче твърдѣ добрѣ и основателно, че отива́ Наумъ Матовъ, Д-виятъ тъсть, у когото Д. бѣше домазетъ. Наумъ Миладиновъ, ако и братъ, виждаше се като по̀-отдаленъ да стои отъ братовата си кѫща и участь отколкото поменѫтиятъ Наумъ Матовъ, и то бѣше твърдѣ естествено, поради нѣкои причини замълчавани тукъ.

16. И. Евровъ и Г. Чакаровъ, а при тѣхъ и скромната ми личность, безъ знанието дори на никого другого, дадохме на една първенствующа въ Битоля фамилия задължителенъ записъ за 150 лир. т. за въ случай, че потрѣбатъ за освобождението на покойния, и това задължение и послѣдующето обѣщание на 90 лир. само, дѣто трѣбаше, издѣйствува и породи надѣждата за Великденското ожидано освобождение на затворника, която обаче биде упразднена и унищожена чрѣзъ Владичкото лукавство и коварство, описано вече въ „Материялитѣ" ми.

17. Когато прѣзъ Мая пощемъ Д. биде откаранъ въ Цариградъ, тога въ Битоля не бѣше братъ му Наумъ, а горѣпоменѫтиятъ Д-въ тъсть, Наумъ Матовъ, който до мръкнувание прѣзъ сѫщия день билъ е при затворника; а утреньта, като отишълъ да го споходи пакъ, не го намѣрилъ. Тамъ имало и единъ съзатворникъ, Георги Костурче-

който му обадилъ, че прѣзъ нощьта на 3—4 ч. по т. Д. билъ внезапно изваденъ отъ затвора и отведенъ.

Отъ всичко до тукъ изложено явно се вижда, че г. Наумъ Миладиновъ, братьтъ на пострадалия Димитра, скоро е забравилъ братовитѣ си страдания, или на врѣмето имъ още не е могълъ вѣрно и точно да ги научи. Послѣднето може би да е по̀-вѣроятно. Защото Наумъ, ако и да бѣше по кръвь на̀й-ближенъ до страдалеца, отколкото който и да билъ другъ, по̀-далечъ обаче стоеше отъ кѫщата и участьта му, а то страха ради Иудейскаго, а, може би, и по други причини, излишни тукъ да се споминѫтъ. Други лица, кръвно по̀-далечни, но духомъ и дѣломъ по̀-ближни, много по̀-дѣятелно участие зимахѫ. Послѣднитѣ водѣхѫ тайна кореспонденция, както съ нѣкои важни лица на вънъ, така и съ самаго затворника отъ Битолскитѣ и Цариградскитѣ темници.

На̀й-послѣ, нѣка ми бѫде позволено да се докоснѫ и до самата статия на г. А. Теодорова, за да би се, по неговото желание, разоблачили нѣкои съмнителни възгледи на г. Автора въ полза на самата дѣйствителность.

1. Къмъ стр. 87, 88. Че Миладиновитѣ пѣсни бѣхѫ първобитно писани съ гръцко азбуке, не подлежи на никакво съмнѣние, понеже въ врѣме, когато тие били събирани, ни единиятъ, ни другиятъ отъ събирачитѣ не сѫ познавали словѣнското азбуке. А кога именно и дѣ Константинъ ги е прѣписалъ на словѣнски, въ Русия ли или въ Загребъ, не могѫ да знаѭ. По̀-вѣроятно е този прѣвратъ да е направилъ въ послѣдния градъ, слѣдъ увѣдомлението отъ страна на общесловѣнския благодѣтель. Едно само могѫ съ увѣреность да прибожѫ — отъ моя страна, че първобитното съ гръцки букви написванье на пѣснитѣ дало е поводъ и дохватка на нѣкои да мислятъ, че, при такво чуждо изображение, не е могло да се невмъкнѫтъ въ нихъ и нѣкои нетъчности въ фонетично отношение, особито колкото се касае до звуковетѣ на тѫпогласнитѣ букви: ъ, ь, ѫ, ѭ, при всичко, че Константинъ всѣкакъ се старалъ да избѣгне и да не пропустне ни на̀й-малка неточность или каквато и да е погрѣшка.

2. Не е никакъ вѣроятно, че прѣписванието на пѣснитѣ отъ гръцко азбуке на словѣнско е подѣйствувало за опропастението на прѣдмѣтнитѣ ни народни дѣятелье. Други дори искатъ да кажѫтъ, че една ужъ отъ пѣснитѣ, именно „Султанъ и Патрикъ", била главната причина на на̀й-важниятъ мотивъ за тѣхната погуба. Че ни единиятъ, ни другиятъ мотивъ нѣматъ нѣкаква основателность, доказва се отъ слѣднитѣ извѣстни и явни фактове:

а) Когато Д. се улови на 16 Февруарий 1861 год., пѣснитѣ не бѣхѫ още издадени, нито знаеше нѣкои за нихъ, а много по̀-малко за съдържанието и подробноститѣ имъ. Тие се распрострѣхѫ дори слѣдъ улаваньето и на К., а изъ Турско, още по̀-късно, слѣдъ смъртта имъ.

б) Д. не бѣше тога първъ пѫть прѣслѣдванъ; той още прѣзъ 1841 год., и пакъ прѣзъ 1858—1859 год. въ Кукушъ билъ е наклеветенъ и прѣслѣдванъ, както по̀-подробно ще се каже другѫдѣ; той

прѣзъ 1860 год. бидe сѫщо дебненъ въ Дебъръ и въ Воденъ, само чрѣзъ тайно бѣгство могълъ е да се отърве отъ неприятелскитѣ примки. Слѣдователно, причината на погубата както на единия, така и на другия братъ, трѣбва другадѣ да се търси. Тя именно лежеше въ самия характеръ на Д., който никога не е прѣставалъ да гони усърдно и буйно дори злоупотрѣбительетѣ гръцки владици, а на послѣдньо всичкото изобщо гръцко духовенство и гръцкия езикъ, и въ неугасимата му пламенна ревность и неуморима дѣятелность за възстановението на Българския езикъ и подновението на народната ни църковна независимость; най-послѣ, тя лежеше въ абсолютната му и непрѣодолима и живата му дѣятелность прѣзъ това врѣме въ Македония. Братъ му К. отиде си, загинѫ на права Бога, станѫ невинна жъртва на братовата си ревность и на прости само съмнѣния за бѫдѫщата му задружна съ брата си дѣятелность.

в) Послѣдньото Д-во прѣдаванье бѣше се скроило още прѣзъ лѣтото на 1860 год., дори въ неговото отъ Охридъ и Струга отсѫтствие, тъкмо шесть мѣсеца прѣди отсѫтствието му. Главнитѣ двигателье на гнѫсното противъ него съзаклетие бидохѫ Битолскиятъ Владика Венедиктъ, извѣстенъ по едноврѣменното Бѣлоградчишко приключение, и Охридскиятъ Мелетий, подпомогнѫти и отъ единъ Охридски изваргъ, първенецъ. Прѣзъ поменѫтото лѣто, около Юния или Юлия, не помнѭ добрѣ, дойде въ Охридъ Битолскиятъ валия, извѣстниятъ по-послѣдньята руско-турска война, Абдулъ-Керимъ Паша, съ цѣль да уреди производителния данъкъ — десетъка. Мелетий, въсползуванъ отъ случая, даде му многоизждивително и блѣскаво угощение, съпроводено, по всѣкоя вѣроятность, и съ нѣщо подъ пола, въ което имахѫ честьта да присѫтствуватъ само лица отъ съзаклятата прѣдателска категория. Въ това нечестиво събрание и угощение извършилъ се безчеловѣчниятъ и ужасни планъ, скроило се, се планувало и се сформирувало улавянието и погубата на двѣтѣ неугасими Македонски свѣтила, — на двамата едноутробни братя Миладинови особито на по-старния. Отъ тога на сетнѣ често ставахѫ тайни и косвени опити, но никакъ не сполучвахѫ. Една седмица дори прѣди улавянието на Д. станѫ сѫщо опитъ; по погрѣшка обаче и тозъ пѫть не може да сполучи. А единъ мѣсецъ прѣди това близкни нѣкои приятелье обадихѫ му повѣрително за сѫществуваньето на съзаклятието, и го надумахѫ да се отърве съ бѣгство; но покойниятъ не рачи да ги послуша, или защото не рачеше да уважи думитѣ имъ или да повѣрва подобна смѣлость отъ страна на Владиката, понеже се мислѣше за неприкосновенъ, или най-послѣ, защото се осланяше на Високитѣ си познайници, или пакъ защото не се боеше отъ смъртта, както е казано и въ „Материялитѣ“ ми. Доброжелательетѣ му приятелье, които нарочито бѣхѫ отишли въ Струга, за да му обадятъ тайно и да го надуматъ да бѣга, бѣхѫ Охридчанетѣ: покойниятъ Христо Узуновъ и Докторъ Анастасъ Серезлия, родомъ Гръкъ Българолюбецъ, отъ които първиятъ като роднина на Охридския съзаклетникъ, а вториятъ като чистъ Гръкъ, могли били повѣрително нѣкакъ да се научатъ за кроежа въ кѫщата на самаго съзаклетника. За по-

натъшното му страдание не сѫ били далечъ отъ съучастие и католицитѣ, както вече е казано и въ книжката ми.

3. Къмъ стр. 90. Разнитѣ мнѣния за деня на важната и доста забѣлѣжителна смърть на страдалцитѣ Д. и К. нѣматъ си никакъ мѣстото. До колкото до днесъ се знае отъ най-ближнитѣ източници, той е онзи сѫщиятъ день, който е забѣлѣзанъ въ книжката ми, за Д. 7-й, а за К. 11-й Януарий 1862 год., за които прѣзъ послѣдующитѣ нѣколко години, въ Кукушъ празнували сме 11-й Януарий като училищенъ народенъ праздникъ, но, разумѣва се, не толко тържествено, както да отиде и въ ушитѣ на непримиримитѣ ни неприятелье. За означение тѣзи дни въ „Материялитѣ“ си, азъ съмъ се основалъ не на прости слухове, а свѣдѣнията съмъ чърпилъ отъ съврѣменната си кореспонденция съ съотечественицитѣ ни търговци, кожухарье въ Цариградъ, които, както и тѣхни съотечественици, интересували сѫ се всѣкога да испитватъ и да се научаватъ за участьта имъ. Въ това врѣме азъ учителувахъ въ Прилѣпъ. Прѣзъ Януарий 1862 год. получихъ отъ нихъ писмо, съ което ми съобщавахѫ за смъртьта имъ, случила се точно въ показанитѣ два дни. Какъ би било прочее възможно да получѫ подобно писмо отъ столицата прѣзъ Януарий, ако смъртьта на покойнитѣ бѣше се случила на 25-й Марта, споредъ показанията на Л. Каравеловъ? Показаниятъ день отъ брата имъ Наумъ по́-приближава до истинския, а само нѣколко дни е отдалеченъ. Жинзифовъ е още по́-близу, който и въ друго отношение е по́-достовѣренъ отъ всички други прѣжни животописи М-ви, понеже той най-много се интересувалъ за нихъ, а печатна нѣкоя погрѣшка, види се, да му е сбъркала тъчната опрѣдѣленость. А, за да би се узнало, дали съмъималъ право да располагамъ на достовѣрностьта на съотечественицитѣ си, нѣка се провѣри другъ единъ случай, — не по́-малко важенъ отъ колкото прѣдмѣтниятъ. Азъ съмъ писалъ въ „Материялитѣ“ си, че К. на 28-й Юлия 1861 год. отвезълъ се въ Турската столица, а на 29-й т. е. утреньта билъ уловенъ и затворенъ. Отъ дѣ съмъ знаелъ това така тъчно? Ето отъ дѣ: прѣзъ м. Августъ получихъ въ Охридъ писмо отъ едного отъ поменуванитѣ погорѣ търговци, именно отъ покойнаго Мих. Кецкаровъ, извѣстенъ по сериозностьта си помежду всичкитѣ отъ съсловието му. Той така сѫщо ми пишеше, както виждате въ книжката ми. Нѣка, който би билъ въ състояние да знае по́-добрѣ, опровъргае това ми свѣдѣние. Само когато се появи по́-съврѣменно нѣкое извѣстие, обнародвано въ нѣкой отъ тогашнитѣ вѣстници, само тога позволено би ми било да се откажѫ отъ своето убѣждение. Но такъвъ вѣстникъ, до колкото могѫ да помнѭ, тога нѣмаше (освѣнъ ако сѫществуваше „България“, защото „Ц. вѣстникъ“ и „Б. книжици“ бѣхѫ прѣстанѫли, а „Съвѣтникъ“ едвай слѣдъ два мѣсеца се появи, именно прѣзъ Марта. Послѣдния вѣстникъ получавахъ, и отъ нѣколко броеве на сетнѣ имамъ го, ако и не сега, прѣдъ очи. За подкрѣпление на думитѣ си най-послѣ ще приведѫ още единъ фактъ. Когато за Великдень на 1862 г. единъ отъ поменѫтитѣ Охридски търговци, именно покойниятъ Гр. Паунчевъ, дойде си изъ Цариградъ, донесе и ми прѣдаде цѣлата

кореспонденция, много бройни писъмца съ плайвасъ писани и до нейдѣ алегорични, които поврѣменно Д. писвалъ му отъ затвора и му испращалъ. Въ нея три нѣща важни помня: а) че съ нѣкои писма Д. искаше отъ търговцитѣ пари и дрѣхи; б) съ други, оплакваше се, че испращанитѣ имъ отъ търговцитѣ пари и дрѣхи не достигвали до назначението си, понеже били длъжни прѣдварително да минжтъ прѣзъ 24 митарства и прѣзъ пургатора, въ който повечето пжти изгаряли; в) въ други пакъ заявява сърдечната си горесть, като се научилъ, че братъ му К. билъ боленъ и, като нему не било възможно да го види, моли тѣхъ, ако имъ бжде нѣкакъ възможно, да го споходятъ. Най-послѣ въ едно отъ писмата си Д. алегорично загатва, че нѣколко пжти ставали сж опити за принасянье отрова, но че той твърдѣ осторожно пазилъ се! Но ще ми възразятъ: какъ би било възможно да се размѣнятъ затворницитѣ кореспонденции, когато се знае, че никому не било позволено да се приближи до тѣхъ? Не чудѣте се, ще имъ отговоря: не сме ли родени и растени въ Турско? „Златни ключове и царски врати отварятъ". „Докждъ у калугеритѣ има афоросъ и у турцитѣ „капоросъ", всичко бива, казватъ самитѣ Турци. Подкупътъ, особито у по̀-долнитѣ полицейски служителье могълъ е да свърши всичко, както най-послѣ чрѣзъ него извърши се и най-гнжсното, най-ужасното дѣло — опропастението на страдалцитѣ.

Изобщо казано по въпроса за животописа на Бр. Миладинови, особито на по̀-старния, много нѣща, както н. п. горѣизложенитѣ, нарочито съмъ пропуснжлъ въ „Материялитѣ" си, а много още други ще бждатъ разоблачени или въ едно второ издание на сжщата книжка, или въ бждящето ми обѣщано съчинение по историята на събуждането и развитието на Българщината въ Македония, — въ което мисля да обнародя и колкото би могълъ да намѣря опазени отъ загуба писма или други важни документи. Появението обаче на този ми трудъ зависи не отъ моя воля или нерадѣние, а само отъ материялнитѣ улеснения. До тога, каквито цѣли животописи на Бр. Миладинови би се появили, все непълни ще бждятъ.

Самоковъ, Февруарий 1886 год.

К. А. Шапкаревъ.

II. РЕЦЕНЗИИ.

Caritidès Redivivus. Чели ли сте Молиеровитѣ Fâcheux? Въ тая забавна комедия безсмъртний французски комикъ е очърталъ единъ незабравимъ типъ на педантъ, Monsieur Caritidès. „Азъ съмъ Французинъ по народность, казва г. Каритидесъ, нъ Гръкъ по занятие. Азъ не съмъ отъ ония учени, чието име окончава на us. Нѣма нищо по̀-просташко отъ едно име съ латинско окончание. Ония, които се обличатъ по гръцки, изглеждатъ много по̀-хубаво. И за да имамъ име, което да свършва на ès, азъ се кръстихъ самъ г-нъ Каритидесъ".

Неволно си припомнихъ тоя старъ познайникъ, като прочетохъ въ в. *Свобода* дългитѣ словоизвържения противъ моята статия върху

Чиновнишкий Пролетариятъ, обнародвана въ послѣднята книжка на *Периодическото Списание*. Почитаемий авторъ на фельетона, който съдържа тия словоизвържения, е по народность чужденецъ, а по занятие Българинъ. И като г. Каритидеса, той е счелъ за твърдѣ просташко да се скрие задъ нѣкоя словѣнска буква, като В или П. напримѣръ; за да изглежда по̀-хубаво, той е избралъ за було нѣжното тевтонско буквище W.

Г. Каритидесовото прошение до царя бѣше дълго. Фельетонистическата фантазия на г. W. е нескончаема: види се, че буйний фельетонистъ, въ ревностьта си да ме нападне, не е ималъ врѣме да я направи по̀-кжса.

Срѣщу една моя страница върху Политическата Економия, той изтърсва цѣли двадесеть. Той почва отъ създание мира, отъ началото на Политическата Економия. Помните ли какъ Расинъ, въ своитѣ Plaideurs, се подиграва съ подобни дърдрици? Неговий адвокатъ, L'Intimé, слѣдъ дълги бъбрения по процеса на едно куче, което изѣло единъ пѣтелъ, се провиква: „Прѣди създанието на свѣта“ . . . . . Сждията го спира; прозява се, и му казва: „Адвокате мой! да минемъ на потопа“. Нъ адвокатътъ не зима отъ дума. Той слѣдва: „Та прѣди още рождението на свѣта и неговото създание, свѣтътъ, вселенната, всичко, цѣлата природа, бѣхж закопани въ дъното на материята. Елементитѣ, огъньтъ, въздухътъ, и земята, и водата, заровени, натрупани, правѣхж единъ купъ, една смѣсъ, една масса безъ форма, единъ хаосъ, една огромна навалица. Unus erat toto naturae vultus in orbe. Quem Graeci dixere chaos, rudis indigestaque moles“.

При тия дълбоки думи, сждията заспива.

Мнозина отъ читателитѣ на г. W., които заспахж подъ влиянието на неговата наркотическа, политическа економия, ме попитахж, при събужданието си, дали имамъ намѣрение да отговорж на моятъ дълбокъ критикъ. Въсползувамъ се отъ случая, който ми се прѣдставя, за да явж, че азъ нѣмамъ такова намѣрение, и то по двѣ причини:

Първо, тонътъ и езикътъ на тая критика sui generis на г. W. сж тъй очевидно заимствовани отъ полемическитѣ приеми на нашитѣ политически прѣпирни, щото тя не различава отъ единъ политически пасквилъ; а азъ не обичамъ да отговарямъ на политически пасквили, особенно въ лѣто Христово 1887.

Второ, полезнитѣ истини, които можахъ да кажж на г. W. — като, напримѣръ, че не всѣкога успѣватъ у насъ оние, които искатъ да се прѣпоржчатъ не съ чиста наука, а съ нечиста политика, не съ честенъ потъ, а съ безчестна каль — тия полезни истини самъ г. W. трѣбва да ги е научилъ вече отъ горчивия опитъ, тъй като той прѣди нѣколко врѣме е ималъ злощастието да бжде експортиранъ изъ България по единъ начинъ, който ни единъ отъ многобройнитѣ политико-економисти, които той тъй изобилно цитира, не е прѣдвидѣлъ въ своитѣ учени трудове.

Ако, и подиръ тоя горчивъ опитъ, България не е умрързнжла на г. W. и той се рѣши да се върне единъ день пакъ въ нея —

разбира се, по единъ начинъ по̀-съобразенъ съ законитѣ на Политическата Економия, — азъ ще бѫдѫ готовъ да размѣнѭ съ него нѣколко думи, стига той да се съгласи да третира такива неполитически въпроси, какъвто бѣше разисканния отъ мене прѣдмѣтъ, съ всичката сериозность и чистота, които тѣ заслужватъ. Азъ се надѣѭ само, че той въ такъвъ случай ще бѫде по̀-малко педантъ и повечко снисходителенъ не само къмъ оние Българе, които не сѫ се още озарили отъ неговото учение, нъ и къмъ оние чужденци, които не владѣѭтъ българский езикъ, за да могѫтъ да се просвѣтятъ отъ неговитѣ блѣстящи свѣтлини. Нека не бѫде тъй жестокосърдеченъ, каквото бѣ въ първия си фельетонъ. Тамъ той нарече г. Arthur Mangin, а (въ цѣлата си статия той пише името му Magnin, види се отъ нѣмание врѣме да се занимава и съ правописанието) нарече го *шарлатанинъ*. и бѣдний Mangin отъ жалость умрѣ. И г. Леонъ Сей, прѣдсѣдатель на Парижката Société d'Economie politique, му държа хвалебна рѣчь (засѣдание отъ 5 апр. 1887 на казаното дружество), въ която ето що каза за него: „Г. Манженъ принадлѣжѣше на нашето дружество отъ 1862 г. насамъ. Той бѣше единъ отличенъ духъ, пропитанъ съ едно научно, силно и разнообразно образование, и надаренъ съ единъ истински списателски талантъ. Неговото живо перо поддържа̀, съ на̀й-блѣстяща независимость, многобройни борби въ полза на економическата наука, и той остави една голѣма празднина помежду борцитѣ противъ социализма и монархията“. Явно е, че г. Сей, като се е изразилъ по тоя начинъ, не е знаялъ послѣднята дума на економическата наука върху г. Манжена, дума произнесена въ единъ български вѣстникъ отъ г. W. Нъ все пакъ тая дума можѣше да не бѫде тъй груба, г. W. можѣше да не напада тъй немилостиво хора, чиито имена не знае още и да пише правилно.

Така сѫщо желателно е г. W. да се не произнася тъй легкомисленно върху лица, чиито дѣла, при всичката имъ европейска слава, не сѫ могли още да стигнѫтъ до неговитѣ уши. Тъй той въ фельетона си нарича профессора Сиджуика „нѣкакъ си Сиджуикъ“. Това е по̀-благородно отъ „шарлатанина Манжена“, нъ е още по̀-прѣдателско като улика на непростително невѣжество. „Нѣкакъвъ си Сиджуикъ!“ Чуйте, що казва за тоя „нѣкакъвъ си Сиджуикъ“ добрѣ познатий на г. W. Journal des Economistes (Mars 1887): „г. Сиджуикъ сега упражнява на̀й-голѣмото влияние, както въ Оксфордъ, тъй и въ Кембриджъ... Рѫководството на г. Сиджуика е захванѫло мѣстото, което по̀-напрѣдъ държѣше рѫководството на Джонъ Стюартъ Миллъ“.

Малко по̀вече милость, за Бога, господине W! Бѫдѣте и къмъ другитѣ тъй великодушенъ, както сте великодушенъ и къмъ огромната греда, която стърчи въ вашето око. Позанимайте се малко и съ тая греда, и не посветявайте всичкото си драгоцѣнно врѣме да дирите шушки въ окото на ближния си. Вие видѣхте вече, че дирението шушки е по нѣкога едно твърдѣ опасно занятие, особенно въ България.

Ив. Ев. Гешовъ.

Родопски старини или сборникъ отъ обичаи, суевѣрия, пѣсни, пословици, нарѣчие, приказски, памятници, прѣдания и пр. на родопскитѣ жители. Отъ Н. Шишковъ. Книжка I. Пловдивъ, 1887. 8° 30 стр.

Г. Шишковъ си прѣдначерталъ не малъкъ планъ: той иска да ни опише родопскитѣ жители и да ни прѣдстави рупското или рупаланското нарѣчие въ всичкитѣ му особенности. Послѣдньото е първата и най-важната точка на неговата програма. Извѣстнитѣ подъ името Рупци или Рупалани, Българе, населяватъ, споредъ П. Р. Славейкова (Наука II 463) голѣмо пространство — почти всичката южна страна на Тракия и източна Македония — Отъ Черно море на истокъ до задъ Струма на западъ и отъ тамъ при морскитѣ мѣста на Архипелагъ, до задъ Марица на сѣверъ. Така разбира географическитѣ граници на рупаланското нарѣчие и Г. Шишковъ въ горѣказаната книжка. Българетѣ и Помацитѣ, които населяватъ това пространство, говорятъ съ езикъ, който поради нѣкои общи бѣлѣзи и отличия съставлява отдѣлно българско нарѣчие; нъ при все това, то е раздѣлено въ поднарѣчия и има толкозъ специални мѣстни особенности въ говора, щото само едно подробно изучване на всички тѣзи мѣстни говори ще ни даде възможность добрѣ да схванемъ общия характеръ на теоретичното Рупаланско нарѣчие въ горѣказания обсегъ. Намъ се чини, че и Г. Шишковъ иска съ встѫпителнитѣ си редове (стр. 5). да каже сѫщото. Ако е тъй, тогава нему трѣбва да е добрѣ извѣстно, че не е все едно говорътъ на Мървацитѣ (Серско-Неврокопско) и говорътъ на Ахарянетѣ; че въ Одринско и въ *Кинаклийскитѣ* Хасковски села не е нарѣчието въ всичко тъждествено съ онова въ Рупчоско; на нѣкждѣ е произношението на съгласнитѣ по̀-твърдо, нѣкждѣ по̀-мѣко. Така на пр. знаемъ, че въ Чепеларе изговарятъ съгласнитѣ много мѣко, сѫщо тъй въ Широка Лѫка и до нѣкждѣ въ Устово. Споредъ П. Р. Славейкова, Котленското мѣко произношение, както и въ Котленското село Читакъ се длъжи на прѣселенци отъ родопския Читакъ (Устово). Произношението на ст. б. ѫ не е всѣкждѣ еднакво: до колкото знаемъ на пр. въ село Чокманово (между с. Смилянъ и с. Райково) старата носовка се чува почти като чисто *о* както и въ Чепино, а не като по обикновенното оа̑. Чепинския говоръ принадлежи къмъ рупското нарѣчие, нъ е пъленъ съ примѣси изъ източното и западното бълг. нарѣчие. Употрѣблението на тритѣ члена не е всѣкждѣ еднакво правилно. Знае се, че нарѣчието се е запазило по̀-чисто у Помацитѣ, отъ колкото у Българетѣ, които иматъ по̀-голѣми сношения съ Българетѣ вънъ отъ Родопитѣ и т. н. По причина на тѣзи разлики, изучването на общото рупаланско нарѣчие ни налага подробно отдѣлно изучване на родопскитѣ поднарѣчия. Езиковния материялъ трѣба да бѫде така записанъ, щото точно и вѣрно да прѣдава мѣстното произношение. Винѫги трѣбва да се запише, отъ кого и гдѣ е записано еди какво си. Испълни ли това записвача, той ще принесе голѣма услуга на българската филология, па макаръ събиралъ и забѣлѣзвалъ само въ едно родопско село.

Ако и да сѫ споменѫтитѣ условия общеизвѣстни, Г. Шишковъ е постѫпилъ съвсѣмъ противно на тѣхъ. Въ книжката се говори само за „родопско нарѣчие“; пѣсни, пословици и пр. записвани безъ съмнѣние въ Устово и Райково, се прѣдаватъ като пѣсни, пословици и пр. „на родопското нарѣчие“ или „по мѣстното нарѣчие“. Въ Устово не се говори до тамъ чисто, понеже жителитѣ сѫ търговци; какъ е възможно, щото говорътъ въ Устово да прѣдставя „рупаланското нарѣчие“ съ всичкитѣ му особности? Трѣбало да се каже, отъ гдѣ сѫ тѣзи материяли. — Г. автора живѣе вече нѣколко години въ Родопитѣ и не е успѣлъ да схване тамошното произношение. Той бѣлѣжи единъ и сѫщи звукъ така непослѣдователно, щото е невъзможно, безъ знание отъ другадѣ, да угадишъ сѫщинския звукъ. Това е нàй важната причина, гдѣто науката не ще може си послужи съ езиковнитѣ материяли, които ни подава Г. Шишковъ. — Сѫщия недостатъкъ се забѣлѣзва въ другитѣ двѣ книжки на автора „Животътъ на Българетѣ въ Срѣдня Родопа, Пловдивъ 1856 и „Устово“ Пловд. 1885. Въ съчинението „Жив. на Б. въ Ср. Р.“ автора казва, че „*тяпогласнитѣ* зв. ъ, ь, ѫ“ се „замѣствали въ родопското нарѣчие съ *двоиногласнитѣ оа, ьо, йо, уо*“. За сѫщитѣ ззукове говори се въ книжката „Родопски страни“, че се замѣствали съ *о, у́, оа, у́а* а пъкъ „коренитѣ“ гласни *е, ѣ я,* се чували като *ьо* или *йо*. Всичко това е явно противорѣчие и безмислица. — Ст. б. **ѫ** се чува въ повечето случаи като *о͡а* нъ въ поднарѣчията и като о, даже а, сѫщо така се произнася и ъ, нъ не винѫги, — нàй-много въ съчетанията ръ (ър), лъ ъл). — Зв. *йо*, русс. *ё* се чува тамъ, гдѣто имаме въ ст. б. **ѧ** съ изключение на крайнитѣ срички въ имената и пр. теле, ст. б. **тѣлѧ**, вре́ме — вряме ст. б. **врѣмѧ** и т. н. Зв. йо (ё) се чува и вм. ст. б. **ь** срав. т. *гуро͡а-на, главо͡ана, прита́жна, доащерю, тоаргнала, тиовна,* 321 *тиошки*, 324. *тионкана* 323. и пр. Зборн. Чолак. — По́-добрѣ ще бѫде за напрѣдъ, ако авторътъ се постарае точно да записва, каквото е чулъ, безъ да поставя свои правила, които могѫтъ лошо да влиянѫтъ при отбѣлѣзванието на звуковетѣ изъ народ. уста. — Правила сетнѣ лесно ще се поставятъ, стига да имаме по̀-вече материялъ отъ всичкитѣ родопски говори.

Г. Шишковъ пише, гдѣто свари, знакътъ *ѣ*, а и самъ не знае, какъвъ звукъ трѣба да се разбира подъ туй негово *ѣ*. Въ книж. „Родоп. Старини“ казва Г. авторъ, че родопското нарѣчие изхвърля гласната *буква я*, и я замѣстюва съ *ѣ* или *е* стр. 6. Въ книж. „Жив. на Б. въ Ср. Род.“ четемъ на 17 стр. че „въ рупаланското нарѣчие гласната *буква ѣ* въ първитѣ слогове измѣнява гласътъ си на *е* или я“. Въ „Родоп. Стар.“ стр. 6. 1. се казва пакъ че *е, ѣ,* **я** се чували като *ьо* или *йо*. — Слѣдъ подобни разяснения ние незнаемъ, какъ да четемъ ѣ-тъ въ думитѣ *черешѣ, надвѣ*, стр. 18. *хинсѣ, гулѣмиянъ,* 19. *флѣзоха* 21. *дѣте, ѣгне, отключѣ-нѣ, булкѣ, конѣ гувѣла, звѣзда,* Турцѣ и *пр.* Филологическитѣ му расѫждения на стр 6—7 сѫ безмислици.

Книжката на Г. Шишковъ прѣдставява сякашъ първия номеръ на Периодическо Списание; въ прѣдисловието се съобщава,

че ще излѣзѫтъ 30 до 40 такива книжки и ще съставляватъ едно цѣло отъ 90—100 печ. коли. — Книгата е раздѣлена въ VII отдѣли, които носятъ заглавия: народни обичаи, суевѣрия, праздници и вѣрвания, исторически памятници, народни пѣсни по мѣстното нарѣчие, пословици и изрѣчения, филологическа сбирка отъ думи употрѣбителни въ родопското нарѣчие. Първия отдѣлъ съдържа филологически расѫждения за родопското нарѣчие. Всичкитѣ отдѣли се прѣкѫсватъ съ „слѣдва". Началото на изложенитѣ обичаи при раждание е повторение на онова, което е казано въ книгата „Ж. на Б. в. Ср. Р." Сѫщо това може да се каже и за отдѣлътъ „Исторически памятници." Срав. „Ж. Б." стр. 83. — Ако наистина и днесъ се помнятъ родни връзки между жителитѣ на с. Влахово и Устово още отъ врѣмето на изтурчването, трѣбало да се дадѫтъ нѣкои доказателства, а не само голи думи. — Пословицитѣ нито сѫ забѣлѣзвани, нито сѫ изтълкувани всички, както трѣба. Посл. 29 „*Даржи са кату котка у плéт*" нѣма смисълъ и, на вѣрно, не сѫществува. Казва се, „държи се като пиянъ или — посранъ о плетъ." Говори се и „държи се като котка," за енергиченъ човѣкъ. Послов. 34. „Ей е поприцана в' пѣсаконь" безсмислено е изтълкувана. Посл. 48. „Ище му са утъ Бѣла рѣка пастóрва" може да значи нѣщо само въ Устово, прѣзъ срѣдата на което тече Бѣла рѣка." Послов. 64. „На лóпухъ пардн" не е народна и не значи „много са хвали". Казва се на „лóпух (лóпош) пикае" за младъ, незрѣлъ человѣкъ, който си много въображава. Посл. 58. „Меле кату на воденица" говори са безъ „*на*". Въ посл. 60. „Ни зима му лѣлкана" трѣбало да се изтълкува думата „лѣлка", която не намираме и въ рѣчника; „лѣлка" значи *кратуна* изъ която се *лѣе*.—, на мандритѣ се точи млѣко изъ нея и пр. Сѫщо това трѣбало да се стори и съ израж. *бáлну* въ посл. 27. „Дрáгу бáлну низнáе". До колкото се научихме, *бáлну, бáлнава*, значи нѣманье, лишение, недостатъкъ. Има много пословици не истълкувани и пр. Посл. 24 „Гóспудь е правъ посидѣ'лъ" посл. 46. „Залѣпилъ са кату рóпей" и др.

Въ отдѣлътъ III: „Суевѣрни праздници и пр." се казва подъ 1) „Когато се люля праздна веригата на огньтъ, гдѣто варятъ ястие, то става или постига нещастие домашнитѣ." Не ще се взема туй така сериозно, защото се казва и „спри веригата, че ще остарѣе момата." — Грачаньето на свраката (7) не значи само, че ще си дойде нѣкой отъ домашнитѣ отъ чужбина, а значи въобще че ще дойдатъ гости. Срав. и „Баба Ега" стр. 39. — Трѣбало да се каже (подъ 14.), гдѣ колятъ курбанъ, понеже знаемъ, че така не става на всѣкѫдѣ изъ Родопитѣ. —

Въ рѣчника сѫ истълкувани 55 думи, отъ които по-вечето сѫ обикновени и въ другитѣ български нарѣчия. Срав. порта, скалеса, зафтаса, приляга и пр. Нѣкои непознати думи въ пѣснитѣ и пословицитѣ и пр. лѣ'лка, бáлну и др. нѣма въ рѣчника. Думитѣ *лóпух* и *плáса* не сѫ добрѣ истълкувани. Не значи *лóпух* въобще „зелйето въ градинитѣ, което се употрѣбява за ядение", а значи зелка недостигнѫла, още не завила твърдо. Въ сѣв. България *лóпош* значи единъ видъ трѣва съ твърдѣ голѣми, широки листи. Дум. *пласа* не значи

„голѣми части косми отъ животно“, а значи, както се научихме, истеглена на дльжь ивица вълна при влаченьето на вълната, одрана ивица отъ кожа и пр. — Намъ се чини, че и думата *храненик* не пълно е истълкувана, понеже и тамъ, до колкото знаемъ, *храненикъ* значи „взето чуждо момче — отхранено. Не схващаме, защо автора привожда всичкитѣ глаголи въ 3. лице ед. ч. н. вр. когато се говорятъ и въ 1. лице. Членътъ въ дум. 54. „ширинйе-ну“ е излишенъ; той има смисълъ само въ свързана рѣчь. — Не сѫ добрѣ записани одру-омо́нѣ, пу-оро̑чалъ, по-уади вм. одрумо́нѣ (ѣ?), пуро̑чал, по̑ади пѫди). —

София, Юний 1887 год.

Л. Милетичъ.

СПОМЕНЪ

за празднуванието паметта на покойнитѣ братия Миладинови Димитръ и Константинъ, на 11 януарий 1887 въ Срѣдецъ.

НАПИСА В. Д. СТОЯНОВЪ.

Онова, което запазва народитѣ да могжтъ да живѣжтъ дълги вѣкове, което крѣпи и повдига духътъ имъ, и което ги записва на вѣчни врѣмена въ историята на человѣчеството, е великитѣ дѣла на тѣхнитѣ боговдъхновенни труженици и благодѣйци. До прѣди стотина годинъ, нашия народъ бѣше стигнжлъ въ такова лошо положение, щото у него вече не се забѣлѣжваше почти никакъвъ пò-виденъ признакъ, че ще може той и че ще поиска да се сдобие съ новъ, съвършенъ и независимъ свой животъ. Но, историята като не е отсжждала българския народъ да се затрие за винжги отъ лицето на земята, ами е рѣшила пакъ да се възроди и да дочака нова, дълготрайна доброчестина, посрѣдъ другитѣ честити народи на свѣта, отъ начало на това столѣтие и особенно отъ половинъ вѣкъ насамъ, нашия народъ взе малко по малко да се пробужда, и вече да се готви доста успѣшно и правилно къмъ подновението на своя всенароденъ животъ, на основание на историята си и въ съгласие съ нуждитѣ на новото врѣме. Плодъ и сетнени отъ това наше пробуждание бѣше това, че зачених̂ме да си отваряме народни български училища, за да си приготвяме младитѣ поколѣния къмъ народно самосъзнание, да имъ вдж̂хваме истинска любовь и почеть къмъ отечеството, къмъ прадѣдната ни православна вѣра, къмъ народната ни история и езикъ. Въ сжщото врѣме, отъ друга страна, зачених̂ме да диримъ и да си придобиемъ черковнитѣ правдини, които сме имали едно врѣме.

Чрезъ тия наши усилия, чрезъ това наше домогвание пробуди се въ насъ и онова народно въспоминание, което

нáй-благодатно дѣйствува върху човѣка да работи отъ душа и сърце за общото добро, безъ да се спира, при това, прѣдъ каквито и да било спънки и мѫчнотии. Нáй-голѣмъ и нáй-важенъ плодъ отъ това въспоминание е това, дѣто още прѣди 30 години, тъкмо подирь кримската война, ний Българетѣ отъ всичкитѣ други Словѣне, нáй-първо зачен҄ѫхме всенародно да празднуваме паметта на словѣнскитѣ равноапостоли, св. Кирилъ и Методий.

Както едно врѣме — въ минѫлия нашъ исторически животъ, така и нинѣ, при нáй-новото ни възрождение, появихѫ се и у насъ истинни родолюбци, даже и мѫченици за общото добро, на които паметта се увѣковѣчава отъ тѣхнитѣ велики дѣла и услуги, извършани за доброто, честа и за славата на народа. И поради това, отъ нѣколко годинъ насамъ българския народъ, като се е пробудилъ и дойде малко-много въ народно самосъзнание, гледа сега по единъ или по другъ начинъ да исказва прѣдъ свѣта своята признателность и благодарность къмъ всенароднитѣ си благодѣтели, и да имъ въздава подобающата честь.

Отъ пò-ново врѣме такива български родолюбци и истински мѫченици, които искахѫ чрезъ нравственна революция да видятъ българския народъ отново честитъ, се показахѫ на първо мѣсто приснопаметнитѣ братия Миладинови, които тъкмо прѣди 25 годинъ, слѣдъ многогодишни трудове и мѫки, положихѫ нáй-сетнѣ и живота си за благото на народа чрезъ мѫченическа смърть, въ столицата на петивѣковния ни завоеватель.

И, поради това, при свършека на минѫлата 1886 год. и при самото начало на текущата година, като се наближаваше деньтъ 11 Януарий т. г., когато се испълнятъ тъкмо 25 години отъ страшното погинвание на братия Миладинови, нашитѣ единородци по цѣла България, както и на сѫдѣ вънъ отъ България, всички взехѫ да се готвятъ за да отпразднуватъ единодушно и нáй-усърдно паметта на новитѣ народни наши мѫченически труженици, братия Миладинови. Идеята за това всенародно наше тържество, вѣрваме да е крѣпняла отколѣ врѣме въ сърцата на мнозина родолюбци, но за прѣвъ пѫть биде печатно изказана, до колкото ний знаемъ, въ Пер. Списание (именно въ кн. XVI. на стр. 96), дѣто справедливо се забѣлѣзваше, че инициативата за това тър-

жество се пада на Бъл. Книжовно Дружество, и тò отъ своя страна, щото бѣше нуждно, направи го съ нàй-голѣмо присърдце, за да стане тържеството, както трѣба, въ надлежня достопаметенъ день, на 11-й Януария т. г.

Още прѣди истечението на г. 1886, членоветѣ на Управителния Съвѣтъ на Бъл. Кн. Дружество правихѫ нѣколко пѫти частни събрания, за да обмислятъ на дълго и широко, да стане-ли тържество за споменъ на братия Миладинови, по случай на 25-та годишнина отъ мѫченическата имъ смърть или не, и, ако стане, какъ да се извърши тò. Реченнитѣ членове, като обсѫдихѫ добрѣ тази работа и като одобрихѫ да стане това тържество, рѣшихѫ да се прѣдизвѣстятъ частно за това не само всичкитѣ въ столицата прѣбиваюши членове на Дружеството, но тъй сѫщо и правителството, и духовенството, и тукашния градски съвѣтъ, и всички други пò-видни държавни и обществении учреждения и лица, та да стане тържеството, колкото е възможно, пò-великолѣпно и пò-пристойно. И това прѣдначенание на Дружеството се посрѣщнѫ съ пълно съчувствие и одобрѣние отъ всички, даже много пòвече, отъ колкото се очакваше, защото, между другитѣ, и самото министерство на народното просвѣщение, съ особенно задоволение като исказа на Дружеството готовноста си да вземе пълно участие въ тържеството и живо да съдѣйствува за неговото пò-славно извършвание, тò, по рѣшението на министерския съвѣтъ и съ одобрѣнието на тогашнитѣ г-да регенти, не само прикани всичкитѣ подвѣдомственни нему учреждения и лица въ държавата да отпразднуватъ и тѣ това тържество, колкото е възможно пò великолѣпно, както подобава, но и прие на драго сърдце прѣдложението на Дружеството да изходатайствува разрѣшение отъ регентитѣ за нѣколко хиляди лева въ честь и споменъ на братия Миладинови за прѣпечатвание на сборникътъ имъ *„Български Народни Пѣсни“*, които сѫ вече литературна рѣдкость, и, при това, да отреди чистата печалба отъ продажбата на прѣпечатений сборникъ за фондъ, отъ който, въ споменъ на покойницитѣ, да се издаватъ новосъбирани и неиздадени народни български умотворения.

И така, Управителния Съвѣтъ на Дружеството въ редовното си засѣдание, на 3 яннуария т. г., пристѫпи да

рѣши окончателно щото бѫде нужно и пристайно за прѣдстоящето тържество, и, като намѣри нáй-умѣстни долуизложеннитѣ точки за прѣдназначенната цѣль, рѣши тутакси да се зачене и тѣхното надлежно испълнение, понеже деньтъ за тържеството вече бѣше наближилъ.

Тия точки бѣхѫ:

1) Отъ мѣстното висше и низше духовенство да се отслужи нáй-тържественно въ тукашната съборна черкова парастасъ за почившитѣ о Бозѣ братия Димитъръ и Константинъ Миладинови, и слѣдъ това

2) да има въ честь на почившитѣ тържественно събрание въ тукашната класическа мѫжка гимназия, дѣто подпрѣдсѣдательтъ на Българското Книжовно Дружество, отъ страна на това Дружество, да изкаже рѣчь за дѣятелностьта и заслугитѣ на ославляемитѣ покойници.

За лично участие въ тържеството, сирѣчь както на парастасътъ въ черкова така и на събранието въ гимназията, Управителния Съвѣтъ на Дружеството, отъ негово име съ нарочни покани, призова всичкото наше столично население, а именно:

а) Святия Сѵнодъ, който въ това врѣме се намѣрваше въ столицата на съборъ;

б) Господа Регентитѣ;

в) Господа Министритѣ съ тѣхнитѣ подвѣдомственни въ столицата учреждения и лица;

г) Столичния градски съвѣтъ съ неговитѣ подвѣдомственнитѣ учреждения и лица;

д) всичкитѣ членове на Дружеството, прѣбивающи въ столицата, и

е) всичкитѣ въобще столични граждане и гражданки.

Ето особнитѣ покани на Дружеството до нѝ-главнитѣ лица и учреждения въ столицата:

1) *До Святия Синодъ,* посрѣдствомъ Негово Високопрѣосвященство митрополита Търновскаго, Господина *Климента Браницкаго,* Екзарх. намѣстника, прѣдсѣдателя Святаго Болгарскаго сѵнода, и пр. и пр. въ прѣстолнѣмъ градѣ Срѣдьци.

Прѣосвященнѣйший Владико!

Въ недѣля, на 11 того мѣсеца, слѣдъ втората Божественна литургия, въ съборната черкова ще се отслужи

парастасъ за почившитѣ о Бозѣ братия Димитрий и Константинъ Миладинови, и послѣ това ще има тържественно събрание въ мжжската класическа гимназия, дѣто отъ страна на Българското Книжовно Дружество ще се държи бесѣда за дѣятелноста и заслугитѣ на поменжтитѣ покойници.

Того ради, именемъ казаннаго Дружества честитъ съмъ. Прѣосвященнѣйший Владико, да ви помолѭ най-смиренно, да благоволите и заедно съ тѣхно Високопрѣосвященство митрополититѣ *Григорий Доростолочервенский, Симеонъ Прѣславский и Варненский, и Константинъ Вратчанский,* членове святѣйшего сунода Българскаго, да присжтствовате както на парастасътъ така и на събранието въ гимназията.

Като се прѣпоржчвамъ на Вашитѣ святителски молитви и благословения, прѣбждвамъ Вашъ прѣпокорний:

Подпрѣдсѣдатель В. Д. Стояновъ.

2) До господа регентитѣ на България.

Високопочитаеми господа!

Въ недѣля, на 11 т. м. слѣдъ вторага Божественна литургия, въ съборната черкова ще се отслужи парастасъ за покойнитѣ братия Миладинови, и послѣ това ще има тържественно събрание въ мжжската класическа гимназия. дѣто отъ страна на Българското Книж. дружество ще се изкаже рѣчь за дѣятелноста и заслугитѣ на покойнитѣ.

Поради това, най-учтиво се умолявате, Високопочитаеми г-да, да благоволите и да присжтствувате както на парастасътъ така и на събранието въ гимназията.

Подпрѣдсѣдатель В. Д. Стояновъ.

3) Подобни покани се испратихѫ отъ Дружеството *и до всичкитѣ министри* отдѣлно, както *и до столичния кметъ.* съ слѣдньата само прибавка въ края на всѣка покана:

При това, молѭ Ви още, да направите потрѣбното. за да присжтствуватъ на тържеството и всички подвѣдомственни Вамъ служители, прѣбиващи въ столицата.

4) До всичкитѣ господа членове на Дружеството въ Срѣдецъ.

Почитаеми господа!

Съгласно съ рѣшението на Управителния Съвѣтъ на Българското Книжовно Дружество, умолявате се да дой-

дете утрѣ, на 11 т. м. прѣди пладнѣ въ 9 часътъ, въ помѣщението на поменжтото дружество, отъ дѣто всички заедно ще отидемъ въ съборната черква да присжтствуваме на парастасътъ за покойнитѣ братия Миладинови и отъ тамо на тържественното събрание въ гимназията.

Подпрѣдсѣдатель В. Д. Стояновъ.

5) До столичното население поканата отъ Дружеството гласи тъй:

Въ недѣля, на 11 т. м. слѣдъ втората Божественна литургия, въ съборната черкова ще се отслужи парастасъ за покойнитѣ братия Миладинови, които прѣди 25 годинѣ мжченически погинжхж за благото на народа.

Поради това, Българското Книжовно Дружество счита себе-си твърдѣ честито да покани нáй-почтително всички наши единородци и съграждане въ столицата, за да присжтствуватъ при отслужването на тоя парастасъ, и слѣдъ това да се отправятъ въ мжжската класическа гимназия, дѣто отъ страна на реченното Дружество ще се държи рѣчь за живота, дѣятелноста и заслугитѣ на приснопаметнитѣ братия Миладинови. —

Тая подирня покана бѣше напечатана, раздадена изъ града и прилѣпена на пò-виднитѣ столични улици.

Нáй-послѣ деньтъ *11 януарий* дойде, и празнуването му станж нáй-достолѣпно и тъй блѣскаво, както не се очакваше отъ никого. И правителство, и духовенство, и войнство, и народъ — всички въ столицата се притекохж на поканитѣ отъ Дружеството да прославятъ, както подобава, името на погинжлитѣ мжченически за българщината двама родни братия, тие нови български нáй-храбри юнаци на бойното наше духовно поле. И въ черкова на парастасътъ, и въ гимназията на събранието, бѣше се стекло народъ отъ двата пола, отъ всички звания и съсловия тъй много, каквото други пжть, при подобни случаи, не се помни да е ставало въ София — така великолѣпно, така тържественно и до такива голѣми размѣри. Всѣкой бѣше прѣмѣненъ съ нáй-хубавото си облѣкло, и на всѣкиго на лицето се изображаваше особенно душевно възхищение отъ празнуването паметта на покойнитѣ братия Миладинови. Него день цѣлата столица на новоосвободената ни татковина бѣше

прѣкрасно укичена и прѣмѣнена, та прѣдставляваше единъ твърдѣ величественъ, единъ истинно очерователенъ изгледъ. Разбира се, това проумѣвахѫ нáй-добрѣ и чувствувахѫ го нáй-дълбоко въ сърцата си особенно оние, които знаяхѫ що сѫ извършили братия Миладинови за България и за що нáй-послѣ погинѫхѫ съ мѫченическа смърть.

Въ черкова нáй-напрѣдъ се отслужи святата литургия по нáй-тържественъ начинъ отъ всичкото мѣстно духовенство, прѣмѣнено съ нáй-хубавитѣ си одѣжди, въ чело на което бѣше високопрѣосвященний митрополитъ Климентъ. Слѣдъ това по сѫщий начинъ се отслужи и парастасътъ за покойнитѣ братия Миладинови, дѣто нашия многолюбимъ и достоинъ иерархъ Климентъ, съ извѣстното си дълбокомисленно и сладко витийство, очърта вкратцѣ сѫщността на великитѣ заслуги на покойницитѣ, като показа на многобройнитѣ имъ усърдни почитатели въ божия храмъ, какъ скромно, тихо и какъ съ нáй-голѣмо самоотвърженіе сѫ работили за въскръсванието на българщината въ нáй-потѫпканата страна отъ цѣлокупната ни мила татковина, и какъ нáй-сетнѣ сѫ положили и самия си животъ за усѫществението на тая свята и завѣтна тѣхна идея. „Извършванието на велики дѣла, усѫществението на велики идеи“, прибави Прѣосвященний Климентъ, „изискватъ голѣми усилия и тежки трудове, изискватъ голѣми жъртви, каквито могѫтъ да се поднесѫтъ само отъ такива боговдъхновенни мѫже, каквито бѣхѫ приснопаметнитѣ братия Миладинови“.

А слѣдъ черковното тържество, когато столичното население дойде на събранието въ гимназията, по прѣдварителното и нееднократно настоявание, отъ една страна на г-на Министра на Народното Просвѣщение, и отъ друга страна, по желанието на Управителния Съвѣтъ на Българското Кн. Дружество, тъкожде и ний, отъ името на сѫщото Дружество, изказахме въ съкратенъ видъ тая рѣчь, която цѣла излагаме въ края на тойзи споменъ.[1]) Рѣчта си из-

[1]) Тави рѣчь е обнародвана въ книжката: „*Споменъ за братия Миладинови*“ (Димитръ и Константинъ. По случай 25-та годишнина отъ мѫченическата имъ смърть 11-й Януарий 1887 година. Издание на в. „Свобода“.), и ний не щѣхме да ѭ прѣдставяме сега вторично на читателитѣ, ако да не бѣше напечатана въ споменѫтата книжка тъй много разбъркано, небрѣжно и твърдѣ усакътено. Какъ е станѫло това, длъжни мислимъ да кажемъ нѣколко думи за разяснение на работата прѣдъ нашитѣ любезнителни читатели.

казахме въ съкратенъ видъ, защото по сѫщия случай имаше да се държи и друга рѣчь, за която оставаше малко врѣме. Втората рѣчь бѣше отъ г-на Станимирова, директора на мѫжската класическа гимназия, която на всичкитѣ присѫтствующи произведе истинно душевно благодарение.

Въобще праздникътъ само по себе-си добиваше особно милъ и твърдѣ утѣшенъ видъ отъ извънреднитѣ мѫчни обстоятелства, въ които ставаше. Нашата държавна криза бѣше стигнѫла до таково неприязненно положение, щото всичко въ духовниятъ ни животъ до край се задушаваше, та празникътъ за споменъ на покойнитѣ братия Миладинови дойде на всинца ни въ сърцето тъй сладостно и приятно, като една много сладка почивка, край нѣкой бистъръ и студенъ изворъ въ пустинята, въ която твърдѣ злочесто сме се скитали дълго врѣме! . . . .

Както въ столицата така и вънъ отъ нея — на сѫдѣ въ цѣлокупна България — отпразнува се тържеството съ всичкия пристоенъ начинъ, както подобава вече на българский народъ, който зачена, както рекохме пó-горѣ, да познава и да цѣни своитѣ истински родолюбци и благодѣйци[1]).

По случай на тойзи праздникъ, Управителния Съвѣтъ на Бълг. Книжовно Дружество изпрати двѣ телеграми: едната въ Москва до ректора на тамкашния университетъ, дѣто Константинъ Миладиновъ е получилъ високото си образование, а другата въ Дяково (въ Славония) до всеизвѣстниятъ югословѣнски меценатъ и българолюбецъ, Прѣосвященний епископъ Штросмайеръ, съ щедрата помощь на когото излѣзохѫ на свѣтъ „Бѫлгарскитѣ Народни Пѣсни“ отъ братия Миладиновци. Първата телеграма гласи така:

Ректору университета! Москва.

Праздную двадцатипятилѣтіе со дня смерти славныхъ болгарскихъ тружениковъ и литераторовъ Димитрія и Константина Миладиновыхъ, Болгарское Книжевное Дру-

[1]) Пó-вече подробности, които могѫтъ да служѫтъ за допълнение на тойзи Споменъ, читателитѣ ще намѣрятъ въ книжката, която споменуваме въ пó-горнята си забѣлѣжка. Думата ни въ настоящия Споменъ е нáй-много за тържеството, какъ е станѫло въ столицата и особенно за всичко, щото се извърши отъ Бълг. Книж. Дружество, за да се отпразнува 11 Януарий т. г. отъ всичкия български народъ въ честь на покойнитѣ братия Миладинови.

жество считаетъ своимъ священнымъ долгомъ въ лицѣ Вашемъ высказать свою благодарность и глубокую признательность Московскому университету, въ которомъ Константинъ воспитывался, за развитіе въ Константинѣ истинно славянскихъ идей и патріотическихъ чувствъ, столь плодотворныхъ для болгарской литературы и науки.

Вицепрезидентъ Стояновъ.

Ето и втората телеграма:

Дяково (въ Славония).

Прѣосвященному епископу Штросмайеру!

Българското Книжовно Дружество, като слави днесъ паметта на братия Миладинови, починжли прѣди 25 год., споменува си съ крайна благодарность за Вашата особа, който изобилно спомогнжхте да излѣзжтъ на бѣлъ свѣтъ скжпоцѣннитѣ за Българетѣ събрани отъ реченнитѣ братия народни пѣсни.

Подпрѣдсѣдатель Стояновъ.

На горната втора телеграма, слѣдъ единъ день, се получи телеграфически отговоръ, който гласи така:

Gospodinu Stojanovu, podpredsjedniku Književnoga Društva u Sofiji.

Vrlo me veseli da su braća Bugari svetkovali jučer 25-godišnju uspomenu na slavnu braću Miladinove. To su krasne dvie duše bile, spodobne da uzkrise u bratinskom bugarskom narodu zlatne književne dane preslavnoga cara Simeona. Narod, koj zaslužne predstavnike svoje častiti znade, neće propasti. Bog dragi dao milomu bugarskomu narodu svaku slavu i svaku sreću u kolu slovenskih plemena i slovenskoga roda! Hvala Vam liepo, što ste se, slaveć uspomenu mladih prijateljah mojih, sietili i mene, starca, još svedj jednako ljubećega svoj hrvatski i bratinski bugarski narod.

Strossmayer.

Ето и нашата рѣчь, що изказахме на тържеството въ гимназията:

Драги еднородци!

Сега, на тосъ часъ, испълнятъ се тъкмо 25 годинъ отъ онова грозно, черно събитие, когато българския злочестъ народъ изгуби двоица отъ нáй-отличнитѣ свои си-

нове, родни братя *Димитръ и Константинъ Миладинови,* отъ градъ Струга въ югозападна Македония. Тѣ бѣхѫ, казвамъ, родомъ отъ оная българска страна, която е нáй-важна за насъ, и въ историческо, и въ географическо, и въ етнографическо отношение, която е нáй-сѫществена и неотлѫчима часть отъ цѣлокупна България, безъ която страна е немислима велика България, безъ която нѣма славно и дълготрайно бѫдѫще за българский народъ: тѣ бѣхѫ отъ — *Македония,* сърцето на България, на милата наша татковина.

Покойнитѣ братя Миладинови въ свое врѣме принадлежахѫ, както казахъ, къмъ нáй-отличнитѣ български синове, защото живѣхѫ, работихѫ и нáй-послѣ мѫченически и погинѫхѫ за нáй-висшето благо на българския народъ и отечество. Всичкия си животъ тѣ посвятихѫ съ неуморни трудове за възкръсванието на Българщината въ Македония, и срѣдствата, които сѫ употрѣбили за постигвание священното дѣло, бѣхѫ: распространение между народа учението, науката; увеждание българский езикъ въ училищата и черковитѣ; запознавание особенно пò-грамотнитѣ Българе изъ Македония съ българската история; запазвание и укрѣпвание народа въ православната наша праотеческа вѣра; събирвание разнитѣ народни наши умотворения за убогатявание народната ни писменность, и чрезъ тоя нáй-добъръ начинъ братия Миладинови сѫ гледали да се запознае учения свѣтъ съ българското плѣме и съ неговата до тогава поробена татковина. Ето цѣлитѣ, ето срѣдствата, които бѣхѫ си избрали нашитѣ славни труженици и които тъй пламенно и ревностно употрѣбихѫ, за да пробудятъ народния духъ между своитѣ еднородци въ Македония, та и отъ тамъ да се раздаде и чуе по свѣта вѣренъ, български гласъ за искание и придобивание народни, черковни и политически правдини за нашия потѫпканъ народъ. Именно чрезъ тия срѣдства, като нáй-законни, нáй-похвални и нáй-благородни, могохѫ братия Миладинови да дѣйствуватъ тъй плодотворно въ родната си страна, и отъ тая тѣхна многостранна дѣятелность можихме и ний да дочакаме тъй велики и тъй благи сетнени за народа и цѣлокупното ни отечество. Тукъ не могѫ да не кажѫ повторно, че тия именно срѣдства сѫ основната и нáй-яка подпора, нáй-здравата храна за умственното и нравственно укрѣпвание, за дълготрайното благоденствие

и доброчестина на всѣки народъ, въ всѣко врѣме и въ сѣко отношение. Та кой народъ на свѣта може да бѫде напълно самостоятеленъ, независимъ, да бѫде отъ всѣка страна дълготрайно честитъ, силенъ и славенъ, ако у него нѣма народно образование, безъ което немислимо е народно самосъзнание, истинска народна гордость и достолѣпие; ако у него народа нѣма истинска, здрава наука, ако тойзи народъ не познава добрѣ историята си, ако не почита и не чегне за своята вѣра както и за всичко онова, което съставлява отличителнитѣ благородни и свѣтли чърти на неговата народность? Народъ, който е лишенъ отъ тия божествении дарби, и който по една или по друга причина, остане лишенъ още дълго врѣме отъ тия добрини, такъвъ народъ е отсѫденъ самъ отъ себе си да загине, и той, рано или кѫсно, ще загине непремѣнно, ще стане географически материялъ на други пó-силни народи и държави.

Тукъ пóвече азъ нѣма да се простирамъ върху отличнитѣ срѣдства, съ помоща на които братия Миладинови сѫ работили така мѫжественно къмъ всеобщото пробуждение и свѣстяване на българската народность въ Македония, нито ще се пущамъ подробно да разгледвамъ въобще всичкитѣ части отъ многострадалния тѣхенъ животъ и отъ славната имъ и плодотворна дѣятелность за благото на народа.

Директорътъ на мѫжската классическа гимназия, г-нъ Станимировъ, ще бѫде при тоя случай, вѣрвамъ пó-честитъ отъ мене, като ще ви раскаже подробно за живота, дѣятелностьта и за другитѣ велики заслуги на братия Миладинови, що сѫ сторили своему милому народу. Азъ щѫ на кратко само да забѣлѣжѫ, че тѣхната любовь къмъ народа и отечеството е била безкрайна и тъй пламенна, щото прѣдъ никакви спънки, прѣдъ никакви гонения, даже и прѣдъ нáй-голѣми огорчения не сѫ се спирали никакъ отъ мѫжественна работа по своята задача и цѣли. Сѫщо и тѣхното самоотвърженне, съ което сѫ се подвизавали тъй доблестно и тъй неустрашимо въ ония тежки и сурови врѣмена, почти безъ никакви подпори и насърчавания, служи за примѣръ и очудва всѣкиго, защото при всичкитѣ многобройни гонения и люти мѫки, таче и прѣдъ самата своя мѫченическа смърть, братия Миладинови остахѫ непоколебими, неустрашими и докрай вѣрни български синове, вѣрни на

възвишенната идея, на която посвятихѫ цѣлия си животъ, — *идеята за въскръсванието на потъпканата българщина въ Македония.*

Ето едно тѣхно поетическо творение, въ което ясно личи голѣмата имъ любовь и тѫга къмъ народа и отечеството:

Тѫга за Югъ.

Орелски крила какъ да си метнехъ,
И въ наша старна да си прелетнехъ!
На наши мѣста я да си идамъ,
Да видамъ Стамболъ, Кукушъ да видимъ;
Да видамъ, да ли сънце и тамо
Мрачно угревятъ како и вамо.

Ако какъ овде сънце ме стретитъ,
Ако пакъ мрачно сънцето свѣтитъ, —
На пѫть далечни я ке се стегнамъ,
И въ други старни ке си побѣгнамъ,
Кѫде сънцето свѣтло огревятъ,
Кѫде небото дзвезди посевятъ.

Овде іе мрачно, и мракъ м' обвива,
И темна мѫгла земя покрива;
Мразой, и снѣгой, и пепелници,
Силни вѣтрица и виюлици,
Около мѫгли и мразой земни.
Не! я не можамъ овде да седамъ,
Не, я не можамъ мразой да гледамъ!

Дайте ми крила я да се метнамъ,
И въ наши стѫрни да си прелетнамъ.
На наши мѣста я да си идамъ,
Да видимъ Охридъ, Струга да видамъ.
Тамо зората греитъ душата,
И сънце свѣтло зайдвитъ въ гората;
Тамо дарбитѣ природна сила
Со сята раскошь ги растурила:
Бистро езеро гледамъ бѣлеитъ
Или отъ вѣтъръ синетемнеитъ;
Поле погледнешъ или планина,
Сегде божиіева іе хубавина.
Тамо по сърце въ кавалъ да свирамъ,
Сънце да зайдвитъ, я да си умирамъ [1]).

[1]) Това елегическо стихотворение происхожда собственно отъ рѫката на Константина Миладинова, което е било съставено, както се види, не пó-кѫсно отъ год. 1860, когато съставительтъ му още не бѣше напустнѫлъ Русия и се намѣрвалъ въ Москва на учение, дѣто е и съставилъ това свое умственно произведение подъ надсловъ: „Тѫга на Югъ“, и което е обнародвано въ брой 20 на „Дунавский Лебедъ“ отъ 7 февруарий г. 1860.

Такъва силна и гореща е била любовта на братия Миладинови къмъ народа и отечеството. Тѣ сѫ били напълно увѣрени въ святостта на великата си задача, за изпълнението на която сѫ посвятили цѣлия си животъ и за която на́й-сетнѣ погинѫхѫ мѫченически въ цариградскитѣ тъмници, защото, инакъ, тѣ не бихѫ се прѣдали отъ всичката си душа и сърце на народното дѣло, посрѣдъ толкова многобройни спънки, мѫки и страдания, не бихѫ могли да останѫтъ вѣрни и неустрашими ратници за упазвание и повдигание българщината въ Македония.

Братия Миладинови трѣба добрѣ да сѫ знаяли, че народъ тъй много потѫпканъ и западнѫлъ отъ нѣколко вѣка наредъ, какъвто е билъ до прѣди малко цѣлия нашъ народъ, какъвто е отчасти и до тоя часъ, такъвъ народъ, казвамъ, може да се пробуди, може да дочака честита, свѣтла бѫднина, само ако му се даде правилно развитие, ако се сдобие съ здраво народно образование, сирѣчь ако се просвѣти по духа на своята вѣра, народность и история, и на́й-сетнѣ ако правилно се распространи у него истинската наука. Именно съ тия начала проникнѫти, братия Миладинови сѫ се подвизавали прѣзъ всичкия си животъ за усѫществение на своята възлюбленна идея, за пълното ѝ възтържествувание по цѣла Македония.

Но отъ тие тѣхни трудове и самопожъртвования каква облага се е придобило лично за тѣхъ? Каква награда ги е чакало отъ тѣхната славна дѣятелность? Какви душевни наслаждения могохѫ на́й-послѣ да испитатъ братия Миладинови отъ своитѣ тъй рѣшителни и тъй мѫжественно извършени дѣяния за благото на народа? Дордѣто сѫ били колко-годѣ слободни да дѣйствуватъ между народа си, тѣхното на́й-голѣмо тогава наслаждение е било това, че тѣ сами сѫ били очевидци, какъ се пробужда и развива българщината изъ Македония. А вече, когато сѫ били хвърлени въ цариградскитѣ смъртоносни тъмници, тѣхната на́й-блага утѣха и наслаждение сѫ били тогава мисълта и вѣрата имъ, че ако и да страдатъ тѣ мѫченически въ тъмницитѣ, та, може би, и да загинѫтъ тамъ, но тѣхната идея — за въскръсването на българщината въ Македония — не ще загине, а напълно ще възтържествува, и българский народъ цѣлокупенъ ще дочака непрѣменно своето съвършенно възкръсвание.

Ето тукъ е мѣстото, дѣто нáй-блѣскаво се проявява величието на братия Миладинови по възвишенноста на характера имъ и по истинската имъ чиста и велика любовь къмъ народа и отечеството.

И наистина, тѣ живѣхѫ, работихѫ и нáй-послѣ мѫченически положихѫ живота си за народно добро. Но тогава, като подложихѫ жъртва себе-си за народното благо, не бѣхѫ самички, а имахѫ много-бройна челядь, която, като лишена и отъ нáй-малка подпора, останѫ неутѣшно да се наказва, да прѣкарва дълго врѣме всѣкакви неволи, а може би, и до тоя часъ: горко стененье, горещи сълзи, придружени съ грозенъ гладъ — били сѫ тогава самата утѣха, самата подпора на тѣхната злочеста челядь!

Покойний Райко Жинзифовъ, единъ отъ ученицитѣ и до нѣкждѣ сподвижникъ и вѣренъ послѣдователь на братия Миладинови по народното ни възраждание въ Македония, ето въ едно свое стихотворение какъ хубаво, какъ величественно прѣдставя дълбоката скърбь, въ която е било хвърлено домочадието на Димитра Миладинова, слѣдъ неговата и братовата му смърть:

Вдовица.

Въ градъ Струга, дек' буйно Дримъ течитъ,
И въ езеро златъ песокъ влечитъ,
Затажила какъ кукавица
При рожби си клета вдовица.

Тя майка вдовица, пѣеки
Съ распущени коси по плеки,
Прокълнуватъ своя сѫдбина,
Прокълнуватъ часъ и година.

Въ прегършки си рожби държейки,
И ядни си сълзи лейки,
Расплакала гори, планини
И Стружски дълбоки долини.

Градини, и ниви, и дървя,
Расплакала китки и лозя.
И славей прѣстана да пѣитъ,
И сълнце прѣдъ нея не грѣитъ.

Отъ жалость зорница се скрила
И всички небесни свѣтила,
И върба си гранки наведна,
И риба изъ вода побѣгна.

При рожби вдовица ми страдна
Наредватъ се, тажна и ядна. —
За кого тя косми си корнитъ?
За кого тя сълзи си ронитъ?

За мѫжа, за деверъ тя вика,
А рожби за татка, за стрика:
Изеде ги градска темница
Въ приморска коварна столица!

Градъ Струга, градъ Охридъ прѣславни,
Два брата рогени, два главни
Работници съ вѣра не мрътва,
На злоба тѣ станахѫ жъртва.

Какъ вѣрно, какъ сложно, сговорно
По Буґарско поле отборно,
По това поле Македонско,
Широко, чисто Словѣнско
Запалени свѣки държейки,
На Бугаре пѫть тѣ свѣтейки,
Безъ хитрость, безъ гордость, безъ злоба
И себе си вѣрни до гроба,
Съ сърце смирено, горещо
Тѣ бранехѫ съ слово си вѣщо
Народность, свобода народна
И вѣра ,духовно-свободна.

И бѣше имъ слово такъ милно,
Такъ живо, такъ врело, такъ силно,
Та все що до тогай бѣ нѣмо,
Продума все мало, голѣмо.

О братя, дружино ми вѣрна!
Владика сосъ вѣра безвѣрна
Наклевети братя ни славни, —
Какъ кървници страшни и главни.

Въ голѣмъ градъ прѣзморский, приморский
Оставихѫ снаги и коски.
Гроботъ имъ се незнаитъ! — Мѣсто
Премило, предраго, пресвето.

Въ градъ Струга, дек' Дримъ буйно течитъ,
И въ езеро златъ песокъ влечитъ,
Затажила какъ кукавица
При рожби си клета вдовица[1]).

---

[1]) Взето изъ книгата: Новобългарска Сбирка, Москва 1863 г. стр. 176—178.

Да, тогава всички род-роднини и приятели на братия Миладинови така горко сѫ плакали, така дълбоко сѫ скърбили и тѫжили за тѣхната мѫченическа смърть. Сега обаче не само Македония но и цѣла България натруфени, гордо и тържественно струватъ на́й-сърдеченъ споменъ за братия Миладинови, защото, ако тѣхния животъ е билъ особно за роднини и приятели твърдѣ милъ и драгъ, но идеята, за усѫществението на която посвятихѫ живота си и за която на́й-послѣ мѫченически загинѫхѫ, тази идея за винѫги е несравненно по́-мила и по́-драга на цѣлия български народъ. и тя вече славно възтържествува, за което блѣскаво свидѣтелствува днешния тържественъ день на цѣла България.

Колкото по́-голѣма, по́-възвишенна е една идея, толкова по́-голѣми усилия, толкова по́-голѣми трудове и жъртви изисква нейното осѫществение; толкова по́-голѣма е славата на ония, които сѫ породили такъва идея, а още по́-славни сѫ ония, които сѫ се пожъртвовали и за нейното усѫществение. Блазѣ прочее на братия Миладинови и на тѣхнитѣ роднини и приятели; блазѣ, казвамъ, на всинца насъ Българе, защото станѫхме честити да си убогатимъ и украсимъ историята съ нови и тъй свѣтли страници, — съ имената и славнитѣ дѣла на братия Миладинови.

Кой измежду насъ, по́-възрастнитѣ, непомне и незнае, какви бѣхѫ за нашия народъ ония врѣмена тежки, усилни, мрачни и духоморни, когато братия Миладинови неустрашимо развивахѫ своята животворна дѣятелность по разбуждането на българщината въ на́й-задушената часть на България — въ Македония, родната свята татковина на всеслов̂ѣнскитѣ равноапостоли Кирилъ и Методий, на Климента, на Паисия и на много други наши незабравими ненародни великани? Тогава, отъ една страна гръцкото фанариотско духовенство, което се намѣрваше въ на́й-голѣмата си мощь, и, отъ друга страна, Османцитѣ на чело съ правителството си, които бѣхѫ заслѣпени помощници и много пѫти на́й-готови услужници на фанариотитѣ въ България, върлувахѫ на́й-свирѣпо, на́й-безпощадно и ненаказанно върху насъ Българетѣ, както насѫдѣ така особенно и въ Македония: еднитѣ по́вече духовно, другитѣ по́вече физически гонѣхѫ, грабѣхѫ и опустошавахѫ тъй жестоко народа ни, щото той единъ день непрѣменно щѣше да загине като на-

родъ особенъ и за завинѫги щѣше да се затрие и съвършенно да изчезне отъ лицето на земята! Българский народъ бѣше вече дошелъ въ пълна несвѣсть, въ дълбоко невѣжество, и несъзнателно той стенеше подъ тежкия натисъкъ на своитѣ вѣковни тиране, безъ да може да облекчи колко-годѣ своето тъй прѣскърбно положение, безъ да има каква-годѣ надѣжба и вѣра за своето избавление. Единственната му тогава душевна опора и утѣха е била неговата крѣпка и непоколебима вѣра въ Бога, въ божията правда.

Братия Миладинови, като че отъ самото провидѣние испратени ратници, опълчихѫ се да воюватъ съ неисказанна твърдость, дору до самата си смърть, срѣщу тие пъкленни замисли и угнетения на Фанариотитѣ и Османцитѣ, извършвани върху нашия народъ. Каква неимовѣрна душевна храбрость, каква велика любовь и енергия, каква неизчерпаема ревность, какво пламенно въодушевление ще да сѫ имали тѣ за свое орѫжие, за да се рѣшѫтъ и да се пуснѫтъ въ такъва борба съ на̀й-великитѣ и на̀й-върлитѣ отколешни душмане на цѣлия български народъ! Ето друга, не по̀-малко блѣскава страна отъ величието на братия Миладинови, по характеръ и душа, по на̀й-възвишенно истинско родолюбие. Примѣръ за назидание, за подражение, примѣръ за на̀й-благотворно насърчвание. Съ такива само високи, нравственни качества и способности, придружени съ голѣма кротость и смирение, могли сѫ братия Миладинови да пробудятъ въ своитѣ еднородци священното чувство на народноста, да имъ внушѫтъ крѣпка и непоколебима вѣра и надѣжба, че и за българский народъ ще настанѫтъ вече бѣли, свѣтли дни . . . .

А за да могѫтъ нашитѣ велики народни труженици още по̀-вече да насърчатъ и укрѣпятъ своитѣ единородци въ Македония къмъ постоянство и търпѣние, безъ които немислимо е постигването на велики цѣли, доставяли сѫ имъ наравственна храна и отъ други по̀-ближни и по̀-сладостни тѣмъ извори, отъ такива извори, веществото на които съставлява на̀й-драгоцѣнното достояние на единъ народъ. Това вещество е народнитѣ умотворения, въ които народътъ на̀й-живо се изображава цѣлъ цѣлниничъкъ, както си е той: всичката му душа и сърце, цѣлиятъ му битъ, всичкитѣ му идеали и стремления се видятъ въ тѣхъ тъй

хубаво, тъй ясно като въ огледало. Това велико значение и важность на народнитѣ умотворения сѫ подбудили братия Миладинови да посвятятъ особенъ трудъ и за тѣхното събиране отъ народа изъ Македония, и отъ тѣхъ да черпятъ изобилно насърчвание, душевна сила и мощь, — и за себе-си, и за единородцитѣ си.

Ето една отъ „Народнитѣ Пѣсни“ на братия Миладинови, която, по съдържание, не може да не покърти отъ дъно всѣко българско сърце:

Стоянъ и Патрикъ.

Мама си-й рожба родила,
Име му-й било Стояне,
Въ златна го люлка люляла,
Като го-й люляла, думала:
„Нани ми, синко Стояне,
Нани ми расти, порасти,
Като си, синко, порастешъ,
Царството да си отървешъ,
Отъ чужди рѫцѣ, Стояне,
Що тие е царство бащино,
Бащино още майчино“.
Стоянъ мами си думаше:
„Майно-ле, стара майчице,
Много ме въ сърце нарани!
Имамъ ли сабя френгия,
И дълга пушка бойлия,
И чивъ кобуре пищоле,
И старъ ми бащинъ буздоганъ?
Царството да си отървѫ,
Отъ чужди рѫцѣ, мамо-ле,
Що ни царство бащино,
Бащино още майчино.“
Мама Стояну думаше:
„Синко Стояне, Стояне,
Сичко, Стояне, си имашъ,
Току си коня Отседлай,
Рано въ недѣля си стани,
Вѣрно си Богу помоли,
Войската, синко, събери.
Ал' щѫ ти мало нарѫчамъ,
Како си, синко, отидешъ,
Редумъ се съ войска нареди
По бърда и по планини,
И отъ никого се небой,
Само отъ Гърци лукави,

Лукави още издайци,
Що издадохѫ баща ти
Въ Едрене града голѣма
Съ седемдесеть и двѣ хиляди.
Тамъ си го Турци плѣнили,
Войска му сичка истурчили."
Като Стоянъ отиде,
Редумъ съ войска се нареди
По бърда и по планини,
Захвана сички боази,
Птичка не пуща да хвъркни.
Дѣ го зачулъ Патрика,
Патрика изъ Цариграда,
Право при царя отива,
И на царя си думаше:
„Царю-ле, честити Падишахъ,
Честито да ти-й царството!
Чулъ ли си, царю, разбралъ си
За Стояна, млада войвода
Отъ голѣма града Търнова,
Що се е съ войска подигналъ,
Царството да ти отърве,
Чи му е било бащино,
Бащино още майчино!"
Царь си Паприку думаше:
„Патрико, миллетъ-башийо!
Ясъ искамъ войска да пратѭ
Срѣщу Стояна войвода
Седемдесеть и петь хиляди."
Войска си рано станѫла,
Патрика си ѭ поведе.
Вървѣли, що сѫ вървѣли,
Минѫли поле широко,
Настали гора зелена.
Като си Стоянъ изгладнѫ,
Стоянъ ми млади войвода,
Съ жѫлто рокче провикнѫ,
Събра си сички войводи,
И на войводи думаше:
„Войводи, млади юнаци!
Развийте кървави байраци;
Който е юнакъ надъ юнакъ,
Мѣстото ще го покаже"
Сички войводи думахѫ:
„Съ радостно сърце отиваме,
Патрика щемъ живъ да донесемъ."
Патрика бѣше по́-хитъръ,
Той се отъ войска измѫкнѫ;

Сички му Турци исѣкли.
Аль єто ти яда голѣма,
Патрикъ съ Арапи пристигнѫ,
Стоянъ се назадъ повърнѫ,
И скри са въ гѫсти планини.
Патрика се назадь повърнѫ
И на царьтъ си думаше:
„Царю-ле, честитъ надишахъ,
На ли ти, царю, азъ казахъ, —
Колко отъ стари остали,
Сичкитѣ да ги истурчишъ,
Дѣцата да имъ поробишъ,
Попове да имъ исколишъ,
Владици да имъ избѣсишъ,
Църквитѣ да имъ съборишъ,
Тогасъ, царьо, въ миръ ще бѫдешъ;
Азъ щѫ изъ нашке да пратѭ.
Тѣ щѫтъ да бѫдѫтъ пó-вѣрни.“
Царь си Патрика послуша,
Испрати, та ги исѣче,
Изсѣче сички попове,
Изтурчи млади дѣцата,
Събори сички черкови,
И много отъ тѣхъ изтурчи.
Заплака малъкъ и голѣмъ,
Какво е зло нападнѫло. [1]).

Прочее, като прѣди хиляда и нѣколко годинъ отъ Македония святи Кирилъ и Методий разнесохѫ божествената свѣтлина на вѣчната благодать, на вѣчната истина и правда между Българетѣ и между пó-голѣмата часть на Словѣнството, посрѣдствомъ матерния нашъ езикъ, и чрезъ това положихѫ за винѫги нáй-яката основа за развитие и напрѣдъкъ, за бѫдѫщата дълготрайна и пълна доброчестина на всичкото словѣнско плѣме, посрѣдъ другитѣ нáй-честити народи на свѣта; както прѣди сто и нѣ-

[1]) Тази пѣсень, (обнародвана на стр. 113—115 въ сборника на братия Миладинови: „Български Народни Пѣсни“. Загребъ 1861,) каквато е тукъ изложена, ако сѫдимъ строго, тя, особено по форма си, не е чисто народно умотворение, сирѣчь не е произлѣзла непосрѣдственно отъ самата срѣда на народа, а е съставена, или, още пó-добрѣ, сглобена отъ частно лице, което обаче гледало е да й даде форма, колкото е възможно, подобна на чисто народнитѣ умотворения, и за това пѣсента не малко прилича на народнитѣ ни пѣсни по формата си, особенно когато се разгледватъ невнимателно и повърхностно.

Кога и какъ е била съставена тая, инакъ твърдѣ любопитна и важна по съдържанието си пѣсень, други пѫть белки има-щѫ пó-сгоденъ случай да поговорѭ пó-обстоятелно, защото тукъ не му е мѣстото да се говори на дълго за тойзи прѣдмѣтъ. А сега вкратцѣ щѫ забѣлѣжѫ само, че тази пѣсень, по съдържание, принадлежи на самия ни народъ, че тя е чистонародно достояние както всичкитѣ наши

колко години пакъ отъ македонски страни присноспаметний Отецъ Паисий изъ скромната си келия изрече съ божественно вдъхновение спасителната си дума, че българский народъ нѣма да загине, че той вече непрѣмѣнно ще се избави отъ своитѣ най-отколешни върли душмане, отъ Гръкофанариотитѣ и Османцитѣ: така сѫщо пакъ отъ наша Македония прѣди двадесеть и петь години братия Миладинови, слѣдъ плодотворната си и славна дѣятелность за народното благо, заявихѫ най-послѣ съ мѫченическата си смърть по най-величественъ начинъ, прѣдъ цѣлия свѣтъ, че нѣма да се сбѫдне коварната прѣсѫда на нашитѣ вѣковни джелати — до край да загине българский народъ за винѫги —, но че, напротивъ, наближава се избавлението на България, че *българский народъ вече скоро ще се вреди между свободнитѣ, между честитѣ народи на свѣта.*

Колкото до книжовната дѣятелность на братия Миладинови, може да се каже за сега слѣдующето. Тѣ, колкото е извѣстно до нинѣ, вземали сѫ участие съ умственнитѣ си трудове, (тукъ трѣба да се разбира пó-вече единътъ Миладиновъ, именно Константинъ) въ „Дунавскый Лебедъ" (, издаванъ отъ Сава Ст. Раковски въ Бѣлградъ г. 1860—1862), въ „Братский Трудъ" (, издаванъ отъ нѣколко български студенти въ Москва г. 1860—62), въ „Българскы Книжици" (издадени въ Цариградъ г. 1858—1862), въ „Цариградский Вѣстникъ" (, основанъ отъ Ив. Богоева, а издаванъ отъ Александра Екзарха г. 1849—1862), въ „Мѣсяцесловъ за г. 1859, издаденъ въ Цариградъ, може би още и другадѣ.

народни умотворения, защото нейния главенъ мотивъ се намѣрва въ други наши народни пѣсни, които една къмъ друга сѫ прости варианти, каквото пѣснитѣ: *1. „Стоянъ и майка* му" (виж. Пер. Спис. Кн. III. стр. 179--180); *2. Два „Сокола"* (виж. Бъл. Нар. Пѣс. бр. Милад. Загребъ, 1861. стр. 123.) и пр. А самиятъ тойзи мотивъ — намира се и въ основата на едно отъ народнитѣ наши отколешни прѣдания, което и славний нашъ Отецъ Паийсий, по всѣка вѣроятность, е моглъ пó-живо и пó-вѣрно да чуе изъ устата на самия народъ, та го е вмѣстилъ въ свой български лѣтописъ като исторически фактъ, като достовѣрно събитие. Думата не е за това, дѣто се казва на свое мѣсто въ поменѫтий лѣтописъ, както и въ горнята пѣсень, че гръцкия Цариграшки патриархъ е издалъ Българетѣ на Турцитѣ, когато първитѣ сѫ се опитвали да отмахнѫтъ първото си завоювание отъ подирнитѣ, че сѫщий патриархъ е внушилъ Султану сатанинската мисъль отново да разори и опустоши България, което и Султанътъ до сущъ испълни.

Ето защо тази пѣсень, макаръ че по форма и да не е до тамъ като чисто народнитѣ пѣсни, покъртва обаче душата на всѣки Българинъ, кара ни, безъ да щемъ, да въздишаме дълбоко, да се замисляме и да се унасяме въ ония прѣминѫли, много фатални врѣмена, когато се е приготвяло за българския народъ 500-годишно робувание.

Но онова, съ което направихѫ най-голѣми услуги на своя народъ, съ което увѣковѣчаватъ името си въ историята на литературата, и съ което най-много се прочухѫ между всичкия ученъ свѣтъ, това сѫ тѣхнитѣ *„Бѫлгарски Народни Пѣсни“*, издадени въ Загребъ г. 1861 съ помоща на щедрия и великодушния хърватски меценатъ, Прѣосвященний епископъ Дяковский Штросмайеръ. Тие наши народни пѣсни, ако и да иматъ доста недостатъци, колкото се отнася до начинътъ на тѣхното събирание, записвание и издание, но, въ всѣко друго отношение, тѣ все заематъ първо мѣсто до сега въ новобългарската книжнина, тѣ сѫ днесъ за днесъ най-драгоцѣнното съкровище на нашата народна книжнина. И колкото по́-драгоцѣнни сѫ тѣ за насъ, толкова по́-дълбока трѣба да бѫде нашата благодарность и признателность къмъ гореспоменѫтия великъ, югословѣнски мѫжъ, който станѫ причина още прѣди 26 годинъ да излѣзѫтъ на свѣтъ тия наши народни умотворения, та чрезъ това се даде отъ тогава несамо намъ но и на всичкия ученъ свѣтъ най-добра леснина да изучва нашия народъ, особенно по вѫтрѣшния му душевенъ міръ, и въ сегашни, и въ по́-отколешни врѣмена.

Въобще въ народнитѣ умотворения се изображава съ поразителна вѣрность духътъ на народа въ всичкитѣ му проявления презъ всѣко врѣме; особенно въ народнитѣ пѣсни, които сѫ плодъ на дълбоко сърдечно чувство, видиме, какъ народътъ се радва и весели, какъ скърби и тѫжи, споредъ каквитѣ работи се случатъ около него презъ живота му. Мислитѣ и желанията, надѣжбитѣ и стремленията, идеалитѣ и всичко онова, което е плодъ на народната мисъль, всичко това намѣрваме изображено въ народнитѣ умотворения, дѣ въ по́-голѣмъ, дѣ въ по́-малъкъ размѣръ, споредъ богатството на душевнитѣ дарби и способности на народа, и споредъ степента изобщо на неговото развитие въ извѣстно врѣме. Богатството на душевнитѣ дарби и способности на единъ народъ зависи отъ много причини и обстоятелства, отъ ония именно условия, подъ които е прѣбивавалъ народътъ нѣколко вѣка наредъ, като условия климатически, географически, етнографически, исторически, религиозни, политически, обществении и пр. Единъ народъ, колкото отъ една страна е по́-честитъ, да бѫде богато-

надаренъ отъ Провидѣнието съ душевни способности, и колкото, отъ друга страна, не е билъ досѣгнуванъ отъ общия човѣшки напрѣдъкъ и цивилизация, толкова по̀-богатъ е той съ прѣкрасни умотворения, и по форма, и по сѫдържание.

Въ това отношение нашия народъ, — това съ гордость го казвамъ —, може да се мѣри съ всѣки другъ народъ, даже и съ сърбския, който прѣди половинъ вѣкъ бѣше прѣвъзгласенъ отъ всичкитѣ учени мѫжье за на̀й-поетиченъ, за на̀й-духовитъ народъ изпомежду всичкитѣ по̀-млади народи въ Европа.

Презъ втората и третята дестина на нашето столѣтие, когато Вукъ Стефановичъ Караджичъ, патриархътъ на сърбската нова книжнина, зачень да изнася на видѣло богатството на сърбскитѣ народни умотворения, и когато съ тия умотворения се запознахѫ на̀й-знаменититѣ тогава прѣдставители на науката, поезията и философията, несамо между словѣнскитѣ но и между другитѣ образовани народи въ Европа, даже и въ Америка, тогава името на сръбското плѣме се прочу на всѫдѣ между ученитѣ людие, славата на сърбския народенъ гений се разнесе на сѫдѣ между учения свѣтъ. Като изоставямъ имената на тогавашнитѣ на̀й-образовани словѣнски мѫжие, задоволявамъ се, драги еднородци, да ви споменѫ Хердера, Гете, Фатера, Якуба Гримма, Хумболта, Бопа и пр., които съ особенно душевно наслаждение четѣхѫ сърбскитѣ народни умотворения, и съ въсхищение приказвахѫ за тѣхната отлична хубость. Нѣкои отъ тѣхъ даже нарочно се запознахѫ съ сърбския езикъ, за да могѫтъ въ оригиналъ да четѫтъ сърбскитѣ народни умотворения.

Такъва почеть, такава слава придоби още прѣди половинъ вѣкъ сърбския народъ между всичкия ученъ свѣтъ, посрѣдстомъ славнитѣ трудове на Вука Ст. Караджича върху народното книжовно поле.

До тогава обаче едвамъ нѣкои изъ учения свѣтъ знаяхѫ за сѫществованието на българския народъ. До тогава отъ първитѣ людие на свѣта твърдѣ малцина мислѣхѫ и говорѣхѫ за насъ и за България. Но, когато излѣзе на видѣло сборникътъ на „*Бѫлгарскитѣ Народни Пѣсни*“ отъ братия Миладинови, тогава българското име, както сърб-

ското прѣди половинъ вѣкъ, станѫ извѣстно насѫдѣ между образованитѣ народи, дѣто до него врѣме никой не е помислѣлъ, че българский народъ, по своитѣ умотворения, ще може смѣло да се надпрѣварва съ сърбския народъ, и че съ издаванието на българскитѣ народни умотворения се откриватъ нови, пò-изобилни богатства и хубости за съкровището на всемирната простонародна поезия. Да, нáй-вѣщитѣ учени мѫжие даватъ голѣма прѣднина на българската народна поезия, особенно на лирическитѣ народни пѣсни, които, поради своето богато разнообразие, поради своята възвишенна хубость и нѣжность, както и поради дълбочината и благоста на чувства и мислитѣ въ тѣхъ, надминуватъ и самитѣ сърбски пѣсни отъ тойзи родъ.

Ето вкратцѣ колко велико е вѫтрешното достойнство на нашитѣ народни умотворения, и колко велики сѫ на братия Миладинови заслугитѣ за нашия народъ, дѣто, между друго, извършихѫ и тоя тъй славенъ трудъ, да съберѫтъ и издадѫтъ още преди 25 години пълна сбирка съ народни умотворения, и чрезъ тѣхъ да запознаѭтъ учения свѣтъ съ нашия до тогава много униженъ и забравенъ народъ.

Тукъ считамъ за умѣстно да споменѫ, че, защото сборникътъ на братия Миладинови е станѫлъ вече библиографическа рѣдкость, Министерството на Народното Просвѣщение, по прѣдложение на Българското Книжовно Дружество, съ пълна готовность отпуща за сега 3000 лева за прѣпечатвание на тоя сборникъ съ прибавление въ началото му животописътъ на братия Миладинови и ликоветѣ имъ, а въ края рѣчникъ за обяснение на думитѣ, що не сѫ общопонятни въ сборника, и нáй-послѣ, дѣто е нужно, и нѣколко коментарии върху съдържанието и формитѣ на нѣкои отъ пѣснитѣ.

Прѣди 25 години, когато нашия народъ дълбоко пъшкаше подъ тежкитѣ вериги на своето 500-годишно робство, тъкмо по онова врѣме братия Миладинови бѣхѫ нáй-честитѣ отъ всѣки Българинъ, че тѣ успѣхѫ да отворятъ сърцата на ученитѣ хора по свѣта, за да проникне въ тѣхъ българския народенъ гений, и чрезъ това да се приготви нáй-послѣ рѣшителното дѣло за пълното освобождение на България, съ което сме ний честити да се радваме днесъ и

да тържествуваме днешния нáй-знаменитъ день за възраждането на българщината въ нáй-важната наша страна. въ Македония.

И така, драги единородци, като сме се събрали тъй многобройно тукъ, както и въ черкова, за да въздадемъ подобающата честь на покойнитѣ наши славни труженици. братия Миладинови, въ спомень на 25-годишния периодъ отъ тѣхната мѫченическа смърть за всенародното наше добро, ний съ това друго неправимъ, освѣнъ изказваме нáй-тържественно своята сърдечна благодарность и признателность на тие велики благодѣтели на нашия народъ. И наистина, народъ, който почита и уважава, както трѣба. своитѣ велики благодѣтели, такъвъ народъ напълно заслужва благодѣянията, които е получилъ отъ тѣхъ; а народъ, който лесно забравя доброто и оние, които сѫ му сторили и му струватъ добрини, тойзи народъ, рано или кѫсно, нѣма вече да види никакви добрини, и такъвъ народъ на-да-ли ще може за напрѣдъ да дочака добри сетнени, добро бѫдѫще, да не казвамъ друго пò-вече.

Ний обаче, като празнуваме днешния день така великолѣпно, както тукъ въ столицата тъй и насѫдѣ въ нашата свободна татковина — въ честь и слава на великитѣ наши народни благодѣтели, братя Миладинови, ний чрезъ това сѫщеврѣменно заявяваме прѣдъ цѣлия свѣтъ по нáй-тържественъ начинъ, че българския народъ стѫпва вече съ не малко самосъзнание въ новия свой исторически животъ. дѣто народитѣ, съ помоща на истинската наука и образование, ставатъ силни, славни и честити за дълги вѣкове.

Срѣдецъ, 11 Януарий 1887 г. —

Така се отпразнува деньтъ *11 януарий 1887 г.* за споменъ на покойнитѣ братия Миладинови въ столицата на България. Тойзи день биде единъ всеобщъ, великъ праздникъ на цѣла България, дѣто на сѫдѣ, въ божитѣ храмове и на тържественнитѣ събрания, хиляди български сърца поронихѫ горещи сълзи отъ безкрайна радость и отъ дълбоко душевно вълнение при споменуването на братия Миладинови, които отъ помежду новитѣ пó-отлични български народни, вече почивши, дѣйци, заематъ първо мѣсто и до тосъ часъ въ нáй-новата ни история — особенно за Македония.

— — — — —

ПРЕМИЯ

за споменъ на Ивана С. Аксакова отъ страна на Българското Книжовно Дружество.

Съ името на покойния *Ивана Сергѣевича Аксакова*, е тѣсно свързано въспитанието на много български младежи, които, споредъ силитѣ си, послѣ сѫ работили за възраждането и освобождението на нашето отечество. За вѣченъ споменъ на покойния великъ Словѣнинъ и българолюбецъ, внася г. Д-ръ Д. Молловъ въ Българското Книжовно Дружество ***двѣ хиляди леви***, които да послужѫтъ награда за най-доброто сьчинение върху „*Историята на въспитанието на Българетѣ въ Русия прѣзъ годинитѣ 1835—1880*“. Въ това сьчинение трѣба вкратцѣ да се изложи и дѣятелноста на най-виднитѣ Българе — руски въспитанници. Съчинението трѣба да се напечата на руски и на български, и остава собственность на Дружеството. Наградата за него ще носи името ***Аксаковска***.

Сьчинения за означенния прѣдмѣтъ трѣба да се доставятъ въ Управителния Съвѣтъ на реченното Дружество на единъ отъ словѣнскитѣ езици съ девизъ или номеръ.

Името на автора ще се прилага въ запечатанъ пликъ, върху който ще е записанъ номерътъ или девизътъ.

Съвѣтътъ ще докладва въ общото годишно събрание на Дружеството за най-доброто сьчинение по тойзи прѣдмѣтъ, и въ него събрание ще се отвори пликътъ съ означенний девизъ или номеръ, слѣдъ което ще се прѣдаде отредената награда на автора.

Срокътъ, прѣзъ който ще могѫтъ да се доставятъ сьчинения върху означенния прѣдмѣтъ, се състои отъ три години. Слѣдъ свършека на третята година отъ 2 февруария 1887 г., ако не постѫпи въ Упр. Съвѣтъ на Дружеството никакво сьчинение за тая награда, тя се сключва и остава въ Българското Книжовно Дружество, а Управителния Съвѣтъ самъ поема върху си грижата да се напише едно сьчинение върху темата на тая награда.

ПРЕМИЯ

за спомень на Ал. Ѳ. Гильфердинга отъ Совѣта С.-Петербургска Славянскаго Благотворительнаго Общества.

Совѣтъ Общества симъ объявляетъ, что на соисканіе преміи имѣ покойнаго А. Ѳ. Гильфердинга предлагается слѣдующая тема: представи географическій и этнографическій очеркъ современной Македоніи, при чемъ въ особенности, остановиться на характеристикѣ говоровъ ея Славянска населенія; изложить, на основаніи источниковъ, историческія судьбы Македоніи съ VI—VII вѣка по XV вѣкъ; приложить указатель урочищъ и краткое описаніе сохранившихся въ нынѣшней Македоніи памятниковъ Византійской Славянской старины за указанное время.

Сочиненія на эту тему должны быть доставлены въ Совѣтъ Общества (въ С.-Петербургѣ, на площади Александровскаго театра, No. 7), не позже 11 Мая 1890 года, безъ означенія имени автора, но съ девизомъ или эпиграфомъ.

Означеніе имени автора должно быть приложено въ особомъ наглухо запечатанномъ конвертѣ, на которомъ долженъ быть прописанъ девизъ или эпиграфъ рукописи.

За сочиненіе, удовлетворяющее всѣмъ вышеизложеннымъ требованіямъ автору будетъ выдана полная премія — въ тысячу (1000) рублей.

Эта премія можетъ быть раздѣлена на двѣ — въ 700 р. и 300 р.

Авторы сочиненій, неудовлетворяющихъ всѣмъ условіямъ предлагаемаго конкурса, награждаются преміею въ уменьшенномъ размѣрѣ — въ 700 или въ 300 р., — смотря по достоинствамъ сочиненія.

Сочиненія должны быть написаны на русскомъ языкѣ.

Славянское Общество оставляетъ за собою право перваго изданія премированнаго сочиненія, съ предоставленіемъ въ распоряженіе автора отъ 300 до 400 экземпляровъ.

ОТКРЫТА ПОДПИСКА НА
ЖУРНАЛЪ „СТРАННИКЪ“
на 1888 годъ.
(Восьмой годъ изданія подъ новою редакціей).

Журналъ „Странникъ“ съ октября 1880 года издается новою редакціей, по слѣдующей программѣ.

1) Богословскія статьи и изслѣдованія по разнымъ отраслямъ *общей церковной исторіи и историко-литтерарнаго знанія*, — преимущественно въ отдѣлахъ, имѣющихъ ближайшее отношеніе къ *Православной Восточной и Русской жизни*. 2) Статьи, изслѣдованія и необнародованные матеріалы по всѣмъ отдѣламъ *Русской церковной исторіи*. 3) Бесѣды, поученія, *слова и рѣчи* извѣстнѣйшихъ проповѣдниковъ. 4) Статьи *философскаго содержанія* по вопросамъ современной богословской мысли. 5) Статьи *публицистическаго содержанія* по выдающимся явленіямъ церковной жизни. 6) *Очерки, разказы*, описанія, знакомящія съ укладомъ и строемъ церковной жизни вообще христіанскихъ исповѣданій, особенно — съ жизнью пастырства и преимущественно у славянъ. 7) Бытовые *очерки, разсказы, и характеристики* изъ области религіознаго строя и нравственныхъ отношеній нашего духовенства, общества и простаго народа. 8) *Внутреннее церковное обозрѣніе и хроника епархіальной жизни*. 9) *Иностранное обозрѣніе:* важнѣйшія явленія текущей церковно-религіозной жизни православнаго и неправославнаго міра на Востокѣ и Западѣ, особенно у славянъ. 10) Обзоръ русскихъ *духовныхъ журналовъ и епархіальныхъ вѣдомостей*. 11) Обзоръ *свѣтскихъ журналовъ*, газетъ и книгъ; отчеты и отзывы о помѣщаемыхъ тамъ статьяхъ, имѣющихъ отношеніе къ программѣ журнала. 12) *Библіографическія статьи* о новыхъ русскихъ книгахъ духовнаго содержанія, а также и о важнѣйшихъ произведеніяхъ иностранной богословской литературы. 13) *Книжная лѣтопись:* ежемѣсячный указатель всѣхъ вновь выходящихъ русскихъ книгъ духовнаго содержанія; краткіе отзывы о новыхъ книгахъ. 14) Хроника важнѣйшихъ церковно-административныхъ распоряженій и указовъ. 15) Разныя отрывочныя *извѣстія и замѣтки;* корреспонденціи; объявленія.

Журналъ выходитъ ежемѣсячно, книгами отъ 10 до 12 и болѣе листовъ. Подписная плата: съ пересылкою въ Россіи и доставкою въ С.-Петербургѣ *шесть рублей;* съ пересылкою за границу *восемь рублей*. Адресоваться: въ редакцію журнала „Странникъ“, въ С.-Петербургѣ (Невскій просп., д. No. 167).

Редакторы-издатели: **А. Васильковъ — А. Пономаревъ.**

Нѣкои отъ по́-забѣлѣжнитѣ печатни погрѣшки.

Стр.	274	*редъ:*	12	отъ	долу	*на мѣсто*	алеѯандра	*чети:*	алеѯандра
„	279	„	4	отъ	горѣ	„	хербарий.	„	хербария.
„	306	„	4	отъ	долу	„	russiscben	„	russischen
„	308	„	7	„	„	„	н	„	н
„	308	„	6	„	„	„	докрын	„	докрын
„	309	„	3	отъ	горѣ	„	pom	„	om
„	309	„	4	„	„	„	pom	„	om
„	309	„	13	„	„	„	pom	„	om
„	309	„	13	„	„	„	pomu-l	„	omu-l
„	309	„	9	отъ	долу	„	она	„	она
„	310	„	2	отъ	горѣ	„	народось	„	народось
„	310	„	13	„	„	„	девнетъ	„	девнетъ
„	311	„	8	„	„	„	статн	„	стати
„	311	„	10	„	„	„	Ломански	„	Ламански
„	311	„	18	„	„	„	тн	„	ти
„	323	„	6	„	„	„	преианася	„	проиянася
„	327	„	4	отъ	долу	„	водяъѫтъ	„	водятъ
„	329	„	2	отъ	горѣ	„	мменит.	„	именит.
„	331	„	11	„	„	„	унотрѣбено	„	употрѣбено
„	450	„	7	отъ	долу	„	Самовитъ	„	Сомовитъ
„	452	„	14	„	„	„	нѣкакв	„	нѣкакво
„	453	„	13	„	„	„	си	„	се
„	455	„	5	„	„	„	Petcen	„	Pecten
„	456	„	9	отъ	горѣ	„	Turon	„	Touron
„	456	„	17	отъ	долу	„	Cénamanien	„	Cénomanien
„	457	„	14	отъ	горѣ	„	Turonien	„	Touronien
„	457	„	16	„	„	„	Turonien	„	Touronien
„	457	„	20	„	„	„	непълно	„	напълно
„	460	„	14	отъ	долу	„	Конкрации	„	конкреции
„	465	„	13	„	„	„	склопната	„	склопна
„	466	„	4	отъ	горѣ	„	Spondilus	„	Spondylus
„	466	„	5	„	„	„	Spondilus	„	Spondylus
„	466	„	16	отъ	долу	„	крадна	„	кредна
„	467	„	9	„	„	„	Тъкно	„	Тъкмо
„	468	„	5	„	„	„	спонгии	„	Спонгии
„	469	„	6	отъ	горѣ	„	се	„	сѫ
„	469	„	16	„	„	„	крета	„	Крета
„	475	„	15	„	„	„	тъзи	„	този
„	476	„	20	отъ	долу	„	варовити	„	варовити скали.
„	478	„	17	„	„	„	Reguienia	„	Requienia

ПЕРИОДИЧЕСКО СПИСАНИЕ

НА

БЪЛГАРСКОТО КНИЖОВНО ДРУЖЕСТВО

ВЪ СРѢДЕЦЪ.

ПОДЪ РЕДАКЦИЯТА НА В. Д. СТОЯНОВА.

ГОДИНА ПЕТА.

КНИЖКА XXIII и XXIV.

Умъ царува,
Умъ робува,
. . . . .
Нар. пословица.

СРѢДЕЦЪ

ДЪРЖАВНА ПЕЧАТНИЦА

1888.

СЪДЪРЖАНИЕ.

Стран.

БЪЛГАРО-ГЪРЦКАТА ЦЪРКОВНА РАСПРЯ.

ОТЪ ТЕОДОРА СТОЯНОВА БУРМОВА (Р. ВИТЕЛОВА).

(Продължение отъ книжка XVI и XVII).

ГЛАВА III.

Непоменовеньето името на Патриархътъ въ Българската въ Цариградъ църква по заевенье отъ народътъ и замѣненьето многолѣтствието за него съ многолѣтствие за султанътъ. — Причинитѣ на това замѣнение. — Благосклонното отнасяне на Портата къмъ тая постжпка на Българетѣ. — Впечатлѣнието, произведено отъ нея посрѣдъ Гърцитѣ. — Иларионъ Макариополски виканъ за обеснение въ патриаршеския синодъ. — Священнодѣйствованье на българското духовенство безъ зачитанье патриаршията и нейнитѣ наредби. — Служенье литургия отъ Илариона безъ патриаршеско разрѣшение въ качеството му на самостоятеленъ Бълг. архиепископъ. — Прѣждебившия Велешский митрополитъ, Авксентий, като вторий прѣдставитель послѣ Илариона на Българската подновена самостоятелна иерархия. — Примѣрътъ на Цариградскитѣ Българе послѣдванъ отъ еднородцитѣ имъ въ провинцията. — Прошенията подавани на Портата и адреситѣ испращани Илариону по този случай. — Състоянието на Цариградската патриаршия. — Отставката на патриарха Кирилла. — Възобновенье борбата между привърженцитѣ и противницитѣ на новитѣ наредби за управлението на патриаршията. — Наредбата за избиранието патриархътъ подтвърдена отъ Портата и испратена въ патриаршията. — Нейнитѣ отличителни чърти. — Прѣпирни помежду двѣтѣ партии по поводъ на нейното приспособенье — и тѣхнитѣ взаимни обвинения. — Отлаганье свикванието на избирателното събрание по причина на тия прѣпирни. — Първото засѣдание на това събрание и оказавшитѣ се кандидати за патриаршеската каѳедра. — Старанието на синодалнитѣ старци да се не избере за патриархъ Антимъ Куталиносъ. — Избранието за патриархъ Кизическиятъ митрополитъ Иоакима. — Отричанието на Българетѣ отъ участие въ избиранието патриархътъ. — Разположението на умоветѣ между Българетѣ до и подиръ избиранието патриархътъ. — Рѣшението на Портата за разгледванье българский въпросъ отъ смѣсена коммисия съ прѣдварително условие Българетѣ да отидѫтъ да се поклонятъ на патриархътъ. — Лошото впечатлѣние произведено между Българетѣ отъ това прѣдварително условие. — Опасноститѣ отъ неговото испълнение, посрѣдъ борбата съ Латинската пропаганда. — Разнообразнитѣ приеми на тая пропаганда за поколебанье умоветѣ на Българетѣ въ полза на уния съ Римската църква. — Отпорътъ срѣщу нея отъ народния лагерь. — Крайнето немарение и хладнокръвие на Гърцитѣ насрѣща опасноститѣ отъ пропагандата. — Благоприятнитѣ дѣйствия на Турското правителство въ нейна полза. — Прошение подадено на Портата отъ Българетѣ посрѣдъ неблагоприятнитѣ за тѣхното желание признаци. — Усугубенье старанията на пропагандата да извлече полза отъ лошото състояние на народното дѣло.

Рѣшението да се заеви тържественно, че Бълг. народъ отхвърля властьта на Цариградския патриархъ, до което дойдохѫ, както поменѫхме въ прѣдидущата глава, трима отъ най-влиятелнитѣ въ насочваньето ходътъ на расprята

лица, не се подложи на разглежданье въ съвѣтътъ на по-първитѣ людие между Цариградскитѣ Българе, както ставаше всѣкога, кога се касаеше да се направи една по-важна стѫпка по народно-църковнитѣ работи. Знаеше се, че нѣкои отъ тие людие, като считахѫ за по-първо дѣло постройката на почнѫтия вече въ столицата голѣмъ храмъ, за успѣхътъ на която, по тѣхно мнѣние, бѣше необходимо да се поддържатъ добри отношения съ патриаршията, ще се въспротивятъ на такова рѣшително раскѫсванье връзкитѣ съ нея, и не ще може да се земе едно формално постановенье за него въ съвѣтътъ. Нѣмаше пакъ и съмнѣнье, че намисленното заевенье ще се прокара успѣшно и безъ такова постановенье, защото частно нѣкои и други отъ по-влиятелнитѣ хора се посветихѫ прѣдварително въ планътъ и се прѣдумахѫ да го приематъ. Двамата първенци Българе Хр. П. Тъпчилещовъ и Х. Н. М-оглу, които се явявахѫ по онова врѣме прѣдъ турскитѣ държавници и особенно прѣдъ извѣстния везирь Али Паша по българското дѣло и които бѣхѫ одобрили планътъ за демонстриранье противъ патриархътъ, се наехѫ да отговарятъ за него прѣдъ правителството. Иларионъ Макариополски, съгласието на когото бѣше неизбѣжното условие за испълнението на този планъ, стоеше твърдо за него, съвсѣмъ че не бѣше да не знае, че всичката отговорность въ очитѣ на патриаршията ще падне върху му. Въ сѫщото врѣме първий по силенъ гласъ отъ-между защитницитѣ на православието бѣше се произнесълъ тъкожде въ полза на планътъ. Всичкитѣ прочее необходими за прокарваньето му елементи бѣхѫ на лице. Отъ страна на множеството или народътъ не можеше да има прѣпятствие. Отъ онова безотчетно благоговѣние, което възбуждаше нѣкогаси името на Великата Църква въ простодушнитѣ Българе, не бѣ вече останѫло никакъвъ почти слѣдъ, подиръ псувнитѣ и гавреньето, на които отъ двѣ годинѣ насамъ бѣше прѣдметъ въ печатътъ всичкото висше гръцко духовенство. Агентитѣ на Католичската пропаганда друго не желаехѫ, освѣнъ да видятъ часъ по-напрѣдъ единъ такъвъ скандалъ въ срѣдата на православнитѣ Българе, какъвто щѣше да бѫде исхвърлението отъ църковнитѣ молитви името на патриархътъ по заявенье и настояванье отъ страна на събрания въ църквата народъ въ

най-тържественния и знаменитъ християнски праздникъ. Тѣхното съдѣйствие бѣше прочее отъ най-ревностнитѣ. Въ деньтъ, 3 априлий 1860 год., първий день на пасхата прѣзъ тая година, когато бѣше нагласено да стане шумната демонстрация противъ Цариградския патриархъ, бѣхѫ дошли въ Българската църква на Фенеръ, освѣнъ дѣйствително набожнитѣ хорица, и всички ония, на които сърдцето, по тая или оная причина, бѣше вече отдавна прѣстанѫло да се сгрѣва отъ огъньтъ на благочестието и които, вслѣдствие на това, бѣхѫ се вече прѣдали въ рѫцѣтѣ на пропагандата, едни по своекористни видове, а други по легкомислие и вѣра на нейнитѣ лъстиви увѣрения и обѣщания. Тѣзи людие съ нетърпѣние, разумѣва се, чакахѫ минутата, когато, по установенний редъ, имаше да се прогласи многолѣтствие за Вселенский патриархъ, на литургията, която извършваше Илариона Макариополски, за да протестуватъ колкото се може пó-громко срѣщу несправедливоста на вишата гръцка църковна власть спрямо Българския народъ и да спрѫтъ възнасеньето името на патриархътъ. Многолѣтствието за патриархътъ се възглашава, както е извѣстно, при архиерейското служенье слѣдъ испѣваньето трисвятое, което бива прѣди четеньето апостолътъ. На Великдень, както и въ други нѣкои велики праздници, вмѣсто Трисвятое, както се знае, се пѣе: *Елици во Христа креститеся.* Когато прочее се испѣ тая пѣсень и диаконътъ изговори първитѣ думи на многолѣтствието: *Святѣйшему Кириллу,* нѣколко обърнѫти къмъ него, по прѣдварителния договоръ, гласове изъ срѣдата на хората отъ реченната категория го внезапно спрѣхѫ съ забѣлѣжванье, че не бива вече да се поменува името на партиархътъ. Това се подтвърди малко по-малко отъ всичкия събранъ въ църквата народъ, слѣдъ което послѣдва единъ видъ кратко совѣщанье между черкующитѣ се, отъ което се видѣ, че наистиннѫ всички едногласно одобряватъ да се не поменува вече името на патриархътъ, и че искатъ вмѣсто него да се помене името на султаньтъ. Съгласието така констатирано, вмѣсто многолѣтствието за патриархътъ, се испѣ едно многолѣтствие за султаньтъ. На първоначинателитѣ и водачитѣ бѣше добрѣ извѣстно, че таквазъ постѫпка, каквото исхвърленьето името на патриархътъ въ една църква, стояща

въ собственната негова епархия до самия му прѣстолъ, е нарушение на неговитѣ припознати и утвърдени съ множество султански фермани правдини, че патриархътъ, на когото властьта се пазеше още въ всичката ѝ пълнота, ще поиска съдѣйствието на гражданската власть за исправление станжлото безчиние и за наказанье виновнитѣ. До тогава за съпротивление на неговата власть, за безпорядки и смущения въ църковно отношение посрѣдъ подчиненнитѣ нему християне се наказвахж, по неговата дума, не само духовни, но и мірски лица. Отъ друга страна турскитѣ държавници стояхж по онова врѣме още много високо наспротивъ българскитѣ първи хора, щото послѣднитѣ да могжтъ въ продължителна бесѣда съ тѣхъ охолно да се расправятъ за станжлото въ Бълг. църква нарушение на правдинитѣ на патриархътъ. Гърцитѣ имахж и въ това отношение прѣимущество надъ Българетѣ. Освѣнъ патриархътъ и синодалнитѣ владици, които по самото си положение можахж много по́-лесно и по́-свободно да се виждатъ и се обесняватъ съ министритѣ и сановницитѣ на Високата Порта, отколкото скромнитѣ и боязливитѣ български чорбаджии, мнозина отъ мірянетѣ Гърци бѣхж, било по службата и положението си, било по други причини, тѣсно познати съ високопоставенитѣ Турци. При таквизи отношения на Българетѣ и Гърцитѣ къмъ турскитѣ министри и влиятелни голѣмци, при силата на патриаршескитѣ правдини и привилегии, отвѣтственнитѣ прѣдъ правителството български първенци не можехж да не се страхуватъ да ги не сполѣти нѣкое зло за незачитанието утвърдения въ църквата редъ и нарушение на правдинитѣ на патриархътъ. Изискваше се прочее да се прѣдстави постжпката не само като слѣдствие на едно народно незадоволство срѣщу патриархътъ, но въ истото врѣме да се потули тя съ изявление глжбоки чуства на благодарность и на преданность къмъ султанътъ, щото правителството да се принуди, волею неволею, да погледне на работата съ снисходително око. Ето защо се намисли да се испѣе многолѣтствие султану вмѣсто установеното отъ църквата многолѣтствие за патриархътъ. Макаръ че, по учението на Апостолътъ, молитвата за владѣющия царь е задължителна, но въ българскитѣ църкви не бѣше обичай до тогава да се възнася нито молитва, нито многолѣт-

ствие за султана. Страхътъ, да не падне върху имъ гнѣвътъ на правителството за постжпката противъ патриархътъ, накара Българетѣ да отстжпятъ отъ сжществовавшия до тогава обичай.

Многолѣтствието Султану, съ което се замѣсти многолѣтствието, установено за патриархътъ, бѣше слѣдующето:

„Многолѣтна да сотворитъ Господь Богъ державнѣйшаго, тишайшаго и благодѣтелнѣйшаго нашего Царя Султанъ Абдулъ-Меджидъ ефендимисъ. Господи сохрани, его на многая лѣта“.[1])

Слѣдъ като се испѣ това многолѣтствие, литургията се продължи пó-нататъкъ, но когато слѣдъ освящението даровetѣ, трѣбваше, по цьрковний редъ, да се възгласи отъ самия служащъ архирей името на патриархътъ, Иларионъ Макариополский споменж „Всякое епископство православныхъ“, споредъ както е обичай, кога служи архиепископъ, който независи отъ друга църковна власть. Това той направи, не само защото народътъ отново заяви да се не споменува вече името на патриархътъ, но и защото трѣбваше да се покаже, че въ неговото лице се възстановява вече древнето българско самостоятелно църковно началство.

Слѣдъ литургията, пѣвцитѣ испѣхж слѣдующата пѣсень въ честь и похвала Султану:

Веселися, нашъ народъ,
Бога прославяй
И за мирний свой животъ
Царя благодаряй.
Боже, царя съхрани,
Подари му дълги дни,
Славно да живѣй
Султанъ Меджидъ,
Абдулъ Меджидъ.
Даръ Божественъ тя огрѣ,
Отъ успокоение
Простотата се спрѣ,
Тръгна на учение.
Боже! Царя съхрани и проч.
Чаканий онзи часъ
Дойде като стана
Любомждръ царь надъ насъ,
Мжжъ Меджидъ Султанътъ.

---

[1]) Глед. в. „България“, година II, стр. 35, 103.

Боже, царя съхрани и проч.
Като мѣсецъ въ полунощь,
Той съ правда грѣе,
Ако има нѣкой лошъ,
Отъ страхъ се люлѣе.
Боже царя съхрани и проч.
Съ голѣмъ той вика гласъ,
Ревность да распаля
За учение вьвъ насъ,
Пакъ насъ да похваля.
Боже, царя съхрани и проч.
Много годинъ живъ бѫди,
Царю силний, славний,
Вишний да благослови
Трона ти държавний
Боже! Царя съхрани и проч.[1])

За по́-вѣрно ограждение отъ всѣкакво прѣтълкованье, постѫпката станѫла противъ патриархътъ, пѣвцитѣ, по распорежданье отъ главатаритѣ, пѣхѫ тая пѣсень цѣлъ почти денъ на балконътъ на Бълг. метохъ.

По пладнѣ, въ сѫщий день, когато, както е извѣстно, се събира народътъ въ църквата за така нареченото второ Въскресение и се извършва вечерня съ четенье евангелието на разни езици, нѣкои си млади, насъскани отъ агентитѣ на Латинската пропаганда, поискахѫ, като за нова демонстрация, да се не чете евангелието на гръцки, нѣщо което имъ се не отказа, но което и не привлече особенно внимание.[2]

Прѣзъ деньтъ двамата горѣспоменѫти чорбаджии, съ съгласието на които станѫ демонстрацията, ходихѫ да съобщѫтъ за станѫлото на Високата Порта и се върнѫхѫ успокоени, че министритѣ не ги смъмрали, а напротивъ ги слушали съ засмѣно лице. Излѣзваше, че и Портата и Българетѣ бѣхѫ еднакво доволни отъ извършеното, макаръ че причинитѣ на това доволство не бѣхѫ едни и сѫщитѣ за едната и за другата страна. Не по́-малко се радвахѫ, обаче, и агентитѣ на Латинската пропаганда. Българетѣ се радвахѫ, защото мислѣхѫ, че очакванията имъ ще се сбѫднѫтъ, че Портата не ще ги принуди да се подчинятъ на патриархътъ, а ще припознае собственната имъ иерархия.

[1]) В. „България“ год. II, стр. 35. „Български Книжици“, книжка първа за Априлий 1860.
[2]) В. „България“ год. II. стр. 35.

Іортата бѣше пакъ доволна, защото се откриваше переспек-ива за смутни въ Православно-въсточната църква, послѣд-твията на които ще бѫдѫтъ расклащанието на тая църква тторжението на Българетѣ отъ Православието, а чрезъ ова и намалението на русското влияние срѣди християн-кото население на империята. Радоста на агентитѣ на про-агандата истичаше отъ голѣмия шансъ, който имахѫ за успѣхъ.

Станѫлата на връхъ Великдень въ Българската църква остѫпка развълнува Гърцитѣ. Тѣхнитѣ патрици, владици и първенци се разлутахѫ тутакси по посолствата и по ка-иитѣ, да подготвятъ и нагласятъ на всѣкѫдѣ умоветѣ противъ Българетѣ. На едни мѣста тѣ прѣдставлявахѫ тая постѫпка, като плодъ на русски подбуждания и интриги, а на други я изваждахѫ като дѣйствие отъ враждебнитѣ на Православието пропаганди, гдѣ както понасяше. Помежду Българетѣ тогава бѣше се даже разнесълъ слухъ, че нѣкои отъ Гърцитѣ, помежду другото, рапортували на Висо-ката Порта, че бълг. пѣвци пѣли не Султану многолѣтствие, а на Русский Императоръ, и то въ посолството, въ което били ушъ нарочно испратени за това до тридесеть уче-ници.[1]) Този слухъ се до толкозъ считаше тогава за ис-тински, щото лицата, избрани тогава изъ срѣдата на на-родътъ за привремѣнни прѣдставители по църковния въ-просъ, се принудихѫ да го опровергаватъ въ в. „България“.[2])

Отъ гърцкия печать, на който тогава главенъ прѣдста-витель бѣше газетата Βυζαντὶς, се виждаше ясно за всѣкиго, че Гърцитѣ глѣдахѫ на великденската постѫпка на Бъл-гаретѣ не само като на нарушение на църковнитѣ канони, не само като на нащърбение на каноническата власть на патриархътъ, но и като на посѣгнованье върху правата на самия „Ромейски“ народъ. Цариградъ е епархия на Вселен-ския патриархъ, а по църковнитѣ правила единъ епископъ не бива да священнодѣйствува въ епархията на другиго, безъ да има за това позволението и благословението му. Цариградския епископъ е още и глава на епископитѣ и митрополититѣ отъ подвластната на Цариградския прѣстолъ область, и всѣкий отъ тѣхъ трѣбва, съгласно съ събор-

[1]) „Бълг. Книжици“ книжка първа за Април. 1860, стр. 103.
[2]) В. „България“ год. II. стр. 52.

нитѣ постановления, да поменува името му при Богослужението. Поради това въ Цариградъ е обичай, щото както отвънъ дошлитѣ епархиални владици, така и епископитѣ, които сж назначени за първостоятели при нѣкоя цариградска църква, да зематъ разрѣшение отъ патриархътъ не само кога ще извършжтъ литургия, но и когато ще пожелаıжтъ да присжтствуватъ при Богослужението, стоящи въ владишкия тронъ наметнжти съ мантия.

Илариовъ Макариополский, откато не вознесе името на патриархътъ въ литургията на Великдень и откато поменж, като началникъ на автокефална църква „Всяко епископство православныхъ", не поиска още патриаршеско разрѣшение за стоението си на тронътъ съ архирейска мантия въ слѣдующия день. Въ очитѣ на Гърцитѣ това бѣше не просто едно нарушение канонитѣ, но явно дигание глава на единъ епископъ противъ каноническото му началство. Патриархътъ не искаше да знае, че исхвърлението името му въ Българската църква бѣше направено по желание на събранния въ нея народъ, че то бѣше изражение на негодованье за незачитаньето правата и законнитѣ желания на Бълг. народъ. Въ неговитѣ очи имаше само нарушение на канонитѣ и възмущение на единъ отъ подчиненнитѣ му епископи. За това той свиква на 9 април синодътъ и повиква въ него Илариона, за да даде отговоръ за дѣйствията си. Българския епископъ каза, че е боленъ и не отиде въ синодътъ. Патриархътъ го повика слѣдъ три четире дни отново. Тозъ пжть Илариовъ се рѣши да се прѣдстави въ синодътъ. Попитанъ отъ патриархътъ за причината на противоканоническата си постжпка, той даде обяснение, че се е принудилъ да се съобрази съ желанието на народътъ, за да го упази въ Православната църква. Българский народъ е твърдѣ недоволенъ отъ Великата Църква, каза повиканния на сждъ епископъ, за гдѣто тя не зе въ внимание неговитѣ желания, и е опасно пропагандиитѣ да се не въсползоватъ съ това негово недоволство и го откжснжтъ отъ Православието. За да не стане това, а още и като не могж да спрж вълнението, азъ трѣбваше до една извѣстна степень да се увождамъ по течението, защото съ тозъ само начинъ бихъ могълъ да уварджж влиянието си помежду единородцитѣ си, въ интересътъ

на Православието. Синодътъ не се убѣди, че Илларионъ говори сжщата истина. Той го подозрѣ, че хитрува, и за това поиска отъ него настоятелно да се постарае да вразуми съ съвѣтитѣ си народътъ и да не допуща за напрѣдъ подобни безчинства въ повѣренната му църква. Илларионъ каза, че е съвѣтвалъ народътъ и пакъ ще го съвѣтва, но не се надѣе да има успѣхъ. Той моли синодалнитѣ владици да зематъ и тѣ на себе си трудъ да поучжтъ народътъ, понеже всички иматъ прѣбивание почти до самата Българска църква и могжтъ, когато пожелаижтъ, да му даджтъ наставленията си. Синодътъ разбра отъ това, че е безполезно да се чака исправление на станжлото отъ самия епископъ на Българската църква. За това патриархътъ поиска съ такиръ (писменно прѣдставление) отъ Високата Порта, да се накаже виновния архиерей.[1]) Въ пó-напрѣшни врѣмена Портата веднага щѣше да даде слѣдствие на патриаршеския такиръ, и Илларионъ на часътъ щѣше да бжде испроводенъ въ кулата на нѣкой отдалеченъ мънастирь. Но едно че врѣмената бѣхж вече се измѣнили, а друго, — и то е главното, — че турскитѣ държавници си бѣхж турили на умътъ да експлоатиратъ отношенията на Българетѣ къмъ патриашията, такирътъ на патриархътъ останж безъ дѣйствие.

Усмихванията, съ които посрѣщнжхж министритѣ на Портата разказътъ на българскитѣ първенци за станжлото на Великдень въ Българската църква, безсилието, въ което се оказа патриаршията насрѣщж постжпката на Българетѣ, давахж поводъ на послѣднитѣ да вѣрватъ все пóвече и пóвече, че сж въ пжтьтъ на испълнението на желанията си, че тѣхната иерархия, съ Иллариона Макариополски на чело, ще се утвърди и припознае. Духовенството на Българската църква дѣйствоваше прочее отъ день на день пóсмѣло. Поповетѣ хванжхж да вѣнчаватъ и кръщаватъ, безъ да обръщатъ нито нáй-малкото внимание на заведенитѣ въ Цариградъ порядки и обичаи, споредъ които вулата за вѣнчание се зема отъ патриаршията, а самото вѣнчание или кръщение става съ съгласието на свещеницитѣ отъ

[1]) „Бълг. Книж.“ (кн. първа за 1860). В. „България“ год. II, стр. 50, 52. Ἔκθεσις τῆς Ἐπιτροπῆς τῆς διορισθείσης ὑπὸ τῆς Γενικῆς Συνελεύσεως τῆς 21 φεβρουαρ. 1864 πρὸς διαφώτησιν τοῦ Βουλγαρικοῦ Ζητήματος. Стр. 15.

енорията, гдѣто живѣе женихътъ или родителитѣ на дѣтето. Отъ българска точка на зрѣние се мислѣше, че да се продължава варденьето на тѣзи порядки ще рече да се припознава еще властьта на патриаршията надъ Българетѣ и да се подкопава священноначалството на собствената Българска църква, което се провъзгласи на Великдень. Иларионъ Макариополский, ако и да не раздѣлѣше вполно оптимизмътъ, който прѣобладаваше тогава посрѣдъ Българетѣ, и се страхуваше, че негли патриаршията, ще сполучи да го испрати, както и по́-прѣди, на заточение, и този пѫть, може, за всѣкога, даваше такожде на свѣтътъ отъ врѣме на врѣме да разбере, че Българската иерархия е подновена и че той се счита за пръвъ нейнъ прѣдставитель. Освѣнъ като не искаше вече отъ патриаршията благословенье за стоеньето си на владишкия тронъ съ мантия при Богослужението въ църквата, той наскоро, а именно на 24 априлий, се рѣши и да служи безъ нейно разрѣшенье, прѣстѫпление необикновенно голѣмо въ очитѣ на гърцкитѣ владици отъ страна на единъ подчиненъ патриарху епископъ. Народътъ отдавно желаеше да види слѣдъ демонстрацията на Великдень Илариона, че служи пакъ въ църквата, като че да се увѣри, че наистинѫ въ неговото лице се установява самостоятелно Българско священноначалство. Мислеше се, че ако самото Българско духовенство, самитѣ прѣдставители на Българската подновена иерархия показватъ съ дѣйствията си, че считатъ провъзгласенното Българско самостоятелно священноначалство за законно, не само Турцитѣ, но и цѣлъ свѣтъ, по легка легка, ще признае това священноначалство. Да се образува и поддържа таквозъ мнѣние работеше обаче и пръстътъ на пропагандата, която смѣташе, че колкото повече се разобщава Българската църква отъ патриаршията, толкова по много се отваря пѫть за осѫщественьето нейний кроежъ.

Илариона увѣщавахѫ нѣкои да служи на 23 априлий, Гергевдень, като на голѣмъ праздникъ, когато имаше да се събере народъ въ Бълг. църква отъ всичкитѣ махали и краища на столицата. Но едно малко нерасположение усили колебанията на ново-провъзгласенния Български священноначалникъ, и службата на Гергевдень не станѫ. На другия день, въ недѣля, Иларионъ поуздравѣ, та се

поободри и рѣши да служи. Народътъ, който отново бѣше се стекълъ въ голѣмо множество, като видѣ, че новонареченния Български священноначалникъ невъзбранно извършва богослужението въ качеството на независимъ глава на народната Българска църква, вкуси отново радостьта на надеждата, че потъпканитѣ български права ще се възстановятъ.[1]

Службата, извършена на 24 априлий отъ Илариона безъ патриаршеско благословенье, побуди негово святѣйшество да поднови постѫпкитѣ си прѣдъ Високата Порта за усмирението на българския епископъ. Патриархътъ испроводи, по този случай, до надлежния турски министръ новъ такриръ, въ който настояваше да се наложи на Илариона заслуженното наказание. Но Портата не намѣри и този пѫть за благословно да уважи ходатайството му.[2]

Провъзгласенната Българска самостоятелна иерархия имаше освѣнъ Илариона еще единъ вѣренъ прѣдставитель въ лицето на бившия Велешски митрополитъ Авксентия, който, подобно Илариону, се рѣши да се отложи отъ патриаршията и да стѫпи на чело на новата Българска иерархия. Авксентий бѣше человѣкъ съ монашеско образование и въспитание, каквито се даватъ въ Рилский мънастирь, отъ братията на който бѣше излѣзълъ. Той бѣше достигнѫлъ архиерейский санъ, прѣди еще да се подигне българо-гърцката распря, по слѣдующитѣ обстоятелства. Когато билъ монахъ прѣзъ 1830—1835 въ Рилский мънастирь, той се понравилъ по пъргавината си на тогавашния Кюстендилский владика, гъркътъ Артемия, който дохождалъ лѣтне врѣме за расходка въ мънастирьтъ. Артемий задържалъ младиятъ монахъ при себеси и го направилъ диаконъ. Авксентий слугувалъ вѣрно и усърдно на господаря си владика. Артемий, като виждалъ тая вѣрность и усърдие, му показвалъ все пóвече и пóвече довѣрие и нáй-послѣ му прѣдалъ въ управление всичкото си домохозяйство. Между това Авксентий се отличилъ въ архиерейския домъ не съ едно само честно и усърдно служенье. Съ любознателностьта и съ трудолюбието си той могълъ такожде полегка-легка да изучи отъ владиката и неговитѣ хора още и гърцкия езикъ.

---

[1] „Бълг. Книж.“, кн. вт. за априлий 1860, стр. 117.
[2] Тамже.

Отъ всичко това на Артемия дошло на умътъ да повѣри епархията на вѣрния си и честния дяконъ Българинъ, а самъ да отиде да живѣе въ Цариградъ, на кждѣто, освѣнъ старитѣ му привички и въспоминания, го теглили удобствата и приятноститѣ на столичния животъ, за които е въздишалъ въ малкия и скроменъ български градецъ. Епархията интересувала гръцкия владика само като помѣстье (чифликъ), което давало добри доходи. Авксентий билъ испитанъ вече, че е добъръ и вѣренъ икономъ и че по̀-добрѣ и отъ самия владика митрополитъ ще събира доходитѣ отъ епархията и управлява хозяйството на архиерейскиятъ домъ. Чрезъ приятелитѣ си въ столицата Артемий сполучилъ да земе отъ патриаршията одобрение за привожданье въ испълнение мисъльта си, и ето Авксентий единъ день нечакано се произвожда въ епископский санъ и приема въ управление Кюстендилската епархия, като викарий на Артемия, който скоро послѣ това заминува за Цариградъ. Епископътъ Българинъ управлявалъ близо до 10 годинъ епархията, като внасялъ всѣка година, споредъ собственнитѣ му думи, по двѣ хиляди турски лири на Артемия, сумма не маловажна, на́й-паче въ онова врѣме. Но Авксентий е събиралъ отъ епархията по́вече отъ двѣ хиляди лири въ годината, защото той провождалъ Артемию тая сумма, слѣдъ като покривалъ, освѣнъ своитѣ лични разноски, еще разноскитѣ на дяконитѣ си и на всичкия архиерейски домъ. Слѣдъ десеть годинъ управлянье Кюстендилската епархия, Авксентий билъ прѣмѣстенъ въ Мостаръ за Герцеговински владика, гдѣто се намиралъ сжщо около десеть годинъ, подиръ което билъ назначенъ митрополитъ за Велесъ съ поржченье да управлява въ истото врѣме и сосѣдната Кюстендилска епархия и да проважда доходитѣ на напрѣшния неинъ владика Артемия, който бѣше произведенъ за Александрийский патриархъ, но като се не прие за такъвзи отъ жителитѣ на Александрия и отъ Египетското правителство, бѣше останжлъ безъ епархия. Еще като се бѣ поканилъ за този постъ отъ Вселенската патриаршия, която искаше да прѣдаде упраздненната Александрийска каѳедра на свой кандидатъ безъ да пита Александрийскитѣ християне, Артемий, като прѣдполагаше, че този планъ може да не сполучи, се бѣ условилъ съ патриаршията, че ако Александрийцитѣ го не приематъ, той ще има и за напрѣдъ

въ негово си распорежданье Кюстендилската епархия. Прѣдположението на Артемия се сбѫднѫ. Слѣдъ като се той ржкоположи въ Цариградъ за Александрийски патриархъ, Египетското правителство, съгласно съ желанието на Александрийскитѣ християне, възрази, че намѣсваньето на Вселенската патриаршия въ дѣлата на Александрийската църква е противно на обичаитѣ и несъобразно съ каноническата самостоятелность на послѣднята. Артемий, слѣдъ като не можѣ да отиде въ Александрия, останѫ да живѣе, както и по́-напредъ, въ Цариградъ съ титулътъ бившия патриархъ Александрийский и получаваше архиерейскитѣ доходи на Кюстендилската епархия, които му прибираше и испращаше Велешский митрополитъ Авксентий. На Авксентия бѣше обѣщано, че като умрѣ Артемий, той ще бѫде назначенъ Кюстендилски митрополитъ. Слѣдъ смъртьта, обаче, на Артемия, Кюстендилската епархия се врѫчи пакъ на единъ Гръкъ, а Авксентий се назначи за Диррахийский митрополитъ, безъ да се попита прѣдварително, приема ли това ново назначение, или не приема. Учуденъ отъ тая постѫпка на патриаршията, Авксентий дохожда въ Цариградъ и заявява, че той не приема новото си назначение. На основание на това негово заявление, патриаршията назначава другъ единъ владика за Дурацо, а Авксентий остава безъ епархия. Това бѣше кждѣ 1859 година. Понеже назначението на Авксентия за Диррахийски митрополитъ бѣ станѫло безъ неговото прѣдварително съгласие и понеже той бѣше формално заявилъ, че го не приема, то той и не искаше да се нарича бившия Диррахийски митрополитъ, споредъ както го титуловаше патриаршията по сѫществующий обичай, а се викаше и подписваше бивший Велешский митрополитъ до самата си смърть, макаръ че това бѣше несъобразно съ наредбитѣ на патриаршията и съ общеприетитѣ обичаи.

Авксентий, като се съгласи да се тури на чело на новопрогласенната Българска иерархия заедно съ Илариона, не се оскърби или поне съ нищо не показа, че се оскърбява за гдѣто, слѣдъ отхвърленьето патриаршеската власть, священноначалникъ, т. е. патриархъ на Българската църква се прогласи не той, а Иларионъ, макаръ че послѣдния бѣше тогава само единъ титуляренъ епископъ безъ епархия, а той Авксентий бѣше старъ митрополитъ, който бѣ упра-

влявалъ пóвече отъ десеть годинъ разни епархии. Напротивъ той даде примѣръ на рѣдка скромность и търпѣние, като устѫпваше първото мѣсто на Илариона и при Богослужението, колчимъ се случваше да священнодѣйствоватъ и двамата наедно. Истина че Иларионъ го прѣвъсхождаше по умътъ и образованието си, но много ли сѫ онѣзи, които се прѣкланятъ прѣдъ това прѣвъсходство и доброволно устѫпватъ зарадъ него на пó-млади отъ тѣхъ въ чиноначалието своето старшинство?

Авксентий, ако и стоящъ на вторий планъ въ новата фаза, която се даде на българо-гръцката расприя слѣдъ великденската постѫпка на Цариградскитѣ Българе, показа обаче съ дѣйствията си, че приема да носи еднаква отговорность съ Илариона. Той съзнаваше правотата на българското дѣло въ всичката му пълнота и като человѣкъ, който е ималъ случай да изучи отблизу духътъ и стремленията на гръцкото духовенство, бѣше убѣденъ, че послѣднето доброволно никога не ще се съгласи да припознае самостоятелна иерархия за Българския народъ. Поради това той пригърнѫ новото народно движение отъ всичкото си сърдце и на Петдесетница служи литургия въ Българската на Фенеръ църква безъ патриаршеско позволение съ въсторгъ и благоговѣние, каквито може да вдъхва само една чиста и спокойна совѣсть.[1])

Великденската постѫпка на Цариградскитѣ Българе послужи примѣръ за подражение на живущитѣ въ провинцията единородци тѣхни. Послѣднитѣ, едни слѣдъ други, исхвърлихѫ отъ църквитѣ си имената на мѣстнитѣ гърцки владици и ги замѣстихѫ съ името на султанътъ. На много мѣста това се извърши въ праздникътъ на святитѣ просвѣтители словѣнски, Кирилла и Меѳодия. Съ исхвърленьето имената на гръцкитѣ владици и отричаньето отъ патриархътъ се прогласяваше на всѣкѫдѣ за священноначалникъ на Българската църква Иларионъ Макариополски. За огражденье срѣщу прѣслѣдванье отъ страна на владицитѣ се поменуваше, по примѣрътъ на Цариградскитѣ Българе, името на султанътъ и се пѣяше горѣприведенното многолѣтствие: „Веселися нашъ народъ“.[2])

---

[1]) В. „България“, година II, стр. 138.
[2]) В. „България“ год. II, стр. 104, 106, 123, 130, 131, 156, 157, 163, 166, 179, 180.

Забѣлѣжително е че на това движение се присъединихѫ и нѣкои отъ гърцкитѣ владици, като виждахѫ, че Портата е равнодушна къмъ такриритѣ на патриаршията и че послѣдната не може да направи да се почита нейната власть. За такъвъ се показа нáй-първо Софийския митрополитъ Гедеонъ, който бѣше се съгласилъ да се поменува името на Илариона вмѣсто името на патриархътъ и заявилъ, че ще се води въ всичко по желанията на мѣстната българска община. Еще пóвече. Като извършвалъ на 29 юний (Петровдень) божественната литургия, Гедеонъ самъ произнесълъ многолѣтствие Българскому священноначалнику съ думитѣ: Ἱλαρίωνος τοῦ ἱεράρχου πάσης Βουλγαρίας πολλὰ τὰ ἔτη. Пѣвцитѣ заедно съ всичкия народъ въстърженно испѣли въ отговоръ на тия негови думи, по български: „многая му лѣта Илариону, Българскому священноначалнику.“[1]) Слѣдъ нѣколко врѣме обаче Гедеонъ се усъмнѣва въ успѣхътъ на българското дѣло и се помѣтнова отъ обѣщанията, които бѣ далъ на паствата си, когато му се показваше, че Българетѣ ще добиѭтъ освобождението си отъ патриаршията, и се надѣеше, че като върви по водата имъ, той ще може да се задържи и за напрѣдъ митрополитъ въ София.[2]) Че нѣкои отъ гърцкитѣ владици бѣхѫ готови на радо сърдце да пригърнѫтъ правото дѣло на Българетѣ, ако бѣхѫ увѣрени, че послѣднитѣ ще сполучѫтъ въ желанията си, за това еще пó-убѣдително говори примѣрътъ на Пловдивския митрополитъ Паисия, който сѫщо се присъедини къмъ Българетѣ и имъ останѫ вѣренъ до самата си смърть.

Като исхвърлѣхѫ изъ църковнитѣ молитви имената на гърцкитѣ владици и провъзгласявахѫ за свое священноначалство, вмѣсто патриаршията, началството на Българската въ Цариградъ църква въ лицето на Илариона, нашитѣ съотечественници, подсѣтвани отъ Цариградъ и по подражанье едни на други, заявявахѫ разобщението си съ гърцкото духовенство и прогласеньето своята народна иерархия еще и прѣдъ правителството на Високата Порта. За такова заявенье имъ даде добъръ случай и пѫтуваньето на великия везирь, Мехмедъ Кабрѫзлѫ паша отъ Цариградъ до

[1]) „Бълг. книжици“, книжка първа за юлий 1860, стр. 70. В. „България“ год. II, стр. 189.

[2]) В. „България“ година II, стр. 189, 316.

Нишъ, което той бѣше прѣдприелъ, по поводъ на една окрѫжна нота отъ руския министръ на външнитѣ дѣла князя Горчакова до подписавшитѣ Парижския миръ европейски държави. Въ тая нота се указваше, че християнетѣ въ Европейска Турция, вопрѣки обѣщаннитѣ въ Хатти-Хумаюнътъ отъ 1856 реформи и облегчения, се онеправдаватъ и притѣсняватъ, както и по̀-напрѣдъ, и се искаше да се напомнятъ на портата нейнитѣ задължения. Тая стѫпка на Императорския Руски кабинетъ сочеше да докара работата до едно испитванье състоянието на християнетѣ въ Турската империя отъ страна на петьтѣ велики държави. За да не стане това, тогавашнитѣ вѣрни съюзници на турцитѣ, Англия и Франция посъвѣтвахѫ на султановото правителство да побърза то само да испита състоянието на подвластнитѣ нему християне и така да се не даде възможность на едно външно намѣсванье въ вѫтрѣшнитѣ дѣла на държавата. Съ тая цѣль султанътъ назначи везиръ Мехмедъ Кѫбрѫзли паша, комуто порѫча незабавно да отиде въ Румелия т. е. Европейска Турция, за да разгледа състоянието на поддашицитѣ му, и ако се окажѫтъ, злоупотрѣбления отъ страна на властитѣ, да накаже виновницитѣ имъ. Злоупотрѣбленията бѣхѫ на̀й-много ставали въ Нишско. За това везирьтъ отиде право въ Нишъ. На отиванье и врыщанье нему му се дадохѫ отъ християнетѣ на мѣстата, прѣзъ които заминѫ, прошения, въ които се исказвахѫ нуждитѣ, желанията и оплакванията имъ. Българетѣ почти на всѣкѫдѣ се оплакахѫ, между другото, и отъ гърцкитѣ владици и молихѫ правителството да ги освободи отъ тѣхното господство и имъ припознае собственната иерархия.[1]) Нашитѣ единородци отъ мѣстата, прѣзъ които не лежѣше пѫтьтъ на везирьтъ, испроводихѫ по другъ начинъ прошения въ истия разумъ.

Независимо отъ прошенията, които се отправѣхѫ отъ окрѫжията, Българетѣ се ползовахѫ и отъ всѣки случай да искажѫтъ на султановото правителство желанията и молбитѣ си за подтвърдение и припознаванье тѣхната подновена иерархия. Така търговцитѣ Българе, които се бѣхѫ събрали на Узунджовския панаиръ прѣзъ септемврий 1860

---

[1]) „Български Книжици", кн. първа за юний 1860, стр. 32, 33. В. „България", год. II, стр. 186, 219.

отъ всичкитѣ краища, гдѣто живѣе Български народъ, не пропустихѫ този случай да испратятъ на името на султана едно прошение, като отъ страна на всичкия народъ, за да покажѫтъ, че не петь-шесть души сѫ възбудили въпросътъ за българска иерархия, както казвахѫ Гърцитѣ, но че това е обще желание на всичкитѣ Българе и че всичкитѣ единогласно молятъ негово величество да припознае народното Българско священноначалство въ лицето на прѣосвященнаго Илариона. Въ това прошение сѫ турени около 750 подписа на Българе отъ 32 града.[1])

Като испровождахѫ такива прошения до правителството, нашитѣ единородци, едни слѣдъ други, отправѣхѫ въ сѫщото врѣме до прѣосвященнаго Илариона адреси, въ които му заевявахѫ, че се отричатъ отъ гърцкия Цариградски патриархъ, че прѣкѫсватъ всѣко сношение съ него и съ проводенитѣ отъ него владици и че се подчиняватъ на началството на Българската въ Цариградъ църква, на което бѣше той прѣдставитель. Въ тѣзи адреси Иларионъ се нерѣдко титулуваше, както и Цариградский патриархъ, *всесвятѣйший*.[2])

Тѣ бѣхѫ съставени пòвече по слѣдующия образецъ, който имъ се испрати отъ Цариградъ:

„Високопрѣосвященнѣйший владико, милостивѣйший архипастирю и отче! Послѣ смиренното и покорно цѣлование святата ви десница, ние долоподписаннитѣ жители (еди-кои) прихождаме да ви извѣстимъ съ настоящето си, че и насъ, както и другитѣ наши единородци, Цариградский патриаршески прѣстолъ, който е съ интриги потъпкалъ народната ни иерархия въпреки църковнитѣ закони, е отдавна накаралъ съ разнообразнитѣ си злоупотрѣбления и прѣстѫпвания на законитѣ да мислимъ за избавлението си отъ него, но догдѣ на Божественний промисълъ не било угодно да опрѣдѣли особенно за това врѣме, ние продължавахме да охкаме подъ притѣснителната му власть. Сега като се научихме ненадѣйно за отречението отъ реченния прѣстолъ, което торжественно направили нашитѣ единородци въ Цариградъ, ние излѣзохме отъ търпѣние и съ радость се отрекохме и ние отъ богоумразната власть на

[1]) В. „България" год. II, стр. 443.
[2]) В. „България" год. II, стр. 333, 404.

гърцкото духовенство, като исхвърлихме изъ църковнитѣ си молитви името на патриархътъ и на проводения отъ него архиепископъ, на мѣстото на което турихме да се молимъ за благоденствието на чадолюбивѣйшаго царя нашего султанъ Абдулъ Меджида и за ваше високопрѣосвященство, като за църковенъ нашъ началникъ. За тази наша постжпка ние извѣстихме честното правителство съ особенни махзари (прошения), съ които го и молимъ да припознае за наше духовно началство онова, което нашата съвѣсть, съобразно съ законитѣ на вѣрата, ни кара да припознаваме, сирѣчь църковното началство при Българската наша народна църква въ Цариградъ, която считаме за истинна наша духовна майка. Това и вамъ, високопрѣосвященнѣйший владико, извѣстяваме и подтвърдяваме съ нашитѣ подписи и печати, че ние на драго сърдце отъ сега нататакъ имаме да припознаваме за църковно началство началството при Българската наша народна църква, отъ което се и обявяваме зависими, споредъ както искатъ законитѣ на нашата вѣра, и до него ще се обръщаме за всичкитѣ си религиозни нужди и дѣла. Това наше общо писмо ви дава право да дѣйствовате, като пълномощенъ отъ наша страна, за утвърждение отъ високото правителство нашата зависимость отъ църковното началство на реченната църква въ Цариградъ и за припознаваньето отъ него подновената наша иерархия. Надѣюще се, че не ще ни оставите безъ отеческий вашъ отговоръ на това наше писмо, оставаме смиренни ваши во Христѣ чада".[1])

Тие адреси заедно съ прошенията, отправени до Високата Порта, насърдчвахж Илариона срѣди неизвѣстностьта и съмнѣнието, и той отъ врѣме на врѣме се рѣшаваше да извърпва дѣйствия на истински Български самостоятеленъ священноначалникъ. Така, кога жителитѣ на Балчикъ, които бѣхж вече заявили, че се отхвърлятъ отъ Гърцката патриаршия и не припознаватъ испроводений отъ нея владика за свой архипастирь, го помолихж да имъ ржкоположи единъ священникъ, Иларионъ испълни молбата имъ. Ржкоположението биде извършено въ Българската църква въ

[1]) В. „България" год. II, стр. 234, 247. „Български Книжици", книга първа за юлий 1860, стр. 69—70.

Цариградъ, и попътъ си отиде благополучно въ Балчикъ да попува, като всѣки други попъ.[1])

Новото движение на Българетѣ срѣщу Цариградската патриаршия завари послѣдната въ едно разнебитено състояние. Распритѣ, които се бѣхѫ породили помежду пó-главнитѣ владици и първенцитѣ міряне относително новитѣ наредби, които се разисквахѫ и одобрихѫ въ така наречений отъ Гърцитѣ народенъ съборъ (Ἐθνοσυνέλευσις), не бѣхѫ еще утихнѫли. Уставътъ, изработенъ отъ този съборъ, не бѣше еще утвърденъ отъ Портата. Недоволната отъ него партия интригуваше да се не утвърди, а другата се мѫчеше да осуети нейнитѣ интриги. И двѣтѣ партии се гонѣхѫ една друга съ ожесточение. Патриархъ Кириллъ, който бѣше прѣдсѣдатель на речений съборъ и се стараеше да държи една срѣдина помежду двѣтѣ спорящи страни, не угоди нито на едната, нито на другата. Отегченъ отъ трудноститѣ, съ които имаше да се бори и които се увеличихѫ съ новото движение на Българетѣ, упрѣкаванъ и отъ двѣтѣ партии въ слабость и бездѣйствие, той наскоро слѣдъ великденската постѫпка на Цариградскитѣ Българе науми да си даде отставката. Но Портата не бързаше да се съгласи на това, понеже искаше да има врѣме да разгледа и утвърди изработений отъ съборътъ уставъ, щото изборътъ на преемникътъ му да стане не по старитѣ, а по новитѣ наредби. Нáй-послѣ, като новоизработений уставъ бѣше вече пó-прѣгледанъ, тя обяви патриарху, при неговото ново настояванье за уволнение, че той може да си даде, по установенний редъ, отставката, нѣщо, което светѣйший Кириллъ и направи на 11 Май. При всичко това Портата пакъ не прибърза да отговори, по обичаятъ, съ буюрултия, че отставката на патриархътъ е приета и че трѣбва да се назначи единъ патриаршеский намѣстникъ, догдѣ се избере новъ патриархъ. Прѣди да испроводи таквази буюрултия, Портата се погрижи да се допълни главата отъ новий уставъ за избранието на патриархътъ съ нѣкои постановления, които да даватъ ручателство на правителството, че избраний патриархъ не ще бѫде отъ неугоднитѣ нему лица. Министрътъ на външнитѣ дѣла, отъ когото зависѣше тогава департаментътъ на исповѣданията, освѣнъ

[1]) „Български Книжици", книга втора за юний 1860, стр. 52.

*

мусулманското, повика на 6-й юний нѣколко отъ владицитѣ и първенцитѣ гърцки и имъ каза, че понеже патриархътъ трѣбва да се ползува съ довѣрието на правителството, ще трѣбва да се постанови въ уставътъ, че правителството прѣгледва каталогътъ на кандидатитѣ за патриаршеския прѣстолъ и изличава, прѣди окончателното избрание, имената на онѣзи отъ тѣхъ, които се не ползуватъ съ неговото довѣрие. Министрътъ имъ прѣпоръчилъ прочее да свикатъ на засѣдание членоветѣ на съборътъ, който изработи новий уставъ, за да разгледатъ неговото прѣдложение. Това обстоятелство стреснѫ отново противницитѣ на новоизработенитѣ наредби, които бѣхѫ се малко посмълчѣли, като глѣдахѫ че за тия наредби се не говори много. Тѣ се заловихѫ отново да работятъ срѣщу туреньето имъ въ испълнение. Понеже така нареченитѣ геронди владици бѣхѫ, както поменѫхме въ втората глава, распратени по епархиитѣ си, а пакъ тѣ бѣхѫ душата на оппозицията срѣщу тия наредби, то тѣхнитѣ едномисленници въ Цариградъ, като чухѫ, че ще се свика отново съборътъ, не оставихѫ небутнатъ камъкъ за да направятъ да се повикатъ за участие въ съборътъ и герондитѣ. Послѣднитѣ, ненаучени да сѫ далечь отъ дѣлата, мрѣхѫ да се върнѫтъ часъ напрѣдъ въ Цариградъ, особенно като имаше да се избира новъ патриархъ и всѣки отъ тѣхъ желаеше ако не самъ да сѣдне на патриаршеския прѣстолъ, то поне да види сѣднѫлъ на него приятельтъ си. Въпросътъ за изборанието бѫдущий патриархъ бѣше разигралъ, спорѣдъ „Βυζαντὶς“, и оставшитѣ се въ Цариградъ владици, членове на Синодътъ. „Печално е, казваше гърцкий вѣстникъ, да гледаме тѣзи архиереи да кръстосватъ ежедневно пѫтищата и да ходятъ по различни мѣста и найпаче по́-чуждитѣ посолства съ цѣль да интригуватъ да се изберать за патриаршеската катедра, или пакъ да проповѣдватъ, подъ прѣдлогъ че не могѫтъ сами избра патриархъ, че е нужда да се повикатъ и честнитѣ геронди“. *Византисъ,* като укоряваше тия владици за интригитѣ имъ, осѫждаше и патриархътъ за недѣятелностьта му. Но владицитѣ привърженци на герондитѣ и противници на новоизработенитѣ наредби не сполучихѫ въ домогателствата си. Съборътъ държѣ засѣдание безъ тѣхъ и одобри прѣд-

ложението на министрътъ за прѣдварително прѣгледвание отъ правителството каталогътъ на кандидатитѣ. Той постанови обаче, при това, че, като ще се прѣгледва отъ правителството каталогътъ на кандидатитѣ, избраний за патриаршеската катедра ще занема постътъ си безъ да чака утвърждението си отъ Портата, споредъ както е било обичай до тогава.[1])

Така допълнена, главата отъ уставътъ за избранието на патриархътъ се утвърди отъ Високата Порта и се испрати въ патриаршията. Скоро слѣдъ това, а именно на 5-й юний се съобщи на патриархътъ, че той е вече освободенъ отъ длъжностьта си. Въ истий день патриархъ Кириллъ свиква по този случай архиереитѣ и, като се прощава съ тѣхъ, оставя патриаршеския домъ. Забѣлѣжително е, че единъ отъ синодалнитѣ архиереи, а именно Никейский Иоаникий, въ отговоръ на прощалната рѣчь на негово святѣйшество, си позволилъ да обърне нѣколко тежки думи срѣщу него, като казалъ, че църквата била доведена по врѣмето на неговото патриаршество въ плачевно състояние. Види се, че Никейский митрополитъ е искалъ съ това порицание на срѣща патриархътъ въ часътъ, когато послѣдний бѣше вече безсиленъ, да се прѣпоржчи на общото внимание, като ревнитель на славата и на величието на прѣстолътъ, защото, слѣдъ това той се одобри за патриаршески намѣстникъ до избранието на бждящий патриархъ. Три дни слѣдъ като остави патриаршията святѣйший Кириллъ, а именно на 8 юлий, архиереитѣ се събрахж да чуjжтъ султанский приказъ за неговото отстранение отъ прѣстолътъ и да разгледатъ и утвърдената отъ Портата глава на новий уставъ за изборътъ на патриархътъ. Тѣ намѣрихж въ тая глава нѣкои неприемлеми, споредъ тѣхно мнѣние, измѣнения и рѣшихж да се направи на Портата бѣлѣжка за тѣхъ, а така, да се постанови, че патриархътъ се припознава отъ правителството, щомъ стане избранието му и прѣди да иде той да се прѣдстави на министритѣ, нѣщо, което бѣше рѣшилъ прѣди малко и съборътъ, но което Портата не взе въ внимание. Слѣдъ това тѣ пристжпихж да избератъ патриаршеския намѣстникъ,

[1]) „Български Книжици“, книжка втора за Май 1860 стр. 12 и кн. първа за Юний 1860 г. стр. 34 35.

нѣщо, което извършили, казва „Византисъ“ слѣдъ много карания и прѣпирни помежду си.[1])

Споредъ новата наредба, трѣбваше прѣди всичко патриаршеския намѣстникъ да прикани подвластнитѣ на прѣстолътъ архиереи да означи всѣки отъ тѣхъ въ запечатанъ бюлетинъ, кое лице счита достойно да сѣдне на патриаршеската катедра. Това трѣбваше да стане въ разстояние на четиредесеть и единъ день, откакъ се упраздни патриаршеския прѣстолъ. Слѣдъ изминваньето на този срокъ, трѣбваше да се състави въ Цариградъ едно избирателно събрание, въ съставътъ нъ което имаше да влѣзятъ, 1) членоветѣ на синодътъ и другитѣ епархиални архиереи, които би се случайно намѣрили въ столицата, 2) мірскитѣ членове на така нарѣчения смѣсенъ съвѣтъ при патриаршията, 3) прѣдставителитѣ на двадесеть и осемь отъ пó-извѣстнитѣ и пó-голѣмитѣ епархии, 4) капу-кехаитѣ (агентитѣ) на Влашко, Молдова и Сърбия, 5) Самоския Князь, ако се намира въ столицата, 6) трима отъ патриаршескитѣ чиновници, логотетътъ и двама други, 7) троица отъ пó-старитѣ имперски сановници, имѣющи първъ и вторъ чинъ, 8) двама отъ находящитѣ се въ военна служба съ полковнически чинъ и трима отъ гражданскитѣ чиновници на държавата, 9) четирма отъ ученитѣ, които сѫ нáй-извѣстни, 10) петима отъ търговцитѣ, 11) единъ отъ сарафитѣ, 12) десетъ души отъ еснафитѣ и 13) двама отъ енориитѣ на Цариградъ и на Босфорътъ. Избирателното събрание имаше да распечата испратенитѣ отъ архиереитѣ бюлетини, да запише имената на показанитѣ въ тѣхъ кандидати и да прибави и други, които би се одобрили отъ една третина на членоветѣ му. Каталогътъ на всичкитѣ така записани кандидати трѣбваше да се прѣдстави на Портата, която имаше да изличи неугоднитѣ ней лица, ако би да има такива, и да го върне назадъ, послѣ което събранието трѣбваше да избере съ тайно гласоподаванье трима отъ незаличенитѣ кандидати. Отъ тия трима кандидати архиереитѣ имаше, слѣдъ призованье Святаго Духа, да изберѫтъ, съ тайно гласоподаванье и по вишегласие, въ присѫтствието на всичкитѣ членове на събранието, едного, който трѣбваше да се прогласи за патриархъ.

1) „Български Книжици“, книга първа за юлий 1860. Стр. 66.

Портата отъ на́й-напрѣдъ утвърди отъ новия уставъ само главата за избранието патриархътъ, колкото да послужи при прѣдстоявшето избрание преемникъ на святѣйшаго Кирилла, а другитѣ части удържѣ, за да ги разгледа и обмисли въ по́-нататашно врѣме. Намѣстникътъ отправи поканителнитѣ до архиереитѣ писма, тутакси слѣдъ като се испрати въ патриаршията утвърдената отъ Портата нова наредба за изборътъ на патриархътъ, но взаимната вражда и недовѣрието на двѣтѣ противни една на друга партии не само се не прѣкжснж, но като че се още по́-вече усили, когато се пристжпи до приспособеньето на новий уставъ. Наскоро слѣдъ като се избра патриаршеския намѣстникъ, привърженцитѣ на този уставъ поискахж отъ него да се нареди една коммисия отъ двѣ духовни и двѣ мірски лица, която да надзирава за правилното приспособенье на новата наредба относително изборътъ на патриархътъ. Двѣтѣ мірски лица трѣбваше, споредъ тѣхъ, да се зематъ измежду членоветѣ на съборътъ, който изработи новия уставъ, защото имаше съмнѣние, че архиереитѣ, които изобщо бѣхж противни на този уставъ, не ще го приспособятъ добросовѣстно при избранието патриархътъ.

Намѣстникътъ и синодътъ отпърво одобрихж това исканье, но отпослѣ се помѣтнжхж. Тѣ намѣрили, подиръ едно ново съвѣщание, че не трѣбва да се допущатъ мірянетѣ да се мѣсятъ въ дѣлата на Църквата. Този отказъ огорчи членоветѣ на съборътъ, но понеже исканьето имъ не бѣше предвидѣно въ уставътъ, тѣ не можѣхж да настоятъ за испълнението му. Намѣстникътъ възражаваше, че не му е възможно да испълни нѣща, за които нѣма нито постановенье въ уставътъ, нито нѣкое особенно распореждание отъ Портата. Членоветѣ на съборътъ се видѣхж принудени да се ограничжтъ съ единъ протестъ, който публиковахж въ вѣстницитѣ. Този документъ съдържа горчиви за висшето гърцко духовенство истини. Той е непрѣрекаемо свидѣтелство за справедливостьта на оплакванията на Българетѣ срѣщу гърцкитѣ владици, като подписанъ отъ такива авторитетни и ползующи се съ общо уважение между Гърцитѣ лица, каквито бѣхж членоветѣ на съборътъ, който изработи новия уставъ. Поради това той заслужва особенно внимание. Той бѣ адре-

сованъ на името на патриаршеския намѣстникъ и съставенъ въ слѣдующитѣ думи:

„Отвѣтственностьта на ваше прѣосвященство е голѣма въ сегашнитѣ смжтни врѣмена. Отъ васъ ще се иска отчетъ за доброто или лошото управление на народнитѣ и църковни дѣла. За това и вамъ излагаме онова, което е потрѣбно да го чуете и кажете и на другитѣ членове на иерархията, които сж около васъ.

„Систематическото прѣнебрежение на священнитѣ църковни правила и страшнитѣ злоупотрѣбления, които се извършватъ отъ много вече годинъ насамъ, достигнжхж да расклатятъ религиознитѣ убѣждения на чедата на светата православна църква и да подкопанжтъ почитанието имъ къмто свещенния клиръ. До Великата Църква сж дохаждали едно слѣдъ друго много оплаквания, а така и на правителството сж се подавали непрѣстанно жалби, но никога не е ставала грижа за коренното имъ прѣмахванье, и рѣдко на тѣзи жалби се е давало успокоително за народътъ рѣшение, защото да се защити онзи, който очевидно е виновенъ, се е считала, както се и до сега еще дума, *братолюбива обязанность на святителско състрадание*.

„Отъ прѣмногото зло правителството се принуди да заповѣда да се състави привврѣменния народенъ съборъ. Той трѣбваше да направи голѣми трудове, като имаше да се бори съ послѣдователитѣ на една пълна съ злоупотрѣбления система, но съ Божията помощь той свърши дѣлото си. Сега трѣбва да се приспособи наредбата за избранието на патриархътъ. Отъ добрия успѣхъ на това дѣло ще зависи бждущето на Ромейский народъ, и намѣстникътъ, който може много да повлияе върху избранието на патриархътъ, ще принесе голѣма полза, ако улови добрия пжть.

„Ние членоветѣ на съборътъ не рачихме да се прѣпираме за избранието намѣстникътъ, което си присвоихж тукъ находящитѣ се архиереи, като не го мислѣхме за важно, но за сжщественно нѣщо считаме да се назначжтъ двѣ мірски лица отъ членоветѣ на привврѣменния съборъ, които да наблюдаватъ за приспособеньето на утвърденния вече уставъ. Вие се съгласихте на това прѣдложение заедно съ всичкитѣ архиереи, но не го испълнихте. Ваше

прѣосвященство казвате, че за да го испълните, трѣбва да имате една особенна за това заповѣдь отъ правителството, а пакъ приехте безъ такава заповѣдь за членове на синодътъ лица, които нѣматъ право на това. И други несъгласни съ безпристрастието нѣща можахѫ да се намѣрятъ у васъ, ако да се потърсѣхѫ. При такъвъ ходъ на работитѣ управлението на народнитѣ дѣла, отъ една страна, и приложението на новата наредба за избранието патриархътъ отъ друга, като се намиратъ въ рѫцѣтѣ на архиереитѣ, надѣждитѣ на народътъ нѣматъ крѣпка основа. За това ние слагаме отъ себе си отговорностьта за послѣдствията, но си запазваме правото да защитимъ народнитѣ интереси въ всичко, което е извършено или има да се извърши отъ ваше прѣосвященство и отъ архиереитѣ произволно“.[1])

Владицитѣ – противници на новитѣ наредби отговорихѫ на този протестъ съ една брошура, въ която се доказваше, че членоветѣ на съборътъ сѫ самозванци, защото послѣдния е билъ вече растуренъ; че изработенитѣ отъ този съборъ наредби, за да иматъ законна сила, трѣбва да се одобрятъ отъ патриаршията и отъ народътъ, нѣщо което нѣма да стане. Сегашното потресение на църквата, казва по́-нататъкъ авторътъ на брошурата, е дѣло на малцина нѣкои міряне и духовни, които, като привлѣкохѫ на страната си патриархътъ и се въсползовахѫ съ простотата на прѣдставителитѣ отъ провинцията, потъпкахѫ правдинитѣ на народътъ и узаконихѫ наредби, каквито по́-вечето понасятъ на личнитѣ имъ интереси. Тия сѫщитѣ малцина людие сега се зематъ да прѣдставятъ всичкия народъ и да управятъ дѣлата му.

Вслѣдствие на тая борба помежду двѣтѣ партии, свикваньето на избирателното събрание, което трѣбваше да стане на 41 день отъ деньтъ на отставката на патриархътъ, т. е. на 17 августъ, се отложи. Въ съставътъ на избирателното събрание имаше, както видѣхме по-горѣ, да влѣзѫтъ мірски лица отъ различни категории, отъ държавнитѣ и патриаршески чиновници, отъ ученитѣ и прочее. Тия лица трѣбваше да се укажѫтъ, и именно. При взаимното недовѣрие на двѣтѣ партии, този въпросъ не можеше

[1]) „Бълг. Книжици“, кн. втора за юлий 1860, стр. 81, 82.

така лесно да се рѣши. При това находившитѣ се по онова врѣме въ Цариградъ архиереи бѣхѫ повечето лица, които бѣхѫ дошли въ столицата, повикани отъ патриаршията да отговарятъ на въздигнѫтитѣ противъ тѣхъ обвинения. А пакъ, споредъ отдавнашния обичай, архиереитѣ които би се случайно намѣрили въ Цариградъ, участвоватъ въ засѣданията на синодътъ. Породи се въпросъ, трѣбва ли и подсѫдимитѣ архиереи да участвоватъ въ избирането патриархътъ. Новия уставъ за избранието патриархътъ дава това право на всичкитѣ архиереи, които би се случайно намѣрили въ Цариградъ, така сѫщо каквото и на членоветѣ на синодътъ. Привърженцитѣ на новитѣ наредби нѣмахѫ никакво довѣрие къмъ подсѫдимитѣ архиереи. Тѣхнитѣ противници обаче намирахѫ интересъ да ги защищаватъ въ този случай. По едно врѣме бѣше се рѣшило въ патриаршията да се състави синодътъ само отъ архиереи, които не сѫ подсѫдими, но това рѣшение не се прокара и испълни. Между това по случай че ще се избира патриархътъ, Портата даде позволение да се върнѫтъ въ Цариградъ всичкитѣ архиереи — геронди, които ако и да бѣхѫ отдалечени отъ Цариградъ поради противението имъ на новитѣ наредби, но бѣхѫ, споредъ старитѣ узаконения, по право членове на синодътъ. Съ тѣхното дохаждание въ столицата противната на новитѣ наредби партия се усили и хванѫ да се опитва, да ли не ще сполучи да издѣйствова отъ Портата позволение да се избере патриархътъ по старата избирателна наредба. Освѣнъ постѫпкитѣ, които направи за тая цѣль прѣдъ Портата патриаршеския намѣстникъ, всичкитѣ членове на синодътъ, съ исключение митрополититѣ на Арта, на Амасия и на Меленикъ, се отнесохѫ до надлѣжния министръ съ прошение, въ което, като описвахѫ прискърбното състояние на църковно-народнитѣ дѣла, което отъ день на день ставало по́-плачевно поради отлаганьето избранието на патриархътъ, искахѫ да се обеви растуренъ съборътъ, който изработи новитѣ наредби и който тѣ наричахѫ приврѣменна коммисия, понеже безъ растуреньето му избранието на патриархътъ не можало се извърши съгласно съ църковнитѣ правила, съ народнитѣ привилегии и съ новия уставъ. Светитѣ старци знаехѫ, че веднъжъ растуренъ този съборъ, всичката власть влизаше пакъ въ

ржцѣтѣ имъ, и тѣ полегка легка ще могжтъ да поставятъ всичко по мнѣнието, вкусътъ и стремленията си. Но прошението имъ се не взе въ внимание отъ Портата, която повече бѣше наклонна да поддържи привърженицитѣ на новитѣ наредби, отколкото тѣхнитѣ противници. Тя имаше интересъ да се турятъ въ дѣйствие новитѣ наредби, които бѣхж се изработили по нейно распореждане, направено на основание на хатти-хумаюнътъ отъ 1856 година. Тѣхното приспособленье щѣше да бжде доказателство, че този хатти-хумаютъ се ужъ испълнява полегка легка.[1])

Членоветѣ на народния съборъ, вопрѣки волята на архиереитѣ, приехж участие заедно съ синодътъ въ означението лицата отъ разнитѣ категории чиновници, които трѣбваше да влѣзжтъ въ съставътъ на избирателното събрание. Тия лица като се веднъжь означихж, и като нѣмаше вече защо и по́-нататъкъ да се отлага избранието на патриархътъ, това събрание се свика на́й-послѣ на 20 септемврий. Въ първото засѣдание на избирателното събрание имаше да се отворятъ бюлетинитѣ на архиереитѣ и да се състави каталогътъ на кандидатитѣ. Отъ архиерейскитѣ бюлетини се оказахж кандидати прѣдишния Цариградский патриархъ Антимъ отъ Ефесъ, който се викаше и Куталианосъ (съ 35 гласа), прѣдишния Цариградский патриархъ Григорий (съ 17 гласа), прѣдишния Цариградский патриархъ Антимъ Византийский (съ 1 гласъ), Александрийский патриархъ (съ 5 гласа), и митрополититѣ Кизичский (съ 8 гласа), Никейский (съ 1 гласъ), Дерконский (съ 1 гласъ), Солунский (съ 1 гласъ), Серресский (съ 3 гласа) и Брусенский (съ 1 гласъ). Отъ страна на събранието се прибави до тие кандидати Халкидонский митрополитъ.[2])

Помежду Гърцитѣ бѣше се образовало мнѣние, че въ такова едно смутно и критическо за патриаршията врѣме трѣбва да се избере за патриархъ человѣкъ енергиченъ, рѣшителенъ, опитенъ и мждъръ, който да може, както казваше „Византисъ“, да приведе църквата въ по́-на-

[1]) „Бълг. Книжици“, книга първа за септемврий 1860, стр. 5 отъ „съвременна лѣтопись“.
[2]) „Български Книжици“, книга втора за септемврий 1860, стр. 19 отъ „съвременна лѣтопись“.

прѣшното ѝ състояние, т. е. да спъне Българетѣ въ новото имъ движение и ги тури пакъ подъ кракътъ на Гърцитѣ. „Не се касае за малко нѣщо, въсклицаваше Цариградский гърцкий вѣстникъ. Нáй-священнитѣ интереси и привилегии на народътъ ни се намиратъ въ опасность, ако се не въскачи на патриаршеский прѣстолъ човѣкъ, надаренъ съ изискуемитѣ качества". За такъвъ човѣкъ общественното мнѣние между Гърцитѣ намираше прѣдишния Цариградский патриархъ Антима отъ Ефесъ, съ прозвание Куталианосъ, тогози сѫщия, който, по общо тъкожде указание отъ общественното мнѣние, се избра за патриархъ дванадесеть годинъ пò-подирѣ и прогласи Българетѣ за схизматици. По тази причина той имаше помежду кандидатитѣ. показани отъ архиереитѣ нáй-много гласове. Но синодалнитѣ старци го не щѣхѫ, тъй като не бѣхѫ добрѣ съ него и знаехѫ, че той не ще ги слуша. По тази причина, щомъ се подаде на Портата за прѣглежданье каталогътъ на кандидатитѣ, тѣ заедно съ други нѣколко архиереи се събиратъ и подписватъ молба до правителството да се исключи Антимъ Куталианосъ отъ числото на кандидатитѣ. За да подкрѣпятъ молбата си, тѣ осипватъ Антима съ всевъзможни клевети. „Съ каква съвѣсть, думаше Византисъ, тѣзи честни старци ще призвѫтъ Всесвятаго Духа да ги просѣти за избранието на началникътъ на църквата и на народътъ, когато така се обевихѫ срѣщу кандидатътъ, когото всичкия почти народъ желае за глава на църковно-народното си управление". Портата не исключи обаче Антима Куталианоса отъ числото на кандидатитѣ, и въ второто засѣдание на избирателното събрание, въ което всичкитѣ членове, духовни и міряне, трѣбваше да изберѫтъ отъ всичкитѣ кандидати трима души, той получи нáй-многото гласове. Но за патриархъ имаше да се прогласи онзи отъ тия трима, когото укажатъ архиереитѣ при тайного гласоподаванье въ църквата, слѣдъ призвание Духа Святаго, а тѣ можахѫ, като щѫтъ, да изберѫтъ отъ тримата кандидати оногова, който бѣ получилъ нáй-малко гласове. Исходътъ на гласоподаваньето въ църквата имаше много да зависи отъ рѣшението на въпросътъ, ще ли да участвоватъ въ това гласоподаванье и подсѫдимитѣ архиереи, въпросъ, който бѣше се подигалъ вече и пó-прѣди, но не бѣше още рѣшенъ.

лѣдъ като се избрахѫ тримата кандидати въ второто заѣдание, този въпросъ се тури на дневния редъ въ събранието, но при разискваньето му прѣнията между двѣтѣ ротивни една на друга партии бѣхѫ толкозъ горещи и страгни, щото се съпроводихѫ съ псувни и бой, и въпросътъ станѫ нерѣшенъ, поради което гласоподаваньето на архиреитѣ въ църквата се отложи за пó-подирѣ, когато се рѣши този въпросъ. Вмѣсто да се споразумѣѭтъ нѣкакъ помежду и и не мѣсятъ въ такъвъ единъ прѣдметъ друговѣрното равителство, и двѣтѣ партии се отнесохѫ до Портата съ жалба и оплакванье. Всѣка гледаше да убѣди турскитѣ министри, че правото е на нейната страна. Портата се произнесе нáй-послѣ, че въ гласоподаваньето, което има да стане въ църквата, трѣбва да приематъ участие всичкитѣ рхиереи. Послѣднитѣ се събрахѫ послѣ това въ църквата, а избрахѫ не Антима Куталианоса, а едного отъ геронитѣ, Кизичския митрополитъ Иоакима, който и се въскачи на патриаршеската каѳедра подъ името на Иоакимъ II.[1])

Раздорътъ между привърженцитѣ и противницитѣ на новитѣ наредби, който се обнаружи така явно за всички свѣтъ въ срѣдата на гърцкото общество и духовенство, по случай на избранието патриархътъ, и по поводъ на който се чухѫ отъ самитѣ Гърци твърдѣ нелестни отзиви за висшето гърцко духовенство, послужи на Българетѣ необоримо доказателство на отпадението на гърцкитѣ владици отъ християнския духъ и на закоренението имъ въ злото. Тѣ оправдавахѫ съ тѣзи скандали, происходящи въ нѣдрото на самата „Велика Църква“, постѫпката си за отричаньето отъ патриаршията и се насърдчвахѫ отъ тѣхъ да постоянствоватъ въ стремлението си за припознаванье тѣхната фактически сѫществующа иерархия. При това избранието патриархътъ имъ подаде случай да заявятъ отново както прѣдъ правителството, така и прѣдъ самата патриаршия рѣшимостьта си да се държатъ на далечъ отъ послѣднята. Въ числото на 28-тѣ епархии, отъ които, споредъ новий уставъ, трѣбваше да се пращатъ прѣдставители за събранието, което избира патриархътъ, имаше нѣколко и чисто български, каквото Софийската, Търновската, Видин-

[1]) „Български Книжници“, кн. втора за септ. и кн. първа за октомврий 1860, въ „съвременна лѣтопись“.

ската. Като се поканихѫ отъ страна на патриаршията да испроводятъ прѣдставители, Българетѣ отъ тия епархии въобще оставихѫ безъ внимание поканата, а нѣкои още заявихѫ съ особенни писма, че веднъжь като се отрѣкохѫ отъ патриаршията и признаватъ за свое священноначалство, священноначалството при Българската църква, тѣ не могѫтъ да участвоватъ въ избранието на патриархътъ, като чуждъ тѣмъ и принадлежащъ на друго плѣме църковенъ началникъ.[1]) Така сѫщо постѫпихѫ и Цариградскитѣ български първенци, които патриаршията бѣше поканила да приематъ участие въ избирателното събрание съ цѣль, отъ една страна, да позалъже и погаделичка тия влиятелни помежду съотечественницитѣ си лица, а отъ друга да покаже на свѣтътъ че пригласява еднакво Българе и Гърци да приематъ участие въ избраниéто на общия имъ църковенъ началникъ. „Приехъ, отговори на патриаршеский намѣстникъ единъ отъ тѣхъ, пригласителното ваше отъ 15 септ. писмо, съ което ме каните, по одобрение на Св. Синодъ и на първенцитѣ отъ вашътъ народъ, да присѫтствовамъ на събранието, което ще стане на 20 септ. за избиранието патриархътъ. Понеже, както ви е известно, Българский народъ се отказа да припознава Вселенский патриархъ и понеже всичко, което е сторено и ще се стори въ патриаршията, не може да има никаква важность за него, защото е чуждо за него, то и азъ, като членъ отъ Българский народъ, който сподѣлямъ тия негови чувства, не могѫ да присѫтствовамъ въ това събрание, за да земѫ участие въ избранието.[2])

Избранието на патриархътъ станѫ въ началото на октомврий т. е. на четвъртий мѣсецъ отъ отставката на святѣйшаго Кирилла, а на седмий отъ какъ се провъзгласи подновяваньето на Българската народна иерархия въ лицето на Илариона. Ако избранието на патриархътъ се отложи за доста дълго врѣме, това можеше да се обясни съ желанието на Портата и на гърцкото общество да се избере патриархъ по новитѣ наредби, а пакъ тѣ, отъ една страна, еще не бѣхѫ подтвърдени отъ Султанътъ, а отъ друга, за приспособеньето имъ се искаше една из-

[1]) „България" год. II, стр. 332, 349.
[2]) „България" год. II, стр. 420.

вѣстна подготовка, особенно като срѣщахѫ съпротивленье отъ страна на висшето духовенство. Но помежду Българетѣ се прѣдполагаше и вѣрваше, че негли султановото правителство има намѣрение да припознае Българската иерархия и отдѣли българскитѣ епархии отъ Цариградската патриаршия, та за това се отлага избранието на новий патриархъ. Въ бератътъ, който се дава на патриархътъ слѣдъ избранието му, се изброяватъ неговитѣ правдини и се опредѣля подвѣдомственната нему църковна область, като се включаватъ и напрѣшнитѣ независими словѣнски архиепископии: Търновската, Охридската и Ипекската. Ако Портата има да припознае за българскитѣ епархии особно управление, тя трѣбва да ги исключи изъ бератътъ на патриархътъ, а това би било нáй-лесно да стане, казвахѫ си Българетѣ, догдѣ еще не е занетъ патриаршеский прѣстолъ и не се е далъ отново бератъ. Но ето нáй-послѣ патриархъ се избра и му се даде бератъ по старата форма, а българский въпросъ се не разрѣши. Това обстоятелство смути до нѣкѫдѣ нашитѣ единородци, толкозъ повече че скоро слѣдъ избранието на патриархътъ хванѫ да се носи мълва, че за българский въпросъ ще се нареди една коммисия отъ Българе и Гърци, която да разгледа жалбитѣ на Българетѣ срѣщу висшето духовенство, но че прѣди това Българетѣ трѣбва да отидѫтъ да цѣлунѫтъ рѫка на новия патриархъ. Този слухъ се подтвърди и званично. Министрътъ на вънншнитѣ дѣла повика единъ день самаго прѣосвященнаго Илариона и му съобщи, че Портата е намѣрила за благословно да се разгледатъ оплакванията на Българский народъ противъ патриаршията отъ една смѣсена коммисия, но че прѣдварително ще трѣбва да се испълни една формалность откъмъ новия патриархъ, т. е. Българетѣ трѣбва въ лицето на своитѣ първенци да му засвидѣтелствоватъ почитанието си, като на свой висший религиозенъ началникъ. Противъ съставеньето на една смѣсена коммисия за обсѫжданье жалбитѣ и желанията на Българский народъ, нашитѣ единородци нѣмаше какво да възразятъ, съвсѣмъ че това не показваше скоро разрѣшение и окончание на тѣхното дѣло. Рѣшението на пó-важнитѣ въпроси обикновенно се подготвева съ изучение отъ коммисии. Но исканьето да отидѫтъ Българетѣ да се по-

клонятъ на патриархътъ подкопаваше всичката основа, на която бѣхѫ се тѣ турили отъ Великдень съ отхвърленьето си отъ гърцкото духовенство и прогласеньето собственна народна иерархия. То показваше, че не е ималъ убѣдителна сила за Турцитѣ онзи силлогизмъ, който си бѣхѫ построили нашитѣ единородци прѣди великденската постѫпка, а именно че като заявятъ, че не могѫтъ по религиозната си съвѣсть да почитатъ гърцкитѣ владици за свои архипастири и че за такива могѫтъ да тачатъ само архиереитѣ, които иматъ отъ своя собственна народность, Портата не ще има затруднение да припознае особонно священноначалство за Бълг. народъ въ лицето на послѣднитѣ. Ако българскитѣ главатари въ Цариградъ отидѣхѫ отново при патриархътъ, тѣ щѣхѫ да покажѫтъ съ това на всичкитѣ си външни единородци, че надѣждата за подтвърденье провъзгласенното Българско священноначалство, съ която ги питаѣхѫ и съ която отблъсвахѫ наляганията за уния съ Римската църква отъ страна на хората, които бѣше вече спечелила Латинската пропаганда, се е оказала неоснователна. Тѣ щѣхѫ при това да се изложѫтъ на подозрѣние, че не радятъ за народнитѣ интереси и да подтвърдятъ клеветитѣ на органътъ на тая пропаганда, че ужъ вършѣли народнитѣ работи по увлечение отъ егоизмъ и своекористни видове.

Българетѣ въ описваното врѣме имаше да се борятъ не само срѣщу Гърцитѣ, но и срѣщу Римската пропаганда, покровителствована отъ Франция и Австрия и добрѣ видѣна отъ самото Турско правителство. Тѣ трѣбваше така умно да каратъ работата си, щото и на Гърцитѣ да се противятъ съ успѣхъ и на пропагандата усилията да осуетяватъ. Борбата съ послѣдната бѣше толкозъ по́-мѫчна че тя бѣше успѣла вече да простре на всѣкждѣ сѣтитѣ си и бѣше заплела въ тѣхъ една голѣма часть отъ така нарѣчената интелигенция. При това обстоятелствата бѣхѫ извънредно благоприятни за нея, понеже и самитѣ събития искуственно се приготвяхѫ въ нейна полза. Когато Гърцитѣ не само се противѣхѫ на възстаноненьето Българската иерархия, но и гледахѫ да закопаѭтъ за всѣкога българската народность, Латинската пропаганда обѣщаваше пълно испълнение на желанията на Българский народъ за

самостоятелно и отдѣлно отъ Гърцитѣ развитие, и то безъ трудове и жъртви отъ самитѣ Българе. Съ единъ само редъ въ едно писмо, че приематъ унията съ Римъ, Българетѣ попарвахѫ Гърцитѣ като съ врѣла вода и се освобождавахѫ за всѣкога отъ тѣхъ. Никакви подозрѣния, никакви клевети и главоболия нѣмаше вече да тревожатъ послѣ това никой Българинъ. Пропагандата при това така искусно замамваше и така лукаво се ползоваше отъ всѣко обстоятелство, щото осуетеньето нейния планъ и прѣдпазваньето народътъ отъ нейнитѣ внушения ще се счита всѣкога една голѣма сполука въ българската история.

Пропагандата дѣйствоваше явно и тайно. Явнитѣ ѝ дѣйствия се вършѣхѫ чрезъ нейния органъ „България“,[1]) а тайнитѣ бѣхѫ всевъзможни интриги и подкупи, всевъзможни кроежи въ споразумѣнье съ Турцитѣ за измамванье Българетѣ. Главнитѣ доказателства, които развиваше по това врѣме въ стълповетѣ си в. „България“ бѣхѫ тия. Цариградския патриархъ нито е самъ канонически патриархъ, нито има каноническа власть надъ Българетѣ. Той не ще да се съгласи никога да се състави едно самостоятелно църковно управление за Българетѣ, а султанътъ, отъ когото Българетѣ искатъ да имъ даде народна иерархия, не може това да направи, защото не е нито папа, нито патриархъ. Та и да се прѣдположи, че Българетѣ ще се сдобиѭтъ съ една иерархия безъ папата, тая иерархия нѣма да̀ ги ползува много, защото и българскитѣ владици сѫ като гърцкитѣ безъ добро въспитание и безъ благочестие, тогава като ако Българския народъ се отнесѣше до папата и припознаѣше неговата власть надъ себе си, щѣше да има кой да наблюдава надъ българскитѣ владици, и българската община щѣше да има единъ искусенъ кормчий. Припознаваньето на папата има да се погледне съ добро око и отъ Турското правителство, защото съ него се затваря на Россия пѫтьтъ за интригованье помежду Българетѣ, подданници на империята, пѫть, който щѣше да е широко отворенъ, ако се

[1]) Вѣстникъ „България“, на който отвѣтственъ издатель и редакторъ въ първитѣ три годинъ бѣше г. Драганъ Цанковъ, бѣше явенъ, както споменѫхме въ втората глава (глед. стр. 243, книжка XVII), органъ на папската миссия отъ лаваристи въ Цариградъ. Послѣднитѣ хвърлѣхѫ чрезъ него обикновеннитѣ стрѣли на папството срѣщу Православната Въсточна църква подъ всевъзможнитѣ видове, за да убѣдятъ Българетѣ да приематъ унията.

допустѣше една самостоятелна иерархия, каквато я искатъ Българетѣ, и това е една отъ главнитѣ причини, по която Високата Порта не ще никога да се съгласи да припознае на Българетѣ една самостоятелна иерархия, която ще е чисто и просто една башибозушка иерархия. Исканьето една таквазъ иерархия не ще се удовлетвори отъ Турцитѣ и по тази още причина че то дава поводъ да се помисли, че Българетѣ ще поискатъ пò-подирѣ да се освободятъ и отъ Султанътъ. Оние, които се противятъ на уния съ Римската църква, сѫ русски орудия, хора егоисти, които се увличатъ отъ русски пари и за тия пари вършѫтъ работата на Россия въ вредъ на собственния си народъ.[1])

Ако католишкий органъ си позволяваше да обнародва статии, въ които да доказва, че учреждението на една независима отъ патриархътъ и отъ папата иерархия ще отвори широкъ пѫть на влиянието на Россия помежду Българетѣ, ако той клеветѣше въ стълповетѣ си главаритѣ на Българский народъ и прѣдставителитѣ на самостоятелното народно направление въ духътъ на православието, че сѫ русски орѫдия, читательтъ може да си прѣдстави, какви не други еще интриги сѫ си позволявали тайно агентитѣ на Латинската пропаганда за сполука на цѣльта си. Водачитѣ на Бълг. народъ въ онова врѣме трѣбваше да раскриватъ всичкитѣ тѣхни хитросплетения, лукавства и интриги, да отблъсватъ старателно всичкитѣ имъ набѣждания и да опровергаватъ всичкитѣ имъ софизми. Тѣ трѣбваше да вдъхватъ на народътъ увѣренность въ правотата на дѣлото му, надѣжда и постоянство и да го насърдчватъ да стои именно въ този пѫть, въ който вървѣше, въпрѣки трудноститѣ и прѣпятствията, които се прѣдвиждахѫ за постигваньето неговитѣ желания. Ето, за примѣръ, единъ уломъкъ отъ тѣхнитѣ рѣчи, съ които се обрѫщахѫ къмъ народътъ за да го прѣдувардятъ отъ неправилни суждения и погрѣшни увлечения по поводъ на неблагоприятнитѣ извѣстия, за които по горѣ споменѫхме, и които агентитѣ на пропагандата хитро експлоатирвахѫ:

„Тщетно нѣкои се силятъ да увѣряватъ свѣтътъ, че ако Българетѣ не сполучатъ сега да се освободятъ отъ

[1]) Вѣстн. „България“ год. II, стр. 25, 33—34, 49, 193, 194, 207, 250, 394, 458, 542, 546 и 547.

гърцката иерархия, тѣ щѣли за винѫги или за дълго врѣме още да останѫтъ подъ нейната власть, и поради това трѣбвало да прибързатъ да измѣнятъ религиознитѣ си вѣрвания, за да добиѭтъ покровителството на папата. Прѣдзанети отъ мисли, които имъ сѫ внушени отъ други и на които важностьта и вѣрностьта нито сѫ испитали, нито пакъ могѫтъ негли испита, увлечени още отъ себелюбиви расчети, хора съ таквизъ умове, безъ съмнѣние, не проумѣватъ всесилното дѣйствие на напрѣдъкътъ, на който наредбитѣ на империята даватъ свободно пространство за распостиланье. Ако да приказваше нѣкой съ тѣхъ прѣди десеть или петнадесеть годинъ и да имъ прѣдсказваше настоящето отношение на Българетѣ къмъ гърцкитѣ владици, прѣзрѣни отъ народътъ или испѫдени отъ градоветѣ, тѣмъ, безъ съмнѣние, щѣше то да имъ се прѣдстави много пó-невѣроятно, отколкото добиваньето една народна независима иерархия съ едни честни и законни срѣдства, при посрѣдството на Оттоманското наше правителство. Веке сега, въ растоянието на 15 годинъ, народътъ позна униженното състояние, въ което сѣдй гърцкото духовенство, почувствова умраза къмъ него, поиска съвършенното му испѫжданье, за да го замѣсти съ свое народно, което да може, движимо отъ вѣра и родолюбие, да се подчини на наредба, пó-сьобразна и пó-съотговорна съ състоянието на страната и съ врѣмето. Какво ще бѫде пакъ подиръ други петнадесеть годинъ? Не се съмнѣваме, че гърцкото духовенство, ако да продължеше, въпрѣки нашитѣ очаквания и основателни надѣжди, за десеть годинъ още своето сегашно господство, то щѣше само отъ себе си да падне и се обезсили съвършенно. Веке сега владицитѣ станѫхѫ за присмѣхъ на подчиненнитѣ си, като сѫ принудени да употрѣбяватъ, намѣсто напрѣшнята си сила и напрѣшнитѣ си заплашвания, низки ласкателства и подли подкупвания, за да се държатъ на мѣстата си. Какво пакъ ще бѫде, кога сегашното петнадесетгодишно поколѣние стѫпи въ мѫжския възрастъ и поеме управлението на дѣлата? Нѣмаме съмнѣние, че гърцкитѣ владици сами отъ себе си ще си оплуѭтъ и се съзобятъ на мѣстата си. Самата патриаршия, нѣкога страшна и силна, а сега веки прѣзрѣна и унизена, ще се още пó-рече обезсили и унизи, подъ влиянието на благо-

дѣтелнитѣ наредби, които ввожда правителството въ страната, и подъ влиянието на образованието, което народътъ въсприима и което тя до сега тщетно се е мѫчила да въспре чрезъ външнитѣ си дѣятели.

„Това щѣше да стане, ако гърцкитѣ владици сполучѣхѫ, по нѣкои непрѣдвидени обстоятелства, да се удържѫтъ и тозъ пѫть на мѣстата си, и Българетѣ останѣхѫ *de jure* подъ именната имъ власть, и то не отъ друго, но отъ самото прѣзрѣние, въ което щѣше да ги има всичкий народъ. Ние не поменуваме за оная нравственна сила, която неминуемо ще да придобиѭтъ Българетѣ въ това врѣменно разстояние, за онова значение, което още пó-вече щѣхѫ да спечелятъ прѣдъ очитѣ на Високата Порта съ своето трудолюбие, съ своята честность, вѣрность и благопокорливость, за онова приближение до знаменититѣ лица на империята, което ще да бѫде плодъ отъ просвѣщенното и вѣрното служение, което ще да иматъ тѣхнитѣ народни дѣятели и прѣдставители. Стига единъ человѣкъ да разгледа внимателно и безъ прѣдубеждение минѫлото и да посъобрази, за да се убѣди за това неминуемо израсванье и усилванье на Българский народъ, което ние приемаме за несъмнѣнно въ прѣдполагаемото врѣме.

„За какво сега служи и какво може да докара онова измѣнение на религиозното ни вѣрванье, което ние прѣзъ толкова вѣкове сме пазили, съ което толкова врѣме сме живѣли, това отстѫпничество отъ святата вѣра на нашитѣ прѣдци, което нѣкои прѣлъстени ни проповѣдватъ съ таквозъ усърдие? Ако Българетѣ, всичкитѣ или нѣкоя часть отъ тѣхъ, се склоняѭтъ да направятъ какво годѣ, било и нáй-малко промѣнение на досегашнитѣ си религиозни вѣрвания, това тѣ ще направятъ не по убѣждение, а по желание да се освободятъ отъ гърцкото духовенство и по лъстивитѣ обѣщания, които имъ даватъ агентитѣ на папищащството. Но за почитанье ли е онзи человѣкъ и тѣмъ паче онзи народъ, който си промѣня религиозното вѣрванье, за да добие нѣкои права, които му обѣщаватъ миссионеритѣ? Увѣрени ли сме още, че ще добиемъ непрѣмѣнно тѣзи права, които ни се обѣщаватъ, и ще знаемъ да ги завардимъ? Защо да се не прѣдположи, че онзи, който е лъгалъ, може пакъ да излъже? Папищашкитѣ калугери сѫ много лъгали, за да

распространятъ властьта на папата. Какъ може да се надѣжтъ Българетѣ да видятъ добро отъ папата и отъ неговитѣ калугери, кога иститѣ му поддании викатъ противъ неговото тиранско управление, когато е извѣстно, че истото това папищашско духовенство, което само себе си хвали, далечъ не е свободно нито отъ развратъ, нито отъ властолюбие. Тежко на този народъ, който мисли да придобива права съ промѣнение вѣрата си, който вѣрва на лъжливитѣ обѣщания на папскитѣ калугери и който, като не ще самъ да употрѣби трудъ и врѣме за да се освободи отъ една незаконна власть, отива да се туря подъ друга още пò-незаконна и съ това само промѣня властитѣ, безъ да добива нѣщо сжществено. Той се прѣдава на едно духовенство, което винжги е търсило господство и което за да достигне цѣльта си, винжги е готово да употрѣби всѣкакви срѣдства.

„Когато наумихме на нѣкои отъ ревнителитѣ на папството, които прѣдпочитатъ да се покорятъ на папата и да приематъ уния пò-добрѣ, отколкото да почакатъ още нѣкое врѣме въ това състояние, въ което сме сега, и да придумватъ народътъ да има търпѣние и постоянство, когато, казваме, имъ наумихме, че папищашскитѣ калугери, каквито обѣщания и да даватъ, могжтъ твърдѣ лесно да ги не испълнятъ и да ни въртятъ, както щжтъ, като много пò-силни, пò-опитни и пò-лукави отъ гърцкитѣ, ние получихме отъ тѣхъ този отговоръ: „въ този случай оставяме папищашитѣ и ставаме каквито ни ареса“. И тжй тѣ, види се, ще редятъ вѣритѣ, догдѣто да намѣрятъ нѣкоя вѣра таквази, която да имъ дава всичко на готово, която да не иска отъ тѣхъ никакъвъ трудъ и да не имъ дава никакви мжчнотии, щото тѣ само да блаженствоватъ и царуватъ. Кой не види, че това сж нáй-глупави разсжждения, на които могжтъ да се слагатъ само безсъвѣстнитѣ и вѣтреннитѣ хора? Кой не разумѣва, че ако ние самички не се стягаме и не си отваряме добрѣ очитѣ, ако се облягаме само на покровителството на другитѣ и чакаме да си подигнемъ народностьта безъ трудъ и жертви отъ насъ сами, ние винжги ще сме слуги на другитѣ, които ще се ползоватъ, както и Гърцитѣ, съ нашата простота и недѣятелность! Напраздно се лъжатъ нѣкои, че едно духо-

венство, каквото папищашското, може да помогне на единъ кой и да е народъ, нáй-паче простъ и непрѣдопазливъ. Въ сегашне врѣме нѣма почти нигдѣ духовенство, което вцѣлно да отговаря на висотата на положението си. Ако ние Българетѣ искаме да сме независими отъ Гърцитѣ. то е за да можемъ да наредимъ църковнитѣ си работи съобразно съ вѣрата си и за да можемъ да сѫществуваме въ империята, като особенъ народъ, който да се развива и съвършенствува самостоятелно, подъ държавното покровителство на Султанътъ, съобразно съ нуждитѣ и интереситѣ си, а не подъ влиянието и съ спънкитѣ на това или онова духовенство, което ще ни налага прямо или косвенно щенията си. Чини ни се, че никой изъ насъ не мисли, че нашето собственно духовенство, което искаме да е независимо, ще да може да води народътъ въ напрѣдъкъ само по себе си. То все ще бѫде подъ влияние, но това влияние ще истича отъ срѣдата на самиятъ народъ, отъ неговото съзнание и отъ неговитѣ стремления, поради което и духовенството ни ще бѫде народно. Нашето духовенство, ако и да не ще бѫде отъ първъ пѫть съвършенно, съ врѣме ще се усъвършенствова, понеже, съобразно съ новитѣ понятия, нему нѣма да му се даде пълна власть и независимость, за да коснѣе въ невѣжество, но ще се тури въ прилична зависимость отъ народътъ, който съ напрѣдваньето си ще понуждава и него да върви напрѣдъ, или пò-добрѣ да кажемъ, напрѣдваньето на народътъ и на духовенството ще вървятъ заедно, понеже послѣднето ще е народно. И така като народътъ и духовенството ще дѣйствоватъ едно върху друго, тѣ ще се удържатъ взаимно отъ крайности. А пакъ ако духовенството не зависи отъ народътъ, но напротивъ припознава за свой началникъ и глава лице, което не може да има никакво съчувствие къмъ Българетѣ и ще дири своитѣ собственни интереси, то непрѣменно ще се удали отъ народътъ, ще се подчини на чуждо за него влияние и ще распространява това чуждо влияние и въ народътъ. Тогава ще ли да можемъ да кажемъ, че сме нѣщо придобили отъ промѣнението на вѣрата, направено съ цѣль да придобиемъ нѣщо? Франция, която е страна силна и независима, могуществення и просвѣтена, счете за потрѣбно, когато правѣше прѣобра-

зования въ краятъ на минжлото столѣтие, да ограничи голѣмата власть на папата въ прѣдѣлитѣ си, та ние ли сега ще считаме за маловажна тази истата власть, която е тяготѣла и тяготѣе и до сега надъ нѣкои народи противъ волята имъ! Напразно прочее казватъ прѣлъстеннитѣ или подкупеннитѣ ревнители на папищашството: „ние ще да „придобиемъ, но нѣма да изгубимъ; нито пакъ вѣрата „си ще измѣнимъ, понеже ще си останемъ съ обрядитѣ „и догмитѣ, които сега държимъ". Не е ли измѣнение на религиозното вѣрване, догдѣ сме припознавали невидимъ глава на църквата Христова, да хванемъ да припознаваме видимъ глава на всичката църква и намѣстникъ Божий на земята Римскиятъ папа? Като го припознаемъ за намѣстникъ Божий прѣдъ правителството и прѣдъ всичкий свѣтъ, съ какви очи можемъ оти утрѣ да се плачемъ срѣщу него, че ни налага нѣкои си негови щения? Не ще ли има всѣкий право да ни каже тогава: „да сте мислили, когато сте го припознавали за намѣстникъ Божий; сега нѣмате право да му се не покорявате".[1])

Въ разсжжденията и съвѣтитѣ, които се съдържатъ въ горнитѣ редове, се отражаваше ясно, че пò-напрѣшнята надѣжда за скоро припознаванье Българската възобновена иерархия бѣше поколебана отъ новия оборотъ, който зехж работитѣ слѣдъ избранието патриархътъ, и че въ очитѣ на тогавашнитѣ водачи нáй-голѣмото зло, което можаше да се роди отъ този неблагоприятенъ оборотъ, бѣше отлжчванието на народътъ отъ Православието и вкарваньето му въ примкитѣ на пропагандата. Гърцитѣ не щѣхж нито да знаıжтъ за тази опасность. Тѣ я не виждахж, таче и невѣрвахж, ако нѣкой имъ я показваше. Тѣмъ имъ се чинѣше, че всичко, щото имъ се казваше по този прѣдмѣтъ, имъ се казваше съ цѣль да се подплашжтъ, та да направятъ устжпки на Българетѣ. Тѣ гледахж само какъ да спънжтъ Българетѣ и да се удържатъ въ привилегированното си положение. Като се прѣструвахж прѣдъ Руситѣ, че скърбятъ за това положение на Църквата и се оплаквахж, че всичкото зло произлѣзва отъ Католичската пропаганда, тѣ всячески се стараехж да увѣрятъ турския и европейския свѣтъ, че движението на Българетѣ е подсторено отъ Русия, отъ пан-

[1]) „Български Книжици", кн. втора за октомвр., стр. 155—160.

славиститѣ.[1]) Пò-ученитѣ изъ срѣдата на мірскитѣ и духовнитѣ имъ лица, между другото, си губѣхѫ врѣмето да пишѫтъ статии и брошури, въ които да доказватъ неоснователностьта на желанията и на исканията на Българетѣ. Тия брошури, вмѣсто да убѣдятъ Българетѣ и да ги възвърнѫтъ отъ посоката, която бѣхѫ зели, ги раздражавахѫ още пòвече противъ Гърцитѣ, като показвахѫ ясно упорството и нежеланието имъ да признаѭтъ сѫществуванието на българската народность и нейното право за самостоятелно развитие. Такова раздражение произведе[2]) въ това врѣме между Българетѣ особенно брошурата, която се издаде прѣзъ есеньта съ одобрение на патриаршията, отъ първия секретарь на патриаршия синодъ, сега митрополитъ Кизичский, Григорий и която доказваше, че България открай е била подчинена на Цариградския патриаршiй прѣстолъ и че Православната Българска църква никога не се е признавала отъ Всеобщата църква за самостоятелна.[3])

Нежеланието на Гърцитѣ да се даде справедливо удовлетворение на Българетѣ и тѣхнитѣ старания да се осуети и потъпче българското движение съдѣйствовахѫ не може пò-добрѣ на видоветѣ на пропагандата. Турското правителство, което бѣше отдавна скроило ролята, която трѣбваше да играе въ драмата, не мислеше нито нáй-малко да ги стресне съ нѣкое внушително напомненье въ полза на Българетѣ, както очаквахѫ послѣднитѣ. Напротивъ то като че ги насърдчваше съ неговитѣ отзиви за българскитѣ оплаквания да гледатъ на тѣхъ равнодушно. Такъво дѣйствие, напримѣръ, ще да еималъ върху тѣхъ отзивътъ на великиятъ везирь въ рапортътъ, който той подаде султану относително резултатътъ на пѫтуваньето си по областитѣ на Европейска Турция и който се обнародва въ краятъ на ноемврий. По поводъ на оплакванията, които бѣхѫ му се подали отъ страна на Българетѣ срѣщу гърцкитѣ владици, везирьтъ каза само това въ този рапортъ, че помежду другитѣ злоупотрѣбления и лошавини той забѣлѣжилъ и една

---

[1]) В. „България“ год II, стр. 281.

[2]) Гледай Правдата на Българетѣ срѣщу лъжитѣ на фанариотитѣ въ „Бълг. Книжици“ за декемврий 1860.

[3]) Заглавието на тая брошура е: Πραγματεία περὶ τῆς κανονικῆς δικαιοδοσίας τοῦ Οἰκομενικοῦ Πατριαρχικοῦ Θρόνου ἐπὶ τῶν ἐν Βουλγαρίᾳ Ορθοδόξων ἐκκλησιῶν ὑπὸ Γρηγορίου ἀρχιγραματέως τῆς ἱερας Σινόδου τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Εκκλησίας. Εν Κονσταντινουπόλει 1860.

таквазъ, която изисква бързо и дѣйственно прѣмахванье. Тая лошавина била не дотамъ поучителното поведение на нѣкои отъ членоветѣ на високото гърцко духовенство. Великия везирь отдава справедливость на повечето отъ гърцкитѣ владици, но не може да се въздържи да не каже, че има помежду тѣхъ и таквизи, които не вематъ въ внимание свойството на миссията си и се вдаватъ въ злоупотрѣбления, неприлични на санътъ имъ. Но той се надѣе, че новиятъ уставъ, който се изработи отъ нарочно съставената за това коммисия (народний гърцки съборъ) и който той ще поднесе въ непродължително врѣме на негово величество за подтвърждение, „ще тури край на това състояние на работитѣ, което унижава духовенството и тежи на христиенетѣ.“[1]) За това, че Българетѣ искатъ признание на възобновената си иерархия и отдѣление отъ Гърцитѣ великия везирь не поменж нито съ една дума. Нему като че никой не му бѣ говорилъ за подобно нѣщо, и той като че не знаеше да се е подигалъ нѣгдѣ подобенъ въпросъ. Отъ неговътъ рапортъ всѣки можѣше да се убѣди, че султанското правителство нѣма на умъ да уважи жалбитѣ и молбитѣ на Българетѣ за признание независимата имъ иерархия. Агентитѣ на пропагандата, които се ползовахж отъ всичкитѣ неблагоприятни за Българетѣ обстоятелства, за да покажжтъ, че на Българския народъ не остава другъ пжть за сполука на желанията му освѣнъ обращение съ двѣ думи къмъ папата, експлоатирахж за цѣльта си отзивътъ на великия везирь относително начинътъ, съ който могжтъ да се прѣмахнжтъ злоупотрѣбленията на гърцкото високо духовенство и се удовлетворятъ оплакванията, възбудени отъ тия злоупотрѣбления.[2])

Ако и озадачени така отъ всѣкждѣ, водачитѣ на Българския народъ не изгубихж, обаче, куражътъ си. Далечъ отъ мисъльта да направятъ нѣкоя постжпка прѣдъ папата, тѣ не по-малко се отстранявахж и отъ всѣко общение съ патриаршията. Тѣ стояхж твърдо на основата, върху която се положихж съ великденската постжпка, като вѣрвахж, че рано или късно тя ще ги приведе къмъ желаемата цѣль.

---

[1]) „Български Книжици“, книга първа за декемврий 1860. — „България“ год. II, стр. 595, 595.

[2]) „България“, год. II, стр. 593.

Заключението, което вадѣхѫ агентитѣ на католическата пропаганда отъ рапортътъ на везирьтъ, тѣ опровъргавахѫ съ всевъзможни доводи,[1]) а заповѣдьта на султанското правителство да идатъ да се подчинятъ на патриархътъ тѣ рѣшихѫ да отклонятъ съ едно ново прошение, въ което прѣдставихѫ рельефно своятъ погледъ върху въпросътъ и причинитѣ, по които не могѫтъ да отидатъ да засвидѣтелствоватъ на патриархътъ своето почитанье.

На високото Императорско правителство, казвахѫ тѣ. въ това прошение, е извѣстно, че Българския народъ, който всѣкога е считалъ за голѣмо свое щастие да е послушенъ и покоренъ на законния си господарь, е туренъ въ царството подъ властьта на едно иноплѣменно духовенство, а чрезъ това и подъ властьта на единъ иноплѣмененъ народъ. такожде рая на султанътъ. Гърцкото духовенство и гърцкия народъ се ползоватъ, вслѣдствие на привилегированото си положение, съ всичкитѣ права и царски милости. а Българетѣ се гледатъ, като съвършенно безправни. Гърцкия народъ съ това се обаче не благодари, но иска да слѣе Българетѣ въ своята народность съ цѣль да се усили насрѣща Оттоманското царство. Патриаршията си е присвоила противу вѣрата власть надъ Българетѣ съ цѣль да служи на интереситѣ на Гърцкия народъ противъ Оттом. Порта. Владицитѣ, които тя испраща въ България, противу волята на българското население и слѣдователно противъ заповѣдитѣ на самата му вѣра, отъ една страна го съблачатъ съ грабителствата си, а отъ друга му налагатъ въ църквитѣ и въ училищата гърцкия езикъ. Това поведение на гърцкитѣ владици, което е явно противно на вѣрата. огорчава до глѫбината на сърцето Българетѣ. Гърцкото духовенство при това разваля съ неговътъ безнравственъ животъ добритѣ нрави на населението, и така вѣрата, намѣсто да спомага за усъвършенствованье нравитѣ, става причина на развалата имъ. Българския народъ се оплака нееднокрадно прѣдъ султановото правителство срѣщу грьцкото духовенство, но като видѣ, че на неговитѣ оплаквания не се даде никакво внимание и че тѣ не се зачетохѫ и отъ съборътъ, който се свика да изработи нови наредби. той се рѣши, слушающъ заповѣдитѣ на вѣрата си, да „не-

[1]) „Български Книжици“, книжка първа за декемврий 1860, стр. 330.

върли името на патриархътъ и на всичкитѣ отъ него испратени владици изъ църковнитѣ си молитви, като имена а человѣци богопротивни“. Тази постѫпка, като заповѣдана отъ самата вѣра, не може да се счита прѣстѫпление рѣдъ очитѣ на султановото правителство. Българския ародъ очакваше че, слѣдъ като се самъ развърза религиозно отъ всѣко подчинение на гърцкото духовенство, ултановото правителство ще счита отъ своя страна такожде а несѫществующе вече това подчинение и ще припознае ародната му иерархия, на която той единственно може да е подчинява по законитѣ на вѣрата си. Ако това не станѫ о сега, причината ще да сѫ клеветитѣ и неправото тълковенье на вѣрата отъ страна на гърцкото духовенство. Че Бълг. народъ се отхвърли отъ Гърцката патриаршия и поиска да се припознае неговата народна иерархия по съображения, които истичатъ отъ самата му вѣра, султановото правителство може да се увѣри въ това отъ лица знающи вѣрата, която исповѣдва този народъ. Българския народъ поиска отъ друга страна да му се припознае собственна иерархия, за да влѣзе въ непосрѣдственни сношения съ султановото правителство и нему да служи, а не на единъ, като него, рая народъ. Съ припознаваньето Българската иерархия султановото правителство не уврежда нито Гърцк. Цариг. патриархъ, нито никого другиго, но извръшва правосѫдно дѣло. Цариг. патриархъ не е единственъ религиозенъ началникъ въ Православната църква, каквото папата въ Католичската. Българетѣ мислятъ, че ако Гърцитѣ иматъ четире патриарха и единъ независимъ архиепископъ (Кипрскиятъ), може и тѣмъ да се припознае поне единъ независимъ архиепископъ, за посвещението на когото тѣ нѣматъ нужда отъ никой патриархъ, понеже той се намира вече помежду имъ. Българетѣ се отрекохѫ отъ патриархътъ, като отъ еретикъ и безбожникъ, по религиозната си съвѣсть. Сега тѣмъ имъ се налага да отидатъ да му въздадатъ честь. Българетѣ молѭтъ султановото правителство да не ги принѫждава на това, защото е противно на съвѣстьта имъ. Патриархътъ е нѣкоимъ образомъ църковно отлученъ отъ Българетѣ, а църковното отлучение запрѣщава всѣко сношение съ отлучениятъ, догдѣ се той не исправи. Ако прѣдставителитѣ на Бълг. народъ би посѣтили послѣ

това патриархътъ, то тази постжпка, независимо отъ това че е противна на съвѣстьта имъ, ще докара още раздѣление и раздоръ въ народътъ. „На високото царско правителство е извѣстно че въ столицата на Н. И. В. се издава една газета на българский езикъ подъ тайното управление на папищашски калугери".[1]) Тази газета освѣнъ че вече двѣ год. разнообразно хули вѣрата на Българетѣ и се подиграва съ нея, непрѣстанно още увѣрява народътъ, че августѣйшиятъ нашъ царь не може да припознае независимостьта на нашата иерархия, и да ще, и за това този листъ винжги кани народътъ да се поклони на папата и да земе отъ него независима иерархия, а българскитѣ прѣдставители, които се евяватъ прѣдъ Високата Порта по църковниятъ въпросъ, прѣдставлява прѣдъ народътъ, като безумни и подкупени отъ Гърцитѣ. Откакъ се е научилъ, че Високата Порта ги кара да отидатъ да направятъ посѣщение на патриархътъ, реченния листъ непрѣстанно вика и се радва, че ушъ се оправдали неговитѣ думи. Ето царството, казва той, не може безъ папата да припознае иерархията ни, ето подкупенитѣ български прѣдставители, наедно съ подкупенитѣ български владици, ще отидатъ при патрикътъ. Народътъ, като чака толкова врѣме и не сполучва нищо, не знае на прѣдставителитѣ си ли да вѣрва, или на папищашския листъ. Ако сега българскитѣ прѣдставители и владици отидатъ при патриархътъ, освѣнъ че това ходенье само̀ ще се разчуе и ще се отзове злѣ въ народътъ, реченния листъ изъ единъ пжть ще распрьсне слухъ за него и ще го прѣдстави по своему по всичка България, за да ги опозори и обезчести за неговата си цѣль. Народътъ тогава, като изгуби надѣжда, ще се хвърли, може, кой на кждѣто знае. На Българския народъ ще му е до глубини сърдца жално да види религиозното си раздѣление поради туй само че не му се припознава иерархията; жалостно ще бжде и на потомството да чете до нѣкога причинитѣ на това раздѣление. Отбраннитѣ (т. е. разумнитѣ) не могжтъ да повѣрватъ, разумѣва се, на оная нелѣпость, че уже августѣйший ни царь не можѣлъ, както близо двѣ годинъ утвърждава папищашския листъ, да припознае независимостьта на църковната наша иерархия, особенно като тѣ знажтъ, че

[1]) Рѣчьта е за в. „България".

тая иерархия се е припознавала толкова врѣме отъ славнитѣ му прѣдшественници до унищожението ѝ, станжло прѣди 90 годинъ, по интригитѣ на Гърцката патриаршия, и че тя се е потвърдила и отъ хатти-хумаюнътъ (на 1856), който, освѣнъ че подновява всичкитѣ древни права, дадени, кога и да е, на христианетѣ отъ Османскитѣ царье, имъ дава и други нови. Поради всичко това покорнитѣ Българе молятъ високото императорско правителство, въ името на милоститѣ, дадени отъ августѣйшиятъ имъ царь, султанъ Абдулъ-Меджида, да земе прѣдъ очи състоянието имъ и безъ да ги кара да направятъ прѣдварително посѣщение на Гърцкия патриархъ, който е сега отстжпникъ отъ вѣрата имъ, да припознае иерархията, която си иматъ, за да се умиротвори бълг. население и успокои въ религиознитѣ си чувствования. Това ще бжде една милость, която още по-вече ще привърже Българския народъ до прѣстолътъ на Отоманскитѣ царье".[1])

Нашитѣ единородци искахж прикрито да изразятъ скръбьта и негодованието си за това че Турското правителство допущаше органътъ на Католичската пропаганда в. „България" да се гаври съ православната вѣра и да хули безнаказанно всички оние, които не се водятъ по неговитѣ съвѣти; че то всичко натъкмяваше така, щото да се раскжса Българския народъ по вѣроисповѣданието си на нѣколко части. Като не можахж открито да рекжтъ на турскитѣ държавни мжже, че тѣ искатъ да распокжсатъ цѣлокупния за сега българский народъ, съ цѣль да го обезсилятъ за всѣкога, българскитѣ главатари и прѣдставители изразявахж това полегато, като казвахж че на Българския народъ ще да е до глубини души жално да види религиозното си раздѣление поради това само че не му се припознава иерархията и че и на потомството ще е много криво да чете до нѣкога причинитѣ на това раздѣление. Това прикрито оплакванье не можеше, разумѣва се, да накара Турцитѣ да промѣнятъ злонамѣренната си политика. Малко ще да ги е било грижа турскитѣ държавни мжже по онова врѣме, че на Българския народъ ще бжде до нѣкога си жално да се научи, че той се е раздѣлилъ въ религи-

[1]) „Български Книжици", книга втора за декемврий 1860, стр. 383—391.

озно отношение поради тѣхниятъ отказъ да припознаѭтъ иерархията му, или пакъ че прѣдставителитѣ и главатаритѣ на чисто българското движение негодуватъ срѣщу тѣхната политика, натъкмена къмъ такова раздѣление. За тѣхъ главното бѣше да се сполучи распокѫсваньето, а за да се сполучи то, имаше голѣми шансове. Вече едно течение за уния съ католичската църква бѣше се образовало. На Турското правителство не оставаше друго освѣнъ да му расправя пѫтьтъ и да го улеснява, а това то и правеше съ приканваньето Българетѣ да отидѫтъ отново да се подчинятъ на патриархътъ.

Агентитѣ на пропагандата усугубихѫ дѣйствията си, когато не останѫ вече съмнѣние, че Турското правителство нѣма намѣрение да припознае Българската възобновена иерархия. Като поставѣхѫ на видъ, колко ще е унизително за Българетѣ отново да се покорятъ на патриархътъ, когато съ произнасяньето едното име само на папата можѣхѫ да сполучатъ испълнението на желанията си, тѣ подбутвахѫ, чрезъ прѣданнитѣ тѣмъ хора, проститѣ Българе отъ еснафитѣ въ Цариградъ да се събирѫтъ сегисъ тогисъ на метохътъ на Българската църква, за да заявяватъ, че ако Българската иерархия се не припознае отъ правителството, тѣ не ще се подчинятъ отново на Гръцкия патриархъ, но ще се отнесатъ до папата. Между това намѣрихѫ се едно двѣ лица и отъ водачитѣ на чисто народното движение, които мислѣхѫ, че негли ще е добрѣ да се направи една стѫпка въ полза на унията, за да се постресне малко патриаршията.[1]) Ободрявани тайно отъ тия лица, еснафитѣ отъ день на день правѣхѫ по̀-явни заявления въ полза на унията. Въ това сѫщото врѣме когато ставахѫ тия заявления, едно ново обстоятелство помогнѫ на агентитѣ на пропагандата окончателно да скло-

[1]) Постѫпката на тия лица, ако и да е достойна за осѫжданье, трѣбва строго да се различава отъ поведението на людието, които дѣйствовахѫ, като органи на пропагандата. Първитѣ съзнавахѫ, че Българския народъ не трѣбва да отстѫпа отъ вѣроисповѣданието си и да се дава да го връзва за шията папата, но мислѣхѫ, че ако нѣкои Българе приврѣменно прогласятъ уния съ Римъ, то всичкия православенъ міръ ще възнегодува противъ патриаршията, и послѣдната ще се принуди на отстѫпки, а пакъ ония людье, които орудовахѫ съ в. „България“, като издатели, сътрудници и корреспонденти, се стремѣхѫ да отлѫчатъ Българския народъ за всѣкога отъ Православната църква, като бѣхѫ се съвършенно отождествили съ исконнитѣ противници на Православието и врагове на высточното словѣнство.

нятъ умоветѣ посрѣдъ проститѣ хора въ полза на унията. Балчишкий попъ, когото бѣ запопилъ прѣзъ юний въ Българската църква на Фенеръ Илarионъ Макариополский, се арестува въ началото на декемврий, по старанията на Варненския гръцки владика, и се испроводи право въ патриаршията въ Цариградъ. Той сполучва на скоро слѣдъ това да побѣгне изъ патриаршията въ Българската църква, а оттамъ въ католичския мънастирь на Санъ-Бенедето,[1]) гдѣто се обявява униатинъ и съ това се спасава отъ всѣкакви пó-нататашни прѣслѣдвания. Това обстоятелство, растълкувано и обяснено, направи силно впечатлѣние на настроенитѣ въ полза на унията прости умове. Агентитѣ на пропагандата се въсползувахѫ съ него за да ускорятъ деньтъ на провъзгласеньето ѝ.

[1]) „България" год. II, стр. 595, 602, 608, и 609. „Български Книжици", книга втора за дек. 1860, стр. 401.

ИЗЪ РОДОПИТѢ.

Рупчосъ

(едно Българско краище въ сѣвернитѣ расклонения на Родопскитѣ планини).

СЪОБЩАВА ХР. П. КОНСТАНТИНОВЪ.

I. Землеописенъ очеркъ.

Краището Рупчосъ или както бѣ наречено отъ Турцетѣ „Рупчосъ Нахясѫ“, а подиръ освобождението прѣименувано „Рупчоска Околия“, обѣма онова пространство по сѣвернитѣ Родопини бърда, низъ което водата се слива въ Чепеларската, Дермѐнь-Дерската и въ дѣснитѣ долове на Кричимската рѣки, дѣсни Маричини притоци. Това краище и прѣди и подиръ освобождението е било привързано къмъ Пловдивското окрѫжие, само че подиръ създаванието на Ист. Румелия, когато станѫ ново административно подраздѣление, близополскитѣ му села: Орѣшецъ, Чаушово, Бачково, Лясково, Яворово, Добри-Лѫкъ, Сотиръ и още нѣкои триполски, се откъсахѫ и присъединихѫ къмъ други околии.

Въ Турско врѣме Рупчосъ граничаше съ Хасковската каза, Конушката нахия, Коюнъ-Тепеската нахия, Татаръ-Пазарджикската, Неврокопската и Ахѫ-Челебийската кази. Въ онова врѣме, тя съдържаше 66 села.[1]) По новитѣ си граници — спорѣдъ новото административио подраздѣление на Ист. Румелия — Рупчосъ допира отъ къмъ истокъ до Кърджалийската околия, отъ къмъ сѣверо-истокъ до Хаджиелеската и Конушката, отъ къмъ сѣверъ до Плов-

[1]) Народонаселението въ Пловдивский санджакъ. Лѣтоструй за 1870 година. Стр. 73. Географическитѣ граници на старий Рупчосъ сѫ били: р. Кричма, водораздѣлътъ на Марица съ Мѣста и Арда, планинитѣ: Карстовъ и Арпа Гедикъ и Пловдивското поле.

дивската, отъ къмъ сѣверо-западъ и западъ до Пещерската (Татаръ-Пазарджикско окрѫжие), а отъ къмъ югъ до Неврокопската каза (Сересски санджакъ, Солунска областъ) и до Ахѫ-Челебийската и Дари-Дерската кази (Гюмюрджински санджакъ, Одринска областъ). Южната граница на Рупчосъ е водораздѣлната линия на р. Марица отъ една страна и р. р. Арда и Мѣста отъ друга страна. Въ сегашнитѣ си граници, Рупчосъ нийдѣ недопира Пловдивското поле. Единъ широкъ поясъ отъ крайнитѣ сѣверни Родопини барчини и падини, по които сѫ разложени крайнитѣ планински и приполски села: Тополово, Орѣшецъ, Чаушово, Горно-Арбанасе, Долно-Арбанасе, Бачково, Горни-Воденъ, Лясково, Яворово, Добри-Лѫгъ (всичкитѣ сега въ Конушката околия), Ново-Селъ, Ени-Кьой, Изворъ, Сотиръ, Дерменъ-Дере, Брѣстовица и Перущица (Пловдивска Околия), я дѣли отъ рѣченото поле.

II. За названията „Рупчосъ“ и „Рупци“.

Различни мнѣния има, относително названието на това краище. Не може още да се отгадае, да ли краището е придобило названието си отъ названието на обитателитѣ му, които отъ незапомнено врѣме се зовѫтъ *рупци,* или пакъ на послѣднитѣ посебното название е прикачено отъ названието на краището. Съ други думи казано: не се знае още положително: *Рупчосъ* ли е произлѣлъ отъ *рупци* или *рупци* отъ Рупчосъ; ала като вземемъ въ съображение, че въ краището нѣма ни едно село съ име „Рупчосъ“[1]) може да се прѣдположи, че краището е заело названието си отъ наименуванието на жителитѣ му „рупци“. Заради това, ще трѣбва да диримъ: отъ гдѣ е излѣзло „рупци“.

Спорѣдъ едно прѣдание, приказвано въ ближнитѣ до Рупчосъ Ахѫ-Челебийски села Карлуково и Дере-Кьой (Горно и Долно), прѣзрителното и подсмивателното име „рупци“, има происходътъ си отъ „робци“, защото ужъ

---

[1]) Въобще въ пò-вечето български краища нѣма села съ името на краището. Тъй, въ краищата Разлогъ, Чепино, Чеченъ, Карстàта-Гора, Карстò-Поле (въ Родопитѣ), Вакарелъ (въ Срѣдна-Гора), Грахово (Брѣзнишко-Поле), Знеполье (Трънско), Бурелъ, Високо (Царибродско), Мракá (къмъ Радомиръ), Палакария (на югъ отъ Витоша въ долината на р. Палагария), Пиянечко, Малешево, Боемия (въ Македония) и Жлебътъ (Орханийската котловина) нѣма села съ подобни названия. Въ нѣкои краища има по едно село, което носи името на краището; на пр. въ краищата Конушъ, Доспатъ и Бабекъ има по едно село съ името на краището.

Българетѣ въ онѣзи мѣстности, като по́-близу живущи до Пловдивското поле и слѣдователно изложени на по́-честа нападения отъ Турцетѣ, прѣзъ врѣмето на завоеванието, по́-скоро се били покорили и „станжли *робе* или „робци-турцемтямъ“.

Спорѣдъ друго прѣдание, приказвано и отъ самитѣ рупци, тѣ се зовяли тъй, защото прадѣдовцитѣ имъ като нерачили съ добромъ да приематъ мохамеданската вѣра, наложено имъ било да плащатъ покачения харачъ, т. е. по рупъ (10 пари) и отъ тогава останжло да се именуватъ съ това прѣзрително име.[1]) Ала и на това прѣдание може да се вѣрва, колкото и на горнето, защото Ахж-Челебийскитѣ ахряне (Българе-мохамеданци) зовжтъ „рупци“ и събратията си помаци въ Рупчосъ.

Други пакъ прѣдполагатъ, че тѣзи хора, трѣбва да сж се прозвали отъ „Рудопа“ „рудопци“, та че сѣтнѣ е скратено „рупци“, или пакъ отъ „рудокопци“ се е прѣварила думата „рупци,“ защото днесъ се намиратъ много остатъци, които свидѣтелствуватъ, какво едно врѣме въ Родопскитѣ планини е имало много хора занимающи се съ рударство и рудокопство. На това прѣдположение за происхождението на названието „рупци“, можемъ до некждѣ да се облѣгнемъ, тъй като подземнитѣ богатства изобилватъ въ Родопскитѣ планини.

Най-сетнѣ, нѣкои искатъ да кажжтъ, че названието „рупци“ и „рупалани“, било прикачено на много български населения въ планински ниски котловини, зовани *падини* и *ропи*;[2]) но и това не ще да е вѣрно, защото тогазъ трѣбваше да се зовжтъ *рупци* всичкитѣ български населения въ планинскитѣ мѣста, а пъкъ ние виждаме въ Родопитѣ подобни — по землеописното си положение — на Рупчосъ краища, съ други особенни названия на жителитѣ имъ. Освѣнъ това, съ думитѣ „рупецъ“ и „рупци“ хората изъ околнитѣ на Рупчосъ краища, подразбиратъ людье по́-прости, по́-сурови и по́-груби.

Наистина, тъкмо въ срѣдището на источний Рупчосъ се нахожда мѣстностьта *Ропката,* въ която сж разложени

---

[1]) Наука II. 464.

[2]) Рупци и Рупалани. Наука II 463—473. Рупаланы или Рупцы, отъ П. А. Сырку. Стр. 4.

двѣ смѣсени (Българе-православни и Българе-мохамеданци) рупски села Фойна и Павелско и това подсѣща нѣкои да утвърждаватъ, че падинитѣ и ропкитѣ сѫ родителки на прозвището *рупци*. На това, обаче, нетрѣбва да даваме вѣра, защото и въ широкото Ардино корито има прозвища *Ро́пката* и *Ро́пата*, та че и едни колиби между Старо-Село (Ахѫ-Челебийско) и Баня (прѣди войната въ Хасковската каза, а сега въ Дари-Дерската) иматъ име *Ропата,* безъ да се зовѫтъ жителитѣ имъ *рупци*, било помежду тѣхъ си, било отъ съсѣдитѣ имъ; а пъкъ Българе *рупци* има и въ нѣкои равнини по течението на р. Марица.

„Рупчосъ“ и „рупци“ сѫ до нѣкѫдѣ въ свързска съ старото название на горното Ардино корито, което се е зовало *Меропи*;[1]) но и това не може да се вземе за основно доказателство при изучванье происхождението на казанитѣ думи и неможе положително да се утвърди, че тѣ сѫ произлѣзли отъ Меропи. Ето защо. Меропската крѣпость *Повисдосъ*, или сегашното село *Подвисъ,* (въ Ахѫ-Челебийско), надъ което и до сега още се намиратъ развалинитѣ и основитѣ отъ крѣпостьта, не е толкозъ близо до границата на Рупчосъ, а е на вѫтрѣ въ Ардиното корито цѣли 5—6 часа.

До тукъ ще спрѣмъ за „Рупчосъ“ и „рупци“. Пада се на по́-ученитѣ, да издирятъ происхождението на наименуванията „Рупчосъ и „рупци“, а особенно на послѣдното, което се придава на Българетѣ по сѣвернитѣ Родопини поли отъ Перущица до Енесъ. Цѣльта на тая кратичка статия не е друга, освѣнъ вкратцѣ да се запознае българския свѣтъ баремъ съ едно парченце отъ малоизвѣстнитѣ още широки Родопски планини, гдѣто въ послѣднитѣ години се случихѫ интересни за новата българска история събития. За по́-голѣма яснота, Рупчосътъ ще го наричаме отъ тукъ надолу съ сегашното му официално име „Рупчоска околия“, тъй като и много отъ по́-важнитѣ случки, които излагаме въ тая статия сѫ станѫли въ послѣдно врѣме. Изучванието старата история на Родопскитѣ планини въобще и на разнитѣ ѝ прѣдѣли или краища въ частность, е работа на бѫдѫщитѣ учени български историци.

---

[1]) Пѫтни бѣлѣжки за Срѣдна-Гора и Родопскитѣ планини отъ Д-ръ К. Иречекъ. С. П. С. Х. 22.

*

III. Горо и водоописателенъ прѣгледъ.

Рупчоската околия е цѣла планинска. Отъ сѣверний Родопинъ гребенъ — вододѣлътъ на р. р. Марица и Арда — два голѣми зъба се спущатъ въ сѣверна посока и постъпенно се расклоняватъ та образуватъ вододѣлитѣ на рѣкитѣ и доловетѣ въ околията. Първия или западния зъбъ е *Кара-Балканъ*, който се отдѣля при Караманжа́ — вододѣлъ на Арда и Кричма между Пашмаклж и Широка-Лжка — протака се между Широка-Лжка и Чепеларе, постъпенно се извисочава и подъ името Персенкъ спуща се до Тъмръчь. Върхътъ на Кара-Балканъ е вододѣлна линия на Кричимската и Чепеларската рѣки; а сѣверния му край т. е. Персенкъ, като се расклонява къмъ истокъ, запа́дъ и сѣверъ образува вододѣлитѣ между Кричимската и Дермѐнь-Дерската и Чепеларската и Дермѐнь-Дерската рѣки. Втория или източния зжбъ е Калъчь-Бурунъ. Той се спуща отъ гребеня при Момина-Вода, протака се между с. с. Дряново и Богутюво, постъпенно се снишава и се свършва при с. Нарѣченъ, тамъ гдѣто Юговската рѣка се втича въ Чепеларската. Калъчь-Бурунъ е вододѣлъ между Чепеларската рѣка и най-голѣмий ѝ дѣсенъ притокъ Юговската рѣка; така щото, дѣли коритото на Чепеларската рѣка на двѣ: западно и источно; послѣдното въ турско врѣме носяше име *Дрянова-Колу*.

Освѣнъ двата голѣми зжба, отъ сѣверния Родопинъ гребенъ се спущатъ къмъ сѣверъ още нѣколко пò-малки зжба, които се губятъ въ горнитѣ притоци на Рупчоскитѣ рѣки. Пò-високитѣ върхове на Рупчоскитѣ планини, като Карлъкъ, Кара-Балканъ, Персенкъ, Бѣла-Черква и Калъчь-Бурунъ задържатъ снѣговетѣ за пò-дълго врѣме.

Както се каза и пò-горѣ, Рупчоската околия миятъ три главни рѣки: Чепеларска, Дермѐнь-Дерска и Кричимска.

1. Чепеларската рѣка се образува отъ нѣколко дола, що се сливатъ на сѣверъ отъ височинитѣ Караманжа̀, Букова-Планина, Студенецъ, Черна-Гора и Роженъ, гдѣто има и единъ изворъ, който се брои за майка на рѣката. При с. Чепеларе прибира отъ лѣво единъ пò-голѣмичакъ притокъ, който се слива низъ едно ребро на Кара-Балканъ; 1/2 часъ на сѣверъ отъ Чепеларе приема тоже отъ лѣво Гюндюзицката рѣка, която се стича низъ источнитѣ отрхги

на Кара-Балканъ. Отъ тамъ надолу приема слѣдующитѣ пò-главни притоци:

Лопухъ-Дере, който се стича отъ Момина-Вода и Дели-Ибрямица, протича между Калъчь-Бурунъ и Богутювската планина и при Богутюво се влива въ Чепеларската рѣка отъ дѣсно.

Чукуръ-Дере се влива низъ источнитѣ ребра на срѣдний Кара-Балканъ, при с. Чокуръ-Кьой приема името си, прибира водитѣ и отъ Гюндюзицката планина и подъ с. Софтъще се влива въ рѣката.

Орѣховската рѣка се набира изъ доловетѣ низъ источнитѣ ребра на Персенкъ, протича прѣзъ Орѣхово, пò-надолу прибира *Малювската-рѣка,* която се стича низъ Кара-Балканъ и при с. Фойна се влива отъ лѣво.

Юговската рѣка се образува отъ *Ерь-Кюприйската,* която се слива низъ Карстовъ и Арпа-Гедикъ, отъ *р. Бѣлúца,* която се стича низъ Кара-Куласъ и Аково, отъ *р. Лакáвица,* която се набира низъ сѣвернитѣ рéбра на Ени-Ханъ-Баба, Чилъ-Тепе, Буржувъ-Пожаръ и Имаретската планина и отъ *Джуркова рѣка,* която се стича низъ Момина-Вода и Калъчь-Бурунъ. Уголѣмена тая рѣка, при с. Югово приема името си и се втича при с. Нарѣченъ отъ дѣсно.

Луковица се стича низъ Черни-Върхъ, Бѣла-Черква и Кара-Мандра и подъ с. Бачково се влива отъ лѣво.

Чепеларската рѣка влиза въ полето при Станимашкий проходъ, минува прѣзъ градеца Станимака и при Катуница се втича въ р. Марица отъ дѣсно.

2. Дермѐнь-Дерската рѣка се образува отъ *Тъмрълката, Дормýшовската* и *Дѣдевската* рѣки, които се стичатъ първата низъ Персенкъ, а другитѣ двѣ низъ источнитѣ му расклонения. Влива се отъ дѣсно въ Марица при Пловдивъ.

3. Кричимската рѣка или Въча се набира отъ многобройнитѣ притоци, що се сливатъ низъ сѣвернитѣ расклонения на сѣверо-западний и сѣверо-источний гребени на Родопскитѣ планини.[1]) Пò-главнитѣ ѝ горни притоци сѫ:

[1]) При върхътъ *Крушово,* вододѣлъ на Кричимската рѣка, на Арда и на Мѣста Родопитѣ се расклоняватъ на три главни гребеня: а) сѣвероисточенъ, който дѣли водитѣ на Марица и Арда и се продължава до Одринъ; б) югоисточенъ, който дѣли водитѣ на Арда и рѣкитѣ що се вливатъ въ Бѣло-Море по прибѣжието до устието на Марица, до дѣто се спуска и гребеньтъ и в) сѣверозападенъ, вододѣлъ на Марица и Мѣста; продължава се отъ Крушово до Рила-Планина. Между първий и вторий

Тенесъ-Дереси и *Три-Градската рѣка,* които се стичатъ отъ Карталъ-Кая, Високия-Картоалъ, Карлъкъ, Паржинска-Барчина, Воалча-Барчина, Суванъ-Гедикъ, Шабаница, Торсунжа-Дахъ, Дикили-Ташь, Саржъ-Еръ и Арабъ-Мезаръ: *Наиплийцката-рѣка,* която се набира отъ доловетѣ що се стичатъ низъ Арабъ-Мезаръ, Каинъ-Чалъ-Тепе, Карталъ-Тепе, Кузу-Яйляси, Кьоръ-Исса, Чаирлѫ-Яйля, Черешна-Гора, Кель-Тепе, Шилеста-Тепица и Гьозъ-Тепе; *Кара-Булаккската-рѣка* и долътъ, който се слива низъ гората Кючукъ-Яйляси. Всичкитѣ тия притоци се събиратъ въ една рѣка 1 часъ на югъ отъ с. Грохотно. Отъ Грохотно надолу въ Кричимската-рѣка се вливатъ:

Лъджа, се набира отъ Беденската, Брезенската и Вързбовската рѣки, които се стичатъ низъ западнитѣ расклонения на срѣдний Кара-Балканъ отъ Широко-Лѫцката рѣка, която се стича низъ жгълътъ между Кара-Балканъ и сѣверо-источния Родопинъ гребень и отъ р. Замогилка, която се стича низъ планина Мурсалица. Подъ с. Настанъ *Лъджа* се влива въ Кричимската-рѣка отъ дѣсно.

Домузъ-Дере има зачалото си отъ планинитѣ *Сютькя* (зѫбъ отъ сѣверо-западния Родопинъ гребень и водолѣлъ между горнитѣ притоци на Чепинската рѣка и на Домузъ-Дере), Семиза (продължение отъ Сютькя въ сѣверо-источна посока и вододѣлъ между Ракитовската Стара-рѣка — притокъ на Чепинската р. Ели-Дере — и горнитѣ цритоци на Домузъ-Дере), Кара-Чумакъ и Семеръ-Аланъ (вододѣлъ на Баташката рѣка и на Домузъ-Дере). Съставя се най-горѣ отъ *Сусусъ-Дере* и *Черно-Дере,* които слѣдъ като приберѫтъ и други притоци, промѣнятъ имената си първата на *Бегликъ-Дере,* а втората на *Крива-рѣка;* двѣтѣ тия рѣки се сливатъ при Ташь-Богазъ въ една, която слѣдъ като прибира по-долу рѣката *Чукуръ* отъ лѣво, приема името Домузъ-Дере; по къмъ истокъ прибира *Катранджикъ-Дере* отъ дѣсно и подъ Дьовлень се влива въ Кричимската рѣка отъ дѣсно.

Отъ Дьовленъ надолу Кричимската рѣка много лѫкатуши, но теченьето ѝ все държи сѣверна посока, и слѣдъ

гребени се простира широката долина на р. Арда, между вторий и третий — долината на Мѣста, а между третий и първий планинската часть на Маричиното корито. Въ жгълътъ между сѣверо-западний и сѣверо-източний гребени се разстилa Кричимската долина.

като прибере Ракитовъ-Долъ, Длибоки-Долъ, Лясковската, Михалковската, Осиковската и Чюренската рѣки отъ дѣсно и Яланъ-Дере, Фотенската и Форцовската рѣки отъ лѣво, пробива си пѫть прѣзъ с. Кричимъ въ полето и се влива въ Марица отъ дѣсно.

IV. Географически, статистически, етнографически и икономически прѣгледъ.

По административното распрѣдѣление на Източна Румелия отъ 1879 год., Рупчоската околия се състоеше отъ 45 села. Отъ тѣхъ 6 (Ситово, Бойково, Дѣдево, Малюво, Шейтанъ-Кьой и Югово) сѫ българо-християнски; 29 (Софтѫще, Чукуръ-Кьой, Борово, Крушово, Дряново, Карамушица, Еръ-Кюприя, Бѣлица, Лакавица, Дормушово, Богутюво, Тъмрѫчь, Брѣзовица, Грохотно, Гьовренъ, Мугла, Три-Градъ, Кюстенджикъ, Бѣденъ-Баня, Михалково, Балабанъ, Чуриково, Осиково, Черѣшово, Петваръ, Лясково, Брѣзье и Настанъ) сѫ българо-мохамедански и 10 (Широка-Лòка, Вòрбово, Стойкитѣ, Фойна, Павалско, Лилково, Орѣхово, Чюрень, Нарѣченъ и Чепеларе) сѫ смѣсени.[1])

По землеописното си положение спадатъ:

1) Въ коритото на Чепеларската рѣка 19 села: Малюво, Шейтанъ-Кьой, Югово (бълг. христ.); Софтѫще, Гюндюзица, Чукуръ-Кьой, Борово, Крушово, Дряново, Карамỳшица, Еръ-Кюприя, Бѣлица, Лакавица, Богутюво (бълг. мохам.); Фойна, Павалско, Орѣхово, Нарѣченъ и Чепеларе (смѣсени).

2) Въ коритото на Дермѐнь-Дерската рѣка 9 села: Ситово, Бойково, Дѣдево (бълг. христ.); Лилково, Чюрень (смѣсени), Дормушово, Тъмрѫчь, Брѣзовица и Петваръ (бълг. христ.) и

3) По дѣсната страна на Кричминото корито 17 села: Чéрѣшово, Осиково, Михáлково, Чуриково, Лясково, Грохóтно, Брезье, Беденъ-Баня, Гьовренъ, Мугла, Три-Градъ, Балабанъ, Кюстенджикъ, Нàстанъ (бълг. мохам.), Широка-Лóка, Вóрбово и Стойкитѣ (смѣсени).

---

[1]) Официална статистика на Източно-Румелийското население. 1880. стр. 16.
Забѣл. Въ Ситово е имало и помаци, но тѣ сѫ избѣгали прѣзъ 1879 и 1880 год. прѣди да стане първото народно прѣброяване въ Източна-Румелия. Въ Борово, Бѣлица и Карамушица се срѣщатъ българската и турската народности; на западъ отъ тия села елементътъ е български а на истокъ е вече кѫрджалъкътъ; за това въ рѣченитѣ села се говорятъ и двата езика: български и турски и жителитѣ имъ иматъ роднински свързки и съ помашкий и съ турский елементъ.

При народното прѣброяванье въ Ист. Румелия прѣзъ 1880 год., въ Рупчоската околия сѫ прѣброени само 32 отъ 45-тѣхъ села.[1]) Прѣброени сѫ и 4 отъ непокорнитѣ села (Тъмръчъ, Черѣшово, Петвàръ и Брѣзовица), които въ оная година сѫ били покорни. Въ 32-тѣ села е имало 3363 кѫщи, 3946 домакинства съ 19326 (9680 м. 9646 ж.) душь жители, отъ които 9447 (4864 м. 4583 ж.) бълг. христ., 9753 (4748 м. 5005 ж.) бълг. мохам. и 126 (68 м. 58 ж.) циг. мохам. Числото на отсѫтствующитѣ мѫже прѣзъ врѣмето на прѣброяваньето не е отбѣлѣжено; види се броени сѫ за присѫтствующи. Това прѣброяванье е ставало набързо и безъ никакви подробни опѫтвания; слѣдователно, правилни заключения не могѫтъ да се изваждатъ отъ тая статистика.

Пò-порядъчно прѣброявание станѫ на 1 Януарий 1885 г. Тая статистика ще си има голѣма важность, като направена 8 мѣсеци прѣди съединението на България. Наистина срѣщатъ се и въ нея непростими погрѣшки, които въ бѫдѫще можаха да породятъ споръ между етнографитѣ, ако народоброенията не се повтаряха всѣки петь години. Една крупна погрѣшка е допустнѫта и въ Рупчоската околия. Тя е, че Българетѣ отъ мохамеданска вѣра (помаци) сѫ показани въ новата румелийска статистика за „турце“. Всичкитѣ други данни сѫ пò-подробни и пò-точни. Споредъ въпросната статистика. въ Рупчоската околия сѫ прѣброени 29 села[2]) и въ тѣхъ е имало на 1 Януарий 1885 год. 3750 кѫщи, 16 дюкяне въ оградитѣ на кѫщитѣ и 40 дюкяне отдѣлни отъ кѫщитѣ. всичко 3806 згради, въ които сѫ били помѣстени 4327 домакинства съ 20821 (9499 м. 11322 ж.) д. жители, отъ които 10046 (4528 м. 5518 ж.) бълг. христ., 10674 (4917 м. 5757 ж.) бълг. мохам.,[3]) 5 (4 м. 1 ж.) гърци христ., 88 (44 м. 44 ж.) циг. мохам., 4 (2 м. 2 ж.) италиянци и разни 4 (м.). При прѣброяваньето сѫ отсѫтствували 953 (951 м. 2 ж.); отъ тѣхъ 817 (816 м. 1 ж.) бълг. христ. и 136 (135 м. 1 ж.) бълг. мохам.; отсѫтствували: 26 д. м. въ България, 921

---

[1]) Официална статистика на Източно-Румелийското население. Пловдивъ 1880. стр. 16.

[2]) Резултати отъ прѣброявание на населението въ Източна Румелия на 1 Януарий 1885. Кн. I. Пловдивски окрѫгъ. стр. 9—10.

[3]) Само въ селата Борово, Бѣлица и Карамỳшица има между Помацитѣ и Читаци, но тѣхното число не може да се знае точно. Въ статистиката за 1880 год. тѣ сѫ показвани за *Помаци*, а въ оная за 1885 год. не сѫ правили никаква разлика между Помацитѣ и Читацитѣ, та сѫ писали и еднитѣ и другитѣ „Турце“.

(919 м. 2 ж.) въ Турция, 1 м. въ Ромѫния и 5 м. въ разни държави. Така щото, истинското число на жителитѣ въ 29-тѣ Рупчоски села възлиза на 21774 д. (10450 м. 11324 ж.), отъ които 10863 (5344 м. 5519 ж.) бълг. христ, 10810 (5052 м. 5758 ж.) бълг. мохам. и останѫлитѣ Цигане, Гърци и разни, както сѫ показани пò-горѣ.

При първъ погледъ върху двѣтѣ статистики, въ очи бие увеличената цифра на кѫщитѣ. Намираме въ 1885 год. 387 кѫщи и 40 дюкяне отдѣлни отъ кѫщитѣ. Но тѣзи цифри 387 и 40 въ дѣйствителность сѫ още пó-голѣми, понеже въ 1880 год. сѫ прѣброени 32 села, а въ 1885 год. само 29 — Тъмрѫчь, Черѣшово и Петваръ бѣха вече недостѫпни при второто прѣброяванье. Умножаваньето на кѫщитѣ е лѣсно истълкуемо, ако земемъ прѣдъ видъ събитията въ Рупчоско отъ 1876 до 1879 год., когато много села цѣли и отчасти сѫ горѣни.

Видна е тоже и разликата между численностьта на мѫжкий и женский полъ. Женскитѣ надминуватъ мѫжкитѣ съ 874. Частно между бълг. мохам., тая разлика е още пó-видна: българо-мохамеданкитѣ надминуватъ мѫжкитѣ съ 706 (14%), а българо-християнкитѣ само 275 (5%). Причината е тукъ, че мнозина рупци изоставатъ въ странство, гдѣто се и оженватъ; а у помашкий елементъ, причината се крие въ това, дѣто много помаци сѫ изгинали като войници прѣзъ послѣднитѣ войни и освѣнъ това, мнозина подлѣжащи на военната тѣгоба, подиръ освобождението, побѣгнѫли сѫ въ задграничнитѣ села въ Турско и въ непокорнитѣ рупченски села.

По народность всичкитѣ жители сѫ Българе. Само въ нáй-източнитѣ Рупчоски села: Борово, Бѣлица и Карамушица има и Турце, които говорятъ езикъ смѣсенъ отъ турски и български думи. Циганетѣ, като распрьснѫти по всичкитѣ села на съвсѣмъ малки купчинки и заселени, отдавна сѫ забравили матерний си езикъ, приели сѫ българский и исповѣдватъ мохамеданската вѣра. Показанитѣ въ послѣдната статистика гърци, италиянци и разни, сѫ врѣменно проживѣющи или проходящи; а отсѫтствующитѣ 919 м. сѫ били пòвече въ приморската равнина, гдѣто всѣка година слизатъ да упражняватъ занаятитѣ си: зидарство, овчарство и кираджилъкъ.

Броя на жителитѣ въ бившитѣ непокорни Румелии Рупчоски села, не може точно да се знае. Въ 1880 г. сж били прѣброени само 4 села: Търъчь, Черѣшово, Петваръ и Брѣзовица. Въ тѣхъ е имало 196 к. 233 дом. съ 1140 ж. (563 м. 577 ж.). Ала въ онова врѣме не сж се били възвърнжли още всичкитѣ избѣгали въ вжтрѣшностьта на Родопитѣ помаци. Всичкитѣ жители въ 17-тѣхъ непокорни Рупчоски села, прѣдполага се да сж до 16.000 д., а заедно съ онѣзи въ четиритѣ непокорни села въ Пещерската околия, Помачката република има до 19.000 ж.[1]) По показанията на единъ бивши въ турско врѣме рупчоски Кжръ-Агасж, въ всичкитѣ непрѣдадени села има до 2445 к. Споредъ официалнитѣ турски книжа,[2]) прѣди размирнитѣ години, въ 1874, тѣ сж плащали на държавата 83.735 гр. вергия, 240.300 гр. десетъкъ и 141.108 гр. бегликъ — всичко 465.143 гр.

До прѣди 40 години, Рупчоската околия е била въ ржцетѣ на стария Търъчлия Хасанъ-Ага. Той я е управлявалъ, той се е располагалъ съ живота имота и честьта на жителитѣ ѝ. Стария Търъчлия е сждилъ, колилъ и бѣсилъ по свое усмотрение. Ползувайки се съ нѣкакви стари правдини, той си билъ присвоилъ много добри гори и планини около Търъчь, дѣто сж лѣтували собственнитѣ му безбройни стада отъ овци и нѣколко хергелета коньe. Стария Търъчлия въ съюзъ съ нѣкои дере-беювци въ Родопскитѣ планини, много пжти не се е покорявалъ на султановитѣ заповѣди.[3])

Слѣдъ смъртьта му, неговата власть и сила прѣминала на сина му Ахмедъ-Ага. Когато Пловдивската каза се раздѣлила на нахии, Рупчосъ нахиясж се повѣри на Търъчлиювия синъ Ахмедъ-Ага, който по самовластието си малко се отличавалъ отъ баща му. Ахмедъ-Ага чакъ до 1876 год. бѣше като Рупски царь и между другия данъкъ, събиралъ си е и за него особенъ данъкъ въ масло, сирене, аби и овци. Той е ходилъ отъ село на село да гостува, да яде и пие съ своитѣ кабадаии, да събира царската вергия и да наказва съ бой и затворъ злодѣйцитѣ и всѣкиго, който би испуснжлъ нѣкаква

---

[1]) Стенографически дневници на Обл. Събрание. Трета редовна сессия. 1881. стр. 670.

[2]) Салнаме виляети Едирне. 1290. стр. 209—211.

[3]) Непокорнитѣ села въ Родопскитѣ планини. Кн. I. стр. 5—7.

дума противъ селския ага или чорбаджия, или противъ нѣкой Ахмедъ-Аговъ приятель и съмисленникъ. За ролитѣ, които е игралъ Ахмедъ-Ага до 1876 год. и за влиянието, което той е упражнявалъ помежду помацитѣ отъ 1876 год. насамъ, писано е нѣщо до сега[1]) па има да се каже и тукъ нѣщо, но пò-нататъкъ.

Слѣдъ тоя общъ прѣгледъ на селата, ние ще направимъ единъ кратъкъ географически, статистически и поминъченъ прѣгледъ за всѣко село.

I. Чепеларската долина.

1. *Чепеларе*, сѣдалище на Рупчоското околийско управление. Разложено въ прѣдгорията на Чепеларската блатиста котловинка, дѣто се сливатъ три отъ горнитѣ притоци на Чепеларската рѣка, то е нáй-южното Рупчоско село възъ Чепеларската долина и отстои 13 часа на югъ отъ Пловдивъ, 14 на югозападъ отъ Станимака, 3 часа на сѣверъ отъ границата отъ къмъ Пашмаклѫ (сѣдалище на управлението въ Ахѫ-Челебийската каза) и 2 часа на сѣверозападъ отъ границата отъ къмъ Дере-Кьой. Землището на това село допира до землищата на селата Широка-Лѫка (2 часа на югозападъ) Ворбово (2 часа на западъ), Гюндюзица (1 часъ на сѣверозападъ), Богутюво (1 часъ на сѣверъ), Горно-Дере-Кьой (3 часа на истокъ) Долно-Дере-Кьой ($3^1/_2$ часа на югоистокъ), Райково и Пашмаклѫ (4 часа на югъ).

Чепеларе не е старо село. То ще да е основано подирь завоеванието на края отъ турцетѣ. Окрѫжающитѣ го бърда сѫ били едно врѣме владѣяни отъ юрюци-скотовъдци, които сѫ ги наименували *Джабель-Дахъ* и по това име селото е било нарѣчено Джабеллй. Въ турскитѣ официални книжа то се писваше Чепеллй. Съ такова име го срѣщаме и въ една пѣсень. Никакво прѣдание нѣма, да е имало това село българско име.

По своето географическо положение, по интересътъ на държавата да завардва границитѣ си отъ разбойнически нашествия, по близината си до сѣдалището на съсѣдната задгранична околия, по влиянието, което отъ тукъ може да се упражнява върху българский задграниченъ елементъ въ просвѣтително отношение, и още по причина че прѣзъ

[1]) Непокорнитѣ села въ Родопскитѣ планини. Кн I. Борба. Бр. 12—14.

тукъ минува пѫтьтъ отъ Пловдивското поле за горното Ардино корито и отъ тамъ за приморската равнина, това село умѣстно е избрано за сѣдалище на Рупчоското управление.

Както и другитѣ Рупчоски села, Чепеларе въ турско врѣме е било подъ натиска на разни тамошни аги, Тъмръчлиюви привърженници. По́-добритѣ гори и планини сѫ били усвоени прѣзъ врѣмето на дере-бейлика отъ влиятелнитѣ първенци. При това, голѣма часть отъ Чепеларското землище, по роднински свързски, между Чепеларскитѣ едноврѣмешни голѣмци помаци и Ахѫ-Челебийскитѣ деребеювци, въ началото на това столѣтие сѫ прѣминѫли въ владѣние на послѣднитѣ, чиито потомци едвамъ подиръ освобождението ги прѣпродаватъ на Чепеларскитѣ жители. Разбира се, че земята като е била съсрѣдоточена въ малко рѫцѣ и вардена по́вече за пасбища на дрѣбенъ добитъкъ, то на по́-голѣмата часть отъ населението поминъкътъ е билъ мѫченъ. Слабото земледѣлие и дребното скотовъдство, не сѫ могли да удовлетворяватъ поминъчнитѣ нужди, та за това Чепеларчанье сѫ се занимавали съ ратайство, кираджилъкъ, зидарство и терзиликъ. Тукъ правятъ и аби за домашно употрѣбление. И за продань работятъ аби на Ахѫ-Челебийски абаджии.

Подирь освобождението Чепеларе се промѣни малко нѣщо. Като погранично село близу до което три пѫтеки прѣзъ три погранични точки (Студенецъ, Куллята и Рожень) влизатъ въ новата Одринска область и три въ Кричимската долина; като лѣжаще на главния и на́й-кѫсия пѫть отъ Пловдивъ за Портъ-Лагосъ (Буру-Гьоль); като на́й-голѣмо и на́й-близкно село до сѣдалището на съсѣдната Ахѫ-Челебийска каза, Чепеларе се оказа сгодно да бѫде сѣдалище на Рупчоското околийско управление. И съ това Румелийското управление може-би безсъзнателно е турило една прѣграда на непокорния и подиръ освобождението Тъмръчлия Ахмедъ-Ага, да неможе да влияе между помашкитѣ населения въ долинитѣ на Чепеларската и Юговската рѣки, а да ограничи дѣятелностьта си само въ Кричимската долина. Освѣнъ това, съ направянието Чепеларе за сѣдалище на управлението, постояннитѣ разбойничества по вододѣла на Марица и Арда полипсаха, защото на́й-хайдутскитѣ мѣста Епекъ-Кула, Студенецъ, Рожань и др. се намиратъ

сега между двата административни центра Чепеларе и Пашмаклѫ. При другитѣ ползи за пограничнитѣ населения и отъ двѣтѣ страни, Чепеларе като околийско сѣдалище, благотворно влияе надъ задграничнитѣ български населения въ Ардиата долина — въ Ахѫ-Челебийско — въ поминъчно и просвѣтително отношения. Сношенията между двата края станѫха пó-чести и пó-безопасни и задграничнитѣ българе могѫтъ да проваждатъ дѣцата си да се учѫтъ въ Чепеларе. Ето защо, рядомъ съ Чепеларцѣхъ и Широко-Лъ̂ацѣхъ, колчимъ се е падалъ случай, Ахѫ-Челебийци сѫ подавали прошения въ Пловдивъ и Цариградъ да се не прѣмѣства сѣдалището на управлението отъ Чепеларе.

Щомъ Чепеларе станѫ сѣдалище на управлението, населението му се посъживи, училището му се поуреди съ областни и окрѫжни помощи, отвори се телеграфо-пощенска станция и едновремешното подтиснѫто и затѫнтено село, което затрѣпервашe при слухътъ, че Тъмръчлията иде да збира бейликътъ или йошурътъ, заприлича на планински градецъ съ правителственни учрѣждения, съ поща и телеграфъ и съ двѣ първоначални и едно класно училища. Поминъкътъ се подобри до нѣкѫдѣ, но съ митническитѣ кордони подиръ съединението пакъ се нащърби.

Споредъ народоброението отъ 1880 год., въ Чепеларе намираме 335 домакинства въ 290 кѫщи, съ 1531 д. ж., отъ които 738 м. (363 бълг. хр. 378 бълг. мох. и 9 циг. мох.) и 783 ж. (378 бълг. хр. 406 бълг. мох. и 9 циг. мох.); а споредъ народоброението отъ 1 Януарий 1885 г., въ Чепеларе е имало 358 кѫщи, 7 дюкяне въ оградитѣ на кѫщитѣ и 13 дюкяне отдѣлни отъ кѫщитѣ; домакинства е имало 394 съ 1645 д. ж. (697 м. и 958 ж.) отъ които 745 бълг. христ. (290 м. и 455 ж.), 882 бълг. мохам. (397 м. и 485 ж.), 5 гърци христ. (4 м. и 1 ж.) и 13 циг. мохам. (6 м. и 7 ж.). Видната разлика между численностьта на мѫжкитѣ и женскитѣ произлиза отъ това, че голѣма часть отъ първитѣ странствуватъ зимно врѣме. На 1 Януарий 1885 година отсѫтствували 124 мѫже. Главнитѣ занаяти и сега сѫ: земледѣлие, скотовъдство, зидарство и кираджилъкъ. Подиръ съединението това село плаща 6438 л. поземеленъ налогъ, 536 л. патентъ, 1349 л. бегликъ, 10 л. серчимъ и 70 л. иджаръ, всичко 8403 л. Има двѣ черкви,

1 священникъ, 2 училища, 2 учители, 63 ученика, 18 ученички; 1 джамия, 2 имаме, 2 мехтепа 48 ученици и 10 ученички.[1])

2. *Богутюво.* Лѣжи въ една долина по западнитѣ ребра на Калъчь-Бурунъ. Това село е распрѫснато пóвече въ колибаци по цѣлата долина, протѣжението на която е 1$^3/_4$ часа. Нáй-голѣмата махала е расположена $^1/_4$ часа отъ дѣсно по течението на Чепеларската рѣка. Споредъ народоброението отъ 1880 год. тамъ е имало 159 домакинства въ 130 кѫщи съ 768 д. ж. (365 м. и 403 ж.) всичкитѣ бълг. мох.; а споредъ онова отъ 1885 год. намираме 200 домакинства въ 139 кѫщи съ 932 д. ж. (467 м. и 465 ж.). Голѣма часть отъ разликата между численностьта на мѫжкитѣ, произлиза отъ отсѫтствието на мнозина мѫжье прѣзъ 1880 год. като замѣсени въ мохамеданското Родопско възстание въ 1878 год., когато е и горѣно това село. $^3/_4$ отъ населението живѣе въ колибаци, прѫснѫти по *Касѫмъ-Дере* — отъ дѣто начина Лакавската рѣка. Пó-главни отъ колибацитѣ сѫ: Тюклюрюсю до 30 кѫщи, Чавдарь до 15, Лàниката до 12, Лòпуха до 10, Харделюво до 20, Острица до 35 и Дрѣновецъ (разложено отъ лѣвата страна на Чепеларската рѣка въ планина Хаджи-Османското) до 20 колиби.[2])

Главния поминъкъ е земледѣлие и скотовъдство. Отъ съединението насамъ бързо пропада и едното и другото, и то не само тукъ, ами въ цѣлата околия, по причина че овцетѣ като се скарватъ зимно врѣме на пàша въ прибѣломорската равнина, пролѣтно врѣме овчаретѣ плащатъ два беглика, единъ на Турция и единъ на България; а за измрѣлитѣ прѣзъ зимата овци плащатъ износно мито.

[1]) Свѣденията за данъцитѣ, богуслужебнитѣ домове и училищата сѫ за 1887 г.

[2]) Прѣди распространението на мохамеданската вѣра между Българетѣ въ Родопитѣ, с. Богутюво не е сѫществувало и прѣдцитѣ на днешнитѣ му жители сѫ живѣли въ „Старо-Село“, сега Фойненско ливадье, при мѣстностьта *Червенà* подъ главния пѫть въвъ Чепеларската долина. Слѣдъ дохожданьето на Турцитѣ да распространяватъ тѣхната вѣра, жителитѣ отъ Старо-Село избѣгали и се заселили по Калъчь-Бурунскитѣ върхове; но тѣжката зима ги е принудила да слѣзътъ отъ върховетѣ и да се заселятъ по нискитѣ долини, дѣто сѫ сега Богутюво и колибацитѣ му. Споредъ прѣдания и прѣсмѣтания, истурчваньето на това село е започнѫло прѣди 200 г. и е ставало постепенно, така щото до прѣди 80 год. е имало единъ християнинъ, когото прѣстарѣлитѣ хора помнятъ. Имало е до 1878 год. и една кѫща, за която се знае, че е християнска, но сега е изгорѣла заедно съ другитѣ въ 1878 г. Мнозина отъ Богутювцитѣ за да си останѫтъ християне, заселили се въ Чаушово (сега Конушка околия). Богутювски помаци и до сега иматъ християне роднини въ Чаушово. Отъ лѣва страна на Богутювската рѣка, $^1/_4$ ч. надъ селото се видятъ основи отъ единъ старъ мънастирь.

А щомъ е осѫдено по тоя начинъ да загине дрѣбното скотовъдство, земледѣлието като свързано съ него, само по̀себѣ услабява.

Прѣзъ 1887 год. въ това село имало 2 джамии, 2 имаме, 2 мехтепа, 2 ходжи и 58 ученици. Плаща 1565 л. поземеленъ налогъ, 14 л. патентъ и 1552 л. бегликъ, всичко 3144 лева.

3. *Гюндюзица.* Това село е разложено въ подвършието на планина Гюндюзица — клонъ отъ срѣдний Кара-Балканъ. Отстои 1 часъ на сѣверозападъ отъ Чепеларе, 1 ч. на юго-истокъ отъ Чукуръ-Кьой, $^1/_2$ ч. на югъ отъ Софтѫще и 1 ч. на истокъ отъ Богутюво. Въ 1880 год. е имало 50 кѫщи, 53 домакинства съ 233 д. ж. (94 м. и и 134 ж.) бълг. мох. Въ 1885 год. намираме 66 кѫщи, 79 дом. съ 384 д. ж. (136 м. и 248 ж.) земледѣлци и скотовъдци. Има 1 джамия, 2 имаме, 2 мехтепа, 2 ходжи, 28 ученици и 2 ученички. Плаща 949 л. поземеленъ налогъ, 8 л. патентъ и 561 л. бегликъ, всичко 1518 л.

4. *Чукуръ-Кьой.* Старото му име е *Забо̀рдо*, както го наричатъ и до сега старитѣ Широколо̑ачанье. Разложено е въ долината между двата на̀й-голѣми источни клонове отъ Кара-Балканъ, на мѣстото, гдѣто нѣколко долове отъ расклоненията на Кара-Балканъ се сливатъ и образуватъ рѣката Чукуръ-Дере. Отстои 10 часа на югъ отъ Пловдивъ, $4^1/_2$ ч. на сѣверъ отъ турската граница, $2^1/_2$ ч. на сѣверозападъ отъ Чепеларе, 1 ч. на истокъ отъ границата на непокорнитѣ села, 1 ч. на сѣверозападъ отъ Гюндюзица, 2 ч. на истокъ отъ Лясково $1^1/_2$ ч. на югозападъ отъ Софтѫще и $1^1/_2$ на сѣверозападъ отъ Бо̀гутюво. Въ 1880 год. е имало 90 кѫщи, 93 дом. съ 420 ж. (213 м. и 207 ж.), отъ които 412 (209 м. 203 ж.) бълг. мох. и 8 (4 м. и 4 ж.) циг. мох. Въ статистиката отъ 1885 год. намираме 133 кѫщи, 177 домакинства съ 850 д. ж. (440 м. 410 ж.) бълг. мох. Поминуватъ съ земледѣлие, скотовъдство и дърводѣлство. Има 1 джамия, 3 имаме, 1 мехтепъ, 3 ходжи 59 ученика и 7 ученички. Плаща 2064 л. поземеленъ налогъ, 15 л. патентъ и 1658 л. бегликъ, всичко 3737 л.

5. *Софтѫще* лѣжи на лѣво отъ Чукуръ-Дере 2 ч. на сѣверъ отъ Гюндюзица и Богутюво, 2 часа на сѣвероистокъ отъ Чукуръ-Кьой, 2 ч. на истокъ отъ границата на

непокорнитѣ села, 1 $^1/_2$ ч. на югъ отъ Малюво и Павалско и $^1/_2$ ч. на лѣво отъ Чепеларската рѣка. Въ 1880 година е имало 40 кѫщи, 52 домакинства съ 244 ж. (127 м. и 117 ж.) бълг. мох., а въ 1885 год. — 51 кѫщи, 64 домакинства съ 302 ж. (142 м. и 160 ж.). Поминуватъ съ земледѣлие, скотовъдство и кираджилъкъ. Има 1 джамия, 1 имамъ, 1 мехтепъ, 1 ходжа, 25 ученика и 2 ученички. Плаща 692 л. поземеленъ налогъ, 5 л. патентъ и 637 л. бегликъ, всичко 1234 л.

6. *Орѣхово* което зовѫтъ и *Рахово* лѣжи 1 ч. на истокъ отъ вододѣла на Кричимската и Чепеларската рѣки, въ политѣ на Персенкъ, гдѣто нѣколко дола образуватъ Орѣховската рѣка. Спада 8 ч. на югъ отъ Пловдивъ, 5 часа на сѣверъ отъ Чепеларе, 1 $^1/_2$ ч. на сѣверо-западъ отъ Софтжще, 2 ч. на истокъ отъ Чуриково 1 $^1/_2$ ч. на юго-истокъ отъ Лилково и 1 ч. на западъ отъ Фойна. Въ 1880 год. е имало 154 кѫщи, 180 дом. съ 997 ж. (519 м. 478 ж.) отъ които 340 бълг. хр. (180 м. 160 ж.), 633 бълг. мох. (325 м. 308 ж.) и 24 циг. мох. (14 м. и 10 ж.). На 1 Януарий 1885 год. е имало 156 кѫщи, 2 дюкяне, 203 домакинства съ 1123 ж. (579 м. 544 ж.), отъ които 373 бълг. хр. (196 м. 177 ж.) и 750 бълг. мох. (383 м. и 367 ж.). Населението се занимава съ земледѣлие, скотовъдство и кираджилъкъ. Има 1 черкова, 1 священникъ, 1 училище, 1 учитель, 35 ученика, 10 ученички; 2 мехтепа, 2 ходжи, 43 ученика и 8 ученички. Плащатъ на държавата 3222 л. поземеленъ налогъ, 137 л. патентъ, 1516 л. бегликъ и 9 л. серчимъ, всичко 4920 л.

7. *Малюво,* $^1/_2$ часъ на истокъ отъ Орѣхово и $^1/_2$ часъ на западъ отъ Фойна. Лѣжи на Малювската рѣка, която се стича отъ Кара-Балканъ и малко по на истокъ отъ селото се влива въ Орѣховската рѣка. Въ 1880 год. е имало 80 кѫщи, 85 домакинства съ 414 ж. (212 м. и 202 ж.) бълг. хр. Поминуватъ съ земледѣлие и скотовъдство. Има 1 черкова, 1 священникъ, 1 училище, 1 учитель, 33 ученика и 5 ученички. Плащатъ 2604 л. поземеленъ налогъ, 212 л. патентъ, 462 л. бегликъ и 16 л. серчимъ, всичко 2754.

8. *Фойна* лѣжи въ котловината називаема *Ропката*, гдѣто Орѣховската рѣка уголѣмена съ Малювската се влива въ Чепеларската отъ лѣво. Разложено е въ жгълътъ между

двѣтѣ рѣки. Тукъ се збиратъ и двата пѫтя отъ Пловдивъ и Станимака за Бѣло-Море. Частъ отъ него е горено прѣзъ 1878 год., когато бѣгахѫ турскитѣ войски, слѣдъ поражението имъ при Кара-Агачь подъ Пловдивъ. Спада 8 часа на югъ отъ Пловдивъ, 4 часа на сѣверъ отъ Че́пеларе, 3 часа на истокъ отъ границата на непокорнитѣ села, 1 ч. на истокъ отъ Орѣхово, 2 ч. на югъ отъ мънастиря на Бѣла-Черква, 1 ч. на югъ отъ Шейтанъ-Кьой и 2 ч. на югозападъ отъ Нарѣченъ. Въ 1880 год. е имало 105 кѫщи, 115 дом. съ 601 ж. (299 м. 302 ж.), отъ които 457 бълг. хр. (231 м. 226 ж.) и 144 бълг. мох. (68 м. и 76 ж.), а въ 1885 — 118 кѫщи, 126 дом. съ 631 ж. (286 м. и 345 ж.) отъ които 470 бълг. хр. (209 м. 261 ж.) 150 бълг. мох. (71 м. 79 ж.) и 11 циг. мох. (6 м. 5. ж.). Занимаватъ се съ земледѣлие, скотовъдство и кираджилъкъ. Има 1 черква, 1 священникъ, 1 училище, 1 учитель. 23 ученика, 4 ученички; 1 джамия, 1 имамъ, 1 мехтепъ, 1 ходжа, 21 ученика и 3 ученички. Плаща 2700 л. поземеленъ налогъ, 351 л. патентъ, 903 л. бегликъ и 203 л. серчимъ, всичко 3961 л.

9. *Павалско* лѣжи тоже въ Ропката, отъ дѣсно на Чепеларската рѣка до 15 мин., срѣщу Фойна. Това село ще да е едно отъ старитѣ села, защото въ Райково се приказва, че нѣкой си Райко родомъ отъ Павалско билъ основательтъ на сегашното Райково, въ Ахѫ-Челеби. Разстоянието му отъ Пловдивъ, Станимака, Чепеларе и границитѣ е сѫщото, колкото на с. Фойна. Отъ тукъ възлиза единъ по́-кѫсъ пѫтъ за Ахѫ-Челеби, събира се горѣ при Калъчъ-Бурунъ съ Юговский пѫть — пакъ за Ахѫ-Челеби — и излиза при с. Дере-Кьой; но зимно врѣме не работи този пѫть. Павалско като по̀-отстранено отъ главния бѣломорски пѫтъ, по́-малко е пострадало прѣзъ турския бѣгъ. Слѣдъ русската окупация, Рупчоското околийско управление тукъ се установи и тукъ се отвори за първи пѫтъ телеграфна станция, та че слѣдъ нѣколко мѣсеца непрѣодолими нужди изискахѫ да се прѣмѣсти и едното и другото въ Чепеларе.

Въ 1880 год. е имало 260 кѫщи, 307 дом. съ 1528 ж. (799 м. 729 ж.) отъ които 1278 бълг. хр. (671 м. 607 ж.), 236 бълг. мох. (122 м. 114 ж.) и 14 циг. мох. (6 м. 8 ж.). Прѣди руско-турската война е имало до 60 дом. по-

маци; въ 1880 год. спорѣдъ численностьта на бълг. мох. (земени по 5 души на кѫща) останѫли сѫ приблизително 47 дом.; другитѣ сѫ прѣселени. Въ 1885 год. намираме 269 кѫщи, 3 дюкяне, 308 дом. съ 1486 ж. (717 м. 769 ж.), отъ които 1378 бълг. мох. (667 м. 711 ж.) 98 бълг. мох. (44 м. 54 ж. и 10 циг. мох. (6 м. и 4 ж.); слѣдователно, доста отъ бълг. мох. сѫ изсѣлени въ 1881 и 1882 год. Прѣзъ 1887 год. е имало 1 черква, 2 священника, 1 училище, 1 учитель, 67 ученика, 3 ученички; 1 джамия, 1 имамъ, 1 мехтепъ, 1 ходжа и 8 ученика. Прѣзъ сѫщата година е плащало 4050 л. емлякъ, 890 л. патентъ, 1374 л. бегликъ и 87 л. серчимъ, всичко 6401 л.

Както въ Фойна, тъй и въ това село, населението се занимава пó-малко съ земледѣлие и скотовъдство а повече съ кираджилъкъ. Поминъкътъ и на двѣтѣ села е подобренъ подиръ освобождението, понеже се отървахѫ отъ кѫръ-агаларскитѣ зорбажилъци; отървахѫ се и отъ мѣстнитѣ имъ аги.

10. *Шейтанъ-Кьой.* Старото име на това село е *Косово*, но Турцитѣ го прѣименували Шейтанъ-Кьой — Дяволско-Село, защото е засѣлено на високо и много стръмно мѣсто, така, че отъ срѣща се гледатъ кѫщитѣ, като да сѫ наградени една връзъ друга. Лѣжи на лѣво отъ долътъ, който се набира отъ пл. Бѣла-Черкова и 1/2 ч. подъ селото се влива въ Чепеларската рѣка отъ лѣво. Отстои 1 часъ на сѣверъ отъ Фойна, 2 ч. на истокъ отъ Лилково и Ситово, 2 1/2 ч. на югъ отъ Дѣдевò, 2 ч. на югозападъ отъ Добри-Лѫгъ и 1 1/2 ч. на западъ отъ Нарѣченъ. Прѣзъ врѣмето на русската окупация, жителитѣ вкупомъ напуснахѫ селото си и слѣзохѫ та се засѣлихѫ въ с. Кукленъ, на мѣстото на избѣгалитѣ Турце. Послѣ, като започнѫхѫ да се връщатъ избѣгалитѣ Турце и да се въдворяватъ въ владѣнията си, Косовци се върнахѫ въ изоставенитѣ си жилища и въ румелийската статистика отъ 1880 год. намираме да сѫ останѫли заселени въ Кукленъ само 8 дом. съ 33 ж. (20 м. 13 ж.) Разбира се, че сѫ останѫли само ония, на които състоянието е помогнѫло да си купятъ имущества отъ Турцитѣ.

Въ 1880 год. е имало 90 кѫщи, 93 дом. съ 428 ж. (237 м. и 191 ж.), отъ които само 5 (3 м. 2 ж.) циг. мох.

Отъ тогава до 1885 год. сѫ ставали твърдѣ рѣдки прѣселвания на поединни домакинства, но на тѣхнитѣ мѣста сѫ прихождали други прѣселенци отъ пограничнитѣ мѣста, а най-вече отъ Широка-Лѫка, така щото на 1 Януарий 1885 год. намираме 68 кѫщи (тукъ непрѣменно трѣбва да има погрѣшка, инъкъ неможе да се разбере видното намаление на кѫщитѣ при сѫщата почти цифра на домакинствата) 4 дюкяне, 94 дом. съ 472 ж. (237 м. 235 ж.), отъ които 2 бълг. мох. (вѣроятно приврѣменно живущи) и 6 циг. мох. (2 м. и 4. ж.). Подиръ съединението станѫха още прѣселявания отъ това село въ полето, но на мѣстата имъ дойдохѫ пакъ прѣселенци отъ Широка-Лѫка. Жителитѣ се занимаватъ съ земледѣлие, скодовъдство, кираджилъкъ и зидарство. Иматъ 1 черкова, 1 священникъ, 1 училище, 1 учитель, 29 ученика и 3 ученички. Плащатъ 1250 л. позем. налогъ, 41 л. патентъ, 1053 л. бегликъ и 18 л. серчимъ, всичко 2362 л.

11. *Нарѣченъ* лѣжи на Чепеларската рѣка и на пѫтя отъ Станимака за Фойна, 2 часа на сѣвероистокъ отъ Фойна, 1½ ч. на истокъ отъ Шейтанъ-Кьой, 2 ч. на югъ отъ Добри-Лѫгъ, 2 ч. на юго-западъ отъ Бачково и 1 ч. на сѣверъ отъ Югово. Въ 1880 год. е имало 62 кѫщи, 76 дом. съ 334 ж. (172 м. 162 ж.), отъ които 149 бълг. хр. (76 м. 73 ж.), 181 бълг. мох. (94 м. 87 ж.) и 4 циг. мох. (2 м. 2 ж.); а въ 1885 год. 50 кѫщи, 3 дюкяне, 81 дом. съ 379 ж. (190 м. 189 ж.), отъ които 181 бълг. хр. (88 м. 93 ж.) и 198 бълг. мох. (102 м. 96 ж.). Има черкова, джамия, училище, мехтепъ, священикъ, имамъ, учитель, ходжа, 14 уч. бълг. хр. и 11 бълг. мох. Плаща 960 л. позем. нал., 163 л. патентъ, 491 л. бегликъ и 4 л. серчимъ, всичко 1618 лева.

II. Юговската долина (Дрянова-Колу).

12. *Югово* 1 часъ на югъ отъ Нарѣченъ, 8 ч. на югъ отъ Пловдивъ, 7 часа на сѣвероистокъ отъ Чепеларе, 6 часа на сѣверъ отъ турската граница. Прѣзъ това село протича Юговската рѣка, която по-долѣ отъ Нарѣченъ се влива въ Чепеларската отъ дѣсно. Въ 1880 год. сѫ прѣброени 175 кѫщи, 194 дом. съ 866 ж. (443 м. 423 ж.) бълг. хр. Въ статистиката отъ 1885 год. намираме 183 кѫщи,

5 дюкяне, 201 дом. съ 986 ж. (499 м. 487 ж.) бълг. хр., занимаватъ се съ земледѣлие, скотовъдство, зидарство и дърводѣлство. Има 1 черкова, 1 свящ. 1 училище, 1 учитель, 32 ученика и 12 ученички. Плащатъ данъкъ 1974 л. поз. налогъ, 419 л. патентъ, 865 л. бегликъ и 66 л. серчимъ, всичко 3324 л.

13. *Ерь-Кюприя* 3 ч. на югоистокъ отъ Югово, 1 часъ на югъ отъ Орѣшецъ (Конушка околия), 2 ч. на югозападъ отъ Тополово (Конушка околия), 1 ч. на сѣверозападъ отъ турската граница, 1 ч. на сѣвероистокъ отъ Бѣлица и 1 ч. на истокъ отъ Борово. Въ 1880 год. е имало 80 кѫщи, 96 дом. съ 384 ж. (194 м. 190 ж.), отъ които само 2 циг. мох. (1 м. 1 ж.), а другитѣ бълг. мох. Въ 1885 год. намираме 73 кѫщи, 81 дом. съ 488 ж. (208 м. 280 ж.) бълг. мох. Това село е пръснѫто. Има 2 джамии, 2 мехтепа, 2 ходжи, 28 ученика и 3 ученички. Плащатъ 566 л. позем. налогъ, 13 л. пат. и 494 л. бегликъ, всичко 973 л. Занимаватъ се съ земледѣлие, скотовъдство и дърводѣлство.

14. *Борово* 1 ч. на западъ отъ Ерь-Кюприя. Разложено е на високо мѣсто въ пл. *Градище,* която лѣжи между Ерь-Кюприйската и Бѣлицката рѣки. Въ 1880 г. е имало 120 кѫщи, 145 дом. съ 684 ж. (355 м. 329 ж.) бълг. мох. и тур. мох. Въ 1885 год. намираме 199 кѫщи, 200 дом. съ 1064 ж. (475 м. 589 ж.). Числото на жителитѣ е увеличено съ завръщанието на бѣжанцитѣ. Поминуватъ съ земледѣлие, скотовъдство и търговия съ катранъ, който прѣкуповатъ на едро отъ непокорнитѣ села и го разнасятъ по полскитѣ села. Въ това село има 1 джамия, 1 имамъ, 1 мехтепъ, 1 ходжа и 63 ученика. Плаща 1193 л. поз. налогъ и 615 л. бегликъ, всичко 1808 л.

15. ***Бѣлица*** лѣжи отъ дѣсно на р. Бѣлица въ политѣ на *Карстóва-Гора.* Отстои 1/2 ч. на юго-истокъ отъ Борово, 1 ч. на юго-западъ отъ Ерь-Кюприя́, 2 ч. на вътрѣ отъ границата, 2 ч. на сѣверозападъ отъ Карамушица, 2 часа на сѣверъ отъ Крушово и 1 1/2 ч. на сѣвероистокъ отъ Лакáвица. Въ 1880 год. е имало 75 кѫщи, 75 дом. съ 368 ж. (193 м. 175 ж.) повече читаци и по-малко помаци; а въ 1885 г. — 75 кѫщи, 75 дом., съ 409 ж. (204 м. 205 ж.). Поминуватъ съ земледѣлие, скотовъдство и търговия съ ръжь и царевица, които прѣкуповатъ отъ полето и разнасятъ

за проданъ въ задграничнитѣ села. Има джамия, мехтепъ, имамъ, ходжа и 30 ученика. Плаща 937 л. позем. налогъ и 519 л. бегликъ, всичко 1456 л.

16. *Карамушица* 2 ч. на югоизтокъ отъ Бѣлица, 1$^1/_2$ ч. на истокъ отъ Крушово и 1 ч. на вътрѣ отъ границата отъ къмъ пл. Кара-Коласъ и само $^1/_2$ ч. сѫщо отъ къмъ с. Хамбаръ-Дере. Въ 1880 год. сѫ прѣброени 55 кѫщи, 69 дом. съ 347 ж. (183 м. 164 ж.), едната махала помаци, другата читаци; а въ 1885 г. 63 кѫщи, 84 дом. съ 339 ж. (177 м. и 162 ж.). Поминъкътъ имъ е както въ Бѣлица. Иматъ джамия и мехтепъ съ 21 ученика. Плащатъ 650 л. позем. налогъ и 286 л. бегликъ, всичко 936 л.

17. *Крушово* 1$^1/_2$ ч. на западъ отъ Карамушица, 1$^1/_2$ до границата отъ къмъ Кара-Коласъ и 1 ч. на югъ отъ Лакавица. Въ 1880 год. намираме 26 кѫщи, 39 дом., 162 ж. (80 м. 82 ж.) бълг. мох., въ 1885 год. — 28 к., 33 дом. съ 178 ж. (63 м. 115 ж.) Занимаватъ се съ земледѣлие и скотовъдство. Иматъ джамия и мехтепъ съ 22 ученика и 4 ученички. Плащатъ 452 л. поз. нал. и 114 л. бегликъ, всичко 566 л.

18. *Лакавица* 1 ч. на сѣверъ отъ Крушово, 1 ч. на истокъ отъ Дряново, 3 ч. на югъ отъ Югово и 3 ч. на сѣверъ отъ границата. Това село има нѣколко голѣми колибаци. Въ 1880 год. е имало 200 кѫщи, 238 дом. съ 1027 жит. (422 м. 605 ж.) бълг. мох.; въ 1885 год. — 224 кѫщи, 225 дом. съ 1158 ж. (459 м. 699 ж.), земледѣлци, скотовъдци, и дърводѣлци. Иматъ 4 джамии, 4 имаме, 4 мехтепа, 4 ходжи, 74 ученика и 7 ученички. Плащатъ 2583 л. позем. налогъ, 6 л. патентъ и 973 л. бегликъ, всичко 3562 л.

19. *Дряново* 1 ч. на западъ отъ Лакавица и 1$^1/_2$ ч. на истокъ отъ Богутювския колибакъ Харделюво. Тукъ е родното мѣсто и мѣстожителството на Еминъ-Ага, знатенъ първенецъ въ долината на Юговската рѣка и който взе участие съ Тъмръчлията, при потушението на Срѣдно-Горско-Родопското въззстание въ 1876 год. и при организиранието на Мохамеданското Родопско въззстание въ 1878 г. Въ 1880 година е имало 120 к. 151 дом. съ 630 жит. (315 м. 315 ж.) отъ които само 5 (3 м. 2 ж.) циг. мох., другитѣ бълг. мох.; въ 1885 год. — 104 к., 183 дом. съ 790 ж.) (359 м. 431 ж.). Поминуватъ съ земледѣлие, ското-

въдство и дърводѣлство. Това село два пѫти е бѣгало (еднажъ кога дойдохѫ Руситѣ и другошъ, когато руситѣ прогонихѫ Родопскитѣ въстанници въ 1878 год.) и единъ пѫть е горѣно. Иматъ 1 джамия, 2 имаме, 2 мехтепа, 2 ходжи, 48 ученика и 47 ученички. Плаща 712 л. позем. налогъ 10 л. патентъ и 688 л. бегликъ, всичко 1510 л.

III. Дермѐнь-Дерската долина.

20. *Дѣдево́* спада на лѣво отъ долътъ, които се слива отъ пл. Бѣла-Черкова, подъ име Пепелашь-Дере. Отстои 5 ч. на югъ отъ Пловдивъ, 8 ч. на сѣверъ отъ Чепеларе, 3 ч. на западъ отъ Яврово и Добри-Лѫгъ, 4 ч. на истокъ отъ Дормушово и 1 ч. на югоистокъ отъ Бойково. Въ 1880 г. е имало 78 кѫщи, 102 дом. съ 470 жители (234 м. 236 ж.), отъ които 5 циг. мох. (3 м. 2 ж.); въ 1885 — 79 кѫщи, 85 дом. съ 537 ж. (257 м. 280 ж.), отъ които 11 (5 м. 6 ж.) сѫ показани „турци“, безъ да е означено, читаци ли сѫ или помаци, или цигане, и постояно ли живѣятъ или врѣменно. Занимаватъ се съ земледѣлие, скотовъдство и дърводѣлство. Иматъ черкова, свещеникъ, училище, учитель, 42 ученика и 12 ученички. Плащатъ 1797 л. поз. налогъ, 130 л. патенъ, 156 л. бегликъ и 20 л. серчимъ, всичко 2103 лева.

21. *Бойково* малко по на сѣверо-западъ отъ Дѣдово. Въ 1880 год. е имало 60 к., 71 дом. съ 364 ж. (175 м. 189 ж.) бълг. хр.; въ 1885 г., 71 кѫщи, 7 дюкяне, 74 дом. съ 397 ж. (191 м. 206 ж.), земледѣлци, скотовъдци и дърводѣлци. Отъ скоро се правятъ опити за развъждание гюлове. Иматъ черква, священикъ, училище, учитель, 38 ученика и 11 ученички. Плащатъ 1879 л. позем. нал., 101 л. пат., 307 л. бегликъ и 32 л. серчимъ, всичко 2319 л.

22. *Лилково* въ източнитѣ клонове на Персенкъ, 7 ч. на югъ отъ Пловдивъ, 7 ч. на сѣверъ отъ Чепеларе, 1/2 ч. до границата на непокорнитѣ села, 1 1/2 ч. на сѣв.-зап. отъ Орѣхово, 1 ч. на югъ отъ Брѣзовица и толкова на юго-западъ отъ Ситово. Въ 1880 год. имало е 100 кѫщи, 113 дом. съ 648 ж. (352 м. 296 ж.), отъ които 450 (259 м. 191 ж.) бълг. хр. и 198 (93 м. 105 ж.) бълг. мох.; въ 1885 г. — 98 кѫщи, 121 дом. съ 706 ж. (343 м. и 363 ж.) безъ да е отбѣлѣжено числото на бълг. мох. Занимаватъ се съ земле-

дѣлие, скотовъдство и дърводѣлство. Иматъ черква, свящ., училище, учитель, 35 ученика и 6 ученички; джамия, имамъ, ходжа, мехтепъ съ 7 ученика и 6 ученички. Плащатъ 1156 л. поз. нал., 194 лева пат., 246 л. бегликъ и 8 л. серчимъ, всичко 1606 лева.

23. *Ситово* 1 ч. на сѣверо-западъ отъ Лилково и 1 ч. къмъ истокъ отъ Брѣзовица. Помацитѣ сѫ избѣгали прѣзъ 1879—80 год. понеже сѫ били замѣсени въ звѣрствата прѣзъ 1876 г., когато тукашния първенецъ помакъ е застрѣлилъ за нищо селския священникъ. Въ 1800 год. е имало 90 кѫщи, 106 дом. съ 646 ж. (337 м. 309 ж.), отъ които само 7 (4 м. 3 ж.) циг. мох.; въ 1885 — 90 кѫщи, 127 дом. съ 665 ж. (211 м. 354 ж.), отъ които само 6 (4 м. 2 ж.) циг. мох. Поминуватъ съ земледѣлие, скотовъдство и терзиликъ. Иматъ черква, свящ., училище, учитель, 50 ученика и 6 ученички. Плащатъ 1595 л. поз. нал., 222 лева патентъ, 457 л. бегликъ и 13 л. серчимъ, всичко 2287 л.

24. *Брѣзовица.* Лѣжи при единъ лѣвъ притокъ на рѣката, що тече прѣзъ Ситово и Дормушово. Расположено е 1 часъ къмъ истокъ отъ Тъмрѫчь, 2½ ч. къмъ югъ отъ Дормушово, 1 ч. къмъ западъ отъ Ситово, 1 ч. къмъ сѣверъ отъ Лилково, 8 ч. на югъ отъ Пловдивъ и 9 часа къмъ сѣверъ отъ Чепеларе. То се е присъединявало въ 1881 год. къмъ непрѣдаденитѣ села, а послѣ се е обръщало ту къмъ автономията, ту къмъ републиката. Въ 1880 год. е имало 20 к. 25 дом. съ 142 ж. (76 м. 66 ж.), а въ 1885 год. — 36 к. 38 дом. съ 202 ж. (96 м. 106 ж.), бълг. мох. Поминуватъ съ земледѣлие, скотоводство и дърводѣлство. Има джамия и мехтепъ съ 20 ученика и 2 ученички. Плаща 554 л. поз. нал., 62 л. пат. и 140 л. бегликъ, всичко 720 л. Въ турско врѣме е плащало 10.337 гр. Това село останѫ въ Южна-България.

25. *Дормушово.* Лѣжи по дѣсната долина на Дермендерската рѣка 1½ ч. на сѣверъ отъ Брѣзовица. Въ 1880 г. е имало 50 кѫщи, 58 дом. съ 350 ж. (182 м. 168 ж.) отъ които 4 (3 м. 1 ж.) циг. мох., а другитѣ бълг. мох.; въ 1885 год. намираме 55 кѫщи, 2 дюкяне, 76 дом. съ 367 ж. (166 м. 201 ж.) и отсѫтствующи при прѣброяванието 36 м. Поминуватъ съ земледѣлие, скотовъдство и дърводѣлство. Иматъ 2 джами, 2 имаме, 2 мехтепа, 2 ходжи, 41 учен.

и 5 ученички. Плащатъ на държавата 847 л. поз. налогъ. 152 л. пат. и 427 л. бегликъ, всичко 1.426 лева.

26. *Тъмръчъ.* (Гл. *„Непокорнитѣ села въ Родопскитѣ планини“*. Кн. I. стр. 8—9).

27. *Чюренъ.* 1 ч. на сѣверозападъ отъ Тъмръчъ, 7 ч. на югъ отъ Пловдивъ, 10 ч. на сѣверозападъ отъ Чепеларе и 1 ч. на сѣвероистокъ отъ Черѣшово. Въ 1880 год. е имало 80 к. 105 дом. съ 470 ж. (201 м. 269 ж.), отъ които 129 (62 м. 67 ж.) бълг. хр. и 341 (139 м. 202 ж.) бълг. мох.; а въ 1885 год. сѫ прѣброени 115 к. 133 дом. съ 747 ж. (346 м. 401 ж.), отъ които 187 (103 м. 84 ж.) бълг. хр., 544 (234 м. 310 ж.) бълг. мох. и 16 (9 м. 7 ж.) циг. мох. Възвърнали сѫ се подиръ 1880 год. избѣгалитѣ помаци. Има 2 джамии, 2 имаме, 2 мехт. 38 уч. 3 ученички; 1 училище, 1 учитель, 16 ученика и 5 ученички. Плаща 1848 л. поз. нал. 117 л. патентъ, 1228 л. бегликъ и 8 л. серчимъ, всичко 3.202 л. И тукъ поминуватъ съ земледѣлие, скотоводство и дърводѣлство.

IV. Кричимската долина.

1. *Широка-Лоака.*

Широколоацката краинка лѣжи въ нѣколко долинки, които образуватъ единъ отъ горнитѣ притоци на Кричимската рѣка. Тя ни прѣдставлява една особенна краинка съ нѣкои особенности въ говора, облѣклото и поминъка. Цѣлата краинка, състои отъ едно голѣмо и нѣколко малки селца и отъ много колибаци, и въ турско врѣме е съставлявала една община. Подиръ освобождението, двѣ отъ по-голѣмитѣ махали: Върбово (изговаря се Вóрбово) и Стойкитѣ сѫ отдѣлени и прѣобърнѫти на особенни общини, така щото, сега въ краинката се броятъ три села.

28. *Широка-Лоака. (Лóка* казватъ въ тая краинка, *лоака* въ околнитѣ села). Ражложено е въ една дълбока долина, при политѣ на Кара-Балканъ и Карлѫкъ, гдѣто се събиратъ нѣколко дола и образуватъ Широко-Лоацката рѣка. Отстои 15 ч. на югъ отъ Пловдивъ, $1^1/_2$ ч. на вѫтрѣ отъ турската граница, 1 ч. на истокъ отъ границата на непрѣдаденитѣ села, 2 часа на юговападъ отъ Чепеларе, $^3/_4$ на югоистокъ отъ Ворбово и 1 ч. къмъ сѣверозападъ отъ Стойкитѣ. Колибаци отъ това село има пръснѫти дори

до границитѣ. Въ 1880 год. е имало 295 к., 369 дом. съ 2.126 ж. (1.092 м. 1.034 ж.), отъ които 1.661 (850 м. 811 ж.) бълг. хр., 440 (228 м. 212 ж.) бълг. мох. и 25 (14 м. 11 ж.) циг. мох.; а въ 1885 год. — 514 к. 9 дюк. 517 дом. съ 2.095 ж. (850 м. 1.245 ж.), отъ които 1.594 (601 м. 993 ж.) бълг. хр., 475 (235 м. 240 ж.) бълг. мох. и 18 (8 м. 10 ж.) циг. мох. При това прѣброявание сѫ отсѫтствували 348 (241 бълг. хр. 7 бълг. мох.) души. Подиръ съединението, митническата граница побърка поминъчнитѣ сношения на това село съ приморската равнина, та поминъкътъ се умъчни до крайна стъпень и тѣ се прѣселяватъ полегка легка въ Пловдивското и Карловското полета, а нѣкои се прѣселяватъ въ Шейтанъ-Кьой, на мѣсто прѣселяванитѣ отъ тамо жители. Въ Широка-Лбака се занимаватъ съ земледѣлие, скотоводство и зидарство. Тамъ сѣятъ и конопль, който женитѣ прѣработватъ на конци, платна и кълчищни черги (чулове) за сушение жито на слънце. Земледѣлието е много слабо, а скотоводството пропада, по причина на двата беглика, ще се179 ематъ отъ скарванитѣ въ приморската равнина овци. Въ селото има 2 черкви, 2 священ., 3 училища, 3 учители, 116 ученика, 27 ученички; 1 джамия, 2 имаме, 2 мехтепа, 2 ходжи, 42 уч. и 3 ученички. Плащатъ 4.975 л. поз. нал., 628 л. пат., 2.115 л. бегликъ, 2 л. серчимъ и 5 л. иджаръ, всичко 7.725 лева.

29. *Вòрбово.* ³/₄ на сѣверозападъ отъ Широка-Лбака, до самата граница на непрѣдаденитѣ села. Въ 1880 год. сѫ прѣброени 104 к. 108 дом. съ 534 ж. (274 мжж. 260 ж.) бълг. хр.; а въ 1885 год. 127 к. 127 дом. съ 499 ж. (164 м. 335 ж.), отъ които 461 (144 м. 317 ж.) бълг. хр. и 38 (20 м. 18 ж.) бълг. мох. Послѣднитѣ, при прѣброяваньето въ 1880 год. сѫ били вчислени като жители отъ Широка-Лбака и за това неличатъ. При второто прѣброявание сѫ отсѫтствували 150 души мжж. Поминъкътъ е както въ Широка-Лбака. Единъ колибакъ отъ това село, съ около 10 кжщи бълг. хр. спадаше въ землището на непокорнитѣ села, но подиръ съединението се прѣселихж отъ самъ границата. Въ Вòрбово има черква, джамия, училище съ 41 уч. и 9 ученички и мехтепъ съ 9 уч. и 1 ученичка. Плаща 1.576 л. поз. нал., 220 л. пат. и 778 л. бегликъ, всичко 1844 лева.

30. *Стойкитѣ*. 1 ч. къмъ югоистокъ отъ Широка-Лъ̑ка по сѣвернитѣ расклонения на Караманджа — вододѣлъ на Арда и Кричимската рѣка. Пръснѫто е въ колибаци. Въ 1880 год. е имало 108 к. 118 дом. съ 612 ж. (298 м. 317 ж.), отъ които 549 (269 м. 280 ж.) бълг. хр., 58 (26 м. 32 ж.) бълг. мох. и 5 (3 м. 2 ж.) циг. мох., а въ 1885 год. — 119 кѫщи, 1 дюк., 125 дом. съ 535 ж. (215 м. 320 ж.), отъ които 471 (182 м. 289 ж.) и 64 (33 м. 31 ж.) бълг. мох. При прѣброяваньето сѫ отсѫтствували 107 м. бълг. хр. Поминъкъ е както въ Широка-Лъ̑ка. Има 1 черква, 1 училище, 1 учитель, 36 уч. и 5 ученички; 1 мехтепъ, 1 ходжа съ 12 ученика. За минѫлата година, това село е плащало 2.159 л. поз. нал. 246 л. патентъ и 809 л. бегликъ, всичко 3.214 лева.

2. *Вакуфътъ*.

Подъ това име се разбиратъ всичкитѣ други села въ Кричмината долина, а именно: Тъмръчь, Петваръ, Черѣшово, Осиково, Чуриково, Михалково, Лѣсково, Брезье, Беденъ-Баня, Настанъ, Грохотно, Гьовренъ, Балабанъ, Мугла, Три-Градъ и Кюстенджикъ.[1])

14 тѣ бълг. мох. села въ Кричминото корито, 3 такива (Тъмръчь, Брѣзовица и Петваръ) въ коритото на Дерменъ-Дерската рѣка, заедно съ още 4 (Дьовленъ, Кара-Булакъ, Наиплие[2]) и Селча[3]) лѣжащи по лѣвата страна на Кричминото корито и принадлѣжащи къмъ Пещерската околия, нерачиха да припознаятъ автономното управление на Ист.-Румелия и, до 1883 год. тѣ съставляваха единъ видъ републичка, а отъ тогава сетнѣ Турция ги е управлявала. За забѣлѣжвание е, че 3 отъ непокорнитѣ села: Тъмръчь, Черѣшово и Петваръ сѫ били владѣяни и управлявани нѣколко години отъ источно-румелийскитѣ власти, които сѫ произвели въ тѣхъ и народно прѣброявание прѣзъ 1880 год.. та че слѣдъ това врѣме незамѣтно и едно по едно се отцѣпиха отъ автономията и се присъединиха къмъ републичката, безъ ни най-малко прѣпятствие отъ страна на

---

[1]) Описанието на тѣзи села, гл. „Непокорнитѣ села въ Родопскитѣ планини“. Кн. I. стр. 8—14.

[2]) Старото му име е *Попово*.

[3]) Това име е промѣнено отъ *Селица*.

румелийското управление. А още по за забѣлѣжвание е, че селото Брѣзовица нѣколко пѫти се е обръщало ту къмъ автономията, ту къмъ републиката. Румелийското правителство бѣ безсилно да покори тия 21 села — съ исключение на Брѣзовица, което доброволно се покори най-сетнѣ на областното управление по поминъчни причини — въ долинитѣ на Кричимската и Дермень-Дерската рѣки, за цѣли 7 год. и най-сетнѣ подиръ съединението, по турско-българската спогодба, тѣ се повърнѫха подъ прѣмото управление на Турция.

(Слѣдва.)

ЩО Е НАРОДНОСТЬ?

ОТЪ ДИМИТРИЕВА.

Подъ горньото заглавие извѣстния френски списатель и академистъ, Е. Ренанъ, е обнародвалъ единъ малъкъ свой трудъ въ единъ прѣзъ истеклата година изданъ сборникъ отъ нѣкои негови рѣчи и сказки, написани и прочетени въ разни врѣмена и при разни случаи.[1]) Ето какъ самъ авторътъ цѣни своя трудъ въ прѣдговорътъ на тоя сборникъ.

„Онази часть отъ тоя сборникъ, казва г. Е. Ренанъ, която азъ на́й-много цѣнѭ и върху която си позволявамъ да обърнѫ вниманието на читательтъ, е сказката ми: *Що е народность?* Въ нея азъ съ на́й-голѣма внимателность съмъ прѣтеглилъ всѣка дума; тя е моето вѣроисповѣдание относително до человѣческитѣ нѣща, и, когато единъ день новата цивилизация ще да е загинѫла, вслѣдствие на злополучната двоесмисленность на тия думи: *народъ, народность, раса,*[2]) азъ желаѭ, хората да си наумятъ тия нѣколко страници. Държѫ ги за съвършенно правилни. Подигатъ се истребителни войни, защото се изоставя спасителния принципъ на свободното склоняванье и доброволното съгласие, защото се дава на народитѣ, както другъ пѫть се даваше на династиитѣ, правото да си присъединяватъ области, вопрѣки волята на жителитѣ имъ .... Человѣкътъ не принадлежи ни на езикътъ си, ни на расата си; принадлежи той исключително самъ на себе, защото той е свободно сѫщество, той е нравственно сѫщество. Не се приема вече днесь, че може да е позволено да се прѣслѣдватъ хората за да се накаратъ да измѣнятъ вѣра; да се прѣ-

[1]) Discours et Conférences par Ernest Renau. Paris. Calmann Levy, éditeurs, 1887.

[2]) Прѣдпочете се тука думата *раса,* ако и чужда, намѣсто думата *племе* въ на́й-широкия ѝ смислъ, и то за избѣгнуванье нѣкои недоразумѣния, тъй като *племе* ще се употрѣби на нѣкои мѣста въ по́-ограниченъ смислъ и въ прѣводъ, н. п., френската дума *tribu*. Б. Д.

слѣдватъ съ цѣль да се накаратъ да измѣнятъ езикъ и отечество, това ни се види не пó-малко зло. На мнѣние сме, че человѣкъ може да мисли и да чувствува благородно на всички езици, и, вопрѣки различието на нарѣчията, на които говори той, да прислѣдва единъ и сѫщи идеалъ. Пó-горѣ отъ езикътъ, отъ расата, отъ естественнитѣ граници, отъ географията ние поставяме доброволното съгласие на народонаселенията, каквито и да имъ сѫ езикътъ, расата и вѣроисповѣданията. Швейцария е, може-би, нáй-законно съставената народность въ Европа. При всичко това, тя брои въ себе си три или четери езици, двѣ или три религии и единъ Богъ знае колко раси. За насъ, една народность е една душа, единъ духъ, едно духовно семейство, происходяще, за минѫлото, отъ общи въспоминания, отъ жертви, отъ слави, често отъ общи скърби и жалости; а за настоящето, отъ желанието да се продължава и за напрѣдъ общия животъ. Това, което съставлява една народность, не е еднаквоста на езика или же еднаквата принадлежность на една и сѫща етнографическа группа, а е извършваньето наедно велики събития въ минѫлото и волята да могѫтъ, пакъ наедно, да се извършѫтъ подобни събития и въ бѫдѫще.

„Правото на народонаселенията да се произнасятъ сами за своята сѫдба е едничкия способъ, който могѫтъ да мечтаятъ мѫдритѣ людие за разрѣшение настоящитѣ мѫчнотии; но това значи просто, че този способъ нѣма никакво щастие, да бѫде одобренъ и приетъ. Всичкитѣ мѫжье, които, на този часъ, управятъ дѣлата на народитѣ (съ какъвъ успѣхъ? това ще докаже бѫдѫщето), показватъ само прѣзрѣние къмъ таквизъ наивности. Но една причина, и това го азъ исповѣдвамъ, ме е направила безчувственъ къмъ прѣзрѣнието на самонадѣяннитѣ и самоубѣденнитѣ политици. Отъ когато ми биде възможно да наблюдавамъ человѣческитѣ дѣяния, азъ видѣхъ осемь или десеть школи държавни мѫжье, които всички мислѣхѫ, че притѣжаватъ и обсебватъ мѫдроста, и които се отнасяхѫ съ нáй-голѣма ирония къмъ съмнѣвающитѣ се въ тази тѣхна мѫдрость. Една пó-горня ирония обаче, — иронията на сѫдбата, изобличи безпощадно тие еднодневни непогрѣшими политици, като искара несъстоятелна тѣхната мѫдрость. Това не усмири другитѣ, не ги направи пó-скромни . . . . Ахъ! Какъвъ дълбокъ мислитель

е билъ онзи Иудеинъ отъ VI вѣкъ прѣди Иисуса Христа, който, при зрѣлището на съкрушаваннитѣ и строполяванитѣ въ негово врѣме империи, се е провиквалъ:

„Стѣна̀ Вавѵлѡ́нска сїѧ̂ преширо́ка, подкопа̀нїемъ подко́пана бꙋ́детъ, и врата̀ є҆гѡ̀ высѡ́ки ѻ҆́гнемъ сожиже́ни бꙋ́дꙋтъ, и бꙋ́дꙋтъ трꙋди́тисѧ лю́дїе вотщѐ, и ꙗ҆зы́цы въ нача́лѣ поги́бнꙋтъ“.[1])

I.

Въпросътъ, който подига тъй авторитетно и който мисли да разрѣшава, поне теоретически, такавъ единъ мѫжъ, какъвъто е поменѫтия френски списатель, е въпросъ безъ съмнѣние отъ на́й-важнитѣ, па при това и отъ на́й-жизненнитѣ въ настоящето столѣтие. Прѣзъ това столѣтие, отистина, не само се всѫду пробуди народното чувство, не само се породи така нареченото начало на народноститѣ, но то видѣ още народи, до прѣди малко врѣме почти забравени и токо-рѣчи полумъртви, да въскръснѫтъ на новъ политически животъ, каквито сѫ, близу до насъ, Сърбия, Гърция, Румѫния и между насъ България; а други пакъ, раздѣлени и расцѣпени прѣзъ цѣли вѣкове, ако и другояче поставени отъ всѣка една страна, да се издигнѫтъ на еднакъвъ общедържавенъ строй, каквито сѫ Италия и Германия днесъ за днесъ. За зла честь, не за всички и не въ всѣко едно отношение се прѣдставя ясенъ този въпросъ за народноста изобщо, каквото значение, по́-ограничено ли или по́-обширно би се дало тукъ на тази дума, т. е, било значение само политическо, както когато единъ народъ съставлява една държава, или значение по́-общо, както когато единъ народъ не влиза исключително въ съставътъ на едно само държавно устройство, а е распръснѫтъ по разни земи и живѣе подъ различни правителственни форми, вопрѣки общитѣ връзки на происхождение, на езикъ, на нрави и п. ч., точно тъй, както за примѣръ, сѫ и до днесъ още Българетѣ, Сърбитѣ, Гърцитѣ и п. ч. за да не ходимъ да търсимъ други примѣри по́-надалеко. Между това, ако има страна, гдѣто подобни въпроси би имали нужда отъ обяснение и гдѣто тѣ би трѣбало да обрѫщатъ на́й-прилѣжното внимание не само на държавнитѣ мѫжье, но, и изобщо, на всички що-годѣ развити людье.

[1]) Иеремия, LI, 58.

тази страна е малкия тойзи наистинна, но чудно отъ природата надаренъ и съ всемiрно-историческо значение жгълъ въ юго-източна Европа, Балканскиятъ Полуостровъ: това бивше, па и сегашно още, както всѣки съглежда, поле на борба, отъ една страна, за сжществувание между населяющитѣ го народи, а отъ друга страна, за прѣобладаванье въ него, подъ една или подъ друга форма, влиянието и интереситѣ на тази или на онази политика, безъ да се държи, въ сжщность, твърдѣ голѣма смѣтка отъ нея за дѣйствителната воля и истинскитѣ желания на тие народи, взети съ всичкия запасъ отъ минжлото имъ и съ всичкитѣ имъ стремления за едно бждуще, съгласно съ това, което е създала собствената имъ история.

Необикновенно разнообразенъ по своитѣ природни условия, по своитѣ гори и планини, по своитѣ рѣки, долини и полета, по своитѣ морски и рѣчни крайбрѣжия, по своитѣ разнообразни естественни богатства, по своето, найпослѣ, положение на пжтьтъ между Азия и Европа, Балканския Полуостровъ не е билъ и не е и до днесъ още пó-малко разнообразенъ по заселенитѣ на него народи. Ако изброяването на тие народи прѣзъ минжлитѣ врѣмена прѣдставя една доста дълга върволица отъ различни плѣмена, минжлото, въ всѣкий случай, нѣма защо да завижда твърдѣ много на настоящето по тази часть. Балканския Полуостровъ си е останжлъ въ това отношение страна неизмѣнно прѣимуществена. Земя въ всичко плодородна и изобилна, тя не е пó-малко производителна и въ разни отдѣлни етнографически стихии, отъ които всѣка една всѣкога е искала и иска да живѣе свой животъ, отдѣлно отъ другитѣ, па, рѣчи, и въ постоянна борба противъ другитѣ. Ако староврѣменнитѣ: Корвизи, Келти, Трибалли, Мизи, Одризи и п. ч. отъ така нареченната Ѳракийска группа; Истри, Илири, Пеони, Дардани и п. ч. отъ Илирийската группа; Долопи, Линкести и п. ч. отъ Епиро-Македонската[1]): всички жъртви на постоянни истрѣбителни междуособици, сж вече отколѣ изчезнжли отъ лицето на земята, и само нѣкои многотърпѣливи етнолози се наемжтъ по нѣкогаждъ да издирватъ до каква степень може да сж се съхранили или не до днесъ, тукъ и тамъ, нѣкои

[1]) Всички подробно изброявани съ опрѣдѣление на населенитѣ отъ тѣхъ мѣста въ г. Дриновото съчинение на руски: *Заселенiе Балканскаго Полуострова Славянами.*

остатки отъ грамаднитѣ развалини на този срутенъ свѣтъ; ако и появившитѣ се, подирь тѣхъ, при Римското владичество и отсетнѣ, други многобройни народи съ различни имена и съ различно плѣменно происхождение, едни минѫхѫ само прѣзъ тази страна, и друго не оставихѫ освѣнъ дири на неописуеми опустошения, втори се смѣсихѫ съ други групи, а трети успѣхѫ да се заселятъ тамъ трайно, както сѫ, между другитѣ, пó-особенно и Българетѣ, които и първи устроихѫ словѣнско господарство отсамъ Дунавътъ въ прѣдѣлитѣ на Византийската империя: Балканския Полуостровъ, при всичко това, не е прѣстанѫлъ и до днешенъ день да е единъ пъстъръ мозаикъ отъ различни народонаселения, всѣко едно съ своитѣ собственни въспоминания, съ своитѣ собственни стремления, съ своитѣ пó-малко или пó-много надмѣнни притязания, съ своята, ако може се каза за всички, гърцка *мегали* или велика идея, съ своитѣ велики исторически задачи, всѣкога мечтаеми, почти никога напълно непостигаеми, или, по видимому само, разрѣшавани ужъ по нѣкогажъ минутно при нѣкоя случайна и скорозаходна звѣзда, но само за да се прѣплетѫтъ тѣ още пóвече отпослѣ чрезъ цѣли вѣкове. Столѣтията се трупатъ върху столѣтия, но физиономията на този прѣкрасенъ ѫгълъ въ юго-източна Европа не се измѣнява въ отношение къмъ народитѣ, които го населяватъ. Промѣняватъ се господарственнитѣ устройства въ страната, промѣняватъ се въ различни врѣмена и господаритѣ, но условията на Балканския Полуостровъ, касателно до едно трайно и крѣпко държавно устройство за свободното, но и обезпеченното трайно развитие на населяющитѣ го народности, не сѫ потърпѣли никакво видоизмѣнение, па не се и види, че минѫлото е послужило за урокъ на настоящето и на бѫдѫщето. Фениксътъ си се ражда отново пакъ Фениксъ подирь дълбокъ и дългъ прѣзъ цѣли столѣтия сънь. И задачата пакъ се испрѣчва и се поставя прѣдъ свѣта съ еднакви, ако не и съ пò-голѣми мѫчнотии! Паднѫлъ или отново исправенъ съ разнитѣ си съставни части, Сфинксътъ е сé тамъ, на пѫтя, съ своята неразрѣшима и обезпокоителна гатанка, съ своята готовность за нови жертви. Балканския Полуостровъ въскръсва въ настоящето столѣтие такъвъ, какавъто си е билъ прѣзъ 14 и 15-то столѣтие, както въ вѫтрѣшно така и въ външно отношение, съ тази само разлика, че, прѣдъ видъ

на пó-много усложенната днесъ международна политика за прѣвъзмогванье на Истокъ, и положението на този Полуостровъ е тъй сжщо днесъ пó-многосложно отъ колкото въ поменжтитѣ столѣтия. Разнитѣ народи бѣхж млъкнжли, бѣхж утихнжли прѣзъ 4-5 вѣка подъ турското владичество, но това е било, както се види, като пепель, която е покривала, сгрѣвала и пазила тие народи не само съ всичкитѣ имъ свойства и нрави, но още и съ всичкитѣ имъ настроения и страсти, съ всичкитѣ имъ междуособни омрази, ненависти и зависти. Съ каквито душевни и плѣменни расположения сж паднжли и легнжли на бойното поле прѣдъ мечътъ на Османлиитѣ, съ такива тѣ пакъ захванахж да се събуждатъ и да ставатъ прѣзъ настоящиятъ вѣкъ. Староврѣменнитѣ горѣпоменжти народни имена не се слушатъ вече, но мозаикътъ си е мозаикъ съ всичкитѣ свои отбѣлѣжителни чърти. За да не излѣземъ вънъ изъ границитѣ на пó-прѣди цѣла а сега распокжсана Европейска Турция, на ли днесь Турци, Българе, Гърци, Албанци или Арнаути съ плѣменни и вѣроисповѣдни подраздѣления, не безъ грамадно значение кога е думата за Истокъ, Сърби, Босняци, Ерзеговинци, Черногорци, Ружни, замѣстюватъ достатъчно изчезнжлитѣ стари плѣмена и народи? И да се спомене ли тука нѣщо особенно за новооткриванната и новосъздаванната сега румжно-цинцарска народность въ Македония, страна злополучна, гдѣто, освѣнъ плѣменнитѣ въ нея раздори и съперничества, развиватъ отъ нѣколко врѣме огненна дѣятелность и разновидни чужди пропаганди съ цѣль, по видимому, само религиозна?[1]) Всички тие народи живѣжтъ едни до други, а често и наедно; съ какви очи обаче се гледатъ единъ други и какво постоянно се заканватъ едни на други, това го знаѭтъ тѣ сами, но това не е никакъ тайна и за другитѣ. Всички тѣ се стремятъ къмъ отдѣленъ въ всичко и за всичко самостоятеленъ ужъ животъ, било въ държавно отношение, когато имъ се достави таквазъ възможность, било въ общинско поне и религиозно отношение,

---

[1]) Ето статистиката, която ружнинътъ г. *Bolintiniano* въ своето съчинение *Calatorii la Românii din Macedonia,* прави за ружно-цинцарkото народонаселение по тия страни: Въ Македония 450,000; въ Тессалия 200,000; въ Ипиръ и Албания 350,000, а въ Тракия 200,000. Всичко 1.200,000 Ружни въ тия страни!

Ружнския етнографъ, както се види, не се шегува; той смѣта съ цифри и доказва математически! (Виж. La Revue de l'Orient, Budapest, 15 Janvier 1888).

когато нѣматъ тази възможность, когато живѣѭтъ политически подъ чужди жезълъ. Въ всѣкой случай, ако и водими отъ съвършенно противоположни побуждения, всички безъ исключение съдѣйствуватъ съ усърдие, обикновенно сами, а много пѫти и при доставянната имъ тайно или явно чужда помощь, съдѣйствуватъ за спазваньето на мозаикътъ въ всичката му цѣлость, ако не по нѣкогаждъ, въ разгаря на борбата, и за разпочупваньето на съставляющитѣ го каманчета въ по́-много и въ по́-дребни частици подъ прѣдлогъ кога народенъ, кога вѣроисповѣденъ. *Divide et impera* е била и е лозинката на много държави и държавници въ старо и ново врѣме. Рѣкълъ би человѣкъ, че тази сѫщата лозинка *divide et impera* сѫ я усвоили и народитѣ на Балканския Полуостровъ, но съ тази разлика, че тѣ сѫ я приспособили сами на себе си и за свой счетъ, приспособили сѫ я за всѣкога на своя собственъ битъ едни спрямо други, съ вѣчна, но никога неиспълнявана надѣжда, че единътъ ще земе еднъждъ за всѣкога връхъ надъ другитѣ, ще поеме върховната надъ всички игемония по единъ или по другъ начинъ. Че тази стара лозинка *divide et impera,* подържана обикновенно у тѣхъ, съ тѣхно или безъ тѣхно съзнание, отъ външни, канени и неканени приятели, докара въ старо врѣме помежду имъ Римлянетѣ, че тя стана прѣчка да не се издигне едно трайно държавно устройство при несъстоятелноста и разлаганьето на Византийската Империя, че тя даде поводъ на Турцитѣ да нахлуѭтъ въ тѣхнитѣ земи и да ги поробятъ прѣзъ цѣли столѣтия, за всичко това тѣ не сѫ имали до сега охолно врѣме да поразмислятъ, тѣ не сѫ имали и твърдѣ голѣма грижа. Историята за тѣхъ, въ това отношение, нито ги е научила въ нѣщо, нито ги е отучила отъ нѣщо, ако и прѣподавана на младежътъ още отъ дѣтинство. Напротивъ, задачата при нейното прѣподаванье между тие народи види се като че да е обожаваньето на минѫлото безразлично, увѣковѣчаваньето на омразата и на раздоритѣ, осветяваньето на онзи мѣстенъ егоизмъ, който, по своята ограниченность, не допуща хората да дигнѫтъ очи по́-нагорѣ, та да погледнѫтъ поне прѣзъ плетъ и да видятъ гдѣ имъ сѫ истиннитѣ приятели и гдѣ се срѣщатъ тѣхнитѣ добрѣ разумѣвани, народни и политически, интереси, и, най-сетнѣ, приготвяньето на едно бѫдѫще подобно, спо-

редъ даваното настроение, на минжлото, т. е. пълно съ неизвѣстность и подъ постоянна угроза на нови политически катастрофи, на нови народни еклипсиси. Отъ друга страна, колкото пó-голѣмъ е понѣкогаждъ произвождания по между имъ шумъ за тѣхната често несъстоятелна самостоятелность и за тѣхната често отъ случайноститѣ само зависима независимость, толкозъ пó-много сж подвъргнжти тѣ на неминуеми почти опасности, толкозъ пóвече се распокжсватъ и хабятъ жизненнитѣ народни сили, толкозъ пó-лесенъ и пó-широкъ се отваря пжтя къмъ опропастяваньето на самитѣ имъ народни сждбини. И въ това отношение, за зла честь, минжлото е останжло тъй сжщо безъ полза за настоящето. Както ще види читательтъ пó-долу, г. Ренанъ поставя като необходимо условие за образуваньето и сжществжваньето на народноста изобщо *забравяньето* на нѣкои нѣща, на нѣкои даже въпиющи злини, строго осжждани отъ разума и отъ историята. Въ народния мозаикъ на Балканския Полуостровъ человѣческата память види се да е извънредно силна, но силна безъ полза. Съставляющитѣ този мозаикъ народи, като не сж нищо научили, не сж и нищо забравили и нѣма, види се, нищо зло да забравятъ нити сами за себе си, нити за съсѣдитѣ си. Помислилъ би человѣкъ, че първото, споредъ тѣхъ, условие за своето спазванье е непрѣкъснжтото и непримиримото било междуособно, било взаимно прѣслѣдванье и взаимно, кога се може и до колкото се може, истрѣбванье.

Ако е вѣрно казанното, че народноститѣ, намѣсто да прѣчжтъ на человѣческия напрѣдъкъ, служжтъ, напротивъ, разнообразно за него, като отдѣлни и самостоятелно дѣйствующи органи на человѣчеството, тогава Балканския Полуостровъ трѣбваше, по числото на заселенитѣ въ него народи, да е страна не само нáй-честита за себе си, но още и една отъ нáй-привилегированнитѣ въ отношение къмъ всеобщата цивилизация. Народенъ мозаикъ толкози прошаренъ и толкози дълготраенъ рѣдко се срѣща при таквизъ условия. Съ своитѣ многочисленни народни органи, Балканския Полуостровъ трѣбваше да е единъ постоянно дѣйствующъ органъ за всечеловѣческия прогрессъ, толкози пò-много, че единъ прѣкрасенъ жгълъ отъ пò-южнитѣ му части, именно стара Гръция, е билъ другъ пжть лучезарно огнище за че-

ловѣческата образованность отъ всѣка една страна, а Византия, каквото и да се казва, е била послѣ люлка и центръ на едно движение отъ другъ родъ и отъ другъ характеръ. Но, както се види, има си и историята своитѣ горчиви иронии! И тя като че да си е поставила за задача да искара на Балканскийтъ Полуостровъ лѫжовна, поне до сега, теорията, споредъ която народноститѣ сѫ органи на човѣчеството за общия му напрѣдъкъ. Нѣма съмнѣние, че положението на този полуостровъ не отговаря на тази теория, а нáй-вече относително къмъ неговата собственна участь. Теорията, земена изобщо и въ истинскиятъ смисълъ на думата *народъ,* не е крива теория; народитѣ, кой както и когато може въ своитѣ исторически перипетии, внасятъ своята часть въ общото дѣло на човѣчеството по неговото развитие; но въпросътъ тукъ се свожда въ това: Що е народъ, що е народность?

Има по този прѣдмѣтъ цѣла политическа литература. Исчерпанъ ли е въпросътъ или не окончателно, то е друга работа, но той е разгледванъ и обсѫжданъ тщателно и отъ всѣка страна. Въ Балканскийтъ Полуостровъ има нѣколко народи. Има ли и нѣкои здрави понятия у всички тѣхъ за това, що се казва народъ, народность, било въ плѣменно, било въ политическо отношение? Какавъто и да е отговорътъ на това питанье, нѣколко допълнителни обяснения по този въпросъ не би били, въ всѣкой случай, съвършенно излишни, особенно при хаосътъ, който прѣдставлява днесъ тази страна въ юго-източна Европа, гдѣто, освѣнъ вѫтрѣшнитѣ нескончаеми и до днешенъ день недоразумѣния и распокѫсвания, се кръстосватъ и външни интереси отъ таквазъ грамадна важность, па и съ такава противоположность, щото да има постоянна боязнь да не би Балканитѣ да заприличѫтъ единъ день на Вулкани, които съ избухванието си да потръсятъ и да расклатятъ цѣла Европа до дъно, па въ сѫщото врѣме въ опустошителната си лава да завлекѫтъ и населяющитѣ ги народи заедно съ всичкитѣ имъ съница и притязания! Както и да е, въпросътъ за народноста е далъ именно поводъ на г. Ренановия трудъ, за който стана дума пò-горѣ, и който е извършенъ подъ влиянието, въ Франция, на други впечатлѣния, на други грижи, подирь френско-нѣмската война прѣзъ 1870—1871 г. и отниманьето отъ Франция

двѣтѣ извѣстни области Елзасъ и Лоренъ. Намѣсто особенна статия възъ основание на различни съчинения по този прѣдмѣтъ, прѣдпочете се тука този трудъ, който, при всичката му пълна самостоятелность и безспорна оригиналность, може да се нарече още и едно научно и прѣвъсходно съкращение почти на всичко писано и казано до сега по въпросътъ за народноста. Самъ авторътъ не вѣрва, че разрѣшението, което той дава на този въпросъ и което наистина може да се подвъргне на прѣобсѫжданье, ще се посрѣщне съ всеобщо одобрение; но, въ всѣкой случай, въпросътъ инакъ е обсѫденъ всестранно и нѣма поне за сега що да се прибави. Да се вѣрва ли, че срѣщанитѣ по обсѫждането му историко-философски размишления и разяснения, па, ако щете, и други още подобни, би могли да хвърлятъ нѣкоя свѣтлина и въ помянѫтиятъ хаосъ на Балканскиятъ Полуостровъ, и че тѣ би могли да спомогнѫтъ за поправянье едно положение, което има дълбоки корени въ едно минѫло отъ цѣлъ редъ столѣтия? Това би било не само наивность, а още и смѣлость. Но разясненията на въпроси, които се касаѭтъ до самата сѫдба и до самото сѫществование на народитѣ, не могѫтъ да бѫдѫтъ съвсѣмъ безполезни. Кой знае? Може би, ако не най-близкото бѫдѫще, а то поне грядущитѣ столѣтия и грядущитѣ поколѣния да успѣѭтъ въ онова, въ което изминѫлитѣ до сега не успѣхѫ. Гениялнитѣ държавни глави и гениялнитѣ държавни мѫже не сѫ, отъ друга страна, както е извѣстно, обикновенни явления прѣзъ всѣко поколѣние или же и прѣзъ всѣко столѣтие, а историята на человѣчеството изобщо и на народитѣ отчасти не е дѣло на едно поколѣние, нити пъкъ на единъ вѣкъ, незамѣтна, токо-рѣчи, и той частица отъ безмѣрното пространство на врѣмето. Тѣзи рѣдкости, въ всѣкой случай, и тѣзи исторически бавности не оправдаватъ обезсърдчването, а още нѐ-малко прѣкѫсваньето на всѣки трудъ за възможното подобрение. Често, „человѣкъ се наказва за доброто, което е сторилъ, а се награждава за злото, което е извършилъ“, казва нѣкѫдѣ другадѣ сѫщия г. Ренанъ.[1]) Но тази възмущающа, ако не и безусловна истина, може ли и трѣбва ли да въспрѣ испълнението на длъжноста у истинно просвѣтенитѣ людие прѣзъ

[1]) Études d'histoire religieuse.

каквито врѣмена и да е? Нѣма съмнѣние, че отчаянието и нравственниятъ упадъкъ не сѫ условия нити за обикновенниятъ битъ на народитѣ, нити пъкъ за тѣхното отново съжививѣванье и пробужданье, когато отчасти сложнитѣ исторически перипетии, отчасти человѣческитѣ слабости, или же, често, и страсти сѫ ги поставили тъй, щото да се въспрѣ до нѣйдѣ тѣхното свободно дишанье, да се побърка за врѣме тѣхното правилно и безпрепятственно развитие, да се приостанови до една извѣстна степень редовниятъ имъ изобщо животъ, а самата имъ сѫдба да се испрѣчва и да се прѣдставя прѣдъ свѣта като неразрѣшима почти гатанка и въ настояще и въ бѫдѫще! Въ всѣкий случай, философията, — дума, която по нѣкогаждъ, само произнасяна, прѣдизвиква иронически ухилвания у ледено равнодушнитѣ къмъ всичко или у надмѣнно себелюбивитѣ и самонадѣяннитѣ, които си въображаватъ, че държѫтъ въ ржцѣтѣ си и подъ своя власть абсолутната истина въ всичко и за всичко, — била е и е още и до днесъ утѣшение и поддържка за человѣчеството, за народитѣ, за людьето, — утѣшение свързано съ неизгасима надѣжда за пò-честити дни и сѫдбини въ едно пò-близко или пò-отдалеченно бѫдѫще. Нѣмския поетъ е казалъ:

Die Welt wird alt und wird wieder jung,
Doch der Mensch hofft immer Verbesserung![1])

Както за клетото человѣчество, — pauvre humanité! провиква се на много мѣста самъ г. Ренанъ, при всичкия му извѣстенъ сцептисизмъ, — така и за народитѣ, части отъ това человѣчество, надѣждата е като корабъ, възъ който тѣ прѣплувватъ океанътъ не само на днитѣ и на годинитѣ, но още и на столѣтията, благоприятни ли вѣтрове вѣѭтъ, или буйни бури се подигатъ около този корабъ.

Защо да нѣматъ тази надѣжда и народитѣ отъ юго-источна Европа? . . . .

---

[1]) Schiller, Hoffnung.

Горѣприведеннитѣ на нѣмски два стиха сѫ прѣведени отъ г. Ив. Шишмановъ на български така:

„Свѣтътъ, той старѣй, подмладѣва се пакъ,
„И сé за добро се надѣва челѣкъ".

(В. „Период. Спис." кн. IX отъ 1883 г. стр. 126).

Опасноста може често да е твърдѣ голѣма, твърдѣ угрозающа, но, и въ такавъ случай, трѣбва ли тѣ да губятъ вѣра въ себе си? . . . .

Колкото за Българетѣ поне, поетътъ е отговорилъ на това питанье съ слѣдующитѣ четери строфи, които, особенно въ мѫчни врѣмена, звучѫтъ меланхолически, но въ сѫщото врѣме и утѣшително чрезъ хранената надѣжда, като народна молитва за народната участь.

1.

Не дай, Боже, да загинемъ
Въ тозъ безславенъ, глупий часъ,
И полека да истинемъ,
Да загубимъ вѣра въ насъ.

2.

Не дай, Боже, да приемемъ
Кротко своята сѫдба,
Безъ участие да земемъ
Във великата борба.

3.

Съжали ни отъ небето,
И прати ни часъ напрѣдъ
Пò-новъ пламикъ за сърдцето
И крила за новъ полѣтъ.

4.

Испрати ни нѣщо ново,
Нѣкой гений, нѣкой спасъ,
Нѣкой ударъ, като слово
Животворно зарадъ насъ.[1])

II.

Прѣди да влѣзе въ самата сѫщность на прѣдмѣтътъ, г. Ренанъ прѣдувѣдомлява, че ще раскрие една идея, ясна по видимому, но подвергнѫта на опасни недоразумѣния, тъй като формитѣ на человѣческото общество сѫ били всѣкога отъ най-разнообразнитѣ; и, за примѣръ, той привожда Китай, Египетъ, стария Вавилонъ, Евреитѣ, Аравитѣ, Атина и Спарта, старото Персийско царство, Римската империя, Карловинската империя; подирь това, безотечественнитѣ

[1]) Ив. Вазовъ, Поля и Гори, стр. 79.

общества поддържани само чрезъ религиозната връзка, каквито сѫ обществата на Израилитянетѣ, на Парситѣ; понататъкъ, Франция, Англия и по̀-многото отъ съврѣменнитѣ европейски автономни държави; конфедерациитѣ, като Швейцария, Америка; сродства, каквито расата или, по̀-скоро, езикътъ установява между различнитѣ Германски, между различнитѣ Словѣнски расклонения: всичко това, образи на сгрупировки, които всички или сѫществуватъ, или сѫ сѫществували, и които не би било възможно да се смѣсятъ безъ на̀й-сериозни неудобства. Въ врѣмето на Френската революция, казва г. Ренанъ, имаше хора да мислятъ, че учрежденията на малкитѣ независими градове, каквито бѣхѫ въ старо врѣме Спарта и Римъ, можахѫ да се приложатъ и на нашитѣ велики народи отъ тридесеть до четеридесеть миллиона души. Въ наше пъкъ врѣме сѫществува, казва, друго едно заблуждение, а то е, че смѣсватъ расата съ народноста, и отдаватъ на етнографическитѣ или, по̀-скоро, на лингвистическитѣ групи върховни права, каквито приличѫтъ само на народи дѣйствително сѫществуюпци като държава. „Нѣка се потрудимъ, прибавя той, да опрѣдѣлимъ до нѣйдѣ тие мѫчни въпроси, по които на̀й-малкото побръкванье върху смислътъ на думитѣ може да произведе на̀й-гибелнитѣ заблуждения. Работата е деликатна; тя е, токо-речи, операция върху живитѣ, и къмъ живитѣ ние ще се отнесемъ както обикновенно се отнасятъ къмъ мъртвитѣ; но ще гледаме да запазимъ всичкото си хладнокръвие и на̀й-безусловното безпристрастие“.

Подиръ тия въведителни, тъй да се каже, нѣколко думи, авторътъ захваща прѣдмѣта си по сѫщество, и го разгледва съ тщателна внимателность отъ всѣка страна. Възможно е, нѣкои си части, особенно ония, които се отнасятъ до историческото образование на нѣкои отъ западнитѣ държави, както, по̀-частно, и на Франция, да се видятъ тука, едно като излишни, друго като не и до толкозъ удобопонятни за всички, поради сгѫстенноста и недоразвитоста имъ, при твърдѣ основното прѣдполаганье на авторътъ, че тѣ сѫ по̀-лесно понятни за френски и други западни слушатели или читатели. Но историческитѣ събития и факти служѫтъ за основа и за подкрѣ-

пянье на развиванната теория, и тукъ не се намѣри за добрѣ да се нащърби, въ своята сѫщность, мисълта на знаменитiя списатель, комуто се и оставя думата отъ тукъ нататкъ.

III.

„Отъ паданието на римската империя, или, по́-добрѣ. отъ разлаганието на Велико-Карловинската империя, западна Европа ни се явява раздѣлена на народности, отъ които нѣкои си, въ нѣкои врѣмена, поискахѫ да вземать връхъ надъ другитѣ, безъ обаче да сполучатъ въ това си опитвание по единъ траенъ начинъ. Това, което не можѣхѫ да извършѫтъ Карлъ V, Лудвикъ XIV, Наполеонъ I, вѣроятно никой не ще да може да го извърши за напрѣдъ. Издиганието на една нова римска империя или на една нова Велико-Карловинска империя е станѫло днесъ невъзможность. Раздѣлението на Европа е тъй голѣмо, та едно опитванье за всемiрно господствувание не може да не прѣдизвика твърдѣ скоро едно всеобщо съюзничество, една каолиция, която да накара всѣка високомѣрна народность да се завърне отново въ своитѣ естественни граници. За дълго врѣме въ Европа има вече установенъ единъ видъ равновѣсие. Франция, Англия, Германия, Россия ще бѫдѫтъ още. прѣзъ стотини години, и вопрѣки случайноститѣ. прѣзъ които тѣ би могли да минѫтъ, исторически индивидуалности; ще бѫдѫтъ сѫщественнитѣ части отъ една дама (играта), на която квадратитѣ разничѫтъ безпрѣстанно по важность и по величие, но никога не се смѣсватъ помежду си съвършенно.

„Така разумѣвани, народноститѣ сѫ нѣщо ново въ историята. Древния свѣтъ не бѣ ги позналъ по този начинъ: Египетъ, Китай, старата Халдея не бѣхѫ народности по никаква степенъ. Тѣ бѣхѫ стада, карани отъ единъ синъ на Слънцето, или отъ единъ синъ на Небето. Не е имало египетски граждане, както нѣма и до днесъ още китайски граждане. Въ классическата древность имаше республики и муниципални царства, мѣстни республикански конфедарации, империи; но и за тази древность не може да се каже, че е имало въ нея народность въ смислъ такъвъ. въ какъвто я разбираме ние днесъ. Атина, Спарта, Сидонъ.

Тиръ сѫ малки центрове съ замѣчателенъ патриотизмъ, но тѣ сѫ градове съ територия сравнително ограничена. Галлия, Испания, Италия, прѣди поглъщаньето имъ отъ римската империя, бѣхѫ народни цѣлокупности, често свързани помежду си, но безъ централни учреждения, безъ династии. Ассирийската империя, персийското царство, Александровата империя не бѣхѫ тъй сѫщо отечества. Никога не е имало ассирийски патриоти; персийското царство е било отъ своя страна, една широка феудална земя. Нити една народность не привързва своето происхождение къмъ колассалното прѣдприятие на Александра великаго, което обаче прѣдприятие биде тъй богато въ други сетнени за всеобщата история на цивилизацията.

„Римската империя се приближи много пó-вече до мисълта за едно общо отечество. Въ отплата на великото благодѣяние за прѣкратяванието дългитѣ войни, римското владичество, нáй-напрѣдъ несносно, биде скоро обикнато. Тя бѣше едно велико человѣческо сдружванье, равнозначуще съ редъ, съ миръ и съ гражданственность. Въ послѣднитѣ врѣмена на империята, у възвишеннитѣ души, у просвѣтенитѣ епископи, у образованитѣ людье се проевяваше едно истинско чувствувание за „римский миръ", противопоставяно срѣщу угрозающция хаосъ на варварството. Но една империя, дванадесеть пѫти пó-голѣма отъ сегашна Франция, не бѣ възможно да образува държава въ сегашния смисълъ на думата. Расцѣплението на Истокъ отъ Западъ бѣше неизбѣжно. Опитванията за устрояванието на една Галлска империя, въ III-то столѣтие, не сполучихѫ. Принципътъ, който пò-послѣ послужи като основа за сѫществуванието на народноститѣ, този принципъ го въведе въ свѣтътъ германското население.

„Какво наистина извършихѫ германскитѣ народи отъ врѣмето на голѣмитѣ имъ нахлувания прѣзъ V-й вѣкъ до послѣднитѣ нормандски завоевания прѣзъ X-ий вѣкъ? Тѣ малко измѣнихѫ сѫщноста на раситѣ; но тѣ наложихѫ династии и една военна аристокрация на пó-много или пò-малко значителни части отъ старата западна империя. Отъ тамъ произлѣзохѫ една Франция, една Бургундия, една Ломбардия, и, пó-послѣ, една Нормандия. Скорошното прѣвъзмогванье, което взе френската империя, създава отново.

а врѣме, единството на Западъ; но тази империя се сърушава неизлѣчимо посрѣдъ IX-ий вѣкъ; Верднунския договоръ[1]) начъртава неизмѣняеми по принципъ раздѣления, отъ тогисъ Франция, Германия, Англия, Италия, Испания се упѫтватъ чрѣзъ пѫтища, често лакътѫшни, и чрѣзъ хиляди случайности, къмъ пълното си народно сѫществувание, тъй както го гледаме да се развива и до днешенъ день.

„Какво, наистина отличава тия различни държави? Отличава ги сливанието на народонаселенията, които ги съставляватъ. Въ поменѫтитѣ страни нищо нѣма подобно на това, що се срѣща въ Турция, гдѣто Турчинътъ, Словѣнинътъ, Гръкътъ, Арменецътъ, Аравътъ, Сириянецътъ, Кюрдътъ сѫ си останѫли и до днешенъ день така различни единъ отъ други, както сѫ били и при самото завоевание. За този резултатъ сѫ способствовали двѣ сѫществении обстоятелства. Най-напрѣдъ, фактътъ, че германскитѣ народи приехѫ християнството, щомъ дойдохѫ въ по-продължителни съприкосновения съ гръцкитѣ и съ латинскитѣ народи. Когато побѣдителя и побѣдения иматъ една и сѫща религия, или, по-скоро, когато побѣдителя приеме религията на побѣдения, тогисъ турската система, безусловното различие на людьето по религията, нѣма си вече мѣстото, тя е невъзможна. Второто обстоятелство, отъ страна на завоевателитѣ, е забравянието на собственния си езикъ. Внуцитѣ на Кловиса, на Аларика, на Гондъбо, Албойна, Роллона говоряхѫ вече романски. Този пъкъ фактъ бѣше слѣдствие на друга една важна особенность, а именно тази, че Франкитѣ, Бургондитѣ, Готитѣ, Ломбардитѣ, Нормандитѣ водяхѫ съ себе си твърдѣ малко жени отъ своя родъ. Прѣзъ много още поколѣния, главатаритѣ се женятъ само съ германки; но тѣхнитѣ държанки сѫ латинки, дойкитѣ на дѣцата имъ тъй сѫщо сѫ латинки; всичкото плѣме се жени за латински жени; послѣдствието на това бѣше, че отъ заселяванието на Франкитѣ и на Готитѣ въ римски земи, сѫдбата на *lingua francica, lingua gothica* неможа вече да

[1]) 843 г. Извѣстенъ договоръ между тримата братия Карла, Лудовика и Лотера, внуци на Карла Великаго, съ който договоръ се раздѣля помежду имъ пространната империя на този послѣдния, и който невъзвратно вече раздѣли интереситѣ на Галия или Франция, като господарство, отъ интереситѣ на Германия. и. п. ч. Б.

трае. Не тъй се случихѫ работитѣ въ Англия; защото людьето отъ англо-саксонското нашествие водяли сѫ безъ друго жени съ себе си; британското народонаселение се разбѣга, а, при това, латинския езикъ не бѣше вече, или, по-добрѣ, не е билъ никога господствующъ въ Британия. Ако въ Галлия жителитѣ ѝ бихѫ говорили, прѣзъ V-ий вѣкъ, на галлското нарѣчие, то Кловисъ и хората му не бихѫ оставили германското нарѣчие за галлското.

„Отъ тукъ излиза този важенъ резултатъ, че, вопрѣки крайно буйнитѣ нрави на германскитѣ нашественници, наложенния отъ тѣхъ типъ станѫ, прѣзъ послѣдующитѣ столѣтия, типътъ на самата народность. Твърдѣ законно се нарече ***Франция*** онази страна, въ която бѣхѫ навлѣзли незначително число Франки. Въ X-ий вѣкъ, споредъ пѣснитѣ отъ онова врѣме, които сѫ чисто огледало на съврѣменния духъ, всичкитѣ жители на Франция сѫ вече Френци. Идеята за една плѣменна разлика въ народонаселението на Франция, идея тъй очевидна у по-прѣжнитѣ списатели, не се прѣдставя вече у по-послѣднитѣ, а особенно подиръ Юга Капета.[1]) Разликата между благородния и мужикътъ е твърдѣ забѣлѣжителна; но тази разлика между единия и другия по нищо не е разлика етническа, народна; тя е разлика по доблесть, по навикъ и по възпитание, прѣминѫло чрѣзъ наслѣдство; идеята, че източникъ на всичко това е едно завоевание, не е минувала никому прѣзъ ума. Лъжовната система, споредъ която благородството е дължнѣяло началото си на една привелегия, подарена отъ царя за велики услуги направени на народътъ, тъй щото всѣкой благороденъ да е по производство благороденъ, тази система е била основана като догматъ прѣзъ XIII-й вѣкъ. Сѫщото се случи и при нормандскитѣ завоевания. Подиръ двѣ или три поколѣния, нормандскитѣ завладѣтели не се различавахѫ вече отъ другото народонаселение: но влиянието имъ не бѣ по-малко дълбоко; тѣ бѣхѫ дали на завоеваната отъ тѣхъ страна едно дворянство, военни привички, единъ патриотизмъ, неизвѣстенъ по-прѣди въ нея.

„Забравяньето, ще кажѫ даже, историческото заблуждение, сѫ единъ сѫщественъ факторъ за създаването на

[1]) 987—996. Хюгъ Капетъ основательтъ на третята френска династия. Б. Д.

една народность, а така и напрѣдъкътъ въ историческитѣ изслѣдвания често бива опасенъ за народноста. Историческитѣ издирвания, отистина, изваждатъ на явѣ насилственнитѣ дѣяния, които сѫ се извършили въ началото на всичкитѣ политически формации, още и на оныя, на които сетниннитѣ сѫ били нáй-благотворителни. Обединението се извършва всѣкога по единъ грубъ начинъ; съединението на сѣверна Франция и на южна Франция биде плодъ на изтрѣбителни борби и на единъ постояненъ терроръ въ разстояние, токо-рѣчи, на единъ вѣкъ. Царьтъ на Франция, който е, ако смѣѭ да го кажѫ, идеалния типъ на единъ вѣковенъ кристализаторъ; царьтъ на Франция, който е извършилъ нáй-съвършенното народно единство; царьтъ на Франция, виденъ пò-отблизу, изгуби своето обаяние; образованата отъ него народность го проклѣ, и днесъ за днесъ само просвѣтеннитѣ умове знаѭтъ, какво той струваше и какво той е направилъ.

„Тие велики закони по историята на западна Европа се обясняватъ и се разбиратъ пó-добрѣ само чрезъ противопоставяньето имъ на онова, що се е случило другадѣ. Въ прѣдприятието, което царьтъ на Франция, отчасти съ тиранството си, отчасти съ правдолюбието си, искара до край тъй успѣшно, много други страни не сполучихѫ. Подъ короната на Св. Стефана Маджаретѣ и Словѣнетѣ си останахѫ така различни едни отъ други, както бѣхѫ и прѣди осемстотинъ години. Далечь отъ да слѣе въ едно различнитѣ народни стихии отъ владѣнията си, Хабсбургския домъ ги държѣ отдѣлни, па често и противни едни на други. Въ Бохемия, чешкия елементъ и нѣмския елементъ сѫ поставени единъ възъ други като масло и вода въ една чаша. Турската политика за раздѣлението на народитѣ по религия имà много пó-важни сетнини: тя станѫ причина да се съсипе Истокъ. Земѣте единъ градъ като Солунъ или Смирна, и вие ще намѣрите тамъ петь или шесть общини, отъ които всѣка една си има своитѣ въспоминания, и които нѣматъ помежду си нищо общо. Но сѫщественното условие за една народность е, всичкитѣ индивидууми да иматъ много нѣща изобщо, а тъй сѫщо всички да сѫ забравили и много нѣща. Ни единъ френски гражданинъ не знае днесъ да ли е Бургонецъ, Аленъ, Тайфалъ, Визиготъ; всѣки

френский гражданинъ трѣба да е забравилъ С. Вартоломейската нощь, да е забравилъ кланетата въ южна Франция прѣзъ XIII-ий вѣкъ. Нѣма въ Франция десеть фамилии, които би могли да прѣдставятъ доказателства за чисто френско происхождение, па, освѣнъ това, таквозъ едно доказателство било би въ сѫщность недостатъчно, вслѣдствие на хиляди неизвѣстни кръстосвания, които могѫтъ да побъркатъ всичкитѣ системи на генеалогиститѣ.

„Излиза отъ казанното до тука, че новата, модерната народность е единъ исторически резултатъ, раждань отъ единъ редъ събития, свождани всички къмъ една и сѫща мисъль. По нѣкогаждъ единството се е осѫществило чрезъ една династия, както е случая съ Франция; по нѣкогаждъ то се е извършило чрезъ прямата воля на областитѣ, както е случая съ Холландия, съ Швейцария, съ Белгия; по нѣкогаждъ чрезъ единъ общъ духъ, който по лека-лека е взелъ връхъ върху каприцциитѣ на феудализмътъ, както е случая съ Италия и съ Германия. Всѣкога тия формации сѫ имали за основа една дълбока причина. Въ подобни случаи принципитѣ се проявяватъ чрезъ на́й-немислимитѣ ненадѣйности. Въ наше врѣме ние видѣхме Италия обединена чрезъ своитѣ поражения, а Турция съсипана чрезъ своитѣ побѣди. Всѣко поражение тикаше напрѣдъ работитѣ на Италия; всѣка побѣда погубваше Турция защото Италия е една народность, а Турция, вънъ отъ Мала Азия, не е такъва. Франция има славата за гдѣто, чрезъ френската революция, тя първа обяви, че една народность сѫществова сама по-себе. Не трѣба да упрѣкаваме други, ако ни подражаватъ. Принципътъ на народноститѣ е нашъ. Но какво е народность? Защо Холландия е народность, а Хановеръ не? Какъ Франция настоява да е една народность, когато създавший ѭ принципъ вече изчезнѫ? Какъ Швейцария, която има три нарѣчия, двѣ религии, три или четери плѣмена, е народность, а Тоскана, на примѣръ, ако и тъй еднородна, не е една народность? Защо Австрия е една държава, но не е и една народность? По що се отличава принципътъ на народноститѣ отъ принципътъ на раситѣ? Ето въпроси, но които мислящитѣ людье желаѭтъ да знаѭтъ, на що да се спрѫтъ за да бѫдѫтъ съгласни сами съ себе си; свѣтовнитѣ работи не се управятъ май съ такъвъ видъ размишления, но прилѣжнитѣ людье

искатъ да поразмислюватъ върху подобни въпроси и да разчистюватъ безредицитѣ, въ които се замотаватъ, въ които се побръкватъ повърхностнитѣ умове.

IV.

„По мнѣнието на нѣкои си политически теорици, единъ народъ е, прѣди всичко, една династия, прѣдставляюща едно староврѣменно завоевание, на́й-напрѣдъ прието, а сетнѣ забравено отъ народната масса. Споредъ тия политици, сгруппирането на области, извършено чрезъ една династия, чрезъ войнитѣ и́, чрезъ бракосъчетанията и́, чрезъ договоритѣ и́, се свръшва съ самата династия, която е образувала това сгруппиранье. Истина е, че по́-многото отъ новитѣ народи се образовахѫ отъ една фамилия съ феудално происхождение, фамилия, която се е свързала съ земята и която е била като ядка за съсрѣдоточванье и присъвокупяванье около нея. Границитѣ на Франция въ 1789 не бѣхѫ естественни, нити пъкъ необходими. Широкия поесъ, който царствующия Капетски домъ бѣше притурилъ къмъ тѣсния рубежъ на Вердунский договоръ, бѣше, безъ съмнѣние, лично придобиванье на този домъ. Въ врѣмето, въ което се извършихѫ тия присъединения, хората нѣмахѫ още понятия ни за естественнитѣ граници, ни за правото на народитѣ. Съединението на Англия, на Ирландия и на Шотландия биде тъй сѫщо дѣло династическо. Ако Италия закъснѣ толкози врѣме да стане народность, причината на това е, че измежду царствующитѣ домове ни единъ, прѣди нашето столѣтие, не можѣ да стане центръ за единството. Странно е, че тя взе кралевския титулъ отъ неизвѣстния островъ Сардиния, земя едва ли италиянска.[1]) Холландия, която създаде сама́ себе си чрезъ героическа рѣшителность, се съедини, при всичко това, тѣсно съ Оранжскиятъ домъ, и тя би изложила себе си на дѣйствителна опасность въ деньтъ, когато това съединение би се нѣкакъ компрометирало.

„Но такъвъ единъ законъ, абсолютенъ, безусловенъ законъ ли е? Швейцария и Съединенитѣ-Щати, които се образувахѫ като цѣлокупности, като конгломерати, отъ прибавки една подиръ друга, нѣматъ никаква династическа основа.

[1]) Царствующия Савойски домъ държи кралевския си титулъ отъ прѣвземането на Сардиния (1720).

Не разискувамъ тука въпросътъ относително до Франция. Трѣбало би да има человѣкъ тайната на бѫдѫщето. Извѣстно е обаче какъ великото кралевско достоинство въ Франция е било до таквазъ степень народно, щото, и подиръ паданьето му, народътъ пакъ можѣ, и безъ него, да устои и да се удържи. Освѣнъ това, осемнадесетия вѣкъ измѣни всичко. Человѣкътъ подиръ вѣковни унижения, бѣше се повърнѫлъ отново къмъ древнекласическия духъ, къмъ собственното си самопочитание, къмъ идеята за своитѣ права. Думитѣ: *отечество и гражданинъ* бѣхѫ отново добили своето значение. Така можѣ да се извърши въ историята на́й-смѣлата, на́й-доблестната операция, която може да се сравни съ това, което, въ физиологията, би било опитъ за съживѣванье отново, въ първата му тождественость, едно тѣло, отъ което бихѫ отнели попреди мозъкътъ и сърдцето.

„Трѣба, прочее, да приемемъ, че единъ народъ може да сѫществѫва безъ династически принципъ, па още, че народи, които сѫ се образували отъ династия, могѫтъ да се отцѣпятъ отъ тази династия безъ за това да прѣстанѫтъ да сѫществѫватъ. Стария принципъ, споредъ който смѣтка се държи само за правото на князоветѣ, не би можалъ вече да се поддържа; освѣнъ династическото право, сѫществѫва още и народното право. Върху кой критериумъ се основава това народно право? По кой признакъ се распознава то? Отъ какъвъ осязателенъ фактъ може да се извлѣче то?

„1. Отъ расата, казватъ мнозина съ увѣренность. Искуственнитѣ раздѣления, происходящи отъ феудализмътъ, отъ княжески бракосъчетания, отъ конгресси на дипломати, не могѫтъ да иматъ и нѣматъ трайность. Постоянното, твърдото, трайното е расата на народонаселенията. Тя само съставлява едно право, една лигитимность. Споредъ тази теория, германската фамилия, на примѣръ, има право да вземе отново распръснѫтитѣ членове на германизмътъ, даже и когато тия членове не искатъ да се присъединятъ. Правото на германизмътъ върху таквазъ една область е по-силно отъ колкото правото на жителитѣ на тази область сами върху себе си. По този начинъ създава се едно първоначално право, прилично съ правото на царьетѣ отъ божественното право; принципътъ на народитѣ се замѣстюва съ принципътъ на етнографията. Това е обаче едно голѣмо

заблуждение, което, ако би взело върхъ, погубило би европейската цивилизация. Колкото принципътъ на народитѣ е справедливъ и законенъ, толкова принципътъ за първоначалното право на раситѣ е ограниченъ и прѣиспълненъ съ опасности за истинския напрѣдъкъ.

„Признаваме, че въ старо врѣме, относително до плѣмето и градътъ, расата имаше първостепенна важность. И плѣмето и градътъ не бѣхѫ друго, а само распространение на семейството. Въ Спарта, въ Атина, всички граждане бѣхѫ сродници въ по́-много или по̀-малко приближени степени. Сѫщото бѣше и у Израилтянетѣ; така сѫщо е и днесь още между арабскитѣ плѣмена. Отъ Атина, отъ Спарта, отъ израилското плѣме нека минемъ въ римската империя. Образувано на́й-напрѣдъ чрезъ насилствие, задържано сетнѣ чрезъ интересътъ, това голѣмо сграмадванье градове и цѣли области, съвършенно различни една отъ друга, нанася на понятието за расата на́й-тежкия ударъ. Християнството, съ своя всемíренъ и абсолютенъ характеръ, дѣйствува още по́-много въ този смислъ. То сключва съ римската империя единъ тѣсенъ съюзъ, и, чрезъ тия два несравненни агенти за единотворение, етнографическата причина се отстранява отъ правлението на человѣческитѣ нѣща за цѣли вѣкове.

„Нашествието на варваритѣ направи още една стѫпка въ този пѫть. Съставътъ на варварскитѣ кралевства нѣма нищо етнографическо; тѣ сѫ устроени чрезъ силата или по капризътъ на нашественницитѣ. За тѣхъ е била съвършенно безразлична расата на народонаселенията. Карлъ великий създаде отново, по своему, онова що бѣше вече постигнѫлъ Римъ: една едничка империя състояща отъ на́й-различни плѣмена. Авторитѣ пакъ на Вердунскийтъ договоръ, при прѣспокойното имъ тегленье двѣ голѣми линии отъ сѣверъ къмъ югъ, не сѫ имали никаква грижа за потеклото на хората, които сѫ се намирали отъ дѣсно или отъ лѣво. Пограничнитѣ движения, извършени отпослѣ прѣзъ срѣдния вѣкъ, станахѫ тъй сѫщо вънъ отъ всѣко етнографическо стремление. Ако слѣдваната отъ капетския домъ политика успѣ да сгрупира, подъ името Франция, почти всичкитѣ территории отъ стара Галлия, това не станѫ вслѣдствие на стремлението на тия страни да се присъединятъ къмъ своитѣ

единородци . . . . Много отъ тѣхъ нити помняхѫ вече за общото си и еднакво происхождение. Още отъ 2-й вѣкъ сл. Р. Х. бѣше се изгубило всѣко Галлско самосъзнание, и само въ днешньо врѣме многоученни изслѣдвания открихѫ отново особливоста на галския характеръ.

Въ съставяньето прочее на новитѣ, на модернитѣ народи, етнографическото съображение не е играло никаква роль. Франция е келтийска, ибирска, германска. Германия е германска, келтийска и словѣнска. Италия е страна, гдѣто етнографията е нáй-много смѣсена. Галли, Етруски, Пеласги, Гръци, безъ да говоримъ тука за толкозъ други елементи, се кръстосватъ тамъ въ единъ нерасчистимъ смѣсъ. Британскитѣ острове, въ своята цѣлость, прѣдставляватъ смѣсъ отъ келтийска и германска кръвь, на която твърдѣ мѫчно е да се опрѣдѣлятъ пропорциитѣ.

Истината е, че нѣма чиста раса и че основаваньето политиката върху етнографическия анализъ е съзиждане възъ една химера. Нáй-благороднитѣ страни, Англия, Франция, Италия сѫ тѣзи, гдѣто кръвьта е нáй-много смѣсена. Прави ли исключение Германия въ това отношение? Страна чиста германска ли е тя? Каква мечта! Всичката ѝ южна страна е била галлска; всичката ѝ източна, отъ Елба, е словѣнска; а ония части, които се прѣдставляватъ като дѣйствително чистогермански, такива ли сѫ наистинѫ?“

Тукъ като стига, г. Ренанъ увѣдомява, че се коснува до задачи отъ голѣма важность, върху които необходимо било да си състави всѣки единъ ясни понятия за да се избѣгнѫтъ каквито и да сѫ недоразумѣния. При всичкия май строго наученъ въ една подобна статия характеръ на разискванията, въ които се впуща той по въпросътъ за раситѣ, ако и пѫтемъ. тѣ сѫ отъ такава стойность, щото нà да ли би могло да се помисли, че въспроизвежданието имъ тука, до колкото е възможно, ще се намѣри за излишно и за безполезно, толкозъ пó-много, че този въпросъ за расата или за плѣменноста въ пó-широкъ смислъ на думата е така сѫщо днесъ интересенъ и животрепещущъ, както и въпросътъ за народноститѣ. та, рѣчи, единия не може май да не подигне другия по единъ или по другъ начинъ. Началото на народноститѣ се тълкува и развива разнообразно, а кога се разгледва то въ самия му источникъ, и въ всичкитѣ му крайни послѣд-

ствия, въпросътъ за раситѣ, отъ които изникнуватъ и израстюватъ постепенно народнитѣ расклонения, се поставя самъ отъ себе. Прѣдлежи само да се узнае и установи, каква и до каква степенъ роль може да играе расата при образуванието на малки или на голѣми господарства, независимо, въ всѣкий случай, отъ историческитѣ случайности.

Впрочемъ, нека се забѣлѣжи мимоходно, че, както видѣ и ще види читателя, въпросътъ тука не се отнася изобщо до първоначалнитѣ и общеизвѣстнитѣ раздѣления на человѣчеството въ 4—5 главни плѣмена или раси, различни помежду си по устройството и по цвѣтътъ на тѣлото, различни още по своитѣ умствении качества, по своитѣ способности или неспособности за държавно устройство, по своето историческо развитие или вѣковенъ застой. Рѣчта е тука по̀-особенно, за тъй наричаната *бѣла* раса на кавказскитѣ или иранскитѣ народи, *народитѣ на деньтъ, на свѣтлината,* въ противоположность на *народитѣ на нощта,* както се е изразилъ единъ ученъ Нѣмецъ, или, още по̀-ограничено, рѣчта е за народитѣ отъ тази *бѣла* раса, издигана и възвишавана по̀-горѣ отъ всичкитѣ други раси, *етиопска, жълта* и п. ч. и които народи справедливо се наричатъ народитѣ на историята; защото „тѣ създаватъ сѫдбинитѣ на свѣта; между тѣхъ сѫ били открити на̀й-възвишенитѣ религии; тѣхно дѣло е почти цѣлата философия; тѣ сѫ всѣкога излѣзли побѣдители и господари при срѣщаньето си съ народитѣ отъ другитѣ раси; тѣ сѫ схванѫли и тѣ сѫ турили на̀й-напрѣдъ въ дѣйствие по̀-високи форми за държавно устройство, и тѣмъ, на тѣхното умствено развитие и на тѣхната енергия свѣтътъ длъжнѣе, подирь Бога, на̀й-благородната цивилизация, на̀й-високото развитие на человѣческия разумъ. Тѣзи *народи на деньтъ, на свѣтлината,* се раздѣлятъ на двѣ голѣми фамилии;. *семитическата* и *арийската* или, и така още наречената, Индо-Германска; първитѣ се отличаватъ съ своето религиозно послание, религиозна миссия; тѣмъ се длъжи иудейската вѣра, християнството,ислямизмътъ. Тѣ сѫ обаче по̀-малко надарени за държавно устройство. Колкото за *арийската* фамилия, на която езикътъ е на̀й-богатия еднакво и по форма и по мисль, тя веднага захваща първия редъ въ политическата история и въ обработваньето на правото и на всичко, що се отнася до държавното устрой-

*

ство. Тя има Европа за свое истинско отечество; тамъ, тя е образувала и съзрѣла своя мѫжественъ публиченъ духъ; а възвишенитѣ ѝ качества я призоваватъ да рѫководи политически другитѣ народи и да извърши устройството на человѣчеството".[1]) Тази раса или, пó-добрѣ, голѣмитѣ расклонения отъ тази раса, особенно въ Европа, обозначавани тука и тѣ пакъ съ думата *раса,* но въ пó-ограниченъ смислъ, има прѣдъ видъ прѣимущественно г. Ренанъ въ разсѫжденията, които прави по този прѣдмѣтъ, безъ да подига другъ единъ въпросъ по тоя случай, а именно: всичкитѣ ли происходящи отъ тази раса голѣми или малки отрасли сѫ еднакво способни за умственно развитие и за господарственъ животъ, ако за това, разумѣва се, не имъ прѣчѫтъ независими отъ тѣхъ исторически събития, или едни отъ тѣхъ сѫ пó-способни изобщо, други пó-малко способни, а трети никакъ, както утвърдяватъ нѣкои си, и както ще види читательтъ въ бѣлѣжката малко пó-надолу. Неподиганьето обаче на въпросътъ за расата, отъ друга страна, и въ тие така още тѣсни прѣдѣли, е било почти невъзможно при важноста и значението, които е получилъ този въпросъ и въ политическо отношение отъ нѣколко вече врѣме насамъ. „Вѣрванието въ единството на человѣческия родъ, казва Блунчли, е необходимо условие за едно възвишено религиозно чувство. Християнството ни нарича всинца чада Божии. Това единство служи за принципъ у всѣка една цивилизована държава, която е длъжна да се отнася съ еднакво почитание къмъ общата человѣческа природа, още и въ нáй-долнитѣ ѝ племена. При всичко това, *различието на раситѣ* не е пó-малко значително въ държавно, въ господарственно отношение. Държава, господарство ще каже порядъкъ, а порядъкътъ е невъзможенъ безъ различието." По това, въпросътъ за раситѣ изобщо, пó-прѣди изоставенъ, или забравянъ или твърдѣ малко оцѣняванъ, е добилъ отъ нѣколко врѣме голѣма важность научна, подигалъ се е често, и се разгледва разнообразно. Нѣкои си даже сѫ подпаднѫли и въ нѣкои прѣувеличения или прѣкалявания по този въпросъ, но тукъ не му е мѣстото за подробности, каквито би намѣрили мѣсто само въ трудъ специяленъ за въпросътъ на раситѣ изобщо.

[1]) Bluntschli, Algemeine Staatslehre, B. II. Cap. 1.

Ето, въ всѣкий случай, какъ се отзивава г. Ренанъ по този колкото важенъ толкози и деликатенъ въпросъ.

„Нескончаеми сѫ, казва той, прѣнията върху раситѣ; и това, защото думата *раса* се зема отъ историко-филолозитѣ и отъ антрополого-физиологиститѣ въ два смисла, съвършенно различни единъ отъ другия. За антрополозитѣ, расата има сѫщото значение, каквото и въ зоологията; тя указва на едно дѣйствително потомство, на едно сродство по кръвь. Изучваньето обаче на езицитѣ и на историята не привожда къмъ сѫщитѣ раздѣления, къмъ каквито и физиологията. Думитѣ: ***брахицефали*** (кѫсоглави), ***долихоцефали*** (дългоглави) нѣматъ си мѣсто въ историята и въ филологията.[1]) Въ человѣческата группа, която е създала арийскитѣ езици и дисциплина, имало е, прѣди това още, брахицефали и долихоцефали. Сѫщото трѣбва да се каже и за първоначалната группа, която е създала тъй нариченнитѣ семитически езици и учреждения. Съ други думи, зоологическитѣ происхождения на человѣчеството сѫ чрезвичайно пó-прѣжни отъ происхожденията на образованноста, на гражданственноста, на езикътъ. Группитѣ, първоначалната арийска, първоначалната семитическа, първоначалната туранска не сѫ имали никакво физиологическо единство. Тия группировки сѫ исторически събития, извършени въ едно дадено врѣме, да прѣдположимъ, прѣди петнадесеть или двадесеть хиляди години, до като зоологическото происхождение на человѣчеството се

---

[1]) Това дѣление на человѣчеството въ *дългоглави* и *кѫсоглави*, по което авторитѣ му поддържатъ, че народитѣ, които сѫ достигнѫли висша образованность както отъ арийското, така и отъ семитическото плѣме, въ древнитѣ и нови врѣмена, всички принадлѣжѫтъ и сѫ принадлѣжали къмъ числото на *дългоглавитѣ*, въ което число, споредъ тази теория, не влизѫтъ Словѣнетѣ, обсѫжда съ пълна вѣщина и Н. Я. Данилевскій въ „Россія и Европа“ стр. 182—188, гдѣто, относително до Словѣнетѣ той се исказва тъй: „Изъ того, что до-сихъ-поръ только длинноглавыя племена достигали высшей степени культуры, можно, конечно, заключить, что короткогловость составляетъ нѣкоторое къ тому препятствіе, указываетъ на меньшую способность къ высшему развитію; но можно также заключить, что ето произошло лишь отъ того, что короткоглавые Славяне, позже попавъ въ благопріятныя для культуры обстоятельства, и позже начавъ развиваться, еще не успѣли произвести той культуры, въ которой они, по задаткамъ своей природы, способны; можно заключить, что такъ какъ вѣдь исторія еще незакончена, то, сообразно съ общимъ законамъ природы высшимъ формамъ принадлежитъ высшее же, но позднѣйшее развитіе“. Послѣ това авторътъ бѣлѣжи, че и до днесъ словѣнското плѣме е прѣдставило отдѣлни примѣри на висша даровитость, и че Словѣнетѣ сѫ произвели гениялни учени като Коперника, религиозни реформатори като Гуса, държавни мѫжье като Иоанна III, Петра Великаго, поети като Пушкина, Гоголя, Мицкевича, полководци като Суворова, дѣятели по просвѣщението като Ломоносова. „Слѣдовательно, заключава, въ задаткахъ къ высшему человѣческому развитію — нѣтъ недостатка въ славянскомъ племени“. Б. Д.

губи въ гжсти тъмнини. Расата, називаема филологически и исторически германска, е отистиннж различно и отдѣлно семейство въ человѣческия родъ. Но въ смисълъ антропологически ли трѣбва да се разбира това семейство? Не, безъ съмнѣние. Появлението на германския индивидуалитетъ въ историята се извършва твърдѣ малко столѣтия прѣди Иисуса Христа. Очевидно, Германцитѣ не въ това врѣме сж изникнжли изъ земята. Слѣти пó-напрѣдъ съ Словѣнетѣ въ голѣмата безразлична масса на Скититѣ, тѣ не сж имали отдѣлна своя индивидуалность. Единъ Англичанинъ е безсъмнѣнно единъ типъ въ цѣлоста на человѣчеството. Но типътъ на тъй несвойственно нариچаната англо-саксонска раса[1]) не е нити Бретонецътъ отъ врѣмето па Цезара, нити Англосаксонецътъ на Хенгиста,[2]) нити Датчанинътъ на Канута,[3]) нити Норманецътъ на Вилхелма Завоевателя, а е слѣдствие и е плодъ отъ всичко това купомъ. Френецътъ не е нито Галлъ (Gaulois), нито Франкъ, нито Бургондецъ. Той е това, що е излѣзло изъ голѣмия котелъ, въ който, подъ върховенството на царя на Франция, сж възврѣли и въскиснжли нáй-разнообразнитѣ елементи. Единъ житель отъ островитѣ Жерсей или Гернесей не различава въ нищó, относително до происхождението си, отъ нормандското народонаселение на срѣщния френски брѣгъ. Въ XI-й вѣкъ, нáй-проницателното око не би съзрѣло ни нáй-малкото различие отъ двѣтѣ страни на каналътъ. Беззначителни обстоятелства само станахж причина, щото Филипъ Августъ да не обсеби тия острове заедно съ Нормандия. Раздѣлени едни отъ други близо седемстотинъ години, двѣтѣ народонаселения станжли въ това врѣме не само чужди едни на други, но и съвършенно несходни. Расата, прочее, както я разумѣваме ние историцитѣ, е нѣщо, което се създава и разваля. Изучванието на расата е отъ капитална важность за учения, който се занимава съ историята на человѣчеството. Въ политиката то не е приспособимо, то си нѣма мѣстото. Инстинктивната съвѣсть, която е прѣдсѣдавала при съставътъ на

[1]) Германскитѣ елементи не сж пó-много значителни въ съединеното Британско Кралевство отъ колкото бѣхж въ Франция, когато тя имаше Елзасъ и Лоренъ. Германския езикъ имá връхъ въ Британскитѣ острове единственно, защото латинския не бѣше замѣстилъ тамъ келтскитѣ нарѣчия, както това се случи въ Галия.

[2]) 449 сл. Р. Хр.

[3]) 1014 1040.

Европейската карта, не е държала никаква смѣтка за ра̀сата, и по̀-първитѣ европейски народности сѫ народности съ кръвь най-много смѣсена.

„Расата слѣдователно, капитална въ начало, губи постепенно своята важность. Человѣческата история се различава сѫществено отъ Зоологията. Расата за тази история не е всичко, както за нѣкои животни, и никой нѣма право да ходи по свѣтътъ за да пипа черепътъ на хората, па да ги хваща за шията и да имъ казва: “Ти си отъ наша кръвь; ти си нашъ!“ Вънъ отъ антропологическитѣ чърти сѫществуватъ разумътъ, правдата, истинското, хубавото, които сѫ еднакви за всички. И ето, че тази етнографическа политика не е нѣщо оздравено. Вие си служите днесь съ нея, вие я експлоатирате въ ваша полза срѣщу други; но сѫщата политика, вие іѫ виждате послѣ, че се обръща срѣщу сами васъ. Вѣрно ли е, че Нѣмцитѣ, които издигнѫхѫ тъй високо знамето на етнографията, нѣма единъ день да видятъ Словѣнетѣ да доджтъ да анализиратъ и тѣ на своя редъ имената на селата въ Саксония и въ Лужица, да подирятъ слѣдитѣ на Вилцитѣ или на Оботрититѣ, и да поискатъ смѣтка за клапетата и за продажбитѣ въ купъ на своитѣ прадѣди, кланета и продажби, извършени отъ Отонцитѣ? За всички добрѣ е въобще да̀ знаіѫтъ хората да забравятъ.

„Етнографията е наука отъ голѣмъ интересъ и азъ іѫ много обичамъ; но, защото іѫ искамъ свободна, за това іѫ искамъ и безъ приспособление въ политиката. Както въ всичкитѣ други изучвания, тъй и въ етнографията системитѣ се мѣнятъ; това е условието на напрѣдъкътъ. Но така, трѣбвало ли би да се измѣняватъ и народноститѣ заедно съ системитѣ? Тогисъ, границитѣ на държавитѣ трѣбвало би да се мѣнятъ съгласно съ неопрѣдѣленноста, съ колебанията на науката. Патриотизмътъ би зависѣлъ, въ такъвъ случай, отъ една диссертация по̀вече или по̀малко парадоксална, и на патриотътъ могло би било да се случи да чуе таквизъ думи: „Ти си се лъгалъ; ти си си проливалъ кръвьта за таквозъ и таквозъ дѣло; ти си мислилъ да си Келтъ; не! ти си Германецъ“. Подиръ това, десетина години по̀-послѣ, ще доджтъ пакъ да ти кажѫтъ, че ти си Словѣнинъ. За да не се извращава науката, нека

ѭ освободимъ отъ трудътъ да си дава тя мнѣнието по такива задачи. Бѫдѣте увѣрени, че ако ѭ натоварятъ съ длъжността да дава елементи на дипломацията, много пѫти ще ѭ сварятъ на дѣло да върши прѣстѫпление на угодливость. Тя има нѣщо по̀-добро да върши: нека искаме отъ нея само истината.[1])

II. — Казаното за расата трѣбва да се каже и за езикътъ. Езикътъ извиква къмъ съединението, но той не принуждава къмъ тази цѣль. Съединенитѣ-Щати и Англия, испанската Америка и Испания говорятъ единъ и сѫщия езикъ, но за това тѣ не образуватъ една само народность. Напротивъ. Швейцария, тъй добрѣ създадена, защото е създадена съ свободното и взаимното съгласие на различнитѣ ѝ части,

---

[1]) Тия сѫ изобщо, кратко тука изложени, възрѣнията на авторътъ по въпросътъ за раситѣ до колкото се отнася обсѫждания прѣдмѣтъ за съставътъ и образуванието на народноститѣ. Въ една бѣлѣжка той самъ съобщава, че части отъ този въпросъ сѫ били разгледани отъ него другадѣ по̀-обширно. Но по въпросътъ въобще за раситѣ въ свързка съ политиката, ето какъ захваща една отъ всѣка страна интересна своя стататия единъ другъ извѣстенъ френски списатель и критикъ:

„Въпросътъ за расата при разискванието политически въпроси другъ пѫть мѫчно би можилъ да се подига. Никому не е минувало прѣзъ умътъ, че този въпросъ за раситѣ би можилъ да намѣри мѣсто и другадѣ, а не само въ списания по антропологията и по естественната история, и че забѣлѣжванитѣ между разнитѣ разклонения на великото человѣческо семейство различия могли би да иматъ за историкътъ и за моралистътъ такъвъ интересъ, какъвто сѫ имали тѣ всѣкога за естествоиспитателя или й за физиологиста. Въ наше само врѣме общата етнология станѫ важенъ клонъ отъ историческитѣ науки и въ наше само врѣме се породи мисльта да се търси въ първоначалното происхождение на народитѣ тайната на тѣхнитѣ сѫдбини и обяснението на събитията, които тѣ сѫ извършили или въ които сѫ се намѣсили. Не до прѣди много врѣме, историцитѣ приемахѫ едно само физическо влияние въ историята на человѣчеството, а именно влиянието на климатътъ . . . То е днесъ изоставено между второстепеннитѣ причини по разяснението на историческитѣ явления, а първо мѣсто занема теорията на раситѣ. Нѣкои си жалѣѭтъ за това, и то, защото, казватъ, една материялистическа теория е замѣнена просто съ друга теория още по̀-материялистическа; но тия оплаквания сѫ безосновни, и може, напротивъ, да се каже, че истинския спиритуализмъ спечели една безспорна побѣда, когато въ историческитѣ науки, теорията на раситѣ замѣсти теорията на климатическото влияние, защото отъ тогисъ насамъ ученитѣ се отказахѫ да търсятъ исключително въ външнитѣ влияния на материята тайната на сѫдбинитѣ на человѣчеството, а се отправихѫ до самия человѣкъ за да уяснятъ моралния му и политически животъ. . . . " *Émile Montégut*, въ Dictionnaire général de la politique, par M. Maurice Block на думата *Races*.

Но, въпросътъ за *расата* и за *индивидиумътъ* въ политическото отношение, ако не е исчерпанъ, обсѫденъ е обаче майсторски отъ покойния Хайделберски професоръ и знаменития въ нашето столѣтие политикологъ *Блунчли*, подъ заглавието: *Человѣческото естество като базисъ или основи на политиката*, въ неговото извѣстно съчинение *Die Politik*. Не му е тука мѣстото нито исцѣло да се прѣведе нито пъкъ да се съкрати тази часть отъ този първостепененъ трудъ на Блунчли. Пѫтемъ само нека се забѣлѣжи, че въпросътъ тамъ се разглежда и *физиологически* и *психологически*, и че, ако се утвърждава и признава влиянието на *расата*, не съ по̀-малка вѣщина и не съ по̀-малъкъ авторитетъ се изваждатъ на явѣ чъртитѣ и се установява свободата на *индивидиумътъ*, отъ каквато раса и да происхожда. Б. Д.

брои три-четери езика; но у человѣка има нѣщо по́-горѣ отъ езикътъ, а то е волята. Волята на Швейцария да бѫде съединена, вопрѣки различието на тия идиоми, е фактъ много по́-важенъ отъ колкото езичната еднаквость, често постигана само чрѣзъ насилия.

Франция има тази честь, че тя никога не е искала да добие единството на езикътъ чрѣзъ принудителни мѣрки. Невъзможно ли е да има человѣкъ сѫщитѣ чувства и сѫщитѣ мисли, да обича сѫщитѣ нѣща въ разни нарѣчия? Казвахме по̀-горѣ, че не е удобно, международната политика да се поставя въ зависимость отъ етнографията. Не по́-малко неудобно е обаче да се поставя тя въ зависимость отъ сравнителната филология. Да оставимъ на тия интересни изучвания пълната имъ свобода въ разискванията. Политическото значение, което приписватъ на езицитѣ, происхожда отъ това обстоятелство, че на тѣхъ гледѫтъ, като на признаци на една раса. Нищо не е по́-лъжовно. Прусия, гдѣто днесъ се говори само на нѣмски, говореше на словѣнски прѣди нѣколко вѣка; галлската область въ Англия говори на английски; Галлия, или Франция, и Испания говорятъ първобитното нарѣчие на Алба Лонга; Египетъ говори арабски; примѣритѣ сѫ безбройни. Още въ най-древнитѣ врѣмена еднаквоста на езикътъ не е влѣкла подиря си, не е подразумѣвала и еднаквоста на расата . . . Раздѣленията на индо-европейски, семитически и други езици, раздѣления създадени съ толкозъ чудна проницателность отъ сравнителната филология, не съвпадатъ съ раздѣленията на антропологията. Езицитѣ сѫ исторически образования (формации), които показватъ твърдѣ малко нѣщо за кръвьта на говорящитѣ ги и които, въ всѣкой случай, не би могли да обвържѫтъ человѣческата свобода, когато има да се опрѣдѣли фамилията, съ която става съединението за животъ и за смърть

„Както отдаваната на расата внимателность, така и това исключително съображение за езикътъ има си своитѣ опасности и своитѣ неудобства. Когато се прѣувеличава, хората се ограничаватъ въ една опрѣдѣлена култура, считана за народна. Изоставятъ свободния въздухъ, който дишѫтъ въ широкото поле на человѣчеството, за да се притворятъ въ малки сходбища отъ съпатриоти. Нѣма нищо по́-лошо за

умътъ, нищо по́-жално за цивилизацията. Да не изоставяме, да не забравяме този основателенъ принципъ: че човѣкътъ е сѫщество разумно и морално. прѣди да бѫде ограничено въ такъвъ или инакъвъ езикъ, прѣди да бѫде членъ на таквазъ или онаквазъ раса, послѣдователь на такава или инаква култура. Прѣди френската култура, нѣмската култура, италиянската култура, има човѣческа култура. Вижте всичкитѣ мѫжье отъ възражданието: тѣ не бѣхѫ нито Френци, нито Италиянци, нито Нѣмци. Чрѣзъ изучванието на древноста тѣ бѣхѫ отново открили тайната на истинското възпитание на човѣческия умъ, и на това тѣ бѣхѫ се прѣдали тѣломъ и духомъ. Колко добрѣ постѫпихѫ!

III. — Религията тъй сѫщо не е въ състояние да ни даде едно достатъчно основание за установяваньето на една нова, една модерна народность. Въ начало, религията бѣше свързана съ самото сѫществувание на социалната группа. Социалната группа бѣше разширяванье на фамилията. Религията, обрядитѣ бѣхѫ семейни обряди. Религията на Атина бѣше почитанието, бѣше култътъ на самия градъ Атина, на баснословнитѣ му основатели, на законитѣ му, на обичаитѣ му. Тя не подразумѣваше никакво догматическо богословие. Тази религия бѣше държавна религия въ всичката сила на думата. Никой не бѣше Атинянинъ, ако се отказваше отъ практикуваньето на тази религия. Въ сѫщность, тя бѣше култътъ на Акрополисъ олицетворенъ. Да полага нѣкой клетва върху олтарътъ на Аглавра,[1]) значеше да се кълне, че ще умрѣ за отечеството. Тази религия имаше тамъ сѫщото значение, каквото значение има днесъ у насъ тегленьето на жребие или почитаньето на знамето. Отказванието отъ участие въ такъвъ единъ култъ имаше таквозъ значение, каквото значение би имало съ съврѣменнитѣ наши общества отказваньето отъ военната повинность. То би равнозначило съ заявлението, че не си Атинянинъ. Отъ друга страна, явно е, че такъвъ единъ култъ не е ималъ смислъ за оногози, който не е билъ отъ Атина: поради това тамъ нѣмаше и прозелитизмъ за да принуждаватъ чужденцитѣ да приематъ този култъ; Атинскитѣ роби

[1]) Аглавра (Aglaure) е самия Акрополисъ; тя бѣ принесла себе си жъртва за да спаси отечеството.

не практикувахѫ този култъ. Сѫщото ставаше и въ нѣкои малки републики отъ срѣдния вѣкъ. Не бѣше добъръ Венециянинъ, който не се кълнеше въ името на светаго Марка; не бѣше добъръ Амалфитиянинъ, който не поставяше светаго Андрея пó-горѣ отъ всичкитѣ светци на рая . . . . . .

Онова, което бѣше истина въ Спарта, въ Атина, не бѣше вече таквозъ въ изникнѫлитѣ отъ Александровитѣ завоевания кралевства, не бѣше особенно таквозъ въ Римската империя. Гоненията на Антиоха Епифана, на които цѣльта бѣше да възвърне Истокъ къмъ почитанието на Олимпийскаго Юпитера, гоненията на Римската империя за да се запази една мнима държавна религия, бѣхѫ една погрѣшка, едно прѣстѫпление, една истинска глупость. Въ наше врѣме положението е съвършенно ясно. Нѣма вече народни масси, които да вѣрватъ еднообразно. Всѣки единъ вѣрва и практикува по своему каквото може, каквото иска. Нѣма вече държавна религия; человѣкъ може да е Френецъ, Англичанинъ, Нѣмецъ, а по религия да е католикъ, протестантинъ, израилитянинъ, или пакъ да не практикува никаква религия. Религията е станѫла днесъ нѣщо лично; тя се отнася до съвѣста на всѣкиго единого. Раздѣлението на народитѣ въ католици, протестанти, не сѫществува вече. Религията, която прѣди 50—60 години, бѣше единъ важенъ елементъ за образуванието на Белгия, днесъ има важность само за вѫтрѣшния критериумъ на всѣкиго единого, но не и за границитѣ на народноста.

IV. — Общноста на интереситѣ е навѣрно една могущественна свръзска между хората. При всичко туй, интереситѣ достатъчни ли сѫ за създаванието една народность? Не ми се вижда. Общноста на интереситѣ прави търговскитѣ договори. Има въ народноста една страна отъ чувство; тя е душа и тѣло въ сѫщото врѣме; единъ митнически съюзъ, единъ Zollverein не е едно отечество.

V. — Географията, тъй наричаннитѣ естественни граници, играе безъ съмнѣние значителна роль въ раздѣлението на народитѣ. Географията е единъ отъ сѫщинскитѣ фактори на историята. Рѣкитѣ сѫ водили раситѣ; горитѣ сѫ ги въспрѣли. Първитѣ сѫ улеснили, вторитѣ сѫ ограничили историческитѣ движения. При все това, може ли да

се каже, както вѣрватъ нѣкои си, че прѣделитѣ на единъ народъ сѫ написани на картата и че този народъ има право да си присѫди що му е нуждно за окрѫгляванье нѣкои мѣстности, за достиганье до еди-коя гора, до еди-коя рѣка, на която *à propri,* отпрѣди още, се приписва способность разграничителна? Азъ не познавамъ доктрина пò-произволна и пòгибелна. Съ това се оправдаватъ всичкитѣ насилия. И, най-напрѣдъ, горитѣ ли или рѣкитѣ образуватъ тия мними естественни граници? Неоспоримо е, че горитѣ раздѣлятъ; но рѣкитѣ пó-скоро съединяватъ народитѣ. Сетнѣ, не всичкитѣ гори би могли да образуватъ господарства. Кои сѫ ония, които раздѣлятъ и ония, които не раздѣлятъ?... Ако историята би поискала, то рѣкитѣ Лоаръ, Сена, Маасъ, Елба, Одеръ би имали, както и Реинъ, тази черта на естественна граница, поради която се сѫ извършили толкозъ нарушения на основното право, което е волята на человѣцитѣ. Говорятъ за стратегически причини. Нищо, и въ това отношение, не е абсолютно; явно е, че много отстѫпки трѣбва да се направятъ на необходимоста. Не трѣбва обаче тия отстѫпки да идѫтъ много на далечь. Другояче, всички ще искатъ своитѣ военни удобства, а това ще бѫде безконечна война. Не! нити земята, нити расата не създаватъ сами по себе една народность. Земята доставя почвата, *substratum-a,* полето на борбата и на трудътъ; человѣкътъ пъкъ, отъ своя страна, доставя душата. Человѣкътъ е всичко въ образуванието на този священъ прѣдмѣтъ, който се нарича народность. Не достига за това нищо материялно. Една народность е единъ духовенъ принципъ, происходящъ изъ дълбокитѣ усложнения на историята, една духовна фамилия, а не една група опрѣдѣлявана отъ повърхния съставъ на земята.

Видѣхме какво не достига за създаваньето такавъ единъ духовенъ принципъ: расата, язикътъ, интереситѣ, религиозното сродство, географията, военнитѣ нужди. Какво трѣбва повече? Казанното до тука ще улесни отговорътъ на тоя въпросъ.

V.

Единъ народъ е една душа, едно духовно начало, духовенъ принципъ. Двѣ нѣща, които въ дѣйствителность

сѫ едно и сѫщо, образуватъ тази душа, това духовно начало. Едното отъ тия двѣ нѣща е въ минѫлото, другото е въ настоящето. Едното е общо владѣние на едно богато наслѣдие отъ въспоминания; другото е настоящето доброволно съгласие, желанието за живѣянье наедно, волята да се поддържа постоянно и за напрѣдъ наслѣдството, което е било прието нераздѣлно. Человѣкътъ не се проевява токо тъй внезапно. Народноста, както и индивидиумътъ, е единия край на едно дълго минѫло отъ подвизи, отъ жъртви и отъ самопрѣданность. Отъ всичкитѣ култи нáйзаконния е културъ на прадѣдитѣ; това, което сме ние днесъ, това сѫ го създали нашитѣ прадѣди. Едно минѫло героическо, велики мѫже, слава (разумѣвамъ истинската), ето социялнийтъ капиталъ, върху който се осланя народната, националната идея. Има ли общи славни дѣла въ минѫлото, има ли обща воля въ сегашното; има ли извършени задружно велики дѣяния, па има ли воля да се извършѫтъ и за напрѣдъ още такива: ето сѫщественнитѣ условия за сѫществуванието на една народность. Человѣкъ обича съразмѣрно съ волно понесеннитѣ отъ него жъртви, обича съразмѣрно съ злощастията, които е потърпѣлъ. Человѣкъ обича кѫщата, която е съградилъ и която остава послѣ на други. Спартанската пѣсень: „Ние сме тъй както сте биле вие; ще бѫдемъ това, както сте вие,“ тази пѣсень къмъ прадѣдитѣ е, въ своята простота, скратенния гимнъ за всѣко отечество.

Да имашъ да сподѣляшъ, въ минѫлото, едно наслѣдие отъ слава и отъ скърби, да имашъ да испълнявашъ, въ бѫдѫщето, еднаква программа; да си страдалъ наедно, да си се наслаждавалъ наедно, да си се надѣялъ наедно, ето нѣща, които струватъ пóвече отъ колкото общи митници и граници съобразни съ стратегическитѣ понятия; ето какво се разбира вопрѣки плѣменнитѣ и язичнитѣ различия. Казахъ: „да си страдалъ наедно;“ и наистиннѫ общото страдание съединява пóвече отъ колкото радоста. Що се отнася пъкъ до народнитѣ въспоминания, печалнитѣ случки струватъ пóвече отъ въстържествуванията, отъ триумфитѣ; защото тѣ налагатъ длъжности, тѣ прѣдизвикватъ, тѣ командуватъ общи усилия.

Единъ народъ е, прочее, една голѣма солидарность, една обща свързска, происходяща отъ чувствованието на жъртвитѣ, които сѫ направени, както и на ония, които хората сѫ расположени да понесѫтъ още и за напрѣдъ. Народноста прѣдполага едно минѫло; но, въ сѫщото врѣме, тя се съкращава въ настоящето чрезъ единъ осязателенъ фактъ, а този фактъ е съгласието, желанието, ясно исказано, за продължаванье и за напрѣдъ общия животъ. Сѫществованието на една народность е единъ плебисцитъ, едно всѣкидневно всенародно гласуванье, както сѫществованието на индивидумътъ е едно постоянно утвърждаванье на животътъ.

Знаѭ наистинна, че това всичко е по̀-малко метафизическо отъ колкото божественното право, по̀-малко грубо отъ колкото мнимото историческо право. Но, по моему, нити единъ народъ, нити единъ царь нѣматъ право да кажѫтъ на една область: „Ти ми принадлежишъ, и азъ те земамъ“. По моето мнѣние, една область, то сѫ нейнитѣ жители; ако въ подобенъ случай ималъ би нѣкой право да бѫде попитанъ и да си каже мнѣнието, той е жительтъ. Никога една народность нѣма сѫщинския интересъ да си присъедини или да задържи една страна противъ волята ѝ. Желанието на народитѣ е, въ концѣ концовъ, едничкия законенъ критериумъ, онзи критериумъ, къмъ който всѣкога трѣбва да се доде, каквото и да става.

Ние изгонихме изъ политиката метафизическитѣ и богословскитѣ отвлечения. Какво остава подиръ това? Остава человѣкътъ, оставатъ желанията му, нуждитѣ му. Може обаче да ми се забѣлѣжи тука, че таквазъ една система, която излага старитѣ народни организми на произволътъ на воли, често малко просвѣтени, не може да има за послѣдствие друго нѣщо, освѣнъ расцѣплението и, въ продължение на врѣмето, расдроблението на народноститѣ. Явно е, наистинна, че по таквизъ въпроси не трѣбва ни единъ принципъ да се кара и изнасилва до послѣдня крайность. Истинитѣ отъ този родъ сѫ приспособими само въ своята цѣлость и изобщо. Человѣческата воля се измѣнява; но какво не се измѣнява тукъ долу на тозъ свѣтъ? Народноститѣ не сѫ нѣщо вѣчно. Тѣ иматъ своето на-

чало, тѣ ще иматъ и своя край.[1]) Вѣроятно е, единъ день, народноститѣ да бѫдѫтъ замѣстени съ европейската конфедерация. Но, за сега, законътъ на вѣкътъ, въ който живѣемъ, не е такъвъ. Днесъ за днесъ, сѫществуванието на народноститѣ е добро нѣщо, даже и нужно. Сѫществуванието имъ е рѫчателството за свободата, която би погинѫла, ако свѣтътъ би ималъ единъ само законъ и единъ само господарь.

„Чрезъ своитѣ разнообразни способности, често противоположни, народноститѣ служѫтъ за общото дѣло на цивилизацията; всички тѣ принасятъ една особенна нота въ тозъ великъ концертъ на человѣчеството, което, из-

[1]) „Всему живущему, какъ отдѣльному недѣлимому, такъ и цѣлымъ видамъ, родамъ, отрядамъ животныхъ или растеній, дается извѣстная только сумма жизни, съ истощеніемъ которой должны умереть . . . . Народы . . . нарождаются, достигаютъ различныхъ степеней развитія, старѣютъ, дряхлѣютъ, умираютъ — и умираютъ не отъ внѣшнихъ только причинъ“, казва и Н. Я. Данилевскій въ „Россія и Европа“ стр.: 75—76, изд. 1871. — „Държавитѣ, казва и Блунчли, не сѫ безсмъртни; земята е покрита съ тѣхнитѣ развалини; обстоятелствата, начинитѣ за тѣхното паданье равничѫтъ както и онѣзи за смъртта на индивидиумитѣ; но защото именно всичкитѣ държави гинѫтъ, за това трѣбва да има въ тѣхъ *една обща основна причина на смъртность*“. И подиръ нѣколко въпроси коя може да бѫде тази причина, Блунчли намѣрва; *че причината на това е великия законъ на всѣка органическа жизнь тукъ ,долу на земята; врѣмето развива тази жизнь, и врѣмето я пакъ поглъща*. . . . . „Напрѣдничавото человѣчество, прибави послѣ, не намѣрва пълното си удовлетворение въ особеннитѣ господарства, и то ги затрива. Ако единъ день всемірната държава се издигне върху широкитѣ основания на цѣлото человѣчество, може да има надѣжда, че тя ще трае толковъ дълго врѣме, колкото и цѣлото человѣчество.“ Подиръ това, знаменития политикологъ указва на начинитѣ, по които изгасва една държава, като бѣлѣжи прѣдварително, че често новата държава убива при самото си ражданье старата, или че тя дължи на нейнита смърть своето образование. Начинитѣ, на които указва, сѫ, споредъ него, шесть: 1) *разстройството, разлаганьето,* и, по́-особенно, *анархията или безначалието,* които сѫ противни на устройството. Прѣзрѣнието на всѣко прѣвъсходство, отрицанието на всѣка подчиненность, власта непризнавана, капризитѣ, еднички правила за всѣкиго, никаква грижа за цѣлото, никаква любовь за общото добро, всичко, при анархията, съставлява отрицанието на държавата; народътъ въ такавъ случай е проста безформения масса, хаосъ. Кога е съвършенна и постоянна, анархията всѣкога докарва смъртта; но, по́-многото пѫти, тя е прѣходна, тя е *трѣскава криза*, която заплашва сѫществуванието на държавата и готви просто новъ порядъкъ. Въ такива случаи особенно се проевява *сѫщественно* политическата природа на Арийскитѣ народи. Ненавистни страсти стропалятъ установения редъ, и веднага тѣзи пакъ страсти се подчиняватъ на необходимитѣ за държавата форми Народитѣ възмутени, изумѣли, каратъ всичко къмъ анархията, и въ сѫщото врѣме, тѣ се покоряватъ слѣпешкомъ на на́й жестокосърднитѣ, на на́й-дивитѣ главатари. . . . Народитѣ отъ голѣмото Арийско семейство не сѫ безсмъртни; но, до като живѣѭтъ, тѣ тъй малко могѫтъ безъ господарственно устройство, както рибата безъ вода, или птичето безъ въздухъ . . . 2. *Емиграцията* или прѣселяваньето на цѣлия народъ, както се случило съ Елвегитѣ въ врѣмето на Цезара; или *изгонваньето* отъ територията, често повторено въ врѣмето на варварскитѣ нашествия; 3) *завоеванието и покорението; 4) пълното съединение* на една държава съ друга; 5) *раздѣлението* на една държава въ *по́-много, и подѣлянанието* между други; 6) *оттеглюваньето* на отстѫпенни господарственни права. Б. Д.

общо взето, е висшата идеална дѣйствителность, която постигаме. Осамотени, народноститѣ си иматъ своитѣ слаби страни. Думамъ си често, че единъ човѣкъ, който би ималъ недостатъцитѣ, почитани у народитѣ като добри качества, който, н. п., би се хранилъ съ пуста слава, който би билъ до таквазъ степень завистливъ, себелюбивъ, свадливъ, който не би можилъ нищо да понесе безъ люта сърдитня, такавъ човѣкъ би билъ нáй-несносния човѣкъ. Клето човѣчество! Колко си теглило! Колко и какви испитни те чакатъ още! Дано духътъ на мѫдроста те рѫководи за да те прѣдпази отъ безчисленнитѣ опасности, съ които е посѣянъ пѫтьтъ ти!

Човѣкътъ не е робъ ни на расата или на плѣмето си, ни на езикътъ си, ни на религията си, ни на течението на рѣкитѣ, ни на направлението на планинскитѣ вериги. Единъ великъ сборъ хора, здрави по умъ и горещи по сърце, създава една морална, една нравственна съвѣсть, която се нарича народъ. До като тази морална съвѣсть проявява и доказва своята сила чрезъ жъртвитѣ, които изискува самоотвърженнето на индивидиумътъ въ полза на обществото, тя е законна, тя има право на сѫществувание. Ако на границитѣ ѝ възникнѫтъ съмнѣния, допитайте се до народонаселенията, за които е спорътъ. Тѣ безъ друго иматъ право да се искажѫтъ по въпросътъ, иматъ право да се произнесѫтъ. Ето какво ще подигне усмивка у високолѣтящитѣ политици, тие непогрѣшими людие, които минуватъ животътъ си да лѫжатъ сами себе си и които, отъ височината на своитѣ прѣвисоренни принципи, окайватъ просто нашата привързанность къмъ обикновенния земни битъ. „Да се питатъ народитѣ, каква смѣхурия! Каква наивность! Това сѫ отъ ония легки и пусти френски идеи, които иматъ претенцията да замѣстятъ дипломацията и войната чрезъ срѣдства просто дѣтински“. Но, нека почакаме, нека оставимъ да измине царството на тия високолѣтящи политици, нека умѣемъ да прѣтърпимъ прѣзрѣнието на силнитѣ. Може би, подирь много безплодни пипаници, хората да се възвърнѫтъ отново къмъ нашитѣ скромни емпирически разрѣшения. Срѣдството да имашъ право въ бѫдѫще е, по нѣкогаждь, да умѣешъ да излѣзешъ за врѣме изъ модата съ безропотно самоотвържение“.

VI.

Такива сж изобщо възрѣнията на г. Ренана по важния въпросъ за народноста въобще, таквозъ е и заключението му по него, заключение, както се види, истеглено изъ бесспорно дълбоки и крѣпки историко-философически убѣждения. Каза се тука още въ начало, че за сега нѣма що да се прибави на този г. Ренановъ трудъ, тъй поне, както е той схванатъ и както е доискаранъ, като се е хвърлилъ погледъ върхъ всичкитѣ му страни. До колко указаннитѣ начала и развититѣ възрѣния въ тоя трудъ могжтъ да бждкжтъ безусловно приспособени везде и за всички народи безъ исключение при каквито и да е условия, това е пакъ другъ въпросъ. Достатъчно ще бжде да се забѣлѣжи тукъ само това, че, ако, споредъ самата горѣизложена теория на г. Ренана, историята е, въ всѣкий случай, първоначалния основатель и главния създатель на народнитѣ групи, на господарственнитѣ устройства, както и на тѣхното състояние въ извѣстно врѣме, колкото, отъ друга страна, да е уважителенъ и тъй авторитетно развивания и поддържания отъ него принципъ за земанье волята и мнѣнието на съставляющитѣ тия групи и тия господарства свободни человѣчески сжщества, то, безъ съмнѣние, трѣбва да се признае и това обстоятелство, че историята, въ своитѣ безбройни разнообразия, не навсѣкждѣ се развива еднакво, не навсѣкждѣ дава едни и сжщи резултати, не навсѣкждѣ създава еднакви положения при еднакви, може би, подвизи, борби и домогвания. Таквозъ особито, таквозъ своеродно положение е създала историята и въ европейския юго-источенъ жгълъ. И въпросъ може да бжде, да ли важния и высокия принципъ за допитванье до народната воля на разнитѣ народни групи, приспособенъ тука, би създалъ окончателно и веднъждъ за всѣкога, при сегашнитѣ условия, ново и трайно положение. Самъ г. Ренанъ съзнава, че не по този начинъ сж се образували първоначално сегашнитѣ европейски народности, като Франция и. п. ч. Тъй щото, вънъ отъ непрѣдвидени и извънредни нѣкои нови исторически происшествия, сега за сега да нѣма, както се види, за живущитѣ въ този европейски жгълъ народи другъ modus vivendi освѣнъ настоящия, при всичкитѣ, отъ друга страна,

възможни мѣстни и частни промѣнения за едно по́-кжсо или по́-продължително врѣме.

Но, каквото и да е създала историята въ Балканския полуостровъ, — а, споредъ г. Ренана, историята въобще създава внуцитѣ еднакви съ прадѣдитѣ, — въ всѣкий случай историята на този полуостровъ тежи съ всичката си тяжесть отъ минжлитѣ събития, съ всичкия си товаръ отъ дълги и упорити борби, съ всичкия си натискъ отъ духа на прѣдшествовавшитѣ поколѣния, тежи върху тази страна, тежи върху настоящитѣ и́, а може би ще тежи и върху бждящитѣ ѝ сждбини въ всѣко едно отношение. Кой е онзи, който би се наелъ или който би можалъ да отвали камъка на тази тяжесть, да затрие коренно създадения прѣзъ цѣли столѣтия свѣтъ за да възсъздаде другъ, съвършенно новъ, съ нова природа, съ нови нрави, съ новъ битъ, съ нови прѣдназначения, съ нови стремления? . . . . . Кой е онзи, който би си въобразилъ, че може да прѣсече водитѣ на разнообразнитѣ рѣки въ балканския полуостровъ за да възвърне течението имъ въ съвършенно противно направление безъ да държи смѣтка на природнитѣ условия, да накара, на примѣръ, тихия и бѣлъ Дунавъ да се завърне по пжтя си и да иде да се влива въ Сѣверното или Нѣмското море, намѣсто въ Черното, както е наредила природата отъ незапомнени врѣмена, или да възвие р. Марица отъ течението ѝ къмъ Мряморното море за да ѭ прокара заедно съ Искара прѣзъ цѣли планини къмъ по̀-горньето течение, или къмъ самия изворъ на Дунава! . . . И историята си има своето течение! и това течение мжчно е, ако не и невъзможно, да се възвърне на назадъ. Опитванията за подобна цѣль могжтъ при това да бждятъ смъртелни за народитѣ и плѣмената, които би станжли прѣдмѣтъ на таквизъ опитвания. Може да се случи, историята да се изопачава по нѣкогаждъ умишленно, но за това тя пакъ не се измѣнява въ своята сжщность, защото фактитѣ си оставатъ всѣкога факти, каквито и да сж, а человѣческото естество е едно и сжщо прѣзъ всички врѣмена, и никждѣ хората, даже и чрѣзъ извънредни по нѣкогаждъ обществени потрясения, не се освобождаватъ, не се оттървжтъ токо тъй лесно отъ законътъ на минжлото, особенно пакъ, когато единъ законъ е потвърденъ и освятенъ чрѣзъ борби

и жъртви, чрѣзъ кръвъ и сълзи, чрѣзъ стари и нови събития отъ грамадно, отъ всемірно значение. Такъвъ единъ законъ мѫчно се нарушава отъ цѣло едно общество, или, ако се наруши, нарушението му не остава безнаказанно за самата сѫдба на това общество.

Между народитѣ въ Балканския Полуостровъ българския народъ не занема послѣдното мѣсто нити по географическото си положение, нити по численноста си, нити пъкъ по своята история, както и да се гледа на нея. Като *народъ,* въ на́й-широкия смислъ на думата, той е едно небеззначително общество, на което многочисленнитѣ членове се сѣщатъ свързани помежду си чрезъ еднакъвъ духъ, еднакви чувствувания, еднакво плѣменно происхождение, еднаква така наричана култура, еднакавъ езикъ, еднакви разни въспоминания, еднакви нрави, независимо отъ всѣкакво политическо устройство. Като *народность*, въ политически тука смислъ на тази дума, голѣма часть отъ него съставлява днесъ особенно господарство, живѣе подъ власта на единъ и сѫщи законъ, участвува самъ въ правлението си, има право да исказва волята си и да иска да ѭ привожда въ дѣйствие; съ други думи, споредъ приетото научно изражение, той е днесь *публична и юридическа личность,* отъ каквато бѣше лишенъ до скоро.

Но било като народъ *вобще,* въ по́-широкъ смислъ на думата, било като наро̀дность *политически* въ по́-опрѣдѣленъ смислъ на това изражение, има ли, притѣжава ли българския народъ необходимитѣ условия не само за трайно сѫществувание, но и за плодородно развитие отъ всѣка една страна, независимо, впрочемъ, отъ всичкитѣ мѫчни и многосложни задачи, съ които, както се каза по́-горѣ, е свързана изобщо сѫдбата на населяющитѣ Балканския Полуостровъ народи? Този важенъ въпросъ е билъ подиганъ и обсѫжданъ надълго въ самото това „Периодическо Списание“ още при самото му основание, прѣди тъкмо 18 години, когато Българе и Български народъ можѣше да се каже че има, но нѣмаше още и Българска народность съ политическо значение, нѣмаше още Българско господарство, извоювано отъ Россия за този народъ. Въ една статия, обнародвана продължително, подъ заглавието „Животописание“, въ първитѣ три книжки отъ пър-

*

вогодишното течение на „Пер. Списание“, като, между другото, се издирватъ и кои сѫ необходимитѣ условия за трайното сѫществувание на кой да е народъ, и се указва на три такива, а именно: *почва и съединена численость*, *самостоятелно умствено и нравствено живѣянье*, и особно *значение за другитѣ народи*, авторътъ на тази статия развива послѣ мислта, че и българския народъ“ е ималъ, има и сега що-годѣ и безъ друго ще има и въ бѫдѫщето си тия условия, даже повече отъ колкото сега“ т. е. прѣди 18 години.[1]) Повторното тука и подробното разглеждание на сѫщия тоя въпросъ би надминѫли, въ всѣкий случай, прѣдѣлитѣ на тия разсѫждения по поводъ на г. Ренановия трудъ за народноста въобще. Но има ли нѣкакво съмнѣние, че българския народъ притѣжава горнитѣ условия за трайно народно сѫществувание? Непрѣменно, не въ едно само отношение, тукъ има още много да се желае, много да се очаква, много да се работи и много да се прибави, ако самостоятелното умствено и нравствено *живѣянье* на българския народъ, както се изражава почтенния авторъ на горѣпомянѫтата статия, па още и неговото значение за другитѣ народи, не трѣбва да останѫтъ само голи думи за нѣкои прости въспоминания отъ минѫлото или за просто едно народно утѣшение и самообълщение по настоящему, а трѣбва тѣзи теории да добиѭтъ пó-сѫщински, пó-дѣйствителенъ характеръ, днесъ особенно, когато сѫ се махнѫли вече прѣпятствията и мѫчнотиитѣ, които сѫществувахѫ до народното освобождение. Въ всѣкий случай обаче, не е справедливо да се каже, че у този народъ нѣма отъ нищо — нищо; ако и, отъ друга страна, за народна пакъ длъжность и народна услуга би трѣбвало да се счита днесъ прѣдпазливоста да не би нѣкои фантазии да се зимѫтъ за дѣйствителности, да не би прѣходни и безполезни нѣкои тропотии да се прѣдставятъ за народна ужъ слава и гордость, да не би нѣкои прѣувеличения да повррѣдятъ на правилното народно развитие поне до толкозъ, до колкото безъ друго би могли да му поврѣдятъ и незаслуженнитѣ самопрѣзрѣние и самопонижение. „Познай себе си!“ е единъ отъ нáй-мѫдритѣ старовремѣнни съвѣти. Той е приспосо-

---

[1]) Периодическо Списание, книжки I, II, III отъ 1870.

бимъ както частно за людьетѣ, тъй и за народитѣ, и той е полезенъ и на еднитѣ и на другитѣ, при всичко, че нити еднитѣ, нити другитѣ сѫ били всѣкога расположени да слѣдватъ този съвѣтъ, толкози пó-спасителенъ, ако се слѣдва, колкото пó-трудни и пó-прѣплетени сѫ условията, въ които се намиратъ особенно малкитѣ народи, какъвто е и българския.

Въ всѣкий случай, указаннитѣ условия не отрпчѫтъ, напротивъ, тѣ още повече усилватъ значението на историята; а българския народъ има си и той своята история, стара и нова! И ако единъ народъ е една душа, единъ духъ, единъ духовенъ принципъ, споредъ както утвърдяваше г. Ренанъ пó-горѣ тъй авторитетно, то има и у българския народъ една душа, има и у него единъ духъ, които сѫ се образували въ него прѣзъ столѣтнитѣ му разни перипетии, които го пронизватъ прѣзъ цѣлия му организмъ, които сѫ го крѣпили и крѣпятъ и до днесъ още. Оспорванието на този духовенъ принципъ равнозначило би съ поставянието подъ въпросъ самото сѫществувание на този народъ като такъвъ, т. е. като една народна цѣлокупность съживѣвана и движима отъ единъ духъ. Каква е тази душа? Какъвъ е този духъ? Тѣ сѫ таквизъ, каквито ги е създала историята, каквито сѫ ги образували еднаквитѣ подвизи и усилия, еднаквитѣ страдания и жъртви прѣзъ цѣли вѣкове, въ сферата на источната политика, въ крѫга на тъй наричания Гръко-Словѣнскій Истокъ или міръ, и тѣ не могѫтъ да бѫдѫтъ други. Разни напрѣдъци, разни прѣобразования, усъвършенствования сѫ и желателни и възможни въ историята на народния битъ; но, когато Орисницата е орисала единъ народъ за траенъ животъ, душата, духътъ на този народъ не гаснѫтъ, още и когато всичко друго гасне около него. Тази душа, този духъ обзематъ такъвъ единъ народъ въ минѫлото му, тѣ го съживѣватъ въ настоящето му, тѣ го крѣпятъ и за постиганьето бѫдѫщитѣ му сѫдбини. Безъ тази душа, безъ този духъ може да има материялъ за народъ и за народность, но нѣма народъ, нѣма и не може да има народность въ истинския смисълъ на думата, нѣма народъ и народность съ сѫдбини за себе си, съ призвание на историческата свѣтовна сцѣна, съ задачи въ настояще и въ бѫдѫще, съ значение за другитѣ.

Убиятъ ли се, исчезнѫтъ ли тази душа и този духъ, изчезнува и убива се и самата народна жизнь въ своята сѫщность, въ своето пълно проявление. Създаденитѣ отъ историята природни, тъй да се каже, закони и правила въ народния битъ, вопрѣки всичкитѣ прѣдизвиквани и оправдани отъ врѣмето външни промѣнения, не се нарушаватъ, както казахме, безнаказанно. Историческитѣ погрѣшки относително до самия вѫтрѣшенъ животъ на единъ народъ влекѫтъ подиря си сами отъ себе тежки, а често и смъртни наказания. Да пази Богъ българския народъ отъ таквизъ убийства, отъ таквизъ погрѣшки и отъ таквизъ наказания! Ако той е прѣдназначенъ да има траенъ животъ, душата и духътъ, които съставляватъ неговия сѫщински битъ и които сѫ плавали надъ него въ минѫлото му, па плаватъ и върхъ настоящето му, ще оцѣлѣѭтъ безъ всѣко съмнѣние, развивани, просвѣтявани, възвишавани, облагородявани, па още и усилвани чрѣзъ разни испитни прѣзъ врѣмето, и народа ще бѫде запазенъ. Противното прѣдположение било би смѣло прѣдположение за едно народно самоубийство; народитѣ обаче, ако и заблуждавани по нѣкогаждъ, не се рѣшаватъ сами отъ себе на самоубийство, особенно пакъ, кога сѫ едвамъ извикани на новъ и пъргавъ животъ. Българския народъ, въ всѣкий случай, може да бѫде спасенъ и запазенъ за по́-честити сѫдбини, но подъ едничко условие, а то е, че той нѣма да се отбие отъ пѫтя, който му е начъртала историята, нѣма да се отрече отъ своето досегашно наро́дно *вѣрую,* нѣма да прѣкѫсне връзкитѣ си съ минѫлото, което е съставна часть отъ самия народенъ битъ, нѣма самъ да убие душата и духътъ, които сѫ самата негова сѫщность, нѣма самъ да раздере, самъ да распокѫса, самъ да заличи и да затрие досущъ книгата на своето битие, та по този начинъ самъ да приготви своето затриванье и отъ лицето на земята като народъ! Това е главното условие за неговото възможно сѫществувание при мѫчнотиитѣ въ Балканския Полуостровъ и за неговото по́-нататъшно развитие. Настоящето е тѣсно свързано съ минѫлото, а бѫдѫщето строго се обусловва съ настоящето и съ минѫлото наедно. Душата и духътъ не оставатъ народния организмъ до тогисъ, до когато той е поставенъ въ условия да може да сѫществува и да трае.

По́-горѣ г. Ренанъ напомнюваше, но мимоходно само, една спартанска пѣсень, която наричаше съкратенъ гимнъ на всѣко отечество. Въ три прѣкрасни и съ истински спартански духъ стиха, тя е пѣсень за прѣданность къмъ отечеството и самоотверженна грижа за минѫлото му, за настоящето му и за бѫдѫщето му въ лицето на по́-старитѣ людье, на младитѣ мѫже, на пъргавитѣ момчета. Какъ умно и какъ патриотически съединява тя по тоя начинъ тритѣ врѣменни периоди на отечеството и тритѣ възрасти на чедата му въ полза и въ слава на това отечество! Наредени на три хо́ра Спартанцитѣ отъ тритѣ възрасти на человѣческия животъ се надпрѣдварятъ съ пѣсни по храбрость за отечеството, едно и сѫщо и за старитѣ, и за по́-младитѣ и за момцитѣ, едно и сѫщо въ прѣданноста имъ къмъ него за минѫлото, за настоящето, за бѫдѫщето, едно и сѫщо съ сѫщата *душа* и съ сѫщия *духъ* въ всички врѣмена и въ всички перипетии на Спартанската народность! Каква патриотическа гармония въ безразличното отъ всички и за всѣкога почитание на спартанскитѣ *душа и духъ,* на спартанското отечество! Какъвъ поучителенъ за всички урокъ отъ минѫлото!

— Ἄμμες πόκ᾽ ἦμες ἄλκιμοι νεανίαι.
— Ἄμμες δὲ γ᾽ εἰμές. αἰ δὲ λῇς, πεῖραν λάβε.
— Ἄμμες δὲ γ᾽ ἐσσόμεθα πολλῷ κἄῤῥονες.[1])

— *Старцитѣ:* Ние нѣкога бѣхме храбри момци;
— *Зрѣлитѣ мѫжье:* Ние сме пакъ сега; и ако искашъ, опитай се;
— *Момчетата:* Ние пакъ ще бѫдемъ много по́-храбри.

[1]) Πλουτάρχου, Λυκοῦργος, Κ Α.

МАТЕРИЯЛИ ПО ГЕОЛОГИЯТА И МИНЕРАЛОГИЯТА НА БЪЛГАРИЯ.

ГЕОЛОГИЧЕСКИ ИЗСЛѢДВАНИЯ НА СѢВЕРЪ ОТЪ БАЛКАНА МЕЖДУ РѢКИТѢ ИСКЪРЪ И ЯНТРА.

ОТЪ ГЕОРГИ Н. ЗЛАТАРСКИ.

(Продължение отъ кн. XXI и XXII и край).

V. Отъ Ловечъ прѣзъ Новосело, Троянъ, Шипково за Севлиево.

1) Отъ Ловечъ прѣзъ Биулъ, Дебнево по рѣка Видима за Новосело. Отъ Ловечъ ний ще заминемъ, най първо, по главното Севлиевско шоссе и къмъ горни Павликени ще обърнемъ къмъ югъ.

По́-горѣ вече разгледахме хубавия профилъ, който се отваря по стръмнината на истокъ отъ Ловечъ. Щомъ се възлезе на́й-горѣ, отъ дѣсната страна на шоссето открива се червеникъвъ Ургонски варовикъ, на който пластоветѣ падатъ къмъ ЮЗ.; много вкаменености се забѣлѣзватъ въ него. но тѣ немогжтъ да се извадятъ цѣли. По́-на истокъ, сжщитѣ скали се показватъ пепеляво-бѣли, прѣмрежени съ бѣли калцитни жилчици и богати на вкамености (Rhynchonella, Cidarites etc.), но тѣ се измѣняватъ бързо съ другъ варовикъ, който е набитъ, гжстъ, твърдъ, синкъвъ и безъ фосилии. Освѣнъ край пжтя варовититѣ скали се показватъ и по височинитѣ, които се издигатъ отъ лѣвата и дѣсната страна на шоссето.

Надъ Павликени, или по́-точно тамъ, дѣто се отдѣля пжтя отъ главното шоссе за това село, намира се единъ синкъвъ или червеникъвъ, глиненъ гжстъ варовикъ, който постепенно прѣминава въ доломитенъ, но безъ слѣда на вкамености. Пластоветѣ на този варовикъ, които подъ слабъ жгълъ се спущатъ къмъ сѣверъ, се издигатъ твърдѣ стръмно, като зидъ надъ Павликени, — отъ дѣто могжтъ

да се видятъ, но отъ къмъ шоссето, тѣ едвамъ могжтъ да се забѣлѣжатъ. Нѣма съмнѣние, че тѣзи пластове, като продължение на Ловченскитѣ скали, иматъ да се прибоятъ тоже въ Ургонъ.

Подъ този варовикъ, на пжтя къмъ Биулъ, явява се шаренъ варовитъ пѣсченикъ, който твърдѣ често се измѣнува съ глинено-пѣсчени тънки слойове. Пластоветѣ падатъ, нáй-първо, къмъ СИ. и близу горни Биулъ — къмъ ЮЗ. и то подъ разенъ жгълъ, както и пó-горѣ. Второто седло е при Вратца, дѣто пѣсченитѣ пластове изново обръщатъ посоката на паданието си къмъ СИ. Варовититѣ пѣсченици, за които става тука дума, пó-вечето сж примесени съ глина и чисти се невиждатъ; въ тѣхъ само на мѣста се виждатъ вкаменености (най вече Ostrea). Измѣнуватъ се съ глинени слойове и се показватъ въ разнобойни нуанси.

Отъ височинитѣ на Вратца, съглеждатъ се нáй-високитѣ части на Балкана — Юмрукчалъ, Остра-Могила и пр., които като стръмни зидове се издигатъ надъ прѣдбалканскитѣ брѣгове. По високитѣ мѣста, тукъ тамъ се виждатъ, прѣзъ пó-голѣмата частъ на лѣтото, бѣли снѣжни пятна, както и на Витоша.

Въ дола подъ Вратца излизатъ и мергелни ситнозърнисти пѣсченици съ слюда и съ черни вегетабилни остатки, както и сжщи мергели. По на югъ се виждатъ само пѣсчени, мергелни пластове, които подъ 14° падатъ къмъ сѣверъ, и подъ тѣхъ — синкави мергели съ Корали, *Pecten, Rhynchonella lata, Trigonia cfr. ornata* и други; при това и вжглища въ лещовидни слойове. Въ мергело-пѣсченитѣ слойове забѣлѣзватъ се и хиероглифнитѣ фигури на Флиша. Сжщитѣ скали се простиратъ до коритото на р. Видима, дѣто малкитѣ долища, които се спущатъ отъ сѣверъ въ тази рѣка, до толкова сж разровили и измили пластоветѣ, щото имаме възможность да четемъ доста дълбоко пластоветѣ на синкавия мергелъ и на пѣсченицитѣ. Така н. пр. прѣдъ с. Дебнево, виждаме че слойоветѣ стоятъ почти вертикално (∠ 75—85°), цѣпятъ се (streichen) отъ СИ—ЮЗ и падатъ къмъ СЗ.; по брѣговетѣ на р. Видима излизатъ само синкави мергели и пѣсченици. Видима раздѣля се-

лото Дебнево отъ западъ къмъ истокъ, а долътъ Червеница отъ сѣверъ къмъ югъ.

При брода на рѣката, синкавитѣ мергелни пластове биватъ възчерни; тѣ се цѣпятъ въ тънки слойове и падатъ подъ жгълъ отъ 36° къмъ югъ (h. 14°). Между тѣхъ се намиратъ тънки слойове отъ синкъвъ твърдъ и ситнозърнястъ варовикъ. Въ лѣвия брѣгъ на Видимата, освѣнъ възчерни има още червеникъви и ужълти мергели.

Щомъ се обърнешъ къмъ югъ, виждашъ отъ двѣтѣ страни на р. Видима букова гора и край рѣката хубава полѣнка. Скалитѣ се показватъ само въ низкитѣ мѣста, и къмъ височинитѣ се невиждатъ. Проходътъ е доволно тѣсенъ, рѣката тече съ силна бързина и има зеленикъвъ цвѣтъ, както и Панега. Слѣдъ тѣсния проходъ, който се свършва скоро, настава отъ дѣсната страна на рѣката, хубаво алувиялно равнище, обрасло съ трѣва; сжщитѣ пѣсчени и мергелни скали съ хиерогливни фигури, се показватъ както и пò-горѣ и подъ разенъ жгълъ падатъ ту къмъ сѣверъ, ту къмъ югъ; пластоветѣ сж сгърчени и вълнообразно завити. Отъ странитѣ се спущатъ долища, които въ дъждовно врѣме до толкова нарасватъ, щото правятъ пакости; тѣ сж ископали твърдѣ дълбоко стръмнинитѣ.

Прѣдъ Скандалото, именно тамъ дѣто р. Видима се обръща отъ истокъ къмъ сѣверъ, пластоветѣ стоятъ почти вертикално. Въ варовититѣ пѣсченици намиратъ се тука отпечатъци отъ *Algæ* и други. Въ единъ ситнозърнястъ пѣсченикъ, между Скандало и Ново-Село, забѣлѣзахъ и растителни карбонизирани остатки. Тѣзи пѣсченици съвършенно приличатъ на ония, които се намиратъ при Капинский Мънастиръ въ Търновско. До Ново-Село пластоветѣ падатъ въ сжщата южна посока, но подъ разенъ жгълъ, като образуватъ разновидни прѣгънки.

Прѣкрасно е положението на Ново-Село; на сѣверъ отъ него се издига Черний Върхъ, на истокъ Острецъ, а на югъ — нáй-високитѣ части на Балкана: Кривянитѣ, Юмрукчалъ (2379 м.), Мара-Гедикъ, Кадемлинтѣ, Зеленика и пр. Нáй-високитѣ точки на тази балканска верига сж каменити и голи, или пъкъ сж зарасли съ трѣва; политѣ имъ напротивъ сж покрити съ зелена хубава гора. Много рѣки иматъ началото си въ тѣзи височини, и се вливатъ или

въ Дунавъ или пъкъ въ Марица; азъ щж разгледамъ тука само Видимата. Тъзи рѣка съставена е въ началото си отъ два притока; единътъ извира изъ Пръскалото, между Мара-Гедикъ и Юмрукчалъ, другия изъ височинитѣ на Кривянитѣ; тѣ се смѣсватъ прѣди Ивановитѣ Колиби и така образуватъ р. Видима. Малко пò-насѣверъ, тъзи рѣка се усилва отъ лево съ Стърна, която има изворитѣ си, между Остра Могила и Кривянитѣ и която, споредъ силата и количеството на водитѣ си, може да се сравни съ самата Видима. На западъ отъ Ново-Село въ р. Видима се излива Острешка рѣка, която тече прѣзъ Ново-Село и извира отъ Зеленковецъ, недалеко изворетѣ на рѣката Тжжа, единъ отъ най-важнитѣ притоци на Тунджа. Два километра пò-назападъ отъ сливанието на Острецъ и р. Видима, въ послѣдната рѣка притича Зла рѣка, която извира въ Осинàкъ; Зла-рѣка въ дъждовно и зимно-врѣме носи много вода и така умножава значително р. Видима, и поради голѣмитѣ пакости, които прави дѣто помине съ наводненията си, твърдѣ право я нарѣкли Зла-рѣка.

2) Отъ Новосело прѣзъ Троянъ за Шипково. — На много мѣста около Ново-Село, въ синкавия пѣсченъ мергель, както и въ мергелний пѣсченикъ, намиратъ се вжглища, които като въ малки количества, недозволяватъ да се експлоатиратъ. Въ сжщитѣ скали има Пиритъ и Марказитъ, отъ растрошението на които ставатъ вонещи съсѣднитѣ води по симпорни водородъ.

Ще се повърнемъ по р. Видима до Кулата на Герджика (въ руската карта е чифлика) или пò-точно до Коненский долъ, който има изворитѣ си отъ Здравчецъ и покрай Браневски долъ, който е малко пò-назападъ отъ първия, ще обърнемъ на западъ прѣзъ Браневски върхъ, за Троянский мънастирь. Въ геологическо отношение, голѣма монотония владѣе въ този край; скалитѣ сж сжщитѣ, както и ония около Ново-Село и мѣняватъ само положението си; къмъ Кулата стоятъ почти вертикално и къмъ мънастиря Св. Богородица падатъ подъ 30—40° къмъ ЮЗ.

Троянский манастирь, построенъ е върху пѣсечивитѣ Новоселски скали, въ джното на една равнина, въ долината на Черний Осъмъ. Силната бързина на рѣката навлѣкла е отъ горньото си течение, много скали, отъ които мо-

жемъ твърдѣ лесно да си съставимъ понятие за петрографското устройство на коритото на Черний Осъмъ, както и на Балкана отъ дѣто извира тази рѣка. Освѣнъ Неокомскитѣ пѣсченици, които се виждатъ и въ долньото течение на Черний Осъмъ, намираме единъ хубавъ конгломератъ, гранитни скали и червенъ кварцовъ порфиръ.[1])

Колкото се касай до конгломерата, той е донесенъ отъ Зорновъ ржтъ; той състои отъ едри бѣли синкави или черни зърна, слепени съ тъмнопепеливъ, варовито-глиненъ и пѣсечивъ цементъ, въ който има и бѣли слюдни луспи. Този конгломератъ е ограниченъ на малко пространство въ Черно-Осъмската долина; явява се, както казахъ, къмъ срѣдата на Зорновъ ржтъ и се завършва тамъ дѣто Краева рѣкичка се втича въ Осъма и дѣто начева брѣга Глушка.[2]) Той е Неокомски.

Въ Черний Осъмъ, заедно съ конгломерата виждаме натъркаляни брекчасти скали, които сж червенипепелѣни, варовити, доломитни и глинени, слепени заедно съ кременни пѣсчени зърна. При първий погледъ, човѣкъ би помислилъ да има работа съ конгломератъ, но когато се взре въ елементитѣ и направата му, ще го нарече брекчасть конгломератъ. Сжщитѣ скали ще видимъ и на западъ отъ Шипково подъ Неокомскитѣ пластове, които характеризиратъ Юрска формация (Lias?). Прѣди двѣ години, когато изслѣдвахъ долината на Черний-Осъмъ, къмъ височинитѣ на Балкана, забѣлѣзахъ, че Неокомскитѣ пѣсчено-глинени черни плжстеници и мергелнитѣ пѣсченици се завършватъ при политѣ на Жидовъ ржтъ и подъ тѣхъ се показватъ най-първо варовикъ, а отпослѣ едрокристализиранъ доломитъ съ голѣмъ процентъ желѣзенъ окисъ. Послѣднитѣ скали сж шарени, бѣло-червени и доста богати на *Belemnites, Terebratula, Rhynchonella*, между които най-хубаво се распознава *Rhynchonella cfr. polymorpha* Suess; колкото по-дълбоко и по-нагоре отиваме, нашитѣ скали ставатъ по-богати на хематитна руда, като се завършватъ съ единъ руденъ пластъ доста богатъ на желѣзо.[3]) За подробности върху геологическото устройство на Черно-Осъмската до-

[1]) Периодическо Списание кн. IX, стр. 57.
[2]) Период. Списание кн. X, стр. 73.
[3]) Златарски — Рудитѣ въ България, стр. 26.

шина, като обрѫщамъ внимание върху статията си „Геолог. и палеонтологически бѣлѣжки между Плѣвенъ и Троянский Балканъ“[1]), констатирамъ тука само, че горнитѣ брекчасти конгломерати, принадлежѫтъ тоже на сѫщата стаюсть, на която и доломитнитѣ скали съ желѣзната руда.

Отъ мънастиря до Троянъ нищо ново, нищо забѣлѣжително, сѫщитѣ синкави мергели и мергелни пѣсченици, които се цѣпятъ почти отъ истокъ къмъ западъ и доста стрьмно стоятъ, да не казвамъ вертикално. Расположението на пластоветѣ особенно е ясно покрай брѣговетѣ на Бѣлий Осъмъ и особенно около Троянъ. Този градецъ построенъ отъ лѣвата страна на Бѣлий Осъмъ, простира се отъ сѣверъ къмъ югъ; прѣдъ него на дѣсний брѣгъ край рѣката издига се единъ не много високъ, но стръменъ хърбатъ подъ име Капинче, на сѣверъ се издига Буковецъ, на югъ — високия Абовъ рѫтъ (означенъ въ руската карта като Бергаловъ Вокъ). Въ Троянъ, корито на рѣката е доволно широко, но не и много дълбоко; водата тече тихо и мирно и не е бърза, шумтяща и силна както Черний Осъмъ; въ коритото ѝ се невиждатъ никъкви канари и голѣми заоблени скали, както това бива обикновенно въ Черний Осъмъ; съ една рѣчъ голѣма разлика има между единя и другия Осъмъ.

Щомъ оставишъ Троянъ, въ Трънито се откриватъ синкави и пепеляви — варовити глинени пластове които се цѣпятъ отъ И. (h. 19$^{1}/_{3}$) къмъ З. (h. 7$^{1}/_{3}$); тѣ стоятъ почти вертикално и само малко нагибатъ къмъ сѣверъ; скалитѣ се цѣпятъ въ тънки пластинки, приличатъ морфологически на *Crioceras-Schichten,* но лишени сѫ отъ всѣкакви вкамености; между тѣхъ се намиратъ варовити слойеве съ ситнозърнясть полукристализиранъ слогъ и съ червеникъво-пепелянъ цвѣтъ. Послѣднитѣ рѣдко достигатъ до 1 д. м. дебелина; най-много прѣобладаватъ варовито-мергелнитѣ шифери, които постепенно прѣминаватъ въ ситно-кристализиранъ синкъвъ варовикъ.

При първото приближение на Бѣлий Осъмъ, синкавия варовикъ се вижда въ дебели пластове, раздѣлени съ тънки слойеве мергеленъ варовикъ. Тука падатъ скалитѣ въ противна посока къмъ югъ, нѣщо западно, най-първо

[1]) Период. Спис. Кн. X, стр. 75—77.

подъ слабъ, а послѣ подъ 40—60° жгълъ. Малко пò-на югъ пластоветѣ зематъ първобитното си положение (къмъ СИ.) като затварятъ жгълъ отъ 30—50°.

Въ нáй-южната точка на рѣката, тамъ именно дѣто Осъма прави едно V, въ горнитѣ скали се намиратъ заоблени откъсляци бѣлъ кварцитъ, слепени доста ягко съ варовитъ цементъ, като показватъ единъ видъ конгломератъ. Но тъй като заобленитѣ парчета не сж въ изобилие, то ще можемъ пò-право да го наречемъ конгломератенъ пѣсченъ варовикъ, отъ колкото конгломератъ. Кременнитѣ зърна ненадминаватъ орѣхова величина, обикновенно сж като грахови и лешникови зърна.

Къмъ западъ бързо достигнъхъ до рѣката Кнежа. която извира изъ Троянскитѣ порти, отъ дѣто носи много води. Пò-назападъ прѣзъ единъ високъ каменъ мостъ, съ единъ сводъ прѣзъ цѣлий Осъмъ, прѣминжхъ на дѣсний брѣгъ на рѣката, дѣто при Бабина лжка, на устието на Раждавица изново прѣминжхъ отъ лѣвата страна; тукъ падатъ пластоветѣ къмъ ЮЗ. (20—30°) и въ тѣхъ намираме тънки и малки леци съ кафенилни вжглища (Braunkohle).

Ний ще повторимъ къмъ сѣверъ сичкитѣ ония нàслаги, които разгледахме на югъ отъ Троянъ, по рѣката Бѣлий Осъмъ. Варовититѣ пластове прѣминаватъ въ мергелни, а къмъ Грънчеритѣ — въ мергеленъ, синкъвъ варовикъ безъ вкамености. Въ Грънчеритѣ сж сжщитѣ глинени шифери, които видѣхме при Тръжито, когато излѣзохме отъ Троянъ. Недалеко Грънчеритѣ скалитѣ се спущатъ къмъ сѣверъ.

До Горньо Шипково само сивкави, мергелни варовити скали.

3. Отъ Шипково къмъ Васильовъ. — Ний ще направимъ една малка екскурзия, по малката рѣка на западъ отъ Шипково.

Единъ километъръ отъ Шипково, нашитѣ пѣсчени и мергелни скали изъ Неокомъ се завършватъ и подъ тѣхъ се показватъ Юрски или Лиаски, пепеляво-черни, гжстонабити варовити скали, които падатъ къмъ югъ, подъ 25°. Въ тѣхъ се виждатъ бѣли калцитни мрежи, както и шуплини испълнени съ малки калцитни кристали. Послѣднитѣ скали прѣминаватъ въ тъменъ-пепелявъ, микрокристал-

зиранъ варовикъ, тоже прѣплетенъ съ калцитни жилчици. Слѣдва синкаво-пепеливъ, ситнозърнястъ и отчасти порозенъ доломитенъ варовикъ, който се дроби неправилно; послѣ се вижда пепеливъ, полукристализиранъ варовикъ съ неясни вкаменености.

По́-назападъ показватъ се глинено-варовити, разно боядисани скали; по́-вечето сѫ червени, но намиратъ се пепеляви и пепеляво-синкави. Тѣзи се завършватъ съ полукристализиранъ пепеляво-червеникъвъ варовикъ, въ който се забѣлѣзватъ много *Belemnites,* възможно *Belemnites paxillosus* (Lies) Тукъ намираме и варовита брекча, подобна на конгломератъ, съставена отъ варовити пепеляни, синкави даже и доломитни откъсляци, които сѫ слепени съ глиненъ циментъ.

Къмъ Крушовъ долъ има червено-глинени скали, между които има безцвѣтни, пепеляво-ужълти мергелно-варовити слойеве; нѣкои отъ тѣхъ сѫ много богати на желѣзна руда. Никъкво правило невиждаме въ измѣнението на червенитѣ и на другитѣ слойеве; съ тѣхъ заедно се намиратъ пластове съ ситнозърнястъ, слабопепеливъ, набитъ пѣсченикъ подобенъ на кварцитъ. Пластоветѣ падатъ тука къмъ югъ (h. 10).

Аналогни пластове намиратъ се на югъ отъ Троянския мънастирь и на западъ отъ Шипково, дѣто както въ едниа така и въ другия случай означени сѫ като Лиясъ (Lias).

Нашата екскурзия достига до Крушовъ-долъ, дѣто имаме червени глинени пластове; но тукъ въ дола намираме донесени, пѣсчени бѣли и червени кварцитни и мергелно-червени варовити скали.

До колкото може отъ далечъ да се распознае, Васильова планина е съставена, както и височинитѣ около Тетевенъ, отъ бѣлизняви кварцитни скали.

Малката рѣка, покрай която направихме нашата екскурзия, може да се счита като граница между тъмнопепеливия и червеникавия глиненъ варовикъ; послѣднитѣ скали се виждатъ само на сѣверъ отъ рѣката, а първитѣ само на югъ. Отъ раздробението и растрошението на скалитѣ, сѣвернитѣ брѣгове сѫ вапсани червено, а въ случай на дъждъ, рѣката бива като кръвь червена, за което твърдѣ праведно сѫ я нарѣкли Раждавица. Въ кишовно врѣме твърдѣ

бързо нарасва Раждавица и съ голѣма сила влѣче всичкото се намѣри на пѫтя ѝ; ето защо се намиратъ въ коритото ѝ варовити, пѣсчени и конгломератни скали, конто жителитѣ отъ Шипково събиратъ за правяние на домоветѣ си.

И тъй границата между Неокомъ и Лиясъ, може да се земе тука, единъ километъръ западно отъ Шипково.

4) Отъ Шипково прѣзъ Команъ, Дълбокъ-долъ, Врабию за Севлиево. Щомъ излѣзешъ отъ Шипково, къмъ срѣдата на бърдото и въ първия долъ се откриватъ черни като вѫгленъ, пѣсчено-глинени и слюдни слойеве, на които прѣцѣпнитѣ плочи сѫ раждаво-червени или жълто вапсани, като падатъ подъ 16° къмъ югъ. Сѫщитѣ тѣзи скали, испълнени съ испъкнали фигури, между които се виждатъ тънки, пепеливо-сиви Kieselschiefer-и, намиратъ се около Тетевенъ, послѣ на сѣверъ отъ Текия, къмъ Троянския проходъ, които макаръ и много да приличатъ на Carbonschiefer-итѣ въ Искърската долина, азъ имахъ смѣлоста, още на мѣсто да ги прѣчислѭ между Юрскитѣ, за което вѣрвамъ да се неизлъгахъ.

Въ сѫщий долъ, който носи името Мляворъ, надъ червенитѣ скали се виждатъ глинени ситнозърнести пѣсченици пó-пепеляво-сиви; пó-горѣ, къмъ върха на бърдото, намиратъ се добрѣ познатитѣ Неокомски пѣсчени мергели и синкави варовити мергели, които падатъ къмъ сѣверъ; надъ тѣхъ има глиненъ набитъ варовикъ съ скойчатъ изломъ и съ пепеливо-ужълтъ цвѣтъ, а надъ този тоже набитъ глиненъ варовикъ съ синкъвъ и червеникъвъ цвѣтъ, който прилича съвършенно на Павликянския и Ловченския изъ Ургонъ; обаче този варовикъ, нѣма тука голѣмо распространение и ние намираме отъ него само едни остатки.

Въ Мляворскиѭ рѫтъ намиратъ се и такива глинени пластове, които като импрегнирани богато съ желѣзна руда, иматъ голѣма специфическа тяжесть.

Къмъ върха Неокомскитѣ пластове биватъ само глинени, измѣсени съ слюда и пѣсъкъ и падатъ къмъ сѣверъ (h. 3. ∠ 28°). Отъ Команъ до Боримо сѫщитѣ пластове, но като сгърчени и завити виждаме ги да падатъ ту къмъ сѣверъ ту къмъ югъ. При послѣдньото село нáй-хубаво се виждатъ синкавитѣ мергели, които се измѣнуватъ съ син-

кави варовити скали. Въ Дълбокъ-долъ, освѣнъ тѣзи, явяватъ се и пѣсчени мергели, падающи подъ 45° къмъ ЮЗ. Въ пѣсченицитѣ нѣма вкаменености, но за това изобилствуватъ въ тѣхъ хиероглифнитѣ фигури на Карпатския пѣсченикъ.

Около Осъма, хубаво алувиялно равнище, което се простира отъ сѣверъ къмъ югъ. На истокъ отъ Дълбокъ-долъ прѣгазихъ Осъма и прѣзъ Добродань бързо стигнѫхъ въ Врабию. Съ устройството и разположението на скалитѣ, въ тия мѣста ние ще можемъ нáй-добрѣ да се запознаеме въ Петровъ-долъ. Въ продълговатата котловина, между двата прѣдбалкански хърбета, не е само този долъ дѣто можемъ да видимъ състава на скалитѣ; има и други, които се спущатъ отъ сѣверъ къмъ югъ, но Петровъ-долъ има това прѣимущество надъ другитѣ, дѣто прѣрѣзва дълбоко пластоветѣ и отваря хубавъ профилъ на наблюдателя.

Петровъ-долъ извира отъ бърдото Курубашина и недалеко отъ изворитѣ си приема отъ лѣво Ледовъ-долъ. При самитѣ му извори намиратъ се варовито-пѣсчени скали, въ дебели пластове, които подъ 41° падатъ къмъ сѣверъ (h. 23). Съ тѣзи скали заедно падатъ мергелни и мергелно-пѣсчени пластове. По причина на бѣлитѣ и чернитѣ кремънни зърна, послѣднитѣ биватъ шарени; зърната на пѣсченика иматъ обикновенно срѣдня величина, но между тѣхъ се виждатъ и като кукурузени голѣми зърна. Като твърди и въ хубави плочи, тѣзи пѣсченици служатъ за покривъ. Обикновенно иматъ пепеливо-ужълтъ цвѣтъ, но, когато сѫ прѣсни, тѣ биватъ синкави. Нѣкои пластове сѫ до толкова глинени, щото скалитѣ се лесно дробятъ, други напротивъ сѫ конгломератни и пѣсчени, и съ твърдоста си надминаватъ сички останѫли. Подъ тѣзи конгломератни пѣсченици, въ които намѣрихъ една *Panopœa,* излизатъ синкави мергели и мергелни пѣсченици. Между послѣднитѣ намираме тука, на нѣколко мѣста вѫглища, които не сѫ въ жилки, но само въ тънки и дебели лещи. Мергелитѣ и пѣсченицитѣ отиватъ къмъ Видима, както това нáй-хубаво се види, ако се слѣдва Петровъ-долъ до устието си въ Видима.

Въ описанитѣ до тукъ мергели, въ Раздоли-долъ при Врабию намѣрихѫ се:

Panopaea plicata (Sow.) Forbes (Mat. p. l. pal. Suisse I, Fossiles du terr. aptien, p. 57, pl. VI, fig. 4 et. 5) която съ

длъгнестата си чърупка и съ концентрическитѣ си дълбоки брѣздни, подпълно се приближава на Perte du Rhône-скитѣ.

Trigonia carinata Agass. (D'Orbigny, Pal. franç. terr. crétocée III, p. 132, pl. 286). Тъзи Trigonia втори пѫть намирамъ въ България. Нáй-първо въ Царибродъ въ Аптиенскитѣ пластове съ *Ostrea Couloni* и др.[1]), а сега при Врабию въ централна България, пакъ съ сѫщата *Ostrea,* и други още Тригонии и Корали. Нашия екземпляръ не е цѣлъ но достаченъ да може да се распознае; прилича на *Trigonia papillata Agass.* изъ Юра, но лесно се различава отъ нея, по косоположенитѣ си зраки. Въ Парижкий и Медитстранский басейнъ, характеризира горния Неокомъ изобщо, а у насъ и при S-te Croix, — мергеля отъ terrain aptien.

Trigonia ornata d'Orb. (D'Orb. op. cit. III, p. 136, pl. 288, fig. 5—9). Въ пó-голѣмъ брой се намира отъ прѣдидущата. Твърдѣ е обикновенна въ Perte du Rhône и въ S-te Croix.

Ostrea Couloni (Defr.) D'Orb. (D'Orb. op. cit. III, p. 698, pl. 446 и 467, fig. 1—3). Само единъ но хубаво спазенъ екземпляръ, който въ нищо не може да се различи отъ Царибродскитѣ и Драгоманскитѣ.[2])

Има и Корали (Montlivaltia, Trochosmilia, Latimaeandra etc).[3])

Отъ Врабию за Севлиево, пѫтя отива подъ бърдото, по сѣверната часть на котловината, като прѣсича нѣколко дола. Пó-многото отъ тѣзи долове сѫ сухи, и само при Дамяново има два пó-дълбоки, но и тѣ сѫ безводни; тѣ се пълнятъ само въ дъждовно врѣме и когато наченатъ на пролѣть да се топятъ снѣговетѣ; въ послѣдния случай, водитѣ трѣба да бѫдѫтъ буйни и силни, защото коритата на долищата сѫ ископани 4—5 метра. Твърди скали излизатъ само тукъ-тамъ, но тѣ сѫ мергелни и пѣсчени както и прѣдишнитѣ.

Прѣкрасна е панорамата върху Стара-Планина; отъ тука се виждатъ нáй-високитѣ части на балкана, отъ св. Никола надъ Габрово до Амбарица на западъ. Освѣнъ висо-

---

[1]) Нѣка се сравни: *Г. Златарски,* геологически екскурзии въ юго-западна България, p. 7. — *Fr. Toula* Sitzber. d. k. Akad. d. Wissensch. Bd. LXXXVII, 1883 p. 2.

[2]) *Toula,* Sitzber. 1883, p. 7, Taf. IV, fig. 5.

[3]) Проф. Тоула мисли, че пластоветѣ при Врабию отговарятъ на пластоветѣ при Царибродъ—Драгоманъ, а Коралитѣ — на кораллния фасий при Ореше—Бѣлища.

китѣ върхове на Стара-Планина, които сѫ скалисти, останѫлото е зарасло въ зеленъ лѣсъ, както и прѣдбалканската верига, прѣзъ която виждаме нáй-високитѣ точки на Балкана.

Отъ Дамяново до Ирево нищо забѣлѣжително; на много мѣста излизатъ пѣсченицитѣ и синкавитѣ мергели и правятъ кършенъ пѫтя; при това тука се намиратъ твърдѣ дълбоки долища, отъ които нѣкои достигатъ 10—15 метра.

Къмъ истокъ и юго-истокъ, надъ пѣсченицитѣ и мергелитѣ на двѣ мѣста се показватъ варовити, бѣли, високи скали. Къмъ юго-западъ тѣ сѫ стръмни, като зидове и подъ слабъ ѫгълъ се спущатъ къмъ сѣверо-западъ. Първитѣ се издигатъ надъ Сербеглий, къмъ Каябашъ, Влайчовци, паралелно съ Габровското шосе въ юго-източна посока, а другитѣ — надъ Каменецъ, Музга и Дебелдялъ, като отиватъ къмъ южната страна на Габрово; послѣдния каменистъ поясъ не е толкова пространенъ колкото първия, който достига на сѣверъ до Дуанджи, Адамово, Каяджига, а на истокъ до Дрѣново, дѣто носи името Стража. И двата варовити пояси сѫ Ургонски и послѣдни прѣставители на *Requienia* варовикъ къмъ Балкана.

Отъ височинитѣ надъ Чадърлий, види се само една часть отъ Севлиевската котловина. Града Севлиево (200 м.) защитенъ е отъ юго-западъ съ една висока могила (380 м.), която като се простира отъ истокъ къмъ западъ, закрива задъ себе си хубавия градецъ, който лежи въ източния ѫгълъ на продълговатата истоименна котловина.

VI. Отъ Севлиево за Свищовъ.

На сѣверо-истокъ отъ Севлиево, издигатъ се покрай р. Росица стръмно прѣрѣзани синкаво-пепеляни мергели, на които пластоветѣ, подъ 20° сѫ наклонени къмъ сѣверъ. Между синкавитѣ скали често се виждатъ тънки слойеве съ желѣзенъ окъръ.

На пѫтя за Крушево, надъ чиститѣ мергели лежѫтъ пепеляно синкави варовити мергели, между които има глинени и мергелни пѣсечиви пластове. Пó-горѣ се забѣлѣзватъ и мергелни пѣсченици, а къмъ върха — шаренъ, пóвечето червеникъвъ, зърнястъ и пѣсечивъ варовикъ съ *Corallia, Bryozoa, Echinides* и пр. Надъ послѣднитѣ се виждатъ сиво-пепеляни бѣлизняви или бѣло-червеникъви, пóвечето гѫсти,

но има и ситнозърнести съ *Corallia, Echinides, Rhynchonella* и *Ostrea.* Н́ай-горнитѣ скали, които отговарятъ подпълно на Ургонски варовикъ, распростиратъ се като покривъ върху н́ай-горнитѣ части на бърдото, дѣто достигатъ височина 546 метра надъ морето. Отъ твърдитѣ скали, тукъ можихъ да извадѭ само: *Pseudocidaris cfr. clunifera Ag.* (P. de Loriol. *Rhinchonella irregularis Pictet* и единъ видъ *Terebratula,* която азъ държѫ за новъ видъ, както ще се види отъ слѣдующия описъ.

Terebratula (nov. sp.?) Има голѣмо подобие съ *Terebratula collinaria d'Orb.* (D'Orb. op. cit. IV, p. 81, pl. 507. fig. 6 — P. de Loriol, Terr. cretacée de S-te Croix p. 107. pl. 205, fig. 15, cit. 16), но пакъ се различава отъ нея. Нашата *Terebratula* има 18.8 мм. дължина, 17.8 мм. широчина и 10 мм. височина, не е слѣдователно толкова широка колкото е дълга. Н́ай-голѣмата ѝ широчина не е къмъ срѣдата, както при *Terebratula collinaria,* но пó-долу; чърупкитѣ или похлупкитѣ на нашата не сѫ толкова сплощени, колкото при първата, а напротивъ тѣ сѫ издути и то голѣмата валва пóвече отъ пóмалката. Формата и на двѣтѣ е почти ромбоидална. Долнята и срѣднята часть на голѣмата валва не е издълбана, но просто сплощена; при малката забѣлѣзваме противното т. е. испъкнѫлость, която отговаря напълно на сплощеноста. Върхътъ е кратъкъ но не ѝ равенъ както при *T. collinaria,* но малко само завитъ; форамена (foramen) е малъкъ а deltidium-а съвсѣмъ кратъкъ, както и при *T. collinaria.* Постранната комисура (commissure latérale) е завита и то отъ едната страна пóвече отъ колкото отъ другата. И двѣтѣ валви сѫ гладки и покрити само съ тънки концентрични чърти. Както *T. collinaria*, така и нашата намира се въ Ургонъ.

Село Крушево лежи тъкмо подъ билото на ръта. Стръмнината се спуща изведнъжъ, но безъ да се забѣлѣжатъ въ тази стръмнина твърди скали, както на срѣща край р. Росица, гдѣто Реквенско-Ургонскитѣ скали прѣвъсходно сѫ развити. Когато стигнешъ въ дола, който води въ коритото на Росицата, настава гръмаденъ набитъ варовикъ съ пепеляво-червеникъвъ цвѣтъ и прѣмрѣженъ съ бѣли калцитни жилчици. Освѣнъ *Requienia* други вкамености се невиждатъ въ него, но и тѣ не могѫтъ да се извадятъ отъ твърдитѣ скали, които нагибатъ подъ слабъ ѫгълъ (5—8°) къмъ СИ.

Подъ горнитѣ, виждатъ се къмъ рѣката синкави ва-овити скали и подъ тѣхъ синкави мергели. По брѣговетѣ а Росица, както и въ съсѣднитѣ височини има скали амо съ *Requienia.* Когато стигнешъ Росица, прѣкрасна артина се отваря на пжтника; коритото тѣсно, рѣката ърза и съ шумъ се примъква между високитѣ естественни идове, които стесняватъ Росица. Тази прѣкрасна сцена тива къмъ Курменчикъ до Барската равнина.

Прѣдъ Бара се отваря една малка, окржгла, покрита ь плоденъ Алувий равнина, която е заокржжена, почти гъ всички страни съ Капротински скали; само по висо-нинитѣ се вижда варовика, а въ низкитѣ мѣста и особенно рай рѣката — синкъвъ и пѣсечивъ мергель.

Отъ хубавата котловина излиза се прѣзъ тѣсенъ, ска-истъ проходъ къмъ Крамолинския долъ. Капротинскитѣ кали сж тука, измити и разедени; по разнообразието на игуритѣ, които тѣ прѣдставляватъ, даватъ ни миниатурно онятие за Бѣлоградчишката околность. Отъ скалистия роходъ, прѣзъ Крамолинския долъ възлѣзохъ на брѣга, ойто раздѣля Крамолинъ отъ Коювци. Отъ лѣво пжтя 'апротинскитѣ скали вертикално сж прѣрѣзани; тѣ се спу-цатъ въ Сухиндолскитѣ лозя, гдѣто се и губятъ подъ руги варовити скали съ оолитна структура; послѣднитѣ кали се цѣпятъ въ тънки слойове.

Селото Сухиндолъ (239 м.) защитено отъ сѣверъ и за-адъ съ високи брѣгове, лежи на подножието на послѣднитѣ въ дъното на едно извънредно плодно равнище. Това убаво и голѣмо село лежи на границата между долня горня Кредна периода; тукъ е най-сѣверната граница на 'апротинскитѣ скали, гдѣто надъ червеникъво-пепеливия линенъ варовикъ съ *Orbitolina lenticularis,* разни Корали, *Pseu-ocidaris clunifera Ag., Bryozoa, Reqnieniae sp., Fimbria Corrugata Sow.) Forbes, Nerinea sp.* отъ *Aptien,* почиватъ тънки оолитни ластове съ ситни зърна и безъ вкамѣнености. Надъ тѣзи се ростиратъ гжсти варовити скали съ *Orbitolina concava am.*(?), като се завършватъ съ оолитно-пизолитенъ варовикъ, ъ който се вижда послѣдната *Orbitolina*[1]).

---

[1]) Този профилъ може да се сравни съ профила при Враца и при Черепишъ на скрецъ.

Ний стигнжхме нáй-послѣ въ Базалтния терренъ.

Първата и нáй-южната *Базалтна могила* издига се на СЗ отъ Сухиндолъ, позната подъ името *Връха.* Издига се 480 метра надъ морската повръхность и само 241 м. надъ селото. Нáй-високитѣ части на могилата сж обрасли съ малка горица, а странитѣ сж голи; съ това е ясно отбѣлѣзана границата на еруптивнитѣ и седиментарнитѣ скали. Забѣлѣжително е, че послѣднитѣ, които сж оолитноорбитолинни, почти хоризонтално лежжтъ и никакво промпнение не забѣлѣзваме въ тѣхъ; само когато влѣзешъ въ високата горица, тамъ виждашъ разхвърляни откъсляци черни базалтни скали които въ масиво състояние не можихъ да видж. Нáй-горѣ, въ видъ на кратеръ съ дияметръ 8-10 м. и дълбочина $1^1/_2$ м., вижда се срѣдата на могилата. Отъ Връха имаме прѣкрасенъ изгледъ на всички страни; на истокъ виждаме цѣлото долньо течение на Росица, дору до устието и́ въ Янтра, както и варовито-пѣсченитѣ скали надъ Драганово, които се спущатъ постепенно къмъ сѣверъ и стръмно къмъ югъ. За граница на Капротинскитѣ масивни скали, можемъ лесно да земемъ р. Росица, тъй като тѣ само на югъ отъ нея се простиратъ. Къмъ сѣверо-истокъ и къмъ сѣверъ, виждаме цѣлъ редъ могили съставени исключително отъ базалтни еруптивни скали, между които нáй-вече се отличаватъ Кара-Тепе на западъ и Чаталъ-Тепе на сѣверъ отъ Върбовка.

Сухиндолскитѣ базалти иматъ тъмно пепеляво-черъ цвѣтъ. Въ гжстата основа се виждатъ, твърдѣ често, малки и голѣми геоди, испълнени съ Оливинови кристали. Оливина е разсеянъ и въ гжстата, полукристализирана основа. Камъкътъ е твърдъ и спазенъ отъ растрошение. Останжлитѣ елементи на камъка се распознаватъ само подъ микроскопа; но за това ще поговоримъ пò-долу.

Отъ Сухиндолъ къмъ Грухчова махла, постепенно се спуща равнището и при р. Росица само синкави мергели се виждатъ; варовититѣ Ургонски скали се съзиратъ пò височинитѣ. При Махлата непосрѣдно подъ мергеля лежи шаренъ оолитенъ варовикъ, какъвто ще видимъ пó-послѣ и при Михалци. Въ синкавия мергелъ намира се Пиритъ, отъ растрошението на който се е образувалъ Мелантеритъ.

Около Русица има хубавъ Алувий.

Отъ Махлата до Върбовка не се виждатъ твърди скали; прѣдъ послѣдньото село въ дола се съгледватъ оолитни варовити скали, които сѫ до толкова ситнозърнясти, щото само острото око може да распознай тѣхната оолитна структура; отличаватъ се съ жълто-червеникъвъ цвѣтъ. Този варовикъ е продължение отъ Сухиндолския, който е тамъ едрозърнястъ, а при Върбовка ситнооолитенъ.

Втората Базалтна могила се намира ЗСЗ. отъ Върбовка и носи името *Кара-тепе* (Черна-могила, 381 м. висока); тя е обрасла по стръмнинитѣ съ лѣсъ и най-горѣ е покрита съ хубава зелена ливада. Скалитѣ ѝ сѫ прѣсни и не се различаватъ много отъ Сухиндолскитѣ.

На сѣверо-истокъ отъ тази базалтна могила лежи третя, позната като *Чаталъ-тепе*; тя прилича отъ югъ на турско седло, дѣто само западний ѝ край се вижда скалистъ, а источния е покритъ съ гѫсталакъ и шумарлакъ. Базалтътъ на тази могила, отъ къмъ западната страна, има синкаво-пепеляно-черъ цвѣтъ и една зърняста структура, поради която тѣзи скали не могѫтъ да се работятъ хубаво. Околното население съвършенно праведно е нарекло зърняститѣ базалти „крастави камъни“.

Четвъртата базалтна могила е *Калвака*, която лежи на юго-истокъ отъ Бутово; структурата на скалата е гѫста и съдържа пò-малко геоди съ Оливинъ; послѣдний минералъ е распръснатъ съ Авгита (Augit) въ тъмночерната основа.

Петата базалтна могила е между Бутово и Неданъ и се нарича *Драчевецъ*; тази е нáй-малката базалтна могила. Каманьето на Драчевецъ е пòвече зърнясто или крастово отъ колкото онова на Чаталъ-тепе.

Отъ Бутово покрай р. Ломеа и прѣзъ една пространна равнина испълнена съ Алувиумъ или пó-точно съ *löss*, заминахъ къмъ Сломеръ. Щомъ прѣминѫхъ на дѣсния брѣгъ на Ломеа и оставихъ равнището, отъ лѣвата страна на пѫтя се показахѫ три доста забѣлѣжителни базалтни могили, отъ които първата е нáй-малка и безименна, втората се зове *Иланджикъ* (153. 5 м.), а третята, която се издига къмъ височинитѣ — *Остра-могила* (188 м.) Отъ двѣтѣ послѣдни могили, носятъ базалтни камъни въ Сломеръ.

Къмъ върха на височината, която раздѣля Бутово отъ Сломеръ, излизатъ хоризонтални пластове отъ синкавъ и пепеливъ мергель, безъ органически остатки. Между пластоветѣ вижда се жълтъ окъръ, както това забѣлѣзахме и пò-горѣ, по брѣговетѣ на Осъма, къмъ Козаръ-Бѣленския мостъ. Сѫщия мергель се простира до Сломеръ и на сѣверъ отъ това село, дѣто нáй-послѣ исчезва подъ дебелия *löss*. На истокъ, отъ Липницитѣ, Патрешъ, Дъскотъ, Паскалевицъ, и др. вадатъ варовити звонки плочи, които отъ части сѫ глинени и пѣсчени и служатъ освѣнъ за зиданье още и за покриванье. Тѣ сѫ Туронски или пòточно Сеноно-Туронски и се простиратъ къмъ истокъ, дѣто при Бѣленский мостъ по обстоятелственно ще можемъ да ги разгледаме. Малки могили, въ видъ на Тимули, виждатъ се около Сломеръ и къмъ Варена, но да ли и тѣ сѫ вулканически, това е неизвѣстно, защото не сѫ отворени още.[1])

Доста забѣлѣжителна е базалтната могила *Кара-тепе* (217 м.), между Червена и Сломеръ, отъ дѣто носятъ нáй вече камъни въ послѣдньето село. Да ли е Базалтна могилата на истокъ отъ Червена, това е неизвѣстно.

Базалтни скали констатирахъ още прѣдъ *Овча-могила* и на сѣверъ отъ това село. Расказвахѫ ми, че имало изгорѣли камъни (така наричатъ Базалта въ България) още между Дели-Сюле и Козловецъ, както и при Козловецъ, но самъ не съмъ ги виждалъ.

Отъ Сломеръ къмъ Три-могили всичко покрито съ плодна почва и мергеля се невижда. Когато се спуснешъ отъ височината къмъ главното шоссе, чистъ *löss* начева, който е подобенъ на придунавския и въ който има бѣли варовити конкреции. Тамъ, дѣто сѫ измили пороитѣ *löss-a*, отдолу се вижда синкъвъ пѣсечивъ мергель, както и на западъ при моста на Осъма. Къмъ Дунава всичко е прѣкрито съ сивкастъ дебелъ *löss*, а твърдитѣ скали само тукъ тамъ се показватъ.

Прѣдъ Овча-могила отворена е, отъ лѣво пѫтя, една базалтна могила. Тукъ може хубаво да се разгледа дѣйствието на еруптивнитѣ скали върху седиментарнитѣ ка-

---

[1]) Споредъ проф. Тоула подобни могили се намиратъ доволно много на пѫтя между Свищовъ и Павелъ и особенно при Сарияръ.

мънии; до колкото се вижда, нáй-малко сж прѣтърпѣли варовититѣ, и нáй-много глиненитѣ и пѣсченитѣ скали. Прѣдпослѣднитѣ или глиненитѣ, сж прѣобърнжти въ бѣлъ хубавъ компактенъ Каолинъ, измѣсенъ на мѣста съ бѣла пѣсчена варовица. Пѣсченитѣ и пѣсчено-глиненитѣ, пепеляно-зеленикъви скали слѣли се въ една набита масса, въ която се забѣлѣзватъ черни тъмни пятна. Метаморфозирани скали се намиратъ пóвече въ вътрѣшноста на Кариерата, отъ колкото къмъ външната часть. Вулканскитѣ скали сж слѣдователно само тамъ промѣнили, прѣзъ кждѣто сж поминжли и твърдѣ слабо сж дѣйствували на отдалеченитѣ мѣста.

Къмъ Дели-Сюле сжщий *löss*; на дѣсно пжтя въ височината се вижда една могила, която по конфигурацията си много прилича на базалтнитѣ; освѣнъ това и върховетѣ на тази могила сж скалисти, каквито сж и ония на Чаталъ-тепе.

Прѣди още да стигнж въ Дели-Сюле, прѣзъ едно високо бърдо покрито съ *löss*, слѣзохъ къмъ Козловецъ, дѣто въ брѣга, който се издава на западъ има отворени каменоломни, които показватъ ясно какъвъ е състава на страната. Нáй-отгорѣ чистъ *löss;* подъ него пѣсечивъ *löss* съ варовити конкреции; слѣдватъ тънки глинени пластове тоже съ сжщитѣ конкреции и дебели 10—35 с. м. Съ дълбочината конкрециитѣ исчезватъ. Подъ глиненитѣ слѣдватъ пѣсчени кварцитни съ бѣла слюда пластове, а между тѣхъ намирами твърди слойеве съ синкъвъ кварцовъ пѣсченикъ — изряденъ воденчарски камъкъ. Въ тѣзи пѣсченици освѣнъ малки *Exogyra и Ostrea* други вкаменености се невиждатъ. Споредъ морфологическитѣ бѣлѣзи, този пѣсченикъ прилича нáй-много на онзи, който описахме пó-горѣ при Трънчевица, не твърдѣ далеко отъ това мѣсто. Както и въ долината на р. Осъмъ, така и тука, подъ пѣсченика лежи синкъвъ пѣсеченъ мергель. Не е ясна стратификацията на пѣсченицитѣ, но иска ми се да вѣрвамъ че тѣ падатъ подъ 15° къмъ югъ.

Отъ Козловската долина къмъ Царевицъ доста дебелъ *löss*, както и къмъ Дунава. Отъ Царевицъ за Свищовъ скратихъ пжтя си; оставихъ главното шоссе и се отправихъ прѣзъ височината. Въ първото седло отъ дѣсно се намира мънастиря, а отъ лѣво сж лозята; прѣзъ второто

бърдо, което къмъ сѣверъ е прѣцѣпено съ дълбоки равнини въ *löss*, стигнѫхъ нáй-послѣ въ Свищовъ. Едвамъ край Дунава се показахѫ пѣсчени скали изъ Аптиенъ съ *Trigonia*, *Ostrea* и други.

VII. Изобщо върху базалтнитѣ камъни въ България.

Базалтни могили намѣрилъ съмъ до сега въ придунавска България, само между рѣкитѣ Осъмъ и Янтра. Тѣ се простиратъ както и въ Waitzen (Унгария)[1]) отъ ЮЗЮ—СИС и стоятъ почти на една тектонична пукнѫтина, трансверзална на Балканската верига. Базалтнитѣ скали виждатъ се въ отдѣлни брѣгове и доста правилно сѫ распрѣдѣлени между Сухиндолъ и Дели-сюле, въ една дължина не по малка отъ 40 килом.; въ групи ги невиждаме. Голѣмината на могилитѣ не е отъ нáй-забѣлѣжителнитѣ; Чаталъ-тепе и Кара-тепе надъ Върбовка могѫтъ да се зематъ като нáй-пространнитѣ.

По височина можемъ да ги раздѣлимъ така: 1) Връха надъ Сухиндолъ съ 480 м. абсолютна височина, 2) Кара-тепе при Върбовка 382 м., 3) Четалъ-тепе съ 286 м., 4) Кара-тепе при Сломеръ съ 217.5 м., 5) Остра могила съ 188 м., 6) Иланджикъ съ 153.5 м.; между останѫлитѣ седемъ, нáй-низки трѣба да считаме Овча-могила и Драчевецъ между Бутово и Неданъ. Но ако се докаже веднъжъ, че малкитѣ тумуло-подобни могили около Сломеръ сѫ базалтни, тогава ще имаме и пó-низки отъ прѣдидущитѣ.

У насъ, почти сичкитѣ базалтни могили иматъ конусообразна форма, та за това си и толкова много приличатъ; обаче всичкитѣ нѣматъ еднаква стръмнина. Едни сѫ стръмни отъ една или двѣ страни, и полегато се спущатъ къмъ останѫлитѣ; едни сѫ скалисти и голи, други покрити съ ливади и съ гори, при трети забѣлѣзваме едното и другото. Има даже остри, послѣ плоскати и равни могили; Чаталъ-тепе има вида на турско седло.

Младитѣ вулканически скали пробиватъ при Сухиндолъ, варовити оолитни скали съ *Орбитолини* (Orbitolina concava?), а къмъ сѣверъ — синкави мергели. При Овча-могила пробиватъ варовито-глинени пластове, и въ контакт-

1) Jahrbuch d. k. k. geol. Reichsanstalt, 1866, Bd. XVI, p. 314.

нитѣ мѣста прѣобърнѫли сѫ глината въ хубавъ каолинъ. Пластоветѣ лежѫтъ почти хоризонтално и до колкото забѣлѣзахъ никъква дискорданция, не е могла да произведе ерупцията върху седиментарнитѣ скали.

До като въ България базалтнитѣ камъни пробиватъ горнье-кредни пластове, то въ Сърбия на истокъ отъ Нишъ, близо Островица на дѣсний брѣгъ на Нишава, тѣ пробиватъ Неокомскитѣ пѣсченици и варовити камъни. Спорѣдъ изслѣдванията на Проф. Г. Жуjовиħа, този е единственния базалтовъ стълбъ въ съсѣдната ни държава и той е ограниченъ на твърдѣ малко пространство.[1])

Слѣдъ като разгледахме, макаръ и въ кратко распрѣдѣлението, височината, формата на базалтнитѣ могили, както и скалитѣ които тѣ пробиватъ, можемъ въ сѫщий размѣръ да обърнемъ внимание и на самитѣ камъни.

Базалтътъ е гѫстъ или зърнястъ, пепеляно-черъ и синкаво-тъмно-пепеливъ; въ неговата хомогенна основа, съ просто, око виждаме само голѣмитѣ Оливинови кристали и тѣхнитѣ зърна. Този минералъ при едни е по́-изобиленъ отъ колкото при други; въ зърняститѣ скали зеленикавия Оливинъ, освѣнъ въ магмата, вижда се групиранъ и въ малки шуплини. Такива камъни има Връха, Кара-тепе, Чаталъ-тепе, и Овча-могила. Най-хубави, прѣсни, гѫсти, твърди и съ фино-микрокристалинна основа намиратъ се въ Калвака, въ Остра-могила и въ Иланджикъ; останѫлитѣ базалти сѫ малко или много зърнясти или грапави.

Въ тънки плочици подъ микроскопа[2]) фелдспата се вижда въ микролитни призмици, навѣрно лабрадорни, разсѣяни въ магмата. Сички почти кристалчета сѫ Плагиоклазни и паралелнитѣ уздужни черти могѫтъ само съ по́-голѣмо увеличение да се забѣлѣжатъ; има случаи, дѣто, съ слабо увеличение, фелдспатнитѣ микролити немогѫтъ да се отдѣлятъ отъ основата. Голѣми фелдспатни кристали невиждаме.

Доволно е изобиленъ Авгитътъ; намира се на́й-вече, въ малки кристали съ добрѣ спазена контура, но има го много и въ зърна, които измежду кръстосанитѣ Николи се распознаватъ по хубавитѣ си бои. Ний виждаме всевъзможни кристални прѣрѣзи, но на́й-вече паралелни съ ортопинакоида

---

[1]) Г. Жуjовиħ — Прилог за Геологиjу jугоисточне Србиjе. Београд 1884, стр. 9.
[2]) Ний ще разгледаме микроскопически само Базалта отъ Калвака.

($\infty\bar{P}\infty$, 100) и клинопинакоида ($\infty\grave{P}\infty$, 110); пó-рѣдко се виждатъ вертикални на 100, 010. Кристалитѣ сѫ прѣсни и хубаво запазени и въ обикновенната свѣтлина тѣ сѫ почти безцвѣтни; въ поляризованата свѣтлина отличава се съ живи червени и желти бои. Малкитѣ Авгитни кристали прѣобладаватъ надъ първитѣ. Нáй-обикновеннитѣ затворени минерали въ Авгита сѫ магнетитнитѣ зрънца.

Единъ отъ константнитѣ и изобилнитѣ минерали въ нашия базалтъ е Оливина, който се вижда въ голѣми кристали и въ кристални зърна. Распознава се лесно отъ Авгита, по грапавата си повърхность, по неправилнитѣ си пукнатини и по живитѣ бои между + Николи. Пукнѫтинитѣ на нашия Оливинъ сѫ испълнени съ една зеленикъва материя, вѣроятно Серпентинъ. Пó-малко съдържа Магнетитъ, отъ колкото прѣдидущия минералъ. Въ тъкива плочици той е безцвѣтенъ.

Нáй-правилно разсѣянъ минералъ въ основата е Магнетита, който е въ ситни зрънца и малки октаедрични кристалчета; едритѣ кристали правятъ исключение. По хексагоналнитѣ прѣрѣзи, безъ други прѣдварителни опити, иска ми се да распозная още и Титаново желѣзо.

Съ Апатита се намира и Нефелинъ, първия минералъ се вижда въ игличясти кристалчета, а втория въ кѫси и дебелички хексагонални призми; и двата иматъ сѫщата боя въ поляризованата свѣтлина.

Колкото се касай до основата, тя е пепеливо нечиста, полустъклена и испълнена съ Фелдспатни и Авгитни микролити, както и съ магнетитни зрънца.

VIII. Отъ Свищовъ за Търново.

Въ стръмния и доста високъ дунавски брѣгъ, при Свищовъ, най-горѣ се вижда чистъ *löss,* послѣ — пѣсечивъ *löss* и подъ него твърдъ пѣсченикъ съ варовитъ цементъ; между послѣднитѣ твърди скали, които употрѣбяватъ тука за зиданье, намиратъ се слойове и съ раздробенъ пѣсченикъ. Тѣзи пластове, въ които твърдѣ често се намиратъ *Ostrea, Trigonia, Ammonites* и други, могѫтъ да се опрѣдѣлятъ като *Aptien.*

Къмъ Вардинъ дебелия *löss* се истънява и пѣсченитѣ скали се показватъ на много мѣста край пѫтя и край Ду-

навъ. По нашия брѣгъ се виждатъ и нѣколко могили — тумули.

На истокъ отъ Вардинъ, между това село и р. Янтра простира се равнище; отъ дѣсно пжтя издигатъ се височини покрити съ *löss*. Пѣсченитѣ скали иматъ тука по́-едри кварцитни зърна отъ колкото при Свищовъ, и падатъ подъ 22° къмъ СИ. Прѣзъ едно мочорливо землище бързо пристигнжхъ въ Новградъ.

Това село издига се въ *löss*-а край р. Янтра къмъ Биляново и отъ двѣтѣ страни на рѣката виждаме бѣли ужълти варовити скали съ изобилие на *Орбитолини, Корали, Бриозои* и др. На нѣкои мѣста Орбитолини нѣма. Скалитѣ могжтъ да се подѣлятъ на оолитни и пизолитни; първитѣ сж бѣли, съставени отъ дрѣбни зрънца, които почти безъ цементъ сж слепени между си; съдържатъ малко Орбитолини и сж доволно твърди. Зърната на вторитѣ или на пизолитнитѣ не сж сички окржгли, но има и дългнясти; този варовикъ може да се каже, че е съставенъ отъ *Bryozoa* и други нижи животинки. Ако тука не би имало Орбитолини, безъ друго щѣхъ да опрѣдѣлж тъзи скала за Терциярна, защото твърдѣ много прилича на Церитския оолито-пизолитенъ варовикъ изъ долината на Искъръ. Петрографска разлика между двата нѣма, но само палеонтологическа. Тукашнитѣ Орбитолини много приличатъ на Сухиндолскитѣ и на ония които се намиратъ срѣщу Кара-Хасанъ на Осъма въ оолитния варовикъ; обаче да ли сж еднитѣ и другитѣ сжщи *Orbitolina concava* или друга нѣкоя нова форма, това е още неизвѣстно.[1]) Сжщитѣ варовити скали има при Кривина, при Батинъ на Дунава, на югъ и сѣверъ отъ Новградъ. И при р. Янтра както и при другитѣ рѣки, които видяхме на западъ, само дѣсния брѣгъ е скалистъ и стръменъ.

Къмъ югъ скалитѣ сж бѣли и отчасти само оолитни; тѣ сж по́-набити и по́-твърди отъ прѣдидущитѣ; въ тѣхъ има малко Орбитолини.

Отъ Новградъ прѣзъ първата височина се отива въ Джулюница, а прѣзъ втората въ Чаушево. Срѣщу послѣдньото село сж сжщитѣ скали, които и срѣщу Джулюница, съ

---

[1]) Споредъ Проф. Тоула съ голѣмитѣ типически форми на *Orbitolina concava*, намиратъ се още и едни малки Орбитолини, които най-вече приличатъ на *Orbitolina lenticularis*.

тази малка разлика, че при Чаушево сж пó-изобилни Орбитолинитѣ.

На югъ отъ Чаушево и на западъ отъ Долня Студена, малкото бърдо състои отъ мергеленъ или пó-точно отъ глиненъ варовикъ; скалитѣ сж синкави или пепеливо-синкави, и се цѣпятъ доста неправилно. Тѣ се виждатъ и отъ двѣтѣ страни на р. Янтра и ний ще можемъ пó-обстоятелственно да ги изучимъ въ малкия полуостровъ, който прави рѣката къмъ Бѣла.

Къмъ моста, дѣсния брѣгъ на р. Янтра дълбоко е прѣрѣзанъ и прѣдставлява живописна картина. Креднитѣ скали — а не еоценскитѣ, както ги опрѣдѣля извѣстния на Българетѣ пжтешественикъ г. F. Kanitz, — сж почти хоризонтални и състоятъ отъ глиненъ варовикъ, испълненъ съ флинтъ въ черни ятки или пъкъ въ тънки (10—20 с. м.) слойове. Освѣнъ пепеливъ, глиненъ варовикъ, тука се намира и синкъвъ мергеленъ, който се различава слабо отъ първия. Много пжти съмъ търсилъ въ Бѣленския варовикъ петрефакти, но ни веднъжъ не бѣхъ тъй честитъ както сега; малкото число вкамености които намѣрихъ въ послѣдньо врѣме, достатъчни сж да хвърлятъ свѣтлина върху староста на тѣзи глинени и мергелни пластове.

Jnoceramus spec. Mant. Нѣколко екземпляри, които сж непълни, и за това не дозволяватъ да се опрѣдѣлятъ.

Limopsis calvatus Sow. sp. (Zittel, op. cit. p. 61, taf. IX, fig. 8) Дълга широка до 10 м. м. скойка; тя е почти окржгла и само слабо издута. Върху провръхноста ѝ едвамъ се виждатъ концентричнитѣ ситни чертици. Намира се съ други неяни Бивалви въ синкъвия мергеленъ варовикъ при моста. Само една каменна ятка.

Panopaea sp. Единъ и той непъленъ екземпляръ, който прилича нáй-много на *P. frequens.* Характеризира съ първата Туронъ или долний Сенонъ.

Ammonites sp. Въ твърдия пепеляно-глиненъ варовикъ намира се само единъ, но хубавъ екземпляръ.[1]).

---

[1]) *Dr. V. Uhlig* къмъ когото се отнесохме за пó-точно опрѣдѣление на този Амонитъ, ни явява, че той прилича нáй-много на *Lytoceras (Coscidiscus) recticostatum* d'Orb., Амонитъ който се намира въ *Barrêmien;* тази е първата позната форма изъ Barrêmien въ прѣдбалканскитѣ страни. Намирането съ този Амонитъ и малки Иноцерами не е неестественно нѣщо, тъй като въ Вернсдорфскитѣ пластове (Wernsdorfer Schichten) се намиратъ тоже Иноцерами.

Бѣленскитѣ кредни скали привидно се свършватъ при моста, но тѣ се виждатъ на югъ и при Косово. И тука както и по-горѣ, варовититѣ скали сж глинени и мергелни; тѣ сж цѣпятъ въ тънки плочи и освѣнъ *Fucoideae,* други вкамености невиждаме въ тѣхъ. Стръмнинитѣ около Косово, край пжтя и по дѣсний брѣгъ на рѣката, сж отъ сжщитѣ Туронски скали; както се вижда сжщитѣ пластове отиватъ отъ западъ къмъ истокъ, а така сжщо и на югъ къмъ Коцина близо Росица, но тѣ като покрити съ плодна почва, едвамъ тукъ тамъ се забѣлѣзватъ.

Отъ Трамбешъ прѣзъ Одаитѣ до Куцина нищо забѣлѣжително. Отворени скали нийдѣ се невиждатъ, обаче вълнообразнитѣ височини отъ татъкъ р. Янтра, както и отъ дѣсната страна на пжтя, трѣба да иматъ за основа тоже Кредна периода. Въ нáй-низкитѣ точки край рѣката распростира се Алувиумъ.

Отъ дѣсния високъ брѣгъ на р. Янтра, срѣщу Коцина, вадятъ сжщитѣ глинено-варовити камъни, каквито се намиратъ и при Бѣла. Лѣвия брѣгъ е равенъ и покритъ съ Алувиумъ. Къмъ западъ нѣма ония скалисти стръмнини, каквито ги има на истокъ отъ р. Янтра; но, при всичко туй и тукъ се крие Кредна периода. Глинени варовити камъни вадятъ на западъ отъ Патрешъ, Липницитѣ, Дъскотъ, Паскалевицъ и пр., както имахъ случай и пó-горѣ да споменж това.

Отъ височината, между Полекрайще и Самоводени, виждатъ се първитѣ и нáй-сѣвернитѣ прѣдгория на Балкана, които се простиратъ при Търново отъ истокъ къмъ западъ; тѣ сж съставени тука исключително отъ Ургонски пластове. Въ Дервента, или въ тѣснината между Самоводени и Търново, тѣзи скали прѣставляватъ прѣкрасна картина; тѣ се издигатъ и отъ двѣтѣ страни доста високо и нáй-горѣ се завършватъ съ массивенъ варовикъ.

Въ коритото на Янтра при Самоводени, подъ алувиялния нáносъ се виждатъ синкъви пѣсечиви мергели, които съставляватъ основата на Ургонскитѣ пластове. Въ Дервента, надъ тѣхъ забѣлѣзваме синкъви варовити пѣсченици, които поради умѣренната си твърдина, даватъ прѣвъсходенъ материялъ за зиданье. Пó-долнитѣ отъ тѣзи пластове, биватъ не само пó-компактни но и пó-дебели, а пó-горнитѣ — пó-тънки

и по́вече пѣсчено-мергелни; скалитѣ сѫ наклонени тука подъ 10° къмъ С. (h. 3). Малко по́-високо, надъ горнитѣ лежѫтъ варовити пластове съ Орбитолини, а надъ тѣхъ — чистъ, бѣлъ или червеникъвъ и полукристализиранъ варовикъ съ *Requienia* или *Caprotina*. Послѣдния варовикъ, заема на́й-горнитѣ точки на дервентскитѣ височини и като твърда плащеница, запазва отъ растрошение долнитѣ пѣсченици и пѣсчено-мергелни пластове.

Въ Дервента, пѫтя за Търново отива отъ лѣвата страна на Янтра. Отъ двѣтѣ страни, доста стръмно, се издигатъ забѣлѣжителни височини, които се свършватъ, на́й-горѣ, съ вертикално прѣрѣзани бѣлизняви, варовити скали. Мънастиритѣ св. Прѣображение отъ дѣсно (resp. отъ лѣво Янтра) и св. Троица отъ лѣво, романтически положени подъ на́й-високитѣ канари, даватъ особенна величественность на дервентската тѣснина. Около подножието на Капротинския варовикъ, и отъ двѣтѣ страни на Дервента зеленѣѭтъ се по стръмнинитѣ млади но гѫсти гори, нашарени съ лозя, които прѣзъ горещитѣ денье на лѣтото разхлаждатъ въздуха и смаляватъ неспосната жега на старата българска прѣстолница. На́й-долу тече Янтра, която се разбива въ натъркаленитѣ изъ височинитѣ канари и съ шумъ се провира прѣзъ дервентското устие; тя бѣрза да стигне по́-скоро отвореното поле, отъ дѣто съвсѣмъ тихо и мирно тече къмъ Дунавъ.

Прѣдъ Търново, отдѣсно пѫтя, виждаме на́й-отдолу синкъвъ мергель съ бѣла слюда и черни вегетабални вещества. Въ мергеля се намиратъ още, червени и жълто боядисани слойове съ окъръ, и тънки пластове отъ червенъ или шаренъ варовитъ пѣсченикъ; пластоветѣ падатъ подъ 13° къмъ югъ. Надъ мергеля лежи варовитъ синкъвъ пѣсченикъ съ хиероглифни фигури, съ *Ostrea, Terebratula, Rhynchonella, Serpula, Pseudocidaris* и *Bryozoa*. Пѣсченитѣ пластове постепенно прѣминаватъ въ глинени и на́й-послѣ се свършватъ съ правъ чепорястъ варовикъ (Knollen-kalk). Този има червеникъвъ и бѣло-пепеливъ цвѣтъ, отъ части е само глиненъ, доволно е твърдъ и неправилно се цѣпи. Както виждаме, въ Карталския брѣгъ нѣма Реквенийски варовикъ, защото той се отмича къмъ дервентскитѣ височини; но той се вижда къмъ Хисаря между Търново и Долня-махала, послѣ при Шулиаря край Янтра и на Каменецъ къмъ Ар-

банаси. Въ послѣдния локалитетъ има отворени карнери, дѣто измежду многото Реквении нáй-ясно се распознаватъ *Requienia Lonsdalii* (Sow.) d'Orb. и *R. Drinovi* Zlat. Въ Арбанаси къмъ мънастиря св. Никола, надъ Реквенския варовикъ се намира Сферулитни варовикъ, който се различава доволно отъ прѣдидущия. Най-изобиленъ е тука *Sphaerulites Blumenbahii Studer.*[1])

Въ Карталското бърдо, което къмъ Марнополе се спуща съ нó-малка стръмнина отколкото къмъ Дервента, азъ намѣрихъ толкова много фосилии, щото за кратко можихъ да съставя слѣдующата разнообразна колекция:

Pleurotoma truncata Pictet et Camp.
Aporrhais cfr. marginata Sow.
Tylostoma depressum Pictet et Camp.
Natica cfr. Suerii Pictet et Camp.
Lithodomus oblongus d'Orb.
Lithodomus avellana d'Orb.
Neithea (Janira) atava (Roem.) d'Orb.
Lima longa Roemer.
Ostrea sp.
Terebratula cfr. Dutempleana d'Orb.
Terebratula cfr. praelonga Sow.
Terebratula (Waldheimia) tamarindus J. Sow.
Terebratula (Waldheimia) semistriata Defr.
Rhynchonella irregularis Pictet.
Rhynchonella lata d'Orb.
Rhynchonella Gillieroni Pictet.
Rhynchonella Gillieroni var. longirostris Pictet.
Heteraster oblongus (de Luc.) d'Orb.
Heteraster Couloni (Ag.) d'Orb.
Echinobrissus Olfersii Agas. sp.
Goniopigus peltatus Agas.
Cyphosoma cfr. Perroni Cott.
Pseudodiadema cfr. Rhodani (Ag.) Desor.
Pseudocidaris clunifera (Ag.) P. de Loriol.
Cidaris Lardyi Desor.
Corallia sp.

[1]) Варовика съ *Sphaerulites* прилича, споредъ Проф. Тоула, нáй-много на подмолния варовикъ (Kiffkalk) въ юго-западната кредна зона при Бѣла-Паланка и Нишъ Островица) въ Сърбия (Sitzb. 1879, Märzheft, Bd. 79, p. 197 ff. Denkschriften 1881, Bd. 48, p. 43 d. Sep. Abdr.).

Както е S-te Croix, който доставя нáй-драгоцѣнни данни върху стратиграфията и палеонтологията за Кредна периода на Швейцарскитѣ Алпи, тъй е и Търново за прѣдбалканскитѣ скалисти мѣста.

IX. Около Търново.

Ние ще направимъ още една малка екскурзия на западъ отъ Търново, като минемъ прѣзъ Самоводени, Михалци, Бѣла-Черкова, Добромирка, Малкочево, Балванска махла, Пушево и Чолакова махлā.

Отъ Търново до Самоводени познатъ ни е Дервента. Варовититѣ Ургонски скали, които имахме случай пó-горѣ да разгледаме, свършватъ се на сѣверъ при Самоводени, като се провличатъ къмъ западъ и къмъ истокъ отъ романтическата дервентска тѣснина. Варовитата зона отива на истокъ дори до Орѣховица, Лѣсковецъ Драгижево, на западъ, тя прѣминава р. Росица, Осъма, па даже и Видъ. Явява се и оттатъкъ Искъра но пóвечето инзуларно отъ колкото непрѣкъснато, както е на истокъ отъ р. Искъръ.

Отъ Самоводени за кратко врѣме стигнѫхъ въ Хотница. Тукъ носятъ бѣли едрозърнясти варовити камъни за зиданье отъ Кая-Бунаръ — югозападно отъ Хотница — въ които се забѣлѣзватъ *Rhynchonella*, Corallia, а въ набититѣ и *Requienia*.

Къмъ Ялари равнище, което се спуща постепенно къмъ коритото на р. Росица, безъ да се покажатъ въ него нѣкакви твърди скали. Каменитата зона, която се намира отъ лѣвата ми страна, отмича се къмъ западъ; между Мусина и р. Росица, показва се другъ скалистъ брѣгъ, който въ видъ на полуостровъ се свършва при Михалци. Отъ състава на послѣдньото бърдо, ще можемъ да си съставимъ ясно понятие за формацията на онзи прѣдѣлъ, който се простира между р. Росица и скалистата висока Търновска зона. При Михалци, въ този брѣгъ четемъ слѣдующето: нáй-горѣ синкъвъ, червеникъвъ, варовитъ пѣсченикъ, въ който между другитѣ има и доста голѣми кременни зърна. Има мѣста испълнени съ тъмночервенъ окъръ. Отъ вкамененоститѣ ще споменѫ само *Pentacrinites, Ostrea,* и дръжки отъ *Echinides*. Въ тѣзи пѣсченици има и релиефни фигури подобни на *Flysch* — пѣсченикъ. Пó-долу пѣсченика прѣминава въ оолитенъ съ *Bryozoa, Trigonia* и др., а пó-долу

въ синкъвъ мазенъ мергель, какъвто видѣхме при Самоводени и Търново подъ пѣсченитѣ пластове.

На западъ отъ Михалци, около послѣднята рѣка, се простира прѣкрасно равнище испълнено съ плоденъ Алувий, върху което, на лѣвий брѣгъ на р. Росица, се издига хубавото голѣмо село Бѣла-Черкова (Турчетата).

Къмъ Вишовградъ има открити кариери съ варовитопѣсчени камъни. Тѣ сѫ шарени и оолитни, но зърната имъ само съ увеличително стъкло могжтъ да се видятъ; сѣко такова пѣсчено зърно, облепено е съ тънки луспици калциевъ карбонатъ и сички помежду си слепени сѫ съ варовитъ цементъ. Оолита е твърдъ и пластоветѣ му ясно наслагани; тѣ се спущатъ къмъ сѣверъ (h. 2 1/3) и затварятъ жгълъ 18—25°. Тъзи Вишовградска височина, която се прѣкъсва сега къмъ истокъ, стояла е нѣкоги въ свръзка съ онъзи — надъ Михалци.

На югъ отъ Плужна откриватъ се варовити скали, които се дробятъ лесно; тѣ се измѣнуватъ съ варовитоглинени слойеве, богати на *Corallia, Pterinella,*[1] *Terebratula (T. tamarindus d'Orb.* и *T. acuta Quenst.), Cidaris* (само дръжки). Тъзи пластове ставатъ пó-ясни къмъ южното подножие на брѣга т. е. къмъ Добромирка. Както пѣсченитѣ така и тѣзи падатъ къмъ сѣверъ, но подъ малъкъ жгълъ. Пó-на-югъ вижда се едрозърнястъ червеникъвъ и пепеливъ варовикъ, а прѣдъ Добромирка, край дола, излизатъ синкави мергели. При воденицата, прѣдъ селото има седло дѣто сѫщитѣ горни пластове падатъ подъ 45—55° къмъ югъ. Въ Добромирка скалитѣ сѫ пепеливо-сиви, набити, отчасти глинени и богати на *Ostrea.*

Въ Кална-Кория, къмъ шосето се показва гжстия Ургонски варовикъ, съ сѫщитѣ вкамености каквито и при Търново; между изобилнитѣ Ринхонели нáй-добрѣ се распознава *Rhynchonella irregularis* Pictet.

Слѣдъ като прѣцѣпихъ варовитата зона къмъ Малкочево, стжпихъ въ единъ пѣсченъ терренъ тоже отъ сѫщата Ургонска формация. Пѣсченика е дребнозърнястъ, синкаво-

[1]) Птеринелитѣ сѫ доста голѣми и приличатъ на ония, които се намиратъ въ пѣсечливитѣ Неокомски мергели надъ Ореше (*Toula,* Grundlinien, Taf. III). Формата *Pterinella crassitesta* Toula се намира и при Плужна, покрита съ *Serpula filiformis* Sow. Пластоветѣ при Орше на сѣверъ отъ Абланица, при Плужна и при Срутена канара недалеко отъ Търново сѫ едни и сѫщи.

*

пепеливъ и състои освѣнъ отъ бѣли още и отъ черни кременни парченца, разна голѣмина. Бѣлата слюда само съ лупа може да се распознае; пластоветѣ падатъ къмъ СЗ.. (∠ 39°). Подъ дебелитѣ пѣсчени пластове, въ доловетѣ се виждатъ сини мергели въ тънки слойове, а подъ тѣхъ се явяватъ пакъ пѣсчениците и пр.

Отъ Малкочево до Гостилица сѫщитѣ пѣсченици и сѫщитѣ мергели. Прѣдъ послѣдньото село по̀вечето — скали сѫ мергелни и падатъ къмъ югъ (∠ 50°); въ пѣсченицитѣ се намиратъ растителни остатки, по̀вечето въ вѫглища прѣобърнѫти, а въ прѣцѣпнитѣ плочи не сѫ рѣдки хиероглифнитѣ фигури. Въ селото има само пѣсченици които затварятъ само 19° а не 50° както по̀-горѣ.

Други единъ варовитъ поясъ (зона) отъ Ургониенъ, успорѣденъ съ първия, който прѣцѣпихме по̀-горѣ, простира се отъ Сербеглий къмъ Дрѣново и носи името Стража. Отъ височината между Малкочево и Гостилица, Стража се вижда като бѣлъ високъ зидъ, който Янтра разсича отъ югъ къмъ сѣверъ, въ двѣ еднакви половини.

При първия долъ отъ Гостилица за Балванската махала. пѣсченицитѣ и мергелитѣ мѣняватъ посоката на паданието си; тѣ се спущатъ тука доста стръмно (65—75°) пакъ къмъ сѣверъ (h. 1½).

Прѣдъ Балванската махла, варовититѣ Ургонски скали, които лежѫтъ конкордантно надъ първитѣ, показахѫ се изново. Варовика е сѫщия какъвто го има при Търново и на западъ отъ този градъ: по̀вечето е набитъ отъ колкото зърнястъ. Отъ вкамененоститѣ на̀й-често се вижда *Rhynchonella cfr. irregularis* Pictet и разновидни *Корали*. Надъ тѣзи, къмъ моста, лежѫтъ други варовити скали испълнени съ *Requienia* и др., които сѫ тоже гѫсто набити, червеникъви, пепеливи и синкави, както и онѣзи подъ тѣхъ лежащи. Тука падатъ само подъ 19° къмъ сѣверъ. Тукъ се намира размѣстване (dislocation) на пластоветѣ; надъ Реквенския варовикъ привидно се показватъ глинени и мергелни пластове и между тѣхъ варовитъ пѣсченикъ; по̀-на сѣверъ надъ тѣзи слѣдватъ пакъ горнитѣ набити варовити камъни, между които чепорястия варовикъ има по̀-голѣмо распространение. Въ послѣднитѣ освѣнъ *Ostrea* и *Corallia* други вкамености не забѣлѣзахъ.

Янтра прѣцѣпва отъ югъ къмъ сѣверъ варовитата зона, която на западъ изглежда като нѣщо цѣло, а на истокъ тя е прѣкъснѫта въ седла и чуки. Въ коритото на рѣката тукъ тамъ се виждатъ и синкави мергели.

Къмъ Пушево, низкия дѣсни брѣгъ на Янтра покритъ е съ Алувиумъ; лѣвия брѣгъ, който е съставенъ отъ синкъвъ мергель, издига се доволно надъ нивото на рѣката и показва че тукъ, има пакъ размѣстване на пластоветѣ (dislocation).

Прѣдъ Шемшево надъ варовититѣ Ургонски скали лежи глиненъ варовикъ, който е, както ще видимъ отпослѣ Еоценски. Има бѣлизнявъ цвѣтъ, цѣпи се правилно и безъ мѫка растрошава. Тази скала, позната тука подъ името „Бѣла пръстъ“ употрѣбява се отъ населението за мазанье; тя се простира къмъ Търновскитѣ лозя, дѣто бива бѣла, слабо-синкава, пепеливо-бѣла или зеленикъво-бѣла. Сѫщитѣ тѣзи пластове констатирахме съ Проф. Тоула, отпослѣ, и на истокъ отъ Търново, дѣто щастието ми помогна да намѣрѭ първитѣ Нумулити (Nummulites). Споредъ моитѣ изслѣдвания, Еоценската формация отива отъ Шемшево къмъ истокъ до Търновскитѣ лозя, прѣкѫсва се единъ километръ прѣдъ Янтра, и изново се явява на два километра источно отъ Търново. Въ послѣдния локалитетъ събрахме много вкаменености, които моя уважаемъ приятель, Проф. Тоула наскоро ще опише. Терциярната периода, която се явява тоже къмъ Драгижево и Мердана, трѣбва да се простира и по́-нанстокъ; това остава обаче въпросъ който се надѣвамъ въ скоро врѣме да разрѣшѫ.

При Шемшево прѣгазихъ Янтра и прѣзъ лозята се спуснахъ къмъ Чолаковата махла. Но прѣди още да стигнѫ въ това село, Еоценскитѣ пластове, които лежѫтъ конкордантно надъ Кредвитѣ, исчезнахѫ и подъ тѣхъ се показа онзи сѫщия редъ на Ургонскитѣ камъни, които имахме случай да видимъ и прѣдъ Балванската махла, заедно съ двѣтѣ дислокационни пукнатини които отиватъ отъ истокъ къмъ западъ. Сѫщото нѣщо ще разгледаме подробно, въ устието на Янтра къмъ Търново.

Чолаковата махла лежи на югъ отъ варовититѣ скали, край рѣката.

При устата на тѣснината или „устьето“, и още по́-точно при Белчевата воденица. Урогонскитѣ пластове падатъ къмъ

С. (h. 1/3 ∠ 26°). На́й-долу виждаме глиненъ мергель, послѣ 30—30 с. м. дебели пластове съ варовитъ пѣсчeникъ и надъ него тънки пѣсчени слойеве (1—0.5 с. м.). Непосрѣдньо надъ тѣзи лежи пепеливо-бѣлъ, гжстъ и послѣ слѣдва червеникъвъ, синкъвъ варовикъ; На́й-отгорѣ пакъ пепеляво-сивъ варовикъ съ Rhynchonella на който пластоветѣ достигатъ 15 до 18 метра дебелина.

Първа дислокация (размѣстванпе на пластоветѣ). Пепеливъ глиненъ мергель въ тънки слойове съ малко пѣсъкъ и бѣла слюда; измѣнява се съ тънки слойове (0.3—0.1 с. м.) варовитъ пѣсченикъ, въ който се виждатъ твърдѣ често релиефнитѣ фигури на Карпатскитѣ пѣсченици. Дебелината на мергело-пѣсченитѣ пластове достига 25—28 м. Надъ тѣхъ лежи до 8 м. варовитъ синкъвъ пѣсченикъ, въ който освѣнъ кварцови зрънца, виждатъ се още частици отъ вжглища и Марказитна руда, фино распрѣсната въ скалата. Надъ компактнитѣ пѣсченици пакъ глиненъ мергель и варовитъ глиненъ пѣсченикъ, който на́й-първо се показва въ растрошено състояние и постепенно прѣминава въ твърдъ и набитъ пѣсченикъ. На́й-послѣ намираме пакъ първия добрѣ познатъ варовикъ съ множество *Requienia* и др.; този бива на́й-долу пепеливо-белизнявъ или червеникъвъ и по́горѣ синкъвъ и богатъ на вкамемености; дебелината на пластоветѣ му достига 50—70 м. и се накланя подъ 19° къмъ сѣверъ.

Втора дислокация забѣлѣзахъ, когато излѣзохъ изъ устието, къмъ Людскановата фабрика, дѣто, както и по́горѣ се показа глиненъ мергель, и варовитъ пѣсченикъ. При голѣмата фабрика на Карагьозова, въ отворенитѣ, край Янтра кариери, скалитѣ сж пѣсчени, въ които, тукъ-тамъ се виждатъ *Rhynchonella, Terebratula, Crassatella* и др.; но тѣ се простиратъ и подъ Марнополското поле дѣто едвамъ при Шулнаря се показахж чепорясти варовити скали и *Рековенски варовикъ*. Сжщитѣ тѣзи членове отъ Ургониенъ намираме въ гората, оттатъкъ Янтра, както и на брѣга, върху който се издига градъ Търново, но тъй като послѣдния брѣгъ стои много високо надъ Марнополското равнище, то трѣба тука да прѣдположимъ и една *третя дислокация*.

ОТЪ СОЛУНЪ ДО БѢЛГРАДЪ.

(ПѪТНИ БѢЛѢЖКИ И НАБЛЮДЕНИЯ. — ИЗЪ „REVUE DES DEUX MONDES“).

Съобщава Пр. Отшелниковъ.

За Македония едва ли може да се каже днесъ, че тя е земя неизвѣстна, terra incognita, както това бѣше възможно прѣди нѣколко години. Ако не въ всички подробности, изобщо обаче може да се каже, че тя днесъ не е нити тайна, нити гатанка въ географическо и етнографическо отношение. Часть значителна, въ Старопланинския полуостровъ, отъ така наричанната европейска Турция, тя е била заедно съ тази послѣднята изобщо прѣдмѣтъ, ако не на особно систематично изучвание и изслѣдвание, то поне на бѣлѣжки не безинтересни и не безъ значение отъ всѣка една страна. На всички, чиeто внимание сѫ привличали и привличатъ пó-особенно тия страни, извѣстни сѫ както имената, така и трудоветѣ на A. Griesebach,[1]) на Ami Boué,[2]) на В. Григоровича,[3]) на Cyprien Robert,[4]) на Lejan,[5]) на J. G. v. Hahn,[6]) и пó-послѣ на Heinrich Barth,[7]) на Теплова,[8]) на Emile de Laveleye[9]) и др., у които всички има скѫпи свѣдѣния за Македония едни съ пó-общъ, други съ пó-частенъ характеръ. Не е, отъ друга страна, нужда да се спомене тука нѣщо пó-особенно за всичко писано и обна-

---

[1]) Reise durch Rumelien und nach Brussa im Iahre 1839 von *A. Griesbach,* D-r Med. 2 Band. 1841. Въ вторий томъ, глава XIV носи заглавие: *Macedonien.*

[2]) La Turquie d'Europe par *Ami Boué,* 4 vol: 1840. — *Recueil d'Itenéraires dans la Turquie d'Europe* par *Ami Boué.* 2 vol: 1854. Съ името и съ трудоветѣ на Ami Boué читателитѣ на това „Период. Списание“ сѫ запознати (В. кн. I. стр. 84—89. Срѣдецъ, 1882).

[3]) Очеркъ ученаго путешествія по Европейской Турціи. *Виктора Григоровича.* Казань, 1848.

[4]) Les Slaves de Turquie e. t. c. par M. Cyprien Robert. 2 vol: 1884.

[5]) Ethnographie de la Turquie d'Europe par G. Lejan. Paris, 1861.

[6]) Reise von Belgrad nach Salonik von I. G. v. Hahn. 1861.

[7]) Reise durch das innere der Europäischen Türkei u. s. v. in Herbst 1862, von *Heinrich Barth.*

[8]) Матеріалы для статистики Болгаріи, Ѳракіи и Македоніи. Составилъ В. Тепловъ. С.-Петербургъ, 1877.

[9]) La péninsule des Balkans e. t. c.

родвано по Македония както въ българския, така често и въ иностранния печатъ, било по поводъ на черковния въпросъ, още продължаванъ и не разрѣшаванъ въ тази страна, било пó-политеческото ѝ положение, днесъ, безъ всѣко съмнѣние, пó-прѣплетено отъ колкото всѣкий другъ пѫть.[1]) Но Македония е страна и българска и близосѣдна къмъ българското господарство. Запознаваньето пó-отблизо на всѣки истинно образованъ Българинъ съ тази страна не може да бѫде само удовлетворение на едно нó-малко или пó-много възбудено географическо или етнографическо любопитство; то се налага като една повелителна длъжность.

Въ извѣстното френско Периодическо Списание Revue Des Deux Mondes има обнародвани, въ книжкитѣ му отъ 1-й и 15-й януарий т. г. нѣкои пѫтнишки бѣлѣжки подъ заглавие: *Отъ Солунъ до Бѣлградъ.* Авторътъ на тия пѫтнишки бѣлѣжки не само не се впуща въ подробни географически, етнографически или статистически издирвания на страната, презъ която минува желѣзницата, но даже зема и всички предпазливи мѣрки въ своитѣ бѣлѣжки, да не се произнася рѣшително по нѣкои съврѣменни въпроси, и пóособенно по въпросътъ относително до народонаселението въ Македония. Било при пѫтуваньето си, било при кратковрѣменното си спиранье на нѣкои мѣстности, той се ограничава просто да наблюдава и да бѣлѣжи, да си наумѣва минѫлото и да разсѫждава за настоящето. Той не открива ни нови неизвѣстни селения, ни нови непознати фактове, па и намѣрението му не е било таквози. Той се намѣрва просто прѣдъ единъ материялъ, до който той не се коснува толкозъ отблизу, но по който той поетизира, често изящно, или историко-философствува, обикновенно съ дълбокъ и проницателенъ възгледъ. Съмнително е, да ли токо що забѣлѣжената му прѣдпазливость го е завардила всѣкога и въ всичко отъ нѣкои неулучени може би възгледи, но, изобщо, наблюденията, които прави, и раз-

[1]) Горнята статия бѣше свършена, когато се получи въ София, на френски прѣводъ „Македонски Сборникъ“ отъ Офейкова, или „La Macedoine au point de vue etnographique, historique et philologique par *Ofeïkoff,* Philippopoli, 1888“. Възъ основание на горнитѣ и други още авторитети, както и на разни още други исторически, езикословни и фактически доводи, авторътъ залѣга главно да докаже, че словѣнската народность, която населява Македония, не е Сръбска, а е Българска. Книжката има дѣйствителна стойность.

сѫжденията, които исказва, заслужватъ всѣко внимание. Авторътъ не се показва ни врагъ непримиримъ, ни приятель пристрастенъ на никоя народность отъ ония, които населяватъ Балканския Полуостровъ. Задачата, която го занимава главнимъ образомъ, кога остави наблюденията си за да се впусне въ нѣкои разсѫждения, е участа на тази страна, е сѫдбата на тия народности, отдѣлно или изобщо, въ тѣхното минѫло, настояще, а до нѣкждѣ и бѫдѫще. Suum quique. Всѣкому той отдава своето, но това не му забранява да исказва и нѣкои неприятни може би за всички истини, па да посочва и на мѫчнотиитѣ, които, споредъ него, сѫществуватъ за окончателното и благополучното разрѣшение на поставенитѣ разни въпроси въ нашия полуостровъ, относително до бѫдѫщата му политическа сѫдба.

Запознаваньето читателитѣ на „Периодическото Списание" съ този трудъ, обнародванъ въ горѣпоменѫтото Френско Периодическо Списание, помисли се, че може да не е безполезно, особенно днесъ, когато се разигравать отново, па речи и въ размѣри много пó-голѣми отъ всѣки, може би, другъ пѫть, сѫдбинитѣ на Балканския Полуостровъ. При състязанията, които ставатъ днесъ по животрепетущия въпросъ за тия сѫдбини, и прѣди произнасянето прѣсѫдата, която се готви така или инакъ, добро е, въ всѣкий случай, да се чуе гласътъ на единъ иностраненъ пѫтникъ, който при пѫтуваньето си за просто удоволствие съгледалъ нѣкои нѣща, билъ обзетъ отъ нѣкои мисли, записалъ по тѣхъ нѣкои бѣлѣжки, които, впрочемъ, на много мѣста не сѫ безъ интересъ и като прости свѣдѣния за страната, прѣзъ която пѫтува.

Тѣзи пѫтнишки бѣлѣжки се привождатъ тука отчасти въ прѣводъ, отчасти въ съкращение, а често и въ простъ анализъ безъ да пострадѫтъ тѣ въ своята сѫщность изобщо. Тѣ се раздѣлятъ на двѣ части, отъ която първата, обнародвана въ книжката на Revue Des Deux Mondes отъ 1-й януарий н. г., носи, подъ общото заглавие: *Отъ Солунъ до Бѣлградъ,* и пó-особното: *Солунъ,* тъй като този градъ е и главния прѣдмѣтъ на тази първа часть отъ тия пѫтнишки бѣлѣжки и наблюдения. Втората часть носи за особенно заглавие: *Македония* и *Сърбия.*

I.

Авторътъ захваща пѫтнишкитѣ си бѣлѣжки така: „Нáй важнитѣ събития не сѫ всѣкога ония, които произвождатъ нáй-голѣмъ шумъ. До като всичкото внимание на Европа се поглъща отъ българската траги — комедия, на една друга точка отъ балканския полуостровъ се извръшва една революция отъ другъ родъ, и възможно е, потомството да придаде пó-голѣма стойность на това скромно дѣло отъ колкото на ражданието на едно дунавско господарство. Думата е за свръзванието на оттоманскитѣ желѣзни пѫтища съ онѣзи на срѣдня Европа прѣзъ Сърбия. При толкози свои недоносчета, Берлинския Договоръ ще да е родилъ поне едно нѣщо полезно. Както първорожденния му братъ, прочутия Парижки Договоръ, отъ който сѫ останѫли днесъ само распокѫсани дрипели, и този послѣденъ дипломатически инструментъ вѣроятно е, че нѣма да остане живъ въ паметта на народитѣ за друго, а само за нѣкои второстепенни и благотворителни распореждания въ него. Отъ това число е и распорежданието, което налагаше на четиритѣ съпрѣдѣлни държави: Австрия, Турция, България и Сърбия задълженieто да свържѫтъ желѣзнитѣ си пѫтища. Българетѣ сѫ закъснѣли: тѣ иматъ други работи нá-рѫцѣ. Но Сърбитѣ сѫ готови. Тъй като работата на Турция за това желѣзопѫтно свръзванье попаднѫ въ френски рѫцѣ, то се случи щото и Турцитѣ да свършѫтъ своя дѣлъ отъ кѫдѣ Солунъ. Съ това се очудватъ и тѣ сами; още се поогледватъ и пипатъ, за да узнаѭтъ наистинна да ли това не е сънь, да ли тѣ, Османови синове, сѫ наистинна склонили да полу-отворятъ священнитѣ врата на империята. Не единъ привърженникъ на Пророкътъ би пожелалъ въ дълбочината на сърцето си, щото едно землетресение да погълняше и инжениери, и пѫть, и станции и всичко друго. Но какво да се прави? Работата е вече свършена и прѣсвършена. За щастие, въ Турция нѣма само улеми; има и тамъ мѫже просвѣтени. Султанътъ сключи прѣди малко врѣме съ сърбското правителство една конвенция, която опрѣдѣлява условията на свръзванието, която външно се види проста работа, но която има грамадно значение . . . Ако си науми човѣкъ, че досега оттоманската империя бѣше пристѫпна само отъ къмъ морето, както и Китай, а сега,

съ тази конвенция, стария Истокъ се свръзва и по сухо съ Европа; ако си припомни всичкитѣ протакания, всичкитѣ прѣдпазвания, които Портата правяше и земаше, за да направи щото желѣзнитѣ ѝ пѫтища да сѫ толковъ безполезни, колкото и скѫпи сѫ ѝ станѫли, то сухитѣ и прозаическитѣ думи на Султановитѣ министри въ тази конвенция получватъ извънредна стойность. Какъ! Пѫтницитѣ ще могѫтъ да минаватъ границитѣ, безъ да бѫдѫтъ подлагани на нескончаеми главоболия? Вагони съ стоки ще пристигатъ пломбирани до Солунъ? Ще бѫде възможно да тръгнемъ отъ Парижъ или отъ Вѣна, и да си спимъ въ *спалнята кола* до крайбрѣжията на Егейското море! Наистинна, това е цѣла революция. Балканския Полуостровъ не ще да е видѣлъ нищо пó-извънредно отъ заминуваньето прѣзъ него на кръстоносцитѣ, за да идѫтъ въ свещеннитѣ мѣста.“

Слѣдъ това въведение, авторътъ расказва какъ се рѣшилъ да пѫтува по тази нова линия и какъ прѣзъ минѫлий септемврий той стигнѫлъ въ Солунъ, на който се посветява, токо-рѣчи, и цѣлата първа половина отъ пѫтнишкитѣ му бѣлѣжки. Външното описание на градътъ и на станѫлитѣ отъ 20—30 години насамъ подобрения на пристанището и украшения около него, е като второ въведение, специялно за Солунъ. Върху 130,000 жители въ този градъ, той смѣта окола 70,000 Евреи, 40,000 Турци и 20,000 Гръци. Число особенно за Българетѣ въ това прѣброяванье той не опрѣдѣлява. Евреитѣ, казва, се занимавали съ всичко, отъ нáй-долнитѣ до нáй-горнитѣ занаяти, съ търговия, съ банкерство, съ фабрики, съ драгоманство, съ хамаллѫкъ. Евреи били пърситѣ търговци въ града и имената на Аллатини, Модияно били така добрѣ познати въ Марсилия, въ Парижъ или въ Лондонъ, както и по крайбрѣжията на Егейското море, но при тие голѣмци и богаташи имало и много бѣдни и злощастници. Турцитѣ, които не играяли първа роль, и отъ които пó-многото, споредъ авторътъ, сѫ потурчени Евреи, живѣяли добрѣ съ другитѣ иновѣрни народонаселения, и въ всѣкий случай, се отнасяли съ търпимость, за това и фанатизмътъ рѣдко се проевявалъ тамъ. Като говори за кървавитѣ сцени, които бѣхѫ се случили въ Солунъ презъ 1876 г. и по които мусулманското народонаселение бѣ прибило по нáй-

варварски начинъ Германския и Френския консули, защото бѣхѫ се завзели за едно християнско момиче, грабнѫто за потурчванье изъ родителския му домъ, авторътъ бѣлѣжи, че найсвирѣпитѣ убийци биле Арнаути, па прибавя: „Сега всичко е тихо; но за който минува прѣзъ тия тихи улици поучително е да си припомни това неотдавнашно изригванье и да слѣди по дирята ѝ замрѫзнѫлата лава. Вулканитѣ тъй сѫщо, кога спятъ, се покриватъ съ лозя и съ цвѣтя. Такавъ е Балканския Полуостровъ: той има кратери, токоречи, навсѣкждѣ: въ България, въ Сърбия, въ Черна-Гора, въ Македония; никой никога не може прѣдсказа, прѣди шесть мѣсеци, отъ коя страна ще избухне пламъкътъ. Авторътъ се чуди послѣ какъ въ Солунъ имало толкозъ малко Гърци. Тѣхното число, по него, не прѣвишавало 20,000. Това е всичко що е останѫло отъ онуй остроумно и пъргаво плѣме въ втората столица на византийската империя!, казва авторътъ. Но тази малка фаланга държи въ рѫцѣтѣ си послѣдната брънка на веригата, която съединява настоящето съ минѫлото. Имало е тука Еллине, прибавя; слѣдователно, имало е философия, искуства, когато турскитѣ четп се сѫ скитали още по равнищата на срѣдня Азия и когато Франкитѣ не сѫ били още излѣзли изъ лѣсоветѣ на Германия. Първи тѣ, Гърцитѣ, казва послѣ, сѫ приели европейското облѣкло, което имъ отнима всѣка оригиналность, поне за очитѣ. Всичката имъ сила състояла въ отвлечения: въспоминания, езикъ, религия. Като не били доста на брой, нито доста силни за да си създадѫтъ отдѣлно положение въ турската империя, тѣ имали погледитѣ си постоянно обърнѫти къмъ Атина и всичкитѣ имъ надѣжди били въ младото еллинско кралевство. Тази шепа Гърци, отъ които пó-многото принадлежали на срѣднята търговия, не чакали нищо отъ Султана.

Авторътъ расправя сетнѣ, че въ Сулунъ не останѫли, токо-речи, днесъ никакви достозабѣлѣжителни паметници, и по този случай той се впуща съ въздишка въ слѣдующитѣ размишления: „Каква тайна е това поглъщанье на цѣлъ единъ свѣтъ! Какво кораблекрушение!...... Нашитѣ съборни църкви отъ XIII-й вѣкъ стоятъ още прави и едва ли имъ липсуватъ нѣкои диаманти отъ короната! Памятницитѣ на императорския Римъ, стари колкото

і самото християнство, прѣдизвикватъ всѣкога оскърбле-
нията на врѣмето. А отъ тази богата и величественна Ви-
антия, която продължи Римското прѣдание до половината
тъ XV-й вѣкъ, останжли сж само нѣкои мозаици, нѣкои
водове, обезобразени и тѣ съ варварски замазвания! Врѣ-
нето е станжло съзаклятникъ съ голѣмото заблуждение на
рѣдния вѣкъ, и остава зданията да падатъ, както нашитѣ
аици оставихж да загине безпомощна крѣпоста на хри-
тиянството, като въ сжщото пакъ врѣме оставихж въ на-
лѣдство на новитѣ врѣмена всичкитѣ мжчнотии, всичкитѣ
рѣплитания на Източния въпросъ. Даже и ние сами, подъ
лиянието н'амъ на какви схоластически прѣдразсждъци,
ибаме и очерняваме съ простообикновенната дума на
спадванье цѣли десеть столѣтия отъ една чудна циви-
изация. Думата: *Византинизмъ* е получила у насъ зна-
ение равно съ брацолѣвие, съ низость, съ трусость. Никой
е ни е научилъ да съзираме, задъ тънкоста на религиоз-
итѣ прения, искреннитѣ усилия на нѣкои добри, просвѣ-
ени умове, да внесжтъ малко философия въ единъ дог-
атъ, който се прѣплиташе всѣки день". Подиръ нѣколко
уми благоприятни за Византийскитѣ императори иконо-
орци, които прѣдставлява като реформатори въ това от-
ошение, и то съ цѣль ужъ да придобиижтъ Азия, като
окаратъ чрѣзъ нѣкои реформи една гармония между нея
Европа, авторътъ прибавя послѣ слѣдующето: „Тѣзи
мператори не сполучихж въ този си опитъ за спогодба,
акто други пакъ пó-послѣ не сполучихж въ опитванието
и за едно сближаванье съ Римъ. Ако и пó-горни отъ вѣка
и, тѣ не успѣхж да докажжтъ на Европа, уже обзета и
огълнжта отъ държавния егоизмъ, че съ оставяньето отъ
една страна да се нацърби, да се наруши единството на
ристиянския свѣтъ, тя сама си създаваше за въ бждяще
есконачаеми мжчнотии. Какво пъкъ, отъ друга страна, да
е каже, за доблеста и за политическата вѣщина на тие
нязье, които, при растурянието на западната империя,
онесохж, безъ да отстжнятъ, двадесеть едно подиръ друго
ужди нашествия, и успѣхж да свържжтъ или поне да укро-
ятъ варваритѣ, които не можахж да съкрушжтъ? За тие
Фоки и тие Цимисчовци, които спрѣхж въ Азия вълнитѣ
на арабското насилствие и спасихж за първи пжть Европа

вопрѣки сама нея? За тие Палеолози, които, изгонени отъ Цариградъ, умѣхж отново да го прѣвземжтъ отъ потомцитѣ на кръстоносцитѣ и дадохж възможность да раззеленѣе отново едно послѣдньо клонче върху старото стебло на империята, което Европа въ своето заслѣпяванье упорствуваше да иска съвсѣмъ да искорени? Само невѣжеството приема бързитѣ и леки прѣсжди; само то намѣрва сгодно откжсваньето нѣколко страници отъ книгата на историята, още и при опасноста да направи слѣдствието й неразборно и неразбираемо. Нáй-вече нашата цивилизация, твърдѣ горда и прѣвзета сама за себе си, намѣрва приятность въ това, да избръшва съ гжба сторенитѣ отъ нея неправди и съ удоволствие да се отнася къмъ пожъртвованитѣ отъ нея народи, като къмъ пó-долни. Тя не ще да признае, че равнодушието й прѣдизвика и навлече безкрайни злини върху тази хубава часть отъ земното кълбо, която бѣше послужила за люлка на тази цивилизация!“[1])

Като се връща, подиръ тия размишления, пакъ на прѣдмѣта си за паметницитѣ, авторътъ казва, че „съсипваньето, разрушението у Турцитѣ, не било систематично; то происхождало просто отъ тѣхното равнодушие. Тѣ пощадили онова, което не ги стѣснявало. Въ Солунъ, случая е запазилъ нѣколко хубави фрагменти, откжси, и цѣла една черкова, св. Димитрия, на която мряморитѣ сж съхранени добрѣ. Той посѣтилъ тази черкова, прѣобърнжта днесъ въ *джамия* и намѣрва, че тя е сградена още прѣзъ първитѣ столѣтия на нашето лѣточисление, и че порфирнитѣ стълпове, колони, съ коринтийскитѣ имъ главички, сж дигнжти отъ нѣкой старъ еллински храмъ и прѣнесени тука за новата християнска сграда. Но като разгледвалъ съ пжтнишко любопитство, до самозабвение, това здание и жалѣялъ за умрѣлитѣ, за минжлитѣ нѣща, нему се сторило, че старитѣ греди, старитѣ стълпове му държѣли слѣдующия езикъ: „Виждь! Ние носихме и държахме нáй-напрѣдъ храма на Олимпийскаго Юпитера. Пó-послѣ, ние додохме тука за да украсимъ Христовото селение. Днесъ нашитѣ десеть и петъ столѣтни чела прѣдсѣдаватъ на Мухамедовия културъ. Видѣхме ние чедата на людьетѣ да се кланятъ, да

---

[1]) Каква исповѣдь тука искренна и какво самопризнание съгласно съ историята! но минжлото послужи ли за урокъ? . . . . Б. Пр. Отш.

колѣничѫтъ прѣдъ три различни олтари. Отъ толкози поколѣния изминѫли подъ нашитѣ галерии, ние едно само нѣщо сме запомнили, едно сме запазили, а то е, пламенния полѣтъ, общото стремление на всичкитѣ смъртни къмъ едно по́-високо, едно по́-велико сѫщество. Нищо не умира; всичко се мѣни и подновява. Днесъ, както и другъ пѫть, отъ бога има само единъ Богъ“.

Слѣдъ този исходъ въ областа на историята, на философията и на поезията, като развива, че вопрѣки прѣходни нѣкои политически, и случайно отъ първа степень роли на Солунъ, природата не е създала, въобще, този градъ да бѫде центръ на една голѣма империя, авторътъ прибавя: „Промисльтъ, като е затикнѫлъ така този градъ въ дълбочината на заливътъ му, го е осѫдилъ да слѣдва голѣмитѣ територияллни революции, безъ да ги рѫководи. Той нѣма да оправи даже нити сѫдбата на Македония, която той продоволствува и отъ която живѣе. Българското плѣме, прѣвъзмогающе по селата, едвамъ се прѣдставлява въ града и нѣма никакво влияние върху градскитѣ работи.[1]) Претенциитѣ на съпрѣдѣлнитѣ държавици, Гърция, България, Сърбия се основаватъ възъ изчисляваньето на селата, които всѣка една иска да присвои за своя светецъ и за своето плѣме, но не и върху съставътъ или върху стремленията на самия градъ Солунъ. Сѫдбата на Македония не се разиграва даже нити по турскитѣ граници; това се върши по́-надалечъ, около зеленопокритата масса на дипломатическитѣ канцелярии. Много пѫти още полуостровътъ ще бѫде отърванъ и раскѫсванъ на части, прѣди нѣкой да захване да се располага окончателно въ г. Солунъ. Самитѣ даже Русси, когато начъртахѫ въ Санъ-Стефано велика България, оставихѫ на страна Халкидическия Полуостровъ и голѣмото му пристанище, като знаяхѫ твърдѣ добрѣ, че веднъждъ господари на стеблото на дървото, клонътъ ще послѣдва самъ отъ себе. Отъ тогисъ всички мислятъ за Солунъ, но никой не приказва за него. Той възбужда голѣми прищѣвки, но той обезпокоява готовата да го усвои рѫка. Този портъ можилъ би да разбогати единъ завоеватель, но той нѣма да

[1]) Не така ли се говореше другъ пѫть и за Пловдивъ и не ли тъй бѣше до нѣйдѣ едно врѣме и въ Пловдивъ? Б. Пр. Отш.

му прибави никаква сила. Напротивъ, държавата, която би простръла ржка до тамъ, умножила би само уязвимитѣ си мѣста и изложила би се просто не на единъ нападатель. Ако нѣкогаждъ Турцитѣ ще бждятъ принудени да се оттеглятъ, Солунъ нѣма май да падне веднага съ тропотъ и съ потрясение; той има да се отдѣли отъ империята полека-лека и безшумно, като едно узрѣло овощье. Ако този старъ градъ би можилъ самъ да рѣши за своята участь, вѣроятно е, че той би билъ наклоненъ къмъ една конфедерация отъ градове, къмъ единъ видъ источенъ ханзейски съюзъ, какъвъто тия крайбрѣжия сж видѣли и другъ пжть, и какавъто едно по̀-щастливо поколѣние ще види може би отново да цъфне. Това сънище е утопия за Цариградъ, но тука, по распрѣдѣлението на земята и по гения на жителитѣ, то би могло чудесно да се приспособи. Но желанията на народитѣ сж онова нѣщо, което най-малко угрижва нашия жилѣзенъ вѣкъ. Дълго врѣме още Солунъ не ще управлява самъ своитѣ собственни сждбини. За това той е и по̀-вече отъ всѣки другъ градъ привязанъ къмъ турското владичество, което е за него ржчателство за една относителна независимостъ. Нека го оставятъ само да се обогатява; той съ благодарение ще се задоволи съ една скромна и подчинена роль“.[1])

Подиръ това авторътъ расказва за Солунъ като за търговски градъ и се впуща въ нѣкои си економически разсжждения за неговото положение сега и въ бждяще, което положение, въ търговско отношение, той намѣрва за обезпечено, както се случило и съ положението на Марсиля

---

[1]) По случай на единъ езикословенъ споръ за Дебърския говоръ въ Македония между г. Дринова и Сърбския профессоръ г. Сретковича, споръ заведенъ въ единъ извѣстенъ русски журналъ, ето какъ се отзивава редакцията на този журналъ и по расприята за Солунъ между Българе и Сърби. „Это распря горячая и скоро некончится. Болгарамъ и Сербамъ одинаково хочется получить, пріобрѣсть Македонію съ Солунемъ, и *непремѣнно* съ Солунемъ. Это всячески вопросъ довольно далекаго будущаго, вопросъ не научный, а политическій, можетъ быть рѣшенъ не *спорами о Македонской діалектологіи, а внѣшнею, грубою силою.* Одно тутъ кажется вѣрно, что ни Сербы, ни Болгаре ни одни, ни даже вмѣстѣ Солунемъ не завладѣютъ и владѣть не будутъ. Для того нуженъ свой флотъ и нужно владѣть Константинополемъ. Кто имъ обладаетъ, тотъ Солуня надолго въ чужихъ рукахъ оставлять не захочетъ и не станетъ. Сербы и Болгаре не какъ таковые, а какъ Славяне, какъ члены восточно-христіанскаго міра, имѣютъ полное право и когда нибудь конечно добьются этого права совладѣнія, греко-славянскаго condominium'а въ Солуни и въ Цареградѣ. Но до этого еще далеко и горячиться по этому поводу Болгарамъ и Сербамъ преждевременно и безполезно“. (Извѣстія С.-Петербургскаго Славянскаго Благотворительнаго Общества. No. 9 Сентябрь 1887, стр. 440). Б. Пр. Отш.

като главенъ портъ въ срѣдиземното море, при всичкитѣ новопрокарани желѣзни пѫтища презъ Мон-Сенисъ и Санъ-Готардъ и при съживѣлия италиянски портъ Бриндизи. „Търговското значение, казва той, е съвършено друга работа. Въ това отношение Македонската столнина е наистина царица и нейната империя ще порасне и ще се увеличи още повече.“ Съ тия убѣждения за бѫдѫщето на Солунъ като търговски градъ и като значителенъ портъ, той се отправя къмъ солунското народонаселение, увѣдомява го, че богатството се намира близу до него, подъ негова рѫка, подъ земята около него, въ великолѣпнитѣ страни къмъ вѫтрѣшноста, които трѣба то да обработва, та тѣ да произвождатъ, съвѣтва го да стане посрѣдникъ на Балканския Полуостровъ, прѣди да бѫде такавъ на Европа за стоки, които идѫтъ отъ далечъ, казва му, че прѣди да бѫде международно, то трѣба да бѫде туземно, че Марсиля има задъ себе си Франция, Генуа—Италия, Триестъ—Австрия, и че, ако Ливерпулъ нѣмаше задъ себе си Манчестеръ, този портъ не би станѫлъ общъ складъ за всичкия свѣтъ; най-сетнѣ признава, че тия страни сѫ изобщо прѣдмѣтъ на нескончаеми политически прѣпирни, които спиратъ съединението на населяющитѣ ги плѣмена въ единъ общъ подвигъ, но прилага да каже, че има една пó-горня сила, която кара свѣтътъ, която си играе съ конгресситѣ, и на която е угодно да срутва измислюваннитѣ отъ дипломатитѣ прѣгради.

II.

Отъ Солунъ пѫтникътъ тръгва по желѣзницата за кѫдѣ Скопия и нататъкъ. Пѫтнишкитѣ му бѣлѣжки носятъ тука пó-особно заглавие: *Македония и Сърбия,* и читательтъ ще види пó-надолу, че то не е безцѣлно. Набързо наистина, но тукъ се говори за тия двѣ страни. По пѫтя той гледа всичко и, токо-речи, разсѫждава пѫтемъ за всичко що гледа, или, още, и що чувствува по нѣкогаждъ, било при голѣмитѣ горѣщини, когато, н. п. термометрътъ показвалъ на сѣнка 39 градуса прѣзъ мѣсецъ септемврий, било при зрѣлището на нѣкои сцени, както, н. п., когато въ сѫщия отдѣлъ на вагона, въ който билъ и той, имало единъ турски воененнъ сановникъ, който спалъ и хѫркалъ

въ една униформа уцапана отъ горѣ до долу, или пакъ, когато на разнитѣ станции се явявали твърдѣ злѣ и твърдѣ небрѣжно облѣчени *заптиета*. Но колкото напрѣдва, толкози бѣлѣжкитѣ му и разсѫжденията му ставатъ пó-интересни. Рѣката Вардаръ на много мѣста му привлича вниманието особенно.

„По край Вардаръ, казва той, градоветѣ и селата сѫ рѣдкость. Напротивъ, распръснѫтитѣ населения прѣдставляватъ всичкитѣ разнообразия отъ плѣмена натрупани тамъ едно възъ друго, безъ никаква смѣсь. Близу до единъ раноземенъ прѣходъ, надписътъ Διάβασις (прѣходъ) ни увѣдомява, че тукъ се намѣрваме на гръцка земя. Пó-нататъкъ, доброто състояние на обработенитѣ земи, редовноста и прибранноста обаждатъ присѫтствието на една българска колония; прѣзъ царевицата ние съзираме бѣлизникавата просѣнченность на нагърбенитѣ възъ трудътъ си жени: тѣ се поисправятъ за малко и въ това врѣме ние успѣваме да различимъ мощнитѣ мишци, голи подъ широкия шаренъ рѫкавъ, прѣстилката съ отворени бои, и роклята, или, пó-добрѣ, дългата риза, малко издигнѫта отъ една страна. Така сѫщо благоволятъ да работятъ и нѣкои мѫже: покрити съ бѣло отъ глава до пети, тѣ приличатъ на Бедуини. Ето пъкъ тамка едно село населено цѣло отъ Черкези, нáй-добритѣ кавалеристи на империята. Пó-нататъкъ, единъ градецъ, въ три четверти мусулмански. Кѫщята въ него иматъ изгледъ неприятенъ. До като прѣди малко, по пѫтя ни, женитѣ излагахѫ своята массивна хубость съ съвършена безгрижность, тукъ тѣ се забулятъ при заминуваньето на тренътъ. Твърдѣ често забѣлѣжваннната пѫтемъ нѣкоя частица отъ лицето имъ дава да се разбере, че тѣ би могли да покажѫтъ безъ опасность и остатъка. Само нáй-малкитѣ момиченца иматъ право да скачѫтъ токо-речи голи въ турскитѣ си шалварчета; и тѣ се ползуватъ, както трѣбва, отъ това право, като че да искатъ да се обезщетятъ отъ сега още за насилието, което ще имъ бѫдѣ наложено пó-послѣ за условното обличанье.

„Не разнообразието въ нравитѣ ме очудва нáй-много, казва пѫтникътъ, а очудва ме обстоятелството, че толкозъ разнообразни елементи могѫтъ да сѫществѫватъ единъ до други. Безъ съмнѣние, народътъ, който оставя женитѣ да

тичѫтъ полуголи по нивята, и народътъ, който крие тѣхнитѣ прѣлести въ единъ видъ широки чували, иматъ диаметрално противно понятие за животътъ, за длъжноститѣ му. Всички тия народи, обаче, живѣѭтъ смѣсено, се срѣщатъ по всичкитѣ улични жгъли и не се очудватъ никакъ, че се намиратъ наедно. Минуваме прѣзъ единъ градъ, който желѣзницата е прѣсѣкла грубо на двѣ части. Прѣдъ очи ни се изреждатъ различнитѣ квартали, съ своитѣ разни физиономии. Спорeдъ улицата, васъ ви гледатъ като минувате очи мусулмански, български или еврейски. Отъ наша страна, ние виждаме лица забулени или открити, нозѣ боси или съ чехли, облѣкла пъстри, или малки подвижни носила, прозорци накичени съ цвѣтя или съ *мухарабии*, които ни гледатъ прѣзъ почѣрнѣли рѣшѣтки; войници дрипави, горци великолѣпни, богато облѣчени, и всичко това тъй набързо, щото намъ ни се вие свѣтъ, а Македония бучи и се вълнува въ главата ни“.

Подиръ това авторътъ расказва какъ, надвечеръ, желѣзницата, съ едно малко извиванье, влиза въ Скопската широка и зеленопокрита долина, какъ гордо се издигатъ тамъ планинитѣ до като сълнечнитѣ полегати зари обсипватъ съ златенъ прахъ мѣстноста, какъ, до като прѣди малко тамъ господствувала грозота и монотония, а земята била неблагодарна, сега на мръкванье, веднага всичко се съживѣвало и расхубавявало, какъ захожда слънцето и какви явления произвожда то върху височинитѣ и долинитѣ, при захожданието си.

„Така се ражда, казва той, хубоста подъ прьститѣ на великия архитектъ. Зема той нашата глина, издига една планина, растваря една долина, хвърля малко отъ своята свѣтлина върху тази безобразна до одѣвѣ смѣсь; умилостивява съ една сълнечна зара тая страна, която людьето сѫ опустошили, и, веднага, ето ти че изъ хаосътъ излиза една чудна тварь! Земята се пробужда подъ това милкванье. . . „Съ тия размишления и други още подобни авторътъ стига съ желѣзницата въ градъ Скопия.

III.

„Посветихъ, казва той, на Скопия четери деня, и не ги жалѣѭ. Най-напрѣдъ, ако е позволено да се говори за

градоветѣ както г. Дюма говори за женитѣ, този градъ има *линия,* т. е., той отъ всѣки изгледъ, и на всѣки часъ, така се скопосва, щото да угажда на очитѣ. Никой никога нѣма да го свари въ простотия. Расположенъ при политѣ на албанскитѣ планини, на мѣстото, гдѣто се срѣщатъ двѣ или три долини, забраденъ съ една стара твърдиня, градъ Скопия е толкози очарователенъ извънка, колкото е мръсенъ и живописенъ извжтрѣ. Сутреньта гледанъ отъ Истокъ, той прилича на една свѣтликава китка отъ дървеса, сводове и минарета, надъ която господствуватъ хоризонталнитѣ и строги линии на крѣпостнитѣ здания. Червенитѣ покриви, жълтопозлатенитѣ стари стѣни, металнитѣ шапчици по остритѣ върхове на минаретата, всичко блѣска на слънцето и се испъква възъ една завѣса отъ русокоси планини. Вечеръ пъкъ, отъ къмъ западъ, той се види като една грамадна скала, обиколена съ стѣни, остроиздигана надъ криволицитѣ на рѣката Вардаръ. Тукъ и тамъ се палятъ огньоветѣ на нѣкой цигански лагеръ. Единъ водопроводникъ съ венециянско происхождение измита и до днесъ градскитѣ[1]) води и издава върхъ харизонтътъ тухленнитѣ си и каменни арки, гдѣто растжтъ зидни трѣви (pariétaires)[2]) . . . Къмъ мръкванье, едно величаво мълчание захваща да владѣе надъ страната; строгитѣ линии на планинитѣ, водопроводникътъ почервенѣлъ отъ толкозъ слънца, вджхватъ единъ видъ умисленность, каквато хората испитватъ въ ония мѣста, които сж великитѣ кръстопжтища на историята.

„Скопия е такъвъ единъ пжть. Ако ние бихме расположени да забравимъ това, широката около него ограда би ни го наумила. Това обстоятелство е, токо-речи, общо на всичкитѣ турски градове; но никждѣ може би паметта

---

[1]) Ami Boué, въ Turquie d'Europe, tome 2-me p. 354, казва, че този водопроводникъ (aqueduc) е *римски,* съставенъ отъ 55 арки съ неравна величина и намаляванъ въ размѣръ кждѣ крайщата. — Сжщо римско происхождение отъ Юстинияновото врѣме приписва на този водопроводникъ и Hahn въ „Von Belgrad nach Salonik", p. 60 отъ 1861 г.. гдѣто поддържа и мнѣнието, че, Скопия, нѣкогашната столица на *Дардания* въ старо врѣме, е била прѣкръстена отъ Юстинияна въ *Justinianea prima,* име което отпослѣ се забравило, защото не могло да пустне корени въ народътъ, и отстжпило отново мѣсто на прѣжното Скопия. Това пъкъ име, запазено и до сега, происхождало отъ албанската дума *Schkop* = тояга, и жъвлъ = скиптръ, сорѣдъ Ami Boué, Recueil e. t. c., t. 2. p. 210. Б. Пр. Отш.

[2]) На русски *стѣнница.* Г. Богоровъ прѣвожда френското pariétaire на български *зидница;* това ли е народното име? Б. Пр. Отш.

на умрѣлитѣ не теготѣе върху живитѣ съ такава тежина, както тука. Пространството, което заематъ първитѣ, е петь или шесть пѫти пó-голѣмо, пó-широко, отъ колкото пространството, което е запазено за вторитѣ.[1]) Отъ далечъ,

[1]) Извънредното число отъ турски гробища въ Скопската околность е очудило и Griesbach-а, който намѣрва, че по многочислеността си тѣзи гробища надминуватъ дору и Скутарскитѣ срѣщу Цариградъ. Reise durch Rumelien und Nach Brussa. Zw. B. S. 228. – За тия гробища споменува нѣщó и Ami Boué въ своето Recueil d'Hinéraires dans la Turquie d'Europe. T. 1-er. p. 209. — Сѫщо и Hahn въ своето „Reise von Belgrad nach Solonik," S. 62. отъ 1861.

При тия чужди свѣдѣния за г. Скопие, може да не се намѣри за излишно привождането тука и нѣкои любопитни, въ всѣкий случай, свѣдѣния, които още прѣди 33 години е съобщавалъ за сѫщия този градъ, на „Цариградски Вѣстникъ", единъ Българинъ, именемъ *Иорданъ Х. Констатиновъ* въ една дописка отъ 8 августъ, 1855, при най-голѣмия разгаръ на Кримската война:

„Нигдѣ въ Българія и стара Сърбія толку древности не има колко въ Скопие; нигдѣ толкова монастири и церкви и зданія древны нема колко въ Скопие.

„Отъ западъ на Скопиѣ е основана крѣпостьта (калето), коя обѣма половина Скопиѣ; зидоветѣ сѫ на много страны съ славянски писма начертаны; а тыя писма доказуватъ силата на царя Душана. Долу подъ крѣпостьта тече Вардаръ, и има церквица и постницы и една завидана врата крѣпостна; а надъ нея има писмо отъ Србскаго царя Душана. Внетрѣ въ крѣпостьта има и 24 параклиза (молебници) и една велика црква, храмъ св. Архистратига Михаила; молебницы: святи Врачове; святи Николая; святи Петка; святи Мина; свята Богородица и т. д.

„Внетре въ крѣпостьта много чудеса се показватъ и никой не дерзнае нощемъ да шета тамо вамо; много человѣци отъ вечеръ здрави легнѫли, и сутрента мртвы гы нахождатъ; многу сѫ наказале, кои съ руцы, кои съ новы, кои съ ума. Кога е былъ Амзи-паша, много гы чувалъ свѣщенытѣ мѣста и дененощно кандило имъ налилъ, и така му се не вредилъ харемо. Въ неговото врѣме, кога е градилъ внетрѣ палаты, како приближили да копаятъ до црковнытѣ мѣста, 70 човѣка се наказале. Може сказаніе да сѫ види неимовѣрно и суевѣрно; нека е неимовѣрно за Гогытѣ, и суевѣрно за Магогытѣ, а намъ, на православнимъ е чудо, съ кое хвалимъ сына Божія. . . .

На сѣверъ отъ крѣпостьта колку $^1/_2$ часъ далече е соградено на 50—60 кемеры Гермето (водоливеца, олуко), което води водата внетре въ крѣпостьта; оно е красно и художно наградено.

На сѣверо-истока има улицаназиваемая „чайръ" колко $^1/_4$ часъ отъ чайръ, гдѣ стои неразорена Горницата (Ангоно) на Султанъ Мурата.

Султанъ Муратъ, походъ кога ималъ за Сърбія, перво въ Скопиѣ е дошелъ съ хиледы войнство, и на тая Горница седнуялъ и учалъ войнството, и показвалъ е какъ да успѣва во побѣдоноснитѣ негови завоеванія.

Тая Горница е подобіе на поклонникъ, высока до 6—7 аршины, и четвероуголно 16 аршины отъ белъ мермеръ послана, и копана, покровъ нема никаковъ, отъ що е искусно направена, терпи до днеска.

Отъ много боевы що быле въ Скопѣ има до толко гробовы, щото нигдѣ въ цѣла Турція толко нема. Изъ между гробницата на западна страна има три турски Мавсолы, единя е на 8 столповы извышенъ, а двата на 4 столповы извышены, они сѫ сградены сводовно и красно.

На восточна страна Скопска, изъ между гробовытѣ има 4 мавсолы, подобни другытѣ.

Внетре въ Чайрската улица има единъ камень називаемъ Стойны камень (Дикили-ташъ), но отъ ометища едва се види. Въ истата улица лежи въ браздата единъ великъ камень съ писма, но никой не се е наелъ да ги прѣпише.

Въ Пайкова улица на путь-о има камень съ алки (рурки), називаемъ ключенны (килитъ ташъ), кого Афузъ паша въ 1849 истроши за да не припиня на колесницата.

На Запада подъ крѣпостьта е основанъ Србскіи прѣкрасенъ мостъ отъ камень на 5 свода, а най-послѣ едный сводъ има дупка за светилата (кандилата) нощемъ

тия гробища, безъ стѣни и безъ паметници, приличатъ на лозя, отъ които сѫ останѫли само вѣйкитѣ. Отблизу, сивикавитѣ каманье на гробоветѣ, издигнѫти по турския обичай, завзематъ долищата, катерятъ се по хълмоветѣ, прѣвалятъ ги, за да се спуснѫтъ пакъ отново къмъ другата страна съ гѫсти редове. Сравнението, което само отъ себе се прѣдставя тука на умъ, е сравнение съ една войска на пѫть, внезапно сплашена и прѣобърнѫта въ камъни тъкмо на часътъ, когато се е готвяла да обсади градътъ; тази измама, тази иллюзия е толкозъ пó-голѣма, че грубо издълбани тукъ и тамъ чалми се издигатъ надъ множеството като че да отбѣлѣзватъ мѣстата на прѣдводителитѣ. Нѣкои отъ гробницитѣ сѫ много стари; тѣ се познаватъ по безмѣрната голѣмина на чалмата, възъ която се издига единъ шуглестъ фесъ. Пó-новитѣ сѫ малки и четвертити. На обикновеннитѣ смъртни сѫ смѣсени въ едно демократическо равенство.Ислямизмътъ е изравнилъ всичкия свѣтъ. На отличающитѣ се личности той отстѫпва, като прѣимущество, само нѣколко точки пó-голѣма височина отъ колкото на другитѣ обикновенни людье. Тукъ не се забѣлѣзватъ, както въ нашитѣ гробища, тия жални и смѣшни усилия на едно слѣдсмъртно тщеславие, което иска да смаже ближния дору и въ смъртта. Право на единъ цѣлъ паметникъ иматъ тука само

що светиле. На средъ моста има едно прѣкрасно сѣдалище (кіошкъ), отъ мермеръ изглибено. Тоя прѣкрасенъ мостъ Славянски е високъ 50—60 аршины.

Преко истый мостъ отъ едната страна има една стара кула (столпъ) мошно высока; изъ начало, прѣди да дойдатъ Турцыте, тука се населиле 40 люлки (бешикы) фамиліи, сирѣчь една фамилія коя е имала 40 въ люлка мали дѣца. До скоро врѣме сѫществѫвали тия фамиліи, но днеска пустѣе.

Едно осойно мѣсто гдѣ що шиятъ терзіете се зове Одларуня, т. е. много одаи, собы подъ единъ покровъ; това има чудотворна и исцѣлителна освященная (агіозма) вода, нарицаемая Меда (святая Марія). Она извыра отъ една дѫлбока дупка (дупа).

Во врѣмето на Србскитѣ царіе, Скопѣ е было црковни градъ, т. е. вакѫфъ, и Консисторія Србска".

Подиръ това *Иеорданъ Х. Константиновъ* дава едно *Обявление* отъ споменника Србскаго, и като привожда, спорѣдъ този споменникъ, имената на десеть Србски Архиепископи безъ други подробни нѣкои обозначения и имената на седемь Сърбски Патриарси, той бѣлѣжи, че „въ тоя споменникъ первый редъ са Кралевыте Сърбски наредъ до царица Марія и Гръгура и Стефана; въ вторый редъ Іеромонаси; въ четвертый редъ монаси; въ пятый редъ прѣзвитеры; въ шестый редъ міряны отъ Скопѣ и отъ селата, отъ Тетово, отъ Призренъ и Приленъ. Най-послѣ има: слово отъ Дамаскина по въпросъ и отвѣтъ за Благовѣщеніе, съдържава 10 листовы; второ слово отъ Іоанна Златоуста, на Воскресеніе, кое съдържава 4 листовы. Споменико е великъ колку единъ Миней; но насреде до 30 и повече листовы присечены и загубены. Гдѣ що се написаны царските имена, ту се написаны и нихныте въ тогашно врѣме исповедници; има прѣдисловіе и правило какъ да се испоминятъ". (Цариградски Вѣстникъ. година 1855, септемврія 3, No. 240). Б. Пр. Отш.

дервишитѣ или улемитѣ, които минуватъ за светци. Отъ далечь на далечь, на мѣстности пó-поиздигнѫти виждатъ се тѣснитѣ молитвенни кѫщички, често разрушени. Тия сѣнчави картини, поднимани по нѣкогаждь съ хубава и прѣлестна колоннадка, успокояватъ уморенитѣ очи отъ монотонията на вѣчното, мъртвопосѣяно поле. Таквазъ една несъразмѣрность между светцитѣ и другитѣ людие не показва ли какво мѣсто занема религията въ духътъ на тия народи? И възможно ли е да се осѫществи пó-добрѣ величественната рѣчь на Боссуета върху вълнитѣ, които минуватъ и които „подиръ, като произведѫтъ единъ шумъ малко пó-голѣмъ една отъ друга, отхождатъ си послѣ всички наедно, за да се слѣѭтъ въ една бездна, гдѣто не се вече распознаватъ нито князове, нито царье“? Тукъ ние отново нахождаме характерътъ на Турцитѣ, т. е. тази съвършенна прѣнебрѣжность и тази висока философия, това, удвоено съ безгрижность, почитание, което не би си позволило ни да бутне коститѣ на единъ покойникъ, но което, тъй сѫщо, не би положило нити пакъ едно поне цвѣте върху гроба му; въ всѣкий случай, тукъ нѣма нищо долньо, нѣма надписи пó-малко или пó-много лъжовни, нѣма стъклени издѣлия, нити малки рѣшетки, нити други претенции, нити чувствителни нѣкои прѣструвки, тъй щото, когато человѣкъ се готви да проклина Турцитѣ, захваща първо да пита самъ себе си да ли пъкъ тѣхното прѣзрѣние не стои пó-горѣ отъ нашитѣ дребни честолюбия, да ли тѣхната сурава безгрижность не струва нашитѣ тѣсни смѣтки и нашитѣ чувствования, управяни споредъ программата на погребалнитѣ обряди.[1])

„Впрочемъ, и за самитѣ Турци, възъ тазъ Иосафатова долина се носѭтъ велики въспоминания. Тѣ сѫ на мнѣние, че земята тука не е наторена само съ мирния прахъ на поколѣнията, които сѫ дошли и отишли едно подиръ

[1]) По староврѣменния, освятенъ и отъ християнската религия, обичай за отдаванье почести къмъ умрѣлитѣ, ето случайно какво е било мнѣнието и на Бонапарта, Наполеонъ I: „Les honneurs rendus à la cendre des morts sont pour ceux qui survivent une anticipation du bonheurs de se chérir audelá du terme de toute existence, et quand un tel sentiment est consacré par la religion, je ne connais rien qui soit plus digne d'être proposé pour exemple et d'obtenir le respect de tous les Gouvernements“. Писмото, въ което е искавано отъ Бонапарта това мнѣние по такъвъ единъ въпросъ, е обнародвано, по любопитно съвпадение, въ книжката на „La Nouvell Revue“ отъ 15 Януарий 1888 година, стр. 419—420, както пъкъ горѣ анализираната статия е обнародвана въ „Revue des deux Mondes“ отъ сѫщий 15 Януарий 1888 год. Б. Пр. Отш.

друго; сѫщата тази земя, спорѣдъ тѣхъ, пази и прахътъ на войницитѣ на Islямътъ, паднѫли тамъ въ борбитѣ прѣзъ XIV-й и XV-й вѣкъ. Очудихѫ ме дълбокитѣ впечатлѣния, които тия събития сѫ оставили въ паметта на Османлиитѣ. „Виждате ли тия височини? ми казваше единъ офицеринъ. Отъ тамъ прѣкара Султанъ Мурадъ войската си за да иде на Коссово поле". Като слушашъ тия думи. струва ти се, като че разговорътъ да е за нѣкой епизодъ отъ войната прѣзъ 1877 год.; но извѣстно е, че Султанъ-Мурадовий походъ, побѣдата му и смъртта му се въскачатъ на 1389-а година. Тази вѣрность на паметта не е за очудване. Истина е, че тамъ, между тия планини, Турцитѣ положихѫ първитѣ основания на своето владичество. Европа, въ това врѣме, бѣше тъй завзета съ собственнитѣ свои работи, щото тя и не се сѣти за това нѣщо. Кога тя се пробуди, бѣше вече твърдѣ кѫсно. Седемь години подиръ, тя доде да се побѣди въ голѣмата битва, или, по́-скоро, въ величественния турниръ (tournoi) при Никополь; но сѫдбата на Старо-планинския Полуостровъ бѣше вече рѣшена на Коссово поле, нѣколко мили далечъ отъ Скопия.

„Народното прѣдание върви напрѣдъ съ чудни скратявания; то играе съ вѣковетѣ както и съ годинитѣ. Едно прѣскачание отъ петстотинъ години не му струва нищо. Но, този пѫть, то има право: само това отдалечено минѫло обяснява настоящето врѣме. Старо-планинския Полуостровъ, съ своето размѣсено прѣплитанье отъ разни плѣмена, прилича на картина лишена отъ перспектива, кога ѭ глѣдашъ отблизу. За да разберешъ тази картина, трѣбва да се повърнешъ къмъ минѫлата история. Какво имаше, какво съглеждаше человѣкъ въ края на XIV-й въкъ? Една гръцка империя, възстановена отистинна, но ослаблена отъ дълбокото потрясение прѣзъ прѣжното столѣтие, лишена отъ своето обаяние при подвластнитѣ народонаселения, и затиснѫта, по́-многото пѫти, до самитѣ Цариградски стѣни; — крайбрѣжнитѣ гръцки градове, укрѣпени за отбрана срѣщу разбойницитѣ по сухо и по море, и привикнѫли на феудалното осамотение отъ прѣходното господствувание на Франкитѣ; — единъ архипелагъ, единъ Морея, повече отъ половината словѣнский, и неволно привлѣкаемъ, както Далматинскитѣ градове, къмъ Венеция; — самата тази велика респуб-

лика оставила за врѣме безъ нужното внимание источнитѣ работи поради злополучна война срѣщу Генуезитѣ, враждебна, впрочемъ, на Грърцитѣ по прѣстарѣла канцелярска привичка, както по сѫщата причина и Франция отъ XVIII-й вѣкъ враждуване на Австрия; — едно, едничко Папство бдително, но воююще безъ успѣхъ противъ равнодушието на цивилизования свѣтъ; ето всичко що сѫ гледали и различавали тогивашнитѣ съврѣменници. Тѣмъ е било по-мѫчно да съгледатъ вѫтрѣшния трудъ, който се вършеше непрѣкъснѫто въ самото сърдце на Полуостровътъ: България, злѣ съставена, но живостна и пъргава, всѣкога побѣждавана и всѣкога възраждающа се, подобна на ония животни, които нѣматъ добрѣ устроенъ нервически центръ, но които пъкъ живѣѭтъ и подирь всичкитѣ искастрювания: распростирающа безмѣрнитѣ си членове до Охридското езѐро и до Карпатитѣ, разлюлѣвана между двѣтѣ си кранща, България образуваше още, заедно съ Власитѣ, тази инородна държава, която Вилхардуинъ нарича „Царството на Влахия и на Бугрия“, и която въ това още врѣме бѣше захванѫла да прѣцъвтява; — Албания, тропотяща на мѣсто, немирна, но, при всичко това, неподвижна, непокорима и неукротима, готова да слѣдва единъ завоеватель до края на свѣтътъ, неспособна сама да се уреди самоволно, та да устрои ядка за една империя; — подиръ всичко това, между Албанцитѣ и Българетѣ, една друга сила, новоредена тя, която, едвамъ отъ едно столѣтие бѣ добила семосъзнание: тя е Сърбското кралство. То имá своя славенъ моментъ и своя великъ человѣкъ, Стефана Душана, паднѫлъ твърдѣ скоро на пѫтя си къмъ Цариградъ. Сърбитѣ, умаяни, както всичкитѣ имъ съплѣменници, отъ старата Источна Империя, въспитани въ византийската империя, смѣшно подражяющи императорскитѣ учреждения, обряди, па дору и монетитѣ, се опитвахѫ по свой начинъ да подновятъ истощенния сокъ на стария свѣтъ; за тѣзи си възродителни домогвания, тѣ имахѫ за прѣимущество върху Българетѣ една първостепенна стратегическа и политическа позиция: центрътъ на владичеството имъ бѣше поставенъ въ планинитѣ, които гледаме отъ тука, върху равнищата, които се простиратъ отъ Скопия до Нови-Пазаръ. Тия равнища, бранени отъ многочисленни проходи, господствующи въ сѫщото врѣме

както направяннитѣ къмъ Адриатика наклонности, така и клонящитѣ къмъ Дунавъ долини, съединяющи Словѣнетѣ отъ Далмация съ онѣзи отъ Морава, образуватъ и сега още една естественна крѣпость, въ срѣдата на Старо-планинския Полуостровъ. Въ края на XIV-й вѣкъ, Сърбитѣ исхабявахѫ силитѣ си въ анархията. Не безнаказанно бѣхѫ тѣ прѣписали феудалнитѣ нрави на Западъ. Но тия кризиси на възрасть и тия неизбѣжни пипаници не би спрѣли тѣхния полѣтъ, ако единъ ударъ като трѣскавица не би дошълъ ненадѣйно да строши крилата на амбицията имъ.

„Такъвъ е билъ този Старо-планинский Полуостровъ въ онуй врѣме: единъ хаосъ отъ народи, еднитѣ стари, другитѣ дѣца, еднитѣ близо до смъртта, другитѣ съ пъргава младость, но всички освѣтлявани отъ лучезарството на Цариградъ, христиене дору и въ прѣпирнитѣ си, мечтающи като на сънъ най-много за онова, което имахѫ да осѫществятъ по́-кѫсно Русситѣ, единъ видъ подмладяванье или възобновяванье на византийската империя. Това е като една верига отъ гори, еднитѣ вече опустошени, другитѣ още необработени, но на които всички върхътъ се позлатява при захожданьето на слънцето: какво друго могѫтъ тѣ да чакатъ, ако не, това сѫщото слънце да изгрѣе пакъ на другия день, за да укроти старитѣ рани или да оплодотвори захванѫтата брѣзда.

„Явихѫ се Турцитѣ, и звѣздата зажумѣ. Чудна е тази проницателность на турскитѣ военни людье и политици, която ги възвърнѫ отъ едно прямо и бързо прѣдприятие срѣщу Цариградъ. Намѣсто да подражатъ кръстоносцитѣ на XIII-й вѣкъ и да основатъ на Босфорътъ една прѣходна империя, Турцитѣ потѣглихѫ направо срѣщу тия горделиви вассали, срѣщу Сърбитѣ, истинска сила на империята, която тѣ поддържахѫ съ своя съюзъ подиръ като бѣхѫ я сплашили съ своята сабля; — срѣщу тия буйни по-характера си народи, които тяготѣяхѫ въ крѫга на старата цивилизация. Турцитѣ бѣхѫ разбрали, че прѣди да се срути дървото, трѣбва да се отсѣкѫтъ кореньетѣ му, и че, прѣди да се установятъ на златния рогъ, тѣ трѣбва да завоеванѫтъ Балканитѣ. Тѣ отидохѫ да търсятъ Сърбитѣ между Скопия и Призрѣнъ, като въ срѣдния възелъ на Полуостровътъ. Битвата на Коссово полѣ биде, за тия

абри народонаселения, единъ Маратонъ на-опаки, но не -малко славенъ отъ другия: Европа паднѫ тамъ съкрушена една неравна борба срѣщу Азия. Шестьдесеть и четири одини по прѣди, това поражение приготви паданието на Цариградъ. Прѣстарѣлия джбъ се държѣше и стоѣше още, о той бѣше вече подровенъ. По́-послѣ, геройското и уединото съпротивление на Скендербега е единъ блѣскавъ пизодъ, но то не е една дата. Появяванието на Монголитѣ тведе за една минута Турцитѣ отъ плана имъ; но, подиръ урята, тѣ пакъ се заловихѫ за сѫщата работа тъкмо отъ амъ, гдѣто бѣхѫ ѭ оставили: втория брадвенъ ударъ иде пакъ нанесенъ въ Коссово поле. На 1448 год. единъ ругъ Султанъ Мурадъ минуваше прѣзъ сѫщитѣ тия доини, за да смаже на сѫщото мѣсто една друга християнска рмия, гдѣто, този пѫть, Нѣмци и Маджаре бѣхѫ едни до руги. Петь години подиръ това, паднѫ Цариградъ. Ѕа нпрѣдъ, войскитѣ трѣбваше да занемарятъ тия проходи, дѣто бѣше се рѣшила сѫдбата на единъ свѣтъ: тѣ се стрѣмихѫ къмъ Дунавъ и по Венгерскитѣ равнини. Други мена на други битви екнахѫ печално всрѣдъ Европа. Коссово, забравено, останѫ живо само въ меланхолическитѣ плачевни пѣсни на Южнитѣ Словѣне. На 1878 и 1885 од., когато Сърбитѣ приказвахѫ за Стара Сърбия, азъ вихъ хора любопитни да тръсятъ напразно на картата ази непозната земя, която е била люлката, но въ сѫщото рѣме и гробътъ на величието на единъ народъ.

„Да обърнемъ сега картината; и, върху самата почва а старата имъ епопея, нека порасиитаме потомцитѣ на ия доблестни плѣмена. Ѕа изучвание особитата имъ сѫдина нѣма да способствува по́вече друго нѣкое мѣсто. ругадѣ, Сърби или Българе, Сѣверни или Источни Словѣне, сѫ се вече пробудили и съживили. Волею, неволею, ѣ сѫ влѣзли вече въ движението на сегашното врѣме. Тука, народитѣ сѫ си останѫли едни до други, неподвижими а старитѣ си мѣста, работници по едно прѣкѫснѫто прѣдриятие, отбити отъ пѫтя си. Тамъ живѣѭтъ Албанци, къ — Българе; Сърбитѣ сѫ се отправили къмъ Сѣверъ.[1])

[1]) „Чудно е, гдѣто въ стара Сърбия се срѣщатъ толковъ малко Сърби. Подигтото имъ прѣзъ XVII-й и XVIII-й вѣкъ прѣселение къмъ Австрия опропасти полиеското имъ бѫдѫще, като ги отстрани отъ истинския имъ центръ и остави

Всѣка група си живѣе отдѣлно, при своитѣ собствени нрави, безъ всѣко влияние върху ближнята група. Омотена нравственно, лишена отъ всѣки по́-възвишенни побуждения, които, другъ пѫть, сѫ ѭ карали да иска видимо измѣнение въ сѫдбата си. Този петстотингодишенъ сънь е оставилъ на всѣки народъ сѫщественнитѣ му чърти, като имъ запечата единъ характеръ дѣтински и старешки въ сѫщото врѣме. Тѣ сѫ стари по бавността си, по отвращението си отъ всѣко промѣнение, по упорството си; — тѣ сѫ дѣца по дивотията си и по невѣжеството си, защото тѣ и до днесь още иматъ оралото, облѣклото и идеитѣ, каквито сѫ ги имали и въ врѣмето на Мохамета II-й. На повърхнина тукъ всичко се движи; въ сѫщность, тукъ всичко спи. Нека не ви мамятъ нити живоста на тѣснитѣ и пълни съ народъ улици, нити бръмченьето на пчелитѣ по пазарътъ, нити отиваньето и връщаньето на този пъстъръ народъ, който пѣе или се смѣе, цапа въ рѣката или гълчи по брѣгътъ, качва се или слиза по искривената камáра на единъ вехтъ и съвършенно исхабенъ мостъ. Напразно фереджетата идѫтъ подиръ фесоветѣ, шалваретѣ подиръ фустанелитѣ, напразно едни бои слѣдятъ задъ други, и напразно натовареннитѣ съ зеленчукъ и съ овощия магарета захващатъ философски разговори съ дрипавитѣ просяци. Всичко това е сънь, както многотропотната храбрость на Арнаутинътъ, както мълчеливото търпѣние на Българинътъ, ако наистина пробужданието на народитѣ се състои въ прѣслѣдвание на единъ общъ идеалъ, по́-горенъ отъ частнитѣ прищѣвки.

„Отъ тука едно постоянно разногласие между това, което се вижда и онова, което въ дѣйствителность сѫществува; то е като, че нищо да не може да се пипне безъ да се строполи и безъ да се прѣобърне на прахъ въ пръ-

---

мѣстото свободно на мусулманскитѣ Албанци. Други пъкъ се слѣхѫ съ Българетѣ за да избѣгнѫтъ гнѣвътъ и омразата на побѣдительтъ. Увѣряватъ, че въ Скопскитѣ околности, стига да поистръжешъ Българинътъ за да откриешъ подъ него единъ Сърбинъ. Приехъ текущитѣ наименования, като избѣгвамъ да се произнесѫ въ тия племенни прѣпирни, често твърдѣ тънки. За разрѣшението имъ трѣбало би единъ конгрессъ отъ антиквари и богословци". — Бѣлѣжката е на пѫтникътъ; не е ли въ сѫщность, въпросътъ за Македонското народонаселение до таквазь степень замѫченъ, прѣплетенъ и побърканъ? Да ли, въ всѣкий случай, така би отговорили и самитѣ Македонци, ако да би имало възможность да се попитатъ и тѣ по този въпросъ? Б. Пр. Отш.

гьетѣ. Отъ далечь се вижда едно укрѣпление съ вели-ествененъ изгледъ; отблизу, всичко това сѫ срутени стѣни, езвкусно измазани съ варъ. Едничката яка и здрава часть ѫ широкитѣ основания, турени отъ Венециянцитѣ. Пакъ тъ далечъ, вижда се една хубава джамия, на която сво-мветѣ господствуватъ надъ града; отблизу, разни нечи-готии обезобразяватъ околноста на зданието. Впрочемъ, сичкия градъ, живостенъ и напетъ отъ вънка, вѫтрѣ яма пълна съ нечистотии. Види се да е билъ другъ пѫть ланиранъ, сграденъ, украшенъ, а послѣ изоставенъ вед-ъждь за всѣкога на оскърбленията отъ страна както на рѣмето, така и на хората.

„Въ всѣкий случай било би заблуждение да се вѣрва, е християне и мусулмане сѫ недоволни отъ сѫдбата си. гнѣтението отъ страна на Турцитѣ е още една легенда, жду другитѣ, и тя трѣбва да се изостави. Азъ съ това е отказвамъ, че прѣзъ толкози истекло врѣме, не сѫ се мѣрили наши алчни и жестокосърдечни, и че нѣма и до десь още развалени и подкупими чиновници. Но тия зла дзатъ и прѣминаватъ като бури и градушка: за минута рата навеждѫтъ глава, но скоро пакъ си захващатъ обик-овенния животъ.[1]) Нáй-голѣмата грижа на хората по тия ѣста е, да бѫдѫтъ господари у себе си, господари въ юето плѣме, господари въ фамилията си, а трѣбва да се ризнае, че относително до частния животъ Турцитѣ ъ добри князье: никога побѣдители не сѫ били толкозъ вко любопитни за чувствата или за правитѣ на побѣ-днитѣ.[2]) Установило се е едно мълчеливо съгласие между сподаритѣ и подданницитѣ, съ силата на което първитѣ се занимаватъ съ домашнитѣ работи на хората, а вто-итѣ не се занимаватъ съ работитѣ на империята. Този ранениъ социяленъ контрактъ види се да задоволява ичкия свѣтъ, съ исключение може би на общественното ѣло. Но кой мисли за това дѣло? Небеснитѣ птичета не ѣдѫтъ и не тъкѫтъ, казва Свещенното Списание, но

[1]) Тукъ може да се каже: „на чужди гръбъ колкото щешъ тоеги“. Но тѣ сѫ ши сѫждения на френския пѫтникъ, каквото не рѣдко се срѣщатъ и у други дни пѫтници. Б. Пр. Отш.

[2]) Просто любопитни, *курнозни*, може да не сѫ всѣкога, ако щете; но почи-тели и пазители на чувствата и на нравитѣ на побѣденнитѣ биле ли сѫ всѣкога дителитѣ Турци? . . . . . Б. Пр. Отш.

пъкъ живѣятъ. Сграждатъ даже и гнѣзда посрѣдъ развалинитѣ.

Нека, прочее, не си въображаваме, че народитѣ отъ Македония чакатъ съ нетърпѣние единъ освободитель. По-многото отъ тѣхъ бихѫ се примирили твърдѣ добрѣ съ турския режимъ, ако не имъ се шепнѣше на ухо, че тѣ иматъ да испълнятъ едно прѣдназначение.[1]) Тѣхния битъ прилича на онази хубава градина, която одѣвѣ още изчезнуваше прѣдъ насъ задъ развалени стѣни, но на която ние сега съглеждаме, отъ високата крѣпость, гѫститѣ сѣнки. Тукъ може, като подъ завѣтъ, да се живѣе мирно и далечъ отъ свѣтовни грижи. Но нека излѣземъ изъ града, нека сѣднемъ покрай пѫтя, и нека погледаме хората, които минуватъ: каква прѣспокойность, какъвъ изгледъ на хора задоволени! Ето нáй-напрѣдъ единъ чиновникъ на конь, съ *омбрелата си,* голѣмецъ и едъръ като единъ мандаринъ. Както се види, той трѣбва ужасно да се бои отъ всѣко движение, и той никога не би побутналъ коня си за да ускори хода му. Не далеко отъ него иде на пѫтя една българска фамилия; бащата е на конь, съ крака увиснѫли: той държи, прострѣно на колѣнетѣ му, едно малко дѣте, като брашняна торбичка; прѣдъ него вървятъ пѣшкомъ въ прахта шесть жени, съ очи наведени надолу и съ хурката си подъ мишница, отъ която и прѣдѫтъ. Въ проститѣ си и напети облѣкла, въ изгледътъ си на яки и покорни жени, тѣ сѫ хубави. Това е картината на патриархалната власть и на наивното тиранство на мѫжътъ върху жената, другарката му. Идѣте послѣ, ако обичате, та доказвайте вие на този челядникъ, че той трѣбва да отстѫпи коня си на пó-слабото и пó-умореното сѫщество! Той ще ви испрати поврага, и васъ самъ, и проповѣдитѣ ви и цивилизацията ви. Той пó-много обича онзи турски чиновникъ, който нито се обръща да го види, и който не му иска нищо, щомъ като си е платилъ данъкътъ. Но да почакаме още малко; ето че отъ тамъ се задава една туркиня, сама, пѣшкомъ, съ една тояга въ рѫката. Тя рискува единъ погледъ

---

[1]) Да ли наистина само по причина на тия шепнувания не се примирява Македонското народонаселение съ турския режимъ? И да ли тука авторътъ не произнася на бързо и пѫтемъ прѣсѫда безъ потрѣбното обсѫждание всичкитѣ обстоятелства. Б. Пр. Отш.

за да те види; но поискашъ ли ти да я видишъ, бързо-бързо тя поприсвива булото си съ едно ржкодвижение, което показва искренна срамежливость и което не е безъ нѣкоя прѣлесть. По пъргавото ѝ обрѫщанье, по лекото ѝ ходенье, вие я земате за млада, вѣроятно и хубавелка; настоявате, но ново пъкъ затмѣние отъ нейна страна. Забѣлѣжѣте, че вие сте самъ, че, ако би се показала, нѣма тука бездискретенъ езикъ, който да иде да раскаже за това на мжжа ѝ. Не повтаряйте, прочее, както толкозъ други, че срамежливоста на туркинитѣ е нѣщо искуственно, и че тѣ я зарѣзватъ при първий удобенъ случай. Признайте, по-скоро, въ тия нрави толкозъ различни отъ нашитѣ, едно деликатно разбиранье на тайната, която трѣбва да прикрива жената, и разберѣте най-сетнѣ, че сжщитѣ тия Арнаути, толкозъ равнодушни за поддържанието пжтищата, би се разбунтували, ако нѣкой граждански високопоставенъ чиновникъ би подигнжлъ само края на това було. Но Турцитѣ не мислятъ никакъ за това: тѣ оставятъ своитѣ поданни съвършенно свободни да крижтъ женитѣ си, или да се служатъ съ тѣхъ, като съ таварителни животни. Срѣщу тази търпимость, тѣмъ се прощаватъ нѣкои си насилствени искания.

„Въ една страна съ условия, токо-рѣчи, на първоначаленъ животъ, това, което се срѣща на всѣка стжпка, то сж библейски сцѣни. Ако цѣлото, изобщо, общество страдае, малки общества цъвтятъ скромно тукъ и тамъ. Българскитѣ села по планината изглеждатъ щастливи. Качваме се кадѣ тѣхъ чрезъ криволични, трапчясти пжтеки, по които дребнитѣ мѣстни кончета се катерjжтъ съ леснина. Спираме се при една бистра вода подъ единъ голѣмъ яворъ, никакъ непрѣугажданъ. Тамъ сж послани рогозки нарочно за удобство на проходящитѣ. Околнитѣ кжщя и овощни градини, облечения съ бѣло сукно селянинъ, който ни носи да пиемъ, Ревекитѣ, кжсопабитички, които иджтъ на изворътъ за вода, дѣчурлига на вратнитѣ, добрѣ обработени и съ малки дървени улуци прошарени поля, ето ви, въ единъ планински ржтъ, цѣло едно сжществование просто, спокойно, добрѣ уредено. Този жгълъ отъ Истокъ не издава никакъвъ джхъ отъ гнилость. Носятъ ни едно прѣвъсходно кафе, което испиваме при чучуреньето на водата . . . .“

Като расказва послѣ какъ, при слизаньето си отъ това мѣсто надолу, посѣтителитѣ му видѣли полскитѣ работи да се вършатъ сѐ по старому, отъ всички, стари и млади, мѫжье и жени, момчета и момичета, но всѫду съ редъ, съ семейна иерархия, приспособена на полския трудъ, съ припознавана команда и съ примѣрна подчиненность, пѫтникътъ свършва тази часть съ слѣдующето заключение: „Войнитѣ, революциитѣ, завоеванията сѫ изминѫли връху тия нрави безъ да ги измѣнятъ . . . Впрочемъ, навсѣкѫдѣ, гдѣто живѣѭтъ Българе вие ще срѣщнете сѫщата картина на порядъкъ и на благосъстояние. Колко пѫти не сѫ били тѣ разграбени, не сѫ били подложени на откупъ отъ планинскитѣ Арнаути! Но напразно се растуря съ разни удари тѣхния мравникъ, тѣ сѐ захващатъ отново работата си съ чудна тьрпѣливость, сѣѭтъ и жънѫтъ инстиктивно на на́й-раздрусканата земя и навсѣкѫдѣ оставятъ дири отъ своята изобрѣтателна упоритость. Тѣ показватъ, че нищо не се губи въ едно царство, гдѣто се уважава доброто и солидно устройство на семейството“.[1])

IV.

„Както по́-многото отъ християнскитѣ народонаселения, Българетѣ бидохѫ обезглавени отъ турското владичество: тъй сѫщо и у тѣхъ нѣма благороденъ, нѣма по́-горенъ класъ, съ една дума нѣма никой, който да гледа отъ по́-високо и по́-надалечь отъ тѣсниятъ хоризонтъ на домашния животъ. И това не ли е първата и главната мѫчнотия, съ която се расправя днесъ независима България? Една буржуазия или хора отъ срѣдня рѫка, изъ нищо и никакво издигнѫти съвсѣмъ ненадѣйно за сами тѣхъ, учители, бивши турски чиновници, агитатори по занаятъ, тѣ сѫ, които даватъ потикъ на народното движение; но тѣ твърдѣ малко влияѭтъ върху селската масса, която и не ги разбира всѣкога.

„Напротивъ, Албанцитѣ малко нѣщо сѫ изгубили и малко сѫ се измѣнили отъ петь вѣка насамъ, и то, защото

[1]) Cyprien Robert е казалъ по́-прѣди: „Le Bulgar ne peut prétendre, qu'à la supériorité de la patience et du travail . . cette supériorité lui est lien acquise; la race Bulgare bêche et cultive partout ou elle peut. . . . Rien ne le dégoûté du travail; l'amertume au cobur, il s'enva plus loin élever une hutte et défricher de nouvlau. Son instict le port à rendre partout la terre habitable, comme celui des Grecs les appelle à la couvrir de riches cités. Les Slaves de Turquie, t. II. p. 241. Б. Пр. Отш.

не сѫ имали що да загубятъ, а измѣнили сѫ само религия. Въ Скопия тѣ сѫ всички мусулмани, и даже диви и свирѣпи мусулмани; влизаньето въ джамиитѣ е мѫчно и вечерь никой не би можилъ безъ опасность да се впусне въ турския кварталъ. Но, съ исключение на религията, тѣ приличѫтъ толкози на католическитѣ си братья отъ Далмация, колкото и на бащитѣ си отъ минѫлото врѣме."

Тукъ авторътъ, по нѣкои расказы отъ XVII-й вѣкъ и по свое собственно сега наблюдение, описва Албанцитѣ таквизъ, каквито сѫ извѣстни тѣ на Истокъ, съ изгледъ воинственъ, съ блѣскави орѫжия на поесъ, храбри, но горделиви за лѣнивоста си, при всичко, че иска ли да се плащатъ като работници. Тѣмъ отказали, казва той, да ги зиматъ на работа по постройката на желѣзницата, защото тѣ стоѣли тамъ великолѣпно и държѣли мотиката гиздаво, но работата не вървѣла напрѣдъ; за това отказванье тѣ си отмъстили като заклали прѣдприимачътъ и озлобили разнообразно италиянскитѣ работници. „Албанцитѣ сѫ чудни, прибавя той, и твърдѣ искусни да подкладѫтъ едно въстание или да защитятъ сѫществующитѣ учреждения, съ едно само условие, а то е, да се плащатъ тлъсто и да се оставятъ свободни да грабятъ и да опустошаватъ. Тѣ произнасятъ великолѣпни слова, но не трѣбва да искашъ отъ тѣхъ данъци. „Ако идешъ у насъ като приятель, казвалъ единъ албански главатарь на единъ турски чиновникъ, добрѣ си дошълъ. Ти ни си гостъ и всичко е на твоитѣ заповѣди. Но, ако се прѣдставяшъ тука отъ името на правителството, съ лакоми уста и съ непрѣдпазливи очи, обаждамъ ти, че съ това ти можешъ да си навлечешъ нѣкоя бѣда". На арнаутския езикъ това значи, че има и пушка за изгърмванье.

Като споменува послѣ нѣщо за Евреитѣ и за Циганетѣ въ Скопия, както и за френския наричанъ кварталъ около станцията заедно съ срѣщанитѣ тамъ Френци, Белгийци, Русси, Нѣмци, Италиянци, които често влизали въ политически прѣпирни и разискували, между друго, и за бѫдѫщата участь на Македония, за разрѣшението на Источния въпросъ и за прѣправяньето на европейската карта, пѫтникътъ продължава както слѣдва: „Има тука всичкитѣ елементи за едно цвѣтуще господарство. Българетѣ сѫ добри земледѣлци; Евреитѣ сѫ искусни търговци; Албанцитѣ сѫ

храбри и енергически народонаселения. Това е само, че тия обществении фракции стоятъ дълбоко раздѣлени едни отъ други по плѣме, по вѣря и по нрави. Отъ една страна военния духъ, отъ друга — работния. Тия двѣ нужни колега, намѣсто да спомагатъ за общото дѣло, си прѣпрѣчватъ единъ на други. Людье има, но нѣма тука граждане. Въ това сѫ виновни Турцитѣ, казватъ нѣкои-си изведнъжъ. Остава само да се докаже, че на тѣхно мѣсто други бихѫ постѫпили по́-добрѣ. Безпокойния и обезпокоителния животъ на народитѣ отъ Полуостровътъ подирь тѣхното полуосвобождение доказва, че не е било тъй лесно нити да се дисциплиниратъ тѣ, нити да се слѣѭтъ. Първото имъ изявление на своята независимость се състои въ това, да се спуснѫтъ, да се нападнѫтъ едни на други. Не тури ли Европа редъ помежду имъ, тѣ би се вѣроятно испоѣли единъ други. Хората би жалѣяли за оттоманския миръ, както другъ пѫть свѣтътъ е жалѣялъ за римския миръ. Старитѣ друговчни омрази сѫ спѣли непокѫтнѫто четиристотинъ години. При сблъскванието имъ на 1885 год. Сърби и Българе, за подкрѣпянье новитѣ си оплаквания, привождахѫ една стара антипатия сѫществующа още отъ врѣмето на Душана.

„При това, трѣбва за Турцитѣ да се иматъ прѣдъ видъ и мѫчнотиитѣ на тѣхното положение; тѣ едвамъ излизахѫ изъ срѣдния вѣкъ, когато Европа захванѫ да се грижи за тѣхъ. И до днесъ още тѣ сѫ полупотънѫли въ своя срѣденъ вѣкъ. Относително до степеньта на цивилизацията, настоящето столѣтие на Егира (1304) прѣдставлява почти съотвѣтствующата дата отъ християнското лѣточисление. Външната опасность ги завари при тѣхното прѣобразование. Отъ когато султанитѣ Селимъ и Махмудъ обновихѫ реформитѣ, прѣзъ какви ли кризи не минѫ оттоманската империя! Възстание въ Сърбия, възстание въ Гърция, възстание на Мехмедъ-Али въ Египетъ и въ Сирия, възстание въ Крета, войни съ Руситѣ на 1829, 1855, 1876, расчленения едно подирь друго, загуба на всичкитѣ дунавски области, на България, на черногорското крайбрѣжие, на Босна, на Ерзеговина; прѣзъ всичкото това врѣме Турцитѣ трѣбваше да бѫдѫтъ на щрѣкъ, и да плащатъ не само за поражения, но още и за побѣди, чрезъ териториялни отстѫпки. Истина е, че реформитѣ не сѫ токо тъй лесна работа прѣдъ неприятеля.

Прѣдположѣте за минута, че въ врѣмето на нашитѣ (френски) злощастия прѣзъ стогодишната война, Европа коализирана ни призоваваше да подобримъ безотлагателно общественното си състояние, па, за да ни насърдчи, тя прибѣгваше още отъ врѣме на врѣме и къмъ нѣкои искастрювания на държавното ни тѣло. Таквазъ е именно участа на Турция. Упрѣкаватъ я, че прѣнебрѣгвала пѫтищата, че оставяла земледѣлието да слабнѣе и да гине. Но какъ да се залови съ подобрението и съ украшението на области, които тя усѣща, че ѝ избѣгватъ! Когато билъ Нишки управитель, Митхатъ паша, построилъ пѫтища, които траѭтъ още, но днесь тѣ сѫ собственность на сърбската държава . . . Когато едно правителство гледа така да се обрѫщатъ срѣщу него нáй-добритѣ му намѣрения, а орѫжието си, ако и заслужило уважението и очудванието на Европа, осѫдено на безплодность, естественно е, това правителство да се свива, да се отдрънва и да чака . . . .[1])

„Но всичкитѣ тия размишления си иматъ мѣстото само за послѣдната фаза отъ оттоманската империя; за минѫлото тѣ и мене не задоволяватъ. Защо Турцитѣ, ако и да притѣжаватъ нѣкои отъ първитѣ качества, които създаватъ великитѣ народи, не сполучихѫ въ устройството на едно солидно господарство? Тѣ сѫ храбри, тѣ сѫ политици и, при всичкия административенъ развратъ, плодъ на една погрѣшна финансова система, тѣхния характеръ въ сѫщность е честенъ и прямъ. Не е възможно да не обикне истинскитѣ Османови синове онзи, който ги е позналъ.[2]) Но Турцитѣ, ако и дѣятелни безъ сравнение людье когато дѣйствуватъ, не сѫ администратори. Тѣ обичатъ да създаватъ, но не и да съдържатъ. Тѣ отбиратъ гдѣ трѣбва главно да ударятъ и сполучватъ, но тѣ не съзиратъ подробноситѣ, а безъ тѣхъ организацията е невъзможна“.

---

[1]) Разсѫждения основани на факти; но всичко това какво друго показва, ако не, чѐ самото сѫществуване на Турската Империя е въпросъ просто на врѣме . . . . Б. Пр. Отш.

[2]) Ако има нѣкои да сѫ познали и да познаватъ Турцитѣ пó-отблизу съ добритѣ имъ или не качества, то сѫ, по всѣка вѣроятность, подпаднѫлитѣ подъ турското владичество народи. По всѣка обаче пакъ вѣроятность, авторътъ види се, като пѫтникъ, да не е узналъ и да не знае мнѣнието на тия народи изобщо по тоя въпросъ. Впрочемъ той тука говори и разсѫждава така за Турцитѣ просто като народенъ елементъ. Б. Пр. Отш.

*

Подирь това, пжтникътъ говори накратко за турската войска, и той я хвали изобщо като такава, и като припомня славнитѣ ѝ подвизи подъ Плѣвенъ, но прибавя да забѣлѣжи, че нейното гледанье и съдържание е отъ най-лошитѣ. Причината на турската небрѣжность и безгрижность въобще френския пжтникъ приписва на това обстоятелство, че Турцитѣ наскоро и безъ прѣходно положение, се обърнжли отъ скитнически народъ въ народъ завоевателенъ, наскоро тѣ прѣминжли отъ степитѣ на срѣдня Азия къмъ злополучнитѣ, но въ сжщото врѣме и богато надарени отъ природата брѣгове, гдѣто имъ трѣбвало само да се наведжтъ за да набержтъ плодоветѣ на три или четери цивилизации . . . Невиждамъ, казва, нито единъ моментъ въ историята на оттоманското плѣме, въ който то, ако и даровито както никое друго, да е изучило законътъ на труда. То се е въсползувало отъ труда на другитѣ. Въ добавокъ, различието на религията и на нравитѣ било такова, щото всѣко сближение между побѣдители и побѣдени е било невъзможно. Османлиитѣ продължихж осамотението си посрѣдъ подчиненитѣ, но не и ассимилиранитѣ народонаселения. И днесь още, тѣ тъй много се боятъ отъ съприкосновението имъ съ невѣрнитѣ, щото да не приематъ христиенетѣ въ войската. Въ този смислъ се е казало, че Турцитѣ сж като на лагеръ въ Европа. Тази дума ги раздразнява твърдѣ много, и по тоя случай тѣ бѣлѣжжтъ, че сж прѣминжли Босфорътъ още когато английския царь се е коронясвалъ въ Реймсъ, когато Хабсбургитѣ захващали едвамъ да се евяватъ, а за Хохензолернцитѣ нѣмало още ни въпросъ. Никой не оспорва древноста на османската кръвь, нито даже трайноста на империята. Това е тайна на промисльтъ. Забѣлѣжително е само, че Турцитѣ се отнасятъ като че сами да не вѣрватъ въ собственната си трайность. Упрѣкаватъ ги, не безосновно, че тѣ не управляватъ собственното си имѣние като добри челядници. Който иска да вджхне довѣрие, той трѣбва самъ да докаже такова. Трѣбва зданието да се съгражда съ издѣлани каманье, а не съ лоша каль, на здрава земя, а не на пѣсъкъ. Трѣбва анахронизмитѣ и фикциитѣ да се изоставятъ. Трѣбва раитѣ и мусулманитѣ да се поставятъ на равна нога, христиенетѣ да се повикатъ подъ знамената, та да се научжтъ

да обичатъ империята като излагатъ самия си животъ за нея: патриотизмътъ, у цивилизованитѣ народи, нѣма друго начало.[1]) Той е растение, което е изникнѫло на бойнитѣ полета. Уви! Това възраждание на Турция, колко дипломати сѫ го съвѣтвали, колко велики мѫжье сѫ го сънували! Фуатъ-паша, Али-паша умрѣхѫ на тазъ работа отгорѣ. Отварянието на една желѣзница ще спомогне може би пó-много отъ волята на единъ министръ за да прѣвъзмогне надъ това пасивно и глухо съпротивление, което една стара азиятска цивилизация противопоставя на докторскитѣ рецепти".

V.

Авторътъ расказва послѣ какъ пристигнѫлъ съ желѣзницата до Враня, днесь сърбски градецъ. Тукъ той бѣлѣжи, че петь или шесть деня пѫтувание прѣзъ Сърбия не били достатъчни за да си състави человѣкъ рѣшително мнѣние върху малкия сърбски народъ, въ сѫщото врѣме толкози старъ и толкози младъ; но тѣ му сѫ достатъчни за да схване общата физиономия на земята и на жителитѣ, та да разбира поне това, що се пише и приказва тъй легко за Сърбия. Послѣ прибвя, че той си билъ въобразилъ Сърбия, като една голѣма Корсика, съ непристѫпни гори и планини, съ отвратителни на изгледъ селяне, съ ханджари, съ пушки и съ гитари, и че той не е, може би, самъ, който да смѣсва така, като въ единъ типъ отъ Опера-Комикъ, Албанцитѣ, Черногорцитѣ, Боснянцитѣ и Сърбитѣ. „Насъ ни, казва, тъй много нагостихѫ, съ варварнародни *Песма*! Навсѣкѫдѣ, споредъ тѣхъ, друго не виждаме освѣнъ *клефти* или хайдуци съ черни очи, птици съ жълти нозѣ, които идѫтъ и ѣдѫтъ сърдцето на паднѫлитѣ въ полето на честа юнаци, или пъкъ носятъ, съ потопена въ сълзи човка, прѣдъ нозѣтѣ на либето тази кървава останка. Нáй-чудното е, че въ тия епопеи владѣе една неимовѣрна монотония, и че сърбскитѣ пѣсни приличатъ до

[1]) Но самия съставъ на така наричания турски народъ не ли е нѣщо sui generis, своего рода? При това, даванитѣ пó-горѣ съвѣти не ли идѫтъ, въ всѣкий случай, твърдѣ кѫсно, за да не се каже друго нѣщо тука? Когато, споредъ самия авторъ, самитѣ Турци сѫ прѣстанѫли май да вѣрватъ въ трайноста на империята си, съ каква охота подвластнитѣ на тази империя, но събуденитѣ вече народи би се рѣшили за напрѣдъ да излагатъ живота си за нея? . . . . Б. Пр. Отш.

самообълщение на грьцкитѣ пѣсни или даже на скандинавскитѣ легенди. Колкото пòвече се търси мѣстната боя, толкозъ пò-много се побъркватъ всичкитѣ оттѣнки; помислилъ бихъ, че варваритѣ сѫ си дали дума да ни дотѣгватъ безмилостно съ своята литература, и като че да си иматъ и тѣ своя классически стилъ, съ метафори прѣдварително установени отъ една академия“.[1]) Подиръ това пѫтникътъ бѣлѣжи, че той не знае до колко тази върволица безмислении народни пѣсни прѣдставлява вѣрно минѫлото, но че легендарната Сърбия днесь е вече умрѣла, че, ако има планини и пропасти и. п. ч, тѣ не сѫ такива каквито се прѣдставляватъ въ пѣснитѣ, че има добри селяне, които работятъ земята и си служѫтъ съ пушкитѣ си прѣимуществено противъ зайцитѣ, че срѣщатъ се, нáй-сетнѣ, и разбойници, но толкози само колкото да се запазятъ старитѣ по този занаятъ прѣдания въ нѣкои затънтени околийки, а не и въ число таквози, щото да прѣчѫтъ на съобщението. Тази нова Сърбия, засмѣна, весела и цвѣтуща, казва той, ми аресва пòвече отъ другата, отъ Сърбия на пѣснитѣ, съ своя романтизмъ и съ своитѣ величественни ужаси. Нищо, прибавя послѣ, не се равни съ естественното богатство и съ тихата хубость на моравската долина, която е оськта на страната, и която сега се изминува съ желѣзница отъ единия до другия край . . . Като слѣдва бѣлѣжкитѣ си, било по природата, било по нѣкои пѫтемъ съглеждани селски привички,[2]) при хода на желѣзницата прѣзъ казаната долина, пѫтникътъ казва, че тази страна безъ друго е пò-богата и пò-привликателна отъ крайбрѣжията на р. Вардаръ, че тя особенно се отличава съ изобилие въ вездѣ распослана зеленина, че крѣпката растителность тука противостои добрѣ срѣщу источното слънце, че мѣстноста изобщо е накичена съ разни дървеса, но че, за зла честь, споредъ достовѣрнитѣ му

[1]) Ако не друго, не ли е, въ всѣкий случай, оргинално това оцѣнение за народнитѣ всеобще пѣсни, правено тука тъй пѫтемъ по поводъ на сърбскитѣ Песма? . . . Б. Пр. Отш.

[2]) Привлекли му, н. п. вниманието двѣ жени, които, при минуванието на тренътъ, се впущали простоприродно въ водата за кѫпанье; по нататъкъ, двѣ перачки въспрѣтнѫти, рибари съ облѣкло Адамово. И по тоя случай той споменува, че единъ сериозенъ публицистъ забѣлѣжилъ, че чувството на благоприличията се намалявало съразмѣрно съ слизаньето на долу по Дунава, но пѫтникътъ остава на други да изучватъ отношенията на нравитѣ съ течението на рѣкитѣ, а той самъ бѣлѣжи, че по онова врѣме било топло, и че природата била хубава. Б. Пр. Отш.

свѣдѣния, Сърбитѣ не ги уважавали твърдѣ много, и че и другитѣ долини отъ страна имали сѫщия засмѣнъ изгледъ, сѫщото плодородие. Подиръ това, той признава, че земледѣлието е много распространено, но, изобщо, безъ никакво усъвършенствувание. Единъ селянинъ притѣжава, казва, четире ектари (= четиресеть дюлюма), но изработва само единъ за семейнитѣ си нужди, а другитѣ ги остава неорани. Расказали му, при това, че нѣкой си намѣрилъ веднѫждь единъ земледѣлецъ легнѫлъ да спи въ нивата си помежду узрѣлитѣ и непокѫтнѫти класове, дълго врѣме подиръ жътвата: „Ей, че защо не жънешъ и не сбирашъ житото си, билъ го попиталъ другия? — Че защо пъкъ? Имамъ колкото ми трѣбва за тази година". Царевицата се обработвала пò-добрѣ въ Сърбия, бѣлѣжи пѫтника-наблюдатель. Но изведнѫждь прилага слѣдующитѣ разсѫждения. „Страната прѣдставлява една хубава картина отъ богатство и отъ благосъстояние, но въ частности, очакванитѣ надѣжди не се испълняватъ никога. Едно кралевство, на което повърхнината надминува съ една третя повърхнината на Белгия, съ земя почти така плодовита, едвамъ храни два милиона жители, т. е. едната третя часть отъ белгийското народонаселение. Прѣдъ тия числа азъ не могѫ да слушамъ съ търпѣние тирадитѣ на нѣкои си филантропи въ честь и въ хвала на патриархиалния животъ. Не доста ли вече се въспѣхѫ и славихѫ тия фамозни, тия прочути семейни общества, тия така наричани *задруги*, съ своята *старость* или *старѣйшина*, която распрѣдѣля произведѣнията на трудътъ?[1]) Какъвъ случай да се шибне индивидуализмътъ

---

[1]) „Личното чувствувание се развива у Малорусина заедно съ богатството и съ земледѣлческия напрѣдъкъ; тамошния селянинъ клони отъ день на день да счупи стария калѫпъ на общата, задружната собственность, за да ѭ замѣсти съ личната собственность. До като свѣтътъ ще бѫде свѣтъ, въ Россия, както и въ Франция, както и въ Китай, человѣкъ толкози пò-много ще иска да притѣжава въ лична собственность, намѣсто да притѣжава задружно, на общо, колкото пò-трудолюбивъ става той и колкото пò-много се обогатява. Това ми причинява скръбь за моитѣ приятели, словѣнскитѣ економисти, които се тъй много гордѣѭтъ съ селската-си община, както и за други приятели въ Западъ, които виждатъ въ тази патриархална форма възможенъ цѣръ за нѣкои отъ нашитѣ бѣди и злощастия. Не е възможно, както се види, сграждането нити на една малка социална теория, безъ да додѫтъ да ѝ прѣпрѣчѫтъ фактитѣ, тия сърдитѣ пакостници. (Revue des deux Mondes, 1-er décembre 1884, Dans la Steppe, par Melchior de Vogüé).

Освѣнъ този отривокъ изъ една статия на единъ списатель отъ нáй-компетентнитѣ по русскитѣ работи изобщо, може би, за малко поне разяснение на бутнатия тукъ случайно и *пѫтемъ* важенъ въпросъ за частната и задружната собственность, нѣка послужѫтъ до нейдѣ и слѣдующитѣ, принципиялни само и основни понятия:

и страшната конкуренция на сврѣменнитѣ общества! При всичко това, само този законъ за конкуренция може да освободи сърбския селянинъ отъ рутината и да махне раждата отъ лѣнивость, която черни нáй-добритѣ му качества. Въ старитѣ словѣнски общества нѣма побуждение за личния трудъ, слѣдователно нити за напрѣдъкъ. При това, въ тия почтени кѫщя владѣе едно кръвосмѣшение, което ми се види противно и на игиената и на добритѣ прави. Не всѣкога се сгражда ново помѣщение за всѣко

„Историята на собственноста изобщо учи, че общата или задружната собственность е пó-стара и пó-пригодна за дѣтинското състояние на народитѣ, когато системата на частната собственность се развива съразмѣрно съ постепенното събуждание и усилванье у людьетѣ на самостоятелната воля, на свободата, на самоличноста. Послѣднята система е възтържествувала, но противъ нея сѫ въставали разнообразно и въставатъ мнозина. Аргументитѣ за частната собственностъ могѫтъ да се съкратятъ въ слѣднитѣ точки: 1) Частната собстенностъ е главния подбудитель за труда и дѣятелностьта. Лѣнивоста би обвела пó-много хора, ако тѣ не бѣхѫ задължени да търсятъ условията за поминака си въ употрѣбление на умственнитѣ си и физически сили, а това е и источникъ на всички подобрения и на нáй-важнитѣ открития; 2) Частната собственность, въ много отношения, е пазителка на личната свобода и на семейния животъ; благодарение на тази собственность много работи мѫчни, но полезни на обществото днесь се вършѫтъ отъ человѣцитѣ; инакъ тѣ щѣхѫ да бѫдѫтъ съвършенно изоставени; 4) Частната собственность, чрѣзъ неравното си распрѣдѣление, поддържа между хората една подчиненность, нуждна нáй-много въ голѣмитѣ промишленни прѣдприятия. Противната система би повела лесно, подирь себе си едно злѣ разбирано равенство, при което всички би искали да заповѣдватъ, а никой да не се подчинява; 5) Частната собственность прѣдупрѣдява много сблъсквания, които безъ друго би се появили между хората по распрѣдѣлението или по раздѣлението на имуществата, ако бѣше установена общинната или общезадружната систéма. — Въ морално отношение, за частната собственность има още и този аргументъ, че тя благоприятствува на благотворителноста и на частната милость, но това може да се срѣщне и при другъ общественъ порядокъ. Тази система, въ всѣкий случай, отговаря на мислитѣ, на чувствата и на дѣйствията на сегашното общество, тя е, при това, основата на устройството му и условие за развитието му. При всичко това, привърженицитѣ на *общата собственность* правятъ слѣдующитѣ възражения: 1) Частната собственность усилва и взягчава егоизма, и за това тя е противна на нравственноста; 2) Съ посветяванието принципа на личния интересъ. частната собственность утвърдява и поддържа постоянна борба между хората; 3) Тя осамотява силитѣ на человѣка и на обществото, когато, напротивъ, задружната дава на всички едно направление и ги съгласява помежду имъ; 4) Частната собственность е главния источникъ на извършванитѣ прѣстѫпления; 5) Тя е причина на едно твърдѣ голѣмо неравенство, никакъ несъгласно съ истинското достойнство на человѣка; 6) Тя, относително до придобиванието й, се основава пó-скоро на случая отъ колкото на таланта и на дѣятелноста на человѣка. — Тия аргументи за общата или общезадружната собственность иматъ безпорно своята важность и за това много знаменити автори, и въ старо и въ ново врѣме, сѫ се произнесли противъ частната собственность . . . Частната обаче собственность, общо днесь правило, се основава върху дѣйствителноста, върху опита, сирѣчь, върху настоящия моралитетъ на хората, който, въ сѫщность, е билъ еднакъвъ и въ всичкитѣ извѣстни врѣмена на историята . . . „Но достатъчни сѫ тука тия нѣколко свѣдѣния за просто любопитство по поводъ на казаното горѣ въ текста за сърбската *задруга*. Нѣщо пóвече по този грамаденъ общественъ или социаленъ въпросъ би прѣобърнѫло тази и вече така доста дълга бѣлѣжка, не въ статии за Периодическо Списание, а въ цѣлъ едъръ томовъ. За основнитѣ принципи върху тоя прѣдмѣтъ, инакъ всячески обсѫденъ и обсѫжданъ, Виж: (Cours de Droit Naturel ou de philosophie de Droit par *H. Ahrens*. 1860, p. 365—383).

ново семейство. Твърдѣ често съмъ виждалъ една обща сала съ единъ двоенъ редъ походни легла, на които се натрупва прѣзъ нощта цѣлата фамилия: дѣдо, синоветѣ, снахитѣ, зетоветѣ, братовчедитѣ, дору и внуцитѣ. Този смѣсъ ми се вижда пòвече патриархиаленъ отъ колкото назидателенъ. Впрочемъ, въпросътъ не е да се знае, да ли златния вѣкъ цъвти подъ сѣнката на нѣкои вѣковни явори, но да ли единъ младъ народъ, забиколенъ отъ славолюбиви съсѣди, може да се бави още въ уважаеми може би прѣдания, но които му възбраняватъ да се ползува както трѣбва отъ земята си. Незнаѭ, да ли е твърдѣ завидна похваляваната отъ поета щастлива умѣренность; въ всѣкий случай, тя не е участа на съврѣменнитѣ народи. Послѣднитѣ трѣбва да произвождатъ колкото се може пòмного; за да сѫ въоржжени за борбата. Ако тѣ заспятъ въ собственното си самосъзерцание, като се люлѣѭтъ съ старитѣ си обряди, тѣ сѫ отнапрѣди още побѣдени". Тукъ авторътъ бѣлѣжи, че Сърбитѣ захващатъ вече да разбиратъ духътъ на вѣкътъ, и че за да сѫди человѣкъ станѫлото измѣнение, трѣбва да ги сравни не съ Европа, която за тѣхъ е бѫдѫщето, а съ Македония, т. е. съ минѫлото, и че, дѣйствително, у хората отъ присъединенитѣ прѣди десетъ години къмъ Сърбия окрѫзи промѣната е очевидна. За добритѣ пъкъ качества и за пороцитѣ на сърбското плѣме изобщо ето какъ се изражава:

„Сърбското плѣме е врагъ на всѣкакъвъ видъ притворство, то е гордо, но не и тщеславно. Публичнитѣ работи не произвождатъ тука сѫщия онзи шумъ, какъвто произвождатъ тѣ въ Гърция; тѣ се водятъ по миренъ начинъ. Хората обичатъ сладкодумството, но не и крясъцитѣ. Офицеритѣ не ходятъ надуто съ влеченье сабли за *чалѫмъ* (ils ne sont pas traineurs de sabre) и не брюскиратъ хората. Държавнитѣ мѫже не се никакъ голѣмѣѭтъ. Лица съ име извѣстно по цѣла Европа приематъ ви съ сърдечна простота и нито имъ минува прѣзъ ума да земѫтъ поза за прѣдъ потомството. Прибавѣте къмъ всичко това една леснина при съразмишленията, която туря наравно всичкия свѣтъ, както и единъ политически разумъ, твърдѣ развитъ, даже и у селянетѣ, и ето ви вамъ безпорни прѣимущества.

„Но ето пакъ сега и неудобствата, отъ друга страна: сърбското плѣме се лишава отъ съревнование: Намѣсто да развие смѣло своитѣ способности, то се свива самоволно къмъ себе си и се осамотява. Сѫщноста на характерътъ му е недовѣрието. Нѣма може би въ Европа друго плѣме пò-чисто отъ смѣсъ, па и пò-противно на такавъ смѣсъ. Забѣлѣжено е, че, както на златнитѣ прѫчки, така и на нáй-добрѣ надареннитѣ народи трѣбва малко смѣсъ за да влѣзѫтъ въ крѫгообращение. Сърбитѣ добрѣ приематъ проходящия чужденецъ, но тѣ отстраняватъ оногози, който иска да се засели помежду имъ. Тѣ не въсприематъ да се въсползуватъ отъ допълнителната дѣятелность, която би имъ дошла отъ вънка. И ето защо тѣ не сѫ се освободили съвършенно отъ своето иструпванье.[1])

„Но има у Сърбитѣ и друга мѫчнотия, а тя е отсѫтствието у тѣхъ на пò-горенъ классъ и прѣувеличенното равенство. Кой да даде потикътъ къмъ земледѣлческия напрѣдъкъ? Кой да рискува капиталитѣ си въ нови прѣдприятия тамъ, гдѣто голѣмитѣ богатства сѫ малко, а не сѫществува нити една само голѣма собственность? Ако Румѫния напрѣдна пò-бързо, причината не е, че румѫнския селянинъ струва пóвече; причината е тази, че при политѣ на Карпатитѣ сѫществуватъ пространни имѣния, една умственно развита аристокрация, която може да понесе разноскитѣ на опитванията. Печатътъ изобщо, развитието на умственнитѣ способности стоятъ въ Сърбия тъй сѫщо пò-долу, сè по сѫщата причина: трѣбало би едно съсловие, което, при своитѣ свѣтлини, да би имало и охолно врѣме и желание за да ги распространява. Всичкитѣ тия народи, които нашътъ вѣкъ пробужда единъ подиръ другъ, не прѣминуватъ безъ усилия отъ първоначалното, неотбдѣланното си състояние къмъ новитѣ форми на цивилизацията. Селянинътъ, горделивъ въ своето традиционно облѣкло, ще стане може би единъ скроменъ гражданинъ. Бившия хайдукъ, полу-разбойникъ, полу-патриотъ, мѫчно се прѣобрѫща въ редовенъ войникъ. . . Синоветѣ на героитѣ за независимоста, на които юнашкитѣ подвизи на-

---

[1]) Тукъ авторътъ бѣлѣжи, че Сърбитѣ сгрѣшили още и съ тòва, гдѣто, подирь Берлинский договоръ, изгонили Албанцитѣ, отъ които си създали така и непримирими врагове. Б. Рр. Отш.

умѣвахѫ на́й-хубавитѣ врѣмена отъ срѣдния вѣкъ, ще покажатъ еднаква доблесть, но ще иматъ пò-малко щастие въ редовнитѣ битки. За прѣвиваньето на личната храбрость къмъ научнитѣ комбинации, на естественнитѣ, но необработеннитѣ инстинкти къмъ съврѣменната дисциплина, трѣбва врѣме. И наистина отъ врѣме се нуждаѭтъ тие добри и доблестни народи, но врѣмето имъ се отказва всѣкога чрезъ европейскитѣ прѣплитания, които постоянно турятъ въ опасность тѣхното равновѣсие, тѣхнитѣ граници, дору и тѣхното сѫществование. Да бѫдемъ справедливи и признателни, че, вопрѣки чести потрясения, тѣ, въ разстояние на 60 години, скратихѫ наполовина, па речи и по́вече, прѣднишнитѣ четери столѣтия, които сме изминѫли ние прѣди тѣхъ".

Като бѣлѣжи послѣ, че другъ пѫть, политическиятъ центръ на Княжеството билъ Крагуевацъ, а подиръ Берлинския конгрессъ Сърбия се колебала между двѣ столици Нишъ и Бѣлградъ, и описва сетнѣ Нишъ, който градъ той намѣрва чудно расположенъ посрѣдъ едно широко поле и при рѣката Нишава, съ широки и чисти улици, съ малки низки кѫщя потънѫли въ зеленина, съ сводове на съборната чъркова отъ врѣмето на Митхадъ Паша, съ стѣни отъ хубавото укрѣпление, пѫтникътъ — наблюдатель посвещава повече отъ двѣ страници на Бѣлградъ изобщо, на крѣпоста му, на историческитѣ въспоминания, които той възбужда, и на нѣкои мисли, които вдѫхва погледътъ отъ височинитѣ му по величественния тамъ хоризонтъ, на свръсша, на́й-сетнѣ, пѫтническитѣ си наблюдения съ нѣкои разсѫждения както, частно, върху Бѣлградъ, така, изобщо, и върху Балканския Полуостровъ, които разсѫждения заслужватъ да се приведѫтъ тука исцѣло.

„Тази страна, казва, е била създадена за да бѫде честита; между тѣмъ, какво чу тя, какво видѣ отъ хилядо години насамъ?" Димътъ отъ пожаритѣ, крясъцитѣ на воюющитѣ, охканията на раненнитѣ, тропотътъ на конетѣ! Порои людье сѫ истекли при политѣ на тия хълмове, като вълни които бучатъ и минуватъ, до когато единъ день Сърбитѣ издигнахѫ глава и си извоювахѫ правото да живѣѭтъ сами за себе. И ние, галенитѣ дѣца на Европа, да бѫдемъ ли строги за тие достойни за съжалѣние пó-млади

братя, които идѫтъ кѫсно да търсятъ своя наслѣдственъ дѣлъ! Подирь толкози усилия и толкози измами въ надѣждитѣ имъ, ние да не разбираме още грамадното изнуряванье, въ което тѣ падатъ периодически!

„Тази желѣзница поне е едно благодѣяние, което ще имъ остане. Прѣкарвамъ прѣзъ ума си пѫтя, който изминѫхъ безъ да се отдалечѫ отъ желѣзницата; той е именно онзи пѫть, прѣзъ който е трѣбвало да минѫтъ Римскитѣ легиони, когато сѫ посѣтили Дунавъ за първи пѫть. Безъ друго, тѣ сѫ възлѣзли така отъ крайбрѣжията на стара Гърция, прѣзъ Македония, до врѣдъ Иллирия, водими по течението на рѣкитѣ. Очитѣ имъ, привикнѫли къмъ засмѣннитѣ долини на Тоскана и на отсампннитѣ Алпи, сѫ намѣрвали отново въ тия като варварски прочути страни прѣлеста на отечеството. Тѣ сѫ носили съ себе си Римския миръ, който трая три или четери вѣка: тѣхното присѫтствие по границитѣ на империята би дало възможность на земята да се расплоди, да нахрани едно народонаселение много пò-значително отъ колко това, което я населява днесь. Отъ тогисъ на-насамъ, тия страни, расположени по пѫтя на всичкитѣ нашествия, се обезлюдихѫ постепенно и се отъ учихѫ вече отъ пѫтя на Срѣдиземното море. Не отъ Югъ, а отъ Сѣверъ вече имахѫ тѣ да получѫтъ за напрѣдъ кога търговско движение, кога политическо распотръсванье. Идеитѣ и стокитѣ слизахѫ по течението на Дунавъ. Огнището на цивилизацията, прѣнесено отъ крайбрѣжията на Срѣдиземното море въ сърдцето на нашия континентъ, пущаше, ако и слабо, заритѣ си дору и до тѣхъ, прѣзъ гѫстината на петь или шесть голѣми господарства. Тѣ имахѫ врѣме да забравятъ, че първитѣ блѣщукания и първото благосъстояние бѣхѫ имъ дошле другъ пѫть отъ Егейското море, а за това нити Европа вече спомнюваше. Г. Вогье пишеше на 1876 г.: „Нѣкои части отъ Конго ни сѫ пò-добрѣ познати нежели вѫтрѣшноста на Балканския Полуостровъ.

„Днесь, желѣзната ивичка, която свръзва Дунавъ съ Солунъ, ще да прѣдаде отново тази стара страна на истинскитѣ ѝ сѫдбини. Намѣсто пустиня или непроходима гора, имаме прѣдъ себе си една перспектива отъ широки долини, които, за да бѫдѫтъ отново заселени, чакатъ

само малко миръ и безопасность. Сърбия особенно, подобна на амбаръ съ една само полутворна вратня къмъ Венгрия, ще може да искарва избитъка си къмъ Срѣдиземното море. Така, тя просто ще свърже отново стари традиции и ще заземе пакъ подобающето ѝ законно мѣсто помежду земледѣлческитѣ и търговскитѣ народи. Съ приближаваньето си къмъ морето, тя ще се доближи и къмъ насъ. На Марсиля надлежи да прибере тази нечаканна згода, и да покаже, че тя и на дѣло е още това, което другъ пжть е била по право, т. е. бдителка, пазителка на френскитѣ търговски интереси на Истокъ".

Нѣколко древни надписи намѣрени въ България.

Съобщава В. Добруски.

Читателитѣ на „Период. Списание“ нѣколко пѫти имахѫ възможность да се запознаѭтъ съ древната история и география на България именно въ статиитѣ на Д-ръ К. Иречекъ публикувани въ списанието подъ заглавие „Приложения къмъ античеcката епиграфика и география на България“ както и въ „Пѫтни бѣлѣжки за Срѣдна-Гора и Родопски планини[1].“ Тѣзи статии обаче обнематъ само една часть отъ богатитѣ изслѣдвания на Д-ръ К. Иречекъ, както виждаме отъ новата обширна статия, която той публиковалъ въ Виенското Периодическо Списание „Archaeologisch-Epigraphische Mittheilungen aus Oesterreich“ 1887. стр. 43—208 подъ заглавие „Archaeologische Fragmente aus Bulgarien.“ Статията обясняватъ двѣ археологически карти на западна и источна България.

Материялътъ е раздѣленъ на 4 части: I. Dacia mediterranea. Тукъ се описватъ окрѫзитѣ Софийски, Кюстендилски и Търнски, които въ 4. стол. сл. Р. Х. сѫ съставлявали Dacia mediterranea съ главни градове Serdica (Срѣдецъ), Naissus (Нишъ) и Pautalia (Кюстендилъ). II. часть расправя за стари рудници. III. часть за римски пѫтища. IV. ч. описва Черноморски области и Источния Балканъ.

Като допълнение къмъ епиграфическитѣ материяли на България съобщавамъ по́-долу нѣколко неиздадени до сега надписи, които намѣрихъ въ България.

1.

На западната страна отъ с. Катунско Конаре, което лежи 10 километра на истокъ отъ Пловдивъ и близу до

---

[1]) Период. Списание на Бълг. Книж. Друж. въ Срѣдецъ кн. II. стр. 28-69: Приложения къмъ античеcката епиграфика и география на България и кн. VIII—XI: Пѫтни бѣлѣжки за Срѣдна Гора и Родопскитѣ планини.

Сборникъ на римскитѣ надписи въ Тракия е издалъ Dumont Les inscriptions et monuments figurés de la Thrace Paris 1877.

една джбрава нарѣчена „Лангица“ простиратъ се едни блатисти широки ливади, които само въ врѣме на лѣтни отави едвамъ сж достжпни. Всрѣдъ тѣзи ливади намѣрихъ камъкъ съ единъ доста добрѣ запазенъ надписъ. Паметникътъ е направенъ отъ червеникавъ мермеръ, горѣ украсенъ съ карнисъ и палмети въ кюшета. Основата му е потжнала въ блатото и заради това неможахъ да измѣрж височината. Надписътъ обнема плоскость отъ 0.61×0.71 cm. и цѣлъ се намира подъ водата, прѣзъ повърхностьта на която може да се чете като прѣзъ стъкло. Буквитѣ сж 25 м. м. високи. Надписътъ съдържа 9 реда както слѣдва[1]).

ΑΓΑΘΗΙ
ΕΠΙΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΟΣΤΑΙΛΙΟΥΑΔΡΙ
ΑΝΟΥΑΝΤΩΝΕΙΝΟΥΚΑΙΣΑΡΟΣΣΕΒ
ΕΥΣΕΒΟΥΣΗΓΕΜΟΝΕΥΟΝΔΟΣΤΗΣ
ΘΡΑΚΩΝΕΠΑΡΧΕΙΑΣΤΙΙΟΥΛΙΟΥ
ΚΟΜΟΔΟΥΠΡΕΣΒΣΕΒΑΝΤΙΣΤΡΑ
ΤΗΓΟΥΟΡΟΙΧΟΡΤΟΚΟΠΙΩΝΦΥΛΗΣ
ΡΟΔΟΠΗΙΔΟΣΤΕΘΕΝΤΕΣΥΠΟΦΛ
ΣΚΕΛΗΤΟΣΚΡΙΤΟΥΚΑΙΟΡΟΘΕΤΟΥ.

Надписътъ се чете така: Ἀγαθῇ τύχῃ. Ἐπὶ αὐτοκράτορος Τ. Αἰλίου Ἀδριανοῦ Ἀντωνείνου Καίσαρος Σεβαστοῦ Εὐσεβοῦς ἡγεμονεύοντος τῆς Θρᾳκῶν ἐπαρχείας Τι. Ἰουλίου Κομόδου πρεσβ(ευτοῦ) σεβ(αστοῦ) ἀντιστρατηγοῦ ὅροι χορτοκοπίων φυλῆς, Ῥοδοπηΐδος τεθέντες ὑπὸ Φλ(αβίου) Σκέλητος κριτοῦ καὶ ὁροθέτου[2]).

Отъ съдържанието излиза, че това е синоренъ камъкъ (латински lapis terminalis, cippus). Такива синорни камъни служили за означение граници (синори, гръцки ὅροι) на държавни, общински и частни недвижими имущества. Въ споменжтия надписъ се казва, че синори на ливадитѣ принадлежащи на φυλή Ῥοδοπηΐς (область или окржгъ Родопейда) сж били положени отъ измѣрвача Флавий Скелетъ въ врѣмето на Римскиятъ императоръ Антонинусъ Пиусъ (138—161 г. сл. Хр.), когато Титъ Юлий Коммодъ упра-

[1]) Въ оригинала нѣколко думи сж свързани.

[2]) Въ врѣме на самодържецъ Титъ Елий Адриянъ Антонинъ царь божественѣйший и благочестивий, когато Тракийската провинция управлявалъ Титъ Юлий Комодъ императорски легатъ проконсулъ бѣхж положени синори на ливадитѣ на окржгътъ Родопейда отъ сждията измѣрвача Флавий Скелетъ.

вляваль Тракия като legatus Augusti propraetore (ἀντιστράτηγός — губернаторъ). Името на сѫщия губернаторъ четемъ у Dumont Les inscriptions et monuments figurés de la Thrace page 75., нъ непълно.

2.

Уломъкъ отъ единъ камъкъ намѣренъ въ калдъръма на пѫтя, който води отъ Пловдивъ за село Царацово. Надписътъ съдържа 5 реда:

ΝΟΝΚΑΙΣΑΡΑΣΕ
ΒΑΣΤΟΝΓΕΡΜΑΝΙ
ΚΟΝΔΑΚΙΚΟΝ
Π.ΚΛΑΥΔΙΟΣΠΟΛΕ
ΜΑΡΧΟΣΑΡΧΙΕΡΕΥΣ.

Надписътъ се чете така: (Τραια)νὸν Καίσαρα Σεβαστὸν Γερμανικὸν Δακικὸν . . . . Π. Κλαύδιος πολέμαρχος ἀρχιερέυς.

Надписътъ е отъ врѣмето на царя Траяна (98—117).

3.

Въ втората книжка на Периодическото Списание стр. 43 и с. Д-ръ К. Иречекъ като расправя за останцитѣ на римскиятъ пѫть между селата Чакарларъ и Сарж-Смайлъ, Чирпанска околия, казва: „Между Чакарларъ и Сарж-Смайлъ има основи на едно четвъртисто укрѣпление съ множество дѣлани камънье и тухли, отломъци отъ стълпове съ надписи, гробове и др. Турцитѣ наричатъ това мѣсто Хисаръ-Касаба.“ Въ сѫщо врѣме споменува за единъ почупенъ камъкъ съ надписъ, ископанъ 1870 г. върху нивитѣ на Чакарларъ. Споредъ думитѣ на Г-на Иречека „началото на надписа показвало къмъ едно доста любопитно съдържание. И дѣйствително селото Чакарларъ е едно много важно мѣсто въ археологическо отношение. Както самото село, така и на̀й-близката му околность сѫ пълни съ слѣди на древноста. На едно пространство, което захваща около 100 уврата нивя, излизатъ на явѣ дѣлани камънье, зидове, тухли, отломъци отъ колонни и римски монети. Нъ отъ всичко на̀й-важенъ е паметникътъ, които се намира на една нива въ с. Чакарларъ. Паметникътъ е издѣланъ отъ бѣлъ мермеръ. Височината му е 1.16 м., ширината 1.13 м.;

надписътъ захваща плоскость отъ 0.89×0.55 м. Отъ 1—7 реда буквитѣ сѫ 3 с. м. вис. отъ 8—11 реда 1½ с. м. а пъкъ останѫлитѣ отъ 12—14 р. само 1 с. м. Горната часть на камъка има форма на триѫгълникъ съ „tympanon" (крѫглесто украшение) и стрѣла въ срѣдата и палметти въ кюшета. Селянетѣ въ Чакарларъ мислили, че въ камъка се крие голѣмо имание и го разцѣпили, съ което надписътъ много се поврѣдилъ. Отцѣпената часть до днесъ си стои заровена въ земята.

Съдържанието на надписа е много важно, защото отъ него се научаваме точно за основанието на римски градъ *Pizus* въ врѣмето на римски царь Септимий Северъ, който се споменува въ римскитѣ итинерарни (карти). Освѣнъ това четѫтъ се въ надписа имена на двѣ Тракийски села, както и имената на нѣколко лица съ тракийски и римски названия, подобни на онѣзи, които се срѣщатъ въ надписитѣ на близката Berhoea (Стара Загора).[1]

Надписътъ се пада въ 202 год. сл. Хр.; въ четвъртия редъ исчукано е името на императора Гета.

ΑΓΑΘΗΙ ΤΥΧΗΙ[2])

ΠΕΡΤΗΣ ΤΩΝΜΕΓΙΣΤΩΝΑΥΤΟΚΡΑ
ΤΟΡΩΝ. Λ. ΣΕΠΤΙΜΙΟΥΣΕΟΥΗΡΟΥΠΕΡΤΙΝΑΚΟΣΚΑΙΜ. ΑΥΡΗ
ΑΝΤΩΝΕΙΝΟΥΣΕΒΒ ... ΚΑΙ
ΙΟΥΛΙΑΣΔΟΜΝΗΣΜΗΤΡΟΣΚΑΣΤΡΩΝΝΕΙΚΗΣΚΑΙΑΙΩΝΙΟΥ
ΔΙΑΜΟΝΗΣΚΑΙΤΟΥΣΥΝΠΑΝΤΟΣΑΥΤΩΝΟΙΚΟΥΚΑΙΙΕΡΑΣΣΥΝ
ΚΛΗΤΟΥΚΑΙΔΗΜΟΥΤΟΥΡΩΜΑΙΩΝΚΑΙΙΕΡΩΝΣΤΡΑΤΕΥΜΑΤΟΝ
ΕΚΤΙΣΘΗΚΑΤΑΔΩΡΕΑΝΤΩΝΚΥΡΙΩΝΕΝΠΟΡΙΟΝΠΙΖΟΣΕΠΙ
ΠΑΤΩΝΤΩΝΚΥΡΙΩΝΑΥΤΟΚΡΑΤΩΝΛ.ΣΕΠ.ΣΕΟΥΗΡΟΥΠΕΡ
ΤΙΝΑΚΟΣΚΑΙΜ.ΑΥΡ.ΑΝΤΩΝΕΙΝΟΥΣΕΒΒΚΑΙΜΕΤΩΙΚΙΣΑΝΕΙΣΑΥΤΟ
... ΟΙΥΠΟΤΕΤΑΙΜΕΝΟΙ ... ΟΙΚΗΤΟΡΕΣ
ΑΡΧΗΛΑΟΣΑΚΥΛΟΥ
ΚΩΜΗΣΣΚΕΛΑΒΡΙΗΣΚΩΜΗΣΣΚΕΠΤΩΝ ... ΓΕΝΙΚΙΝ ... ΕΛΟΥΛΟΥΟΜΑΝΤΩΝΙΠΑΝΤΩΝΙΟΥ
ΒΥΖΗΣΜΟΥΚΑΤΡΑΛΕΟΣΚΕΛΣΟΣΔΑΛΗΠΟΡΕΟΣ ... ΕΚΟΥΟΡΕΤΟΥΑΛΕΡΙΟΣΡΟΥΦΟΣ
ΙΓ ΜΟΥΚΑΤΡΑΛΙΣΒΟΣΕΟ-ΔΟΛΗΣΑ ... ΜΟΥΚΙΑΝΟΣΜΟΥΚΑΠΟΡΕΟΣ
ΜΟΥ ... ΓΑΠΕΛΡΣΤ ... ΜΟΥΚΙΑΝΟΣΑΚΥΛΟΥ
ΛΙΣΟΥΑΛΕΝΤΟΣ
ΟΥΦΟΣΚΟΥ

[1]) Първа часть на този надписъ до думата Pizus обнародвахъ прѣди три години въ Пловдивски вѣстникъ „Марица" бр. 729.; освѣнъ това съобщихъ прѣписъ на надписа съ описанието му на Г-на Иречека, който го е публикувалъ въ приведената вече статия въ Archeologisch-Epigraphische Mittheilungen aus Oesterreich страница 95—96.

[2]) Въ оригинала много букви сѫ свързани и заради това този прѣписъ не прѣдставлява вѣренъ снимъкъ на надписа.

Надписътъ гласи: Ἀγαθῇ τύχῃ. Ὑπὲρ τῆς τῶν μεγίστων καὶ θειοτάτων αὐτοκρατόρων Λ. Σεπτιμίου Σεουήρου Περτίνακος καὶ Μ. Αὐρη (Λίου) Ἀντωνείνου Σεβ(αστῶν) [κ(αὶ) Π. Σεπτιμίου Γέτα Καίσαρος] κ(αὶ) Ἰουλίας Δόμνης μητρὸς κάστρων νείκης καὶ αἰωνίου διαμονῆς καὶ τοῦ σύμπαντος αὐτῶν οἴκου καὶ ἱερᾶς συγκλήτου καὶ δήμου τῶν Ῥωμαίων καὶ ἱερῶν στρατευμάτων ἐκτίσθη ἐνπόριον Πίζος ἐπὶ ὑπάτων τῶν κυρίων αὐτοκρατόρων Λ. Σεπ(τιμίου) Σεουήρου Περτίνακος κ(αὶ) Μ. Αὐρ(ηλίου) Ἀντωνείνου Σεβ(αστῶν) καὶ μετῴκισαν εἰς αὐτὸ οἱ ὑποτεταγμένοι.

По́-нататъкъ забѣлѣжени сѫ въ надписа подданици (οἱ ὑποτεταγμένοι), които сѫ се прѣселили въ новооснования градъ, нъ тази часть на надписа както казахъ по́-горѣ, е доста поврѣдена и неясна. Ясно се чете името Ἀρχέλαος Ἀκύλου и имена на двѣ тракийски села: Κώμης Σκελαβρίης, Κώμης Σκεπτῶν. По́-послѣ слѣдватъ имената: (Βύζης Μουκατράλεος, Κέλσος Δαληπόρεος, ... , Οὐαλέριος Ῥοῦφος, ... Μουκάτραλις Βος . . . , Δόλης Ἀ . . . . , Μουκιανὸς Μουκαπόρεος, ... Μουκιανὸς Ἀκύλου, . . . Λις Οὐάλεντος, ου Φέσκου.

Самиятъ надписъ на́й-положително рѣшава въпроса за римскиятъ пѫть въ Тракия; именно заради *откритието на този надписъ имахме пълно право да кажемъ, че градъ Пизусъ се е намиралъ на сѣверната страна отъ р. Марица и слѣдователно, че прѣзъ тамъ е вървѣла главната линия на римскиятъ пѫть въ Тракия, както го описва Tabula Peutingeriana.*[1])

Освѣнъ поменѫтия паметникъ намиратъ се въ Чакърларъ още два надписа, които сѫ били употрѣбени за надгробни камъни въ турскитѣ гробища. Единиятъ надписъ е издълбанъ на една испочупена колонна (0.95 м. висока съ диаметръ 0.82 м.) и доволно поврѣденъ, тѫй щото само нѣкои думи ясно се четѫтъ. Надписътъ има слѣдующитѣ 8 реда.

ΑΓΑΘΗΙ ΤΥΧΗΙ
ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙ
Μ.ΑΥΡΗΛΙΩ
. . . .
ΝΟΥ . . . ΓΩΘΕΟΥΣΕΟΥΗΡΟΥΕΝ
ΗΤΡΑΙΑΝΕΩΝΤΑΙΕΡΕΙΑ
ΗΓΕΜΟΝΕΥΟΝΤΟΣ ΤΗΣ ΘΡΑΚ
ΡΟΥΦΕΙ

1) Вижъ книгата Вл. и К. Шкорпилъ Бѣлѣжки върху археологическитѣ изслѣдвания, особенно послѣднитѣ двѣ страници: Отговоръ и пр.

т. е. Ἀγαθῇ τύχῃ. Αὐτοκράτορι Μ. Αὐρηλίῳ . . . νου . . . Θεοῦ Σεουήρου ἡ Τραιανέων τὰ ἱέρεια . . . ἡγεμονέυοντας τῆς Θρακ(ῶν) ἐπαρχείας) . . . . Ρουφει . . . .[1])

Ἡ Τραιανέων πόλις вѣроятно означава градъ Berrhoea (Стара Загора), защото извѣстно е, че въ врѣмето на императора Траяна много градове получили почетна титла Ulpia Traiana, и по гръцки жителитѣ имъ се нарѣкли Τραιανεῖς. Сѫщиятъ прѣкоръ мислѭ че трѣбва да се допълни въ надписа съобщенъ у Дюмона подъ No. 61 d. pag. 30; въ поменѫтия надписъ, въ който се чете името на царя М. Антонина Гордияна и на легата Каттия Целера, подиръ думитѣ ἡ βουλή καὶ ὁ Λάμπρότατος δῆμος вѣроятно е слѣдвала думата: Τραιανέων.

Третия надписъ, който се намира тѫй сѫщо въ Чакарларскитѣ турски гробища, е издълбанъ на единъ дългнестъ камъкъ (0.54 д., 0.42 ш.) и е доста поврѣденъ та и неясно се чете:

АГАΘНІ ΤΥΧΗΙ
ΣΙΠΑΙΑΙΜΠΙΖΗΝΕΡΟΙΝΤΑΛΚΗ
ΣΤΡΑΤΩΡΙΝΕΘΑΝ
ΕΥΞΑΜΕΝΟΥ ΠΗΚΟΥ

Отъ града Пизусъ отива стариятъ римски пѫть къмъ селата Гурбетъ и Акбунаръ. Въ послѣдньото село се намиратъ по чешмитѣ голѣми четвъртити камъни, за които приказватъ селянетѣ, че сѫ били донесени отъ Гурбетъ и Чакарларъ. А на истокъ отъ с. Акбунаръ на една възвишеность има развалини на една старинска крѣпость, нарѣчена Хассаръ. Развалинитѣ захващатъ пространство отъ 5 уврата нивя. Тукъ — тамѣ излизатъ на явѣ довари хорозанлии, до 3 м. дебели. Нѣма съмнѣние, че крѣпоста е служила за защита на римскиятъ друмъ, на когото слѣдитѣ се забѣлѣжватъ на 300 крачки разстояние отъ крѣпоста.

---

[1]) Въ надписа чете се името на императора Мархъ Аврелия (161—180 год. сл. Р. Хр.); освѣнъ това казва се въ надписа че градътъ „ἡ Τραιανέων πόλις" е поставилъ светилище? (храмъ); името на тогавашния губернаторъ на Тракия е истрито.

*

4.

Друга забѣлѣжителна мѣстность, важна за опрѣдѣление на римскиятъ пѫть, е Мустафа Паша, околийски пограниченъ градецъ въ Турция. На сѣверната страна край града издига се единъ немного високъ брѣгъ до малка рѣка, която дохожда отъ с. Аладагъ и се втича въ Марица. На този брѣгъ отгорѣ простира се мѣстность наречена *Хассаръ* съ остатъци отъ стари зидове; въ нивитѣ около Хассара сеископаватъ тухли, керамиди и се намиратъ антически монети грѫцки и римски. — Освѣнъ други видѣхъ монети на островъ Тазосъ, на градъ Абдера, на римски императори Антонинусъ Пиусъ, Теодозий и Юстиниянъ. Освѣнъ това, ископахѫ тамъ главица отъ единъ стълпъ съ букви ΖΕΩΕ . . . ΒΗΤ. Народътъ вѣрва, че въ избитѣ на Хассара е закопано голѣмо имание; приказватъ, че ужъ единъ человѣкъ нѣкога си е отишълъ да дири имание въ Хассара, нъ щомъ влѣзълъ въ изби пълни съ злато, вратитѣ сѫ се затворили задъ него за всѣкога.

На сѣверъ отъ Хассара къмъ с. Аладагъ се простиратъ голѣми юртлѫци или запустѣли дворища, вѣроятно остатъци на едно старо заселище. Всичкитѣ стари сгради приписва народътъ на Нѣмска кѫзѫса (нѣмска дѣвица). Отъ южна страна подъ Хассара минувалъ споредъ мѣстни прѣдания старовремски друмъ. Нѣма съмнѣние, че Хассарътъ прѣдставлява остатъци на една римска крѣпость. Споредъ Пеутингеровата карта тукъ трѣбва да се търси станция Burdipta или Burdenis, която е била отдалечена отъ Adrianopolis (Одринъ) 20 римски мили (около 30 километра).[1] Отъ Мустафа Паша е вървѣлъ стариятъ пѫтъ вѣроятно по сѫщитѣ мѣста както и новото шоссе, нъ неможахъ подробно да распитвамъ за него, защото въ Турция подобни расходки сѫ свързани съ извѣстни неприятности. Тукъ му е мѣстото да споменѫ още за една колона, която се търкаля отъ дѣсна страна на шоссето отъ Мустафа Паша за Одринъ. Колоната е 1.4 с. м. вис. съ дияметръ 0.50 с. м. и съдържа 16 реда грѫцки надписъ който обаче много е поврѣденъ.

---

[1]) Jireček Heerstrasse стр. 163—164 и Период. Списание кн. II. стр. 42.

ΑΓΑΘΗΙ ΤΥΧΗΙ
ΗΣΚΑΙΘΑΛΑΣΣΗΣ
ΝΤΟΣΑΝΘΡΩΠΩΝΕ
ΔΕΣΠΟΤΗΝΤ Ω
ΚΡΑΤΟΡΙΚΑΙΣΑΡΙ
ΕΟΥ
ΕΙΕΥΣΕΒΕΙΣΕ
ΗΜΗΤΡΙΤΟΥ
ΡΙΚΑΣΤΡΩΝΙΟΥΛΙΑ
ΜΡΟΤΑΤΗ
ΠΟΛΕΙΤΩΝΠΟΛΙΣ
ΙΛΙΟΝ

ΤΥΧΩΣ
ΛΙΟΥΚΡΙ ΠΕΙΝΟΥ
ΗΓΟΥ
ΡΑΚ Ε

Отъ надписа могжтъ да се прочетатъ само нѣкои отдѣлни думи: Ἀγαθῇ τύχῃ γ(ῆς καὶ θαλάσσης . . . (πα)ντὸς ἀνθρώπων . . . δεσπότην . . . . Αὐτοκράτορι καίσαρι . . . . εὐσεβεῖ εὐτυχεῖ . . . μητρί κάστρων Ἰουλίᾳ (?) . . . (ἠλα)μπροτάτῃ (Ἀδριανο)πολειτῶν πόλις (τὸ με)ίλιον (ἀνέστησεν) εὐτυχῶς Ἰουλίου Κρι . . πείνου ἡγου(μένου) τῆς (Θρᾳκῶν ἐπαρχείας).

Камъкътъ вѣроятно е lapis milliarius (τὸ μειλίον columna miliaria), на който е било означено разстояние между нѣкои станции или градове на римския пжть и е билъ поставенъ отъ града Адриянополь. (Слѣдва).

БЪЛГАРСКОТО УЧЕБНО ДѢЛО ВЪ ТУРСКО.

ПОСВѢЩАВА СЕ НА НАЙ-ЗАСЛУЖЕННИЯ ДѢЕЦЪ ПО ЪЗРАЖДАНИЕТО НА БЪЛГАРЩИНАТА,
П. Р. СЛАВЕЙКОВЪ.

Има едно доста старо изрѣчение, че цифритѣ сѫ на́й-краснорѣчиви и необорими рѣчи, — защото за оногози, когото не могѫтъ убѣди числа, сѫ праздни всѣкакви други доводи и сладки думи. Цифритѣ даватъ фактове, като прѣдоставятъ всѣкиму да прави самъ изводи отъ тѣхъ; въ такъвъ случай, особенно ако се не съмнѣваме въ вѣрноста имъ, прѣпирни могѫтъ се породи не върху цифритѣ, но върху направенитѣ изводи. За това, когато въ днешно врѣме искатъ да се удостовѣрятъ въ нѣкое явление, сбиратъ на́й-напрѣдъ цифри, данни и послѣ разсѫждаватъ. И не само цифритѣ ни удостовѣряватъ въ истинноста на фактоветѣ, но твърдѣ често въ науката, когато явленията сѫ прости, къмъ тѣхъ се прилага математическия анализъ, сир. количества, цифри. Сега въ физиката напр. не се задоволяватъ да казватъ, че топлината производжда движение или обратно, но сѫ открили, че опрѣдѣлено количество топлина производжда точно опрѣдѣлено количество движение и обратно. За това казватъ, че всѣка наука се стреми да се прѣобърне отъ качественна въ количественна. Въ сложнитѣ науки, като социалнитѣ, това мѫчно може се приложи, защото едно явление проистича отъ множество причини и мѫчно могѫтъ да се схванѫтъ тѣ всички, и още по́-трудно е количественно да се опрѣдѣли влиянието на всѣка една отъ тѣхъ. Но цифритѣ въ тая наука макаръ и не напълно приложими, пакъ помагатъ при изучванието законитѣ на явленията да се удостовѣримъ въ сѫществуванието на фактоветѣ, отъ които подиръ можемъ приблизително да имъ откриемъ причинитѣ. Въ сегашния вѣкъ никой се ненаема да разсѫждава нито върху богатството, нито върху умственното

или наравственно състояние на единъ народъ само по онова, което се вижда при първъ погледъ, но ще се обърне къмъ статистическитѣ данни, гдѣто ще почерпи свѣдѣния за производството на тоя народъ, ще го сравни съ численноста на населението и ще изведе срѣдния приходъ, който се пада на всѣка человѣческа душа; слѣдъ това ще изучи, какъ сѫ распрѣдѣлени приходитѣ и имотитѣ между отдѣлнитѣ лица, — защото на едни може да се пада твърдѣ много, напротивъ на други твърдѣ малко. Веднъждъ всичко това извършено, той ще направи своето рѣшение. Сега на-да-ли въ нѣкоя образована държава издаватъ нѣкакъвъ законодателенъ актъ, безъ да изучатъ прѣдварително всички относящи се до тоя въпросъ данни. Ето защо отдавна на всѣкѫдѣ сѫщестяуватъ специални учреждения, натоварени съ събирането данни по всички въпроси, които се касаѭтъ до человѣческия животъ, съ широката цѣль — да могѫтъ да се ползуватъ, както теоритическата наука, тъй и практиката.

Какво сме направили ние отъ освобождението си насамъ за да се запознаемъ пó-добрѣ съ отечеството си? Не само не сме направили нѣщо сами, но не сме проявили любопиство да се запознаемъ съ онова, което за насъ е направено отъ другитѣ. Всѣкий день можешъ у насъ да чуешъ дивни мнѣния за икономическото, наравственното и умственното състояние въ нашата страна; ще чуешъ да расправятъ, че България е богата, че нашитѣ селяне иматъ не само движими и недвижими имоти, но че у всѣкого отъ тѣхъ се намира по едно или двѣ гърнета жълтици. Ако отговоришъ, че това не е истина, че напр. тука, въ Софийско, нѣма твърдѣ богати селяне, — веднага ще се намѣри нѣкой да ти отвърне: „истина тукъ нѣма, но отвъдъ Балкана има много такива“, или ще те прати да ги диришъ въ Румелия, или нáй-често въ таково мѣсто, за което свѣдѣния не можешъ да добиешъ. Изобщо извънмѣрното българско богатство се намира тамъ, гдѣто насъ нѣма. За разнообразие пакъ можешъ да послушашъ, какъ другъ нѣкой, а, може би, и сѫщия, (ако му иде на смѣтка) расправя горѣщо, че ако правителството не вземе тая или оная мѣрка, България икономически съвършенно е съсипана. — И всичко това се говори по общественни въпроси отъ голѣма важность и често отъ хора, които по своето

положение ржководятъ или влияжтъ на политическитѣ сфери. Най-забѣлѣжителното и жалното въ тие случаи е — че рѣдко кой има колко-годѣ присърдце да събере нѣкакви положителни данни по нашитѣ обществении въпроси. Истина, че още прѣзъ врѣмето на оккупацията Русситѣ освѣнъ дѣто изработихж прѣкрасна географическа карта за нашата страна, но се погрижихж да положатъ начало за една статистика по вънншжта търговия. Сръбско-Българската война показа, че ние не знаехме тая карта, а търговската статистика си остана дѣте-пеленаче. Слѣдъ сформированието на наше управление, въ краятъ на 1880 г. се създаде у насъ по образецътъ на цивлизованний свѣтъ статистическо бюро съ доста значителенъ персоналъ. Първий Януарий 1881 год. се направи прѣброявание на населението, — съ това се ознаменува сжществуванието на новото бюро, то бѣ негово първо и, за крайна жалость, послѣдньо дѣяние. Къмъ краятъ на сжщата година излѣзохж на бѣлъ свѣтъ „Прѣдварителнитѣ резултати отъ прѣброяванието“, гдѣто се привождаше общото число на населението по общини (не по органическитѣ общини, но по искуственно образованитѣ отъ пълномощинското управление), околии и окржзи, безъ да се даватъ свѣдѣния за вѣрата, народноста, възраста и пр. Слѣдъ цѣли три години, въ 1884 г., се появи друга една статистическа тетрадка подъ надсловъ: „Общитѣ резултати отъ прѣброяванието“; въ нея се говори за полътъ, женитбеннитѣ отношения, вѣра, народность, възрасть и родно мѣсто, но само за цѣли окржзи, обаче, подобни свѣдѣния за околии и общини липсоватъ. Въ прѣдисловието къмъ тая тетрадка бюрото заявява, че издава тѣзи свѣдѣния, понеже по́-подробнитѣ може да закжснѣжтъ още на нѣколко мѣсеца. Не нѣколко мѣсеца, — нѣколко годинѣ се изминжхж и днесь още ние нѣмаме подробната статистика по прѣброяванието на 1-й Януарий 81 год. Въ 1885 год. На мѣсто тая очаквана статистика бюрото издаде списъкъ на населенитѣ мѣста въ България; споредъ него около едната четвьрть на тѣзи мѣста се оказахж не населени, — но скромното желание на бюрото; освѣнъ това и имената на селата сж записани доста безграмотно. Прѣзъ цѣлото това доста дълго врѣме бюрото не помисли поне да се опита да направи каква-годѣ стопанска статистика, за землѣ-

лието, скотовъдството, занаятитѣ и вжтрѣшната търговия; то не се възползова дори отъ прѣброяванието на овцетѣ, козитѣ и свиньетѣ при налагание данъцитѣ, бегликъ и серчимъ, за да яви колко овце, кози и свинье има България. А прѣминуванието на недвижимитѣ имоти отъ ржцѣ въ ржцѣ, което тъй лесно можеше да се състави, понеже тѣзи приходи се потвърдяватъ въ сждилищата, не заинтересира никого въ България, а тия свѣдѣния щѣхж да ни запознаижтъ съ много работи и нáй-испърво: като какво количество пари сж изнесени изъ България отъ изселяющитѣ се турци. Вѣрваме тъй сжщо, че никой нѣма да откаже важноста на статистическитѣ данни по прѣстжпленията. И нáй-послѣ ние нищо или поне твърдѣ малко знаемъ за състоянието на учебното дѣло въ България, макаръ че Министерството на Народното Просвѣщение не е прѣтоварено съ работа, има доста голѣмъ персоналъ, както при централното управление, тъй и свои специални органи изъ провинцията; то имаше срѣдство, ако само пó-вече се грижеше, да запознае обществото съ умственниятъ напрѣдъкъ на народътъ. Истина, министерството бѣше се распорѣдило въ 1884 год. да иде самото бюро въ Златишката околия (нáй-малката въ цѣла България), да я опише нáй-подробно, тъй щото това описание да може да служи като образецъ за оние, които би желали да спомогнжтъ при изучвание страната. Отъ това ходение и описвание до сега никакви видими резултати не притежаваме. Любопитенъ е фактътъ — Румелийското правителство бѣше направило прѣброявание на населението въ 1885 год. 1-ий Януарий и до прѣвратътъ на 6-й Септемврий 1885 год. бѣ успѣло да издаде на подробно статистика за тритѣ отъ 6-тѣ окржга и то съ едничка погрѣшка, че Помацитѣ не сж отдѣлени отъ другитѣ мусулмани. Нѣкои казватъ, че статистиката и на другитѣ три окржзи била готова, но материалътъ (слѣдъ 6-ий Септемврий) попаднжлъ въ ржцѣтѣ на нашето бюро и тамъ, разбира се, замръзнжлъ. Слѣдъ всичко исказано види ни се чудно, защо се прави и тая година ново прѣброявание, когато старото не е изработено, както трѣба или поне не е обнародвано. Да не мислятъ нашитѣ статистици, че работата имъ се свръшва, щомъ пó-често ще прѣброяватъ населението или — старъ волъ въ новъ оборъ

не влиза. По́-лесно се ходи тамъ, гдѣто има протъпкана пѫтека, нежели самъ да пробивашъ пѫть.

Всички по́-горѣ изложени мисли ми дойдохѫ наумъ, когато получихъ „Статистиката на българскитѣ училища въ Турция за учебната 1886—87 година“, отъ която и се ползувамъ за да запознаѭ читателитѣ съ състоянието на българскитѣ училища въ останѫлитѣ подъ турското влавладичество мѣста. Тѣзи свѣдѣния не сѫ твърдѣ добрѣ наредени и не сѫ направени всички по единъ и сѫщий типъ, както това се изисква, и на́й-жалното е, че въ нея липсуватъ нѣколко окрѫзи, тъй щото картината неможе да бѫде пълна. На́й-накрая на таблицитѣ се срѣща една забѣлѣжка, която гласи: „отъ нѣкои кази, като Гевгелийската, Дупнишка (вѣроятно Дупнишка — Джумая?) Одринска, Гюмурджинска и др. училищнитѣ статистики не сѫ получени“. Като изражавамъ съжалѣние, че липсоватъ свѣдѣния за толкова околии, не могѫ да не забѣлѣжѫ, че думитѣ „и други“ си нѣматъ никакъ мѣстото въ една статистика. Защо да се не поименуватъ тия други? Не е голѣма мѫка да се турятъ имената на всички околии, гдѣто има или се прѣдполага да има училища, като се каже, че липсоватъ само точни свѣдѣния. А тъй мнозина могѫтъ да се питатъ, дали има въ нѣкои околии, гдѣто има Българе, училища или просто „и други“ сѫ лѣгнѫли на хартията безъ съзнанието на авторътъ. Както и да е, трѣбва отъ сърце да благодаримъ и за това, което ни дава тая първа подробна статистика върху българското учебно дѣло въ Турция, особенно като си припомнимъ, че ние тука, въ свободното Княжество, и това не сме направили.

Щѫ разгледвамъ учебния въпросъ въ Турско околия по околия, като щѫ прибѣгвамъ за сравнение къмъ общитѣ данни, обнародвани въ календарьтъ „Кирилъ и Методий“, издаваемъ вече шеста година отъ г. Семерджиева. Що се касае до количеството на населението въ тия страни и специално българското, като главенъ изворъ ми послужи книжката „Etnographie de la Macédoine“, издадено въ Пловдивъ въ 1881 г. подъ редакцията, ако се не лъжа, на Ив. Ев. Гешова. Провѣрката съ други източници ми показа, че тя е доста точна и на пълно отговаря на цѣльта ми — да сличѫ количеството на населението съ онова на учи-

лицата. Да не помислятъ читателитѣ, че искамъ да обвинявамъ нѣкого за слабиятъ успѣхъ, направенъ въ Турция по учебното дѣло; защото въ такъвъ случай би трѣбвало да се обвини цѣлиятъ български народъ и още пó-вече обстоятелствата, въ които сме се намѣрили. Нѣмското изражение: Schicksal und eigene Schuld като че за насъ е съчинено. Съ голи обвинения и оправдания никоя работа не може да напрѣдне; нáй-добрѣ е да приемемъ сѫществующето зло и да търсимъ срѣдство за неговото прѣмахвание. Азъ щѫ се помѫчѭ да разгледамъ причинитѣ на бавното наше развитие и ще посочѭ на нѣкои мѣрки, които би спомогнѫли на това дѣло, за да възбудѭ пó-голѣмо внимание къмъ нáй-сериозния въпросъ, който имаме да рѣшаваме въ бѫдѫще. Азъ щѫ обърнѫ въ тая статия пó-голѣмо внимание на Македония, нежели на Тракия, първо, защото за нея има много пó-точни свѣдѣния и второ, защото тамъ е пó-голѣма опасноста за българщината, отъ колкото въ югоисточна Тракия. Сърбия и Гърция точатъ зѫби на нея, Австрия съ четире очи гледа да намѣри сгодно врѣме, безъ война да я присъедини къмъ своитѣ владѣния. Започвамъ съ Солунския вилаетъ и санджакъ.

I. Солунский санджакъ. 1. *Солунската каза.* Солунската каза, освѣнъ градътъ, има 73 села, отъ които 49 сѫ чисто български, 6 българо-турски, 2 българо-гръцки, 8 турски и 7 гръцки. Въ всичкитѣ села има само 2 бълг. основни училища съ 2 учители и 101 ученикъ. Тие села сѫ Негованъ и Зарово. По това могѫтъ да видятъ читателитѣ въ какво печално положение се намира училищното дѣло въ спомѣнѫтата каза; отъ 5—6 години не се забѣлѣзва на нáй-малъкъ прогресъ, нито пакъ числото на училищата и ученицитѣ се уголѣмява, макаръ че тамъ има доста много български села съ по 100, 150 и 200 кѫщи, като Хайватово, Вайтилакъ, Сухо и др.; нѣкои броятъ до 700 кѫщи, като Пейзаново — и въ такива села нѣма никакви български училища, а по всѣка вѣроятность, има гръцки. Колкото се касае до градътъ, въ него има двѣ основни мѫжски училища съ 4 учители и 115 ученици и едно основно дѣвическо училище съ 2 учителки и 45 ученички; освѣнъ тѣхъ тукъ ние имаме една мѫжска седмоклассна гимназия съ 14 учители и 267 гимназисти и една дѣвическа петокласснa

гимназия съ 5 учителки и 63 ученички. И двѣтѣ тие гимназии иматъ за цѣль да бѫдѫтъ разсадници за учители и учителки, отъ които толкози се нуждае Македония. Въ първитѣ двѣ години само се е уголѣмявало числото на ученицитѣ, отъ тогава нито се увеличава, нито се намалява. Въ учебната 1881—82 е имало въ мѫжската гимназия 101 ученикъ, прѣзъ 1882—83 — 187, прѣзъ 1883—84 — 268 и отъ тогава числото на учащитѣ се се върти все около тая цифра. Трѣбва да се радваме, че поне нѣма намаляване, както това се срѣща, което ще видимъ пò-подиръ. въ много други окрѫзи. Като обърнемъ внимание, какво значение има сега и още пóвече ще има занапрѣдъ Солунъ. не можемъ да не изразимъ дълбоко съжалѣние, че толкова низко стоимъ тамъ въ учебно отношение. Единъ пѫтешественникъ казва, че този градъ етнографически е еврейски, политически — турски, а географически — български, а другъ единъ още пò-знаменитъ, Хайнрихъ Бартъ, единъ отъ нáй-прочутитѣ пѫтешественници на свѣтътъ, се е изразилъ още въ 1862 г.: „Градъ Солунъ е направенъ за столица и има все още голѣмо значение за цѣла Румелия и ще може, вѣроятно, ако единъ день бѫде възвисена за българска столица, въ кратко врѣме да съперничи съ Атини и по богатство, и по дѣйствително значение, ако не по классически интересъ“. Barth's Reise durch das innere der Europäischen Türkei (стр. 216). Вѣрвамъ, че нѣма Българинъ, който не ще пожелае пò-скоро да се сбѫдне пророчеството на Барта. Но за да се испълни то, не трѣбва българщината въ Солунско да стои въ такова окаянно състояние. Азъ не говорѭ за градътъ, гдѣто числото на Българетѣ е твърдѣ незначително въ сравнение съ цѣлото население. Отъ 12,000 кѫщи въ Солунъ има само около 300—400 чисто български, непогърчени, кѫщи, макаръ че градътъ не е гръцки, а еврейски, защото $^2/_3$ отъ населението му сѫ евреи. Азъ говорѭ за казата, за Солунскитѣ села, гдѣто има пълна възможность, при свѣстна дѣятелность, да имаме на мѣсто 2, — 50 училища. Дано да се найдѫтъ хора, които да поработятъ въ тая посока.

2. *Кукушката каза.* Тая каза прѣзъ пò-минѫлата учебна 1885—86 година стоеше нáй-добрѣ отъ всичкитѣ македонски окрѫзи. Кукушкиятъ окрѫгъ считахме за нáй-ягката крѣ-

ность на българщината по ония страни. Тогава той е ималъ 36 мѫжски училища съ 39 учители и 1479 ученици и 2 дѣвически училища съ 3 учителки и 132 ученички. До лани тая каза броеше 154 села, отъ които 65 чисто български, 22 българо-турски, 2 българо-цинцарски, 63 турски. Минѫлата година тя е раздѣлена на три кази: Авретъ-Хисарска, Кукушка и Гевгелийска. Колко и кои села припадатъ на всѣка отъ тѣзи околии не можахъ да научѫ. За училищата прѣзъ послѣдната година имаме свѣдѣния само за Кукушката каза и за центръ на Гевгелийската каза — Гевгелия; за Авретъ-Хисарската се нищо не знае. Въ собственно Кукушката каза има 14 мѫжски основни училища съ 17 учители и 469 ученици, едно дѣвическо основно училище съ 1 учителка и 27 ученички, двѣ класни училища, 1 мѫжско съ 3 учители и 25 ученици и едно дѣвическо съ 1 учителка и 12 ученички. Въ самиятъ градъ Кукушъ има 1 основно мѫжско училище съ 4 учители и 137 ученици, освѣнъ дѣвическото и 2 класни училища. За центрътъ Гевгелия е показано 1 мѫжско основно училище съ 2 учители и 50 ученици и 1 дѣвическо основно училище съ 1 учителка и 56 ученички; за селата на Гевгелийската каза и за цѣлата Авретъ-Хисарска не е приведено нищо. Неволно се явява подозрѣние, че българското дѣло въ тоя прѣдѣлъ трѣбва да е прѣтърпѣло нѣкаква съсипия, инакъ мѫчно се обеснява малкото число ученици въ градътъ Кукушъ, градъ, който брои около 1300 български кѫщи и който всѣкога е билъ единъ отъ нáй-ревностнитѣ по образованието си и българщината. Той до скоро бѣ авангардата на българската национална идея. Съ едно може человѣкъ да си обясни тоя регрессъ, Кукушанетѣ, вѣроятно, сѫ захвърлили борбата съ еллинизмътъ и се гонятъ по между като Българе—православни и Българе—унияти. Неужели българскитѣ унияти сѫ изгубили чувството си за народность и сѫ оттървали българщината отъ еллинизмътъ за да прѣгърнѫтъ австро-унгарщината? Отъ трънъта на глогъ. Тѣ трѣбва добрѣ да помнятъ, че извѣритѣ постоянно се прѣобрѫщатъ въ изроди и да знаѭтъ, ча задъ униятский попъ стои католишский калугеръ, а задъ него се крие австрийский жандармъ. Австро-Унгария е държава, която въ старо врѣме е печелила чрѣзъ бракове, а сега, въ пó-ново,

чрѣзъ кови и интриги, които нáй-напрѣдъ се захващатъ съ благотворителность — устрояване католически училища, болници и пр. и пр. Въ ослѣплението си не виждатъ ли тѣ, че тя е турила око върху Македония и тѣхъ употрѣбява за свое орѫдие, че задъ тая религиозна уния се крие злокобна политическа пропаганда. Отричамъ се да вѣрвамъ, че нѣкой колко-годѣ не само патриотъ, но просто разбранъ Българинъ би се наелъ да спомага за успѣването на такива съсипителни за отечеството ни намѣрения. Сѫщото могѫтъ да си забѣлѣжатъ и нашитѣ протестанти: желателно е и тѣ да не внасятъ безсмисленни дѣления въ нашето и безъ това распокѫсано отечество.

3. *Воденската каза.* Безъ градътъ тя брои 61 село. отъ които 34 сѫ чисто български, 22 българо-турски и 5 чисто турски. Съ исключение на градътъ въ цѣлата каза има 7 основни мѫжски училища съ 7 учители и 254 ученици и едно дѣвическо съ 21 ученичка. Въ самиятъ Воденъ има 4 училища: едно основно мѫжско съ 4 учители и 74 ученици, едно основно дѣвическо съ една учителка и 32 ученички, едно классно мѫжско съ 4 учители и 19 ученици, едно классно дѣвическо съ една учителка и 5 ученички. Освѣнъ това тамъ има забавачница съ една възпитателка, която посѣщаватъ 52 дѣца отъ двата пола. Както виждатъ читателитѣ въ учебно отношение тая каза стои много низко. Що се относи до селата, за тѣхъ до една степень има извинение — тѣ сѫ пòвечето дребни и доста бѣдни. Но никакъ не могѫ да се начудѭ, какъ Воденъ, нáй-древнята македонска столица, градъ, който брои пòвече отъ 1000 кѫщи чисто български, гдѣто нѣма ни Гърци, ни Цинцари, е испаднѫлъ до тамъ, щото едвамъ на 10 кѫщи да се пада по единъ ученикъ. За послѣднитѣ нѣколко години никакъвъ напрѣдъкъ се не забѣлѣзва. Не е ли дошло врѣме да се поокопити прѣкрасния Воденъ (споредъ вѣщи сѫдии, той е нáй-хубавиятъ градъ по мѣстоположението си въ цѣлиятъ Балкански полуостровъ), тъй щото да чуемъ въ него хиляди, а не стотини български ученици.

4. *Полянинската или Доиранската каза.* Тя състои отъ градътъ заедно съ 78 села, отъ които 17 чисто български, 19 смѣсени, българо-турски и 42 чисто турски. Въ тая каза има български училища само 3, двѣ мѫжски основни

съ 4 учители и 159 ученици и едно дѣвическо съ една учителка и 30 ученички. Отъ тѣзи училища двѣтѣ сж въ градътъ, едното мжжско основно съ 3 учители и 117 ученици и едно дѣвическо, а третьото е въ едно отъ поляниинскитѣ села, Владѣя. При всичко, че градътъ (400 кжщи български) и околията сж пóвечето турски, селата много дребни (само 2 села броятъ пòвече отъ 100 български кжщи), все можеше да се очакватъ пóвече училища и ученици, ако да имаше хора да работятъ на мѣстото. Сжщо както и въ пó-горѣ описаната каза прѣзъ послѣднитѣ учебни години не се забѣлѣзва никакъвъ напрѣдъкъ нито въ градътъ, нито въ околията, нито въ числото на училищата, нито въ онова на ученицитѣ.

5. *Казата Яница на Вардаръ* (Ениджe-Вардаръ). Тя брои 67 села, отъ които 51 чисто български, 12 българо-турски и 4 чисто турски. Въ токо-речи чисто българския окржгъ ние имаме само двѣ училища, едно основно мжжско съ 1 учитель и III ученици и едно мжжско класно съ 1 учитель и 10 ученици. И двѣтѣ тѣзи училища не сж въ Яница, центрътъ на окржгътъ, но въ едно отъ неговитѣ села — Гюмендже. Градътъ Яница трѣбва да има не пó-малко отъ 400 български кжщи, и въ селата се набиратъ около 4500 български кжщи и на толкова население въ сжщность едно училище съ 2 учители. Само силно распространение на еллинизмътъ може да обясни това грозно явление. И любопитното е, че въ Яница нѣма Гърци, освѣнъ, може би, нѣкой билеринъ, нито пакъ цинцари, освѣнъ двоица троица механджии; при това и селата сж доста голѣми, пóвече отъ десетина села броятъ по 100 и по 200 кжщи, тъй щото можеше да се очаква пó-будна дѣятелность, а не едно-едничко училище да си стои все едно за много години. Ако ни е присърце пророчеството на Барта, трѣбва да обърнемъ сериозно внимание на тойзи окржгъ — той се намира при вратата на Солунъ.

6. *Струмишката каза.* Тя прѣдставлява пó-чудно явление отъ самата Яница. Освѣнъ градътъ ***въ тойзи окржгъ влизатъ*** 78 села, отъ които 49 сж чисто български, 19 българо-турски и 10 чисто турски. Градътъ Струмица има около 2400 кжщи, отъ които около половината сж чисто български, а останжлитѣ турски. Други народности, съ ис-

ключение на нѣколко единични лица, нѣма. Струмица наедно съ Яница и съ другъ единъ градъ, Валовище (Демиръ-Хисаръ) сѫ дали, вѣроятно, поводъ на гръцкитѣ да измудрятъ особенно гръцко плѣме, което, обаче, говори по български — Вулгарофони. Нигдѣ въ Македония, освѣнъ Яница, Валовище, отчасти Костуръ, нѣма градъ, населенъ отъ Българе, тъй надъханъ противъ българщината, както Струмица. За първопоименованитѣ градове има до извѣстна степень обяснение, — тѣ всички сѫ на югъ, по́близу до гръцкитѣ центрове, тѣ, подобно на Костуръ, иматъ или малко гръцко население, или одавна погърчено, но въ Струмица нищо такова се не срѣща, тя е доста на сѣверъ, обиколена съ български села и български градове; самитѣ ѝ граждане признаватъ, че сѫ Българе, но признаватъ православната патриаршия и се отричатъ отъ схизматическата екзархия, — и сѫщеврѣменно безсъзнателно се отказватъ отъ своята народность и прѣгръщатъ чужда. По видимому въ градътъ има основани доста гръцки училища съ значително число ученици. Всички опитвания, да се възбуди нѣкакъ тамъ българско народно чувство, останѫхѫ до сега втунѣ. Остава ни надѣждата на безгрижнитѣ лѣнивци, че врѣмето, мощниятъ цѣлитель на всички недѫзи, ще оправи тая работа. Въ околията донѣйдѣ се съглежда малко съживѣвание; въ нея сѫ показани 9 училища съ 9 учители и 192 ученици; но отъ друга страна даже въ голѣмитѣ села на юначната Малешевска нахия, която принадлежи къмъ описуемиятъ окрѫгъ, нѣма ни едно българско училище, когато прѣди 10—15 години, до колкото е извѣстно, имало е нѣколко училища.

7. *Тиквешката каза.* Тя се състои отъ 92 села, отъ които 57 сѫ чисто български, 23 българо-мухамедански и 12 мухамедански. Всичкитѣ мухамедане въ тая каза сѫ Помаци. Учебното дѣло тука сравнително се намира въ много добро положение и е напрѣдвало постепенно всѣка учебна година отъ 1882 година насамъ. Български училища има 23 основни мѫжски съ 25 учители и 970 ученици и 3 дѣвически съ една учителка и 23 ученички; въ двѣтѣ дѣвически училища прѣподаватъ учителитѣ отъ мѫжскитѣ училища. Класни училища тука нѣма. На́й-голѣмитѣ села въ тоя окрѫгъ, Неготинъ и Кавадарци, отъ които първото служи

за центръ на казата, сѫ днесъ за днесъ доста добри български центрове. Изобщо може да се каже, че българщината въ тоя окрѫгъ е напълно обезпечена, и има голѣма надѣжда, че учебното дѣло ще върви нанапрѣдъ, защото Тиквешкитѣ села сѫ доста голѣми и има много между тѣхъ такива, гдѣто трѣбва да се отворятъ училища. Напрѣдването отчасти се обяснява съ това, че Тиквешъ е обиколенъ съ нáй-развититѣ български окрѫзи въ Македония, Щипъ, Велесъ и Прилѣпъ, а отчасти (това е мое прѣдположение), може би, че мусулманското население е българско-помашко. Често се чуватъ у насъ оплаквания противъ Помацитѣ, че тѣ сѫ пó-фанатици отъ Турцитѣ, но за мене поразителенъ е тойзи фактъ, че въ всичкитѣ окрѫзи, гдѣто мусулманското население е помашко, както въ Тиквешъ, Неврокопъ, Разлогъ и Ахѫ-Челеби, българщината пó-вирѣе и образованието стои пó-добрѣ, нежели въ оние, гдѣто мухаметданитѣ сѫ чисти Турци или Арнаути. Както и да е, Тиквешката каза прѣдставлява отрадно явление въ Македония.

8. *Велешката каза.* Тя съдържа 101 село, отъ които 78 сѫ чисто български, 14 българо-турски, 10 чисто турски. Всичкитѣ училища въ тая каза сѫ 13 мѫжски съ 24 учители и 1035 ученици и двѣ дѣвически училища съ 5 учителки и 202 ученички; отъ тѣхъ 10 сѫ въ селата, а останѫлитѣ въ градътъ. За селата можеше да се пожелае цифрата на училищата да бѫде пó-голѣма; що се касае до градътъ, въ учебно отношение той е единъ отъ нáй-добритѣ въ Турция. Той има нáй-много ученици, но не може се каза, че стои пó-добрѣ отъ Щипъ и Прилѣпъ, защото макаръ, че послѣднитѣ иматъ пó-малко ученици, но и българското имъ население е пó-малко, нежели въ Велесъ. Той състои отъ около 2600 кѫщи, отъ които почти 2000 кѫщи сѫ чисто български, а останѫлитѣ турски съ исключение на стотина цинцарски. Слѣдователно, Велесъ е нáй-голѣмия градъ съ исключение, може би, на Битоля въ Македония, ако земемъ при сравняванието българското население — за основание. Въ двѣтѣ основни мѫжски училища въ градътъ прѣподаватъ 9 учители на 623 ученици, а въ двѣтѣ дѣвически основни — 5 учителки на 180 ученички. Въ четвърокласното мѫжско училище прѣподаватъ 5 учители на 74 ученици; сѫщото класно училище посѣщаватъ

и 22 ученички. Градътъ е показалъ на́й-голѣмъ напрѣдъкъ прѣзъ послѣдната година, което е очевидно изъ слѣдующата таблица: въ четвъртото отдѣление на мѫжскитѣ начални училища прѣзъ 1886/87 година сѫ показани 78 ученици, въ третьото 113, въ второто 103, а въ първото 328. Изъ общата статистика за прѣдпослѣдната учебна година се вижда, че числото на ученицитѣ се е увеличило съ 100, а прѣзъ 1883/84 цифрата е стигала само до 774, сир. на 261 ученикъ по́-малко отъ послѣдната учебна година. Да бѣше навсѣкждѣ учебното дѣло вървѣло по диритѣ на Велесъ, Прилѣпъ, Щипъ, Охридъ, вѣрвамъ, че много скоро щѣше да се свърши българския въпросъ въ Македония. Крѣпоста наполовина щѣше да се подкопае извѫтрѣ и съ малко усилия би се прѣвзела окончателно и отъ вънъ. Трѣбва, обаче, да забѣлѣжѫ, че Велешкитѣ села изискватъ още много работа и че макаръ тѣ да сѫ дребни, пакъ можеше да се очаква по́-много училища. Да обърнѫтъ Велешанетѣ внимание върху тойзи фактъ, че има села съ по́-малко отъ 100 кѫщи, които поддържатъ основни училища, а пакъ други много по́-голѣми не се сѫ погрижили за никакви.

Колкото се касае до Верейската каза, въ която има доста български села, то чисти, то смѣсени, тамъ нѣма ни едно българско училище, та че и географията и етнографията на тази каза на да ли нѣкой Българинъ колко-годѣ знае, тѣ оставатъ да се изучаватъ още; желателно е само да се намѣрятъ хора, които да се завзематъ съ това.

Изобщо, както вече видѣхѫ читателитѣ, учебното дѣло въ Солунския санджакъ не стои добрѣ; освѣнъ Велесъ и Тиквешъ, навсѣкждѣ другадѣ то се намира още въ пелени и не се забѣлѣзва голѣмо рвение да излѣзе изъ тѣхъ. Прѣзъ послѣднитѣ 5—6 години се съглежда пъленъ застой. Сега да прѣминемъ къмъ Сѣрско.

II. Сѣрский санджакъ. 1. *Сѣрската каза.* Тя заключава въ себе си 137 села, отъ които 58 сѫ чисто български, 19 българо-турски, 14 българо-гръцки, 24 турски, 12 гръцки, 9 гръко-турски и 1 българо-цинцарско. Като исключимъ градътъ, въ тая каза има само едно мѫжско основно училище въ голѣмото село Горньо-Броде (около 800 кѫщи) съ единъ учитель и 103 ученици. Въ градътъ Сѣръ, който брои около

2000 кѫщи български, се намиратъ двѣ български начални училища: едно мѫжско съ 2 учители и 42 ученици и едно дѣвическо съ 1 учителка и 17 ученички. Освѣнъ тѣхъ открито е едно четирекласно училище съ 2 учители и 30 ученици. По българщината Сѣръ много прилича на Пловдивъ, какъвто тойзи послѣденъ е билъ прѣди 40 години, когато при откриванието въ 1847 година българско училище се намѣрили едвамъ 8 ученици, и то Пловдивчане само двоица. И населението му е тъй сѫщо пъстро: Турци, Българе, Гърци, Цинцаре, Евреи, Цигане, само Ерменци липсуватъ за да прилича Сѣръ досѫщъ на Пловдивъ. Сѣрскитѣ Българе не само сѫ гъркомане, които не признаватъ екзархията, както това се срѣща въ Струмица, Валовище и Яница, но тѣ вече говорятъ гръцки и, подобно на Пловдивъ, българския езикъ се употрѣбява само по краищата на градътъ между сиромашкото население, което се е прѣселило неотдавна въ градътъ изъ околнитѣ села. Но, ако Пловдивъ при всичкия фанатизмъ на погърченитѣ Българе биде принуденъ да отстѫпи на българщината, още пó-лесно ще се добиѭтъ до сѫщитѣ резултати и въ Сѣръ, щомъ се дѣйствува съ енергия, опоритость и умѣние. Учебното дѣло по Сѣрскитѣ села е за окайванье, едно училище за 70—80 села и то съ нáй-незначително число ученици. Дори Горньо-Бродското училище е твърдѣ слабо сравнително съ численноста на населението, на 700—800 кѫщи 103 ученици, но пакъ е пó-добрѣ отъ градътъ, гдѣто на 2000 кѫщи броятъ едвамъ 100 ученици.

2. *Неврокопската каза* заедно съ *Разложската нахия.* Прѣходътъ отъ Сѣрската къмъ поименованата каза съставя прѣминувание отъ мракъ къмъ свѣтлина. Тя съдържа 140 села, отъ които 36 сѫ чисто български, 26 българо-мусулмански, 77 чисто мусулмански. Мусулманетѣ тукъ сѫ пóвечето Помаци. Учебното дѣло въ тая каза, като исключимъ градътъ Неврокопъ, може-би, да стои нáй-добрѣ отъ всичкитѣ мѣста на Македония. Тя брои 30 училища съ 33 учители и 2113 ученици. Нáй-блѣскава въ това отношение е Разложската нахия, тамъ почти всѣко село си има основно училище и то съ многобройни ученици. Напримѣръ селото Банско има 350 ученици и 35 ученички, Махомия — 300, Якоруда — 130, Бѣлица — 130 и т. н. Една отъ нáй-главнитѣ

*

причини за забѣлѣжителното положение на учебното дѣло по тѣзи мѣста е, вѣроятно, че тука никога Гърцкий кракъ не е стѫпвалъ. Въ града Неврокопъ, обаче, работата не стои тъй, макаръ, че тамъ трѣбва да има около 400 български кѫщи. Основното градско училище брои 45 ученици съ единъ учитель, а класното 26 ученици тоже съ единъ учитель. Числото на ученицитѣ по отдѣленията въ основното училище краснорѣчиво показва, че училищното дѣло въ градътъ Неврокопъ никакъ не напрѣдва: въ IV отдѣление се броятъ 13 ученици, въ III-то — 10, въ II-то — 11 и въ I-то тъй сѫщо 11. Печално!

3. *Мелнишката каза.* Въ нея влизатъ 97 села, отъ които 75 сѫ чисто български, 17 българо-турски, 5 чисто турски. Ако градътъ Сѣръ уприличихме на Пловдивъ прѣди 40 години, тъй сѫщо може да се каже, че Мелникъ прилича на Станимака, каквато тая послѣдня е била прѣди 15 години. И наистина, има прѣдположение, че часть отъ жителитѣ въ Мелникъ, които говорятъ по гръцки, сѫ прѣселенци изъ Станимака. Сега градътъ е населенъ съ Българе, Гърци и Турци. Но твърдѣ е вѣроятно, че една часть и, може би, пó-значителната, отъ ония, които говорятъ гръцки и наричатъ себе си Гърци, да сѫ Българе, дошли отъ околнитѣ села, и като ядката е била съставена отъ Гърци, тѣ лесно се сѫ ассимилирали. Въ послѣдньо врѣме, подобно на Станимака, пó-новитѣ прѣселенци отъ селата сѫ почнѫли да запазватъ своята народность и се опитватъ да си създадатъ български училища. Всичко казано се относи исключително до градътъ, защото окрѫгътъ е непокѫтнѫтъ български. Казата наброява 11 училища съ 12 учители и 410 ученици. Въ самия Мелникъ има двѣ мѫжски училища — едно основно и едно класно, но и двѣтѣ се намиратъ въ твърдѣ печално положение. Въ основното училище има само 45 ученици и отъ послѣднитѣ статистически данни въ него се съглежда намѣсто прогресъ — регресъ: въ четвъртото отдѣление сѫ отбѣлѣзани 20 ученици, въ третьото 25, а въ второто и първото ни единъ. Слѣдователно, прѣзъ послѣднитѣ двѣ учебни години ни единъ новъ ученикъ не е постѫпилъ въ основното училище. Класното мѫжско училище има само единъ класъ, и той съ 15 ученици. Въ цѣлия окрѫгъ нѣма ни едно

дѣвическо училище. Касателно селата въ тая каза може да се забѣлѣжи, че ако и да стоятъ много пó-горѣ отъ градътъ, все можеше да се чака и тамъ пóвече развитие въ учебното дѣло, защото има пълна възможность да се открижтъ нови училища и да се увеличи числото на ученицитѣ въ старитѣ, понеже сега сѫществующитѣ училища не сѫ въ нáй-голѣмитѣ села отъ окрѫгътъ.

4. *Казата Валовище.* Може би, нáй-неприятниятъ споменъ, оставенъ намъ отъ минжлото, е оня за духовното робство, подъ което е билъ подложенъ Българскиятъ народъ въ течение на нѣколко вѣкове. У насъ, освободенитѣ Българе, тойзи споменъ легка-полегка захваща да се заличава; но ако нѣкой иска да изучи, до какво унижение, до какво нравственно отпадване може да достигне единъ народъ, нѣка да се обърне къмъ Македония, особенно къмъ казитѣ Струмица и Валовище. Тука той воочию ще се убѣди, какъ единъ-двоица Гърци, единъ-двоица кръчмаре — Цинцаре и, може би, нѣколко чорбаджии Българе сѫ въ състояние да заслѣпятъ, затжпятъ цѣло население, тъй щото да прѣстане то само да се познава. Градътъ Валовище (Демиръ-Хисаръ) въ много отношения прилича на Струмица, но произвожда, ако е само възможно, още пó-лошо впечатлѣние отъ Струмица. Цѣлата каза брои 78 села, отъ които 45 сѫ чисто български, 17 българо-турски, 14 чисто турски, 1 цинцарско и 1 българо-цинцарско. Прѣзъ учебната 1886—87 година окрѫгътъ насчита 6 мжжски основни училища съ 6 учители и 334 ученици, и всички тѣзи училища сѫ по селата, въ градътъ нѣма никакво българско училище. И тоя градъ брои около 2000 кжщи, отъ тѣхъ пóвече отъ половината сѫ чисто български, останалитѣ турски и, пó-малко цинцарски. Тамошнитѣ Българе, ако и не напълно погърчени, трѣбва да сѫ страшни гъркомани, та не се сѫ погрижили поне за едно българско училище. Селата сами по себе прѣдставятъ много благоприятни условия за пó-широкото развитие въ тѣхъ учебното дѣло: нигдѣ другадѣ нѣма такива голѣми села, както въ Валовищинската каза, само Костуръ може до извѣстна степень да съпернича съ нея въ това отношение. Въ нея има около 35 села, отъ които всѣко брои пóвече отъ 100—150 кжщи, но, за зла честь, въ тѣхъ нѣма никакви български училища. Крушево насчита

почти 800 кѫщи, Корчево 360 (тѣзи двѣ села не трѣбва да се смѣсватъ съ едноименнитѣ тѣмъ села въ Битолско), Елешница 200, Голешово 300, Ковачево 240, Лѣхово 300, Петрово 300 и т. н. И ни въ едно отъ тѣхъ нѣма българско училище. Тука лесно можахѫ да се създадатъ наймалко около 50 училища, ако би учебното дѣло се развиеше, като въ Разлогъ или Ахѫ-Челеби; тогава ни единъ окрѫгъ не щѣше да бѫде въ състояние да съперничи въ учебно отношение съ Валовище. За сега образованието не само не върви напрѣдъ, напротивъ — назадъ, въ послѣднитѣ години числото на училищата и на ученицитѣ е намалѣло. Прѣзъ 1883—84 година въ окрѫгътъ е имало 10 училища съ 465 ученици, а прѣзъ послѣдната учебна година е имало училища само въ слѣдующитѣ села: Горни-Порой, Долни-Порой, Света Петка, Мѫтница и Тодорово.

5. *Казата Петричь.* Тя заключава въ себе си 58 села, отъ които 38 сѫ чисто български, 19 българо-турски и 1 чисто турско. Наедно съ градътъ въ тоя окрѫгъ сѫ показани: 12 мѫжски основни училища съ 12 учители и 335 ученици и едно дѣвическо основно съ една учителка и 30 ученички. Въ градътъ, освѣнъ едно дѣвическо и едно мѫжско основно училище съ единъ учитель за 104 ученици, има едно класно училище съ единъ учитель и 18 ученици. Приведеното количество училища и ученици показва, че, ако учебното дѣло и да стои пó-високо, нежели въ Валовище, все още е много слабо. Понеже Петричь, градътъ, брои около 700 български кѫщи, 150 ученици на толкова население ни се струва твърдѣ малко. Околията не стои инакъ, истина, че Петришкитѣ села сѫ дребни, все пакъ има нѣколко села съ пóвече отъ 100 кѫщи, въ които нѣма училища. При всички тие недостатъци, тая каза стои, слѣдъ Неврокопската, нáй-високо отъ всичкитѣ околии въ Сѣрския санджакъ и, може се каза, че полегка напрѣдва.

6. *Казата Зѫхна.* Въ нея влизатъ 41 село, отъ които 8 сѫ чисто български, 12 българо-турски, 8 гръцки, 8 турско-гръцки, 1 цинцарско и 4 цигански. Върху положението на учебното дѣло въ тая околия за послѣднитѣ три години нѣма никакви свѣдѣния. Намѣрихъ само общи данни за 1883—84 година, по които се вижда, че тамъ тогава е имало 3 основни мѫжски училища съ 3 учители на 228 ученици.

Какъ стои учебното дѣло сега тамъ, да ли е напрѣднжло или е отишло назадъ, да ли съвсѣмъ е заглжхнжло, както това често става у насъ, нищо не се знае.

7. *Казата Дупнишка — Джумая.* За нея не можахъ да намѣрж нигдѣ положителни данни, нито върху количеството на селата, нито пакъ върху численното отношение на Българетѣ сравнително съ другитѣ народности. За училищното развитие тъй сжщо не се намиратъ никакви положителни данни. Такива има само за прѣзъ учебната 1883—84 година. Тогава е имало 5 основни училища съ 5 учители и 305 ученици. На-да-ли стоимъ много добрѣ въ Джумая, на това влияжтъ нáй-главно върлуванията на харамиитѣ по границата между Дупница и Джумая, за което и ще поговорж пó-подиръ.

8. *Драмската каза* или пó-добрѣ Драмско. Административно тя се не относи къмъ Сѣрския санджакъ, а образува особенъ Драмски санджакъ. Понеже българското население тука е твърдѣ незначително, — нѣщо като острови между Турско море, — за това въ учебно отношение обикновенно я отнасятъ къмъ Сѣрско. Пó-голѣми български села въ Драмския прѣдѣлъ сж три: Плѣвенъ (или Плѣвня), Просѣченъ, Волакъ, и въ тритѣ тия села има основни мжжски училища съ 3 учители и 122 ученици; освѣнъ това въ първото, Плѣвенъ, има още едно класно училище съ 1 учитель и 15 ученици.

Тука свършвамъ съ Сѣрский санджакъ; виждатъ читателитѣ, че съ исключение на Неврокопската каза, на-да-ли другадѣ можемъ се похвали съ голѣмъ успѣхъ и напрѣдъкъ, особенно ако забѣлѣжимъ, че въ нѣкои околии вървимъ назадъ. Тука прѣдстои още голѣма и сериозна работа за поборницитѣ на българщината и на българското народно образование. Сега да минемъ къмъ Скопия.

IV. Скопский санджакъ. 1. *Скопската каза.* Тя брои 125 села, отъ които 84 сж чисто български, 15 българо-турски и 26 чисто турски. Цѣлата каза насчита 17 мжжски училища съ 23 учители и 906 ученици и 2 дѣвически съ 4 учителки и 88 ученички. Отъ тѣзи училища на градътъ Скопия се падатъ 5 основни мжжски училища съ 7 учители и 312 ученици, едно дѣвическо основно съ 2 учителки и 72 ученички, едно класно мжжско съ 5 учители и 133 ученици

и едно класно дѣвическо съ 2 учителки и 13 ученички. Скопското класно училище, слѣдъ Солунската гимназия, е нáй-многобройно българско класно училище по численноста на ученицитѣ си въ цѣло Турско и, вѣроятно, по вжтрѣшната си уредба е едно отъ нáй-добритѣ. Въ Скопия тъй сжщо има нáй-много основни училища (съ исключение на Битоля, която брои 6), но числото на ученицитѣ въ тѣхъ е пó-малко отъ онова на нѣколко други градове. Въ петьтѣ мжжски основни училища въ Скопия има само 312 ученици, когато Велесъ при 2 основни мжжски училища брои 623 ученици, Прилѣпъ при 2 — 540 ученици, Лозенградъ 2 съ 345, Щипъ 2 съ 331 и Охридъ 3 съ 313. Утѣшителното въ Скопия е, че първитѣ отдѣления въ основнитѣ училища иматъ често нѣколко пжти пóвече ученици отъ пó-горнитѣ отдѣления, което е признакъ, че училището вирѣе; това се срѣща и въ нѣкои други мѣста. Въ Скопскитѣ села има само 11 основни мжжски училища съ 11 учители и 361 ученикъ — число, както виждатъ читателитѣ, не твърдѣ значително за толкова села, истина, че тѣ сж твърдѣ дребни, има само 2—3, които насчитатъ пóвече отъ 100 кжщи. За това изобщо може да се каже, че Скопската каза прави напрѣдъкъ.

2. *Кумановската каза.* Тя включва 124 села, отъ които 100 сж чисто български и 24 българо-турски. Всичкитѣ училища въ тоя окржгъ сж: 13 мжжски основни съ 14 учители и 367 ученици и едно дѣвическо основно съ 1 учителка и 53 ученички. Отъ тѣзи училища, освѣнъ дѣвическото, въ градътъ Куманово има двѣ основни съ 3 учители и 213 ученици. Другитѣ 11 училища сж изъ окржга. Селата на тая каза сж тъй сжщо дребни (пó-голѣми има само 4), както Скопскитѣ и развитието на учебното дѣло носи сжщия характеръ. Класни училища нѣма; въ прѣдвидъ стратегическото положение на тая каза желателно е да се открие такова.

3. *Тетовската каза.* Тя се състои отъ градътъ Тетово и 150 села, отъ които 52 сж чисто български, 44 турско-български и 64 турски. Тоя окржгъ заедно съ градътъ брои 9 училища мжжски съ 15 учители и 458 ученици и 1 дѣвическо съ 2 учителки и 60 ученички. Освѣнъ дѣвическото въ градътъ се намиратъ едно основно мжжско съ 5 учители и 221 ученикъ и едно класно съ 1 учитель

и 4 ученици. За послѣдньо врѣме началното образование доста напрѣдва, както показватъ слѣдующитѣ цифри: въ четвъртото отдѣление има 15 ученици, въ третьото 42, въ второто 53, а въ първото 111. Тия цифри ясно показватъ, че има напрѣдвание. По величина и тукашнитѣ села приличатъ на Скопскитѣ; единственнитѣ пó-едри сѫ: Гостиварь, Теарци, Челопечь, Пожерани, и въ тѣхъ всички има училища.

4. *Каза Криворѣчна Паланка* или просто *Паланка*. Тя брои наедно съ градътъ 62 села чисто български, за исключение на градътъ, гдѣто отъ 630 кѫщи едната третя сѫ турски. Въ учебно отношение тая околия стои нáй-лоше въ цѣлий Скопский санджакъ, макаръ, че външно прѣдставлява нáй-добри условия: има нáй-много едри села, пóвече отъ 15 села броятъ по 100 кѫщи, а нѣкои и по 200, и въ тѣхъ да нѣма български училища. Въ цѣлата каза се набиратъ 5 училища съ 6 учители и 148 ученици; отъ тѣхъ въ градътъ се намира едно основно мѫжко училище съ 2 учители и 48 ученици и едно классно съ единъ учитель и 11 ученици. Останѫлитѣ три основни училища сѫ въ селата: Райковци, Радибушъ Петърлица. Мѫчно може да се опрѣдѣли причината на тойзи училищенъ застой въ тая околия; може би, близоста и́ къмъ границата на Княжеството на мѣсто полза да и́ принася врѣда, подобно на Дупнишката Джумая. Честитѣ минувания границата отъ Харамиитѣ за да освобождаватъ Македония даватъ на Турцитѣ поводъ да гонятъ учителитѣ и да затварятъ училищата. За тойзи въпросъ пó-кѫсно ще поговорѭ по-надълго, а сега ще забѣлѣжѫ, че желателно е да се обърне пò-сериозно внимание на тая каза, като се земе въ прѣдвидъ важноста на положението и́ при двѣ граници: българска и сръбска.

5. *Щипската каза.* Тя, подобно на Паланка, е чисто българска съ своитѣ 100 села: само въ градътъ има Турци: отъ 1700 кѫщи, около 750 сѫ български, а останѫлитѣ турски. Числото на училищата въ цѣлото окрѫжие се състои отъ 9 мѫжски съ 17 учители и 589 ученици и 2 дѣвически съ 3 учителки и 90 ученички. Отъ тѣхъ въ градътъ се намиратъ 5 училища: 2 основни мѫжски съ 8 учители и 331 ученикъ, едно классно мѫжско съ 4 учители и 102 ученици, и двѣ основни дѣвически. Въ учебно от-

ношение може да се каже, че Щипъ стои нáй-добрѣ. защото, макаръ че Велесъ и Прилѣпъ броятъ пó-вече ученици въ основнитѣ си училища, но пакъ и числото на българското население въ тия два града е много пó-голѣмо, нежели въ него, — което става още пó-очевидно отъ слѣдната пропорция: въ Щипъ на всѣки 3 кѫщи се падатъ по двама ученици, а въ Велесъ и Прилѣпъ по единъ ученикъ на 2 кѫщи. Классното Щипско училище безусловно надминува сѫщитѣ на Прилѣпъ и Велесъ. Колкото се касае до селата на описуемия окрѫгъ, тамъ има мѣсто за много още работа; при това не трѣбва да се забравя, че макаръ тѣ и да сѫ многобройни, но сѫ твърдѣ дребни, каквито изобщо сѫ всичкитѣ села въ Скопския санджакъ, като испустнемъ Криворѣчна Паланка.

6. *Кочанската каза.* Освѣнъ градътъ въ нея влизатъ 62 села, отъ които 46 сѫ чисто български и 16 българо-турски. Всичко на всичко тя има 6 основни мѫжски училища съ 6 учители и 230 ученици; классни и дѣвически нѣма. Отъ тѣзи въ самия градъ Кочани се намира едно основно мѫжско училище съ единъ учитель и 100 ученици, а останѫлитѣ 5 сѫ въ петь други села. Отъ горѣизложеното се вижда, че учебното дѣло въ тая каза не е отъ цвѣтущитѣ; но въ оправдание на Кочани едно трѣбва да кажемъ, че той скоро се е пробудилъ и селата му сѫ тъй сѫщо много дребни.

7. *Кратовската каза.* Тя брои съ градътъ 45 села, — 43 чисто български и 2 българо-турски. Всичкитѣ училища сѫ 7 съ 10 учители и 248 ученици; отъ тѣхъ въ градътъ се намиратъ 2 основни училища съ 5 учители и 150 ученици. Нито дѣвическо, нито классно нѣма. Останѫлитѣ 5 училища сѫ изъ селата. Отъ селата много не може да се изисква; тѣ сѫ толкова дребни, щото нáй-голѣмото въ тая каза брои само 80 кѫщи, но градътъ можеше да даде пó-вече ученици. Както и да е, прѣзъ послѣдната учебна година тука е направенъ доста голѣмъ успѣхъ, защото въ прѣдпослѣдната 1885—86 година, тая каза е имала само едно училище съ единъ учитель и 103 ученици.

8. *Радовишката каза.* Тя е послѣдната околия отъ Скопския санджакъ, съдържа 41 село, отъ които 24 сѫ чисто български, 10 българо-турски и 7 чисто турски.

Пълното число на училищата е: 7 основни мѫжски съ 7 учители и 257 ученици; отъ тѣхъ едно се намира въ Радовичъ и има единъ учитель на 115 ученици. Други училища въ градътъ нѣма. Числото на училищата и ученицитѣ се е увеличило въ 1886—87 учебна година, защото прѣзъ 1885—86 въ цѣлата каза е имало само едно училище съ единъ учитель и 79 ученици.

При сключванието на Скопския санджакъ не може да се не искаже, че той по учебното дѣло изобщо се намира въ удовлетворително състояние, макаръ полегка все се движи напрѣдъ. Въ него се не съглеждатъ ония колебания на другитѣ три Македонски санджаци, тукъ нѣма буйна скачаница напрѣдъ и послѣ сѫщо такъва назадъ. Тамошнитѣ Българе иматъ много общо съ нашитѣ Шопи: бавно тръгватъ, но веднъждъ тръгнѫли, не повръщатъ главата си назадъ. Тая черта внушава нáй-силна надѣжда за вѣренъ и пъленъ успѣхъ. И дѣйствително, освѣнъ Криворѣчна Паланка, всички други кази отъ тоя санджакъ напрѣдватъ и по числото на училищата, и по онова на ученицитѣ. При това не трѣбва да се забравя, че селата сѫ дребни и че мусулманското население въ Скопско изъ-цѣло почти сѫ Арнаути, които се обръщатъ много пó-злѣ съ християнското население, нежели флегматичнитѣ Турци и добродушнитѣ Помаци. Като допълнение на казаното и за пó-ясното прѣдставление, какво може да бѫде направено по учебната часть въ Скопскитѣ градове, ще приведѫ численноста на населението имъ. Градътъ Скопия има около 2800 кѫщи, отъ които 1200 български, 1500 турски и остатъкъ еврейски; Куманово — 900, съ 550 български и остатъкъ турски; Тетово около 2000, наполовина български и турски; Криворѣчна Паланка около 700 кѫщи, съ 450 български, а другитѣ турски; Щипъ около 1800 кѫщи, 850 български, а останѫлитѣ турски; Кочани около 1000 кѫщи, български 600, останѫлитѣ турски и малко цинцарски; Кратово 650 кѫщи, български 400, а останѫлитѣ турски и нáй-сѣтнѣ Радовичъ съ 1200 кѫщи, отъ които около 700 сѫ български, а другитѣ турски. Тия цифри ясно показватъ, че въ Скопско има мѣсто да се увеличи числото на ученицитѣ и трѣбва нѣкакъ да се помѫчимъ,

щото въ всичкитѣ градове да се създадатъ классни училища. Сега можемъ да пристжпимъ къмъ Битоля.

IV. Битолский санджакъ. 1. *Битолската каза.* Тая каза брои 181 село, отъ които 139 сж чисто български, 29 българо-турски, 7 чисто турски, останжлитѣ 6 села сж или чисто цинцарски, или съ малка примѣсь на българщина: тѣзи послѣдни заслужватъ да се поименуватъ всички, защото играйжтъ доста значителна рола въ историята на казания санджакъ, та влиянието имъ дори се простира върхъ цѣла Македония. Испърво иде Крушево, градъ съ 1700 кжщи, отъ които около 1200 сж цинцарски и около 500 български; часть отъ Цинцаретѣ и Българетѣ се гърчѣйжтъ, а другата часть се дѣли на българѣющи се Българе и румжнѣющи се Цинцаре; тъй щото въ Крушево се сж създали три партии: гръцка, българска и румжнска. Другитѣ цинцарски села сж: Маловище съ 400 кжщи, Магарово съ 380, Търново съ 330, Нижополе съ 130 и Диево съ 50 кжщи; отъ тѣхъ Маловище е чисто цинцарско, Магарово, Търново, Нижополе иматъ малко нѣщо Българе, а въ Диево болшинството на жителитѣ сж Българе. Това сж тѣ прочутитѣ румжнски елементи, за които нашитѣ съсѣди отъ вѫдъ Дунавъ вдигатъ такъва врѣва и които снабжаватъ цѣла Европейска Турция съ механджии. Но да се простимъ съ Цинцаретѣ и да се върнемъ къмъ дѣлото си. — Цѣлото Битолско съ градътъ брои 21 мжжски училища съ 32 учители и 1214 ученици и 3 дѣвически съ 8 учителки и 148 ученички. Въ сама Битоля има 6 мжжски основни училища съ 9 учители и 358 ученици и 2 дѣвически основни съ 4 учителки и 78 ученички; освѣнъ тѣхъ въ градътъ има още 2 классни училища: едно мжжско четирекласcно съ 6 учители и 106 ученици и едно дѣвическо съ 3 учителки и 40 ученички; къмъ градскитѣ училища трѣбва да притуримъ и една забавачница съ една възпитателка и 38 момчета, и 14 момичета. Ако Сѣръ прилича на Пловдивъ прѣди 40 години, то може се каза, че Битоля прилича на сжщия градъ, но само какъвъто е билъ той прѣди 15—20 години; по голѣмината си Битоля наумява Пловдивъ, защото, слѣдъ Солунъ, тя е най-голѣмия градъ въ Македония. Отъ 6240 нейни кжщи, 2500 сж български, 2000 турски, 1000 цинцарски, а остатокътъ сж еврей-

ски и цигански. Ако земемъ въ внимание количеството на българското население въ Битоля, учебното дѣло не стои толкова добрѣ, защото пó-малки градове, като Велесъ и Прилѣпъ, иматъ пó-вече ученици; но отъ друга страна, ако се земе въ прѣдвидъ пъстротата на градското население и силното влияние на огърченитѣ Цинцаре, то за сега трѣбва да се задоволимъ и съ тойзи успѣхъ, още пó-вече, че градътъ и окрѫгътъ сѫ направили прѣзъ послѣднитѣ учебни години голѣми стѫпки нанапрѣдъ. Това става очевидно отъ слѣдующитѣ цифри: прѣзъ 1886—87 година четвъртото отдѣление въ основнитѣ мѫжски училища наброява 41 ученикъ, третьото — 78, второто — 74, първото — 165. Тѣзи цифри ясно показватъ, че числото на постѫпающитѣ въ основнитѣ училища се увеличава. Отъ окрѫжнитѣ нáй-важни училища сѫ въ българо-цинцарския градъ Крушево, отъ тѣхъ мѫжкото основно училище има 4 учители съ 108 ученици, а дѣвическото една учителка съ 30 ученички. Тукъ има и една забавачница съ една забавачка на 82 момчета и 15 момичета. Останѫлитѣ 14 училища сѫ изъ другитѣ села. Въ Битолската каза се хвърля въ очи голѣмото напрѣдвание на учебното дѣло особенно въ 1886—87 учебна година, защото прѣзъ 85—86 година тамъ е имало само 12 училища съ 20 учители на 717 ученици и 3 дѣвически съ 6 учителки и 88 ученички. Още пó-нагледно се прѣставя това напрѣдвание, ако сравнимъ ученицитѣ по отдѣления въ цѣлия окрѫгъ. Прѣзъ 1886—87 учебна година въ четвъртитѣ отдѣления се набиратъ 58 ученици, въ третитѣ — 103, въ вторитѣ — 180, а въ първитѣ — 767. Трѣбва, обаче, да се добави, че макаръ селата въ Битолската каза и да сѫ дребни, има още много такива, гдѣто могѫтъ да се откриѭтъ основни училища; напр. Буково и Буве броятъ пó-вече отъ 300 кѫщи, Вилми 100 кѫщи чисто български, а нѣматъ училища. Та и народното образование въ градоветѣ Битоля и Крушево изисква още много работа; но человѣкъ може да храни надѣжда, че, ако Битоля върви за напрѣдъ тъй, както прѣзъ послѣднитѣ години, тя въ скоро врѣме ще стане истинска обитель на българщината въ Македония; това може да се очаква още пó-вече, защото пó-голѣмитѣ цинцарски села не клонятъ тъй силно къмъ еллинизмътъ, както ставаше до сега, а отъ

румѫнизмътъ между Цинцаретѣ въ Македония, вѣрвамъ, никого не е страхъ.

2. *Кичевската каза.* Тя съдържа 109 села, отъ които 89 сѫ чисто български, 15 българо-турски, 5 чисто турски. Всички училища въ тоя окрѫгъ сѫ: 3 основни мѫжски училища съ 4 учители и 103 ученици и едно дѣвическо съ 1 учителка и 38 ученички. Классни училища нѣма. Ако сравни человѣкъ числото на училищата и числото на ученицитѣ съ онова на чисто българскитѣ или смѣсенитѣ села, то неволно ще дойде до печално заключение връху състоянието на учебното дѣло въ казания окрѫгъ; още пó-вече ще се наскърби, като се научи, че прѣзъ 1885—86 година е имало пó-много училища и ученици. Тогава окрѫгътъ е броилъ 13 основни мѫжски училища съ 13 учичели и 380 ученици, и въ дѣвическото е имало 46 ученички. Никакъ не могѫ да се сѣтѭ на щó се дължи това намаляванне. Истина, въ цѣлата Кичевска каза селата сѫ дребни и нѣма ни едно село съ чисто българско население, което би броило 100 кѫщи; нáй-голѣмото българско село е съ 90 кѫщи; 3—4 други села, които броятъ кѫщитѣ си съ пó-висока цифра, сѫ смѣсени, българо-турски, съ прѣобладание на турския елементъ. Въ самото Кичево, което има около 500 кѫщи, само 150 сѫ български, останѫлитѣ турски; въ него има двѣ основни училища: едно мѫжско съ единъ учитель на 52 ученици и едно дѣвическо: другитѣ двѣ училища се намиратъ въ мънастирь Прѣчиста и въ селото Порѣчки.

3. *Леринската каза.* Тя брои съ градътъ 62 села, отъ които 43 сѫ чисто български, 13 българо-турски, 5 чисто турски и едно чисто цинцарско; послѣдньото се казва Невеска и състои отъ 500 кѫщи. Числото на училищата е: 8 основни мѫжски съ 8 учители и 517 ученици и едно дѣвическо съ една учителка и 57 ученички. Въ градътъ Леринъ, освѣнъ дѣвическото, има едно основно мѫжско съ единъ учитель и 88 ученици, и едно классно съ 1 учитель и 16 ученици. По това се вижда, че учебното дѣло въ цѣлата каза остава много да желае; главното е, че Леринский окрѫгъ изобилва съ едри села, него надминаватъ само окрѫзитѣ Костуръ и Валовище и съперничатъ въ това отношение Тиквешъ, Струмица и Паланка; а сега сѫще-

ствующитѣ училища не сѫ въ нáй-голѣмитѣ села. Отъ тука можемъ да дойдемъ до заключение, че както въ градътъ, така и въ селата могѫтъ се основа 3—4 пѫти пó-вече училища съ пó-многобройни ученици, отъ колкото ги има сега. Села, като Сакулево, Баница, Пателе, Неоказъ, Клѣщини и нѣколко други, които броятъ всѣко едно по 200—300 кѫщи, необдържатъ български училища, а село Армянско, състояще отъ 30 кѫщи, си има училище. Отъ всичко изложено се забѣлѣзва, че голѣмъ напрѣдъкъ нѣма; Леринъ изисква много работа, която нѣма да остане щетна, защото външнитѣ условия на окрѫгътъ, както видѣхме, сѫ доста благоприятни.

4. *Каза Битолска Джумая.* Тя се състои отъ 37 села: 8 чисто български, 11 българо-турски, 18 чисто турски. Цѣлото число на училищата въ казата се прѣдставлява отъ 3 основни мѫжски съ 4 учители и 122 ученици, едно основно дѣвическо съ една учителка и 24 ученички, едно классно съ единъ учитель и 23 ученици. Центрътъ на казата е тъй наречена Битолска Джумая, градецъ, населенъ исключително съ Турци и пò тая причина тамъ нѣма никакво българско училище. За срѣдоточие на българското образование служи нàй-голѣмото българско село, Емборе, съ около 250 кѫщи български и 50 турски; въ него и се намиратъ тритѣ отъ петьтѣ Джумайски училища, останѫлитѣ двѣ сѫ въ селата Дебрецъ и Палеоръ. При всичко, че казата е малка, селата дребни, все 6—7 села още можахѫ да поддържатъ основни училища, като напр. Команъ, Тремнино, Ранци и пр. Въ стратегическо отношение (въ политический смисълъ, а не военний), тая каза е доста важна, за това желателно е да се обърне пó-сериозно внимание върху нея.

5. *Рѣсенската каза.* Тя наедно съ Прѣспенската нахия насчита 65 села, — 41 чисто български, 16 българо-турски, 3 чисто турски, 2 българо-цинцарски и едно чисто цинцарско. Послѣдньото е прочутий Гопешъ (съ 550 кѫщи) — кръчмарски Атини. Цѣлата тая каза наброява: 14 основни мѫжски училища съ 15 учители, 409 ученици и 2 дѣвически съ 2 учителки и 91 ученичка. Классно училище има само едно съ 2 учители на 62 ученици, което е въ центрътъ на окрѫгътъ, Рѣсенъ, който поддържа тъй сѫщо

едно начално мжжско училище съ 2 учители и 81 ученикъ и едно дѣвическо съ една учителка на 60 ученички. Рѣсенъ брои около 900 кжщи: 400 български, около 300 турски, останжлитѣ цинцарски и цигански. Като веземемъ въ внимание числото на българскитѣ кжщи въ градътъ, не можемъ да останемъ твърдѣ задоволни отъ количеството на ученицитѣ. Но учебното дѣло тука поне върви напрѣдъ. Като второй центръ на споменжтата каза, се явява селото Янковецъ, което, макаръ и при цинцарски елементъ въ населението си, поддържа двѣ основни училища: едно мжжско съ 1 учитель и 56 ученици и 1 дѣвическо съ една учителка на 31 ученичка. Касателно селата въ Рѣсенската каза, слѣдователно може да допустнемъ, че учебното дѣло се намира въ блѣскаво състояние, особенно като припомнимъ, че тѣ съ исключение на Рѣсенъ и Янковецъ, сж много дребни.

6. *Костурската каза.* Тя е една отъ най-голѣмитѣ въ Македония, брои 132 села отъ които 79 сж чисто български, 21 българо-турски, 17 турски, 13 гръцки, 1 цинцарско, 1 българо-цинцарско и 1 българо-турско-гръцко-цинцарско (селото Рупище). Гръцкитѣ села сж много дребни и всички, земени наедно, едвамъ ли достигатъ до 700 кжщи; слѣдователно въ Костурско Гърцитѣ сж пó-малко дори и отъ Цинцаретѣ, които въ своето чисто цинцарско село, Клисура, броятъ около 1000 кжщи. Турскитѣ тъй сжщо, съ исключение на 2—3 села, не сж едри; напротивъ болшинството на българскитѣ села сж много голѣми. Самийтъ градъ Костуръ брои 1800 кжщи, отъ които около 1000 сж български, 300 турски, около 300 гръцки и 200 еврейски. Всичкитѣ български училища въ Костурско сж: 12 основни мжжски съ 12 учители и 650 ученици, 1 основно дѣвическо съ 1 учителка и 55 ученички. Классни училища нѣма. Дѣвическото и 1 отъ мжжскитѣ училища се намиратъ въ селото Загоричени, което трѣбва да се смѣта за умственний центръ на окржгътъ, защото, за жалость, въ самий Костуръ нѣма българско училище. И тъй Костуръ принадлѣжи къмъ оная печална категория на македонски български градове, като Струмица, Яница, Валовище, които вижда се, чакатъ своятъ Димитъръ Миладиновъ за да ги разбуди и съживи. Не само градътъ, но и костурскитѣ

села изобщо въ учебно отношение не стоятъ добрѣ. Да бѣ се развивалъ тойзи окръгъ, както трѣбва, напримѣръ, като Рѣсенскиятъ или Дебърскиятъ, той можеше да има поне 50 училища: въ него се намиратъ около 50 села, които броятъ по 100—150—200 дори и 300 къщи. Такива грамадни села като Горенци, Статишта, Нестрима, Черешница и много други нѣматъ български училища още и до днесь. Друго едно още пó-печално явление въ учебното дѣло на тая каза е, — че училищата и ученицитѣ, намѣсто да се увеличаватъ, намаляватъ. Прѣзъ 1884—85 основнитѣ мъжски училища сѫ били 19 съ 19 учители и 933 ученици, а въ послѣдната учебна година тѣ намалѣли на 13 училища и 650 ученици. Мѫчно е да се повѣрва, че Българетѣ въ Костурско до тамъ да сѫ изгубили чувството за своята народность, щото да не може да се направи нѣщо; стига на мѣстото да поработятъ хора съ енергия и любовь къмъ дѣлото, за да вдъхнѫтъ въ Костурчанетѣ съзнание за тѣхното происхождение и за да прѣмахнѫтъ всички ония прѣчки, които ги отвръщатъ отъ собственната имъ народность. Да не забравяме, че Костуръ се намира близу до межцата на българщината и еллинизмътъ и че той влиза въ прѣдѣлитѣ на Санстефанска България.

7. *Охридската каза*. Въ нея влизатъ градоветѣ Охридъ, Струга и 102 села, отъ които 82 сѫ чисто български, 8 българо-турски и 12 чисто турски. Цинцаре има 100 кѫщи само въ градътъ Охридъ. Изцѣло тойзи окрѫгъ има 19 мѫжски училища съ 24 учители на 1099 ученици и двѣ дѣвически съ 7 учителки на 168 ученички; отъ тѣхъ 5 сѫ въ Охридъ: три основни мѫжски училища съ 7 учители и 313 ученици, едно дѣвическо основно съ 5 учителки и 98 ученички и едно двукласно мѫжско училище съ 4 учители и 67 ученици. Освѣнъ казанитѣ въ градътъ Охридъ има 2 забавачници съ 2 забавачки и 124 дѣца отъ двата пола. Градецътъ Струга има едно основно мѫжско училище съ 2 учители и 111 ученици и едно дѣвическо съ двѣ учителки и 70 ученички. Отъ тѣзи данни се вижда, че учебното дѣло въ Охридско стои доста добрѣ, особенно като имаме въ прѣдвидъ дребноста на селата; и въ сѫщность, може би, въ цѣла Македония охридскитѣ села трѣбва да сѫ нáйдребнитѣ, защото едвамъ 2—3 села достигатъ до 100 кѫщи.

Колкото се касае до двата града, то Охридъ съ своитѣ почти 1500 български кѫщи и Струга съ своитѣ 400 можахѫ да дадѫтъ по̀вече ученици. Неволно ми дохожда на умъ тука, не щѣше ли да бѫде много по̀-добрѣ, ако Одринската Духовна Семинария се прѣнесеше отъ Одринъ въ Охридъ, столицата на царь Самуила и мѣстопрѣбиванието на Святий Климентъ. Край брѣговетѣ на прѣкрасното Охридско езеро, което по̀вече располага къмъ съзерцателенъ духовенъ животъ, нежели калнитѣ брѣгове на Марица и Тунджа, тя щѣше да бѫде много по́ на мѣстото си, — а Одринъ можеше да се възнагради за тая загуба, като се прѣвърнеше неговото четирекласно училище въ пълна гимназия. При това не могѫ да не спомѣнѫ, — не е ли по́-добрѣ и по́-право българскиятъ екзархъ да се титулира и Архиепископъ Охридский и Охридската епархия да се управлява чрѣзъ неговъ намѣстникъ? До колкото е възможно, ние безъ друго трѣбва да поддържаме нашитѣ исторически прѣдания; въ тоя родъ въпроси не трѣбва да се дѣлимъ отъ историята. Охридско е било всѣкога и да се помѫчимъ и за напрѣдъ да си остане на́й-ягкиятъ оплотъ на българщината въ юго-западнитѣ краища на Македония.

8. *Прилѣпската каза.* Тя включва 137 села, отъ конто 115 сѫ чисто български и 22 българо-турски. Други народности въ окрѫгътъ, освѣнъ цинцаре 100 кѫщи въ самиятъ градъ Прилѣпъ, нѣма. Наедно съ градътъ числото на училищата въ цѣлата каза достига до: 10 мѫжски съ 22 учители и 861 ученикъ и двѣ дѣвически съ 7 учителки и 197 ученички. Отъ тѣзи училища въ градътъ се намиратъ 2 основни мѫжски съ 11 учители и 541 ученикъ, едно классно мѫжско съ 4 учители на 97 ученици, 1 дѣвическо основно и 1 классно дѣвическо съ 3 учителки и 27 ученички. Останѫлитѣ 7 училища сѫ изъ Прилѣпскитѣ села. По приведенитѣ данни виждатъ читателитѣ, че колкото се касае до самиятъ градъ Прилѣпъ, въ учебно отношение той стои много добрѣ, не отстѫпя въ училищното дѣло ни на единъ градъ въ Македония; истина, Велесъ смѣта по́-голѣмо число ученици въ своитѣ основни мѫжски училища, но и българското население въ казаний градъ е по́-голѣмо на брой отъ сѫщото на Прилѣпъ. Не може, обаче, Прилѣпъ да се похвали съ своитѣ селски училища, — на таково коли-

чество, макаръ и малки, села припада твърдѣ незначително число училища; и още по́-прискърбенъ е фактътъ, че за прѣзъ послѣдната 1886—87 учебна година въ тѣхъ се сѫ намалили, както училищата, тъй и ученицитѣ. Прѣзъ 1885—86 е имало 18 училища съ 29 учители и 575 ученици, слѣдователно, училищата сѫ намалѣли съ 6, учителитѣ съ 7 и ученицитѣ съ 515. Не знаѭ на що да се припише това твърдѣ чувствително намаление, което не може да се оправдае само съ дребноста на Прилѣпскитѣ села.

9. *Дебъръ.* Той се причислява, ако не къмъ Битолския санджакъ, то къмъ сѫщия вилаетъ, за неговото цѣло население не сѫществуватъ положителни свѣдѣния; но специално за българското има достатъчни данни. Въ тойзи прѣдѣлъ се намиратъ 27 чисто български села съ около 1200 кѫщи и 47 смѣсени, българо-турски, въ които чисто български кѫщи се наброяватъ около 3500. Не знаѭ достовѣрно, да ли въ послѣдньо врѣме къмъ Дебъръ не сѫ придадени други български села, откѫснати отъ Тетовския окрѫгъ. Поименования край насчита 23 основни мѫжски училища съ 27 учители и 1123 ученици, едно дѣвическо основно училище съ една учителка и 87 ученички. Класно училище тъй сѫщо има; въ него прѣподава единъ отъ учителитѣ изъ основнитѣ училища на 5 ученици; това послѣдньо, едно отъ основнитѣ училища и дѣвическото се намиратъ въ градецъ Дебъръ, останѫлитѣ начални училища сѫ изъ селата. Дебърско може да се похвали за доброто състояние на началното образование и още по́вече, че тука се забѣлѣзва голѣмо и бързо напрѣдвание. Прѣзъ 1883—84 учебна година тамъ е имало само три училища съ 324 ученици. По тѣзи цифри може да сѫди читательтъ, че тамъ българщината стои много добрѣ и за напрѣдъ навѣрно ще видимъ по́-блѣскави резултати. Не знаѭ за кого какъ, но Дебранцитѣ лично ми се прѣдставляватъ за на́й-симпатично отъ българскитѣ плѣмена, — съ своето чисто и звучно нарѣчие, съ своя спокоенъ и солиденъ характеръ, съ своята трѣзвенность, опрятность и опорито трудолюбие, и на́й-сѣтнѣ съ своята чисто словѣнска физиономия; азъ допущамъ дори, че тѣ сѫ на́й-красивото българско плѣме. Тѣ силно ще подпомагатъ Охридъ въ запазванието югозападната българска граница, но, за зла честь, южната ни

граница остава безъ силна стража, защото южнитѣ кази на Солунския и Битолския санджаци: Горица, Кожани, Сервия или Селфидже, Верея и Нѣгушъ, отчасти или сѫ погърчени, или сега се погърчватъ. Колко български села има въ тия кази и колко имъ е чисто-българското население, на да ли нѣкой Българинъ е въ положение да утвърждава достовѣрно; никой до сега не е изучвалъ основателно тая граница и никой не може да се похвали, че я знае. Само едно-едничко е точно извѣстно, че тамъ не сѫществуватъ никакви български училища и че се не прѣдвиди въ скоро врѣме да ги има, особенно ако не се завтечемъ да помогнемъ на тая работа. Като свършвамъ върху учебното дѣло на тая страна, не могѫ отъ да не забѣлѣжѫ, че тя не съвсѣмъ правилно носи името Македония, защото по населението си тя е българска и трѣбваше да се именува юго-западна България (Бартъ придава сѫщото име на по́-голѣмата нейна часть); по езикътъ на турската администрация тя се казва Румелия (Румелийския беглеръ-бей живѣе въ Битоля), та и архиологически само една незначителна нейна часть се е наричала Македония, (въ сѫщность това име сѫ носили Воденската и Яницската каза), а по́-голѣмата се е казвала Тракия и Пеония. Но всичко това има само условно значение и по́-добрѣ да сведемъ къмъ единъ знаменатель горѣизложеното.

Както видѣхме учебното дѣло въ Македония прѣдставлява то отрадни, то твърдѣ печални фактове. Въ едни окрѫзи народното образование доста е напрѣднѫло, въ други успѣхитѣ сѫ твърдѣ умѣрени, въ трети едвамъ никне, а въ нѣкои царува вѣчна зима. Има и такива мѣста, гдѣто на мѣсто прогресъ се забѣлѣзва регресъ. Въ нѣколко думи трѣбва да искажемъ, че училищното дѣло изцѣло въ Македония се намира въ слѣдующе състояние. Въ тая страна се наброяватъ на́й-малко 200.000 чисто български кѫщи, а максимумътъ на училищата — основни мѫжски, дѣвически и класни, на учителитѣ и ученицитѣ се изражава съ цифритѣ: 400 училища, 500 учители и 20.000 ученици и ученички, тъй щото на всѣки 500 кѫщи се пада едно училище, единъ учитель на 400 кѫщи и на всѣки десеть кѫщи по единъ ученикъ. Тѣзи цифри ясно показватъ, че тамъ се изисква усиленна дѣятелность за да се приблизимъ до едно

удовлетворително положение. Нѣма да сравнявамъ учебното дѣло на Македония съ онова на свободна България, та то щѣше да бжде безполезно; нѣма да искамъ сжщитѣ резултати, защото и това е невъзможно. Но като сравнявамъ Македонскитѣ окржзи единъ съ други, може да се искаже желание, щото тѣ всички равномѣрно да се развиватъ и да достигнжтъ до оная степень на напрѣдъкъ, както нѣкои само отъ тѣхъ сж направили. Градътъ Щипъ напр. има на 3 кжщи 2 ученици, Велесъ и Прилѣпъ на 2 кжщи 1 ученикъ, Охридъ и нѣкои други на 3 кжщи 1 ученикъ; но това сж все градове и градове нáй-събудени въ Македония. Но да земемъ Дебъръ и Тиквешъ, които нито географически, нито социално може да се каже, че стоятъ въ благоприятни условия, тамъ на 4 кжщи се пада по единъ ученикъ. Да бѣше цѣлата Македония се развивала колко-годѣ свѣстно, ние щѣхме тамъ на сбранитѣ 200.000 кжщи да броимъ 50.000 ученици, а сега нѣма нито половината отъ това число. Ако да искахме такива резултати отъ училищното дѣло, каквито сж добиени въ Разложската нахия, то цѣлата численность на ученицитѣ щеше да се изрази съ още пó-почтената цифра 75.000. Ако пакъ почнемъ да разгледваме учебното дѣло по отдѣлни санджаци и окржзи, то ще дойдемъ до още по скърбно заключение. Отъ Солунския санджакъ само за Велеската, Тиквешската и Кукушката (поне до скоро) може да се каже, че се намиратъ до нѣйдѣ въ удовлетворително положение, Воденската и Полянинската (Доиранска) едвамъ дишатъ, а Яницската, Струмицката и Солунската кази нито умиратъ, нито оживяватъ. Въ Сѣрския санджакъ само Неврокопската каза (и то безъ градътъ Неврокопъ) може да се похвали съ пó-пъленъ успѣхъ на своето народно образование. Всички останжли кази само прозябаватъ, а въ нѣкои народното съзнание дрѣме подъ дебела кора ледъ. Скопския санджакъ, както подобае на единъ истински Шопъ, върви бавно напрѣдъ съ кжси и степенни крачки, безъ да се озърта назадъ и по странитѣ; въ него нѣма да има ни буйство, ни повръртки, както това става съ други пó-елегантни, но и пó-вѣтърничави окржзи. Що се касае до Битолския санджакъ, той стои нáй-добрѣ сравнително съ другитѣ; Прилѣпъ, Рѣсенъ и до една степень Битоля не стоятъ лоше, но Леринъ, Костуръ и дру-

гитѣ кази трѣбва да развиятъ пó-голѣма дѣятелность, ако искатъ да стигнѫтъ Прилѣпъ. Сега да прѣминемъ къмъ Одринско и Цариградско.

V. Одринско и Цариградско. Както за Одринския, тъй и за Цариградския вилаетъ, ще се ограничѫ да говорѭ само върху училищата, понеже нѣмамъ положителни данни нито изобщо за численноста на цѣлото население, нито въ частность за българското. До сега почти нищо не е направено за да се изучи българското население по тия мѣста и да се изложи това изучение окрѫгъ по окрѫгъ, за да можемъ пó-ясно да си прѣдставимъ оная задача, която ще има да рѣшаваме въ бѫдѫще. Та дори и ония непълни свѣдѣния, които притежаваме, нá-да-ли сѫ пригодни, защото Турция отъ ново врѣме постоянно прави нови измѣнения въ санджацитѣ, казитѣ и нахиитѣ. Тъй щото нáй-добрѣ е да се ограничимъ съ ония окрѫзи, гдѣто има български училища и да изоставимъ другитѣ, гдѣто има българско население, но нѣма български училища.

1. *Одринската каза.* Върху учебното дѣло прѣзъ послѣдната година за цѣлата каза свѣдѣния нѣма; такива има само за градътъ Одринъ. Тамъ се намиратъ 4 основни мѫжски училища съ 6 учители на 127 ученици и 4 основни дѣвически съ 4 учителки и 79 ученички. Класни български училища има 3: едно четирекласно реално училище съ 5 учители и 68 ученици, едно свещеническо училище съ 3 учители на 55 ученици и едно дѣвическо съ 1 една учителка и 10 ученички. Освѣнъ казанитѣ училища сѫществуватъ още и 3 забавачници съ 3 забавачки за 85 момчета и 86 момичета. Много званни — мало избрани, дохожда человѣку на умъ, като разгледва учебното дѣло въ Одринъ. Училища, учители доста, но числото на ученицитѣ твърдѣ малко отговаря на първитѣ. Струва ми се, че много пó-добрѣ би било свещеническото училище да се прѣнесе въ Охридъ, като се прѣобразува отъ него една добра семинария, а тритѣ свещенически класове да се съединятъ съ четиритѣ на реалното училище и да се създаде една прѣкрасна, пълна гимназия. Одринъ е градъ, гдѣто учебното дѣло нáй-много изисква тщателна уредба, както въ вѫтрѣшно, тъй и въ външно отношение, за да привлѣче вниманието на полуогърченитѣ Одринчане; инакъ тѣ всѣкога

ще прѣдпочитатъ гръцкитѣ и католическитѣ училища, които съ вънкашния блѣсъкъ примамватъ дѣцата имъ въ стѣнитѣ си за да ги прѣвърнѫтъ въ изроди и извѣри. Щомъ българската гимназия успѣе да привлѣче пóвече ученици, изведнѫждъ ще видимъ, че и основнитѣ училища ще почнѫтъ да се пълнятъ, защото въ градоветѣ почти всѣкий ученикъ изъ основното училище мечтае да влѣзе и да свърши въ нѣкое класно. Такъва гимназия можеше да бѫде нѣщо като висше за всички останѫли класни училища въ Одринско и Цариградско и още пóвече, защото въ Тракия нѣма другъ, отъ Одринъ, пó-пригоденъ географически градъ, който би могѫлъ да стане пó-добъръ центръ на българщината. Убѣденъ съмъ, че тая гимназия щѣше да влияе благотворно и на Одринскитѣ села, за българщината на които не се чува да цъвти. Ние дори сме задължени да отворимъ въ Одринъ гимназия, защото има завѣщани отъ покойния Петръ Беронъ пари специално за тая цѣль, и тѣзи пари сега се намиратъ въ надѣждни рѫцѣ. За да освѣтлѭ на читательтъ колко-годѣ състоянието на училищното дѣло въ Одринската каза, щѫ приведѫ данни за пó-миналата 1885—86 учебна година, прѣзъ която, като исхвърлимъ градътъ, е имало всичко на всичко 7 основни мѫжски училища съ около 600 ученици и 3 дѣвически съ около 100 ученички. Ако прѣдположимъ, че сѫщото число училища е останѫло и за прѣзъ слѣдующата година, то трѣбва съ прискърбие да кажемъ, че тая каза не се наслаждава съ твърдѣ успѣшенъ вървежъ въ образованието си. Въ всѣкий случай основата е положена, — да залѣгнемъ и да доискараме ягка и хубава сграда.

2. *Лозенградската каза.* Тя брои наедно съ градътъ 19 мѫжски училища съ 23 учители и 818 ученици и двѣ дѣвически училища 2 учителки на 56 ученички. Отъ приведеното число въ самия Лозенградъ има 2 основни мѫжски училища съ 5 учители и 345 ученици, едно класно мѫжско училище съ 3 учители и 44 ученици, едно основно дѣвическо съ една учителка и 52 ученички и едно класно дѣвическо съ 1 учителка и 4 ученички. Въ учебно отношение тойзи окрѫгъ е единъ отъ нáй-добритѣ въ цѣлото Одринско, почти въ пóвечето пó-голѣми села има основни училища и самия градъ, при всичко че въ него има доста Гърци и погърчени Българе, все наброява доста ученици, особенно

въ основнитѣ мѫжски училища. Освѣнъ това тука се забѣлѣзва прѣзъ послѣднитѣ учебни години доста голѣмо напрѣдване, което е очевидно изъ слѣдующитѣ статистически данни: изцѣло въ четвъртото отдѣление на градскитѣ училища е имало 18 ученици, въ третьото 80, въ второто 50 и въ първото 197. Прѣзъ учебната 1883—84 година всичкитѣ ученици и ученички сѫ достигали цифрата 469, а всичкитѣ училища — 17. Тѣзи данни могѫтъ да ни задоволятъ за сега.

3. *Бунаръ-Хисарската каза.* Тя насчита 3 основни мѫжски училища съ 4 учители и 135 ученици, нѣма нито дѣвически, нито класни. Въ тая каза прѣзъ послѣднитѣ години учебното дѣло не върви напрѣдъ. Прѣзъ 1885—86 година тамъ е имало 6 основни училища съ 7 учители и 220 ученици, а двѣ години пó-рано, въ 1883—84 година — 7 основни мѫжски училища съ 7 учители на 292 ученици. Незнаемъ, на що да припишемъ това ретроградно движение на училищното дѣло, трѣбва да сѫществуватъ нѣкакви причини, които не ни сѫ извѣстни.

4. *Малко-Търновската каза.* Тя брои 15 училища съ 17 учители и 586 ученици. Дѣвически училища нѣма. Въ самия градъ, Малко-Търново, има 2 училища: едно основно мѫжско съ 2 учители и 183 ученици и едно класно съ 2 учители и 19 ученици. Тая каза върви почти по сѫщата посока, както Лозенградската; тука се забѣлѣзва увеличавание числото на ученицитѣ, особенно въ градътъ: отъ 183 ученици въ градското начално училище 14 сѫ били въ четвъртото отдѣление, 20 — въ третьото, 25 — въ второто и 125 въ първото. Прѣзъ 1883—84 учебна година тая каза е имала само 10 училища съ 412 ученици. Жално е, че пó-прѣди тука е сѫществувало дѣвическо училище, което сега не е показано въ статистиката и е, по-видимому, закрито.

5. *Деде-Агачската каза.* Тя насчита 5 основни училища съ 5 учители и 155 ученици. Нито величината на самия окрѫгъ, нито количеството и голѣмината на българскитѣ села не сѫ извѣстни, за да можемъ да направимъ до нѣйдѣ правилно оцѣнение върху състоянието на учебното дѣло въ него. Само ще забѣлѣжимъ, че прѣзъ учебната 1885—86 е имало 6 училища съ 251 ученикъ — значи тукъ е тръгнѫло на назадъ.

6. *Димотикската каза.* Тамъ има 13 основни мѫжски училища съ 13 учители на 404 ученици и едно основно дѣвическо съ 1 учителка и 35 ученички. Въ градътъ Димотика, освѣнъ дѣвическото, се намира едно основно мѫжско училище съ 1 учитель и 45 ученици. Колкото дребни и да изгледватъ цифритѣ на училищата и ученицитѣ въ тойзи окрѫгъ, трѣбва да признаемъ, че учебното дѣло изобщо стои на добъръ пѫть. Въ това ще ни убѣдятъ слѣдующитѣ данни: въ четвъртото отдѣление на всичкитѣ начални училища въ казата се броятъ 4 ученици, въ третьото — 41, въ второто — 131, въ първото — 228. По такъва сѫщо прогресия върви и учебното дѣло въ самия градъ: въ четвъртото отдѣление 2, въ третьото — 6, въ втотото — 10, а въ първото — 27 ученици. Още прѣзъ учебната 1883—84 година е имало въ цѣлия окрѫгъ само 4 основни училища съ 4 учители и 67 ученици; слѣдъ двѣ години, въ 1885—86 училищата станѫли 5 съ 5 учители и 215 ученици, а въ слѣдующата учебна година числото се удвоява. И тъй тука не само вървимъ напрѣдъ, но и развитието на училищата върви въ геометрическа прогресия.

7. *Узунъ-Кюприйската каза.* Тая каза има 5 основни мѫжски училища съ 5 учители и 235 ученици; въ нея нѣма нито дѣвически, нито классни училища. Въ продължение на нѣколко години учебното дѣло не върви нито напрѣдъ, нито назадъ, както ни доказватъ долнитѣ цифри: прѣзъ учебната 1883—84 година е имало 5 училища съ 6 учители не 288 ученици, въ 1885—86 год. пакъ 5 училища съ 5 учители и 220 ученици. Да се утѣшаваме поне съ това, че не вървимъ назадъ, както това става въ нѣкои други мѣста.

8. *Мустафа-Пашовската каза.* Тя наброява 17 основни мѫжски училища съ 22 учители за 491 ученикъ и едно классно съ единъ учитель и 18 ученици. Въ самия градъ Мустафа-Паша се намиратъ, освѣнъ классното двѣ основни мѫжски училища съ 6 учители и 172 ученици. Дѣвическо училище е имало до скоро, но въ послѣдната статистика то не фигурира. Тойзи окрѫгъ прѣзъ послѣдната учебна година е направилъ чувствителенъ скокъ надирѣ; прѣзъ 1885—86 година училищата пакъ сѫ били 17, но въ тѣхъ сѫ прѣподавали 23 учители на 1043 ученици; освѣнъ

това тогава е сѫществувало едно дѣвическо училище съ 2 учителки и 167 ученички; тъй щото всички наедно сбрани учащи се сѫ били 1210, слѣдователно два пѫти пó-много отъ сега. Ако въ статистиката нѣма погрѣшка, мѫчно ще си обясни человѣкъ това значително намалѣние въ числото на ученицитѣ, — още пó-вече защото тука еллинизмътъ е потъпканъ прѣди 20 години.

9. *Ортакиойската каза.* До послѣднята учебна година тамъ фигурираше едно основно мѫжско училище съ около 50 ученици; прѣзъ 1886—87 г. тая каза се изличава отъ списъкътъ на пó-честититѣ окрѫзи, гдѣто има български училища. Точно не може человѣкъ да се произнесе: има ли тамъ нѣкое училище, или липсоватъ свѣдѣния за неговото сѫществувание, или българщината заглѫхва тамъ вторий пѫть.

10. *Дарж-Дерейската каза.* Има само двѣ училища и то въ нейния центръ, Дарж-Дере, отъ които едното мѫжско основно съ 1 учитель и 45 ученици, а другото дѣвическо основно съ една учителка и 28 ученички. Тая каза е исключително мусулманска, българското население се срѣща въ нея, като малки оазиси въ една мусулманска пустиня

11. *Скеченската каза.* Тя тъй сѫщо има двѣ основни мѫжски училища съ 2 учители и 178 ученици. Тѣзи училища се намиратъ въ двѣтѣ български села, Габрово и Ново-село (Ени-киой), които така сѫщо сѫ заобиколени съ мусулманско население.

12. *Ференската каза.* Тя е една отъ нáй-отраднитѣ явления въ Турско за прѣзъ послѣднята година въ учебното отношение. И тамъ по-видимому всичкитѣ училища се сѫ открили на послѣднье, защото въ отчетътъ за учебната год. 1885—86 тая каза никъкъ не е поименувана, а въ отчетътъ за слѣдующата 1886—87 тя отведнѫждъ се явява съ 9 основни мѫжски училища съ 9 учители и 281 ученикъ и съ едно дѣвическо, въ което прѣподава една учителка на 30 ученички. Въ самия градъ, Феря, освѣнъ дѣвическото, има двѣ основни мѫжски училища съ 2 учители за 65 ученици. Вѣрвамъ, че читателитѣ ще се зарадватъ за завръщанието на единъ блуденъ синъ въ доматъ си.

13. *Ахѫ-Челебийската каза.* Нáй-доброто изоставихъ нáй-отзадъ: нáй-добрия въ учебно отношение окрѫгъ въ цѣло

Турско е Ахж-Челебийската каза. Българското образование стои тука толкова добрѣ, щото ние въ свободното си отечество нá да ли имаме нѣкоя околия съ еднакво, като нейното, българско население, което да може да съперничи съ нея. Тя толкова ме заинтересира, щото се помжчихъ да сберж възможно точни свѣдѣния върху количеството на българскитѣ села заедно съ численността на населението имъ, за да могж пó-нагледно да прѣдставіж оние прѣкрасни резултати, които могжтъ се достигнж отъ едно патриотическо население дори при Турския режимъ. Цѣлата каза насчита 17 български села, отъ тѣхъ 12 сж чисто български, християнски, а 5-тѣ сж смѣсени съ мусулмане Помаци, и то въ тритѣ отъ горнитѣ 5 прѣобладава християнското население, а въ останжлитѣ двѣ — муслуманското. Всичкитѣ българо-християнски кжщи сж около 2860. Сега всичкитѣ училища въ казата сж: 17 основни мжжски съ 19 учители и 1341 ученикъ и двѣ дѣвически съ 2 учителки на 86 ученички. Освѣнъ тѣзи има и 3 классни училища съ 3 учители и 25 ученици. Отъ тѣхъ въ селото Устово (500 български кжщи) се намиратъ 4 училища: двѣ основни мжжски, едно основно дѣвическо и едно классно; въ селото Дольньо Райково (300 български кжщи) двѣ основни мжжски и едно классно; въ Горньо Райково (350 бълг. кжщи) едно основно мжжско, едно дѣвическо основно и едно классно; въ селото Пашмакли (100 бълг. к.) двѣ основни мжжски, а останжлитѣ 12 основни мжжски училища се намиратъ въ селата: Петково (250 бълг. к.), Карлуково (150 бълг. к.), Горньо-Дерекьой (200 бълг. к.), Дольньо-Дерекьой (120 бълг. кжщи), Лѣвочево (130 бълг. к.), Дуньево (60 бълг. кжщи), Арда (50 бълг. к.), Туриянъ (60 бълг. к.), Фатово (50 б. кжщи), Чюкменово (250 бълг. к.), Пещеря (60 бълг. к.), Аламидере съ Габрово (180 бълг. к.). Само едно село Босотина, състояще отъ 50 кжщи нѣма училище, но азъ се почти не съмнѣвамъ, че дѣцата отъ това село ходятъ въ нѣкое друго да се учатъ. Трѣбва да се каже, че класснитѣ и началнитѣ дѣвически училища сж малко слабички, но мжжскитѣ основни училища сж въ прѣвъсходно състояние. Въ цѣлата каза на всѣки двѣ кжщи се пада по единъ ученикъ, явление което не се срѣща нигдѣ въ Турско, освѣнъ исключително въ градоветѣ Щипъ, Прилѣпъ и Ве-

лесъ. Въ нѣкои отдѣлни села ние се срѣщаме съ още пó-блѣскави примѣри: селото Лѣвочево има на около 130 кѫщи — 128 ученици. Всичко това показва, до какви блѣскави резултати въ учебно отношение може да достигне едно събудено патриотическо население; тая каза трѣбва да ни служи за образецъ, къмъ който трѣбва да се стрѣми българското начално образование въ непосрѣдственнитѣ владѣния на Султанътъ. Хубавото тука още е — че нѣма колебания назадъ-напрѣдъ, което се забѣлѣзва въ болшинството окрѫзи, но напротивъ има спокойно и твърдо движение на напрѣдъ. Ето нѣкои данни, които могѫтъ да ни освѣтлятъ по тоя въпросъ. Прѣзъ 1886—87 учебна година въ четвъртото отдѣление на всичкитѣ основни училища е имало 188 ученици, въ третьото — 268, въ второто — 364 и въ първото — 536. Прѣзъ учебната 1883—84 година цѣлата каза е наброявала 711 ученици и ученички; слѣдователно въ течение на три години числото на ученицитѣ се е удвоило.

14. *Цариградско.* Въ статистиката за послѣдната учебна година се срѣща и друго едно приятно явление, че въ Цариградския санджакъ изникватъ двѣ нови основни мѫжски училища, — едното въ самия Цариградъ съ 2 учители и 62 ученици, а другото въ едно отъ Деркосскитѣ села, Делиюнусъ, съ единъ учитель и 44 ученици. До освободителната война въ Деркосскитѣ села сѫ сѫществували 4 училища, но отъ послѣ всички сѫ били закрити. Ще ми се да вѣрвамъ, че училището въ Делиюнусъ е начало на ново, умственно, българско движение по тия мѣста. Всички български училища въ Одринско и Цариградско сѫ около 140 съ около 160 учители на 6000 ученици. Като прѣдположимъ, че въ тѣзи два вилаети има нáй-малко 60.000 български кѫщи, то пропорцията остава почти сѫщата, каквато намѣрихме въ Македония. Количеството на училищата и учителитѣ сравнително съ населението е малко пó-голѣмо, но числото на ученицитѣ е сѫщото: пакъ на всѣки 10 кѫщи се пада по единъ ученикъ. Но ако погледнемъ на распрѣдѣлението на тѣзи ученици по различни окрѫзи, ще видимъ, че то е още пó-неравномѣрно, нежели въ Македония. Тукъ се срѣщаме отъ една страна съ блѣскавото състояние на народното образование въ Ахѫ-Челебийската

каза, гдѣто всѣко село си има училище, а отъ друга страна — цѣли окрѫзи не знаѭтъ, що е българска азбука. Има окрѫзи, като: Гюмюрджина, Кешанъ, Енесъ, Текирдаа, Виза, Чорле, Ереклия, Луле-Бургасъ, Хайреболъ, Маргара, Силиврия, Чаталджа — гдѣто има многобройно българско население, а по нѣкѫдѣ то съставлява и болшинството, и не сѫществуватъ никакви български училища. Да хранимъ обаче, надѣжда, че въ скоро врѣме и тамъ ще чуемъ да се раздава гласътъ на българския учитель.

Като свършихъ съ прѣброяването на българскитѣ училища и ученици въ Турско, безсъзнателно ми иде на умъ, че нашето образование по тѣзи крайща прилича на срѣдневѣковниятъ богомолецъ, който, като се упѫтвалъ къмъ Божия Гробъ, е срѣщалъ различни и многобройни прѣчки, правилъ е три стѫпки напрѣдъ, двѣ назадъ, и пакъ е напрѣдвалъ, и нáй-сѣтнѣ е стигалъ до священнитѣ стѣни на желанний Ерусалимъ; истина, че за таково пѫтуване е отивало двойно и тройно пó-дълго отъ изискаемото врѣме. Може би, нѣкой читатель да забѣлѣжи, че ако работата е такъва, то нѣма защо да се грижимъ, врѣмето само ще изкара на бѣлъ свѣтъ българското народно образование. Но, първо, трѣбва да помнимъ, че събитията не чакатъ никого и, второ, че врѣмето само по себе си нищо не върши, то само ни дава възможность въ нѣкои случаи, и само въ нѣкои, да употрѣбимъ пó-малко сила, (но за пó-продължително врѣме) за да достигнемъ, сѫщия резултатъ. Ако се изисква силата на 10 души за да извършатъ извѣстна работа въ десеть дни, то сѫщата работа могѫтъ извърши 5 души въ 20 дни. Но и въ двата случая се изисква усилие, трудъ, работа, а не само врѣме. Ако нѣйдѣ между българско население нѣма български училища, такива трѣбва безъ друго да се откриватъ; ако нѣйдѣ вървимъ назадъ, да употрѣбимъ всички усилия това движение да стане обратно и на всѣкѫдѣ да се дава потикъ, който да обезпечва успѣхъ и сполука.

Да не би нѣкои да се подвоумятъ, — че е невъзможно да се достигнѫтъ пó-добри отъ изложенитѣ резултати при съврѣменнитѣ политически условия на Българетѣ въ Турско. На това ще забѣлѣжѫ, че както видѣхѫ вече читателитѣ, и сега въ нѣкои окрѫзи народното образование стои

тъй високо, щото мѫчно е да се желае нѣщо пòвече. За да докажѫ пó-релиефно справедливоста на исказаното, азъ щѫ сравнѭ турскитѣ училища въ българското княжество съ българскитѣ училища въ Турско. Въ княжеството ни, сѣверна и южна България, въ новитѣ му граници има два пѫти пó-малко Турци, отъ колкото има Българе въ турската империя, а турски училища и ученици ние срѣщаме двойно пó-много, нежели ние имаме въ Турско. Тука у насъ на всѣки двѣ турски кѫщи се пада нáй-малко по единъ ученикъ, а въ Турско, както вече видѣхме, едвамъ на 10 кѫщи български се пада по единъ ученикъ. Ще се намѣрятъ читатели, които съ присмѣхъ, може би, ще приематъ моето сравнение на българскитѣ училища и ученици съ турскитѣ, като ще указватъ и на това, че у Българетѣ прѣподаватъ образовани учители, а у Турцитѣ ходжи при джамиитѣ. На това щѫ отговорѭ само, да се помни, че въ извѣстно политическо отношение турскитѣ училища напълно отговарятъ и испълняватъ високата задача на своето назначение: тѣ спомагатъ да се запази непокѫтнѫта народноста и вѣрата имъ. По тая причина азъ казвамъ, че съ удоволствие бихъ видѣлъ въ Македония и юго-источна Тракия подобни училища, защото при сегашнитѣ условия, всѣки ще се съгласи съ мене, че нáй-важното е — не да се гонимъ слѣпо за педагогическото правило multum non multa, за голѣмо развитие и високо образование, но да потъпчимъ всѣкакви прѣчки, всѣкакви домогвания отъ съсѣди и дори отъ несъсѣди, които застрашаватъ народноста и вѣрата ни. А на Турцитѣ, тѣхнитѣ владѣтели, бихме посъвѣтвали да се въодушевятъ и да послѣдватъ примѣрътъ, който ние имъ даваме въ нашето освободено отечество: да оставятъ находящитѣ се подъ тѣхна власть Българе спокойно и мирно да се развиватъ, като помнятъ дѫлбоко, че свободата на нашето образование и на духовенството сѫ гарантирани отъ специялни трактати, удовлетворението на които тя, ако не дозволи по единъ миренъ начинъ, то, разбира се, ще се явятъ хора да употрѣбятъ други срѣдства за сѫщата цѣль, — а това нá-да-ли ще бѫде полезно за нея.

Слѣдъ като разгледахме фактическото положение на българското народно образование въ владѣнията на Сул-

танътъ, хубаво е да се помѫчимъ да обяснимъ, като какви сѫ били причинитѣ, които се сѫ испрѣчили прѣдъ това дѣло и сѫ побъркали на неговиятъ естественъ вървежъ. Отговорътъ, който може се дá тукъ, вѣроятно, нѣма да бѫде напълно удовлетворителенъ, но все ще бѫде той достатъченъ да хвърли свѣтлина поне върху нѣкои отъ причинитѣ. Първата причина, споредъ мене, е — че българското селско население въ неосвободената, тъй да речемъ, България, е много пó-бѣдно отъ колкото е било нашето тука още прѣзъ турското владичествувание. Въ сегашното княжество и отъ двѣтѣ страни на Балканътъ селенетѣ изобщо сѫ и сѫ били въ много пó-добро икономическо положение, нежели оние въ неосвободенитѣ прѣдѣли и особенно въ Македония. У насъ, съ исключение на Кюстендилскиятъ окрѫгъ, отдавна сѫ били прѣмахнѫти ония феодални или полуфеодални отношения, които и до сега сѫществуватъ въ всичката си сила въ Македония. Колкото недостатъчно земя, пропорционално съ населението, и да сѫ владѣли българскитѣ селене въ турско врѣме, все, вижда се, тя сравнително е стигала, защото едвамъ сега се яви нужда, законътъ за чифлицитѣ да се приложи само къмъ Кюстендилско, което граничи съ Македония и има сѫщитѣ, като нея, поземелни условия; и въ бѫдѫщето ще дотрѣбва сѫщия законъ да се приложи само къмъ Бургаския окрѫгъ. Изобщо може да се каже, че въ Македония има твърдѣ малко селене, които да притежаватъ земя въ таково количество, което да имъ постига зá прѣхранванието, макаръ че въ разни македонски окрѫзи се срѣщатъ малки видоизмѣнения по тоя въпросъ. Болшинството селене, истина, иматъ пó-малко своя собственна земя, но като недостатъчна за тѣхниятъ поминъкъ, тѣ се принуждаватъ да наематъ у турскитѣ землевладѣлци земя въ подпомога на своята, като плащатъ арендата въ пари или въ натура. Други обработватъ и живѣѭтъ, както е било у насъ въ Кюстендилско, на чужда земя съ задължение да плащатъ като оброкъ опрѣдѣлени количества отъ всичкитѣ видове произведения, които даватъ земледѣлието и скотоводството; въ награда на това землевладѣлецътъ не че нѣма право, но не е влѣзло въ обичай да ги испѫжда отъ кѫщитѣ имъ и земитѣ, които тѣ обработватъ. Има и такива земледѣлци, които

могжтъ се нарече половничари, тѣ нѣматъ своя собственна земя, необработватъ наслѣдственно една и сжща, но наематъ на исполица то една, то друга земя, то у единъ, то у други турски землевладѣлецъ. Както въ Македония, тъй и въ юго-источна Тракия има пò-много турски чифлици, нежели такива е имало у насъ още въ турско врѣме, гдѣто българското население работи въ качеството на ратаи, момци и надничари. И за напрѣдъ не се прѣдвижда особенно подобрѣние въ тѣзи отношения, още пòвече, защото мнозина европейци, особенно Англичане, се сж заселили въ Солунско и Сѣрско и сж купили турски чифлици, а трѣбва да забѣлѣжимъ, че европейскитѣ землевладѣлци могжтъ да бждятъ много пó-опасни за насъ. При такъва сиромашия, разбира се, мжчно може едно население да мисли за своето умственно развитие. Самото изселяванне на врѣме изъ Македония показва, че икономическото благосъстояние на страната не е завидно.

Друга една причина за лошото състояние на българщината по тѣзи страни е — отсжтствието на голѣми чисто български села или паланки, градовце, каквито има въ България отсамъ и отвъдъ Балканътъ. Всѣки колко-годѣ запознатъ съ своята нова история Българинъ безъ друго знае и помни, че нашето възраждание се е почнжло не въ градоветѣ, но въ пó-голѣмитѣ села. И това се е дължало не само, защото въ селата е било пó-свободно, но защото и такива села, като Габрово, Котель, Елена, Трѣвна, Троянъ, Тетевенъ, Копривщица, Панагюрище, Калоферъ, Сопотъ и др. сж били пó-многобройни по българското си население, нежели болшинството на тъй нареченитѣ градове. И за тѣхното богатство трѣбва да кажемъ сжщото; прѣди 50 години рѣдко, кой градъ е могжлъ да съперничи въ това отношение съ Котель и Копривщица. Любопитно е, че дори онова българско население, което освободителната война завари въ градоветѣ, е дошло и нарасло въ тѣхъ нáй-много прѣзъ текущето 19-то столѣтие. Въ минжлиятъ вѣкъ по градоветѣ е имало твърдѣ малко християне изобщо и още пó-малко Българе; въ много градове, въ които сега се броятъ толкова Българе, прѣзъ изминжлий вѣкъ едвамъ е имало петата часть отъ днѣшната имъ численность; при това всичката търговия почти е била въ ржцѣтѣ на Ар-

менцитѣ. Ето защо въ началото на нашето умственно пробуждание голѣмитѣ български села сѫ имали таково значение. Такива голѣми планински български села въ Македония и Одринско, за исключение 4—5, нѣма. Освѣнъ Банско въ Разлогътъ, Устово въ Ахѫ-Челеби и Горньо-Броде въ Сѣрско, въ Турция нѣма нигдѣ села, които би могли да се сравнятъ напр. съ търновскитѣ. И ние видѣхме, че нѣмаме ни нáй-малко основание да се оплакваме срѣщу споменѫтитѣ голѣми села, — тамъ нáй-добрѣ стои българщината. Изобщо селата въ Македония много приличатъ пó-голѣмината си на нашитѣ Софийски и Кюстендилски, а знаемъ въ какво положение се намираше въ турско врѣме по тия учебното дѣло. И самото отсѫтствие въ Македония на едри български села не щѣше да е нáй-голѣмото зло, да не сѫществувахѫ тамъ такива отъ друга народность, като нѣколкото чисто цинцарски села или съ прѣобладающе цинцарско население, които макаръ и малко на брой, но сѫ прѣдприимчиви и занимаватъ сѫщото положение, каквото занимаваха едно врѣме нашитѣ планински развити села. Цинцаретѣ пóвечето се срѣщатъ въ Битолския санджакъ, тамъ е съсрѣдоточена тѣхната нáй-голѣма масса изъ селата: Крушево, Магарьово, Търново, Гопешъ, Маловище, Клисура, Невѣска и нѣкои други. Какъвъ е характерьтъ на това население, можемъ да сѫдимъ отъ това, че то не само въ Македония, но и въ свободна Западна България, държи почти всичкитѣ кръчми, особенно ония по селата. Пó-голѣми експлоататори мѫчно може человѣкъ да намѣри, и въ нѣкои отношения тѣ сѫ пò-опасни и отъ Евреитѣ, които, до сега поне, се ограничаватъ да живѣѭтъ само въ градоветѣ. Това цинцарско население, прѣхвалено отъ нѣкои повръхностни пѫтешественници за своето трудолюбие, не произвожда никакви нови цѣнности, то само спекулира на чуждъ гръбъ съ готови вече произведения. Нигдѣ не се прѣдставлява тъй релиефно оная противоположность между Българинътъ-производитель и цинцаринътъ-спекулантъ, както въ цинцарско-българскиятъ градъ, Крушево. Изъ тойзи градъ има доста прѣдставители, прѣселени или на постоянно жителство, или привремѣнно, въ цѣла България, а особенно въ София. Отъ тѣзи прѣселенци ще забѣлѣжимъ, че Българинътъ всѣкога нѣщо произвожда; Българетѣ отъ тамъ сѫ пóве-

чето зидари, а Цинцаретѣ всѣкога спекулиратъ и особенно пълнятъ кърчмарскиятъ еснафъ. Такива сѫ тѣ и въ Македония; тѣ снабжаватъ македонскитѣ градове съ онзи контингентъ, който служи като ядка на елинизмътъ, и тѣ сѫ негови ревностни распространители по селата. Въ всѣкий македонски градъ и пó-голѣмо село ще се намѣрятъ нѣколцина Цинцаре, които владѣѭтъ и икономически, и духовно. Въ послѣдньо врѣме въ нѣкои мѣста тѣ сѫ почнѫли да се румѫнѣѭтъ, измѣнили сѫ на еллинизмътъ, за да послужѫтъ на румѫнизмътъ; тѣ вече не мечтаѭтъ, да основаватъ гръцка империя, но нѣкакво си румѫнско царство въ Македония. Въ всѣкий случай ние трѣбва да се страхуваме пóвече отъ погърченитѣ цинцаре, нежели отъ порумѫненитѣ, та ако щѫтъ нѣка работатъ за въстановлението не на румѫнска, но дори и на римска империя.

Колкото се касае до Гърцитѣ, то тѣ прѣдставляватъ доста оригинално явление въ Турция. Отъ една точка зрѣние Гърцитѣ трѣбваше да бѫдѫтъ нáй-неопасенъ конкурентъ за такъвъ единъ народъ, какъвъто е българскиятъ. Всѣкий Гръкъ, щомъ се научи да чете и да пише, изведнѫждъ захвърля плугътъ, прѣселва се въ градъ, за да се залови за нѣкакъвъ родъ търговия. (Пó-лоши земледѣлци отъ Гърцитѣ человѣкъ мѫчно може да си прѣдстави; дори въ собственно свободна Гърция земледѣлието се намира въ нáй-низко състояние и главнитѣ земледѣлци сѫ пó-вечето православни Арнауте.) Щомъ му се поуголѣми капиталътъ, той отново гледа да се прѣмѣсти въ другъ пó-голѣмъ градъ; веднѫждъ разбогатѣлъ и родната земя му става тѣсна. За това и въ Лондонъ, и въ Петербургъ, въ Ню-Иоркъ и въ Калкута ще намѣрите вие почти цѣли гръцки колонии. Тая е причината, че почти въ всѣкий чисто гръцкий градъ има пó-много жени, нежели мѫжье, и особенно моми за женение, а послѣднитѣ въ гръцкитѣ градове рѣдко могѫтъ се задоми безъ зестра или прикия, защото отъ страна на момцитѣ въ пó-вечето случаи се явява просто прѣдложение, но не и настойчивъ спросъ. Съвършенно противоположно нѣщо е Българинътъ; по мнѣнието дори и на всички иностранни наблюдатели безъ исключение, той е истинския земледѣлецъ, съ рало въ рѫка той безшумно се намѣства и завоюва всѣкий захвърленъ отъ други на-

родности кѫтъ. Ние не щѣхме да имаме конкуренти на Балканскийтъ полуостровъ, да можахме да пазимъ народността си тъй, както милѣемъ за работната земя, която владѣемъ; у насъ тука всѣкий трѣбва да е забѣлѣжилъ, колко рѣдко допуща Българинътъ нѣкой чужденецъ да купи земя.

Но отъ друга страна Гърцитѣ иматъ качества, които ги правятъ твърдѣ опасни за насъ, особенно като земемъ въ прѣдвидъ българскитѣ народни черти. Нѣма другъ народъ, освѣнъ Евреитѣ, който да се придържа тъй яко за една идея, която той смѣта за национална; това чувство, унаслѣдовано още отъ древнитѣ Гърци, за които всички останѫли народи сѫ били варвари, ги кара да нѣматъ никаква нравственна свръзка, никаква симпатия къмъ народътъ и страната, посрѣдъ които тѣ живѣѭтъ, подбужда ги да насочватъ всички свои помишления къмъ тѣхното отечество, Еллада, и да се мѫчатъ да распространятъ еллинизмътъ на всѣкѫдѣ, гдѣто само имъ прилѣга. Щомъ се поселятъ нѣйдѣ 3 Гърци, тѣ тутакси споредъ юридическото пословично правило tres faciunt collegium ще съставятъ общество, ще се мѫчатъ да сградатъ гръцка черкова и да открилѫтъ гръцко училище. Въ това отношение ние, Българетѣ, сме съвършенно противоположно нѣщо; ние не само че бързаме да се ассимилираме съ другитѣ плѣмена, всрѣдъ които се заселваме, но правимъ сѫщото и у себе си; македонскитѣ и тракийскитѣ градове показватъ, какъ, съ усвоението езикътъ на на́й-нищожно меншинство, Българетѣ незабѣлѣжено се отвращатъ отъ своята народность. Въ Пловдивъ чакъ до освобождението се сѫ срамували да говорятъ вънъ отъ кѫщитѣ си по български и това се е вършило отъ хора искренни и често патриоти Българе. Въ всѣкий нашъ градъ, гдѣто се е загнѣздила макаръ и на́й-малка гръцка колония, нейното главно домогване е било винѫги — да откѫсне колкото се може по́-вече отъ българското население: Българе, оженени за гъркини, се прѣвръщатъ въ Гърци, всички слуги и слугини, като поживѣѭтъ въ гръцки кѫщи и научатъ криволѣво езикътъ, се обявяватъ за Гърци и започеватъ да говорятъ въ кѫщитѣ си по гръцки. Обикновенно на всѣкѫдѣ се счита, че жената на́й-добрѣ запазва прѣданията на на-

родноста и вѣрата, но това мнѣние твърдѣ малко се грижатъ да оправдаѭтъ на себе си Българкитѣ въ смѣсенитѣ градове, за които прѣдмѣтъ за въздишки, желание и висше щастие е — и тѣ да бѫдѫтъ гъркини-коконн. Самитѣ родители, които искатъ да дадатъ на дѣцата си, особенно на момичета, вънкашенъ блѣсъкъ, въ неосвободената България прѣдпочитатъ и до сега гръцкитѣ училища. Послѣдньото да не вѣматъ върху себе си всички български жени, особенно ония въ селата и паланкитѣ, — въ тѣхъ всѣкий съ уважение и гордость признава нáй-производителната икономическа сила въ нашето отечество.

И тъй нáй-главната причина за потъпкванието на българщината сѫ били и сега сѫ още гръцкото духовенство и гръцкитѣ училища; и забѣлѣжително е, че гръцкото духовно възраждание съвпада съ унищожаванието на словѣнскитѣ патриаршии. Въ началото на втората половина отъ минѫлий вѣкъ се унищожава Охридската патриаршия и видимъ, че Гърцитѣ въ турската империя се явяватъ да распространяватъ великата идея за възстановлението или, пó-вѣрно да се каже, за създаванието на нова гръцка империя взамѣнъ на оттоманската. Отъ тогава тѣхната църква става съзнателно орѫдие за постиганието на тая идея, навсѫду се откриватъ гръцки училища, разсадници на еллинизмътъ и на бѫдѫщи дѣйци за възстановлението на нова гръцка империя. Удивителното е, че до половината на минѫлий вѣкъ европейскитѣ пѫтешественници говорятъ за Българетѣ, но отъ тогава до 1830 година Българетѣ като че ли исчезватъ въ общото прѣдставление въ едно съ Гърцитѣ; въ продължение на 50—60 години за Българетѣ се не чуе, тѣ като че ли образували едно съ Гърцитѣ — и дѣйствително, тъй наречената пропаганда „завѣра“ показва това. Въ Македония и въ юго-источна Тракия Гърцитѣ пó-рано сѫ почнѫли да проповѣдватъ еллинизмътъ и за това, вижда се, възражданието на българщината тамъ се е почнѫло пó-кѫсно. Като начало на това радостно събитие може да се вземе Кримската война, макаръ че и до тогава могѫтъ се показа нѣкои дребни исключения, гдѣто, като въ Разлогътъ, Гърцитѣ никогаже не сѫ успѣли да ги поработятъ. Близоста на Македония къмъ Гърция и на юго-источна Тракия къмъ

Цариградъ е карала Гърцитѣ да приложатъ пó-голѣми усилия въ тѣзи прѣдѣли, за да ги спечелятъ етнографически и при пó-благоприятни обстоятелства да ги завзематъ политически. Малкото количество Гърци и Цинцаре, живущи тамъ, сж давали прѣвъсходенъ контингентъ за поборници на еллинизмътъ. Самитѣ Българе, които бавно се сж поселявали въ градоветѣ, отъ начало се присъединявали къмъ сжществующата православна община, съставена отъ Гърци и Цинцаре, и, по своята индифферентность, безсъзнателно се отдѣляли отъ своята народность, като се смѣсвали съ тѣхъ. За това по всички тѣзи градове нáй-старитѣ български фамилии, които обикновенно сж и нáй-богатитѣ, сж въ болшинство погърчени и българщината се поддържа отъ новодошлитѣ изъ селата семейства, които въ пó-многото случаи сж и пó-сиромаси. Какво е било влиянието на гръцкото духовенство може да се види отъ това, че у насъ самѝ, въ освободеното ни отечество, има цѣли български села, които припознаватъ гръцката патриаршия, а на едно съ това поддържатъ гръцки училища и себе си наричатъ Гърци, каквито по нашата собственна статистика сж показани: въ Пловдивскиятъ окржгъ селата: Долньо-Арбанаси, въ Хасковскиятъ Козлуджа, Ковлукъ, Орманъ-кьой; дори и въ самото Хасково има още доста Българе, които дома си говорятъ български, но признаватъ патриаршията, поддържатъ и посѣщаватъ гръцка черкова и гръцки училища. Ако у насъ такова нѣщо може да се продължава, нѣма съмнѣние, че въ Македония и неосвободена часть Тракия естественно то ще се срѣща въ пó-голѣмъ размѣръ. Да попитатъ частно нѣкой житель отъ Струмица, Валовище или Яница, какъвъ е той, — на вѣрно ще отговори, че е Българинъ, но че признава за своя черкова патриаршията, а оффициално той ще се нарича Гръкъ, ще ходи да слуша гръцко богослужение и дѣцата си ще учи на сжщий езикъ, догдѣто тѣ слѣдъ едно двѣ поколѣния, забравятъ истинското си происхождение и езикъ. Че гръцкитѣ училища се стрѣмятъ и често сж сполучвали да изтѣснятъ и заглушатъ българскиятъ езикъ, като го замѣнятъ съ тѣхния, не трѣбва да диримъ живи доказателства въ македонскитѣ и тракийскитѣ градове и села, но можемъ да се обърнемъ къмъ

единъ ярѫкъ фактъ, завѣренъ отъ добъръ авторитетъ и главно гръцки писатель. Това е доста извѣстния по археологията и историята Пападопуло Вретосъ, който дълго врѣме, въ качество на гръцки консулъ, е прожи- вѣлъ въ Варна и е написалъ по французски съчинението: La Bulgarie Ancienne et moderne par André Papadopoulo Vretos (Saint-Petersbourg, 1856). Ето що се срѣща на 216 стр. отъ това съчинение: „основанието на тия (еллински около 1830 г.) школи имаше за естественно слѣдствие, че упо- трѣбяванието на гръцкия езикъ днесъ (въ 1855 г.) е ста- нѫло всеобщо между християнскитѣ жители и особенно младежитѣ. Прѣди това врѣме, освѣнъ архиепископътъ и неговото духовенство, имаше само троица или четворица души чорбаджии, които говорѣхѫ гръцки.“ Ние и сами знаемъ, какъвъ градъ бѣше до освобождението и е още сега Варна.

Освѣнъ черковата и училището, има още единъ видъ угнетение, което Гърцитѣ упражняватъ върху българското население, а именно икономическото. На всѣкѫдѣ, гдѣто има Гърци или погърчени Българе, за тѣхна специална дѣятелность се явяватъ прѣкупничеството и лихварството. Трѣбва человѣкъ да изучи икономическото положение на Варненскитѣ и Бургаскитѣ селене, за да си състави по- нятие, до какво икономическо рабство могѫтъ да докаратъ нашето земледѣлческо население гръцкитѣ лихвари. Това зло е било толкова ощутително, щото дори турското пра- вителство на нѣколко пѫти е образовавало коммисии, за да вземе мѣрки за неговото прѣмахвание или поне колко-годѣ да спомогне на селското население. Та отъ послѣ и българ- ското правителство на нѣколко пѫти се е занимавало по сѫщия въпросъ. Върху икономическото състояние на Ма- кедония положителни данни не притежаваме, но лесно мо- жемъ да си прѣдставимъ ония насилия и давления, които Гърцитѣ и погърченитѣ Българе тамъ упражняватъ, за да изведемъ че нейното положение не е по́-добро отъ онова въ Варненско и Бургазско. Още единъ фактъ, който лоше влияе върху българското народно образование въ Турско, е, — че въ по́вечето мѣста българското население не е било доста събудено, за да си отнеме черковнитѣ сгради при раз- дѣлътъ на българската църква, а достовѣрно е това, че

тамъ, гдѣто черковитѣ по нѣкакъвъ начинъ сж попаднали въ ржцѣтѣ на гъркомане, българщината не вирѣе: общината се прѣдставлява прѣимуществено като гъркоманска, а Българетѣ въ нея се явяватъ като нѣщо второстепенно. Освѣнъ нравственното влияние, което всѣка черковна сграда има на хората и се запечатлѣва въ споменитѣ, — че тѣ сж въ нея кръстени, вѣнчани, че бащитѣ и майкитѣ имъ сж били тамъ опѣвани и често погребани, има и друго нѣщо, което кара хората съ трудъ и борба да ги устжпятъ на други, то сж приходитѣ, които всѣка черкова получава, както отъ частни подаяния, така и отъ недвижимитѣ си имоти. А сега гъркоманетѣ се ползоватъ отъ тѣхъ, поддържатъ гръцки училища и се подкопаватъ подъ българщината. За доказателство да не ходимъ далечъ, стига да вземемъ за примѣръ Пловдивъ. Азъ съмъ убѣденъ, че Гърцитѣ твърдѣ скоро и лесно щѣхж да исчезнжтъ изъ него, да нѣмахж тѣ въ ржцѣтѣ си толкова черкови съ приходитѣ имъ заедно. И до сега прѣзъ черковнитѣ праздници въ градътъ се стича значително количество селене изъ околията, които оставатъ лѣптата си въ тѣхъ, та и много граждане и гражданки продължаватъ просто по навикъ да ходятъ въ тая или оная гръцка черкова. За потвърждение истинноста на горѣказаното могжтъ да служатъ и нѣкои градове въ Македония, като Велесъ, Прилѣпъ, Щипъ, Охридъ и други, които сж успѣли да вематъ старитѣ си черкови и въ тѣхъ виждаме рѣдовни общини, добрѣ наредени училища и силна българщина; когато пакъ тамъ, гдѣто черковитѣ сж въ гъркомански ржцѣ, срѣщаме съвършенно противното. Истина, че могжтъ се направи нови черкови, но това изисква доста значителни срѣдства, които липсоватъ, защото нáй-имотнитѣ сж въ лагерътъ на противницитѣ, а вѣрнитѣ на българщината сж въ пóвечето случаи сиромаси. На-да-ли има нужда да изброявамъ всички срѣдства, съ които Гърцитѣ сж си служили и си служатъ въ борбата срѣщу насъ, та да ли то ще е умѣстно тукъ; много отъ тѣхъ сж извѣстни на всинца ни и често по личенъ опитъ. За това да оставимъ Гърцитѣ на мира, и да поговоримъ за нашитѣ собственни погрѣшки.

Самата освободителна война имаше доста врѣдни сѣтнини за българщината както въ югоисточна Тракия, така

отчасти и въ Македония. Твърдѣ много тракийски села бѣхѫ се изселили и отъ-послѣ трѣбваше изново да се възвърнѫтъ на мѣстата си, гдѣто не намѣрихѫ нищо отъ кѫщитѣ си, освѣнъ пепелища. Въ Македония това станѫ въ пó-малъкъ размѣръ, но пакъ отъ-тамъ излѣзохѫ почти всички пó-интелигентни хора и една часть отъ пó-имотнитѣ, като компрометирани прѣдъ турското правителство. Истина, че не всички изселенци рискувахѫ, ако да бѣхѫ останѫли на мѣстата си, мнозина отъ тѣхъ сѫ дирили само прѣдлогъ да напустнѫтъ отечеството си и да се прѣселятъ въ Княжеството, гдѣто животътъ е пó-спокоенъ. За да бѫдемъ справедливи, обаче, трѣбва да кажемъ, че тѣзи изселения на Македонци, особенно на търговцитѣ (но не и учителитѣ, които захвърлихѫ училищата си въ Македония, за да дойдѫтъ въ княжеството да станѫтъ чиновници) имахѫ и свои добри страни; тѣ поддържахѫ още пó-силно връзката между братскитѣ земи и забѣлѣжително, че отъ гдѣто нáй-много изселенци има въ княжеството, въ ония мѣста и българщината стои нáй-добрѣ. Нáй-добрата политика по тоя въпросъ е: нѣка всѣкой Българинъ, отъ гдѣто и да е той, да се чувствова дома въ всѣко българско мѣсто. Не можемъ сѫщото да примѣнимъ къмъ изселванието на владицитѣ, то е печална и грамадна погрѣшка. Тѣ намѣсто да стоятъ при паствата си, както подобава на всѣкий добъръ пастирь и както имъ прѣдписватъ канонитѣ, напуснахѫ и паства, и катедри, прѣмѣстихѫ се въ княжеството, ужъ отъ тука да работятъ за освобождението на Македония чрѣзъ възстания, което никакъ не е тѣхна работа. Тѣ забравятъ, че тѣхното необоримо орѫжие е кръстътъ. Частни хора могѫтъ да оправдаватъ бѣгството си отъ тамъ, че животътъ имъ е билъ заплашванъ; владицитѣ нѣматъ и това оправдание: санътъ закриляше и гарантираше тѣхното тамъ стоение. И какво значение за българщината щѣше да има, ако въ тритѣ спечелени вече епархии си останехѫ владицитѣ и до днесь! Въ три отъ четиритѣ македонски санджаци ние щѣхме да имаме по единъ митрополитъ; за тѣхъ се прѣдвиждаше правото да живѣѭтъ, поне приврѣменно, въ центроветѣ на санджацитѣ: Велеския въ Солунъ, Охридския въ Битоля, а Скопския и тъй щѣше постоянно да живѣе въ Скопия. Не щѣше сега да има нужда да се лутаме и въ продъл-

жение на години да молимъ Турцитѣ — да дозволятъ на екзархията пращанието тамъ владици и, твърдѣ вѣроятно е, че много пó-лесно щѣхѫ да се спечелятъ и другитѣ български епархии. Тъй става, когато хората вършатъ не оная работа, за която сѫ призвани, но се залавятъ за съвършенно тѣмъ чужда дѣятелность.

Друго едно зло, което нанесохме и, за зла честь, продължаваме да нанасяме на народното образование въ Македония, сѫ тъй нареченитѣ македонски освободителни чети или, въ прѣводъ на пò-простъ языкъ, Македонскитѣ Харамии. Въ врѣме на освободителната война, когато почти цѣла Македония бѣ се изпразднила отъ турски войски и когато слѣдователно всѣкакъвъ родъ българско движение можеше да докара извѣстна практическа полза, за никакви такива чети не се чуеше нищо. Щомъ войната се свърши и се опрѣдѣли землището, което можахѫ да заематъ оккупационнитѣ русски войски, на македонската граница отъ всѫду почнѫхѫ да се сбиратъ разни чети съ цѣль да освободатъ Македония. Всички тогава платихме дань на това увлѣчение, като вѣрвахме, че, може би, нѣщо ще се достигне съ такива движения; всинца се излъгахме, не останѫхѫ излъгани само, вѣроятно, ония, които сѫ държали въ рѫцѣтѣ си паричната часть. Слѣдъ това трѣбваше поне да се образумимъ и да прѣстанемъ да се шегуваме съ въпроси отъ такъва важность за бѫдущето на нашата още поробена страна. Легкомисленното раздавание пенсии отъ Народното Събрание на тъй нареченитѣ поборници за нищо и никакви работи или съмнителни подвизи подсѣти мнозина да се заловятъ за всевъзможни приключения, за да могѫтъ единъ день и тѣ да кажатъ, че сѫ ратували за освобождението на тая или оная часть отъ Македония и че, слѣдователно, имъ се пада пенсия отъ щедрата за такива дѣяния българска хазна. За сѫщата възвишенна — освободителна — цѣль почнѫхѫ да се явяватъ разни дребни честолюбци или пó-добрѣ користолюбци, защото съ прискърбие и за срамъ трѣбва да признаемъ, че паритѣ до сега занимаватъ въ очитѣ на една значителна часть образовани българе прѣдсѣдателското мѣсто. Въ тѣзи наречени народни движения македонскитѣ урожденци играхѫ и отчасти до сега играѭтъ доста видна роль; нѣкои отъ тѣхъ като че

искатъ дори да получатъ привилегия: само тѣ да се занимаватъ съ българскитѣ работи въ Македония. Вижда се, тѣ забравятъ, че никакъвъ македонский въпросъ не сѫществува, а има *българский въпросъ,* въ който иматъ еднакъвъ интересъ всички, носящи името Българе. Въ продължение на послѣднитѣ десеть години надали е минѫла една безъ да се ознаменува съ създаванието на нѣкоя „македонска лига", „македонско дружество" или изобщо общество, което да не събира помощи за освобождението на Македония; а смѣтка нѣкаква върху употрѣблението на сбранитѣ помощи, не помнѭ да се е явявала нѣкѫдѣ. Но това не е нáй-голѣмото зло; главното зло се изражава въ постояннитѣ минувания на чети, което не само че не принася нѣкаква полза на българщината въ Македония, но, на противъ, величайша врѣда. Тѣ прѣчатъ на търговскитѣ, а слѣдователно и на нравственнитѣ сношения на двѣтѣ страни, даватъ възможность на Гърцитѣ да насъскватъ Турцитѣ противъ българското население, а на Турци право да прѣслѣдватъ учители, священници и други пó-събудени и имотни граждане, които испращатъ въ Азия, за да оплакватъ тамъ днитѣ си. Значи, съ тѣзи движения правимъ услуга на нáй-върлитѣ български врагове, като имъ улесняваме задачата за изтрѣбяванието на българщината. Та що могѫтъ да направатъ 50—60 души харамии на цѣла една страна? Да убиѭтъ нѣкой невиненъ турски земледѣлецъ или пѫтникъ, но до достижението на гонимата цѣль остава още твърдѣ далечъ. Но то не стига. Азъ въ душата си съмъ твърдо убѣденъ, че нáй-много отъ тѣзи погранични безредици страдатъ пакъ Българе, а не Турци и съ това си обяснявамъ печалното състояние на учебното дѣло въ пограничнитѣ съ Кюстендилския окрѫгъ кази: Дупнишка Джумая и Криворѣчна Паланка. И Гърцитѣ въ свободното си кралевство въ продължение на 40—50 години се опитвахѫ съ подобни чети да освобождаватъ Тессалия и Епиръ, но освѣнъ позоръ и деморализация нищо не сполучихѫ; позоръ прѣдъ очитѣ на образования свѣтъ, че единъ народъ, едно правителство поддържа разбойнически шайки; деморализация -- на собственното си население, че то се приучва подъ високо знаме да крие низки побуждения и да живѣе на чужда смѣтка безъ всѣкакъвъ трудъ. Друго нищо не спе-

чели Гърция съ тая нейна дѣятелность; трѣбваше една русско-турска война за да получи тя Тессалия. Нáй-сѣтнѣ всички да си докараме на умъ, че въ такъва работа не е всѣкога сгодно да се подклажда огънь, защото не се знае, кои ще си огрѣе ржцѣтѣ — не всѣкога онзи се ползова отъ огъньтъ, който го кладе. За сега нѣка се задоволимъ съ друга, макаръ и мирна, и безшумна, но благородна и доблестна дѣятелность: да доведемъ нашитѣ братия до народно самосъзнание, да осигуримъ своята етнографическа личность и цѣлость. Когато му дойде врѣмето цѣлъ българский народъ ще стане въ всеоржжие, като единъ человѣкъ, за да ги защити и освободи отъ позорното имъ петвѣковно робство. Азъ самъ съмъ убѣденъ и желалъ бихъ всички да се убѣдятъ, че въ часътъ на великата нужда българския народъ, който спечели съединението си съ Южна България чрѣзъ една Сливнишка побѣда, ще може да удържи нѣколко такива побѣди, за да се слѣе въ едно съ още разединенитѣ си земи. За това се изисква врѣме и, — ако дѣйствуваме умно и съ въодушевление, — не толкова дълго.

Всички горѣизложени причини, съвъкупно взети, влияжтъ на учебното дѣло, като го възпиратъ отъ желателното развитие и напрѣдвание. Сега въ заключение на нашата статия не е излишно да се кажатъ нѣколко думи, както за опасноститѣ, които заплашватъ бждущото на тая страна, тъй и за срѣдствата, които би били благотворни за нашето дѣло въ Македония. Освѣнъ вжтрѣшни, външни опасности ни заплашватъ отъ всички страни. Отъ всичкитѣ Европейски сили има двѣ, които хвърлятъ особенно умилни погледи върху Европейска Турция и които отъ сега избиратъ коя территория нáй-лесно може се прилѣпи къмъ тѣхнитѣ владѣния. Първата е Италия, която поглежда кждѣ Елбасанъ и Драчъ; въ единъ благоприятенъ моментъ тя е готова да се докопа до Албания; но сжществуватъ нѣща, които ни дозволяватъ да не се извънмѣрно стрѣскаме отъ нейнитѣ домогвания: отъ деньтъ на нейното обединение и влизание въ редътъ на великитѣ Сили, тя, като истинский bourgeoisgentilhomme, се е пустнала въ всевъзможни авантюри; та и Марсъ, макаръ и Римлянинъ, вижда се, по съ присърце се занимава съ Венера, отъ колкото съ Беллона и Виктория, тъй щото не му остава врѣме да имъ

покровителствува на бойното поле, гдѣто Италиянцитѣ търпятъ постоянни поражения; за сега имъ остава да прибѣгватъ за помощь къмъ Маккиавели. И въпросъ е още, тъй ли лесно ще наведатъ вратъ прѣдъ Италиянскиятъ режимъ мусулманскитѣ Арнауте. Но касателно Австрия работата не стои тъй; задъ гърбътъ на Австрия стои Германия, първата подпомагана отъ втората, се стрѣми да простре своитѣ си владѣния до Солунъ и до Кавала, което твърдѣ е възможно единъ день да испатимъ, особенно като си припомнимъ, по какъвъ начинъ Австрия завзе Босна и Херцеговина. Но всѣкий отъ насъ може да храни джлбока надѣжда и вѣра, че при защитата на българската земя въ рѣшителния часъ ние нѣма да останемъ сами; въ него враговетѣ ни ще чуѭтъ грозния и повелителния гласъ: „руки прочь!“ Тукъ му е мѣстото да си наумимъ характерната българска пословица: братъ брата не храни, но тежко и горко на оногози, който го нѣма. Но да оставимъ ламтенията на великитѣ държави, тѣ сами не сж, за да не знаѭтъ, че въ тая борба тѣхнитѣ войски не ще срѣщнжтъ само нашата сравнително малобройна армия, но и закаленитѣ въ боеве, мощни пълчища на друга велика държава. Пó-добрѣ да се обърнемъ къмъ онѣзи наши съперници, които непрѣкжснато прѣдъявяватъ всевъзможни археологически, исторически и етнографически права върху Македония: Сърбия и Гърция силно претендиратъ за нея; Гърция се провиква, че тя е гръцка земя, а Сърбия, че е сръбска. Претенциитѣ на Сърбитѣ сж толкова комични и доводитѣ имъ сж тъй безосновни, щото не струва человѣкъ думи да хаби, за да се расправя съ тѣхъ. Въ едно съмъ убѣденъ, че на-да-ли вторий пжть обстоятелствата ще се сложатъ така, щото тѣ да отнематъ цѣли наши окржзи, както това станж на Берлинский Конгрессъ; тамъ съ помоща на Австрия, Сърбия сполучи да се възнагради съ два чисто български окржзи, и то въ замѣна на икономическото и политическо поработяване страната на Австро-Унгария. Тоя добивъ, вижда се, имъ се е много всладилъ, та гледатъ Сърбитѣ да придобиѭтъ отново нѣкоя помощь или покровителство, за да могжтъ си присвои поне нѣкоя часть отъ Македония. Сръбско-българската война трѣбва да имъ е поумалила аппетитътъ и надѣждата за тѣзи тѣхни мечта-

ния; Сърбитѣ имахѫ възможность да прѣсмѣтнѫтъ, че никога българския народъ нѣма да имъ дозволи да прѣминатъ отъ самъ Шаръ-Планина безъ кървавъ отчаянъ бой. Напротивъ, ние и сега имаме възможность, — безъ да чакаме Сърбитѣ да ни заплашватъ въ Скопско, — да прѣкрачимъ Шаръ-Планина и въ Призрѣнско, по българскитѣ села, да отворимъ наши училища, — нѣщо, което за насъ е много пó-лесно, нежели за Сърбитѣ — да проповѣдватъ и присаждатъ сърбизмъ въ Скопско. Но понеже който самъ се грижи за себе си и Богъ се грижи за него, то не е злѣ хубаво да укрѣпимъ нравственно и умственно линията Криворѣчна-Паланка, Куманово, Скопия, Тетово и Дебъръ, защото тамъ само е възможна нѣкаква борба съ Сърбизмътъ.

Съ Гърцитѣ ни прѣдстои пó-голѣма и продължителна борба, за да можемъ да спечелимъ бойното поле; та и стратегическата линия се е проточила отъ езерата Охридско, Прѣспинско и Костурско чакъ до Цариградскитѣ стѣни. По тѣзи мѣста се изисква да употрѣбимъ всичката си енергия за да доведемъ народътъ си до самосъзнание; не стига само ние да знаемъ, че тамъ живѣнѫтъ Българе и тамошнитѣ Българе да се припознаватъ за такива, но тѣ трѣбва да сѫ готови въ случай на нужда съ орѫжие въ рѫка да се борятъ за българщината. Това ще увѣри и свѣтътъ въ нашата еднородность и еднокръвность. Защото често человѣкъ може да бѫде отъ една народность, а да съчувствува на друга, за примѣръ може да ни послужи Елзасъ, който, макаръ и нѣмски по народность, има симпатия къмъ Франция, защото Елзасъ бѣше аванпостътъ на борбитѣ, които французската демократия издържа въ врѣмето на първата революция. Българетѣ въ Македония и Тракия нищо не сѫ видѣли освѣнъ угнетение, насилие, експлоатация отъ страна на Гърцитѣ — нѣща, които нáй-малко могѫтъ да породятъ взаимни симпатии. И друго нѣщо нетрѣбва да се забравя, че Гърция има въ Европа несравненно пó-много покровители и симпатизирующи ней, нежели ние, тъй щото тѣ всѣкога сѫ готови нейно нáй-малко право да прѣвърнѫтъ въ твърдѣ голѣмо. По тая причина да се заловимъ нáй-грижливо за учебното дѣло въ Македония и Тракия, за да окопитимъ и въодушевимъ тамошното население, което обстоятелствата могѫтъ

скоро да повикатъ, и то да вземе участие въ рѣшението на своитѣ сѫдбини. Да се не бавимъ и да не отлагаме, да имаме винѫги отъ прѣдѣ си главната задача: да се откриватъ колкото се може пó-много училища и да се привличатъ въ стѣнитѣ имъ възможно нáй-голѣмо число ученици; нáй-голѣмото ни внимание да бѫде обърнѫто на южна Македония и на юго-источна Тракия, не само на казитѣ Яница на Вардаръ, Костуръ, Леринъ, Солунъ и Баловище, но и на българскитѣ села, които лежатъ още пó-на югъ; въ крѫгътъ на нашата дѣятелность да вмѣстимъ и ония нѣколко голѣми села, които се намиратъ въ вѫтрѣшноста на Албания, защото инакъ тѣ ще бѫдѫтъ легка плѣчка за еллинизмътъ, което за насъ е нáй-нежелателното. Въ Одринскиятъ и Цариградскиятъ вилаети не трѣбва да се изоставя ни една каза, ни едно пó-голѣмичко село безъ българско училище. Да не забравяме още, че ние имахме до скоро български училища въ Мала-Азия, да не допустнемъ тѣхното окончателно заглѫхвание; защо да пълнѫтъ тѣ изпразднѣлитѣ редове на еллинизмътъ? Само когато въ всѣкой кѫтъ, гдѣто се чуе българска рѣчь, видимъ отворени български училища, прѣпълнени съ ученици, тогава ще провъзгласимъ, че народниятъ български учитель, нашата справедлива гордость въ това столѣтие, е испълнилъ своятъ високъ и священъ длъгъ спрямо отечеството си. Говия скроменъ, не блѣскавъ нагледъ, но не и въ сѫщность, трудъ ще приготви пѫтьтъ за постиганието националниятъ идеялъ на нашия народъ: обединението на распокѫсанитѣ български земи. Свѣтското духовенство можеше и то да внесе лептата си въ това свято дѣло. Ще кажатъ нѣкои, че священницитѣ не сѫ добрѣ подготвени за да бѫдѫтъ учители; но достатъчно да е человѣкъ самъ грамотенъ, за да може и други да научи на грамотность, особенно когато работата се касае до дребни и бѣдни селца, които нѣматъ никаква възможность да поддържатъ единъ учитель. Желателно е още, учителитѣ пó ония крайща да бѫдѫтъ въ болшинство мѣстни урожденци и лица, които тамъ сѫ получили своето образование, защото такива иматъ пó-голѣми симпатии и свръзки съ мѣстното население, отъ колкото дошлитѣ изъ вънъ, които все мечтаѭтъ да си идатъ въ родното мѣсто

и слѣдователно гледатъ на своята дѣятелность, като на приврѣменна и не толкова сериозна; особенно онѣзи, които сѫ получили образованието си въ свободна България, гледатъ, какъ часъ пó-скоро да се възвърнѫтъ тамъ, гдѣто се живѣе пò-охолно; разбира се, при такова отношение на учителитѣ дѣлото не може да не куца. Да се обърне пó-сериозно внимание върху женското образование, особенно въ градоветѣ и ония мѣста, гдѣто Гърцитѣ нáй-много боравятъ; веднѫжъ умствено пó-развити женитѣ ще съзнаѭтъ, че не всичко е злато, що блѣщи: подъ тѣхнитѣ духовно порастнѫли очи декоративноста на Гърцитѣ ще прѣдстане въ истинскитѣ си чърти и качества. Не е злѣ тъй сѫщо въ ония мѣста, гдѣто се сбиратъ много български работници, да се отворятъ празднични училища, въ които, навѣрно, мнозина ще се завтекѫтъ за да се научатъ да четѫтъ и пишятъ български. Такова нѣщо можеше да стане не само въ Солунъ, Цариградъ и Одринъ, но и въ София, и въ Пловдивъ, гдѣто постоянно се навъртатъ доста работници изъ Турско. За повдиганието на Солунската гимназия трѣбва да се учредатъ нѣколко стипендии за висше образование; всѣка година отъ тѣхъ да се дава по една на нáй-добрѣ свършившиятъ ученикъ, за да иде въ странство да довърши образованието си, по който клонъ на наукитѣ самъ си избере, но само съ обязателство — безъ друго, да се върне обратно въ Македония и да проживѣе тамъ нѣколко години наредъ. Едно нѣщо прави борбата ни съ Гърцитѣ и Сърбитѣ пò-мѫчна, то е нашата слаба литература. У насъ изобщо има малко свѣстни книги, а още пó-малко такива, които могѫтъ да се пущатъ въ Турско. Турцитѣ извънредно подозрително гледатъ на всѣка книга, която излиза изъ България; пакъ въ княжеството, като на пукъ рѣдко ще намѣришъ напечатана книга, въ която да се не срѣщатъ изтъркани патриотически излияния, като че ли съ тѣхъ мислятъ авторитѣ да произведѫтъ пъленъ умственъ и нравственъ прѣвратъ въ онѣзи прѣдѣли. Тоя своеобразенъ патриотизмъ се е вмъкнѫлъ дори въ грамматикитѣ и аретметикитѣ. На послѣдньо въ Солунъ и Одринъ се сѫ открили мѣстни български типографии, които до извѣстна степенъ, може би да поисправятъ това зло. При всичката бѣдность на нашата книжнина, желателно е, ко-

гато министерството помага на разни писатели, помощьта да се изражава въ купувание на извѣстно количество екземляри отъ тѣхнитѣ съчинения, които да се испращатъ прѣимуществено въ Турско, за да се раздадѫтъ тамъ на бѣдни ученици, — разбира се, ако книгитѣ сѫ безъ патриотически излияния, а не такива, които могѫтъ да навлѣкатъ само бѣда върху невинни хора.

Вѣрвамъ, че читателитѣ съзнаватъ важноста на дѣлото и че на него се изисква да посвятимъ наличниятъ запазъ на умственна и нравственна енергия, която се има у насъ. И каква друга пό-благородна цѣль може да търси единъ младъ Българинъ или Българка, които сѫ въодушевени съ желание да послужатъ на своето отечество? Мѫчно можемъ приведе пό-живъ и пό-нагледенъ примѣръ отъ дѣятелноста на братия Миладинови, особенно на пό-стариятъ, Димитра. Не отдавна ние празднувахме тѣхниятъ день, а за какви заслуги, прѣдъ отечеството ставаше това? Дали че сѫ ги убили Турцитѣ? Но прѣзъ петвѣковното робство на българскиятъ народъ, вѣроятно, ще се намѣрятъ милиони Българе, на които турска рѫка е прѣкѫснѫла животътъ, но за тѣхъ ние можемъ само да изразимъ своето съжалѣние и да кажемъ: Богъ да ги прости! Или се сѫ прославили съ своята ученость и писателска дѣятелность? И това не, защото е имало и сега има много Българе, и пό-учени и пό-добри писатели отъ тѣхъ, но чиито дни нито сега славимъ, нито, вѣрвамъ, потомцитѣ ще празднуватъ. Деньтъ на Миладинови ние празднуваме, за да платимъ дань на тѣхната дѣятелность по македонското възраждание; за тѣхнитѣ трудове и грижи по народното образование на тая страна и нáй-вече за живата и крѣпката имъ вѣра въ бѫдущноста на българщината, за оня ентузиазмъ, съ който сѫ водили работата и сѫ успѣли да вдѫхнѫтъ въ много градове и села. И всѣкий Българинъ, съ срѣдни умственни способности и срѣдньо образование, но надаренъ съ упорита воля, и съ свѣтлия огънь да работи за общо добро, може да достигне до сѫщитѣ резултати въ неразбуденитѣ още мѣста, до които въ свое врѣме е достигнѫлъ покойния Димитръ Миладиновъ. Славата на такъвъ единъ пионеръ ще бѫде много пό-трайна отъ много други видове слава, било военна, било гражданска, защото

народътъ, като Господь, забавя, но не забравя. Нáй-доблестниятъ подвигъ може да се повтори, потрети, само Америка втори пѫть се не открива. Оня, който открие първо българско трайно училище въ Костуръ, Яница, Струмица, Валовище или въ друго нѣкое мѣсто, гдѣто сега такова нѣма, и успѣе да го отгледа, до гдѣто то пустне дълбоки корени въ народътъ, тъй щото никакви бури и хали да не сѫ страшни за него, такъвъ, казвамъ азъ, въ тоя край нѣма да има съперници, но само приемници. До когато стои градътъ или селото, паметта му вѣчно ще се слави отъ възродената отъ него първий българщина. Истина, пѫтьтъ на тая дѣятелность е трънливъ, пъленъ съ трудности и мѫчнотии, но тѣ всички сѫ прѣодолими, защото колкото слаба и да е българщината въ онѣзи прѣдѣли, какъвто чуждъ духъ и да се носи тамъ, въ каквато чужда посока българетѣ тамъ и да сѫ насочени, тѣ не могѫтъ устоя срѣщу доводи, почерпени отъ единокръвенъ и единороденъ духъ. Нѣка ние, които се пустнѫтъ въ тойзи пѫть, наберѫтъ енергия, търпѣние, одушевление и неунивающъ духъ, и като нови апостоли да се явятъ прѣдвъзвѣстници слова Божия и поборници Духа Святаго въ ратуванието за това свято дѣло, и да бѫдѫтъ увѣрени тѣ, че „врата адови не одолѣютъ ихъ“.

София, 1888 година.

П. К.

— Редакцията намѣри за умѣстно да направи нѣколко бѣлѣжки върху нѣкои точки отъ горнята статия — „Българското учебно дѣло въ Турско“, — които бѣлѣжки се излагатъ въ края на тия книжки. —

За народнитѣ ни умотворения, особно за пѣснитѣ.

Бѣлѣжка

върху Кузманъ-Капидановата пѣсень по обнародванитѣ ѝ варианти.

ОТЪ К. А. ШАПКАРЕВЪ.

Че народнитѣ умотворения, пѣснитѣ прикаскитѣ, гатанкитѣ и пр. прѣдставляватъ неоцѣнима важность за всѣкой възраждающъ се народъ, никой свѣстенъ, мисльж, не би могълъ добросъвѣстно да откаже или оспори. За нашия народъ прѣимущественно тия сж прѣдопрѣдѣлени да ни послужатъ како огнений стълпъ въ пустинята на неизвѣстноста и да ни освѣтятъ особно въ днешньо врѣме не само въ етнографическо и езикословно отношение за изучванье народниятъ ни битъ, но и въ историческо. За послѣднята тази роль нáй-способни и нáй-компетентни сж пѣснитѣ.

Поезията, както е извѣстно, обикновенно е плодъ и чедо на фантазията, която, често върху една малка основа, способна е да създаде „кули по облаци" и до небесата да въздига не толко значителни събития. При все това, каквато и да е пѣсень, съдържа въ себе една пó-малка или пó-голѣма доза отъ истина на нѣкое минжло събитие или случай, инакъ да се каже, ятката на всѣкоя пѣсень, стъблото ѝ, състои отъ нѣкоя неоспорима истина, облѣчена и украсена отъ пѣвачитѣ съ разноцвѣтни украшения.

За да можеме да извлѣчеме отъ пѣснитѣ сжщественна полза въ историческо отношение, прѣди всичко необходимо е да се провѣрятъ оригиналитѣ имъ, колкото би било въз-

можно чрезъ строга критика, да се прѣсѣжтъ, така да се рече, прѣзъ нáй-ситното сито, за да се истребятъ не само трицитѣ, но и подсканкитѣ, та да ни остане само чистото, фино брашно. Инакъ, ако всичко писано или въспѣвано въ пѣснитѣ бихме безразсждно приели за чисто злато, безъ прѣдварително и точно прѣчистванье, бѣдствуваме да паднеме въ хаосъ пó-нежелаемъ и отъ самото абсолютно незнание, бихме поврѣдили пóвече отъ колкото да ползуваме историческитѣ си знания за народното ни минжло.

Въ обнародванитѣ до сега наши пѣсни, при многото стари, критикуваньето на които е работа на високоученитѣ критици, намиратъ се по нѣкои и пó-нови, такви сир., чрезъ които се въспѣва нѣкое, макаръ не толко важно, обстоятелство или събитие отъ не много далечно минжло, и на които нáй-компетенти критици могжтъ да бждлтъ на нѣкои писани, — често пжти и съвсѣмъ погрѣшно прѣписвани паметници или далекоживущи учени, а живитѣ свидѣтелства, запазени у народа и устно прѣдадени отъ родители на чеда, толко пóвече, колкото разстоянието между извѣстно минжло и настоящето би било пó-кратко. Въ противенъ случай, ако тия послѣднитѣ пѣсни, които, както и да е, съдържатъ въ себе малко или пóвече важно историческо нѣщо, ако, казвамъ, ги оставиме непрѣчистени и непровѣрени въ днешньо врѣме, догдѣто чрезъ живи свидѣтелства може би нáй-вѣрно да се прѣчитятъ и да се намѣри находящата се въ нихъ историческа сжщность, не фалшифицираната истина, а се оставятъ за въ бждяще, когато исчезнжтъ и послѣднитѣ личности, що сж запомнили по нѣщо отъ въспѣванитѣ събития, то тогава потомството ни много пóвече и на праздно ще се труди да ги сѣе и прѣсѣйва чрезъ критиката, за да издири истината и едва ли ще сполучи да я изнайде неискривена и подлинна, каква що първобитно си е била тая при истожданието на пѣснитѣ и при ставаньето на споменванитѣ въ нихъ събития.

Азъ не съмъ историкъ нито критикъ нѣкой, та да бихъ се одързостилъ да се впуснж въ критични прѣдприятия, които не бихж били „лъжица за моята уста“; но отъ друга страна, непростително, мислж, бихъ съгрѣшилъ

*

прѣдъ потомството си, което въ такъвъ случай имало би пълно право да проклина немарливитѣ си прѣдци, ако бихъ прѣнебрѣгнѫлъ да му дамъ и онова, що съмь ималъ случай да придобиѭ, не по научний пѫть, а отъ живи извори, и съвѣста ми не би могла да найде никое оправдателно извинение прѣдъ него.

Прочее, мислеещемъ си че бихъ испълнилъ една неотмѣнна своя длъжность къмъ народа и къмъ потомството, ако бихъ му оставилъ печатно своитѣ живопридобити впечатлѣния въ горѣпоменѫтото отмѣнение, съ надѣжда че, колкото и да сѫ скромни трудоветѣ ми и произведението имъ слабо, то нѣма да останѫтъ и съвсѣмъ безъ никаква полза; а отъ друга страна, че съ примѣра си съврѣменно бихъ съдѣйствувалъ и бихъ далъ поводъ и на други, пó-богати и пó-даровити по прѣдмѣтниятъ ни въпросъ, да се заловятъ пó-усърдно съ подобни прѣдприятия, одързостявамъ се да се явѭ прѣдъ почит. учена публика съ двѣ—три думи, за да бихъ прѣчистилъ единъ извѣстенъ материалъ, като истрѣбѭ отъ него скувалитѣ и кѫкълта му, инакъ казано, да провѣрѭ и разяснѭ едно отъ въспѣванитѣ въ новитѣ ни тѣсни обстоятелства, което избрахъ за дневния си редъ по тая причина, че могѫ съ непоколебимо увѣрение да потвърдѭ онова, що щѫ кажѫ за него, и така да освободѭ потомството отъ излишни по него трудове. Това обстоятелство е въспѣваното въ Кузманъ-капидановата пѣсень, на която отечество е сѫщето наше мѣсторождение, кѫдѣ що и станѫло прѣдмѣтното събитие. Нея пѣсень избрахъ за прѣдмѣтъ, защото, какъ-що казахъ, за нея могѫ да говорѭ утвърдително, тъй като още и на наше врѣме прямитѣ съучастници и другари на въспѣваниятъ герой или съврѣменницитѣ негови поне не бѣхѫ съвършенно исчезнали, та устно ни прѣдадохѫ нáй-неоспоримата за него и за дѣлата му дѣйствителность. А и днесь потомци негови сѫществуватъ въ града ни, подъ прѣзиме: „Кузмановци“ или, какъ-що ги наричатъ селянетѣ, — „капидановци“. Ние даже помниме сѫщитѣ му синове: Гьорета, Наума, Ангелета и Христа, и една отъ дщеркитѣ му, Коста попъ Иванчица Гроздинъ, наша нáй-ближна сродница. Първиятъ отъ синоветѣ му зималъ и уча-

стие въ татковитѣ си юначни подвизи, а слѣдъ смъртта му[1]) и го наслѣдилъ въ булюкбашството[2]).

Господинъ Е. Карановъ, който записалъ прѣдмѣтната пѣсень и я обнародвалъ въ XVI-а книж. на Период. Списание, твърдѣ справедливо забѣлѣзва, че тая пѣсень е една отъ на́й-извѣстнитѣ въ Македоия, и че тя ходи въ нѣколко варианти, отъ които единъ е вмѣстенъ и у Сборника на г. В. Качановски, но че дѣйствително неговиятъ (Карановиятъ) е много по́-добъръ отъ вситѣ появени до сега варианти, (два вече фигуриратъ въ с. Пер. Сп. и единъ у Качановский), то е истинно. Но нѣка ни се позволи да кажемъ че, споредъ нашето скромно мнѣние, нито н. мило́сть нито другъ нѣкой могълъ би да се похвали, че вариантътъ му е на́й-вѣрниятъ, догдѣ неизлѣзжтъ на явѣ вситѣ сжществующи, та да се сравнятъ единъ съ другъ. Отъ многото варианти на тая пѣсень, които, спроти мѣстата на въспѣваньето имъ, придобиле разни краски и прибавочни цвѣтове, единъ се намира и у мене, състоящъ отъ 1140 осмосрични стихове. Но при все, че съмь го записалъ въ мѣстото, кждѣто станжло въспѣваното събитие, слѣдов. и кждѣто първобитно се появила пѣсеньта: при все, че съмь я слушалъ отъ на́й-непосрѣдственъ Кузмановъ потомъкъ (внукъ отъ щерка муКата и нашь ближенъ сродникъ), пакъ не могж да потвърдиж, че моятъ вариантъ е сжщо Папинско издѣлие. Той ще се види въ сборника ми, п. No. 220 заедно съ нѣкои изяснителни бѣлѣжки, когато послѣдниятъ види бѣлъ свѣтъ или, може би и по́-рано, ако би му се отстжпиле нѣколко странници въ „Пер. Списание“. А, като изяснение или допълнение на съдържанието на този вариантъ ще послужи друга една пѣсень, подъ

[1]) На смъртниятъ си часъ Кузманъ много скърбилъ за дѣто не умрѣлъ съ оржжието си въ ржка на бойното поле. Той умрѣлъ отъ лукава отрова, подадена тайно и майсторски отъ завистницитѣ му, Джеляндинъ-Бегови голѣмци или тебабии Албанци — Дебране, чини ми се, Сульокуковци назоваеми, за които се споменува и въ пѣснитѣ, че му завиждале.

Отровата не го умъртвила скоро и изведнъжь, а полека-лека и по́-тайно работаещи въ него, едвай потемъ тригодишно болѣдуванье го проводила въ студенниятъ гробъ.

[2]) Цѣлото му потомство, съ малки исключения, всѣкога се отличавало по юнашството, неустрашимоста и буйноста си. Двама отъ неговитѣ потомци, именно, единъ внукъ отъ сина му Христа и единъ внукъ отъ щеркаму Ката, зѣхж участие въ послѣдната Сърбско-Турската война прѣзъ 1876—1877 год. като волентири заедно съ мнозина други Македонци и първиятъ отъ нихъ и се отличи по храбрость и неустрашимость, а вториятъ, раненъ въ нозѣтѣ, много врѣме лѣжа въ Бѣлградската болница.

No. 221. За сега нѣка ми се позволи да направѭ двѣ-три поправки върху съдържанието на обнародванитѣ въ с. „Пер. Спис.“ два варианта, за кои що споменѫхме пó-горѣ. А за оно, що е у г. В. Качановскаго, въздържамъ се за когато се сдобиѭ съ сборника му.

I.

Вариантъ I с. «Пер. Списание» кн. XIV. стр. 309—311.

(По Етрополский говоръ. Отъ Сбор. на Т. Пѣева).

1. Началото или въвежданьето на пѣсента въ този вариантъ се появява любовно и религиозно, сир., че Кузманъ и другарьтъ му Димитъръ любили моми, и че сетнѣ били поканети едниятъ да кръсти дѣте, а другиятъ, да вѣнчае младоженци. (ст. 4—11, 13, 14, 24, 39 и 40-й).

Ние до сега въ никой отъ находящитѣ се по Македония варианти на тая пѣсень не сме чули нито за едното нито за другото, а вситѣ съгласно се отнасятъ прямо къмъ геройството на въспѣванитѣ. Не е ли посетнѣшня измислица на пѣвачитѣ? защото, нито отъ устно по прѣдание се е запазило подобно нѣщо за Кузмана; напротивъ, всеизвѣстно е, че той въ това врѣме не е билъ нѣкой на цветуща младость момъкъ, та да се вдавалъ въ любовни сношения съ селски моми, а доста зрѣлъ възрастомъ, женетъ[1]) домакинъ.

При това знае се още, че Кузманъ имал строго поведение, както къмъ себе си, така и къмъ дружината си, та немислимо е приписваното нему и на другаря му Димитра „любенье моми“, както се вижда и отъ вторият вариантъ.[2]) Слѣдоват. заключава се, че вовежданието на

[1]) Кузманъ-капиданъ се оженилъ два пѫти. Първата му жена била на име: Анна. Послѣ, като отъ Дебрански рѫцѣ оттървалъ нѣкоя твърдѣ красива мома, Джелядинъ-Бегъ рѣшилъ да му я даде и нея за жена. Но понеже Хр. законъ не позволява двуженството, посрѣдствувалъ или пó-добрѣ заповѣдалъ на Охридский владика, Калиника, да му разрѣши щото, да може да остави първата си жена, за въ полза на втората. Но, тъй като нѣмало никоя друга причина за разводъ между съпружеството, а волятя на всесилнаго тога Джелядинъ-Бега трѣбвало непрѣменно да се испълни, то волею неволею Кузманъ съ неволното съгласие и на Анна се раздвоиле, като се сториле братъ и сестра, и како таква самъ той, како сѫщъ братъ, я прѣмѫжилъ за другого, а той се оженилъ за втората, отъ която е и днешнето му потомство. И до смъртта му двѣтѣ били живи и се обичале како снахѫ и зълва.

[2]) „Ей гиди Митре Търновче!
„Не требат селски девойки,
„У чанти каве имаме,
„Сами варете — пиете!“ (ст. 133—136).

пѣсеньта въ този вариантъ е пó-сетнѣшна погрѣшна прибавка, — ошибка, може би, що казватъ Русситѣ.

2. За Кузмановиятъ другарь, Димитри казва се, че билъ родомъ отъ „*Търново*“ споредъ:

„И ти Димитаръ Търновче“. (ст. 2.)
„С' Димитра младо Търновче.“ (ст. 25.)
„Ей ти Димитаръ Търновче.“ (ст. 53.)

Това „Търново“, село ли било или градъ тука не се казва нищо, освѣнъ въ II-й вариантъ ст. 71, — кѫдѣто се споменува че било село:

„Отиде село Търново.“

Но отъ ст. 15, 16, 76, 77, на I-а вар. се подразумѣва че било градъ и то главния во кѫщата, кѫдѣто се сбирале на мезлишъ при Бегътъ или Пашата:

„Во Търновските конаци, (ст. 15.),
„У Беговите сарае.“ (ст. 16.),

За да изберѫтъ Кузмана за булюкбаша, да истреби хайдуцитѣ, на които дѣйствително послѣ прѣсѣче имъ главитѣ:

„И ги в' Търново занеле (ст. 76.)
„На Бега паша предале.“ (ст. 77.).

Спроти нашитѣ свѣдѣния, черпани, както казахъ, отъ живи извори, съвсѣмъ криво е казано както за първото, така и за послѣдньото. Наистина нáй-вѣрния Кузмановъ другарь, който споредъ други варианти, спасилъ и живота му, билъ е нѣкой си Димитъръ, — „Митре Каракашъ (черновѣждъ)“ въспѣванъ, чиито потомци и днесъ въ г. Струга сѫществуватъ подъ прѣзиме: „Кара-Митревци“, вмѣсто съ едри чърни вѣжди, но до колко що знаѭ, не се помни или не съмъ полюбопитствувалъ да се научѭ, кое е било мѣсторождението на тозъ Митре Каракашъ, — по всѣка обаче вѣроятность, то е било нѣкое отъ Кичевскитѣ или отъ Охридскитѣ села, отъ околията Дебърца, отъ кѫдѣто бѣше и самъ Кузманъ и цѣлата му дружина, споредъ свидѣтелството на моятъ вариантъ:

„Све Кичéвчина и Дебърчàнчина“. (Ст. 518).

Знаѭ само, че въ Охридската каза нито сѫществува нито сѫществувало е нѣкога, освѣнь може-би въ незапамятни врѣмена, село или градъ „Търново“. Съ подобно название въ Охридското поле, $^1/_2$ ч. на сѣверо-истокъ отъ града има

една сграда (участъкъ) лозя; но въспѣваното събитие не е отъ прѣди хиляди години, та да може да се допусне прѣдположение, че може-би на това сѫщо мѣсто, кѫдѣто сѫ днесъ тия лозя, да е имало нѣкога село или градъ съ такъво име, напротивъ, лозята въ тоя участъкъ не сѫ нови, а има пó-стари и отъ самото въспѣвано събитие. Въ Битолско има едно Влашко село, „Търново“, близо до село „Магарево“, на $^1/_2$ ч. разстояние отъ града. Само това село, което въ онова врѣме е било българско, може съ нѣкоя вѣроятность да се прѣдположи за Митрево мѣсторождение. Обаче и това прѣдположение заедно съ вѣроятноста си пада само отъ себе, щотоку си напомниме горѣприведенитѣ, 15, 16, 76 и 77 стихове, въ които се казва, че управителния домъ, слѣдов. и управителя, Бегътъ или Пашата, билъ въ сѫщето това „Търново“, въ конацитѣ и сараитѣ на когото се сбиралъ мезличътъ. А такъвъ управитель съ конаци и сараи въ това послѣдньото никога не е управлявалъ. При това, всѣкому е пóвече отъ извѣстно, че споменувания въ пѣсеньта ни Джелядинъ-Бегъ, когото мнозина още у насъ помнятъ, не е владѣлъ или управлявалъ[1]) въ нѣкакво си „Търново“, а въ сѫщия градъ Охридъ, както се потвърдява и въ втория отъ извѣстнитѣ ни варианти:

„Голем е зулум починала (Муратъ),
„Низ тая каза Охридска“. (Ст. 3, 4),

и пó-долу:

„И Охридски, бре, чорбаджии,
„Джелядинъ Бегови конаци.“ (Ст. 10, 11),

Ето какъ въ едно пó-далечно бѫдѫще би ставали бърканици въ изслѣдваньето истината и мѫчнотии въ издирваньето ѝ. Потомцитѣ изслѣдватели кѫдѣ би търсили гр. Търново, вмѣсто гр. Охридъ?[2]) Вѣроятно, тие би шетали, би се скитали нагорѣ надолу по Балканския Полуостровъ и би отишле или въ Велико „Търново“, въ България, близу до

[1]) За управлението на товъ Джелядинъ-бега приготвилъ съмъ доволно бѣлѣжки, които мислѭ да издамъ въ едно „Кратко описание на г. г. Охридъ и Струга съ околноститѣ имъ“.

[2]) Има единъ вариантъ на сѫщата пѣсьнь и на Гръцкия, съчинена отъ единъ нашъ съотечественникъ прѣзъ 1860 г., за който ще поговоря пóвечко въ особно мѣсто, а тукъ щѫ кажѫ само, че почт. авторъ на тая гръцка поема: „ὁ ἀρματωλός“, като не се е грижилъ за друго, освѣнъ за поетическото си искуство, съвсѣмъ прѣнебрѣгнѫлъ истината, та мѣстото и сцѣната на въспѣвания герой, Куамана, прѣхвърлилъ отъ Охридъ въ Дебърския Галешникъ, кѫдѣто и билъ ужъ убитъ Героятъ, — отнюдъ противоположно на истината.

Бѣлъ Дунавъ, или би се вдѣнжли въ Ларийско „Търново“ у Тессалия, или пакъ би биле на́й-сетнѣ принудени тамъ нѣгдѣ, въ Охридско поле, несъмнѣнно въ срѣдъ Търновскитѣ наричани лозя да създаджтъ нѣкой несжществующъ и въображаемъ градъ „Търново“, както много пжти пострадватъ историцитѣ. Нали гледаме колко тие послѣднитѣ се мжчатъ, за да изнайджтъ нѣкогашния градъ, Първа Юстинияна, отечеството на Юстинияна Великий? Едни го търсатъ въ Охридъ, а други имъ отказватъ, та ги пращатъ въ Кюстендилъ; други отиватъ въ Скопия или въ Призрѣнъ; четвърти се расхождатъ покрай р. Морава; а има и такива, що се спуснжле по́-далеко, вънъ отъ границитѣ, и отишле на далечния сѣверъ, чакъ въ Велика Моравия, у Австрия. При все това, още и до днешенъ день не сж могле сполучливо и опрѣдѣлено да го найджтъ. А той, бѣдния, кой знае кждѣ, вдѣнжтъ и затънтенъ въ нѣкое жгълче на Македония, лежи подъ земята!

3. Въ сжщия вариантъ, за но́-голѣмъ, види се, фактъ, се споменува като прѣдводитель на хайдушката чета, която съсипалъ Кузманъ, при двамата ѝ главатари, Османъ-Мура и Дервишъ-Муча, — Мурата и Дервиша, още и третия, нѣкой си Арапинъ:

„На́й-напрет върви Арапа,
„А по Арапа, Дервиша“. (Ст. 63, 64).

Истото се повтаря и въ вторня вариантъ:

„Арапска глава донесли“. (Ст. 53, 88).
„И тоя църн Арапин“. (Ст. 144).

Но, до колкото е извѣстно и то е вѣрно и неоспоримо, въ тая чета нито е имало нито могло да има Арапинъ. Четата е състояла чисто отъ Дебране Албанци, които никога не се побратимятъ съ Арапитѣ. За прѣдводители е имала Османъ-Мура и Дервишъ-Муча, тоже Дебране; а въ Дебъръ нито е имало нѣкога нито има мѣстни Арапи. При това, очевидцитѣ казвахж ни че, кога биле донесени хайдушкитѣ глави въ Охридъ, тия биле двѣ, на поменжтитѣ двама главатари, а третя, и то арапска, никой не е видѣлъ нито е сънувалъ. Слѣдователно тукъ споменувания тозъ Арапинъ е заетъ отъ по́-стари пѣсни, отъ Маркокралевско врѣме, кога Арапитѣ юнаци биле по́-болъ въ пѣснитѣ, та натрапенъ между двамата Дебране и прикаченъ на Кузма-

новата пѣсьнь, която не брои годинитѣ си пóвече отъ 70—80. Истина, че, прѣди да била се появила прѣдмѣтната чета, въ Охридската каза върлувалъ другъ единъ злодѣецъ; но и той не е билъ Арапинъ, а Циганинъ, на име: *„Зенго“*, кого, може-би, пѣвачитѣ, и не е чудно, да смѣшали въ пѣсьнта, като му даде арапски образъ. Отъ него и до днешенъ день останѫло у насъ, Циганетѣ да се прѣкоряватъ: *„Зенговци“*, а и всѣкой въобще крадецъ да се титулира съ името: *„Зенго“*.

4. Между плѣненитѣ отъ Дебранската чета селяне въ сѫщия вариантъ се споменува, че единъ билъ и селския попъ, когото злодѣйцитѣ нáй-безстидно злоупотрѣбявали:

„Селския попъ нáйнапрет,
„Белá му брада до пояс,
„Та него нарет яздеха“. (Ст. 60—62).

За него се повтаря и въ втория вариантъ, ст. 147.

„И попо се закарале“.

Макаръ и да не е чудно, а пóвече възможно и, речи обикновенно, едно попско поплѣнванье отъ голтацитѣ Дебърски хайдуци, споредъ извѣстнитѣ обаче намъ варианти и спроти нашитѣ живи свѣдѣния, между тогавашнитѣ плѣнници не е имало никой попъ, а биле поплѣнѫти само нѣколцина отъ пó-имотнитѣ селяне, отъ како прѣдварително други нѣколко старци биле съ пушка убити.

II.

Вариантъ II с. Периодическо Списание кн. XVI, стр. 155—161.

(По Кратовски говоръ. — Записалъ Е. Карановъ, стр. 265).

Въ втория този вариантъ, състоящъ отъ 265 стихове, освѣнъ споменѫтитѣ въ горнитѣ три параграфа, 2, 3, 4, зи първия, т. е. за „Търново“, за „Арапина“ и за попа, на които направихме потрѣбнитѣ, споредъ насъ примѣчания и поправки, срѣщатъ се и други нѣколко още особности, които привлѣкохѫ вниманието ни, и за които нѣка ми бѫде позволено да поговорѭ по нѣщо. Ето ги:

1) „Ха! що си беше ’анъма,
„Джелядинъ-Бегова майка“. (Ст. 62, 63),

и пó-долу:

„Отнеси Джелядинъ-Бегова майка“. (Ст. 264).

Споменуваната тука анъма, която говорила Кузману, стояща на харемската врата, и го насърчавала да приеме булюкбашството, съ обѣщание, че тя щѣла да му стане кефиль, не е била Джелядинъ-Бегова майка, тъй като майка му много по́-напрѣдъ трѣбва да е била умрѣла, а сѫща негова жена, внука отъ братъ на извѣстния въ турската история Али-Паша Янински (Тепеленлията), чийто подвластенъ (васалъ) се считалъ тогава Джелядинъ-Бегъ. За нея ще кажѫ нѣщо по́-пространничко при обнародванието на моятъ вариантъ.

2) „Широка фльока на него,
„Със самур калпак на глава". (Ст. 78, 79).

Нито Кузманъ, нито нѣкой отъ другаритѣ му може да се прѣдположи, че е носилъ „самур калпак на глава", тъй като не е билъ сходенъ съ костюмътъ, що носяли: „широка фльока на него", т. е. рѣсечка, — горна Албанска дрѣха. Както на наше врѣме, така и по́-прѣди, не се помни отъ кога, у нашитѣ мѣста калпакъ не се носило на глава, а всѣкога фесове. Особито цѣлата Кузманова дружина и самъ той биле облѣчени въ Албански костюми, — джамадани, фустани (широки кошули), доломи и рѣсечки, слѣдователно и фесове, а никакъ калпаци. Прочее и тозъ стихъ, както и горѣпоменѫтитѣ, заетъ е отъ Марко Кралевскитѣ пѣсни, та безразборно е прикаченъ на Кузмановата, а произволно връзъ главитѣ на дружината му сѫ наврени калпаци. Било е врѣме наистина, именно това сѫщото, когато въ Битоля не се позволявало на християнетѣ да носѫтъ нито фесове, нито каква да е цървена или зелена дрѣха, съ която, като символъ на владѣющето плѣме, имали право само Турцитѣ да се кичатъ, та първитѣ били принудени да носятъ на главитѣ си шапки отъ църна свита или отъ кадифе, *качули,* наричани, какви що и ние пристигнѫхме у нѣкои отъ старитѣ на наше врѣме. Но въ Охридъ, който не зависялъ отъ Битолската власть, а подъ полунезависимото управление Джелядинъ-Беговo, подъ васалството Али-пашово, подобно ограничение не сѫществувало; — християнетѣ, Джелядинъ-Бегови поданници се радвали на една относителна свобода; тие били свободни да си носятъ каквито дрѣхи би желали, слѣдователно и фесове.

3) „Рипна си Дервиш на ногьи,
„Дигна си топув на рамо“. (Ст. 239, 240).

и пó-долу:

„Падна'а очи низ глава,
„Отиде топуз на страна,
„Олюпи бука вековна“. (Ст. 257—259).

Който би чулъ въ пѣсьньта ни „Голъ Дервишъ“ и съ „топузъ на рамо“, непрѣменно и твърдѣ справедливо би си заключилъ, че той се намира прѣдъ нѣкой отъ Азиатскитѣ Дервиши, които, полуголи, носятъ за оржжие топузи. Но, ако погледнемъ работата пó-отблизу, ще видимъ, че тука и дервишкия топузъ вмжкнжтъ е въ пѣсеньта по сжщата аналогия, по която се каза пó-горѣ за Арапина и за калпакътъ, т. е., съвсѣмъ неумѣстно отъ пѣвачитѣ, и даденъ въ ржцѣтѣ на Дебранина Дервишъ-Муча неволно да го носи на рамо, отъ чиито ржцѣ хвърленъ, паднжлъ на страна, и олюпилъ вѣковна бука:

„Отиде топуз на страна.
„Олюпи бука вѣковна“.

Истинноста на казаното ни не е мжчно да се потвърди, щомъ като се знае: а) че нашенскитѣ Дервиши не носятъ топузи; б) че у насъ има и Дервиши по название само, а дрѣхи си носятъ обикновенни, каквито и другитѣ Мохамеданци жители, слѣдователно и оржжия обикновенни, а не дервишки топузи, което може да се приподтвърди и отъ други варианти на сжщата пѣсьнь; в) че по нашенскитѣ мѣста дервишското название у нѣкои фамилии може да е наслѣдственно, безъ да сж и всичкитѣ имъ членове Дервиши. Слѣдователно и прѣдмѣтния ни Дервишъ може да е билъ единъ отъ показанитѣ въ втората или въ третята отъ горнитѣ алинеи, а никакъ сжщински Азиатски голъ Дервишъ, та съвсѣмъ несправедливо и злоупотрѣбително Кратовскитѣ пѣвачи товарили го съ Азиатски дервишки топузъ. Прѣдъ него, разбира се, не прѣдстоялъ на бойното поле ни „Марко Кралевски съ бойното си копие“, ни „боленъ Дойчинъ съ тежкия си жълтъ боздуганъ“, та и той да се въоржжи съ топузъ, а испрѣчени му били: Кузманъ Капиданъ съ „дългия си далянъ“ и Митре Каракашъ съ „тенка пушка пълнена, съ чифт петельки сребърни“, (ст. 252—253); която и отъ много далеко могла

е да го достигне посрѣдъ челото, та да му исхвърли обѣтѣ очи изъ главата. Нáй-сетнѣ:

4) „И тая гола Дервиша,
„И тоя църн Арапин
„Со седъмдесе дружина". (Ст. 186—188).

Като прочете човѣкъ тия стихове и като си допусне, че казаното и въ пó-горнитѣ стихове за Арапина и за Дервишина съ топуза му е истинско и дѣйствително, неволно ще си заключи и това си е естественно слѣдствие, че извѣстната ни хайдушка чета, която опостошавала Охридската каза, се прѣдвождала отъ двойца Азиятски главатари, голия Дервишинъ и Арапинъ, при които, въ такъвъ случай, не би било мѫчно да се прѣдположи, че третия имъ събратъ, Муратъ или Османъ-Мура, да е билъ сѫщо Азиятчанинъ. Това, лѣсно нѣка за минута допустнеме, че прѣдводителитѣ всичтѣ тройца биле Азиятчане. Но за четата що да речеме? И тая ли състояла отъ Азиятци? Можеме ли подобно нѣщо да прѣдположиме съ нѣкоя и нáй-малка вѣроятность? Но при такъво прѣдположение дохажда ни въпросъ, да се попитаме:

„Кѫдѣ ли се нашле
„Седъмдесе дружина" (ст. 188.)

все Азиятски Турци? И, ако се помисли само, че може би отъ тукъ отъ тамъ да се сбрале разни нехранимайковци или нарочито чакъ отъ Азия сѫ дошле, ами що искале да се вдѣнѫтъ въ Дебърскитѣ и Охридскитѣ пустелии? Не могле ли да найдѫтъ други мѣста, пó-богати, пó-плодовити, като: Битолско, Прилѣпско, Солунско, Ларисско или Сѣреско, сто пѫти пó-богати, тамъ да упражняватъ грабителскитѣ си подвизи, да наситятъ алчноста си и да покриѭтъ голотията си, ами дошле, та се згнѣтили въ Охритскитѣ и Дебърскитѣ каменитни шкърки? Не се ли явно вижда гнилоста на едно подобно прѣдположение? При това да приложиме, че очевитцитѣ стари ни казвахѫ, какъ четата състоела отъ чисто Дебране-Албанци, което се подкрѣпява и отъ 221 пѣсьнь, на моя сборникъ, която казва:

„Сóбрал ми Осман, пóсобрал
„От мала Грука сéймени,
„От долна Дебра Дéбрани!" (ст. 1—4.)

което ще каже, че дружината на Османъ-Мура или Мурата, която била часть отъ задружната съ Дервишовата чета,

състояла отъ Дебране; а като таква тя не може да се каже инакъ за Дервишовата. А доказано едньжь, че четниците биле Дебране-Албанци, мислимо ли е, тѣзи полудиви, а сокачни и чрезмѣрно честолюбци да се поведжтъ подиръ чуждородни прѣдводители, жилеститѣ Дебране да се поведжтъ подиръ мекушавитѣ и мършести Азиятци? Такова прѣдположение съвмѣстимо ли е съ Дебранското и въобще Албанското честолюбие и геройска надутость? Не могло ли, ще ни кажатъ, да се найджтъ единъ-двама Албанци вожди, та да се повѣрва че Дебране четници се повеле по двама прѣзирани отъ нихъ Азиятски манафи и тѣмъ се подчиниле? А не ли се знае, че въ Дебъръ всitѣ жители редумъ, отъ пеленачето до мъртовечкото носило, сж войници, отъ помежду които всѣкога излизале а и сега излизатъ безъбройни четоводци, които со четитѣ си, како скакульци, и днесь още пливкатъ по Охритското окржжие и го опостошаватъ?

Слѣдователно, както четата, така и главатаритѣ ѝ прѣдводители, Османъ-Мура и Дервишъ-Мучо, биле Дебране Албанци отъ Дебъръ и отъ Дольо-Дебърската прѣкудримска околия, Мала-Грука, какъ що видѣхме въ горѣприведенитѣ стихове, (1—4) отъ 221 пѣсьнь на сборника ми. Само който отъ критицитѣ не видѣлъ Дебъръ и незнае що нѣщо сж Дебране, само той може да се усумни и да оспорява казаната отъ насъ истина. При все това пакъ, сжщноста на въспѣваното въ Кузманъ-Капетановата пѣсьнь събитие и дѣйствителноста на казаното ни ще си види ясно, когато се появятъ и останжлитѣ още варианти, а особито, моятъ който е на̀й-дългиятъ, чини ми се, отъ всitѣ и, туку-речи, на̀й-тъчниятъ и на̀й-вѣрниятъ, заедно съ послѣдующата по него 221. Ще видиме.

Самоковъ, 10-й Януарий 1887 год.

Пр. п. Отъ като бѣхъ писалъ до тука, имахъ честа да видж важния за нашата литература Сборникъ: „Памятники Болгарскаго Народнаго Творчества, Выпускъ I-й на уважаемий Професоръ, Г. Владимиръ Качановский.

Относително до горнята ми статия по Кузманъ-капидановата пѣсьнь отъ него ще приведж тукъ два само стиха

отъ сѫщата пѣсень обнародвана подъ Н-ро 214, съ които се подвърдява исказаното ми по́-горѣ заключение, че Дервишъ-Муча и Османъ Мура, както и четитѣ имъ, не сѫ били освѣнъ Дебране Албанци. Ето тие стихове:

„И дервишь Муша отъ Дебра“, (ст. 3)
„Муратъ и Османъ Дебранци“. (ст. 12, 113, 137).

А за Латинитѣ, що се спомѣнува въ ст. 2-й на пѣсента, види-ще се въ сѫщата пѣсень у Сборника ми, подъ No. 221. Тие сѫ били Албанци отъ Долни Дебъръ, отъ око..ята: Мала Грука, кѫдѣто часть отъ албанското тамъ варварско население исповѣдва Мухамеданската вѣра, а часть за западно-католическото вѣроисповѣдание.

Въ този случай удади ми се улика да прѣгледатъ тукъ-тамѣ цѣлиятъ този сборникъ на Г. В. Качановский и да хвърлѭ единъ бѣгълъ погледъ върху всичкиятъ му материялъ, за да бихъ могѫлъ да си съставѭ понятие за филологическата му цѣнность.

Въ това ми бързо провиранье, при многото драгоцѣнности, които явно у него лечатъ, съгледахъ, за жалость, нѣкои точки, които не би било полезно да се пропуснѫтъ незабѣлѣзани. Така н. п. освѣнъ нѣкои погрѣшки, които могѫтъ да се отдадѫтъ или на русското произношение на нѣкои отъ употрѣбенитѣ букви за изражение българския говоръ, или и на печатни погрѣшки, срѣщатъ се и такива които, оставени безъ нуждиитѣ примѣчания, поврѣдили би филологическата смисъль, слѣдователно, които прѣдиизвикватъ нуждата за поправлението имъ.

Нѣка ми бѫде позволено, съ всичкото ми дълбоко уважение къмъ автора да прѣведѫ нѣколко примѣри:

а) Съгласнитѣ: *д* и *т* прѣдъ гласнитѣ: *я, ю, іе, ѣ,* турени сѫ несъмнѣнно, за да прѣдставятъ мѣгкото произношение споредъ русскиятъ езикъ, (а до нѣгдѣ и право си има, тъй като негова милость го пише за Русситѣ), което обаче споредъ българския говоръ, не е тождественно. Споредъ нашия говоръ, прѣдмѣтнитѣ съгласни и прѣдъ самитѣ тѣзи двойни гласни съхраняватъ си природниятъ свой звукъ, а никакъ не се омѣгчаватъ, както ни ги прѣдставлява Г. В. Качановский. Така на едни мѣста у насъ казватъ: ***братя, братіе, дяволъ*** и пр., кѫдѣто ясно личѫтъ звуковетѣ, както на съглас. *д* и *т,* така и на гласни *я іе;*

напротивъ даже пòвечето пжти измѣнява се звукатъ на послѣдующитѣ гласни, отъ колкото на самитѣ съгласни, както н. п., у рѣчитѣ: *дѣте*, *тѣло, тяжъкъ,* и пр., които се изговарятъ: *дете, тело, тежъкъ,* и пр., Има обаче и мѣста, дѣто звукътъ на тѣзи съгласни: *д* и *т,* се омѣгчава като *кь* и *гь,* а пакъ звукътъ на послѣдующитѣ ги гласни измѣнява се тога на просто: *а* и *е*. Въ послѣдния случай, за да би личила сжществующата разлика, прѣдпочитателно би било, споредъ мене, да се пише: *бракьа*, *гьаволъ*, *люгье*, а не *братя*, *дяволъ людіе*; защото само по такъвъ начинъ би могло да се прѣдстави точно онова произношение, което желалъ да прѣдстави Г. В. Качановский. У българский говоръ впрочемъ сжществува на мѣста едното, а на мѣста другото.

б) Писано е *ше* вм. *ке* или, споредъ мене, пò-право, *кье* = *ще*.

Виж. пѣсн. No. 2 ст. 43	„Я она *ше* керсти искажи„.
„ „ „ 81 „ 21—23	„А девери камень *ше* меташь; Павелъ на ловъ *ше* иде, Ние съ тебе *ше* бѣгаме„.
„ „ „ 171 „ 6, 7	„Па *ше* никне и расте, Па *ше* и берго порасне“.
„ „ „ 177 „ 87—89	„Я *ше* вервимъ по Косову полю, И *ше* идемъ по турска ордія, *Те* идемъ, да видимъ что има?“
„ „ „ 177 „ 130	„*Ше* я потурчишь, Милоше;“

Така и на други още много мѣста фигурира *ше* вм. *ке* = ще.

в) Звукътъ на тжпитѣ *ъ* и *ь* прѣдъ буква *р* прѣдставенъ е съ бук. *е*, както никждѣ по Българско не се изговаря:

Виж. пѣсн. No. 2 ст. 42	„Я она те *керсты* искажи;
„ „ „ 52 „ 11	„Деветь *семъ керви* учинилъ“.
„ „ „ 52 „ 14	„Накара баща да *верти*“.
„ „ „ 88 „ 61	„Потекли со *керви* изъ чардаци“.
„ „ „ 117 „ 4	„А месяцъ у *керви* утана“.
„ „ „ 173 „ 87	„Я те *вервимъ* у Косову полю.

Сжщо така и на много други мѣста.

г) *Пò ти оговори* вм. *потио говори* = по-тихомъ говори.

Виж. пѣсн. No. 132 ст. 91	„Я майтя му *пò-ти оговори*;“
„ „ „ 132 „ 97	„Я Марко го *пò-ти оговори*“.
„ „ „ 140 „ 9	„Па на майтю *по-ти оговори*“.
„ „ „ 144 „ 4	„Я майтя му *пò-ти оговора*“.
„ „ „ 164 „ 96	„Той му Марко *пò-ти оговори*“.
„ „ „ 164 „ 164	„А онъ ти му пò-ти оговори“.

Отъ до тукъ изложенитѣ нѣколко примѣри вижда се, че г. В. Качановский едва ли могжлъ да схване и да прѣдстави точно говорътъ на пѣвачитѣ, отъ които черпилъ материала си. А онова, което пòвече привлѣче вниманието ми, то е цѣлата пѣсень No. 214, кждѣто г. В. Качановский пише:

„Охрида, 29 Януарий 1880 година записана съ словъ г. Лазаря Хаджиева“.

Да ли е билъ господство му въ г. Охридъ или не, това малко ни интересува да знаемъ; отъ самото обаче нарѣчие на прѣдмѣтната No. 214 пѣсень вижда се нáй-ясно, че тя, не е нито въ Охридъ нито отъ Охридчанинъ слушана, — г. Лазарь Хаджиевъ, знаемъ го, не е Охридчанинъ, слѣдователно и говорътъ му не е никакъ Охридски. За подкрѣпление на думитѣ ми, нѣка ми бжде позволено да приведж нѣколко стихове отъ пѣсента по сжществующия въ нея стилъ въ сравнение съ чисто Охридски:

	По Л. Хаджиевий стилъ:	*По Охридский:*
Ст. 2 – 4	„*Педесе* и петь Латини И дервишъ *Муша* одъ *Дебра* Ми *дошелъ* у селато Охридски“.	„*Пендесеть и* петь Лятини И дервишъ *Муча* отъ Дебря *(Дебъръ)* Ми *дошолъ во* селата *Охрицки*“.
Стихъ 6	„Селата ми *ги похаралъ*“.	„Селата ми *'и похарилъ*“.
„ 8	„Се собрале *селаните;*“	„Се собрале *селяните;*“
„ 9	„Голема *жалба* сториле“.	„Голема *жальба* сториле“.
„ 12	„Муратъ и Османъ *Дебранци*“.	„Муратъ и Османъ Дебрани“.
„ 13	„Живи, голи не *соблекова*“,	„Живи, голи не соблеко'а (слеко'а)“.
„ 15	„Сите *бегови Охридски*“.	„Сите *бегой* Охрицки“.
„ 20	„Кыръ-бюлюкъ-баша *да ставатъ*“[1])	„Кърбулюкбаша да кладатъ“.[1])
„ 34	„*Бего* те *вика* на диванъ“.	„Беготъ те *викатъ* на диванъ“.

Сжщо формати на рѣчитѣ: *зборува, иде, вѣрува, танка, вели, зборуе, ставихме, фанешь, донесешь, него, кефила,* да *дадешь, бидешь, испадна, бива, була, машко* дете,[2]) *раци, плачешъ, влезуе, исфатя, намѣришь, дваесе, нема, кошула, стигне, утекне, праша, фана'а, пукаатъ, излезнале, гатьи свичките,* вмѣсто чисто-охридската имъ форма:

Зборвитъ, идитъ, вервитъ, тънка, велитъ, зборвитъ, кладофме, фатишь, донесишь, туку, кефиль да *дайшь, бидишъ, излезе, бидвитъ, ханама, мжшко* дете,[2]) *ржце, плачишь, влегвитъ, исфащатъ, найдашь дваесеть, неметь, кошулъа, фтасатъ,*

---

[1]) Тази рѣчь самà е достатъчна да докаже, че поменувания пѣвачь на г. В. Качановский, г. Лазарь Хаджиевъ, е Велешанинъ или Щипянинъ, слѣдователно и говорътъ му такъвъ. Защото по Охридския говоръ, рѣчта: „ставатъ“ значи: сложатъ търпеза съ ястия, а по Велешки: ставатъ = турятъ каквото и да е.

[2]) Погрѣшно е вмжкната тази фраза; защото всеизвѣстно ни е, че Джелядинъ-Бегъ не е ималъ никакво чедо.

утечитъ, опитватъ, фатидъ, пукаетъ, излегле, гаџи, 'сите и пр. И въобще цѣлия стилъ на пѣсента свидѣтелствува, че тя е исказана или испѣна по Велешко-Щипския говоръ, а никакъ по Охридския, слѣдователно и за Велешко-Щипска пѣсень по говора си трѣба да се сматря тя, а не за Охридска, макаръ, че въ заглавието ѝ фигурира *г. Охридъ,* 29 Януарий 1880 год. Желателно би било само подобна погрѣшка да би се неповторила и въ друга отъ пѣснитѣ на поменжтия сборникъ, толко многоцѣненъ инакъ.

ЕДИНЪ ПОГЛЕДЪ КЪМЪ МИНАЛОТО.

ОТЪ П. Р. СЛАВЕЙКОВЪ.

Слѣдъ пропаданьето на българскитѣ царства — Търновското въ 1393, и Видинското въ 1395, за сѫдбата на царственнитѣ български династии знае се толкова само, че единътъ синъ на Ивана Шишмана — Фружинъ или Фросинъ, когото нѣкои наричатъ и Владиславъ, побѣгнѫлъ въ Видинъ при стрика си Страцимира, а отъ тамъ въ Маджарско; тамо той участвувалъ въ войнитѣ на Маджаретѣ съ Турцитѣ и получилъ отъ Краля Сигизмунда имотъ въ Темешкия комитатъ и грамота, че му сѫ дава „за неговата испитанна храбрость“.[1]) Другия му синъ, Александъръ постѫпилъ на турска служба и станѫлъ нáй-напрѣдъ управитель въ Сампсунъ на Черно море, а067 послѣ въ Измиръ, дѣто и загинѫлъ въ едно сражение съ Турцитѣ секташи, наричани Стиляри или Стуляри;[2]) но той припада вече на Турската история, както и Фросинъ на маджарската. Константинъ Страцимировъ Видинский, въ привземаньето на Видинъ отъ Турцитѣ, и той бѣгалъ нáй-напрѣдъ въ Маджарско, а послѣ се върнѫлъ въ Сърбия и живѣлъ при Деспота Стефана Лазарова (Високаго) въ Бѣлградъ, дѣто и умрѣлъ на 1422, като оставилъ пó-добра паметь въ бъл-

---

[1]) Иричекъ русск. прѣв. стр. 457.

[2]) Между турцитѣ, привърженици на Беязитовътъ синъ Муса, поевила се била нова нѣкаква си секта, въ която секташитѣ, като мюслюмани, проповѣдували единодушие и братска любовь съ християнитѣ, а въ всичко друго кумунизъмъ, освѣнъ на женитѣ. Основатель на тая секта билъ нѣкой си дервишинъ на име Берекледже Мустафа. Текето му било на мѣстото *Стиляри* на планината Кара-Бурунъ срѣщу островъ Хиосъ. Мустафа билъ привлѣкълъ доста послѣдователи и, като прѣдводитель на една тълпа фанатици, ратувалъ за учението си, и до нѣйдѣ доста сполучливо, противу войскитѣ на другитѣ мюслюмани. Въ едно отъ тия сражения съ него загиналъ и Измирский управитель Александъръ Шишмановъ; но испослѣ другитѣ мюслюмани възтържествували надъ Мустафа и сектата му била унищожена.

*

гарската история.[1]) Съ тия кратки, освидѣтелствовани отъ историята данни ние сме принудени да сключимъ свѣдѣнията си за Шишмановътъ родъ, види се обаче Шишмановата челядь да не се е състояла само отъ тия членове; защото, както ще видимъ пó-нататъкъ, по въстанието на Българетѣ въ 1594 Търновчанитѣ прогласявали за царь нѣкого си Шишмана III отъ Шишмановътъ родъ. Освѣнъ това любопитно е свѣдѣнието, което дава Пукевилъ, въ І-й томъ за възрождението на Гърция, че Вели паша, синътъ на Али паша Яненский, на 1805 погубилъ Шишмана нѣкого си и сина му, които происхождали отъ родътъ на сръбскитѣ царие и живѣяли въ Етолия.[2]) Нѣма сумнѣние, че други нѣкои членове отъ тая царственна династия сѫ паднѫли въ сраженията при завоеванието на България.

Изобщо българската аристокрация, между която трѣба да считаме и висшето духовенство, ученитѣ на врѣмето, била поразена, избита, распръсната и распиляна на вси четири страни; освѣнъ изгинѫлитѣ въ боеветѣ, нѣкои се потурчили, а пó-вечето избѣгали въ странство. Истурченитѣ наедно съ Турцитѣ се боряли и гинали за прѣуспѣваньето на Ислямътъ; а избѣгнѫлитѣ продължавали подъ чужди знамена да се бижтъ противу поробителитѣ на отечеството си, или пъкъ се скитали по чуждитѣ земи, като немили недраги, и се скапвали безвѣстни едни тукъ други тамѣ. По голѣмата часть отъ Боеритѣ се истурчили за да задържатъ имотитѣ си. . . . Много народъ съ духовенството побѣгнѫли въ Влашко, Сръбско и Маджарско,

---

[1]) Турскитѣ историци казватъ, когато сѫ връщали отъ Босна намѣрили че въ Видинъ нѣмало никой да го пази и да имъ се противи и тѣ го завзели; но испослѣ на Константина приписватъ повдиганьето на едно доста сериозно въстание между Българетѣ по рѣката Тимокъ и въ околностьта на гр. Пиротъ. Пó-стариятъ синъ Беязитовъ, Сюлюманъ, усмирилъ въстанницитѣ на 1405; но на 1413 Българетѣ на Тимокъ пакъ въстанѫли наедно съ Хамузъ Бея, турскиятъ комендантинъ на пограничнитѣ съ Сърбия твърдини. Муса като ги побѣдилъ тогава изселилъ отъ тамо мѣстнитѣ жители и заселилъ на мѣстата имъ други колонисти, които се виждатъ да сѫ Власитѣ и до сега по тия мѣста.

[2]) Етолия е една областъ въ Гърция, която има на сѣверъ Ипиръ и Тесалия, на истокъ Дорида и Фтиотида, на югъ Коринтский Заливъ, а на западъ Акарнания; обзема землитѣ Локрида (Крáвари) и Дорида (Лидорики), има пространство около 65 географ. мили. Въ врѣмето на Али паша Яненский имала едвамъ 45,000 жители. — Пукевилъ се вижда да не е запознатъ добрѣ съ българската и сръбската история като казва за Шишмановцитѣ, че происхождали отъ сръбскитѣ крале; той даже туря и Самуила между сръбскитѣ крале, но това не намалява интересътъ на тия негови свѣдѣния що дава; защото, като съврѣменникъ на събитието, той е записалъ това отъ нелъжни слухове.

не мало забѣгнѫли и въ Цариградъ, който не билъ тогава още прѣвзетъ отъ турцитѣ; а нѣкои бѣгали даже и въ Италия и по островитѣ. — Евтимий, славниятъ български книжовникъ и послѣдний патриархъ Трѫновский умрѣлъ въ заточение неизвѣстно на здраво дѣ; неговътъ ученъ братовчедъ, Търновчининътъ Григорий Цамблакъ, Костенчининътъ Константинъ, прозванний философъ, както и други Евтимиеви ученици и сътрудници негови се отдалечили отъ България. Съ една рѣчь, всички пó-учени отъ духовенството се разбѣгали по чужбина, а останѫли само пó-безкнижнитѣ, които се подчинили на сѫдбата си и пѫшкали съ народътъ си подъ мѫчителното иго на турската власть и гръцкото владичество.

Освѣнъ това поражение и съкрушенье на българската аристокрация и интелигенция изобщо, турската коварна политика, за да омаломощи още пó-вече народнитѣ сили и да парализира съвсѣмъ, каквото и да е проевение на народното чувство, послѣдувала губителна система на изселяванието. На скоро слѣдъ покоряванието на България, Турцитѣ дигнѫли всичкитѣ останѫли пó-първи и пó-заможни семейства отъ Търново, та ги прѣселили въ Бруса, столица тогава още на турското царство. Послѣ като прѣмѣстили и утвърдили столицата си въ Одринъ, малцина отъ тѣзи прѣселенци биле въ състояние да минѫтъ въ новата столица, а пóвечето си останѫли въ Бруса, дѣто слѣдъ врѣме сѫ изродили и стопили тамо между турския и караманлийския елементъ. За тѣзи въ Азия прѣселенци днесь нѣма никакъвъ споменъ, освѣнъ запустенната и пълна съ развалини мѣстность, въ една хубава долина, придържана отъ една страна о градътъ Бруса, която и днесь носи името „Булгаръ махалеси“.[1]) Подобно прѣселяванье на пó-

---

[1]) Случаятъ ни навожда да споменемъ тука мимоходомъ за нѣкои още названия на мѣстности, които ни напомняватъ за името на Българетѣ по брѣговетѣ на Мала Азия. Отвѫдъ Цариградъ, на истокъ отъ Юскюдаръ по край морето на Въспоръ по Азийский брѣгъ се намира голѣма една възвишенность, която носи названието „Булгари“; отъ тая възвишенность нáй-хубаво се вижда всичкий Цариградъ, та за това има тамо пожарна наблюдателна стража за пожаритѣ въ Цариградъ. Нѣйдѣ между Бруса и Кютая се намира извѣстната рудокопна планина „Булгаръ-дагъ“, а твърдѣ е възможно, дори и вѣроятно, че ще да има и по навѫтрѣ по Азийския материкъ названия, които да свидѣтелствуватъ за минуванието или скитанието на Българе по пространствата на Азия. Може да се прѣдполага, че тѣзи названия сѫ останали отъ походитѣ на Българетѣ по тия страни подъ турското знаме, а до нѣйдѣ и отъ пѫтуванията имъ по тържищата въ Мала Азия съ кервани отъ кола,

знатни и пó-богати български семейства и отъ други български градове е било повторено малко пó-послѣ въ полза на Одринъ, когато той слѣдъ Бруса станжлъ столица на турското царство, а още пó-послѣ и на два пжтя е ставало то и за въ полза на Цариградъ.

Въ Одринъ българския елементъ билъ пó-близу до почвата си и, при всичкото си смѣсванье съ грыцкиятъ елементъ, той можилъ да се одържи пó-надълго, и отъ начало

което е било въ обичай даже и въ минжлото столѣтие, като прѣвозяле колата и стоката прѣзъ море отъ Цариградъ, а отъ тамо съ кервани отъ тия кола за на вжтрѣ по материкътъ въ Азия. Освѣнъ това вѣроятно е още, тѣзи и други названия, които ни напомнятъ българското име, да сж останжли още отъ пó-старо врѣме.

Византийцитѣ историци споменватъ твърдѣ често за прѣселявания на Словѣни и Българе въ Азия; още въ 493 година Мойсей Хоренъ загатва за нѣщо подобно. Около 668 Юстиниянъ II въ походътъ си противъ Словѣнетѣ до Солунъ, заловилъ отъ тѣхъ до 30,000 и ги испратилъ въ Абуда[1]) за войскаре въ источнитѣ полкове. Теофанъ (стр. 677) и Никифоръ (стр. 44) ясно говорятъ че около 766 год. поради смутоветѣ въ България, 208,000 Словѣне минали Черно море и се заселиле въ Витиния[2]) край рѣката Артана. Други историци казуватъ, че въ началото на XI столѣтие, когато Имп. Василий Българоубийца продължавалъ още войната си съ Самуиловитѣ наслѣдници, той обхождалъ завзетитѣ още отъ Българетѣ мѣста по Македония, обсаждалъ и прѣвземалъ разни твърдини, а гарнизонетѣ имъ пращалъ да се поселятъ въ Азия по Аспрания (татъкъ кждѣ Персия, въ стара Мидия). Тия свѣдѣния и особенно послѣдното, съвпада до нѣйдѣ и дава нѣкоя вѣроятность на слуховетѣ, раздаваеми отъ послѣдната война на самъ, ужъ че по границитѣ на Турция съ Персия имало нѣйдѣ си едно планинско население, което и днесь още живѣяло татъкъ, като мюслюмане говорящи езикъ, който говорятъ Българетѣ Помаци въ Европа, такива же и дрѣхи носящи. Това е станжло ужь извѣстно въ Цариградъ, когато отъ бѣжанцитѣ Помаци нѣкои семейства се давали на прѣхрана на нѣкои мюслюмане, познати съ тамкашнитѣ мѣста.[3]) Нѣка кажемъ и за положителни нѣкои свѣдѣния, които имаме за български население въ Мала Азия. За едно голѣмо българско село „Кжзъ Дервентъ“, въ Измирската Епархия, говори англичанинътъ пжтешественникъ Клеперъ и неговитѣ думи приповтаря Константинъ Фотиновъ въ Любословието си 1843—44. Като прѣдсѣдатель на Българското Читалище въ Цариградъ на 1873, въ пжтуванията си по бълг. села около Цариградъ, азъ узнахъ и за български села въ Никойската и Никомидийската области въ Азия и особенно въ Ердекската околия; а въ грижата която бѣше взело да има Читалището въ Цариградъ за тие Българе, които бѣхж въ опасность да се изгубятъ, азъ пращахъ тамо на два пжтя учители и единъ пжть за попъ бѣженецътъ игуменъ отъ Шияковский мънастирь при София; но като не би възможно да се задържи тамъ ни учитель, ни попъ безъ особенно ирадие, защото ги гонехж Гърцитѣ владици, ний рѣшихме да пращаме тамо зимно врѣме Българе абаджии, като шивачи, колкото за поддържание на българщината до пó-благоприятни обстоятелства. Единъ отъ пращанитѣ учители (днесь чиновникъ въ България не знамъ дѣ) бѣше направилъ едно подробно описание на тия Българе що сж намиратъ тамо въ 23 села Описанието останж необнародвано по нѣкои тогава съображения, а послѣ то пропаднж, съ два човала други писма и ржкописи, на Паша капия, дѣто бѣхж ги занесли

---

[1]) Абуда градъ отвждъ Дарданелъ (Чанакъ-кале) срѣщу Систо, татъкъ кждѣ Троя въ старо врѣме.

[2]) Витиния е областъ въ Мала Азия между Черно море и Мряморно. Градътъ Бруса е въ единий край на тая областъ.

[3]) Зъ всичко това ми е расказвалъ Архимандр. Кусевъ и други въ бждност'та ми на послѣдъкъ въ Цариградъ, и ме увѣрявахж че по-подробно знаялъ ужь за това Н. Блаженство, който имал върху това сжщото разговоръ и съ Мюнифъ паша, нѣкогашний министъръ на просвѣщението въ турско, който е знаялъ тия мѣста и това население. Но Н. Блаженство не бѣше по това врѣме въ Цариградъ и азъ не можахъ да го дочакамъ да си дойде. Желателно е да се пояснятъ ако е възможно тия тъмни слухове.

почти че прѣобладавалъ, поддържанъ и подкрѣпянъ до нѣйдѣ както отъ Тамарь или Мара, сестрата на Ивана Шишмана, жена на Султ. Мурата I, тъй и отъ другитѣ придворни жени, които пригодявали на Българетѣ до колкото могли и помагали имъ въ много трудни обстоятелства.[1])

Че българщината имала нѣкое влияние при турския дворъ въ първитѣ врѣмена подиръ завоеванието става явно отъ разнитѣ фермани, издадени по разни чисто християнски дѣла, както на примѣръ ферманътъ и позволението което взела Мала Мара[2]) за да иде да събере коститѣ на всички избити и паднѫли въ боеветѣ членове на царската

да търсятъ писма по сношенията ми съ въстанницитѣ, въ едно отъ затварянията ми въ врѣмето на Метхатъ паша. Испослѣ, моитѣ особенни грижи и главоболия ме отвлѣкохѫ отъ Читалищното Дружество, а скоро и то спрѣ своитѣ дѣйствия, и азъ не знаѭ какво станахѫ горѣозначенитѣ села. На 1879 като бѣхъ въ комисията за настаняване на прѣсѣленцитѣ, видѣхъ нѣкои отъ жителитѣ на двѣ изъ тия села, отъ селото Мангѫръ и друго едно, сега не му помнѭ името; тѣ бѣхѫ дошле въ Варна да се прѣселяватъ отъ Азия, и нѣкои отъ тѣхъ ми сѫ чини да се прѣселихѫ въ Варненско; а какво ставатъ останѫлитѣ въ Азия, не знаѭ нищо повече отъ това, дѣто едно Българче отъ тия селени бѣше прибрано въ Копривщица да се учи ужь и да се върне тамо, а то останѫло и сега въ Копривщица. Ще прибавѭ само да кажѫ, че колкото имахъ случай да узнаѭ за тѣзи прѣселенци въ Азия, тѣ сѫ прѣселени тамо като бѣжанци отъ Кѫржелийскитѣ врѣмена и отъ нихъ 4 села сѫ изъ Чирпанско. Кѫзъ Дервентъ въ Измирско е пòрано прѣселено, но отъ дѣ и какъ не знаѭ.

[1]) Въ Одринъ има и днесь още прѣдание, че Кралевъ Марко и Костадинъ Бей паднѫли нѣщо въ немилость прѣдъ Мурата I или прѣдъ Беязита I, та ги върлилъ въ извѣстниятъ, сега вече съсипанъ, Одрински зинданъ, и само по настойчивитѣ молби на сроднитѣ имъ придворни жени били освободени и повърнѫти на длъжноститѣ си.

[2]) Българскитѣ свѣдѣния наричатъ Мала Мара своячиница (сестрина дъщеря) на стара Мара Султаншата, и казватъ, че тя била прибрана отъ нея да живѣе въ Одринъ съ придворнитѣ жени. Нейното име често сѫ бръка съ името на сродницата ѝ, или както нѣкои казватъ сестра ѝ Кира Мария (Кала Мария) или просто Кираца, оженена за Андроника Палеолога, която нѣкои отъ Грѣцкитѣ послѣдни историци вѣматъ за дъщеря на Крали Марка, което никакъ не е вѣрно. Пò-вечето може да се вѣрва, че тая послѣдната е дъщеря тоже на Александра, сестра на Тамаръ и на Ив. Шишмана, но не е тя Мала Мара, за която е думата тукъ. Григора 37 § 51 нарича тая втората просто Мария, а въ синодалниятъ актъ на свадбата тя се нарича Кира Кираца. Нѣкой отъ турскитѣ историци споменуватъ за нѣкоя кючюкъ Мария, която наричатъ и Мара Коминнова, като искарватъ происхождението ѝ отъ нѣкого си Коминна, на служба въ България, женѣнъ въ Търново за Българка отъ царственната челядь; това нѣкакъ пò-се срѣща съ Българското прѣданье за Мала Мара, която е била отъ блискитѣ прислужници на Стара Мара. За Мала Мара се говори да е била една отъ любимицитѣ на Беязита I, и както се вижда, тя не се е женила. На нея се отдаватъ пѫтуванията по България за да събира отстаткитѣ на паднѫлитѣ въ боеветѣ. Мнозина мислятъ че на нея сѫ отнасятъ, и пѫтуванията по югозападнитѣ расклонения на родопскитѣ или бангейскитѣ планини (ковница, косанца, пилаѳъ-тепе), тя е посѣтила сѫществующиятъ и днесь Косантстки мънастирь, дѣто подарила едни, и днесь спазвани, священнически нарѫквици, везани или шити отъ нея и името Мара носящи; за нея белкимъ е и прѣданието съ мънастирьтъ Трескавецъ въ Македония, дѣто като отишла искала да се причисти, но нѣкой си ѳанатикъ старецъ Арсений или Арсо се въспротивилъ, поради което и она се отнесла малко строго съ калугеритѣ чрѣзъ хората си, и за това калугеритѣ се разбѣгали и мънастирътъ стоялъ пустъ нѣколко врѣме.

Търновска династия, та да ги прѣнесе и погребе въ бившата Велика Лавра, храмъ св. 40 мучениковъ, при Янтра, дѣто била гробницата на царственний домъ въ Търново.[1] Въ Одринъ още се вижда да е билъ съставенъ малъкъ единъ кржжокъ отъ Българе на турска служба и особенно по военната часть. Турското правителство, като приемало много нѣща отъ държавния строй на България, безъ друго е приемало въ начало и чиновници Българе, даже и българския езикъ, както ще видимъ пó-долу, е билъ като полуофициялень езикъ въ Турция по едно врѣме. Че и политически чиновници Българе е имало на служба, при устройството на турското царство, става явно отъ нѣкои спазени до скоро правителственни учреждения: името войвода до скоро е било въ употрѣбение у Турцитѣ за управители повънъ почти на всѣкждѣ, (въ Цариградъ и до сега наричатъ въ Галата „войвода йолу"). Неоспоримо е, че въ турското правление, освѣнъ извѣстнитѣ вассали на турската държава, имало е доста много граждански и военни високи чиновници Българе на служба; въ това ни увѣряватъ спазени нѣкой исторически свѣдѣния. За Ивана Шишмана, казватъ нѣкои историци, че го върлиле Турцитѣ въ Пловдивскитѣ тъмници и тамо умрѣлъ; но други пó-достовѣрни турски историци разказватъ, че като му зеле царството, той прѣкаралъ послѣднитѣ дни на живота си при сестра си Султанината въ Одринъ, дѣто се и поминжлъ.[2]) Пó-горѣ ний видѣхме, какъ синътъ му Александъръ билъ на турска служба за управитель, това сжщо може да се каже и за Крали Марковътъ братъ Димитрия, който тоже се потурчилъ и като войвода е управлявалъ турски провинции.

Много други още извѣстни и не извѣстни Българи, потурчени и не потурчени, били назначавани за казаскири, беглеръ-беговци, пълководци и Велики везири. Френския рицарь Бертрандонъ въ пжтуванията си на 1433 л. рас-

---

[1]) Гробний надписъ, намѣренъ въ Търново. Българ. книж. Ч. II. юл. ст. 412.

[2]) Ние мислимъ, че умрѣлия въ Пловдивскитѣ тъмници Шишманъ е Янко Шишмановъ, членъ отъ Шишмановата фамилия, който е билъ управитель въ София, него е хванжлъ съ измама Индже-Балабанъ та го е отвелъ въ Пловдивъ и го прѣдалъ на Лала-Шахина който го и затворилъ; а Ив. Шишманъ е живѣлъ и умрѣлъ въ Одринъ. Какъвъ е билъ Янко Шишманъ на Ив. Шишмана не се знае; колкото за Ив. Шишмана и Гави Михалъ Бея въ Одринъ, ако не сж синъ и баща, то сж нѣкои много близъкъ родъ, до колкото може да се разбира по прѣданията и вакуфетѣ имъ.

казва, че второто лице при Султана въ Одринъ билъ нѣкой си Българинъ.[1]) Тия всички високи чиновници происхождали отъ подрасналата българска аристокрация и отъ интелигенцията, която за пръвъ пѫть още можала да даде българската народность, догдѣто не се е била съвършенно отдѣлила отъ българщината и не е била съвсѣмъ забравила происхождението си. Пó-голѣмата часть отъ Българитѣ били въ войската и тамо тѣ се държѣли пó на дълго чрѣзъ еничерството. Почти всичката турска конна войска, акинджиитѣ били все Българи-Еничери, истурчени и неистурчени; тѣхъ обикновенно ги е прѣдвождалъ извѣстниятъ и на Турци и на Българи юнакъ Михалъ Бей и неговитѣ потомци, които живѣли пóвече въ Плѣвенъ, Никополь и Търново.[2]) За българското происхождение на този чютовенъ юнакъ Гази Михалъ Бей, може да се намѣрятъ доста данни, ама не сѫ още разработени нити разяснени. Нѣкои го смѣсятъ съ кюсе Михалъ Бея, тоже извѣстенъ въ турската история, който е отъ Анадолъ Гръкъ или

---

[1]) Този Българинъ по всѣка вѣроятность е славниятъ Великъ Везиръ Махмудъ паша, за когото казва Хаммеръ, че баща му ужъ билъ Гръкъ, а майка му Трибалка т. е. Българка; той билъ пó-напрѣдъ Беглеръ-Бей. За него се говори, че е правилъ въ София баня, джамия и имаретъ и както се оказва той ще бѫде правилъ наричаната и днесъ Църна Джамия съ Имаретътъ и съсипаната до нея баня; негови вакуфи также сѫ били Безистенътъ и Махмудъ паша чаршия въ Цариградъ, доходитѣ отъ които сѫ идвали до послѣдната война (1877) въ София за поддържание на Църната Джамия и Имаретътъ. Той е билъ Великъ Везиръ при прѣвземанието на Цариградъ и послѣ е билъ казненъ.

[2]) До сега се знаѭтъ джамията и мостътъ Михалъ-Бегови въ Одринъ. Прѣди послѣдната война се виждахѫ въ джамията неговътъ гробъ и гробътъ на баща му Хаджръ Бей. Сѣдятъ ли сега, не знаѭ. А защо той се казва Михалъ Бей а баща му Хаджръ Бей, тоже не е обяснено. По прѣдание казва се, че той не е билъ потурченъ; а както се виждаше по надписътъ на гроба му, той ще да е билъ потурченъ но е останѫлъ извѣстенъ за подвигитѣ си съ Христанското си име, като е получилъ и прозвището Гази, сирѣчь побѣдитель. Въ една турска история сега открита въ Софийската стара турска библиотека той се срѣща „Булгаръ Михалъ Бей“. И ние се съмнѣваме, да не е той другъ нѣкой синъ на Шишмана, прикриванъ подъ името Хаджръ Бей. Търновскитѣ и Плѣвненскитѣ мютевеллии — Бегове сѫ ме увѣрявали за потеклото си отъ Гази Михалъ Бея, и че той билъ членъ ужъ отъ царственната челядь въ Търново, потурченъ още въ първитѣ врѣмена, като дошли Турцитѣ; говорили ми сѫ много и за Хрисовули, които имали, но не съмъ ги виждалъ. На тия свѣдѣния ние ще прибавимъ и слѣдующето: Въ Търновско край Росица има три села: двѣтѣ по български казвани, Горни и Долни Турчета, а по турски едното Муратъ Бей-кюю (сега прѣкръстено на Бѣла Църква) и другото Омуръ Бей-кюю, а третьото и турски и български се нарича Михалци. Въ тѣзи села и днесь има прѣдание, че основателитѣ имъ били трима братя, братаници на Михалъ Бея, и че като се върнѫли веднѫжъ отъ война, тѣ поселили четитѣ си тука край Росица между Акинджиитѣ въ Плѣвненско, Никополско и Търновско. Двамата братя испослѣ се потурчили и селата имъ се нарекли по турскитѣ имъ имена: Муратъ Бей и Омуръ Бей, а третия Михалъ не се потурчилъ и селото му и днесь се нарича Михалци; тѣзи села сѫ войнишки.

Караманлия; но неговото поприще е било пó-друго и той свършва, а тогава настава Гази Михалъ Бей. Нѣкои искарватъ Гази Михалъ Бея отъ родътъ на Трапузанскитѣ гръцки царе; но и то не може да бѫде, защото Трапузанъ е привзетъ подиръ паданието на Цариградъ, а Михалъ Бей е ратувалъ отъ пó-напрѣдъ и въ привземанието на Цариградъ. Конницата, която прѣдвождалъ Мех. Бей, казватъ турскитѣ историци, като потеглила отъ Одринъ за Цариградъ, разорила и опустошила по пѫтьтъ всичко гръцко що срѣшнѫла и направила всичко равно съ земята. За тия имъ разорения, като говори единъ турски историкъ, казва, че отъ хубавото вино ставало много лютъ оцетъ, като подразумѣва съ тия думи истурчванието имъ и рвението имъ противъ Гърцитѣ и въобще противъ неприятелитѣ на Исляма.

Послѣдни личности, извѣстни въ историята подъ името Българи сѫ: Балтовъ или по турски Балтоолу, бившия Капетанъ Паша, или управляющъ морскитѣ сили на Турция, въ врѣме осадата на Цариградъ отъ Моамета II, и двамина други Българи Еничери, на едногото името Драганъ нѣкой си и territoriesговътъ другарь, на когото името не е показано. Тѣзи двамината, въ послѣднето нападание връзъ Цариградъ по сухо, успѣли първи да възлѣзатъ на Цариградскитѣ стѣни откѫдѣ Влахернскитѣ порти, да побинѫтъ тамо побѣдоносното османско знаме, и тѣ били убити, но другаритѣ имъ насърчени отъ тѣхъ завзели Цариградъ.[1])

[1]) За послѣднитѣ говори Ламартинъ и казва, че поименованиятъ Драганъ билъ крупенъ и великанъ човѣкъ. По поводъ на това Ламартинъ расказва, че Българитѣ, които отдавна бълнували за Цариградъ нáй-подирѣ го и привзели, ама не за себе си. Той дава съ това да се разбере, че въ прѣвземанието Цариградъ главната часть на воюющата сила отъ страна на Турцитѣ били Българи; тѣ сѫ нáй-вече пострадали и изгинали, но тѣ сѫ и свършили работа. А за Балтаолу говорятъ гърцки и турски нѣкои хронографи и казватъ изрично, че билъ Българинъ; расправятъ още, че при обсадата на Цариградъ, като билъ управитель на турскитѣ кораби, единъ Генуевски корабъ изварди лъ бдителноста му и внесълъ храна въ Цариградъ. Като се научилъ за това Моаметъ II, ядосалъ се и му се скаралъ, послѣ накаралъ да го подвалятъ и му ударилъ 18 тоеги, а подирь това пакъ му повѣрилъ управлението на корабитѣ, като му казалъ: иди сега и се научи да бдишь. Подирь прѣвземанието на Цариградъ, нѣколко врѣме той билъ все още управляющъ корабитѣ на Турция, до когато Муаметъ II, не се знае защо, заповѣдалъ да го обѣсятъ прѣдъ корабитѣ на пристанището, което и отъ него получило названието си, Балта лиманъ. Казнението на Балтова, както и съврѣменното почти казнение на Махмудъ паша Великий Везирь, двама заслуживши Българи, подсѣща ни ако не на друго, то на тайни нѣкои интриги противъ тѣхъ.

Отъ какъ се прѣнесе столицата на Турция въ Цариградъ, центрътъ на гръцизма, българската народность не е могла вече да състави такъвъ кржжокъ, колко годѣ влиятеленъ; тя е била полека-лека оттикнжта и отстранена отъ прѣкитѣ сношения съ турския дворъ. Още отъ първия часъ гръчещината хванжла да се подкрадва към побѣдителитѣ и да добива косвенно влияние; съ подмазваньето си Гърцитѣ скоро замѣнихж Българетѣ въ всичко, относно достжпнитѣ висши кржгове на християнската аристокрация: пó-дълго се продължавало прѣобладаваньето на Българитѣ между военнитѣ, което се и борило съ влиянието на гърцизма нѣщо около 150 години. Виспитѣ чиновници въ войската, както и всичкото тѣло на Еничеритѣ, по свидѣтелството на Павле Новия (1531) и на други, говоряли си по словѣнски т. е. по български; султанъ Селимъ II знаялъ и говорилъ по български. Отъ начало даже, въ продълженние на нѣколко десетки години, въ канцелярията на Султанитѣ много актове се писали по български, издавали се грамоти на товъ езикъ; така що Турция по едно врѣме се сматряла като държава, която била въ пжтьтъ да стане турско-словѣнско царство, споредъ както е блазнило това и г. Миятовича; но работитѣ испослѣ взели съвсѣмъ другъ обратъ. Като удалечени отъ центрътъ на турското управление, словѣнскитѣ народности, отъ нáй-напрѣдъ били малко по малко съвладвани отъ исламизмътъ, подкопавани и засѣнвани отъ гръцизмътъ; а съ заякваньето и пълното прѣобладаванье на гръцката Цариградска църква надъ словѣнскитѣ повънъ; тѣ църкви били стѣснявани и заглушавани, както и народноститѣ, вслѣдствие единовѣрието имъ съ Гърцитѣ, и нáй-вече българската народность, която била и нáй-близу до пожираюшата, зияюща пропасть. За Българитѣ е било вече всячески заграденъ и затрѫненъ всѣкой прѣлѣзъ и всяка промка за промъкванье и пробиванье напрѣдъ въ качеството си като Българи. Всѣка отдѣлна личность, която би осѣщала въ себе-си сила нѣкаква и способность и, която би желала да се домогва за отличие и напрѣдванье, непрѣмѣнно би трѣбало да тръгне или прѣзъ колинкътъ на ислямизма, или прѣзъ тѣсната пжтечка на гръцизмътъ; другъ исходъ нѣмало.

Ни единъ отъ поробощеннитѣ народи, отъ старо врѣме па и до днесь, не е испиталъ горестната сѫдба на българския народъ, да подпадне подъ двойно робство, политическо и духовно, подъ два инородни и другоезични елементи. Всичко що било пó-интелигентно у Българетѣ изгинѫло или се разбѣгало и се отчуждило отъ българщината, както рекохме, още при завоеванието; всичко пó-интелигентно що би могѫлъ да въспроизведе и да даде испослѣ този злочестъ народъ; то щомъ би рекло да иде колко-годѣ пó-напрѣдъ отъ цѣлата маса на народа си, непрѣмѣнно би имало да се изложи да го завлекѫтъ буйнитѣ струи на исламизма или да заблуди и да се заскита въ странпѫтицитѣ на гръцизма, а и въ двата случая да свърши съ изгубваньето на народноста си. Отъ това явно е, че всичката жизненность на българския народъ се заключавала не въ интелигенцията му, а общо въ масата на народа; а пакъ всичката загуба на тая маса, всичкитѣ прѣчки за нейното прѣуспѣванье произлизали отъ необработваньето на народната книжевность. И не е само постоянния ущърбъ що е имала българската народность въ полза на окрѫжающитѣ я народности; но и голѣмитѣ ония злострадания, що е теглилъ отъ тия свои изродени синове, които не само се отчуждавали отъ своятъ народъ, но бивали още и смъртни врагове за прѣуспѣваньето на тая народность, която ги произвеждала. Не давно минѫлото на българския народъ, па дори и настоящето му по нѣкои мѣста, свидѣтелствува, що си е прѣтеглилъ той отъ такивато свои изроди. Българитѣ сѫ теглили пóвече отъ своитѣ потурченици отъ колкото отъ самитѣ Турци, и пó-голѣмо зло му сѫ сторили Българетѣ гръкомани, отъ колкото самитѣ Гърци. И до сега още нáй-голѣмата причина, дѣто нѣкои мѣста не могѫтъ да се отърсятъ отъ пѫздерътъ на гръцизма, сѫ гъркоманитѣ Българе; а тие гъркомани, за зла честь, сѫ отъ българската бивша интелигенция. Така що безъ прѣувеличение може да се каже, че българщината се е спазила и възродила безъ аристокрация и противу волята на похабената си интелигенция, а само отъ жизненната сила на народната масса. И крѣпъкъ, твърдѣ крѣпъкъ трѣба да е билъ съставътъ на тая груба масса, която е могла да се одържи, да се възроди и да се вцѣли пакъ като единъ народъ подъ

такъвъ единъ губителенъ натискъ, въ продължение близу на петстотинъ години безъ аристокрация, безъ интелигенция, безъ духовенство и безъ народна писменность.

Отъ самото появение на Турцитѣ въ Европа, Българетѣ, лишени отъ своитѣ главатари и голѣмци, распокжсани още отъ тѣхно врѣме, подчинили се на Турцитѣ, които се послужили съ тѣхъ като съ добъръ материялъ отъ сила; а самитѣ Българе се въсползували отъ турската власть съ това само, дѣто че се пообʼединили отъ съсипителната си пó-изнапрѣдъ разединенность; отъ тогава тѣ сж служили въ турската войска въ полза на ислямътъ; тѣ сж участвували въ всичкитѣ боеве що сж имали Турцитѣ въ завоеванията си. Отъ нáй-напрѣдъ тѣ сж ратували даже и противъ себе си, като Българе отъ една область отъ къмъ Турцитѣ, срѣщу Българетѣ отъ друга область противна тѣмъ; участвували сж и за, и противъ въ войнитѣ на Турцитѣ съ Сърбитѣ, сжщо и противу Румжнитѣ и Българитѣ въ Влашко, противу Гърцитѣ и Венециянитѣ, противу силнаго Тамерлана въ Азия и противъ Арабитѣ въ Тунисъ, Триполисъ и Малта; участвували сж и за, и противъ въ войнитѣ имъ съ Маджаритѣ и Австрийцитѣ, забѣлѣжва се даже, че това е ставало и съ Руситѣ напослѣдъкъ. Ни една война не сж имали Турцитѣ, въ която да не сж дигали и Българетѣ, които сж били отъ поданницитѣ имъ народъ нáй-многолюденъ, нáй-ратолюбивъ и нáй-държеливъ отъ народитѣ, които населяватъ Балканския Полуостровъ. Турцитѣ на сѣки петь годинъ сж десеткували населението на България и сж вземали рожбитѣ ѝ, та сж ги истурчвали за Еничери;[1]) а за спомагатна войска тѣ

[1]) Ето какъ се оплакватъ Българитѣ въ народнитѣ си пѣсни отъ тая губителна система на турцитѣ.

Ой хубава Янице, довице,
Заръчал е Паша Еничерин,
Да му идат Солунски кметове,
Да ги праша Паша Еничерин:
Да ли можат Еничери да сж,
Да ги пише Паша Еничерин,
Да ги пише със него да идат,
Да ги води на царева войска.
Отпрати си два бърви улака,
Два улака, два вредни юнака,
Докараха Солунски кметове.
Ка дойдоха Солунски кметове
Та на Паша по тихо говорят:
Бог помага Паша Еничерин.
— Дал Бог добро, Солунски кметове,
Че ви праша Паша Еничерин:
Можете ли Еничери да сте,
Да ви водим с мене да идете,
Да ви водим у царева войска.
Кметове му по тихо говорат:
Тако м' Бога Паша Еничерин,
Неможеме Еничери да сме,
Да ни пишеш със тебе да идем,
Да ни водиш у царева войска;
Тука има Еница-довица
Она има до двѣ мжжки дѣца,

вземали не само колкото мислили че имъ трѣба, а земали колкото щѣли, дигали ги съ десетки и стотини хиляди и не ги щадѣли ни на́й-малко, трошели ги безпощадно и, разумѣва се, че отъ тие, дигнжтитѣ веднжжъ на война, твърдѣ малцина се връщали назадъ живо здраво на огнищата си. Това твърдѣ много истощавало българското население, а още по́вече го съсипвали ежедневно биваемитѣ изнародвания и прѣвращения въ Турци и Гърци; така що, освѣнъ дѣто живѣли въ робство на мжки и на теглила, ами и бройнос'та имъ, вмѣсто да расте, намалявала. Отъ десетомилионно население, както може да се прѣдполага да е билъ българския народъ прѣди подпаданието си подъ Турцитѣ, въ растояние на двѣстѣ години, той намалѣлъ нѣщо два милиона, а още по́-насетнѣ, той намалѣлъ още по́вече.

При паданието си Българетѣ се противили, но безъ успѣшно, като що били распокжсани и не съюзени въ силата на народното си единство. По́-испослѣ тѣ не само че

Они можат Еничери да сж,
Да ги пишеш със тебе да идат,
Да ги водиш у царева войска.
Ойдоха си Солунски кметове,
А он прати два силни улака,
Два улака, два вредни юнака,
Докараха Яница довица,
Па му Яна по тихо говори:
Бог помага Паша Еничерин
— Дал Бог добро Янице, довице,
Добрѣ дошла на пашини дворье
Да те праша Паша Еничерин;
Тиве имаш до двѣ мжжки дѣца,
Та можат ли Еничери да сж,
Да ги пише Паша Еничерин,
Да ги водим със мене да идат,
Да ги водим у царева войска.
Като рече Паша Еничерин,
Като рече, още не изрече,
Тогай викна Яница-довица:
Ле-ле Боже, ле-ле мили Боже,
Сѐ до мене Еничерство дошло́!
Кога беше първо Еничерство,
Откараха моего девера,
Откараха та веч' и не дойде!
Кога беше друго Еничерство,
Откараха мойго ступанина,
Откараха та веч' и не дойде!
Па сега е дошло пусто, клето,
Пусто, клето, трето Еничерство
Да карят до двѣ мжжки дѣца!
Проговори Паша Еничерин,
Тако м' Бога Янице-довице,
Откарали твойго ступанина,
Да го видиш можеш ли го позна?
А Яна му тихо отговаря:
Тако м' Бога Паша Еничерин,
Да го видим, че да го познаем,
Сѐ прилича на твоето лице.
Паша бръкна у свилени джепи,
Та извади тоя ситенъ бисер,
Та го даде Яници, довици,
Даде ѝ го у свилени скути:
Земи Яно, тоя ситенъ бисер
Та го носи дома на дворове
Да ми чуваш до двѣ мжжки дѣца.
(Дупничка).

Много още и други народни пѣсни се жалуватъ на това тежко състояние. Ние нѣмаме историци, но и пакъ сж се намѣрили злощастни записници, които сж записвали по старитѣ черковни книги разновидни оплаквания отъ тая съсипителна за българския народъ мѣра на турското правителство. Ние имахме десетина такива записки, сега нѣмаме ни едно, па и книгитѣ, отъ които сми ги снемали, сега вече не сжществуватъ, освѣнъ, ако стоятъ тия книги отъ които бѣхми снели три такива записки: въ Ловечъ въ долномахаленското училище едно ржкописно Евангелие и въ Елена нѣколко ржкописа у покойния Никифора Мудрона.

желаяли, а се и опитвали на нѣколко пѫти сами да възстановятъ старата си самостоятелность; но тѣзи имъ опитвания се не удавали, защото имали пóвече мѣстенъ характеръ, каквито сѫ били възстанията на Тимокъ и други мѣстни възстания. Само пó-късно, когато вече въ служението си на Турцитѣ, тѣ се посближили и се посдушили, тогава, тѣ се видѣли нѣкакъ пó на купъ, и при всичкото си общо отпаданье и истощение, тѣ взели да се по окопитватъ и да се осѣщатъ, като пó-силни. Ето защо до двѣстѣ години нѣщо подиръ паданьето си, тѣ се осѣщали нѣкакъ пò-бодри и пò-самонадѣянни. Твърдѣ скуднитѣ исторически свѣдѣния за прѣзъ тие тъмни дни не ни даватъ ясно понятие за животътъ, който сѫ прѣкарвали нашитѣ прадѣди по онова врѣме; но все пакъ, въ тѣзи скудни свѣдѣния, можемъ да видимъ мъжделива нѣкаква си посока за настроеньето на духътъ имъ. Отъ раскazванията на помѣнѫтия рицаръ Бертрандона, ние виждаме, че когато той въ пѫтуването си (1433) минѫлъ прѣзъ Пловдивъ, този градъ тогава още билъ населенъ пòвечето съ Българе, и тогава си билъ той голѣмъ градъ съ богати плодоносни околности: твърдината му, на която сега и мѣстото не се знае, тогава била само въ развалини. Прѣзъ гори и пусто-праздни пространства, той стигнѫлъ въ София, нáй-добрия тогава градъ на България, съ една не твърдѣ голѣма твърдина и съ съсипани градски стѣни. Въ София имало тогава малко Турци, населението на градътъ и на около било все Българе; *Тѣ не крили желанието си да смѣтнѫтъ отъ себе си турското иго.* До това врѣме имало още живи нѣкои отъ Българетѣ, които помняли врѣмената на старата българска самостоятелность, нѣкои твърдѣли по планинитѣ се още държели, каквото Враца, Ловечь, които паднѫли подиръ паданието на Цариградъ. Отъ това врѣме се започенватъ поселенията на Българетѣ по отпѫтнитѣ гористи мѣста и захващатъ да се явяватъ по планинитѣ частни мъстители на турскитѣ насилия, български войници, подъ име хайдуци, съ въорѫжени чети отборъ юнаци и съ особенни байраци.

За тие първи народни борци на българската свобода нѣма почти никакви свѣдѣния у чуждитѣ, мѣстнитѣ само безкнижни пѣвци въспѣвали подвигитѣ имъ, и то по-

крито, алегорически, още и вяло нѣкакъ си, а не съ жива енергия. Чакъ когато пó далечнитѣ имъ съсѣди, подскрънжени отъ турската сила, взели да се грижатъ за своето сѫществувание и да се съюзяватъ противъ тѣхъ за отбрана, тогава тѣ наченжли да се вгледватъ въ забравенитѣ до тогазъ Българе. Въ какво състоянье сѫ се намирали Българетѣ двѣстѣ години почти подиръ паданието си, то ясно може да се види отъ съврѣменника писатель Дубровчанинътъ Павелъ Джорджичъ, който познавалъ тогавашнитѣ Българе изблизу, като живѣлъ дълго врѣме между тѣхъ. Като ги прѣпорѫчвалъ за съюзници на Сигизмунда, той съ увѣренность можалъ да казва за тѣхъ: „Българетѣ сѫ народъ съ достойнство; тѣ иматъ благородна душа. Не търпятъ никакви оскърбления на честа си и отмъщаватъ съ смъртъ такива оскърбления . . . Българетѣ, прибавя той, не сѫ приятели съ Гърцитѣ, а спрямо другитѣ християнски народности сѫ добри и искренни. Но тѣхнитѣ владѣтели — Турцитѣ, не се отнасятъ съ тѣхъ както заслужватъ, *макаръ съ тѣхна помощь и да сѫ покорили всичко, което владѣятъ въ Европа*. Отъ прѣди дестина години, забѣлѣжва Джорджичь, притѣсненията отъ Еничаритѣ и спахиитѣ сѫ станжли вече несносни, на Балканския полуостровъ всичко се е измѣнило, и *Българетѣ*, заключава той, *съ нетърпѣние чакатъ да нахлуятъ християнскитѣ войски и готови сѫ да исколятъ всички Турци въ земята си*“.[1])

Тѣзи думи на Джорджича не сѫ били праздни прикаски, нити думи исказани за похвала само и ласкание на Българетѣ, нито пъкъ патриотизмътъ на Българетѣ е билъ просто само каняньѐ и ненаканвание; то било горѣщо желание на цѣлъ народъ и непрѣложно намѣрение да се борятъ, да мъстятъ и да мрѫтъ за свободата си. Послѣдовавшитѣ на скоро събития показватъ, че падналиятъ български народъ не билъ още съвсѣмъ измършавѣлъ и изнемощѣлъ духомъ, каленъ въ страданията си, той се наемалъ да мѣри силитѣ си съ Турцитѣ, въ това врѣме, когато тѣ били на върхътъ на могуществото си и цѣла Европа треперала отъ тѣхъ. Българетѣ се надѣяли съ своята си снага да строшатъ турската сила и да си извоюватъ свобода и самостоятелность; съврѣменното обаче дви-

[1]) Период. Спис. I. 44, 59

жение на съсѣднитѣ имъ народи се намѣсило и поискало да експлоатира това ратолюбиво у тѣхъ настроение. Своекористнитѣ внушения на чуждитѣ, рвението на Българетѣ къмъ пò-скорошното избавление, въвлѣкохѫ ги по-лека-лека въ единъ лъжовенъ и безисходенъ пѫть; това парализирало до нѣйдѣ тѣхната дѣятелность, напѣло имъ много пò-лоши слѣдствия за въ бѫдѫще, затрило едва що възродената имъ самонадѣянность и приучило ги да се поддаватъ на чужди внушения и да очакватъ спасението си отъ тая или оная комбинация, отъ успѣхътъ или отъ интригитѣ на тая или оная съсѣдна сила, и така ги довело нáй-послѣ до тамъ, дѣто да бѫдѫтъ подиграчка на чуждитѣ домогвания и постоянна жъртва на чуждитѣ интереси.

Българетѣ, които въ краятъ на XVI-то столѣтие мисляли сами да се освободятъ отъ Турцитѣ, поддавани на чужди внушения се озъртали за помощь и съдѣйствие отъ други; тѣ нáй-първо дали ухо на думитѣ на младиятъ трансилванский князь Сигмунда Батория и на неговитѣ съюзници Михаила Витеза, Влашкия воевода и Аарона молдавския господарь, съ които влѣзли въ сношение и въ споразумѣние за взаимно дѣйствие противъ Турцитѣ; но, и тогава тѣ прибързали. Още на 1594, когато Сигмундъ не билъ се още наканилъ, нетърпѣливитѣ Българе се промъкнѫли въ Влашко и се присъединили на Михаиловата отборна войска; тѣ повели прѣзъ зимата тая войска та е прѣвели по ледътъ прѣзъ Дунавъ и, отведнъжъ цѣла Дунавска България се прѣвърнѫла на пламтещъ вулканъ. Прѣведената войска разбила на нѣколко мѣста Турцитѣ, всичкитѣ край дунавски градове, отъ Исмаилъ до Видинъ — Хърсово, Силистра, Тутраканъ, Русчукъ, Флочь (между Руссе и Свищовъ) Свищовъ, Никополь, Орѣхово, били разграбени и почти изгорени. Баба-Дагъ и Разградъ завзети и земено отъ тѣхъ тежка контрибуция. Отъ само себе-си се разумѣва, че минѫлата отъ Влашко чужда войска за толкозь кратко врѣме сама не е пристигнѫла на вредъ да извърши тѣзи чудеса отъ храбрость и пъргавость; тука е очевиденъ пръстътъ на туземнитѣ Българе. На пролѣтта още тогава Михаиловата войска, която бѣ минѫла отсамъ Дунавъ, прѣтварена съ плячка се завърнала назадъ прѣзъ Дунавъ, а възбунту-

ванитѣ Българе останжли лице съ лице срѣщу Турцитѣ. Българетѣ тогава не се уплашили и не сж притаили, а сърѣдоточили възстанието въ Търновско, прогласили тогава си още (1595) за български царь нѣкого си Шишмана III. отъ потеклото, както се вижда, на Ив. Шишмана, и рѣшили се да отстояватъ народната си самостоятелность, въ ожидание и на чужда помощь. Русчукъ, Варна, Шуменъ, Провадия, съ една рѣчь цѣла источна България била въ споразумѣние; а, както се вижда, и западна България тоже била настроена да се намѣси въ това размирно движение; защото въ тая сжщата година до 2000 горски юнаци, подъ име хайдуци, нападнжли на София и я разграбили. Мѣстнитѣ Турци и Еничеритѣ едвамъ се още държели въ нѣкои мѣста само, ама не били въ състояние да потушатъ движението, и чакъ когато потурченикътъ Синанъ-паша, като Великъ Везиръ, можалъ да събере голѣма турска сила и да пристигне въ България, Българетѣ видѣли, че очакваната помощь не се явила, и че тѣ сами не ще могатъ да устоятъ противъ турската сила; то едни се притаили, а други се пръснжли и разбѣгали, както направилъ и новопрогласениятъ царь Шишманъ III, който съ близкитѣ си привърженници забѣгнжлъ въ Руссия. А по-голѣмата часть отъ военнитѣ се присъединили съ войскитѣ на Влашкиятъ воевода Михаила, и продължавали да се държжтъ противъ Турцитѣ съ надѣжда, че ще получатъ помощь отъ Сигмунда и ще се върнжтъ въ България.

Въ това тѣхно очакване работитѣ на съюзницитѣ се нѣщо позаплели. Поляцитѣ нападнжли на Молдавия и задържели Сигмунда отъ да се намѣси въ дѣлата на съюзътъ противъ Турцитѣ. Самъ Сигмундъ едва чакъ прѣзъ есеньта можилъ да се вѣсти съ войска въ Влашко и спомогнжлъ, колкото да отблъсни Синанъ паша, който билъ минжлъ въ Влашко да гони възстанницитѣ, а послѣ пакъ се завърнжлъ съ войската си въ Трансилвания. Прѣзъ зимата хайдутитѣ или войскаритѣ на Влашкия князь Михаила, Българе и други, пакъ минжли отсамъ Дунавъ, ама като нѣмало кой отъ мѣстнитѣ Българе да ги поддържи и придружи, тѣ неможли да направятъ нищо, ненадѣйно само нападнжли на Плѣвенъ и заробили богатиятъ мютевеллия отъ потомцитѣ на Али бея Михалоолу (синъ на Гази Михалъ бея), който

трѣбало твърдѣ скѫпо да плати за да се искупи; подиръ това, тѣ се завърнѫли пакъ въ Влашко. Отъ това насетнѣ събитията на Западъ не дали вече възможность на Сигмунда да продължава войната. Съставениятъ противъ Турцитѣ съюзъ бездѣйствувалъ, оставенитѣ на сѫдбата си Българе прѣтеглили страшно теглило отъ мъщението на Турцитѣ: до 16000 Българе селяни били принудени да напуснѫтъ отечеството си и да се прѣселятъ на Влашко, дѣто били размѣстени по селата.

Едвамъ подиръ три години (1599) влашкиятъ воевода Михаилъ Витезъ сторилъ да се помѫчи да съедини Влашко и Молдова съ Трансилвания; за това той билъ набралъ войска отъ Ромуни или Власи, Българе, Сърби, Поляци, Маджари и мало-росийски казаци. Но нáй-отбраната и нáй-вѣрната му войска били Българетѣ и нáй-добриятъ му и вѣренъ пълководецъ билъ началникътъ на българската войска Баба Новакъ[1]), когото Михаилъ видѣлъ за добрѣ да го прати като пратеникъ въ трансилванския лагеръ за споразумѣние върху намѣренията Михаилови, а може би и за продължение пакъ войната съ Турцитѣ. Новакъ Баба отишелъ до трансилванскитѣ граници прикриванъ отъ свои си войници; но въ трансилванския лагеръ той билъ вѣроломно хванѫтъ отъ разяренитѣ трансилвански дворяне, безпощадно и нáй-ужасно измѫченъ, а нáй-подиръ живъ изгоренъ на 1600.[2]) И тъй по онова врѣме Българетѣ отсѫдъ и отвѫдъ Дунавъ останѫли безъ прѣдводитель, безъ поддръжка и безъ никаква надѣжда; сега тѣ можахѫ да видятъ нáй-добрѣ, колко сѫ били суетни надѣждитѣ имъ на иноплеменницитѣ, и до какъвъ халъ могѫтъ тѣ да доведѫтъ единъ самъ по себе-си слабъ и безпомощенъ народъ. Но такова е човѣчеството, подхлъзне ли се веднъжъ единъ народъ низъ урва, той мѫчно може да се спрѣ, а като се смъква на долу той все му се чини, че напрѣдва ужь къмъ цѣлта си, чакъ доклѣ попадне въ ямата

[1]) Самото име на Баба Новакъ, или Новакъ Баба показва, че той е билъ каленъ въ боеветѣ застарелъ и опитенъ войникъ, дълго служившъ въ турската войска; така сѫ наричали Турцитѣ само тие, които сѫ дълго служили въ войската и заслужено испълнявали воинскитѣ си обязанности. Раичъ смѣся тогова Новакъ-Баба съ по стариятъ сподвижникъ на Кралевъ Марка Дебели Новакъ; но то не е вѣрно. Новакъ Баба се вижда да е билъ отъ Ист. България.

[2]) Ирач. руск. прѣв. Стр. 604, 605, 606 и 607.

*

на погибелта. Да не обърне веднъжь единъ народъ политиката си, на малджилжкъ; той непрѣмѣнно ще опросѣе като малджията, все въ надѣжда, че ако не днесъ, а то утрѣ; ако не тукъ, а то тамъ нѣйдѣ си ще изкопае заровеното иманье — спасението си. На тогавашнитѣ Българи непослужило за урокъ прѣтърпѣната по това врѣме несполука и злочестина; тѣ продължавали вече да се вълнуватъ постоянно по чужди подбадания и да се ласкажтъ за поддържание и спасение отъ чуждитѣ. Ѳсобенно съсипителна и гибелна е била за тѣхъ свръската имъ съ западнитѣ тѣмъ съсѣдни държави. Австро-маджария и тогава още както и днесь, като бѣ турила ржка на нѣкои отъ распокжсанитѣ словѣнски държавици на Западъ, не прѣставаше да клати съ лостътъ на свободата ушъ Сърбия и България за дано да тури и тѣхъ на ржка; тя дѣйствувала сжщеврѣменно и чрѣзъ пропагандата на католицизма.

Още прѣди паданието на българското царство въ 1365 Маджарския краль Лудовикъ, като заробилъ Страцимира и завзелъ столицата му Видинъ, искалъ отъ Римъ 2000 католишки калугери за да покатоличатъ видинската область: съ помощта на маджарската войска, той покатоличилъ до 200,000 жени, дѣца, голѣмци, селяни пóвече и калугери. За да прѣдупази своето царство отъ подобна участь, търновския царь Иов. Шишманъ трѣбало да помисли, какъ да испжди Маджаритѣ отъ Видинъ. Той се съюзилъ съ Турцитѣ въ Одринъ и нападнжлъ, но тѣ подпомагани отъ влашкия князь Владислава, (шюря на Страцимира, който билъ роденъ отъ католикиня, както била католичка и сестра му Страцимирица) отблъснжлъ Българетѣ и Турцитѣ. А когато испослѣ на Шишмана се удало да склони на своя страна Владислава, Влашкиятъ князь, съ негова помощь на 1369, той испждилъ Маджаритѣ отъ Видинъ и прѣобърнжлъ покатоличеното население пакъ въ православие. Католици останжли само въ Видинското воеводство Кипровецъ (Чипоровци днесь) и въ нѣколко села около Чипоровци, и чрѣзъ тѣзи Българе-католици Маджаритѣ и Австрйцитѣ интригували испослѣ противъ Турцитѣ и съ примамката на свободата тѣ увличали и православното население на България.

Въ врѣмето, за което пò-напрѣдъ говорихми т. е. подиръ несполуката на Българетѣ да се освободятъ отъ Турцитѣ чрѣзъ съюза си съ Власитѣ и Трансилванцитѣ, Австрийцитѣ влѣзли въ сношение съ Католицитѣ въ България, а че и съ православния тогава Патриархъ въ Охридъ. Балканскитѣ народи почти всички и особенно Българетѣ католици и православни били въ възбудено състояние. Още въ първата четвърть на XVII-то столѣтие тѣ дѣятелно работили и се приготвяли за едно сериозно въстание. Около 1630 Католицитѣ Българе се обърнали формално за помощь къмъ Фердинанда II-й австро-германский Императоръ и къмъ полския краль Сигизмунда III, а православнитѣ се споразумѣвали тоже съ православнитѣ Власи, и на 1633 тѣ вече били въ заговоръ съ Влашкиятъ господарь Матия Бесараба, който щѣлъ да бѫде на чело на въстанието. Турцитѣ се поосѣщали, че нѣщо се крои и, за да го разстроятъ, тѣ прѣдприели да унищожатъ наслѣдственното право на Влахо-молдавскитѣ воеводства и се погрижили да настанятъ въ Влашко и въ Молдова Гърци фанариоти за господари, за да ги иматъ шпиони въ тамкашнитѣ движения. А на 1638 Мурадъ IV-й отклонилъ Българитѣ отъ воинската повинность, запрѣтилъ имъ да участвуватъ вече въ турската войска, за да не се обучаватъ на война и да не носятъ орѫжие, а въ сѫщото врѣме заповѣдалъ насилственно да истурчатъ планинскитѣ и пò-войнственни жители на България, Тракия и Македония. [1])

---

[1]) Броятъ на истурченитѣ въ разни врѣмена Българе не може още да се укаже на вѣрно, на своѧ прѣброявани прѣди войната на 1877 тѣ възливахѫ около 700—800 хиляди. За да се не укаже нѣкому числото прѣвишено ние ще посочимъ на мѣстата, които населяватъ сега още тѣзи потурняци. Въ Дунавска България прѣди войната имаше ги више отъ 40.000 души въ Раховско въ околията Бѣла Слатина и на горѣ по Скѫта, по Искъръ и по притокътъ му Панига, въ Врачанско, Ловечко и Плѣвненско дори въ днешна Тетевенска околия, въ Никополско 2 – 3 села, и при всичко че се избихѫ и изселихѫ има още остатки по тия мѣста около 10—12 хиляди. Въ Тракия като започнемъ отъ Димотишко въ центрътъ и по двѣтѣ страни на Родопскитѣ окрѫзи, околии и нахии, както въ Гюмюрджинско, Скеченско, Ахѫ-Челебийско, Дарѫ-деренско, Вакѫфско, Чепина, Доспатско, Неврокопско, Разложско, Драмско и Кавала, въ Струмичко (Малешево), Щипско и прѣзъ Вардаръ Тиквешко, Мегленско, (Караджово, Кайлери) и отъ Скопско на горѣ до Призрѣнъ, въ Тетовско, Гостиварско, Дебърско. Въ България тѣ се наричатъ помаци, въ Родопитѣ и въ югоисточна Македония — Ахриени, въ сѣверозападна Македония — Торбеши, Улуфи и Курки. Освѣнъ общото насилно истурчвание, за което е тука рѣчь, трѣба да не испущаме изъ видъ първитѣ частни истурчвания на голѣмцитѣ, на Еничеретѣ, и особенно тие отъ Богомилската ересь. Тая ересъ била доста распространена между Българетѣ още прѣди паданието на България, тя била като национална вѣра на угнѣтенитѣ Българе, настроена нáй-първо противу Гърцитѣ, а пò на подиръ и про

Католицитѣ въ България ако и да били малко на брой само въ Чипоровското воеводство, въ Софийско и въ Скопско, тѣ имали това прѣимущество надъ православнитѣ, че имали пóвече интелигентни и учени хора особенно въ духовенството си, което тогава се вижда да е било народно, т. е. чисто Българско, а не като сега Италиянско. Ние не можемъ тука да не споменемъ за Великиятъ онзи патриотъ, католикъ Българинъ, Петъръ Парчевичъ отъ Чипоровци. Той билъ, както го историята свидѣтелствува, потомъкъ отъ славний дворянски родъ въ България, човѣкъ не само ученъ и краснорѣчивъ, но и опитенъ; зналъ много добрѣ не само Словѣнски и Гръцки, но и Латински, Италиянски, Влашки, а че и Ерменски; той се училъ въ Лорето и въ Римъ и билъ докторъ на богословието още на 1644, когато билъ назначенъ за викарий (намѣстникъ) на Маркианополскиятъ католишки архиепископъ въ България.[1]) Тоя човѣкъ избрали католицитѣ да обходи европейскитѣ дворове и да ги умолява за помощь противу Турцитѣ; а нáй-забѣлѣжителното е, че този великъ мѫжъ не билъ патриотъ само въ тѣсенъ смисъль на католицизмътъ, както се проявява на послѣдньо у католицитѣ, но билъ горещъ партизанинъ на Словѣнската идея, и той както и Чипоровскиятъ старъ архиепископъ Деодатъ; защото не дѣйствували въ името само на ограничения католицизъмъ, а въ името на Българе и Сърби, на Словѣнский свѣтъ по Балканския полуостровъ. Нѣма съмнѣние, че идеята за

тиву правителственнитѣ въ България; за това били гонени и притѣснявани както отъ Гърцитѣ тъй и отъ Българетѣ, и тѣ нáй-първо се поддали наислямътъ, както и остаткитѣ имъ испослѣ се присъединили на католицизмътъ. — Пукевилъ казува на едно мѣсто, че пръвъ поводъ за волното истурчване на Българетѣ дало нáй-напрѣдъ селото Богомила[1]) и подиръ се истурчили и други. Вѣроятно помацитѣ или потурченицитѣ сѫ били пó-много, но сѫ се асимблирали съ Турцитѣ пó-рано, за това въ градоветѣ и въ собственно турски села днесъ нѣма Помаци, а само въ чисто помашки и размѣсени съ Българе села живѣятъ.

[1]) За Маркианополь нѣкои мислятъ да е днешна Прѣслава, други мислятъ да е Шуменъ, а други казва да е билъ нѣкждѣ изъ Герлово отъ Шуменъ за Върбица, но нáй-основателно е мнѣнието на тие които го турятъ въ Варненско при Дѣвненското езеро.

[1]) За кое село Богомила говори Пукевилъ, ние точно незнаемъ; знаемъ само за едно село Богомила въ Велешкия планински окрѫгъ Хасъ-колу, на пѫтътъ къмъ Прилѣпъ по рѣка Бабуна дѣто прѣди падането на Българетѣ били сърѣдоточени Богомилитѣ, отъ това белкимъ паричани бабуни, бабжне и бабоане. Бабунскитѣ села на Хасъ колъ сѫ 19, отъ които по-голѣми тѣ сѫ Тѣово, Оморани, Бистрица, Согля, а най-голѣмо е селото Богомила. Но въ това село, както и въ цѣлий Хасъ-колу днесъ нѣма потурняци освѣнъ въ селото Оморпи дѣто има до десетина кѫщи Турци и въ Согля, дѣто сѫ пришелци Арнаути. Освѣнъ ако сѫ се смъкнали потурняцитѣ отъ планинитѣ въ плодородний Тиквешъ, което е смѣжно съ Хасъ-колу. Но може Пукевилъ да говори за друго нѣкое село Богомила въ Акарнания и Етолия (въ Гърция).

възстание противу Турцитѣ е възбудена у него отъ Италия, именно отъ Венециянетѣ, които тогава замислявали за война съ Турцитѣ, както и отворили война на 1645; но важното е, че Парчевичъ не дѣйствувалъ само като католикъ, а и като Българинъ и изобщо като Словѣнинъ. Той първо се отнесълъ не само до Австрийския императоръ Фердинанда II, а и до Полский краль Владислава IV и подсѣтилъ православнитѣ да се обърнѫтъ къмъ Русия, която по това врѣме започенала да се явява вече като значителна сила въ Европа.

(Слѣдва).

СТИХОТВОРЕНИЯ.

Далечь отъ грѣха.

В' прѣкрасна долина, край бистра вода,
Побѣгнѫ ми лудо далечь отъ свѣта,
И сладко любовно в' цвѣтя се простръ,
Па викнѫ, та пѣсень на жалость запѣ.

Отъ мѫки сърдечни болезно горыѫ;
Ахъ, младъ и зеленъ щѫ се клетъ уморыѫ!
Не щѫ да живѣыѫ в' грѣховния свѣтъ,
Не щѫ вечь да гледамъ измами навредъ!

Цвѣтя, позволѣте при васъ да сѣдыѫ.
На чистия въздухъ и на свобода;
Азъ идѫ да дирыѫ отъ вазе покровъ,
На вазе поднасямъ и свойта любовь.

По назе вечь нѣма мечти идеалъ,
Всѫду е покрито съсъ гнусотъ и каль;
Любовь се намира, нъ само за срамъ;
На честното гений отдавна е нѣмъ.

Приспи ме, о цвѣте, възъ твойтѣ листа,
Напой ме съсъ дъха на твойтѣ уста!
Дано да забравыѫ свѣтовния смѣхъ
И свойтѣ свѣтовни интриги и грѣхъ.

1886. **Ив. П. Плачковъ.**

I.

Тъй и както въ морето трепти и играй
Тѫжовниятъ ликъ на луната
И тихитѣ вълни трептятъ и блѣстятъ
Въ вълшебната нейна позлата, —

Тъй сѫщо въ сърце ми, безбродно море,
Грѣй ликътъ ти мило създанье,
И моитѣ пѣсни трептятъ и блѣстятъ —
Огрѣни отъ твойто сиянье.

II.

Бучи и плѣскай море сърдито,
Вълни прѣхвърляй реви, кипи,
Менъ ме нестрѣска ревътъ ти грозни —
Свѣтла надѣжда бодрость крѣпи.

Ахъ, ще повиешъ, пакъ ще утихнешъ;
Вълнитѣ твой у́стрѣмъ ще спрѫтъ
И пакъ кърмило азъ щѫ оправи,
Пакъ щѫ си тръгна изъ своя пѫть.

Но друго мене море ме тласка,
Въ гѫрди вгнѣздено, не тихва то, —
Въ негови рѫцѣ й мойто кърмило,
И то ме тласка дѣто си ще.

П. П. Славейковъ.

БЪЛГАРСКИ НАРОДНИ УМОТВОРЕНИЯ

НАРОДНИ ПѢСНИ.

Гьергьéв-ден.

Записалъ С. Ж. Д-въ. — Слушана отъ Шанка Дишковъ.

Днеска е света недéліа
А зарàна е, пондѐлник
Ф' пондéлник ми е Гьергьéв-ден,
Сéкьи ште àгне да кóли
Гьергъéв-ден да си отслýжи
Бóгу молйтва да стóри.
А Стоіан сирàк сиромà(х)
Че нéма àгне да кóли
Гьергьéв-ден да си отслýжи
Бóгу молйтва да стòри;
Съдé е, (х)одѝл млат Стоіан
По т'рла и по бачѝи
Данò си àгне измòли,
Та Гьергьéв-ден да си отслýжи
Нйкой му áгне не дáде
Гьергьéв-ден да си отслýжи
И той домà си іутидѐ
Па си Петкáни говòри:[1])
„Либе, Петкáно, Петкáно,
Съдем съм áзе (х)одилъ
По т'рла и по бачѝи
Никой ми áгне не дáде
Гьергьéв-ден да си отслýжим' (м. ч.),
Та Бéгу молйтва да стóрим;
Емѝ ште кóлим' детéто
Гьергьѐв-ден да си отслýжим'
Бгóу молйтва да стóрим'" —
Іáла Петкéна говóри:
„Лйбе Стоіане, Стоіане
Къ ште да кòлим' детѐто,

[1]) Думата *„говори"* въ Зайчаръ се чува само въ пѣснитѣ, а иначе се казва *„(х)оротиш"*; „(х)оротиш ли сý тоя чóвекъ?"

Кото̀ си ни е едно̀то,
И ни́е сме го доби́ле
Със' би̇лки и със ко̀рене—."
Іа́ла, си Стоіан гово́ри:
„Ли́бе, Петка́но, Петка́но,
'Ако си ни е едно̀то
Ни́е ште го зако́лим'
Та Гьергьѐв-ден да си отслу́жим'
Бо́гу мили́тва да сто́рим';
На́ло шта ти са по̀мола
Куга́ си до́де дете́то
А ти́зе[1]) да му нека́жеш
Че ште го ни́е ко́лиме,
Да си не р'гне да біага"
Не било̀ ма́лку не мло́гу
Ѐту че доде́ дете́то.
На ли е ма́йка рождѐна
Не можла́ да сâ зад'ржи
На́ло на дете́ каза̀ла:
„Си́не, П'рва́не, П'рва́не,
Зака́нил сâ е, башта́ти
Теб', си́не, да тâ зако́ли,
Гьергьѐв-ден да си отслу́жим'
Бо́гу моли̇тва да сто̀рим". —
Іа́ла си детѐ гово́ри:
„Ма́ле ле, ста́ра, глу́пава,
'Ако се е та́те зака̀нил
Мен мла̀до да мâ зако̀ли.
Ти д'идеш[2]) ф' но́ва черши́іа
Да ку́пиш свилâ сіа́каква
На́й-ви́ше свилâ, ри̇мизна. —
'Од четири ми іâ препрегни̇
'Од девет ми іа уплети̇
Сви̇лен ми гайта̀н исплети̇.
Двете́ ми р'ъце прив'ржи̇
Дордѐ мâ та̀то зако́ли
Дано̀ сâ ма̀йке за̀д'ржа
На та́та да не по̀сегна,
Че би̇-ште ніашто грео(х)та̀.
Греота́, ма́ле, од Бога
Срамота́, мале, од (х)о́ра".—
Петка́на детѐ послу́ша,
Па си е ра̀но рани̇ла,
У та́я но̀ва черши̇іа,
Купи̇ла свилâ сіа́какква,

[1]) Това мѣстоимение, само въ тоя случай се чува така. Иначе то се чува както си е — просто ти.

[2]) Да идешъ

Нàй-вѝше свилâ рѝмизна
'Од четири іа препрѐгна
'Од девет ми іа уплéте
Свѝлен ми гайтàн исплéте
Éту че додѐ млáт Стоіан
Па си детéто улóви
Двете му ръцѐ прев'рза
Па го на зéмліа обóри
Детéто да си закòли
Гьергѐв-ден да си отслу́жи
Бóгу молѝтва да стóри.
Іáла сê детé прирѝта
А свилàта сâ искъ́са,
Мáйка му стоѝ, па плáче . . . .
А детéто ѝ говóри:
„Што стоѝш мáле, што плáчеш?!
Ру́са си кòсá, одрежѝ
Детé ми ръ̀це прев'ржѝ.
Дордé мâ тáто закòли,
Дáно сâ, мáле, зад'ржа . . .
На тàта да не пòсегна
Та гріа(х) прет Бóга да стóра".
Іáла се Стоіан испрáви.
Срештý слънце сâ прек'рсти
И си заглáди ношчето
На *масáт* и на огнѝло;
Кугà на доле поглѐднâ
Ф' краќа му въкло áгънце.
Гóспод му съдал (?) áгънце
Да си П'рвана ѝзбави
Че баштѝ си сâ покорѝлъ:
. . . .
. . . .
Стоіан е áгне закòлил
Та си Гьергьѐв-ден отслу́жил
И Бóгу молѝтва іостáвил".

КНИЖНИНА.

I. КНИЖОВНИ БѢЛѢЖКИ.

Къмъ възгледа за нашитѣ филолози.

„Като четемъ многолиственнитѣ студии на тие наши филолози, написани все въ такъвъ езикъ, както що сѫ горѣприведенитѣ части, иска ни се да знаемъ, какъ тие господиновци оправдаватъ своята чудовищность. Явно и нарочно тѣ никога не сѫ излизали да се оправдаватъ; това отъ тѣхна страна иде твърдѣ естественно, понеже никой до сега не имъ е казалъ, че сѫ заблудени".

Тия сѫдейски думи влизатъ въ текста на статията „нашитѣ филолози", обнародвана въ послѣдната, XXI—XXII книжка отъ „Периодическо Списание", стр. 526—533, отъ псевдонима Д-ръ Арà д'Абулъ, и тѣ именно думи ме испълнятъ съ безгранична признателность къмъ почтения псевдонимъ, дѣто ми дава тука единъ желанъ и очакванъ отколѣ поводъ „да се оправдаѭ явно и нарочно" прѣдъ всички ония, които мислѭтъ като него, и дѣто въ терминитѣ на своята прѣсѫда е много пó-благороденъ отъ други досегашни „словесни и писменни" свои колези. Читателитѣ могѫтъ да попитатъ негли, какъ тъй изеднѫжъ азъ лично се явявамъ да се оправдавамъ отъ името на цѣлъ купъ може би „наши филолози", когато приведенитѣ думи на псевдонима съвсѣмъ и неспоменуватъ моята незначителна милость; обаче нѣка ми се прости тая непристойна смѣлость, или пó-добрѣ да кажемъ това справедливо нетърпѣние, понеже Д-ръ Арà д'Абулъ извожда горнитѣ свои сѫждения все отъ цитати божемъ изъ „многолиственни студии" на моето младешко, незакрѣпнѫло перо, та измежду „нашитѣ филолози" на мене първи струва честьта да ме прѣдстави *„за сега"* на българската публика. За тая услуга на моя френски псевдонимъ, ученъ и дворянинъ, ако и отъ турски корень, азъ съмъ наистина отъ сърце благодаренъ и бихъ го молилъ дори нáй-учтиво да незабравя мене скромния и за други пѫть, стига само да недосади съ това нѣкакъ на почитаемата публика.

Моятъ псевдонимъ — така ми налага нравственеиятъ дългъ да именувамъ „съвѣтника си" отъ 533 страница, Д-ра Арà д'Абулъ — ме прѣдставя на читателитѣ на „Периодическо Списание" като чудовищенъ характеръ, който много мечтае, но за жалость рѣдко извършува нѣщо полезно (526); като високомѣренъ господинъ (526), който игнорува всичко извършено отъ нашето възражданье и „плюе на пър-

витѣ наши граматици“ (527); като смѣшенъ младъ герой (527, 529, 530), който се бие съ въздуха (533) и „не е възможно да се изобрази въ своята теория“ (527). А тия чърти за моя образъ безименниятъ живописецъ е черпалъ съ едно примѣрно въображение изъ моитѣ постѫпки, оформени въ статиитѣ *За звука „ъ“ въ новобългарския езикъ. Критика върху „Mluvnice jazyka bulharského“ отъ J. Wagner'a, Спѣнкитѣ на българския книгописъ, Западнитѣ български говори, Ние спрѣмо езика си* и др., — всички обнародувани въ подновеното въ София издание на органа на Българското Книжовно Дружество. Но да ли моитѣ постѫпки, моитѣ сѫждения и заключения въ горнитѣ статии, — па и въ всички други, що съмъ ималъ простодушието да извадѭ въ пѫтя на своята злочеста „неполитическа“ кариера, — да ли тия сѫждения и заключения наистина сѫ толкова заблудени, безполезни и безобразни (— да *плюѭ* върху нашитѣ граматици!), та основателно сѫ могли да вдѫхнѫтъ за мене въ устата на моя псевдонимъ такава поразителна прѣпорѫка съ комически ефектъ? Да ли моятъ любезни дворянинъ невпада въ двойната грѣшка, и дори нѣщо пòвече отъ грѣшка, като ме гледа, мене, невидната върху „земната кора“ единица, твърдѣ отъ високо мѣсто, или като ме цѣни само въ смисълъ на своитѣ усвоени по традиция възгледи? На мнозина отъ българскитѣ читатели на „П. С.“ не ще сѫ се явявали такива самоволни въпроси, понеже има въ нашето общество единъ значителенъ слой, който нáй-дълбоко въсприима само злораднитѣ шеги, патриотическитѣ панегирици и отмъстителнитѣ критики, та той ще е повлиялъ минутно и върху тѣхъ читатели, когато сѫ били прочели прѣсѫдата за мене отъ моя псевдонимъ; обаче азъ се надѣѭ, че сѫщитѣ читатели все пакъ бихѫ се заинтересували да узнаѭтъ посрѣдствено или непосрѣдствено, наколко почтениятъ мой псевдонимъ струва или неструва съ прѣпорѫката за мене една отъ реченитѣ двѣ грѣшки. Затуй, като имамъ на гледъ такива именно читатели, взимамъ смѣлость да се отърсѭ прѣдъ тѣхъ отъ кривдитѣ на прѣпорѫката, каквато ми е направилъ моятъ псевдонимъ, и да ги оставѭ послѣ заедно и съ другитѣ читатели на „П. С.“, които по труда ми не сѫ видѣли въ мене до сега едного заблуденъ, безполезенъ и безобразникъ, да сѫдѭтъ безъ прѣдузетость, защо ме е тъй лошо очърталъ приятельтъ Д-ръ Арà д'Абулъ.

За да има право човѣкъ да каже у насъ на нѣкой какъвъ и да било писатель, че „всѣкога мечтае много, но, за жалость, рѣдко извършва нѣщо полезно“, сир. че е безполезенъ; че „съ едно високомѣрие, ни нáй-малко оправдано“,[1]) иска да игнорира онова, което е направило нашето възраждание до сега“, и „плюе на първитѣ наши граматици“, сирѣчь, че е нѣкакъ и безобразенъ; че се бие съ въздуха и „не е възможно да се изобрази въ своята теория“, сир., че е заблуденъ; — такъвъ човѣкъ трѣба да е показалъ и доказалъ отъ дѣлата, отъ произведенията на писателя, за когото сѫди по тоя начинъ,

---

[1]) У автора е „неоправдано“, — мислѭ, че е грѣшка, която обаче непоправямъ съ високомѣрна цѣль.

че въ противоположность на великитѣ си планове и задачи послѣдниятъ е успѣлъ да постигне резултати пóвечето врѣдни, или никакви, а рѣдко само резултати полезни, и то пакъ не въ голѣмъ размѣръ; че когато расправя за нѣкой въпросъ, обхожда се тъй безобразно, сѣкашъ никой прѣди него нийдѣ не е казалъ поне една вѣрна или невѣрна дума за сжщия въпросъ прѣзъ цѣлото врѣме отъ нашето възраждание до сега; че изобщо тоя писатель проповѣда заблудени възгледи, които въ практика съвсѣмъ сж негодни, а въ теория немогжтъ и да се опрѣдѣлжтъ. Така и отъ статиитѣ, които сж обнародвани подъ мое име въ сПС., моятъ псевдонимъ имаше длъжность да подтвърди прѣдъ читателитѣ, че въ доводитѣ и заключенията на своитѣ расправки азъ съмъ заблуденъ, че нѣщата, за които расправямъ, сж бесполезни, и че въ обходата си спрѣмо другитѣ въ своитѣ аргументации азъ съмъ донѣйдѣ и безобразенъ. Това тъкмо трѣбаше безъ друго да докаже Д-ръ Арà д'Абулъ, защото наистина всичката есенция на неговитѣ сжждения за „нашитѣ филолози", сир. за мене особито, лежи въ думитѣ, съ които още пó-горѣ казахъ, че ме прѣдставя на читателитѣ на „П. С." Между туй въ тежката сждейска статия на моя псевдонимъ такива доказателства далече не сж приведени, и менѣ ще е позволено тогава да кажж, че той наистина е впаднжлъ въ квалификуваната грѣшка, да ме цѣни прѣмного дворянски. Нѣка всѣкой любитель на правдата прѣтресе статията „нашитѣ филолози", та откакъ намѣри, въ що състоятъ обвиненията на псевдонима, да подири послѣ, и върху какви основи по сжщество тѣ се опиратъ. Азъ още еднжжъ утвърждамъ тука, че обвиненията на моя псевдонимъ, наколкото тѣ могжтъ да се формулуватъ въ нѣколко точки, състоятъ въ приведенитѣ отъ мене негови думи, които иматъ смисълъ — *„заблуждение, бесполезность* и *безобразие"*, а неговитѣ доказателства сж крайно недостатъчни да подкрѣпжтъ тия обвинения.

Ще ми се възрази негли отъ страната на моя псевдонимъ, че той е и показалъ тъкмо и доказалъ онова, противъ което азъ въставамъ въ неговата оцѣнка; че отъ образцитѣ, що привожда изъ мои статии, явно се види, какъвъ съмъ чудовищенъ и смѣшенъ въ своитѣ затичания, какъвъ съмъ нищоженъ въ резултатитѣ отъ своитѣ постжпки. Подобни възражения подозирамъ и у други не малко читатели, защото ми сж познати въ нашата книжнина нѣкои общи невѣрни възгледи върху езиковни въпроси, при които се смисатъ по двѣ сжществено различни нѣща, та отъ това произлизатъ сетнѣ и погрѣшни утвърждения. Ала вмѣсто да раскривамъ и нататъкъ, че всички тия прѣдполагани възражения на моя псевдонимъ и на нѣкои читатели ще сж бездоводни, азъ ще споменж веднага тука, какъ Д-ръ Арà д'Абулъ се занимава въ статията си само съ *облѣклото* на моитѣ мисли, а прѣсжжда еднакво и за тѣхната *сжщность*, и слѣдъ това ще влѣзж вече направо въ разглеждание истиностьта на неговитѣ три формулувани сжждения за мене по отношение къмъ — 1. *сжщностьта* на мислитѣ отъ моитѣ статии и 2. *езика*, съ който си служж за тия мисли.

I. Псевдонимътъ ми Д-ръ Арà д'Абулъ захваща своитѣ сѫждения за „нашитѣ филолози" съ уводнитѣ думи, че въ всѣка епоха на бързи промѣнения се явяватъ на свѣта чудовищни характери, и заключава за мене, че въ смисълъ на такава чудовищность на характера си смѣло съмъ излѣзълъ да проповѣдамъ нови учения съ единъ *новъ езикъ*, основанъ върху научнитѣ *мои* издирвания и примѣсенъ яко много съ *личнитѣ ми*, пакъ научни *прѣвзетости*.[1]) Въ това сѫждение се говори изедно и за сѫщностьта на моитѣ мисли, и за тѣхното облѣкло — езика; и ако отдѣлиме послѣдното за пó-подирѣ, тукъ ще ни останѫтъ възгледитѣ на моя псевдонимъ само за достоинството на моитѣ *нови учения*, които сѫ докарали мене и другитѣ менѣ подобни „наши герои до бая смѣшни резултати". Обаче псевдонимътъ нийдѣ въ статията си не показва за мене, кои сѫ тия мои „нови учения", що сѫ ме направили толкова смѣшенъ; той увожда само нѣкои „бая смѣшни" резултати отъ ученията на други двоица „наши филолози", а за мене, третия, додава къмъ това, че не е възможно да бѫдѫ изобразенъ въ своята теория. Единътъ отъ ония двоицата филолози билъ излѣзълъ „смѣшно" да учи ученицитѣ отъ Габровската гимназия *да непишѫтъ ъ и ь въ края на думитѣ*;[2]) а другиятъ (г. Гулабчевъ) пакъ „смѣшно" проповѣдалъ *да пишемъ ѫ въ сричкитѣ съ ударение, ъ въ сричкитѣ безъ ударение, ѣ въ мекитѣ срички* и др.; азъ пъкъ съмъ *хортувалъ* горѣ-долу така: — (слѣдуватъ пасажи изъ мои статии отъ сПС. IV. 110, 112 и XIX—XX. 147). Читателитѣ видѫтъ несъмнѣно, какъ почтениятъ псевдонимъ се е доста забъркалъ въ своитѣ сѫждения, като се издѣва надъ граматически въпроси, които, ако не сѫ били донинѣ окончателно или сполучливо разрѣшени отъ „нашитѣ филолози", прѣди години сѫ правили честь на всинца ония, чиито имена тъй високо е поставилъ въ статията си Д-ръ Арà д'Абулъ; освѣнъ това пъкъ читателитѣ навѣрно съглеждатъ още, че забърканиятъ псевдонимъ, докждѣ при другитѣ „наши филолози" истъкнува за „бая смѣшни резултати" въпроси *правописни*, при мене той се ползува за доказателство на своето заключение просто съ копирани *периоди*, въ които не му е понятенъ моятъ български езикъ. Двѣ различни по сѫщность нѣща, разсѫждения за правописъ и външенъ слогъ, се взиматъ еднакво за подтвърждение на една и сѫща прѣсѫда върху *„нови учения"*, що „мислѫтъ, че Славейковъ, Михаиловски, Друмевъ, Каравеловъ, Вазовъ, Жинзифовъ и др. не сѫ дали на българската младежь единъ горѣ-долу общъ писменъ езикъ", и „вѣрватъ, че ще могѫтъ да създадѫтъ нѣщо на съвсѣмъ нови основи!" Псевдонимътъ сѫди, че *еровеiтѣ* на г. Попова и *юсоветѣ съ ятя(ѣ)* на г. Гулабчева сѫ *протестъ противъ* общия ни *писменъ езикъ:* намъ е редътъ сега да кажемъ, че тая бърканица въ понятията е „бая смѣшна", както е смѣшна тя и у Ц. Гин-

---

[1]) Курсивътъ по оригинала.

[2]) Това е г. Г. Поповъ, когото Д-ръ Арà д'Абулъ вяжда още съ думитѣ, че когато се върнѫлъ отъ университета, той опиталъ своитѣ теории нáй-първо въ училището прѣдъ ученицитѣ; но като несполучилъ, отишълъ да изучва езика чакъ въ отечеството на св. Кирилъ и Методий (г. Поповъ е билъ прѣди години и сега отново е въ Македония).

чова, който въ „писмата“ си за издиряньe коренитѣ на българския езикъ пророкува, че ако напуснемъ ероветѣ отъ края на думитѣ, ще изгубимъ православната си вѣра.[8]) Псевдонимътъ сѫди още, че особнията, да речемъ „своеобразниятъ“ слогъ на моитѣ статии е *храчка* противъ споменѫтитѣ *въплотители на нашия духовенъ животъ* и противъ *първитѣ наши граматици* Н. Рилски, Г. Крѫстьовичъ, Д. Мутьевъ, Н. Геровъ, И. Груевъ, И. Момчиловъ, С. Радуловъ, С. Доброплодний, М. Дриновъ, Н. Първановъ, (?) Стояновъ и пр.; — и тая бърканица въ понятията е „бая смѣшна“, защото отъ една страна въ нѣщо „своеобразниятъ“ мой слогъ още никакъ не е логически доводъ за хула надъ „въплотителитѣ на нашия духовенъ животъ“, а отъ друга страна тоя слогъ неможе да позори именуванитѣ „първи наши граматици“, които *никога* не сѫ „изваждали нѣкои правила“ върху *българския* синтаксисъ и стилистика. И така излиза, че моятъ псевдонимъ неправи разлика между *правописни* въпроси, особенъ *слогъ* на писателя и книжовенъ *езикъ* на народа, а всичко това държи все подъ едни юзди, та който се несъгласува съ негова милость само въ една отъ тия точки, той вече е чудовищенъ характеръ, той плюе върху нимбуса на неговитѣ патриарси.

Слѣдъ нашето освобождение, казва любезниятъ мой псевдонимъ, „ние пратихме нѣколко млади да слушатъ лекции по общата филология въ европейскитѣ университети, па да дойдѫтъ да рѫководѭтъ по̀-нататъкъ захванѫтото вече дѣло — образуванието и усъвършенствуванието на единъ общъ писменъ езикъ. Кога се върнѫхѫ, нѣкои отъ тия господиновци намѣрихѫ дѣлото толкова трудно, дѣто намѣсто Български езикъ уловихѫ се да прѣдаватъ въ гимназиитѣ история и други прѣдмети; други рекохѫ да направятъ проба на своитѣ теории първѣ прѣдъ ученицитѣ въ классъ, па послѣ да излѣзѫтъ прѣдъ свѣта, нъ, като несполучихѫ, отидохѫ да изучватъ майчиния си езикъ отъ самия источникъ, дѣто сѫ се раждали св. Кирилъ и Методий; а трети смѣло се явихѫ да проповѣдватъ нови учения. . . . . За първитѣ двои нѣма какво да кажемъ: ако тѣ намѣратъ себе си дѣйствително слаби, то по̀-добрѣ ще да бѫде да си мѫлчатъ, както що си правятъ и сега. Думата ни е за подирнитѣ“. Числото на тия „подирнитѣ“ испълнямъ самъ единъ азъ, когото именно псевдонимътъ неможе да изобрази въ неговата теория. Разбира се, че съ това се мислѭтъ „новитѣ учения“ въ моитѣ статии и псевдонимътъ имаше да прѣдстави въ статията си, *коя е* и *каква е* тая *новота* на моитѣ учения. Вмѣсто това той привожда отъ мене верига цитати, като ги сподиря отъ врѣме на врѣме и съ една или друга неблагоприятна оцѣнка, — все въ смисълъ на оцѣнкитѣ, които сѫ стоварени и върху „ученията“ на г. Попова и Гулабчева. Но да не би моятъ псевдонимъ да се извърти отъ положеното за него исканьe съ остротата, че исподъ моя чудовищенъ езикъ и неможе дори да се схване, какви учения азъ развивамъ, нѣка ми е позволено да съобщѭ тука мнѣнията на нѣкои *небългаре,* които сѫ могли и като *чужденци* да проумѣѭтъ

[8]) „Трудъ“, литературно-научно списание, I. 2, стр. 78, зб.

новитѣ ми „учения“, па да искажѫтъ и по нѣкоя прѣсѫда върху тѣхното достоинство.

Русинътъ Платонъ Кулаковский, бивши професоръ въ Бѣлградъ, а сега въ университета Варшавски, пише въ „Русскій Филологическій Вѣстникъ“ отъ 1885 г., No. 2, стр. 414—415 слѣднитѣ думи: „Г. А. Теодоровъ помѣстилъ (въ „Периодическо Списание“) довольно обширное изслѣдованіе подъ заглавіемъ: „за звука ь въ новобългарския езикъ“ (кн. IV. 106—132, V. 19—44). Эта статья носитъ всѣ признаки старательной работы молодаго филолога и обставлена вполнѣ научнымъ образомъ. Авторъ указываетъ въ извѣстной системѣ діалектическія замѣны въ нынѣшнемъ болгарскомъ языкѣ звука ь. Онъ старательно слѣдитъ по памятникамъ новаго болгарскаго языка систему этихъ замѣнъ и опирается въ своихъ выводахъ какъ на филологическіе труды Миклошича, Гейтлера, Лескина, Дринова и др., такъ и на изданія народныхъ болгарскихъ произведеній и на разнообразные матеріалы, даже малодоступные“. . . . За сѫщата тая статия Виенскиятъ сега професоръ на славистиката, хърватинътъ Ватрославъ Ягичъ, пише въ „Archiv für slavische Philologie,“ VII. 666: — „eine Abhandlung, über die man sich nur aufrichtig freuen kann. Das Bestreben des Verfassers geht dahin, aus der heutigen bulgarischen Volkssprache nachzuweisen, dass das altslovenische ѣ als ein trüber Laut zwischen ъ und i (bald durch e, bald durch i wiedergegeben) fortlebt. Das ist ihm theoretisch vollkommen gelungen, es fragt sich nur. . . (вж. пó-нататъкъ прѣводътъ въ сПС. XV. 345). — На друго мѣсто (Archiv f. slav. Philologie, VII. 665) сѫщиятъ проф. Ягичъ пише: „In den Anzeigen (въ кн. VI. сПС.) wird (стр. 153—166) die böhmisch geschriebene, bereits in zweiter Auflage erschienene Grammatik der bulgarischen Sprache von J. Wagner ausführlich besprochen von A. Teodorov, wobei die Frage über den Unterschied zwischen dem Nominativus und Accusativus sing. zur Sprache kommt.“ — Итн.

Боѭ се, че съ уведенитѣ чужди мнѣния за своитѣ статии лесно могѫ да подбудѭ всѣкакви тълкувания за человѣшката скромность; ала за свое оправдание прѣдъ лихитѣ обвинения на любезния мой псевдонимъ, който не ме пощедилъ поне съ огледъ къмъ своето недостатъчно разграничение на понятията за правописъ и за книжовенъ езикъ, па и къмъ младата ми неотколѣшна дѣятелность, азъ се принудихъ прѣко волята си да извадѭ прѣдъ читателитѣ имената и мнѣнията на горнитѣ книжовни сѫдии, които ми дадохѫ въ свое врѣме и едничкото насърчение за нататъшна работа въ поетото и отъ мене поприще на „българската филология“. Неще бѫде, мислѭ, самоизмама, ако възъ основа на тия чуждински мнѣния възразѭ на Д-ра Арà д'Абулъ, че несъмъ извършилъ съ досегашнитѣ свои статии нищо „безполезно“, а наопаки съмъ билъ може би и полезенъ въ нѣкои случаи, както писменно могѫтъ да го засвѣдочѫтъ извѣстни статии отъ наши автори пакъ въ „Периодическо Списание“. А такива, ако и минимални, ала не *безполезни* „резултати“ се разгласяватъ отъ моя псевдонимъ за „бая смѣшни“, за „високомѣрие ни нáй-малко оправдано“, ба и за „заблуждение“! Още пóвече: моятъ псевдонимъ ме

обвинява, клевети ме, че сегисъ-тогисъ съмъ хвърлялъ нѣкои *подигравки къмъ общия нашъ писменъ езикъ, отъ които било лесно да се угади, какво ме влѣче къмъ такъвъ пѫть,* и въ доказателство на това привожда слѣднитѣ ми думи: „ най-чистиятъ и вѣрни памятникъ на днешната българска рѣчь, народната словесность, отъ духа на която неизбѣжно трѣбаше да се проникнѫтъ досегашнитѣ „наукы да говоримъ и пишемъ право Българскый языкъ", е остаялъ въ тѣхъ по̀вечето незадѣнѫтъ отъ научни рѫцѣ, бидейки затрупванъ съ теоретически продукти на авторски възгледи" (сПС. VI. 156). Тия думи азъ съмъ написалъ въ една критика по адресата на българската граматика отъ Панаретова, па и на другитѣ български граматики изобщо, дѣто човѣкъ се натъкнува на всевъзможни правила, между които голѣма часть или се несъгласуватъ съ свойщинитѣ на българския языкъ, или пъкъ съвсѣмъ непрѣдвиждатъ въ редоветѣ си подобни важни особности отъ нашата рѣчь. Обстоятелни доводи за подтвърдение на сѫщата истина читательтъ ще намѣри сега и въ най-новата, XXI-XXII книжка отъ „Периодическо Списание", въ статията ми „Неуспѣхътъ по български езикъ въ нашитѣ училища". Явно е, че приведенитѣ отъ Д-ра Ара́ д'Абулъ мои думи за българскитѣ граматики съдържатъ уликата на единъ тѣхънъ капиталенъ недостатъкъ, дѣто тѣ не сѫ черпали своята наука изъ самобитния материялъ на народната словесность, а сѫ ѭ дирили по чуждитѣ граматики, по които послѣ и тѣхнитѣ автори сѫ тълкували своитѣ лични знания на българския езикъ. Инди тука се говори за слабото достоинство на сегашнитѣ ни граматики и за причината на тая негова слабость. Тогава каква подигравка намира въ това моятъ псевдонимъ, и то подигравка — забѣлѣжете — *съ общия нашъ писменъ езикъ!* и съ какъвъ умисълъ ме поставя той въ подозрѣние прѣдъ читателитѣ, че било лесно да се угади, що ме блазни къмъ такъвъ пѫть? Не е ли то прѣбързана клевета отъ дворянското перо на моя псевдонимъ, което „съ други думи" расѫдило, че „нашитѣ млади филолози намиратъ, че *развитието на писмения ни езикъ* е ставало неправилно, незадѣнѫто отъ научни рѫцѣ и безъ критика?" Ето още едно осѣтно доказателство, какъ Д-ръ Ара́ д'Абулъ *нераспознава граматиката съ нейнитѣ авторски качества отъ писмения езикъ на единъ народъ,* па *нито распознава* и *тия двѣ понятия отъ понятието* за *правописъ*: инакъ неби свалилъ съчинената за мене клевета и върху Гулабчева по поводъ на яснитѣ негови думи „да разглѣдва човѣкъ критически всичкитѣ клонове на науката можѣло, а да поглѣдне критически на правописанието неможѣло". Само ако търси човѣкъ „подъ вола теле", само тогава може да твърди, че Гулабчевъ и азъ съ приведенитѣ наши думи мѣтаме подигравки къмъ общия нашъ писменъ езикъ. Искамъ извинение отъ своитѣ читатели за употрѣбената неделикатна народна поговорка: работата е, че Д-ръ Ара́ д'Абулъ съ погрѣшното си схващанье на *правописа на извѣстна книжнина* въ смисълъ и на *сѫщински езикъ на такава книжнина* тегли на сѫдъ орѣха, защото нераждалъ праскви. Той хитро искарва виновенъ въ това и оня великъ благодѣтель, който ни билъ пратилъ въ европейскитѣ университети да се подготвимъ за образу-

ваньето и усъвършението на единъ общъ писменъ езикъ, а е получилъ въ нашето лице претенциозни реформатори, които не си мълчжтъ поне, както други отъ тѣхната професия добрѣ сж направили, но излизатъ съ нищо неоправдано високомѣрие да игнориратъ онова, което е направило нашето възраждание до сега! Въ тоя случай моятъ псевдонимъ прилича на оногова мой покойни вечъ колега, който ми вмѣняваше нѣкакъ въ прѣстжпление, че исповѣдамъ извѣстни учения на свои професори *нѣмци*, или на другъ мой достоенъ за почитъ познайникъ, който косвено ме шибаше съ шеговитиия си афоризъмъ, че откакъ *прѣминжлъ у насъ Фаустъ*, всичко тръгнжло наопаки.

Нѣмамъ вече причина да продължавамъ още върху неправдата, която ми струва Д-ръ Арà д'Абулъ, като квалификува моитѣ „нови учения", — но безъ да ги е опрѣдѣлилъ поименно за почитаемата публика, — като чудовищни заблуждения, а мене самаго като плюещи безобразникъ, и то само възъ основа на оная своя логическа грѣшка, по която е смѣсилъ теорията за правописа и индивидуалния слогъ на писателя съ основитѣ на книжовния езикъ. Досѣщамъ напълно, че въ тая недребна грѣшка той ще е впаднжлъ досущъ неволно, по крайна ревность, като е желалъ само да обърне вниманието на българската публика върху несъобразностьта, че азъ, като „филологъ" божемъ по образование, въ слога си, въ езика си далече не се виждамъ такъвъ „български" филологъ. Това е вече друго нѣщо иази ще побързамъ да се отнесж къмъ сжжденията на Д-ра Арà д'Абулъ за моя езикъ, каквото да раскрижж и въ тѣхъ справедливостьта на извѣстната негова прѣпоржка за мене.

II. „Новитѣ наши филолози *пишжтъ и ни учатъ* на единъ езикъ, пó-непонятенъ за всѣки Българинъ, отъ колкото сегашния ни общеприетъ езикъ", сжди Д-ръ Арà д'Абулъ, като разумѣва тука само мóятъ начинъ за писанье и ýченье, понеже и всичкитѣ му доказателства за това сж извадени все изъ моитѣ статии. Ако почтенният псевдонимъ има на гледъ само *новотата на облѣклото* на моитѣ мисли, а не и новотата на „моитѣ *учения*" — за тѣхъ вече показахъ, че той по логическа грѣшка криво ги е схващалъ въ смисълъ на „подигравки къмъ общия нашъ писменъ езикъ", — ако Д-ръ Арà д'Абулъ въ приведеното свое сжждение наистина мисли само новотата на конструкциитѣ и на много думи въ езика на моитѣ статии, азъ признавамъ съ най-голѣмо задоволствие, че сега той е на добъръ пжть и може сигурно да прѣсмѣта, че негрѣши логически; неговото сжждение искрено се сподѣля и отъ голѣма часть на българската просвѣтена публика, па и самъ азъ отколѣ съзнавамъ, че езикътъ на моитѣ статии съдържа въ себе нѣщо, което за нинѣшнитѣ наши читатели е необикновено, досущъ ново, та споредъ това и често непонятно. Обаче и при това признание азъ пакъ искамъ да отбижж обвиненията на моя псевдонимъ, че бесполезно съмъ се бишлъ съ въздуха, че съмъ се заблуждавалъ по различни способи (псевдонимътъ „не иска да ги характеризира"!) и че съ безобразие съмъ плюялъ на първитѣ наши граматици. За тая цѣль съмъ принуденъ да влѣзж въ нѣкои частни обяснения за себе, безъ които не ми е възможно инакъ да освѣтлж

читателитѣ върху причинитѣ на своя „*новъ наученъ, филологически езикъ*“, както намѣрилъ да го именува моятъ приятель.

Прѣди нѣкое врѣме бѣхѫ изнесени печатно нѣколко думи за смѣтка на моитѣ филологически статии, и тамъ писательтъ бѣ благоволилъ да ме помѣсти на една лавица съ г. Богорова, — сѫщо както прави сега и любезниятъ мой псевдонимъ. По тия печатни думи г. В. Д. Стояновъ ми исказа своитѣ съображения за изнесената надъ мене прѣсѫда и вѣрно заключи, че причината на това лежи въ слѣднитѣ три точки: а) моитѣ статии сѫ написани по езикъ не такъвъ бързъ и най-обиходенъ, на какъвто едничко сѫ навикнѫли нашитѣ читатели въ дневния вѣстникарски печатъ; б) самиятъ прѣдметъ, съ който се занимаватъ моитѣ статии, не е толкова достѫпенъ токо за всѣкого за читателя; и в) въ статиитѣ си служѫ съ много нови думи и нови обрати на рѣчьта. Съ тия три основателни точки, съ които г. Стояновъ бѣ прѣсрѣщнѫлъ моята неугода отъ несправедливата оцѣнка на статиитѣ ми прѣди години, азъ бихъ могълъ сега напълно сполучливо да отговорѭ и на Д-ра Ара́ д'Абулъ, който въ всичко еднакво ме мѣри съ горния сѫдия, но само е по́благороденъ отъ него. Докждѣ моятъ псевдонимъ стоваря само върху езика ми всичката вина за това, че моитѣ статии не се разбирали „не само отъ массата, а и отъ оная интелигенция, която разбира поне сегашния ни езикъ“, той и неподозира, любезниятъ, че могѫтъ да сѫществуватъ и други причини за сѫщия резултатъ; а да бѣше подозиралъ и най-малко това, той никога неще се одързостѣше да отсѫжда en gros, че „нашитѣ млади герои сѫ докарали работата тамамъ до тамъ, дѣто, не само народътъ, но и българската образована публика да не може да ги разбира“, па и неще съжалѣваше, че „ще бѫде принуденъ да си направи особенъ словарь и особна граматика, за да се ползува отъ трудоветѣ“ на тия герои: — мисли ли той сериозно, че познава всички думи, съ които би могли да се означаватъ прѣразлични научни понятия на български езикъ, и че истънко знае граматиката на сѫщинския български езикъ?

А. Днесь въ различнитѣ клонове на българската книжнина е завладѣлъ такъвъ писменъ езикъ, който несъзнателно се носи по едно течение, зародено у нази слѣдъ освобождението. Въ тоя езикъ се ловѭтъ думитѣ съ трескава бързина изъ всевъзможни кѫтове, съ едничкото стръмение, по̀-скоро да се даде какво-годѣ адамовско забунче или евина прѣстилка на една минутна мисъль и безъ да се разглежда внимателно, каква именно мисъль се открива нѣйдѣ за насъ или тревожи духа ни, та споредъ това и какъ тъкмо трѣбва тя да се оформи съгласно и съ най-малкитѣ, най несъгледнитѣ свои гънки и нюанции. Нѣма напрѣдъкъ ни за мисъльта, ни за езика тамъ, дѣто не се работи съ тѣхъ по посочения начинъ: историята на наукитѣ и на искуствата доказва това съ най-разителни примѣри. Лъжовни сѫ у насъ прѣснитѣ проповѣди на извѣстни книжовници, че стигало да има у тѣхъ мисли, тѣ можали безразлично да ги искажѫтъ дори и съ волапикъ! Достатъченъ образъ на подобно криво обхождане съ езика прѣдставя особно сегашната българска журна-

листика съ дребнитѣ наши книжлета — културни раченца. Сравнѣте езика на нашата книжнина до освобождението съ езика на книжнината слѣдъ освобождението, и ще съзрете пропастьта, що зѣе между трѣзвото, скромно и възлѣтно (hochschwebend) движение на мисъльта въ чисто и ново спретнжто българско рухо отъ една страна и вилното, надмѣнно и гладнишко движение на тая мисъль въ дрипавото рухо à la „волапикъ“ отъ друга страна. Когато ме пратихж да „слушамъ лекции по общата филология“, азъ тепърва осѣтихъ потрѣбата, да си прѣчистж усвоения „писменъ езикъ“ отъ врѣмето слѣдъ нашето освобождение, та се вдадохъ особно въ изучванье езика и думитѣ отъ народнитѣ наши пѣсни и отъ книгитѣ на писатели до освобождението,[1]) които и сега съ езика си ми доставятъ истинско удоволствие. Така станж, че се отдѣлихъ отъ езика на дневния ни печатъ, като гледахъ да изработвамъ пò-точна и пò-звучна форма за своитѣ мисли съ помощьта на срѣдствата, каквито ми бѣше докарало изучваньето на пѣснитѣ и на пò-старитѣ наши писатели; ала че въ тоя езикъ не се явявахж спроти това винжги типичнитѣ изрази на тия пѣсни и писатели, то само по себе трѣбаше да произлѣзе отъ естеството на прѣдмета, за който имахъ да расправямъ. Съ „прѣобразуванията“ въ него азъ несъмъ унищожилъ създадения „успоредно съ развиванието на нашето общество“ писменъ езикъ: за да твърди това моятъ псевдонимъ е длъженъ прѣди всичко да докаже, че „научното прѣобразувание“ у мене *нѣма* за основа „живата българска рѣчь.“ Той излиза ужъ прѣдъ читателитѣ „съ доказателства,“ но да видимъ, що тѣ доказватъ въ сжщность.

Д-ръ Арà д' Абулъ помѣстилъ единъ откжслекъ отъ статията ми „Западнитѣ български говори“ въ единъ стълбецъ, а срѣщу него въ други стълбецъ „се помжчилъ твърдѣ множко, та *прѣвелъ* сжщия откжслекъ на общеприетия български езикъ“, и послѣ съ едно тържествующе самодоволство коментира двата текста en regard: „тука не искаме да сравняваме въ подробности оригиналътъ съ прѣводътъ: не искаме да посочваме, защо прѣводътъ е пò-ясенъ отъ оригиналътъ; нито пакъ искаме да разгледваме тоя въпросъ: Може ли сжщото да се каже въ третя една форма, пò-ясна и отъ оная даже, въ която се намира нашия прѣводъ.“ Незнаж, защо моятъ приятель *неиска нищо* да извърши въ коментария си; но ако читателитѣ *искатъ* да узнаятъ съдържанието на коментария, то е лесно да се опрѣдѣли: ученикътъ прѣдава съ свои думи урока на учебника и справедливо се ласкае съ увѣреностьта, че учительтъ пò-добрѣ го разбира; моятъ приятель извършилъ една работа, каквато се задава на ученицитѣ отъ III класъ, когато единъ отъ други пò-ясно излагатъ зададенъ кжсъ въ свободенъ расказъ. Нема не е възможно да перифразира човѣкъ всичкитѣ писатели на свѣта, па да каже, че неговото писано е пò-ясно отъ оригинала? Въ нашия случай почтениятъ псевдонимъ размѣстилъ само думитѣ и прѣдложенията отъ оригинала, замѣнилъ

---

[1]) Какви и кои сж били тия книги и писатели, може да се види отъ статията ми „Български Рѣчникъ отъ Ив. А. Богоровъ“, Наука, I. 1882.

думи отъ него съ други, — nota bene само синонимни, или пъкъ и по̀-сиромашки по смисъла си, — и нарекълъ тая дѣтинщина „прѣводъ“! Ако е работата просто да ни *„разбиратъ“* по̀-голѣми масси грамотни и неграмотни хора, Д-ръ Ара̀ д' Абулъ може съ крайно умиление да прѣпоржчи за прѣвъсходенъ езика на слѣднитѣ образци изъ съчинението на единъ нашъ писатель, който се радва днесь на грамадно количество жедни читатели:

„Туй голѣмите хора, щомъ ги погладишъ и помажишъ, щомъ имъ тжрсишъ гждельтъ, се нѣма да останешъ съ празни ржцѣ“ („Чардафонъ Великий“, стр. 5).

„Най-добро и най-вѣрно мѣрило, кому въ Казанлжкъ е най-широко около яката, кой не се бори съ сухоѣжбината, тука можала да се познае, кой по-рано ще да излѣзи да подиша райскиятъ вжздухъ на Кайнарджа, т. е. кой излиза часътъ на двата . . . .“ (24).

„Въ това врѣме той и дѣлата му успѣли да го направятъ извѣстенъ . . . .“ (43).

„Когато минувало нѣкое малко момче или момиче, на което салто-морталито не е нѣщо необикновенно, нашитѣ любители сж молели, дано съ тѣхъ се неслучи нищо (45).

„Но когато апетититѣ, бомбардирани отъ нѣколко сорта ѣстията захванали да се гевезятъ, то и ситуацията влѣзла въ друга фаза“ (14).

„Не сме отъ ония, да не признаваме, че тукъ въ това наше повѣдение, се заключава парадоксизмъ, но и ние си имаме своятъ базисъ“ (31). — Итн.

Никой неще откаже, че писательтъ, който е авторъ и на тия образци, притежава изобщо извънредно леко перо и е твърдѣ често класически духовитъ въ много стилистически фигури, които сж запоени съ народенъ духъ; но ще откаже ли пъкъ и Д-ръ Ара̀ д' Абулъ, че приведенитѣ образци сж тъй небрѣжно стилизувани и правжтъ такива цинически тъкли, че възвишената мисъль и естетичниятъ вкусъ би се доста поспрѣли прѣдъ тѣхъ? А нѣка се вземе въ внимание, че прѣдметътъ на образцитѣ е толкова популяренъ, толкова близъкъ до всѣкидневнитѣ явления отъ живота, та непрѣдставя досущь никаква мжчнотия да се облѣче въ най-достжпната форма, когато наопаки научнитѣ въпроси изискуватъ всѣка дума за тѣхъ да се приковава само на своето незамѣнимо съ друга мѣсто и да се разглеждатъ винжги въ смисълъ на нови съображения, непрѣдставяни още отъ другиго. Естествено е тогава, че езикътъ на статии съ подобни въпроси неще се разбира лесно и отъ мнозина. Моятъ псевдонимъ и самъ ще знае негли много и много произведения на установенитѣ вече книжовно френски, нѣмски, или руски езикъ, които пакъ да не се проумѣватъ токо тъй отъ всѣкого, па ако ще би и отъ членове дори на интелигенцията. А нѣка си исповѣдаме, че нашата интелигенция далеко не е още навикнжла да гледа у насъ произведения научни и слогъ наученъ, та затуй и нерадушно посрѣща писатели, които неслѣдуватъ по слога на леката, дневна писменность. Езикътъ на тая писменность прѣобладава наистина за сега и въ обществото, и между учителитѣ, и въ училищата, ала не сж

грѣхъ опитнитѣ, които се стрѣмятъ да подобрятъ, да усъвършенятъ тоя езикъ, било чрѣзъ езика на писателитѣ до нашето освобождение, било и чрѣзъ езика на самитѣ народни умотворения; зависи само отъ успѣха, какъвто се падне на честьта на всѣкого отъ дѣйцитѣ съ подобни задачи, разрѣшавани чрѣзъ белетристични произведения, или чрѣзъ научни разсѫждения. — Има ли тука „заблуждение“, любезни безимче?

Б. „Не е възможно да ме изобрази човѣкъ въ моята теория“ — съ отчаяние вика Д-ръ Арà д' Абулъ и реди цитати слѣдъ цитати отъ моитѣ статии. Захваща съ слѣдния пасусъ изъ статията ми „за звука ь въ новобългарския езикъ,“ която е прѣводъ отъ моята дисертация, прѣдставена прѣзъ 1883 година въ Пражкия университетъ на чешки езикъ („O zvuku ь v nové bulharštinĕ“): „Ако пъкъ въ извѣстни граматически форми ь изрично сочи още къмъ чисто български гласежъ, — таково обстоятелство лежи въ случайния съвпадежъ на исканията на чуждинския правописъ съ потрѣбитѣ на графиката споредъ езика на самия народъ и така неправи исключение отъ общата негова (на ь) стойность знакова (като простъ бѣлѣгъ) и гласовна (като сѫща „гласна“). Вѣрвамъ отъ душа, че моятъ псевдонимъ не ми разбира „теорията“; обаче нѣка ми позволи нѣколко обяснения, слѣдъ които таинственото ковчеже само̀ ще се отвори. Въ приведения пасусъ има три думи, за българския езикъ *нови;* тѣ ми бѣхѫ необходими, за да означѫ и *новитѣ понятия,* що нѣмахѫ у нази съотвѣтнитѣ за себе словесни бѣлѣзи: употрѣбилъ съмъ поради това „*стоимость*“ = platnost', valeur, Geltung; „*гласежъ*“ = znění, Klang; „съвпадежъ“ = coïncidence. Всичко друго въ пасуса е наше. Ако сега Д-ръ Арà д' Абулъ съобрази, че въ статията си говорѭ, какъ употрѣбението на буквата ь въ нашия днешенъ правописъ е опрѣдѣлено чрѣзъ посрѣдството на руската граматика и какъ споредъ това ь се явява въ българско писмо ту като простъ бѣлѣгъ (конь = koň), ту като сѫщински звукъ (конь-тъ = koň-ь-t), той ще се досѣти, че въ втория случай ь само случайно е прѣдставитель на оня звукъ, който въ езика ни сѫществува, а въ правописа ни нѣма изрична и опрѣдѣлена за себе буква. Ето що е исказано — ала и съ други още обяснителни обстоятелства — въ непотнятия за моя псевдонимъ, а ясния за всички запознати съ прѣдмета пасусъ; а такъвъ сѫщо е и пасусътъ „при това долагамъ, че щото ми се стори, или наистина бѣше въ нихъ съмнително или несигурно и за конечно сѫждение нетвърдѣ тегловито, отъ гледище за краткость на своята работа оставихъ тука несъображено, като го замѣстихъ съ живи примѣри или позиви (citation) било отъ други вѣкъ, било нѣкои сродни.“ Да положимъ, че спънката за псевдонима ще сѫ били тука думитѣ „*тегловито*“, „*гледище*“, па и „*несъображено*“ (несъобразено); ала можеше ли той да ми прѣпорѫчи вмѣсто първата — руската дума „*вѣскій*“, вмѣсто втората — оная днешна бесмислица „*точка зрѣние*“, (= point *de* vue), а вмѣсто третята (= unberücksichtigt) — да турѭ въпросителенъ знакъ? Обаче почтениятъ псевдонимъ все още непрѣстая да ми натяква; той все несхваща „моята теория“ и въ слѣдния

пасусъ: „въ тоя смисълъ трудътъ на В. Качановски въ „Сборникъ западно-болгарскихъ пѣсень“, прѣко своята самомнивость, нѣма досущь очаквания ӯчинъ, като сгатанъ безъ критична основа, и неможе да си особува гласъ за рѣшение въ дадения случай“. Менѣ се струва, че цѣльта на Д-ра Арȁ д' Абулъ да докаже мрака на моята „теория“ се измѣта вече въ просто прѣписванье текстове изъ моитѣ статии, дѣто се съдържатъ по нѣкоя-друга „нова“, непонятна дори и за „малката българска интелигенция“ дума. Такива ще сѫ споредъ послѣдната негова цѣль думитѣ отъ приведения текстъ „прѣко“, „самомнивость“, „досущь“, „ӯчинъ“, „сгатанъ“ и „особува“. За „българската интелигенция“ думата „самомнивость“ не е никакъ пó-чужда и пó-тъмна отъ „самомнителность“, която сме си прѣписали изъ рускитѣ книги, та се мѫчиме да ѭ въдвориме съ всичкитѣ ѝ непотрѣбни за насъ гарнитури и между „народътъ, массата“, комуто винѫги ще бѫде пóвкусна и съюзната частица „прѣко“ нежели руската „вопреки“; а „досущь“ (диялектически изговаряна и „дошуш“, „дошушка“; — вмѣсто нея рус. „совершенно“) и „сгатанъ“ (взелъ съмъ ѭ отъ Славейкова) сѫ думи чисто български, противъ които отъ страна на страстнитѣ защитници на „сегашния ни писменъ езикъ, що се нуждае отъ едно научно прѣобразование, което да има за основа живата българска рѣчь“, небихъ се надѣялъ за разумно възражение. Колкото за „ӯчинъ“ и „особува“ смѣло обявявамъ, че въ крайна нужда отъ думи, които да обгърнѫтъ, да облѣкѫтъ въ найгоденъ изразъ онова сѫществително понятие и онова глаголно отношение между понятията, каквито ми е прѣдставяла мисъльта въ своето движение, азъ съмъ прибѣгнѫлъ къмъ създаванье тия думи, защото ненамирамъ, че употрѣбяванитѣ у насъ думи „слѣдствие“ и „дѣйствие“ (въ сѫщность *conséquence* и *action)* иматъ за винѫги да останѫтъ и за означение на понятието *effet,* а понятието *s'arroger, sich anmassen* да се замѣстя съ тоя или оня сурогатъ. И създадохъ си думата „учинъ“ възъ основа на българския корень „*чин*(ѭ)“ и въ идеологическо съпоставянье съ „при-*чин*-а“, като съмъ ималъ за образецъ чешкото „učinek“; а думата „особува“ изведохъ изъ съображения надъ „*соб*-ственъ“, „о-*соб*-енъ“ и др. Моята постѫпка въ тоя случай, ако подлежи на критиката на просвѣтената българска публика, тя подлежи само откъмъ тая страна, да ли съ измисленитѣ думи съмъ сполучилъ, понеже знайната сиромашия на книжовния български езикъ отнапрѣжъ още полага като доказана потрѣбата отъ нови думи; а моятъ псевдонимъ некритикува така „новитѣ“ ми създадени отъ нуждата думи, най се провиква съ празнитѣ си гѫрди, че небило възможно да ме изобрази човѣкъ въ моята теория! И като се провиква по тоя начинъ, той емъ врѣди на себе си, защото въ тоя си викъ пакъ испада въ погрѣшката, че смиса „теорията“ на статиитѣ ми съ тѣхния езикъ или слогъ, емъ врѣди на всички читатели, защото ги увожда въ заблуждение съ лихитѣ си твърдения за „нашитѣ филолози“, па и за нашия писменъ езикъ.

В. Кога въ статиитѣ си прибѣгвамъ къмъ „нови“ думи и обрати на рѣчьта, азъ го правѭ както по нужда отъ срѣдства, съ които да

искажѫ мисленитѣ си понятия и различнитѣ отношения между тѣхъ, така и по стрѣмение, да се въсползувамъ отъ случая да уведѫ нѣщо изъ езика на народната словесность, или да се освободѭ отъ много такива лексични, граматични и синтактични срѣдства, въ които дневниятъ нашъ печатъ не съзира ноторичнитѣ барбаризми, несвойственности на езика и дисхармония на слога. Навикътъ на обществото, като гледа на тия новоти въ избраната отъ „нашитѣ филолози“ словесна форма на мисъльта, може естествено да сѫди наравно съ Д-ра Арà д'Абулъ отъ становище на езика, що характеризува особно българската дневна книжнина слѣдъ нашето освобождение, че откакъ тия филолози *„задѣнаха най-чистия паметникъ на българската рѣчь съ своитѣ научни рѫцѣ“*, малката българска интелигенция „захванѫ да не разбира, или много мѫчно да разбира онова, което тѣ ѝ расправятъ“; обаче сѫщиятъ тоя навикъ небива, па и неще може дълго врѣме да държи власть надъ разума на обществото и на Д-ра Арà д'Абулъ, каквото да недойдѫтъ и тѣ сами до съзнание, че новотитѣ на филолозитѣ все не сѫ толкова лишени отъ поводъ и отъ основания.[1]) Допущамъ, че много отъ тия новоти могѫтъ да бѫдѫтъ ненуждни, или несвоеврѣменни, или напоконъ и съвсѣмъ сгрѣшени: ала да се осѫждатъ споредъ тѣхъ и всички други новоти en bloc, безъ да се докаже, въ що състои тѣхната непригодность, тѣхната „чудовищность“, то е безусловно противъ „научното прѣобразование“ на българския книжовенъ езикъ. А моятъ псевдонимъ тъкмо така е постѫпилъ съ мене, ако и самъ заявява, че „езикътъ ни се нуждае“ отъ таково прѣобразование.

Д-ръ Арà д'Абулъ ме съвѣтува, „да не се биѭ съ въздуха и да нестъкмявамъ, като на пукъ на досегашния ни общъ напрѣдъкъ, думи и форми, отъ чудни пó-чудни“; ала какви думи и форми съмъ стъкмилъ азъ *противъ* досегашния *напрѣдъкъ* на българския книжовенъ езикъ, той не показва и не доказва, но само увожда пакъ текстове изъ моитѣ статии, па ги съпровожда сетнѣ и съ гласни или безгласни свои въсклицания. Ако и да ми е доста мѫчно да изберѫ всички ония нѣща, които неаресватъ на моя псевдонимъ, та да могѫ да изнесѫ прѣдъ читателитѣ и своитѣ оправдания, азъ неще си пожалѭ труда и мѣстото тука да извадѭ нѣколко „чудни“ свои думи и да обяснѭ тѣхната *необходимость* за „напрѣднѫлия“ нашъ писменъ езикъ.

На много мѣста въ статиитѣ си имамъ употрѣбена думата *гласежъ*. Каквината на звука, що издава звънецътъ, се казва български „звънежъ“: любезниятъ ми псевдонимъ може да се убѣди въ това, ако ми поиска фирмата на една Софийска галантерия, дѣто тая дума хубаво вирѣе. Звукътъ, що произвожда човѣкъ, се отличава сѫществено отъ всѣкой природенъ звукъ, понеже първиятъ е звукъ артикулуванъ (азъ казвамъ „учленяванъ“, — да ме прости псевдонимътъ!), какъвто подирниятъ не е; затуй учленяваниятъ човѣшки звукъ се

---

[1]) Сравни моята „бѣлѣжка отъ редактора“ въ сПС. XIX—XX. 261, за усилията на г. Богорова въ нашата книжнина.

казва „гласъ“. Каквината на гласа, що издава човѣкъ, азъ нарекохъ „гласежъ“! Отдѣлно учленявания звукъ (гласъ) отъ човѣшката рѣчь, като неинъ елементъ, именувахъ *гласка;* а съставяли тая гласка сама една сричка, тя е *самогласка,* несъставяли такава сричка сама, тя е *съгласка,* и т. н. Ето още три „нови“ думи! „Чудовищность“ ли има въ тѣхъ, или „научно прѣобразование“, — оставямъ да прѣсѫдѭтъ читателитѣ; само едно добавямъ тука, че неотколѣ върху почвата на *руската* книжнина се прѣсади едно филологическо съчинение, което прѣдизвика измислянието на *нѣколко десетки нови термини.*

Употрѣбилъ съмъ другадѣ думата *чутиво* вмѣсто *чувство.* Психологията учи, че чувството е душевенъ процесъ, който се ражда отъ сближението въ душата най-малко на двѣ „прѣдстави“ (и тази е „нова“, да прощавате!); а прѣдставитѣ се явяватъ като послѣдици отъ въсприиманьето на „свѣта“ чрѣзъ нашитѣ органи. Днешниятъ ни писменъ езикъ нарича и тия органи *чувства* („петьтѣ *чувства*“)! Бива ли да се именува причината и послѣдицата съ едно и сѫщо име? Кой се бори пакъ „чудовищно“ съ въздуха, като отдава на органа за въсприиманье вънкашния свѣтъ името „чутиво“, а „чувство“ оставя само за резултата отъ единъ видъ сближение на прѣдставитѣ?

Подобни сѫ били мотивитѣ и за всички „нови“ думи, каквито се срѣщатъ въ моитѣ статии било измислени, било заети отъ нашитѣ писатели прѣди освобождението, а „забравени“ днесь, или изъ „производитѣ“ на българската народна словесность. Нѣка моятъ псевдонимъ оцѣни за *мой* тоя способъ за „научно прѣобразуванье“ *сега,* „когато писменния ни езикъ е направилъ една *грамадна, грамадна крачка,* когато е приспособенъ на *хиляди наши нужди и условия,* когато на него говори и пише цѣлото българско *грамотно общество,* когато на него *прѣдаватъ* днесъ *хиляди учители и се учатъ десетини хиляди ученици!*“ Желалъ бихъ да чуѭ, какъвъ е неговиятъ способъ за това прѣобразуванье, защото гледамъ, че умѣе да дава на „нашитѣ филолози“ яко мѫдри съвѣти: „нашитѣ млади герои би трѣбало да мислятъ дълго, дълго, па тогава да излѣзѫтъ на сцѣната съ своитѣ реформи“; „вмѣсто да туримъ вѣжди, да неизвадимъ очи“!

Прѣдварямъ своя безименни съвѣтникъ, че ако има да каже нѣщо не противъ отдѣлнитѣ думи отъ моитѣ статии, не противъ тѣхнитѣ граматически форми, а противъ *слога,* противъ оня *индивидуаленъ начинъ за оформяние мислитѣ,* който отличава всѣкого писателя въ всѣка една книжнина, — ако противъ качеството на тоя мой слогъ взима думата въ събранието на моитѣ читатели, азъ самичъкъ ще му отдамъ пълното право, че наистина съмъ извелъ много периоди и прѣдложения, които сѫ тежки за българския езикъ, а поради това, па и поради вмѣстенитѣ въ тѣхъ не малко нови думи и обрати на рѣчьта, често сѫ и непонятни. Като съмъ прѣкаралъ доста дължко врѣме въ чужбина за да изучвамъ единъ прѣдметъ по чужди писатели, които и у дома ми сѫ пакъ едничкитѣ учители по сѫщия прѣдметъ, азъ естествено съмъ подлегнѫлъ въ много отношения и на влиянието на тѣхния слогъ. Отъ тамъ произлиза и тежината, „своеобразностьта“ да кажемъ на моя слогъ. Но моятъ псевдонимъ въ

„нашитѣ филолози“ не ми натяква за слога, а за „нови учения и теории“, „подигравки къмъ граматиката“, „отъ чудни по̀-чудни думи и форми“, и въ логичнитѣ свои погрѣшки съ размѣсваньето на различни понятия, както и въ фактичната лихость на своитѣ утвърждания, дохажда до дързката прѣсѫда върху мене, че „бесполезно се боря съ въздуха, че се заблуждавамъ въ своитѣ чудовищни теории, че безобразно плюѭ въ лицето на нашитѣ граматици и на писменния нашъ езикъ“.

Ще прѣстанѫ да се оправдавамъ, защото намирамъ, че нашата почва съ Д-ра Ара̀ д'Абулъ не е еднаква и неще може ни съедини и помири. Въ статията си „нашитѣ филолози“ той обѣщава да се повърне негли върху мене; — азъ ще чакамъ, ала дано̀ тая срѣща бѫде по̀-честита: днеска се раздѣляме дори и безъ да си знаеме имената!

София, Мартъ 1888 год.

А. Теодоровъ.

II. РЕЦЕНЗИИ.

Писма за издирвание на корѣнитѣ и законитѣ на Българския езикъ. Пише Ц. Гинчевъ. (Гледай Журналъ Трудъ год. I. книжка I—VI 1887 год. Търново).

Истинската метода за издирвание потеклото на рѣчитѣ се роди въ сравнителното езикознание. Мисъльта за сѫществуванието на клонъ отъ езици, сродни помежду си — индо-европейскитѣ езици, — роди и самата *етимология* сир. науката, която сочи да открие сѫщностьта — изворътъ на рѣчитѣ. Не е възможно да се угади първобитното значение напр. на една славянска рѣчь, ако не се сравни съ рѣчи отъ другитѣ индоевропейски езици. Индоевропейскитѣ езици сѫ пълни съ постоянни прѣврати, тѣ постоянно се развиватъ и усъвършенствуватъ. Измѣняватъ се на̀й-напрѣдъ въ звуково направление: старитѣ звукове изчезватъ, нови никнуватъ. Измѣнява се и значението на рѣчитѣ: народната култура напрѣдва или назадва; рѣчи съ конкретно значение получаватъ обстрактно; създаватъ се нови понятия; терменологията кове нови думи и т. н. Етимологътъ трѣбва, слѣдователно, да обърне внимание, както върху звуковата страна, така и върху значението на думата. Всѣка дума има своя история, както и цѣлия езикъ. Ако не ставахѫ промѣнения въ езицитѣ, не би сѫществувало ни етимологическо издирвание. Постояннитѣ измѣнения въ езика сѫ първото условие на етимологизирането. Има и такива езици, които почти никакъ не се измѣняватъ като напр. китайския езикъ; въ такива езици не е възможно никакво етимолгизиране.

При всичко, че индоевропейскитѣ езици се отличаватъ съ голѣма подвижность, не трѣбва да се мисли, че въ това отношение владѣе безредица — произволъ. Всичкитѣ промѣнения относително формата на рѣчитѣ строго зависятъ отъ фонетическитѣ закони. Често пѫти се чудимъ, какъ е било възможно да се запази и на̀й-малката

разлика въ ударението дълго дълго-врѣме. — Поради тази законность въ измѣненията на външната форма и до днесъ се е запазило дълбоко сродство между индоевропейскитѣ езици. Сродството се е запазило не само въ формата нъ и въ значението на рѣчитѣ, понеже и относително послѣдньото показватъ езицитѣ извѣстенъ консерватизъмъ и въздържаность. Колкото сѫ пó сродни езицитѣ, толкозъ и пó-леко да вникнешъ въ тѣхната история.

Етимологията, въ днешния строгъ смисъль на думата, е твърдѣ млада наука. И старитѣ Гърци се занимавали съ етимология, но не като съ наука. Гърцитѣ сѫ знаяли само своя езикъ; всичкитѣ имъ етимологически отгатвания се отнасятъ само до тѣхни рѣчи. Малко пó-строги възгледи за развитието на езика се развили вь Александрийската школа, дѣто се изучвалъ Омиръ до нáй-малкитѣ дребулии; нъ при все това не се разсѫждавало за отношенията на гръцкия спрямо другъ нѣкой езикъ. Тѣ опрѣдѣлихѫ напр. испусканието на звукове: ἐλεἰσις, сетнѣ πλεονάσμος, σύνκοπη, μεθάτεσις etc. Нъ не развихѫ понятието за *коренъ*, за който сѫ знаяли индийскитѣ грамматици още въ четвъртото столѣтие прѣди Ис. Хр. Топърво въ минѫлото столѣтие дойде въ Европа заедно съ санскритския езикъ и понятието за коренъ на рѣчитѣ — Както бѣше при старитѣ Гърци, въ това състояние си останѫ етимологията все до началото на 18-то столѣтие. Пó-старитѣ филолози, когато се занимавали съ етимологически студии, нáй-напрѣдъ се обрѫщали къмъ ст. гръцкия езикъ. Холандийската школа се завзе, да испита и разтълкува съ помощьта на гърцкия езикъ всичкитѣ тайни на езика и на първобитната култура. Това вѣрвание се задържа все до скоро. Въ 1836 год. Anton Schmît издаде съч. „Organismus der Griechischen Sprache“, гдѣто извеждаше цѣлия гръцки езикъ изъ зв. ε. Слѣдъ десеть години напечати съч. „Organismus der lateinischen Sprache“ въ което учеше, че латинския езикъ се образувалъ отъ два три елемента (Urelementen) — отъ сричкитѣ *he* и *hi*. — Нѣмския филологъ Dederlein бѣше на мнѣние, че първобитнитѣ езиковни елементи се състояли не пó-вече отъ два или три звука. Въ Пасовия и Лоцовия рѣчникъ има много такива филологически невъзможности. Сърбско-Лужичкия писатель Abraham Frencel настояваше въ съчинението си „de originibus linguae soravicae“да докаже, че славянскитѣ езици сѫ потекли отъ еврейщината. Словакътъ Dancowski считаше славянскитѣ езици за развалень гръцки езикъ; той издаде Омира подъ заглавие „Homerus, slavicis dialectis cognata lingua scriptus“ (Омиръ, писанъ съ езикъ подобенъ на славянскитѣ нарѣчия). Ческиятъ поетъ Коларъ въ съчинението си „Старо-Италия Славянска“ 1856 год. доказваше, че старо-италскитѣ народи, особенно Етрусцитѣ, сѫ били Славяни. Сърбинътъ Соларић доказваше въ 1819 г. че латинския езикъ е отъ славянско потекло. Константинъ Єкономидъ, Цареградецъ, издалъ 1826 год. въ Спбургъ „Опытъ о ближайшемъ сродствѣ языка Славяно-Россійскаго съ Греческимъ“ (вж. Венелина „О зародышѣ новой болгарской литературы“ 1838 стр. 18—21) въ който напечаталъ ст.-български „Отче нашъ“ и нѣкой мѣста изъ Св. Писание, писани съ гръцки букви, за доказателство, че славян-

скитѣ езици сѫ грѫцки нарѣчия. Ето нѣкои мѣста изъ този отче нашь: *Аттас нос, изде есси на невиси, да сефтито има твеон; да проито картвос твеон; да футо вола твеа etc.* Єкономидъ обявилъ езикътъ на този отче нашь за *еолийско* нарѣчие. А. Глаголовъ, въсхитенъ отъ това откритие говори въ сѫчин. „Умозрителныя и опытныя Основанія Словесности“ 1834 год. Спб. че „изъ єтого открывается, что изъ всѣхъ діалектовъ греческихъ самый ближайшій къ языку Славянскому есть Єолійскій, который по корнямъ словъ и формамъ склоненій и спряженій можетъ быть принятъ за *особое* Славянское нарѣчіе.“

По поводъ на тѣзи и много други подобни етимологически заблуждения съ пълно право бѣше казалъ Волтеръ, че етимологията е наука, въ която гласнитѣ звукове нищо не чинѫтъ, а съгласнитѣ твърдѣ малко.

Първия, който положи основа на сравнителната метода въ езикознанието е Franz Bopp. Той издаде 1818 год. славната си сравнителна грамматика на индоевропейскитѣ езици. Сѫщинскиятъ етимологъ, въ нȁй-строгия смисъль на думата, August Friedrich Pott, съчинитель на „Etymologische Forschungen auf dem Gebiete der Indo-germanischen Sprachen“ създаде модерната етимология. — Новата наука, ако и никнѫла на чужда почва, много подпомогнѫ за развитието и на слав. етимология. Шафарикъ ще да е първия Славянинъ, който се въсползувалъ отъ резултатитѣ на сравнителното езикознание и успѣшно си послужилъ съ тѣхъ въ всѣкий случай, когато е билъ принуденъ да етимологизира (глед. етимологическитѣ му статии въ III. т. Sebrané spisy „O zemi jmenované Bojky“ „O tvoření slov zdvojováním kořene“ etc. etc.). — Отъ 1850 год. насамъ стои и слав. езикознание на научни основи, а слав. етимология, ако и да е още въ пелени, доста успѣшно се развива. Голѣми заслуги за послѣднята има великия Фрȁнцъ Миклошичъ.

Пѫтьтъ на етимологията и днесь още е лъзгавъ и тъменъ. Въ пȍвечето случаи на етимологизирание можемъ каза само, че резултатитѣ ни сѫ правдоподобни, а рѣдко-рѣдко положителни. Малко ли етимологически тълкувания, които толкозъ врѣме се считахѫ за истински и непогрѣшими, днесь се отхрърлятъ?! Може да се каже, че днешнитѣ етимологически изслѣдвания сѫ само опити. О какви критерии трѣба да се придържяме при тѣзи „опити“? — *Само о звуковитѣ закони, като неиспускаме прѣдъ видъ и значението на думитѣ.* Въ противенъ случай етимолозиранието е *игра на случая — слѣпо щастие* (Brückner, Archiv für Slavische Philologie III. 155).

Който не се придържа о звуковитѣ закони, ще попадне въ етимологическо заблуждение, макаръ той и да познава езика, чийто корени издирва, нȁй-прѣвъсходно, нȁй-съвършенно. Незачитанието на това правило се отмъсти и на първия познаватель на Сърб-Хърватския езикъ, многозаслужния и покойния Ђ. (или Tj.) Даничичъ, когато той се опита да изслѣдва коренитѣ на своя езикъ въ съчинението си „Korijeni s riečima od njih postalijeh u hrvatskom ili srbskom jeziku. Zagreb 1877. Той се опита, да подведе всичкитѣ сърб.-хървски думи

подъ нѣколко стотини теоретически индоевропейски корени, които бѣше взелъ изъ рѣчника на Fick „Vergleichendes Wörterbuch der indo-europäischen Sprachen", и прѣтърпѣ нàй-голѣмо фиаско, понеже не бѣше се стѣснявалъ нито отъ гласнитѣ, нито отъ съгласнитѣ при тѣхното теоретично замѣняване. Така напр. отъ теоретическия индоевроп. корень *скар* той извежда думи съ нàй-разнообразно значение: вързтѫ, скачамъ, движѫ, удрямъ, работѫ, покривамъ, викамъ, горѫ; исхвърли ли се изъ кореньтъ *скар* началното *с* и прибави ли се едно *в*, тогава е възможно всичко да се разтълкува изъ тоя корень: человѣкъ, чернъ, корабъ, полза, калъ, кълнѫ, плачѫ, чело, крѫгъ, колѣно и т. н. и т. н. (Срав. Archiv für slav. Philolog. III. 155).

И нашата филологическа литература не е бѣдна съ подобенъ видъ съчинения — плодъ на крайно заблуждение. Нàй-знаменитъ списатель въ това направление е заслужния нашъ публицистъ, историкъ, археологъ и филологъ С. Раковский. Той въведе патриотизъмъ и въ филологията и се опита чрѣзъ свободно етимологизиране да подкрѣпи любимата си теория за древностьта на българската култура, а особенно за прѣимуществата на българския надъ стария елински езикъ. Раковски постѫпя при етимологизираньето си твърдѣ просто: той разлага рѣчьта до едносложния ѝ съставъ „по новото искуство языкоиспытанія" (срав. Българска Старина 128 с.). Слѣдъ многогодишни размишления и прочитъ на разни филологически съчинения, Раковски се убѣдилъ, че „*езыкъ всѣкаго народа трѣба да се разглоби и докара до еднѫ такавѫ точкѫ или границѫ, отъ която по нататъкъ вѣки не е възможно да ся иди*" (Българ. Ст. 46.) А тая първа и послѣдна точка е: „*най-слабия гласецъ, когото можи да произнесе родившый ся на свѣтъ слабъ іоште человѣкъ и който гласецъ на нашь българскы езыкъ ся пиши съ полугласнаѭ или нѣмогласнаѭ буквѫ* **ь**," (Бъл. Ст. 46). Въ туй се състои великото откритие на Раковски; това е lapis philosophorum на неговата етимология — ключьтъ на българския езикъ! Сега е лесно всичко, да се докаже а нàй-лесно, че българския езикъ се развилъ изъ малкия іерь (ь). — *Всѣки звукъ означавалъ нѣщо.* Това се доказвало чрѣзъ едно второ откритие на Раковски. *Той дошълъ до убѣждение, че человѣкъ още отъ първото си появление на свѣта е почнѫлъ да има работа съ природата и тя съ него та всичко, пъкъ и езика си е „створилъ споредъ природата*" (Бълг. Ст. 48). Въ вслѣдствие на това откритие нàй-слабия гласецъ *ь значи лично мѣстоимение*" защото „человѣкъ кату падни отъ майчинѫтѫ си ѫтроба и произнесе него първы гласъ (**ь**), испървыя точкы языка, то не значи друго освѣнъ че казва: *ась додохъ на свѣта, живѣѭ, сѫществувамъ*" (Б. С. 48). И звуковетѣ, които издаватъ животнитѣ, напр. кокошката, кога вика пиленцата си, имали значението на лично мѣстоимение (Б. Ст. 58). Отъ малкия **ь**. се образували всичкитѣ други гласни звукове чрѣзъ удвояване, утрояване и т. н. на **ь**. Така напр. **ъ** не било нищо друго освѣнъ **ьь**, а зв. **а** = **ььь** и т. н. Естествено било, че и тѣзи звукове, както и **ь** „скриватъ въ себе си еднѫ и каквѫ да е вѫтрѣшнѫ смысьль". сир. и тѣ били лични мѣстоимѣния. „Когато боленъ человѣкъ лежи на постеля и пѫшка ь! ь! ь.! не заключа ли

то въ себе смисьльтѫ: ась страдаѭ, болувамъ, лошо ми е и пр.? А когато почувствува болния извънреденъ бодешъ, или пакъ извършватъ надъ него тежка операция, или го заплашва нѣкой съ убийство та се унуди да удвои, утрои и учетвьрти тойзи малъкъ гласецъ ь на *а! а! а!* или на *о! о! о!* или на *у! у! у!*, то не заключава ли смысьльтѫ: боли мя едикоя стьрнѫ и т. н. и т. н. (Б. Ст. 58). — Съ помощьта на този *„ключь“* Раковски доказва, че българския езикъ се образувалъ отъ ь. Раковски леко чете и разбира всички други езици, понеже тѣ не били друго, освѣнъ видоизмѣнения на прабългарския езикъ. (вижь Б. Ст). Той се чуди, какъ до сега не сѫ узнали хората, че всичкитѣ почти индоевропейски езици сѫ български нарѣчия!

Задържяхме се пòвече при Раковски, за да покажемъ, че най-новия при насъ работникъ по „заблудената филология“, авторътъ на „Писма за издирвание корѣнитѣ и законитѣ на Българския езикъ“ Ц. Гинчевъ, е ученикъ, или пó-добрѣ да речемъ, подражатель на Раковски. Незнаемъ, защо Гинчевъ мисли, че е пó-добрѣ да го считатъ за съвсѣмъ „оргиналенъ“ та ни съ дума не се признава за послѣдователь на Раковски, когато всѣки на пръвъ погледъ може да прѣпознае въ неговитѣ „Писма“ изсмѣянитѣ теории, както и великото откритие, сир. гласецьтъ ь на Раковски?! Cuique suum! защото инакъ имаме право да го обвинимъ въ плагияторство. Онова, което принадлѣжи само на Г. Гинчевъ, ясно личи и трѣбва да му се признае, че той е надминѫлъ съ своето етимологизирание всички до сега сѫществуващи „заблудени“ етимолози и напълно е оправдалъ изречението на Волтера.

Понеже Гинчевитѣ „издирвания“ нѣматъ нищо общо съ науката и филологията, за това и немогѫтъ се подлага на критика. При все това, понеже се пишѫтъ отъ заслуженъ на друго поле писатель и добъръ познавачь на народния езикъ, неможеше критиката да мине прѣко тѣхъ мълчешката, тъй като тѣ би могли още пòвече да изкривѭтъ понятията за етимологията. Прѣдишествуѭщитѣ разяснения и примѣри изъ чуждитѣ литератури нека послужѭтъ за оцѣнение на Гинчевитѣ „издирвания“. Изъ тѣзи послѣднитѣ ще приведѫ нѣкои мѣста, съ цѣль да оправдаѭ това, което казахъ за тѣхъ пó-горѣ и съ това ще свършѫ.

Авторътъ е изложилъ своитѣ издирвания въ форма на „писма“ до любезния си „другъ“ въ периодическото спис. „Трудъ“, което самъ издава въ Търново. Въ I. писмо съобщава, че още не е захвърлилъ старата си система за издирвание на Бълг. езикъ, че все още ѭ слѣдва и че още не се отчаялъ, ако и да работилъ надъ нея повече отъ петнадесеть години. Въ това врѣме той е „открилъ“ много нѣща по нашия езикъ и все още му се случвало да открива. Работата му била много трудна и сложна: цѣли поколѣния ще трѣбало да работѭтъ надъ нея. *„По издирванието си“*, — *казва* — *„азъ не съмъ се придържялъ по никакви правила, защото азъ до сегашнитѣ правила не ги признавамъ, а споредъ това нещѫ да се стеснявамъ,* (sic!) *Моята система е основана на природата — зето с онова, което е въ природата,*

и споредъ това тя е естествена и тъждествена на самата природа на языка, и като е естествена твърдѣ лесно може да се разбере отъ всѣкиго, защото по мое мнѣние всѣко естествено нѣщо, като се дири по естественъ законъ, лесно се разбира отъ всѣкиго". Кой е тозъ законъ, не се обажда. — Както се вижда, авторътъ се различава отъ другитѣ свои събратия, гдѣто не признава потрѣбность отъ знания; за това не трѣбвало да чете и да учи: „Менѣ прѣдъ очитѣ ми е всѣкога първобитния человѣкъ, който испитва природата на всѣка крачка, вслушва се въ всѣкий нѣинъ гласъ — съчинява езика и го прѣдава на подобнитѣ си. Ето за това азъ разлагамъ всѣка рѣчь на нейнитѣ съставни части, отъ които ѭ е съставилъ първия нашъ праотецъ". Както старитѣ народи не сѫ нищо знаяли за природнитѣ елементи така и ние днесь нищо не сме знаяли за елементитѣ на езика. Автора е направилъ голѣмо откритие, а при туй постѫпвалъ, както химика: „Като земимъ да разлагаме думитѣ до дѣто дойдемъ, както въ химията, до таково тѣло, което понататъкъ *вече ни може да се разлага*, това тѣло ще наречемъ *просто* сир. *корѣнъ*. Онова, което ние днесъ *по невѣдение* наричаме корѣнъ, слѣдователно, не е корѣнъ". — Разлаганието на думитѣ става чрѣзъ наблюдения. По такъвъ способъ е открилъ, автора праелемента на българския езикъ. Нъ да чуемъ какъ: „Да си прѣдположимъ, че наблюдаваме първия человѣкъ, какъ произнася само гласнитѣ букви. Ще забѣлѣжимъ, че гласа произлиза отъ побуждение вѫтрѣшно или вънкашно. Безъ таково побуждение първия человѣкъ нѣма що да издава гласъ сир. ще си мълчи. Слѣдователно, той съ този гласъ иска да покаже себе си, че сѫществува, че чувствува и иска да обърнѫтъ на него внимание, да го видѭтъ. *И тъй гласа не е нищо друго освѣнъ показателно мѣстоимение*, съ което той съзнателно показва себе си. Отъ тукъ излиза, че всичкитѣ прости гласове, които ние си прѣдставляваме съ чиститѣ гласни букви *ь, ъ, а, о, е, и* сѫ *чисти показателни мѣстоимения* за лицата и нѣщата — безъ разлика. И тѣзи гласове азъ мислѭ сѫ първата основа на нашия езикъ, върху която се е построило цѣлото му здание!!" Само по себе си се разбирало, че това се отнасяло и до другитѣ славянски езици „а ако щешъ и до другитѣ индоевропейски езици и прочее нъ това нека да издирватъ *многоученитѣ филолози*".

Понеже гласа на буквата „*ь*" билъ най тихъ, за това автора счита *ь* за „*най пръвъ патриархъ между другитѣ гласове*". Споредъ мнѣнието на автора този „патриархъ" е породилъ всичкитѣ други гласни, като се „*удвоилъ*" въ *ъ* и се е „*прѣвъплотилъ*" въ *е, а, о*. Зв. *ь* сѫществувалъ у всичкитѣ народи; той се чувалъ подирь съгласнитѣ даже и отъ *не вѫодушевенитѣ прѣдмети*. Въобще всички звукове на нашия езикъ се произнасяли и отъ животнитѣ и пр. зв. *з* може да чуешъ „отъ крильетѣ на нѣкои насѣкоми" (Трудъ V. 297). Всичкитѣ звукове имали нѣкакво значение пъкъ разбира се и ь. „Прѣдстави си ти, че та пита нѣкой твой ближенъ за нѣщо, и ти, като не го разбирашъ добрѣ, му се обаждашъ пакъ така тихо съ гласа на буквата *ь*, съ който гласъ *показвашъ себе си че сѫществувашъ* (срав. Раковски), че го слушашъ и искашъ да ти отговори и повтори по-

ясно. *Ако съ това ти обаждание (съ ь) не ти отговори на въпроса, то ти тогава напѫвашъ гласа си още по-високо и този „праотецъ“ на гласоветѣ се прѣвоплотява въ по-младъ и по-силенъ и иди да ти разправи работата т. е. прѣобърща се въ ъ; и ако ъ не може да ти помогне, той се прѣобърща въ а; ако и а-то не може да ти помогне, обърща се въ е и най-послѣ въ о; нъ и о-то ако не бѫде въ състояние да си извърши службата, тогава при него се провожда на помощь й че и двамата се съединятъ въ едно ой викѫтъ наедно и свършватъ задружно посланието си.* (Трудъ II. 78—79). — Споредъ Раковски, личното мѣстоим. азъ(ась) се състои отъ лично мѣстоим. *а* (охрабрено ь!) и показат. мѣст. сь. При Гинчевъ *ась* се състои отъ двѣ показателни мѣстоимения сир. а = ъ ь ь + сь.

Нъ не въ всичко е Г. Гинчевъ сѫща копия на Раковски. Той е отишълъ много по-далечь отъ него, разбира се, като има на рѫцѣ великото откритие, малкия „патриархъ“. Той все се вслушва въ природата и намира въ нея звукове. Първобитния человѣкъ е чувалъ въ природата освѣнъ гласнитѣ *ь, ъ, а, о, е, и, у* и други гласове, натъкмявалъ си говорящитѣ органи и се трудилъ да ги запомни. — Автора всичко доказва на зачудения си другарь съ опити. Когато този иска вече да се отчае, понеже не му се вѣрва, че въ природата имало звукътъ *п*, автора го развеселява съ слѣдующия опитъ, който може всѣки да повтори, тъй като автора — Гинчевъ дава точни наставления. Ето какъ учи другаря си: „Приготви си двѣтѣ дланти на рѫцѣтѣ и най-напрѣдъ ги тупни една о друга полѣгка и слушай, нъ слушай съ голѣмо внимание и забѣлѣжи добрѣ, какво чувашъ и добрѣ го запомни. Подиръ тоя първия опитъ, повтори пакъ, нъ сега си тупни дланитѣ по-силно и пакъ слушай и помни. Подирь това земни да ги удрьшь по́-силно и при всѣко по́-силно ударяние сѐ забѣлѣзвай що чувашъ. Най-послѣ земни та си скоруби длантитѣ и пакъ така повтаряй опититѣ съ различно усилвание на ударянието и сѐ забѣлѣзвай. Изпъчи си дланитѣ и пакъ продължи опита и забѣлѣжи всичко. — Да та питамъ ли сега какво си чулъ? Нъ прѣди да ми отговоришъ азъ да ти кажѫ по на на́-прѣдъ: ти, като си тупалъ по лѣгка, си чувалъ *пъ*, когато си тупалъ по́-силно, си чувалъ *па*, кога още по́-силно *пе*, а когато си скурубилъ дланитѣ ти си чулъ *по* и даже *пу*. Ако не е тъй отговори ми и азъ ще тѫ помолѭ да повторишъ опита още веднѫжь и дважь, до гдѣто се увѣришъ въ истината, защото подобни опити ще ни се случи да правимъ и по́-нататъкъ още доста“. (Трудъ II. 82—83).

Автора право казва, подобни опити има нѣколко: „Като си сгѫнешь показалния пърстъ и чукашъ съ него на нѣкое твърдо тѣло, ще чуешъ *кь, ке, ки ко* и т. н.“ (Трудъ I. 22. — кн. VI. 341). Особено трѣбало да внимава другарътъ на автора, когато минавалъ покрай ковачитѣ и чехларитѣ, кога чукатъ, та да забѣлѣзвалъ, съ кой гласъ чувалъ *к*-то (VI. 341).

При Гинчевъ всичкитѣ съгласни се замѣняватъ една съ друга тъй произволно, щото всичко може се доказа. Така напр., бикъ = би + съ = би + съ сир. бий *съ — бий тозъ!* 340. Г. автора знае, че ***всичкитѣ***

европейски днешни езици сѫ нарѣчия на общия Индоевропейски езикъ та счита и турския езикъ за индоевропейски. Дум. ножь = но + жь, което ще рече но = оно, онъ, жь сир. жеже пари; ножь се казва нѣмски Messer = месеръ, което ще рече мь + серъ = мь — херъ = мь — жеръ сир. меня жери, гори. Турски се казва бочакъ = бо + чакъ = по + чакъ = по + жакъ; тука корѣна жь билъ удвоенъ сир. жакъ = жачь = жажь = жижь — жеже. влаш. се казва ножь *Cocit* = коцитъ = ко + цитъ = житъ = жьть сир. пакъ значи жеже и т. н. Сабля = са + бля = са + баля = са + паля = са + паря сир. то пари. Мечь, мьчь = мь + жь = меня жъ сир. меня жери etc. 295. стр. — Руската дума пáра (чифтъ) играяла голѣма роль въ бълг. езикъ. *братъ* = пара + тъ сир. *чифтъ този;* броѭ = пáроѭ = правѭ на пáри (чифтове) по двѣ по двѣ; бракъ = бáрáкъ — *пáракъ* значи чифтътъ etc. 145—146, викамъ = ви + къ + мъ = тия (ви) къ (къмъ) азъ (мъ) = тия къмъ меня 204. „Съюзи и прѣдлози нѣма! 214. Тѣ сѫ мѣстоимѣния; тѣ сѫ невини робье, затворени въ тъмница отъ Халдейтѣ, и така си стояли въ тъмница у Еленитѣ, Римлянетѣ, Френцитѣ и т. н. и отъ Гърко-Ромúтѣ дошли въ нашитѣ прадѣди, а отъ тѣхъ и въ другитѣ наши братья Славяни. Толкова стотини години изминѫхѫ, свалихѫ се кралье, императори, явявахѫ се комунисти, социялисти и проч. и никому на ума баремъ не дохожда да помисли за тия толкова годишни нѣми роби!“! 214 ст. Ц. Гинчевъ ги освобождава на стр. 214 и продължява все въ този увеселителенъ тонъ нататъкъ. —

Писмата по издирванието коренитѣ на българский езикъ ще се продължаватъ и въ слѣдующитѣ книжки на в. „Трудъ“. Казаното до тука е достатъчно, за да характеризира и това, което ще слѣдва, понеже нѣма съмнѣние, че и по нататъкъ ще се гради възъ сѫщата наивно-фантастична основа.

София, м. Май 1887 год.

Л. Милетичъ.

Баба Ега или сборникъ отъ различни вѣрвания, народни лѣкувания, магии, баяния и обичаи въ Кюстендилско. Отъ священникъ Петръ Цв. Любеновъ. Търново 1887. 8⁰ 86 стр.

Авторътъ на горе казаната книга, П. Любеновъ, попува вече 40 години въ Кйостендилския окрѫгъ та добрѣ се запозналъ съ тамошнитѣ народни обичай, вѣрвания и прѣдания. Въ сборничето си той описва по хронологически редъ народнитѣ праздници и суевѣрнитѣ обреди и обичай, извършвани по случай на тия праздници. При това съобщава нѣкой народни обредни (ритуални) пѣсни, запознава ни съ народни лѣкувания и съ обичайтѣ при свадба и ражданье. Въ края на книжката е помѣстилъ кърщелни имена, като не е забравилъ и на галенитѣ имена, които сѫ твърдѣ интересни. Книжката се завършва съ една прѣкрасна народна благословия и съ народната сатирическа пѣсень: „Свадба на Комаря“, която е и отъ другадѣ позната, нъ съ благодарность ѭ посрѣщаме, понеже автора е запазилъ при записванието ѝ мѣстния говоръ въ нáй-голѣма точность. Относително послѣд-

ньото трѣбва да се признае на автора, че добрѣ е забѣлѣзвалъ изъ народнитѣ уста, тъй щото филолога ще може съ довѣрие да се въз-ползува отъ обнародванитѣ въ сбирката му народни езиковни материяли. За въ бѫдѫще желали бихме само, щото автора да не употрѣбява двоесмисленото ѣ, нъ фонетически да бѣлѣжи звукътъ, който се чува вмѣсто зв. ѣ. Прѣпорѫчваме и пó-голѣма послѣдователность въ отбѣлѣзваньето на ударението, което е твърдѣ подвижно и разнообразно въ българскитѣ нарѣчия, та ще трѣбва подробно изучванье, догдѣто българската филология се освѣтли относително историческото развитие и законитѣ на българското ударение. Не одобряваме заглавието „Баба-Ега", което автора оправдава съ това, гдѣто ужь по народното прѣдание „всичкитѣ суевѣрни праздници били установени да се празднуватъ отъ Баба Ега, Баба Петкана и Гурелива Срѣда" и т. н. (IV). По мнѣнието на автора, „Баба-Ега" е митическа личность, богиня на магиитѣ и баянията; тя се явявала въ видъ на стара бабичка съ желѣзна тояга и „всичко помитала, гдѣто минвала". Отъ тамъ останѫла и народната клетва „Егá те поразила". Ние сме противъ всѣко митологизиранье, неподкрѣпено съ важни доказателства и не считаме за сериозно тълкуванието на думата *Ега*, която се чува и другадѣ въ народнитѣ клетви и не значи собствено име. Толкозъ пóвече е неумѣстно споменѫтото заглавие, защото въ цѣлия сборникъ автора ни съ дума изъ народнитѣ уста не подкрѣпя теорията за сѫществуванието на „богинята" Баба Ега. Народа, вижда се, нищо не знае за нея, и авторовото усърдие да открива митически сѫщества не е на мѣсто. Автора е билъ, безъ съмнѣние, увлѣченъ отъ рускитѣ народни сказки за Баба-Ега и за тритѣ сестри.

Позната е нѣкогашната голѣма популярность на апокрифическата литература въ България, отъ гдѣто сетнѣ минѫ и се распространи въ съсѣднитѣ православни страни, Сърбия и Русия. Причината на туй бѣше, гдѣто духътъ на тъзи литература вървѣше паралелно съ народното схващание. Нейнитѣ фантастични учения, никнѫли пóвече на чужда — источно-византийска почва, силно повлияхѫ и хванѫхѫ дълбокъ корень въ младия и буйния народенъ животъ. Тя бѣше достѫпна на народното образование и даваше богата храна на прѣзрѣнитѣ отъ официалната литература народни поетически трѣбвания. Не малка часть отъ народнитѣ вѣрвания, баяния и медицински познания сѫ плодъ на това литературно влияние. Посрѣдникътъ между народната маса и апокрифната литература бѣше свещенството — мънастиритѣ. Новото направление на литературната история хвърли голѣма свѣтлина върху тъзи страна на народния животъ и пропѫди застарѣлитѣ възгледи, споредъ които въ всѣко народно вѣрвание, или обичаи се съглеждаше „драгоцѣненъ остатъкъ отъ народната митическа епоха", или „чистъ плодъ на народния духъ" и т. н. Събиранието и изучванието на сѫществуѭщитѣ народни обичаи и вѣрвания е отъ голѣма важность за да се схване културната степень и духътъ на народа; не отъ пó-малка важность е и изслѣдванието на срѣдовѣчната апокрифна литература, именно за да се открие чрѣзъ нея този „народенъ духъ". Само паралелното изучвание на едното и дру-

гото ще ни доведе до ясни и научни резултати. Литературната разработка на апокрифическата литература успѣшно напрѣдва. Покрай многобройнитѣ апокрифни сѫчинения съ библейско съдържание, имаме днесь сборници, пълни съ апокрифни заклинания и молитви и разни други съ медицинско и астрологическо съдържание.

Другадѣ се обърнѫ съ врѣме голѣмо внимание и върху сѫществуѭщитѣ народни вѣрвания и вече е събранъ доста цѣненъ материялъ. Въ това отношение ние сме нáй-малко направили, особено като вземемъ прѣдъ видъ богатството на материяла, който само чака да се събере и изучи.

Поради това, съ благодарность приемаме всѣки приносъ, пакъ и сборникътъ на свящ. Любеновъ, който никакъ не считаме за пъленъ, нъ се надѣваме, че автора въ скоро врѣме ще го допълни.

Въ сборникътъ „Баба Ега" авторътъ съобщава за нѣкои обреди и вѣрвания, чиито изворъ намираме въ гореспоменѫтата литература. Така напр. на стран. 12 се расправя, че отъ великий четвъртъкъ до Спасовъ день, или Възнесение празднували „отъ гратъ" седемь велики четвъртъци. Въ Starine Jugosl. Akad. XIII. стр. 157 обнародва Вл. Качановский една молитва „**отъ ꙁлаго дажда**" по рѫкописъ отъ XVI ст. сърб. рецензия; въ края на молитвата е прибавено туй наставление: **сїю молитвоу напиши на олокоу на велики четврьтькь или на спасовь день и туй молитви храни у домоу и чати іе према ꙁлоу облакѹ.**

Въ Б. Е. стр. 37 се разказва, какъ лѣтно врѣме, когато се зададѣлъ облакъ съ гратъ и гърмявица, излизала изъ селото гола съблечена баба, земала съ себе си запалена свѣщь отъ бѫдний вечерь и нѣколко червени яйца, боядисани на *великий четвъртъкъ*, едно сито, потърчкувала срѣщу облака, за да го върне и викала: „*Върни се, върни се, облаче джермане и иди, дека е пуста гора, дека се диви зверове дека, човек не оди, дека петел не пое, дека ягне не блѐе и пр.*". На бѫдний вечерь, когато нáй-стария въ домътъ обикаля съ трапезата три пѫти около кѫщата, изговарялъ: „Ела Боже, да вечераме, донели сме ти вечера да вечераш", а при това прибавялъ: „*Ела и ти облаче да вечераш, донели сме ти вечера, сега те викаме да вечераш, а нá лето очи да ти не видиме, ѝди у пуста гора при диви зверове, дека петел не поѐ дека ягне не блѣе и пр.*". Въ Starine XIII. 157 стр. има едно заклинание противъ облакъ, въ което се призоваватъ св. пророци Елисей, Енохъ, Еремия и Данилъ . . . „**отъ нашихъ сель и нивь и виноградь прожените ветарь и вихарь и стоудени градь оу поустѣ горѣ и у проклетїе невѣрниіе ѥꙁики, гдѣ се клепало не чюіе ни клѣпліе, гдѣ ꙁвона не ꙁвоне, гдѣ црькви не поють, гдѣ свѣщи не горѣ** и т. н. Познато е изражението „**иди къ поустою гороу**" и т. н. въ заклинанията противъ нежита. Интересна е и байлката, която ни съобщава Ц. Гинчевъ въ журналъ „Трудъ" V. 1887. стр. 288. Той ѭ слушалъ отъ Мина Димитрова отъ с. Бѣла Слатина, Рахов. окр. Заклинанието е противъ подлютена рана изъ която се пропъжда „подлюта" като демонско сѫщество. (Сравни заклинанията противъ нежита на попъ Іеремия.) Ето мѣста изъ байлката: *не люти*

се подлюто, не сърди се подлюто! Тукъ нѣма мсѣо, месо да ідешь; тукъ нѣма кърви, кърви да піешь. Не люти се, не сърди се иди въ пусти гори тилиленски, дѣто наджакъ не сече, дѣто пѣтелъ не пѣе, дѣто агне не блѣе, дѣто сврака не църка, дѣто щърка не фърка и т. н.

Въ Кюстендилско празднуватъ на св. Трифунъ (1 Февруарий) отъ вълци, *а сжщия день излизатъ съ яденье и пиенье по лозята за да ги закройватъ, като засипватъ всѣка лоза съ светена вода и казватъ: „да родишь, да родишь“*. Баба Ега. стр. 6—7. В. Ягичъ съобщава изъ единъ Шафариковъ сборникъ отъ година 1690. Сърб. редакц. една молитва „**свєтаго Трифоуна**“, въ която се казва, какъ св. Трифунъ, **выкшиі къ вьси тафадѣ** видѣлъ болесть, която нападнжла лозята и градинитѣ, та се помолилъ Богу, а Богъ пратилъ ангелъ и отвърнжлъ всички врѣдителни насекоми **гоусѣницє, чръви** etc. (сравни Starine X. 115. Sredovječni liekovi, gatanja i vračanja). Подобна молитва намираме и въ другъ ржкопись отъ XVI—XVII ст., обнародвана отъ Вл. Качановский Starine XIII. 158-а. Тамъ се казва (подъ заглавие: **чинъ бывамии на нивѣ или на лозє или вь врьтє**), че, ако се случи нѣкому поврѣда **отъ гадокъ**, трѣба да се съберхтъ боляри и да се съберхтъ свещеници, да запалжтъ кандила и да служжтъ литургия **свєтомоу Трифоуноу и свєт. Юлианоу ликійскомоу**; слѣдъ това да светжтъ вода и св. масло и да **покропєть люди** и като вэзематъ отъ кандилата **агіазмо** сир. св. вода отъ Богоявление, нека ѭ „**вьліють вь водоу и покропєть крьстообразно нивы и врьти или виногради** и нека четжтъ молитва *на св. Трифонъ на четиритѣхъ страни на лозето.*

Отъ 11—18 Ноемврий празнуватъ въ Кйостендилско познатитѣ и другадѣ по България *„вълчи празници“* или т. нар. *Мратинци*. Тогава обладавалъ селянетѣ такъвъ страхъ отъ вълци, щото не смѣяли и да поменжтъ за тѣхъ. Нѣкой баби прѣвързвали веригитѣ на оджака жимишкомъ, за да бждатъ омагйосани и свързани на вълцитѣ очитѣ, ушитѣ, носътъ и пр., при това изговаряли думитѣ: *„със очитѣ да не видат, със ушитѣ да не слушат, със носът да не надушат и воденичарски камик на шията им да порастне“*. Въ молитва „**оть воука**“ (Star. XIII. 159) се призоваватъ св. Мика, св. Викторь и св. Викентий и т. н. . . . . **молимь ви сє заимитє воука и раждєнитє их за сиvот вє синє морює и за високиє гори и заключитє ихь оуста жєлѣзними ключи да нє имоуть причєстіга вь моихь стадахь** и т. н. На 27 Октомврий се празднува въ Кйостендилско отъ мишки. Сравни „**молитва оть миша, аще воудоуть вь нивн!**“ Star. XIII. 160.

„Когато прогърми на Илинъ день, казватъ, че орехитѣ и лешницитѣ прѣзъ тая година ще бждатъ шупливи“ (Б. Ега, стр. 19). Въ апокрифнитѣ „громници“ и „молниянци“ се приписва особено значение на гърмежътъ и мълнята и положително се казва, какво ще послѣдва въ живота нпр., ако прогърми въ извѣстенъ день или мѣсецъ. Любенъ Каравеловъ въ „Паметникы народнаго бита Болгаръ“ стр. 241, съобщава, какъ въ Сопотъ при сжщия случай вѣрвали, че прѣзъ нея година орѣхитѣ щѣли да бждатъ шупливи и виното добро. Гърмежътъ на първо мѣсто има значение за храната — плодородието.

Сравни Тихонравовъ „Памятникы отреченой русской литературы“ т. II. нпр. стр. 361 — **аще грьми сьходещи лоуни (месеца юлia) многаа сетка познаа бедоу приимe, окоциia прозeбноуть** и т. н.

Въ апокрифическата литература има и такива статии, въ конто се указва на добритѣ и лошитѣ дни и часове. Срав. Тихонравовъ II. 382—387. „**О часахъ добрыхъ и злыхъ**“ и „**о днiахъ добрыхъ и злыхъ**“. Въ „**о днiахъ лоунныхъ**“ 388—395 стр. подробно се говори, въ кои дни трѣба да се върши или прѣдприема нѣкоя работа и въ кои не. Спорѣдъ Б. Е. стр. 35, прѣзъ цѣлата година женитѣ и шивачитѣ не работили въ Кюстендилско срѣщу срѣда и петъкъ, а пъкъ въ вторникъ и сѫбота всички считали за нещастие да похождатъ на пѫть: „дрѣхи не кроѭтъ, не се годѣватъ, кѫщи не заправятъ и т. н.“.

Познати сѫ изъ списанията на попъ Іеремия (Богомилъ?) заклинанията и молитвитѣ противъ тресавицитѣ и нежититѣ. Спорѣдъ попъ Іеремия, трескитѣ, както и всичкитѣ болести, сѫ дѣло на демонски сѫщества, за който той на дълго знае да расправя. Особено страшенъ е *нежита*, олицетворение на лошитѣ болести и всѣкакви тѣлесни страдания. Влиянието на тъзи литература върху народнитѣ вѣрвания въ Русия се доказа. Думата „нежитъ“ и днесъ още живѣе въ руския народъ. Въ старитѣ лѣчебници и сборници подробно се прѣдава Іеремиевото описание на тресавицитѣ и нежититѣ. Тресавицитѣ сѫ обикновено дванадесеть жени „съ расплетени коси“; тѣ сѫ дъщери на царя Ирода, дохождатъ на свѣта да мѫчѫтъ родътъ человѣчески и т. н. (Сравни и Тихонрав. 351). Въ Кюстендилско проститѣ вѣрватъ, че болеститѣ сѫ живи сѫщества, който въ видъ на жени „*съ рошави коси*“ и съ стрѣлки въ гърненца ходѭтъ отъ едно мѣсто на друго и нападатъ на човѣка и добитъка та ги стрѣлѭтъ и мѫчѭтъ (Баба Ега. 41). Спорѣдъ п. Іеремия, тресавицитѣ видѣлъ великий апостолъ Сисиний, а въ Кюстендилско „мнозина стари сѫ ги видѣли“ 41. Интересно е, гдѣто въ Кюстендилско вѣрватъ, че нѣкои отъ болеститѣ носѣли съ себе си дѣца (41). Въ Іеремиевитѣ молитви противъ тресавицитѣ се казва, че тресавицитѣ бѣгатъ, щомъ чуѭтъ имената на ангелитѣ Сихаилъ и Аносъ и на четиритѣ евангелисти, понеже тѣзи, повикани отъ ап. Сисиний, сѫ ги били съ желѣзни тояги „и имъ задавали по 3000 рани на день“. Въ Кюстендилско женитѣ не работѭтъ, когато владѣе нѣкоя болесть въ селото; не бъркатъ у вълна за да ѝ не развалѭтъ леглото: „ахъ, казватъ, майчицата наша, дека е спала“ Б. Е. 42. Нѣкои даже носѣли ѝ ястие съ чаша вода и свѣщь и всичко туй оставѣли на особномѣсто. Пропѫжданието на болеститѣ въ Кюст. става по рецептитѣ на п. Іеремия. Интересни сѫ примѣритѣ, които подава автора Любеновъ изъ народния животъ. Дѣдо Спасе Банковъ отъ село Драгулевци, Изворска околия, умрѣлъ 1875 год. билъ майсторъ въ пропѫжданье на болеститѣ отъ кѫщата. Той постѫпвалъ така: нагрѣвалъ въ огъня една добра желѣзна лопата и търсилъ съ нея болестьта по вълната, дрѣхитѣ и пр. и викалъ: „*кѝмо те чѐро, от дека си дошла да си идеш, излази от кѫщата ако си тува, видиш ли светлата ми лопата, сега те изгрѐх*“ стр. 42. Осо-

бено се страхували селянетѣ отъ говеждата болесть: „Когато се случи въ нѣкое село да измржтъ говедата и останжтъ само нѣколко телци, селянитѣ, наскърбени и разядосани, събиратъ се въ нѣкоя механа и като взематъ съ себе си, кой дървета, кой шипове, кой пушка и пр. съ псувни и викове търгватъ отъ кжща въ кжща да търсжтъ ужь болестьта, за да ж пропждьтъ. Тѣ истришатъ, дѣто намерьтъ дрѣхи и вълна, мушатъ по сламитѣ и кйошетата и викатъ: *„Кáмо те чéро е . . ах те у бучавата глава, от дека си дошла да си идеш: кáмо воловцитѣ, що да правиме сега“* 44.

Болестьта *„Церма“* (набъбрюванье на нѣкоя жила) лѣкували на старъ мѣсецъ съ триенье: търляча при това изговарялъ отъ 1 до 2 отъ 2 до 3 и все тъй до 9, а сетнѣ се върщалъ назадъ отъ 8 до 7, отъ 7 до 6 и т. н. отъ 2 до 1, отъ едно ни едно и най-послѣ казвалъ *„със здравіе“* Б. Е. 46. Старитѣ лѣчебници отъ апокрифич. литература изобилствуватъ съ подобни рецепти; болестьта се изцѣрява чрѣзъ изричание или пореждание извѣстни числа по указанъ начинъ. Срав. Star. X. 101 стр. **„число разумно животоу и сьмрьти“**, гдѣто се казва: ако нѣкой бжде боленъ, питай го, кога се разболѣлъ, въ кой день на мѣсеца, какъ му е името: **сьчьти име болещомоу и колико имать лоуна изьчьти и раздѣли по л.** (30) и т. н. При този рецептъ се прилага и таблица съ числа. Срав. още рецептитѣ на стр. 92 **„отечение крьви носомь“** стр. 93, **„оть беса“** **„оть змие“** и т. н.

Противъ *„намтека или очибол“* Б. Е. 47, баjктъ въ Кйостенд.: *бéш* (бѣгай) *намéтко у гбра велена, етé идатъ дунгере със свърдел че те извъртат, със секира и тесла че те отсечат, със тривон че те претърляят* и пр. Срав. молитвитѣ противъ нежита въ Star. XIII. 153—154, особено молитвата г) . . . . **проклеты и проклетьче нежите, не мозьга срьчи ни главы рацѣпи, нь иди кь поустою гороу и кьлѣзи кь еленоу главоу . . . аще ли те по семь дьни обрѣщоу, любо те посѣкоу любо те прострѣлю** и пр. Сравни и споменжтата баилка отъ Ц. Гинчевъ.

Отъ до сега печатанитѣ съчинения, които съдържжтъ свѣдѣния изъ народ. животъ, имено народ. обичай, вѣрвания и ритуални пѣсни, нáй-голѣма стойность иматъ Показалецътъ на Раковски, „Памятникы Нар. быта Болгаръ“ Л. Каравелова и сборникътъ на Чолакова. Доста подробни свѣдѣния за свадбенитѣ обичаи на македонскитѣ Българе имаме и въ зборн. на Миладиновци както и въ интересната книжка на Верковичъ „Описание битътъ на Макед. Българе“. Каравеловитѣ „Памятникы“ по богатството на материялътъ сж отъ нáй-голѣма цѣна и сж първия источникъ за всѣкиго, когото интересува споменжтата страна на народния душевенъ животъ. Покрай 3000 пословици, които Чолаковъ откраднж и прѣпечати въ сборникътъ си, Каравеловъ излага и подробенъ „Народний дневникъ“. Тукъ се изброяватъ и разглеждатъ на редъ по календаря на 1861 год. народнитѣ праздници, обреди, легенди и вѣрвания изъ всичкитѣ страни на България, до колкото сж му били познати. Обрѣща се внимание и върху другитѣ славянски народности. Жално е, че тъзи книга днесъ е библиографическа рѣдкость, та автора Любеновъ не можалъ да се запознае

съ нея. Въ противенъ случай той, подбуденъ отъ това съчинение, щѣше да обърне внимание и върху други нѣкои праздници и обреди, които безъ съмнѣние сѫществуватъ и въ Кйостендилско. Автора щѣше изрично да ни обади, споменува ли се нѣщо въ Кйостенд. за „Каракончо“ на Богоявление. Сравни Пам. 179 стр.; празднува ли се Атанасовъ день, като покровительтъ на пастиритѣ и сѫществуватъ ли нѣкои обредни пѣсни за това. Срав. Пам. 181. Ние мислимъ, че не ще да е съвсѣмъ непознатъ въ цѣло Кйостендилско праздникътъ „Власьовъ-день“ въ февруарий, съ който сѫ свързани разни обичаи напр. яде се чорба отъ коприви Пам. 185. Този светецъ се счита за покровитель на домашния скотъ.

Обреднитѣ (ритуалнитѣ) пѣсни съставляватъ особено важенъ отдѣлъ въ народната поезия, а тъкмо тѣ сѫ по насъ нáй-слабо изслѣдвани и събрани. Тѣ скоро ще исчезнѫтъ и за това трѣбва съ особна грижа да се забѣлѣзватъ. На вѣрно и въ Кйост. сѫществуватъ нѣкои обредни пѣсни, пѣти на заговезни Пам. 190. Върху Лазарскитѣ пѣсни се обърнѫло въ „Б. Ега“ пó-голѣмо внимание. Онъзи на стр. 10 „лете'а ми, лете'а, девет реда жерабѣ“ е хубавъ вариантъ на обнародваната отъ Раковски въ Показалецъ „Фѫркнѫли ми са фѫркнѫли, сиви ми бѣли гѫлабци“ etc. По други мѣста въ България се празднува на 15 априлий „*Връбница*“ и се пѣѭтъ „връбни пѣсни“ срав. Пам. 203: „У Недини слѫнце грѣе, върбо ле, върбо, върбице ле“ и пр. За Връбница не се обажда въ Б. Ега нищо; сѫщо тъй се мълчи и за други нѣкои важни праздници, наприм. Кръстовъ-день (14 септем.), когато се вѣрва, че него день змиитѣ не хапѭтъ или че отровата имъ е безврѣдна. П. 255. Интересно е да се знае, нѣма ли подобенъ обичай и въ Кйостендилско, каквото е „*огледването*“ на момитѣ, което ставало по нѣкѫдѣ низъ България на св. Костадинъ (21 май). Срав. и пѣснитѣ въ Пам. 225 стр.

Въ сборникътъ Б. Ега се расказва за обичая „мартифа“, който ставалъ на 22 априлий срѣщу Гйоргйовъ-день и на самия день. Между другото се казва, че момата, на която върввали очитѣ, като вадѣла изъ кюпа по единъ отъ знацитѣ, изговаряла различни стихове и изречения. Трѣбаше да се забѣлѣжѫтъ поне нѣкои отъ тѣзи стихове. Въ Чолаковия сборникъ, въ който има описание и на обичаи изъ гр. Кйостендилъ (записалъ Георги А. Гешевъ), описва се даже по подробно отъ колкото у Б. Ега и обичая *мартифа*. Тукъ се съобщава, че момитѣ при ваденьето на знацитѣ изъ кюпа изговаряли стихове, тъй наречени „*мании*“, които били на брой 216. Записвачътъ казва, че „за любопитство“ записалъ 50 мании, та ги прибавилъ къмъ описанието на праздника. Чолаковъ, както четемъ въ забѣлѣжката долу стр. 104, изоставилъ всичкитѣ, тъй като не били на български езикъ и слѣдователно нѣмали интересъ за насъ. Г. Любеновъ трѣбаше да се запознае съ Чолаковия сборникъ, който е пъленъ съ грѣшки и неточности и трѣбаше да го поправи или освѣтли поне за онѣзи обичаи и пѣсни, които сѫ изъ Кйостендилско. Трѣбаше да ни обади, що да мислимъ за тѣзи „мании“ и да ги запише, ако наистина сѫществуватъ, па макаръ били тѣ и на арабски езикъ. — У Чолаковъ ни се описва

сѫщия обичай „мартифа“, извършванъ съ малка разлика въ Панагюрище срѣщу нова година стр. 30—31. И Л. Каравеловъ и Раковски турѭтъ този обичай срѣщу нова година. Тѣ привеждатъ и нѣкои отъ стиховетѣ срав. Пам. 174—176. Раковски отдава голѣма важность на тия стихове, понеже въ тѣхъ съзира реминисценции отъ древнодревно минѫло. Той разсѫждава върху тѣхъ и въ Показалецъ и въ Бълг. Старина срав. статията „Сурвакы или Суръ-Сива Богъ“ Б. Ст. 28—42. „*Коня ѣзди, соколъ дьржи, сѣдни булка, подай прьстьнъ!*“ (значи болѣринъ) „*Цьрвулъ влачи, прѣзъ долъ бѣга* (хайдутинъ) и пр.

Въ Кюстенд. наричатъ срѣдата въ страстната седмица „*Русална срѣда*“, защото тогава женитѣ празднували въ честь на *Русалкитѣ*. не бъркали у вода и не пускали дѣцата си по вънъ, за да не оградишатъ отъ тѣзи Русалки (Б. Е. 12). Л. Каравеловъ нищо не споменава за Русалкитѣ. Чолаковъ съобщава, че въ Татаръ-Пазарджишко почвали да празднуватъ отъ Спасовъ день, „*самовилски праздници Русали*“ до гдѣ завали дъждъ. Шапкаревъ подробно описва подобенъ обичай въ книжката си „Русалий, древенъ български обичай“. Етимологията на думата *русали* още е неясна и въпросна. Fr. Miklosich въ стат. „Die christliche Terminologie der Slav. Sprachen“. (Denkschrift. XXIV), а специялно въ статията „Die Rusalien ein Beitrag zur slavischen Mythologie,“ (Sitzungsberichte, Wien 1864. Bd. XLVI) мисли, че названието *русалия* е минѫло въ България отъ Панония чрѣзъ черковната литература. Споредъ него, туй изражение е равно на гърц. ῥοσαλία и лат. rosalia и значи сѫщо това, каквото и изражението pascha rosata сир. праздникътъ св. Духъ. Въ Римъ е билъ обичай на св. Духъ да се постила черквата съ цвѣтье, а особенно съ трендафилъ. Когато свещеника е челъ за съшествието на св. Духъ, тогава се пускала изъ височина въ храмътъ една „rosa“. И днесъ се нарича въ Римъ праздникътъ св. Духъ „pasqua rosa“. У гърцкитѣ писатели се намира думата ῥοσαλία; Албанцитѣ наричатъ св. Духъ *р'шай* вм. *р'шали*; Ромѫнитѣ наричатъ: *русале, русали*. На Българетѣ (още въ ст. б. периодъ), Словенцитѣ, Сърбитѣ, Руситѣ и Словацитѣ думата *русали* е позната. Литевцитѣ сѫ празднували въ юний праздникъ, които сѫ наричали „rasos švente“. Миклошичъ е на мнѣние, че праздника св. Духъ е съвпадалъ, както и коледа, заедно съ нѣкой слав. идолопоклонически праздникъ, та се идентифициралъ съ този послѣдния. Шафарикъ бѣше на мнѣние, че изражението е славянско и че първобитно е значило *женски водни божества*. Филологическото доказателство се състои въ това, че праслав. рѣчь *руса* значила рѣка, което се доказвало отъ запазенитѣ названия отъ сѫщия корень, които означаватъ рѣки, потоци даже и мѣстности (срав. Časopis Českého Mus. 1833. 257—273. Slovanské starožitnosti 266, II. vyd.)

Автора на Б. Ега трѣбаше да сравни описанието на свадбенитѣ обичаи отъ Кюст. у Чолакова съ своето и да поправи неточноститѣ. Прѣдаваньето невѣстата на деверитѣ по вѣрно е описано у Чолакова: Прѣди да прѣдадѫтъ невѣстата на деверитѣ и прѣди да запѣѭтъ пѣсеньта „Не прѣдавай се девойкьо, у чужди руце, девойкьо“ Б. Ега 66 стр. деверитѣ забикалятъ вратата, гдѣто е затворена невѣстата

съ другечкитѣ си и гълчѭтъ за да имъ отворятъ, а момитѣ тогава пѣѭтъ характеристичната пѣсень „Дай девере дуката, да искупишъ снахата“ и пр. Чол. 95 стр. Дѣтето *„накóнче“* у Чолаковъ се зове *прѣдконче.*

Прѣкрасната благословия „Скочи Боже, та поможе“ и пр. стр. 31—35 печатана е вече отъ П. Р. Славейкова (въ Царигр. вѣстникъ), комуто била съобщена пакъ отъ Кюстендилъ. Сетнѣ той ѭ прѣпечата въ малката си христоматийка Пловдивъ 1882.

Нáй-сетнѣ считаме за умѣстно да обърнемъ вниманието, както на г. Любеновъ, така и на всички, които живѣѭтъ между народа и забѣлѣзватъ народни умотворения, да распитватъ и записватъ народнитѣ названия на мѣсецитѣ, понеже още не сѫ всички извѣстни, а сѫ много интересни. Л. Каравеловъ въ Пам. и Miklosich въ статията си „Die Slavischen Monatsnamen“ (Denkschrift. 1878 1—33) изброяватъ по познатитѣ мѣсечни названия. Мѣсецитѣ сѫ наречени или споредъ главния праздникъ въ мѣсеца; или по врѣмето, или пакъ по домашнитѣ работи, които се вършатъ въ мѣсеца. 1. Студениятъ, голѣмъ сечко, голѣминъ — януарий. 2. Сечко, малъкъ сечко — февруарий. 3. Баба Марта — мартъ. 4. Гергйовскиятъ — априлий. 5. Летенъ, Костадиновскиятъ — май. 6. Петровскиятъ, сѣнокосъ — юний. 7. Илийнскиятъ юлий. 8. Жетварскиятъ — августъ. 9. Гроздоберъ, Кръстовденскиятъ — септемврий. 10. Димитровскиятъ, есенниятъ — октомврий. 11. Архангелскиятъ — ноемврий. 12. Никулдень, коложегъ (? съобщилъ Жинзифовъ) — декемврий. — Не се съмнѣваме, че ще се намѣрѭтъ и други названия, ако не нови, то поне запазени нѣкои отъ старобългарскитѣ.

Л. Милетичъ.

Прѣгледъ на нáй-новата история (1815—1885 год.). Съставилъ И. И. Григоровичъ. Прѣвелъ отъ петото издание, Ст. Костовъ, съ прибавление историята на французската Революция. Съ 55 портрета на исторически дѣятели въ XIX вѣкъ. Пловдивъ. Издание на Христо Г. Дановъ. 1888.

Не е безосновно, нити пъкъ ново мнѣнието, че историята на нáй-новитѣ или съврѣменнитѣ събития е задача много пó-мѫчна и много пó-сложна отъ колкото историята на пò-древни врѣмена, пò-отдалечени събития. Разстоянието на врѣмето види се да е за историка въобще едно отъ необходимитѣ условия за пò-добро схващанье и за пò-справедливо излаганье на извършеннитѣ събития. Както на бойното поле лицата, които стоятъ пò-надалечь и пò-нависоко, могѫтъ пò-добрѣ да виждатъ и пò-добрѣ да схващѫтъ всичко що се върши, отъ колкото самитѣ участници въ сраженията посрѣдъ димътъ, движенията и шумътъ, така и историкътъ, изобщо, много пò-добрѣ схваща обикновенно и цѣни нѣкои отдалечени врѣмена и дѣяния, отъ колкото онѣзи, които се вършѫтъ било въ негово, било въ твърдѣ близко до него врѣме. Днесь особенно, безспорна истина е, че древнята история въобще, историята на стара Гърция и на Римъ, н. п. е въ много отношения пò-съвършенна отъ колкото е била тя

на писателитѣ и на читателитѣ отъ прѣдшествовавшитѣ столѣтия. А що се отнася до познанията ни за Индия, и по̀-особенно за Асирия, за Египетъ, историята на тия страни се, токо-рѣчи, прѣобразова̀ и прѣправи отъ край до край, благодарение на станѫлитѣ по тия страни разнообразни открития, благодарение на езикословната наука, на раскопани гробници, на изринванье цѣли градове съ извѣстни имена и съ значително минѫло. Нѣма съмнѣние, че днешнето столѣтие се запозна съ тие изчезнѫли народи и племена отъ старо врѣме много по̀-добрѣ и по̀-съвършенно, отъ колкото бѣхѫ запознати съ тѣхъ изминѫлитѣ столѣтия. Ако не и до таквизъ размѣри, но сѐ въ сѫщия този смислъ врѣмето спомогнѫ за по̀-добро изслѣдванье и по̀-пълно повѣстствование и на други епохи, на други врѣмена отъ дългото минѫло. Врѣмето види се да служи на историкътъ като единъ видъ телескопъ за по́-ясно съзиранье отдалеченитѣ прѣдмѣти и, слѣдователно, по́-точното имъ оцѣнение.

Това е тъй, и това никой не оспорва; но това прави ли, изобщо, невъзможна на́й-новата, съврѣменната история? Защото послѣдующитѣ столѣтия ще да знаѭтъ, може би, много по́-вече подробности отъ съврѣменната история, защото тѣмъ ще се даде вѣроятно възможность да открияѭтъ и да разбе́рѫтъ много по̀-добрѣ и много по̀-надълбоко причинитѣ и сѫщноста на нѣкои събития и прѣврати, трѣбва ли съврѣменницитѣ на тия събития и на тия прѣврати да не знаѭтъ нищо отъ тѣхъ или да знаѭтъ нѣщо, но просто като по слухъ и като на проста приказка, безъ никаква свързка, безъ никакавъ редъ? Напротивъ. Подъ какавъто видъ и да се прѣдстави съврѣменната история прѣзъ столѣтията, които има да послѣдватъ, запознаванието съ съврѣменнитѣ събития се налага като длъжность на всѣкиго, който иска да знае въ какво врѣме се е родилъ и живѣе, какво е било неотдавнашното минѫло, каква свръзка иматъ съ минѫлото извършванитѣ въ негово врѣме и, токо-рѣчи, подъ неговитѣ очи събития, и какво значение иматъ тѣ за странитѣ, гдѣто се вършѫтъ тѣ. Ето защо, при всичкитѣ безспорни мѫчнотии и при всичкитѣ деликатности, които прѣдставя списванието на съврѣменната история, тя не само съставлява, токо-рѣчи, часть неотдѣлна, но е още и като единъ видъ необходимо продължение отъ така наричанната нова или модерна история, историята на послѣднитѣ 4—5 столѣтия до началото на настоящето, и тя, съврѣменната, на́й-новата история, се е сдобила съ автори отъ важность и значение, каквито безспорно притѣжава между другитѣ и првъ между другитѣ, нѣмския историкъ, покойний Гервинусъ, на когото историята на XIX-й в. е трудъ отъ капитална стойность и първа степень. Въ краткия прѣдговоръ въ уведението на тази си история, той прѣдувѣдомлява, че излага не подробности, а събития извѣстни и приети отъ всички като безспорни, изъ които обаче и единственно могѫтъ да се изваждатъ, казва, нѣкои закони при изучванието въобще на историята. Съврѣменната история може да излага таквизъ събития по единъ по̀-общъ или по̀-частенъ начинъ, но, въ всѣкий случай, по единъ методиченъ порядъкъ.

Ако отъ казанното слѣдва, че изучванието съврѣменнитѣ събития е нужно, ако то съставлява даже до една степень и часть отъ едно порядочно и солидно въспитание и образование навсѣкадѣ, нѣма съмнѣние, че то е още по̀-нужно и още по̀-наложително между млади отъ вcѣка една страна народи, токо що въскръснѫли изъ гробътъ на забравянието, токо що извикани на новъ политически животъ подиръ дълговрѣменно политическо робуванье, какавъто е и отново възраждания Български народъ. У тѣхъ трѣбва на̀й-вече да се изучва тщателно доскорошното минѫло, за да могѫтъ да цѣнятъ по̀-справедливо и минѫлото и настоящето. Послѣднето особенно за тѣхъ ще бѫде необяснимо или, още по̀-лошо, ще бѫде умишленно прѣтълкувано и прѣиначено въ тѣхна врѣда, ако тѣ сами не знаѭтъ какво е било вчера и завчера, та да могѫтъ по тоя начинъ да си обясняватъ днешнитѣ събития и явления, па въ сѫщото врѣме да не се мамятъ и за бѫдѫщето си, което зависи отъ минѫлото и отъ настоящето. Цѣлата история изобщо е училище не само за народитѣ и за държавнитѣ мѫжье, но и за людьето въ частности. Съврѣменната история, като таквазъ, е тъй сѫщо едно полезно училище. Въ това училище на̀й-вече нужда иматъ младитѣ народи, за които споменѫхме. У другитѣ народи, у по̀-старитѣ, по̀-образованнитѣ, и по̀-напрѣднѫлитѣ не е ни излишно ни безполезно това училище, но у тѣхъ, както и да е, като има голѣмъ запасъ отъ въспоминания и отъ опитъ на дългъ политически животъ, това обстоятелство улеснява за тѣхъ, само по себе, разумяваньето на много събития, на много общественни явления отъ съврѣменноста. Не сѫщото се случва и съ поменѫтитѣ народи. Тѣхния запасъ отъ перипетиитѣ на политическиятъ имъ животъ е незначителенъ, защото и самия този животъ не е билъ дългъ. За тѣхъ, като за дѣцата, всичко е ново, всичко имъ се види като първобитно, безъ никакъвъ коренъ въ минѫлото, безъ никаква свръзска съ други другадѣ или и помежду тѣхъ събития, безъ никакви исторически закони. Ето защо тѣ трѣбва да усѣщатъ на̀й-много нуждата да се ползуватъ отъ училището на съврѣменната или на̀й-новата история. Казахме, че Българския народъ е отъ числото на тие народи. Отъ какво той нѣма нужда? И отъ какви добри истории не се лишава той за едно солидно народно въспитание? Но той трѣбва да се запознае сериозно и съ доскорошното, съ най близкото минѫло, както и съ по̀-важнитѣ съврѣменни събития, извършени малко прѣди или подиръ неговото политическо възраждание, съ други думи, съ по̀-забѣлѣжителнитѣ происшествия отъ настоящето столѣтие, въ което и той прогледнѫ. Тази задача на̀й-вече се налага на младото поколѣние. Запознаваньето му съ съврѣменната история въ по̀-главнитѣ ѝ черти е едно отъ условията за неговото колкото се може по̀-солидно въспитание, и едно отъ срѣдствата, които ще му помогнѫтъ, да не зима нѣкои мечти за дѣйствителности, да не се храни съ сѫница и съ басни нити за минѫлото нити за настоящето, да не посрѣща и да не пригръща токо тъй лесно каквито и да сѫ измислици за исторически истини и аксиоми, да не си въобразява, че, каквото хвърчи, то може и да се яде, и че каквото блещи, то е сѐ злато.

Напротивъ, то трѣбва да се научи да различава несъстоятелнитѣ приказки отъ истината и отъ дѣйствителността, да се научи да цѣни че всѣко едно, даже и най-малкото подобрение въ отношение по обществення свѣтъ, по политическия животъ, по свободата, по напрѣдъкътъ изобщо, е обусловенно съ мѫки, съ трудъ, съ умѣянье по общественната дѣятелность, съ общи и частни пожъртвования, съ възвишенъ полѣтъ до самозабравянье, съ силни стрѣмления до самоотвържение у всички, а най-вече у по-младитѣ, които сѫ наистинна надѣждата на бѫдѫщето, но които, за да би могли да бѫдѫтъ дѣйствително полезни на отечеството, трѣбва, прѣди всичко, да изучѫтъ минѫлото и да се въсползуватъ отъ придобития опитъ, толкозъ по-много, че тѣ пакъ иматъ да извлѣчѫтъ по-пряма полза отъ прѣслѣдваннитѣ подобрения, кога се постигнѫтъ, и ако не наддѣлѣѭтъ разумѣва се, пустославни и болѣзненни нѣкои мечтания, а вземе врѣхъ и надвие здравия разумъ. Жъртва, за примѣръ, на пусти мечтания и фантазии служи най-вече съврѣменната история на распокѫсаната полска народность. Многошумното, но злополучно въстание на Поляцитѣ въ Варшавското Ерцогство подиръ 1830; движенията имъ въ Краковъ и въ околноста му прѣзъ 1845 и 1846 г., движения послѣдвани съ ужасни за тѣхъ катастрофи отъ страна на самото Полско селско народонаселение, по собственна своя инициятива или, както се каза на врѣме, по побуждение на самото австрийско правителство;[1] необмисленнитѣ имъ прѣдприятия въ Прусското познанско Ерцогство прѣзъ 1848 год., прѣдприятия, въ които е билъ отново увлеченъ и злощастний Краковъ; най-сетнѣ тѣхното безуспѣшно, но кръвопрю-

---

[1]) Основателно или неоснователно, въ онова врѣме бѣше се распространилъ слухъ по цѣла Европа, че извършеннитѣ отъ Полскитѣ селяне въ Галиция свирѣпства, убийства и грабежи надъ Полскитѣ заговорщики, *паны* и *шляхты*, паднѫли жъртва по хиляди, били подготовени и подбудени отъ самото австрийско правителство, за да свърши по-скоро съ замислитѣ и съ кроежитѣ на полската революционна партия, и, въ всѣки случай, този вопросъ така нерѣшенъ се поставя и до днесь въ съврѣменната история. Както и да е, има едно нѣщо, което се бѣлѣжи по тоя случай, а то е, че австрийскитѣ мѣстни власти заслужвали укоръ именно за това, че тѣ отъ начало още не побързали да вемѫтъ що-годѣ енергически мѣрки за потушванье незначителното най-напрѣдъ и безопасно възмущение. Въпросътъ нѣма ни да се обсѫди, ни да се рѣши тука въ тази случайна бѣлѣжка. Но че Австрия умѣе да поддържа искусно всѣкакви антагонизми не само между съставляющитѣ ѭ народи, но още и между сѫществующитѣ у тѣхъ съсловия, това е, токо-рѣчи, пословично. Ето какви думи се приписватъ на австрийския императоръ Франца II, думи казани отъ него на Френския посланникъ въ Вѣна:“ Народитѣ ми, казалъ той, сѫ чужди едни на други, а това е прѣвъсходно нѣщо. Тѣ не добиватъ въ едно и сѫщо врѣме сѫщитѣ болѣсти. Въ Франция, когато настане трѣска, тя ви хваща всички ви единъ и сѫщи день. Отъ моя страна, азъ пращамъ Маджари въ Италия, а Италиянци въ Маджарско. Всѣки отъ моитѣ народи варди своя съсѣдъ; тѣ не се разбиратъ единъ други, и се мразятъ единъ други. У насъ порядъкътъ се ражда отъ тѣхнитѣ антипатии, а отъ взаимната имъ ненависть се ражда общия миръ“. При такава вѫтрѣшна политика, каква може да бѫде вънкашната относително до източнитѣ народонаселения? Въ всѣкий случай, на Истокъ, гдѣто борбата за народность и за вѣра е стара, всички помнятъ по прѣдание отъ баща на синъ, „че австрийското правителство прѣдаде грьцкия поетъ, наричания най-новъ Тиртей, *Рига ФерВя* на Бѣлградския паша който го умъртвилъ по най-свирѣпъ начинъ, като заповѣдалъ да го вковѫтъ между двѣ дъски и живъ да го разсѣчатъ съ трионъ!“ (*Прѣглѣдъ* и. п. р. стр.: 49—50).

литно бунтуванье прѣзъ 1862—1863 въ Русска Полша, което бунтуванье имъ кощувà за вcѣкога значителнитѣ и драгоцѣнни остатки отъ привилегирована мѣстна самостоятелность, съ каквато се наслаждавахѫ до тогисъ, сѫ прѣсни и съврѣменни доказателства, съ какви злощастия, съ какви катастрофи и съ какви развалини могѫтъ да покриѭтъ едно отечество и единъ народъ горещи нѣкои мечтания и фантазии, прѣдъ распалението на които здравия разумъ се смайва, жуми и гасне. И нека се забѣлѣжи още, че Полша, че полското дѣло въобще сѫ имали въ своя полза цѣла западна Европа, цѣлия либераленъ и просвѣтенъ западенъ свѣтъ, цѣлото католичество съ всичката му религиозна и морална тяжесть и съ всичкия му фанатизмъ, па при това още, ако щете, и явнитѣ и тайнитѣ симпатии на турската империя! Какавъ урокъ не вече отъ далекото, а отъ доскорошното минѫло!

Горѣотбѣлѣженната книжка „Прѣглѣдъ на нáй-новата история" е отъ рода и отъ категорията на ония книжки, които спомагѫтъ за запознаваньето съ пó-важнитѣ и съ пó-забѣлѣжителнитѣ съврѣменни събития. Това обстоятелство било би самó по себе достатъчно, за да бѫде тя прѣпорѫчена при появяваньето ѝ и на българския езикъ. Тя е отъ добритѣ съврѣменни книжовни произведения между насъ.

Като прѣдисловие или уведение въ нáй-новата история или съврѣменна история служи единъ кратъкъ исторически погледъ върху френската Революция и нейнитѣ послѣдствия до 1815 г. отъ когато и захваща обикновенно нáй-новата история.

Френската Революция е била и е и до днесь прѣдмѣтъ на разни и многотомни съчинения съ различни възрѣния по нея, често противоположни едни на други. Числото на безусловнитѣ ѝ обожатели и поклонници днесь е спаднѫло май значително не само другадѣ, но даже и въ сама Франция, гдѣто, между другитѣ, единъ отъ нáй-значителнитѣ, нáй-дълбокомислящитѣ и нáй-плодовититѣ съврѣменни френски списатели, именно академиста г. Henri Taine, съ послѣднитѣ свои отъ всѣка страна забѣлѣжителни съчинения по тоя прѣдмѣтъ[1]) подвъргнѫ, не въ полза на тази Революция и нейнитѣ сетнини, на строга и безпощадна критика всичко извършено прѣзъ тия немирни, мѫчни и кървави врѣмена, които обозначаватъ френската Революция прѣзъ всичкото ѝ продължение: съ благонамѣренно нáй-напрѣдъ народно събрание, съ неописуеми и неимовѣрни пó-послѣ, при Конвенцията и Якобинизмътъ, кървави сцѣни и свирѣпства вѫтрѣ въ Франция, съ непрѣкъснѫти, токо-рѣчи, и грамадни и ужасни войни вънъ отъ Франция отъ 1790 до 1815 г., съ устрояванье на една прѣходна и диктаторска република, съ внезапното на военната и политическа сцѣна появяванье на Бонапарта, съ провъзгласяваньето му, нáй-напрѣдъ, за пръвъ Консулъ, а пó-послѣ за императоръ, съ блѣскавитѣ му една подиръ друга побѣди въ цѣла почти срѣдня и сѣверна континентална Европа, па още и въ сѣверна Африка, съ не пó-малко

---

1) Les Origines de la France Contemporaine e. t. c.

пó-сетнѣ блѣскавитѣ му поражения, съ ужасното му строполясванье отъ височината на скоропостигнжта и извънредна слава, съ миллиони жъртви отъ човѣчески сжщества, съ финансови съсипии, съ купове разни развалини прѣзъ всичкото това врѣме. Но каквото и да се казва за френската Революция и както и да се гледа на неж, тя е едно капитално събитие, съ което се свършва въ Европа минжлото столѣтие, и съ прямитѣ сетнини отъ което се открива и се продължава настоящето до 1815 г.: събитие, което расклати до дъно не само Франция, но и цѣла Европа, което, при всичкитѣ пó-послѣшни промѣнения, е оставило и вънъ отъ Франция дири и до днесь още незаличени, и което имá грамадно влияние, почти навсѣкждѣ въ Европа, върху развитието на нáй-новата или съврѣменната история. Запознаваньето, поне въ общи чърти, съ това велико събитие, се явява, прочее, като едно отъ необходимитѣ условия за пó-лесно и пó-добро разумѣванье на много съврѣменни събития.

Прѣводачътъ на „Прѣглѣдъ на нáй-новата история" е разбралъ твърдѣ добрѣ тази нужда, та за това той е заелъ отъ всеобщата история на Иловайскій краткото очъртание на пó-общитѣ събития отъ френската Революция и го е помѣстилъ въ началото на книжката като уведение въ нáй-новата история. Мисьлта е и твърдѣ добра и твърдѣ добрѣ испълнена. Отъ една страна се допълня една празнота, а отъ друга, дава се възможность за пó-лесно и пó-ясно разбиранье на пò-нататашния ходъ на нáй-новата история.

За исходенъ пунктъ на тази история се зима въобще Вѣнския конгресъ отъ 1815 г. Отъ Вестфалския конгрессъ (1644—1648) committed станалъ подирь триесетгодишнята война, и рѣшенията на когото сж служили до френската Революция за основа и правило на отношенията между европейскитѣ сили, нѣма другъ международенъ актъ отъ таквазъ важность и съ таквозъ значение, каквъто е Договорътъ подписанъ окончателно въ Вѣна на 9 юний 1815 г. Този Договоръ склюдва избухнжлитѣ въ началото на френската Революция европейски войни, на които се тури край само чрѣзъ паданието на Наполеона I, урежда отново територията системата на Европа, и опредѣлява за всѣка страна правата на върховната власть, принадлѣжаща исключително на извѣстни господствующи фамилии или династии. Изъ развалинитѣ, въ каквито Наполеонъ I бѣше прѣобърнжлъ многочисленни господарства и съ каквито бѣше покрилъ, токо-рѣчи, цѣла Европа вслѣдствие на своитѣ съкрушителни походи, Вѣнския конгрессъ се потруди да възсъздаде новъ единъ порядъкъ, като, отъ друга страна, туряше край на завоевателнитѣ стрѣмления на Франция, както Вестфалския миръ бѣше турилъ край на стрѣмленията на Хадсбургитѣ къмъ господствуванието надъ цѣла Европа. Пó-главнитѣ пунктове, приети отъ Вѣнския конгрессъ, се състоятъ въ слѣдующето: 1) началото на тъй нарѝчаната *легитимность*, споредъ което върховната власть, *суверенитетъ*, се признава като единъ видъ семейна собственность, независимо отъ волята на поданнитѣ, отъ което начало произлиза и различието между похитителскитѣ, *узурпаторскитѣ* правителства, и законнитѣ, *легитимнитѣ;* 2) относително до територинтѣ,

приетото начало е повръщаньето къмъ онуй състояние, което е сѫществувало прѣди помянѫтитѣ войни (Statu quo ante bellum), споредъ което начало всѣка държава добива отново и по право каквото е притѣжавала до Френската Революция, съ исключение до нѣйдѣ на Саксония, която биде принудена да отстѫпи на Пруссия часть отъ територията си; 3) колкото за завоеванитѣ отъ Франция земи, останѫли безвладѣтелни подирь като ги отнехѫ отъ неѭ Наполеоновитѣ побѣдители, тѣзи послѣднитѣ расположихѫ съ тѣхъ свободно въ полза на една или на друга държава, както станѫ съ Италиянскитѣ земи, съединени съ Австрия подъ името Ломбардо Венециянско Кралевство, съ Генуа, която биде отстѫпена на Сардинския царь, съ земитѣ отъ дѣсния и отъ лѣвия брѣгъ на Рейна, отъ които се образувà въ полза на Пруссия едно Ерцогство въ долния Реинъ; 4) устройството на Германската Конфедерация или Германския съюзъ, съ цѣль да се запази външната и вѫтрѣшната безопасность на Германия, независимоста и неприкосновенноста на конфедеративнитѣ Германски държави; 5) създаваньето на тъй нареченната съединена Нидерландия, къмъ която Вѣнския конгрессъ бѣше присъединилъ и Белгия. Вѣнския конгрессъ, вънъ отъ чисто политическитѣ въпроси, прие още, по начало, и свободното кораблеплаванье по рѣкитѣ, които раздѣлятъ нѣкои господарства или минуватъ прѣзъ тѣхъ, а при това, той осѫди и търгуваньето съ Негритѣ, което биде и първа стѫпка къмъ освобождението пò-сетнѣ на робитѣ въ европейскитѣ колонии.

Такова е, на кратко, съдържанието на Вѣнския Договоръ, който, както казахме, служи за исходенъ пунктъ на нáй-новата история. Тази сѫща история обаче учи какво е останѫло днесь за днесь отъ този Договоръ. Двѣ три Революции въ Франция нанесохѫ тамъ тежъкъ ударь на легитимноста, освѣнъ гдѣто, за врѣме поне, се възстанови отново и забраненната Наполеонова династия. Наполеонъ III господствувà въ Франция, а до една степень и въ Европа цѣли 20 години. Германската конфедерация биде замѣстена съ германската империя подъ рѫководството и игемонията на Пруссия. Австрия биде отстранена не само изъ Германия, но още и изъ Италия, гдѣто устроенния отъ Вѣнския конгрессъ порядъкъ отстѫпи мѣсто на новосоставеното Италиянско кралевство. Белгия се отдѣли отъ Холандия и се учреди въ ново и самостоятелно кралевство. Колкото пъкъ за общия миръ, който прѣди всичко Вѣнския конгрессъ е ималъ прѣдъ видъ, нити той не биде запазенъ. Едвамъ бѣхѫ се изминѫли петь години отъ подписваньето на произлѣзлия отъ този конгрессъ Договоръ, и въ цѣла юго-западна Европа, въ Испания, въ Португалия, въ Неаполъ, въ Пиемонтъ избухнахѫ революционни движения и прѣдизвикахѫ нови кръвопролития и чужди вмѣшателства. Въ самия Балкански полуостровъ, въ нáй-южната му страна, избухна извѣстното гръцко възстание, което, освѣнъ гдѣто растревожи и распотърси цѣла тогавашна Европейска Турция, но възбуди силни и горещи симпатии почти вездѣ въ Европа, симпатии, исказани и на дѣло съ разни щедри помощи и пожъртвувания, така щото, вопрѣки Вѣнския

Договоръ, вопрѣки *священния съюзъ*, сключенъ два мѣсеца подирь този Договоръ, вопрѣки политиката на правителствата, гръцкия подвигъ биде пригърнжтъ отъ народитѣ и въспѣнъ отъ първостепенни пости и литератори като дѣло на самата цивилизация; правителствата бидохж принудени да отстжпжтъ прѣзъ общественното мнѣние; Англия, Россия и Франция съкрушихж цѣлъ единъ турски флотъ прѣдъ Наваринъ, а Россия послѣ, вѣрна, както всѣкога, на освободителното си знаме за покоренитѣ отъ Турцитѣ источно-християнски народонаселения, минува на 1828 г. Дунава и на 1829 г. прѣзъ мѣсецъ септемврий сключва съ поразената Турция извѣстния Адрианополски миръ. Отъ друга страна, и съ други побуждения и направления, двѣтѣ революции въ Франция отъ 1830 г., особенно пакъ отъ 1848 г. имахж, почти навсѣкадѣ въ западна Европа, въ Германския съюзъ, въ Италия, въ Австрия и др., имахж за послѣдствия други мѣстни смущения, възстания, кръвопролития, каквито бѣхж и по́-горѣ помянжтитѣ движения на Поляцитѣ, безъ да може Вѣнския Договоръ нити да прѣдвари, нити да поправи нѣщо самъ по себе. Защо? Защото законитѣ на историята и напрѣдъкътъ на человѣчеството стоятъ по́-горѣ отъ всички конгресси, отъ всички Договори. Пороятъ стропаля и махва искуственнитѣ прѣгради. Тия народни движения, тия възстания, тия противоположни на Вѣнския конгрессъ дѣйствия и измѣнения се раскриватъ, ако и на кратко, въ „Прѣгледъ на най́новата история“. И тази картина на съврѣменнитѣ събития нѣма да бжде безполезна за читающата Българска публика.

Нъ само Вѣнския Договоръ ли е ималъ тази учасъ въ настоящето столѣтие? Какво останж отъ прочутия Парижки Договоръ, сключенъ подирь многошумната Кржмска война? Нá ли той, като прие тържественно Турция въ така наричанния Европейский концертъ, постанови, че се обезпечва ужь и цѣлоста на тази империя? Клета цѣлость на турската империя! Освѣнъ гдѣто западнитѣ финансисти и спекуланти уронихж всячески тази цѣлость съ повторителни заеми едни по́-тежки отъ други, но едвамъ подирь подписванието на този Договоръ тази цѣлость се тури подъ въпросъ въ самата империя, неустояла, и тозъ пжть, на думата си да испълни обѣщаннитѣ реформи и подобрения. Кланетата въ Сирия прѣзъ 1860 г. дойдохж да докажжтъ, какви елементи на безредици кипятъ въ оттоманската империя и какъ тѣ се намиратъ въ постоянно брожение при условията, въ които е тя поставена. По́-послѣ съединението на Молдова и Влашко прѣзъ 1861 г. подъ новото название ***Румжния***, движенията въ Черна Гора ведно съ Босна и Ерцеговина, бомбардиранието на Бѣлградъ, Критското въстание, испразнюванието на Бѣлградската крѣпость отъ Турцитѣ, освобождението, подирь Френско-нѣмската война, на Россия отъ задълженията, които ограничавахж морскитѣ ѝ сили въ Черно море, новото отпослѣ възстание въ Босна и Ерцеговина, смущенията и свирѣпствата въ България, чуждитѣ намѣси съ ноти, съ меморандуми, съ конференции, па най-послѣ и съ побѣдоносната отъ страна на Россия война, всичко това показва какви слаби сж били основанията, на които сж съзиждали своето

здание събраннитѣ прѣзъ 1856 г. въ Парижъ европейски дипломати, относително до участа на новоприетия членъ въ европейския концертъ. Какви събития за изучванье отъ младитѣ поколѣня, и какъвъ богатъ и интересенъ материялъ за една по́-особна, по́-частна и, така да кажемъ, по́-мѣстна на́й-нова история на Балканския полуостровъ!

Берлинския Договоръ, подирь послѣдната русско-турска война, на която исключително ние длъжимъ новия си политически животъ, Берлинския Договоръ, на́й-новия международенъ актъ подирь Парижкия Трактактъ, ще ли има по́-добра участь отъ този послѣдния? На този въпросъ побързахѫ вече да отговорятъ до една степень самитѣ събития, именно въ ония страни, на които той свръзваше сѫдбата за едно дълго и неопрѣдѣленно врѣме. Распокѫсванието на Българския народъ е дѣло на Берлинския Договоръ. Но главното му раздѣление въ Българско Княжество и Источна Румелия, днесь за Българетѣ е вече просто историческо въспоменание, а чудното е, че, при всичкия този грамаденъ прѣвратъ противъ Берлинския Договоръ, самитѣ му първостепенни автори, като приемѫтъ извършенното, слѣдватъ да засвидѣтелствуватъ на́й-дълбоко уважение къмъ този Договоръ, да го прѣдставятъ, по самообожаванье, за ненарушенъ (!), да го бранятъ официялно и да сочѫтъ на него като на единичка почва за днешнята международна политика по источнитѣ работи! Всичко това и тука не ли показва, че законитѣ на историята и на развитието на обстоятелствата стоятъ по́-горѣ отъ всѣкакви международни постановления? Въ всѣкой случай обаче, тѣ сѫ часть отъ историята, и ако има страни, гдѣто трѣба да се изучватъ събитията отъ на́й-новата история, както отъ Вѣнския Договоръ (1815 г.) до Парижкия (1856 г.), така, по́-особенно още отъ този послѣдния до Берлинския (1878 год.), то сѫ странитѣ въ Балканстия Полуостровъ, между които България не е на́й-послѣдня. Настоящето столѣтие може да се нарѣче за тие страни столѣтие на въскръсванье и на прѣраждание въ поличическо отношение. То заслужва да се изучва и отъ бащитѣ и отъ синоветѣ.

„Прѣглѣдъ на на́й-нова история“, прѣведенъ на български, удовлетворява така една отъ на́й-чувствителнитѣ нужди за възможното довръшванье срѣдньото поне гражданско въспитание на младото българско поколѣние. Ето защо тя трѣба да се посрѣщне съ истинско удоволствие. За самата история нѣма тукъ що да се каже, особенно като се се земе прѣдъ видъ, че тя се явява като простъ *Прѣгледъ* на на́й-новата история. И така обаче, намъ ни се види май странно, какъ, даже и въ единъ простъ прѣгледъ по историята на XIX-ий вѣкъ, да не се обърне поне едно повръхностно внимание върху ония открития и приспособления на науката, които направихѫ чрѣзъ този вѣкъ корененъ прѣвратъ въ развитието на человѣчеството и измѣнихѫ условията на досегашния му животъ. Параходството, желѣзнитѣ пѫтища, тилеграфътъ и. п. т. заслужватъ, ни се чини, да се удостоятъ съ нѣколко поне думи още и въ единъ кратъкъ погледъ на на́й-новата история, ако съ думата *история* не трѣбва въобще да се разумѣва простото изброяванье на нѣкои политически или социялни събития. Сѫщото би могло да се каже и за умственната и ду-

*

ховна въобще дѣятелность въ Европа прѣзъ настоящето столѣтие и за умственнитѣ прѣзъ него произведения; както, отъ друга страна. сжщото пакъ би могло да се каже и за нѣкои други събития вънъ отъ европейския материкъ, каквото е, н. п., заселяваньето и развитието на цѣлъ единъ свѣтъ, — Австралия и. п. прѣзъ послѣднитѣ 50—60 години. небезплоднитѣ пжтешествия по Африка, пробиваньето на Суезкия Каналъ, прѣвратитѣ въ срѣдня Азия, и. п. т. При любопитството, което възбуждатъ всички тия нѣща въ столѣтието, въ което живѣемъ, тие недостатъци се чувствуватъ въ каквато и да е съврѣменна история. Но като политически, както и да е, „Прѣглѣдъ", книжката, за която говоримъ тука, не е безъ дѣйствителна стойность за нашия материкъ въ частности. Относително пакъ до словѣнския свѣтъ, тя, въ Глава XIX-а обръща върху него особенно внимание и дава доста понятия за пробужданьето идеята на народното словѣнско единство, за пространството, което завзема словѣнското плѣме, за историческото му и етнографическо раздѣлѣние, за численноста му, за изникнуваньето на панславянската идея, за Словѣнския съборъ въ Прага прѣзъ 1848 г., за Словѣнофилитѣ въ Россия. Всичко това си има достоинството за единъ словѣнски Прѣгледъ на най-новата история, и всичко това е отъ безспорна полза въ българския прѣводъ.

„Прѣглѣдътъ" въ този прѣводъ състои отъ XXXII страници за френската Революция, извлѣчена, както споменжхме, изъ всеобщата история на Иловайскій, и 370 страници за най-новата история отъ 1815 г. до 1885 г. Тя е издадена въ срѣденъ форматъ, напечатана е внимателно и загрижно на доста хубава книга, и е украсена съ 55 образа на исторически дѣятели отъ XIX вѣкъ, като, н. п., на Императора Александра I, на Меттерниха, на Николая I, на Сперанскій, на Каподистрия, на Паскевича, на Лудвика XVIII-ий, на Напалеона I, на Гизо, на Лудвика-Филипа, на Пия IX, на Гарибалди, на Виктора Еммануила, на Египетския Мехмедъ-Али, на царица Виктория, на Наполеона III, на сегашния австрийский императоръ Франца-Иосифа, на Иоанна Гуса, на Кавура, на Бисмарка, на Молтке, на Гладстона, на Гамбета, на Тиера, на Александра II, на Горчакова, на Игнатиева, на Биконсфилда, на Чернаева, на Скобелева, на Гурко, на Дондукова-Корсакова, на Греви, на покойния германский императоръ Вилхема и др.

За прѣводътъ не може да се каже, че е не сполученъ. Цѣлата книга се дѣли на 4 периода: а) 1815—1830; б) 1830—1848; в) 1848—1856; — г) 1856—1878; а тие периоди сж подраздѣлени всички на XXVIII глави, отъ които двѣтѣ послѣдни сж посветени на царуваньето на Царя-Освободителя, Александра II до възшествието на прѣстола на Александра III. Езикътъ е въобще доста гладъкъ и отъ всичко се види, че прѣводачътъ е залѣгалъ да бжде ясенъ и понятенъ и да извади на явѣ една книжка отъ всѣка една страна добрѣ приготвена и добрѣ наредена, разумѣва се, като прѣводъ. Бихме искзали нѣкои прѣдпазвания за нѣкои думи, както и за прѣкаленото, ако е позволено тъй да се изразимъ, употрѣбление на минжлото свършено неопрѣдѣленно врѣме, и гдѣто трѣба и гдѣто не трѣбва. Но

при сегашното въобще състояние на писменния ни езикъ много нѣща въ това отношение може и да сѫ извиними. Отъ друга страна, книжката сама по себе има за насъ въ днешно врѣме, тъй прѣизобилно съ нездрави книжовни произведения, таквази стойность въ всѣкий случай, щото голѣма наистина придирчивость би било да се залавя чилѣкъ за нѣкои неулучени и испуснѫти, може би, думи и изражения, на които, впрочемъ, подробното оцѣнение влиза въ областа на оние учени литератори и филолози, на които пó-особенна и пó-специялна работа е езикътъ и неговото граматическо образование. Тукъ на края можѣше само да се подигне въпросъ, да ли г. прѣводачътъ нѣмаше да сполучи пó-добрѣ въ избора си за прѣводъ на книжка отъ такавъ родъ, ако бѣ се отнесълъ до други нѣкои подобни съчинения, ако, и. п., бѣ избралъ, поне за историята отъ 1815 до Кръмската война включително *„Исторія Новѣйшаго Времени (1815—1856) Д-ра Фридриха Лоренца съ приложеніями и дополненіями подъ редакціею и прѣдисловіемъ В. В. Маркова“*, книга безъ всѣко съмнѣние съ пó-безспорна и съ пó-сѫществена стойность. Но изборътъ веднъждъ е станѫлъ и за това излишни сѫ сега тука всѣкакви натяквания по тази часть. Ние свръшваме съ утвърдяваньето, че, имала ли нѣкои недостатъци или не прѣдстоящата книжка, било сама по себе било като прѣводъ, поваяваньето ѝ на български не само попълня една чувствителна празднота, — а това е въ всѣки случай една услуга, — но е още и единъ утѣшителенъ признакъ у насъ на наклонность къмъ сериозни и полезни трудове.

К—вичъ.

Кое е най-доброто управление? Отъ Сиръ Джорджъ Корнуолъ Люисъ. Прѣвелъ отъ Английски Хр. Тодоровъ. Шуменъ, въ Типографията на Спасъ Поповъ. 1887.

Кое е нáй-доброто управление? Ето единъ въпросъ отъ нáй-жизненна важность за человѣческия родъ. Съ него сѫ се зáнимавали нáй-голѣмитѣ теоретически мислители, него сѫ рѣшавали и нáй-голѣмитѣ практически държавници на разнитѣ народи. Задайте това питание на тоя Вениаминъ отъ европейската челядь, на тоя истърсакъ отъ конституционното семейство, който се нарича България, и вие, споредъ лицата, къмъ които сте се обърнѫли, ще получите пòвече или пò-малко оргинални отговори. Българскитѣ министри, на примѣръ, ще ви кажатъ, че нáй-доброто управление е онова, което имъ олеснява добиванието и осигорява държанието на властьта. Българскитѣ депутати ще ви забѣлѣжатъ, че лесния имъ изборъ за депутати и безконтролното имъ влияние като депутати сѫ нáй-добритѣ доказателства, че управлението е добро. Чиновницитѣ ще ви отговорятъ, че доброто управление състои въ добрата плата. И министри и депутати и чиновници — тия общественни слуги, public servants, както ги наричатъ Англичанетѣ — ще прибавятъ, че едно управление, което отъ народни слуги ги прави на народни господари, не може да бѫде лошо. Задайте, отъ друга страна, сѫщия въпросъ на нашитѣ адвокати, търговци или прѣдприимачи, и тѣ ще ви дадѫтъ да разумѣете,

че нѝй-доброто управление е онова, което имъ олеснява работичката. Задайте го, нѝй-послѣ, на нашитѣ опозиционери, и тѣ сърдито ще ви отвърнѫтъ, че едно управление, което за дълго врѣме имъ загражда пѫтьтъ към власта, не може да бѫде добро. Ще се каже, че нѝй-просвѣтенитѣ отъ нашитѣ сънародници, може би, гледатъ на тоя въпросъ съвършенно субективно, съвършенно отъ точка на зрѣние на своитѣ частни интереси. Първий урокъ, слѣдователно, който трѣбва да се даде на нашитѣ хора отъ запознаваньето на нѝй-доброто управление е единъ урокъ на самоотвържение, единъ урокъ за обуздание на умразното *ego*, на съсипителното себелюбие. Научи Българинътъ да подчинява своитѣ частни интереси и своитѣ частни страсти на общето добро, и ти ще му дадешъ нѝй-главната, нѝй-сѫществената идея за нѝй-доброто управление. Прѣди още да се роди Сьръ Джорджъ Корнуолъ Люисъ, божественний Гьоте си бѣше задалъ сѫщето питание — кое е нѝй-доброто управление? И великий Нѣмецъ отговори на него, не съ цѣла книга а съ една само фраза: нѝй-доброто управление е онова, което ни учи сами себе си да управляваме. Welche Regierung die beste sei? Diejeige, die uns lehrt, uns selbst zu regieren. И за насъ Българетѣ нѝй-доброто управление е онова, което ще ни научи, какъ сами себе си да управляваме, какъ да пожъртвуваме каприцитѣ си, да обуздаемъ страститѣ си, да туримъ подъ контролъ интереситѣ си. Погледнѣте на какво сме заприличали, Боже мой! Ние не говоримъ освѣнъ да колимъ и бѣсимъ нашитѣ противници, да тъпчемъ и да дупчемъ ония, които не се съгласяватъ съ насъ. Ние сме съвършенно забоpавили, че тие противници, че тие другомисленници, сѫ Българе и тѣ както насъ, съ равни права, съ равни длъжности, равно заинтересувани въ щастието и величието на тая страна, въ която почиватъ коститѣ на нашитѣ и тѣхнитѣ бащи, въ която ще почиватъ коститѣ на нашитѣ и тѣхнитѣ дѣца.

Нѝй-добрата книга за насъ, слѣдователно, върху науката на управлението би била оная, споредъ мене поне, която би втълпила въ нашитѣ вироглави глави великитѣ доблести, безъ които ни една държава не може да вирѣе — търпѣнието, самоотвърженнето, духътъ на компромиса и на търпимоста. Едно отъ нѝй-популярнитѣ английски рѫководства по елементарната политика[1]) учи Англичанетѣ, че старитѣ Гърци — за които Сьръ Джорджъ Корнуолъ Люисъ казва, че били изобрѣтателитѣ на свободата, — пропаднѫли, именно защото имъ липсвали тия добродѣтели, защото мислили само за свобода а не и за дисциплина. „Тѣхното вироглавство, казва авторътъ на това драгоцѣнно рѫководство, ожесточи партизанскитѣ борби въ тѣхнитѣ градове помежду богати и сиромаси, благородни и прости, приятели на Атина и приятели на Спарта. За да се спечели една партизанска побѣда, всичкитѣ срѣдства се считахѫ за законни — клеветата, прѣдателството и възванията къмъ чужди сили за помощь срѣщу политически противници“. Тая картина не прѣдставлява ли до нѣкѫдѣ и България отъ освобождението ни насамъ? Всичкитѣ злощастия, които ни

[1]) Elementary Politics. By Thomas Raleigh. Fourth Edition. London 1886.

сполѣтѣхѫ отъ десетина години насамъ, непроизлизатъ ли отъ отсѫтствието и у насъ на тия спасителни добродѣтели — търпѣнието, самоотвърженнето, духа на компромиса и на търпимоста? Ние сме имали разни вѣстници и вѣстничета съ громкитѣ названия *Свобода* и *Независимость;* имали ли сми листецъ съ скромното заглавие *Дисциплина?* Нашитѣ разни прѣврати, отврати и разврати не длъжатъ ли се исключително на нѣманието дисциплина, търпѣние, самоотвържение и примирителенъ духъ у нашитѣ по́-първи политически и военни дѣятели?

Та азъ повтарямъ, че споредъ моето убѣждение, на́й-добритѣ книги сега за сега за нашето общество бихѫ били книгитѣ, които го учатъ не какви учреждения сѫ нуждни, а какви добродѣтели сѫ необходими за доброто управление на една държава. Дайте тия качества на синоветѣ на една страна, и тя ще умѣе и съ не до тамъ съвършенни учреждения да напрѣдне и се възвеличи. Отъ тая точка на зрѣние погледната, книгата на Сьръ Джорджъ Корнуолъ Люисъ не ми се види до тамъ добрѣ избрана за насъ Българетѣ. За Англия тя може да бѫде прѣвъсходна, при всичко, че и тамъ тя никога не е била популярна. За България тя не е на мѣстото си и на врѣмето си, защото борави исключително съ учрежденията, а не и съ добродѣтелитѣ, необходими за едно добро управление. Освѣнъ тоя главенъ за насъ недостатъкъ, тя прѣдставлява още и слѣдующитѣ двѣ негодности:

Първо, формата ѝ не прилѣга за едно общество не до тамъ развито, като нашето. За насъ се изисква едно систематическо изложение на главнитѣ идеи върху на́й-доброто управление, освѣтлени съ примѣри отъ историята. А такова систематическо поучение ние не намираме въ съчинението на Сьръ Джордъ Корнуолъ Люисъ. Ние виждаме въ него „четирма въспитани Англичане“ да се прѣпиратъ върху въпроса, кое е на́й доброто управление. „Всѣкой единъ отъ тѣхъ искренно прѣдставлява едно отъ тритѣ вида управления: Монархията, Аристокрацията и Демокрацията, и поддържа своето мнѣние съ такива доказателства, каквито единъ способенъ защитникъ би употрѣбилъ. Всѣко едно отъ тия управления се въсхвалява отъ единъ горещъ неговъ почитатель, а послѣ се силно критикува отъ противницитѣ на това управление“. Тия сѫ собственнитѣ думи на Сьръ Джорджъ Корнуолъ Люисъ, комуто мнозина приписватъ мнѣнията на Критона, четвъртото лице въ диалога. Тукъ, както виждате, нѣма система. Впрочемъ, и самъ Сьръ Джорджъ въ прѣдговора си признава, че „диалогътъ не прилѣга за систематическо поучение.“

Второ, книгата на Сьръ Джорджъ Корнуолъ Люисъ е писана исключително за една англо-саксонска публика. За доказателство, азъ щѫ приведѫ само единъ фактъ. Познато е, че единъ отъ главнитѣ аргументи — и може-би на́й-силния — за общето гласоподавание въ страни, дѣто има обща военна повинность е тоя, че щомъ человѣкъ, колкото сиромахъ и неукъ да бѫде, има длъжность да дава за отечеството си своятъ животъ или животътъ на своитѣ, то има и право да дава гласа си въ избора на управителната система

и на върховнитѣ ѝ органи, отъ които зависятъ неговиятъ животъ и животътъ на неговитѣ. А тоя аргументъ Люисовий Демократъ не употрѣблява, единствено защото той би билъ непонятенъ за публиката на англо-саксонскитѣ страни, дѣто нѣма военна повинность, дѣто има само волнонаемни войски.

По тия три причини, азъ бихъ прѣдпочелъ за нашето общество нѣкое по́-удобоприспособимо, по́-систематическо, по́-сгодно за нашитѣ условия популярно ръководство, като онова, напримѣръ, което споменѫхъ по́-горѣ, ръководството върху Елементарната Политика на Томасъ Роле. Вѫтрѣ въ една година то е имало въ Англия четирепеть издания — нѣщо безпримѣрно, до колкото азъ знамъ, за едно политическо рѫководство. Прѣведено съ нѣкои малки измѣнения, изискани отъ мѣстнитѣ и врѣменитѣ ни условия, то би било крайно полезно и за наша България.

Нъ въ зла суша добра е и градуша, казва народната ни мѫдрость. Въ отсѫтствие на други политически рѫководства, книгата, прѣведена отъ Г. Хр. Тодоровъ, не ще бѫде съвсѣмъ безъ полза, толкозъ повече, че Г. Тодоровъ я е облѣкълъ въ една гладка, приятна българска форма. Ние я прѣпорѫчваме, слѣдователно, на нашата жедна за сериозни политически разисквания публика. Тя ще извлече изъ нея единъ спасителенъ урокъ, ако сравни начина, по който въспитани Англичане разискватъ политически въпроси, съ начина, по който нашитѣ политически и журналистически мѫжие разискватъ сѫщитѣ въпроси Тя ще извлече още и много плодовити идеи, които заслужватъ да се запечататъ въ умоветѣ на всичкитѣ граждане. Земѣте, на примѣръ, слѣдующитѣ. „Азъ никакъ не могѫ приe, че има само единъ видъ добро управление, което щѣло да бѫде на̀й-доброто за какво да е общество и въ какви да е обстоятелства. Сравнѣте полезнитѣ художества. Може ли да се каже, че има единъ най-добъръ корабъ, една на̀й-добра пушка, единъ на̀й-добъръ ножъ, една на̀й-добра мотика, независимо отъ разнитѣ цѣли, за които тия орѫдия се употрѣбяватъ? Защо тогава да казваме, че има само единъ видъ добро управление, което може да се приложи, безъ разлика на всичкитѣ народи, каквото и да е тѣхното умствено и морално състояние?..... Ние знаеме, че лошето управление може да се прояви подъ разни форми, че многобройни и различни причини могѫтъ да хвърлятъ единъ народъ въ анархия и го направятъ злощастенъ, бѣденъ, неблагодаренъ. На сѫщото основание може да се каже, че има разни форми на добро управление и че единъ народъ може да стане честитъ, благоденственъ, доволенъ и миренъ подъ различни режими и съ неподобни една на друга законодателни системи".

Забѣлѣжѣте и тия три хубави мисли: „На̀й-добрата форма на управление е тая, която е на̀й-малко лоша . . . Критонъ вѣрва, че не съ революция, а съ еволюция въ идеитѣ, въ убѣжденията, въ учрежденията се достига трайното на̀й-добро управление. . . . Едно управление, което може да се търпи, не е управление, което да не може да се улучши". Не мислите ли, че ако това послѣдньо начало се земе за критериумъ отъ историцитѣ на България, тѣ строго ще

осѫдятъ почти всичкитѣ прѣврати, които станѫхѫ у насъ отъ Априлия 1881 до Августа 1886 год.?

Чуйте, на́й-послѣ и слѣдующий цитатъ отъ Робертъ Смита върху ирландския патриотъ Оконнелла: „Тоя человѣкъ заслужва да бѫде обѣсенъ, а послѣ да му се направи единъ паметникъ подъ бѣсилката.“

Азъ спирамъ, защото не желаѭ да отивамъ по́-надалечь, и защото мислѭ, че извлѣченията, които приведохъ, сѫ достатъчни да прѣпорѫчатъ и книгата и прѣвода. Въ прѣвода езиковѣдцитѣ могѫтъ наистина тукъ-тамѣ да открийѫтъ нѣкои малки недостатъци. Тѫй, напримѣръ, английската дума snuff на български значи ду́шѫ дѫхамъ, подушвамъ, смъркамъ, а не и умирисвамъ. Тѫй по единъ lapsus calami вѣроятно Г. Тодоровъ е прѣвелъ стиха на Ювенала: Carior est illis homo quam sibi съ „тѣ (боговетѣ) обичатъ човѣка по̀вече отъ себе си“, когато значението му е, че тѣ обичатъ человѣка по̀вече, отъ колкото человѣкъ себе си. Нъ тие сѫ дребни недостатъци, които никакъ не намаляватъ стойноста на прѣвода. Той заслужва прѣпорѫка, както заслужва насърдчвание Г. Тодоровъ и съ него заедно всички оние — уви! малобройни — наши млади, които, погнусени отъ нашитѣ партизански борби, нажалени отъ нашето политическо положение, бѣгатъ отъ заразенитѣ поля съ духоморната политика, а служатъ на отечеството си като издаватъ за него книги, пълни съ уроци на умѣренность и търпимость, на искренно ламтение къмъ необходимитѣ еволюции и искренна омраза къмъ неоправданитѣ революции.

Ив. Ев. Гешовъ.

Бѣлѣжки върху нѣкои точки отъ статията за „Българското учебно дѣло въ Турско“, обнародвана въ XXIII и XXIV книжка.

Тутакси, подирь свършека на статията за „Българското учебно дѣло въ Турско“, обнародвана въ XXIII и XXIV книжка на стр. 804—863, рекохме, че ще направимъ нѣколко бѣлѣжки върху нѣкои точки отъ тая статия, които читательтъ ще намѣри изложени въ края на настоящитѣ книжки. Ето пристѫпваме сега къмъ изложението на тия бѣлѣжки.

Прѣди всичко не можемъ да не изкажемъ своето особенно задоволение отъ прѣдмѣтната статия въобще, защото е написана дѣлно, вѣщо, съ енергиченъ и напълно вразумителенъ езикъ, както трѣбва да се пише български, за да разбира всѣки писаното, макаръ читецътъ и да бѫде единъ и отъ на́й-безграмотнитѣ ни еднородци; освѣнъ това, изложението на самия материалъ на статията въобще е сѫщо тъй добрѣ направено, тъй послѣдователно и тъй логично — съ надлеженъ уводъ и съ още по́-хубаво заключение, щото по́-вече и по́-добро отъ това не може и да се иска, особенно като се земне въ съображение и голѣмата ускѫдность отъ достатъченъ и свѣстно и вѣрно събирванъ материалъ по излагаемиятъ въ тая статия прѣдмѣтъ. Та и самиятъ прѣдмѣтъ на статията е, самъ по себе си, единъ отъ на́й-важнитѣ, на́й-жизненитѣ и на́й-належащитѣ български днесъ

въпроси — *основателно изучвание дѣйствителното нинешно състояние на учебното ни дѣло въ Турско, и особенно пълното наше залѣгание по на̀й-законенъ и по на̀й-лояленъ начинъ, чрезъ просвѣщението, за подвигание българщината въ югозападна България, наричана Македония,* безъ която страна немислима е цѣлокупната етнографическа та̀тковина на българския народъ. Тойзи въпросъ — за повдиганието на българщината въ югозападна България чрезъ просвѣщението, — който всѣкога се е намѣрвалъ и се намѣрва на първо мѣсто въ сърцата, както ще видимъ по̀-долу, на всичкитѣ ни по̀-събудени родолюбци, като се подига сега пакъ така хубаво, по наученъ пѫть, чрезъ рѣчената статия, всѣки достоинъ Българинъ ще посрѣщне днесъ съ истинска радость появението на тази статия, и всѣкой съ душевно наслаждение ще чете между друго и слѣдующитѣ мисли на нейния авторъ, изказани на стр. 857 отъ тия книжки: „За сега нѣка се задоволимъ съ друга, макаръ и мирна и безшумна, но благородна и доблестна дѣятелность: да доведемъ — (чрезъ просвѣщението р.) нашитѣ братия (въ Турско и особенно въ Македония р.) до народно самосъзнание, да осигуримъ своята етнографическа личность и цѣлость“. И наистина, на̀й-честното, на̀й-сигурното и на̀й-благотворното срѣдство е било и ще бѫде за винѫги само просвѣщението, чрезъ което народитѣ стигатъ до на̀й-голѣма и на̀й-трайна доброчестина. Колко по̀вече е пъкъ нужно сега просвѣщението за насъ Българетѣ, които едвамъ що заченваме да се просвѣщаваме!

Отъ самото начало на това столѣтие, особенно отъ Адрианополския миръ (г. 1829) насамъ, сирѣчь отъ когато посрѣдъ насъ, потѫпканитѣ Българе изобщо, взе да се проявява непрѣкѫснѫто вече и къмъ уголѣмявание народното пробуждание, още отъ тогава ний забѣлѣжваме у всичкитѣ наши общественни дѣйци и у други по̀-събуденички единородци едно, ако и не до тамъ силно но за то̀ постоянно внимание и грижа также и за пробужданието на българщината въ Македония, внимание и грижа, ознаменовавани кое чрезъ изпращание тамо въ даръ на разни български книжки, вѣстници, и проч., кое чрезъ настанявание Българчета отъ Македония на учение за бѫдѫщи учители, священници въ страната, и пр. Тази грижа на нашитѣ родолюбци за Македония особенно се усили слѣдъ Парижския миръ (г. 1856), и подирь двѣ—три години врѣме, ето ти че на̀й-напрѣдъ изъ Македония (именно отъ Кукушъ) станѫ явно и на̀й-силно заявление отъ българска страна за подновението нашата черковна иерархия. Но грижата за пробуждание Българетѣ въ Македония къмъ народно самосъзнание, до колкото е намъ извѣстно до тозъ часъ, станѫ вече постоянна, и, тъй да се каже, обща на всичкитѣ ни родолюбци отъ г. 1867, именно отъ когато българското читалище въ Цариградъ заченѫ вече постоянно да се грижи за отваряние български училища въ Македония, за поддържвание тамо учители, за разпространение книги, вѣстници и пр.

Че българщината въ Македония има здрави корени, даже и по̀здрави въ много отношения отъ колкото въ други нѣкои части отъ цѣлокупна България, види се и по това, дѣто въ г. 1871 пратеници

ългаре и отъ тамо дойдохж въ Цариградъ на черковния български
съборъ, свиканъ по Султаново височайше сѫизволение — за устрояние подновената българска черковна иерархия, при всичко, че официално не се допущаше участието въ тойзи съборъ на прѣдставители отъ Македония, нáй-драгоцѣнната българска страна. Ний и до сега добрѣ повнимъ, какъ тогава се намѣрихж изпомежду другитѣ ни прѣдставители отъ подунавска и тракийска България и такива благородни субостници и умници, които посрѣдъ самиятъ съборъ дръзнѫхж да спорьватъ на македонскитѣ пратеници правото даже и за личното имъ само присѫтствие въ тоя съборъ, но г. Г. Кръстьовичъ, чрезъ мѫжественното си и духовито краснорѣчие, пъленъ отъ чистосърдечно одушевление и любовь къмъ правдата на българското дѣло, накара да признае съборътъ съ почеть и блогоговение това право на нашитѣ братия отъ Македония, като доказа на противницитѣ въ събора, че *Македония е неотлѫчима часть на общото българско отечество.*

Нáй-сетнѣ, да не забравяме и това, че именно наша нова Македония роди братия Миладинови, които, по своитѣ народни заслуги и особенно споредъ примѣрното си родолюбие и самоотвържение, заематъ първо мѣсто и до тозъ часъ въ нáй-новата ни история, особенно за пробужданието на българщината въ Македония. Това признава и самия авторъ на статията за „Българското учебно дѣло въ Турско“, но само въ една, току речи, твърдѣ прѣкалена степень, щото ние не вѣрваме, да се намѣри други човѣкъ-Българинъ, за да се съгласи съ това мнѣние на автора по тоя случай. Съ думитѣ си по оцѣнение заслугитѣ къмъ народа и особенно великия характеръ на покойнитѣ братия Миладиновци като хора и като Българе-родолюбци, авторътъ г. П. К. въ статията си на стр. 862, иска да каже, че слѣдъ братия Миладинови на-да-ли ще се явятъ вече други, подобни тѣмъ, велики български родолюбци, имената на които да празднуваме ний или потомцитѣ ни съ слава, както празднувахме лани паметта на братия Миладинови. Ето самитѣ тия думи на г-на П. К.: „Мѫчно можемъ приведе пó-живъ и пó-нагледенъ примѣръ отъ дѣятелноста на братия Миладинови, особенно на пó-стариятъ, Димитра. Не отдавна ние празднувахме тѣхниятъ день (день? не день а паметь, споменъ, заб. р.) а за какви заслуги прѣдъ отечеството ставаше това? Да-ли че сѫ ги убили Турцитѣ? Но прѣзъ петьвѣковното робство на българскиятъ народъ, вѣроятно ще се намѣрятъ милиони Българе, на които турска рѫка е прѣкѫснѫла животътъ, но за тѣхъ ние можемъ само да изразимъ своето съжалѣние и да кажемъ: Богъ да ги прости! Или сѫ се прославили съ своята ученость и писателска дѣятелность? И това не, защото е имало и сега има много Българе и пó-учени и пó-добри писатели отъ тѣхъ, но чиито дни нито сега славимъ, нито, вѣрвамъ, потомцитѣ ще празднуватъ. Деньтъ на Миладинови ние празднуваме, за да платимъ данъ на тѣхната дѣятелность по македонското възраждание; за тѣхнитѣ трудове и грижи по народното образование на тая страна а нáйвече за живата и крѣпката имъ вѣра въ бѫдущноста на българщината, за оня ентузиазмъ, съ който сѫ водили работата и сѫ успѣли

да вджхнжтъ въ много градове и села.“ Отъ всичко това не се ли разбира, не се ли дохожда до това заключение, че слѣдъ братия Миладинови на-да-ли ще имаме вече ний Българетѣ други тъй славни мжжие каквото тѣхъ? Прочее, ако това мнѣние приемнемъ за вѣрно, тогава какъ да го помиримъ сь другото мнѣние на сжщия авторъ, изказано въ самото начало на статията му, че по възраждането на българщината най-заслужения дѣецъ е г-нъ П. Р. Славейковъ? Едно отъ двѣтѣ: или първото мнѣние — за братия Миладинови — е вѣрно, и тогава второто мнѣние — за достопочтения нашъ старецъ г-нъ П. Р. Славейковъ — ще остане невѣрно; или второто мнѣние е вѣрно, и тогава първото ще бжде невѣрно, което обаче намъ се види твърдѣ чудовишно мнѣние, защото и при най-хладнокръвно душевно състояние, неможемъ по никой начинъ да допуснимъ мисълта, че слѣдъ братия Миладинови, българския народъ вече на-да-ли ще се сдобие съ други такива достойни синове като тѣхъ. На противъ, ний имаме непоколебима вѣра, че нашия народъ ще се сдобие непрѣменно съ много по-достойни синове, съ още по-славни и отъ братия Миладинови, паметта на които вѣчно ще се слави отъ Българския народъ съ гордость и почесть, както подобава на всѣки признателенъ народъ, съ истинско историческо призвание. А българския народъ не принадлежи-ли къмъ признателнитѣ народи, и той лишенъ-ли е отъ истинско историческо призвание? Нашия благочестивъ народъ е признателенъ и, съ помоща на науката и образованието, той още по-признателенъ ще стане къмъ всичкитѣ си благодѣтели мали и велики; па и нашия доблестенъ народъ е призованъ отъ нинѣ нататъкъ да се прослави въ историята още по-вече отъ колкото до сега. Такъва е нашата вѣра въ свѣтлото бждяще на българския народъ, и, като исповѣдваме тука тази своя непоколебима вѣра, ний не искаме при това ни най-малко да наронимъ така или инакъ увѣковѣчената слава на братия Миладинови или на други велезаслужени, още живущи наши дѣйци, а напротивъ, готови сме всѣкога да имъ въздаваме съ другитѣ си единородци подобающата честь и уважение.

Казахме по-горѣ на кратко и съ общи думи, отъ кога, какъ и отъ кого се е захванжло пробуждането на българщината въ Македония, и какъ се е то продължавало до г. 1867. Нинѣ ще прибавимъ още една-двѣ думи за неговото продължение отъ тогава насамъ.

Прѣди да се състави българския Екзархатъ съ срѣдоточие въ Цариградъ, още отъ прѣди това врѣме бѣхж зачевжли вече доста да се даватъ разни нравствени помощи и материялни пожертвования особенно и за пробуждането и развитието на българщината въ Македония такожде и отъ оние наши единородци, които живѣяхж по чужбина, както въ Ромжния, Русия, Австрия, Сърбия и пр. Но съ въздигването на своя Екзархатъ (г. 1872), нашия народъ възложи на Екзархийското върховно управление и тази святителска длъжность, да има то постоянно специална грижа за правилното умствено и нравствено развитие на младото българско поколѣние, чрезъ просвѣщението и благовъспитанието, съгласно, разбира се, съ духа на вѣрата, историята и пр. на българския народъ, и отъ тогава на-

самъ и особенно отъ освобождението на сѣверна и южна България, върховното управление на святата наша Екзархия, съ помоща на постоянни и щедри пожъртвувания отъ страна на благочестивиятъ нашъ народъ, полага отистина всички възможни усилия за распространение просвѣщението между единородцитѣ въ Турция и особенно въ Македония. При всичко това обаче, много сме още далечъ отъ онова утѣшно положение, въ което ще можемъ да видимъ и своитѣ братия, що се намѣрватъ още подъ чужда власть (подъ Турцитѣ, Сърбитѣ и Власитѣ), да ги видимъ вече доведени въ достатъчно народно съзнание и за винѫги усигурени отъ къмъ своята етнографическа неотлѫчимость съ цѣлокупноста на българския народъ. Прочее, намъ прѣдстои още твърдѣ много да работимъ, за да можемъ да прѣмахнеме многобройнитѣ причини на дълбокото невѣжество, въ което се намѣрваме още, и което е корень на всичкитѣ злочестини на хората, слѣдователно, и на насъ, както напротивъ просвѣщението е изворъ на всичкитѣ доброчестини на человѣшкия родъ. Но що да сторимъ сега, като честà ни е била таквази, да останемъ нáй-надирѣ отъ къмъ просвѣщението между европейскитѣ образовани народи! Отъ това обаче нѣка „да не помислятъ читателитѣ, че искамъ да обвинявамъ нѣкого за слабия успѣхъ, направенъ въ Турция по учебното дѣло, защото въ такъвъ случай би трѣбало да се обвини цѣлиятъ български народъ и още пó-вече обстоятелствата, въ които сме се намѣрвали. Нѣмското изражение: Schicksal und eigene Schuld като че за насъ е съчинено. *Съ голи обвинения и оправдания никоя работа неможе да напрѣдне; нáй-добрѣ е да приемемъ сѫщестеующето зло и да търсимъ срѣдство за неговото прѣмахване*“.[1]) Ето пакъ и тия хубави, добри и полезни мисли, исказани съвсѣмъ умѣстно тамъ дѣто трѣба, и ний сме напълно увѣрени, че всички добросъвѣстни Българе не могѫтъ да не похвалятъ автора имъ и за тѣхъ особенно.

Но, при всички тия добри страни, съ които изобилствува статията — прѣдмѣтътъ на тия наши бѣлѣжки, има въ нея исказани и такива несъобразности съ дѣйствителноста, такива обвинения, натяквания, упрѣкания и изопачени мисли срѣщу извѣстни учреждения както и срѣщу общественни и частни лица, особенно въ начало и къмъ края на статията, щото ний, поради тѣхната невѣрность, несъстоятелность и прѣкаленость, не ги сподѣляме никакъ, и крайно увѣрение имаме, че тъй сѫщо и всѣки другъ свѣдущъ и безпристрастенъ Българинъ напълно ще се съгласи съ насъ въ мнѣнието ни, относително тѣхната стойность. Именно поради това ний неможахме да ги изоставимъ безъ ония възражения и пояснения отъ своя страна, каквито заслужватъ тѣ прѣдъ читающата наша публика.

Освѣнъ несъобразноста или пó-добрѣ — очевидното противорѣчие на г. П. К. въ мнѣнията си, изказани въ самото начало и къмъ края на статията му, по оцѣнение заслугитѣ и личното достойнство отъ една страна на братия Миладинови и отъ друга на г. П. Р. Сла-

---

[1]) Отъ насъ сѫ почъркнѫти тия думи, защото и тѣ особенно ни аресахѫ. Забѣл. ред.

вейкова, за което противорѣчие ний пó-горѣ се произнесохме вече. сѫщия авторъ на статията за „Българското учебно дѣло въ Турско“ прави още слѣдующитѣ натяквания, упрѣкания, дору и обвинения по единъ или по другъ въпросъ отъ общественна важность, както рекохме пó-горѣ, срѣщу нѣкои държавни и обществени наши учреждения, лица и частни народни служители, а именно:

1. На страница 805—806 натяква се, „че рѣдко кой има колко-годѣ присърце да събира нѣкакви положителни данни по нашитѣ общественни въпроси“.

2. На стр. 806—807 упрѣква се нашето статистическо бюро, че, отъ 7 години насамъ и дору до тозъ часъ, тó не само твърдѣ малко е проявило надлежаща дѣятелность по испълнение на своята важна задача въ сѣверна България, но, поради непонятното му нехайство, е „замрѫзнѫлъ“ при него и самия статистически материалъ отъ южна България, който билъ попаднѫлъ въ рѫцѣтѣ му слѣдъ пропутия у насъ 6 Септемврий, и който материалъ билъ пó-свѣстно съ-бранъ и съставенъ, и пр.

3. На стр. 807 упрѣкаватъ се косвенно нашитѣ сѫдебни учреждения, дѣто не сѫ се погрижили да събирватъ статистически данни за недвижимитѣ имоти и за прѣстѫпленията.

4. На сѫщата стр. 807 упрѣква се министерството на народното просвѣщение, че не се било погрижило до нинѣ да събере тоже статистически данни за познавание „състоянието на учебното дѣло въ България“, макаръ че това министерство „не е прѣтоварено съ работа, има доста голѣмъ персоналъ, както при централното управление, тъй и свои специални органи изъ провинцията.“

5. На стр. 811—812 упрѣкаватъ се нашитѣ единородци въ Кукушъ и въобще всички други Българе, които тъй лекомислено си напущатъ прадѣдната православна вѣра и тичатъ слѣпишкомъ да ставатъ едни униати, други протестанти, съ което струватъ безкрайно зло на своя народъ и на България, като съ тая си безумна и самоубийственна постѫпка улесняватъ само завоевателнитѣ домогвания на извѣстнитѣ намъ близни и пó-далечни държави и народи, та да станеме и тѣмъ роби изново и за винѫги.

6. На стр. 754 упрѣкаватъ се българскитѣ владици въ Македония, че прѣдъ самото избухване на русско-турската подирня война — за освобождението на България — не останѫли като добри пастирие при богоспасаемото си стадо, а го напуснѫли, ужъ безъ всѣка уважителна нужда, и забѣгнѫли (отъ Македония на Цариградъ и отъ тамо послѣ) въ свободна България съ цѣль „да работятъ за освобождение на Македония чрѣзъ въстания, което не е никакъ тѣхна работа. Тѣ забравятъ, че тѣхното необоримо орѫжие е кръстътъ. Частни хора могѫтъ да оправдаватъ бѣгството си отъ тамъ, че животътъ имъ е билъ заплашванъ; владицитѣ нѣматъ и това оправдание: санътъ закрияше и гарантираше тѣхното тамъ стоение“, и пр.

7. На стр. 855 г. авторъ П. К. упрѣкава всички Българе, слѣдователно, и себе-си, че всинца (?! з. р.) сме насърчвали и одобрявали харамийството за освобождение на Македония, и съ тая си глу-

пашка постжпка сме нанасяли както отпрѣди така и до нинѣ само зло възъ народното образование въ Македония“, и пр.

8. Нáй-сетнѣ, на сжщата стр. 855 упрѣкава се и Народното Събрание за „легкомисленното (му) раздаване пенсии на тъй нареченитѣ поборници за нищо и никакви работи или съмнителни подвизи“, ушъ „че сж ратували за освобождение на тая или оная часть отъ Македония“, и пр.

Тия сж пó-главнитѣ точки отъ статията за „Българското учебно дѣло въ Турско“, на които се спрѣ нашето внимание.

Почтенния авторъ на тая статия пита на стр. 805: „Какво сме направили ние отъ освобождението си насамъ за да се запознаемъ пó-добрѣ съ отечеството си?“ и тутакси отговаря сжщия: „Не само не сме направили нѣщо сами, но (и) не сме проявили (нито) любопитство да се запознаемъ (баремъ[1]) съ онова, което за насъ е направено отъ другитѣ“.

Слѣдъ това естественно бѣше да се надѣваме да срѣщнемъ вече какви-годѣ разяснения отъ г. автора баремъ за главнитѣ причини, по които отъ освобождението си насамъ не сме се погрижили „да се запознаемъ пó-добрѣ съ отечеството си“, да ни кажеше, какво друго сме вършили нáй-много прѣзъ това врѣме, вмѣсто „да се запознаемъ пó-добрѣ съ отечеството си“, и при това, нáй-сетнѣ, да ни посочеше, кои сж биле главнитѣ виновници на всичка тази наша неразбранщина. А вмѣсто това, той пристжпва тутакси да продължава нататъкъ статията си, като прави тукъ-тамѣ ония натякования и упрѣкания, които пó-горѣ ний посочваме. Защо така е постжпилъ г. авторъ, защо е направилъ това важно упощение, ний не знаемъ и не е нужно да знаемъ. Но, като имаме прѣдъ себе-си тази негова статия, сирѣчъ вѣщината и дѣлноста, съ които се излага въ нея единъ отъ най-важнитѣ наши жизнени и налѣжащи въпроси, осѣщаме се въ пълно право да кажемъ утвърдително, че нейния авторъ не се види да е билъ само простъ зритель или же наблюдатель на работитѣ въ България, нито единъ отъ нáй-долнитѣ наши държавни и общественни дѣйци, та е могълъ, прочее, да ни запознае твърдѣ добрѣ, да не казваме, и отлично даже, съ главнитѣ причини и причинители на оная грозна неразбранщина, която владѣе надъ България и отпрѣди и послѣ освобождението ни насамъ, и на която горчивитѣ сетнини испитваме всинца тъй изобилно и до тозъ часъ.

До колкото знаемъ и до колкото е възможно да забѣлѣжимъ тукъ нá-бърже и вкратцѣ, ний мислимъ, че пó-главнитѣ първоначални причини на това общо наше нáй-голѣмо зло, или на всичкитѣ ни частни и общи злочестини, се заключаватъ въ слѣдующитѣ точки:

1. *Нашето невѣжество въобще*, което едвамъ що заченваме да изкореняваме и споредъ което сега едвамъ сме кадърни да извършваме добрѣ, полезно и разумно пó-голѣми и пó-сложни работи, било за себе-си частно било за обществото и държавата.

---

[1]) Заграденитѣ думи сж прибавени отъ насъ, р.

2. *Нашитѣ разни исторически и други пó-нови пороци и недѫзи*, що сме унаслѣдили отъ петьвѣковното си робство, може би, и отъ други социални причини, та сме проникнѫти и съ всевъзможни лошавини, като хитрости и лукавщини, голѣмо недовѣрие единъ къмъ други, подозрѣние, и пр.

3. *Нашето тъй значително лишение отъ нáй-нужното за всѣкиго човѣка благовъспитание*, на което още нито основа не сме положили както трѣбва за цѣлокупното свое нравствено повдигание, и безъ което немислима е истинска доброчестина за човѣка на тозъ свѣтъ, та пó-вечето изобластвуваме съ разни суевѣрия, убийственни прѣдразсѫдъци, омраза, завистъ, жестокосърдие, немилость, себелюбие и пр., вмѣсто да имаме чиста любовь къмъ всѣкиго и къмъ всичко добро и полезно; великодушие и щедрота къмъ слабитѣ; милость, съжаление и снисхождение къмъ злочеститѣ; пламенно одушевление и постоянно усърдие къмъ общото добро на отечеството; взаимна любовь и съгласие по между си, и пр.

4. *Нашата голѣма и понятна незрѣлость и неопитность* особенно за държавенъ и за пó-сложенъ общественъ животъ.

Въ сѫщность, горѣ долу, такова е нашето нравстенно състояние и до днесъ, ако и да се е изминѫло вече цѣлъ половинъ вѣкъ отъ когато сме захванѫли систематически и непрѣкѫснѫто да се възраждаме, и почти дестина години, отъ когато сме свободни въ сѣверна и южна България. Истина, че нашия народъ, подъ когото ний разбираме, при тоя случай, само нашето селско и гражданско простолюдие, тойзи народъ, при всичкитѣ си мѫки, тегла и прѣмеждия отъ 4—5 вѣка насамъ, все има въ себе-си доста увардена основа и запасъ отъ здрави нравственни сили — отъ здравъ умъ и разумъ, отъ добро сърце, сирѣчь отъ доброта и мѫжественность, отъ благородство и великодушие, отъ благочестие и смиренность, отъ трудолюбие и отъ трайна жилавина и пъргавина, отъ честность и почтение, съ една дума, Богъ отъ памти-вѣка го е надарилъ и духомъ и тѣломъ съсъ здрави зародуши за отлѝчни доблестни качества. Но като е робувалъ толкова врѣме наредъ подъ всѣкакви мѫки и неволи и подъ нáй-дълбоко невѣжество, та че и до тозъ часъ стене една значителна часть отъ него подъ чужди и душмански управления, тойзи народъ има сега крайна нужда отъ правилно развитие и благовъспитание за единъ пó-широкъ свой граждански животъ. Ако искаме сериозно да говориме и безъ всѣко самообълщение, това наше простолюдие сега за сега е прѣвъсходенъ, но пó-вече географически, материалъ, отъ който обаче може да се въздигне съ врѣме прѣкрасно политическо здание — съ пълна независимость и съ многовѣковна трайность, разбира се, ако бѫде тойзи народъ честитъ да се държатъ и управляватъ сѫдбинитѣ му отъ честни, вѣщи, разумни, здрави и родолюбиви сили, произходящи отъ неговата собственно срѣдà.

Че това е неопровержима истина, което казваме за добритѣ нравственни, умственни и физически качества и сили на българския народъ, служатъ между другитѣ многобройни работи и слѣдующитѣ крупни фактове:

1) Нашия народъ, ако и да се намѣрва поробенъ цѣли нѣколко столѣтия на редъ подъ Османцитѣ и Гръкофанариотитѣ, все́ не се даде да го изтурчатъ нито да го погърчатъ нито инакъ да си измѣни въ нѣщо вѣрата или народноста, освѣнъ една не толкова значителна негова часть, и то споредъ други по̀-стари исторически и географически причини, за които може да поговоримъ други пѫть нарочно;

2) Тъкмо прѣди 27 години, когато извѣстни политически вѫтрѣшни и вънкашни обстоятелства тъй бѣхѫ се сложили, щото силни искушения ставахѫ, отъ една страна, да напущатъ Българетѣ милото си отечество и да се заселяватъ особенно въ Русия, и, отъ друга страна, да си замѣнятъ старата свята православна вѣра съ народоубийственната за тѣхъ уния или и съ халосаното и шарлатанско протестанство, прѣдпочетохѫ да останѫтъ още подъ тежкия хомоть на своитѣ дотогавашни османски и гръкофанариотски владѣтели, отъ колкото да прѣжалятъ своята прѣкрасна та̀тковина и на̀й-драгоцѣнната си прадѣдна вѣра;

3) По врѣмето на подирнята русско-турска война, нашитѣ доброволни дружини съ усердното си участие въ лютитѣ сражения при Стара Загора и особенно на връхъ Шипчанска Стара Планина, дадохѫ на̀й-осязателни доказателства прѣдъ свѣта за примѣрната храбрость и любовь на българския народъ къмъ своето отечество;

4) Нашата войска, ако и на̀й-млада и на̀й-неопитна по своето назначение отъ всичкитѣ други европейски армии, при това ако и почти съвсѣмъ лишена отъ свои висши офицери, обаче прѣди двѣ и половина години успѣ съ отличие не само да отблъсне и да натири отъ българскитѣ прѣдѣли, но и да прогони на вѫтрѣ въ сама Сърбия многобройнитѣ сърбски, сами по себе-си съвсѣмъ невинни полкове, които сърбскитѣ повелители дебнешкомъ и съвсѣмъ ненадѣйно бѣхѫ пуснѫли и сами подкарали, вопрѣки волята на самия сърбски и намъ братски народъ, да навлѣзѫтъ въ земята ни, за да ни съсипятъ и отнематъ за винѫги баремъ цѣлитѣ западни страни на свободна България, защото сме дързнѫли да нарушимъ ушъ политическото равновѣсие на балканския полуостровъ съ дѣлото си за съединение южна съ сѣверна България.

Тия дѣла на българския народъ ний считаме особенно прѣвъсходни, защото сѫ извършвани прѣзъ на̀й-тежки врѣмена за нашия народъ, и за това свята длъжность лежи върху всинца ни, и на̀й-много върху народнитѣ ни рѫководители, да ги повнятъ добрѣ и винѫги да ги иматъ прѣдъ видъ, въ врѣме на своитѣ дѣйствия по народнитѣ работи.

Колкото до по̀-събуденитѣ и по̀-развититѣ ни единородци, които съставляватъ полуграмотното българско общество, (сир. не до тамъ развититѣ и по̀-малкитѣ наши търговци, занаятчии, първоначалнитѣ ни, съ по̀-малко образование учители и свещенници), а тъй сѫщо, при това, и оние наши по̀-образовани хора, отъ които се състои българското тъй наречено интелигентно общество или просто „интелигенцията" (сир. по̀-горньото наше духовно, учителско и военно съсловие, разнитѣ наши чиновници, нѣкои и други ушъ списатели и по̀горни търговци), тие наши хора взети скупомъ, които съставляватъ

българското гражданско съсловие — въ строгъ смисълъ на думата, и на които въ ржцѣтѣ естественно се намѣрватъ почти исключително всичкитѣ клоньове на разнитѣ ни управления (духовно, гражданско, военно и пр.) на страната, тие наши единородци наистина иматъ малко много, и теоретически и практически, познания и опитность за какъвъ-годѣ граждански животъ, ала пбвечето се лишаватъ отъ благовъспитание, кой пò-малко кой пò-много, лишаватъ се именно отъ онова нѣщо, което е изворъ и основа на всичкитѣ граждански добродѣтели, което прави хората велики характери, и което е, прочее, първо и нáй-необходимо условие за всѣкиго человѣка на свѣта, да знае да си испълня добросъвѣстно и съ пълно съзнание своитѣ граждански длъжности, както отъ друга страна, и да умѣе да пази и упражнява порядочно и честно своитѣ граждански права. Не е за чудо прочее, че въ пóвечето случаи злинитѣ и неправилноститѣ на държавнитѣ и общественнитѣ работи въ България, до колкото зависи отъ наша страна, произхождатъ току-речи пó-много отъ срѣдата на „пò-интелигентното“ ни общество, именно защото лицата, съставляюще това общество, тóже се лишаватъ, както пò-горѣ казваме, пóвече отъ необходимото благовъспитание. Ако това наше общество бѣше пó-малко развито, пó-малко образовано, и злинитѣ въ България щѣхж да бждятъ пó-малки, защото человѣкъ, макаръ и съ незначително образование, но съ пълно благовъспитание, бива всѣки пó-добъръ и пó-полезенъ гражданинъ и за себе-си и за обществото, бива такъвъ гражданинъ именно, който пази, създава и никакъ не събаря и не разваля доброто и полезното; а человѣкъ съ пó-вечко образование, но при това лишенъ отъ благовъспитание, той не може да не бжде пó-скоро врѣдителенъ отъ колкото полезенъ членъ на обществото, — който прочее не умѣе освѣнъ да разваля и да събаря всичко онова, което не му е по угодата, макаръ инакъ и да бжде тò нáй-добро и нáй-полезно нѣщо за обществото.

Повдиганието на единъ, тъй много западнжлъ народъ, какъвто е нашия, нáй-много зависи отъ количеството и качеството на достойнитѣ му хора, които трѣбва да иматъ сериозно и достатъчно образование, пълно благовъспитание и доста житейска опитность и мждрость. Именно отъ такива хора се нуждае нáй-много нашия народъ, и само отъ такива хора може да дочака България сигурна и доброчеста бждпина.

Прочее, ако сж вѣрни, а ний твърдиме че сж вѣрни, горѣизложеннитѣ причини — за нашитѣ общи и частни злочестини, лесно е тогава да проумѣемъ, защо не сж могли да вървятъ добрѣ нашитѣ народни работи, особенно отъ когато се е освободила нашата сѣверна и южна тáтковина.

Е, добрѣ. Ами тази току що усвободена България белки е била до толкова злочеста, щото да не се намѣрятъ баремъ единъ-два нейни синове съ колко-годѣ достойнство, съ доста тежина и съ почеть въ народа, та да се подканятъ сами, по своето дълбоко народно самосъзнание, по свое собственно побуждение, безъ да гледатъ при това на разни, многобройни и по видимому непрѣодолими спънки, и да се притекжтъ да спомогнжтъ, колкото имъ е възможно, въ това или въ онова отношение на „злочеста“ България? Такива достойни Българе несамо двама но и

много по̀вече е имало, и прѣди и послѣ освобождението ни, има и сега таквва наши единородци, но тѣхния гласъ още отъ прѣди освобождението ни заченжлъ бѣше да се задушава, и, отъ когато сме се освободили, той съвършенно се задуши. Още при самото начало на устрояванието на свободна България, тѣхната дума се забрани да се вземне подъ надлѣжно внимание. На едни отъ тие наши еднородци не се допуснж нито да живѣжтъ въ България като нейни синове и граждане; на други едвамъ се даде възможность да останжтъ въ страната, подъ условие обаче да бждатъ безгласни като риби и равнодушни зрители на всички злини, що ставатъ въ България; а на трети, на̀й-сетнѣ, съвършенно се забрани всѣко служебно участие, било по държавна било по обществена часть. Не е нужно далечъ да ходимъ и да търсимъ примѣри за подкрѣпение на думата си тукъ. Доста е да напумнимъ на почтеннитѣ читатели, що станж прѣзъ г. 1880 лично напр. съ г. *Евлогия Георгиева*, на̀й-богатия, на̀й-славния и на̀й-почтенния български мжжъ отъ търговското ни съсловие; що истегли лично още и при самото наше Екзархийско устрояване, г. *Гаврилъ Кръстьовичъ*, велезаслуженния и на̀й-благородния отъ старитѣ ни учени, още живущи мжжие, и отличния български родолюбецъ въ всѣко отношение.

Ако бѣхж се взели подъ внимание мислитѣ и възгледитѣ на нашитѣ достойни мжжие въ първото учредително събрание (въ Търново), ако тѣхнитѣ начала по държавното ни благоустройство бѣхж се приели за основа въ основниятъ ни законъ, нареченъ *конституция*, ако при това се прибързаше да се издаджтъ и другитѣ нужни закони за уякчение и охранение на самата конституция, и ако на̀й-сетнѣ се туряхж въ чело на държавното управление само достойни Българе, които да почитатъ и да пазятъ като очитѣ си и конституцията и другитѣ закони, и които да останяхж на високия си постъ баремъ дестина години, или, въ крайни случаи, ако се замѣняхж нѣкои отъ тѣхъ или всички съ други лица, да бждѣхж и тѣ подирнитѣ като първитѣ — достойни личности за назначението си, та да вардятъ и почитатъ както трѣбва законитѣ на страната, ако всичко това се извършеше така: на-да-ли щѣхж да станжтъ отъ тогасъ насамъ толкова прѣврати и разврати въ новия нашъ политически животъ. Ето тойзи нашъ животъ, още при самото си начало, какъ взе да се разклаща и покъртва отъ основание, вмѣсто да се закрѣпява и да заяква. Състави се такъва конституция, която никакъ не е сгодна за нашия народъ, защото крайна нелѣпость ще бжде да мислимъ и да вѣрваме, че тя ще може вече да се варди у насъ, че тя ще си остане непочекнжта, че тя свято ще се почита и отъ управляющи и отъ управляеми, както мечтаяхж едни отъ нейнитѣ слѣпо увлекаеми съставители, а други съ на̀й-голѣма ревность работихж за да стане такъва нашата конституция, защото съ пълно увѣрение прѣдвиждахж, че, именно съ тази конституция, тѣ ще могжтъ на̀й-сигурно да доходятъ на власть и да вършжтъ тогава щото щжтъ въ България. Конституция, особенно каквато е нашата, все може да бжде доста сгодна, но само за народи съ по̀вече развитие, съ доста-

*

точно образование и благовъспитание, нѣща, отъ които нáй-много се нуждаемъ ний. Въ новия си политически животъ, ний още не сме нѣщо пó-вече отъ единъ политически юноша, който едвамъ що започва да се изправя на собственнитѣ си нозѣ и да пристжпва къмъ една или къмъ друга посока. Всѣка конституция е главно нравственно оржжие или щитъ на народа за отбрана на неговитѣ права и длъжности къмъ страната, къмъ държавата и къмъ обществото, и, колкото пó-много слободни установления сж влѣзли въ основата на една конституция, както н. пр. въ нашата конституция, толкова е тя пó-остро оржжие, толкова пó-опасна е тя за тойзи народъ, който значително се лишава отъ нужното развитие, благовъспитание и отъ политическа опитность и зрѣлость, именно какъвто е нашия народъ още днесъ за днесъ. Сега лесно е да се проумѣе, защо ний съ своята конституция не бѣхме честити да видимъ, както трѣбва, вардени и почитани нашитѣ граждански и политически права и длъжности, ами, вмѣсто това, ний захванжхме вече да си изпрѣрѣзваме ржцѣтѣ съ това оржжие, съ което може единъ день съвсѣмъ да се усъкатимъ, ако тò остане още тъй остро въ ржцѣ ни, защото не сме вече доста кадърни, за да знаемъ да го употрѣбьваме, безъ да повреждаме сами себе-си.

Искате-ли единъ народъ, едвамъ що извиканъ отъ дълго робство въ новъ, свободенъ политически животъ, искате ли да го развалите, да го направите, може би, пó-злочестъ отъ колкото пó-прѣди, да турите подъ въпросъ неговото бждяще, неговото лично сжществование, дайте му тутакси конституционно управление въ прѣкалени размѣри и безъ всѣко съглашение съ дѣйствителнотото негово умственно, нравственно и материално състояние. На около си ний имаме и други народи, отъ насъ пó-развити и пó-богати съ политическа опитность и зрѣлость, и тѣхнитѣ конституции въ сравнение на нашата, сж много пò-умѣренни отъ къмъ прѣкалена и необмисленна слободия, но все пакъ не виждаме да сж придобили твърдѣ голѣми облаги изключително отъ своитѣ конституции. Ето прѣдъ очитѣ ни горкото население въ Ромжния и особенно въ Гръция и Сърбия, колко е цъвнжло отъ тамкашното конституционно управление. Въ тия прѣкрасни страни какви добрини вижда населението освѣнъ сиромашия и всѣкакви тегла и неволи? . . . . . Тия страни не се ли приготвятъ за хубава плѣчка на ония силни държави, които единъ день могжтъ успѣ да турятъ ржкж нáй-напрѣдъ върху тѣхъ, слѣдъ нѣкой пò-значителенъ политически прѣвратъ дѣ-годѣ въ Европа? Ами тогасъ какво ли ще стане и съ насъ? Ако во врѣме не си отворимъ очитѣ, нѣма никакво съмнѣние, че и България ще пати това, което ще патятъ и поменжтитѣ съсѣдни намъ млади и малки държавици. Сама по себе-си, нашата конституция е въ сжщность като прѣкрасна мома, но, въ ржцѣтѣ и на пò-образованъ народъ, тя пакъ не би могла съвсѣмъ да остане недокачена. Върхъ основа на тази конституция състави се и избирателенъ законъ, който обема нáй-главното, тъй да кажемъ, суверенното право на единъ народъ въ конституционна държава, както и самия начинъ на упражнението на това право. И какъвъ биде тойзи законъ? Споредъ него, могжтъ

всѣкакви хора да бѫдѫтъ избрани за прѣдставители, да прѣдставляватъ страната прѣдъ държавния Глава, да контролиратъ дѣянията на неговото правителство, да пазятъ всичкитѣ интереси на държавата, и въобще на народа както и на всѣки жител частно въ държавата, да съставятъ и приематъ закони, служащи изключително за умственното, нравственното и материалното прѣуспѣвание на народа, и прочее. Тойзи законъ, за жалость, е билъ такъвъ, щото не се даваше според него доста възможность, да бѫдѫтъ по̀-достойни хора избирвани за народни прѣдставители. Не е нужно да влизаме тукъ въ подробенъ разборъ на тойзи законъ, за да покажемъ голѣмитѣ му врѣди и зли сетнини отъ неговото вече нѣколко кратно упражнение, защото и днесъ тѣ сѫ прѣдъ очитѣ на всинца ни. Споредъ тоя законъ, освѣнъ дѣто могѫтъ да се избиратъ всѣкакви хора за народни прѣдставители, но и тѣхния брой става много голѣмъ. Още при самото начало ако тойзи законъ бѣше се съставилъ по̀-обмисленно и по̀-разумно, н. пр., ако се установеше въ него двойната система за изборъ на прѣдставители и то̀ на 30.000 души единъ прѣдставитель, вмѣсто на 10.000 души, както е и до сега, въ нинешното Народно Събрание не щѣхме да имаме сега отъ съединена България 250—300 а само стотина прѣдставители, които навѣрно щѣхѫ по̀-добрѣ да си испълнятъ високата задача, защото щѣхѫ да бѫдѫтъ по̀-отбрани, и, при това, разноскитѣ по народното прѣдставителство щѣхѫ да бѫдѫтъ прочее три пѫтя по̀-малки отъ колкото сега. Съ такъва основа, нашия избирателенъ законъ щѣше напълно да отговаря за насъ, защото ний сме народъ още твърдѣ сиромашенъ, и въ духовно и въ материално отношение.

Когато въ самата ни конституция се намѣрватъ не малко такива установления, които твърдѣ много противорѣчатъ едни на други; когато сѫщо такива въпиющи погрѣшности и несъобразности се намѣрватъ и въ избирателниятъ ни законъ, и когато установленията въ конституцията и въ избирателния законъ, всички скупомъ взети, несъотвѣтствуватъ баремъ въ малъкъ удовлетворителенъ размѣръ на дѣйствителното умственно нравственно и материално състояние на нашия народъ, тогава нѣма защо да се чудимъ, че сме стигнѫли до това положение, въ което се намѣрваме сега, че станѫхѫ у насъ такива прѣврати и разврати и отъ освобождението ни насамъ, както рекохме по̀-горѣ. Въ свободна България нищо не можа̀ да остане недокачено и неповрѣдено. Всичкитѣ държавни и обществени учреждения, тачe и самото ни още слабо и не съвсѣмъ добрѣ устроено черковно управление, не се оставихѫ на мира, а се изложихѫ на всѣкакви докачения и поврѣди, вмѣсто на подобрения.

По тойзи много опасенъ и злочестъ пѫть вървѣхѫ все по̀-силно и по̀-силно нашитѣ държавни и обществени работи, и никакъ се не отбивахѫ отъ него, та на́й-сетнѣ стигнѫхѫ до тамъ, щото и самата корона биде докачена,[1]) а съ нея заедно и хубавата ни млада, юнашка

[1]) Не му е тукъ мѣстото, нито му е сега врѣмето да разсѫждаваме върху това дѣло, да ли е било неизбѣжно нужно да стане и то̀ или не, кои сѫ го извършили и кои не, но само констатираме фактътъ, че и то́ на́й-сетнѣ се извърши въ

войска, която до прѣди двѣ години отъ освобождението ни, бѣше единственното нáй-запазено и нáй-неповрѣдено нѣщо въ свободна България, което и нáй-успѣшно се развиваше и вървѣше къмъ свещенната си задача — обраната на отечеството прѣдъ вънкашни и вжтрѣшни врагове, обраната на народната ни честь и гордость.

Ето що произлѣзва отъ невѣжеството и неблаговъспитанието на хората, ето какви неразбранщини ставатъ въ една страна, когато ней се дадѫтъ закони и управление, за които тя не е никакъ приготвена, които тя не може да понесе. Тия неразбранщини нáй-послѣ станѫхѫ тъй много и тъй ужасни, щото покъртихѫ отъ дъно не само държавата, ами и всѣкиго отдѣлно въ държавата, и кога и какъ ще се избавиме до край отъ тия свои неразбранщини, самъ единъ Богъ знае.

Не трѣба прочее никакъ да се чудиме, че и самото нáй-главно учреждение по управлението на всичкитѣ държавни и обществени свѣтски работи въ страната — министерството, още отъ самото начало, сирѣчь първото българско министерство, не можà да се закрѣпи и да спечели надлежната всеобща почеть и уважение, а се растури съ едно твърдѣ прискърбно покрусване, като не можѝ да се удържи баремъ толкова врѣме, колкото едно жребье въ майчината си утроба. Отъ тогава вече до прѣди една година послѣдовахѫ едно подирь друго всѣкакви многобройни министерски промѣнения, въ състава на които можàхѫ да влѣзѫтъ и такива личности, които, въ една, малко-много, благоустроена държава и при нормално положение, не бихѫ могли порядочно да испълнятъ нито една отъ малкитѣ длъжности въ мин. канцелария. Изпомежду тия наши министерства образовахѫ се и такива, въ които само първия министръ-прѣдсѣдатель боравяше самоволно и пълновластно, както си щѣше онъ самъ, а другитѣ министри, ужъ негови другари, не бѣхѫ друго около му, освѣнъ като негови прости

наша България. Не можемъ обаче да прѣмълчимъ и да не забѣлѣжимъ тукъ баремъ това, че още отъ г. 1881, слѣдъ първия нашъ злополученъ политически прѣвратъ, вече бѣше се захванѫло да се чуватъ заканвания къмъ извършване на таково дѣло, и тия заканвания, съ течение на врѣмето, распространявахѫ се пòвече и пòвече несамо съ устно ами и съ писменно и печатно слово. Прѣзъ това врѣме нáй-чудното нѣщо бѣше това, дѣто почти всички, кой пò-малко кой пò-много, бѣхѫ хладнокръвни сеирджии на разпространението на тия заканвания, па и никой не си даде трудъ да изучи истинскитѣ причини на това отистина прискърбно явление въ нашия едвамъ отъ вчера подновенъ политически животъ, и да поразмисли съ надлежната сериозность за всичкитѣ послѣдствия отъ тия заканвания.

Ами защо ставахѫ тия заканвания отъ извѣстни хора срѣщу короната и тò, за жалость, срѣщу короната принципиално? Защото държавния Глава, казватъ нѣкои, не вървѣлъ по тѣхната вода, а вървѣлъ по водата на други. Всѣкий господарь на една страна е неинъ богопомазанъ избраникъ, и, като такъвъ, той никога не трѣбва наистина да прѣдпочита никои хора по партиванство въ държавата си, той не трѣбва да бѫде ничий партиванинъ: той трѣбва винѫги еднакво да обича своитѣ поданници, да е справедливъ еднакво надъ всички, да е милостивъ еднакво за всички; *той е партизанинъ само на правдата и на законноста.*

Въпросъ обаче може да бѫде наистина тука, да ли бившия нашъ Господарь Князь Александъръ Батембергский, да ли напълно притежаваше тия необходими качества за всѣки държавенъ Глава. На всѣки случай, тая наша бѣлѣжка се отнася до принципътъ абсолютно, а не до лица, абсолютенъ принципъ, който, нѣка ни бѫде позволено да кажемъ, нѣкои отъ пò-отличнитѣ причинители на нашитѣ неразбранщини никакъ не уважихѫ и всѣчески искахѫ да го упоборятъ.

опашки, министерски сѣнки. Нѣкои отъ тие всемогѫщи министри, упоени отъ своето ненаситно властолюбие, дързнѫхѫ да оспорьватъ по нѣкога и на самия държавенъ Глава суверенннитѣ права и власть, който много е пѫтя билъ принуденъ да отстѫпи прѣдъ такъвъ крайно нахаленъ съвѣтникъ и да жъртвува порядочни държавни служители отъ разни степени по службата, за да не счупи хатъра на дързкиятъ си министъръ, силата на когото се е намѣрвала по̀-вече въ неправдата и въ беззаконствата. Колко хубави и полезни мисли и намѣрения се прѣбихѫ и потѫпкахѫ отъ такива наши велможи, защото не можахѫ да извлекѫтъ никаква облага отъ тия мисли и намѣрения за себе-си лично въ кое и да е отношение. Колко добри и полезни служители, било по администрацията, било по правосѫдието, било по друга часть въ държавата, колко такива достойни служители бидохѫ не веднѫжъ жестоко наказани: или съ ненадѣйно и не во врѣме прѣмѣстване отъ единъ край на държавата въ други, или съ бързо закриване на службата имъ, или на̀й-сетнѣ съ безпощадно натирване тѣхъ отъ поста имъ, и то̀ само и само защото не сѫ били по угодата на всемогѫщитѣ министри или на нѣкого отъ тѣхнитѣ официални и неофициални, тайни и явни помагачи въ столицата и отъ провинциитѣ. Нѣкои отъ тие наши министерства или по̀-добрѣ министри, като се случаше да иматъ една силна подпора отъ болшинството въ народното прѣдставителство, позволявахѫ си, безъ всѣка належаща нужда, или да закриватъ нѣкои твърдѣ нужни и полезни държавни учреждения, или на нѣкои само името да промѣнятъ, за да замѣнятъ персоналътъ имъ съ други тѣмъ угодни лица, или пъкъ да създадѫтъ нарочно служби даже и читави учреждения за извѣстни протежирани личности. И, при всичко това, пакъ не можа̀ нити едно министерство да утрае читаво баремъ двѣ години.

Ала отъ честитѣ наши министерски промѣнения ставахѫ и други безкрайни злини за цѣлата страна, за цѣлия народъ, защото съ тия промѣнения, освѣнъ дѣто се промѣняваше, тъй да кажемъ, и самото направление на паднѫлитѣ министри и се замѣняваше съ направлението на новитѣ министри, но и почти всичкитѣ по̀-главни и по̀-важни служители слѣдъ министритѣ, макаръ и да бѫдѣхѫ безукоризненни работници, или се прѣмѣствахѫ отъ едно мѣсто на друго, или по̀-скоро се изваждахѫ отъ служба, по една или по друга благовидна причина, и се замѣнявахѫ съ други лица, фанатически съпартизани и услужници на новитѣ министри, ако и да бѫдѣхѫ инакъ тие послѣднитѣ безъ всѣко достойнство.[1]) Въ такъвъ случай, разбира се, не можеше да не владѣе по̀вече хаосъ и току-речи постоянно безредие и бъркотия, дѣ по̀-малко дѣ по̀-много, въ водението на държавнитѣ и обществениитѣ ни работи, и твърдѣ нарѣдко бѣше възможно да се захване една, добрѣ обмислена и твърдѣ полезна работа, да се върши и да се довърши по единъ и сѫщи редъ, безъ прѣкѫсване и безъ всѣко побъркване на тойзи редъ. Почти на всѣко

---

[1]) Отъ тука се види, кога и какъ се е захванѫлъ и у насъ чиновническия пролетариятъ.

ново министерство главното занятие се поглъщаше нáй-много въ ожесточена борба съ разнитѣ негове врагове, за да не падне твърдѣ скоро и да може, напротивъ, пò-дълго врѣме да се удържи на власта, и за това твърдѣ малко му оставаше слободно врѣме, да може да се придаде сериозно и пò-охолно на дѣйствителното испълняване на надлежнитѣ работи по своята задача. Тежко и горко дору и на оние наши частни и по положение самостоятелни граждане, които имахѫ колко-годѣ гражданска доблесть да се удързостятъ и по нѣкога да подигнѫтъ гласътъ си така или инакъ срѣщу такива неправди и беззаконства въ държавата! . . . И нáй-лоялната постѫпка на такива наши нáйчестни и почтенни съграждане за подобни случаи считало се е много пѫтя за голѣмо прѣстѫпление, дору и за велеиздайство. Не веднѫжъ се е случвало на такивато наши съграждане да се прѣгради пѫтьтъ и дору прѣдъ самата корона за прѣдставление на работи отъ голѣма важность. Колко пò-тежко и пò-несносно ще да е било положението пъкъ на оние добросъвѣстни чиновници, които сѫ бивали често принуждавани да извършватъ така или инакъ доста неправилни, дору и неправедни работи, за да небѫдѫтъ въ противенъ случай изложени на всѣкакви прѣслѣдвания, унижавания, нáй-сетнѣ и на горки упропастявания отъ своитѣ непосрѣдственни и отъ други пò-горни началства въ държавата. Съ една рѣчь, работитѣ въ свободна уштъ България така злѣ се водѣхѫ въобще, и тѣ до таково злочесто състояние бѣхѫ стигнѫли, щото никой порядоченъ житель български, билъ той частно или служебно лице, никой вече не бѣше сугуренъ *нито за честа си, нито за положенито си.* Поради тая и други такива причини, вмѣсто дълбока и неизмѣнна почеть и уважение къмъ авторитета на власта, на всички държавни и обществении учреждения и на служебнитѣ лица, отъ нáй-първитѣ до нáй-подирнитѣ, както е необходимо за истинското процвѣтание на всѣко общество, вмѣсто това, растѣше изпомежду и управляющи и управляеми, едно твърдѣ низско незачитание, едно грусно прѣзрѣние, аче дори и фанатическа омраза.

Прочее, когато се водятъ работитѣ на една страна по тойзи хаотически и крайно жалъкъ начинъ, възможно ли е, за Бога, да се чака колко-годѣ истински успѣхъ и напрѣдъкъ на тази страна въ кое и да е отношение?

До колкото можихме и до колкото познаваме състоянието на своя народъ отъ пробужданието му до подирнята русско-турска война, както и отъ тогава насамъ, ний се надѣваме, че съ гореизложеннитѣ си разяснения прѣдставихме и доказахме, ако и пòвече въ общи чърти, кои сѫ главнитѣ първоначални причини на тия наши злочестини, на тия неразбранщини въ България, и какъ сѫ се развили и до какъвъ степень сѫ стигнѫли помежду ни самитѣ тия неразбранщини. Нъ отъ нашитѣ разяснения також де се вижда, кои пò-вече сѫ били причинителитѣ на тия неразбранщини, на тия многобройни вериги отъ неправди и беззаконства.[1]) Ний всинца сме спо-

[1]) За това ли се освободи България, тави петьвѣковна робиня, да процъвтѣѭтъ и въ нея неправдитѣ и беззаконствата? Това нѣма да бѫде, колко и да го искатъ нѣкои хубосници чужди и наши.

могнѫли, кой по̀-много кой по̀-малко, за пораждането и усилването на своитѣ неразбранщини. Тукъ въ сѫщность е напълно съгласенъ съ насъ и г. авторъ на статията за „Българското учебно дѣло въ Турско“, че малко или много всинца сме виновни заради своитѣ злочестини,[2]) защото, както думатъ и нашитѣ народни пословици, „всѣки тегли отъ главата си; умъ царува, умъ робува“. На́й-малко е виновно отъ всинца ни, разбира се, са́мо нашето простолюдие, било по градоветѣ било по селата, защото, по естеството си, то́ е на́й-пасивния факторъ въ страната по каквито и да било общи работи. Ала по́-голѣми виновници на злочестинитѣ въ нашето отечество происходятъ отъ срѣдата на по́-развититѣ ни еднородци, които съставляватъ, както обяснихме по́-горѣ, полуграмотното и по́-образованото българско общество, защото естественно е, че именно отъ по́-развитото общество излѣзватъ всѣкога на́й-активнитѣ и на́й-ревностнитѣ дѣйци по всички държавни и общественни работи у кой да е народъ. Кои сѫ обаче на́й-главнитѣ виновници помежду тѣхъ, г. авторъ П. К. не ни ги посочва никакъ, макаръ че можеше да стори това доста добрѣ, защото, пакъ ще кажемъ каквото въ начало на тия си бѣлѣжки, имаме силно основание да вѣрваме, че той ги познава много по́-добрѣ и отъ насъ, които пишеме настоящитѣ редове. Другъ е въпросътъ, да ли е било съвсѣмъ нужно, щото г. авторъ въ своята инакъ много интересна статия да ни посочва, кой е именно кривъ и кой правъ у насъ въ България особенно отъ освобожденето ни насамъ, по една или по друга добра или несъстоятелна работа, била тя отъ държавенъ или общественъ характеръ. Споредъ насъ, г. авторъ на́й-добрѣ щѣше да стори, ако само съ нѣколко общи думи кажеше на приличното мѣсто, че отъ освобожденето насамъ по́вечето отъ насъ сѫ вършили не онова, което е било нужно и полезно за общото народно добро, и на́й-сетнѣ да завършаше това общо упрѣкание съ ония свои твърдѣ умѣстни думи, които цитирахме вече въ настоящитѣ си бѣлѣжки и които пакъ намѣрваме за нужно да ги повторимь и тукъ: „съ голи обвинения и оправдания никоя работа не може да напрѣдне; на́й-добрѣ е да приемнемъ сѫществующето зло и да търсимъ срѣдство за неговото прѣмахвание“.

Но г. авторъ не се е задоволилъ само съ това, ами тукъ-тамѣ изъ въпросната си статия се впуща да прави нѣкои и други натякквания, упрѣкания и обвинения, които ний по́-горѣ посочихме вече и които считаме неумѣстни, несъстоятелни даже и нѣкои съвсѣмъ несправедливи, не толкова сами по сѣбе-си, колкото по отношение къмъ учрежденията и лицата, до които се отнасятъ. И ний ако не бѣхме прѣдставили настоящитѣ си разяснения, по́вечето отъ читателитѣ пакъ не щѣхѫ да могѫтъ да си съставятъ вѣрно понятие за главнитѣ първоначални причини както и за самитѣ най-главни причинители на нашитѣ неразбранщини, за които е сега думата ни.

Така или инакъ, ний пакъ ще повторимъ — всинца сме виновни на своитѣ неразбранщини. То е тъй. Ала на́й-главнитѣ виновници сѫ

[2]) Вижъ първата часть на стр. 809 отъ статията за „Бълг. учебно дѣло въ Турско“.

оние измежду насъ, които сѫ гледали съ всички начини несамо да стигнѫтъ на власть, за да могѫтъ тогава да вършатъ въ пó-вече случаи каквато си щѫтъ тѣ сами, а не както се е изисквало за общото народно добро, но и когато сѫ имали вече въ рѫцѣ си власта, употрѣбявали сѫ всички подъ рѫка имъ срѣдства, за да се удържѫтъ, колкото е възможно, пó-дълго врѣме на власта, вмѣсто да отстѫпятъ доброволно на други лица, съ пó-голѣмо достойнство отъ тѣхъ, и да имъ се затекѫтъ съ нáй-ревностно спомагание за пó-добрата уредба и управление на България. Ето така разбираме ний да бѫде истинския патриотизмъ на нашитѣ първи водители и достойни мѫжие.

Прочее, ако всичко това, що изложихме до тука, за да разяснимъ пó-главнитѣ общи чърти на всичкия вървежъ на вѫтрѣшнитѣ наши държавни и общественни работи особенно отъ освобождението ни насамъ, ако всичко това е вѣрно, а ний безъ нáй-малко колебание утвърждаме, че е вѣрно, тогава не може да бѫде никакъ умѣстно натякванието, което се прави на стр. 805—806 въ статията за „Българ. учебно дѣло въ Турско“, „че рѣдко кой има колко-годѣ присърце да събира нѣкакви положителни данни по нашитѣ общественни въпроси“. Ний пó-горѣ доказахме доста нагледно, че казаннитѣ наши работи бѣхѫ стигнѫли, по едно врѣме, до таково ужасно състояние, щото никой почти не бѣше вече сигуренъ нито за честа си нито за положението си въ България. При таково състояние на работитѣ мѫчно е да се помисли, че може и нáй-самоотверженни мѫжие да се заловятъ съ всичка сериозность за нѣкоя добра и полезна обща работа, освѣнъ отъ нужда и отъ крайно принуждение, защото всѣкой е билъ увѣренъ, че, отъ такивато свои благородни трудове, не ще да види и да дочака никакви облаги, нито за себе си нито за народа си, не ще може да посрѣщне какво-годѣ нито нравственно а още пó-малко материално насърчвание. За потвърдение на думата си тукъ, ний считаме за излишно да привеждаме съотвѣтсвующи примѣри, защото и такива примѣри има у насъ многобройни, и тѣ сѫ съвсѣмъ извѣстни на всинца ни въ България. —

Въ сѫщата статия на стр. 806—807 видѣхме, че се упрѣква нашето статистическо бюро, дѣто отъ началото и до сега не се било погрижило да извърши онова, което се е изисквало отъ него и което е могло да извърши, ако да бѣше имало надлежно присърце за испълняване работитѣ по своята важна задача. И наистина, това учреждение тóже напълно можеше да оправдае надѣждитѣ, които сѫ му възложени още при самото начало на основанието му, и отечеството безъ съмнѣние щѣше да види ожидаемитѣ плодове отъ него, ако да бѣше оставено тò (бюрото) на мира, ако не бѣше се подлагало и тò на всѣкакви промѣнения, както въ главния си личенъ съставъ така и въ вѫтрѣшнитѣ си уредби. Когато се състави това учреждение, въ чело на неговото управление се тури единъ младъ человѣкъ, напълно достоинъ за тази работа. Той бѣше г. М. Сарафовъ, който трѣбваше да остане управитель на това учреждение за винѫги или поне за едно доста дълго врѣме, дордѣ да се заякчи учреждението подъ негово отлично рѫководство и дордѣто ослѣ се замѣни съ друго лице, не пó-малко

достойно отъ прѣдшественника си. Госп. Сарафовъ е единъ отъ рѣдкитѣ ни млади единородци, които освѣнъ дѣто сѫ придобили висше образование но и, отъ друга страна, сѫ твърдѣ любознателни, трудолюбиви, енергични, пъргави и богато надарени съ инициатива, съ една дума — достойни хора, честни и добросъвѣстни работници, именно отъ каквито има нáй-голѣма нужда нашия народъ. Като такъвъ, г. Сарафовъ ако и да нѣмаше специална подготовка за да бѫде директоръ на статистическо учреждение, обаче щомъ се назначи за директоръ на нашето статистическо бюро, той поѐ и усвои тъй добрѣ работата му, щото ако бѣше останѫлъ до нинѣ все на тоя постъ, това учреждение щѣше да стигне до едно нáй-цвѣтуще положение въ България. Защо му отнехѫ тая служба и тó противъ волята? За да сѣдне още веднъжь-ли безъ врѣме на министерско кресло? Ако-ли е имало друга нѣкоя уважителна причина, нпр., че възнаграждението му въ статистическото бюро ще да е било недостатъчно, държавата можѣше твърдѣ лесно да го удовлетвори въ това отношение. Както и да е, но г. Сарафовъ навѣрно щѣше да бѫде много пó-полезенъ като директоръ на статистическото бюро, отъ колкото вторично да умножава пó-скоро числото на многобройнитѣ министри въ нова България. За тая капитална погрѣшка нѣка отговарятъ онне, които не оставихѫ г. Сарафова да сѣди тамъ, отъ дѣто не трѣбваше никакъ да се дига тъй скоро. И съ кого го замѣстихѫ? Съ г. Калинкова, единъ наистина твърдѣ добъръ момъкъ, снабденъ тоже съ висше образование и специално юристъ, но, за жалость, лишенъ отъ надлежна способность и подаденье за директоръ на статистическо учреждение. Той е могълъ да бѫде много добъръ работникъ, както се види, само по сѫдебна часть. Но защо не е билъ оставенъ на служба, съотвѣтствующа за него, ний не знаемъ, а нѣка за насъ отговарятъ оние, които знаѭтъ.

Въ сѫщата статия на стр. 807 се упрѣкаватъ сѫдебнитѣ ни учреждения, че не събирвали статистически данни за недвижимитѣ имоти и за прѣстѫпленията, което могли да извършватъ много лесно, стига да сѫ имали колко-годѣ присърдце къмъ своята работа. И тука погрѣшката происхожда отъ сѫщитѣ причини, отъ които видѣхме да происхожда и неуспѣхътъ на статистическото бюро. Задачата на сѫдебнитѣ учреждения е твърдѣ висока и нáй-свята въ държавата — *законно, честно и добросъвѣстно вардение и раздаване правдата, и нáй-справедливо наказване неправдата за въстановление на самата правда.* То ще рече съ други думи, че всичкитѣ интереси на населението въ страната, биле тѣ нравственни или материални, за да бѫдѫтъ въ добро или въ зло състояние, зависятъ твърдѣ много, отъ сѫдебнитѣ учреждения споредъ тѣхното достойнство и устройство. Заради това, тия учреждения, колко и да е достоинъ тѣхния личенъ съставъ и, отъ друга страна, колко и да сѫ добрѣ устроени, пакъ не могѫтъ испълня както трѣбва задачата си лицата, които завзематъ тия учреждения, ако тия лица сѫщеврѣменно не бѫдѫтъ съвършенно убезпечени на службата си и ако съвсѣмъ не сѫ заячени съ пълна независимость въ испълнение на задачата си. Безъ

тия още двѣ главни условия, немислимо е истинско сѫдебно боравение на тия власти въ коя да е страна. Такива ли сѫ били нашитѣ сѫдебни учреждения отъ освобождението ни насамъ? Нито сѫ били нито сѫ могли да бѫдѫтъ такива, и това всѣкиму е извѣстно у насъ, ала на́й-добрѣ го знаѭтъ оние наши единородци, които сѫ били всемогѫщи министри и по сѫдебната часть въ България. Току речи всичкитѣ ни сѫдебни учреждения и лица зависѣхѫ, кога по́-малко кога по́-вече, отъ министритѣ, или, още по́-вѣрно, отъ онова министерство, което бѣше на власть, не по́-малко и отъ неговитѣ съпартизани въ столицата и въ провинциитѣ. Когато нѣкои отдѣлни служители по сѫдебното вѣдомство или цѣли сѫдебни учреждения поищѣхѫ коллегиално да отблъснѫтъ, макаръ и по на́й-лояленъ начинъ, посѣгването на единъ министъръ или на неговъ влиятеленъ съпартизанинъ върху сѫщественната имъ сѫдебна работа, и се опитѫтъ съ тойзи начинъ да си запазятъ подобающата законна независимость и при такива случаи по извръшвание на службата си, споредъ както имъ прѣдписватъ за винѫги законитѣ и съвѣста, такива честни служители и цѣли учреждения бивали сѫ подлагани на разни прислѣдвания и наказвания — съ прѣмѣстване отъ една мѣстность на друга, та че на́й-сетнѣ и съ безпощадно отчисление отъ служба. Като е било положението и на сѫдебнитѣ ни работи такова, то̀ ще рече, че по́-многото сѫдии трѣбвало е въ не малко случаи да бѫдѫтъ по́-скоро ревностни партизани на владѣющитѣ министри изобщо, отъ колкото партизани на самата правда и законность, както именно се изисква, или крайно прѣдпазливи и въ сѫдътъ и на сѫдѣ, или пакъ трѣбвало е много пѫти да закриватъ очи си прѣдъ законитѣ и прѣдъ съвѣста си, ако не сѫ искали да останѫтъ единъ день на пѫтя и да прѣкарватъ живота си въ гладъ и въ други разни неволи и тегла. Да навождаме ли и тукъ примѣри? Не е нужно, защото тѣ, освѣнъ дѣто сѫ многобройни, но има отъ тѣхъ и доста прѣсни, като сѫ не отъ прѣди много години ставали. Ще споменемъ само, че единъ нашъ бивши министъръ на правосѫдието съ това на́й-много се отличи, и то̀ въ твърдѣ кратко врѣме, че прѣмѣсти и отчисли по́вече отъ стотина — 150 души свои подвѣдомственни служители, на́й-много защото не аресвали тие клетници така или инакъ на г. министра. А други, пакъ наши държавни мѫжье, които бѣхѫ нѣщо по́вече отъ единъ обикновененъ министъръ, въ едно засѣдание срѣдъ народното събрание, (и то̀ сѣкашъ че бѣше къмъ края на г. 1880), като се бѣ подигнѫлъ въпросъ за една грьцка гемия на Дунавъ при Силистра, въ името на своитѣ многобройни тогава съпартизани, велегласно викахѫ на всеуслишание прѣдъ оние народни прѣдставители, които бѣхѫ издали гласътъ си въ защита на независимоста на сѫдебнитѣ власти,. че *се бъркали, че се бъркатъ и всѣкога ще се бъркатъ въ работитѣ и на реченнитѣ власти.* Умнитѣ и истинно родолюбивитѣ народни водители въ други страни гледатъ да служи народното имъ събрание за възпитателно учреждение на страната въ здравитѣ политически начала, когато у насъ поискахѫ нѣкои наши водители да служи народното събрание по́вече за разсадникъ на политическия развратъ. Нѣка излѣзе нѣкой да ни

докаже, че не е имало у насъ такива много случаи, и ний сме готови прѣдъ всички да се покаемъ за своето незнание.

Отъ изложеннитѣ ни до тукъ думи за дѣйствията на нашитѣ сѫдебни учреждения и лица, става доста ясно, че тие послѣднитѣ не сѫ толкова криви за тия или ония тѣхни прѣнебрегнѫти работи, че главни виновници на това сѫ други хора и учреждения, които бѣше твърдѣ желателно да ни се посочахѫ въ разбираемата отъ насъ статия. —

На сѫщата 807 страница упрѣкава се министерството на народното просвѣщение, че и до нинѣ не било направило щото е нужно за познавание състоянието на учебното дѣло въ България, макаръ и да нѣмало това министерство много работа, и, при това, то̀ располагало съ многоброенъ персоналъ тукъ и въ провинциитѣ.

За да може правилно и плодотворно да функционира едно кое да е министерство и особенно министерството на народното просвѣщение, потрѣбно е, прѣди всичко, то̀ да има достоинъ шефъ съ достойни помагачи около му, които да не се промѣнятъ, освѣнъ слѣдъ дълго врѣме въ твърдѣ крайни случаи. Тия непосрѣдственни помагачи на министра на народното просвѣщение образуватъ два отдѣла: лицата отъ едина отдѣлъ извършватъ обикновенни, текущи, чисто административни, практически работи по учебното дѣло, испълняеми по установенъ и приетъ редъ; служителитѣ отъ другия отдѣлъ извършватъ, тъй да се каже, само теоретически работи по учебното дѣло и въобще по просвѣщението въ страната. Отъ втория отдѣлъ лицата не сѫ друго освѣнъ постояненъ *учебенъ съвѣтъ* при министерството, който съвѣтъ трѣба у насъ да се състои на първо врѣме поне отъ 5—6 души — главни членове, и всѣки отъ тѣхъ, до колкото се може, да има висше специално образование, и, при това, да познава особенно народа въ всѣко отношение и отечеството въобще. Главнитѣ точки, въ които се заключава занятието на учебния съвѣтъ, сѫ слѣдующитѣ:

1) Съставение закони, правилници, по нѣкога и окрѫжни писма за обяснение на тие закони и правилници: а) за управлението на всичкитѣ учебни заведения въ страната, б) за дисциплината на ученицитѣ, в) за раздавание стипендии и врѣменни помощи на ученици въ страната и въ чужбина, г) за раздавание пенсии или врѣменни помощи на заслуженни стари или прѣждеврѣменно усакътени учители, свещенници, списатели и други служители по учебното дѣло и въобще по народното развитие, и д) за раздавание редовни или само приврѣменни помощи на общински училища, които заслужватъ такива помощи, до колкото изходя на държавата и пр.;

2) Съставение нови програми за училищата и промѣнявание на дѣйствующи програми, до колкото се изисква отъ опита и практиката;

3) Разглеждание на разни съчинения — да се отхвърлятъ или приематъ — едни за учебници на ученицитѣ и други за рѫководства и спомагателни книги на учителитѣ;

4) Оцѣнявание достойнството на читави разни книги, журнали и други съчинения, разни материали по народнитѣ умотворения, стари рѫкописни паметници, нови и стари изображения относително народ-

ния битъ, за които се иска държавна помощь, чрезъ министерството на народното просвѣщение, за тѣхното издавание и разпространение:

5) Инспектирвание служебнитѣ работи, въ извѣстни врѣменя прѣзъ годината: а) на учителитѣ особенно при разнитѣ по́-горни държавни и общински училища, б) на окрѫжнитѣ училищни инспектори, и в) на всички други учреждения, подвѣдомственни на министерството на народното просвѣщение, като нар. библиотеки, пансиони, и пр.;

6) Непрѣстанно слѣденье и изучвание движението на учебното дѣло въ страната върху статистическитѣ данни по тоя прѣдмѣтъ, събирвани нарочно за тази цѣль;

7) Непосрѣдственно изучвание на извѣстна часть по просвѣщението и особенно по учебното дѣло въ нѣкои просвѣтени страни, и пр.;

8) Приемвание готови вече илиже съставение съвсѣмъ нови программи, конспекти, особенни правилници, дору и читави закони за изучвание България и нейното население природоиспитателски, географически, археологически, исторически, етнографически, и пр.

Министерството на народното просвѣщение има свой органъ, единъ вѣстникъ, издаваемъ подъ надзора и рѫководството на учебния съвѣтъ. Тойзи вѣстникъ се раздѣля на двѣ части: въ първата часть се обнародватъ материали по учебното дѣло и въобще по просвѣщението въ България; а въ другата му часть, до колкото се вижда интересно и полезно за насъ, обнародватъ се материали пакъ по сѫщи въпроси ала само отъ чужбина. Всѣки единъ брой отъ тоя вѣстникъ излиза ежемѣсечно само веднъжъ и то̀ въ умѣренъ обемъ, като непрѣстанно се гледа да се подобрява постепенно неговата външна и вѫтрѣшна стойность.

Както е извѣстно на всинца ни, ставáхѫ вече нѣколко опитвания, за да се снабди нашето министерство на народното просвѣщение, приблизително, съ едно таково благоустройство и нѣколко врѣме това министерство дѣйствува̀ подъ основата на такова устройство съ доста добро прѣуспѣвание, та щѣше до нинѣ да направи несравненно по́-голѣми успѣхи въ задачата си, ако не бѣше му се промѣнило това устройство. Но какво да се прави, когато въ България щомъ паднѫлитѣ министри се замѣнятъ съ други нови — министри, по́-вечето отъ подирнитѣ гледатъ на́й-напрѣдъ да развалятъ и изхвърлятъ всичко, което сѫ направили прѣдшественницитѣ имъ, макаръ то̀ и да бѫдеше на́й-добро и на́й-полезно нѣщо за всинца ни. Когато, на противъ, трѣбваше всѣкой новъ министръ не само да задържи но и да укрѣпи всичко добро и полезно, което завари направено отъ прѣдшественницитѣ си, а щото намѣри съ недостатъци да поправи, и на́й-сетнѣ безполезното, разбира се, да изхвърли съвсѣмъ.

Защо тия толкова врѣдителни неразбранщини сѫ стрували нѣкои наши министри и по народното просвѣщение? Очевидно за това, защото сѫ прѣдпочитали твърдѣ много себе си, своето лично добро отъ колкото общото народно добро; защото сѫ искали само тѣ да се славятъ и величаѭтъ за всичко, и всички други заедно и съ на́й-добритѣ си дѣла да станѫтъ невидими и за винѫги забравени. Сирѣчь когато

една, дору и на́й-добра работа, е била заченѫта или до край извършена не отъ тѣхъ самитѣ, ами отъ тѣхнитѣ прѣдшественници, тази работа непрѣменно е трѣбало да се събори съвсѣмъ, защото не е била заченѫта или довършена отъ новитѣ министри. Така станѫ и съ гореспоменѫтото устройство на нашето министерство на народното просвѣщение. Когато въ на́й-образованитѣ страни на свѣта тия министерства си иматъ винѫги постоянни учебни съвѣти съ многоброенъ и по достойнство отличенъ персоналъ, колко по́-нужно е да има българското министерство на просвѣщението такъвъ съвѣтъ. Всичкитѣ министерства — въ тѣсенъ смисълъ на думата — сѫ изобщо административни учреждения, и отъ тѣхъ само министерството на народното просвѣщение прави едно голѣмо изключение, защото въ неговата задача, освѣнъ готови практични — административни влизатъ и чисто теоретични работи, които, по сѫщината и назначението си, сѫ на́й-важни и на́й-деликатни работи въ една страна, защото тѣхния прѣдмѣтъ е само́то народно просвѣщавание въ страната, както се види по́-горѣ и отъ нашето изложение задачата на учебний съвѣтъ. Но у насъ кой ти мисли, кой ти разбира добрѣ отъ тия работи? Кой слуша и кой иска да знае за тѣхъ?

Та само тия ли неразбранщини сѫ ставали отъ нѣкои наши първостепенни рѫководители и по просвѣщението въ България? Я кой не знае въ България, че и отъ бившитѣ министри на народното просвѣщение не единъ се е опитвалъ всѣчески, да направи отъ подчиненнитѣ си служители, особенно отъ учителитѣ и на́й-паче отъ окрѫжнитѣ училищни инспектори — да направи политически свои орѫдия, безусловни послушници и изпълнители на своитѣ партизански домогвания и цѣли, вмѣсто да ги упѫтва и насърчва къмъ постоянно и ревностно изпълнявание на тѣхната на́й-свята задача въ страната — *правилно разпространение на истинското просвѣщение и благовъспитание въ младото наше поколѣние*, надѣждата на България. Кой не знае у насъ, че не малко служители и по народното просвѣщение отъ прѣди станѫхѫ горки жертви на непосрѣдственнитѣ свои неумолими началници и още по́-вече на всемогѫщитѣ бивши министри въ България, само и само защото не имъ сѫ били угодни, защото не сѫ могли да имъ спечелятъ довѣрието, защото сѫ искали да бѫдѫтъ вѣрни и честни служители по назначението си, защото сѫ прѣдпочели да се изложѫтъ на всѣкакви злочестини отъ колкото, да се изневѣрятъ прѣдъ народа и съвѣста си и да станѫтъ агитационни дѣйци на този или онзи политически порой въ злочеста България.

Но такива наши безсъвѣстни и ненаситни политически пионери, особенно когато не сѫ на власть и се намѣрватъ въ опозиция срѣщу правителството, опитвали сѫ се на веднѫжъ да подлъжатъ, по край учителитѣ, инспекторитѣ и самата ни учаща се младежь, и да увлекѫтъ и нея въ духоморнитѣ политически агитации въ България. Усиленитѣ първи опитвания по тази работа се захванѫхѫ още отъ г. 1881, тутакси слѣдъ първия нашъ вѫтрѣшенъ политически прѣвратъ, и, отъ тогава насамъ, тѣ вече не се прѣкѫсвахѫ никакъ а систематично се усилвахѫ,

кое отъ едни кое отъ други партизански главатари и отъ много други тѣхни единомисленници, дордѣто на́й-сетнѣ горчивитѣ сетнини отъ тѣхъ стигнѫхѫ върхътъ си и люто се разбихѫ едни отъ други. Трѣба обаче да се надѣваме вече за изкореняване причинитѣ и на това многоприскърбно явление въ нашия новъ животъ. Многоприскърбно явление, казваме и повтаряме, защото, отъ всичкитѣ съсловия и възрасти въ единъ народъ, никое съсловие тъй лесно не може да се увлича по каквито и да е стремления и прѣдначинания въ сверата на духовния животъ на обществото, колкото учителитѣ и особенно тие млади учители и ученици, които иматъ недостаточно благовъспитание и въобще твърдѣ повърхно образование; и, като се вдѫхнѫтъ лоши мисли и криви понятия, извръщени възгледи и, тъй да кажемъ, разрушително направление на това на́й-крѣхко съсловие, въ рѫцѣтѣ на което слѣдъ малко врѣме ще минѫтъ непрѣмѣнно по́вечето отъ държавни и обществени работи въ страната, тогава отъ тие нови и млади граждане може ли да се чака нѣщо добро? Тогава не е ли тежко и горко на оная страна, сѫдбинитѣ на която влѣзатъ въ рѫцѣтѣ на такива граждане?! Нѣка отговарятъ за насъ оние, които така или инакъ сѫ спомагали за развращение и на младото ни поколѣние както прѣди така и слѣдъ русско-турската подирня война.[1])

Изпомежду нашитѣ бивши министри, особенно изпомежду всемогѫщитѣ, които не веднѫжъ сѫ имали въ рѫцѣ си нѣколко министерски портофели, намѣрвало се е и такива, които не сѫ гледали съ добро око нито на оние частни учреждения и лица, задачата на които е било, до колкото се може, да служатъ и да спомагатъ за народното образование и за развитието на българската книжнина, по единъ особенъ независимъ начинъ. Отъ такива учреждения и лица не сѫ се търпѣли на́й-много ония, които сѫ умѣли да си заварьдватъ честа и достолѣпието отъ всѣко искушение и покушение, които съвсѣмъ независимо сѫ вършили работата си, които не сѫ се поддавали никакъ да имъ се бъркатъ нѣкои всемогѫщи бъркачи въ тѣхнитѣ работи, съ една дума, които сѫ постѫпвали така както трѣба. Съ други думи, нѣкои наши министри и други пакъ наши „всенародни" водачи, щомъ се увѣряхѫ, че отъ своя страна не ще могѫтъ да упражняватъ значително и повелително намѣсвание въ работитѣ на такивато учреждения и лица, вече гледахѫ на тѣхъ несамо съ неприязненно око, ами и всѣчески ги прислѣдвахѫ, колкото и да бѫдѣхѫ тѣ добри и полезни за общото народно добро. Ето единъ примѣръ. Българското Книжовно Дружество, което се основа въ чужбина комахай прѣди 20 години, съ помоща и съдѣйствието на Българе.

---

[1]) Първитѣ сѣмена за развращавание на младото поколѣние сѫ хвърлени въ България още прѣди 30—40 години, почти сѫщеврѣменно съ появението на явната ни борба съ Гръкофанариотитѣ за въстановление на българската черковна иерархия. Много е интересно това нѣщо, и желателно е да се заввеме нѣкой вѣщъ Българинъ да го изучи основателно и съ него да запознае днешната българска публика.

Тукъ за сега ний само толкова ще споменемъ за него, че то̀ се е появило у насъ на́й-напрѣдъ въ образа на волнодумствованието въобще, и че сѣменята на тази врѣдителна нравственна билка е привесена въ България на́й-много отъ чужбина и особенно чрезъ австрийската емиграция отъ г. 1849.

живущи тогава исключително вънъ отъ България, прѣмѣсти се, тутакси слѣдъ подирнята русско-турска война отъ Браила, тука — въ свободна България, дѣто и отъ г. 1882 тò започнѫ отново своята научна и литературна дѣятелность, отъ като му отреди (въ г. 1880) народното прѣдставителство съ особенъ законъ една парична ежегодна помощь по 12.000 лева. И тази народна помощь отъ държавното съкровище се давà редовно на Книжовното Дружество, съ малки промѣнения, до прѣди три-четире години. Слѣдъ това обаче помоща се прѣкрати, и тò отъ едно всемогѫщо министерство.

Когато управлението на дружеството бѣше се отнесло дѣто трѣба, да иска да му се продължи още законната помощь отъ държавата, защото, въ противенъ случай, тó не ще може да слѣдва работата си както трѣба, рѣшително му се отказа, като получи отговоръ приблизително такъвзи: „ние нещемъ да' нито пукната пара на Книжовното Дружество, защото не ни харесва никакъ неговитѣ работи: тó не върши нищо порядочно и свѣстно; знаемъ ние, какво излази отъ такива Дружества и Учени Академии, — че по цѣли десетки години не могѫтъ да изкаратъ тѣхнитѣ членове нито четверть отъ това, което се изработва въ пó-малко врѣме само отъ едно частно лице. Нещемъ допуснѫ да се разрѣши вече никаква помощь на това Дружество, около което сѫ се набрале нѣколко денгубци да си издаватъ несъстоятелнитѣ и отъ тукъ отъ тамъ изкрпени материяле въ неговиятъ органъ, и за тѣхъ да имъ се плаща богато-богато. Нáйсетнѣ, който иска да пише за Дружеството, нѣка пише безъ всѣко възнаграждение", и пр. Слѣдъ тойзи отговоръ, прѣпълненъ съ тежки докачения къмъ Дружеството и къмъ членоветѣ му, естественно бѣше, щото оние благородни наши велможи да приемнѫтъ отъ страна на Дружеството пъкъ слѣдующий контра-отговоръ: „нáй-добрѣ ще сторите, господа, при тойзи случай, ако самѝ дадете нáй-напрѣдъ такъвъ примѣръ, щото да министрувате на България безъ всѣко възнаграждение". При всички вѣзки и необорими увѣщания, които се направихѫ отъ управлението на Дружеството, къмъ оние всемогѫщи отказвачи, че това учреждение заслужва да му се помага отъ общото народно съкровище, поне дордѣто си оголѣми материалнитѣ капитали, за да си поддържа сѫществуването сáмо отъ тѣхнитѣ приходи, защото това дружество е полезно и още пóвече ще стане полезно за духовното повдигание на народа ни, че тó до нѣкждѣ прави честь на всички Българе, отъ нáй-образованния до нáй-безграмотния, поради своитѣ дѣлни и сериозни издания още отъ самото начало на основанието си, че Дружеството не пръска напусто паритѣ, а ги дава по скромни и доста умѣренни части за добри умственни трудове, обнародвани въ неговия органъ, че тó, напротивъ, сѫщеврѣменно и оголѣмява, по възможности, своитѣ материални капитали,[1]) и пр., всички тие доводи прѣдъ почтеннитѣ отказвачи не намѣрихѫ никакъвъ благо-

[1]) Когато се принесе Дружеството въ България, капиталътъ му бѣше около 50.000 лева, а нинѣ се възкачва бливо до 70.000 лева, отъ който се получва вече чистъ годишенъ приходъ до 5.000 лева. А отъ спомоществование на „Пер. Списание" Дружеството едвамъ получва около 2—3000 лева годишно.

приятенъ отзивъ за сѫдбата на Дружеството. Отказвачитѣ си останахѫ непрѣклонни, неумолими: удържахѫ честно думата си, и отказахѫ самопроизволно на Дружеството законната помощь, отредена отъ самото народно прѣдставителство. По слѣдствие на това, Дружеството се принуди отъ тогава да прѣкѫса почти съвършенно своята работа, и едвамъ отъ нѣколко мѣсеца насамъ заченѫ пакъ да работи по малко, отъ като го поулесни ланското министерство на просвѣщението съ купувание 4—5 стотинъ тѣла отъ „Пер. Списание“ за раздавание по държавнитѣ и по ония общински училища, които заслужватъ таково помагание отъ държавата.

Неприязненното расположение на подобни наши единородци е било толкова голѣмо къмъ Дружеството, щото прѣзъ пролѣтта г. 1885 нѣкои отъ тѣхъ не можихѫ да се удържѫтъ и да не проявятъ това свое нерасположение и прѣдъ самия държавенъ Глава съвсѣмъ открито, както и прѣдъ мнозина още присѫтствующи въ едно нарочно събрание въ самия Дворецъ, подъ Князово лично прѣдсѣдателство за разглеждание въпросътъ, коя мѣстность да се избере тукъ за зданията на бѫдѫщия нашъ университетъ.

Може тѣзи господие наистина да иматъ силни основания и да намѣрватъ много по̀вече кусури въ това Дружество, отъ колкото намѣрваме ний и други хора; и ний, впрочемъ, признаваме, че кусуритѣ на Дружеството не сѫ малко и сега и отпрѣди. Но всички тие и други тѣмъ подобни господие, отъ 15—20 или поне отъ 7—8 годинъ насамъ, що сѫ направили за отстранение кусуритѣ на Дружеството и за по̀-доброто негово прѣуспѣвание?[1]) Но, ... така е то: не ли сме си все отъ онзи видъ хорица, които сѫ готови по̀-скоро да осѫждатъ отъ колкото да прощаватъ, да не помагатъ а по̀-скоро да развалятъ всичко, което става отъ други, макаръ и да е то̀ безусловно добро и полезно за всинца ни? И какво врѣди, ако не ни мига окото, че сме по̀вече наклонни да не бѫдемъ послѣдователни и постоянни никога и въ нищо, освѣнъ всѣкога въ непослѣдователностьа, колчимъ го изискватъ нашитѣ лични интереси, както напр.: „Съ голи обвинения и оправдания никоя работа не може да напрѣдне; на̀й-добрѣ е да приемнемъ сѫществующето зло и да търсимъ срѣдства за неговото прѣмахвание“. Каква разница между думитѣ и дѣлата ни нѣкога или сега, като между небе и земя, като между рай и пъкълъ!

И така, което и да е министерство на народното просвѣщение, ако иска да тури край на сетненитѣ отъ ония неразбранщини, които врѣдително досѣгатъ така или инакъ въ полето на народното образование и особенно на учебното дѣло въ България, то̀, покрай своитѣ

Прочее нужно е още една ежегодна сума на̀й-малко отъ 12.000 лева, за да може Дружеството да издава редовно Пер. Списание всѣкога съ по̀-отбранъ и съотвѣтствующи на програмата му материалъ, и, при това, да покрива всичкитѣ си други неизбѣжни разноски.

[1]) Тукъ именно ний бихме могли да разкажемъ много чудни историйки, направени още прѣди освобождението ни отъ нѣкои наши вече твърдѣ прославени, живущи и усобши единородци за съсипвание на Книжовното Дружество. Но за сега ще ги прѣмълчимъ, и по̀-нататъкъ може да споменемъ за нѣкои отъ тѣхъ, разбира се, ако ни се види твърдѣ нужно.

главни текущи и неотлагаеми работи, трѣба още много да работи и за изчистване на тие разни плевели, които сѫ биле посадени още отпрѣди и които тъй буйно сѫ изпоникнѫли на сѫдѣ изъ отечеството ни. Слѣдователно, и сегашното министерство на народното просвѣщение, трѣба да има много работа, и неговия персоналъ не ще да е тъй голѣмъ, нито тука нито въ провинцията, поне дордѣто се неизвърши това изчистване. —

Колкото до упрѣканието, което се прави въ разгледваемата статия на стр. 811—812 срѣщу нашитѣ братия въ Кукушъ и другадѣ, че сѫ се полъгали да приемватъ едни уния, други протестанство, ще забѣлѣжимъ слѣдующето.

Приемванието на унията отъ Българетѣ или припознавание Папата за нашъ духовенъ глава, ний считаме за едно отъ нáй-опаснитѣ нѣща за нашия народъ. Сѫщото можемъ да кажемъ и за протестанството, до колкото се отнася до насъ. Съ разпространение едното или другото или же и двѣтѣ въ България, полага се единъ отъ нáй-якитѣ духовни лостове за постепенното съвършенно изгубвание на Българетѣ, като народъ особенъ — съ свѣтла и доброчестна бѫднина. Извѣстно е отъ всички безпристрастни учени мѫжие, особенно въ богословсквата наука, че до нинѣ само въ православието или въ источната православна християнска черкова се е развило и увардило нáй-добрѣ и нáй-много истинското божественно учение на спасителя нашего Исуса Христа, на което задачата на тойзи свѣтъ е разпространение на божията вѣчна любовь, правда, истина и благодать между человѣческия родъ — за неговото сегашно и бѫдѫще блаженство. Слѣдъ четвърть вѣка ще се сключатъ вече цѣли десеть и половина столѣтия, отъ когато българския народъ е напуснѫлъ идолопоклонската си вѣра и се е покръстилъ съ приемвание на православието, което отъ тогава и до нинѣ не го е напущалъ. Нашия народъ е тъй много срасълъ съ православието, щото невъзможно е да го замѣни съ друго кое и да е вѣроисповѣдание, безъ да не нанесе голѣмо даже и пълно разрушение на всичкитѣ главни черти на своя характеръ, като народъ особенъ. Това дълбоко срасвание на духа българскаго народа съ источната православна християнска вѣра е станѫло нáй-много послѣдствие на тия двѣ главни причини: *едно*, защото нашия народъ се е покръстилъ въ тази вѣра и си е останѫлъ все православенъ посрѣдствомъ матерния си езикъ; *и друго*, защото самородния първоначаленъ чисто словѣнски характеръ на българския народъ — по добродушие, по правина, по честность, и пр. — схожда се съвършенно въ основата на святитѣ начала на православието: ***братска любовь и равенство между человѣцитѣ по божията вѣчна правда и истина.*** А тия двѣ причини сѫ породили оная друга причина, сирѣчь голѣмото ни срасвание съ православието, дѣто българския народъ, макаръ че е билъ 4—5 вѣка на редъ робъ на Турцитѣ и отъ части на Гръкофанариотитѣ, все не си изгуби нито вѣрата нито народноста, освѣнь една негова незначителна часть, както споменѫхме пó-горѣ.

*

Това особенно и велико значение на православието за нашия народъ, разбирахѫ много добрѣ нашитѣ, както отъ духовно така и отъ мірско съсловие, мѫдри първенци и народни рѫководители особенно въ Цариградъ по черковния ни въпросъ вече прѣди 30 години, та още отъ тогава тѣ не оставихѫ да се подмами благочестивия ни народъ отъ тогавашнитѣ безбройни, твърдѣ хитри изкушавания на римската пропаганда отъ една страна и на американскитѣ протестански мисионери отъ друга, за да напусне Българинътъ своята хилядогодишна, спасителска, прѣсвята, православна вѣра, и да приемне унията или же протестанството. Тогава Българетѣ несамо завардихѫ съ примѣрно благочестие и мѫжественность своята прадѣдна вѣра, но успѣхѫ и да си извоюватъ потѫпканитѣ черковни правдини съ подновение на своята черковна иерархия, което напълно се случи въ г. 1870. Отъ него врѣме насамъ до освобождението ни, нашитѣ духовни началници — владици на сѫдѣ изъ епархиитѣ си въ територията на българския Екзархатъ, както ни увѣряватъ добрѣ свѣдущи и достопочтенни наши хора, ползували сѫ се съ подобающа почеть и уважение прѣдъ всѣкиго и прѣдъ самитѣ турски политически и духовни власти, и колчимъ единъ български архиерей се оплачеше прѣдъ надлежната власть за нѣкоя-си работа, н. пр. че въ епархията му нѣкой хубосникъ се опитва да съблазнява стадото му, било съ разпространение на уния или на протестанство, все посрѣщалъ е колкогодѣ съдѣйствие, отъ дѣто трѣбва, за отстранение съблазнителитѣ отъ епархията му и за прѣкратяване на такивато съблазни.

Ами нашитѣ първенци и народни рѫководители, било духовни било свѣтски лица, отъ освобождението на насамъ, що сѫ направили за нáй-нужното ограждение на господствующата вѣра баремъ въ свободна България? Почти нищо, да не казваме (съвсѣмъ истината) — рѣшително нищо. Че това е чиста истина, служи за нáй-очевидно доказателство, между друго, и доста успѣшното разпространяване на протестанството въ свободна България. Сѫщо и въ Турция още не се е прѣкратило между Българетѣ разпространението на унията, а, напротивъ, както се научаваме, тó напрѣдвало особенно въ турска югозападна България (въ Македония). Протестанството, ако и полека и не твърдѣ забѣлѣжно, ала инакъ твърдѣ добрѣ се загнѣздява между българското население въ Княжеството, напр. въ Пловдивъ, Т.-Пазарджикъ, Ямболъ, Сливенъ, Стара Загора, Чирпанъ, Свищовъ и пр.; и особенно въ Самоковъ и въ околността му, както и въ самата столнина на свободна България, дѣто нашитѣ протестанти иматъ си вече храмъ, училище, книжарници, и пр. Но нáй-силния духовенъ органъ на протестанскитѣ мисионери въ България е тѣхния вѣстникъ *„Зорница“*, който сѫществува вече отъ 12 годинъ насамъ, списванъ всѣкога на много добъръ, сладъкъ български езикъ, съ постоянно разнообразно съдържание, все занимателно за всѣки Българинъ, дѣ пó-вече дѣ пó-малко, нáй-сетнѣ издаванъ много евтино и винѫги на доста добра книга, и, поради това, той е нáй-разпространения вѣстникъ между Българетѣ, редовното издаване на който никакъ не се е прѣкѫсвало отъ 12 годинъ насамъ. Чрезъ тойзи вѣстникъ по единъ твърдѣ иску-

сенъ начинъ, между българското простолюдие и особенно между волнодумната и безграмотната интелигенция", се разпространява постепенно и незабѣлѣжно една студенина, едно прѣзрѣние, дору и омраза, колкото неусѣтна толкова неизгладима, къмъ вѣрата и духовенството ни, къмъ историческото наше развитие и назначение, и къмъ всички други нѣща, съ помоща на които можа́ да се запази нашата народность и прѣзъ на́й-усилнитѣ за нея врѣмена, върху които и до тосъ часъ се крѣпи тя и върху които, крѣпко сѣдяща, ще може на вѣрно да дочака още по́-доброчеста бѫднина.

Нашето висше духовенство въ чело съ българския Екзархъ не можеше ли да издава баремъ единъ подобенъ вѣстникъ за духовна храна на петь-милионния български народъ? Може такъвъ и по́-добъръ вѣстникъ да издава, но, види се, че както отъ свѣтскитѣ така и отъ духовнитѣ ни велможи по́-вечето се грижатъ до нинѣ за своитѣ лични интереси и спокойствие, отъ колкото за общото народно добро. Ако това, що казваме, бѣше невѣрно, тогава непрѣмѣнно щѣхме да имаме поне единъ порядоченъ духовенъ органъ на българската черкова. Отъ такъвъ органъ се усѣща вече належаща нужда отъ всички Българе.

Прочее нѣка да не се чудимъ никакъ, че у насъ се намѣрватъ вече и такива хора, които казватъ, че съ развиванието и образованието може въ България да поотслабни православието, отъ което обаче не можало да послѣдва никаква врѣда за българския народъ; при това, тие хора казватъ още, че, за нашето по́-добро развитие и образование, можало да послужи и разпространението особенно на протестанството, таче и на унията въ България. Такива наши и чужди умници не говорятъ това отъ вѫтрѣшно свое пълно увѣрение, а само отъ непростителенъ шарлатанизмъ, защото имъ изходя, за тѣхнитѣ мерзки планове, да се разпокѫса българския народъ и религиозно. Белки като сме православни, не можемъ да придобиемъ пълно образование и да бѫдемъ порядочни български граждане и честни хора на свѣта! Или само за униятски и протестански глави е достѫпно истинското образование?! Но, ще ни кажатъ нѣкои, може би, че българското духовенство не го бива, и че отъ православното духовенсто въобще не може да произлѣзе нѣщо добро, още по́-малко нѣщо славно и велико. Колкото до българското духовенство, и ний признаваме, че то̀ въобще и особенно долното ни духовенство не е още таково, каквото трѣбва да бѫде, че още е твърдѣ невѣжественно, и пр. Но съ врѣме и то̀ ще стигне чрезъ образованието да бѫде напълно достойно за священното си назначение, много по́-достойно и отъ всички на́й-достойни протестански или униятски духовници въ България. Сега трѣбва само да се погрижимъ всинца и за неговото нравственно и материално подобрение. А колкото до онова твърдѣ лъжовно твърдение, че отъ православно духовенство не можало да излѣзе нѣщо добро, славно и велико, велегласно казваме, че и отъ православнитѣ духовенства сѫ излѣзли много добри, славни и велики дѣла, съ които се гордѣе дору и цѣлото християнство. Трѣбва да се надѣваме, че и з напрѣдъ отъ духовнитѣ служители на православната източна хр

стиянска черкова ще се извършатъ пакъ такива и по̀-добри, и по̀-славни и велики дѣла дору и за цѣлото християнство.

Въ честь пъкъ за нашето духовенство частно ний ще прибавимъ още, че както въ старо врѣме така и сега отъ пробужданието ни насамъ, на̀й-много сѫ отъ духовно звание лицата, които сѫ се отличили съ услугитѣ си за общото добро на отечеството и народа. Не е излишно, а твърдѣ е полезно да се знаѭтъ и повнятъ и тие фактове отъ нашата стара и нова история.

Така или инакъ, но отъ всичко се види, че, до прѣди освобождението си, ний сме били много по̀-сигурни отъ къмъ завардвание на своята вѣра, на̀й-драгоцѣнното отъ дѣдитѣ си наслѣдие, отъ колкото сега. Ний поне, до колкото повнимъ и знаемъ, освѣнъ бившия Софийски митрополитъ, Високопрѣосвященний Мелетий, нѣкои отъ духовнитѣ братия при нашата на̀й-старославна рилска обитель, г-нъ Т. Икономовъ, г. П. Мушевичъ и особенно г. М Балабановъ[1]), никой други измежду насъ не се е обаждалъ енергично и съ печатно вѣско слово въ защита и ограждение на вѣрата ни прѣдъ дерзскитѣ разпространители на прозелитизмътъ въ нашето отечество.[2])

Гърцитѣ, които, по образование и по материалното си богатство, стоятъ много високо надъ насъ — Българетѣ и които, слѣдователно, по̀-малко отъ насъ се нуждаѭтъ за крѣпко ограждение на своята господствующа вѣра въ свободна Еллада, намѣрили сѫ за нужно да положѫтъ въ основния си законъ много по̀-добри и по̀-умни установления, отъ колкото ний въ своята прочута Конституция. Въ тѣхната конституция, и то̀ първия членъ по тойзи прѣдмѣтъ гласи така: „Господствующето вѣроисповѣданието въ Еллада е вѣроисповѣданието на Източната православна Христова Черкова; а всѣка друга извѣстна религия е търпима, и нейнитѣ обряди се испълняватъ подъ покровителството на законитѣ, но запрѣщава се прозелитизмътъ както и всѣко друго вмѣшателство срѣщу господствующето вѣроисповѣдание“. Въ нашата конституция по сѫщия прѣдмѣтъ 37-ий чл. лаконически гласи: „Господствующата въ Българското Княжество вѣра е православно-християнската отъ Източно исповѣдание“. Тука нѣма рѣшително нищо за ограждение на господствующата вѣра въ свободна България. Въ чл. 40 отъ нашата конституция наистина има нѣщо прѣдвидено, като за ограждение до нѣкѫдѣ на господствующата вѣра въ нашето Княжество, ала и това е твърдѣ неопрѣдѣлено, неясно и съвсѣмъ недостатъчно, споредъ важноста на прѣдмѣтътъ. Тойзи членъ гласи: „Християнетѣ отъ неправославно вѣроисповѣдание и дроговѣрцитѣ, било природни подданници на Българското Княжество,

---

[1]) Г-нъ М. Балабановъ съ статиитѣ си, обнародвани въ в. „*Вѣкъ*“ (отъ г. 1884, въ бр. 36, 38 и особенно въ бр. 40, 41 и въ 48) отлично изобличава шарлатанскитѣ домогвания на протестанскитѣ мисионери въ Бълария, като въ сѫщото врѣме, посрѣдствомъ историята прѣдставя майсторски истинското прѣвъзходство, абсолютното първенство на православието прѣдъ всички други християнски вѣроизповѣдания, слѣдователно, и прѣдъ празното протестанство.

[2]) Тукъ думата *прозелитизмъ*, по̀-слободно истълкувана, означава собствено *прѣходъ, прѣминувание или прѣкарвание, привличание, притеглювание, примамвание единого отъ едно вѣроисповѣдание на друго.*

било приети въ подданство, а така сѫщо и чужденци, които постоянно или само врѣменно живѣѭтъ въ България, ползуватъ се съ свобода на вѣроисповѣданието си, стига испълнението на тѣхнитѣ обреди да не нарушава сѫществующитѣ закони“. Тукъ главния смисълъ на тойзи членъ е само за начинътъ, по който трѣбва друговѣрцитѣ въ българското княжество да испълняватъ обрядитѣ на своето вѣроисповѣдание така, щото да не нарушаватъ сѫществующитѣ закони. Но у насъ сѫществува ли вече нѣкой специаленъ законъ по тойзи прѣдмѣтъ, въ който законъ изрично да се казва, че прозелитизмътъ се запрѣщава въ българското княжество? Имаме вече много закони, доста добрѣ изработени, а нѣкои само нахвъргани и отъ тукъ-тамѣ набрани, за всѣкакви нужди, дору и за салтанати, като какъ да плуватъ рибитѣ въ български води, кога и какъ да се даватъ въ рѫцѣтѣ на риболовцитѣ; ала законъ за увардвание на вѣрата си още нѣмаме и, на-да-ли ще се погрижимъ нѣкога да имаме. Вижда се, че у насъ рибата напр. е пó-важна и пó-нужна отъ колкото вѣрата ....

Споредъ нашето досегашно състояние отъ къмъ развитие и образование и споредъ материалното си състояние, както и по отношение на своя новъ политически животъ въ свързка съ разнитѣ интереси, които иматъ великитѣ европейски сили на балканския полуостровъ и особенно въ етнографическа България, ний безъ всѣко колебание трѣбваше несамо да положимъ въ основния си законъ — за ограждение на господствующата вѣра въ България — поне такъва особна статия, каквато има въ гръцката конституция, но трѣбваше пó-скоро да издадемъ и специаленъ законъ по тойзи прѣдмѣтъ, отъ прѣголѣма важность за насъ. Ний, ако и да не бѣхме въ България по врѣмето на първото учредително събрание (въ Търново), знаемъ обаче на вѣрно, че имало е доста благоразумни прѣдставители въ реченното събрание, които много енергично сѫ настоявали да се положи такъва една статия въ нашата конституция. Но пó-вечето отъ ревностнитѣ създатели на дѣйствующата ни и съвсѣмъ „непочекнѫта“ конституция не сѫ рачили по никой начинъ да има подобно установление въ тази конституция, която въ изобилие трѣбвало да се отличава съ установления отъ нáй-неограничени слободии по тойзи както и по други много важни прѣдмѣти.

Сега кой заслужва да се упрѣкава пó-вече, че се разпространявало въ България протестанството, унията и други всѣкакви отрицателни (нихилистически) и разрушителни духовни елементи: да ли българското простолюдие, което не може да разбира самò врѣдитѣ за себе-си отъ тие елементи, и много лесно се измамватъ нѣкои отъ неговата срѣдà да ги приемватъ, или други нѣкой заслужватъ пó-вече това упрѣкание? Да ли не заслужватъ нáй-много да се упрѣкаватъ по тоя случай оние духовни и свѣтски наши първенци и народни рѫководители, които, както се види, сами въ себе-си едва ли ще сѫ имали вече нѣщо свято, още отъ самото начало на нашия новъ политически животъ, едни съзнателно други несъзнателно, оставихѫ съвсѣмъ отворени врата на отечеството за всѣкиго, безъ различие, да влиза и излиза, и така дадохѫ пъленъ просторъ и волность на всѣкакви

неканени пришелци — мисионери да сѣжтъ и да разпространяватъ тъй безнаказано и безпрепятственно разни душевни разврати въ отечеството ни — подъ булото на разпространение уж истинската християнска наука и въобще на европейската цивилизация?

И тукъ г. авторъ на статията за „Българското учебно дѣло въ Турско" можеше, безъ съмнѣние, да ни разправи много по̀-вѣщо за тойзи прѣдмѣтъ, отъ колко ний сами, и разправата му на вѣрно щѣше да бжде твърдѣ умѣстна, щомъ вече се косва въ статията си до сжщия прѣдмѣтъ, както видѣхме по̀-горѣ. Но ний ще кажемъ, че по̀-добрѣ е да хвърлимъ вината възъ други изключително, а ний сами да гледаме всѣкога да се прѣдставиме съвсѣмъ чисти. И, за да позамажимъ очитѣ на старитѣ, вече нѣкакъ съмнителни както и особенно наново придобиванитѣ свои единомисленни съратници, така и на всичката полуграмотна българска публика въобще, която не може винжги и добрѣ да различава чистата правда отъ хитрата измама, и която, слѣдователно, приема на̀й-лековѣрно всичко, щото се ѝ поднесе, макаръ да е то̀ и на̀й-врѣдително за нея, нищо не ни струва при тоя случай да изкажемъ нѣкои, сами по себе-си много добри, но по отношение къмъ насъ-си громки думи и фрази, уж че сме съвсѣмъ безпристрастни, та и себе-си тургаме до нѣкждѣ въ числото на виновницитѣ по тази или онази работа, като казваме и прибавяме: „Съ голи обвинения и оправдания никоя работа не може да напрѣдне; на̀й-добрѣ е да приемнемъ сжществующето зло и да търсимъ срѣдство за неговото прѣмахвание". —

Колкото до българскитѣ владици — Велеский, Охридский и Скопский, за които г. авторъ П. К. утвърждава въ статията си на страница 854, че самѝ и безъ никакви уважителни причини били напуснжли своитѣ епархии въ Македония, и се прѣселили въ свободна България, отъ дѣто съ други подобни тѣмъ български родолюбци — міряне се опитвали да освободятъ Македония посрѣдствомъ възстанически чети, ще кажемъ слѣдующето.

Знаемъ отъ на̀й-вѣрни източници, че на поменжтитѣ владици е било заповѣдано отъ само̀то турско правителство чрѣзъ българския Екзархъ да излѣзжтъ отъ Македония и да иджтъ уж на врѣменно прѣбивание въ Цариградъ. Така е самата истина. И тримата архиереи сж отишле на Цариградъ, но колко врѣме сж останли тамо, и кога отъ Цариградъ сж се прѣхвърлили въ свободна България, ний добрѣ не знаемъ. Сжщо така не знаемъ, па и не е нужно нито важно да знаемъ, да ли наистина сж се полъгали нѣкои отъ тѣхъ и кой именно — да работи за освобождение на Македония чрѣзъ въстания. Онова обаче, което знаемъ и което намъ е съвсѣмъ понятно, е това: че турското правителство, при всичкото енергично залѣгание на българския Екзархъ, не допуснж да се завърнжтъ нашитѣ владици на своитѣ епархии въ Македония нито тогава, когато ний станжхме съжзници на Турцитѣ срѣщу всѣкий посѣгател на тѣхнитѣ владѣния въ Европа, когато имъ отстжпихме отъ южна България двѣ на̀й-богати, хубави и за насъ твърдѣ важни стратегически страни, и когато на̀й-сетнѣ склонихме (прѣдъ Турцитѣ) да стане едно такова

съединение на южна България съ сѣверна, щото по своитѣ фактически послѣдствия да прилича по́-скоро като да се е съединило самовластното княжество България съ подвластната Източна Румелия, а не послѣдната съ първото. Та какъ можемъ сега да мислимъ и да вѣрваме, че Турцитѣ щѣли да оставятъ български владици въ Македония по врѣмето на подирнята русско-турска война и послѣ тази война, когато тѣ много добрѣ бѣхж прѣдизвѣстени и увѣрени, че русски оккупационни войски нѣма смѣыхтъ да влѣзжтъ никакъ въ Македония, нито пъкъ ще да се даде фактически какво-годѣ устройство на тази область въ полза на голѣмото нейно българско болшинство.

А че се е поревнжло на нѣкои отъ нашитѣ македонски архиереи, може би и на други, послѣ казанната война да станжтъ завѣраджии (бунтовници) ушъ за освобождение на Македония, ний крайно съжаляваме, ако е истина, това тѣхно увлѣчение. Но тѣ едва-ли бихж могли да се увлѣкжтъ толкова много сами по тази работа, ако да не е имало прѣди тѣхъ и други много увлѣчени наши единородци отъ всички страни към това въобще твърдѣ врѣдително и съвсѣмъ необмисленно — безумно прѣдначинение, особенно послѣ свършека на поменжтата война. Ний се научаваме обаче, че по́-многото отъ днешнитѣ на́й-разпалени противници на завѣраджийството особенно за освобождение на Македония сж биле на́й-ревностни завѣраджии, както отпрѣди така и послѣ русско-турската война, за освобождение на България въобще. Да-ли е това тъй или не, нѣма да испитваме тукъ, нито искаме отъ дъно да знаемъ, да ли е истина или не. Ала ний това знаемъ много добрѣ, че нашия народъ въобще както и всички благоразумни Българе отъ по́-развито и по́-образованото ни общество сж по принципъ противни на всѣко завѣраджийство, защото сж напълно увѣрени, че то̀ е всѣкога много врѣдително за всѣки народъ и страна, и особенно за нашия народъ.

Слѣдователно, никакъ не е умѣстно нито е колко-годѣ вѣрно упрѣканието на стр. 855—856 въ статията за „Бълг. учеб. дѣло въ Турско“, че всичкитѣ Българе насърчвали и одобрѣвали харамийството за освобождение на Македония, и пр.

Никой народъ на свѣта не е прокопсалъ нѣкога въ нѣщо изключително отъ бунтове и отъ разни други размирства, отъ които сетненитѣ почти винжги сж упропастителни за всѣки народъ и за всѣка страна. Всѣки бунтъ, самъ по себе си като дѣло фатално, крайнѣ рисковано, той влѣче подирѣ си въ на́й-многото случаи само злочестини, края на които никой не може да прѣдвиди. Истина, че по нѣкога се случва, щото управляющитѣ въ една страна да забравятъ съвсѣмъ що вършатъ надъ управляемитѣ, които въ такива случаи се принудяватъ да потърсятъ срѣдства за да вразумятъ своитѣ управители, и тогава нѣкои отъ управляемитѣ, обикновенно които на́й-много усѣщатъ нуждата за вразумѣние на управителитѣ, прибѣгватъ къмъ срѣдства на́й-беззаконни, на́й-крайни за постигание на цѣлта си, отъ което послѣдствията въ по́-вечето случаи, да не казваме почти всѣкога, биватъ твърдѣ ужасни и за еднитѣ и за другитѣ. Това става по

тойзи вѣченъ нравственъ законъ, че и да бѫдѫтъ прѣсвяти цѣлитѣ, за които се подигатъ бунтове въ строгъ смисълъ на думата, тия цѣли обаче не малко се оскверняватъ и за винѫги се лишаватъ отъ много благодатни послѣдствия, ако не се постигватъ само съ законни и съвсѣмъ нравственни срѣдства. И така идеята на бунтовничеството никога не може се оправда ни на́й-малко като принципъ отъ благотворенъ характеръ, като системъ, напълно оправданъ за законно сѫществование.

Бунтове се пораждатъ отъ разни причини и за разни цѣли. Обикновенно бунтове ставатъ отъ хора, положението на които е вече съвсѣмъ несносно, та се рѣшаватъ на́й-сетнѣ къмъ на́й-фатални срѣдства, за да си подобрятъ положението или да изгинѫтъ, и въ такъвъ случай разбира се, че не сѫ криви други освѣнъ оние, които сѫ докарали въстанѫлитѣ до несносно положение. Други бунтове ставатъ срѣщу хора, които по едни или други причини, несамо се противятъ и по никой начинъ не искатъ да допуснѫтъ усѫществението на нѣкои велики и за всички хора благотворни идеи, но и твърдѣ жестоко гонятъ и наказватъ всички, които искатъ да усѫществятъ тия идеи. И въ единия и въ другия случай революцията едва-ли може да има нѣкога пъленъ успѣхъ и сполука въ цѣлта си, ако тя се лишава отъ всеобщъ характеръ и въ сѫщото врѣме ако не се извръшва по́вече съ нравственни, съ духовни, отъ колкото съ материални, физически срѣдства, пълни отъ кръвопролития, и пр. И така, всѣка една революция въобще, която не се извръшва изключително съ нравственни срѣдства, едва-ли може да постигне напълно цѣлта си, освѣнъ въ извънредни и въ твърдѣ рѣдки случаи, но и когато има пълна сполука, пакъ и тогава струва много скѫпо и на двѣтѣ страни, между които става. Сетненитѣ на една революция само тогава може да се каже, че служатъ за доброто на хората, за тѣхния истински прогресъ, когато се случи революцията да постигне цѣлта си съ пълна сполука, разбира се, съ помощата на срѣдства изключително нравственни. Само такива революции накарватъ хората, които не сѫ още съвсѣмъ развалени, да поемнѫтъ сами и доброволно правия и спасителния пѫть за доброто всенародно развитие, безъ да прибѣгватъ къмъ крайни упорства и да принудяватъ своитѣ противници къмъ яростни, звѣроподобни кръвопролития. На всѣки случай много сѫ поучителни революциитѣ, както за оние, които ги извършватъ, така и за тие, срѣщу които се извръшватъ тѣ.

Отъ тука лесно може да разбере всѣки, защо първата революция въ южна България отъ 6 септемврий 1885 г. излѣзе въобще съ добри сетнени за насъ, и защо втората революция въ сѣверна България отъ 9 августъ г. 1886 повлѣче подирѣ такива зли сетнени, края на които още не се знае какъвъ ще бѫде и кога ще се свърши. А още по́-добрѣ отъ горѣизложенното можемъ да разберемъ дѣйствителнитѣ причини на пълната ни сполука, прѣди 18 годинъ, за подновението на българската черковна иерархия, за която цѣль нашия народъ издържа една нравственна революция въ продължение на цѣли 15 годинъ — и — *побѣди.*

Тукъ обаче не трѣбва да смѣсваме революцията съ войната, защото между едната и другата има голѣма разлика, несамо по тѣхнитѣ поводи и цѣли но и по начинътъ, съ който се извръшватъ тѣ. При всичко това, и войната е всѣкога една отъ нáй-голѣмитѣ злочестини за хората, между които става, макаръ и да е придобила тя законно оправдание отъ памти-вѣка. За това именно войната инакъ се нарича едно отъ нáй-великитѣ божи наказания на хората за тѣхнитѣ грѣхове. А други наричатъ войната неминуемо, неизбѣжно, дору и крайнѣ потрѣбно зло, защото всѐ служало за общия напрѣдъкъ на човѣшкия родъ.

Нáй-законнитѣ и нáй-благоразумнитѣ срѣдства за избавение на единъ народъ отъ политически злочестини — въ нáй-широкъ смисълъ на думата — и за сдобиването му съ истинска доброчестина, е прѣди всичко честния трудъ и правилното развитие и убогатяване на неговитѣ умствении и нравствении сили, постоянно упѫтвани къмъ охрана на интереситѣ му и къмъ постигване цѣлитѣ му. По тойзи спасителенъ пѫть тръгнѫхѫ нашитѣ първи начинатели да пробуждатъ нашия народъ още прѣди стотина години, по тойзи пѫть се пробуди българския народъ, и по сѫщия тойзи пѫть нáй-сетнѣ успѣхме да придобиемъ своитѣ черковни правдини, като самия нашъ тогава законенъ царь — Султанътъ призна въ своята империя сѫществуванието на цѣла етнографическа България[1]), припозната пó-послѣ и отъ цариградската европейска конференция въ г. 1876, както и нáй-тържественно отъ Сан-Стефанския договоръ въ г. 1878.

Ала отъ прѣди 20—30 годинъ нѣкои наши самозвании народни прѣдводители, отъ малки, види се, като не сѫ били честити да се сдобиѭтъ съ надлежно благовъспитание, както и отъ послѣ да получатъ доста пълно образование, а, вмѣсто това, имали сѫ случай въ България и нáй-много въ чужбина да се наджхатъ съ идеи и направления пó-вечето разрушителни,[2]) а не съхранителни и създавателни, пуснѫхѫ се да служатъ ушъ за бѫдѫщето щастие на народа чрѣзъ изключително и нáй-ревностно разпространение на идеята за бунтовничество между нашия народъ противъ дотогавашнитѣ ни петовѣковни поробощители, като правѣхѫ всички усилия да увлѣкѫтъ тъй да се каже, цѣлия народъ, за да прѣгърне и усѫществи тази идея, по примѣрътъ на Сърбитѣ и Гърцитѣ. Но тие наши заблудени родолюбци не разбрали или пó-добрѣ не щѣли да разберѫтъ, че както Сърбитѣ така и Гърцитѣ непрѣмѣнно щѣхѫ и до днесь да стенѫтъ подъ турския калъчъ, ако не имъ изходяше на нѣкои или на повечето отъ великитѣ европейски сили да имъ помогнѫтъ и да ги избавятъ така

[1]) Виж. десетий членъ отъ фермана за въздигвание на българския Екзархъ.

[2]) Тия идеи отличнитѣ наши самозвании народни прѣдводители наричатъ идеи на модерния либераленъ прогресъ, на който задачата била да затрие старото, отживѣлото и на негово мѣсто да тури новия абсолутенъ реализмъ, който билъ нáй-доброто нѣщо за човѣка, който билъ послѣдната дума на истинския човѣшки напрѣдъкъ и щастие. Който не вѣрва това, нѣка чете *„Напрѣдъ“*, и ще се увѣри въ неговата истинность.

Нашитѣ прогресивни умници твърдѣ много приличатъ на она Мара, за която дума народната пословица: „Всичко Мара фтасала, салъ това й кусуръ остало!“

или инакъ съ „грозния и повелителния гласъ: руки прочь!“[1]) Та и ний Българетѣ, съ бунтовническитѣ си опитвания особенно въ г. 1876, споредъ които се погубихѫ отъ яростнитѣ Турци не пó-малко отъ 50.000 души Българе — мѫжие, жени и нáй-дребни невинни дѣчица, дору и неродени отрочета, и се обърнѫхѫ въ прахъ и пепель толкова български цвѣтущи градове и села особенно въ южна България, белки щѣхме да успѣемъ сами да се избавимъ отъ турското владичество, ако се случѣше да не смѣе тогава нито Велика Руссия нито друга велика държава да изпрати чакъ въ България многобройни свои ратници, за да ни избави и да се снабдимъ съ каквигодѣ политически правдини — за обезпечение на своето народно бѫдѫще?

Ето Полша, по видимому толкова силно и нáй-доскоро сѫществувавше, чисто словѣнско и съ чисто католишка вѣра царство, отъ стотина години не сѫществува вече като държава, ами е раздѣлена на три части, подчинени на три чужди държави: на Русия, Австрия и Прусия. И тази Полша, която има много богати велможи съ прочути традиции и въ родство съ мали и велики европейски владѣтелни дворове, учени мѫжие, богата литература и доста славна история, все не може по никой начинъ да се избави отъ чуждитѣ трояки владичества, макаръ въ нея отъ врѣме на врѣме и да ставатъ доста значителни бунтове за нейното избавление, поради което до сега сѫ се разнесли милиони пари и сѫ загинѫли голѣма часть отъ нáй-производителнитѣ нейни интелигентни сили. Поне сега за сега нѣма такива и толкова велики европейски сили, интереситѣ на които да изискватъ да се възстанови едноврѣмешна Полша. Заради тоза единъ Богъ знае, кога и какъ ще може да се обезпечи бѫдѫщето на полското „богатирско“ плѣме, разбира се, въ неговитѣ законни-етнографически граници, на което частитѣ въ Прусия, за голѣмо злощастие на цѣлия словѣнски міръ, вече се намѣрватъ на окончателно истребвание отъ грозния и могѫщественния Германизъмъ. Отъ прѣди 200—300 год., когато австрийскитѣ Хабсбурци бѣхѫ станѫли нáй-фанатични услужници на Папския католишки абсолутизмъ, та ищѣхѫ да съсипятъ вироглавитѣ Маджаре, — ушъ поради распространение на протестанството между тѣхъ, тие подирнитѣ отъ тогава на сетнѣ много пѫти се опитвахѫ съ цѣлъ редъ сериозни бунтове, да отблъснѫтъ австрийскитѣ посѣгателства върху тѣхната свобода и самостоятелность, но нито единъ пѫть чрѣзъ тие бунтове не можихѫ напълно да сполучатъ онова, което ищѣхѫ.[2]) Нáй-сетнѣ успѣхѫ Маджаретѣ да положѫтъ доста крѣпки граници на австро-нѣмскитѣ завоевателни домагателства въ Венгрия, но едвамъ прѣди 21 год., и тò не съ такива а съ други бунтове, именно съ такива благоразумни начини и срѣдства, които пó-горѣ посочваме. Тукъ думата ни се отнася до начинътъ, по който въ г. 1867 станѫ споразумѣнието между Австрия и Венгрия, която отъ злополучния край на своята революция отъ г. 1849 бѣше станѫла и биде безусловна робиня на

[1]) Виж. стр. 858 въ статията за „Бълг. учебно дѣло въ Турско“.
[2]) Виж.: *„Реформа и Католическая Реакція въ Венгріи“*, съчинение на покойний нашъ единородецъ *С. Палаузовъ*, издадено въ Петербургъ прѣди 28 години.

Австрийцитѣ цѣли 12 години нарѣдъ (до г. 1861). Така и Чеситѣ, поради своитѣ бунтовнически, многославни наистина ала съ злополучни послѣдствия, войни, наречени *хусицки войни*, извикани въ първата половина на XV. вѣкъ, поради въскипѣлия тогава и крайно распуснѫтия папски тиранизмъ срѣщу истинната свобода на християнския духъ, както и срѣщу нáй-възвишенния словѣнски принципъ на братското равенство между человѣчеството, които войни имахѫ, слѣдователно, и доста междуособенъ характеръ, и на които сетненитѣ докарахѫ нáй-послѣ съвършенното поражение на чехския народъ отъ Австрийцитѣ въ г. 1620 на Бѣла Гора до Прага, столицата на Чехия, трѣбуваше да останѫтъ клетитѣ Чеси цѣли 200 годинъ въ тежко робство подъ фанатишкитѣ католишки Австрийци и, прѣзъ тойзи нáй-грозенъ периодъ отъ чехската история, населението на Чехия отъ 3,000.000 бѣше се намалило до 700.000 души, и тò бѣ стигнѫло въ таково прѣжалко състояние, като неживо неумрѣло. Всички нáй-богати и учени чески патриоти, на брой до 30.000 души, всички трѣбаше да напуснѫтъ отечеството си и да се засѣлятъ въ чужбина като немили, недраги. Само сиромашкото простолюдие бѣше останѫло въ страната, разбира се, и богатитѣ ренегати на умѫчена Чехия. И така Чеситѣ едвамъ отъ половинъ вѣкъ насамъ заченѫхѫ отново да се пробуждатъ и да прихождатъ въ народно самосъзнание, като захванѫхѫ систематически да търсятъ нужнитѣ нáй-добри срѣдства за обезпечение на своята отъ 200 години много злѣ потѫпкана народность.

Между пò-старитѣ католишки държави въ Европа, нѣма друга страна, въ много отношения, тъй злочеста днесъ за днесъ, каквото Испания заедно съ Португалия или населението на Пирейския полуостровъ, и като разглѣдваме неговата история, намѣрваме, че злочестинитѣ му происхождатъ нáй-много отъ ония исторически, географически, религиозни и отъ други нѣкои социални причини, които често сѫ извиквали, кога пò-маловажни кога пò-сериозни бунтове и всѣкъкви междуособици, аче и до нинѣ все изникватъ въ тия инакъ прѣкрасни страни на югозападна Европа. Обаче както другитѣ страни на свѣта, по сѫщитѣ причини нещастни нѣкога а сега благополучни, така и за Пиренейския полуостровъ единъ день ще настанѫтъ дни пò-честити, ала не вслѣдствие на кървави революции.

Ето прочута Франция, която едва ли има пълно основание да се гордѣе и слави до толкова, че е направила прѣди 100 годинъ нáй-велика и нáй-славна вѫтрѣшна революция — ушъ съ нáй-благодатни послѣдствия за цѣль свѣтъ — за общата свобода и напрѣдъкъ на человѣчеството, още не може да се заячи и укрѣпи както трѣба вѫтрѣшно, именно поради тази своя революция, която още не е довършена, поне за сáма Франция още не. Ний съ това не искаме да кажемъ, че френската революция не е била извикана послѣдствие на цѣлъ редъ грозни и многопродължителни събития, и че слѣдователно е станала само по кефъ и за кефъ на нейнитѣ извършители. Това не мислимъ и нещемъ да кажемъ, а само питаме просто: да ли нещѣше да бѫде несравненно пò-добрѣ, да не казваме, абсолютно добрѣ,

ако за прѣмахванието причинитѣ на френската революция се намѣряхѫ и употрѣбяхѫ други срѣдства, исключително нравственни срѣдства, вмѣсто ужасно кръвопроливание между едни и сѫщи братия въ една и сѫща страна за едно и сѫщо общо добро? Било какво било, и Франция пакъ ще стане много яка отъ вѫтрѣ и силна за вънъ, ала само когато разбере напълно, че силата, трайното могѫщество и славата на народитѣ и държавитѣ не се придобиватъ и крѣпятъ съ революции и съ всѣкакви други крамоли и неразбранщини. Бѫдѫщето истинско щастие на Франция не ще зависи отъ бѣснуванията на бѫдѫщи Маратовци, Дантоновци или Робеспиеровци, ами тò, до колкото се отнася до лица, ще зависи исключително отъ пълното въплотявание въ нея на идеитѣ на бившитѣ и бѫдѫщитѣ Тюргивци, Некеровци, Роае-Колоровци, К. Периевци, Гизовци, Тиеровци, Дюфоровци, Броглювци, Лабулейовци, Жюлфоврровци, и пр.

Отъ много врѣме распокѫсаната на дребни части, хубава Италия, тази прѣкрасна градина на Европа, укичена съ богати стари и пò-нови класически знаменитости, тойзи пò-новъ и нáй-знаменитъ всемiренъ храмъ на всичкитѣ искуства и художества, Италия нáй-сетнѣ успѣ и тя да се сглоби и съедини въ една държава, не обаче чрезъ своитѣ Карбонари, които ѝ поврѣдихѫ много въ това отношение, ами чрезъ дълбокото самосъзнание на италиянския народъ и съ военната помощь на подготовена вече за тази цѣль Сардиния, и силно спомогнѫта отъ Франция. Сѫщо и раздробена Германия до прѣди 20 години, постигнѫ пълното си единство само чрезъ дълбокото развитие на германския духъ и съ могѫщественната военна сила на Прусия, на която военното искуство отъ сто годинъ насамъ се усъвършава непрѣстанно и усилено, та днесъ тò, по достойнство, е първо въ цѣлъ образованъ свѣтъ.

Но тукъ считаме за нужно да забѣлѣжимъ още, че при всичкото всестранно развитие на германския духъ прѣзъ настоящето столѣтие, и отъ друга страна, при всичкитѣ прѣвъзходни военни сили на Прусия, Германия все не щѣше да може да постигне пълното си единство нито прѣди 18 години нито до нинѣ, ако да не бѣше се усигурила, още отпрѣди това врѣме, съ нáй-вѣренъ и нáй-строгъ неутралитетъ отъ страна на своята могѫщественна съсѣдка и отколешна вѣрна приятелка — Руссия спрямо нáй-върлитѣ тогава къмъ Германия неприятелски държави — Австрия и Франция, рѣшителнитѣ противници на германското обединение, отъ които, особенно отъ Австрия, имаше Руссия да дири и тогава разни стари и нови политически смѣтки, н. пр. отъ врѣмето на Кримската война, на подирньото полско възстание въ г. 1863, и пр.

Отъ всички пò-стари и нáй-образовани европейски държави само Великобритания е страната, въ която нáй-малко и нáй-рѣдко ставатъ революции и други пò-значителни вѫтрѣшни вълнения, особенно отъ пò-нови врѣмена, макаръ че и въ тая страна винѫги се пораждатъ доста сериозни причини за разни вѫтрѣшни крамоли. А отъ пò-малкитѣ, пò-новитѣ и отъ пò-необразованитѣ европейски страни само Ромѫния върви, при тоя случай, доста неотклонно по

сжщия миренъ пжть на развитие каквото Англия, и за това Ромжнетѣ днесъ за днесъ се намѣрватъ въ това отношение нáй-добрѣ отъ всички други народи на балканския полуостровъ.

Сжщо и българския народъ е единъ отъ нáй-миролюбивитѣ европейски народи[1]). Отъ западнитѣ католишки Словѣне нáй-немирни сж били до скоро Полякитѣ, а отъ южнитѣ Словѣне Сърбитѣ въ Черна Гора, въ Босна и Херцеговина и отъ части нашитѣ братия въ югозападна България, наричвана Македония. Нáй-много по тази причина ний се боимъ да не стане и съ Македония това, което станж прѣди малко съ Босна и Херцеговина, да прѣмине сирѣчь отъ чужда пакъ въ друга чужда власть. Въ Европа и въ съпрѣдѣлнитѣ съ нея страни само Арнаутитѣ на балканския полуостровъ и Черкезитѣ на Кавказъ сж нáй-размирнитѣ плѣмена, и за това тѣ сж единъ отъ други пó-цъвнжли въ сѣкакво благополучие![2])

Въобще пó-образованитѣ сѣверни народи сж пó-малко наклонни за крамоли, макаръ и поради пó-важни работи, та пó-скоро се споразумѣватъ по миренъ начинъ, отъ колкото народитѣ въ южна Европа. Една отъ главнитѣ причини на това види се да е географическитѣ и климатическитѣ условия на тия двѣ противоположни страни, споредъ които и разсждъкътъ и темпераментитѣ на тѣхнитѣ обитатели сж отъ съвсѣмъ противоположно свойство, едни къмъ други.

И така, когато се захванж систематическото распространение на идеята за революция между нашия народъ, съ цѣль да се ухвата народътъ ни отъ тази идея въ размѣри, колкото е възможно, пó-голѣми, благоразумнитѣ ни единородци, които твърдѣ добрѣ прѣдвиждахж ужаснитѣ послѣдствия отъ това искусно распространение на идеята за „всенародна“ революция въ България, почнжхж енергично да прѣдопрѣждаватъ нейнитѣ горещи распространители, като непрѣстанно ги увѣщавахж, и съ устно и съ печатно слово, да не увличатъ, нито себе-си нито народа, въ това многопагубно прѣдначинание за наша тáтковина, защото отъ него не ще да произлѣзе нищо добро, освѣнъ само безкрайни злочестини за всинца ни; братски ги увѣщавахж, да напуснжтъ тази работа, и пó-добрѣ да се заловятъ съ други пó-добри занятия, та да станжтъ наистина полезни и за себе-си и за отечеството: да се посвятятъ пó-добрѣ въ такива трудове, съ които нáй-сигурно ще съдѣйствуватъ за всеобщото народно самосъзнание, и „когато му дойде врѣмето, цѣлъ българскп народъ ще

---

[1]) Отъ това не трѣбва да се разбира, че Българетѣ не сж храбри: тѣ сж доста храбри, когато е нужно, и храброста имъ е извѣстна вече и отъ старо и отъ ново врѣме. Но Българетѣ сж храбри и въ мирно врѣме, което показва, че ний имаме истинска, доблестна храбрость — въ нáй-широкъ смисълъ на думата, както доказахме пó-горѣ това. Ала истинската храбрость въ военно врѣме или пó-добрѣ въ самитѣ сражения, била тази храбрость душевна или тѣлесна, физическа, не се състои въ скрито, дебнéшко и отъ врѣме на врѣме пó-смѣло кръвнишко янкеседжийство и кокошарство, ами въ честно, твърдо, непоколебимо и неустрашимо стоене и нападвание противъ врагътъ и въ нáй-страшни и въ нáй-опасни минути, тъкмо както се държахж нашитѣ войници противъ Турцитѣ на Шипка и противъ Сърбитѣ на Сливница, Пиротъ и пр.

[2]) Да повѣрваме ли, че ще се намѣрятъ Българе да пожелаьжтъ да видятъ нѣкога нашия народъ уприличенъ на Арнаутитѣ и Черкезитѣ?!

стане въ всеоржжение — като единъ човѣкъ, за да се защити и освободи отъ позорното си петьвѣковно робство“.[1]) За това назидателно и благотворно прѣдопрѣждение, за тия благоразумни братски увѣщания, нѣкои наши крайни любители на завѣраджийството нарекохж противницитѣ си *върли прѣдатели на отечеството*. Нѣщо пóвече. Който противникъ имъ се попаднеше напълно въ ржцѣ, много не му вардѣхж хатъръ, а гледахж да го съсипятъ безъ всѣка пощада, и нравственно и материално; по нѣкога ставали сж дору и прями виновници да се погубятъ и тѣлесно оние тѣхни единородци, на които сърце не е давало така или инакъ да имъ съчувствуватъ въ тия прѣдначинания. Въ името на свободата за отечеството, колко наши почтенни хора въ България и Влашко станахж такива жъртви на нѣкои подивнѣли наши янкеседжийски бунтовници!.. На колко наши почтенни търговци сж испращали не веднжжь кръвнишки писма: или да имъ даджтъ злато колкото искатъ — за „освобождение на България“ — или да знаıжтъ, че ще бжджтъ инакъ погубени като псета. Съ такива писма и заканвания не веднжжь сж се удостоявали и нѣкои отъ самитѣ членове на Книжовното Дружество въ Браила, тъкмо прѣди 17 годинъ, отъ които се искаше: или всичкия капиталъ на Дружеството да се прѣдаде въ ржцѣтѣ на завѣраджиитѣ за купувание оржжие за освобождение на България, или да знаıжтъ, че въ противенъ случай ще бжджтъ до единъ исклани като агнета съ ятаганитѣ на българскитѣ хжшове, които „впрочемъ не бихж желали“, казвахж, „да си мрьсятъ тъй лесно и безъ врѣме юнашкитѣ ятагани съ гнусната кръвь на хора нищо и никакви“....

Не бѣхж малобройни featнитѣ и клеветитѣ на нѣкои отъ нашитѣ крайни завѣраджии за съсипванието на Книжовното Дружество и особенно на бившитѣ му дѣйствителни членове, макаръ че подирнитѣ никакъ не ги закачахж въ нищо; но, защото оставахж непоколебими въ рѣшителноста си да дѣйствуватъ съ всичкитѣ си сили за удържванието на Дружеството, безъ нáй-малко отклонение отъ оная негова задача, съ която е то основано, бѣхж единъ голѣмъ трънъ въ очитѣ на тие завѣраджии. Задачата на Дружеството е *основателно изучавание България и българския народъ отъ минжло и отъ настояще въ всѣко отношение*, чрезъ каквото изучавание упаднжлитѣ народи дохаждатъ нáй-сигурно въ своето народно самосъзнание, и тогава чакъ могжтъ нáй-благополучно да стигнжтъ до пълна и трайна доброчестина. А наши нѣкои крайни завѣраджии казвахж напротивъ, че по тойзи начинъ никой поробенъ народъ, какъвто бѣше тогава и нашия, не е придобилъ нито може придоби нѣкога свобода и щастие, и че единственното и нáй-добро срѣдство за тази нáй-свята цѣль на поробенитѣ народи е само революцията, „и за това на Българетѣ, утвърждавахж тѣ, „не е нужно сега нито книги нито такива дружества, на които само простото сжществувание пакъ много спомага за удържвание народа и за напрѣдъ въ робство и тиранство. *Прочее който желае доброто на България, който иска да ж види свободна и честита, той трѣба*

[1]) Вижъ стр. 857 въ „Бълг. учебно дѣло въ Турско“.

енергично и рѣшително да работи противъ всичко и противъ всѣкиго, който не е активенъ приятель на идеята за революция въ България. За България е нужно сега барутъ, пушки и желѣзо, и който не проумѣва тази проста и тъй очевидна истина, никога и съ нищо неопровержима (?!), той или е глупакъ или просто издайникъ на отечеството. Слѣдователно, и тие наши безумници, които сж дѣйствували за основание, удържване и прѣуспѣвание на Книж. Дружество, сж едни отъ нáй-върлитѣ съзнателни и несъзнателни душмане на българския народъ".

Таквизато отровителни мисли, постоянно и твърдѣ ревностно проповѣдвани, повлияхж нáй-много върху духоветѣ въобще на всичкитѣ наши пó-неразвити хора, та вмѣсто да помагатъ всички за успѣхътъ на Дружеството, явихж се съвсѣмъ равнодушни къмъ него, или заченжхж и да дѣйствуватъ за неговото съсипвание. А оние наши единородци, които разбирахж добрѣ работата, но обичахж паритѣ пóвече за себе-си, втилявахж се като да не разбиратъ нищо отъ тази работа, и мълчишката радвахж се въ душата си, че Дружеството ще се разстрои, та да не му внесжтъ обѣщаннитѣ си пожъртвования. Ето една отъ главнитѣ причини, дѣто едвамъ слѣдъ два мѣсеца врѣме, отъ откритие на Дружеството, и тò съ голѣмо усилие, можихж да се събержтъ и внесжтъ въ неговата касса само около 15—20.000 лева, когато до откритието му имаше за него доброволно записанъ капиталъ близо до 200.000 лева.

Въ год. 1872, когато се въздигнж българския Екзархатъ и се прогласи първия български Екзархъ, всичкия български народъ видѣ, че съ това негово дѣло се турга вече крѣпко начало за прѣмахвание на петьстотинъ-годишното надгробно покривало отъ България, и нейнитѣ синове не можахж, при тойзи случай, да не осѣтятъ повелителна длъжность въ себе-си, за да искажжтъ своята велика радость и благодарность къмъ Султана, който нáй-сетнѣ намѣри за нужно и мждро да заповѣда да се тури това начало въ България чрезъ височайши законъ — за нейната бждяща доброчестина, слѣдъ като се увѣри Сжщия и посрѣдствомъ великитѣ покровители на България, че заслужва вече да види и България животворна свѣтлина надъ себе-си — въ Неговата държава. И така, покрай всички Българе, и членоветѣ на Книжовното Дружество намѣрихж за нáй-прилично и твърдѣ полезно да искажжтъ по тойзи великъ случай на Негово Императорско Величество Султана, отъ страна на поменжтото Дружество, нáй-сърдечна благодарность и признателность посрѣдствомъ тогавашния великъ везиръ, Негово Височество Али-Паша, което и сторихж и за което получихж чрезъ сжщия везирь особенно височайше възблагодарение отъ старна на Султана. За тая си постжпка, която сж считали полезна, дору и особенно похвална не само за народа въобще но и за самото Дружество въ частности, членоветѣ на Дружеството отъ крайнитѣ български революционери се нарекохж *издайци на отечеството и турски шпионе,* които получвали за шпионската си служба по 200 лири турски ежемѣсечно отъ Али-Паша.

Слѣдъ основанието на Книжовното Дружество въ Браила, щомъ се зачене неговата скромна дѣятелность, поради твърдѣ слабитѣ му и недостаточни материални срѣдства, една отъ първитѣ грижи на управлението му бѣше, между друго, да улесни распространението на изданията на Дружеството въ самото ни отечество, защото само въ такъвъ случай има пъленъ смисълъ сѫществуванието и назначението на Дружеството за България. За тази цѣль реченото управление се отнесе до нѣкои наши първенци въ Цариградъ и ги моли, да размислятъ и да му съобщѫтъ, по кой начинъ нáй-добрѣ може да стане тази работа. Цѣли недѣли и мѣсеци се изминѫхѫ, и отъ Цариградъ никой се не обаждаше. Това мълченье на цариграшкитѣ ни първенци не очудваше никого въ управлението на Дружеството, защото твърдѣ лесно бѣше да се проумѣе, че по онова врѣме, безъ съмнѣние, ще да сѫ се боели въ Цариградъ, да не би нѣкакъ да навлекѫтъ каквото и да било подозрѣние върху си отъ къмъ турското правителство, ако да влѣзахѫ тъй скоро въ непосрѣдственно сношение съ Книжовното Дружество въ Браила, прѣди да бѫде увѣдомено самото реченно правителство за сѫществуванието и за назначението на Дружеството. Но отпослѣ, когато Дружеството станѫ извѣстно и на самия Султанъ и на везирътъ му, нашитѣ първенци вече прибързахѫ да отговарятъ, и тò въ единъ много приязненъ смисълъ за Дружеството. Между друго, явявахѫ, че нѣма да има никакви спънки отъ никого за распространение на изданията на Дружеството въ Турската империя, и че ще бѫде възможно и уставътъ на Дружеството да се потвърди отъ турското правителство, но че необходимо е нужно да се испрати нарочно човѣкъ за тази работа въ Цариградъ. Слѣдъ това, отъ старна на Дружеството испратихѫ се тутакси, нѣколко стотинъ тѣла отъ излѣзлитѣ книжки на „Периюд. Списание", по адресъ до тамкашното Българско Читалище, отъ които да се испратятъ и раздадѫтъ въ даръ 150 тѣла изъ Македония, до колкото повнимъ, и 50 изъ западнитѣ български, съ Сърбия съпрѣдѣлни страни.

Книжкитѣ на Пер. Списание, които се испращахѫ направо отъ Браила въ сѣверна България, на сѫдѣ се приемахѫ безпрепятственно и редовно, особенно въ крайдунавскитѣ градове. Да ли така сѫ се распространявали тия книжки и въ южна и въ югозападна България (Тракия и Македония), не бѣше добрѣ извѣстно на Дружественното управление въ Браила, и за това трѣбаше да иде нарочно нѣкой отъ страна на Дружеството, да пропѫтува баремъ пó-главнитѣ български центрове изъ България, за да запознае българското общество съ Дружеството, и да заячи правилното и редовното повсемѣстно распространение на Дружественнитѣ издания въ самото ни отечество. И така единъ отъ тогавашнитѣ дѣйствителни членове на Дружеството обиколи съ тази цѣль нѣкои градове изъ сѣвероисточна България. Като се завърнѫ въ Браила, неговия другарь тръгнѫ съ сѫщата цѣль да направи едно пó-дълго пѫтувание изъ цѣла етнографическа България. Тойзи, като прѣминѫ въ сѣверна България прѣзъ нѣкои пó-важни български центрове, отправи се прѣзъ Варна за Цариградъ и отъ тамо за южна България прѣзъ Бургасъ. Когато пристигнѫ въ Слив-

ненско и обикаляше тамкашнитѣ страни, случи се по онова врѣме извѣстния обиръ на пощата въ Орханийската тѣснина, и послѣдствие на това приключение вече не бѣше твърдѣ безопасно да пѫтува нѣкой по България, дошелъ отъ Влашко, макаръ и да ставаше пѫтуванието му по работа съвсѣмъ невинна и добра. И така пѫтникътъ прѣкрати пѫтуванието си и се завърнѫ въ Браила. Той обаче все не щѣше да напуща безъ врѣме и тъй скоро пѫтуванието си по България, ако да не бѣхѫ се пуснѫли и разни интриги и клевети подирѣ му, отъ които едни гласѣхѫ, че тойзи господинъ не пѫтува по работата на Дружеството ами по завѣраджийски работи; други гласяхѫ, че той пѫтува да измами хората и да имъ вземе паритѣ, защото Кн. Дружество никакъ не го бивало, и тò било вече на съвършенно распадвание, и пр. Всички тия клевети и интриги се пущахѫ съ тая единственна цѣль да се осуети напълно дѣлото на Кн. Дружество и въ сама България. Тие благородни подвизи ставахѫ исключително отъ нѣкои наши крайни свободаджии, на които дѣйствителното юнашство нáй.добрѣ се проявяваше по кръчмитѣ и хотелитѣ изъ Влашко.

Въобще самитѣ дѣла и замисли на тие наши крайно заблудени хора бѣхѫ отъ таково жалко свойство, щото намъ никакъ не ни дава сърце да се пущаме сега въ подробно излагание макаръ и само на пó-главнитѣ имъ чърти, и пó-добрѣ ще ги прѣмълчимъ за сега, а ще ги чете всѣки послѣ, когато излѣзе на пространно историята на Кн. Дружество.

Ето какво излазва отъ хора неблаговъспитани, лишени отъ добро и здраво образование, и наджхани съ недобри идеи и направление. Ние не можемъ да не скърбимъ дълбоко въ душата си за тъй безполезното и напусто хабанье на тѣхнитѣ сили, които, добрѣ и за добро употрѣбени, бихѫ принесли несъмнѣнни добрини на отечеството.

Но, като говорихме до сега за слабитѣ, за лошитѣ страни на българскитѣ революционери, като осѫждаме тия тѣхни слабости, толкова врѣдителни съ послѣдствията си за България, не трѣбва отъ това да се разбира, че ний усѫждаме сѫщеврѣменно и самата идея за свободата въобще. Никакъ не. На противъ, и ний принадлежимъ всецѣло къмъ нáй-горещитѣ поклонници на тази идея, и това като го исповѣдваме нáй-тържественно, утвърждаваме още, че дору и благоговѣемъ прѣдъ оние съ отличие доблестни мѫжие, които се посвѣтяватъ за придобиванието и отбраната на свободата, защото, слѣдъ здравието на човѣка, нѣма друго нѣщо пó-драгоцѣнно и пó-свято отъ свободата за всѣкиго на свѣта. Всѣки човѣкъ, като е здравъ, ако при това е и свободенъ, може да се сдобие съ всички отъ него зависящи добрини, и да живѣе въ пълно благополучие на тойзи свѣтъ. Но свободата, за да може всѣки да се наслаждава равномѣрно отъ нейнитѣ плодове, трѣбва да бѫде за всички еднаква, сирѣчь тя не трѣбва да е за едни нáй-необуздано своеволие а за други неограничено тиранство и всѣкакви други неволи, приблизително каквото бѣше въ България подъ турското владичество отъ една страна за Турцитѣ и отъ друга страна за Българетѣ. Еднаква свобода за всички се нарича *истинска свобода*, ако подъ тази свобода всички хора се

осѣщатъ честити и могѫтъ да се развиватъ и да напрѣдватъ къмъ пó-добра бѫднина въ всѣко отношение. Такъва свобода обаче само тогава може да бѫде равномѣрна за всички, когато отистина всички почитатъ тази свобода и когато съотвѣтственнитѣ закони за нейното съвършенно пазенье строго се вардятъ и съблюдяватъ.

Именно поради това пълната истинска свобода не може да се придобие тъй лесно и тъй скоро. За нейното придобиванне изисква се голѣмо търпѣние, дълго врѣме, сериозни и много трудове. Освѣнъ това, тази свобода се постига нáй-сигурно и нáй-добрѣ винѫги само чрезъ умственни и нравственни срѣдства. Всички други срѣдства за нейното постигвание, н. пр. разни крамоли, кървави бунтове и други подобни, сѫ безумни и, слѣдователно, усѫдителни, едни пó-много други пó-малко, защото не сѫ цѣлесъобразни, защото въ много случаи тѣхнитѣ сетнени докарватъ неограниченния абсолутизмъ, по нѣкога и самата нáй-свирѣпа тирания, та чрѣзъ това се прѣгражда за дълги и неопрѣдѣлени врѣмена пѫтьтъ за придобиванието на истинската свобода. Споредъ това ний усѫждаме само нецѣлесъобразнитѣ начини, които употрѣбяватъ заблуденитѣ революционери за постигание на свободата.

Нецѣлесъобразнитѣ срѣдства, н. пр. кървави революции и пр. — за придобивание на свободата сѫ извинителни, дору и съвсѣмъ оправдателни само въ такъвъ единственъ случай, когато прѣдварително сѫ се употрѣбили всички законни, всички разумни, всички — цѣлесъобразни срѣдства за удворение на свободата и при всичко това, крайния абсолютизмъ и тиранство пакъ не сѫ се прѣмахнѫли, а, напротивъ, още пóвече сѫ се усилвали, увеличвали; само тогава угнѣтения човѣкъ е въ пълно право да каже послѣдната дума на своето оплаквание и стенение, на своитѣ вече съвсѣмъ несносни мѫки: *свобода или смърть*, и да не оставя вече да го изтезаватъ безъ никакви спънки и наказания тиранитѣ му и да го погубватъ, каквото вълцитѣ затриватъ напуснѫто стадо на полето; само въ такъвъ случай угнѣтения е въ пълно право да скокне и — пó-добрѣ да загине съвсѣмъ съ орѫжие въ рѫка срѣщу тиранството, отъ колкото да живѣе овчи животъ; въ такъвъ случай пó-славно и нáй-похвално е да загине човѣкъ мѫченически отъ рѫката на тирана, отъ колкото да остава живъ и въ нáй-позорно робство да влѣче възъ врата си тежкитѣ вериги на робуванието си.

Именно заради това, съ особенно душевно задоволение и съ чистосърдечна гордость забѣлѣжваме още, че помежду нáй-виднитѣ наши въстаннически мѫжие имаше множина и такива благородни момци, които у всѣкиго възбуждахѫ само почеть и уважение, дору и удивление за отличното благордство на характера си и особенно за безкрайната имъ чиста любовь къмъ отечеството. Поради тѣхното велико търпѣние и постоянство, поради тѣхната неизчерпаема енергия и пламенно одушевление, поради тѣхната скромность и добросърдечность, както и поради тѣхнитѣ безкрайни мѫки и тегла, въ сѫщото врѣме и споредъ примѣрното имъ лично самопожъртвование, съ които се отличихѫ при неуморното си залѣгание и трудове за разпростра-

нение идеята за свободата на България, за която тѣ посвятихѫ цѣлия си животъ и за която нáй-сетнѣ посрѣшнѫхѫ и самата грозна смърть съ мѫченически вѣнецъ на глава: тие наши боговдъхновенни ратници — за свободата на отечеството ни — влизатъ въ първитѣ редове на великитѣ святи български всенародни мѫченици, като оставатъ славнитѣ си дѣла въ вѣчна спомень на потомството за насърчвание и назидание за бѫдѫщата отбрана на свободна България.[1])

---

[1]) Дордѣто да излѣзатъ отъ сърце ни тие нѣколко скромни думи за отличнитѣ наши поборници, изведнъжь видѣхме прѣдъ себе-си една жива, великолѣпна картина. Тя бѣше озарена съ хубава, тънина, прозрочна, бледоалена свѣтлина подъ синьо-зелена основа. Въ картината се виждахѫ на близо и на далечъ прѣкрасни прѣдѣли отъ равни и хълмести мѣстности, покрити съ разновидни гори, посѣяни съ лозя и градини, окичени съ разни благовонни цвѣтя, съ зелени полѣни и ливади, които се прохлаждахѫ отъ студени, бистри и сладководни рѣки и потоци. На много мѣста изъ тие прѣдѣли виждахѫ се многобройни стада съ разновиденъ добитъкъ, подкарвани отъ стари и млади пастири и пастирки, които, посрѣдъ горѣщитѣ пладнини, подъ сѣнчеститѣ дървета съ сладкопойнитѣ си кавали и свирки, приспивахѫ на отпочивка милитѣ си стада. По нѣкои мѣста едни селяни и селянки, накичени по главитѣ съ хубави полски цвѣтя, косѣхѫ сѣно изъ ливадитѣ, други плѣвѣхѫ буйнитѣ нива, трети подкастрѣхѫ и прѣкопавахѫ лозята, четвърти разсаждахѫ разнитѣ посѣви изъ градинитѣ, а пети отъ сички си почивахѫ подъ дебелитѣ сѣнки на ближнитѣ клонести дървета. Подъ сѣнкитѣ имаше нáй-много старци и старици, обиколени съ дребни дѣчица, които отъ своитѣ драги дѣдовци и бабички слушахѫ твърдѣ често разни пѣсни и приказки за едновремешни, прочути и за други всѣкакви работи. А при нѣкои отъ тия сладки почивки имаше и дѣчица — бозайничета, въ люлки приспани, които се упоявахѫ отъ чистия въздухъ и отъ тихия вѣтрецъ, та много сладко спѣхѫ по цѣли часове, безъ нáй-малко да се пробудятъ отъ дълбокия си сънь. Много птички отъ разни видове прилитвахѫ отъ едно дърво въ друго, или се възвишавахѫ на горѣ по въздуха и се спущахѫ на долу къмъ земята, хвалещи всемогѫщаго творца съ очарователнитѣ си напѣви за Неговото благословение надъ тази земя. Всѣкакви пѫтници се виждахѫ на коньe и съ коля тръгнѫли и, кое полека кое силно, вървѣхѫ изъ пѫтищата къмъ разни посоки на тие прѣдѣли. Небето бѣше съвсѣмъ ясно — синьо и почти на сѫдѣ чисто отъ облаци, само подъ неговия сводъ надъ пó-високи нѣкои планински върхове виждахѫ се тукъ-тамѣ по нѣколко малки ту бѣли, ту сивкави, ту черни облачета. Слънцето, като бѣше доста на високо искокнѫло надъ хоризонта, распущаше на сѫдѣ своитѣ животворни зари, които позлатявахѫ всичкитѣ мѣста въ тия прѣдѣли. Цѣлия изгледъ на прѣдѣлитѣ, сливанъ съ изгледа на небесния сводъ, прѣдставлявахѫ заедно единъ тъй очарователенъ видъ, като да бѣше прѣдъ очитѣ ни самия Божий рай, — изображенъ нáй-живо въ тази величественна картина.

Упоени отъ тази неописуема райска хубость на картината, дордѣто да ѝ се понагледаме, картината неосѣтно прѣдъ очитѣ ни измѣни си свѣтлия очарователенъ видъ: изчезнѫ нейната свѣтлина, и цѣла тъй потъмня, щото едвамъ се виждаше що се изобразяваше въ нея; само всрѣдъ картината, отъ къмъ небето на долу, спущаше се малка но поразително силна, огненна свѣтлина, и освѣтляваше едно, малко подигнѫто равнище до самитѣ порти на единъ старославенъ градъ. Тукъ видѣхме какъ грозни джеллати кръвнишки покачихѫ вѫжето на врата едному юнаку. Той бѣше тъй личенъ хубавецъ, като сѫщи ангелъ! Прѣдъ издъхвание, видѣхме, какъ смирѣнно той обърнѫ очи си къмъ небето и, съ топла молитва, къмъ Бога, продума. *„Боже! прости ме!“* И сетнинка той изгледа съ нáй-умиленъ погледъ отечеството, цалунѫ го съ очи, и кротко го поздрави: *„Българио, мила майко, не плачи, — ти вече скоро ще въскръснешъ!“*

Слѣдъ това, ний не можихме вече, ни да мислимъ ни да пишемъ: сълзитѣ думахѫ и пишахѫ! . . . Очи ни, потѫнѫли въ сълзи, никакъ не можихѫ да съзрятъ, какъ имъ стана съвсѣмъ невидима картината, и ний, като се поуборавихме и завзехме, лесно бѣше да разберемъ послѣ, че тази картина ни прѣдстави нашата хубава тáтковина и въ нея ангелски образъ на безсмъртния духъ на диакона Василя Левски

Нѣкои отъ тѣхъ вече отколѣ сѫ прѣселени на вѣчния покой, отъ като нáй-добросъвѣстно си испълнихѫ приживѣ своитѣ длъжности къмъ милото ни отечество, безъ да си допуснѫтъ да направятъ ни нáй-малко зло общо или частно. А други още сѫ живи, и правятъ честь на народа, споредъ истинското си доблестно поведение и въ мирно и въ размирно врѣме, защото както покойнитѣ така и живитѣ до нинѣ, прѣди подирнята русско-турска война, работихѫ тъй умно и тъй благородно за разпространение на идеята за освобождение на България, щото отистина заслужватъ да се наричатъ *апостоли за свободата на България.* Тукъ не му е мѣстото да изброяваме сега на всички славнитѣ имена, и тѣ не сѫ малцина, при това боимъ се, да не пропуснемъ нѣкои отъ тѣхъ, като ги споменемъ нà-бърже, та пó-добрѣ може други пѫть да поговоримъ нарочно и за тѣхъ, както подобава.

Тукъ думата ни бѣше нáй-много за ония наши крайни и безумни революционери, които, пó-вече отъ дълбоко заблуждение, въ името на свободата правахѫ всѣкакви безумни и зли работи, вмѣсто добри и полезни, било за себе-си, било за отечеството.

Който иска обаче да се запознае пó-отблизо съ тие и други подобни подвизи на крайнитѣ наши завѣраджии въ Влашко до прѣди подирнята русско-турска война, нѣка прочете тѣхнитѣ вѣстници, брошури и други разни помфлети, които се издавахѫ по онова врѣме вънъ отъ България, и ще намѣри пълно удовлетворение за своето любопитство по нашето завѣраджийство отъ къмъ слабитѣ му страни въ чужбина и особенно въ Влашко.

Но нáй-чудното е това сега, дѣто нѣкои отъ тогавашнитѣ нáй-разпалени наши завѣраджии и тѣхни вѣрни послѣдователи и поклонници сега се обявяватъ за крайни противници на всѣко завѣраджийство. Господинъ авторъ П. К., като се прѣдставя także за противникъ по принципъ на всѣко кърваво завѣраджийство, за което ний отъ душа се радваме, можеше, по всѣка вѣроятность, да ни поразясни, защо нѣкои наши — хемъ бивши и сегашни отъ първа рѫка хора — се прѣхвъргатъ тъй лесно и тъй скоро отъ една крайность въ друга. —

Нáй-сетнѣ пристѫпваме къмъ изложение на послѣднята си главна бѣлѣжка за обвинението, изказано въ статията за „Бълг. учебно дѣло въ Турско“, на стр. 855 възъ Народното Събрание, че тò „лекомисленно раздавало пенсиии на тъй нареченитѣ поборници за нищо и никакви работи или съмнителни подвизи“, ущъ „че сѫ ратували за освобождение на тая или оная часть отъ Македония“, и пр.

Тукъ не се означава точно, кога именно сѫ се раздавали лекомисленно пенсии на незаслуженни български народни поборници,

---

и на всичкитѣ други наши отлични юнаци отъ възраждането ни насамъ. Видѣхме тѣхнитѣ блаженни души какъ сѫ се възнасяли къмъ небето като народни ходатайници прѣдъ Бога за избавление на България отъ петь-вѣковното й позорно робство...

Право казалъ прѣди 50 годинъ единъ хърватски ученъ мѫжъ и поетъ: „България — тò е рай словѣнски, ала Българетѣ — то сѫ роби въ тоя земни рай словѣнски“!...

и отъ кое Народно Събрание именно е ставала тази несправедливость това противозаконие, да ли отъ първото, да ли отъ второто Нар. Събрание, и пр., и въ кои негови засѣдания, — не се опредѣлява никакъ. Истина, че г. авторъ П. К. не можеше да се впуща нити при тоя случай въ подробности, защото прѣдмѣтътъ на статията му собственно е това, което се заключава въ нейното заглавие, сирѣчь „Българското учебно дѣло въ Турско“, та не щѣше да бѫде умѣстно да се отдалечава нейния авторъ твърдѣ много отъ самиятъ ѝ прѣдмѣтъ. Но отъ това обвинение, изказано тъй неопрѣдѣлено и не доста ясно — току съ общи нѣколко думи, все може да се разбере твърдѣ добрѣ едно нѣщо, и то е: че почтенний г. авторъ както и всички негови бивши и сегашни приятели и единомисленни обществении сѫдѣйци несамо не сѫ биле никога и никакъ съпричастници на такова лекомисленно раздавание пенсии отъ Народното Събрание на недостойни наши поборници, но сѫ и дѣйствували съ всички легални срѣдства противъ такива несправедливи дѣла въ Народното Събрание. Да ли така е била работата или не, ний добрѣ незнаемъ, и не можемъ слѣдователно да се произнесемъ категорически *да* или *не*, та оставяме на читателитѣ да сѫдятъ и да кажѫтъ правата си дума по тойзи въпросъ. Онова обаче, което мислимъ да знаемъ относително тази работа, е че между добритѣ и доста заслуженнитѣ наши поборници, получвали сѫ пенсии или врѣменни помощи отъ Народното Събрание и такива хора, ушъ „поборници“ и други все „народни“ дѣйци, които не сѫ имали никакви особенни заслуги, нити като народни поборници нито инакъ като отъ другъ видъ обществении служители. Мнозина „народни поборници“ сѫ се награждавали доста щедро отъ държавното съкровище несамо посрѣдствомъ Народното Събрание по явенъ начинъ, но и посрѣдствомъ тайни сумми, изтеглювани по̀вече отъ кървавия потъ на работния народъ. Награждаванието на такива поборници е ставало на̀й-много съ настояванието отъ една страна на нѣкои по̀-отлични народни прѣдставители, отъ друга страна и отъ самѝ нѣкои наши бивши министри и други държавни мѫжие. И знаете ли за какви заслуги ставахѫ тия награждения? Поради заслуги, които възнагражденитѣ поборници сѫ направили при извършванието на разнитѣ избори за градскитѣ и окрѫжнитѣ съвѣти (комисии), и пр. и особенно за прѣдставители на Народното Събрание. При извършванието на тия услуги отъ нѣкои наши поборници и отъ другъ видъ пакъ народни наши храбреци се усили и стигнѫ въ твърдѣ кѫсо врѣме до на̀й-високия степень на съвършенството си единъ институтъ, какъвто подобенъ на рѣдко има по свѣта, а само на свободна България бѣ урѣчено да се гордѣе особенно прѣдъ цѣлия свѣтъ къмъ края на XIX вѣкъ съ тойзи отличенъ институтъ, по родътъ си току речи уникумъ — *съ тоягарството* (сопаджийството).

Първоначалното основание на тойзи институтъ се положи въ „свободна“ България още въ г. 1880—1881, а систематически взе да се усилва по̀-вече и по̀-вече отъ г. 1884 насамъ, и до какъвъ степень и до какви размѣри стигнѫ отъ тогава до прѣди не много врѣме, знае всѣки у насъ. Ний сме увѣрени, че всички Българе сѫ при-

знателни отъ душа и сърце на тойзи благополученъ случай, по който станѫ възможно нáй-сетнѣ да се даде край на това друго, толкова позорно явление отъ нашия новъ политически животъ, за което само едно просто наумѣвание накарва ни изведнъжь да се червимъ отъ голѣмъ срамъ и да бледнѣемъ отъ дълбока скърбь на душата си, и като хора и като Българе. Това явление, това отъ чужбина въ България прѣсадено зло, което, слава Богу, не вѣрваме да се възроди пакъ у насъ, служи за неуборимо доказателство, че имѣвшитѣ прѣзъ онова врѣме непосрѣдственно власта въ рѫцѣтѣ си, сѫ били хора съвсѣмъ неспособни за управление на една страна, особенно работитѣ на която се намѣрвахѫ въ едно твърдѣ ненормално положение, и за това много добрѣ станѫ, дѣто се съгласихѫ да прѣдадѫтъ власта на други, или че фактически не сѫ били доста силни управляющи, та да могѫтъ по законни срѣдства да удържѫтъ редътъ и тишината и да накаратъ противницитѣ си да почитатъ законитѣ, както подобава, въ страната: и въ такъвъ случай нáй-честно и нáй-умно щѣше да бѫде отъ тѣхъ, ако тѣ сами, още отпрѣди, се оттегляхѫ и прѣдадяхѫ власта на други пó-достойни лица, а не съ продължително очакване да се усилва само злото.

Но кои наши хора, и чужденци съ тѣхъ заедно, дѣйствувахѫ тъй безумно и своенравно въ свободна България, та бѣхме стигнѫли до таково ужасно положение, щото понечихме вече и да се биемъ и прѣбиваме единъ други като нáй-върли душмане, ако и да сме единокръвни и единовѣрни братия на едно и сѫщо отечество? Понеже г. П. К. заедно съ насъ много скърби, че, поради голѣмитѣ неразбранщини на нѣкои наши и чужди хора, опасно е за свободна България да не си изгуби нáй-сетнѣ свободата изново, много е желателно сѫщия господинъ или други нѣкой да разправи единъ день сериозно, обстоятелно и съвсѣмъ вѣрно на българската публика, отъ кога, какъ и отъ кои благоволителни лица се породи, разви и усили сопаджийството въ България, което впрочемъ, както споменѫхме пó-горѣ, придобило си е не веднъжь отлични заслуги и при извръшванието на изборитѣ за народни прѣдставители.

И така, когато извръшванието на изборитѣ за народни прѣдставители е ставало много пѫти съ енергично съдѣйствие и на тоягари, спомогнѫти по нѣкога и отъ Цигане и отъ друга подобна сгань, съ прочутия нашъ избирателенъ законъ въ рѫка, не е никакъ мѫчно да разберемъ, като какъвъ ще да е билъ не веднъжь личния съставъ на върховното наше законодално тѣло, главната задача на което е: *да прѣдставлява народа прѣдъ короната, да й бѫде вѣренъ тълкователь на народнитѣ желания и нужди, да контролира дѣлата на правителството, да поднася на короната за утвърждение закони, приети отъ него, които да служатъ за всичкия напрѣдъкъ и доброденствие на страната.* Между многото добри и почтенни гражданe, било отъ села било отъ градове, по нѣкога обаче намѣрвахѫ се и такива прѣдставители въ Народното Събрание, които не бѣхѫ достойни да бѫдѫтъ нито избиратели, а камо ли избираеми за това Събрание. Между тие недостойни прѣдставители имаше несамо отъ България

но и отъ чужбина, особенно отъ Влашко, отъ Бесарабия и пр., на които българското произхождение, освѣнъ че е твърдѣ отъ съмнително свойство, но тѣ и инакъ не сѫ имали нѣкои пó-високи влечения за доброто на България, и единственната имъ постоянна грижа е била да си направятъ положение, убезпечено въ страната за винѫги и при всички случаи[1]). Такива прѣдставители несамо се търпѣхѫ, но се и спомагахѫ съ особенна готовность и приязненность отъ нѣкои наши държавни велможи, които на противъ прѣзирахѫ, всѣчески гонѣхѫ и по никой начинъ не допущахѫ да се приеме въ Народ. Събрание за прѣдставитель нито единъ отъ оние Българе, които не бихѫ се посрамили никакъ като народни прѣдставители, поне до колкото е нужно за България днесъ за днесъ, и които съ доброто си име въобще правятъ честь на цѣлия ни народъ[2]).

Прочее никакъ не е нужно да хабимъ много думи за доказванье, че и законитѣ и другитѣ работи, извръшени въ Народното Събрание не сѫ могли да бѫдѫтъ всички и всѣкога напълно добри, ако въ неговия съставъ брóятъ на недостойнитѣ прѣдставители се случаше да прѣвишава броя на достойнитѣ прѣдставители, каквито случаи видѣ свободна България не единъ пѫть въ своето законодателно тѣло. Нѣма никакво съмнѣние, че и самитѣ министерства, които излѣзвахѫ изъ срѣдáта на такива Народни Събрания, не бѣхѫ изцѣло и винѫги както трѣбва достойни за общото народно добро, и въ такъвъ случай, разбира се, че и воденето на държавнитѣ работи не е могло да бѫде доста правилно, успѣшно и добро за страната.

Ето, тия сѫ разясненията ни върху първоначалнитѣ главни причини както и върху самитѣ дѣйствителни причинители на „лекомисленното раздавание пенсии (отъ Народното Събрание) на тъй нареченитѣ поборници за нищо и никакви работи или съмнителни подвизи“, ушъ „че сѫ ратували за освобождение на тая или оная часть отъ Македония“ и пр.

И така, ний сме вече готови съ изложението на бѣлѣжкитѣ си върху пó-главнитѣ точки отъ статията за „Българското учебно дѣло въ Турско“. —

---

[1]) Тукъ не трѣбва да се разбира, че искаме да кажемъ: само отъ България има добри Българе, а Българетѣ отъ чужбина че сѫ всички никакви хора. И между тѣхъ — подирнитѣ има такожде доста порядочни хора, дору и тъй добри каквото нáй-добритѣ въ България, но такива сѫ пó-рѣдки, и това е твърдѣ естественно явление, защото само който е видѣлъ и патилъ, той нáй-много усѣща и знае нуждитѣ и желанията на страната, и само той може да има пълно и трайно довѣрие между населението въ страната, и, слѣдователно, само той може да бѫде, както трѣбва, нáй-полезенъ, народенъ дѣецъ.

[2]) Единъ отъ нáй-отличнитѣ корифеи на самозваннитѣ български народни дѣйци се е хвалилъ прѣди 3—4 години, както ни съобщихѫ нѣкои непосрѣдственни свидѣтели, че тойзи народенъ нашъ чародѣецъ може въ течение само на едно денонощие да направи да се избере единъ отъ нáй-послѣднитѣ Бебрювенски Цигане за народенъ прѣдставитель въ единъ отъ нáй-закаленитѣ Чорбаджийски центрове, като напр. въ Елена. Да ли е ставало или не таково чорадайство, и тó въ самия порядоченъ, чистъ български градецъ Елена, ний не знаемъ. Но това добрѣ знаемъ, че никой отъ порядочнитѣ и честнитѣ български граждане нѣма по никой начинъ да се унижи до толкова и да иде на изборъ, който става съ исключителната помощь на Цигане . . .

Нинѣ, като допълнение на тия бѣлѣжки, считаме за умѣстно да кажемъ и ний нѣколко думи отъ своя страна за значението на югозападна България и особенно за Солунъ, главниятъ нейнъ градъ. Въ статията си г. П. К. посвящава току-речи цѣла страница (вижъ стр. 810) за тойзи прѣдмѣтъ, дѣто между друго казва слѣдующето: „Като обърнемъ внимание, какво значение има сега и още по́вече ще има за напрѣдъ Солунъ, не можемъ да не изразимъ дълбоко съжаление, че толкова низко стоимъ тамъ въ учебно отношение. Единъ пѫтешественникъ казва, че този градъ етнографически е еврейски, политически — турски, а географически български, а другъ единъ още по́-знаменитъ, Хайнрихъ Бартъ, единъ отъ на́й-прочутитѣ пѫтешественници на свѣтътъ, се е изразилъ още въ 1862 год.: „Градъ Солунъ е направенъ за столица и има все още голѣмо значение за цѣла Румелия и ще може, вѣроятно, ако единъ день бѫде възвисена за българска столица, въ кратко врѣме да съперничи съ Атина и по богатство, и по дѣйствително значение, ако не по классически интересъ“. Barth's Reise durch das innere der Europäischen Türkei (стр. 216). Вѣрвамъ, че нѣма Българинъ, който не ще пожелае по́-скоро да се сбѫдне пророчеството на Барта. Но за да се испълни то, не трѣба българщината въ Солунско да стои въ таково окаянно състояние. Азъ не говорѭ за градътъ, гдѣто числото на Българетѣ е твърдѣ незначително въ сравнение съ цѣлото население. Отъ 12.000 кѫщи въ Солунъ има само около 300—400 чисто български, непогърчени кѫщи, макаръ че градътъ не е гръцки, а еврейски, защото $^2/_3$ отъ населението му сѫ Евреи. Азъ говорѭ за казата, за Солунскитѣ села, гдѣто има пълна възможность, при свѣстна дѣятелность, да имаме на мѣсто 2, — 50 училища. Дано да се найдѫтъ хора, които да поработятъ въ тая посока“.

Великото значение на градъ Солунъ за България, (разбираме — за етнографическа, за цѣлокупна България), отколѣ е обърнѫло вниманието и на български мѫжие, именно на ония, които сѫ се пущали малко или много въ сериозни размишления за бѫдѫщето на своята та́тковина. И наистина, споредъ насъ, никой градъ по своето положение въ цѣлото наше отечество, даже нито Срѣдецъ, самата нинѣшна столнина на свободна България, нѣма тъй велико значение — въ сѣко отношение — за бѫдѫщето на цѣлокупна България, колкото Солунъ. За това значение на Солунъ, като е едно и сѫщо за цѣла югозападна България (Македония), аче на́й-послѣ и за цѣлото ни отечество, водили сѫ се доста разговори и устно и въ прѣписки между нѣкои наши единородци още прѣди 20—25 год. По поводъ на това, и ний сме списвали сами и сме издали на́й-много на чехския езикъ цѣлъ редъ статии и отдѣлни брошури за цѣлокупна България съ особенъ погледъ върху Македония, които се обнародвахѫ прѣзъ години 1863—1867 въ разни чехски научни, белетристически и политически издания, както въ 1) Slovník Naučný, 2) Památky Archaeologické, 3) Časopis Českého Muzea, 4) Lumír, 5) Zlatá Praha, 6) Květy, 7) Rodinná Kronika, 8) Národní Listy, 9) Čas, 10) Svoboda, 11) Hlas, 12) Národní Kalendař (Pospišila r. 1867) и пр. По́-многото ни статии сѫ обна-

родвани въ Národní Listy. Само нѣкои статии сѫ обнародвани безъ никакъвъ подписъ, има нѣколко съ псевдоними, ала пóвечето носятъ нашето име. Още въ самото начало на г. 1863, когато чрезъ печата се заловихме да поработимъ споредъ силитѣ си къмъ запознавание пó-отблизо чехското образовано общество съ България и съ нейното население, издадохме на чехския езикъ и една малка карта на България. За достойнството на тази карта както и на статиитѣ ни, обнародвани въ гореспоменѫтитѣ чехски издания намъ не се пада нищо да кажемъ, а който иска да се запознае съ тѣхъ, лесно е да ги намѣри и да ги прѣгледа, както обича. Особно за картата има рецензия, обнародвана въ Národní Listy отъ г. 1863 въ бр. 195. Въ тази рецензия между друго се казва, че нашата карта била изработена пó-вѣрно и пó-добрѣ дору и отъ картитѣ на Киперта и Лежана за европейска Турция; че въ нашата карта сѫ означени вѣрно имената на градоветѣ, рѣкитѣ, планинитѣ и пр., и нáй-сетнѣ, че въ неѭ сѫ прѣдставени съвършенно ясно землитѣ на балканския полуостровъ, които населява българското плѣме, сирѣчь цѣла сѣверна или крайдунавска България отъ г. Нишъ и р. Тимокъ до Черно море заедно съ Добродж̌а до самото устие на Дунава, цѣла Македония, почти и всичка Тракия, съ исключение само на Цариграшката околность. Въ края на тази рецензия казва се още, че само като погледнемъ на тази карта, изведнъжъ ни се прѣдставя огромното пространство на цѣлокупна България, която се простира отъ Черно море до Босна и отъ Мряморно и Егейско море до подунавскитѣ княжества (или днешна Ромѫния) и която, споредъ природното си положение и споредъ даровитоста на българския народъ, ще бѫде повикана да върти въ бѫдѫще всемiрна търговия и да играе нáйважна роль на балканския полуостровъ.

Прѣзъ год. 1865—1867 обнародвахме и на нѣмския езикъ въ в. „Politik" (издаванъ въ Прага) и въ „Ost und West" (издаванъ въ Вѣна), въ „Zeitschrift für slawische Literatur, Kunst und Wissenschaft" въ Будишинъ, (Bauzen), главний градъ на Лужичанскитѣ Сърби въ Саксония), нѣколко малки и пó-голѣми статии за тогавашното състояние на България. И така, съ тойзи начинъ накарахме пó-виднитѣ публицисти въ Австрия особенно оние, които пóвече се интересувахѫ за сѫдбинитѣ на българския народъ и въобще на народитѣ на балканския полуостровъ, накарахме ги да заговорятъ за тия страни пó-често и пóживо, разбира се, всѣки отъ своя гледна точка.

Ала съ една своя дописка, изпратена ушъ отъ Цариградъ и обнародвана къмъ края на г. 1863 въ „Národní Listy", възбудихме силно духоветѣ на всички държавни и общественни мислители въ Австрия за прѣдстоящата участь на народитѣ на балканския полуостровъ. Едни отъ душа се радвахѫ заради прѣдполагаемото усѫществение на идеитѣ, изказани въ реченната дописка, други силно възнегодувахѫ срѣщу тия идеи, а на трети и злъчта се пукаше отъ ядъ, че се е дало чрезъ печата гласность на тия „дързски идеи". Жаль ни е, че на тосъ часъ нѣмаме тая дописка на рѫка, която споредъ краткоста си едва ли би заела тукъ двѣ страници, за да ѭ изложимъ цѣла, защото нейното съдържание, мислимъ, да е много, ако не и пóвече.

интересно и до сега, каквото бѣше и тогава при първото ѝ обнародвание. Ний обаче, до колкото можемъ да си наумимъ въ тази минута, мислиме, че дописката съдържаше приблизително слѣдующето: За да се убезпечи мирътъ въ Европа, до колкото зависи отъ рѣшението на источний въпросъ; отъ друга страна и за убезпечение добрата бѫднина на самитѣ християнски народи, населяющи балканския полуостровъ, изказва се мнѣние въ тази дописка — да пристѫпятъ вече по̀-скоро и задружно всичкитѣ главни европейски сили къмъ окончателното унищожение на турското владичество въ Европа, и на мѣсто него да се въздигнѫтъ три-четире нови християнски държави, а именно българска, сърбска (или българо-сърбска), ромѫнска и гръцка държава, всѣка съ тия граници: 1) българската държава да обема сѣверна България отъ Нишъ и р. Тимокъ до Черно-море и цѣла Доброджа до самото устие на Дувава, цѣла Македония и срѣдня Албания до гр. Драчъ на Адриатическо море, цѣла Тракия безъ Цариградъ и околноста му; 2) сърбската държава да обема сръбското (тогава) княжество, Босна, Херцеговина, цѣлата срѣдня и южна Далмация, Черна Гора, сѣверна Албания да самото Адриатическо море, и Стара Сърбия, сирѣчь до на̀й-сѣвернитѣ върхове на Шаръ-Планина и до изворитѣ на западнитѣ притоци на Българска Морава; 3) ромѫнската държава да обема Влахия и Молдавия съ Буковина заедно; и 4) гръцката държава да обема гръцкото кралевство, цѣла Тесалия, Епиръ, до Адриатическо море, кѫдѣто болшинството на населението е грьцко и албанско, Йонскитѣ острови, Кандия и всичкото западно крайбрѣжие на Мала Азия заедно съ околнитѣ му острови.

Въ тази дописка между друго казваше се още, че ако Българетѣ и Сърбитѣ пожелаѭтъ сами, могѫтъ доброволно да съставятъ отъ своитѣ държави една конфедеративна държава, съединена чрезъ персонална уния и пр.

А за Цариградъ се казваше въ дописката, че той заедно съ околноста си, съ Дарданелитѣ и съ цѣлия Босфорски проливъ, да останялъ свободенъ градъ, подъ свое мѣстно управление, покровителствувано отъ всичкитѣ велики европейски сили, илиже по̀-добрѣ управляемъ отъ една международна европейска комисия.

Това е вкратцѣ главното съдържание на тази наша дописка, и сега лесно може всѣки да се сѣти, че на̀й-много Нѣмцитѣ и Евреитѣ въ Австрия ще да сѫ възнегодувани срѣщу нея, защото, ако се осѫществи нѣкогажъ изложенний планъ въ тази дописка, нѣма съмнѣние тогава, че ще дойде едно врѣме да се намали, дору и съвсѣмъ да се прѣкрати възможноста за продавание на гнилитѣ парцалени стоки отъ рѣченнитѣ Нѣмци и Евреи за скѫпи грошове на побалканскитѣ обитатели. Но сърбскитѣ прѣкалени шовинисти не останѫхѫ по̀-долу отъ поменѫтитѣ Австрийци въ страстното проявение на своето дълбоко възнегодование срѣщу прѣдмѣтната цариграшка дописка, или по̀-добрѣ срѣщу нейния авторъ, който дързнѫлъ да пише и разпространява такива диви, споредъ тѣхъ, и съ нищо неоправдани идеи за бѫдѫщитѣ на̀й-близки сѫдбини на балканския полуостровъ. Таково нѣщо се и очакваше отъ заблюденитѣ сърбски патриоти, защото,

както е извѣстно, и тѣ иматъ, като Гръцитѣ, една (μεγάλη ἰδέα =) *велика идея* специално за великото призвание на сърбското плѣме, което посрѣдствомъ своята държава на чело систематически се готвяло отъ половинъ вѣкъ насамъ да стане единъ видъ югословѣнски Пиемонтъ, и, като отмахне турското владичество отъ „християнскитѣ населения“ (не народи) на балканския полуостровъ, да ги тури подъ своята християнска словѣно-сърбска власть, тъкмо каквото направи Сардиния прѣди 20—25 години въ Италия. Тие сърбски патриоти забравятъ обаче едно нѣщо, което е нáй-главното условие за усѫществение на сърбската велика идея, и тò е: че Сърбитѣ прѣди всичко трѣбва да дойдѫтъ до едно пълно свое самосъзнание посрѣдствомъ народното образование, и това образование трѣбва да се подигне до такава висока степень между тѣхъ, щото да възбуди къмъ сѫщитѣ трайна почеть и уважение въ всичкитѣ народи на балканския полуостровъ и особно въ Българетѣ. А за постиганието на всичко това изисква се дълго, неуморно и тихо работене съ помоща на самородни просвѣтени, умственни, нравствени и честни сили, отъ каквито именно се нуждаѭтъ и Сърбитѣ твърдѣ много дору и до тосъ часъ, каквото и ний Българетѣ. Нѣка знаѭтъ нашитѣ, и по кръвь и по вѣра, съсѣдни братия Сърби, че тѣхната или наша велика идея ще може да се усѫществи само по тойзи начинъ, а не чрезъ нáй-блазнителни агитации да ставатъ непрѣстанни опитвания за посърбяване на българска Македония, дѣто нѣма нито *една* жива душа сърбска, или чрезъ подигание братоубийственна война, подбудена отъ нáй-върлитѣ сърбско-български душмане за тѣхнитѣ интереси, които се състоятъ въ окончателно поробощение за винѫги на сърбското и българското плѣме отъ тие душмане.

На ли още прѣди 1000 години се опитва българския царь Симеонъ да усѫществи нашата велика идея, и все не сполучи. Стотина години слѣдъ Симеона опитва се и царь Самуилъ да усѫществи тази идея, ала и той сѫщо не сполучи. Двѣстѣ годинъ слѣдъ Самуила опитвахѫ се Асѣньовци особенно царь Иванъ Асѣнь II. за усѫществение на великата българска идея, но и той не можа да сполучи. Та и не можаше никой да сполучи напълно въ такъвъ единъ подвигъ, защото нито единъ отъ тие наши господари не е ималъ подъ рѫка онова условие, безъ което е немислимо усѫществението на такива велики идеи и което ний посочихме пò-горѣ.

Както нѣкои отъ българскитѣ царие, така и нѣкои отъ сърбскитѣ господари прѣди 5—600 години, особенно царь Душанъ положи голѣми усилия, разви една широка дѣятелность за усѫществение на сърбската велика идея, ала и той не можа да сполучи, каквото българскитѣ царие, разбира се, все по сѫщитѣ причини, по сѫщитѣ погрѣшки. Както българскитѣ така и сърбскитѣ господари тръгнѫли бѣхѫ да присъединяватъ свои и чужди земи къмъ своята държава, безъ да сѫ се заячили, прѣди това, доста добрѣ вѫтрѣ въ самата си си държава: въ такъвъ случай, разбира се, че сполука не може да се чака никакъ. И сегашнитѣ Сърби обаче, види се, да не сѫ извлекли никакъ до сега поучителенъ нѣкой урокъ отъ собствен—

си история, защото гледатъ да правятъ сѫщитѣ исторически погрѣшки на своитѣ прадѣди, по усѫществение на великата сърбска идея, макаръ и да сѫ още твърдѣ слаби сами въ себе-си: распокѫсани религиозно на три части, враждебни една срѣщу друга: на Православни, на Мохамедане и на Католици, сѫщо и политически распоцѣпани и държани подъ трояки власти, отъ които двѣтѣ ако и сърбски (княжество Черна-Гора и кралество Сърбия), ала раздѣлни една отъ друга, а третята нѣмско-маджарска (въ Босна и Херцеговина), та при всичко това, полагатъ голѣми усилия за усвояване на чужди страни, а почти нищо особно не работятъ, за да бѫдѫтъ готови да посрѣшнѫтъ свѣтлата минута съ пълна увѣренность за обединение на истинскитѣ сърбски земи въ една цѣлокупна сърбска държава.

Прѣди двѣ години, когато Българетѣ се увѣрихѫ въ зрѣлоста на идеята за присъединение на южна полусвободна България съ сѣверна, та пожелахѫ и пристѫпихѫ къмъ усѫществение на тази идея, чрезъ тази своя постѫпка тѣ не отидохѫ да присъединяватъ къмъ своята нова държава никоя чужда страна: нито турска, нито гръцка, нито пъкъ сръбска. Чрезъ тойзи си актъ Българетѣ до нѣкѫдѣ докачвахѫ формално само суверенннитѣ права на Султана върху южна България. Но за въстановление на добритѣ отношения между България и Турция навѣрно щѣше да се намѣри леснината, безъ всѣкакви голѣми потресения, бѣди и врѣди, било за България било за Турция, защото въ сѫщности никакъ не се нарушаваше нито „политическото равновѣсие на балканския полуостровъ“ нито пъкъ Берлинския договоръ. Ний мислимъ прочее, че отъ побалканскитѣ държавици въобще никоя, и особенно Сърбия, нѣмаше нито нáй-малко причина да вижда за себе си нѣщо зло отъ това дѣло на България, и никакъ не подобаваше ней да става толкова ревностенъ даваджия на Султана за отбрана на суверенннитѣ му права надъ южна България, нито отъ друга страна имаше мандатъ отъ европейскитѣ велики сили, подписавши Берлинския договоръ, за да пази пълната читавина на тойзи договоръ и отъ къмъ нáй-малката му формална страна, та прибърза да ни нападне съ една отъ вънъ внушена война, за да ни накаже като нарушители на международнитѣ права и въобще на европейския миръ. Ако Сърбитѣ пожелаѭтъ единъ день да присъединятъ къмъ своето кралевство напр. Босна, която е чисто сърбска земя, ала Султаново владѣние, находяще се подъ врѣменно управление на Австро-Унгария, и която споредъ Сан-Стефанския договоръ щѣше да бѫде сърбска автономна провинция, каквото бѣше наша южна България или бивша Източна Румелия, ний Българетѣ ще се радваме тъй сърдечно както самитѣ Сърби за постигване на това свято дѣло на сърбския народъ, защото истинска Сърбия, като става силна, тя ще бѫде много полезна и за наша българска България. И така, ний вѣрвахме и се надѣвахме, че нáй-много Сърбитѣ ще се зарадватъ за присъединение на южна съ сѣверна България.

Сѫщо тъй се надѣвахме, че всички истински приятели на човѣшката свобода въ просвѣтена Европа ще се зарадватъ и ще ни поддържѫтъ въ това наше съвсѣмъ справедливо дѣло. Така и станѫ,

че и при тойзи случай искреннитѣ приятели на християнскитѣ народи на балканския полуостровъ не можахѫ да не се радватъ отъ душа за присъединение на южна съ сѣверна България. Още пóвече трѣбаше да се радватъ за сполуката на това дѣло всички християнски и непосрѣдственни съсѣди на българския народъ, а нáй-много, повтаряме, трѣбаше да се радватъ Сърбитѣ, защото отъ силна България никога нѣма да отслабни сърбска Сърбия, а напротивъ, ще се усили, съ врѣме и на югъ, и на западъ и на сѣверъ, чакъ до послѣднитѣ колиби въ нáй-крайнитѣ селения на сърбско-хърватския народъ. Прочее, ако нуждата поискаше, Българетѣ бѣхѫ въ пълно право да се надѣватъ отъ Сърбитѣ и за нравственна и за материална помощь. Но! за голѣма злочестина и на двата тия братски народа, оказа се съвсѣмъ противното: Сърбитѣ въ кралевството или пó-ясно кралевинскитѣ Сърбски повелители не само не се зарадвахѫ никакъ за присъединяване южна съ сѣверна България, но и нáй-много тѣ възнегодувахѫ срѣщу това дѣло, поради което и съвсѣмъ недадѣйно ни нападнѫхѫ съ всичкитѣ си военни сили, за да ни накажѫтъ колкото е възможно пóвечко и пó-лесно, като ни откѫснѫтъ баремъ Видинския, Кюстендилския и Софийския окрѫгъ заедно съ столнината на подновената българска държава. И можахѫ Сърбитѣ напълно да сполучѫтъ цѣлта си чрезъ това свое братоубийственно нашествие въ нашата млада, едвамъ отъ вчера въздигнѫта, малка държавица, защото почти всичкитѣ ни военни сили тогава се намѣрвахѫ въ южна България до самитѣ ѝ югоисточни граници съ Турция, и освѣнъ това, нашата войска бѣше до тогава съвсѣмъ млада и не опитна за сериозно и самостоятелно воюване, па се лишаваше още отъ нáй-нужнитѣ висши офицерски чинове за самостоятелно участвование въ сериозни военни дѣйствия.

При всичко това, Сърбитѣ все неможихѫ никакъ да сполучатъ въ тойзи свой благороденъ походъ срѣщу насъ, и ний ги несамо повърнѫхме да си идѫтъ отъ дѣто сѫ дошле, но още ги и прогонихме на вѫтрѣ въ самата имъ държава задъ Пиротъ, и мóжахме безъ голѣми усилия да стигнемъ и до Нишъ, аче и до самия Бѣлградъ, ако да не бѣше пристигнѫлъ на срѣща нашитѣ скромни войници извънредния пратеникъ на сърбскитѣ „покровители“ и не имъ кажеше рѣшителна и енергична дума: (halt =) „стойте“![1])

Защо и сегашнитѣ Сърби, каквото старитѣ, не можихѫ да усѫществятъ баремъ една малка часть отъ своята велика идея възъ

---

[1]) Да, тойзи пратеникъ каза на българскитѣ войници: *„стойте!* кѫдѣ отивате? кого питахте да влизате въ Сърбия? *скоро назадъ въ земята си!* “И тѣ нѣмаше какво да сторятъ, — върнѫхѫ се дома си, слѣдъ тая горчива подигравка възъ побѣдоносното имъ орѫжие, върнахѫ се съ прѣчупено сърце — почти като побѣдени. Но любопитно е да се знае, какво ли е отговорилъ тойзи пратеникъ, когато е чулъ отъ българска страна тия думи: „Ами сърбскитѣ войници защо се вкарахѫ дебнешкомъ въ нашата земя, та можихѫ да стигнѫтъ и до Сливница? Отъ тамъ къмъ кѫдѣ още щѣхѫ да потеглятъ, ако нашитѣ гърди бѣхѫ излѣзли пó-слаби отъ тѣхнитѣ? Какво дирѣхѫ тѣ въ България? Когато щѣхѫ да навлѣзатъ въ нашата земя, Вий дѣ бѣхте тогава, благородний господине, че тѣмъ да кажехте още тогава, да не дохаждатъ *напусто* въ България? Или само нашето дохождание въ Сърбия трѣба да излѣзе на пусто, макаръ че ний побѣдихме, и безъ да сме искали да се биемъ съ нѣкого? Право кажете, милостивий господине, кой е кривъ тука?! —

гърба на своитѣ едновѣрни и единокръвни братия — Българетѣ? Защото сърбскитѣ повелители, които, вопрѣки волята на сърбския народъ, бѣхѫ подкарали неговитѣ добри войници на братоубийственъ бой срѣщу нашето войнство, не сѫ взели, види се, подъ надлежно внимание тази работа, за да се увѣрятъ, че ѭ подигатъ поради съвсѣмъ не естественни и неразумни причини, и, слѣдователно, че сетненитѣ отъ нея по никой начинъ не могѫтъ да бѫдѫтъ добри за сърбския народъ: тѣ сѫ съвсѣмъ забравили, че хората и съ тѣхъ наедно и самитѣ народи падатъ много пѫти въ голѣми заблюждения и сбъркватъ, но историята *никога*. Съ други думи, нѣкои отъ сегашнитѣ сърбски повелители пакъ вървятъ по сѫщия кривъ погрѣшенъ пѫть, каквото едно врѣме сѫ вървѣли нѣкои отъ старитѣ повелители на сърбския народъ. Истина, че тѣхнитѣ покровители сполучихѫ на Берлинския конгресъ да имъ откѫснѫтъ отъ България и да имъ дадѫтъ три голѣми окрѫга — Нишски, Пиротски и Вранянски, населени отъ 300.000 чисти Българе, но бѫдѫщето ще покаже колко голѣма и безпощадна кривда е сторена на българския народъ чрезъ това дѣло. Сѫщитѣ имъ покровители, за подирнята несмисленна и нáй-осѫдителна война между двама родни братия, настояхѫ да се сключи мирътъ по единъ такъвъ начинъ, като да не сме излѣзли ний побѣдители надъ Сърбитѣ ами тѣ надъ насъ. Ний можемъ да увѣримъ всички Сърби, че никой Българинъ не ще скърби ни нáй-малко и за това дълбоко докачение възъ нашия народъ, а, напротивъ, всинца ще се радваме сърдечно, ако нашитѣ сърбски братия се считатъ за побѣдители надъ насъ въ подирнята между насъ и тѣхъ злочеста война, стига само да проумѣѭтъ и да се ползуватъ за въ бѫдѫще отъ погрѣшкитѣ на едноврѣмешнитѣ наши и тѣхни прадѣди, колкото се отнасятъ тѣзи погрѣшки до усѫществение на великата сърбска и българска идея.

Нѣка всички Сърби извлекѫтъ поне тойзи политически урокъ за себе-си отъ подирнята сърбско-българска война, че отъ нинѣ на татъкъ нѣма вече да се даватъ отъ никого въ самоубийственна измама и да сгрѣшаватъ, каквото едноврѣмешнитѣ наши и тѣхни прадѣди, въ избора на способа за прибирание и обединявание на цѣлокупна Сърбия и България; нѣка вече не посѣгватъ никога на чуждото безъ никаква причина, и нѣка вече не ставатъ никога тъй несъзнателно орѫдие за чужди интереси противъ доброчестата бѫднина на сърбското и българското плѣме. Съ присъединяванието на южна съ сѣверна България не се нарушаваше „политическото равновѣсие на балканския полуостровъ", а чрезъ него полага се една отъ крѣпкитѣ основи на прѣградата срѣщу извѣстното (Drang nach Osten =) стрѣмление и нахлюхвание на страшния германизмъ къмъ истокъ.

Колкото отъ българска страна, нѣка знае всѣки Сърбинъ и нѣка бѫде всѣки увѣренъ, че както въ началото на това столѣтие хиляди наши юнаци, съ орѫжие въ рѫка, отидохѫ да помогнѫтъ братски на Сърбитѣ срѣщу общия нашъ пето-вѣковенъ тиранинъ; както въ г. 1862 Български синове дадохѫ нáй-голѣма помощь въ отбраната на сръбската столица Бѣлградъ срѣщу Турцитѣ въ тамкашната имъ крѣпость; както Българетѣ изпратихѫ въ г. 1876 многобройни свои

млади синове да проливатъ кръвта за Сърбия и България: така и за напрѣдъ, когато дойде часътъ за освобождение на сърбски земи отъ чуждо владичество, пакъ ще притекѫтъ на драго сърце още пó-вече Българе, да помагатъ на своитѣ сърбски братия.[1])

И така, нашитѣ слаби статии за България и въобще за бѫдѫщитѣ сѫдбини на балканския полуостровъ, които се обнародвахѫ въ разни чехски и отъ части въ нѣмски издания въ Австрия, при всичко че бѣхѫ писани отъ младежска рѫка, произведохѫ въ свое врѣме доста силно впечатление и между извѣстнитѣ сърбски патриоти, които подигнѫхѫ голѣмъ паплачь срѣщу тѣхъ, и особенно срѣщу цариградската ни дописка. До колкото помнимъ, нáй-много писахѫ срѣщу съдържанието на тази дописка въ „Србски Дневник", (издаванъ въ Нови-Садъ). Даже покойний генералъ Георгий Стратимировичъ, извѣстний сърбски родолюбецъ, особенно отъ г. 1848—9, като отличенъ защитникъ, съ орѫжие въ рѫка, на сърбскитѣ народни правдини въ Войводина, противъ маджарската завоевателна политика, който принадлежеше въ свое врѣме къмъ нáй-умѣреннитѣ и нáй-благоразумнитѣ сърбски просвѣтени държавни мѫжие, прояви силно любопит-

---

[1]) Отъ историята извѣстно е на всѣки грамотенъ Сърбинъ и Българинъ, че Българетѣ, при всичкия си умѣренъ характеръ, взехѫ доста живо участие въ първата сърбска революция, подъ началството на Кара-Гьоргя и послѣ подъ Милоша. А десеть години, слѣдъ реченната сърбска революция, захванѫ се грѣцката, въ която нашитѣ единородци взехѫ още пó-голѣмо участие, и, споредъ това, грѣцката революция се наименовá съ българско име *завѣра,* сирѣчь — въстание за вѣра християнска противъ Мохамеданцитѣ-Турци.

Колкото за участието на Българетѣ въ защитата на Бѣлградъ въ г. 1862, когато отъ тамкашната си крѣпость бѣхѫ захванѫли Турцитѣ да бомбардиратъ градътъ, и се готвяхѫ да излѣзатъ отъ крѣпоста, за да истребятъ бѣлградското християнско население, азъ, като очевидецъ самъ, могѫ да потвърдѭ, че покрай сърбската мѣстна жандармерия, въ които имаше много Българе, нашитѣ доброволци, подъ началството на дѣда Илия войвода, дадохѫ на Сърбитѣ нáй-голѣма помощь срѣщу Турцитѣ, които не посмѣяхѫ да излѣзатъ вънъ отъ калето си, ако и да имахѫ редовна войска само пѣхота до 3000 души. Тукъ отъ Българетѣ се отличихѫ, слѣдъ дѣда Илия, дияконътъ Василь Левски, Стефанъ Караджата, нѣкой-си Спиро отъ Охридско, Стоянъ отъ Бѣлградчишко, Иванчо Брѣговъ отъ Татаръ-Пазарджикъ, и други много. Стефанъ Караджата и д. Василь Левски, възраста на които бѣше тогава едвамъ около 20 годинъ, сражавахѫ се противъ Турцитѣ неустрашимо като левове. Достойний сърбски князь, покойний Михаилъ, който имаше особенна почеть и обичь къмъ Българетѣ, като посѣти лично болницитѣ, дѣто лежахѫ раненитѣ ратници, разпитвà всѣкиго, дѣ и кога е билъ раненъ, и отъ дѣ е родомъ. И оказа се, че пó-вечето отъ раненитѣ бѣхѫ родомъ Българи отъ сѣверна, южна и отъ югозападна България. Слѣдователно, и отъ убититѣ трѣбва да сѫ били пó-вечето пакъ Българе. Заради тойзи фактъ самъ Негова Свѣтлость князь Михаилъ се очудваше, и често съ особенно душевно задоволение похваляваше Българетѣ, че иматъ сърдечно братолюбие къмъ Сърбитѣ.

Но, въ края на г. 1877, когато русскитѣ войски прѣхвърлихѫ Стара Планина и се втурнѫхѫ подирь разбититѣ турски войски къмъ Цариградъ, чакъ тогава се явихѫ Сърбитѣ ушъ да помагѫтъ за избавление на България отъ общия врагъ, като взехѫ всичкитѣ погранични български окрѫзи на истокъ и югъ отъ Сърбия, безъ да заематъ при това баремъ педа мѣсто отъ Босна, и подирь свършека на войната, като не рачахѫ доброволно да напуснѫтъ тия български страни, съ сила ги накара Русия да излѣзатъ поне отъ Видинскитѣ и Трънскитѣ наши прѣдѣли, а другитѣ си присвоихѫ, разбира се, съ помоща на общитѣ словѣнски душмане. Ето тогава какъ ни помогнѫхѫ нашитѣ сърбски братия. —

ство да узнае, кой е авторътъ на тия статии, въ които той сѫщо намѣрилъ въ прѣувиличенъ видъ българското плѣме, и по численность и по достойнство на неговитѣ качества между другитѣ народи на балканскиятъ полуостровъ, особенно въ сравнение съ сръбското плѣме. Поради това, г. Стратимировичъ, дописва̀ си не веднъжь по тази работа съ нѣкои чехски публицисти, съ г. Скрейшовски, редакторътъ и стопанинътъ на в. Politik, и съ други по̀-видни чехски мѫжие.

Отъ всичкитѣ австрийски Словѣне само Поляцитѣ посрѣщахѫ такъвъ родъ статии за България съ едно мълчеливо неодобрение, а всичкитѣ други Словѣне, като Русситѣ въ Галиция и Маджарско, и особенно Словацитѣ, Словѣнцитѣ, Хърватитѣ и Чеситѣ, ако и да сѫ и тѣ чеда на римокатолическата черкова, посрѣщахѫ ги съ пълно съчувствие и ги четяхѫ съ истинско душевно наслаждение*)

---

*) Тукъ неволно ни дойде на умъ разговорътъ, който имахме въ г. 1862 въ Бѣлградъ съ стария г. Илия Гарашанинъ за Словѣнетѣ въобще и частно за Австрийскитѣ Словѣне. Въ този разговоръ между друго той ни каза: „Поляцитѣ сѫ на̀й-умнитѣ отъ всичкитѣ други Словѣне въ Австрия и на всѫдѣ другадѣ“. Него часъ ний не можихме напълно да проумѣемъ истинското значение на тия думи на стария сръбски дипломатъ, ала отпослѣ разбрахме, че той билъ поклонникъ на тогавашната френска политика, колкото се отнася до словѣнскитѣ въпроси.

Тойзи разговоръ ставаше въ кѫщата на другъ по̀-старъ сърбски държавенъ мѫжь п. Батала, гдѣто имаше и други нѣколко по̀-видни сърбски първенци, имената на които вече непомнимъ добрѣ. Помнимъ само, че тамъ бѣше и стария професоръ на матиматиката при бѣлградския лицей, покойний Атанасий Николичъ, когото прѣпорѫчвахѫ за на̀й-усърденъ българолюбецъ между тогавашнитѣ по̀-първи сърбски хора въ Бѣлградъ. До колко е билъ Българофилъ г. Николичъ се вижда отъ слѣдующето. Въ присѫтствието на другитѣ споменѫти господа, той ни запита: Сега, като се завърнете въ отечеството си, дѣ мислите да се установите и какво ще правите? А ний му отговорихме: „сега ще се завърнѫ пакъ въ Австрия, за да свършѫ курсътъ на юредическитѣ науки, и послѣ щѫ идѫ да станѫ какъвъ-годѣ учитель въ Охридскитѣ страни, ако и да бѫдѫ юристъ, защото отъ нинѣ нататъкъ има надѣжда, че ще затрѣбятъ хора за България и съ юрическо образование“. На това г. Николичъ ни каза: „Вамъ не ви трѣбва по̀вече образование, стига ви толкосъ. По̀-добрѣ идѣте сега въ България, нѣкѫдѣ въ Доброджанско, и станѣте татъкъ учитель или по̀-добрѣ священникъ, па се заловѣте съ помоща на кръста да дѣйствувате кротко и тихо за распространение на българщината въ тия страни между Дунава и Черно море, които сѫ прѣпълнени съ Турци и Татари, и въ които се намѣрватъ на̀й-малко Българе. Колкото за Македония, вий (тукъ се разбираше „вий — Българетѣ“) недѣйте има грижа за тази страна: ний (= Сърбитѣ) полагаме доста грижи и усилия за пробуждението на тамкашнитѣ християнски наши братия. А вий гледайте да увеличите българския елементъ въ сѣверо-източна България, дѣто е той на̀й-слабъ на тосъ часъ, и кѫдѣто ний на̀й-малко можемъ да ви помогнеме. Ний, като въ съсѣдство съ васъ можемъ и работимъ на̀й-добрѣ въ западнитѣ страни на България за пробуждание на тамкашното ѝ население. Инакъ вий трѣба да знаете, че единъ день, когато рече Богъ да се освободите, не ще можете да се удържите въ Доброджа, въ Дели-Орманъ и въ Тузлукъ. Македония и странитѣ на западна България, които лежѫтъ къмъ нашитѣ (сърбски) граници, сѫ на̀й-сигурни за общото ваше и наше бѫдѫще.

Слѣдъ тази къмъ насъ тъй назидателна рѣчь, г. Николичъ все не останѫ твърдѣ благодаренъ отъ насъ, като не можа да ни прѣдума, да не се повръщаме вече въ Австрия на учение, ами да сме идѣли въ сѣверо-източна България, да работимъ за усилвание на българщината въ тия страни. На стария професоръ особенно му дойде криво, като чуваше да му отговаряме съ още по̀-голѣма наивность въ присѫтствието на толкова други стари сърбски велможи, че ний сме твърдо рѣшени да идемъ още да придобиемъ образование, и послѣ, ако бѫдемъ живи, че се тъкмимъ да идемъ непрѣменно въ Македония, да работимъ за повдигание на българщината въ

Току речи сѫщеврѣменно, когато се опитвахме споредъ силитѣ си, да запознаемъ образованото общество въ Чехия и въобще въ Австрия, съ състоянието на българския народъ, прѣзъ това сѫщо врѣме работили сѫ въ Россия, Франция и другадѣ за сѫщата цѣль и други наши млади единородци, съ още по̀-голѣма ревность и плодовитость. На тоѕъ часъ идѫтъ ни на умъ трудоветѣ: 1) на покойния Х. Даскаловъ, обнародвани въ „Русская Бесѣда“ и „Русскій Вѣстникъ“ прѣзъ г. 1857 и 1858; 2) на покойния Сава Вълчовъ Филаретовъ въ нѣкои русски издания, които въ тази минута не можемъ да обозначимъ точно; и 3) особеннитѣ трудове на покойния Райка Жинзифова, обнародвани въ русскитѣ издания: „День“, „Москва“, „Москвичъ“, „Православное Обозрѣние“, „Современная Лѣтопись“ и въ „Московскія Вѣдомости“. Тия трудове отъ покойний нашъ еднородецъ Жинзифовъ, който бѣше родомъ отъ на̀й-затънтенитѣ и далечни страни въ Македония, се продължавахѫ цѣли 15 години на редъ, отъ г. 1862 до самата негова смърть, въ началото на г. 1877. Наумѣваме си още и за трудоветѣ отъ сѫщий родъ на г. М. Балабанова, обнародвани прѣзъ г. 1865 и 1866 подъ заглавие „La question bulgare“ съ подписъ Богобоевъ въ „L'Union Chrétienne“, еженед. списание въ Парижъ, основано отъ абата Гете (Guettée) и отъ русския протоиерей Васильева. Ний знаемъ и за други подобни трудове отъ г. Балабанова, обнародвани по̀-послѣ въ други френски издания и особна брошура, издадена анонимно въ г. 1869 въ Парижъ при Dentu на френски езикъ, подъ заглавие „Les Turcs en Bulgarie“.

Всички тия и други подобни материали, обнародвани въ разни европейски издания, особенно отъ Парижкия миръ (въ г. 1856) до самото избухване на подирнята русско-турска война, имахѫ за цѣль да възбудятъ любопитството на образования свѣтъ къмъ България, да обърнѫтъ неговото сериозно внимание къмъ нашия народъ, да спечелятъ неговото съчувствие, както трѣбува, къмъ този народъ, и пр. Но, тази цѣль за да се постигне, поне колкото е възможно, трѣбваше, прѣди това и сѫщеврѣменно, да се работи още по̀вече, още по̀-сериозно и вѫтрѣ въ България, помежду самото българско население за неговото правилно развитие, за неговото народно самосъзнание. Та, когато образования свѣтъ зачене да обръща по̀-голѣмо внимание къмъ българския народъ, да може тогава да се увѣри той отъ нашето народно пробуждание, че заслужваме вече по̀-добра участь. Истина, че още прѣди Кримската война, която се заченѫ въ г. 1853,

---

тази наша страна, която е на̀й-чиста, българска страна и на̀й-важна за бѫдѫщето на българския народъ.

Безъ много коментарии отъ наша страна, всѣки отъ изложения тукъ разговоръ ще може да направи заключение: а) че сърбскитѣ държавници въ Княжеството още отъ прѣди 25 години дѣйствуватъ систематически за посърбяването на западнитѣ и юго-западнитѣ български земи, и б) че сѫщитѣ югословѣнски Пиемонтяне още отъ тогава не сѫ гледали тъй много съ добро око на такива Българе, които сѫ се сдобили или искатъ да се сдобиѭтъ съ по̀-горньо образование и да знаѭтъ по̀вечко за едно друго на свѣта. И това е твърдѣ понятно нѣщо, защото колкото по̀вече оставатъ да كъснѣѭтъ Българетѣ въ невѣжество, толкова по̀-лесно ще могѫтъ д се прѣтопятъ въ друга ближна народность и вѣра. На ли е тъй братя Милоевичовц

*

бѣхме се сдобили съ какви-годѣ първоначални, дору и съ нѣколко пó-горни училища отъ два-три класа, съ 200—300 разни български поучителни книжки и съ нѣколко десетки учебничата, пóвечето въ прѣводъ; имахме и единъ-два вѣстника („Любословіе“ и послѣ „Цариградскій Вѣстникъ“), но всички тия работи бѣхѫ още твърдѣ слаби и неустроени зачатки, всички се извършвахѫ почти безъ всѣка обща и точно опрѣдѣлена програма, безъ всѣкакъвъ добрѣ обмисленъ планъ. Заради това, нѣкои наши просвѣтени мѫжие, като Драганъ Цанковъ, Гаврилъ Кръстьовичъ, Д-ръ Струмски и други, сѫщо и нѣколко пóпърви наши търговци, като братия Тъпчилещови, братия Золотовичъ, Д. Гешовъ, К. Мариновичъ, К. В. Славчовичъ и други, като бѣхѫ съзнали, що е нáй-нужно за правилното развивание на българския народъ, тутакси подиръ кримската война, а именно въ г. 1857—1858 основахѫ въ Цариградъ една ученолюбива Дружина подъ име „*Българска книжнина*“, цѣлта на която бѣше *правилното развитие на българскиятъ народъ чрезъ просвѣщението*. Редовния органъ на тази дружина бѣхѫ „*Българскы-ти Книжници*“, които заченѫхѫ да се издаватъ отъ самото начало на 1858 година, и въ г. 1862 прѣкрати се издаванието имъ, нáй-много поради борбата, която открито вече подигнѫхме, все по онова врѣме (г. 1859), противъ Гръкофанариотитѣ за придобивание своитѣ черковни правдини.

И така отъ Парижския миръ, дордѣто се свърши нашия черковенъ въпросъ съ подновението на българската черковна иерархия въ 1870 г., ний току речи само събаряхме чуждото и старото, — съ намѣрение да го замѣнимъ съ свое и съ ново. Прѣзъ тия 10—15 години, пълни отъ бури, ако и да се стрѣснѫ доста много и се разбуди българскиятъ народенъ, до тогава въобще твърдѣ задрѣмалъ духъ, но, отъ друга страна, като пòвече събаряхме и твърдѣ малко мисляхме, какъ ще създаваме, кога му дойде врѣмето, пакъ не можихме инакъ да заякнимъ пó-добрѣ и да се устроимъ въ своитѣ вѫтрѣшни общественни работи, нити слѣдъ рѣшението на черковния ни въпросъ. Между това врѣме, а именно къмъ края на г. 1866, когато Власитѣ бѣхѫ вече свалили отъ прѣстола своя князь Куза, нѣкои наши еднородци, живущи въ Влашко, съставихѫ единъ „таенъ централенъ Български Комитетъ“ въ Букурещъ, по знание на нѣкои пò-първи влашки родолюбци, въ челото на които бѣше Иванъ Братияну. Прѣкрасна и свята бѣше задачата на тойзи Комитетъ: да работи пò нáй-лояленъ начинъ за придобивание отъ Султана политическитѣ и черковни правдини на цѣлокупна България, подъ върховенството на самия Султанъ, който въ такъвъ случай щѣше да се нарича и *царь на Българетѣ*. Първия и нáй-важенъ актъ, съ който ознаменовá речений Комитетъ своето сѫществувание, бѣше неговия отличенъ мемоаръ къмъ Н. В. Султана, който мемоаръ се обнародва на врьхъ нова 1867 г., отдѣлно на френски и на българский языкъ. Мемоарътъ съдържаше всичко, щото искатъ и съ каквото могѫтъ да се удовлетворятъ Българетѣ отъ Султана, за да може да се закрѣпи и удържи въ сѫщо врѣме и неговата империя.[1]

[1]) Тукъ трѣбва да забѣлѣжимъ, че подобенъ мемоаръ, но само въ пó-умѣренна и въ пó-ограничена форма, се подаде на Високата Порта отъ нѣколко български

Тойзи мемоаръ, който, и по форма и по съдържание, бѣше съставенъ много умно, направи едно твърдѣ силно, дору потресяюще впечатление на всичкитѣ по́-събудени Българе. Чрезъ печатътъ той се разнесе като свѣткавица между европейския образованъ свѣтъ, и крайно узадачи всѣкиго Българина, до когото стигнѫ неговото съдържание. Мнозина Българе, несамо отъ България но и отъ други далечни страни въ чужбина, напуснѫхѫ частнитѣ си работи и се притекохѫ до Букурещъ, за да се поклонятъ на „тайния централенъ български комитетъ“ и да му поднесѫтъ своитѣ поси́лни помощи. Съ една дума, отъ обнародванието на тойзи мемоаръ зачепѫ се нова ера между Българетѣ за тѣхното всенародно възраждание.

И така между по́-събуденитѣ и особенно между по́-образованитѣ Българе захванѫхѫ се сериозни размишления върху това българско дѣло, подигнѫто тъй хубаво и тъй умно отъ реченния комитетъ. Тѣ разсѫждавахѫ и казвахѫ, че ако наистина е вече доближило врѣмето да се сдобие България съ своитѣ несамо черковни но и политически правдини, трѣбува да се сгрупиратъ всичкитѣ интелигентни сили на българския народъ въ една братска дружина, и съ всичка сериозность да се зало́вятъ за работа, послѣдствията на която ще да спомогнѫтъ на българския народъ, не само да удържи но и да заячи оние свои придобити вече правдини. Тѣ казвахѫ, че „ний Българетѣ, споредъ обстоятелствата, въ които живѣхме отъ начало на своето пробуждание до нинѣ, бѣхме принудени по́вече да събаряме, и само по този пѫть се упражнихме доста много до тосъ часъ. Но като ще настане врѣме не за събаряние, а за съхранявание, за укрѣпявание, за създавание, нужно е да прѣмислимъ какъ ще тръгнемъ по това ново направление, и вече да се приготвимъ за него“. Не е тъй лесно да се придобие нѣщо, колко и да е маловажно; но още по́-мѫчно е да се удържи и закрѣпи придобитото нѣщо, особенно ако то̀ е важно и велико нѣщо. Нашитѣ учебни заведения до онова врѣме, както видѣхме по́-горѣ, бѣхѫ на брой твърдѣ малко и още твърдѣ слаби и неустроени: тѣ не бѣхѫ достаточни, нито по количество нито качество, за тогавашнитѣ а още по́-малко за настѫпающитѣ наши общонародни нужди. Сѫщо и писменноста ни се състоеше само отъ нѣколко стотинъ разни книжки, по́вече прѣводи и отъ 3—4 политически вѣстници, съдържанието на които бѣше за насъ по́-малко поучително и назидателно, а на́й-много ни служеше за отрицание и събаряние, та всички тие книжки и вѣстници скупомъ не можахѫ да ни послужѫтъ нито за една слаба основа къмъ правилно развитие на българската книжнина. Истина, че съ учредявание на първото Българско Книжовно Дружество въ Цариградъ г. 1858, подъ название „Българска Книжнина“, се полагаше основанието за правилното развивание на новата българска писменность, но това Дружество, слѣдъ едно сѫществование отъ 3—4 го-

---

първенци въ Цариградъ, тутакси подирь Парижския миръ въ г. 1856. За тойзи както и за другия мемоаръ ний тъкмимъ нарочно да поговоримъ другъ пѫть, за да видятъ днесъ нашитѣ еднородци, че още отъ прѣди 30 годинъ се е положило началото отъ самитѣ Българе — да се работи за придобивание, както политическитѣ така и черковнитѣ правдини на цѣлокупна България, *по законний пѫть*.

дини, се растури, и неговия органъ „Българскы Книжици“ едвамъ доживѣ до лѣтото на г. 1862. Отъ друга страна, римската пропаганда както и американскитѣ протестански мисионери напрѣдварвахѫ се тогава въ искусната си и ревностна дѣятелность посрѣдъ нашия народъ, едни да ни обърнѫтъ въ Унияти, други въ Протестанти.

Ето въ кратки и общи чърти картината на вѫтрѣшното положение на българския народъ въ онова врѣме. Това наше тъй критическо положение не можеше прочее да не обърне сериозното внимание на всички по́-събудени Българе, дѣто и да се намѣрватъ тѣ. А прѣминуванието на двѣ български чети отъ Влашко въ България прѣзъ м. майя въ г. 1867, подъ прѣдводителството на г. Панайота Хитова и г. Тотя Филипа заедно съ храбрия Стефанъ Караджата, и послѣ това коварното погубване на Българина Войводова и Сърбина Цвѣткова, посрѣдъ пладнѣ на русенското пристанище върху австрийския параходъ „Германия“ отъ турскитѣ низами и заптиета, по заповѣдь на самиятъ валия Митхадъ-Паша, развълнувахѫ съвсѣмъ духоветѣ на всички Българе, и по́-развититѣ ни единородци заченѫхѫ отъ тогава още по́-сериозно да размишляватъ за на́й-ближното бѫдѫще на България.

Така и ний, които въ това врѣме се намѣрвахме още на учение въ Прага, не можихме да останемъ неовладѣни отъ тия мисли и размишления за България, особенно слѣдъ реченнитѣ двѣ събития. Та прѣзъ цѣло лѣто (г. 1867), бѣхме на́й-много заети съ тази мисъль: *какво ли ще да е на́й-нужно да се върши за обезпечение бѫдѫщето на нашата та́тковина?* Както всичкитѣ млади хора тъй и ний вѣрвяхме и се надѣвахме, че България вече скоро ще си придобие несамо черковнитѣ но и политическитѣ правдини. Но тия правдини, веднѫжь придобити, ще могѫтъ да се удържатъ и да се заячатъ, ако само народътъ ни дойде въ пълно свое самосъзнание. А въ пълно народно самосъзнание се дохожда не иначе, освѣнъ съ истинско образование и благовъзпитание, разбира се, винѫги споредъ духа на вѣрата и отечественната история. Слѣдователно, таково образование и благовъзпитание сѫ на́й-нужнитѣ и на́й-полезнитѣ нѣща за убезпечение бѫдѫщето на България. Къмъ това заключение ни привежда културната история на образованитѣ народи. Та не е нужно да говоримъ много и да доказваме, че на́й-здравия и на́й-сигурния залогъ за щастието, както на всѣки човѣкъ отдѣлно така и скупомъ на единъ цѣлъ народъ, е само образованието и благовъзпитанието, и че невѣжеството е винѫги единственната главна причина на злочестинитѣ на хората. Ето на́й-ближнитѣ около насъ народи, които до прѣди единъ вѣкъ бѣхѫ твърдѣ злочести отъ всѣка страна, каквото Грьцитѣ, Ромѫнитѣ, Сърбитѣ, таче и Маджаритѣ, особенно пъкъ Чеситѣ, Хърватитѣ и пр. въ Австро-Унгария, като отъ половина столѣтие насамъ полагѫтъ на́й-главнитѣ си грижи и залѣгания за придобивание, колкото е възможно по́-вече, по́-широко и здраво образование и народно благовъзпитание, съгласно съ тѣхната история и вѣра, турихѫ по тойзи начинъ, едни по́-вече други по́-малко, здрава основа за обезпечение на своята доброчеста бѫднина, и днесъ тѣхнитѣ учени мѫ-

жие вече се намѣрватъ въ на́й-ближни, дружески сношения съ цѣлия европейски образованъ свѣтъ, по взаимно спомагание и съдѣйствование за тѣхния народенъ и общъ човѣшки напрѣдъкъ, — който е самия изворъ на всичкитѣ добрини за всинца ни на тойзи свѣтъ.

Дордѣто така разсѫждавахме за бѫдѫщето на България, дойде ни на умъ слѣдующата мисъль: че *на́й-добрѣ ще бѫде — за правилното развитие на българския народъ — да се възроди отново първото българско ученолюбиво Дружество, което споменѫхме по́-горѣ.* А за да може да се удържи и да напрѣдва въ своята задача, то̀ ще трѣбва да се възроди на основи, колкото е възможно, по́-здрави. Цѣлта на това дружество като ще си остане все сѫща и за напрѣдъ, и тя като бѣше извѣстна на дотогавашното наше образовано общество, имаше надѣжда да се вѣрва, че нововъзражданието на това Дружество ще се посрѣшне съ още по́-голѣма радость и благоволение отъ всички благоразумни Българе. Самата задача на подновеното Дружество, за постигание на цѣлта му, смѣтахме да бѫде: *спомагание, по възможности, за правилното развитие на българския народъ чрезъ разпространение общото просвѣщение въ народа и особенно чрезъ всестранното изучване на България и на минѫлия и на сегашния животъ на българския народъ, по всичкитѣ му тънкости.* Отъ общото просвѣщение народитѣ ставатъ честити, само като хора на свѣта; а отъ всестранното изучване на народитѣ и на земитѣ имъ, тѣзи народи дохождатъ въ своето пълно истинско самосъзнание, което е основа на тѣхната самостоятелность и залогъ за тѣхната честита бѫднина. За това, както едната така и другата часть на задачата на Дружеството виждахѫ ни се необходими за постигване прѣдназначената му цѣль — *пълно обезпечение на честитата бѫднина на българския народъ.*

На такива основи и съ такава програма намислихме да се поднови реченното Дружество, съ такъвъ духъ и направление да зачене своята подновена дѣятелность, като прибере и усрѣдоточи около си всичкитѣ здрави интелигентни сили на България, които съ непоколебимо единомислие и чиста народна любовь да посвятятъ цѣлия си животъ изключително въ трудове за правилното нравственно и материално развитие на българския народъ. За това, на скоро ний се заловихме да изучимъ организацията на таквиато дружества, особенно въ Австрия и на́й-паче въ Чехия, и възъ основа на това изучване съставихме главнитѣ общи основи за прѣдполагаемий уставъ на Дружеството, като взехме въ съображение нуждитѣ на България, до колкото ги познавахме. Тази работа се свърши въ м. Августъ г. 1867[1]).

---

[1]) Тъкмо по онова врѣме отъ Цариградъ пристигнѫ въ Прага единъ Полякъ, именемъ Przybylski, който заминуваше съ „тайна“ мисия отъ турското правителство за Парижъ. Както се научихме, той е билъ началникъ на тайното полско правителство въ Варшава, по врѣмето на полското въстание въ г. 1863. Господство му въ Прага бѣше се спрѣлъ нарочно да се види съ нѣкои Чеси, особенно съ оние, които неразбрано съчувствувахѫ на полскитѣ работи, и на които въ чело бѣше между другитѣ професоръ *Емануилъ Тоннеръ* и отъ духовно звание извѣстния чехския старъ списатель и горещъ папски поклонникъ, Високопрѣподобнѣйший вишеградски (kanovník =) архиман. *Вацславъ Штулцъ.* Като се видѣлъ съ тие и съ други господа Чеси, между друго, имъ казалъ господинъ Пршибилски, че вѣститѣ за дви

Слѣдъ това захванѫхме да мислимъ: *какъ* и *отъ дѣ* ще да бѫде нáйдобрѣ да се зачене да се дѣйствува между нашитѣ единородци за самото подновение на Дружеството, разбира се, на пó-здрави и пó-широки основи, и нáй-сетнѣ *дѣ* да се установи неговото срѣдоточно мѣстопрѣбивание. За да може да се удържи и да се заячи Дружеството колкото е нужно, тò трѣбва да се снабди съ доста сили несамо нравственни но и материални, а тия подирнитѣ се състоятъ въ парични капитали, приходитѣ на които да бѫдѫтъ достаточни за поддържанието на Дружеството. А защото между единородцитѣ ни въ България не се намѣрватъ тъй много заможни хора както между онне, що живѣѭтъ въ чужбина, особенно въ Ромѫния и въ (бивша ромѫнска и русска) Бесарабия, намѣрихме за пó-добрѣ да се поднови Дружеството за нѣколко врѣме въ чужбина отъ тамкашнитѣ Българе и отъ сѫщитѣ да се поддържа, дордѣто заякне достаточно откъмъ материалната си страна, и дордѣто стане добрѣ извѣстно на всички Българе, послѣ да се прѣмѣсти въ Цариградъ или на друго таково мѣсто въ България, което съ врѣме би могло да стане срѣдоточие на политическото и черковото управление на нашето отечество.

За извършвание на оная часть отъ задачата на Дружеството, която има общъ характеръ, и възъ която посочихме пó-горѣ, мисляхме да се прибави при Дружеството единъ клонь, или пó-послѣ да се състави отдѣлно друго Дружество, подъ наименование ***Българска Матица***, на което Дружество специалното назначение прочее да бѫдѣше ***съставяние и издавание разни полезни книги, писани на чистъ вразумителенъ български езикъ, съвсѣмъ достѫпни отъ турската цензура за всичкитѣ Българе въ Турската империя, и продавани съ нáй-умѣрена цѣна.***

Освѣнъ подновеното Дружество, така съставено и устроено, мисляхме още да се приканятъ нашитѣ единородци, особенно що жи-

---

жениита въ България, за които се много пише отъ нова година насамъ въ нѣкои вѣстници и особенно въ чехски вѣстници, сѫ прѣкалени лъжи, че Българетѣ сѫ твърдѣ мирни хора и съвсѣмъ благодарни отъ турскитѣ си господари, и, ако прѣзъ пролѣтьта и да станахѫ нѣкои малки глупости отъ нѣкои извѣяни млади Българе, които бѣхѫ подкупени отъ (московскитѣ =) русскитѣ панслависти, въ кратко врѣме обаче се потѫпкахѫ съвсѣмъ тѣхнитѣ глупости отъ самото българско население. Нѣкои отъ Чеситѣ кѫмо му възразили, че не може да бѫде така работата, „защото, казали му, имаме тукъ Българе, които получаватъ вѣрни свѣдѣния за положението на България“, тогава г. Пршибилски пожелалъ да се запознае съ пражскитѣ Българе, та, по този случай, господство му се срѣщнѫ и съ насъ. Слѣдъ като се поразговорихме за българскитѣ работи, ние му казахме безъ всѣки забикалки. че Българетѣ не сѫ ничие чуждо орѫдие, че тѣхното положение е станѫло вече несносно, и че тѣ по никой начинъ нѣма да се откажатъ отъ своитѣ искания, които исказахѫ чрезъ извѣстния мемоаръ къмъ Султана отъ своя таенъ централенъ комитетъ въ Букурещъ, и, слѣдователно, ако иска Султанътъ и Европа да се въдвори траенъ миръ за напрѣдъ на балканския полуостровъ, ще трѣбва напълно да се удовлетворѭтъ Българетѣ, съгласно съ рѣчення тѣхенъ мемоаръ. Господинъ Пршибилски заминѫ послѣ за Парижъ да испълни своята турска миссия: да издаде на френски една брошура, въ която да изкаже онне мисли за положението на България, които бѣше съобщилъ въ Прага на ческитѣ полянофили; и както се научихме. такава брошура наистина била излѣзла тогава въ Парижъ, но, като не ни се падна на рѫка, ние не можемъ да кажемъ нищо пó-вече за нея.

вѣжтъ вънъ отъ България, за да направятъ още двѣ работи, споредъ насъ, тѝже много потрѣбни за трайното бждяще обезпечение на цѣлокупна България. Тия работи сж: да събержтъ Българетѣ помежду си единъ капиталъ нáй-малко отъ три милиона лева. Съ едина милионъ да открижтъ и поддържатъ въ Солунъ една пълна клас. гимназия съ добрѣ устроенъ голѣмъ пансионъ, несамо за Македония но и за цѣла България, и при тѣхъ още двѣ първоначални образцови училища, едното за момчета, другото за момичета отъ мѣстнитѣ жители; и съ другитѣ два милиона да основатъ Българска Банка пакъ въ градъ Солунъ, защото Солунъ заедно съ Македония, въ сѣко отношение, е нáй-важната часть на цѣлото ни отечество за неговото бждяще; а пъкъ тази наша югозападна страна, ако и да е населена нáй-много съ Българе, между които нѣма нито единъ Сърбинъ, а само малко Турци, нѣколко Куцовласи и още пó-малко чисти Гръци, и тѝ татъкъ на югъ каждѣ Халкидицкия полуостровъ, угрожава се обаче отъ три страни съ душмане, единъ отъ други пó-опасни: отъ югъ съ Гръцитѣ, нáй-старитѣ наши неприятели, отъ западъ съ бойовнитѣ и полудиви Арнаути, и отъ сѣверъ съ нашитѣ братия Сърбитѣ. Съ таково българско училище въ Солунъ, дѣто ще прихождатъ на учение Българчета отъ вси страни на България, та ще се запознаватъ нáй-отблизо съ македонскитѣ си братия, както и тие съ първитѣ, Македония се спасява за винжги прѣдъ всѣка вражия ржка, и остава страна на цѣлокупна България. А чрезъ българската народна банка въ Солунъ както и чрезъ тамкашнитѣ български училища, самия тойзи градъ, на който днешното население се състои пóвече отъ Евреи, ще стане съ врѣме тѝже Български градъ, толкова пó-лесно че околноста му е населена нáй-много съ чисти Българе. Солунъ въобще, като основа за бждящий центъръ на цѣлокупна България, има за сега тази особна сгодность още, че се намѣрва възъ хубаво пристанище на Бѣло (Срѣдемено) море, споредъ което, освѣнъ консули на всичкитѣ европейски сили, живѣжтъ въ тойзи градъ, кое врѣменно кое и за пó-дълго врѣме, дору и за винжги, и много чужденци-Европейци, та, поради това, тамкашнитѣ Турци и властитѣ имъ ставатъ отъ день на день пó-умѣренни и пó-кротки. А чрезъ желѣзния пжть, който свързва срѣдня Европа съ Бѣло море прѣзъ Солунъ, и съставя нáй-краткия нейнъ пжть прѣзъ сжщото море и Суецкия каналъ за Индия, Солунъ придобива извънредно голѣмо значение, като става главна порта на тойзи пжть.

Въ една отъ своитѣ сказки, държани въ Браила на 27 февруария и на 6 марта г. 1870 въ помѣщението на Бълг. Кн. Дружество, и посвятени изключително за Македония, намираме почти сжщитѣ мисли за значението на тази българска страна и особенно на главния нейнъ градъ Солунъ. Ето между друго що намираме въ реченната сказка по тойзи прѣдмѣтъ: „Като разгледаме добрѣ естественното географическо положение на Македония, каква посока иматъ нейнитѣ рѣки, планини, и пр.; при това, като вземаме въ прѣдвидъ историята на тази земя отъ една страна, и отъ друга новото особенно направление отъ прѣдполагаемий нáй-близкенъ пжть за всемірната търговия

на Срѣдня Европа съ Индия чрезъ Суецкия каналъ, ще видимъ, че Македония не подирь много врѣме, (като се направи желѣзницата между Солунъ и Бѣлградъ прѣзъ София и Нишъ) ще стане нáй-главна порта на тойзи търговски пѫть, и ключътъ на тази порта ще бѫде, безъ съмнѣние, Солунъ. Ако това е така, тогава отъ цѣлото ни отечество сама Македония, съ Солунъ на чело, се явява нáй-сгодно мѣсто за главно срѣдоточие на всичкитѣ наши залѣгания за правилното развитие и напрѣдвание на българския народъ, въ всѣко отношение. Единъ народъ, който се лишава отъ такъвъ добъръ центъръ, колко и да има инакъ сгодни условия за своя напрѣдъкъ, неможе да продължава правилното си развитие, и да се усили достатъчно, за да може да обезпечи, както трѣба, своето честито бѫдѫще. Каквото е Парижъ за Френцитѣ, Москва-Петербургъ за Русситѣ, Лондонъ за Англичанетѣ, Budинъ-Пеща за Маджаритѣ, Прага за Чеситѣ, Загребъ за Хърватитѣ, таково срѣдище трѣбва да стане Солунъ за Българетѣ".

Отъ нинѣ на татъкъ не Цариградъ нито самà Марсилия, нито Одесса, нито пъкъ Триестъ, поне за Германския свѣтъ, не ще да има таково велико значение каквото нашъ Солунъ, бѫдѫщия Петербургъ на велика, етнографическа, Сан-стефанска България. Който ще има въ рѫцѣ си Солунъ, той ще да има и нравственната игемония на цѣлия балкански полуостровъ. Въ такъвъ смисълъ ний сме се произнесли за бѫдѫщето значение на Солунъ и прѣди 5 години въ „Пер. Списание" (виж. кн. VI. стр. 137 въ забѣл. отъ Срѣдецкото му издание).

Още прѣди 26 години намъ ни се паднѫ случай да дойдемъ до тие мисли и заключения възъ значението на Македония и Солунъ за бѫдѫщето на цѣлокупна България, а именно въ г. 1862, когато бѣхме честити да се запознаемъ лично съ чехския нáй-славенъ историографъ, покойний *Фр. Палацки*. Като пожела да му кажемъ, какво знаемъ за тогавашното положение на България, особенно за вървежътъ на черковниятъ ни въпросъ както и за други наши народни работи, и ний като му съобщихме щото знаяхме отъ български вѣстници и отъ частни писма изъ България, г. Палацки ни запита, да ли сме запознати добрѣ съ всичкитѣ пó-важни съчинения, писани на разни европейски езици, въ които се говори за народитѣ и земитѣ на балканския полуостровъ и особенно за Българетѣ отъ пóново врѣме. Ний като му споменѫхме за нѣкои отъ тойзи родъ списания, които сме изучвали малко-много,[1]) той прѣпорѫча ни още нѣколко; ала между прѣпорѫчанитѣ имаше едно, което ние едвамъ по име знаяхме до него врѣме, и което било за насъ Българетѣ отъ нáй-важнитѣ съчинения по етнографията и въобще по старата и нова география на

[1]) Пó-главнитѣ отъ тия списания сѫ: 1) Slovanské Starožitnosti. P. J. Šafařík, — v Praze. 1837; 2) Reise durch Rumelien. A. Grisebach. Göttingen. 1841; 3) Slovanský Národopis. P. J. Šafařík, v Praze 1842; 4) Les Slaves de Turquie. C. Robert. Paris. 1843; 5) Voyage en Bulgarie. Blanqui. Paris. 1843; 6) Очеркъ путешествiя по Евр.-Турцiи. В. Григоровичъ. Казань 1848; 7) La Turquie d'Europe. Ami Boué. Paris. 1840; 8) Rozkvět slovan. literatury v Bulharsku. P. J. Šafařík. v Praze. 1848 (въ Časopis čes.

Македония. Това съчинение е отъ бившия австрийски консулъ въ Янина, *Ханъ,* което самъ пок. Палацки ни зае отъ своята домашна библиотека да го изучимъ. Заглавието му е: Reise von Belgrad nach Salonik von J. G. von Hahn. Wien 1861.

И така съчиненията, въ които между друго се разправя малко или много, и за България въобще и особенно за нейната югозападна часть (Македония), съчинения отъ Шафарика, В. Григоровича, Ами Буе, Гилфердинга (особенно за царствованието на българския царь Самуила), Верковича, Бр. Миладинови, Лежана, както и гореспоменжтото Ханово съчинение, тъй ни освѣтихж, щото да си съставимъ онова високо понятие за бждащето значение на Македония и Солунъ, което по́-горѣ изказваме, до колкото мислимъ че ще има това значение тѣсна врѫзка съ бждащитѣ общи сждбини на цѣлото ни отечество.

Съ тия мисли и кроежи, изказани до тукъ за бждащето на България, ний, прѣзъ есента на сжщата 1867 година, посрѣщнжхме въ Прага своя бждащи другарь г. Марина Дринова, когото до тогава не познавахме лично. По онова врѣме той живѣеше при семейството на негово сиятелство князя Голицына, като учитель на чедата му, които до тогава сж биле на прѣбивание въ Италия и Швейцария, и отъ тамъ бѣхж пожелали да дойджтъ на Прага, и да прѣкаратъ баремъ година врѣме и въ Чехия, та самъ Дриновъ бѣше дошелъ прѣдварително въ Прага да види, да ли ще се намѣрятъ тукъ всичкитѣ сгодности и охолности, поне за прѣзимувание на рѣченното високопочитаемо русско семейство въ Прага. Г-нъ Дриновъ, като останж нѣколко деня тука и се увѣри, че ще може да се поживѣе твърдѣ добрѣ и въ тойзи градъ, заминж отъ тука и отиде при князь Голицыновото семейство, за да се завърне съ него назадь въ Прага. При тази лична срѣща, много честита за нази, ний имахме пълна възможность да се запознаемъ единъ други твърдѣ отблизо, като си изказахме взаимно своитѣ намѣрения и замисли, своитѣ чувства и мисли за разни въпроси, особенно що се отнасяхж до на́й-близкното бждаще на отечеството и народътъ ни, и, като се видѣхме, че по всички тие въпроси подѣляме досущъ току-речи еднакви чувства и мисли, свързахме въ кжсо врѣме едно истинско другарство помежду си.

За това, никой отъ читателитѣ ни не ще да се почуди сега, като кажемъ че г. Дриновъ съ въсхищение и съ голѣма радость посрѣщнж нашитѣ мисли и планове, които изложихме по́-горѣ особенно за съставяние едно *„Българско Книжовно Дружество“* извънъ България, заедно и *„Българска Матица“* или по́-добрѣ за подновението на първото българско книжовно дружество, наречено въ Цариградъ *„Българска Книжнина“*, и пр. Той отъ душа несамо се възрадува̀, но

---

muzeum); 9) Pregled turskog carstva v. Evropi. Jukić. Zagreb. 1850; 10) Вѣкъ болгарскаго царя Симеона. С. Н. Палаузовъ. С.-Петербургъ. 1852; 11) Письма объ исторіи Сербовъ и Болгаръ. А. Гильфердингъ. Москва 1854—59; 12) Народни песме Македонски Бугара. Ст. Верковичъ. Београдъ 1860; 13) Бжлг. Народни Пѣсни. Бр. Миладинови. Загребъ. 1861; 14) Ethnographie de la Turquie d'Europe. C. Lejan. Paris. 1861; 15) Болгарскія пѣсни. П. Безсоновъ. Москва, 1855. —

и другарски ни насърдчи, като казваше между друго: „Ще трѣбва да се залѣгнемъ за усѫществението на тази работа, та дано да стане, и азъ вѣрвамъ да сполучимъ, стига да се заловимъ да работимъ за нея, както трѣбва. Ти, другарьо, ако и да имашъ още своя работа при завършвание курса на учението си тукъ, ще трѣба да гледашъ до идуща пролѣтъ да свършишъ каквото можешъ, и, щомъ пукне пролѣтта, ще оставишъ Прага и непрѣменно ще тръгнешъ да идешъ гдѣто трѣбва, за да се заловишъ да работишъ помежду нашитѣ родолюбиви единородци, — за усѫществението на тази хубава и за народа ни нáй-полезна работа. Зимасъ ще бѫдемъ тука, та има-щемъ доста врѣме да обмислимъ добрѣ и да разсѫдимъ, какъ ще можемъ да стигнемъ до пълна сполука въ тази работа. На драго сърце азъ щѫ ти помагамъ отъ тука, колко е нужно; и когато ще се увѣришъ, че ще имаме вече сполука въ това прѣдначинание, ще ми явишъ, да слѣзѫ и азъ при тебе, дѣто ще да се пристѫпи да се усѫществи това отъ належаща потрѣба народно дѣло, та, при съдѣйствието на другитѣ ни тамъ почтенни родолюбци, надѣѭ се и азъ доста да ти спомогнѫ съ личното си присѫтствие, до колкото ще ми бѫде възможно“.

Слѣдъ единъ мѣсецъ врѣме, г. Дриновъ се завърнѫ въ Прага заедно съ Князь-Галицыновото домочедие, придружено отъ семейството на покойний генералъ Ермолова и отъ младия графъ Кисельова, които остахѫ да живѣѭтъ тамо около двѣ—три години. И така, прѣзъ всичката зима (г. 1867—8) можахме да се виждаме доста често съ г. Дринова, да се разговаряме за разни наши въпроси и да прѣмислимъ особно за прѣдполагаемото съставение на Българското Книжовно Дружество. Дриновъ, както казахме и пó-горѣ, почти чрезъ нищо не се различаваше въ мислитѣ си съ насъ по всичкитѣ български въпроси, които се подигахѫ въ разговоритѣ ни, а само по единъ въпросъ той не можи да остане съгласенъ съ насъ. Тойзи въпросъ бѣше за мѣстото, което би могло да бѫде нáй-сгодно отъ всѣка страна за *бѫдѫщия центръ на България.* Дриновъ ни увѣряваше и ни доказваше, че за тази цѣль *Срѣдецъ* (Софгя) ще бѫде нáй-сгодното мѣсто, и тò на слѣдующитѣ основания:

1) че тойзи градъ, поради географическото си положение, е нáйсрѣдоточно мѣсто на цѣлия балкански полуостровъ и споредъ това до прѣди 100 години е билъ почти до 300 години фактически центъръ на Европейска Турция, слѣдъ Цариградъ;

2) че, споредъ това негово географическо положение, ще да бѫде, безъ съмнѣние, и за напрѣдъ центъръ на всичкия балкански полуостровъ, несамо въ политическо но и въ икономическо отношение, защото желѣзнитѣ пѫтища отъ всичкитѣ посоки на тойзи полуостровъ ще да се кръстосватъ тъкмо прѣзъ тоя градъ;

3) че сѫщия градъ освѣнъ дѣто се намѣрва въ срѣдата на единъ много здравъ и плодоносенъ прѣдѣлъ, но тойзи прѣдѣлъ е и доста населенъ само отъ чисти Българе; и слѣдователно

4) *че Срѣдецъ съ околноста си е нáй-сгодното мѣсто за якото свързване на всичкитѣ страни на цѣлокупна България,* и въ сѫщото врѣме нáй-близкно къмъ сърбскитѣ граници, отъ кѫдѣто населението

въ България, ако и да се състои само отъ чистъ български елементъ, но тойзи елементъ е още нáй-малко пробуденъ, та ще трѣбва да се приведе въ пълно народно съзнание, а за тази цѣль близостта на Срѣдецъ ще да има нáй-благотворно влияние.

Тежината на тие доводи за отличната сгодность на Срѣдецъ за бѫдѫщи центъръ на цѣлокупна България е толкова голѣма, щото ний не намѣрихме нито единъ другъ доводъ, доста силенъ за да уборимъ колко-годѣ реченнитѣ доводи, и за това казвахме само, че Срѣдецъ нáй-сетнѣ може да бѫде за България това, което е Москва за Руссия. Солунъ обаче, споредъ доводитѣ, които изказахме пó-горѣ за неговото бѫдѫще значение, утвърждавахме и тогава прѣдъ г. Дринова, че тойзи градъ трѣбва непрѣмѣнно да стане нашъ Петербургъ, ако искаме да обезпечимъ за винѫги неотлѫчимостьта на цѣла Македония съ България, защото България инакъ — безъ Македония — би-ще лишена отъ всѣко значение на балканския полуостровъ, и, по всѣка вѣроятность, не подирь много врѣме, тя ще да се подчини, волею неволею, на оная сила, която ще има Македония въ рѫцѣтѣ си. Срѣдецъ е сега дѣйствителенъ центъръ на свободна България, а когато ще бѫде и Македония съединена къмъ България, видѣ-щемъ тогава, да ли тойзи градъ ще остане и за напрѣдъ столица на цѣла България, или ще се прѣобърни на българска Москва, а Солунъ на български Петербургъ[1]).

Прѣзъ сѫщата зима, г. Дриновъ, покрай другитѣ си занятия, приготвяше и срѣждаше нужнитѣ материали за съставение на своитѣ съчинения: 1) „Погледъ врьхъ *произхождане-то на българскіи народъ* и начало-то на Блъгарска-та Исторія“, 2) „Исторически прегледъ на *Българска-та цьрква* отъ самото ѝ начало и до днесь, 3) *„Заселеніе Балканскаго Полуострова Славянами“*, и 4) *Южные Славяне* и Византія въ X. вѣкѣ“, отъ които първитѣ двѣ излѣзохѫ на свѣтъ прѣзъ 1869 въ Вѣна, а другитѣ двѣ въ Москва прѣзъ г. 1873 и 1875. Тия съчинения, поради строгото си научно достойнство, заематъ първо мѣсто и до днесъ въ новата българска писменность, и сѫ отъ първитѣ украшения въ научната общо-словѣнска литература за историческото познавъние на южнитѣ Словѣне въобще.

И така, додѣто да се измине зимата и да се зачене пролѣтта, ний съ г. Дринова можахме да обсѫдимъ доста добрѣ въпросътъ за

[1]) Солунъ, стане ли той наша Одесса или нашъ Петербургъ, бѫдѫщето ще рѣши. Но желателно е бѫдѫщия нашъ Солунъ да не бѫде на сѫщото мѣсто и за напрѣдъ, дѣто се намѣрва днешния, ами да се направи отъ десна или лева страна до самото устие на р. Вардаръ, разбира се, ако тази мѣстность се окаже доста сгодна за въздигание на новъ приморски градъ, и тогава между българския новъ и стария днесъ еврейски Солунъ ще има едно растояние отъ 5—6 часа. И така по тойзи начинъ бѫдѫщия нашъ Солунъ не ще може да се зарази тъй много и тъй лесно съ Еврейщина, каквото е днешния несамо заразенъ но и съвсѣмъ завладѣнъ отъ Еврейщината. Впрочемъ ний нѣмаме нищо противъ нашитѣ досегашни (и бѫдѫщи) съграждане испански Евреи, защото гледаме, че тѣ залѣгатъ да бѫдѫтъ за напрѣдъ пó-добри български граждане, отъ колкото до сега, и тази имъ постѫпка е много умна, дѣто се грижатъ да бѫдѫтъ и тѣ истински синове на общото наше отечество. Ний се надѣваме, че тѣ нѣма никакъ да се отбиватъ отъ той пѫть, защото е добъръ както за насъ така особно и за тѣхъ сами.

съставението на Българското Книж. Дружество, можахме да се наговоримъ твърдѣ добрѣ, кога именно и какъ да се захване да се дѣйствува за тази работа, и пр. Пролѣтта (г. 1868) настанѫ, и ний вече се простихме съ Дринова, и тръгнахме отъ Прага за Ромѫния. Тукъ като пристигнѫхме, за нáй-благословно намѣрихме да обиколимъ нáй-напрѣдъ всички мѣста изъ Ромѫния, дѣто има много заселени Българе, и съ тѣхъ да се запознаемъ, безъ да имъ обаждаме обаче, по каква работа ходимъ изъ Ромѫния. Така и сторихме. Пó-главнитѣ мѣста, които пропѫтувахме тогава изъ Ромѫния, за да диримъ родолюбиви Българе, бѣхѫ: Турну-Северинъ, Кральово (Крайова), Гюргьово, Букурещъ, Плоещъ, Бузѫу, Браила, Галацъ, Рени, Исмаилъ и Болградъ. Отъ тука прѣхвърлихме се въ русска Бесарабия и отидохме прѣзъ Аккерманъ на Одесса. Въ тойзи градъ, ний се спрѣхме и задържахме нáй-много врѣме, каквото прѣди това и въ Букурещъ. Слѣдъ запознаванието си съ одесскитѣ пó-прѣдни Българе, ний вече се рѣшихме да откриемъ на първитѣ отъ тѣхъ цѣлта на своето пѫтувание, и тò нáй-много за това, че тѣ ни се показахѫ особенно твърдѣ благонаклонни къмъ общонародни прѣдприятия, и ний тогава, като младъ и едвамъ що стѫпвахме въ практическото общожие на хората, та нѣмахме почти никакъвъ опитъ отъ тойзи животъ, лесно повѣрвахме даже пóвече, отъ колкото трѣбаше, на тѣхнитѣ голѣми обѣщания, които отпослѣ не се погрижихѫ да испълнятъ, както подобава.[1]) Отъ Одесса посѣтихме въ Кишиневъ

---

[1]) Одескитѣ Българе, въ чело на които бѣше богатия търговецъ, покойний Николай Мироновичъ Тошковъ, записахѫ за Дружеството единъ капиталъ около 20,000 рубли книжни, отъ които 15-тѣхъ хиляди бѣхѫ отъ самаго Тошкова. До сѫщаго Тошкова внесохѫ се на врѣменно хранение още 2—3000 рубли книжни, пожертвования за Дружеството отъ Кишиневскитѣ Българе (1300 рубли), отъ Болградчане (557 рубли) отъ Каприяновския мънастирь (само 300 рубли!), отъ Букурещъ (400 лева въ злато) и пр. Както тия суми, на брой около 2—3000 рубли, така и своитѣ 15 хиляди рубли покойний Н. М. Тошковъ не внесе, както се изискваше, въ касата на Дружеството въ Браила, а само лихвитѣ имъ 8% внася 3—4 год. наредъ въ Браила на Дружественното управление. Неговия примѣръ точно послѣдовахѫ и другитѣ Одесски Българе.

Слѣдъ смъртта на п. Тошкова, която се случи въ г. 1874, управлението на Дружеството не закѫснѣ да вземе мѣрки за прибиранието на гореозначенитѣ капитали на Дружеството, находящи се въ Одесса на врѣменно хранение въ касата на пок. Тошкова. Два пѫти нарочно ходихѫ въ Одесса упълномощени лица отъ Дружеството, за до приберѫтъ тие капитали, но никакъ не можихѫ да сполучатъ, макаръ че имахѫ на рѫка всичкитѣ автентични документи за тази работа, подписани отъ рѫката на самаго п. Тошкова.*) Главния ликвидаторъ на имота на п. Тошкова, покойний Мина Пашовъ е отказалъ категорически да прѣдаде Тошковия дългъ на Дружество, като е отговорилъ на послѣдния пратеникъ отъ Дружеството, че, „наистина, такива капитали фигуриратъ въ касовитѣ тевтери на п. Тошкова, но азъ не могѫ да ги прѣдамъ на лицата, които управляватъ сега Дружеството, защото това Дружество не е потвърдено до сега отъ никое правителство. Лицата, които сѫ подарили тие капитали на Дружеството, само тѣ иматъ право да искатъ паритѣ, и само *тѣмъ* ще ги прѣдамъ, разбира се, когато ми прѣдставятъ автентични расписки отъ п. Тошкова за приемванието на тия пари“. Тогава пратенникътъ е молилъ п. Пашова, да прѣдаде реченнитѣ капитали въ одесския банкъ, на врѣменно хранение, дордѣто управителитѣ на Дружеството се споразумѣѭтъ по това дѣло съ самитѣ подарители на тие капитали и съ наслѣдницитѣ на п. Тошкова. Обаче п. Па-

---

*) Тие документи сѫ тукъ, положени въ Народната Банка отъ страна на „Бълг. Кн. Дружество“ чрезъ министерството на Нар. Просвѣщение.

нашитѣ единородци, и въ Киприяновския мънастирь нашитѣ благочести старци; послѣ се завърнѫхме пакъ въ Одесса.

Така или инакъ, но одесскитѣ Българе, чрезъ любезния си приемъ, които ни направихѫ, чрезъ сърдечното си благоволение и готовность да ни съдѣйствуватъ и щедро да спомогнѫтъ за испълнение задачата на нашето пѫтуване, насърчихѫ ни въ пълна надѣжба, че дѣлото ще се увѣнчѣе съ пъленъ успѣхъ. За това, ний се удързостихме да имъ поискаме особенна прѣпорѫка за това прѣдначинание до по́-първитѣ български родолюбци въ Ромѫния, и честити бѣхме да се снабдимъ отъ тѣхъ съ на́й-добри прѣпорѫки за тази цѣль до всички по́-извѣстни наши родолюбци въ Ромѫния, на които между друго явявахѫ нашитѣ одесски първенци, че посрѣщатъ съ радость тази работа, и че отъ своя страна тѣ, на драго сърце, ще спомогнѫтъ за сега на́й-малко съ 20—30 хиляди рубли. Съ тия прѣпорѫки ний тръгнѫхме отъ Одесса прѣзъ м. юлий г. 1868 за Ромѫния, дѣто въ течение на два мѣсеца можахме да обходимъ изново всичкитѣ горе споменѫти градове, и насѫдѣ бѣхме честити да се посрѣшнемъ съ на́й-добъръ приемъ отъ всички наши единодци, на които съобщавахме цѣлта на своето пѫтуване. Работата тръгнѫ добрѣ и вървѣше къмъ благополучното си усѫществение. Въ края на сѫщата година, тя можеше да се свърши съ пълна сполука, ако да не бѣхѫ се породили недоразумѣния между по̀-влиятелнитѣ ни единородци върху въпросътъ, дѣ да се установи постоянното мѣстопрѣбивание на прѣдполагаемото Бълг. Книж. Дружество. И защото между тѣхъ не можа́ да се дойде до едно пълно споразумѣние по тойзи въпросъ само чрѣзъ взаимни дописвания, работата се проточи още почти цѣла година. На́й-сетнѣ, слѣдъ двѣ общи събрания, направени въ Галацъ и Браила отъ прѣдставители на всичкитѣ споменѫти Българе, разгледа се и окончателно се прие устава на Дружеството, и се рѣши да бѫде мѣстопрѣбиванието на Дружеството *въ Браила*.

Всичко това се сврши на 29 Септемврий 1869, и Дружеството се прогласи за отворено отъ 1 Октомврий г. 1869 въ Браила. И така цѣли 17 мѣсеца (отъ начало на Майя г. 1868 до края на Септемврий г. 1869)

шовъ и това не е рачилъ да направи именно за това, защото и той, за жалость, принадлѣжеше къмъ оние наши родолюбци, що се отличаватъ въ патриотизма си по́-вече съ думи отъ колкото съ дѣло. Истина е, че спородъ римската стара пословица, ний сме длъжни да казваме за хората подирь смъртта имъ или добро или нищо зло (= de mortuis nihil nisi bonum), но тази работа е обща и не малка, та ний сме принудени да оставимъ на страна споменѫта хубава пословица и да кажемъ самата истина: че, ако бѣхѫ се запазали тие капитали, до нинѣ тѣ щѣхѫ да се удвоятъ, и Дружеството днесъ на вѣрно щѣше да има единъ капиталъ поне отъ 170.000 лева, а не едвамъ 70.000, както забѣлѣжихме по́-горѣ. Така е то́, когато една работа се намѣрва въ рѫцѣтѣ на хора, които не могѫтъ да се радватъ съ извършвание на добри, на честни и благородни дѣла.

Като изказваме тука самата истина за пропадванието въ Одесса на 100.000 л. капиталъ на Дружество, не искаме съ това да наскърбимъ ни на́й-малко нито едного отъ одесскитѣ ни покойни и живущи единородци, защото извѣстно на всинца ни, че по́-вечето отъ тѣхъ, въ течение на цѣлъ половинъ вѣкъ, сѫ направили твърдѣ голѣми услуги на българския народъ и отечество за неговото умственно и нравственно повдигание. —

трѣбаше да се прѣдадемъ въ непрѣкжснжто и по нѣкога пълно съ горчевини работение, дордѣто да се основе и отвори реченното Дружество. Дѣ и какви улеснения отъ една страна, дѣ и какви спънки и мжчнотии, отъ друга страна, посрѣщнжхме прѣзъ това врѣме за работата на Дружеството, ще бжде много любопитенъ и поучителенъ разказъ дору и за всѣки днешенъ български общественъ дѣецъ, ала тò е вече материалъ за подробното изложение историята на Дружеството, и за това ний тукъ изоставяме тия подробности. На кжсо ще забѣлѣжимъ само, че ако да не бѣхме имали отколешно и твърдѣ близко приятелство съ г. *Василя Друмьова* (нинѣ Търновский митрополитъ Климентъ Браницкий),[1]) както и ако да не бѣше ни се паднжлъ онзи честитъ случай да се срѣщнемъ въ Прага и да се сдругаримъ съ г. *Дринова,* Дружеството не можеше да се основе.[2]) При това, считаме за своя особенно приятна длъжность да забѣлѣжимъ още, че за усжществението на това дѣло твърдѣ много спомогнжхж мнозина наши задгранични родолюбци съ своитѣ щедри пожъртвования, особенно Браилскитѣ Българе, между които нáй-много се отличихж г. *Стефанъ Беронъ* и г. *Николай Ценовъ.* Първия, като записа съ щедрата си десница 10.000 лева за Дружеството, сжщо и любезната му съпруга г-жа Мария други 1.000 лева, подкани всички други пожъртвуватели да запишжтъ отъ своя страна още пò-щедри помощи, споредъ силата си. Така и г. Ценовъ записа 12.000 лева, неговата почитаема съпруга г-жа Иванка тòже записа други 2.000 лева. Както г. Беронъ така и г. Ценовъ, и госпожитѣ имъ во врѣме си внесохж записанитѣ пожертвования въ касата на Дружеството, споредъ както бѣхж ги записали — едни въ пò-много други въ пò-малко срокове. Тѣхния благороденъ примѣръ съ радость послѣдовахж и другитѣ ни великодушни пожъртвуватели въ Браила. И така, съ тойзи начинъ се даде можность на Дружеството да зачене отъ г. 1870, своята ако и твърдѣ скромна но за тò достопочтенна дѣятелность върху народното българско книжовно поле, свидѣтелство за която дѣятелность служжтъ Браилскитѣ издания на Дружеството. Отъ търговското ни съсловие г. Ст. Беронъ и г. Н. Ценовъ бѣхж прочее главнитѣ виновници,

---

[1]) Друмьовъ е авторътъ: 1) на хубавитѣ български повѣсти, а) *„Нещастна фамилия“*, обнародвана въ „Български Книжици“ (год. 1860—1861), б) *„Ученикъ и Благодѣтель“*, обнародвана въ подлистникътъ на в. „Съвѣтникъ“ (г. 1874); 2) нáй-хубавата до сега българска драма *„Иванку, убиецътъ на Асѣня I,“* издадена въ год. 1873 въ Браила; 3) на цѣлъ редъ сериозни статии съ различно съдържание, обнародвани въ книжкитѣ на Пер. Списание, въ Браилското му издание, между които пò-забѣлѣжителни сж слѣдующитѣ: а) *„за отхраната“*, б) *„за Иерархическата Наредба на Черковата“*, в) *„Намисванието на свѣтската власть въ черковнитѣ работи“*, г) пò-голѣмата часть отъ статиитѣ въ критическия отдѣлъ на сжщитѣ книжки; и 4) на всичкия материалъ въ *„Духовенъ Прочетъ“*, издаванъ въ Търново прѣзъ г. 1881—2.

[2]) По поводъ на коснуванието ни тукъ до нашето сдружаване съ г. Дринова и г. Друмьова, дойде ни на умъ мисълъ, да споменемъ съ нѣколко думи нарочно и за просвѣтеното единомислие и трайното братско другаруване въобще на българскитѣ добри младежи, що сж ходили на учение въ чужбина почти отъ самото начало на това столѣтие до нáй-ново врѣме. Това ще испълнимъ пò-долу, когато му дойде редътъ.

които не щадихѫ ни трудъ ни други жъртви за удържването и прѣуспѣванието на Дружеството, още отъ самото начало до прѣнасването му отъ Браила въ Срѣдецъ, и, за това, имаме нáй-много *тѣмъ* да благодаримъ за сѫществуванието на това Дружество, почти отъ 20 годинъ насамъ.

Така и ний, ни нáй-малко не жалимъ нáй-драгоцѣнното си врѣме, което посвятихме за основание на Българското Книжовно Дружество, защото мислимъ, че сме изпълнили чрезъ това единъ дългъ къмъ отечеството си, до колкото ни е идѣло от-рѫки. Мѫчно ни е обаче твърдѣ много, дѣто това Дружество, ако и да сѫществува вече 20 годинъ, и тó въ свободна България отъ 8 годинъ насамъ, всé не може и до тосъ часъ да тръгне успѣшно къмъ цѣлта си, както инакъ желаемъ всинца, и, ако държавата не му даваше материална поддържка, тó щѣше да прѣкѫса съвършенно своята книжовна дѣятелность до много дълго и неопрѣдѣлено врѣме. Тойзи нáй-нагледенъ фактъ ни кара да мислимъ, че нашето ушъ образовано общество, наречено инакъ българска „интелигенция", още не умѣе, както подобава, да цѣни такива нѣща, каквото е Книж. Дружество. Ний сме увѣрени, че малцина има хора отъ днешната ни „интелигенция", които да сѫ си дали малко трудъ, за да се запознаѭтъ колко-годѣ съ устройството на Дружеството, съ неговата задача и цѣли, и нáй-сетнѣ да приложѫтъ и тѣ своитѣ нравственни и материални помощи за укрѣпването и за пó-успѣшния вървежъ на това Дружество, на което полезноста е толкова очевидна на всинца ни — за доброто бѫдѫще на отечеството ни.[1]) Има, наистина, хора — хемъ отъ нашия образованъ свѣтъ, които никакъ не се скѫпѣѭтъ въ интересуванието си съ работитѣ на Дружеството, но само до толкова, до колкото бихѫ могли отъ тия работи да извлекѫтъ какви-годѣ облаги само за себе си лично, макаръ и съ начинъ отъ май съмнително свойство и дору въ немалка поврѣда на самото Дружество. Такива доброжелатели имаше Дружеството и тогава, когато се намѣрваше въ Браила; ала, за жалость такива има ги и сега не малко!...

Именно това е обстоятелството, което ни даде поводъ да влѣземъ тукъ въ нѣкои подробности, нарочно за устрояванието на Бъл. Кн. Дружество, — съ надѣжба, че тия подробности нѣма да останѫтъ безъ полза за нашата читающа публика, и съ увѣрение при това, че никой не ще да ни припише голѣма списателска погрѣшка, дѣто сме си позволили да се въсползуваме отъ случая и да изложимъ тия по-

[1]) Ето 10 години ще се испълнятъ, отъ когато Книжовното Дружество е прѣнесено отъ Браила въ столицата на свободна България, и тъкмо цѣли 7 години се наминаватъ, отъ когато е подновило тукъ своята книжовна дѣятелность, и е издало вече до 24 книжки отъ Период. Списание съ доста добро съдържание, и други още 3—4 хубави книжки, при всичко това, и до днесъ, можемъ навѣрно да кажемъ, че нити единъ отъ тукашнитѣ Българе не е спомогнѫлъ на това Дружество баремъ съ една пукнѫта пара. Тойзи горчивъ но истински фактъ показва нáй-добрѣ, колко сме прави въ самохвалствата си, че имаме вече доста интелигентни хора, че имаме това, че имаме онова — за правилния си напрѣдъкъ.... Тежко ни и горко, ако не прибързваме вече да се простимъ за винѫги съ тия си прѣкалени самохвалства и самообълщения! —

дробности въ свръзска тъкмо съ изложението си за бѫдѫщето значение на Македония и особенно на Солунъ.

Колкото до тази часть отъ изложението ни, въ която се разправя само за значението на Македония и Солунъ, ний направихме и неѭ доста обстоятелна, съ тази единственна цѣль, за да запознаемъ всички, до сега невѣдущи, (слѣдователно и г. П. К., автора на „Българското учебно дѣло въ Турско“), съ тойзи въпросъ отъ наша — българска — гледна точка, и да ги увѣримъ, че е имало хора и помежду Българетѣ, които и прѣди насъ и прѣди Барта (Barth) сѫ били вече съзнали доста добрѣ истинското значение и важность на Македония и Солунъ за бѫдѫщето на българския народъ, за което най-силно доказателство служи, между друго, и това обстоятелство, че току-речи прѣди половина столѣтие въ Солунъ се е открила първа българска печатница, и въ тази печатница въ г. 1839 се е напечатала първи пѫть българска книга въ нашето отечество, на която заглавието е: „Служе́нїе Евре́йско и҆ все́ Ѕлотворе́нїе ни́хнω со показа́нїе ѿ Свще́ннω и҆ Бж҃ве́ннω писа́нїе ве́тхω и҆ но́вое. И се, положѝ на кра́й ѿ Талму́да е҆вре́йскагω, щое́ писа́лъ па́велъ Медийски, що и҆́матъ по́веке ху́ли проти́внї пре́дъ Бг҃а проти́внъı и҆ пре́дъ а҆́ггели Бж҃їи. Се пиша́ по молдωвла́шески ѧзы́къ, ѿ Неофі́та Мона́ха що беше Равві́нъıнъ е҆вре́йски и҆ по́сле по Ст҃ое Крщ҃енїе се́ чинѝ оу҆чи́тель хрⷭ҇тїа́нскїй. Вто́рω пà се и҆́списа́ на гре́ческїй ѧзы́къ. Тре́то па́ сега́. ѿ гре́чески ѧзы́къ се преиснос́и и҆ се преписа́ во про́стъıй и҆ кра́ткъıй ѧзы́къ болга́рскїй къ разумѣ́нїю про́стому наро́ду, въ Тѵпогра́фїи Солу́нской при хаџи папа деωдо́сїи а҆рхїмандрі́та Сѵна́тскагω въ лѣ́то а҃ѿлд“ (1839).

Прѣди 1000 годинъ въ Солунъ се родихѫ нашитѣ словѣнски първи учители и равноапостоли Св. Кирилъ и Методий, *) които ни съставихѫ азбуке за нашия български езикъ, покръстихѫ ни и ни научихѫ на книга, и съ това положихѫ най-яка основа за бѫдѫщето наше́ народно саморазвитие и щастие, между другитѣ велики исторически народи на свѣта. Съ помоща на тази вѣра и на тази наша

[1]) По врѣмето на коронацията на сегашния русски Императоръ Александръ III, въ г. 1883, въ едно угощение въ „Славянската Бесѣда“, благоговейнѣйши икономъ попъ Тодоръ Митовъ изказа мисъль, да отпразнуваме тукъ паметта на св. Методия въ г. 1885 на 6 Априлъ, въ който день се испълняхѫ тъкмо 1000 години отъ смъртьта на св. Методия. За тази цѣль прѣзъ г. 1884 състави се комитетъ подъ прѣдсѣдателството на мѣстния архиерей, който се замѣстваше тогава отъ Н. Високопрѣосвященство Прѣславскаго и Варненскаго митрополита Симеона. Тойзи комитетъ работи цѣла година, и между друго рѣши: за праздникътъ да се приканятъ гости несамо отъ цѣла България но и отъ всичкитѣ словѣнски земи, и, колкото пари се сберѫтъ на това тържество, да послужѫтъ за основенъ капиталъ, съ който подиръ врѣме, кога се увеличи, да се въздигне въ Солунъ единъ храмъ и централно училище за Македония въ честь и спомень на св. Кирила и Методия.

Праздникътъ, наистина, станѫ на 6 Априлий год. 1885, и какъ станѫ всинца знаемъ, че не може да се направи почти нищо по́-значително за Солунъ, защото и тогава нашия патриотизмъ бѣше по́вече на думи а не на дѣло, и най-много работа имахме за това, какъ да очудимъ свѣта съ своята велика политика.

книга, ний си придобихме доста почетно мѣсто въ културната история на словѣнския міръ, и чрезъ тѣхъ само ний можахме да си запазимъ народностьта прѣзъ всичкото си петивѣковно робувание, подъ турския хомотъ. И сега, при самото начало на своето народно възраждание, пакъ въ сѫщия тойзи градъ — Солунъ се основава първа българска печатница — за бѫдѫще наше народно просвѣщение. Това не е ли чудо отъ самаго Бога?

Пó-горѣ споменѫхме, че още прѣди 20 годинъ появи се мисъль между нашитѣ еднородци, освѣнъ едно централно училище за Македония и въобще за цѣла България, да се основе въ Солунъ и една българска Народна Банка. Сега се говори, че Австро-Маджаритѣ се тъкмѣли да основатъ банка въ тойзи градъ, която разбира се, ще да служи не за доброто на България.........

Въ заключение ще кажемъ още това, че Македония и Солунъ за бѫдѫщето на Българетѣ и въобще на цѣлия словѣнски міръ сѫ нѣщо пó-важно и пó-свято, отколкото бѣхѫ въ срѣднитѣ вѣхове Палестина и Иерусалимъ за цѣлия християнски міръ. —

Сега, като свършихме до тукъ пó-главнитѣ си бѣлѣжки върху статията на г. П. К. за „Българското учеб. дѣло въ Турско", дохожда редътъ да направимъ още нѣколко кратки и за първитѣ, като допълнителни и разяснителни бѣлѣжки, по поводъ на нѣкои второстепенни въпроси, именно до които г. П. К. се е коснѫлъ макаръ и само пѫтемъ въ реченната си статия. Но, защото и така станѫхѫ доста дълги първитѣ ни бѣлѣжки, ний за сега ще се задоволимъ да направимъ само върхъ единъ въпросъ бѣлѣжка; а за другитѣ надѣваме се да поговоримъ други пѫть особно, при нѣкой другъ случай, пó-сгоденъ за това.

Въпросътъ, за който пристѫпваме да направимъ бѣлѣжка тукъ, споменува се въ сѫщата горeказанна статия, на стр. 861, дѣто между друго четемъ: „Едно нѣщо прави борбата ни съ Гърцитѣ и Сърбитѣ пó-мѫчна, (и) то е нашата слаба литература. У насъ изобщо има малко свѣстни книги, а още пó-малко такива, които могѫтъ да се пущатъ въ Турско. Турцитѣ извънредно подозрително гледатъ на всѣка книга, която излиза отъ България; пакъ въ Княжеството, като на пукъ рѣдко ще намѣришъ напечатана книга, въ която да се не срѣщатъ изтъркани патриотически излияния, като че ли съ тѣхъ мислятъ авторитѣ да произведѫтъ пъленъ умственъ и нравственъ прѣвратъ въ онѣзи прѣдѣли. Тоя своеобразенъ патриотизмъ се е вмѫкнѫлъ дори въ грамматикитѣ и аритметикитѣ".

Противъ тая истина, тъй вѣрно изказана въ нѣколко думи за стойноста на ново-българската писменность, нѣмаме рѣшително нищо що да кажемъ: съвършенно сме съгласни съ г. П. К. въ оцѣнението му върху крайната несъстоятелность, сиромашность на досегашната ни нова писменность. Но, отъ друга страна, не можемъ да се начудимъ на нѣкои наши хора, между които и г. П. К. не е отъ нáй-послѣднитѣ, че като претендиратъ да ги имаме за нáй-учени, за нáй-вѣщи между Българетѣ, особенно по сичкитѣ литератури на образования свѣтъ, тие сѫщи хора, както по други много въпроси отъ

първостепенна, обществена важность за България, така и за стойноста на новобългарска писменность обичатъ да иматъ особна логика, твърдѣ промѣнлива по теория, — на думи, и друга пакъ особна и съвсѣмъ противоположна на първата, — по практика, на дѣлѣ; обичатъ да иматъ именно такава промѣнлива логика за своитѣ думи и дѣла, каквито сѫ промѣнливи обстоятелствата, въ които живѣемъ. За да не се покажимъ нѣкакъ голословни прѣдъ никого, ний влизаме тутакси въ нужнитѣ обясненя, съ които се надѣваме да докажемъ сѫществованието и практикованието на двояката логика на нѣкои наши хора въ тѣхнитѣ думи и дѣла, по оцѣнение стойноста на българската нова книжнина.

Надѣваме се, да е извѣстно дору и на полуграмотнитѣ ни единородци, че едвамъ подирь 15—20 годинъ ще се изпълни тъкмо цѣло едно столѣтие, отъ когато се зачен҄ѫхѫ да се издаватъ книги на новия български езикъ; сирѣчь новобългарската писменность се захваща печатно отъ 1806 г. и сега тя е сторила 82 години. Отъ тогава до Кримската война, ний имахме едвамъ около 200—300 разни български книжлета; а отъ реченната до подирнята русско-турска война, бро́ятъ на разнитѣ български книги бѣше стигнѫлъ вече до 1000. Сега имаме до 3000 разни книги, вѣстници, брошури и пр. на новобългарския езикъ. Ще рече, отъ освобождението ни до нинѣ, току въ дестина години врѣме, ний сме се сдобили съ 2000 разни книги. Това е доста утѣшенъ напрѣдъкъ въ нашето ново книжовно поле, баремъ по количеството на книгитѣ ни, особенно като ги сравнимъ съ количеството на издаденитѣ, до прѣди подирнята русско-турска война, български книги, които въ течение на цѣли 70 годинъ могли да стигнѫтъ едвамъ до 1000. Ако въ течение на 10 години, при свободния си народенъ животъ, сме се сдобили съ 2000 разни книги, трѣбва да се надѣваме, че подирь половинъ вѣкъ нашата книжнина може да има на́й-малко до 30.000 разни съчинения. Но това е въпросъ на бѫдѫщето: да-ли слѣдъ 50 години нашата писменность ще брои вече до 30.000 разни съчинения, и да-ли между тѣхъ ще има и такива по качество достойни съчинения, щото да може, споредъ тѣхъ, да се каже, че вече положена е основата на самостоятелна българска литература — въ строгъ, истински смисълъ на думата.

Тия обаче 3000 разни книги, които съставляватъ днесъ новобългарската писменность, сѫ по́-вечето разни учебничета, нѣколко поучителни и забавни съчинения, и само една твърдѣ малка часть отъ тѣхъ сѫ оригинални, а по́-вечето сѫ прѣводи и то̀ отъ посрѣдственно достойнство. Но тукъ на́й-чудното и достойно за забѣлѣжвание е това, дѣто на́й-добритѣ, било оригинални било въ прѣводъ, български книги, научни списания, вѣстници и пр., които сѫ излѣзли до сега на свѣтъ, почти всички сѫ издадени прѣди подирнята русско-турска война. Съ други думи, по́-добритѣ ни съчинения сѫ се издали тъкмо прѣзъ онова врѣме, когато се намѣрвахме 4—5 вѣка подъ двояка чужда и намъ съвсѣмъ неприязненна власть, когато още нѣмахме своя държава да помага щедро и да насърчва българскитѣ книжовници, както сега. Първа българска книга, която не си е из-

губила и до сега научното значение, макаръ и да е писана за Нѣмцитѣ, счита се граммактиката на българский езикъ отъ братия А. и Д. Цанкови, издадена во Вѣна въ г. 1852, подъ насловъ: *„Grammatik der bulgarischen Sprache.“* Слѣдъ тая книга идѫтъ научнитѣ съчинения на г. Дринова, които пó-горѣ споменѫхме. Съ научно съдържание български журнали бѣхѫ само: „Българскити Книжици“ (Цариградъ г. 1858—1862), и тѣхното продължение — „Пер. Списание“ на Бълг. Кн. Дружество и тò отъ браилското му издание (год. 1870—1876), защото тукашнитѣ негови издания, по качественно достойнство, още не сѫ достигнѫли браилскитѣ издания. За доста цѣнни български съчинения въ оригиналъ, съ поетическо и въобще съ белетристическо съдържание, освѣнъ гореспоменѫтитѣ отъ тойзи видъ съчинения на В. Друмьова, считатъ се още една голѣма часть отъ стихотворенията на П. Р. Славейкова, Н. Каз...ова, В. Великсина, Л. Каравелова, Хр. Ботьова, И. Вазова, Ст. Михайловски, и пр. Отъ сѫщия видъ български съчинения въ прѣводъ заематъ първо мѣсто до тосъ часъ само *„Послѣднитѣ дни на Помпея“* отъ Н. Михаиловски, и слѣдъ тѣхъ *„Тарасъ Булба“* и до нѣкѫдѣ Шиллеровитѣ *„Разбойници“* отъ покойния Н. Бончова, бившия нáй-вѣщъ български критикъ и познаватель на класическитѣ стари и нови литератури. Други български книги, на които съдържанието се състои изключително отъ разни народни умотворения, само на пок. братия Д. и К. Миладинови сборникътъ „Български Народни Пѣсни“ (издадени въ Загребъ г. 1861,) има нáй-висока цѣнность до нинѣ, отъ всичкитѣ други отъ тойзи родъ български сборници.

Ето тия 20—30 разни книги сѫ цвѣтътъ на нововъзродената 82-годишна наша писменность, състояща отъ 3000 различни книги. Тó ще каже, че на хилядата 10 или на 100-тѣхъ само 1 книга българска е до нинѣ, малко или много, съ дѣйствителна трайна стойность. Тия 20—30 книги не могѫтъ прочее да се считатъ нито даже като една малка и слаба основа или поне като пъленъ зародишъ на дѣйствителна книжнина (литература), защото тѣ не прѣдставляватъ нѣщо цѣлю, нѣщо органическо — завършено; тѣ не сѫ още изразъ нито на една малка часть на изработена мисъль отъ пълната просвѣтена самосъзнателность на българския народенъ гений, каквито душевни плодове именно образуватъ литературата на единъ народъ. Прочее, нашата досегашна писменность не е още книжнина, сирѣчь ***ний още нѣмаме Книжнина.*** Сега Българската Книжнина се намѣрва едвамъ въ своя зародишъ, и тя не е нито дѣте-пеленаче, а още пó-малка юноша, изправено и крѣпко вече стояще на своитѣ собственни нозѣ. Тукъ, като изказваме тойзи свой възгледъ за нинешното състояние на новобългарската писменность, съ това не мислимъ да кажемъ, че нашия народъ не ще може да се сдобие никога или не тъй скоро съ своя литература, както трѣбва. Напротивъ, ний сме увѣрени, че само слѣдъ нѣколко десетки години, ако не пóвече тó навѣрно, ще можемъ да положимъ баремъ нужната основа на своята книжнина, разбира се, ако бѫде честита България да се снабди прѣзъ това врѣме съ потрѣбната възможность да върви слободно и неотклонно по пѫтьтъ

на своето правилно и самостоятелно саморазвитие. До нинѣ такава възможность не сме имали, за това и нашата писменность не е могла да иде успѣшно пó-далечь отъ това мѣсто, до което е стигнѫла днесъ за днесъ.

При всичко това, все можахме до сега да направимъ на своето книжовно поле баремъ толкова, колкото направихѫ до прѣди 50 години Сърбитѣ на тѣхното книжовно поле. До сега у насъ не се е родилъ още нити български *Обрадовичъ*, нити *Караджичъ*, нити пъкъ *Даничичъ*. Обрадовичъ показа пѫтьтъ, по който трѣба да върви сърбския народъ за напрѣдъ къмъ своето образование, посрѣдствомъ живия свой езикъ. Обрадовичъ е, тъй да се каже, непосрѣдственния народенъ учитель на Караджича, а тойзи послѣдния на Даничича. Караджичъ събра по нáй-майсторски начинъ сърбскитѣ народни умотворения, и отъ тѣхъ състави отличенъ рѣчникъ, който съдържа всичкитѣ думи на живата сърбска рѣчь. А Даничичъ, възъ основание на реченитѣ умотворения състави между друго и прѣкрасна грамматика на сърбски езикъ. Това, що направи Караджичъ за сърб. народъ, това поне до нѣкждѣ можеше да направи нашъ *П. Р. Славейковъ* за българския народъ, ако съ врѣме се бѣше посвѣтилъ само на тази работа, каквото стори Караджичъ, патриархътъ на сърбската нова литература. И така, за зла честь, нашия народъ не се е сдобилъ и до тосъ часъ нито съ такъвъ рѣчникъ, нито съ таквазъ грамматика на своя говоримъ езикъ, каквито иматъ Сърбитѣ вече отъ ½ вѣкъ насамъ на своя езикъ, а такъвзи рѣчникъ и граматика сж едни отъ първитѣ и нáй-главни основни камъни на всѣка литература. Тия работи не можемъ да чакаме вече отъ пó-старитѣ български книжовници. Но и отъ пó-новитѣ малка ѐ още надѣждата ни за извършвание на тия работи, защото нити у едного, до колкото знаемъ, не виждаме потрѣбната рѣшителность и желание да се посвяти исключително възъ тия трудове, които сж толкова належащи за необходимото повдигание и процъвтявание на българската писменность. Съ своитѣ монументални трудове на книжовното и научното поле, споменжтитѣ сърбски книжовници, особенно Караджичъ и Даничичъ придобихѫ всемiрна слава на всегда и за себе-си и за своя народъ. Види се, че нашиятъ народъ ще да се прочуе въ това отношение пó-късно отъ другитѣ народи, които сж подобни нему. Фактъ е, че днесъ за днесъ въ цѣла свободна България нѣма нито двоица души, които да се занимаватъ изключително съ научни трудове на българското книжовно поле. Само г. *Г. Златарски* е единственниятъ младъ Българинъ, за когото знаемъ, че не е напущалъ до сега никакъ своето специално научно занятие по геологията на България. Но, въпросъ е, да ли и той нѣма да се принуди единъ день и да се прѣхвърли за напрѣдъ въ друго занятие, каквото сж направили и правятъ множина други стари и млади Българе. Ето тойзи само фактъ е достатъченъ да подтвърди истината, че ний и до сега нѣмаме нито нáй-нуждната възможность да положимъ основа на бждящето обеспечение на своя народъ, което се постига не инакъ освѣнъ само съ помоща на науката, народното образование и благовъспитание, а тѣ по-

слѣднитѣ се придобиватъ, както е извѣстно, съ развитието и убогатяванието на книжнината, и съ успѣха на учебното ни дѣло.

Освѣнъ споменжтитѣ 20—30 български цѣнни книги, намиратъ се още до стотина въ нашата нова писменность, но тѣ сж по́-вече прѣводи, и нѣматъ онази цѣнность, каквото първитѣ. Отъ всички тия български книги, ний други по́-добри или поне тъй добри не знаемъ да сж излѣзли на бѣлъ свѣтъ, до прѣди и особно послѣ нашето освобождение. Истина, че отъ освобождението ни, и особенно отъ 5—6 години насамъ, зачеяжли сж да се издаватъ и твърдѣ ревностно да се распространяватъ особенъ родъ български съчинения, отъ които, за жалость, по́-многото нѣматъ почти никаква литературна цѣна, а тѣхнитѣ автори и непосрѣдственни разпространители вѣрватъ и велегласно проповѣдватъ, че съ появението на тия съчинения, българската писменность вече се прѣобразява въ истинска литература. Прѣдмѣтъ на тия съчинения сж по́вече въстанническитѣ движения отъ прѣди 10—20 годинъ на нѣкои Българе за освобождение на България. Нѣкои отъ тѣхъ иматъ значение поне въ едно, именно въ историческо отношение. Но, за да можемъ да се ползуваме баремъ отъ тия послѣднитѣ съ успѣхъ и съ добри резултати, трѣбва непрѣмѣнно да ги прѣкараме прѣзъ ситото на строгата и вѣща критика. Нѣкои пъкъ нѣматъ никакво значение, нито отъ къмъ художественна страна. Такивато книги сж на́й-много врѣдителни, особенно за нашето младо поколѣние, което, естественно, чете съ на́й-голѣма охота такива книги, и, като неговия критически разсждъкъ е още слабъ, трови неусѣтно и безъ да ще, крѣхкия си духъ съ разнитѣ, до цинизмъ доходящи, излияния отъ единъ дивъ и неразбранъ патриотизмъ, съ на́й-извръщенни и на́й-нелѣпи мисли и посоки, които изобилствуватъ въ тия книги.

Къмъ тойзи родъ книги принадлежи и съчинението на г. Заимова, което носи заглавие: *„Миналото“*. При всичко това, „Миналото“ и други нѣкои подобни български съчинения прѣпорж̀чватъ се на́й-горещо за ***настолни книги*** на всѣки грамотенъ Българинъ, и то́ прѣпорж̀чватъ се твърдѣ често и отъ такива наши хора, които искатъ непрѣменно да бждѫтъ всѣкога на чело, както на политическитѣ и общественнитѣ, така особенно и на духовното движение на българския народъ. Много добрѣ. Слава Богу, у насъ и това поле е открито, слободно, и всичкитѣ наши интелигентни сили нѣка се надпрѣварватъ съ своитѣ благородни усилия и трудове на това поле — за благото на България. Но за Бога, прилича ли на тие хора, да казватъ отъ една страна, че нашето отечество е вкарано въ кривъ пжть, който ни завожда къмъ съвършенното ни упропастяване, и че трѣбува, поради това, да напуснемъ тойзи пжть, а отъ друга страна, сжщитѣ хора да ни увѣряватъ, че мислитѣ на нѣкои тѣхни любимци, съ които се похваля и напълно одобрява за България тойзи кривъ пжть, сж пакъ добри, назидателни, дору и спасителни за сжщата България? Ето двояката логика на нѣкои наши корифеи въ тѣхнитѣ думи и дѣла по разнитѣ народни въпроси.

Друго едно, отъ по́-новитѣ наши и не до тамъ високо изкокнжли млади корифейчета на сиромашкото ни книжовно поле, печатно н…

рича *„вѣнецъ на българската литература"* такивато съвсѣмъ бездарни и подъ всѣка критика долни съчинения. Вѣнецъ или корона се дава само на пълнолѣтни вѣнценосци, а „българската литература", като не е още нито дѣте-пеленаче, какъ да ѭ коронясваме? Съ такива несмисленни, твърдѣ невѣжественни и крайно прѣкалени самохвалства, ний ставаме само смѣшни прѣдъ образованиятъ свѣтъ, а себе-си съзнателно самооболщаваме, сетненитѣ отъ което, разбира се, не могѫтъ да бѫдѫтъ освѣнъ само врѣдителни за бѫдѫщето на България.

Ако искаме наистина да съдѣйствуваме на своя народъ за правилното му саморазвитие и за пълното му бѫдѫще обезпечение, ний трѣбва да се покаемъ отъ заблужденията си, да ги напуснемъ до край, и да тръгнемъ всинца по правия пѫть. *Не партизански крамоли, нити пушки и топове ще завардятъ България отъ вражие посѣгателство, ами науката, народното образование и истинското благовъспитание.* Ний имаме пълна вѣра въ Бога, че тази истинна най-сетнѣ ще съзнаѭтъ всичкитѣ ни дору и полуграмотни единородци, и въ пълно единомислие ще се прѣдадѫтъ до единъ на благотворна работа за щастието на България. За таквази благотворна дѣятелность нѣмаме нужда да търсиме примѣри у чужди хора за подражание, защото за тази цѣль достатъчно е да вземемъ за такъвъ примѣръ нашитѣ добри народни труженици, които сѫ се подвизавали съ почтеннитѣ си трудове за пробужданието на българския народъ до освобождението му. Дордѣто сѫ били въ чужбина на учение, ето какъ тѣ се размишлявали да станѫтъ полезни дѣйци на народа, когато се завърнѫтъ въ отечеството си.

Всѣка добра обща работа може да се сполучи и да напрѣдне: *първо,* ако хората, които ще ѭ зачеиѫтъ, ако тѣ, прѣди всичко, сами вѣрватъ напълно въ нейната полезность, въ нейната правота и доброта; *второ,* ако иматъ всички доста одушевление за извръшванието на тази работа; *третьо,* ако съ честенъ трудъ и постоянство се надпрѣварватъ въ усердното си залѣгание за нейния успѣшенъ вървежъ, безъ да се поколебаватъ ни най-малко въ това свое залѣгание отъ каквито и да било спънки, които бихѫ срѣщнѫли на пѫтя си противъ успѣшния вървежъ на работата; *четвърто,* ако помежду си иматъ пълно довѣрие неизмѣнна любовь; *пето,* ако сѫ зачеиѫли и извръшватъ работата безъ всѣкакви своекористни цѣли, а само и само за общото добро; *шесто,* ако всички иматъ достаточна подготовка и вѣщина за извръшванието на работата; и най-сетнѣ, ако хората бѫдѫтъ достаточно на брой, тогава работата на вѣрно може несамо да заякне, но и да напрѣдне много добрѣ къмъ цѣлта си. Съ такива благородни чувства, съ такива скромни но добри и свѣтли мисли, разсѫждения и начала сѫ се одушевлявали реченнитѣ единородци на Света Гора, въ Букурещъ, Парижъ, Вѣна, Мюнхенъ, Лайпцигъ (г. 1815—1830), въ Атина, Одесса и Парижъ (год. 1840—1850), въ Бѣлградъ, Парижъ, Вѣна, Монпелие, Петербургъ и Москва (год. 1845—1856—1860—1870—1880), въ Вѣна, Прага, Таборъ, Загребъ, Лондонъ, Хайделбергъ, Николаевъ, Одесса, Болградъ, Цариградъ (год. 1853—1860—1870—1876—1880) и проч. Особенно ко-

гато се е наближавало врѣмето да се завърнжтъ отъ чужбина въ отечеството си, така сж размишлявали тѣ прѣдъ тогавашното крайнѣ злочесто положение на България, и така сж се готвѣли и наговарвали, за да станжтъ отистина добри обществении служители, и да съдѣйствуватъ, споредъ силитѣ си, на своя народъ за — неговото всеобщо възраждание и правилно саморазвитие. Именно прѣзъ онова врѣме, нáй-драго за тѣхъ, тѣ сж се сдружвали братски помежду си, дали сж си вѣра и клетва, *да бждѫтъ вѣрни другаре помежду си, да бждѫтъ, прѣзъ всичкия си животъ, вѣрни синове и служители на милото си отечество.*

Но отъ всичкитѣ ни български младежи, що сж се учили до сега въ чужбина, до колкото ний знаемъ, първо мѣсто, заематъ само нѣкои отъ тѣхъ, които сж се учили въ начало на Св. Гора, Букурещъ и Парижъ и други отъ пò-послѣ въ священнитѣ старо-славни русски центрове, въ Москва и Киевъ. Заематъ, казваме, първо мѣсто, несамо по солидното си образование, но и особенно по отличното си взаимно другарство и направление за благото на България. Първъ плодъ на това тѣхно направление и другарство е *„Братскій Трудъ“*, четире книжки издадени въ Москва въ год. 1860—2. Пò-горѣ ний имахме случай да споменемъ вкратцѣ за други пò-сериозни трудове, произлѣзли все отъ тѣхния кружокъ (нáй-много отъ пок. Жинзифова), чрезъ които не малко спомогнжхж да се пробудятъ духоветѣ и въ нáй-висшето русско общество за благото на България. Ето още единъ примѣръ, служащъ отъ прѣди 35 години за доказателство на отличното направление и взаимно другарство на нѣкои московски наши младежи за България:

„Въспоминаніе

за Никола Д. Катранова отъ Свищовъ, който са поминж въ Венеція на 1853, на двaесе-четыре-годишенъ възрастъ, а са е училъ въ Императорскый Московскый Университетъ.

За да обыкнемъ добры-тѣ хора,
Намъ не ни трѣба тъй много врѣме.
Двѣ-три недѣли, или четыре,
Безъ много думы, безъ увѣренья,
А тамъ усѣщашь — какъ ти въ сьрдце-то
Любовь и дружба са вкореняватъ.

Онжзъ годинж, по това врѣме,
Далечь отъ мѣсто, гдѣ сме родены,[1])

[1]) *На 1852 год. заварихъ Ник. Катрановъ въ Москва. Поживѣхме заедно съ него до двѣ недѣли. Извѣстный-тъ родолюбецъ г. Денкооглу узна отъ лѣкарь-тъ, че Катрановъ е боленъ отъ чахотка, зе го съсъ себе и го заведе у Віенж, гдѣто го гледахж лѣкаре. Искуство-то като не можи да му помогне, посъвѣтовахж му да отыде на по топълъ климатъ въ Венеціж, дано нѣщо, нъ и това не помогнж.*
С. Ф.

Далечь отъ майка, баща, роднины,
Въ древня столица на родно племе,
Мы са видѣхме и запознахме,
Чувства высокы тукъ ны сближихѫ.

———

Азъ още помнѭ, не ще забравѭ
Твои-тѣ думы прощалны, милы,
Кога да трьгнешь по пѫть желѣзенъ,
Далечь да идешь, здраве да трьсишь,
Азъ още помнѭ твой-тѣ въздышкы,
Тежкы, печалны, като прѣдгробны!

———

Сякашь да бѣше жива — раздѣла,
Гаче ли нѣщо намъ ѭ прѣдсказа,
Гаче, безъ да щешь, нѣкаква жалость,
Печаль дълбока и неутѣшна
Бѣ на лице ти изображена:
Тѫй ты ны йзгледа, — та послѣ тръгнѫ.

———

Другари вѣрни, до часъ послѣдній,
Бѣхѫ са сбрали да та проваждатъ:
Единъ-прѣдъ-други та пригьртахѫ
Весело здраве ти пожелахѫ!
Тѣ са възвихѫ, нъ азъ съгледахъ
Кога изъ очи сьлзи ронихѫ...

———

Минѫ са зима, дойде и пролѣть.
Азъ сè погледвамъ и са надѣѭ:
Книгѫ не пишешь, не са убаждашь,
По това мысляхъ скоро да дойдешь.
Но що да чуѭ, що да ми кажѭтъ:
„Умрѣлъ Катрановъ, умрѣлъ горкый-тъ“!

———

Каква загуба и каква жалость:
Каквы надежды и благы мысли
Са изгубихѫ и са затрихѫ!
Още пò-жално кога помыслѭ,
Че онъ поминѫ въ млады годины,
Въ возрастъ любезенъ, пъленъ отъ силы!

———

Нъ сьлзы наши тукъ не помагатъ,
Божѭ-тѫ сѫдбѫ не измѣняватъ!
Духъ животворенъ що си ты ималъ,
Любовь къмъ брата що си ты питалъ,
Вѣчно да вѣѭтъ изъ твой зеленъ гробъ,
Одушевляватъ Българскый младъ родъ!

———

Прощавай брате, прощавай друже,
Нека ти бѫде на утѣшене —
Сълза отъ сърдце, отъ съжалѣне,
Да са утѣши твоя-та сѣнка,
Дѣто отсѫдѣ чуѭтъ са думы:
„Умрѣлъ Катрановъ, умрѣлъ горкый-тъ!"

Савва Филаретовъ.

Москва 1853. год. Август. 17". —

Това *„въспоминаніе"* срѣщаме обнародвано въ *„Мѣсяцословъ на Блъгарскѫ-тѫ книжинѫ за 1859.* Цариградъ-Галата. 1859". Покойний С. Филаретовъ, нáй-плодотворния и нáй-вѣщия пробудитель на българщината въ Софийско (г. 1857—1860), бѣлѣжи въ сѫщия *Мѣсяцословъ* (виж. дѣлъ III. стр. 1.) историята на това „въспоминаніе" съ тия думи: „Кога на 1853 год. ми дойде се въ едно врѣме печално извѣстіе за прѣждеврѣменната смърть на двоица отъ нашитѣ нáйнадежны млады — смьрть, която послѣдова въ Прага и Венеція, — тогава азъ усѣтихъ въ себе си толкова силно душевно потрясеніе, кое може да разумѣе само оня човѣкъ, кой еималъ злочестіе да изгуби пріятели, които онъ отъ все сърдце е обичалъ за нихна нравственна чистота. — Нито до тогава, нито пакъ послѣ сьмъ ималъ притязаніе да пишѭ стихове, нъ въ това извънредно душевно настроеніе, умысленъ, подъ сѣнката на едно дьрво въ градина-та, надраскалъ сьмъ надъ кора-та на една книга, която са прилучи въ то врѣме въ рѫцѣ ми, прилагаемо-то тука въспоминаніе въ такъвъ видъ, въ какъвъ-то тука са види. Азъ го не наричамъ, нито Ви го пращамъ, като стихотвореніе. Нъ като нареждахъ сега книгы-тѣ си случайно забѣлѣжихъ тѫзи драсканицѫ надъ речена-та книга, и менѣ дойде желаніе да споменѫ пакъ своитѣ умрѣли пріятели и съученицы, като имъ повторѭ тыя исты-тѣ думы. (Сега слѣдва гореизложенното *„въспоминаніе").*

Единъ отъ приятелитѣ на пок. Филаретова, който е починѫлъ въ Прага прѣзъ г. 1853, бѣше *Иванъ В. Шоповъ,* родомъ отъ Калоферъ. Той е заченѫлъ да учи медицина на университета въ Москва, отъ дѣто послѣ е отишелъ да продължава това учение на Пражския университетъ въ Чехия. Шоповъ е билъ много духовитъ и сериозенъ момъкъ: неговото примѣрно трудолюбие въ сериозно научно занятие и особенната му любознателность къмъ словѣновѣдѣнието, на скоро обърнѫхѫ вниманието на ученитѣ мѫжие къмъ него, както въ едната така и въ другата старославна митрополия на сѣвероисточния и на сѣверозападния словѣнски міръ. Той нáй-напрѣдъ е направилъ опитъ за съставение книгописъ на нововъзродената българска писменность въ сегашния вѣкъ. Заглавието на тойзи опитъ е: *„Списокъ на боргарскы книгы на нововозраждаемата болгарска писменность въ XIX-ій вѣкъ. Собранъ отъ Ивана В. Шопова. 1852 Маія 5-го Златый Прагъ въ Бохенія".* Но, за зла честь на България, той погинѫ съвсѣмъ прѣждеврѣменно, като самъ подрѣза съ бросничь гръцмуля си, поради побъркване на ума си. Върху на-

гробния му камъкъ въ Прага има и тия думи: „български кости въ чехска земя"!

Такъвъ достоинъ момъкъ е билъ и пок. Н. Катрановъ, другия близъкъ и задушевенъ приятель на п. Филаретова, и сѫщия все прѣзъ г. 1853 се е поминѫлъ отъ прѣждеврѣменна смърть въ Венеция. Споредъ необикновенната си духовитость, Катрановъ е станѫлъ любимецъ и на самаго Тургениева, който го е вложилъ за главно лице въ романа си *„Наканунѣ"*, подъ име *Инсаровъ*.

Ето чиста братска любовь, ето истинско другарство съ отлично направление за България, които могѫтъ да служатъ за примѣръ и подражание на всички наши сегашни и бѫдѫщи интелигентни сили, отъ каквито се нуждае тъй много нашата мила тáтковина за своето правилно саморазвитие и бѫдѫще доброчестие. Ето нáй-добро нравственно срѣдство, съ помоща на което можемъ нáй-сигурно да излѣземъ пълни побѣдители и надъ Гърци и Сърби въ защита на своитѣ священни права противъ тѣхнитѣ посѣгателства въ западна и югозападна България. Ето нáй-добро нравственно срѣдство, чрезъ което можемъ нáй-сигурно да въздигнемъ и усилимъ „нашата слаба литература".[1]) —

Сега вече пристѫпваме къмъ общото заключение на своитѣ до тукъ изложени бѣлѣжки върху нѣкои точки отъ статията за „Българското учебно дѣло въ Турско".

Тия бѣлѣжки не щѣхѫ да станѫтъ тъй дълги, и можахѫ да се поберѫтъ нáй-много въ една печатна кола. Но, дордѣто ги съставяхме, видѣ ни се за нужно и умѣстно да влѣземъ въ нѣкои подробности, особенно върху оние въпроси, които иматъ твърдѣ тѣсна връзка съ *българския народенъ принципъ* и отъ които нѣкои сѫ дору и главни негови съставни части. Тойзи принципъ е самиятъ идеаленъ прѣдмѣтъ, комуто служи Българското Книжовно Дружество, до колкото му стигатъ силитѣ, още отъ начало на своето сѫществувание, съгласно съ своята задача, и на който принципъ тó непрѣменно трѣба да служи и за напрѣдъ, безъ нáй-малко отклонение, ако не иска да се проиэневѣри никакъ въ испълнение на своята просвѣтителна задача, що му сѫ възложили да извършва неговитѣ основатели. Не е вече нужно да посочваме повторно на тая задача на Дружеството, защото отъ изложенитѣ ни бѣлѣжки, особенно отъ двѣтѣ послѣдни, надѣваме се, достаточно да сѫ се освѣтили почтеннитѣ ни читатели връхъ тази задача и въобще върху духътъ и направлението на Кн. Дружество. Колкото пъкъ до самия български нар. принципъ, тòже не е нужно да влизаме въ твърдѣ подробни разяснения, защото и за него говорихме тукъ-тамѣ въ сѫщитѣ бѣлѣжки, та всѣки читатель по тѣхъ лесно може да си състави за тойзи принципъ онова понятие, което му даваме, или както го разбираме ний. Обаче, за пò-доброто му проумѣвание отъ всички, ний ще си позволимъ да го очертаемъ вкратцѣ, споредъ както го разбираме.

Както всѣки единъ особенъ народъ на тойзи свѣтъ, така и българския народъ има право, — отъ Бога и отъ неговитѣ вѣчни закони

[1]) Виж. „Бълг. учеб. дѣло въ Турско", стр. 861. —

за благото на човѣшкия родъ — има право не само да сѫществува просто, но и да се развива и да напрѣдва, за да може да живѣе почестито на тойзи хубавъ божи свѣтъ. Таково е на човѣка назначението тукъ — на земята. Слѣдователно, всѣки народъ има право и на самозащита прѣдъ всѣко вражие посѣгателство върху него. Освѣнъ единъ Богъ, никой други на тойзи свѣтъ нѣма никакво право да отнема, нито да нарушава другиму правото на сѫществование, саморазвитие и на самозащита. Заради това, както всичкитѣ сѫществующи народи, така и българския народъ има священна длъжность и право отъ самото Провидѣние да търси всички нужни срѣдства и способи за своето особно, индивидуално сѫществование, саморазвитие и самозащита. Прочее, който дръзнува да посѣга така или инакъ върху това священно право на българския народъ, е прѣстѫпникъ на божитѣ закони, и нашия народъ е длъженъ да се брани прѣдъ тойзи прѣстѫпникъ, като свой врагъ, който и да бѫде той. Че има нѣкои около насъ ближни и други по̀-далечни народи и държави, които отъ колѣ искатъ да турятъ рѫка за винѫги върху народа и отечеството ни, или да ни отнематъ поне за сега само нѣкои наши, чисто български земи, ний имаме священно длъжность и право, които ни заповѣдватъ да отблъснуваме всѣко таково посѣгателство върхъ насъ и нашето отечество, и да си упазваме всичко, що е наше. И за това, никой нѣма ни на̀й-малко право да ни упрѣкава въ нашата самозащита.

Но бълг. народъ както и всѣки другъ особенъ народъ, на земята, не може да сѫществува и да се саморазвива като особна личность, ако напълно не се запазватъ всичкитѣ основни черти на неговия народенъ характеръ, или, по̀-добрѣ, ако не се запазватъ всичкитѣ нравственни или духовни основи, които съставляватъ особната му народна индивидуалность. Тия духовни основи на особната народна индивидуалность на българския народъ сѫ неговитѣ обичаи, нрави, прѣдания, вѣрования и особенно езикътъ, историята и вѣрата му. Именно тия нравственни основи сѫ, тъй да се каже, душата на българското начало или на българския нар. принципъ, безъ който не можемъ сѫществува̀ — като народъ особенъ, и за това неговото добро запазвание ний считаме винѫги ангелъ-хранитель и спаситель на нашия народъ и на отечеството ни. Сосудътъ или живия носитель на тойзи принципъ е самия български народъ въ отечеството си България. Слѣдователно, безъ народътъ и отечеството ни немислимъ е бълг. нар. принципъ, и който докачи тойзи принципъ, той еднакво докача и народътъ и отечеството ни. То̀ ще каже, че всичкитѣ главни и на̀й-жизненни интереси на българския народъ се заключаватъ именно въ неговия принципъ.

И така, съвършенното обезпечение на сѫществуванието, саморазвитието и бѫдѫщето доброчестие на българския народъ зависи изключително отъ пълното вардение и отъ благоразумното поддържвание на българския нар. принципъ. Ако напр., си напуснемъ езикътъ или вѣрата, или се отбиемъ отъ пѫтя на своята история, и проч., тогава като народъ особенъ не ще можемъ да сѫществуваме вече, нито пъкъ

правилно ще да се саморазвиваме, а непрѣмѣнно ще да изчезнемъ съвършенно отъ лицето на земята, посрѣдъ другитѣ народи, които умѣятъ да пазятъ своя принципъ, както трѣба. Заради това, всички хора, биле тѣ наши единородци или чужденци, ако, по единъ или по другъ начинъ, гледатъ нарочно и съ пълно съзнание да нарушаватъ въ нѣщо или да развалятъ българския нар. принципъ, тѣ сж най-върлитѣ душмане на българския народъ, защото чрезъ това тѣ подкопаватъ самитѣ основи на неговото сжществувание, саморазвитие и доброчестие. Слѣдователно, само оние наши единородци съставляватъ цвѣтътъ на истинското и нáй-честно българско общество, които познаватъ добрѣ значението на българския нар. принципъ, които съ пълно съзнание почитатъ тойзи принципъ, и които сж готови всѣкога да жертвоватъ мило и драго за уварднанието на тойзи принципъ. За това излишно е да доказваме съ много думи, че ний, всички Българе отъ първия до послѣдния, длъжни сме несамо да знаемъ, въ що се състои българския принципъ, но още сме длъжни да знаемъ, и какъ да го пазимъ като очитѣ си, сжщеврѣменно като полагаме всички нужни усилия и жъртви за неговото пò-основателно подобрение и усъвършенствувание, за което нáй-добритѣ срѣдства сж, както е извѣстно, науката, народното образование и благовъспитание.

Отъ тукъ става ясно, че Книжовното Дружество, споредъ своята задача, е назначено да бжде вѣренъ служитель на тойзи принципъ, както рекохме пò-горѣ. За това, и ний, като сме се прилучили да служимъ какво-годѣ при това Дружество, до колкото имаме сила и врѣме, вънъ отъ другитѣ си занятия, удързостихме се, по съзнание на своя дългъ къмъ Дружеството, да искажемъ въ горeизложеннитѣ си бѣлѣжки и особно нѣколко смиренни, но въ сжщото врѣме, сериозни думи въ защита на българ. нар. принципъ, както прѣдъ злонамѣренни нѣкои чужденци относително доброто на България, така и прѣдъ оние наши единородци, които, или по невѣдѣние, или по дълбоко заблюждение, или же отъ развала на своя духъ и характеръ, опитвали сж се, и нѣкои още се канятъ да се опитватъ, съ вражие посѣгателство врьхъ народния бълг. принципъ, който е основата и главния залогъ за всичкото наше честито битие, като народъ особенъ, на тойзи свѣтъ. Истина, че и самъ г. П. К. на нѣколко мѣста въ статията си за „Българското учебно дѣло въ Турско“ вкратцѣ натяква, упрѣкава, дору и строги, повидимому и заслуженни обвинения произнася върху всички оние наши хора, които сж водили по кривъ пжть и които до нинѣ все по сжщия пжть непрѣставали да водятъ народнитѣ работи въ България. Но пòвечето отъ тия негови натяквания, упрѣкания и обвинения, както рекохме и въ начало на бѣлѣжкитѣ си, показахж ни се не съвсѣмъ вѣрни, не съвсѣмъ справедливи и точни, нѣкои по начало а други, и по начало и въ подробности, и въобще тѣ ни се прѣдставятъ въ такъвъ изопаченъ видъ, щото излизатъ помежду си едни пò-много други пòмалко противорѣчиви, и ний отъ тойзи имъ общъ смисълъ не виждаме да се защитява доста вѣрно българския народенъ принципъ, както подобаваше и както сме въ пълно право да изискваме отъ всѣки вѣренъ почитатель и защитникъ на тойзи принципъ. Това

именно е обстоятелството, споредъ което на́й-много се подканихме да разширимъ бѣлѣжкитѣ си съ нужнитѣ подробности, и чрезъ това, до колко ни е възможно и до колкото знаемъ, да защитимъ българския народенъ принципъ. По тази причина бѣлѣжкитѣ ни можахѫ да носятъ по̀-скоро слѣдующето заглавие: „Бѣлѣжки върху нѣкои точки отъ статията за „Българското учебно дѣло въ Турско," обнародвана въ XXIII и XXIV кн. на Пер. Списание, и защита на българския народенъ принципъ".

Въ бѣлѣжкитѣ си гледахме на сѫдѣ да се придържваме о началото на на́й-строгата обективность и безпристрастие, и никѫдѣ не се допуснѫхме лично да наскърбимъ ни на́й-малко когото и да било, защото такъвъ способъ нито е по характера ни, нито се допуща отъ программата на Дружеството, въ която за такива случаи, между друго, се казва слѣдующето: „За дневнитѣ жизненни въпроси на страната, по правото, народната икономия, училищното устройство и др. п., „Пер. Списание" е готово да приема сериозни, вразумително написани и добрѣ обмисленни статии, подписани отъ съчинителитѣ имъ. Дневната политика съ страститѣ ѝ съвършенно се исключава отъ „Период. Списание".[1]) И така, като членъ на Книжовното Дружество, като приврѣмененъ редакторъ на органътъ му, и като Българинъ на́й-послѣ, увѣрени, че испълняме единъ дългъ къмъ нашето отечество, ний си позволихме да изкажемъ въ бѣлѣжкитѣ си и нѣколко искренни думи въ защита на българския нар. принципъ, като изобличихме, до колкото е възможно, по единъ на́й-обективенъ начинъ, кривия пѫть, по който, още отъ прѣди освобождението ни и особенно отъ тогава насамъ, сѫ тръгнѫли мнозина дълбоко заблюдени наши единородци, и нѣкои отъ тѣхъ, за жалость, продължаватъ и до нинѣ да вървятъ неотклонно все по тойзи пѫть. Изобличихме именно тойзи кривъ пѫть, по който, ако вървимъ, споредъ нашето крайно увѣрение, ний отъ основание поврѣждаме принципътъ на своя народъ, и, слѣдователно, не можемъ се надѣва́ по тойзи пѫть на свое правилно саморазвитие и пълно обезпечение на бѫдѫщето доброчестие на нашия народъ и отечество, както инакъ желаемъ всинца. Но, като изобличихме вървежътъ на нѣкои наши единородци по кривия пѫть, който не ни води никакъ къмъ добро бѫдѫще, ний въ сѫщото врѣме и показахме доста наглядно, кой е именно правия пѫть, както и начинътъ, по който трѣба да вървимъ изъ тойзи спасителенъ пѫть за нашия народъ.

Като си вървимъ по тойзи пѫть и вардимъ добрѣ народния си принципъ, никакъ не трѣба да се боимъ отъ никои ближни или далечни неприятели, защото ще бѫдемъ всѣкога доста силни да стоимъ на срѣща имъ и да ги отблъснимъ както заслужватъ. Гърцитѣ доста врѣме се мѫчихѫ да ни прѣтопятъ въ своята народность чрезъ духовенството си, ала не можихѫ да сполучѫтъ. Сърбскитѣ патриоти се опитахѫ, дору и съ орѫжие въ рѫка, да ни отнематъ баремъ западнитѣ страни на свободното ни отечество, ала и тѣ не сполучихѫ. Сега, и Гърци и Сърби, може би и други, готвятъ се

---

[1]) Вижъ Пер. Списание кн. I. Срѣдецъ, стр. 26.

да турятъ ржка на цѣла югозападна България (Македония), но и тамъ не ще могжтъ да сполучатъ, разбира се, ако ний сами си вардимъ добрѣ народния принципъ, и вървимъ неотклонно по правия си пжть, тъкмо както вървѣхме отъ прѣди 20—30 годинъ въ борбата си за извоюване на своитѣ черковни правдини. Гръцкитѣ и Сърбскитѣ патриоти ако да бѣхж по̀-умни, безъ друго щѣхж да се увѣрятъ, че ний не искаме нѣщо тѣхно а само свое, което тѣ искатъ да ни отнематъ, ако и да не е тѣхно, ами наше. Особенно сърбскитѣ патриоти ако станжтъ по̀-умни по тойзи случай, колко добрѣ ще бжде и за тѣхъ и за насъ![1])

Нашитѣ сърбски братия нѣка знажтъ всички, че поне отъ нинѣ на татъкъ, ако тѣ станжтъ по̀-умни къмъ насъ, можемъ и ний и тѣ съ пълно увѣрение да дочакаме онзи златенъ день, въ който ще да се споразумѣемъ братски помежду, за да исковемъ отъ царь-Симеоновата и царь-Душановата корона само една, която да ж носи единъ господарь — и надъ сърбския и надъ българския народъ, па ако ще би се наричалъ само сърбски или български или **кьсѣмъ срьблѥмъ и блъгаромъ господарь**, все едно ще бжде за насъ. Та кои главни и сжщественни разлики сжществуватъ между Българе и Сърби, за да не се надѣваме за постигване баремъ на едно политическо единство между тие два родни брата на югословѣнския міръ? Трѣба да се надѣваме, че бждщето на̀й-послѣ ще вразуми всичкитѣ сърбски патриоти да се заловятъ отъ сърце да дѣйствуватъ *за истинското побратяване на сърбския съ българския народъ.*

Ако ний си вардимъ добрѣ и за напрѣдъ народния принципъ, съ помоща на който не се дадохме, нито да се потурчимъ, нито да се погръчимъ въ течение на толкова столѣтия, сжщо не трѣба никакъ

---

[1]) Ний много ще скърбимъ, ако и честнитѣ учени сърбски мжжие се увлекжтъ въ прѣднамѣреннитѣ заблюждения на г. *Ястребова*, руския консулъ въ Солунъ, относително сегашното етнографическо отношение на Македония. Издирванията на г. Ястребова по тойзи въпросъ иматъ за цѣль да докажжтъ, че словѣнското население въ днешна Македония не е само *славяноболгарское*, но то е тъй сжщо и *славяносербское*, когато и за лѣкъ да търсишъ, не ще намѣришъ нито *едного туземца — Сербина* въ цѣла Македония. Както и да е, но г. Ястребовъ, тойзи новъ классически Словѣновѣдецъ, открилъ е едно чудо въ югозападна България: намѣрилъ е не само теле но и прасе, подъ българската крава въ Македония.

Още по̀вече ще скърбимъ, ако и въ сама Русия се намѣрятъ нѣкои Словѣновѣдци тъй способни да се увлекжтъ въ ученитѣ издирвания по сжщия въпросъ отъ г. Петра Данилича (Куванджи, съ новымъ прибавленіемъ) *Драганова*, родомъ Бесарабецъ отъ Комратъ. Тойзи господинъ, съ личното си 2—3-годишно прѣбивание въ Солунъ, успѣлъ е да изучи етнографията на сегашна Македония тъй добрѣ, каквото до нинѣ не е можилъ да извърши това никой другъ Словѣновѣдецъ. Негова милость е открилъ въ Македония, освѣнъ Българе, Сърби, и друго словѣнско плѣме, съвсѣмъ особно, дору и отъ Сърбитѣ и отъ Българетѣ. И така г. Драгановъ, тойзи горки на̀й-новъ български ренегатъ, споредъ своитѣ класически издирвания по Словѣновѣдѣнието въ югозападна България, стои вече много по̀-високо и отъ самаго г. Ястребова, защото е билъ честитъ да открие въ тази страна едно по̀-голѣмо чудо, като е намѣрилъ подъ българската крава въ Македония покрай теле, прасе и едно хубаво мече, които били единоутробни рожби на една и сжща майка и баща.

Носителката на истината между хората — науката — е безпощадна особенно прѣдъ ония, които искатъ шарлатански да ѝ служатъ. —

да се боимъ нито отъ римскитѣ католишки пропагандисти,[1]) нито отъ американскитѣ мисионери,[2]) че ще могжтъ да ни прѣобърнжтъ нѣкога въ Унияти или въ Протестанти.

Когато сме всички непоколебими и нáй-прѣданни пазители и поддържатели на своя народенъ принципъ, нѣма тогава защо да се боимъ тъй много нито пакъ отъ завоевателното стремление на страшния германизъмъ къмъ истокъ, което стремление самитѣ Нѣмци наричатъ: „Drang nach Osten (= втургание къмъ истокъ)". Това завоевателно стремление на Нѣмцитѣ, особенно на Австрийскитѣ Нѣмци, къмъ истокъ не е нѣщо отъ вчера и отъ онзи день: тó е вече доста стара работа, не пò-малко стара отъ стотина годинъ насамъ, именно отъ когато заченжхж тие Нѣмци непрѣстанно да мислятъ, за да имъ стигне ржката до самото устие на Дунавъ, Вардаръ и Марица. Съ своята хабсбурска династия на чело, отъ 5—6 вѣка и особенно отъ триста години насамъ, съгрѣвани непрѣстанно съ горещи благословения отъ Папата, тѣ сж навикнжли само да заповѣдватъ и да господствуватъ надъ много ненѣмски народи, пòвече или пò-малко различни едни отъ други по вѣра, народность и по други особни интереси, и постоянно отъ своитѣ господари поддържвани въ усилване на тѣхнитѣ народни и религиозни различия — за пò-сигурно и пò-лесно господствувание надъ тѣхъ. Австрийскитѣ Нѣмци се броятъ около 7 милиона, които до прѣди малко врѣме господствувахж безусловно надъ други ненѣмски народи, броящи почти до 30 милиона, а именно *Словѣне* близо до 20 милиона (: Чеси, Поляци, Сърби, Хървати, Словѣнци, Словаци и Малоруси), *Маджари* около 5 милиона, *Ромжне* пòвече отъ $2^1/_2$ милиона и *Италиянци* близо $^1/_2$ милионъ.[3]) Отъ всички тие подчинени народи на австрийскитѣ Нѣмци, само Маджаритѣ се сдобихж отъ прѣди 20 годинъ съ пълно вжтрѣшно свое управление,

---

[1]) За върлуванията и домогванията на тие пропагандисти между источнитѣ православни християне и особенно въ България, читателитѣ ще намѣрятъ доста подробности въ „Глава Дванадесета", въ „Ист. Прегл. на Българската Църква отъ М. Дринова. Прага, 1869 г." —

[2]) Прѣди 36 годинъ, единъ ученъ и съвсѣмъ безпристрастенъ мжжъ — хемъ Протестантинъ, е изказалъ слѣдующитѣ думи за разрушителната дѣятелность на протестанскитѣ мисионери между источнитѣ християне: „Протестанскитѣ миссіонере наченватъ (между источни-тѣ християне) отъ това, че оголватъ умове-тѣ имъ (make firt tabula rasa of minds) отъ всѣкакви убѣжденія, но послѣ не могжтъ да насаджтъ въ тѣхъ закони-тѣ на чиста-та вѣра или на истинна-та добродѣтель. Отъ това, дѣятелность-та на протестански-тѣ миссіи (на истокъ) е само разрушителна" (Виж. „Ист. Прегл. на Бълг. Църква" отъ М. Дринова. Прага, 1869. стр. 178). За хатъра на укаденитѣ съ протестанство наши единородци, сжщо и за знающитѣ английски езикъ, налагаме тукъ цитиранитѣ думи въ първообразието имъ — на английски, както гласятъ: . . . . acting of that principle everywhere they first make a tabula rasa of minds, on which they never afterwards succeed in inscribing the laws of a sincere faith or consistent practice. The work of the protestant missions is simply destructive. Journal of a tour in Egypt., Pal., Syria and Greece by J. L. Patterson. London 1852. p. 455. Пихлеръ 10. —

[3]) Евреитѣ въ Австрия, които броятъ пò-вече отъ 1.000.000 души, причисляваме ги къмъ тамкашнитѣ Нѣмци, защото тѣ сж нáй-фанатическитѣ служители на австрийския германизмъ, както въ самата австрийска монархия така и вънъ отъ тази монархия, примѣръ за което ни служатъ и тѣхнитѣ отъ день на день увеличавани колонии въ България отъ освобождението насамъ, особенно въ Варна, Руссе и тука —

и, освѣнъ това, тѣ успѣхѫ да могѫтъ да упражняватъ и едно силно, до нѣкѫдѣ дору и надмощно влияние надъ цѣлата вѫтрѣшна и външна политика на австрийската монархия, която споредъ това се нарича сега австро-маджарска монархия; а другитѣ народи въ тази монархия сѫ току-речи безусловни служители на Нѣмцитѣ и Маджаритѣ.

Австрийцитѣ, още прѣзъ минѫлото или же въ началото на това столѣтие едва ли не щѣхѫ да успѣѭтъ да прострѫтъ власта си чакъ до Черно, Мряморно и до Егейско море, ако да нѣмахѫ прѣдъ себе-си Русия отъ една страна, и, ако да не бѣхѫ, отъ друга страна, още твърдѣ много заети съ други разни свои вѫтрѣшни, доста заплетени работи, а нáй-паче въ Италия и Германия, които бѣхѫ нáймили и нáй-драги страни на австрийскитѣ повелители отъ всичкитѣ имъ други владѣния. Но, слѣдъ поражението, което испатихѫ Австрийцитѣ въ Италия при Солферино и Маджента въ 1859 отъ Френската и Сардинската армия, както и отъ Прусацитѣ въ Чехия при Садово и Кральовъ-Градецъ въ г. 1866, та се принудихѫ да се дръпнѫтъ съвсѣмъ изъ Италия и Германия, тѣ изведнѫжъ обърнѫхѫ погледитѣ си къмъ югоистокъ, тъкмо по течението на Дунавъ, който всички Нѣмци считатъ за своя нáй-голѣма рѣка и естественния пѫтъ къмъ балканския полуостровъ или *„Нова Германия“*, както го наричатъ тѣ отъ 30 годинъ насамъ.

И така, Нѣмцитѣ изобщо и особенно австрийскитѣ Нѣмци, отъ 20—30 год. насамъ работятъ вече сериозно, постоянно и систематично да завладѣѭтъ цѣлия балкански полуостровъ, нáй-напрѣдъ икономически, а послѣ и политически. Австрийцитѣ стремятъ се къмъ тази цѣль, едно, защото сѫ изгонени за винѫги отъ Италия и Германия, и друго, което е главна причина, защото, само съ завладѣвание на балканския полуостровъ, тѣ вѣрватъ и се надѣватъ, че ще могѫтъ да обезпечѫтъ своето бѫдѫще господство и надъ самитѣ днесъ подчинени тѣмъ разни народи въ тѣхната монархия, която, въ противенъ случай, или ще да се распадне на малки и слаби държавици или пó-скоро ще да мине западната ѝ половина подъ върховенството

въ столицата ни, дѣто посрѣдствомъ желѣзницата ще се умножаватъ още пó-вече въ едно кѫсо врѣме — разбира се, все за благото на България!

Австрийскитѣ и въобще нѣмскитѣ Евреи твърдѣ яростно мразятъ всичкитѣ християне на балканския полуостровъ, и съ неимовѣрна злоба посрѣщатъ и нáй-малкото подобрение на състоянието на тие християне, защото тие Евреи се готвятъ да станѫтъ изключителни кърлеши върху тѣхното народно тѣло. Между друго, за доказателство на това нѣка служи слѣдующето: По врѣмето на подирнята русско-турска война органътъ на тие Евреи — „Neue Freie Presse“, който е нáй-распространенния вѣстникъ по цѣлата Австро-Маджарска монархия и на който распространението отъ день на день се усилва и на сѫдѣ по свѣта, така и балканския полуостровъ, дѣто има Нѣмци и тѣхни Евреи, бѣше измайсторилъ една крайно дерзка клевета върху прочутия тогава русски дипломатъ генералъ Игнатиева. Въ своитѣ колони той обнародва дума по дума, текста на споменѫтата пó-горѣ наша отъ Цариградъ дописка до „Národní Listy“, безъ да убажда, че тойзи текстъ е зетъ отъ поменѫтата дописка, обнародвана въ „Národní Listy“ още въ г. 1863, а просто утвърждаваше, че това било на генералъ Игнатиева тайнията планъ за раздѣление на европейска Турция, слѣдъ изгонванието на Турцитѣ отъ Европа.

на могѫществення Германия, а източната ѝ половина неминуемо ще да търси покровителството на Русия, защото, сама, или чрезъ друго покровителство, тя не ще може да се удържи. Освѣнъ това, разнитѣ народи, които населяватъ балканския полуостровъ, споредъ тѣхното минѫло и сегашно културно състояние, отъ която точка и да погледнешъ на тѣхъ, тѣ всички, безъ исключение, се считатъ отъ Австрийцитѣ за на́й-сгоденъ географически материалъ да бѫде завладѣнъ отъ тѣхъ и за винѫги управляемъ отъ тѣхната искусна рѫка — divìdi et impera. Така мислятъ практически австрийскитѣ Нѣмци за бѫдѫщето обезпечение на своето господство надъ цѣлото Дунавско порѣчие. Ала тѣхнитѣ по̀-голѣми и по̀-силни братия отъ срѣдата на Германия мислятъ и смѣтатъ нѣщо по̀-вече върху тойзи въпросъ, както ще видимъ сега. И така, за да не помисли никой въ България, че нашитѣ думи, за завоевателното стремление на Нѣмцитѣ къмъ истокъ, сирѣчь къмъ балканския полуостровъ, слѣдователно и къмъ милото и хубаво наше отечество, сѫ празни брацулевания или прѣкалени илузии, ний, за подкрѣпение на своитѣ думи, привеждаме тукъ нѣколко извлечения отъ нѣмски съчинения, трактующи исключително по тойзи въпросъ, които сѫ издадени още прѣди 20—30 годинъ. Тия извлечения, които почтеннитѣ читатели ще намѣрятъ въ статията *„За училищата“*, отъ покойнаго Н. Бончова, обнародвана въ Браил. издание на Пер. Списание, въ кн. IV. на стр. 26—27, гласятъ така:

„Сега на скоро паднѫ ни въ рѫка съчинението на г. В. Ламанскаго „Объ историческомъ изученіи греко-славянскаго міра“, въ което намѣрихме крѣпки свидѣтелства на това, што писахме за иноземцитѣ, че точѫтъ зѫби на нашата горка, за оплакване земя. Отъ много избираме малко за читателитѣ да видятъ и да се увѣрятъ. Нѣмцитѣ сѫ единъ такъвъ народъ, дѣто много мислятъ за себе-си и бълнуватъ за своето високо призвание на земята. „Нѣмцитѣ трѣба да населятъ дунавскитѣ земи“, пише авторътъ. „Тѣ мислятъ, че имъ е прѣдречено да владѣѭтъ устието на Дунава, да заселятъ България“. Въ подкрѣпение на това, той приводи много примѣри, между които ние избираме по̀-главнитѣ. „Австрийскитѣ Нѣмци сѫ сѣме, на което е речено да оплодотвори изново югоистокътъ на Европа. Широкитѣ равнини на долний Дунавъ, отъ исхода на тая рѣка отъ Ерцхерцогството до устието ѝ речи, сичката оная земя, която се шири между Карпатъ и Балканътъ, между Адриатическото и Черното море, която населяватъ словѣнски и маджарски плѣмена, лѣниви и безъ желания, прозябающи като добътъкъ, тая земя е отворена на дѣятелния духъ (Unternehmungsgeiste) на 7 милиона Нѣмци“. (Die Deutsche Frage von Fr. von Thielau. Стр. 32. Berlin, 1860). „Мисията на нѣмския народъ трѣбва Австрия да носи колкото може по̀-надалече на истокъ и да свърже истокътъ съ Европа; ней се е паднѫло на дѣлъ наслѣдството на кръстоносната борба. Богато и неисчерпаемо поле лежи прѣдъ Австрия, и кани ѭ да се земе за тежка работа. Германия щте вѣрно да ѝ помага“. (Das Europäische Gleichgewicht der Zukunft. Ein hist.-politisch. Versuch. Berlin, 1859. стр. 35). „Дунавъ, ***тая на́й-велика нѣмска рѣка*** (dieser grösste Deutsche Strom), показва и посоката, по

*

която Австрия и Германия, за да се възвисятъ политически, трѣба да дирятъ общи интереси и плодотворно единство въ силитѣ си"... (Ideen zur Einig. u. Einh. Deutschlands. Berlin, 1860. стр. 11). „Англия до сега най-искусно се е ползовала отъ своитѣ колонисти.... А нашитѣ прѣселци въ Руссия, Америка и пр. съвсѣмъ гинѫтъ за отечеството ни.... Инакъ би тръгнѫла работата, ако пороятъ на нѣмскитѣ прѣселци потечѣше, напримѣръ, въ плодороднитѣ, но рѣдко населени, части въ Унгария, които за напрѣдъ, така е угодно Богу, трѣбва да станѫтъ наслѣдие на Германия (welche künftig, so gottes will, das Erbe Deutschlands bilden sollen). Тукъ чрезъ колонизация може да изникне нова Германия, която по голѣмината, по населението и богатството си, могла би да надмине старата, и да бѫде крѣпка защита отъ Русситѣ и Поляцитѣ". (W. Roscher. System d. Volkswirthschaft. 3 Auflage. Stuttgard u. Ausburg. 1858, I. 534). „Отъ тие нѣмски прѣселенци, които сѣка година отъ 100 до 150 хиляди оставятъ Германия, 50 хил. Нѣмци можѣхѫ най-добрѣ да се заселватъ на Истокъ. въ Молдавия, Влашко и България. Така дѣто въ исходътъ на нинешното столѣтие България би имала нѣмско население нѣколко стотинъ хиляди душъ, тѣсно свързани съ Германия. *България е воистина нѣмска колония, и ако ѝ е речено да падне въ рѫцѣтѣ на западнитѣ народи, то трѣбва на Нѣмцитѣ да се падне.* Британцитѣ си иматъ Америка и Австралия, тѣ щѫтъ само капиталъ да дадѫтъ за българскитѣ желѣзни пѫтища и портове. Франция има сѣвер. Африка и не може да заселява дунавскитѣ земи. Отъ Романцитѣ само Италиянцитѣ могѫтъ да се борятъ съ Нѣмцитѣ за тия земи". (Unsere Zeit. vierzehntes Heft. Leipzig, 1858. Стр. 116—117).

Покойний Бончовъ свършва забѣлѣжката си съ тия думи: „Мислимъ, че е излишно да добавяме свои думи при тия краснорѣчиви свидѣтелства, какъ мислятъ Нѣмцитѣ да ни глътнѫтъ". —

Всичкитѣ народи и държави на свѣта иматъ свои особенни интереси, които не могѫтъ да не пазятъ добрѣ, и за упазванието на които сѫ готови да правятъ всѣкога най-голѣми жъртви. Така трѣба и ний да си пазимъ интереситѣ, ако искаме да сѫществуваме честито на земята — като народъ особенъ, и да напрѣдваме въ сичко, отъ което зависи благоденствието на народитѣ. Не трѣба да се сърдимъ никому, нито да псуваме, че искали Гърци, Сърби, Нѣмци и други да ни обсебятъ, да ни погълнѫтъ и пр., защото чрезъ сърдитни и псувни не можемъ се заварди прѣдъ посѣгателствата на своитѣ ближни и по-далечни неприятели. Ний трѣба, наистина, съ голѣмо внимание да слѣдимъ и да знаемъ, кой какво мисли за насъ, и какво иска да прави съ насъ. Но, за своето пълно запазвание прѣдъ всѣко вражие посѣгателство, както и за бѫдѫщото си обезпечение, имаме на тоя свѣтъ само едно най-добро и най-благородно орѫжие, само едно най-благословенно срѣдство, и то е — да вървимъ *всички* по правия си пѫть и да вардимъ *всѣкога единодушно* своя народенъ принципъ. Казваме: *всички, всѣкога и единодушно*, защото, безъ таково единство въ мислитѣ и дѣлата си — за упазвание и поддържвание на своитѣ народни интереси, не можемъ се удържа като

народъ особенъ, нито можемъ дочака пó-честито бждяще. Не трѣба да се служимъ помежду си съ двояка логика, която ѭ бива нáй-много за разрушавание и никога чрезъ неѭ не може да се създаде нѣщо добро и полезно. Всинца трѣба да имаме всѣкога само една ѝ еднаква логика за всичкитѣ си мисли и дѣла, на които тя въ нищо да не противоречи никога. Защо, н. пр. нѣкои наши хора, когато не сж на власть, и се намѣрватъ въ едно положение, малко или много, опозиционно къмъ правителството, защо само тогава прогласяватъ свѣта, че Англия, Австрия, Руссия, Сърбия, Турция и пр. повредили ни еди-какъ, или се заканвали да повредятъ, да упропастятъ България, а когато иматъ власта въ ржката си, викатъ до небеса, че България цъвти и плува въ медъ и масло, че се развива добрѣ и напрѣдва и че никой не може и несмѣе въ нищо да ѝ напакости? Защо когато власта е въ ржцѣтѣ имъ, не виждатъ никакви опасности за България нито отъ вънъ нито отъ вжтрѣ? Защо, кога не сж на власть, доказватъ ни, че Руссенско-Варненската желѣзница не струва пòвече отъ 20—30 милиона, а кога сж на власть, увѣряватъ ни, че тази желѣзница струва нáй-малко 40—50 милиона? Защо, кога не сж на власть, осждатъ оние, които искатъ съ харамийски чети да освобождаватъ Македония, а кога е въ ржцѣ имъ власта, не могжтъ да усѣтятъ, какъ се ограбва оржжения складъ въ Кюстендилъ — за освобождение на Македония? Защо, кога сж вънъ отъ власта, могжтъ да открижтъ нѣколко милиона откраднжти пари въ ржцѣтѣ на еди-кои отъ държавното съкровище, а когато сж пълновластни, нѣматъ куражътъ да дадятъ подъ сждъ крадцитѣ, ако има крадци, и да приберятъ за хазната тие милиони? Защо, кога сж на власть, не виждатъ и не чуватъ никакъ, какъ се гаврятъ тѣхнитѣ нáй-ближни единомисленни волнодумци съ нашето духовенство, и какъ нѣкои отъ тѣхъ се подсмиватъ дору и публично възъ господствующата вѣра въ България, която е нáй-драгоцѣнното ни старо наслѣдие отъ нашитѣ славни прадѣди? А кога не сж на власть, защо само тогава дълбоко скърбятъ, че не сме почитали всинца, както трѣба, своето духовенство, че святостa на вѣрата си нито вече сме вардѣли, нито сме ѭ почитали, както подобава, и пр.? Защо ставатъ горещи русофили, кога нѣматъ власта въ ржцѣ си, а когато сж на власть, ставатъ явни дору и нáй-върли русофоби? Сърце не ни дава да навождаме тукъ примѣри за необорими доказателства и въ това, че именно между тие наши хора, които всѣка минута сж готови да си изкривѣватъ душата на всевъзможни политически вѣрования и настроения, само и само за да постигнжтъ своитѣ лични цѣли, имаше и такива, които, чрезъ своитѣ диви и глупави постжпки, не сж се двоумили никакъ да се опитатъ и нарочно да възбудятъ къмъ Българитѣ нѣкаква студенина дору и въ душата на приснопаметния нашъ царь-освободитель Александръ II, нáй-благородния и нáй-человѣколюбивия владѣтель въ нашия вѣкъ, тойзи великъ богопомазанъ русски вѣнценосецъ, който заедно съ цѣлото си царско домочедие дойде чакъ отъ далечния сѣверъ въ България, самъ предводящъ своето храбро и благословено войнство, за да ни изкупи съ русската кръвь отъ петвѣковното робство и съ сълзитѣ си да омие ранитѣ на това

наше робство! Както щете, но всичко това не е водение и вървѣние по правия пѫть, нито е колко-годѣ честно вардение на българския народенъ принципъ.

Отъ освобождението ни насамъ и особенно отпрѣди 4 годинъ, поради голѣмитѣ неразбранщини на нѣкои отъ пó-първитѣ ни хора, като се вкарахме съвсѣмъ въ кривъ пѫть, между другитѣ много злочестини, които ни сполѣтихѫ отъ тогава насамъ, изпразни се нáй-напрѣдъ нашето държавно съкравище, което прѣди това имаше 10—20 милиона готови пари, и, ако да не вървѣхме по тойзи пѫть, до сега щѣше да има въ съкровището ни нáй-малко до стотина милиона лева, съ които можахме до нинѣ да си изкупимъ желѣзницата между Варна и Руссе, пó-скоро и пó-лесно можахме да си направимъ и другата желѣзница между Сърбия и Южна България, и до сега не щѣхме вече да длъжимъ никакъ на Руссия за оккупационнитѣ ѝ войски въ България прѣзъ г. 1878—9. Ушъ се съедини южна България съ сѣверна, а държавното ни съкровище още не може да усѣти каква-годѣ облага за себе-си отъ това съединение: тó още пó-вече се издънва, и, безъ заемъ поне отъ 60—70 милиона, не ще можемъ вече да вървимъ напрѣдъ. Сирѣчь ще трѣба непрѣменно да направимъ единъ толкъкъ заемъ, ако искаме да станемъ пълни стопани на своитѣ споменѫти желѣзници, и при това, да си посрѣшнемъ нѣкои неизбѣжни нужди, както сѫщеврѣменно и да поулеснимъ и съживимъ своята много изпаднѫла търговия, и да повдигнемъ колко-годѣ земледѣлието, скотоводството и нѣкои пó-нужни и пó-полезни занаяти въ държавата си, защото тѣ сѫ главнитѣ извори на икономическото ни богатство и материалния залогъ за нашето независимо политическо сѫществование и саморазвивание къмъ пó-добро бѫдѫще. Разбира се, че тойзи нашъ държавенъ заемъ трѣба да бѫде първъ и послѣденъ, ако не искаме да улеснимъ сами материалното поробвание на своето отечество отъ ненаситнитѣ чужденци, каквото станѫхѫ Турция, Египетъ, Сърбия и пр. Но сега отъ кого ще можемъ да си заемнемъ пари, съ условия отъ насъ и за насъ доста приемливи, и кой е готовъ да ни заемни пари?

Глупавитѣ и необмисленнитѣ постѫпки и дѣла на такива наши държавници докарахѫ тия злини на свободна България, че съединението на южна съ сѣверна България не станѫ както трѣба, че по поводъ на това съединение избухнѫ война между България и Сърбия, която все можахме да избѣгнемъ, ако бѣхме се погрижили за това както трѣба, и която война се свърши съ сключванпе на единъ миръ, не толкова приязненъ за насъ, нито поне въ нравственно отношение, ако и да бѣхме ний побѣдителитѣ въ тази война. Нáй-сетнѣ всичко това струва на България не пó-малко отъ 150 милиона, съ които пари ний можахме вече да гледаме кръстосана държавата си съ желѣзни пѫтища и съ други пѫтьови улеснения, толкова нужни за повдигането на търговията и на другитѣ производителни фактори на икономическото богатство на страната. Тие наши държавни и народни рѫководители, ако да бѣхѫ пó-разумни и пó-честни родолюбци, не щѣхѫ да дирятъ и да свързватъ съюзъ съ оние, които до прѣди

дестина години държахѫ цѣла България въ робство 500 години врѣме, нито щѣхѫ, безъ прямата народна воля, да отстѫпятъ на сѫщитѣ тие наши петь-вѣковни поробощители толкова важни и скѫпоцѣнни страни отъ южна България, и, на̀й-послѣ, припознаванието на съединението на южна съ сѣверна България то̀же можеше да се постигне по единъ много по̀-сгоденъ начинъ, отъ колкото тъй, както станѫ.

И така, нашата държава, на̀й-млада въ Европа, въ течение само на 5—6 години врѣме, стигнѫ по тойзи начинъ до едно твърдѣ неутѣшно положение, което, особенно отъ двѣ години насамъ, въобще не се вижда да може да се упѫти къмъ желаемото си подобрение. Никоя отъ великитѣ европейски държави не се наема съ по̀-рѣшителни мѣрки да ни спомогне и да ни съдѣйствува, за да излѣземъ отъ това си твърдѣ ненормално положение. А ний, отъ своя старна, трѣбаше да се грижимъ прѣзъ това врѣме, и добрѣ да внимаваме да бѫдемъ въ добри отношения съ *всичкитѣ* велики сили, защото само тогава можемъ да сме спокойни въ земята си и да се прѣдадемъ всецѣло на честни и сериозни трудове за правилното ни народно саморазвитие и постигване на своитѣ велики народни идеали. Ако да бѣхме умѣли да бѫдемъ, още отъ начало, въ добри отношения съ всичкитѣ велики сили, до нинѣ, между друго, ний щѣхме навѣрно да се избавимъ баремъ отъ по̀-главнитѣ части на капитулациитѣ, отъ които непрѣстанно имаме толкова материални, а тъй сѫщо и нравственни загуби.

Има обаче помежду ни не малко и такива български народни патриоти, които считатъ бившия нашъ господарь, князь Александръ Батемберский, за на̀й-главенъ виновникъ на всичкитѣ злини, що испати България отъ освобождението си насамъ. Ний напълно не споделяме това мнѣние, и ето защо. Нашитѣ освободители, до колкото можемъ да сѫдимъ ний по тази работа, при на̀й-важния моментъ на увѣнчавание своето велико дѣло за освободена отъ тѣхъ България и повикана на новъ, самостоятеленъ, политически животъ, не постѫпихѫ съвсѣмъ обмисленно и благоразумно, като ни прѣпорѫчахѫ да изберемъ за свой *пръвъ* Господарь именно кн. Александра, който, нито по години, нито по опитность, нито по въспитание, бѣше доста приготвенъ, да може да стане нашъ върховенъ правитель. За България, която е била тъй унизена робиня нѣколко стотинъ годинъ — и политически и духовно, трѣбаше да се избере за неѭ пръвъ Господарь единъ такъвъ мѫжъ, който да бѫдѣше по̀-старъ, да бѫдѣше вече доста богатъ съ опитность и мѫдрость за държавенъ глава, и съ въспитание напълно съотвѣтствующи за българския народъ. Казватъ, че князь Александръ билъ много добъръ, ала само за себе-си. И, наистина, прѣзъ всичкото си царувание надъ насъ, той, като не е ималъ доста силенъ характеръ и крѣпка воля, не можа да се удържи до край, както трѣба, на висотата на положението си, и да не се прѣдава никакъ въ увлечение на който и да билъ партизански порой въ България, до колкото зависяше отъ него лично; не можа напълно да привикне и да се усѣти съвършенно български Господарь, та отъ

всичката си душа и сърце да ни обикнѣше всички еднакво, да царува надъ насъ — всички тъй справедливо и милостиво, като истински нашъ Господарь и чедолюбивъ баща. И тъй ние, за зла честь, останжхме въ неговитѣ очи все чужди, дору и до послѣдньо врѣме на царуванието му въ България, и за това той ушъ не се стеснилъ да ни нарече най-сетнѣ и *дебелокожи* хора. При всичко това, ний мислимъ, че той все можеше да стане доста добъръ и за България, ако да знаяхме ний какъ да се държимъ около него. Веднъжь прочее като го избрахме за свой првъ господарь, погрижихме-ли се *всинца* да му внушимъ оние здрави и крѣпки начала, съ помоща на които да станеше той првъ и нáй-горещъ защитникъ на Българския народ. принципъ и да ни ржководи неотклонно само по правия пжть, къмъ правилното ни саморазвитие? Погрижихме-ли се *всинца чистосърдечно* да му дадемъ всичкитѣ законни улеснения, чрезъ които, като нашъ общъ върховенъ баща, да може всѣкого отъ насъ да вразумѣва, колчимъ понечи да върви по криви пжтеки и да не зачита Българския народенъ принципъ? Онне наши хора, които имахж пòвече случаи да му бждхтъ непосрѣдственни съвѣтници и нáй-паче неговитѣ всемогущи съвѣтници не гледахж ли нáй-много, какъ да го увличатъ въ своитѣ партизански и лични домогвания? На ли нѣкои отъ неговитѣ съвѣтници си позволявахж доста често да му угодяватъ до нѣмай-каждѣ въ личнитѣ му прищевки, само и само за да постигнжтъ тѣ своитѣ особни цѣли?

Отговорътъ на тие въпроси ще да бжде единъ отъ грознитѣ приговори на историята върху неразбранщинитѣ на всинца ни, дѣто не бѣхме толкова внимателни и тъй честити, щото да можемъ, както трѣба да си упазимъ, въ пълна чистота, святостта на своята корона, поне въ първитѣ години на своя новъ политически животъ.

За вънкашната държавна политика на княза Александра, колкото се отнася до България, ний нещемъ да кажемъ ни дума тукъ, защото тя е работа доста сложна, и се изисква за вѣрното ѝ изложение особенъ трудъ и не малко врѣме. А колкото до неговата вжтрешна политика въ България, тя можеше да бжде пò-добра и пò-плодотворна, ако да искахме *всинца* да му помагаме, *както трѣба*. Той небѣше отъ нáй-богатитѣ княжески фамилии въ Европа, но се родѣеше съ нѣкои отъ нáй-първитѣ владѣющи европейски домове, което бѣше голѣмо прѣимущество за България. При всичко това, той все можеше отъ своята цивилна листа да отдѣля ежегодно баремъ по 40—50 хиляди лева за раздаванис помощи на сиромашки ученици, прѣстарѣли свещеници, учители, за поддържване училища, черкви, благодѣтелни и ученолюбиви дружества, за издавание полезни съчинения, и пр. Намъ до колкото е извѣстно, първиятъ ни господарь, дордѣто царувà въ България не се показва тъй често и до толкова щедъръ за такива благодѣния, които щѣхж да бждхтъ едни отъ нáй-благороднитѣ и нáй-осязателнитѣ признаци на горещото му защитяване и почитание на българския народенъ принципъ. Главната причина именно на това бѣше той самъ. Но и мнозина отъ неговитѣ всемогущи съвѣтници, които пòвече го ласкаяхж, непритежавахж нито нáй-нужната гражданска и лоялна доблесть да го приканватъ къмъ такива великодушни благодѣяния, за

които нашия благочестивъ народъ, отъ дълбока признателность, щѣше стократно да се привързва съ нáй-голѣма чистосърдечна прѣданность, и къмъ короната и къмъ нейнитѣ отистина благородни и доблестни съвѣтници. Като Височайши покровитель на Бълг. Книжовно Дружество, князь Александръ биде поканенъ не веднъжь да спомогне нѣщо отъ своята кисия, но и това не направи. Инакъ князь Александръ твърдѣ много не щадѣше държавното съкровище, колчимъ работата се относяше до негови лични нужди. Особенно пъкъ неговитѣ чести пѫтувания всѣка година вънъ отъ България по разни страни изъ Европа, струвахѫ ни нáй-малко по 100,000 лева, та въ растояние на своето царувание въ България, той може да е разнесълъ нáй-малко до единъ милионъ лева за такива, почти съвсѣмъ безполезни пѫтувания. —

Било какво било, но първия български Господарь, ако и да е билъ така или инакъ виноватъ за много неправилни работи въ България, както увѣряватъ мнозина, ний обаче все сме пò-виновати отъ него за злочестинитѣ, които испатихме въ свободното си отечество особенно отъ 3—4 годинъ насамъ, защото, като сѫщи Българе, ний трѣбаше пòвече да се грижимъ за доброто на България, отъ колкото всѣки други, тъй и отъ самаго князь Александра, който не се почувствува никога съвсѣмъ родолюбивъ Българинъ, както рекохме и пò-горѣ, и споредъ което се принуди самъ да признае нáй-сетнѣ „горчивата истина“, че неговото сѣдение на българския прѣстолъ е станѫло вече докрай безполезно, та опраздни съвършенно и самия нашъ прѣстолъ. Ама начинътъ, по който се принуди да напусне прѣстолътъ на българската корона, не бѣше никакъ благоразуменъ, и това напущание, като е било неизбѣжно да стане, можеше да се испълни по единъ такъвъ благопристоенъ начинъ, какъвто се позволява отъ нашитѣ закони, и, въ такъвъ случай, на-да-ли щѣхме да стигнемъ до това неутѣшно положение, въ което се намѣрваме днесъ за днесъ.

Лишението ни прочее отъ потрѣбното благовъспитание, отъ необходимитѣ познания, отъ здравитѣ начала и житейската мѫдрость за водение държавни и общественни работи, колко и да сѫ тѣ малки и несложни; лишението ни отъ вѣрно почитание и пазяние на своя народенъ принципъ: сѫ главнитѣ причини на всичкитѣ ни частни и общи злочестини. Дано тази истина станеше вече съвсѣмъ присуща на всинца ни, та да ѭ съзнаемъ всички, и дано единодушно подиримъ и намѣримъ срѣдствата и способитѣ за съвършенното прѣмахвание на причинитѣ, които ни докарахѫ тия толкова голѣми злостини.

И така, нѣка баремъ отъ нинѣ на татъкъ **законноста** бѫде неотемлима и нáй-свята лозинка на българскитѣ дѣйци и народни рѫководители, при всѣки тѣхенъ помисълъ и дѣло, и тогава нѣка бѫдѫтъ всички увѣрени, че „врата адови неодолѣютъ ихъ“.[1])

В. Д. Стояновъ.

---

[1]) Вижъ края на статията за „Бълг. учебно дѣло въ Турско“.

III. Кратки вѣсти отъ научния и книжовния свѣтъ.

Въпроси за снѣжнитѣ отношения въ планинитѣ на България.

Къмъ малко наблюдаванитѣ явления отъ физическата география на нашитѣ планини принадлѣжатъ снѣжнитѣ отношения. Изслѣдването дълбочината, обсѣга и траението на снѣжнитѣ пластове въ бърдата и планинитѣ прѣдставлява цѣнни резултати за географията, геологията и метеорологията. Снѣгътъ е отъ голѣма важность за образуванието на почвата, понеже той събира, като въ едно сито, голѣмо количество отъ дребни съставни частици на почвата, отъ органическо или неорганическо естество, той пази почвата отъ развѣвание, а растенията отъ мразъ. Той има извѣстно влияние върху влажнината на почвата, върху богатството и изобилието на изворитѣ, и върху дълбочината на текущитѣ и стоящитѣ води. Дѣйствието на обширнитѣ снѣжни пластове върху температурата на въздуха е една голѣма задача за климатологията. При това достатъчно е, да се спомене само за многостранното значение на снѣга върху земледѣлието и лѣсоводството, и нѣма нужда отъ пó-обширни доказателства върху значението на снѣга, когато се обръщаме къмъ всички приятели на земледѣлието, които сѫ въ състояние да наблюдаватъ снѣжнитѣ падания въ планинитѣ и бърдата съ молба, да зематъ въ внимание при наблюденията си и слѣдующитѣ въпроси:

1. Кога пада обикновенно първия снѣгъ по бърдата и планинитѣ въ околноста на мѣстожителството Ви? — Колко сѫ високи тия бърда и планини?

2. Кое врѣме захваща трайната непрѣкѫснѫта, или на мѣста прѣкѫснѫта снѣжна покривка?

3. До кога остава обикновенно снѣгътъ и въ самото Ваше мѣстожителство? — На каква височина се намѣрва то?

4. Оставатъ ли бърдата отъ околноста Ви на врѣмени, прѣзъ зимата, безъ снѣгъ? — На каква височина и на коя страна става това нáй-рано?

5. Кога изчезва пò-голѣмата часть отъ зимната снѣжна покривка?

6. Колко врѣме стоятъ послѣднитѣ снѣжни остатъци?

7. На кои мѣста въ Вашата околность снѣгътъ бива нáй-дълбокъ? — Каква дълбочина?

8. Гдѣ струпва вѣтарътъ нáй-много снѣгъ — въ Вашата околность? — Какъ се отнасятъ спрямо снѣжнитѣ вихрушки (затрупвания) разнитѣ наклонности на бърдата, планинитѣ и планинскитѣ вериги?

9. Какво влияние иматъ върху стоението на снѣга разнитѣ форми на земната повърхность? — Трѣбва да се обръща особенно внимание върху планинскитѣ наклонности отъ разна стръмнина, върховетѣ, боазитѣ и пр.

10. Какво влияние има върху траянието на снѣга съставътъ на земната повърхность, ако тя е скалиста, отъ чакѫлъ, пѣсъкъ, земя и прочее?

11. Какво влияние има върху траянието на снѣга растителната покривка на земната повърхность, особенно гората?

12. Какво влияние има близкоста на водата върху траянието на снѣга? — Блатата и мочурливитѣ мѣста трѣбва да се вематъ тъй сѫщо въ внимание.

13. Какво влияние има върху траянието на снѣга малката или голѣмата шупливость (пропускаемость) на земната почва?

14. Случватъ ли се движения на голѣми снѣжни маси — прѣспи (обвали, Lawinen, avalanches) въ Вашата околность? — Могѫтъ ли да се узнаѭтъ тѣхнитѣ причини? — Какво може да се каже за тѣхното дѣйствие върху почвата и растителноста (гората)?

15. Какви забѣлѣжителни форми на снѣжната повърхность се забѣлѣзватъ като слѣдствие на вѣтъра, топението и други причини?

16. Забѣлѣзватъ ли се явни напластявания на снѣга?

17. Колко е голѣмо влиянието, което топението на снѣговетѣ упражнява върху водата на рѣкитѣ и езерата въ Вашата околность? — Кое врѣме слѣдъ захващанието топението на снѣговетѣ се показва това влияние?

18 На кои потоци се забѣлѣзва нӑй-напрѣдъ влиянието на топящия се снѣгъ? — При всичкитѣ клонове, наклонения на едно бърдо еднакво ли е това или има разлика?

Горнитѣ „въпроси за снѣжнитѣ отношения въ планинитѣ на България“ сѫ испроводени, въ послѣдньо врѣме, отъ една дружина млади хора въ Срѣдецъ до приятели изъ България, съ молба да събиратъ, по възможности, точни свѣдѣния по зададенитѣ въпроси въ наша тӑтковина. Тия млади хора сѫ наши скромни, интелигентни сили, които, поради благородното имъ прѣдначинание за спомагание по изучванието отечеството ни отъ къмъ природославна страна, ний ги считаме за нови бѫдѫщи почтени сътрудници въ научната и книжовната дѣятелность на Българското Книжовно Дружество. Като прѣпорѫчваме това тѣхно прѣдначинание на всичката наша читающа публика, надѣваме се, че нашитѣ единороци на сѫдѣ ще посрѣщнѫтъ това дѣло съ горещо съчувствие, както заслужва тȍ, и споредъ горе-изложеннитѣ въпроси, мнозина ще се заловятъ съ пълно усердие да събиратъ съотвѣтствующи материали, които сѫ отъ прѣголѣма важность за изучвание България, особено отъ къмъ геологическо и климатологическо отношение. А отъ такова изучвание страната, безъ съмнѣние, ще има резултати, твърдѣ драгоцѣнни за бѫдѫщето наше законодателство и особенно за икономическото повдигание на България.

За първо врѣме, събранитѣ свѣдѣния по тие въпроси могѫтъ да се испроваждатъ тукъ до редакцията на Пер. Списание на Българското Книжовно Дружество.

Редакцията.

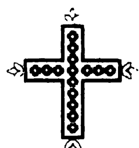

Д-РЪ ИОСИФЪ ПАНЧИЧЪ,

Прѣдсѣдатель на Сърбската Кр. Академия; членъ на Държавний Съвѣтъ; професоръ на ботаниката на Великата Школа; членъ на Югословѣнската Академия на наукитѣ и искуствата, на Унгарската Академия, на Сърбското Учено Дружество и пр. и пр.

На 26 февруарий т. г. жителитѣ на Сърбската столнина, съ дълбока скърбь но съ нáй-голѣми почести, испратихѫ въ вѣчность многозаслужния Д-ръ Иосифа Панчича, нáй-стария учитель по природословнитѣ науки въ Великата Школа, нáй-учения ботаникъ на Словѣнский югъ и първия прѣдсѣдатель на новоустроената Кралевска Сърбска Академия.

Покойний Панчичъ е роденъ въ Брибиръ (Хърватско приморие) на г. 1814. Първоначалното си образование е получилъ въ Госпичъ и Лика, а гимназиялното въ Рѣка (Fiume). Въ Загребъ е свършилъ философия, а въ Пеща медецинский факултетъ, гдѣто на 7 септемврий 1842 г. е получилъ и докторска степень. Въ 1844 год. покойний отишелъ въ Вѣна за да изучи и нареди пó-добрѣ своя хербарий, който бѣше събралъ по Ерделскитѣ и Банатскитѣ Алпи и около Пеща и Будимъ, като е гледалъ прѣзъ двогодишното си прѣбивание въ Вѣна да се запознае пó-специялно съ Естественнитѣ науки. Въ 1846 год. Панчичъ се е пресѣлилъ въ Сърбия, а въ 1853 год. той е билъ назначенъ за професоръ, нáй-първо на Бѣлградския Лицей, а отпослѣ и на Великата Школа, гдѣто е останѫлъ професоръ дори до смъртта си. Къмъ края на 1884 г. той билъ назначенъ, за неговитѣ неуморими трудове

и многобройни заслуги, за членъ на Държавний Съвѣтъ, но това не му попрѣчило да занимава професорската си катедра до деня на самото си послѣдньо поболяване. Но и въ болѣста си неуморимий старецъ не е прѣстанжлъ да работи на любимата си ботаника, и когато изнемощяла ржката му, той е диктувалъ отъ болестний си одъръ на ученика си. И тъй смъртта затече още въ работа учения, трудолюбивия и скромния Д-ръ Иосифа Панчича на 25 февруарий т. г. въ 5 часа сутринта.

Многозаслужния старецъ е работилъ неуморимо, скромно но сериозно прѣзъ цѣлия си животъ, за изучванието на Сръбската флора и фауна. Той пропжтувалъ всичкитѣ страни на Сърбия, посѣтилъ е всичкитѣ нейни планински върхове, всичкитѣ нейни долини и равнини, и е съставилъ такъва богата ботаническа сбирка, въ която е прѣдставена почти цѣлата растителность не само на Сърбия, но и на една часть отъ Банатъ, на Черна-Гора, аче и на сама западна България. Прѣзъ цѣлия си животъ Панчичъ е събиралъ, съ зорно око всичкитѣ билки на своето отечество, които е изучилъ, опрѣдѣлилъ и описълъ. Всичкитѣ тия растения, съставени въ Хербарии, сж нáй-голѣмата драгоцѣнность на Панчичова кабинетъ. При ботаническій кабинетъ, покойний е основалъ и една хубава ботаническа градина, която е била нáй-милото негово дѣло, гдѣто въ послѣднитѣ години исключително се е задържалъ и особенно грижилъ за нея до нáй-послѣдния си часъ.

Д-ръ Панчичъ е положилъ основитѣ още на зоологический, минералогический и геологический кабинетъ. Всичко почти, което виждаме днесь въ зоологический кабинетъ на Великата Школа, по Сърбската фауна е събрано отъ ржката на покойния; а и голѣмъ дѣлъ отъ минералогическата и геологическата сбирка има да се дължи нему.

Всичкитѣ основани отъ Панчича сбирки сж достатъчни да му подигнжтъ безсмъртенъ паметникъ. Но

покойний се е отличилъ още и като добъръ педагогъ и отличенъ списатель; той е служилъ цѣли 34 години като професоръ на Великата Школа, гдѣто е избиранъ и шесть пѫти за Ректоръ.

Панчичовитѣ писани дѣла на Сърбски, Латински и Нѣмски, които възлизатъ на брой до 35 и които сѫ му прѣдобили всемирно име на ученъ человѣкъ, се простиратъ по всичкитѣ, почти отрасли на Естественната История. Тѣ доказватъ, на́й-красноречиво, за разновиднитѣ специялни познания на покойния, между които на́й-много блѣщи монументалното му дѣло *„Флора Кнежевине Србије“* (Flora Principatus Serbiae. Belgrad 1872).

Неуморимия пѫтешественникъ и труженикъ на науката е простиралъ своитѣ научни изслѣдвания и извънъ прѣдѣлитѣ на Сърбия, като въ Банатъ, Черна-Гора и България, както се споменѫ и по́-горѣ.

На старини, многозаслужний Панчичъ прѣдприе нѣколко екскурзии и въ западна България, гдѣто събра доста богатъ материялъ по флората на нашето отечество. Прѣди четири и половина години, тъкмо на седемдесеть-годишна възрасть, покойния се качи по втори пѫть на Витоша, а за първи и послѣденъ пѫть на Рила планина и на Чадъръ-тепе. Панчичъ е изложилъ изслѣдванията си въ двѣ доста обширни монографии, писани на Латински езикъ и придружени въ начало съ прѣдговоръ на Сърбски. Неговитѣ *„Градьа за флору кнежевине Бугарске“* (Elementa ad Floram Principatus Bulgariae. Belgrad 1883 in 8. p. 71) и *„Нова градьа за флору кнежевине Бугарске“* (Nova Elementa ad Floram Principatus Bulgariae. Belgrad in 8. p. 43) съдържатъ нѣколко стотини описани билки и дървеса, между които има и 24 съвсѣмъ нови видове. Съ тия двѣ монографии, проф. Панчичъ полага единъ отъ основнитѣ камъни по изучванието и на Българската флора, а съ дѣлото, което е той довършилъ на смъртния си одъръ *„Првине Балканске Флоре“* и което още не е из-

дадено, славний покойникъ полага основата за изучването флората и на цѣлий Балкански полуостровъ.

Ученитѣ дѣла на Д-ра Панчича сѫ го въздигнѫли въ реда на ученитѣ и великитѣ хора. Чуждия ученъ свѣтъ, отъ почитание и признание къмъ многозаслужний Сърбски ботаникъ е нарекълъ въ негова честь и память нѣколко нови растения, отъ които на първо мѣсто можемъ да туримъ рѣдкото въ Европа растение, а обикновенно за Сърбия, Босна, Херцеговина и Черна-Гора *Pančićia Serbica* Visiani. Освѣнъ това, много учени корпорации и Академии, поради неоцѣнимитѣ му заслуги на научното поле, сѫ го отличили като почетенъ, редовенъ или дописенъ членъ; Сърбский Краль Миланъ I, го е наградилъ тоже съ ордена Св. Савва I ст. и Таковски кръстъ.

Панчичъ бѣше рѣдкость не само по умъ, по учение и по скромность, но и по чистотата на характера си. Той обичаше винѫги истината, не обичаше празднитѣ фрази и прѣзираше лицемерството. Съ своята доброта и чистосърдечность, съ своята вѣрность и искренность, съ своята търпеливость и скромность, той си остава на вѣчни врѣмена благороденъ и великъ человѣкъ.

Вѣчна ти паметь, доблестний трудениче, който си испълнилъ съвѣстно длъжноста си къмъ Отечеството и къмъ науката!

Г. Н. З.

Workers of the World Unite!

ОБЯВЛЕНИЕ

отъ

НАСТОЯТЕЛСТВОТО НА БЪЛГАРСКОТО ДРУЖЕСТВО ОТЪ „ЧЕРВЕНИЯ КРЪСТЪ".

Централния Комитетъ на Германското Дружество отъ «Червения Кръстъ» съ окржжното си No. 31 отъ 10 Януария т. г. (н. ст.) моли, да се обяви за знание на интересующитѣ се слѣдующия **конкурсъ**:

Нейно Величество Германската Императрица, Кралица Пруска, е благоволила да тури на расположението на четвъртата международна Конференция на Дружеството отъ «Червения Кръстъ» (въ Карлсруе, септемврия 1887 г.) сумата отъ 6000 марки, а така сжщо 3 златни и 9 сребърни медали съ Нейното изображение, да се употребятъ за единъ конкурсъ полезенъ за дѣлото на «Червения Кръстъ».

Конференцията е рѣшила да употрѣби подаръка на Нейно Величество за единъ конкурсъ върху:

«Нáй-сполучливото вжтрѣшно нареждание на единъ прѣносенъ лазаретъ, т. е. да се покажатъ нáй-подходящитѣ прѣдмѣти, а равно и нáй-лесния начинъ за придобиванието имъ, за да се нареди и тури въ дѣйствие единъ прѣносенъ лазаретъ, прѣдназначенъ за едно опрѣдѣлено число ранени и болни».

Назначенитѣ за конкурса прѣдмѣти трѣба да бждътъ испратени въ Брюкселъ прѣди 15 Августъ 1888 (н. ст.) по адреса: «Au comité executif du grand concours international des sciences et de l'industrie. Rue du Palais 22 à Bruxelles».

Освѣнъ това всѣки конкурентинъ ще трѣба да прати по сжщия адресъ прѣди 15 Юлия 1888 (н. ст.) извѣстие за голѣмината на мѣстото, което му е потрѣбно за изложението на прѣдмѣтитѣ, и за наема на което нѣма да се плаща нищо.

Подробнитѣ условия за конкурса може да се получатъ у дѣловодителя на Българското Дружество отъ «Червения Кръстъ» Д-ра Браделя въ София.

Съобщение до читателитѣ.

Настоящия томъ, състоящъ отъ $28^1/_2$ коли, обема двѣтѣ послѣдни книжки отъ петото течение на „Пер. Списание“. Прѣдпослѣднитѣ книжки на това списание, които излѣзохѫ сѫщо въ единъ томъ, като състоятъ отъ $21^1/_2$ вмѣсто само отъ 20 коли, трѣбаше да иматъ послѣднитѣ двѣ книжки само $18^1/_2$ коли, но, поради многото материалъ, който ни се достави за обнародвание въ тия книжки, и който никакъ не бѣше добрѣ да се прѣкѫса за обнародвание продължението му въ идущитѣ книжки отъ шестото имъ течение, уголѣмихѫ се сѫщитѣ книжки съ цѣли 10 коли пòвече. И така, сега излѣзятъ фактически не двѣ а тъкмо три книжки, които съ прѣдишнитѣ XXI и XXII кн. ставатъ *петь книжки,* излѣзли отъ нова година насамъ. По тойзи начинъ, нашитѣ спомоществователи вмѣсто само 6 получаватъ съ сѫщата цѣна тъкмо 7 книжки отъ петото течение на „Пер. Списание“.

По тази иста причина, че настоящия томъ станѫ твърдѣ обемистъ, ще поговоримъ тепърва въ една отъ идущитѣ първи книжки на „Период. Списание“ за тържеството на хърватския народъ, което станѫ на 4 февруария т. г. за 50-годишното славно святителствувание върху духовното поприще на Прѣосвященний дяковски владика г-нъ **Юрий Штросмайеръ,** както и за живота на славния словенски родолюбецъ, списатель и прочутъ духовенъ ораторъ, покойний Д-ръ **Иосифъ Милославъ Хурбанъ,** който се поминѫ на 9 февруария т. г.

Редакцията.

Пó-забѣлѣжни печатни погрѣшки.

Стр.	613	*редъ:*	1	отъ горѣ	*намѣсто:*	переспектива . .	*чети:*	перспектива
„	628	„	11	„ „	„	нъ	„	на
„	632	„	5	„ „	„	отдавнашия . . .	„	отдавнашния
„	634	„	17	отъ долу,	„	просѣти	„	посѣти
„	634	„	8	„ „	„	тайного	„	тайното
„	660	„	20	„ „	„	водолѣлъ	„	вододѣлъ
„	668	„	20	„ „	„	скарватъ	„	искарватъ
„	677	„	1	„ „	„	джами	„	джамии
„	679	„	19	отъ горѣ,	„	скарванитѣ . . .	„	искарванитѣ
„	692	„	4	„ „	„	съжививѣванье .	„	съживѣванье
„	708	„	2	„ „	„	отистинния . . .	„	отистинна
„	714	„	5	„ „	„	*à propri*	„	*à priori*
„	716	„	11	„ „	„	индивидумитъ .	„	индивидиумътъ
„	717	„	29	отъ долу,	„	прибави	„	прибавя
„	724	„	4	„ „	„	обусловва	„	обусловява
„	731	„	17	отъ горѣ,	„	корито	„	коритото
„	732	„	13	„ „	„	достигнъхъ . . .	„	достигнжхъ
„	732	„	1	отъ долу,	„	тъменъ-непелявъ .	„	тъменъ-пепелявъ
„	733	„	17	„ „	„	едина	„	едния
„	758	„	9	отъ горѣ,	„	нò-малко	„	пò-малко
„	773	„	3	отъ долу,	„	Nouvell	„	Nouvelle
„	782	„	6	„ „	„	Bulgar	„	Bulgare
„	783	„	19	отъ горѣ,	„	подкладжтъ . . .	„	подкладьжтъ
„	784	„	4—5	„ „	„	колега	„	колела
„	784	„	6	„ „	„	единъ на други .	„	едно на друго.
„	786	„	14	отъ долу,	„	варвар-	„	варварски
„	786	„	13	„ „	„	*Песма*	„	*Песме*
„	788	„	9	„ „	„	Песма	„	Песме
„	796	„	20	„ „	„	обясняватъ . . .	„	обяснява
„	799	„	3	отъ горѣ,	„	останжлитѣ . . .	„	останжлитѣ
„	806	„	7	отъ долу,	„	На мѣсто	„	на мѣсто
„	809	„	12	„ „	„	на нáй-малъкъ .	„	ни нáй-малъкъ
„	813	„	18	отъ горѣ,	„	клаесно	„	классно
„	814	„	3	„ „	„	гръцкитѣ	„	гръцитѣ
„	839	„	14	отъ долу,	„	не 288	„	на 288
„	865	„	3	отъ горѣ,	„	подсканкитѣ . . .	„	подсеанкитѣ
„	865	„	16	„ „	„	нáй-компетенти .	„	нáй-компетентни
„	865	„	17	„ „	„	на	„	не
„	865	„	7	отъ долу,	„	истождението . .	„	пораждането
„	865	„	15	„ „	„	прѣчитятъ . . .	„	прѣчистятъ
„	866	„	19	„ „	„	тѣсни обстоятелства	„	пѣсни обстоятелство
„	866	„	2	„ „	„	Коста	„	Ката
„	868	„	4	отъ горѣ,	„	оно	„	оной
„	869	„	1	„ „	„	пѣсеньта	„	пѣсньта
„	869	„	13	„ „	„	кжщата	„	каавята
„	869	„	13	отъ долу	„	вмѣсто	„	вситѣ

Стр.	870	*редъ:*	1	отъ горѣ	*намѣсто*	сграда	*чети:*	съграда
„	870	„	23	„ „	„	починала	„	починал
„	870	„	7	отъ долу	„	Гръцкия	„	Гръцки
„	871	„	18	отъ горѣ	„	фактъ	„	ефектъ
„	871	„	21	„ „	„	третия	„	третий
„	872	„	6	„ „	„	даде	„	дали
„	872	„	9	отъ долу	„	зи първия	„	за първия
„	874	„	6	„ „	„	Кралевски	„	Крале
„	975	„	1	отъ горѣ	„	достигне	„	досѣгне
„	875	„	10	„ „	„	оностошавала . . .	„	опустошавала
„	875	„	8	отъ долу	„	очевитцитѣ	„	очевидцитѣ
„	876	„	4	отъ горѣ	„	сокачни	„	юначни
„	876	„	17	„ „	„	оностошаватъ . . .	„	опустошаватъ
„	877	„	14	„ „	„	удади	„	удаде
„	877	„	14	„ „	„	прѣгледатъ	„	прѣгледамъ
„	877	„	19	„ „	„	провиранье	„	провѣряванье
„	877	„	20	„ „	„	лечатъ	„	личатъ
„	877	„	12	отъ долу	„	прѣведѫ	„	приведѫ
„	877	„	15	„ „	„	прѣдизвикватъ . .	„	прѣдизвикватъ
„	878	„	1	отъ горѣ	„	звукатъ	„	звукътъ
„	878	„	15—27	„ „	„	*ше*	„	*те*
„	879	„	17	отъ долу	„	формати	„	формата
„	885	„	28	„ „	„	върлилъ	„	хвърлилъ
„	886	„	22	„ „	„	върлиле	„	хвърлиле
„	889	„	12	„ „	„	тѣ	„	тѣзи
„	912	„	1	„ „	„	ба	„	па
„	915	„	13	отъ горѣ	„	за	„	на
„	916	„	12	отъ долу	„	коментария	„	коментарията
„	916	„	11	„ „	„	коментария	„	коментарията
„	922	„	14	„ „	„	обстрактно	„	абстрактно
„	922	„	6	„ „	„	етимолгизирание .	„	етимологизирание
„	923	„	6	отъ горѣ	„	и пó-леко	„	е пó-леко
„	924	„	14	отъ долу	„	отхрърлятъ . . .	„	отхвърлятъ
„	926	„	4	„ „	„	*не съмъ*	„	*не съмъ*
„	931	„	22	„ „	„	*велпкий*	„	*великий*
„	933	„	4	отъ горѣ	„	конто	„	които
„	940	„	11	отъ долу	„	ви единъ	„	въ единъ
„	955	„	1	отъ долу	„	1) Отъ насъ сѫ подчъркнѫти тия думи, защото и тѣ особенно ни аресахѫ. .	„	1) Отъ насъ сѫ подчъркнѫти тия думи, защото и тѣ особенно ни аресахѫ въ ст. „Бълг. учеб. дѣло въ Турско“, стр. 809.
,,	956	,,	14	отъ долу	,,	754	,,	854.
,,	956	,,	4	,, ,,	,,	закрияше	,,	закриляше
,,	957	,,	21	,, ,,	,,	упощение	,,	упущение
,,	958	,,	10	отъ горѣ	,,	изобластвуваме . .	,,	изобилствоваме
,,	958	,,	17	отъ долу	,,	зародуши	,,	зародиши
,,	958	,,	5	,, ,,	,,	собственно	,,	собственна
,,	959	,,	13	,, ,,	,,	извършвани . . .	,,	извършани
,,	959	,,	11	,, ,,	,,	повнятъ	,,	помнятъ
,,	960	,,	22	отъ горѣ	,,	всѣки	,,	всѣкога
,,	960	,,	12	отъ долу	,,	за	,,	на
,,	965	,,	2	отъ горѣ	,,	оспорьватъ	,,	оспоряватъ
,,	965	,,	4	,, ,,	,,	е пѫтя	,,	пѫтя е
,,	971	,,	19	отъ долу	,,	занятието	,,	работата
,,	974	,,	9	отъ горѣ	,,	колкото учителитѣ	,,	колкото нѣкои отъ учителитѣ
,,	975	,,	15	,, ,,	,,	харесва	,,	харесватъ
,,	975	,,	15	отъ долу	,,	оголѣми	,,	уголѣми

Стр.	975	*редъ:*	15	отъ долу	*намѣсто*	оголѣми	*чети:*	уголѣми
„	980	„	7	отъ горѣ	„	повнятъ	„	помнятъ
„	980	„	9	отъ долу	„	1884	„	1874
„	981	„	2	„ „	„	врата	„	вратата
„	981	„	24	„ „	„	1872	„	1870
„	983	„	19	отъ горѣ	„	прѣдначинение . .	„	прѣдначинание
„	984	„	18	отъ долу	„	помощата	„	помощта
„	985	„	16	„ „	„	порабощители . .	„	поработители
„	987	„	16	отъ горѣ	„	души	„	домочадия
„	987	„	4	отъ долу	„	много продължителни събития . .	„	много продължителни причини и събития
„	989	„	23	отъ горѣ	„	ухвата	„	ухвати
„	993	„	22	отъ долу	„	хабанье	„	хабенье
„	995	„	12	отъ горѣ	„	прѣдѣли отъ равни и хълмести . . .	„	прѣдѣли отъ равни планини, равни и хълмести
„	996	„	22	„ „	„	помфлети	„	памфлети
„	999	„	4	отъ долу	„	чорадайство . . .	„	чародѣйство
„	1002	„	12	„ „	„	възнегодувани . .	„	възнегодували
„	1003	„	23	отъ горѣ	„	най-блазнителни .	„	най-съблазнителни
„	1008	„	24	отъ долу	„	юрическо	„	юридическо
„	1020	„	19	отъ горѣ	„	общожие	„	общожитие
„	1022	„	21	отъ долу	„	скромпа	„	скромна
„	1027	„	14	отъ горѣ	„	Кавльова	„	Ковльова
„	1038	„	14	„ „	„	помежду	„	помежду си

Допълнителна поправка за кн. XXI и XXII.

Обнародваната статия отъ Д-ра Ст. Бочарова въ кн. XXI и XXII подъ насловъ „Лагеръ и хигиеническитѣ му условия“ е прѣводъ отъ русски изъ „Военный Сборникъ“ 1878 год. отъ г. Доброславина. *Ред.*

Общо съдържание на V-то годишно течение.

Книжка XIX и XX.

Книжка XXI и XXII.

Книжка XXIII и XXIV.

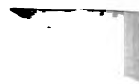

2044 079 351 797